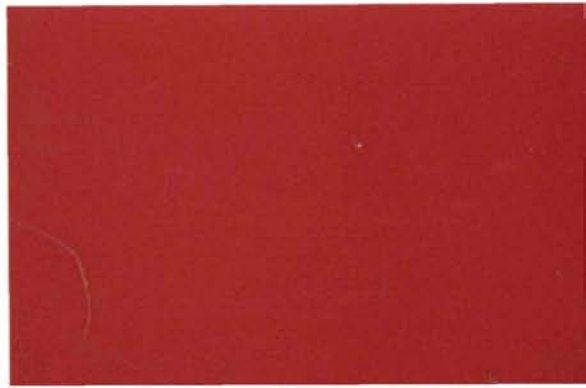


A HERMAN OTTÓ
MÚZEUM
ÉVKÖNYVE
XLIV. | 2005





HERMAN OTTÓ
MÚZEUM

ANNALES
MUSEI
DE HERMAN
OTTÓ
NOMINATI
2005

**A HERMAN OTTÓ MÚZEUM
ÉVKÖNYVE
XLIV.**

MISKOLC, 2005

Jahrbuch des Herman Ottó Museums, Miskolc (Ungarn)
Yearbook of the Herman Ottó Museums, Miskolc (Hungary)
Les Annales des Musée Herman Ottó, Miskolc (Hongrie)

Szerkesztők:
VERES LÁSZLÓ–VIGA GYULA

Technikai szerkesztő:
FEKETÉNÉ BÍRÓ EDIT

ISSN 0544–4225

Idegen nyelvű összefoglaló:
SELEANU MAGDOLNA és JAN POST

A kötet megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
Múzeumi Kollégiuma támogatta

nka
Nemzeti Kulturális Alapprogram



Kiadja a miskolci Herman Ottó Múzeum
Felelős kiadó: dr. Veres László, megyei múzeumigazgató
Készült a KAPITÁLIS Kft. Nyomdaüzemében, Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József

GESZTELY–HERNÁDKAK–NAGYPART HELYSZÍNE ÉS RÉGÉSZETI LELETEI

B. HELLEBRANDT MAGDOLNA

Hegyeken, mocsarokon, folyókon található átkelőhelyek többnyire hosszú évszázadok, mondhatjuk, évezredek óta használatban vannak. Gyakorlatilag, mióta a földrajzi viszonyok a maihoz hasonlóvá váltak, az emberek rátaláltak a megfelelő hágókra, gázlókra. Az átjárók színterei voltak népek vándorlásának, hadak vonulásának, békés utazók és felfedezők lépteinek, s nem utolsósorban kereskedők távoli vidékeket összekötő tevékenységének, továbbhaladásának.

A Hernád folyón Gesztelynél lehetünk ennek a folyamatnak tanúi. Időrendben haladva nézzük át a terület régészeti hagyatékát. Nagy valószínűséggel már az *őskőkorban* járt itt ember. Tompa Ferenc ásatási anyagában egy neandervölgyi koponyára figyelt fel Radnóti Aladár.¹

Az *újkőkorban* a bükki kultúra hordozói telepedtek meg a folyó kanyarulatában. Gesztely község délnyugati részén, az 1950-es beépítettségnek megfelelő utolsó házsnál bukkant nyomukra Radnóti Aladár,² amikor Miskolc és Szerencs között építették az új utat, melyet ma 37-es számmal jelölnek az úthálózati térképek. Megay Géza többször járt a helyszínen, és szintén beszámolt a telepjelenségről.³ Sírokat is mentett itt Megay Géza,⁴ a partvédelmi töltéshez termelték ki a földet, és a 3,5 x 38 m nagyságú munkagödörben találtak három sírt. A földben csak igen apró edénytöredékek voltak.

Az I. sír mélysége 50 cm volt, s csak egy fél felkar- és két alkarcsont maradt meg töredékesen, a csontváz többi részét a földdel együtt elvitték.

A II. sír mélysége 100 cm volt, de már csak a csontok fehér pora látszott. A sír altalaja az ásató jelentése szerint kiégett agyagrétegen feküdt.

A III. sír 120 cm mélységű volt, s egy öreg férfi csontvázának egyes részei voltak benne, kísérőlelet nélkül. Megay feltételezte, hogy a sírokat sorosan ásták. A kitermelő gödör falában őskori objektumokat is megfigyelt.

Gesztelyen, a község északnyugati felén, a Hernád u. 5. számú telken,⁵ a Hernád bal partján, közel a folyóhoz 2005-ben kevés neolitikus kerámia került elő. Ugyanitt a tulajdonos, Hompoth Imre építkezett, és koponyát talált, mely a leletmentést végző Pusztai Tamás dokumentációja szerint, a helyszínen tapasztaltak alapján feltehetően zsugorított volt, ugyanis a váz nagy része a ház alá került.

A *bronzkor* jelentős leletegyüttese került elő Tompa Ferenc 1934–35-ös ásatásán Hernádkakon. Az 1934. évi jelentésében írta,⁶ hogy az ásatást az Ida tanya felé vezető dűlőút mellett, közvetlenül az új református temető mögötti partoldalban végezte Molnár Sámuelné és Sarafi Lajos földjén. Az Ida tanya szerepel az 1:50 000 léptékű térképen

¹ Magyar Nemzeti Múzeum Adattára szám: 177.H.III. *Radnóti Aladár* félfoldalal kísérő szövege *Megay Géza* 1950. VII. 21. jelentéséhez.

² MNM A. 177.H.III.; *Varga László* jelentése MMOK 4650/1950.

³ *Korek J.–Patay P.*, 1958. 14.

⁴ HOM A. 169–68.

⁵ HOM A. 7900–2005.

⁶ MNM A. 61.H.I.

(1. kép). Hernádkak déli részéről indult az egyenes, összefüggő vonallal jelölt szekérút, melyet ma is Nagyútnak neveznek, fel a domboldalon, eleinte mélyúton, s északi oldalánál érintette az új református temetőt. Ezt a temetőt a 20. század első felében még újnak nevezték. A község jelenlegi polgármestere, Juhász Sándor (lakik: Petőfi u. 21.) hallott az egykori régészeti munkáról, hiszen édesapja, Juhász István is tevékenykedett az ásátáson. Molnár Pál (lakik: Petőfi u. 7.) adatközlő még gyerek volt az ásátások idején, de többször kiment megnézni. Emlékezetük szerint a katolikus és a református temetőt összekötő gyalogúttól felfelé, a partoldalban (2. kép) volt a feltárás.⁷

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy Hernádkaktól keletre, az Ida tanyához vezető úttól északra, a református temetőtől keletre tárta fel Tompa a bronzkori temető-részt. Első évben 90 zsugorított csontvázas sír és 3 urnasír került napfényre. Az ásátónak azonnal feltűnt a leletanyag hasonlósága a megyaszói temető anyagához. Megyaszón Tompa 1932-ben 252 zsugorított csontvázas sírt tárt fel, és dokumentált.⁸ A Hernádkakon feltárt síranyagban Tompa már felismerte a lausitzi kultúrhatásokat, ahogy ezt a jelentésében írta. A korabeli viszonyokra jellemző, hogy az 1934-es ásátást Kozma György, Zemplén vármegye főispánja finanszírozta ínségalapból, meg is látogatta az ásátást. 1935-ben már csak a roztvágyi ásátásra utaltak ki pénzt, mert nem sújtotta a vidéket jég és fagy, és egyéb elemi csapás, így kisebb összeg állt a vármegye rendelkezésére.⁹

Az 1935-ös ásátásról írt jelentésében Tompa megemlítette,¹⁰ hogy további sírok kerültek elő Sarafi Lajos, majd Lengyel József földjén, tehát a sírmező keleti irányba, a part emelkedése felé tovább is terjed. A sírok anyagából válogatást láthatunk a 3. képen. Az ásató megfigyelése szerint a nőket a temetéskor bal oldalukra fektették, a férfiakat a jobb oldalukra. Tájéolás É–D, az arkozyát kelet felé fordították: a K–Ny tájolású sírok arkozyátja dél felé fordított. Nagyszámú csecsemő- és gyermeksírt tártak fel. 8 sír melléklet nélküli volt. Az egyik gazdag női sírban volt 3 darab bögre, 1 tál, 4 darab szív alakú arany hajfürtkarika, 74 db kis aranypityke, mintegy 40 db borostyángyöngy, 5 nagy és 4 kis bronz spirális, egy evezőlapát alakú tű és egy fűzőtü. Az egyik férfisírban a jobb könyök alatt 3 egymásra fektetett vaddisznóagyarból készült félhold alakú lemez volt, a két szélén és közepén átfúrt.¹¹ A 94. számú kis gyermeksírt feldúlták, de így is volt benne 4 kis aranypityke, 2 kis aranygyöngy és 5 borostyángyöngy. A két ásátási évben feltárt sírok száma összesen 140-re emelkedett. Az 1935-ös ásátást Luis C. G. Clarke költségén végezték.¹² Tompa összefoglalásában¹³ 134 zsugorított csontvázas és 3 hamvasztásos sírt említett.

⁷ Juhász Sándor polgármester helyismereti segítségét ezúton is köszönöm.

⁸ Tompa F., 1934–35. 97.

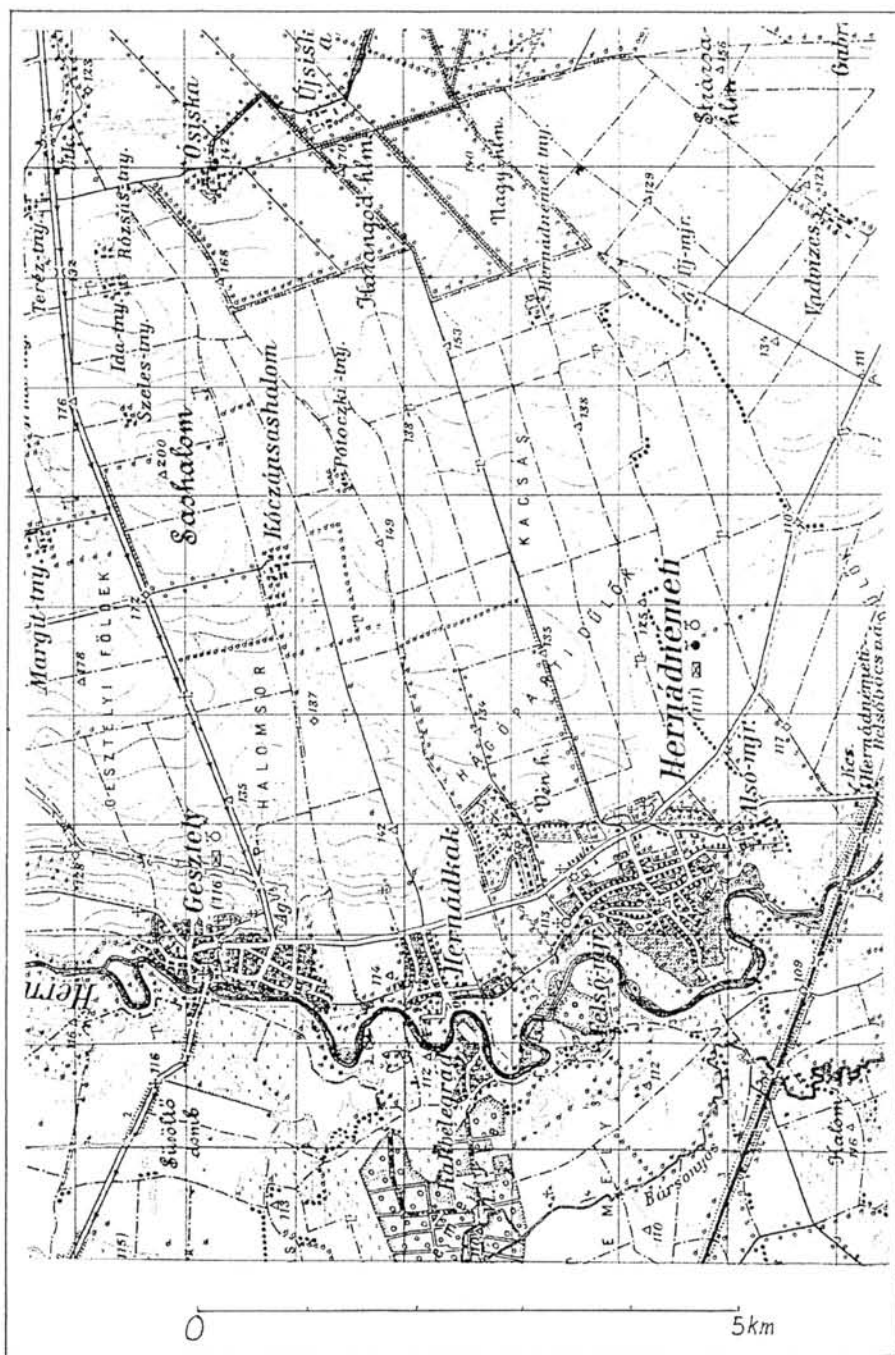
⁹ A levelekre Szende László, az MNM Adattárának vezetője hívta fel a figyelmemet. Szakdolgozatában szerepel Korma György levele Tompa Ferenchez, mely Sátoraljaújhelyen íródott 1934. április 26-án. A másik levelet is Tompa Ferennek címezték, és 1935. október 2-án kelt Sátoraljaújhelyen, aláírás: ... Tibor.

¹⁰ MNM A. 57.H.I.

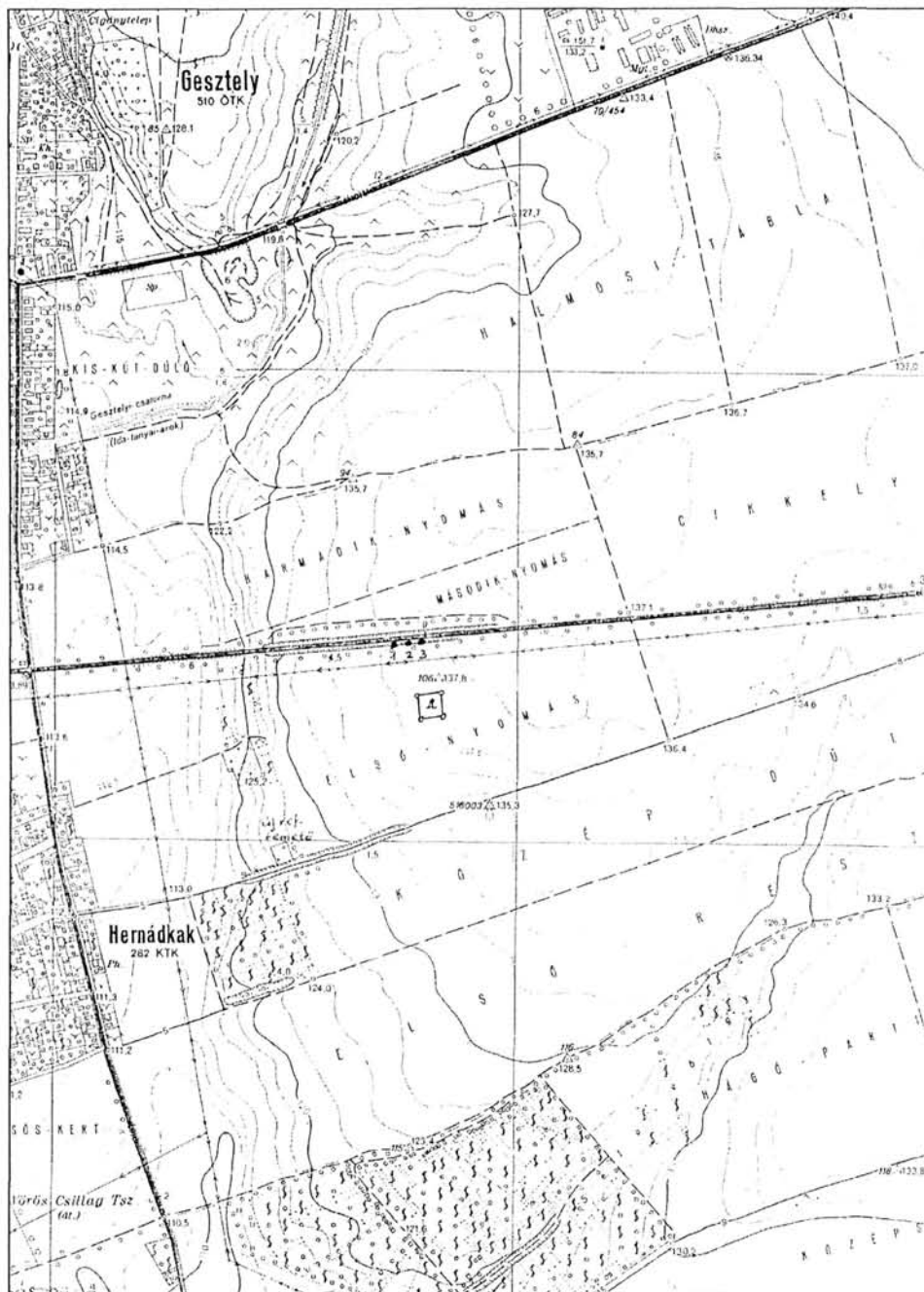
¹¹ Bóna I., 1975. 163. t. 37.

¹² MNMA. 57.H.I. Az ásátás 1935. szeptember 30-tól október 9-ig tartott, s az utolsó négy napon L. Clarke is részt vett.

¹³ Tompa F., BRGK 24–25/1934–35. 97.



1. kép. 1:50 000-es térkép a dülőnevekkel



2. kép. 1:10 000-es térkép a lelőhelyekkel

Bóna István¹⁴ Hernádkak leletanyagát időben A és B részre bontotta, és Hernádkak A-t párhuzamosította Füzesabony A-val, Hernádkak B-t párhuzamosította Megyaszó A és Füzesabony B-vel. Bóna abszolút időben¹⁵ kis eltolódással Kr. e. 1700–1400 közé tette a középső bronzkort az Alföld északi részén, így a Füzesabonyi kultúra korai és klasszikus időszakát és Hernádkak leleteit.

Emily Schalk feldolgozta a leletanyagot,¹⁶ azt a részt, ami a Magyar Nemzeti Múzeumba került, és azt, amit Nagy-Britanniában, Cambridge-ban, az University Museum of Archaeology and Anthropology gyűjteményében őriznek. Hernádkak leletanyagát¹⁷ időben tagolta 1.2. és 3. korai és késői szakaszra. Hernádkak 1. megfelel a Mozsolics szerinti B Ib-nek, azaz Tószeg A-nak. Hernádkak 2. megfelel a Mozsolics szerinti B II. elejének, azaz Tószeg B 1-nek. Hernádkak 3. korai megfelel a Mozsolics szerinti B II második felének, azaz Tószeg B 2-nek, illetve Füzesabony A-nak. Hernádkak 3. késői időszak megfelel a Mozsolics szerinti B IIIa elejének, azaz Tószeg C és Füzesabony B elejének. Emily Schalk szerint abszolút időben Kr. e. 2200–2000 között temetkeztek ide a bronzkorban.¹⁸

Kovács Tibor a Füzesabonyi kultúrát¹⁹ a középső bronzkorba, azaz Kr. e. 1700–1400 közti időre datálta hazánkban.

Mozsolics Amália közölte Tompa ásatásából a 39. sírt,²⁰ melynek anyagát a B III bronz depoi között sorolta fel. A sírban, 195 cm mélységben egy férfi maradványai voltak, hossza 148 cm, tájolása Ny–K, azaz az arckoponyát D felé fordították. A temetéskor a fej elé egy lándzsahegyet fektettek, alá egy kőbaltát tettek, az áll alá egy bronzárat, a vállhoz egy aranygyöngyöt, a könyök mögé egy tálat helyeztek, s beletettek egy kisebb edényt, a lábhoz egy korsót illesztettek, e mellett találtak a feltáráskor spiráltörödéket, egy poncolt árat és tűt. Mozsolics Amália szerint a B III. fokozat végén a háttérben már megerősített telepek voltak. A következő történeti korban a Halomsíros kultúra népe telepedett meg a Füzesabonyi kultúra területén, és nagyon sok helyi elemet vittek tovább.²¹

Hernádkakról tudunk még sírleletből egy spiráltekercsről²² (3. kép 5.). Szórványleletként került elő egy lekerekített markolatlemezű hosszú tör (3. kép 1.), mely Kassára (Košice) került. A tört Kemenczei Tibor közölte,²³ típusa szerint a 3. variációba tette, s megjegyezte, hogy Magyarországon ez a periódus a középső bronzkori kultúrák klasszikus idősza.

Emily Schalk megemlíttette,²⁴ hogy 1939-ben, tehát Tompa ásatása után is került elő sírlelet. A Magyar Nemzeti Múzeum Adattárában található egy noteszlap,²⁵ melyen Horváth Imre tanító vázolt egy tört és egy korsót (4. kép). A tör lekerekített markolatú négy szegecslyukkal, ezek alatt két sorban 5–5 sraffozott háromszög látható, majd a

¹⁴ Bóna I., 1975. 151.

¹⁵ Bóna I., 1992. 40–41. Zeittabelle.

¹⁶ Schalk, E., 1992. 24.

¹⁷ Schalk, E., 1992. 77. melléklet. 222.

¹⁸ Schalk, E., 1992. 232.

¹⁹ Kovács T., 1977. 80–81. Időrendi táblázat.

²⁰ Mozsolics A., 1967. 141.

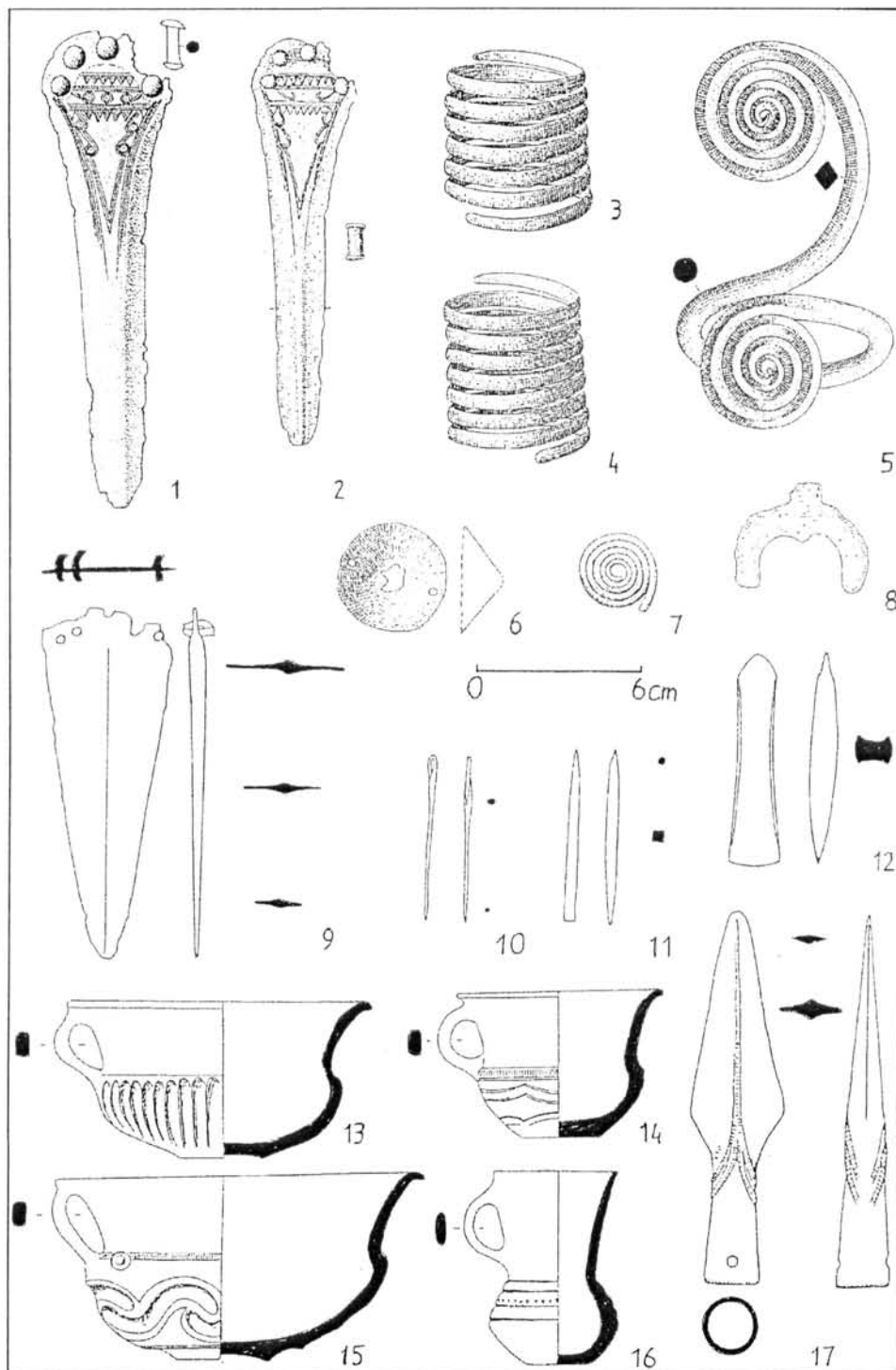
²¹ Mozsolics A., 1967. 123.

²² David, W., 2002. 262. t. 2., analógiája 261. t. 4.; Kovács T., 1975.10–11.4. 20. sír.; Kovács T., 1992. 62. kép.; Koós J., 1989. 37–38., 1.4. kép.

²³ Kemenczei T., 1988. 13–14. 3. t. 27.

²⁴ Schalk, E. 1992. 24.

²⁵ MNM A. 40.H.I.



3. kép. Középső bronzkori leletek Hernádkacról. 1: Kemenczei nyomán, 2–17: David nyomán

díszített középborde két oldalán hosszú, lefelé tartó, kissé ívelő vonalkötegek futnak. Az edény hosszú nyakú, kannelurázott hasú, füles korsó.

1950-ben Gesztely és Hernádkak községek között új útszakasz épült mintegy 500 méter hosszan, 12 méter szélesen. A földet kitermelték, és a helyszíni szemlét végző Megay Géza településnyomokat rögzített (5. kép 1.). Az északi falban I–VI., azaz római számmal jelölte az objektumok profiljait K–Ny irányban. A déli falban K–Ny irányban 1–7. azaz arab számmal dokumentálta az objektumok metszeteit.²⁶ A vastagon keretezettek árokszerűek, az északi és a déli falban is megtalálhatóak. Az objektumok mélysége 94–145 cm közötti volt, azonban a déli fal 3. számú objektumának 190 cm mélyen még nem érték el az alját. Az objektumok Megay szerint kevés bronzkori cserepet, agyagrögöt, faszénnyomot és töredékes állatsontot tartalmaztak. A gödrök kisméretűek, átlag 70–122 cm szélességűek, csak a III. objektum jelentkezett a humuszban 205 cm szélesen. Kitöltésük erősen hamus volt.

Az I. objektum (5. kép 2.) az északi és a déli falban is mutatkozott, tehát több mint 12 m hosszú, árokszerű. Apró, típusatlan bronzkori kerámiatöredékeket, kagylókat és állatsont szilánkokat gyűjtöttek belőle.

A II. objektum (5. kép 3.) szintén árokszerű, a déli fal 2. objektumával egyezik. Lényegében a felső sötétbarna meddő humuszt találták az objektumban, melyet a sárga meddő agyagba ástak.

A III. objektum 205 cm széles, 70 cm mély volt, s a sötétbarna humuszba ásták. Bronzkori csereptöredékeket tartalmazott. A gödröt még 62 cm-t mélyítették, tehát 132 cm mélyen szélessége 116 cm lett. Ez utóbbi 62 cm-en erősen kiégett réteget figyelt meg Megay, faszénnyomokkal és bronzkori edénytöredékekkel.

A IV. profil megegyezik a déli 6. profiljával, szintén árokszerű, és apró agyagrögök voltak benne.

Az V. profil megegyezik a déli fal 7. profiljával (5. kép 4.). Sötétbarna meddő humusz kitöltésű az objektum, melyet az altalaj sárga agyagrétegébe ástak.

A VI. profil (5. kép 5.) nem árokszerű. A sötétbarna humusz 98 cm mélységig, azaz végig kitöltötte az objektumot, mely leletet nem tartalmazott.

A déli fal 3. objektumát 146 cm mélységig ásták ki, és nem érték el az alját. Kevés bronzkori edénytöredéket és faszénnyomot tartalmazott.

A déli fal 4. profilja (5. kép 6.) a jelenkori humuszréteg alatt mutatott egy objektumot, mely erősen kiégett agyagrögöket tartalmazott.

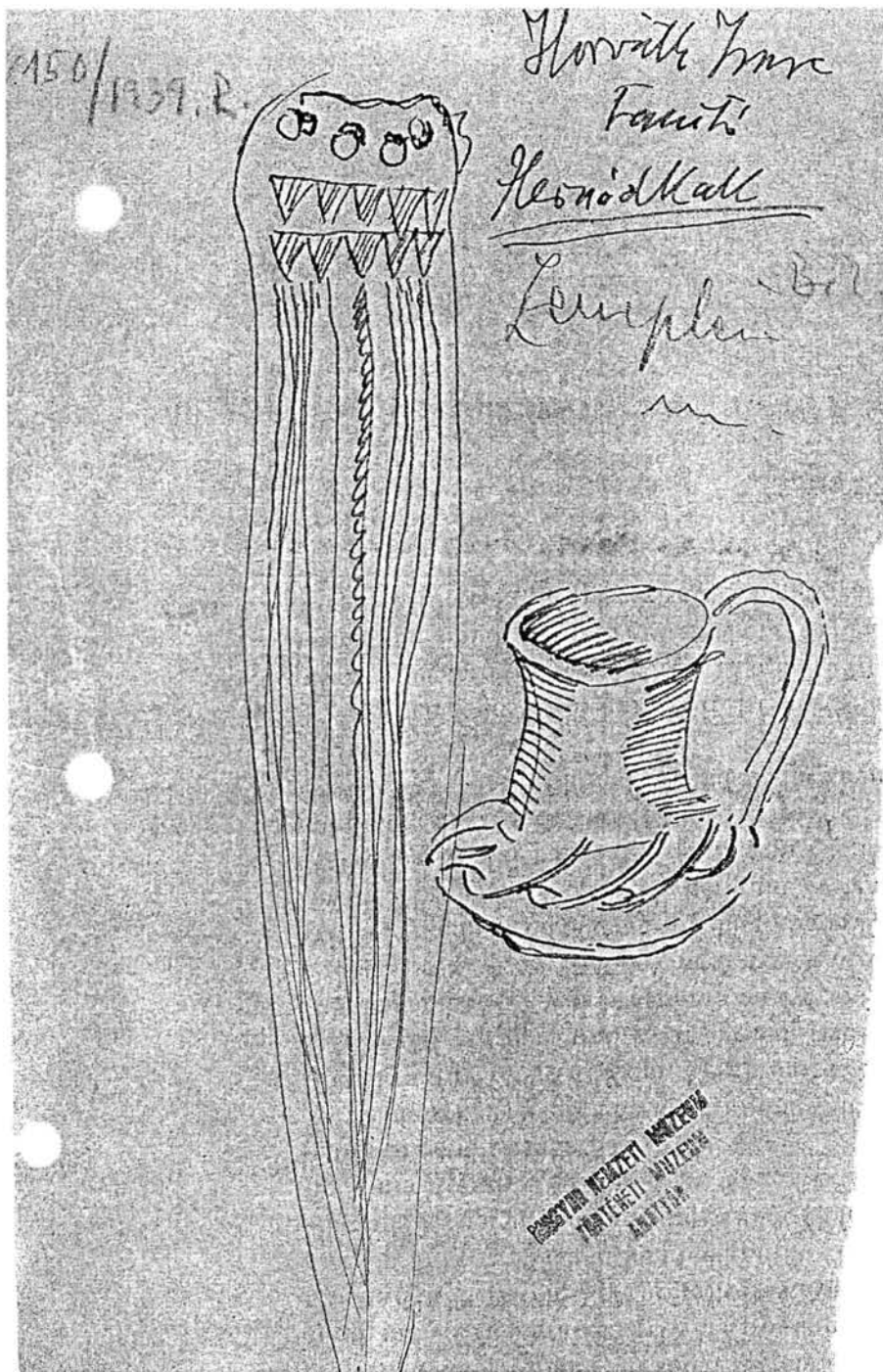
A déli fal 5. profilja (5. kép 7.) lelet nélküli volt.

Lényegében tehát árok- és objektumnyomokat dokumentált a leletmentést végző Megay Géza. Az objektumok rábontására, kibontására nem volt lehetősége. Az árkok és az objektumok összefüggést nem árulnak el, hiszen az északi fal VI. objektuma az árkokon kívül van, ha üres is, de ez nem mérvadó, hiszen a déli fal 5. objektuma is üres, az árkokon belül. A leletek aprók voltak, jellegtelenek, Megay kérdőjellel írta bronzkorinak.

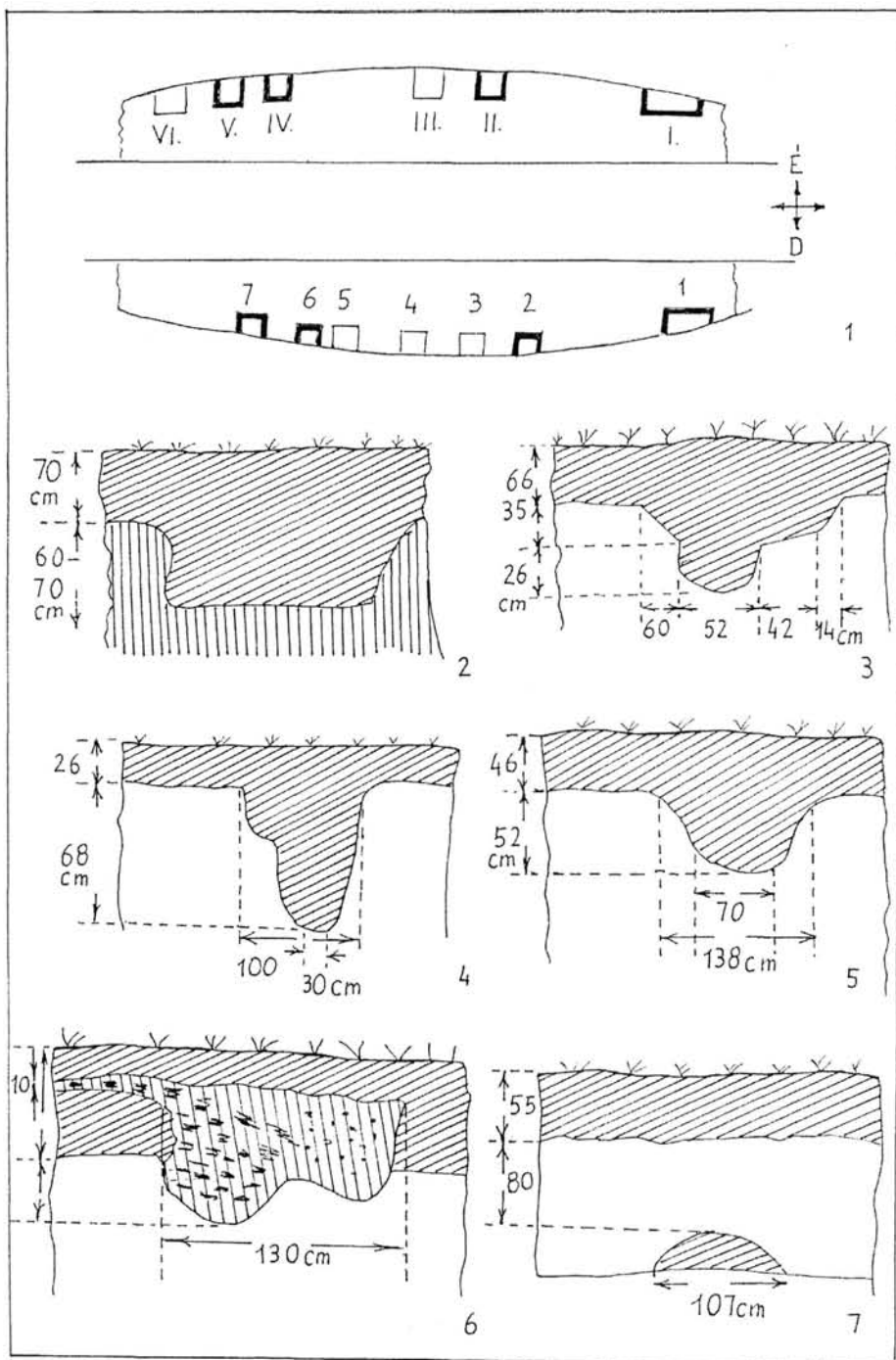
Bronzkori cserepek kerültek elő 1975-ben a Szőlők teteje dűlőben, mely a Hernád és a csanálói út között, az ártér melletti meredek lejtőn van. Poroszkai Balázs hétvégi házának építéskor emberi csontokat, ló csontjait és egy gömbölyű hasú bögrét talált, melynek füle a peremből indul ki.²⁷ A csanálói út felé eső területen a kukoricásban is

²⁶ HOM A.169–68.

²⁷ HOM A. 1238–1975. *Hellebrandt Magdolna* leletmentése.



4. kép. Tör és edény vázlatrajza az MNM Adattárában



5. kép. Megaly leletmentése Gesztely és Hernádkak között

gyűjtött Hellebrandt Magdolna bronzkori cserepeket és kagylókat, valamint paticsot.²⁸ A kerámiatöredékek között van hosszú, lapos bütyökfogóval ellátott, osztott bütykös, ujjbnyomásos léccel díszített, valamint sraffozott háromszögekkel ellátott darab, és füles oldaltöredék is. Az egyik sötétszürke töredék hasán hosszanti plasztikus borda helyezkedik el. A Hernád partján 1981-ben járt terepet Wolf Mária, aki szintén gyűjtött apró bronzkori edénytöredékeket.²⁹

A Hernád jobb partján, a Süvöltő dombon (1. kép) Pusztai Tamás terepjáráskor nagy mennyiségű bronzkori kerámiát és kagylót talált.³⁰

1950. június 20–24. között a Miskolci Vízgazdálkodási Körzet Miskolci Kirendeltségétől Verpeléti Kiss Dezső vízmester beküldött a múzeumba egy emberi koponyatető darabot, és őskori, valamint népvándorlás kori, hullámvonaldíszes edénytöredékeket. A lelőhely³¹ a Sósdülönél (2. kép), azaz Hernádkak belterületétől délre, a Hernádnémeti felőli oldalon, a Bulgárföldek mellett van. A leletek az új árvízvédelmi töltés kitermelő árkából kerültek napfényre. A helyszínen Megay Gézának azt a felvilágosítást adták, hogy körülbelül 16 sírt találtak itt, de nem volt mellettük semmi, csak a földben voltak cserepek. A munkák ekkorra már befejeződtek. A cserepek nagyjából őskoriak, ezek a következők: – Peremtöredék (6. kép 3.). Fazék kissé behúzott falú része, kis nyaka van, s a peremnél profilált. A perem alatt rövid szalagfüll látható. Barna, belül világosabb barna. Perem H: 12,2 cm. Öt darab töredék (ltsz. 53.752.1.). – Peremtöredék (6. kép 5.). Fazék része, oldalfala a perem felé behúzott. Rövid nyaka után a peremrész megduzzad, és legömbölyített. Perem alatt rövid szalagfüle van. Kívül szürkésbarna foltos, belül sötétszürke. Két darabból ragasztott. Perem H: 10,4 cm (ltsz. 53.573.1.). – Oldaltöredék (6. kép 4.). Rövid szalagfüle 3 cm széles, a peremből indul ki, a nyakrész átíveli, majd az edény hasának kezdeténél csatlakozik vissza az edényfalhoz. Világosbarna. H: 8,4 cm (ltsz. 53.573.2.). – Oldaltöredék (6. kép 2.). Edény töredéke rövid szalagfüllel, mely alatt felfelé csúcsosodó bütyök van, innen az edény szűkül. Fül szélessége: 3,1 cm. (ltsz. 53.573.3.). – Urna oldalának töredéke (6. kép 6.), egymás alatti két bütyökkel. Kívül fekete, belül barna színű. Nyaka lefelé szélesedik, vállán árok van, itt látható egy bütyök, innen szélesedik az edény, majd hirtelen szűkül, s az első bütyök vonalában is van egy bütyök. H: 9,6 cm (ltsz. 53.573.4.). – Tál töredéke (6. kép 8.). Behúzott peremű, a peremrész felé az edényfal keskenyedik. Fekete. Perem H: 6,5 cm (ltsz. 53.573.5.). – Tál töredéke (6. kép 7.). Peremrésze legömbölyített, és befelé lejt. Perem H: 12 cm (ltsz. 53.573.6.). – Urna (6. kép 1.). Nyaka a peremtől lefelé enyhén szélesedik, majd a hasánál hirtelen erőteljesen kiszélesedik. A has legszélesebb részénél rövid, vízszintesen átfúrt füle van, és a fülek között egy-egy bütyök helyezkedik el. Kívül világosbarna, belül fekete, a törésfelületnél is. Nyaka kissé hiányos. Szájátm.: 17,5 cm, f. átm. 10 cm, M: 19 cm (ltsz. 77.37.1.). Ezt az urnát dr. Petrikovics László gyűjtötte 1950-ben Hernádkakon az útépitésnél.³² Lehetséges, hogy azonos azzal az urnával, amit Megaynak említettek, majd eltűnt, de Megay jelentésében írt róla.³³

²⁸ HOM Ltsz. 75.27.1–86.

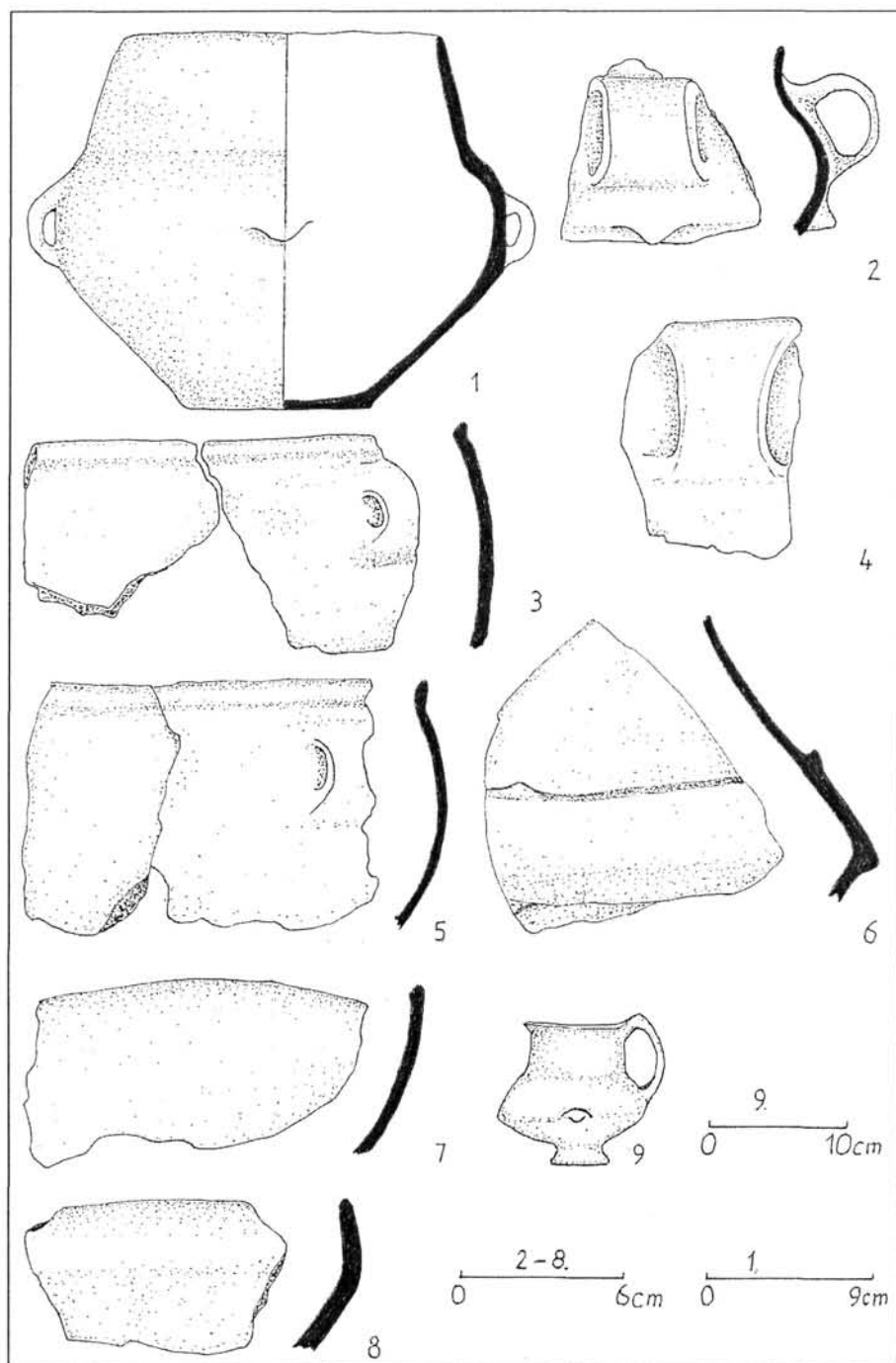
²⁹ HOM Ltsz. 81.8.1–2.

³⁰ HOM A. 7900–2005. *Pusztai Tamás* leletmentése.

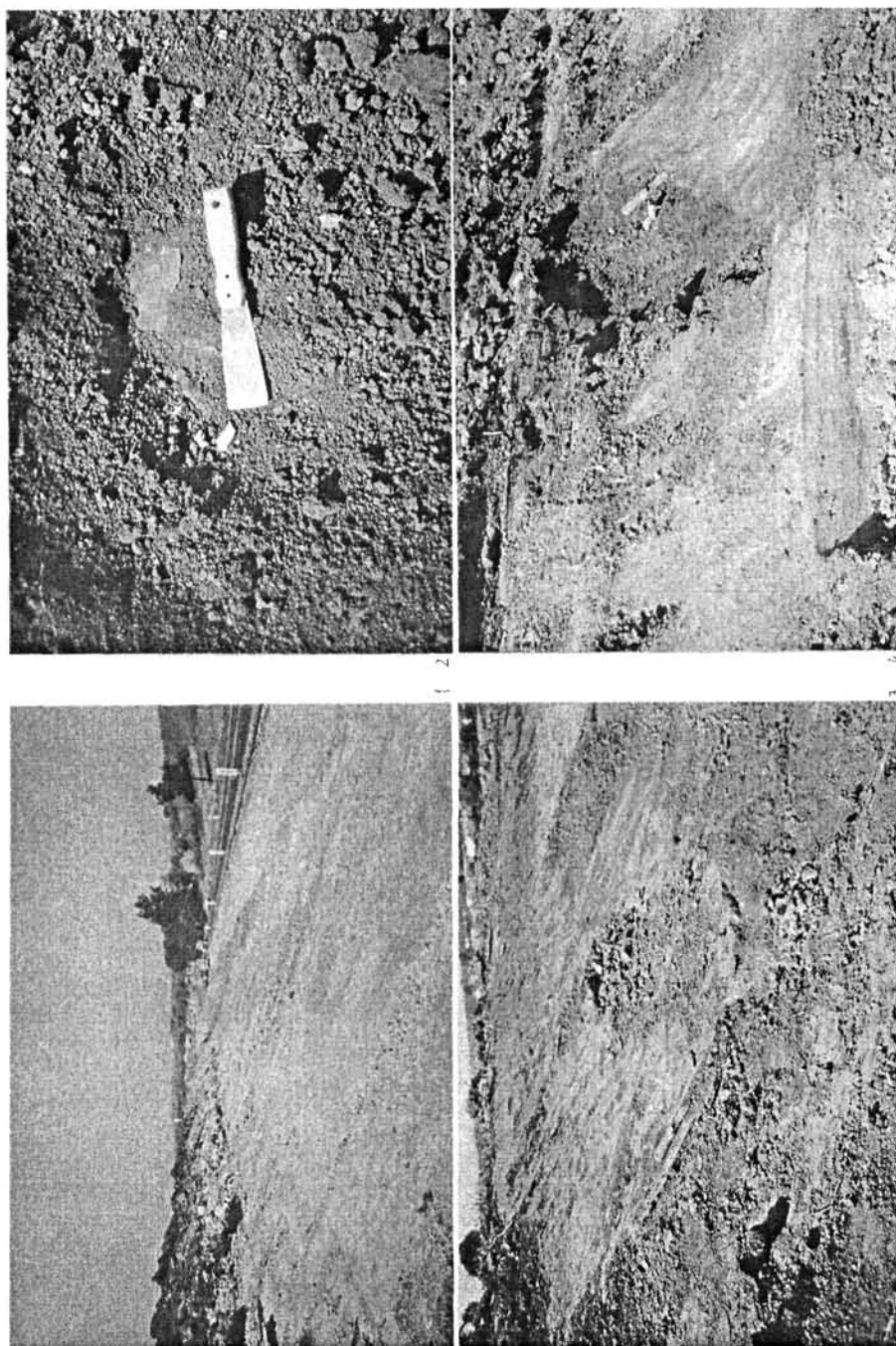
³¹ HOM A. 169–68.

³² A szerencsi helytörténeti Zempléni Múzeumban volt 71.76.1. leltári számon. A teljes régészeti anyag Miskolcra hozatalakor a HOM gyűjteményében új számot kapott.

³³ HOM A 169–68. Még egy lapos bronz tárgyról is hallott Megay.



6. kép. Késő bronzkori kerámialeletek. 1. Hernádkak, 2–8, Hernádkak-Sósdűlő, 9. Gesztely
(a szerző rajza)



7. kép. 1. 2003-as útéptés részűje, 2. 2. objektum, 3. 3. objektum, 4. 1. objektum
(a szerző felvételei)

Szórványos leletként tart számon a kutatás Gesztelyről egy korsót (6. kép 9.). Sz.átm.: 7,8 cm, f. átm.: 4,5 cm, M: 10 cm.³⁴ A korsót közölte Tompa,³⁵ majd Kemenczei,³⁶ aki a leírásnál a pilinyi kultúra Bárca csoportjába sorolta, mint ahogy a 6. kép 2–8., vagyis az 53.573.1–6 leltári számú töredékeket is.³⁷ A 6. kép 1. urna párhuzamát szintén a pilinyi kultúra leletei között találjuk, így például hasonlít egy Méráról származó urnára.³⁸

A *korai vaskor* régészeti leletei kerültek elő³⁹ a Nagyparton, a 37-es út keleti, azaz Hernádkak felé eső oldalán. Bodnár Tamás levéltáros kutató tájékoztatott arról, hogy a 37-es utat kelet felé szélesítik, és itt a rézsűben hamus foltok, cserepek, kagylók láthatók. 2003. május 8-án végeztem a leletmentést. A 7. kép 1-en jól látható a 37-es út kelet felé szélesített sávja, a rézsű déli irányba húzódó szakasza, majd keletre Hernádkak, nyugatra Gesztely házai. Az 1–3. objektumok maradványait mentettük, melyeket a munkák során kitűzött 9015. útjelző karóhoz mértünk be, s amelyen a víztorony jelzett (2. kép). Az 1. objektum (7. kép 4.) a karótól nyugatra 6 méterre volt. Mélysége 40 cm, kitöltése barna színű, kibontásakor a következő, 2003.24.1–5. leltári számú leletek kerültek elő: vastag, szemcsés anyagú edény falának és aljának töredéke. Felületei világosbarnák, törésfelülete szürke. H: 3,5 cm; Különböző falvastagságú edények oldaltöredékei. Kívül téglaszínű, vöröses, narancsos színű, belül a nagyobb sárga, a kisebb barna, törésfelülete szürke. H: 3,6 cm, 5,5 cm; Világosbarna, simított felületű oldaltöredék, törésfelülete szürke. H: 4,7 cm; Szürke, kissé ívelő oldaltöredék. H: 3,9 cm; Édesvízi kagyló vastagabb részének töredéke. Jelenlegi H: 4,6 cm, sz: 3,7 cm.

A 2. objektum a karótól keletre 16 méterre volt (7. kép 2.). 59 cm mélységig ásták ki, és a munkagépek széthúzták. Hamus kitöltésében és környékén őrlőkötöredékek, paticsok, kerámiatöredékek, állatcsontok, kisebb és nagyobb kagylótöredékek voltak. Ltsz. 2003.24.6–30. Ezek a következők: kagyló (8. kép 2.). Teljes kagyló, csak a széléből pattant le kis darab. H: 4,9 cm; Nagyobb kagyló közepének töredéke. H: 5,6 cm; Kissé hiányos kisebb méretű kagyló (8. kép 3.). H: 5,1 cm; Nagyobb méretű kagyló vastagabb részének töredéke (8. kép 1). H: 6 cm; Kagyló szélének töredéke. H: 3,4 cm; Kis kagyló ívelő szélű töredéke. H: 2,9 cm; Őrlőkő szélének vastagodó része. Egyik felülete sima. H: jelenleg: 9 cm, legnagyobb vastagsága 6,2 cm. Szélessége átlag 6,4 cm.

A 2. objektumban és környékén volt egy lapos kő, mely három összeálló darabból áll, mesterségesen alakított, hossza 11,1 cm. Őrlőkődarab, paticsdarabok, zárványos kovadarab és több patics, valamint edénytöredékek heverték itt a partoldalban. A cserepek között több erősen, másodlagosan átégett.

A 3. objektum a karótól 38 méterre volt, kitöltése hamus, paticsos. Mélysége 70 cm. Kibontottunk belőle vöröses, szürke és fekete oldaltöredékeket, állati állkapocsdarabot fogakkal együtt, ltsz. 2003.24.31–39. Ezek a következők: őrlőkő töredéke. H: 9,6 cm; Cserép (9. kép). Belül fekete, kívül világosabb szürke oldaltöredékek. Az oldalfal a nyakrésznél kissé vékonyodik, majd a peremrész megduzzad, kissé kifelé tart, fent a perem egyenesen levágott. A nagyobbik darabon három, egymáshoz érő plasztikus gomb díszítés látható az oldalfalon. H: 3,8 cm, 6,2 cm; Két darab ívelő fekete oldaltöredék. H: 2,9 cm, 3,1 cm; Cserép (10. kép 1.) Szürke, belül fekete oldaltöredék. Külső felületén

³⁴ MNM Ltsz. 952.2.1.

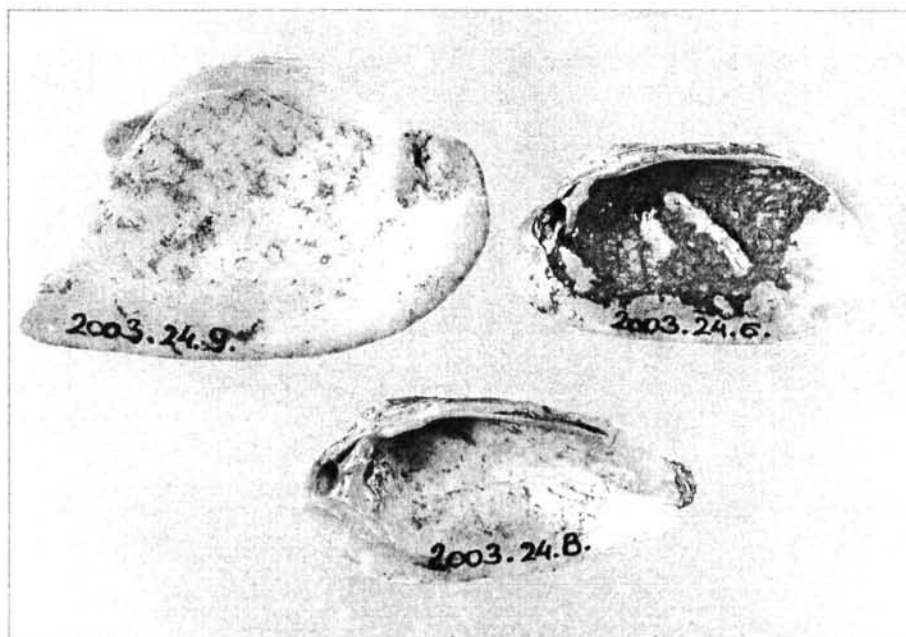
³⁵ Tompa F., 1934–35. 30. t. 8.

³⁶ Kemenczei T., 1984. XXXVI. 6.

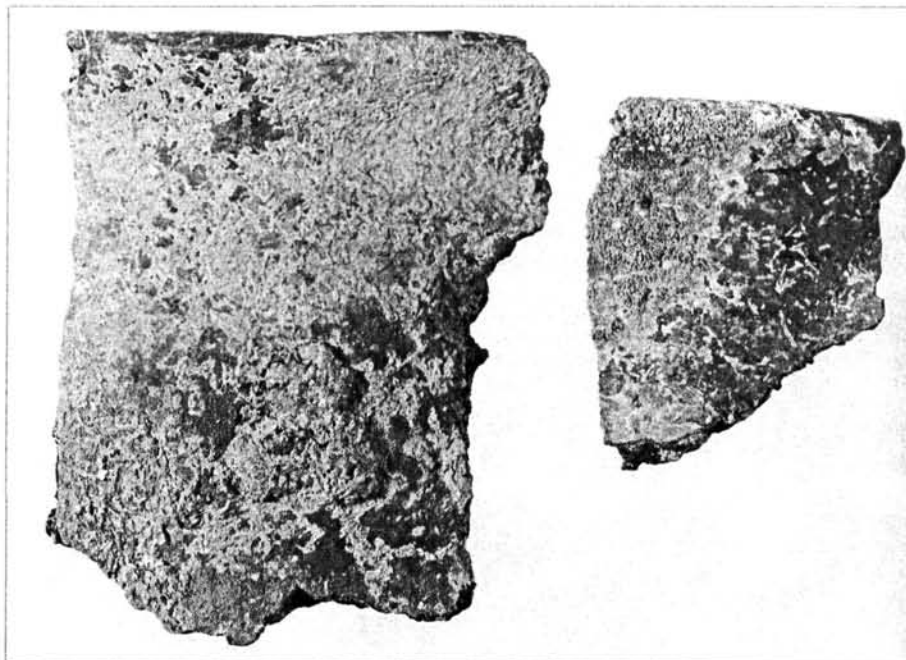
³⁷ Kemenczei T., 1984. 110.

³⁸ Kemenczei T., 1984. XXXVI. 15.

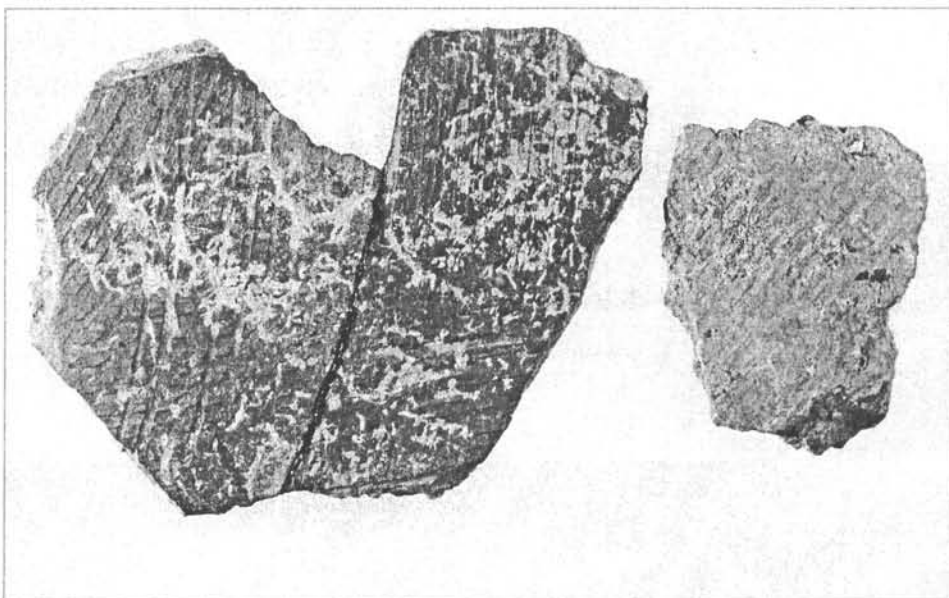
³⁹ HOM A. 3360–03. Hellebrandt Magdolna leletmentése.



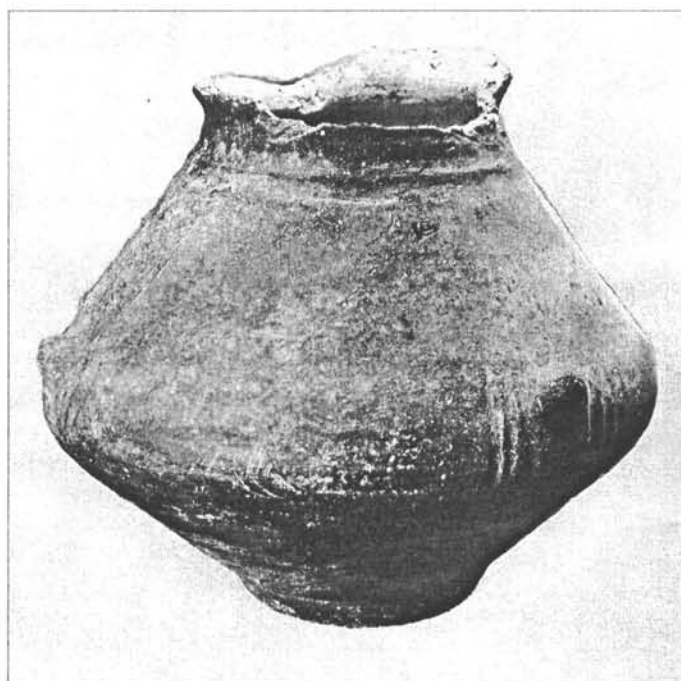
8. kép. Kagylók a 2. 3. objektumokból (Fotó: Kulcsár G.)



9. kép. Peremtöredékek a 3. objektumból (Fotó: Kulcsár G.)



10. kép. Seprűdíszes töredékek a 3. objektumból (Fotó: Kulcsár G.)



11. kép. Preszkíta urna Gesztelyből (Fotó: Kulcsár G.)

egymást keresztező seprűzés látszik. Két darabból ragasztott. H: 4,7 cm; Szürkésbarna oldaltöredék. H: 3,4 cm; Cserép. Világosbarna színű oldaltöredék. H: 3 cm; Téglavörös színű, másodlagosan kiégett, simított felületű oldaltöredék. H: 7,4 cm; Seprűdszes kis oldaltöredék, világosbarna (10. kép 2.). H: 3,3 cm; Patics, téglavörös színű, belül szürke, az egyik áglenyomatos. H: 5 cm.

Mindhárom gödör szélessége megközelítően 60 cm volt a metszetsfalban.

Láthatjuk, hogy az objektumok kitöltése hamus, és apró cserepek, köztük több másodlagosan kiégett van köztük, valamint töredékes kagylók, kisméretű paticsok, őrlőkötöredékek, tehát hulladékgödöröket leletmentettünk.

Preszkíta kor hagyatéka az az urna (11. kép), melyet a Hernád bal partján, Gesztelyen, a hétvégi házaknál, pontosan a Kinizsi u. 6. számú ház kerítésének alapozásakor talált Dibianszky Gyula miskolci lakos 1973-ban. Az edényt a múzeumnak ajándékozta. Az urna sötétszürke, kettőskónikus, kihajló pereme csorba. Nyakán három vízszintesen mélyített árok fut körbe. Hasán négy felfelé álló bütyök helyezkedik el, melyeket mindkét oldalt három-három függőleges állású plasztikus borda vesz közre. Valószínű szájm.: 14 cm, f.-átm. 10,5 cm, M: 24,7 cm. Ltsz. 73.25.1. Formára emlékeztet Sirok-Akasztómály 8. sírjának urnájára.⁴⁰ A preszkíta kort Kemenczei Tibor⁴¹ a Kr. e. 8. századtól a Kr. e. 7. század első feléig határozta meg.

1950-ben a Szerencsre vivő út építésekor a Nagypart Gesztely és Hernádkak felé eső részén is dolgoztak, itt húzódik a két község közötti határ. Dr. Varga László megbízott megyei múzeumigazgató 1950. III. 30-án kelt levelében⁴² válaszolt a Betonútépítő Nemzeti Vállalat útépítésének körülményeit a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának címezve, s egyúttal ásatási engedélyt kért. Megírta, hogy a leletek megmentése kizárólag Hegedűs Lászlónak köszönhető. A megmentett leletek között felsorolt szkíta nyílhegyet, fokost, gyöngyöket és nagyobb méretű tálat. Megay Géza 1950. VII. 21-i jelentésében leírta, hogy a Nagyparton 120 cm mélységben került elő 2 darab bögre,⁴³ melyeket Tóth Zoltán főmérnök tett el. A munkálatokat mindennap ellenőrizte Hernádkakból Hegedűs László református lelkész.⁴⁴ Megay Géza ugyanebben a jelentésében említette, hogy Hegedűs László átadott neki egy körülbelül 10 cm magas, három bötykös edényt. Nagy Mihály gazdálkodó udvarán pedig egy nagy, mintegy 30 cm magas agyagurna volt, amelyben még benne voltak az elhamvasztott embercsont-maradványok. Ezt az urnát is behozta a múzeumba Megay.

Megállapíthatjuk, hogy a Nagyparton *szkíta kori* temetőt pusztítottak el az útépítést végző munkagépek és az emberi mulasztás. A megmentett, és ma a múzeumban levő leletek a következők:

– Karperec töredéke (12. kép 1.). Anyaga tömör bronz, égett. Háta rovátkolt, de ezek a rovátkolások nem egyenletesek, se távolságra, se mélységre nézve. Átmérője ovális, de méretre különböző a két vége. A töredék H: 5,6 cm. Ltsz. 53.985.1.

– Karperec töredékei (12. kép 3.) Bronz, erősen korrodált. Szára sima. Egyes részei elkeskenyednek. Össze nem illő töredékek. H: 0,6 cm, 0,7 cm, 0,9 cm, 1,1 cm, 2,7 cm. Ltsz. 53.806.1.

– Gyöngyök (12. kép 4–5.). Fehéres halványzöld kör alakú üvegpaszta gyöngyök. Átm.: 1,2–1,3 cm, vastagságuk 0,7 cm. Ltsz. 53.806.2.

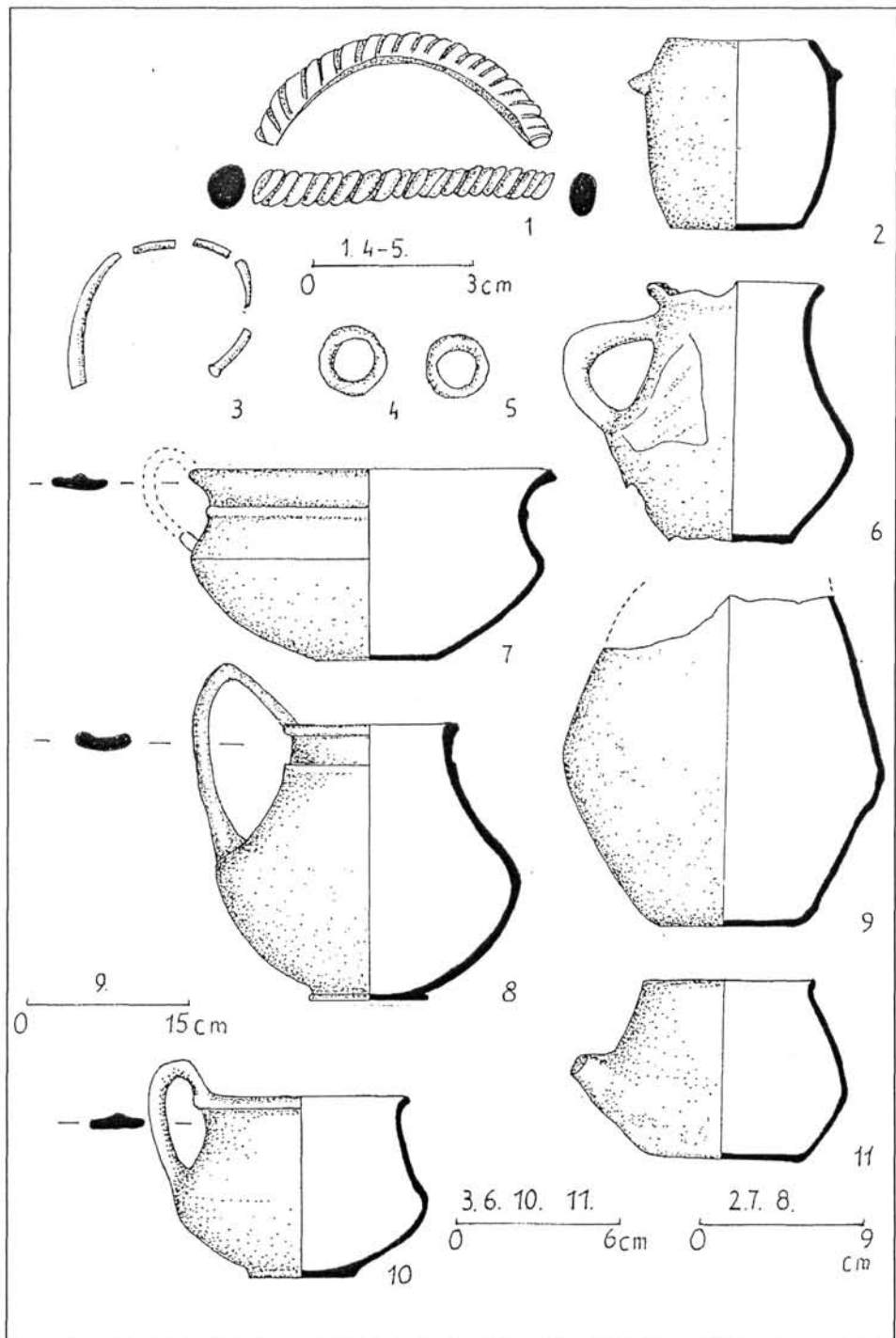
⁴⁰ Patek E., 1989–90. 23. t. 8.

⁴¹ Kemenczei T., 2001. 9.

⁴² HOM A. 169–68. Varga László levele.

⁴³ HOM A. 169–68. Megay Géza jelentésében keltának írta.

⁴⁴ Hegedűs László Tompa ásatásán is részt vett. Lásd 9. jegyzet levelei.



12. kép. Székely ékszerek és edények a Nagypártról (a szerző rajza)

– Fazék (12. kép 2.). Hordó alakú, pereme felé az edényfal elvékonyodik, és befelé tart. Felső egyharmadánál hegyesedő végű bütyökgöggök vannak rajta aszimmetrikus elrendezésben, eredetileg négy volt, három van meg. Kézzele formált, felületén kissé ferde irányú ujjhúzások látszanak. Barnásszürke színű. Szájátm.: 8,5 cm, f.-átm.: 7,7 cm, M: 10,7 cm. Ltsz. 53.806.15.

– Korsó (12. kép 6.; 14. kép). Kettőskónikus, pereme a megnyúlt, kissé ívelő nyak után kifelé türemkedik. A perem alatt indul a négyszögletes átmetszetű fül, s a hasig tart. Kézzele formált, barna színű, hiányos. Szájátm.: 6 cm, f.-átm.: 4,8 cm, M: 9,3 cm. Ltsz. 53.806.5.

– Fülel tál (12. kép 7.). Korongolt mély tál.⁴⁵ Pereme kifelé ível, nyakán plasztikus borda van, hasán mélyített vonal fut körbe, alja kissé homorú. Szalagfüle a peremből indult ki, és a hasig tartott. A fül kis csonkja megmaradt, a többi rekonstrukció. Szájátm.: 21,3 cm, f.-átm.: 6,8 cm, M: 10,7 cm. Ltsz. 53.806.7.

– Korsó (12. kép 8.). Hosszú nyaka ívelt, a perem alatt hirtelen összébb szűkül, majd a peremrész megduzzad és kifelé tart. Hasa gömbölyű, kis talpa van. Szalagfüle a peremből indult ki, és 3,2 cm-rel a perem fölé magasodik, majd a hashoz, azaz az edény legszélesebb részéhez csatlakozik vissza. A fül közepén árkkolt. Szájátm.: 11,5 cm, f.-átm.: 6,8 cm, M: 14,5 cm. Ltsz. 53.806.13.

– Urna (12. kép 9.). Kettős csonkakúp alakú, kézzel formált. Felső része sérült, hiányos. F.-átm.: 14,5 cm, jelenlegi M: 30,5 cm. Ltsz. 53.806.14.

– Bögre (12. kép 10.). Pereme duzzadt és kifelé tart, nyakrésznél az edény a has felé szélesedik, a hasánál legömbölyített, alja profilált. Füle 2,4 cm-rel a perem fölé magasodik, s a has kezdeténél csatlakozik vissza az edényhez. A fül közepén plasztikus borda fut végig. A fül mellett, a nyakon, a perem alatt három párhuzamosan karcolt vonal látható a jobb oldalon, a balon csak sejtethető. A fül alatt a bal oldalon a hason vöröses rozsdafolt van. Korongolt, szürke. Szájátm.: 6,6 cm, f.-átm.: 3,7 cm, M: 6,5 cm. Ltsz. 53.806.3.

– Bögre (12. kép 11.). Pereme kitüremkedik, nyaka kissé domború. Kettőskónikus. Füle a peremből indult ki, és a hasig tartott, de csak a hasi csonk maradt meg. Kézzele formált, nehéz kis edény. Sz.átm.: 6,5 cm, f.átm.: 5 cm, M: 6,3 cm. Ltsz. 53.806.4.

– Tál⁴⁶ (13. kép 1., 15. kép). Pereme kissé megduzzad, kihajlik. Nyaka rövid, ívelő, hasa és alja profilált. Kihajló peremén belül hullámvonaldísz fut körbe, mely egy helyen megszakad, majd folytatódik, s egy másik helyen törik, nem ugyanaz a vonal halad tovább. Belül az alján közepén 0,6 cm átmérőjű körben kissé mélyebb az edény. Korongolt, barnásszürke színű. Sz.átm.: 20,2 cm, f.átm.: 7,5 cm, M: 7,2 cm. Ltsz. 53.806.6.

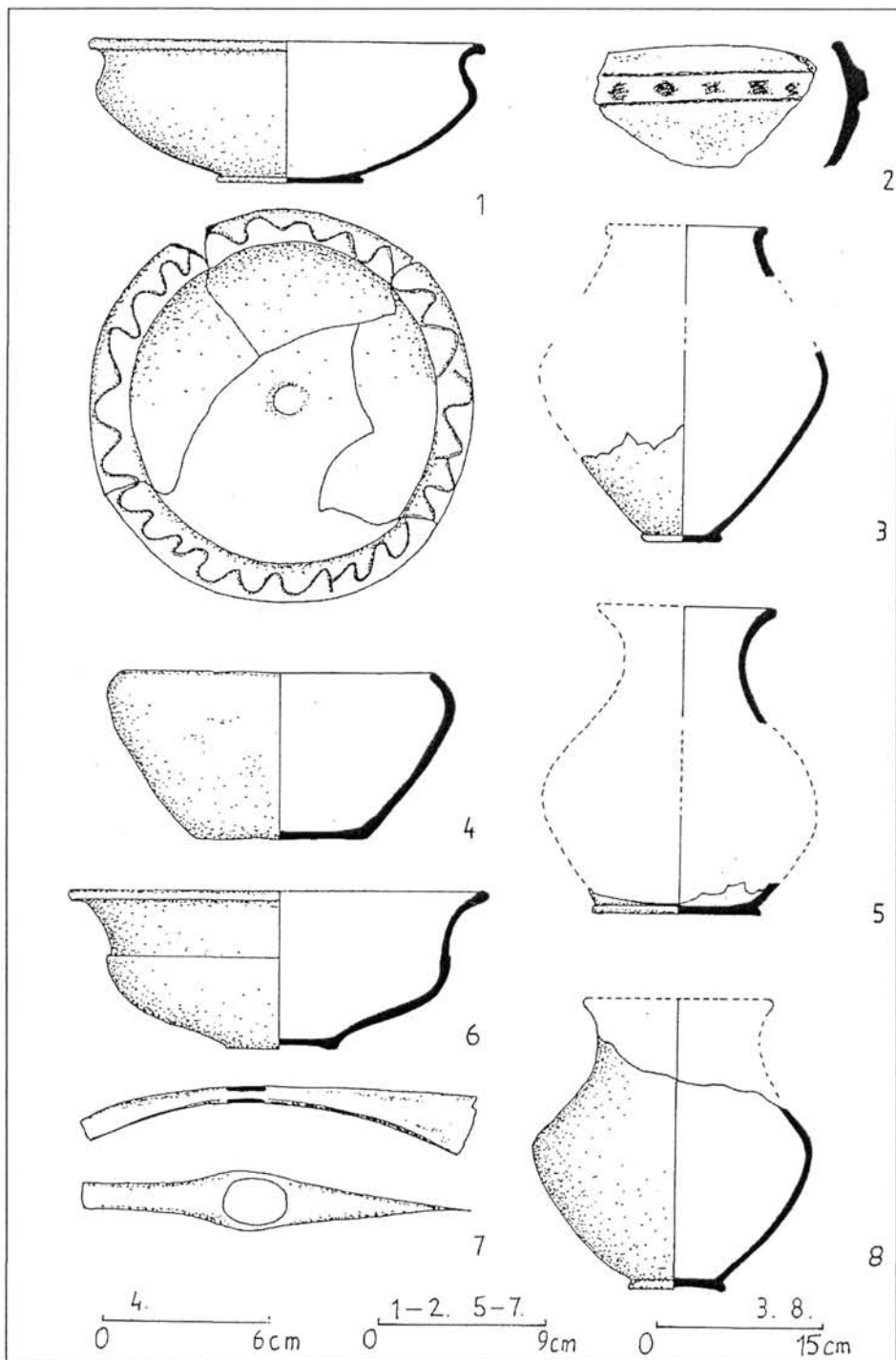
– Tál (13. kép 4., 16. kép). Behúzott peremű, kézzel formált, durva kivitellő darab. Egy helyen a perem ívelten felpúposodik, közvetlenül ez alatt indult a kis, függőleges állású, vízszintesen átfúrt füle, mely letörött. Szürkésbarna színű. Szájátm.: 10,5 cm, f.-átm.: 6,2 cm, M: 6 cm. Ltsz. 53.806.16.

– Tál (13. kép 6.). Pereme kissé megduzzadt, kihajlik. Rövid nyaka ívelt, a hasnál hirtelen kijjebb ugrik az edényfal. Hasa kissé gömbölyített, alja felé ívelten szűkül. Talpa van és kis körgyűrűje, alja homorú. Korongolt, szürke. Szájátm.: 22 cm, f.-átm.: 5,8 cm, M: 9,2 cm. Ltsz. 53.806.12.

– Edény töredékei (13. kép 2.). Valószínű, hogy kissé behúzott peremű tál része. Az edény legszélesebb részénél ujjbenyomásos lécz fut, melyet alul és felül mélyebb árok

⁴⁵ B. Hellebrandt M., 2001. katalógusszám 205.

⁴⁶ B. Hellebrandt M., 2001. katalógusszám 206.



13. kép. Székely kerámiák és vascsákány a Nagypartról (a szerző rajza)

kísér. Egyszerű kivitelű, kézzel formált két darab. Szürkésbarna színű. Peremhossz: 6,2 cm, 9,3 cm. Ltsz. 53.806.11.

– Urna (13. kép 3.). Peremrész kissé megduzzadt, és kifelé tart. Az edény kettőskónikus volt, nyakrészén körbefutó vízszintes borda van. Kis profilált talpon állt. Korongolt, világosszürke. Hiányos edény. F.-átm.: 9 cm, valószínű M: 28,5 cm. Ltsz. 53.806.9.

– Urna (13. kép 5.). Pereménél az edényfal kissé megduzzad, és a nyakkal együtt ívelten kihajlik. Hasa gömbölyű lehetett, alja egyenes, és kis profilált talpa van. Korongolt, narancsos téglaszínű. F.-átm.: 9,2 cm, valószínű M: 16,5 cm. Ltsz. 53.806.10.

– Urna (13. kép 8.). Alja profilált, kis talpa van, alja homorú. Hasa kissé gömbölyűded, de a legszélesebb rész után szűkül az edény. Nyaka ívelt, és innen hiányzik az edény többi része. Valószínű kihajló peremű volt, típusából ítélve. Korongolt, világosszürke, kiegészített, ragasztott. Valószínű sz.-átm.: 17 cm, f.-átm.: 9 cm, valószínű M: 26 cm. Ltsz. 53.806.8.

A leletanyag értékelése

Karperecek közül a hernyószerűen tagolt, illetve bordázott tömör karperec megtalálható például Tiszavasvári-Csárdapart⁴⁷ 48. sír és Vámosmikola⁴⁸ 27. sír leletei között. Ez utóbbi sír a korai szkíta korra keltezhető a sírban talált kígyófejes végű hajkarikák alapján, azaz Kr. e. 7. század 2. feléből való. Analógiái még Hetény⁴⁹ (Chotin) LIX.t.6–9. táblán bemutatott leletei. Sima bronz karperec párhuzamai Orosháza-Gyopáros,⁵⁰ Alsótelekes-Dolinka⁵¹ lelőhelyekről ismertek. Alsótelekesen a korábban feltárt temetőrészen voltak.⁵² Az ásató, Patay Pál a temető nyugati felét a Kr. e. 7. század harmadik negyedére helyezte. A hetényi⁵³ (Chotin) temető anyagában is van, például a 10. és 52. sírban.

A 12. kép 4–5. halványzöld üveggyöngyökhöz hasonló színű Szentés-Vekerzug 76. sírjában volt, 30 darab gömbölyű kék üveggyönggyel együtt.⁵⁴ Kemenczei Tibor a Kr. e. 6. századra tette készítésük idejét.

A 12. kép 9. urna kézzel formált. Jellegzetes párhuzamai a hetényi temető anyagában vannak.⁵⁵ Hosszabb, ívelő nyakú urnához (13. kép 5.) hasonló kissé Békéscsaba-Fényes⁵⁶ urnája, bár a Nagypart urnájának a legszélesebb része az alsó harmadában lehetett, mint a muhi darabnak.⁵⁷

A 13. kép 3. urnához hasonló, bár nincs talpa, a Muhiról közölt urna.⁵⁸ A 13. kép 8. urna legközelebbi párhuzama is Muhiról, Leszih Andor cikkéből ismert.⁵⁹

⁴⁷ Kemenczei T., 2001–2002. 11. ábra.

⁴⁸ Kemenczei T., 2001–2002. 5. ábra 4.6.

⁴⁹ Dušek, M. 1966. 165.

⁵⁰ T. Juhász I., 1976. 219. A 2, 37. 49. 82. 112. 114. sírokban.

⁵¹ Patay P.–B. Kiss Zs., 2001–2002. 101. 13. ábra 2.; 113. 19. ábra 1.4.7–8.10–12.

⁵² Patay P.–B. Kiss Zs., 2001–2002. 114. 129.

⁵³ Dušek, M. 1966. II.t.7–10. 10. sír.; XXXVIII.11. 52. sír.

⁵⁴ Kemenczei T., 2001. 303.

⁵⁵ Dušek, M. 1966. XIX. t. 9., 14.; XXVI. t. 2.; XXX. t. 16.

⁵⁶ Banner B., 1932. XLVII. 35.

⁵⁷ Leszih A., 1939. III. 2.

⁵⁸ Leszih A., 1939. III. 1.

⁵⁹ Leszih A., 1939. III. t. 16.



14. kép.
Kézzel formált korsó a
Nagypartról
(Fotó: Kulcsár G.)

A 12. kép 6. egyfülű korsó kézzel formált, s tekinthetjük a korongoltak előzményének. A forma nem új, a korai bronzkortól láthatjuk a régészeti leletanyagban.⁶⁰ Csanytelek-Újhalastó⁶¹ területén talált korongolt egyfülű korsót ritkaságként mutatta be az ásató. Törökszentmiklós–Surján-Újtelep lelőhelyen⁶² a 3. sírban talált egyfülű korsó is korongolt. A forma tovább él a villanova urnával együtt a kelta korban is. Egyfülű korsót találtunk Kistokaj-Kültelkek 26. sírjában, kézzel készült, s korongolt volt a 27. sírban, ez utóbbinak a füle is négyszögletes.⁶³ Romsauer⁶⁴ görög előképet lát ennek a típusnak eredetében.

A 12. kép 8. korsóforma füle erősen felhúzott, mint a muhi bögrének.⁶⁵ Általános forma a 12. kép 10. zömök testű füles bögre. Hasonló Orosháza-Gyopáros⁶⁶ 140. sírjában volt. A 12. kép 11. kézzel formált füles bögre emlékeztet Muhi 8/b. sírjának füles agyagedényére, magasságuk is hasonló.⁶⁷

⁶⁰ Tompa F., 1934–35. 22. 9.

⁶¹ Galántha M., 1981. 11. kép 8., 55.

⁶² Csalog Zs.–Kisfaludi J., 1985. 331. 1. kép 5–6. rajz, fotója 8. kép 3–4.

⁶³ Hellebrandt M., 1999. 213. LXXVI. 5.8.

⁶⁴ Romsauer, P. 1991. 361.

⁶⁵ B. Hellebrandt M., 2000. 29. kép 22.

⁶⁶ T. Juhász I., 1976. 247. 15. kép 5.; Gyucha A., 2001. 225.

⁶⁷ Leszih A., 1939. III. 3.



15. kép. Díszített peremű tál a Nagypartról (Fotó: Kulcsár G.)



16. kép. Behúzott peremű tál a Nagypartról (Fotó: Kulcsár G.)

A 12. kép 7. mély tál eredetileg füles volt. Maga a forma hasonlít Muhi 38. és 41. sír fül nélküli korai kelta edényeire.⁶⁸

A 13. kép 4. kézzel formált behúzott peremű tál analógiáját Heves B. temető 2. sírjából ismerjük⁶⁹ például. A korongolt, kihajló peremű tál (13. kép 6.) párhuzamát Szirmabesenyőről⁷⁰ hozhatjuk, és emlékeztet még Muhi 33. sírjában talált táltra is,⁷¹ valamint Szentés-Vekerzug 38. sírjában találtra.⁷²

A tálak közül a 13. kép 1. a legfigyelemreméltóbb, mégpedig a perem belső felén látható hullámvonal díszítés miatt. Ezzel az edénnyel Kemenczei Tibor foglalkozott, rámutatva arra, hogy a késő bronzkortól alkalmazták ezt a díszítést, a szkíta korban korongolt kerámiákra is rákerült, s az újabb leletek szerint készítésük kezdetét a Kr. e. 6. század közepére, második felére tehetjük.⁷³ Hasonló hullámvonaldísz ismert Tápiószeléről az 53. sírből egy talpas edény nyakáról, a 149. sír edényének talpcsövén, a 263. sír urnájának hasától felfelé az oldalfalon.⁷⁴

A vascsákány általánosan elterjedt forma volt a szkíta korban. Hasonlót tártak fel Törökszentmiklóson,⁷⁵ Alsótelekesen⁷⁶ és Hejőkeresztúron⁷⁷ például.

A felsorolt párhuzamok alapján Gesztely–Hernádkak–Nagypart szkíta kori leletanyagát a Kr. e. 6–5. századra tehetjük.

A terület légi felvételét⁷⁸ a Hadtörténeti Múzeum Térképtárában néztem át. A Hernád bal partján, Hernádnémeti–Hernádkak–Gesztely községektől keletre, a Hernád feletti magas parton feltűnik egy D–É irányú objektum, melynek sánca, gyakorlatilag az árok ásásakor mélyről kidobott föld világos vonala nagyjából omega alakban uralja a terepet. Az omega alak keleti szára dupla, azaz kettős volt a sánc, a magas partot elérve fordul, és ez a nyugati szár már egy sánctól, és mellette árkot mutat. A fordulásnál láthatjuk, hogy egy világos vonal megy még dél felé is (17. kép). Az omega alak, azaz a föld- és vízivár bejárata északra, a Halomsor (1. kép) felé nyitott. Az első katonai felmérés⁷⁹ (18. kép) idején, 1784-ben még két részre bontva ábrázolta a térképrajzoló a vízivár domborzatát, és jelezte a Gösztyély halmot, ami a 20. századi térképeken (1–2. kép) Sashalom néven szerepel. A második katonai térképen⁸⁰ (19. kép) egy összefüggő, körülbelül omega alakú erődítést jelöltek, mely a rajzoláskor, azaz 1856–1860 körül még jól látható volt. Ezen a térképen a keleti kettős sánc árkában vizet láthatunk, főleg az északi szakaszon, s egy tavat is megfigyelhetünk a sánc északi szára és a Kóczán-pusztta között. Még két hasonló tavat jelöl a térkép, a Holländer-tanyától délre, ezek a tavak bizonyára szikes tavak voltak és elszivárogtak, ma nyomuk sincs. Maga a vár hossza É–D irányban mintegy két kilométer hosszú, és K–Ny irányban a legnagyobb szélessége másfél kilométer.

⁶⁸ B. Hellebrandt M., 2000. 25. kép 12., 26. kép 8.

⁶⁹ Szabó J. Gy., 1969. VI. 5.

⁷⁰ B. Hellebrandt M., 2001. 2. kép 18.

⁷¹ B. Hellebrandt M., 2000. 25. kép 5.

⁷² Kemenczei T., 2001. 172. katalógusszám.

⁷³ Kemenczei T., 1983. 71.

⁷⁴ Kemenczei T., 1983. 5a., 8.7. ábra.

⁷⁵ Csalog Zs.–Kisfaludi J., 1985. 2. ábra 1.

⁷⁶ Patay P.–B. Kiss Zs., 2001–2002. 15. ábra 3.

⁷⁷ B. Hellebrandt M., 2001. 5. kép 7.

⁷⁸ Filmkép szám 110/6. Nyt. szám 6013, Repülési év 1952.; Filmkép szám 454/59. Nyt. szám 6017. Repülési év 1956. Az ív keleti része látszik.

⁷⁹ Hadtörténeti Múzeum Térképtára. Első katonai felmérés 1784. Ide vonatkozó térképlap száma XXII–14.

⁸⁰ Hadtörténeti Múzeum Térképtára. Második katonai felmérés 1856–1860. Ide vonatkozó térképlap száma XL–44.



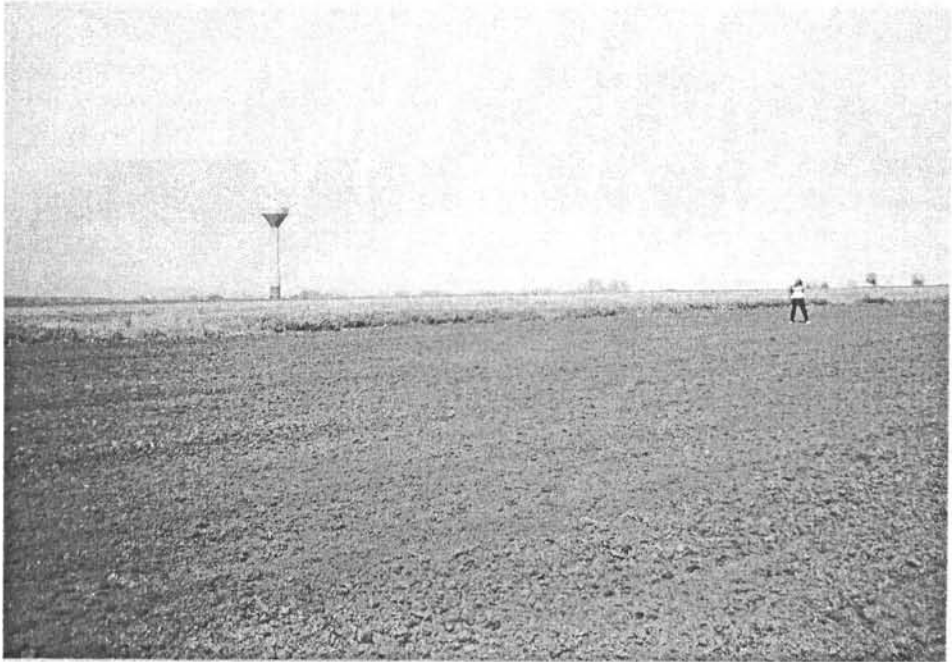
17. kép. A föld- és vízivár légi felvétel



18. kép. A föld- és vízivár az első katonai felmérésen



19. kép. A föld- és vízivár a második katonai felmérésen



1
2



20. kép. A vár platója a víztoronnyal és a Nagyúttal (a szerző felvétele)

Nagy területet foglal el, és körülötte a Sashalmon kívül még számos halmot jelöl a második katonai felmérés, üres kör vagy ovális körül láthatjuk sugarasan a szintvonalakat. Az 1. képen még több halom névvel ellátott, így a Kóczánsashalom, a Harangod-halom, tőle délre a Nagy-halom, délebbre a Strázsa-halom. Az északra látható Halomsor elnevezés a ma használatos térképen (2. kép) Halmosi-tábla jelöléssel él tovább, bár itt sem láthatók a halmok. A légi felvételen több kis fehér folt figyelhető meg a Gesztelyt Csanálossal összekötő úttól délre sorban, és északra is, valószínű, hogy ezek a halmok nyomai. A vár területét bejártuk 2001-ben is, a víztorony környékét (20. kép 1.) és a Nagyút (20. kép 2.) menti szántókat, de semmilyen régészeti lelet vagy objektum nem mutatkozott. Ez érthető, hiszen a Nagyparton, tehát a váron átvezető 37-es út 2003-as kibővítéskor feltárt 3 objektum legmagasabban jelentkező foltja is 40 cm mélységben volt észlelhető, a szántás nem érte el ezt a szintet.

Ma már tudjuk, hogy ezek a föld- és vízivárák utak kereszteződésében és átkelőhelyek közelében létesültek.⁸¹ Lénártfalva (Lenartovce), Putnok-Pogonyipusztá, Sajókaza-Földvár, s keletre a Hernádnál Gesztely–Hernádkak–Hernádnémeti föld- és vízivárai Ny–K irányban szinte vonalban biztosították az átkelést egyrészt Rudabánya és környéke, másrészt a mai Szlovák Érchegeység felől⁸² szállított réz, cink és később a vas nyersanyagoknak, áruknak. A politikai hatalommal karöltve a kereskedelmi utak védelmére és vámolásra,⁸³ tehát gazdasági érdekeket védve alakultak ki a megerősített helyek.⁸⁴

A terület régészeti leleteiből kitűnik tehát, hogy a bronzkor középső szakaszában nagyobb telepek, temetők jöttek létre, benépesült a vidék. Ez a folyamat a késő bronzkorban, a kora vaskorban és a szkíta korban is nyomon követhető. Felvetődik e kérdés, kik építették a várat? Az íjjal, nyíllal és karddal, lándzsával, mint támadó fegyverrel felszerelt ellenséggel szemben a föld- és vízivár védelmet jelentett. A földvárak egészen addig működtek, amíg a támadó fegyverek lényegesen nem változtak meg. Még a kelta korban is használatban voltak, s például Bükkszentlászlón⁸⁵ a kora vaskori erődítményt alakították át. A Kr. e. 1. század második feléből frásos adatunk is van erre. Julius Caesar⁸⁶ leírta a gall háború eseményeinél, hogy az Axona folyón híd vezetett át, s ő parancsot adott, hogy a tábort 12 láb magas fállal és 22 láb mély árokkal erősítsék meg. Egy római láb 0,30 m, tehát az árok 6,6 méter mély volt, s a sánc 3,6 méter magasra készült, s ezt a nagy földmunkát erre az egy alkalomra végezték el.

Tekintettel arra, hogy a Nagypart föld- és vízivárát minden valószínűség szerint vele egykorú, hozzá tartozó temetkezési halmok övezik, nagy valószínűséggel gondolhatjuk, hogy a késő bronzkor–kora vaskor idején⁸⁷ hosszabb ideig használatban volt, mint sáncsal-árokkal megerősített védmű a Hernád átkelési szakaszánál.

⁸¹ B. Hellebrandt M., 2003. 222.

⁸² Schalk, E. 1992. 20. 4. ábra térkép.

⁸³ B. Hellebrandt M., 2003. 220.; B. Hellebrandt M., 2004. 103–126.

⁸⁴ B. Hellebrandt M., 2005. Sirok és vidéke. Kiadás alatt.

⁸⁵ D. Matuz E.–Nováki. Gy., 2002. 33–35., B. Hellebrandt M., 1992. 33–73.

⁸⁶ Caesar, J., 1964. Második könyv 42. Caesar Kr.e. 58–50. között viselt hadjáratot Gallia ellen.

⁸⁷ Banner J., 1939. 93–111., B. Hellebrandt M., 2003. 222.

IRODALOM

Banner Benedek

- 1932 A Békéscsaba-fényesi sírmező. (Das Gräberfeld von Békéscsaba-Fényes. Dolgozatok, VIII. 122–148. Szeged

Banner János

- 1939 A hódmezővásárhelyi Nagytatársánc (Die Grosse-Tartarenschanze bei Hódmezővásárhely). Dolgozatok, XV. 93–114. Szeged

Bóna István

- 1975 Die mittlere Bronzezeit im Karpatenbecken und ihre südöstlichen Beziehungen. ArchHung 49. Budapest
1992 Bronzezeitliche Tell-Kulturen in Ungarn. In: Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss. 9–41. Frankfurt am Main

Caesar, Julius

- 1964 A gall háború (Bellum Gallicum). Budapest

Csalog Zsolt–Kisfaludi Júlia

- 1985 Skythenzeitliches Gräberfeld in Törökszentmiklós–Surján-Újtelep. Acta-ArchHung XXXVII. 307–344.

David, Wolfgang

- 2002 Studien zu Ornamentik und Datierung der bronzezeitlichen Depotfundgruppe Hajdúsámson-Apa-Ighiel-Zajta. 1–2. Teil. Bibliotheca Musei Apulensis, XVIII. Alba Iulia (Karlsburg/Wasserburg)

Dušek, Mikuláš

- 1964 Thrakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Chotin. Archaeologica Slovaca Fontes VI. Bratislava

Galántha Márta

- 1981 A csanyteleki szkíta kori temető (Vorbericht über die Ausgrabung des skythenzeitlichen Gräberfeldes von Csanytelek-Újhalastó. ComArchHung 43–58.

Gyucha Attila

- 2001 A szkíta kor emlékei Békés megyében. In: Hatalmasok viadalokban. (Sie sind in Kämpfen siegreich. Das Zeitalter der Skythen in der Tiefebene.). Gyulai katalógusok 10. 115–127. Szerk. *Havassy Péter*. Gyula

B. Hellebrandt Magdolna

- 1992 Miskolc kelta kora (Das keltische Zeitalter von Miskolc). In: Régészeti tanulmányok Miskolc korai történetéből. 33–73. Szerk. *Rémiás Tibor*
1999 Celtic Finds from Northern Hungary. Corpus of Celtic Finds in Hungary III. Budapest
2000 Muhi-Kocsmadomb, szkíta–kelta temető (Muhi-Kocsmadomb, skythisch-keltisches Gräberfeld) ArchÉrt 123–124/1996–1997. 125–159.
2001 A szkíta kultúra emlékmánya az alföld és a hegyvidék találkozásánál. In: Hatalmasok viadalokban (Sie sind Kämpfen siegreich. Das Zeitalter der Skythen in der Tiefebene.) Gyulai katalógusok 10. 51–57. Szerk. *Havassy Péter*. Gyula

- 2003 Urzeitliche Erdwalle und Wasserburgen. Bibliotheca Marmatia 2. 217–237. Baia Mare. Herausgegeben von *Carol Kacsó*
- 2004 A nyersanyagok hatása a vaskor és a császárkor településeire a Sajó és a Bódva vidékén. (The influence of raw materials on Iron Age and Roman Imperial Age settlements in the region of the Sajó and Bódva Rivers). HOMÉvk XLIII. 103–126.
- 2005 Sirok és vidéke a vaskorban és a császárkorban. Nyomtatás alatt
- T. Juhász Irén*
- 1876 Az Orosháza-gyopárosi szkítakori temető (La nécropole scythe de Orosháza-Gyopáros) ArchÉrt 103. 214–223.
- Kemenczei Tibor*
- 1982 Skythenzeitliches Gefäß mit Reiterdarstellung (Szkíta kori edény lovasábrázolással) FA 34., 51–71.
- 1983 Die Spätbronzezeit Nordostungarns. Budapest
- 1988 Die Schwerter in Ungarn I. (Griffplatten-, Griffangel- und Griffzungenschwerter). Prähistorische Bronzefunde IV/6. München
- 2001 Az Alföld szkíta kora. In: Hatalmasok viadalokban. Az Alföld szkíta kora (Sie sind in Kämpfen siegreich. Das Zeitalter der Skythen in der Tiefebene). Gyulai katalógusok 10. 7–36. Szerk. *Havassy Péter*
- Koós Judit*
- 1989 Der II. Bronzefund von Tiszaladány. ComArchHung 31–43.
- Korek József–Patay Pál*
- 1958 A bükki kultúra elterjedése Magyarországon (Die Verbreitung der Bükker Kultur in Ungarn). Régészeti Füzetek II–2. Budapest
- Kovács Tibor*
- 1975 Tumulus culture cemeteries of Tiszafüred. Régészeti Füzetek II–17. Budapest
- 1976 A bronzkor Magyarországon. Budapest
- 1992 Bestattungssitten der Füzesabony-Kultur und das Gräberfeld von Tiszafüred-Majoroshalom. In: Bronzezeit in Ungarn. Frankfurt am Main. 96–98.
- Leszih Andor*
- 1939 Borsodmegyei szkíta leletek (Skythian find from County of Borsod). FA 1–2. 1–20.
- D. Matuz Edit–Nováki Gyula*
- 2002 Spätbronzezeitliche, Früheisenzeitliche Erdwälle in Nordungarn. Inventaria Praehistorica Hungariae (IPH) X. Budapest
- Mozsolics Anália*
- 1965 Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpadlás. Budapest
- Patay Pál–B. Kiss Zsuzsa*
- 2001–2002 Az alsótelekes-dolinkai szkítakori temető közöletlen sírjai (az 1962. és 1964. évi feltárás eredményei). (Die unpublizierten Gräber des skythenzeitlichen Gräberfeldes von Alsótelekes-Dolinka). FA XLIX–L. 79–141.
- Patek Erzsébet*
- 1989–90 A Szabó János Győző által feltárt „preszkíta” síranyag. A Füzesabony-Mezőcsát típusú temetkezések újabb emlékei Heves megyében. AGRIA XXV–XXVI. 61–118.

Romsauer, Peter

1990 The earliest wheel-turned pottery in the Carpathian Basin. *Antiquity* 65. 358–367.

Schalk, Emily

1991 Das Gräberfeld von Hernádkak. Studien zum Beginn der Frühbronzezeit im nordöstlichen Karpatenbecken. *Universitätsforschung zur prähistorischen Archäologie (UPA)*, 9. Bonn

Szabó János Győző

1969 A hevesi szkítakori temető. (Das Gräberfeld von Heves aus der Skythenzeit). *Az Egri Múzeum Évkönyve VII.* 55–128.

Tompa Ferenc

1934–1935 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912–1936. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission (BRGK) 24–25. 27–127.

DER ORT GESZTELY-HERNÁDKAK-NAGYPART UND SEINE ARCHÄOLOGISCHEN FUNDE

Die bei den Bergen, Flüssen und Sümpfen befindlichen Übergänge, wie die im Gebiet Gesztely-Hernádkak, am Fluss Hernád bezeugen, sind seit Jahrtausenden in Gebrauch. (Bild 2) In der Neuzeit siedelten sich südlich von Gesztely Menschen an und hier kamen Siedlungsspuren und Gräber zum Vorschein. 1934–35 kamen während der Ausgrabungen von Ferenc Tompa wichtige Fundgruppen aus der Bronzezeit hervor. Die Freilegung fand neben der zum Ida Gehöft führenden Straße, oberhalb des neuen reformierten Friedhofs statt. (Bild 2) Auf Grund der Originaldokumentationen von Tompa, der Informationen des örtlichen Bürgermeisters und dessen Informanten kennen wir den genauen Erschließungsort. Das Fundmaterial wurde teils von István Bóna und im ganzen von Emily Schalk und Amália Mozsolics verarbeitet. Dieses Material lässt sich aus der mittelbronzezeitlichen Kultur von Füzesabony datieren. (Bild 3) Der gezeichnete Dolch und die Schale auf Bild 4 stammen aus einer späteren Zeit. 1950 wurde zwischen Gesztely und Hernádkak eine Straße gebaut und hier stellte Géza Megay Siedlungsspuren aus der Bronzezeit fest. (Bild 5) Auf der Ackerflur auf dem Gipfel des „Szőlők“ am Ufer des Hernáds und auf dem Hügel Sívöltő kamen Siedlungsspuren aus der Bronzezeit an die Oberfläche. Südlich von Hernádkak, am „Sósdülő“, stieß Megay auf Gräber und bei den Ausgrabungen fand er Töpfe. Dieses Fundmaterial und verstreute Teile eines Bechers werden von Tibor Kemenczei zu der Gruppe von Bárca der Pilinyer Kultur gezählt. Dazu gehört auch die Urne. (Bild 6)

2003 haben wir bei der Verbreiterung der östlichen Böschung der Landesstraße 37 3 archäologische Funde aus der frühen Eisenzeit geborgen. (Bild 7 – 10) Eine Hinterlassenschaft der Präszythenzeit ist eine Urne (Bild 11), die am Ufer des Hernáds zum Vorschein kam. Kemenczei bezeichnete die Präszythenzeit als die Zeit vom 8. Jahrhundert bis zur ersten Hälfte des 7. Jahrhunderts v. Chr. Fundmaterial aus der Skythenzeit kam 1950 beim Bau der Landesstraße 37 in Nagypart zum Vorschein. Das Material besteht aus Armreifen, Perlen, Krügen, Urnen, Näpfen und Schalen. (Bild 12, 13) Der 6. Krug auf Bild 12 ist handgemacht. Wir haben im 26. Grab in Tokaj-Kütelkek einen handgemachten Krug mit einem Handgriff gefunden. Im 27. Grab gab es auch einen, aber dieser wurde mit Hilfe einer Töpferscheibe hergestellt. Seine Parallele ist unter den Funden von Csanytelek-Újhalastó und Törökszentmiklós zu finden. Unter den Schalen auf Bild 1 ist die erste am beachtenswertesten. Mit dieser Schale beschäftigte sich Kemenczei und er datierte sie aus der Mitte, der zweiten Hälfte des 6. Jahrhunderts v. Chr. Das Fundmaterial von Gesztely-Hernádkak-Nagypart aus der Skythenzeit stammt wahrscheinlich aus dem 6.–5. Jahrhundert v. Chr.

Die Luftaufnahme des Gebietes habe ich mir im Kartenarchiv des Heeresmuseums angesehen. Am linken Ufer des Hernáds, östlich vom Ort Hernádnémeti–Hernádkak–Gesztely,

oberhalb des hohen Ufers des Flusses, fällt ein Objekt auf, das hat eine südöstliche Lage hat. (Bild 17) Sein Festungswall hat fast die Form eines Buchstaben Omega. Die Linie des Festungswalls ist wegen der beim Ausheben des Grabens, aus der Tiefe stammenden Erde hell. Den östlichen Teil des Omegas gibt es doppelt. Dies bedeutet, dass der Festungswall doppelt war und er hat sich beim Erreichen des hohen Ufers gedreht. Der westliche Teil zeigt nur einen Festungswall mit einem Graben daneben. Der Eingang der Erdverschanzung und der Wasserburg öffnet sich nach Norden, nach Halomsor. (Bild 1) Das Gelände der Burg wurde auch in der 1. (Bild 18) und 2. (Bild 19) militärischen Vermessung gezeigt. Die Länge der Burg von Nord nach Süd beträgt etwa 2 km, ihre größte Breite von West nach Ost 1,5 km. Sie wird von verschiedenen Hügeln „halom“ umgeben. Daher gibt es den Sashalom, Kóczánsashalom, Harangodhalom, Nagy-halom und Strázsa-halom (Bild 1). Wir haben auf dem Gelände der Burg Ausgrabungen durchgeführt, aber keine Funde gemacht. Wir wissen aber jetzt, dass es diese Erdverschanzungen und Wasserburgen in der Nähe von Straßenkreuzungen und Übergängen gibt. Aus den archäologischen Funden im Gelände stellt sich heraus, dass im mittleren Abschnitt der Bronzezeit größere Siedlungen und Friedhöfe entstanden. Die Region bevölkerte sich. Dieser Prozess setzte sich in der späten Bronzezeit, frühen Eisenzeit und auch in der Skythenzeit fort. Die Erdverschanzungen und Wasserburgen bedeuteten ein Schutz gegen die mit Pfeil und Bogen, Schwertern und Lanzen ausgerüsteten Feinde. Die Erdverschanzungen wurden solange benutzt, bis sich die Waffen erheblich änderten. Sie wurden sogar noch in der Keltenzeit benutzt und z.B. in Bükkszentlászló wurde die Festung aus der frühen Eisenzeit umgebaut. Wir besitzen darüber auch schriftliche Daten aus der zweiten Hälfte des 1. Jahrhunderts v. Chr. Julius Caesar schrieb in den gallischen Geschehnissen, dass über den Fluss Axona eine Brücke führte und er gab den Befehl, das Lager um eine Mauer mit einer Höhe von 12 Fuß und einen Graben mit einer Tiefe von 22 Fuß zu verstärken. Ein römischer Fuß beträgt 30 cm. Dies bedeutet also, dass der Graben 6,6 m tief war und der Festungswall auf 3,6 m erhöht wurde. Diese große Erdarbeit wurde an einem Stück ausgeführt. Die eine Seite wurde vom Fluss geschützt, an der anderen Seite wurde für Nachschub gesorgt.

Wenn wir die Erdverschanzung und Wasserburg von Nagypart und das Lager als gleichaltrig betrachten und dass es von Hügeln umgeben wird, dürfen wir mit großer Wahrscheinlichkeit annehmen, dass es in der späten Bronzezeit und frühen Eisenzeit am Flussübergang des Hernáds für längere Zeit als ein mit einem Festungswall und Graben verstärktes Schutzbauwerk in Gebrauch war.

Magdolna Hellebrandt

ADATOK A 10–13. SZÁZADI KERÁMIAKÉSZÍTÉSHEZ ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGRÓL

SIMONYI ERIKA

Jelen dolgozatban néhány északkelet-magyarországi lelőhely (1. kép) kerámianyagának statisztikai szempontú feldolgozását és készítés-technikai sajátosságait szeretném bemutatni. A települések leletanyagát 90–100 százalékban a cserépedény-töredékek alkotják, azaz egyes esetekben – pl. Mezőkeresztes-Cethalomon vagy Hejőkürt-Cifraháton – a település időhatárainak, illetve az egyes jelenségek kronológiájának kérdését csupán a kerámia részletes feldolgozásának segítségével válaszolhatjuk meg. A régészeti kerámiák összetevőinek pontos meghatározásában a természettudományos vizsgálatok alátámaszt-hatják és – ahogy esetünkben is tették néha – cáfolhatják a régészeti megfigyeléseket. Az általunk vizsgált lelőhelyek közül háromnál (Mezőkeresztes-Lucernás, Hejőkürt-Cifrahát és Felsőzsolca-Várdomb) lehetőség nyílt anyagvizsgálatra, melyet Szilágyi Veronika geológus végzett. Tizenegy különböző korú és régészeti módszerekkel különféle soványításúnak tartott mintát választottunk ki és vizsgáltunk meg. Reméljük, az eredmények pontosítják eddigi ismereteinket az Árpád-kori edénművességről.

Néhány szó a lelőhelyekről

A dolgozatban tárgyalt lelőhelyek közül Felsőzsolca-Várdombról,¹ Mezőkeresztes-Cethalomról² és Karos-Tobolykáról³ már jelentek meg előzetes közlemények, melyek elsősorban a feltárt jelenségek ismertetésére koncentráltak. Hejőkürt-Cifraháton és Mezőkeresztes-Lucernáson Pusztai Tamás végzett leletmentő régészeti feltárást az M3-as autópálya építése kapcsán, a leletanyag egyelőre közöletlen.⁴

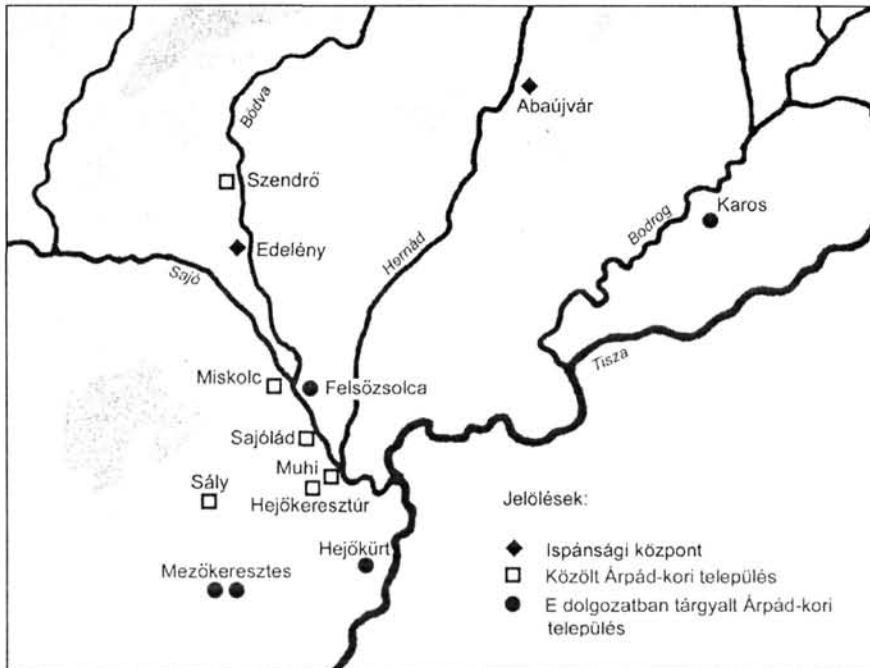
A Felsőzsolca határában feltárt kora Árpád-kori falu keletkezését fémtárgyak – rombusz alakú nyílhegy, S-végű hajkarika, bizánci típusú fejlesgyűrű – és két 12. századi szörvány pénz is segítette. A településhez tartozó hét ház valószínűleg nem egy időben állt, voltak közvetlenül egymás mellé, vagy részben egymásra épültek is a területen (2. kép). A házakból előkerült kerámiák döntő többségét a csillámos homokú agyagból kézikorongon megformált, sűrűn bekarcolt hullám- és vonalkötegekkel, csigavonallal díszített edénytöredékek alkotják. Jellegében eltérő kerámianyag került elő a 13. században emelt kisvár, motte objektumaiból: fehérre és rózsaszínűre égő agyagból készített, széles közökkel bekarcolt csigavonallal díszített fazekak, palackok, bográcsok töredékei és „budai” fehérkerámia jellemzi az anyagot.

¹ Simonyi E., 2001a. 221–247., Simonyi E., 2003. 109–133.

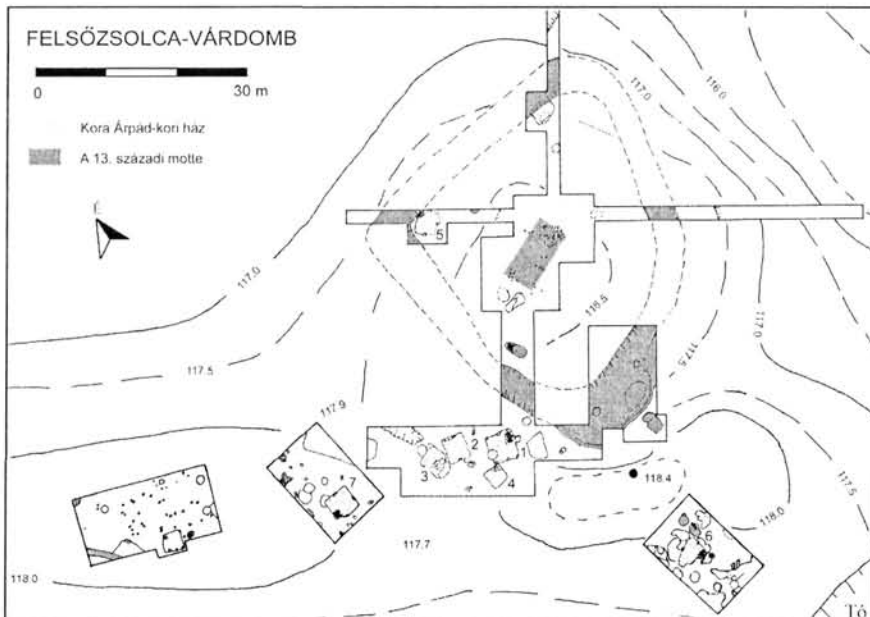
² Wolf M.–Simonyi E., 1995. 5–32., Simonyi E., 2001b. 359–390.

³ Wolf M., 1991. 581–615. Köszönettel tartozom az ásató Wolf Máriának, amiért a kerámianyag feldolgozását rám bízta, és munkámat tanácsaival segítette.

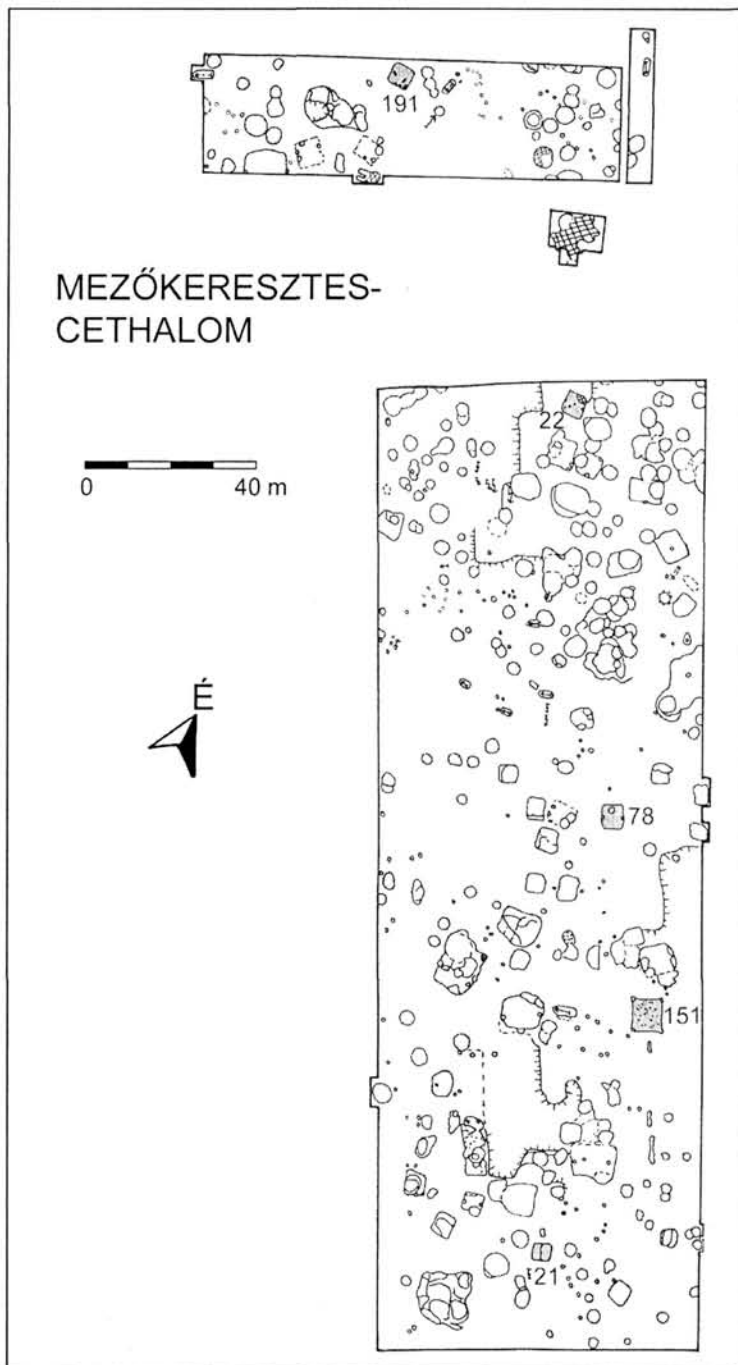
⁴ Ezúton is köszönöm Pusztai Tamásnak, a miskolci Herman Ottó Múzeum régészének, hogy a leletanyag feldolgozását lehetővé tette számomra. A két lelőhelyet és a feltárt objektumokat 2003-ban a Népvándorlás kor Fiatal Kutatóinak keszthelyi konferenciáján ismertettem.



1. kép. Régészetileg kutatott és közölt Árpád-kori lelőhelyek Északkelet-Magyarországon



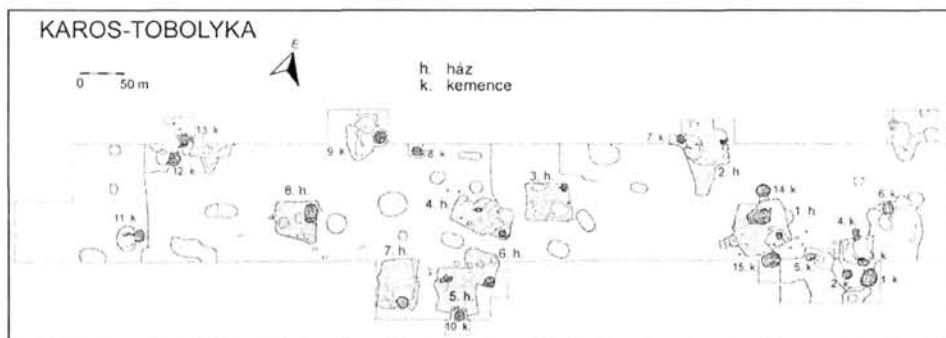
2. kép. Felsőszolca-Várdomb



3. kép. Mezőkeresztes-Cethalom

A mezőkeresztes-cethalmi öt házból álló tanyaszerű település (3. kép) leletanyagában csak állatcsontokat és kerámiatöredékeket találtunk, így pontos keltezése is nehezebb. Az egymástól távol, szórta elhelyezkedő házak esetében feltételezhetjük, hogy nagyjából egy időben álltak. A zömében homokkal soványított, tagolt peremű, felső harmadában kiszélesedő formájú fazekak sűrű közökkel bekarcolt csigavonallal és körömbenyomkodás-szerű bevagdossákkal díszített töredékei dominálnak az anyagban. A leleteket párhuzamaik alapján a 10–11. századra kelteztük.

Nyolc Árpád-kori veremház és 15 szabadban álló kemence került elő Karos határában, Tobolyka dűlön (4. kép). A házak gyakran egymás közvetlen közelében, néha egymásba ásva (5/6. ház) kerültek elő. Gyakori jelenség, hogy az elpusztult házak gödrében később szabadban álló kemencét alakítanak ki. A betöltésből előkerült kerámialeletek között döntő többségében kora Árpád-kori, csillámos-homokos agyagból formázott edényeket találunk, de néhány objektumból előkerültek az Árpád-kor második felére jellemző, széles közökkel bekarcolt csigavonallal díszített, tagolt peremű fazéktöredékek is.

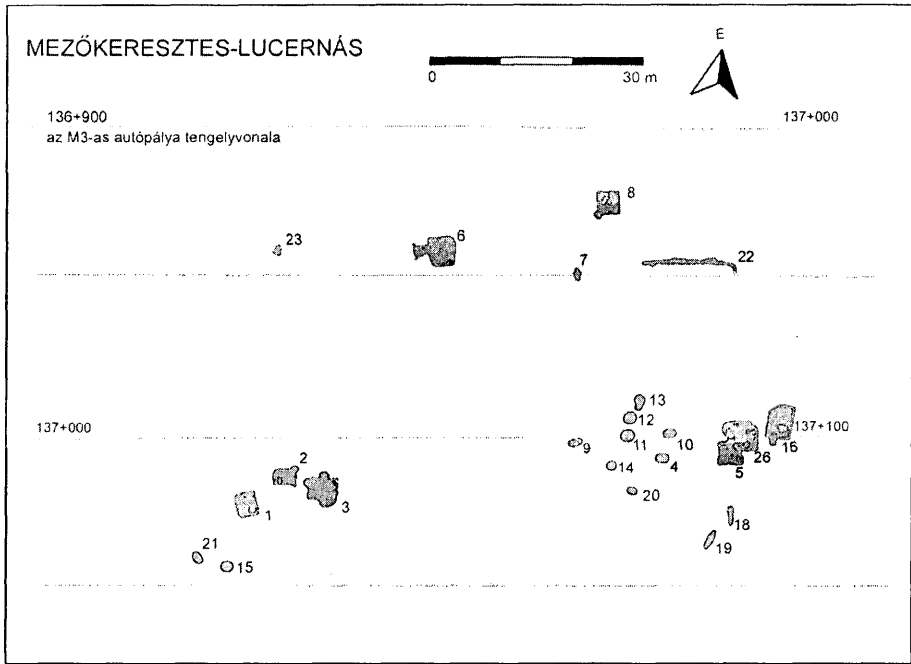


4. kép. Karos-Tobolyka

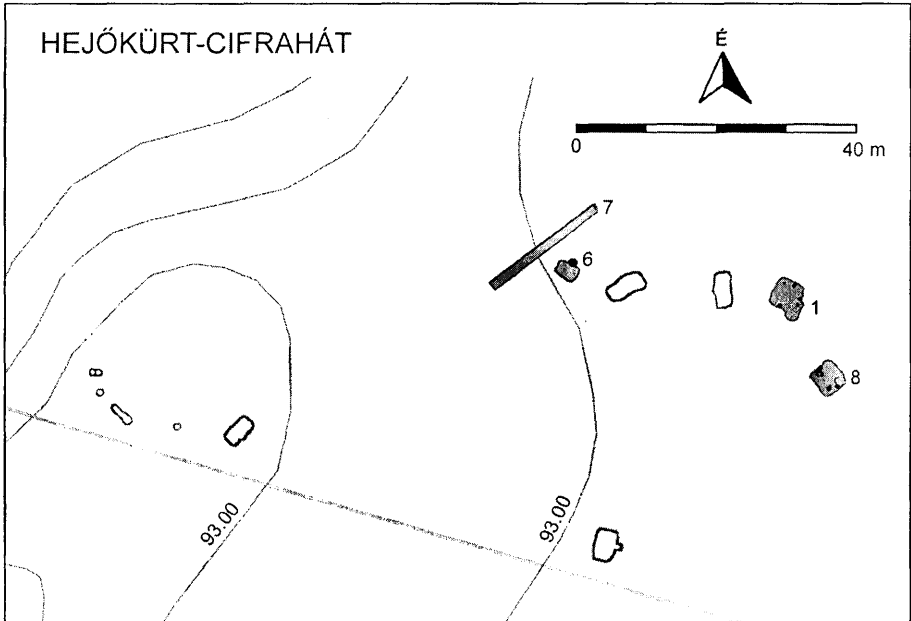
Szintén csak edényleletei alapján keltezhető a Pusztai Tamás által feltárt két Árpád-kori település. Mezőkeresztes-Lucernáson egy több évszázadon keresztül lakott Árpád-kori falu maradványa került napvilágra (5. kép). A kora Árpád-kori és a 12–13. századi objektumok szétválasztását megkönnyítik a feltáráskor észlelt szuperpozíciók és néhány olyan jellegzetes edénytípus jelenléte, mint a 10–11. századi bordásnyakú palack, vagy a 12–13. századi „bézs” kerámia.⁵

Hejőkürt-Cifrahát (6. kép) a mezőkeresztes-cethalmihoz hasonló tanyaszerű település lehetett az Árpád-korban, hiszen mindössze két veremház, egy kemence és egy árok szakasz került elő az M3-as autópálya nyomvonalában. A házak betöltéséből származó edénytöredékek – csigavonalas, bézs színű bográcsok és fazekak – a 12–13. századra kelteznek.

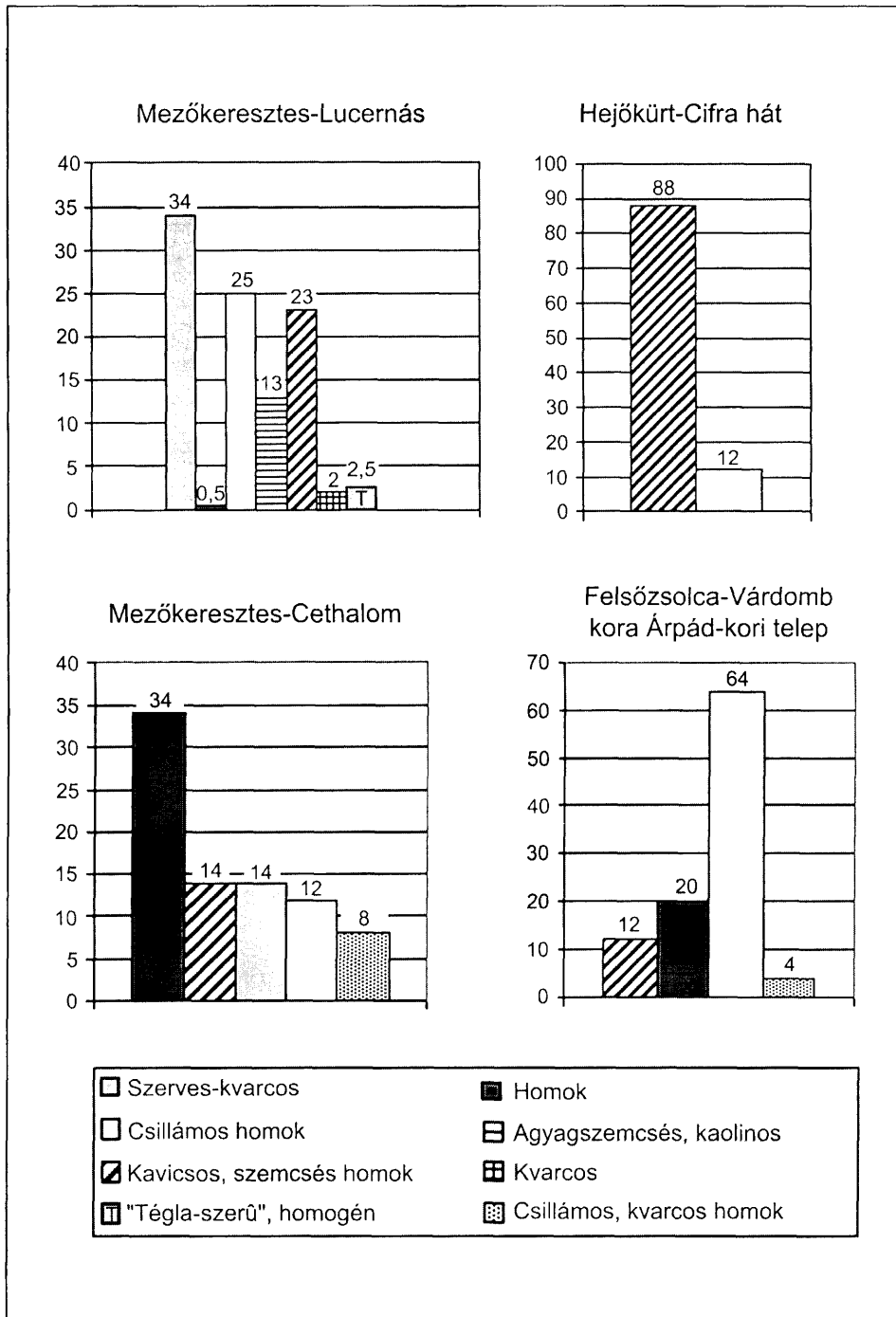
⁵ Az általam bézsnek nevezett kerámiák színének meghatározása igen változatos a szakirodalomban: a világos kakaó-barnától a barnás-rózsaszínűig mindenfélével találkozunk. A PANTONE színskálában a 473 CVC kód írja le legjobban e kerámiák színét, természetesen csak általánosságban, hiszen az égetés során mindegyik más árnyalatú. A „bézs csoportot” egyébként nem csak a szín jellemzi, hanem az anyaguk és díszítésük is hasonló. Valószínűleg e típust tekinthetjük a régióra oly jellemző fehérkerámia előfutárának.



5. kép. Mezőkeresztes-Lucernás



6. kép. Hejőkürt-Cifrahát



7. kép. A lelőhelyeken szabad szemmel megfigyelt soványítási típusok statisztikai elemzése

1. Az agyag előkészítése: soványítás

A leletanyag feldolgozásakor első lépésben hagyományos régészeti módszerekkel leírtam a kerámiatárgyakat és az agyagban szemmel látható, soványító anyagként meghatározható részecskék alapján készítettem egy statisztikai elemzést (7. kép). A soványítással kapcsolatos régészeti megfigyeléseket később a mikroszkópos vizsgálat módosította, több esetben bebizonyosodott ugyanis, hogy soványításról egyáltalán nem beszélhetünk. A folyópartokon talált különféle szennyező anyagokat tartalmazó agyagot tisztítatlanul használták fel az Árpád-kori falusi fazekasok.⁶ A viszonylag alacsony, 7–800 °C körüli égetéshez a túl képlékeny, magas kaolintartalmú agyag nem megfelelő, ezért a fazekasok számára egyszerű megoldást kínált a homokkal, csillámmal, növényi maradványokkal természetes úton soványított agyag.⁷

A vizsgált 11 mintából a kora Árpád-korra keltezett töredékek esetében általánoságban elmondható, hogy elsősorban metamorf kőzeteket (homokot, kvarcot, csillámot, földpátot), másodsorban kevés szerves anyagot tartalmazó agyagból készültek, és nem, vagy csak igen hevenyészve iszapolták ki. A tudatos soványítást csak néhány minta esetében látjuk bizonyítottnak.

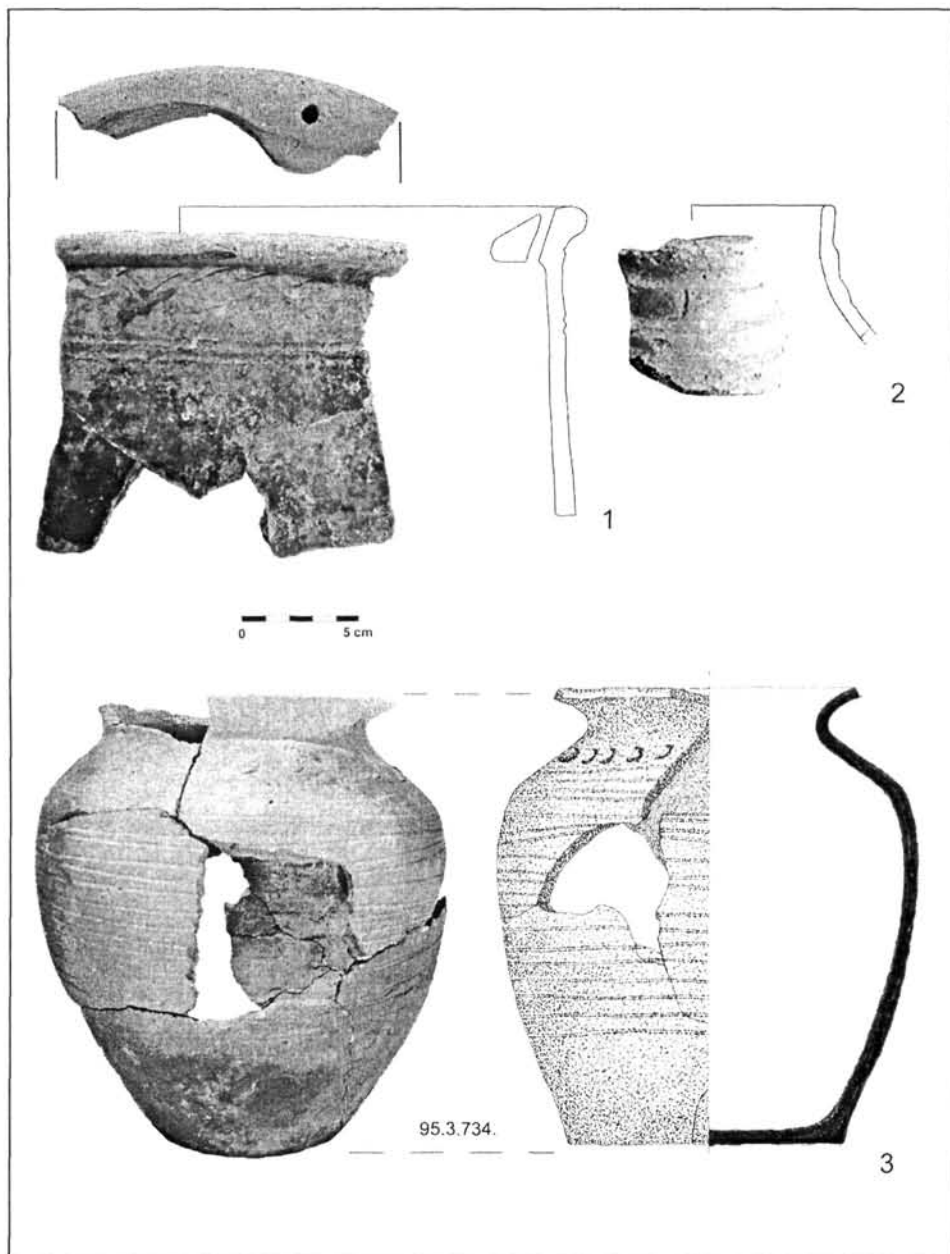
Adalékanyagot azonosítottunk a mezőkeresztes-lucernási telep legkorábbi házaiból származó kerámiáknál. Szabad szemmel is jól kivehetők az agyagba beledolgozott pelyva kiégett lyukai és nagy szemcséjű fehér kvarcselemcsék. (Utóbbiakat a tárgyak leírásakor még többen meszes adalékként határoztuk meg, de az anyagvizsgálat nem mutatta ki mész jelenlétét.) E kvarcos-pelyvás csoportba bekarcolt vonallal és hullámvonallal díszített fazéktöredékek és egy korai típusú, fémüstöt utánzó, fordított L profilú, hengeres falú bogrács-töredék tartozik (8. kép 1.).⁸ A töredékek többsége egy házból – a 16. objektumból – származik. E házban 49 db kvarcos-szerves soványítású töredék mellett csak 7 db csillámos töredéket találtunk. Az 5. házban viszont, melyet egy bordásnyakú edény töredéke a 10–11. századra keltez, nem találtunk pelyvás soványítású edénytöredékeket, a betöltésből származó kerámia csillámos, kevés szennyező anyagot tartalmazó agyagból készült (8. kép 2.). További vizsgálatok szükségesek ahhoz, hogy eldönthessük, hogy ez a különbség időbeli, funkcionális vagy csak készítéstechnikai különbséget takar-e.⁹

⁶ Az elsődleges, vagy üledékes agyagok vulkánikus kőzetek bomlása során jönnek létre, nagy tisztaságúak, mentesek a szerves és ásványi szennyeződésektől. Gyakrabban találkozunk másodlagos agyaggal, amelyet az eredeti helyéről a folyók, vízmások elszállítottak, miközben vassal, csillámmal, kvarccal és homokkal szennyeződik. *Kardos* 1978. 7.

⁷ Edelény-Borsodi földvár 10. századi kerámialeleteinek vizsgálatakor Szilágyi Veronika a soványítóanyagok kérdésében hasonló eredményre jutott. A csiszolatok többsége olyan egységes, jól „eldolgozott” kvarcos agyag, hogy az mesterséges úton, emberi kéz által nem jöhetett létre. Minden bizonnyal a földvár alatt folyó Bódva partjáról származó agyagot használták a helyi fazekasok. *Szilágyi V.–Szakmány Gy.–Wolf M.–Weiszburg T.*, 2004.

⁸ A mezőkeresztes-lucernási bogrács a Takács-féle 1. típusba sorolható, amelynek használatát a 10–11. századra teszi a szerző. A keltezéshez lásd *Takács M.*, 1986, *Takács M.*, 1993a. és *Takács M.*, 1996b. 169. Abb. 15.

⁹ Takács M. a Veszprém megyei 10–11. századi kerámiákról írott dolgozatában megjegyzi, hogy a homokos, kavicsos és meszes soványítás egyszerre van jelen több település kerámiájában, szerinte funkcionális különbségeket jelenthet a különböző soványító anyag: az asztali kerámia a szitált, csillámos-homokos, a főzőedények között pedig vegyesen megtaláljuk mindegyik típust. *Takács M.*, 1996a. 334.



8. kép. 1. Szerves soványítású bogrács (3. minta), Mezőkeresztes-Lucernás 16. obj.;
 2. Csillámos homokos agyagból készített bordásnyakú edény töredéke
 (5. minta), Mezőkeresztes-Lucernás 5. obj.;
 3. „Kétféle soványítású” fazék, Mezőkeresztes-Cethalom 21. ház

Kora Árpád-kori kerámiáink között jól elkülöníthető egy sima tapintású, szinte homogénnek tűnő, magas kaolintartalmú homokos agyagból formázott csoport. Ilyen edénytöredékek csak a mezőkeresztes-lucernási falu korai házaiból (pl. az említett bordásnyakú edénnyel keltezett 5. házból) kerültek elő. Megyénkben hasonló anyagú edényeket az edelény-borsodi földváról közöltek, szintén 10. századi objektumból.¹⁰ Krétászertű, puha csillámos agyagból készült töredékeket ismerünk Veresegyház-Ivacsról,¹¹ Szarvas-Rózsásról homokkal soványított, kaolinos töredékeket említ az ásató.¹² Takács Miklós Kajárpéc¹³ és Veszprém megye 10–11. századi kerámiáival¹⁴ kapcsolatban említi, hogy jól elkülöníthető egy vöröses-narancssárgára égett csoport az edények között, amelyek agyaga csak kevés jól átszitált homokot tartalmaz. Az eddigi vizsgálatok alapján elképzelhetőnek tartom, hogy ezek is másodlagos, viszonylag tiszta agyagból készültek és nem beszélhetünk esetükben szándékos soványításról. A kérdést csak további anyagminták elemzése döntheti el.¹⁵

Nagymértékben egyszerűsödik a kép a 12–13. századra: mind az edények kivitele, mind a készítési technika egységesebb színvonalúvá vált. Amint azt a késő Árpád-korban is lakott falu – Hejőkürt és Mezőkeresztes-Lucernás – diagramján (7. kép) láthatjuk, az apróbb kavicsokat is tartalmazó homokos soványítás jellemző a korszakra. E kerámiák esetében a tudatos soványítás tényét a mikroszkópos vizsgálat is megerősítette: egy viszonylag tiszta agyaghoz nagy szemcsésű homokot adtak, a köztes szemcseméret teljesen hiányzik. A dolgozatban szereplő lelőhelyek közül még a Felsőzsolca-Várdombon feltárt, 12–13. században emelt motte lakó- és gazdasági építményeinek maradványában találtunk ilyen jellegű töredékeket. Mindhárom lelőhelyen a széles közőkkel bekarcolt csigavonallal díszített fazekakat és bográcsokat szemeses homokkal soványították, amely ritkán csillámot is tartalmazott. Nagy szemcsésű kavicsal soványított „budai” fehérkerámia az általunk ismertetett lelőhelyek közül egyedül Felsőzsolca-Várdombon került elő.¹⁶

2. A formázás

Holl Imre 1956-ban megjelent *„Adatok a középkori magyar fazekasság munkamódszereihez”* című, mára megkerülhetlenné vált alapműve óta általánosan elfogadott nézet, hogy az Árpád-kori edények lassan forgó kézikorongon készültek, és a fenékrész elkészítése után az edény többi részét hurkatechnikával építették fel.¹⁷ Az újabb kutatások

¹⁰ Wolf M., 2003. 87.

¹¹ Mesterházy K., 1983. 141.

¹² Jankovich B. D., 1994. 410.

¹³ Takács M., 1993b. 218.

¹⁴ Takács M., 1996a. 334.

¹⁵ A fentieket figyelembe véve valószínűnek tűnik, hogy amikor a régész „szemcsés/szitált homokkal soványított, jól iszapolt” kerámiatöredéket ír le, a valóságban homokkal, kvarccal „szennyezett” másodlagos agyagot használtak az egykori fazekasok. Ahhoz, hogy e kérdésben tisztábban lássunk, nagy szériákban lenne szükség mikroszkópos vizsgálatokra, amelynek eredményeit a későbbiekben a „hagyományos” szabad szemmel történő leírásnál hasznosíthatnánk. Javaslom, hogy a kvarcos, csillámos-homokos agyagból készült kerámiáknál a néprajzban használt *sovány agyag* kifejezést használjuk, mivel ez jelenthet természetes és mesterséges soványítást is.

¹⁶ Simonyi E., 2003. 126.

¹⁷ Holl I., 1956. 177.

szerint az is bizonyosnak látszik, hogy már a 10. században is kizárólag kézikorongon készültek az edények, csak elvétve találkozunk egy-egy kézzel formált darabbal.¹⁸

A dolgozatban szereplő telepek kerámiája közül készítechnikailag a Karos-Tobolykáról származó leletek tűnnek a legkorábbiak. A legalább két évszázadon keresztül lakott, több rétegű település korai objektumaiban még előfordulnak kézzel formált darabok is.¹⁹ Felületüket, gyakran utólag, gondosan elsimították; jellegzetes díszítésük a késő avar és 9. századi kerámiára jellemző sávokban bekarcolt vonal- és hullámvonalköteg. A fazekak felülete igen érdes tapintású, rosszul eldolgozott. A lelőhelyek közül egyedül innen ismerünk sütőtepsi-töredéket, amely a 8–9. századi telepásatások jellegzetes darabja.²⁰

A pontos keltezhetősége miatt megkerülhetetlen borsodi 10. századi településről az ásató egyáltalán nem említi kézzel formált edényeket,²¹ sőt hangsúlyozta, hogy mindegyik lassan forgó kézikorongon készült.²² Felsőzsolca-Várdombon²³ csak néhány bronz- és császárkori kézzel formázott töredéket találtunk a házak betöltésébe keveredve. Mezőkeresztes-Cethalom öt házának betöltésében sem volt kézzel formált edény,²⁴ a fazekak mindegyike hurkatechnikával készült, majd lassan forgó kézikorongon elsimították és díszítették.

A kézikorong használatának jeleit több fazékon is megfigyelhettük: homokkal felszórt deszka lenyomata maradt meg az egyik hejőkürti késő Árpád-kori fazékon.²⁵ A technika egyik legegységesebb jele az edény fenekén látható fenékbélyeg. E „bélyegek” az Árpád-korban végig használatban voltak; a kora Árpád-korban változatosabbak, a 12–13. századra, akárcsak a formák és a díszítések, egységesebbé váltak. Mezőkeresztes-Lucernáson és Karos-Tobolykán is több fenékbélyeges edénytöredék látott napvilágot.²⁶ Mezőkeresztes-Lucernáson a kvarcos-szerves soványítású kerámiák között is leltünk egy átlósan metszett téglalapot ábrázoló fenékbélyeget, így még e korainak tűnő csoportnál is feltételeznünk kell, hogy hurkatechnikával kézikorongon készítették a fazekasárut. A hurkatechnika varratnyomai több edényen is jól láthatók, a fazekak felülete igen egyenetlen, alakjuk erősen aszimmetrikus. 10–11. századra keltezhetjük azt a két – a mezőkeresztes-cethalmi 151. házban talált – fenékbélyeges fazéktöredéket, melyek formára – köralakba foglalt egyenlőszárú keresztet ábrázolnak – és méretre is szinte teljesen azonosak. Valószínűnek tartjuk, hogy egy fazekasműhelyből származik e két edény. Késő Árpád-kori egyszerű – keresztet és koncentrikus köröket ábrázoló – bélyegeket találtunk Felsőzsolca-Várdombon: a két edény – az egyik egy tölcseresen kiszélesedő szájú, erősen átégett, „budai típusú”, fehér bögre, a másik egy vörös festéses palack – a 13. század végén, a 14. század első felében lehetett használatban.²⁷

A kora Árpád-kori fazekaknál több esetben megfigyeltük, hogy az edény felületét nedves kézzel vagy ronggyal elsimították, így az edény saját anyagából képeztek a fazék

¹⁸ Kvassay Judit a honfoglalás kori sírok edénymellékletei kapcsán említi, hogy az általa vizsgált 381 edényből mindössze négy volt kézzel formázott. *Kvassay J.*, 1982. 18. Köszönöm Kvassay Juditnak, hogy doktori disszertációjába betekinthessem.

¹⁹ *Wolf M.*, 1984.

²⁰ *Wolf M.*, 1984. 599. 6. kép.

²¹ *Wolf M.*, 1992. 397–398, 397–428, *Wolf M.*, 1996. 417–427.

²² *Wolf M.*, 2003. 90.

²³ *Simonyi E.*, 2001a. 121.

²⁴ *Simonyi E.*, 2001b. 370.

²⁵ A töredék az 1. házból származik, azonosító száma 1/21. XXX. tábla.

²⁶ *Wolf M.*, 2001. 588.

²⁷ *Simonyi E.*, 2003. 126. 18. és 19. kép 1–3.

külső felületén egy finom agyagmázat. E „mázat” azonban a csiszolatokon nem lehetett elkülöníteni az edény saját anyagától, tehát nem beszélhetünk száradás után felvitt engóbról. Hasonló technikai megoldásra szép számmal vannak adataink honfoglalás kori és kora Árpád-kori településeinkről: pl. edelény-borsodi földvár,²⁸ Kardoskút,²⁹ Esztergom-Szentgyörgymező,³⁰ Keszthely-Fenekpuszta,³¹ Győr-Homokgödör, Kajárpác-Pokolfadomb, Lébény-Billedomb.³² A fent említett példák is azt mutatják, hogy a Kárpát-medence szinte valamennyi tájegységéről lehet példát hozni, így valószínűnek tűnik, hogy általános gyakorlat volt a 10–11. századi fazekasok körében.

Az edénytöredékek vizsgálatakor több esetben is észrevettük, hogy a fenéktöredékek jóval szemcsézettebbek, mint a peremek. Egy edényen belül is megfigyelhető volt ugyanez a jelenség: a mezőkeresztes-cethalmi 21. házban lelt fazék alsó harmada szabad szemmel vizsgálva sokkal kavicsosabb soványításúnak tűnt, mint a pereme (8. kép 3.).³³ Már Holl Imre is felhívta a kutatás figyelmét arra, hogy az alsó rész mindig sokkal durvább kivitelű, mint az edény hasa és szája.³⁴ Korábban úgy gondoltam, hogy statikai okok készíthették a fazekast arra, hogy az edény alját kavicsos soványítóanyag használatával masszívabbra képezze ki.³⁵ Wolf Mária a borsodi 10. századi fazekak között talált párhuzamot erre a technikai megoldásra, és felvetette, hogy a kétféle soványításra inkább a tűzállóság növelése miatt lehetett szükség.³⁶ Mivel ennek az edénynek az anyagvizsgálata még nem történt meg, a kérdést nem tudjuk megválaszolni. Viszont az, hogy az eddigi elemzések a hasonló töredékeknél nem találtak tudatos soványításra utaló nyomokat, cáfolhatja mindkét felvetést.

A gyorskorong megjelenésének időszakában lelőhelyeink közül egyedül Felsőzsolca-Várdomb volt lakott. A kisvár árkanak betöltéséből, a 14–15. század fordulójáról ismerünk gyorskorongon formált vörös festéses palackokat, korsókat és fazekakat,³⁷ amelyeknek jó párhuzamait a közeli Mohi kútjaiban találjuk meg.³⁸

3. Díszítés

Az általam ismertetett lelőhelyek³⁹ kerámiaanyagán megfigyelt díszítéseket táblázatba rendeztem (9. kép). A táblázatban világosabb szürkével jelöltem azokat a díszítésfajtákat, amelyek kisebb számban fordulnak elő, sötétszürkével pedig a gyakorikat. A fazekaskorongon forgatott edényekbe csont írókával vagy mintázóféával körbefutó vonalakat, hullámvonalakat, fésűvel ezek köteges változatát karcolja díszítésként. A kézikorongon formált edényeket, a korongozás adottságainak megfelelően leggyakrabban bekarcolt vonal és hullámvonal, illetve vonal- és hullámvonalköteg díszíti a 8. századtól

²⁸ Wolf M., 2003. 90.

²⁹ Méri I., 1964. 46.

³⁰ Lázár S., 1998. 74.

³¹ Jankovich B. D., 1991. 191.

³² Takács M., 2000. 10.

³³ Simonyi E., 2001b. 370.

³⁴ Holl I., 1956. 177.

³⁵ Simonyi E., 2001b. 370.

³⁶ Wolf M., 2003. 87.

³⁷ Simonyi E., 2003. 127, 19. kép 4–5.

³⁸ Laszlovszky J.–Pusztai T.–Tomka G., 1997. 147.

³⁹ Az 5. táblázatban hat lelőhely szerepel, mivel külön tüntettem fel a zsolcai kora Árpád-kori települést és a késő Árpád-kori mottét. Így szemléletesebb a díszítési módokban felfedezhető időbeli eltérés.

a 11. századig.⁴⁰ A 10–11. században jellemző, hogy az edény felső kétharmadát díszíteték, gyakori a fazék vállán a bekarcolt egyes hullámvonal, körömbenyomkodás, ritkábban pontszerű beszurkálás, amely alatt sűrű közökkel bekarcolt csigavonal fut le az edény alsó harmadáig. A dolgozatban tárgyalt lelőhelyek közül a kora Árpád-kori telepek mindegyikén megtalálhatjuk ezek valamelyik variánsát.

A díszítés fajtája	Kor	Fzs-Várdomb korai falu	Fzs-Várdomb motte	Hejőkürt- Cifra hát	Karos- Tobolyka	Mezőker- Cethalom	Mezőker- Lucernás
Sávós vonal-/hullámvonal köteg	9. sz.	+			+	+	+
Vonal és/vagy hullámvonal	10. sz.				+	+	+
Sűrű közökkel bekarcolt csigavonal		+			+	+	+
Hullámvonal/körömbenyomkodás és sűrű csigavonal		+			+	+	+
Bebökdösött ferde sominta	11. sz.						+
Ék alakú bebökdösött sominta		+					
Körömbenyomkodás		+					+
"Klasszikus" rádlí					+		+
Nagy, ék alakú rádlí					+		+
Kis vonalkákból álló rádlí	12. sz.						+
Széles közű csigavonal			+	+	+		+
Körömbenyomkodás-szerű bevagdósítás széles közű csigavonallal			+	+			+
Csigavonalas "Budai" fehér kerámia	13. sz.		+				
Vörös festéses fehér kerámia	14. sz.		+				

9. kép. Jellegzetes díszítési típusok és gyakoriságuk az egyes lelőhelyeken
(Világos szürkével a ritkábban, sötétszürkével a gyakran előforduló díszítési módok)

A mezőkeresztes-cethalmi edények leggyakoribb díszítése a 2–7 ágú fésűvel bekarcolt vonal- és hullámvonalkötegek és vonalak kombinációja, az edény felső kétharmadát beborító, sűrűn bekarcolt csigavonal. Gyakori, hogy a behúzott csigavonalat valamilyen széles eszközzel készítik, így az edény testén az mint hornyolás jelentkezik. Néhány esetben az edény vállán körömbenyomkodást és hosszan elnyúló bevagdósítást alkalmaztak. Az edelény-borsodi földvárban⁴¹ és a közeli Sály-Latoron⁴² talált, 10–11. századra keltezett oxidált égetésű fazekak mind formájukban, mind díszítésmódjukban igen hasonlóak a Mezőkeresztesen találtakhoz.

Mesterházy Károly a 9–10. századi edénművesség hagyatékának tartja a ferdén beszurkált pontsorokból álló díszítést,⁴³ amely Északkelet-Magyarországon viszonylag ritka, lelőhelyeink közül csak Mezőkeresztes-Lucernáson találkozunk vele. 10–11. századi kerámiánk egyik jellegzetes díszítése az edény vállán és hasán két, nagyjából egyforma széles sávban bekarcolt hullámvonal/beszurkálás/körömbenyomkodás és alatta vonalköteg.⁴⁴

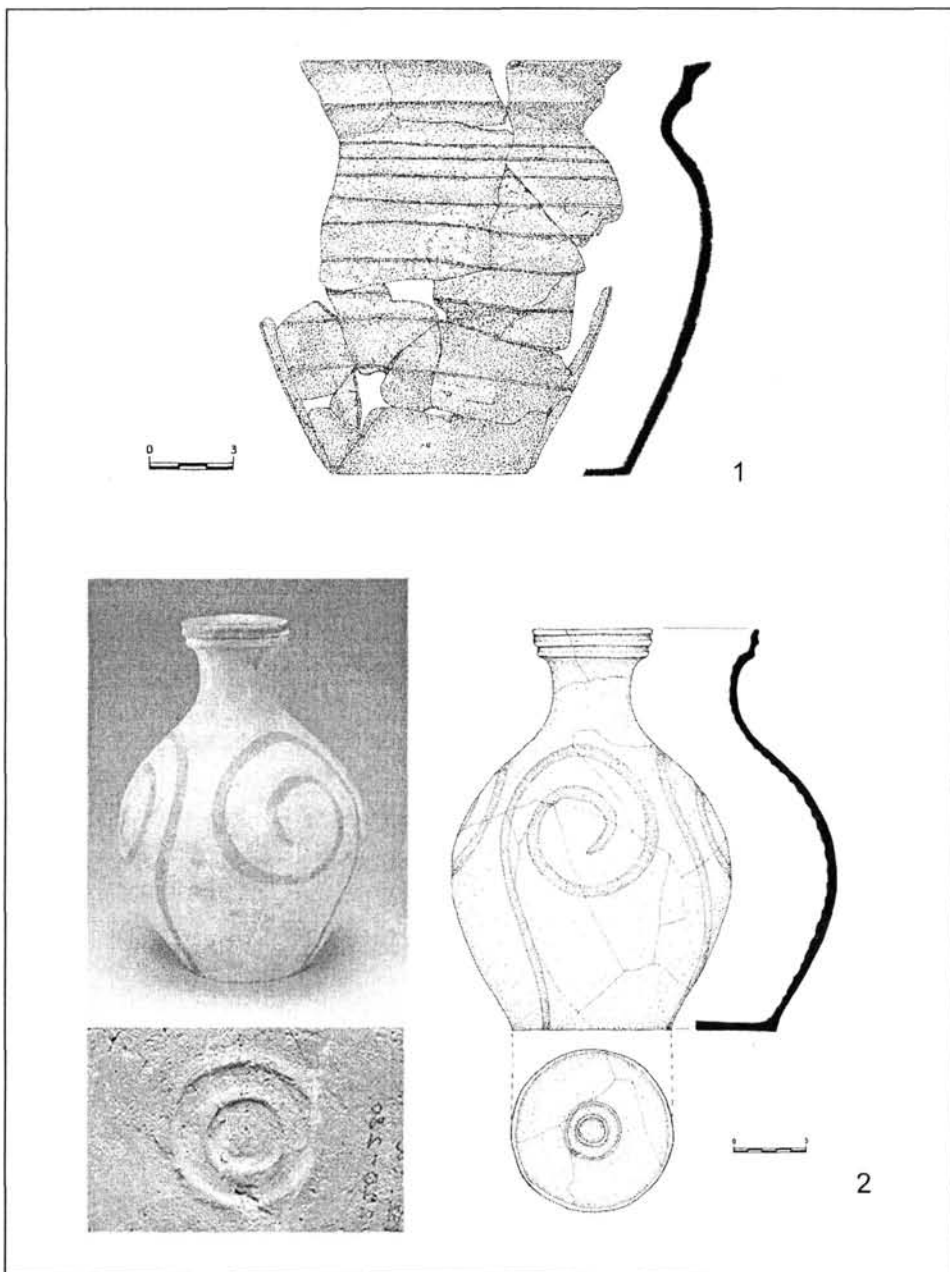
⁴⁰ Mesterházy K., 1983. 153., Takács M., 1996a, 339. további irodalommal.

⁴¹ Wolf M., 1996. 420–421.

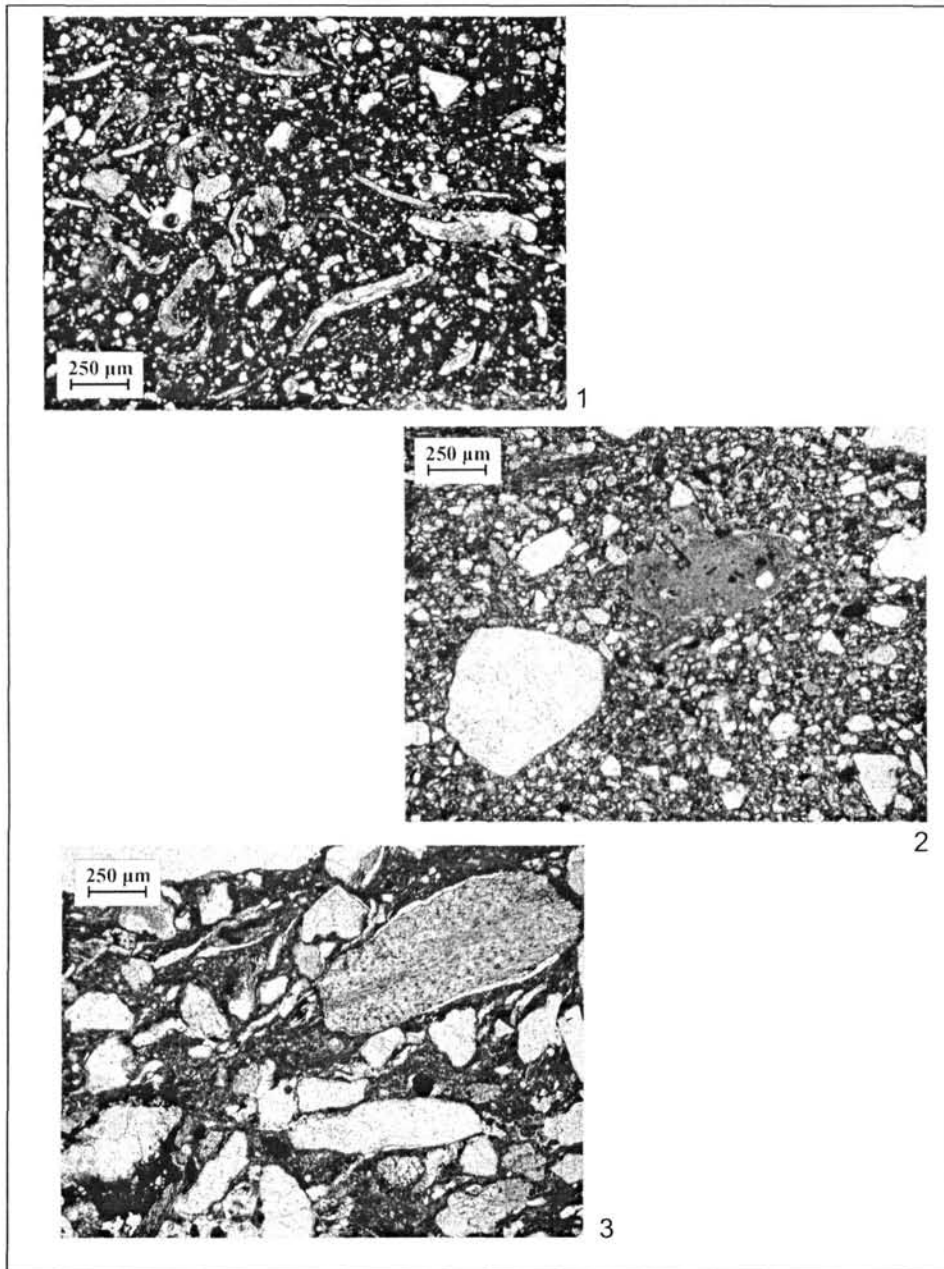
⁴² Mesterházy K.–Parádi N., 1996. 432.

⁴³ Mesterházy K., 1983. 154.

⁴⁴ Takács M., 1996b. 168.



10. kép. 1. „Budai-típusú” fehér fazék (9. minta), Felsőzsolca-Várdomb, a motte árkából;
 2. fehér palack vörös festett díszítéssel (10. minta), Felsőzsolca-Várdomb, a motte árkából



11. kép. 1. A 3-as minta (szerves soványítású, kézzel formált bogrács): a világos pórusok a növénymaradványok alakját őrzik; 2. Az 5-ös minta (bordásnyakú edény töredéke): a szövet finomabb szemcsés és agyagos alanyagból áll, benne nagyobb szemcsék; 3. A 7-es minta („bézs-csoport”): az előbbivel szemben hiányzik a finomabb szemcsetartomány az agyagos alanyagból és csak a nagy szemcsék vannak mellette. (Szilágyi Veronika fotói és leírása)

Az úgynevezett rádliis vagy fogaskerék minta a kutatás jelenlegi állása szerint a 11. században terjedt el és a 12. században is használták még.⁴⁵ Mezőkeresztes-Lucernáson nemcsak a „klasszikus” fogaskerék díszre találunk példát, hanem annak „helyi” változataira is: nagy ék alakú rádlii díszít több redukált égetésű korai töredéket, de seprőszerű vonalakkából álló, sűrű rádliis dísz is előfordul. Karos-Tobolykán megtalálható a kora Árpád-kor összes jellegzetesnek mondható díszítésfajtája. Az edények többségénél a felső egy/kétharmadot díszíti bekarcolt vonal, csigavonal, hullámvonal. Ritkább a vonal-, illetve hullámvonal-köteges változat, előfordul még a körömbenyomkodás és a fogaskerék minta is. Habár az általam feldolgozott lelőhelyeken nem túl gyakori a fogaskerék mintával díszített edény, az abaújházi földvár leletei között reprezentatív anyagot találunk rádliis díszű fazekakból és palackokból.⁴⁶ Éppen ezért nem mondhatjuk, hogy vidékünkre ez az ornamentika kevésbé lenne jellemző.

A 12–13. századra a széles közzel bekarcolt csigavonalas díszítés lett az általános, az edények vállán széles bevagdosásokkal vagy hullámvonallal.⁴⁷ Az edény egész felületén lefutó csigavonal megjelenik a bográcsokon is.⁴⁸ Ez az uralkodó díszítési mód mind a felsőzsolcai mottóban, mind a hejőkúrti késő Árpád-kori házakban lelt kerámiákon. A 13. század első felében már biztosan adathozható a megye lelőhelyeiről a csigavonallal díszített „budai” fehérkerámia, a Hejőkeresztúron feltárt, a tatárjáráskor elpusztult falu romjai közt, nagy számban került elő házakban hátrahagyva, és kutakba behullva.⁴⁹ A feldolgozott öt lelőhelyről egyedül Felsőzsolcáról említhetünk hasonló darabokat (10. kép 1.), melynek talán társadalmi-gazdasági háttere is lehet.

Régióinkban a 13–14. század fordulóján jelenik meg a fehér kerámia vörös festéssel, amelynek egyik legszebb példája egy négy, függőleges spirállal díszített palack Felsőzsolcáról (10. kép 2.).⁵⁰ Párhuzamát eddig csak az alig 20 km-re fekvő Mohiban találtam, ahol egy 14. század első felére keltezhető kútból került elő hasonló díszítésű, de jobb kivitelű, néhány évtizeddel a zsolcaiktól későbbinek tűnő palack.⁵¹

4. Égetés

Az égetési eljárásokat három csoportba szokás sorolni: kemencében oxidáltan és oxigéntől lefojtva, azaz redukáltan égettek. A foltosra égett edényeket egyszerűbben, gödrökben égethették ki, ezeket neutrálisnak nevezzük. Gödrös égetésnél legfeljebb 700 fokos hőmérsékletig lehet felfűteni a vermet, az edények az egyenetlen hőhatásra foltossá válnak.⁵² Már az 1930-as években megállapította Höllrigl József, hogy a kései Árpád-korra az oxidált égetés vált uralkodóvá,⁵³ elképzelését a későbbi kutatás is megerősítette.⁵⁴ A statisztikai feldolgozás bizonyos „helyi” égetési sajátosságokra hívta fel a figyelmünket: Felsőzsolcán a csillámos homokkal soványított töredékek többsége vörösesbarna színű, oxidált égetésű volt.⁵⁵ Ezzel szemben a mezőkeresztes-cethalmi⁵⁶ és a

⁴⁵ Takács M., 1996a. 340.

⁴⁶ Gádor J., 1988. 153. Köszönöm Gádor Juditnak, hogy doktori disszertációjába betekinthessem.

⁴⁷ Parádi N., 1967. 33.

⁴⁸ Parádi N., 1963. 223., Parádi N., 1975. 122.

⁴⁹ Wolf M., 1997. 142, 145. kép; Wolf M., 1999. 169.

⁵⁰ Simonyi E., 2003. 126.

⁵¹ Laszlovszky J.–Pusztai T.–Tomka G., 1997. 147. 151. kép

⁵² Kardos M., 1978. 49.

⁵³ Höllrigl J., 1930. 146.

⁵⁴ Takács M., 1996a. 341.

⁵⁵ Simonyi E., 2001a. 223.

mezőkeresztes-lucernási csillámos homokkal soványított edényeket általában oxigéntől lefojtva, azaz redukáltan égették ki. Edelény-borsodi földvár 10. századi házainak kerámiái a felsőzsolcaihoz hasonlóan csillámos, kvarcos homokot tartalmaznak és vöröses-barna színűre oxidáltak ki.⁵⁷

Az az elképzelés, mely szerint az Árpád-kori fazekaskemencékben általában 900–1250 °C fok körüli hőmérsékleten égették,⁵⁸ az eddigi természettudományos vizsgálatok fényében megdőlni látszik. Az edelény-borsodi földvárban lelt edényeknél 850 °C körüli hőmérsékletre utal az agyag szerkezete.⁵⁹ A kora Árpád-kori felsőzsolcai és mezőkeresztes cserépmintáknál alacsonyabb, 700–750 °C körüli, a 12–13. századi hejőkürti, mezőkeresztes és felsőzsolcai mintáknál a borsodihoz hasonló, 800–850 °C körüli égetési hőmérsékletet állapított meg Szilágyi Veronika.

Összegzés

Remélem e rövid munkabeszámolóval sikerült rávilágítanom, hogy milyen buktatókat rejt a hagyományos anyagfeldolgozás, melyet nem támasztanak alá természettudományos vizsgálatok. Bízom abban, hogy az Árpád-kori kerámiakutatásban is tudunk még újat mondani, amennyiben lehetőségünk lesz nagyobb számú vizsgálatot elvégezni. Természetesen szakmánknak szembe kell néznie azzal a ténnyel is, hogy igen csekély számban jelentek meg a korszak településeinek teljes anyagát közzé adó tanulmányok, s olyan elmaradásokat kellene bepótolnunk, mint például az első feltárt Árpád-kori falu, Tiszalök-Rázom teljes anyagközlése.

IRODALOM

Gádor Judit

1988 Az abaújházi vár kutatása. Bölcsész doktori disszertáció, Budapest

Herold Hajnalka

1999 Egy kora középkori tiszántúli település kerámiája – Örménykút 54. Szakdolgozat (ELTE BTK)

2002 Die frühmittelalterliche Siedlung von Örménykút 54. Teil I. VAH XIV.

Holl Imre

1956 Adatok a középkori magyar fazekasság munkamódszereihez. [Beiträge zu den Arbeitsmethoden der ungarischen Töpferi des mittelalters.] BudRég. 17. 177–194.

Höllrigl József

1930 Árpád-kori kerámiánk I. ArcÉrt. 44. 142–170.

Jankovich Bésán Dénes

1991 Ásatások az Árpád-kori Fenék falu területén 1976–1978. Ausgrabungen auf dem Gebeit des arpadenzeitlichen Dorfes Fenék 1976–78. Zalai Múzeum 3. 185–211.

⁵⁶ Simonyi E., 2001b. 370.

⁵⁷ Wolf M., 1996. 417–423. és Wolf M., 2003. 90.

⁵⁸ Vágner Zs., 2002. 333.

⁵⁹ Szilágyi V.–Szakmány Gy.–Wolf M.–Weiszburg T., 2004.

- 1994 Szondázó ásatás Szarvas-Rózsásán. [Sondierungen in Szarvas-Rózsás] In: A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára. Szeged, 405–421.
- Kardos Mária*
1978 Primitív fazekasság. A népi kerámia-kultúra felhasználása közművelődési célokra. Budapest
- Kvassay Judit*
1982 Kerámia a X–XI. századi sírokban. Bölcsészdoktori értekezés (kézirat). Budapest
- Laszlovszky József–Pusztai Tamás–Tomka Gábor*
1997 Muhi-Templomdomb. In: Utak a Múltba. Szerk.: *Racky T.–Kovács T.–Anders A.* Budapest, 144–150.
- Lázár Sarolta*
1989 Az esztergom-szentgyörgymezei Árpád-kori település ásatásáról [Vorbericht über die Freilegung eines Siedlungsteiles aus der frühen Árpádenzeit in Esztergom-Szentgyörgymező in der Jahren 1980–83.] In: Dunai régészeti közlemények 1989. (Szerk.: *Biczó P.*) 43–51.
1998 Kora Árpád-kori település Esztergom-Szentgyörgymezőn. *Opuscula Hungarica I.* Budapest
- Méri István*
1964 Árpád-kori népi építészetünk feltárt emlékei Orosháza határában. [Bericht über die Ausgrabungen in Kardoskút.] *RégFüz.* Ser. II. No. 12. Budapest
- Mesterházy Károly*
1983 Településásatás Veresegyház-Ivacson. *ComArchHung.* 133–163.
1986 Órsúr nemzetség váralja faluja. In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. (Arany János Múzeum Közleményei 4.) Szerk.: *Novák L.–Selmeczi L.* Nagykovács, 85–104.
- Mesterházy Károly–Parádi Nándor*
1996 Sály-Lator. In: A honfoglaló magyarság. Budapest, 431–432.
- Parádi Nándor*
1959 Technikai vizsgálatok népvándorlás kori és Árpád-kori edényeken. *RégFüz.* 12.
1963 Magyarországi pénzleletes cserépedények. *ArchÉrt.* 89, 205–251.
1967 A hács-béndekpusztai Árpád-kori edényégető kemence. *ArchÉrt.* 94, 20–38.
1975 Pénzekkel keltezett XIII. századi ékszerek. A nyáregyháza-pusztapótharszti kincslelet. *FolArch.* XXVI, 119–158.
- Simonyi Erika*
2001a. Előzetes jelentés a Felsőzsolca-Várdombon folyó feltárásról. In: A népvándorláskor fiatal kutatóinak VII. összefüvetele 1996. Pécs, 221–247
2001b. Kora Árpád-kori település részlet Mezőkeresztes-Cethalomról (Újabb adatok az északkelet-magyarországi Árpád-kori kerámia keltezéséhez és az ún. fabéléses lakóházakról) *WMMÉ* XXIII, 359–391.
2003 Beszámoló a Felsőzsolca-Várdombon 1992–2001 között folyt ásatásokról. *HOMÉ* XLII. 109–133.
- Szilágyi Veronika–Szakmány György–Wolf Mária–Weiszbürg Tamás*
2004 Archaeometrical investigation of pottery of the 10th century, Edelény, North-East Hungary. Poszter a 2004-ben Zaragozában rendezett Archaeometria konferencián.

Takács Miklós

- 1986 Die Arpadenzeitlichen Tonkessel im Karpatenbecken. VAH. I. 1986.
1993a. A kislalföldi Árpád-kori cserépbográcsok pontosabb időrendje (Egy kísérlet a leletanyag rendszerezésére) HOMÉ 30–31/2, 447–479.
1993b. Árpád-kori településrészlet Kajárpéc-Pokolfadombon. CommArchHung, 201–230.
1996a. Veszprém megye 10–11. századi kerámiája. In: Acta Musei Papensis–Pápai múzeumi Értesítő 6. 329–350.
1996b. Formschatz und Chronologie der Tongefässe des 10.–14. Jahrhunderts der Kleinen Tiefebene. Acta ArchHung. 48, 135–194.
2000 Az Árpád-kori köznépi lakóház kutatása, különös tekintettel az 1990-es évekre. In: Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig. Szerk.: *Cseri M.–Tárnoki J.* Szentendre–Szolnok 2001, 7–54.

Vágner, Zsolt

- 2002 Medieval Pottery Kilns in the Carpathian Basin. European Journal of Archaeology Vol. 5. 309–342.

Wolf Mária

- 1991 Előzetes jelentés a Karos határában feltárt 10. századi telepekről. [Vorbericht Über die in der Gemarkung von Karos Freigelegten Siedlungen aus dem 10. Jahrhundert.] MFMÉ 1984–85/2, 581–615.
1992 Előzetes jelentés a borsodi földvár ásatásáról (1987–1990) JAMÉ XXX–XXXIII. 1987–89, 393–442.
1996 Edeleny-Borsodi földvár (címszó). In: A honfoglaló magyarság. Szerk.: *Fodor I.* Budapest, 417–424.
1997 Hejőkeresztúr-Vizekköze. In: Utak a Múltba. Szerk.: *Racky T.–Kovács T.–Anders A.* Budapest, 139–143.
1999 Árpád-kori település Hejőkeresztúr határában. In: A Népvándorlaskor Fiatal Kutatói 8. Találkozásának Előadásai. Veszprém, 166–179.
2003 Adatok 10. századi edényművességünkhöz. A borsodi leletek tanúságai. HOMÉ XLII. 85–108.

Wolf Mária–Simonyi Erika

- 1995 Előzetes jelentés az M–3-as autópálya 10. lelőhelyének feltárásáról – Autobahn M3 10. Fundstelle. SMK XI. (1995) 5–32.

DATA ON POTTERY FROM THE 10TH–13TH CENTURY
IN NORTH-EAST HUNGARY

This paper presents the statistic processing and technical assay of pottery finds from the excavations in North-East Hungary. (Fig. 1.) The settlements discovered at Felsőzsolca-Várdomb (Fig. 2.), Mezőkeresztes-Cethalom (Fig. 3.), Karos-Tobolyka (Fig. 4.), Mezőkeresztes-Lucernás (Fig. 5.) and Hejőkürt-Cifra hát (Fig. 6.) are from the late 9th to the 13th–14th century. The farm-like village of Mezőkeresztes-Cethalom has been in use in the 10th and 11th century. Felsőzsolca, Karos and Mezőkeresztes-Lucernás – have been populated throughout several generations. Hejőkürt was just a small farm with two houses and an outdoor-oven in the turn of the 12th–13th century. Unfortunately the household pottery (pots, cauldrons, bottles, bowls) is the only key to date the settlements in many cases.

The ceramics – most of them are sherds – were analysed by traditional archaeological methods but in eleven cases we had the opportunity of having petrographic investigations as well. These were made by Veronika Szilágyi. The technical characteristics of the vessels are:

1. Tempering

Our first step was to make archaeological specifications from the material of the fragments. The statistical induction could be seen on Fig. 7. The macroscopic and microscopic investigation has partly modified the initial results.

There are two types of raw material: naturally tempered and knowingly tempered. Most of the fragments belong to the first group. The potter may have used local raw material from the nearby river. The clay of this group contains mainly quartz, metamorphic lithofragments (limestone, mica, feldspar, radiolite, muskovit) and vegetable matter in small quantities. (Fig. 11. 2.) Most of the pottery finds belong to this group.

The other group (the knowingly tempered one) was presented in two periods. First in the turn of the 9th and 10th century. In the earliest house of the village at Mezőkeresztes-Lucernás we have found some typical cauldron fragments, which have been organically-tempered (the burnout chaff is gross on the surface, Fig. 8. 1. and 11. 1.). The second period of the group is dated to the 12th and 13th century, and is typified with grained, sandy temper materials in pure clay. The fabric of the investigated sample is hiatal. (Fig. 11. 3.)

2. Forming

Generally speaking it is an established fact that hand-made ceramics have been in use up until the end of the 9th century. In our case hand-made pots have been found in the earliest horizon of Karos-Tobolyka and Felsőzsolca-Várdomb. From the 10th century though, the pottery has been made by slow-turned wheels. In many cases even the marks of a slowly-revolving wheel could be found: the cast of the wheel's board or the potter's mark. (Fig. 10. 2.) Pottery made on fast-turned wheel has only been found at Felsőzsolca-Várdomb, dating from the 14th–15th century.

3. Ornamentation

The earliest vessel was decorated with many incised line-bands and wavy line-bands. This kind of ornament was followed by close-spirals combined with wavy lines and nail-like impressions from the 10th century. (Fig. 8.3.) Incised herringbone patterns appeared as early as in the 11th century. From the 12th century the incised spirals became more loose. (Fig. 10. 1.) The so called 'white ceramic' with red painted patterns has been in use from the late 13th century, but only became rather common in the 14th century. (Fig. 10. 2.)

4. Pottery firing

From the 10th century there are examples of all of the three firing ways: in reducing and oxidising atmosphere in kiln, and in the neutral way in a pothole. The measurements of Veronika Szilágyi proved that the firing temperature was relatively low (c.a. 700–800 C°), and it was not higher than 850 C° even in most of the cases of the samples from the 13th and 14th century.

Erika Simonyi

CSOBÁD KÖZÉPKORI ÉS KORA ÚJKORI FALU RÉGÉSZETI-TOPOGRÁFIAI KUTATÁSA

SZÖRÉNYI GÁBOR ANDRÁS

Veres Tibor emlékére

Előzmények

2004. november 10-én szisztematikus régészeti terepbejárást tartottunk a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Csobád község keleti határában (1. ábra). A terepbejárás célja az volt, hogy azonosítsuk a kora újkori Csobád falu területét. Korábban nem volt tudomásunk arról, hogy hol helyezkedett el a mai község előzménye, erre egy Csobád község településrendezési tervéhez készített örökségvédelmi hatástanulmány során figyeltünk fel. A tanulmányhoz felhasznált források között megvizsgált történeti térképek hívták fel figyelmünket arra, hogy a mai település előzménye a 18/19. század fordulóján áttelepült a Bársonyos bal partjáról a Cserehát keleti lábához. Az 1784-ben készített I. katonai felmérés Csobád falut még a Bársonyos keleti partján ábrázolta, ezzel szemben a II. katonai felmérésen már csak egy szántóföldet látunk a régi falu helyén, az új település pedig már a mai területén fekszik.

A terepbejárás előkészítéseként megvizsgáltuk Csobád falu középkori és kora újkori történeti adatait, majd ezt követően megpróbáltuk rekonstruálni a korabeli tájat és települést a történeti felmérések segítségével. A történeti és térképi adatok feldolgozását követően szisztematikus terepbejárást tartottunk az egykori faluhely pontos azonosítására.

*Társadalomtörténeti adatok Csobád középkori és kora újkori falu
régészeti-topográfiai kutatásához*

I.

Csobád első említése 1323-ból ismert, ekkor a településnév egy királyi ember nevében szerepelt; *Stephanus Crispus de Chabad* egy garadnai birtokba iktatáson volt jelen. 1325-ben szintén megemlégték Csobádi Crispus Istvánt.¹

1326-ban Karácsond falu felosztásánál leírták, hogy „A birtok déli fele Leeh föld mellett nyugatról a Wazow pataca folyó mentén 92 öl egészen Monay föld határáig, kelet felől pedig a folyó mentén 110 öl királyi mérték szerint egészen *Chabaad föld* határáig az ugyanott lévő saját telkével Lőrinc fia Miklósé lett.”² Mivel az egykori Karácsond falut a mai Rásonysápberencs és Léh közé lokalizálhatjuk, így feltűnő, hogy a középkori Csobád falu nyugati határa milyen kiterjedt volt.

A pápai tizedlista szerint *1332-ben 12, 1333-ban 11, 1334-ben 5, végül 1335-ben már csak 4 garas pápai tizedet* fizetett,³ amely összeg egy kisebb településre utal.

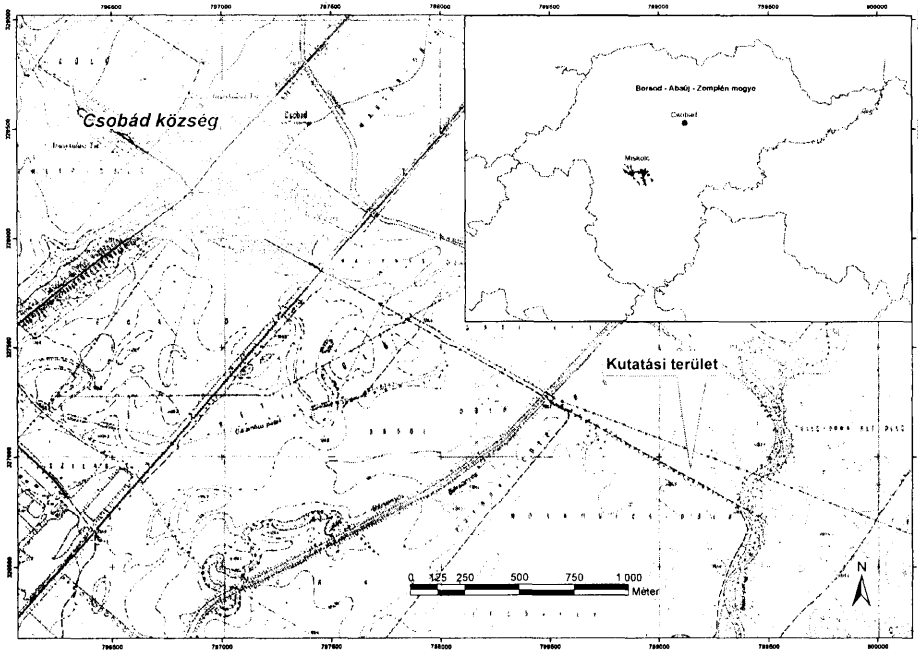
A falu 14–15. századi birtokosa a már említett Csobádi család volt, akiknek 1427-ben 11 portájuk volt a faluban.⁴ 1482-ben Hunyadi Mátyás *a hűtlen Csobádi Simontól*

¹ Györffy Gy., 1987. 76.

² Blazovich L.–Gécz L., 2000. 348.

³ Györffy Gy., 1987. 76.

azonban elvette csobádi, dobszai és kinizsi részeit és azokat székelyfalvi Szepesi Mihálynak adományozta.⁵ A birtokot azonban hamarosan visszazerezték a Csobádiak, ugyanis a 16. században már ismét tulajdonosak voltak itt, de már nem egyedülként, mivel Csobád faluban birtoka volt már ekkor a Tomori családnak is.⁶



1. ábra

II.

Csobád 16–17. századi települési és lakossági állapotát kiválóan tükrözi a portális, valamint a tizedjegyzéki összeírása:

Csobád portális összeírása⁷

Év	Jobbágy-porta	Zsellér	Pusztatelek
1531	3	3	
1552	5		
1553	6	8	1
1554	1		1
1564	2,5		
1565	2,5		
1566	2,5		

Tizedjegyzékekben összeírtak száma⁸

Év	Jobbágy	Zsellér	Összesen
1558	20	3	23
1562	7	3	10
1565	16		16
1568	5	7	12
1569	10	2	12
1570	10	2	12
1571	11	1	12

⁴ Engel P., 1989. 44. Ugyanekkor a környéken: Forrón 61, Berencsen 20, Halmajon 11, Kis- és Nagykinizsen együtt 8, Sápon 7, Rásonyon 5 porta volt. Ináncsról és Borsfalváról nincs adat.

⁵ Sziklay J.–Borovszky S., 1896. 538.

⁶ Nagy P.–Hajdú I., 2000. 44.

⁷ Uo., 51–52.

⁸ Uo., 53.

1567	Porták nélkül, leégett		
1570	2		
1572	2	3	
1576	1		
1578	1,5	4	2
1579	1,5		
1582	3	2	
1588	1	2	2
1596	1	3	7 ház
1598	12 ház		
1599	Elpusztult (szintén elpusztult ekkor Léh, Forró, Rásony, Encs, Sáp, Onga, Szikszó, Szentandrás, Halmaj, Pere)		
1600	6 ház		
1601	6 ház		
1602	4 ház		
1603	4 ház		
1604	3 ház		
1605	3 ház		
1608	2 ház		
1609	0,75 porta		
1610	1 porta	0,25 porta	
1613	0,75 porta	0,25 porta	
1618	0,75 porta	0,25 porta	
1620	0,75 porta	0,25 porta	
1624	0	0,25 porta	
1625	0,25 porta	0,25 porta	
1630	1 porta	1 porta	
1635	0,25 porta	0,25 porta	
1638	0,25 porta	0,25 porta	
1648	0,5 porta		

1572	9	3	12
1573	9	2	11
1574	10		10
1575	9		9
1576	5	6	11
1577	17		17
1578	11	3	14
1579	12		12
1580	12		12
1581	13	2	15
1582	12	6	18
1583	13	4	15
1584	13	2	15
1586	9	3	12
1587	7	6	13
1588	8	4	12
1589	8	4	12
1590	10		10
1594	12	3	15
1595	13		13
1596	8	7	15
1597	13	3	16
1605	10	6	16
1608	9	8	17
1609	10	5	15
1610	8	3	11
1611	8	5	13
1620	7		7
1621	8		8
1622	7	7	14
1623	5	10	15

A két forrást összehasonlítva tendenciák figyelhetőek meg. A lakosság létszámára a tizedjegyzékekből következtethetünk. Itt a falu családfőit írták össze, de megjegyzendő, hogy ez nem minden esetben történt meg, ugyanis a nagyon szegényeket nem jegyezték fel, így lehetnek olyan családok, akik nem kerültek be az egyik évben a tizedlistára, de később már ott szerepeltek. (A családok átlagos létszámát ötös szorzóval számolhatjuk ki a családfők száma alapján.)

Így látható, hogy míg *1558-ban* 115 fő körüli lakosság élhetett Csobádon, addig négy évvel később csak 50 főt találhattak itt. Ez valószínűleg összefüggésben van azzal, hogy a *füleki bég ekkor dúlta fel Szikszót, mely Csobádót is érinthette.*

Ezt követően azonban emelkedett a lakosság száma, mint az olvasható 1565-ben. Ezt a növekedést a *török 1567-es abaúji betörése ismét megtörhette, ezt láthatjuk a portális összeírásban, ahol leégett faluként említik.*

1568-ban 12 családdal, azaz 60 fővel számolhatunk Csobádon, ez a szám hosszú ideig stagnált, illetve enyhén hullámozott. (45–85 fő között változott a falu lakossága.) Ez a viszonylagos stagnálás tükröződik a porták számában is, 1–3 portán, valamint 2–4 zsellérrelten élt a csobádi lakosság.

1598 és 1608 között változás történt az összeírások módjában, a portális összeírások alapja már nem a porta volt, hanem a ház/háztartás lett. Ezért láthatjuk, hogy 1598-ban 12 háztartást írtak össze. A lakosság létszámát ekkor 80 fő körülire tehetjük.

A századfordulón a 15 éves háború hatásával természetesen Csobádon is számolni kell. A forrásokból tudjuk, hogy a vidék települései folyamatosan rettegtek a hadi eseményektől, a felvonulásoktól és a török támadásától. A környéket *1599-ben dúlták fel a tatárok, Csobádot ekkor több más településsel elpusztultként jegyezték fel.* Véltetően ez nem jelentett teljes pusztásodást, ugyanis egy évre rá, 1600-ban már ismét 6 háztartás működik a faluban. Ezt követően ismét gyarapodott a település, 65–85 fő élhetett itt a 17. század első évtizedében. Bár alacsony portaszámot láthatunk, ennek okát az adóztásban kereshetjük: egy-két portán élt a fenti 65–85 fő, hiszen így kevesebb portális adót kellett befizetniük.

Újabb demográfiai törés *1620 előtt* történt, amikor ismét a felére csökkent a lakosság létszáma, ezt követően pedig *1624-ben*, amikor nem is volt összeírt jobbágyporta a faluban. Ezeket feltehetőleg valamilyen *járvánnyal(?) köthetjük össze.*

A két forrásunk összegzéseként megállapítható tehát, hogy Csobád népességének száma a 16. század második felében és a 17. század első harmadában viszonylag egységes, 60–75 fő között mozgott (átlagban 13,21 család, 66,05 fő lakta a falut), ezt csak 1558-ban (török támadás), 1567-ben (török támadás), 1599-ben (15 éves háború), 1620 előtt (járvány?) és 1624-ben (járvány?) törte meg rövid időre, *de teljes és folyamatos pusztásodás nem volt Csobádon.*

A portális összeírásokból az is kiderül, hogy ezen létszám mindig is igyekezett minél jobban összeköltözni az adózások miatt, és ez a szokás a 17. században csak még jobban fokozódott.

A település lakossága a 16. század végén vált reformátussá, sőt Csobád egyből anyaegyház lett, a filiája Kiskinizs volt. Az 1614-es egyházlátogatási jegyzőkönyvekből értékes adatokat nyerhetünk a falu környezetére⁹ és topográfiájára is. Három szántóföldje volt: az első Szekben a tó mellett ötköblös; a második a víz között kétköblös; a harmadik a Lehi határon tízköblös [határainak jelentékeny nyugati irányú kiterjedése itt is látható]. További érdekesség a falu rétjeinek felsorolása: első a víz között a kétköblös szántó végében, a másik a Hernád réten. Ezek szerint Csobádnak a Cserehát dombjaitól (Lehi határ) a Hernád folyóig tartott a határa (gyakorlatilag a mai közigazgatási határhoz hasonlóan).¹⁰

III.

A 17. században a lakosság lélekszámát egy új társadalmi réteg is növelhette, néhány taksás nemes. Ezt bizonyítja, hogy Csobádon 1630-ban 8, 1635-ben 5, 1638-ban 6, 1646-ban 4, 1681-ben 10, 1683-ban 13 és 1691-ben 4 taksás, azaz a vármegyének taksát, adót fizető nemesst jegyezték fel. 1672-ben a jobbágyi, zselléri és kurialista háztartások száma 24 volt, így ekkor már kb. 120 fő lakhatott Csobádon.¹¹

Csobád birtokos nemeseire több adatot is találhatunk a 17. század végi összeírásokból. A Wesselényi-féle felkelés kapcsán két csobádi birtokos neve is felmerült: Hanyi

⁹ Fontos megemlíteni, hogy a fenti egyházlátogatási jegyzőkönyvek segítségével további, Csobád szomszédságában fekvő, középkorban elpusztult település, Borsfalva lokalizálása is lehetséges. „Vagyon egy pusztta hely, melyet Bors falusi földnek hívnak, onnan is octava jár.” (*Dienes D.*, 2001. 13.) Ináncs egyházlátogatási jegyzőkönyvében pedig az alábbi olvasható: a „Harmadikon [nyomás], a Borsfalusi határban, öt [szántóföld] vagyon.” (*Dienes D.*, 2001. 14–15.) Mivel Ináncsnak és Csobádnak is volt földje az elpusztult Borsfalva helyén, így ezen pusztafalut a mai topográfiai térképen is Borsfalva-dülönnek nevezett területre lokalizálhatjuk.

¹⁰ *Dienes D.*, 2001. 13. A léhi határban volt a falu legnagyobb méretű szántóföldje. Nem meglepő, hiszen ez volt magas, árvízmentes száraz terület.

¹¹ Uo., 65, 66.

Péteré és Fügedi Nagy Andrásé. (Egyikőjük sem lakott Csobádon; Hanyi Péternek Marczinfalván, Nagy Andrásnak pedig Fügeden volt a központja.) Vélhetően a felkelésben való részvételük miatt kobozták el birtokaikat, köztük csobádi részeit is.

1670-ben Hanyi Péter javai között említették meg Csobádot.¹² Ezt követően többször szerepelt Csobád neve a konfiskált javak között: Hany Péter elkobzott javai között volt Csobád, ugyanitt Fügedi Nagy András elkobzott javai között is szerepel Csobád.¹³ 1671/72 során megemlíti Czobad portiot Fügedi Nagy András jószágai között,¹⁴ majd 1672. május 20-án a Kincstár által lefoglalt Fügedi-javak között szerepelt Csobád.¹⁵ Ezen lefoglalás során említették meg, hogy Nagy András csobádi kúriájában lakott Nagy Mihály kurialista nemes.¹⁶ Ez az adat felhívja a figyelmünket arra, hogy Csobádon léteznie kellett olyan nemesi kúriának is, amit birtokos nemes építtetett (Fügedi Nagy András), azaz jelentékenyebb épülettel is számolhatunk.

A Hanyitól és Fügeditől elkobzott birtokok egy részét Vér Ferenc kaphatta meg, aki 1679 körül halt meg.¹⁷ Csobád egy része azonban még 1678-ban is fiskális birtok volt.

1690-ben felbecsülte a Szepesi Kamara a falut, ahol 2 pusztta jobbágytelket írtak össze, egyiken egy zsellérrrel, ennek értékét 200 forintban szabták meg, valamint 3 pusztta zsellértelket, amely 75 forintot ért. Itt még mindig úgy jegyezték le, hogy Csobád a néhai Hanyi Péter konfiskált javai közé tartozott.¹⁸

1670 előtt tehát Csobádnak két birtokosa volt, Hanyi Péter és Fügedi Nagy András, akiktől elkobozták a birtokaikat, vélhetően ezen elkobzott csobádi javakból jutott Vér Ferencnek, de kincstári kezelésben is maradt itteni földbirtok.

A birtokosok hiánya miatt is válhatott Csobád kurialista faluvá, amit egy 1677-es forrás meg is említ, azaz egyetlen nemesek lakták.¹⁹

1691-ben minden családfőt összeírtak, ekkor 4 kisenemesi és 8 jobbágycsalád élt Csobádon, kb. 60 fő. A kisenemesi és jobbágyi családok életkörülményei között azonban aligha lehetett nagy különbség.

1696-ban ismét kuriális faluként írták össze Csobádot, ami azt jelenti, hogy vagy csak kurialista nemesek éltek itt, vagy azt, hogy a jobbágyok is kuriális telken éltek.²⁰ Vélhetően ez utóbbi igaz, a kurialista kisenemesek mellett biztosan volt jobbágyi lakosság is.

IV.

A 18. század első felének népszámlálási adatai a következők: 1722-ben 9 adófizető család élt itt, 1725-ben 10, 1726-ban 6 családot írtak össze. A 18. század első negyedében tehát viszonylag kisebb létszámú jobbágyosság élt itt, amely a század közepére gyarapodott. A taksás nemesek száma viszont a század első felében standard volt, ezt bizonyítja, hogy 1737 és 1758 között alig változott a számuk: 1737-ben 3, 1740-ben 5, 1747-ben 3, 1749-ben 3, 1750-ben 4 és 1758-ban 4 család volt adófizető nemes Csobádon.²¹

¹² Urbaria et Conscriptioes. Urbáriumok és Összeírások a Magyar Országos Levéltárban. Arcanum Adatbázis, (továbbiakban: UetC.) 157:73.

¹³ UetC, 44:24.

¹⁴ UetC, 102:1.

¹⁵ UetC, 7:22.

¹⁶ Nagy P.–Hajdú I., 2000. 67.

¹⁷ UetC, 65:34.

¹⁸ UetC, 31:74.

¹⁹ Nagy P.–Hajdú I., 2000. 61.

²⁰ Uo., 68, 97.

²¹ Uo., 127.

A század első felére vonatkozó lakosságszámra az egyetlen pontos adatunk azonban csak 1751-ből származik. Ekkor a részletes összeírásból kiderül, hogy 19 jobbágy-család, 4 taksás nemescsalád, valamint 3 szervitorcsalád élt Csobádon (ez utóbbi réteg: 1. Dávid zsidó a kocsmáros, 2. a kocsmáros az út mellett [a mai Csobád területén feküdt az út melletti vendégfogadó, lásd az I. katonai felmérést], 3. az uraság ispánja.)²² Összesen tehát 26 család, kb. 130 fő élt 1751-ben a faluban.

V.

A 18. század második felére vonatkozó társadalmi változások miatt érdemes kissé előreugrani a történelemben. Az 1787. évi népszámlálás adatait böngészve kiderül, hogy az Abaúj vármegyei szikszói járásba tartozó Csobád faluban 64 ház van, 373 lakossal, amelyből 26 nemes férfi (26 a nemescsaládok száma) és 2 pap lakik itt.²³ Ez ugyan egy kisebb településre utal, mégis szembetűnő az 1751-es 130 főhöz képest a harminchat évvel későbbi majdnem háromszoros létszám.

Az oka: a 18. század második felében Csobádon is történtek betelepítések. Ennek során magyar bevándorlók mellett tót és rutén nemzetiségűek is érkeztek.

Az új, etnikailag is vegyes népességre utal az is, hogy az eddig tiszta református lakosság mellett a 18. század második felétől megjelennek az adatok a csobádi katolikusokra, görög katolikusokra.²⁴ Megjegyzendő azonban, hogy a katolikusok között nemcsak nemzetiségieket kell látnunk, hanem újonnan betelepült magyar katolikusokat, valamint olyan régi csobádi református családokat is, akik áttértek a katolikus hitre.

Az újonnan betelepült magyarokkal, tótokkal és ruténekkal gyakorlatilag megváltozott a település lélekszáma és természetesen a vallási képe. Fontos azonban, hogy Csobád faluban mindvégig csak egy templom volt, az is a reformátusok kezén. Sőt a templomuk felújítását 1761-ben fejezték be. Egy 1778-as adat szerint pedig a katolikusoknak még mindig nincs se templomuk, se parókiális házuk a faluban.²⁵ Ennek ellenére feltételezhető, hogy a század vége felé a két katolikus vallás legalább olyan létszámmal és erővel bírt Csobádon, mint a református.

VI.

Az I. katonai felméréssel Csobád falu utolsó periódusát rögzítették, ezt követően néhány éven belül elhagyták a Kis-Hernád melletti falut a lakosai.

Mi volt az oka a költözésüknek?

– Az ártéri területek szikes talaja rossz minőségű volt, ezért mentek magasabb területre.²⁶

– A sorozatos árvizek miatt költöztek el.²⁷

Ezen problémák megoldását látták korábban az itt lakók a vízszabályozásban, és emiatt áshatták az I. katonai felmérésen is ábrázolt és a vármegyeleírásban is megemlített árkot. Minden bizonnyal ezzel az árokkal nem érhetek el túl nagy sikereket, illetve változást. Valószínűleg a vizenyősség továbbra is megmaradt, ezért választották inkább a falu költözését. Azonban nem egyszerre történt a teljes falu elköltözése. Ezért is említe-

²² Uo., 121–125.

²³ *Csorba Cs.*, 1993. 152.

²⁴ Csobád Forró filiája volt, majd a század végétől Ináncs. Tehát nem volt önálló katolikus egyháza. A csobádi görög katolikusok szintén Ináncshoz tartoztak (*Nagy P.–Hajdú I.*, 2000. 128–129.).

²⁵ Uo., 128, 131.

²⁶ *Dudás I.*, 1970. 49.

²⁷ *Nagy P.–Hajdú I.*, 2000. 134.

nek a későbbi források többféle dátumot: 1814-ben úgy emlékeztek vissza, hogy mintegy húsz évvel korábban történt. 1845-ben 50 évvel azelőttre datálták a költözést. Az 1808. évi *Historia Domus* bejegyzésében a református egyház úgy emlékezett vissza, hogy 1798-ban jöttek el a régi faluból.²⁸

A források szerint az emberek sajnálkozva hagyták ott a régi települést, főleg a reformátusok, akik szerint nem alakult ki olyan erős egyházközség az új Csobádon, mint a régiiben volt. Ennek oka, hogy sok református már nem ide jött át, hanem inkább a környező településekre költöztek. Az 1799-ben készült összeírás szerint 148 fő református élt az új Csobádon, ebből 8 nemescsalád és 26 adózó család. Ha azt vesszük, hogy az 1787-es 373 főnyi lakosságnak 50%-a volt már csak református, akkor is mintegy 40 fővel kevesebb lett a csobádi református eklézsia.

Összegzés

Vélhetően a település kedvezőtlen természeti viszonyaival nem a régi református magyaroknak volt bajuk, hanem az új lakosságnak. Valószínűleg az újak elégedetlenek voltak a vizenyős, sokszor szikes földekkel, az árvízveszéllyel. Előbb a vízszabályozást választották, kiásták a levezető árkot a falutól keletre, de mivel ez sem hozott nagy változást, ezért inkább elköltöztek egy árvízmentes területre, a Cserehát lábához.

Ezen új (és katolikus) lakosoknak nem volt semmiféle kötődésük a régi Csobádhoz. Mintegy 40–50 éve telepedtek csak be; saját templomuk, sőt parókialis házuk sem volt a katolikusoknak, ezért könnyebb szívvel választhatták az elvándorlást. A református magyarok esetében sokkal nehezebb lehetett a helyzet, hiszen ők régóta éltek ott, folyamatosan volt templomuk, sőt azt a közelmúltban, 1761-ben újjították fel. Így őket sokkal erősebb kötelék fűzte a régi faluhelyhez,²⁹ míg az újak megunva a természeti nehézségeket, a templom hiányát, könnyedén elköltözhetnek. Kérdés, hogy a református lakosság miért költözött el? Valószínűleg mert már ők kisebbségben voltak a katolikusokkal és az újakkal szemben, másrésztől őket is rosszul érintette a terület kedvezőtlen természeti adottsága, így ők is az elköltözés mellett döntöttek. Az átköltözésnek az immár végleg kisebbségbe szoruló reformátusok lettek a vesztesei, ezért sokan közülük inkább más környékbeli falvakban telepedtek le az új Csobád helyett.

Csobád középkori és kora újkori falu tájtörténeti rekonstrukciója

A történeti térképek kutatását szükségessé teszi, hogy ezek a folyószabályozások előtt készültek, így hű képet nyerhetünk az egykori természeti viszonyokról. Mindemellett a történeti felméréseken szerepelhetnek olyan térképi elemek, amelyek közvetlenül is régészeti jelenségekre hívhatják fel a figyelmünket.

Abból a célból, hogy a történeti térképek adatai a mai állapotokkal összevethetőek legyenek, a térképen szereplő és a jelenleg is a terepen található közös illesztési pontok segítségével a felméréseket megfelelően pozicionáltuk, georeferáltuk. Így ezen korabeli térképeket alkalmassá tettük arra, hogy az EOV-vetületi rendszerben értékelhetőek legyenek.

A tájtörténeti rekonstrukció során megvizsgáltuk az I. katonai felmérés 1784-ben készített XXIV – 12. számú szelvényét, a II. katonai felmérés 1856–60 között készített XLII – 42. szelvényét, valamint a III. katonai felmérés 1883–1884 közötti 4666/3. szel-

²⁸ Uo.

²⁹ Nagy P.–Hajdú I., 2000. 135.

vényét.³⁰ Ezeken kívül áttekintettük az I. katonai felméréshez készített vármegyeleírást,³¹ továbbá az 1806-os Lipszky Joannes-féle térkép 2. szelvényét³² és Csobád 19. századi kataszteri felmérését.³³

I. katonai felmérés és a vármegyeleírás

Az I. katonai felmérés ábrázolásai hívták fel először figyelmünket a régi faluhelyre és annak elvándorlására (2. *ábra*). Ezen első térképen látható, hogy a kora újkorban Csobád falu a mai község területétől 2 km-re kelet–délkeleti irányban, az eredeti Bársonyos medrének bal partján feküdt. A mai település helyén ekkor egy vendégfogadó állt a Kassára vezető út mentén.

A felmérés és a leírás alapján megpróbáltuk rekonstruálni az eredeti tájat, a falu környezetét: a középkori/kora újkori Csobád a Hernád és a Bársonyos közti ártéri területben lévő kis kiemelkedésre épült, így gyakorlatilag egy kis szigetet alkotott vizenyős környezetében. A falu környékének szárazulat jellegét szántó föld jelkulccsal ábrázolták a korabeli térképészek. A Bársonyos ezt a száraz dombhátat folyta körbe, illetve övezte északról és nyugatról.

A falutól keletre látható észak–déli csatorna mesterséges elem a tájban. Feltehetőleg vízelvezető árok szerepet töltött be, amit a 18. század végén áshattak. Ezt bizonyítja a felméréshez készített vármegyeleírás is, ahol a 3. pontból kiderül, hogy a levezető árok 2 öl széles és olyan a medre, mint a lágy föld; a Nagytó mocsárral érintkezik, majd a vizet elvezeti a Kis-Hernádba [Bársonyos]. A kihányt föld akadályozza az árkon való átjutást.³⁴ Ezek szerint az árok viszonylag friss létesítmény lehetett 1784-ben, hiszen a medre még lágy, partján pedig még ott a kihányt föld, tehát az időjárás még nem mosta el.

A falutól délre egy nagyobb ártéri erdőt ábrázoltak, ezen kívül a területek általában vizenyős rétek, kivéve néhány kiemelkedést, ahol egy-egy szántó föld, azaz szárazulat volt. Nagyobb összefüggő szántóterület csak a Cserehát keleti lejtőin, a Kassára vezető országúttól nyugatra terült el. Annak ellenére, hogy ezen cserehádi dombok a falutól viszonylag távol esnek, a határa kiterjed ide, amit a történeti adatok elemzésénél már láthattunk.

Az úthálózat és a település: a Kassára futó országút (a mai 3. sz. főút) a Csobádi vendégfogadónál elágazott Felsődobosza irányába. Ezt a kiágazást viszonylag nagy jelentőségűnek ábrázolták, amely Csobádtól délkeletre egy hídon át keresztezte a Hernádot Dobszánál. Csobád faluban egy további elágazást láthatunk dél felé, Kiskinizsre. Gyakorlatilag a falu az útelágazásban született meg. Vélhetően első utcája a dobszai úton alakult ki északnyugat–délkeleti tájolással, majd erre merőlegesen is épült egy rövidebb utca, a kiskinizsi út mentén. A falu harmadik utcája az előző kettő utat összekötő dülőúttal született meg. Ezzel a háromszögletű formával gyakorlatilag a dobszai út déli házsora és a kiskinizsi út keleti házsora belsőtelkessé vált. Csobád eredeti településszerkezetét klasszikus egyutcás útfalu jellegűnek tarthatjuk, amely idővel egy merőleges utcával kétutcássá vált, végül egy harmadik összekötő utcával bővült.

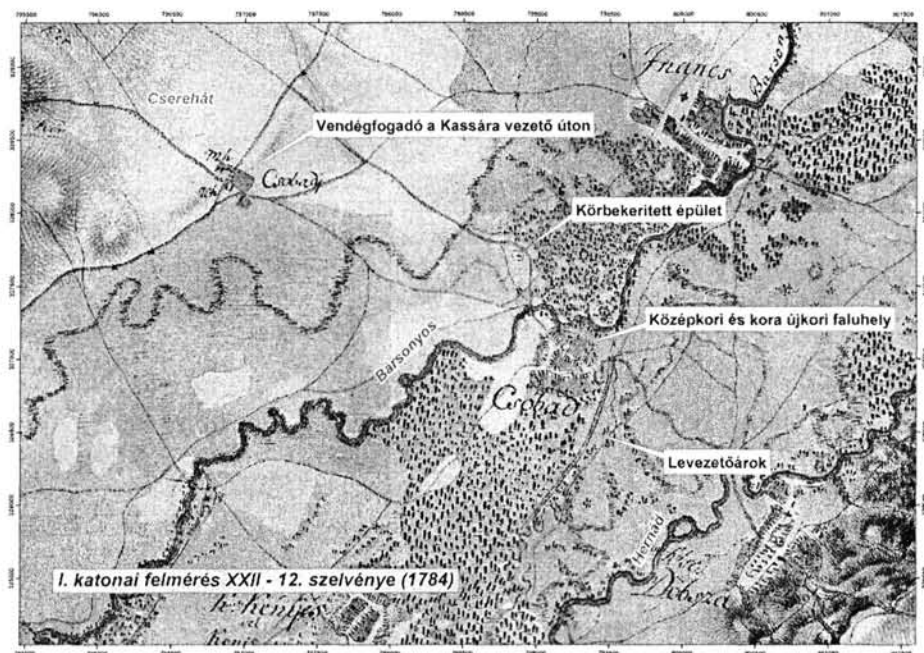
³⁰ A három katonai felmérés másolatban megtalálható a Herman Ottó Múzeum Régészeti Adattárában.

³¹ A térképészek nem ugyanazok a személyek voltak, mint a leírást készítőik, így a két forrás gyakran kiegészítheti egymást.

³² Fényképmásolat HOM Történeti Adattár, II. 859.

³³ Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár (a továbbiakban: BAZmLt.) U. 161.

³⁴ *Csorba Cs.*, 1993. 41.



2. ábra

A vármegyeleírásból tudjuk, hogy nyugat felé Kázsmárkra $1\frac{3}{4}$, délre Kiskinizsre $\frac{1}{2}$, Dobszára szintén $\frac{1}{2}$, északra Inánásra pedig $\frac{1}{4}$ órányi járással lehetett eljutni. A 6. pontban megjegyezték, hogy az utak Dobszára és Kiskinizsre csak száraz időben, s csak könnyű fuvarral voltak járhatóak, a csobádi vendégfogadóhoz vezető úton lévő híd pedig nagyon rossz állapotban volt.³⁵ Így kiderül, hogy a fenti utakon általában nehezen lehetett közlekedni, aminek oka természetesen a környék vízenyőssége és ártéri jellege volt. Az állapota alapján a dobszai út inkább egy másodrangú, idényszerűen használt összekötő út lehetett.

A település egyéb külső épített elemei: a településen kívül, a Bársonyos jobb partjától kissé távolabb, a vendégfogadóhoz vezető út mellett körbekerített nagyméretű épületet ábrázoltak. Sajnos ennek funkcióját, jellegét sem a térképen, sem a vármegyeleírásban nem ismertették. (Ezen épület szerepének elemzését lásd a Függelékben.) A település szerves részének kell tekintenünk a Kassa felé vezető országúton fekvő vendégfogadót (Wh. – Wirthaus) is. A térképész a fogadó mellé írta, hogy „Csobádi”, ezzel érzékeltetve, hogy a faluhoz tartozik. 18. századi források alapján tudjuk, hogy ez már korábban is fogadóként, kocsmaként üzemelt, sőt feltételezhető középkori eredete, amelynek helye megegyezik a mai község központi, belső részével. [Ezt a vendégfogadót/kocsmát működtette a már fent említett szervitorcsalád 1751-ben.] Mivel ezt erődíthető épületként jegyezték fel a vármegyeleírásban,³⁶ ezért mindenképpen egy kőépülettel kell számolnunk, amelynek nyomait falkutatással lehetne tisztázni a mai településen.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

Lipszky Joannes térképe

Lipszky Joannes de Mappa generalis Regni Hungariae 1810-ben Pesten kiadott kéziratos térképének a II. szelvénye fedi le Szilézia délkeleti, Galícia délnyugati területét, a Felvidéket, benne Borsod, Abaúj és Zemplén megyéket, továbbá az Észak-Alföld egy részét. Összesen 14 vármegye teljes területét ábrázolta, valamint 8 megye részletét.³⁷ Lipszky térképműve gyakorlatilag a 18. század végét mutatja be. Korábbi térképeket és alapfelméréseket felhasználva szerkesztette ki alaptérképét. Levelezései alapján tudjuk, hogy 1799 tavaszán arról tájékoztatta a Helytartótanácsot, hogy a Magyar Királyság térképét és a helységek jegyzékét egymagában nem képes pontosan összeállítani. Ezért arra kérte a Helytartótanácsot, hogy az ország törvényhatóságai vegyenek részt ebben a munkában. Elkészített egy formalevelet, amelyet a vármegyék települési névjegyzékével és térképrajzával együtt elküldött a megyéknek. Ezek feladata az volt, hogy javítsák ki a névjegyzékben szereplő hibákat, valamint a térképrajzot, ez utóbbit egy vármegyei geometra végezze.³⁸ A feladatra még 1799-ben felszólította a vármegyéket a Helytartótanács, majd 1800 nyarán ismételt felszólított több késlekedő megyét, többek közt Abaújt és Borsodot is. Abaúj vármegye 1800. szeptember 20-án küldte vissza a kijavított térképet.³⁹

Ezen térkép tanulmányozását indokolja tehát, hogy az I. és II. katonai felmérés közti perióduson belül is azt az időt ábrázolja, amikor Csobád falu éppen elköltözött az új helyére. Itt látható érdekesség, hogy Belső Csobád és Külső Csobád neve is szerepel, azaz már megkezdődött és folyamatban volt a település elvándorlása (3. ábra). Belső Csobád takarja a régi, kora újkori falut, Külső Csobád az új települést. Belső Csobád helyszínét azonosíthatjuk az I. katonai felmérés helyszínével, Ináncstól délre, a Bársonyos bal partján. Lipszkynél is a Bársonyos medre gyakorlatilag megegyezik az 1784-es állapottal, azaz még nem kezdtek meg a későbbiekben látható vízrajzi változtatásokat. Lipszky János azonban elkövetett itt egy hibát: Belső Csobádtól nyugat-északnyugati irányban, a kassai országút mentén látható a vendégfogadó jele, azaz az I. katonai felméréssel megegyezik a térképe, azonban az új településnek, Külső Csobádnak nyoma sincs itt. Külső Csobádot ugyanis Felsődobsza mellé, a Hernád bal partjára rajzolták be.

Ennek oka szinte érthetetlen, hiszen egy korabeli recenzió alapján is tudjuk, hogy a II. szelvény kitűnő volt, sőt a teljességre való törekvés miatt túlszűfoltnek is tartották.⁴⁰ Ennek ellenére olyan helyre rajzolták be az éppen akkor születő új falut, ahol az el sem fért volna a domborzati és vízrajzi okok miatt.

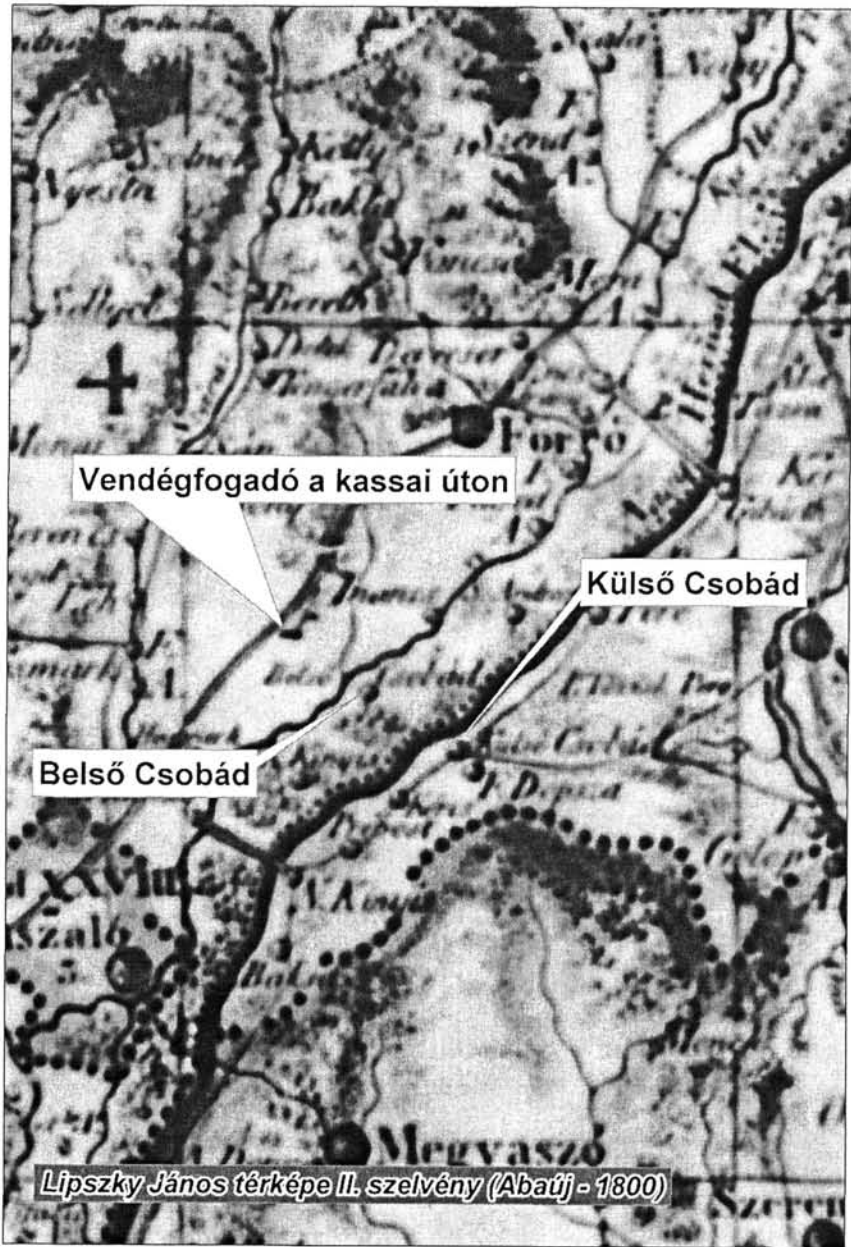
A hiba magyarázatát talán abban láthatjuk, hogy Lipszky még olyan alaptérképpel és névjegyzékkel dolgozott, amelyen csak a régi Csobád létezett. A régi falu, valamint az országúti vendégfogadó ezért van jó helyre rajzolva. 1799-ben azonban mikor leküldte a vármegyéknek a javítási anyagot, már megszületett az új falu, a régit pedig ekkorra fokozatosan elhagyták. Abaúj vármegye a névjegyzékbe fel is jegyezte a nép által Belső Csobádnak hívott felhagyott régi falut és az új Külső Csobádot, de a vármegyei geometrának lett volna a feladata berajzolni a változást. Ő azonban egyszerűen rossz helyre rajzolta Külső Csobádot. Hogy mi volt ennek az oka, nem ismert, talán a földmérő nem is járt kinn a helyszínen, csak egy rossz információ alapján, hallomásból rajzolta az új falut a térképre.

³⁷ *Reisz T. Cs.*, 2002. 221. Abaúj teljesen fedett ebben a szelvényben, Borsod déli része már az V. szelvénybe esik.

³⁸ Uo., 121.

³⁹ Uo., 129.

⁴⁰ Uo., 221.



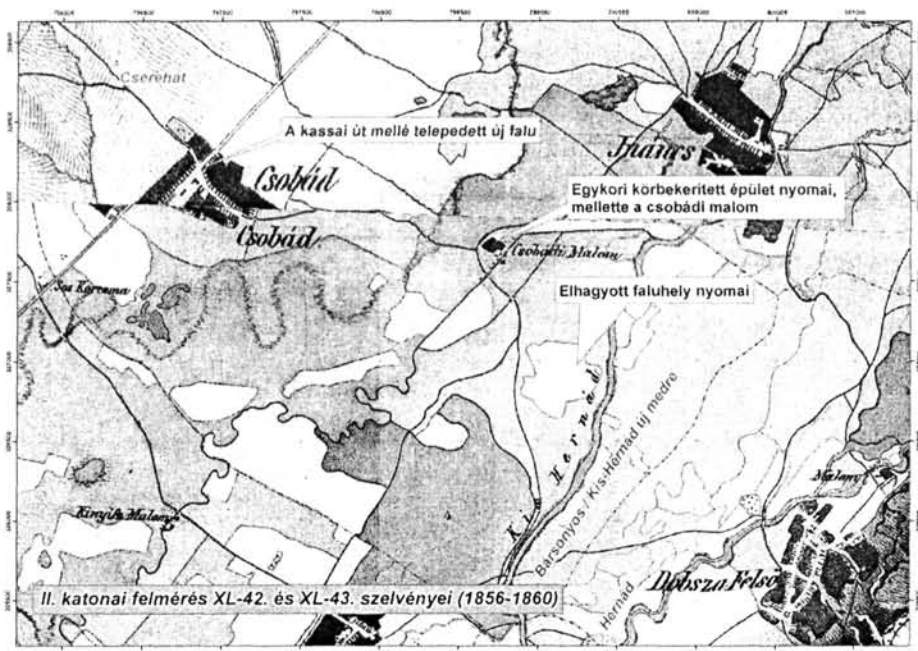
3. ábra

II. katonai felmérés

Az 1856–60 között készített II. katonai felmérésen már egy teljesen megváltozott képet kapunk (4. ábra). Az I. katonai felmérésen ábrázolt vendégfogadó helyére, a kassai országútra beköltözött Csobád falu, s elnyerte mai településszerkezetét.

A környezet az új Csobádtól keletre nagyjából hasonló fedettségű és állapotú az I. felmérésen látottakhoz. A Bársonyos vizenyős árterületét ábrázolták, benne néhány száraz, kiemelkedő dombbal. A legérdekesebb azonban, hogy teljesen megváltozott a terület vízrajza. Ináncstól délre egy mesterséges árokban vezették el a vizet a Bársonyosból nyugat felé, majd az árok délnyugati irányba két ágra szakadva haladt tovább. A két ágból a nyugati ág alkotta a malomágot, ezen üzemelt az először itt látható Csobádi malom. (Ez a malomág megegyezik a mai Bársonyos csatorna medrével.) A malomépületet a vízfolyás keleti oldalára jelölték, vele szemköztí oldalon megjelenik egy szögletes foltként jelölt terület, amely helyszíne megegyezik az I. katonai felmérésen ábrázolt nagyméretű körbekerített épülettel. Ennek funkciója nem ismert, azonban az ábrázolás alapján feltételezhető, hogy a II. katonai felmérés idejében már nem használták, hiszen a térképészek romos, elhagyott területként ábrázolták.

Az Ináncsról kifolyó egykori Bársonyos egy szakaszon még létezett a II. katonai felmérésen, azonban már nem kanyarodott el nyugati irányba a régi Csobád falunál, hanem az I. felmérésen látott levezető árokban folyt dél felé. Ez a vízfolyás gyakorlatilag megegyezik a mai Bélus-patak medrével, de azt ekkor még Kis-Hernád néven említik. A II. katonai felmérés tanúsága alapján Csobádi malom–Kis-Hernád–Hernád közti terület nagyrészt rétek, illetve ártéri vizenyős rétek borítják, kevés művelt területtel.



4. ábra

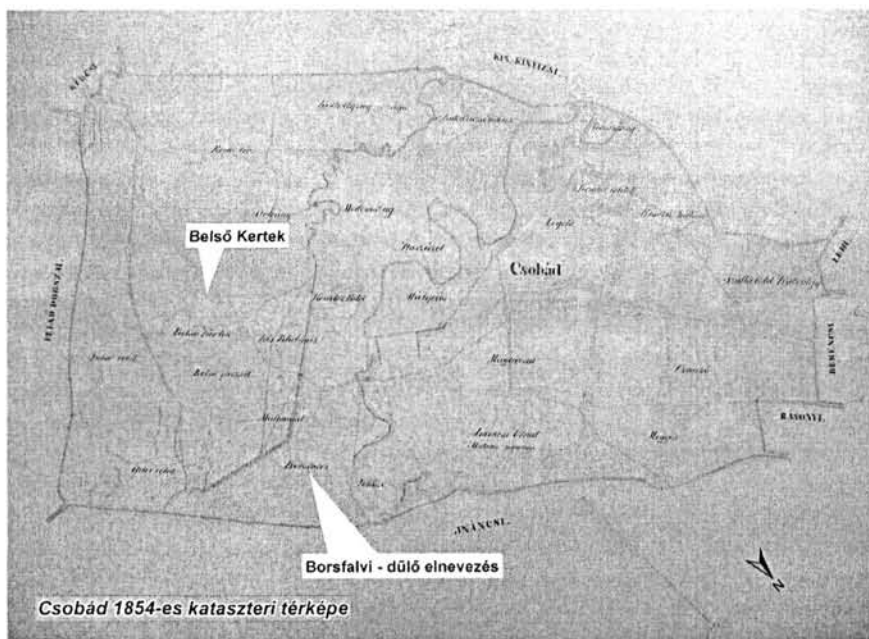
Az egykori falu helye: a II. katonai felmérésen már nem látható Csobád falu. A helyét egy, az I. katonai felmérés falujával azonos alakú és méretű szántóföld-del/szárzuzalattal jelölték a térképészek. (Megjegyzendő, hogy nemcsak a szántókat ábrázolták ezzel a jelkulccsal, hanem a szemmel látható szabdaltságot is.) Bár az I. katonai felmérés faluja egy kissé el van csúszva a II. katonai felmérés szántóterületéhez képest, de ez az I. felmérés torzítása miatt alakult ki.

Csobád tehát a 19. század közepére már teljesen átköltözött mai helyére, az eredeti faluhelyet, mivel az kiemelkedett vízenyős környezetéből, mezőgazdasági művelés alá is vonhatták.

Az úthálózat: az I. katonai felméréshez képest csak az egykori Csobád falunál látnunk változást. Itt megszűnt a Dobszára vezető út, a Kiskinizsre futó út pedig kissé eltolódott nyugatra.

Csobád kataszteri térképe

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltárban őrzött „Csobád Helysége Határának Összesítéselőtti állapotjának Térképe” 1854-ben született meg (5. ábra), tehát lényegében ugyanazt a helyzetet és időpontot mutatja be, mint a II. katonai felmérés. A topográfiai, vízrajzi adatok valóban megegyeznek a II. felméréssel, azonban a kataszteri térkép annyi többletinformációval bír, hogy itt több helynévanyag szerepel. A régi Csobád falu területét ez is művelt földnek jelöli, sőt felparcellázott telkeket láthatunk rajta. Az egykori faluhelyet Belső Kertek névvel illetik, amelyet körben rétek öveznek. A Belső Kertektől északra lévő rétet Belső pázsitnak [pázsit] írják. Megjegyzendő azonban, hogy a malom a II. katonai felméréssel ellentétben nem a vízfolyás keleti, hanem a nyugati oldalán van jelölve.



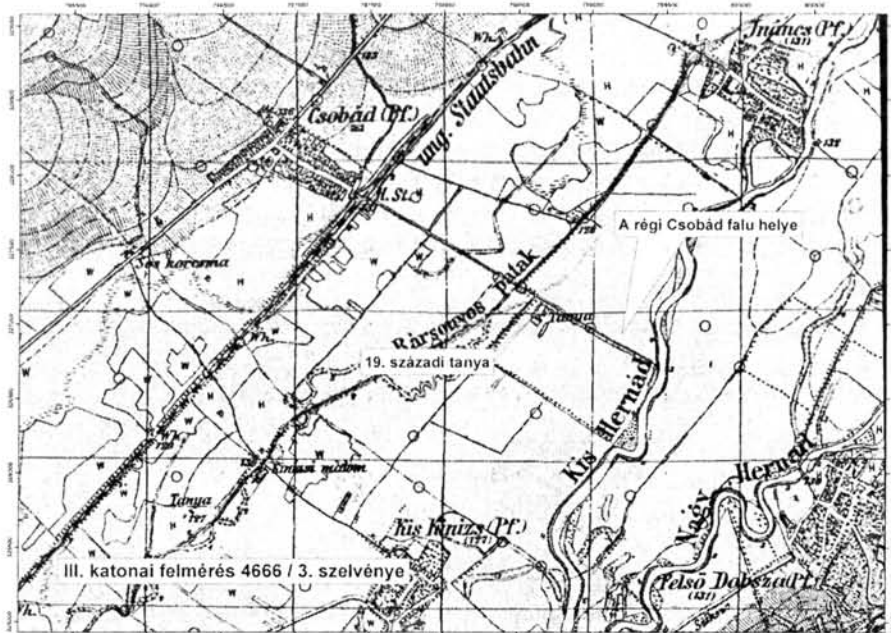
5. ábra

A helynevek között megjelenik két érdekes dülönév is, a Borsfalvi és a Tóközi. A Borsfalvi a malomtól északra terül el. A név minden bizonnyal utal a 16–17. században elpusztult egykori Borsfalva helyére. A Tóközi elnevezés az I. katonai felméréshez készített vármegyeleírásban szereplő Nagytó mocsárra, illetve mellékére utalhat, amely a 19. századra végleg eltűnt.⁴¹

III. katonai felmérés

A környezet és a falu helye: az 1883–84-ben készített III. katonai felmérésen már gyakorlatilag a mai környezeti jelleget láthatjuk (6. ábra). A vízrajz a II. katonai felméréshez képest is megváltozott, szinte teljesen azonos a maival. A Bársonyos medre állandósult az egykori malomágban, a mai Bélus-patak pedig Kis-Hernád néven a jelenlegi medrében látható. A Bársonyos-patak keleti oldalán még felfedezhetőek a II. felmérés keleti malomágának nyomai. Ekkorra vélhetőleg már megszűnt a Csobádi malom, ugyanis azt nem tüntették fel a térképen. Az egykori „kusza” vízrendszer állandó mederbe terelésével az eddigi vízenyős környezet immár alkalmassá vált a szántóművelésre.

A terület mai úthálózata is ekkor alakult ki. Érdekes elemnek tarthatjuk az egykori Csobád falu melletti tanyát. Ennek azonban semmiféle kapcsolódása nincsen a régi faluval, attól függetlenül és attól némileg távolabb alakult ki.



6. ábra

Szisztematikus terepbejárás – a faluhely azonosítása

A történeti és térképi források elemzése alapján tehát egy, a középkor és kora újkor során folyamatosan lakott településsel számolhattunk, amely a 18/19. század fordulóján

⁴¹ Csorba Cs., 1993. 41.



7. ábra



8. ábra



9. ábra

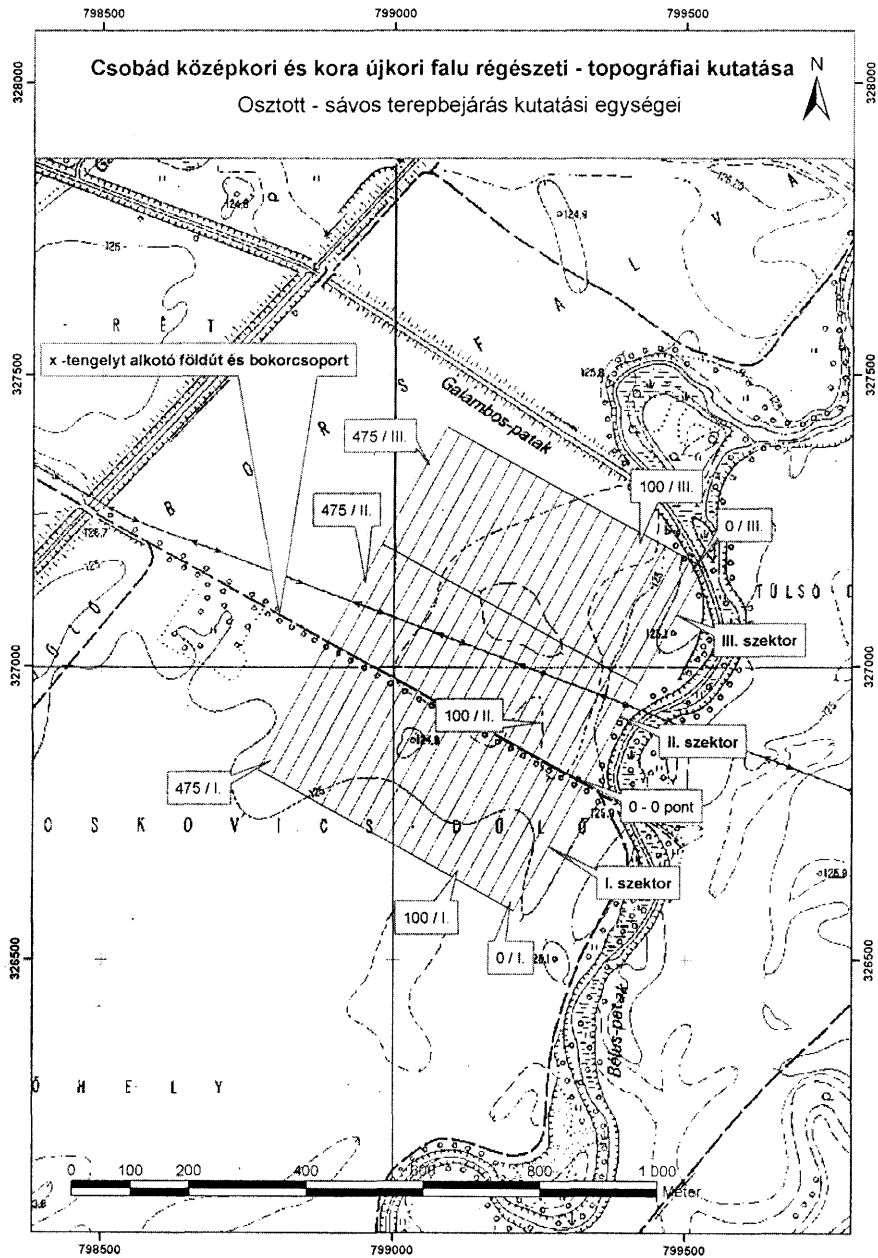
elköltözött. Szerencsés helyzetben vagyunk, hiszen az első szabványos térképek (I. katonai felmérés, Lipszky-féle térkép) még éppen ábrázolhatták a falut. Ezen térképművek segítségével egy szűk területre lokalizálhatjuk az egykori faluhelyet. Tovább pontosítja az azonosítást, hogy a II. katonai felmérésen és a kataszteri térképen is felfedezhetőek az egykori falu nyomai. Ezek alapján az I. katonai felmérés faluhatárait és a II. felmérés térképi elemeit rávetítettük a mai 10 000-es topográfiai térképre. Ennek segítségével a mai viszonyok közé helyeztük a kora újkori falu helyét. (Bár esetleges problémaként merülhetett volna fel, hogy az I. felmérés szelvényei még gyakran 100–500 méteres torzulással készültek, amit a II. katonai felmérés korában már kiküszöböltek, de itt szerencsés helyzetben voltunk, hiszen jelentéktelen torzulás figyelhető meg a minket érintő szelvény I. katonai felmérésén, így a II. felmérés terepi elemei [a szántóföld/szabdalt terület] közel fedik az I. felmérés faluhelyét.)

Összességében tehát nagyjából azonosíthattuk a forrásokkal a faluhelyet, így a következő lépésben már csak meg kellett találnunk azt a terepen.

Mivel a kérdéses terület teljes egészét az áttelepülés óta, azaz a 19. század elejétől folyamatosan szántóföldként hasznosították (7–9. ábrák), így nincs rajta semmiféle beépítettség, illetve folyamatos növényzeti fedettség (erdő, rét, legelő), amely megnehezítette, illetve megakadályozta volna a sikeres terepbejárást.

A módszer megtervezése (10. ábra)

A topográfiai térképre vetített feltételezett faluhatárok alapján lehatároltuk azt a területet, ahol véltük a régi Csobád falu területét. Szerencsére a területet két részre osztja egy teljesen egyenes (nyugat–északnyugat) – (kelet–délkelet) irányú földút és bokorsor.



10. ábra

Gyakorlatilag a lehatárolt területünk dél-délnyugati egyharmada esik az út egyik oldalára, míg az észak-északkeleti kétharmada az út/bokorsor másik oldalára. Ezen földutat és bokorsort vettük egy koordinátarendszer x-tengelyének.

Az x-tengely 0–0 pontját a bokorsor keleti végében a Bélus-patak közelében vettük fel. Ezt követően az x-tengelyt 20 db 25 méteres szakaszra osztottuk, azaz 20 db 25 méter széles sávot jelöltünk ki egy 500 méteres távon. A sávok elhelyezkedésük alapján keletről nyugat felé 0; 25; 50; ...; 475 elnevezést kaptak. Abban reménykedtünk, hogy az egykori Csobád falu határai beleesnek ezen 500 méter széles területbe.

Az x-tengelyre merőlegesen tehát sávokat jelöltünk ki. Ezen 25 sávot azonban az y-tengely mentén három-három szektorra osztottuk (a szektorokat római számmal jelöltük). Az x-tengelytől délre az I. szektor, az x-tengely északi oldalát azonban két szektorra bontottuk, az x-tengelyhez közelebb a II., tőle távolabb a III. szektor. Így a 0 méternél kijelölt 0 sávot 0 / I.; 0 / II.; 0 / III. kutatási egységekre osztottuk, 25 méternél 25 / I.; 25 / II.; 25 / III. elnevezésű kutatási egységekre és így tovább 475-ig.

Megjegyzendő, hogy a szektorok hossza nem egyforma. Ezt egyrészt mesterségesen, másrészt a terep adottságai alapján jelöltük ki. Az I. szektort mesterségesen 250 méteres hosszban határoztuk meg. A II. szektor északi végét a kijelölt terület közepén lévő enyhe lejtésű domb tetejéhez és a rajta lévő háromszögelési ponthoz kötöttük, így az 190 méter hosszú lett, míg a III. szektort a Bélus-patakhoz igazítottuk, így az 260 méteres lett. Mivel az egész terület egy koordináta-rendszert alkotott, így az I. szektorban negatív számok jelölik a távolságot: délről a bokorsor felé –250 métertől 0 méterig. A bokorsortól (x-tengelytől) északra pedig 0 métertől 190 méter a II. szektor, 191 métertől 450 méterig a III. szektor.

Összesen tehát 60 kutatási egységre bontottuk a 350 000 m² kiterjedésű területet, ahol feltételeztük az egykori Csobád falut.

Összességében egy olyan *osztott sáv*os (*stint traverse method*) terepbejárást tervezünk meg, ahol a táblán kitűzött sávokat közel azonos hosszúságú szakaszokra osztva csomagolják a leleteket, és minden olyan tárgyat fel kell venni, ami nem tartozik a mézőhöz.⁴²

Azért nem négyzethálós (grid-walking) terepbejárási módszert választottunk, mert az elsősorban a már megtalált lelőhelyekre használható.⁴³ Itt viszont még nem ismertük a lelőhelyet, annak kiterjedését, illetve határait, így célszerűbb volt, hogy sávos módszerrel válaszoljunk ezen kérdésekre.

Sávonként egy ember járta végig a terepet. Minden terepjáró ember átlag 2–2 métert lát be maga mellett.⁴⁴ Ezek szerint a 25 méter széles sávból 4 métert vizsgálhatunk meg teljes alaposággal. Ez ugyan a kutatandó területnek mindössze 16%-a, de a gyűjtők közötti térközt mindig a rendelkezésre álló idő és a résztvevők száma határozza meg. Úgy vélem, hogy ez a 16% is kellő reprezentatív adatot nyújthat egy település topográfiai–régészeti kutatásához.

A faluhely azonosítása

A fent ismertetett módszer alapján 2004. november 10-én végeztünk terepbejárást a lehatárolt területen.⁴⁵ A tervezés során kijelölt háló 25 méter széles sávjait kimértük a

⁴² Jankovich B. D., 1993. 13.

⁴³ U.o., 14.

⁴⁴ U.o., 13. Az itt felvetett 2,5–2,5 méteres beláthatóságot kissé nagyra tartom, véleményem szerint egy ember 2–2 métert lát úgy be maga mellett, hogy ott minden felszíni leletet észrevehessen.

⁴⁵ A terepbejárás résztvevői a szerzőn kívül: Gyárfási József ásatási technikus Herman Ottó Múzeum (a továbbiakban: HOM,), Hajdú István ásatási technikus HOM, Veres János régészhallgató ELTE, Veres Tibor ásatási technikus HOM, akik munkáját ezúton is köszönöm.

0–0 kezdőponttól a bokorsor mentén. A felszín fedettsége: a kutatási terület x-tengelyétől délre (I. szektor) 5–6 cm-es gyenge őszi búzával fedett felszín volt (9. ábra). Az x-tengely északi oldalát (II. és III. szektorok) a közelmúltban mélyszántották (7–8. ábrák).

A körülmények egészen jók voltak, hiszen annak ellenére, hogy a megelőző napokban jelentős mennyiségű eső esett, nem volt sáros a felszín. Sőt ez a több napos csapadék javította a leletfelderítés esélyeit, hiszen a mélyszántott terület ezáltal megüledett, az esővert felszínen pedig jobb látási körülmények adódtak. A terület egyharmadán lévő éppen sarjadó őszi búza esővert felszíne pedig még ennél is kiválóbb feltételeket teremtett. Az időjárás is optimálisnak volt mondható, száraz, hűvös idő, nem túl erős napsütéssel.

A terepbejárást öten végeztük, így mindenkinek négy sávot kellett végigpásztázni. Minden kutatási egység külön papírzacskót kapott, azaz összesen 60 zsákot írtunk meg. Folyamatosan vezettük a terepi jegyzőkönyvet, amelybe leírtuk az egyes sávokban tapasztaltakat:

- mely sávokban volt egyenletes leleteloszlás,
- az egyenetlen eloszlású sávokban hány métertől hány méterig volt gyűjthető felszíni leletanyag,
- hol, hány méter körül voltak leletsűrűsödések,
- hol, hány métertől hány méterig voltak jól megfigyelhető üres, leletmentes területek,
- hol tapasztalható az egykori település határa, azaz a felszíni leletek megszűnése, és egyéb, a leletekre vonatkozó információt.

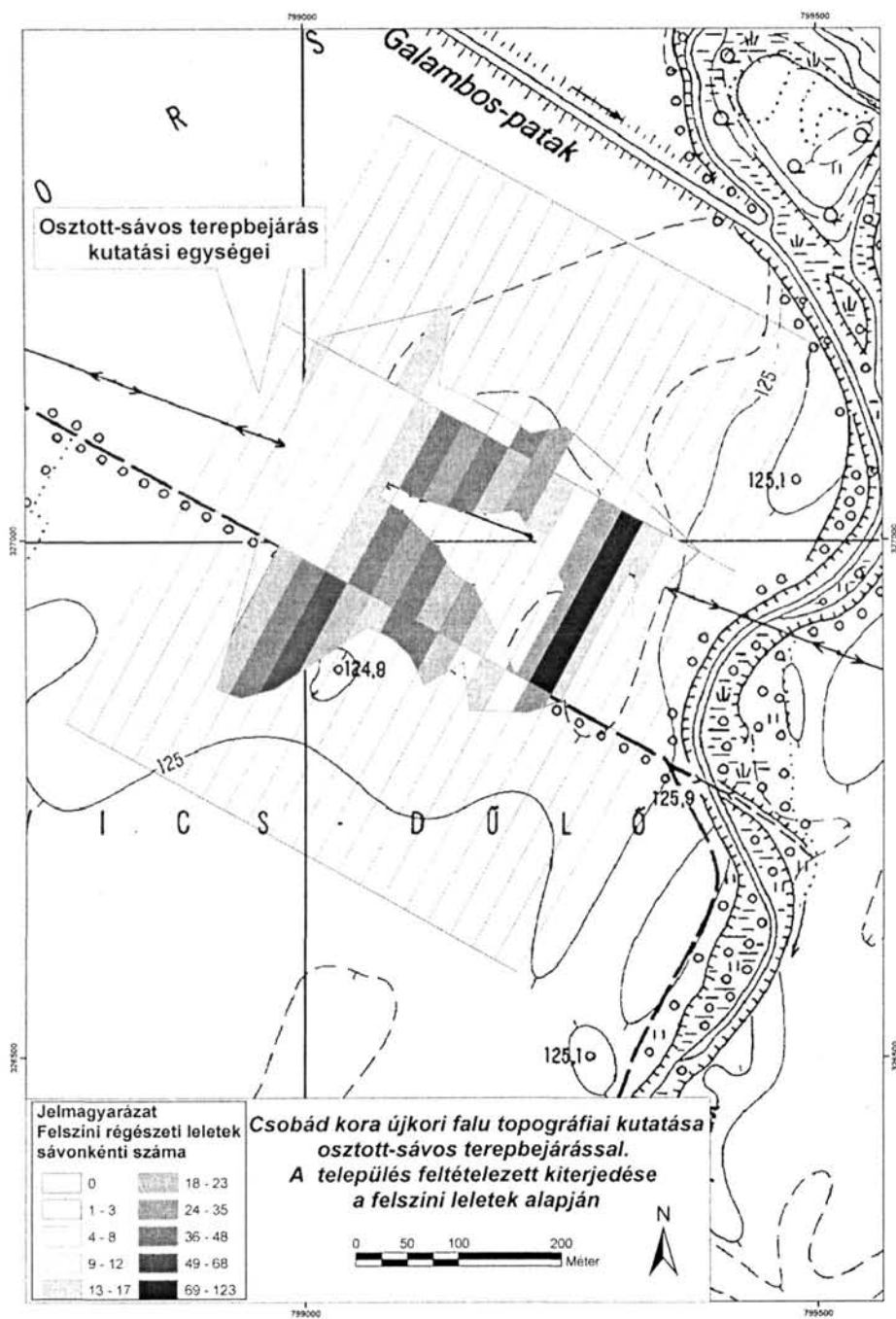
A 60 kutatási egységből több, mint 900 darab leletet gyűjtöttünk (11. ábra). A korábban itt feltételezett faluhelyet a megtervezett háló teljes egészében lefedte, ezt bizonyítja, hogy a háló periferiáján található sávokban összesen 8 teljesen üres, leletmentes sávot tapasztaltunk. Ezek már az egykori falu határán kívül eső területek voltak. Azonban úgy véljük, hogy azok a sávok, ahol 1–3 db lelet került csak elő (14 ilyen sáv volt), azok is az üres kategóriába esnek, így ezek is a település külső határait jelölhetik. (Az 1–3 leletszámú sávok kis számú anyagát a szántás mozdíthatta ide. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a szántás évről évre oda-vissza mozgatja a leleteket, így azok lényegesen nem távolodnak el attól az objektumtól, melyből származnak,⁴⁶ de egy-két lelet periferián történő „vándorlásával” azért számolnunk kell.)

A terepi eredményeket térinformatikai módszerekkel tettük elemezhetővé.⁴⁷ A topográfiai térképre vetített kutatási sávokat színskálával töltöttük ki a leletanyag számeloszlása alapján (11. ábra). A terepi jegyzőkönyvben rögzített leletmentes területeket, illetve a leletek kiterjedésének határát levágtuk a sávokból, így összességében csak az egykori faluhely területét jelzik a felszíni leletek, illetve a falu külső határát a leletmentes részek.

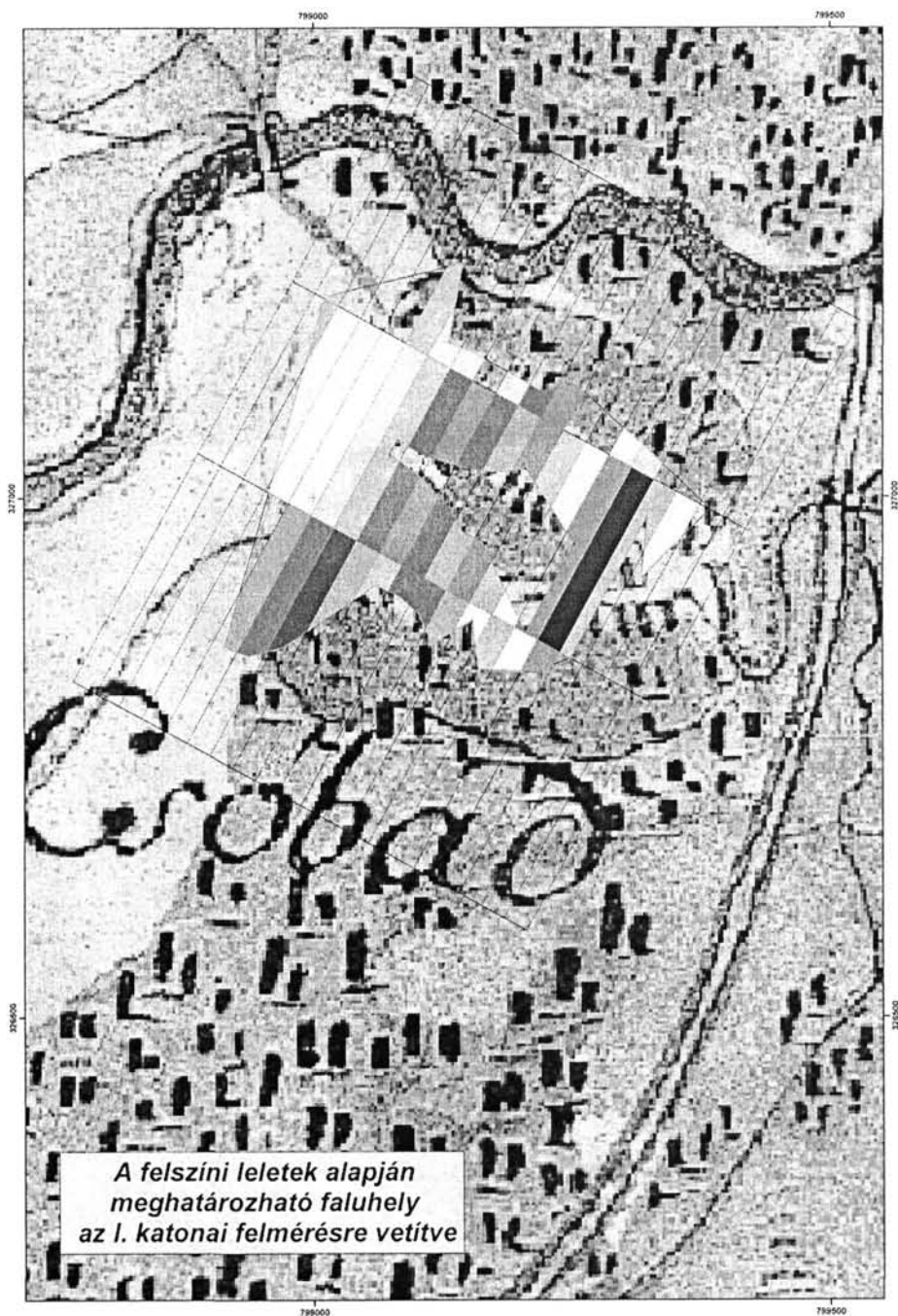
Már a terepen is megfigyelhető volt a II. szektorban egy leletmentes üres, de belső sáv. A feldolgozás során a 125/II–325/II kutatási egység között egy teljesen üres leletmentes poligon rajzolódott ki a faluhely közepén, amit valamiféle belső kerteknek gondoltunk.

⁴⁶ Jankovich B. D., 1993. 26, vö., Foard, G., Systematic fieldwalking and the investigation of Saxon settlement of Northamptonshire. *World Archaeology* 9, (1978), 357–374.

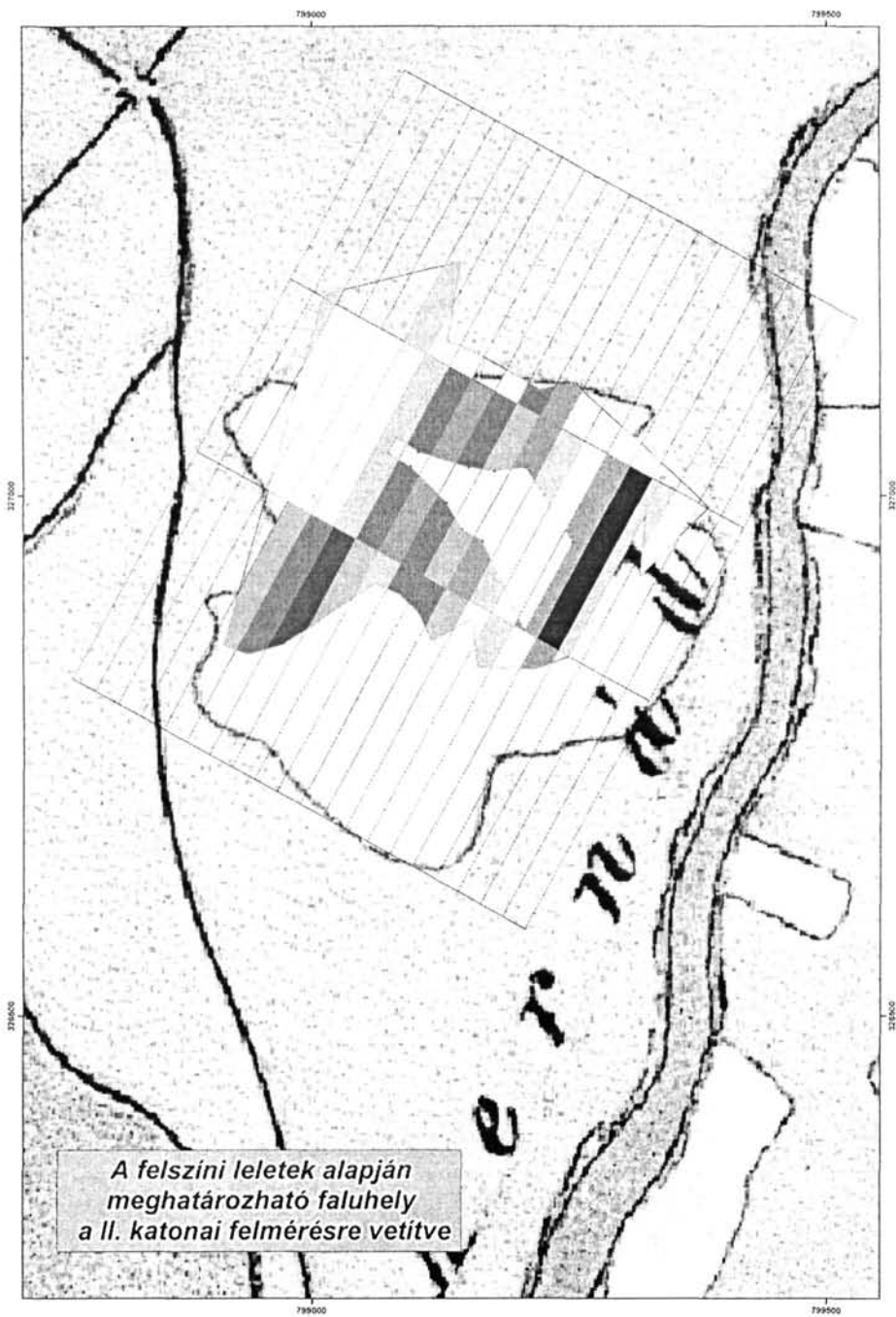
⁴⁷ A dolgozat térinformatikáját Honti Szabolccsal közösen végeztük, akinek segítségét ezúton is köszönöm.



11. ábra



12. ábra



13. ábra

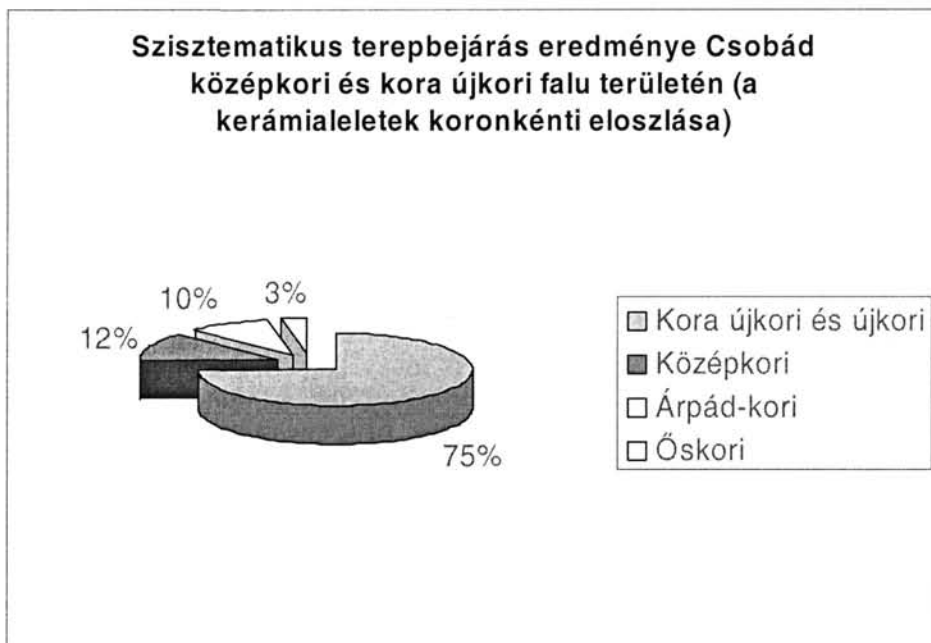
A mai topográfiai térképen elkészített kutatási háló és a felszíni leletanyag poligonja alá behúzva az I. katonai felmérés georeferált XXII–12. szelvényét, több érdekes észrevételt is tehetünk (12. ábra). Szerencsés, hogy szinte minimális a térkép torzulása, de ezt már láthattuk a katonai felmérések elemzése során. Ezen csekély torzulásnak köszönhető, hogy az előre megtervezett kutatási hálóban gyűjtött felszíni leletanyag találási helyei szinte pontosan fedik az 1784-es térkép települését, illetve házhelyeit.

A már a terepen megfigyelt üres, leletmentes belső területnek megkaptuk a magyarázatát. A település három utcája, és ezek belső házsorai mögött belső kertek húzódtak, ahol természetesen egy leletmentes zóna alakult ki.

A háló alá behúzott II. katonai felmérés száraz/szabdalt területét is fedi a felszíni leleteloszlás, ami azonosítja a helyszín faluhely eredetét (13. ábra).

A leletanyag előzetes értékelése⁴⁸

Csobád középkori és kora újkori falu lehatárolt területén a szisztematikus terepbejárás során összesen 925 db leletet gyűjtöttünk. Ezen leletszámból 831 db kerámiatöredék, valamint 94 db nem datálható leletanyag (patics, állatcsont, téglá, üveg- és vastöredék) volt. A 831 db kerámialeletet négy nagy kronológiai csoportra bonthatjuk: 1. őskori, 2. Árpád-kori, 3. középkori, 4. kora újkori és újkori eredetűekre (14. ábra).



14. ábra

1. A terepbejárás során a legkisebb számban őskori kerámiatöredékek kerültek elő. Mindössze 25 db újkőkori alföldi vonaldíszes kultúrába (AVK) tartozó leletet gyűjtöttünk, azonban egy igen jól lehatárolható területen. Őskori töredékeink a 100/I. kutatási

⁴⁸ A leletanyag feltárása és feldolgozása a dolgozat megjelenésekor folyamatban volt.

egység déli szélén kerültek elő, ami arra utal, hogy a későbbi faluhelyen kívül, attól délre egy különálló őskori telep nyomaival is számolnunk kell.

2. Árpád-kori kerámialeletet 82 db-ot találtunk a felszínen, ezeket két gyűjtési körzetre oszthatjuk: a középkori és kora újkori Csobád falu központi magjában, azaz a faluhely az Árpád-kortól lakott volt, valamint egy kisebb leletcsoportosulást figyeltünk meg az I. szektor középső sávjainak (150/I, 200/I, 250/I, 275/I) déli határán. Ez a leletsűrűsödés mindenképpen egy a falutól különálló településrésze, esetleg gazdasági egységre utalhat. Az Árpád-kori kerámialeleteink kisebb hányadát sorolhatjuk a 12/13. századba (szürkésbarna anyagú darabok), míg jelentősebb részét a 13. századi, illetve 13/14. század fordulójára datálható szemcsés homokkal soványított barna és barnásvörös töredékek alkotják. A leletek alapján a település kezdetét a 12/13. század fordulójára helyezhetjük.

3. A kutatási egységek majd mindegyikéből, azaz a teljes faluhely területéről került elő a 102 db középkori (14., 15., 16. századi) kerámiatöredék. Közel azonos arányban képviselik mindhárom századot, de jellemző, hogy a 14. és 15. században dominálnak a hornyolással díszített fehérre, illetve szürkésfehérre égő anyagú töredékek. Később Csobádon is megjelentek a 16. századra jellemző csengőre égetett vékony falú fehér, illetve világos anyagú vörös földfestékkel díszített „Muhi-típusú” kerámiák is.

4. A negyedik korszakot képviseli a leletanyag 75%-a. 622 kerámiát sorolhatunk a 17., 18. századba, azaz a kora újkorba és az újkor elejére. Ezen óriás számban is kiemelhetők a gazdag máz-, anyag- és színvilágú töredékek, amelyek az újkori fazekasság sokszínűségét bizonyítják. Mellettük azért meg kell említeni a kora újkor vászonedényeit, amelyek belül mázatlan és mázas, vörös, illetve barnás földfestékkel díszített darabjai viszonylag nagy számban kerültek elő. Minimális redukált égetésű fekete kerámia utalhat még a 17/18. század fordulójára is. A negyedik csoportra jellemző a kis számú kályhaszem, illetve kályhacsempe előkerülése is, valamint a néhány pipatöredék, amelyek már a 18. század második felére jellemző tárgyak voltak.

FÜGGELÉK

Csobádi templom, vagy malom?

Érdekes végezetül röviden megvizsgálni a „Csobádi malom” kérdését, hiszen itt is egy régészet-topográfiai módszerrel azonosítható jelenséggel állunk szemben. A vizsgálat szempontjából induljunk el abból a tényből, hogy itt malom állt, ez ugyanis bizonyított a 19. század közepén. Eredete, vagy előzménye azonban kérdéses, mint az az alábbiakban látható.

A felhasznált források

A középkori és kora újkori források nem említenek a faluban malmot, sőt az I. katonai felmérésen sem láthatunk malomábrázolást. Ezért feltételezhető, hogy nem is volt. Talán azért, mert Dobszán és Kiskinizsen is működött egy-egy malom, az előbbit a források említik, az utóbbit pedig az I. felmérés ábrázolja.

Akkor miért merül fel a csobádi malom kérdése? Ezen probléma akkor vetődött fel, amikor összevetettük az I. és II. katonai felmérést. Az elsőn látható körbekerített nagyméretű épület funkciója nem ismert (2. ábra). A másodikon azonban ugyanazon a

helyen ábrázolták a csobádi malmot (4. ábra). Így felmerülhet, hogy az I. felmérés is egy malomépületet ábrázolna? Ennek ellentmond, hogy akkor a malom jelkulcsát használta volna a térképész. Továbbá a körbekerített épület körül nem volt olyan vízfolyás, amely malommá alkalmassá tette volna. Ha segítségül hívjuk az I. felméréshez készített vármegyeleírást, ott kiderül, hogy két kőből épített, erődíthető épület állt Csobádon: az egyik a templom, a másik az országút melletti vendégfogadó (szó sincs benne malomról). Ez utóbbi biztosan azonosítható a Csobadi wh. azaz vendégfogadóval (Wirthaus), amely a mai falu területén, a kassai főúton feküdt. Az említett templom kérdése viszont ennél lényegesen bonyolultabb. A faluban ugyanis nem ábrázoltak templomot (megjegyzendő azonban, hogy sok más esetben sem ábrázoltak templomot, pedig biztosan tudjuk, hogy volt). A körbekerített nagyméretű épület azonban erődítésre alkalmasnak tűnik az ábrázoláson. Így esetleg azt feltételezhetjük, hogy ez lett volna a falu temploma. És hogy miért itt, a településen kívül állt? Talán mert két falunak, Csobádnak és Borsfalvának is ez volt az egyháza, így a két település közé építették(?).

A II. katonai felmérésen már egy megváltozott tájat mutathattunk be fentebb a tájrekonstrukció során. Az újonnan ásott mesterséges vízfolyások, malomágak mentén valóban látható a csobádi malom. Közvetlenül mellette viszont egy olyan sokszögű fás területet ábrázoltak, amely méretben megegyezik az I. felmérés körbekerített területével. Feltehetőleg egy elpusztult létesítmény romjai voltak ezek, amelyeket már benőtt a növényzet.

Felmerülhet tehát, hogy a bekerített terület és a csobádi malom nem egy időben működött. A kora újkori épület Csobád elköltözése után pusztulásnak indult, a malom pedig az újkorban, a malomágak kiásásakor telepedett ide. És ha valóban a csobádi templommal azonosíthatjuk a kora újkori épületet, akkor a forrásokból tudjuk, hogy azt az új templom megépítéséig, a 19. század első évtizedében még használták, majd ezt követően hagyták el végleg.

A légifotó (15. ábra)⁴⁹

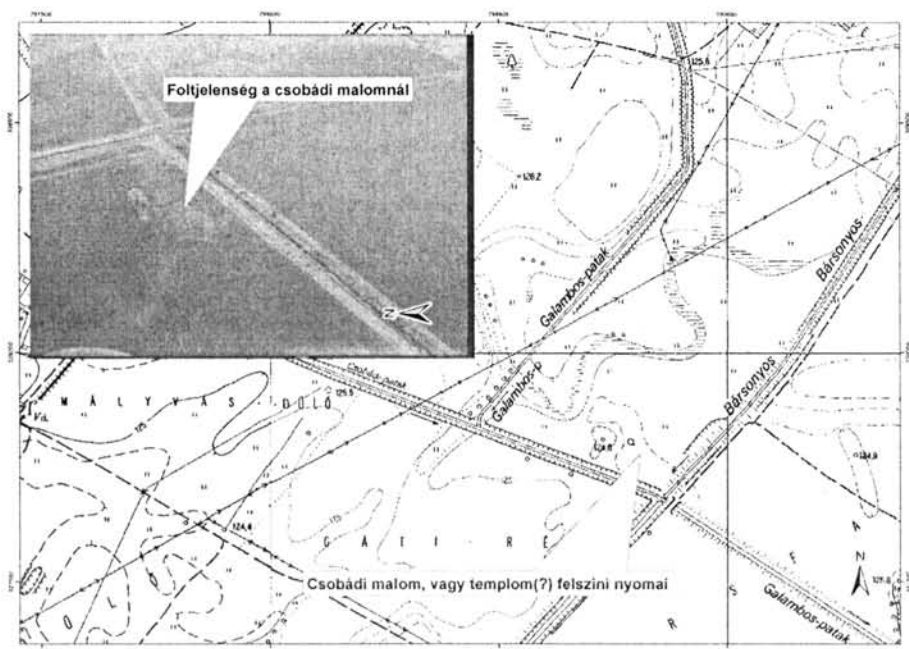
Nagy Dezső, a miskolci Ökológiai Intézet munkatársa 2002-ben sárkányrepülőről, kis magasságból több sorozat légifotót készített a Hernád-völgyi potenciális régészeti lelőhelyek feltjelenségeiről. Csobád környezetében a Bársonyos és a Galambos-patak zsilipjei kereszteződésének északnyugati oldalán markáns foltokat fényképezett le. Itt két felszíni mintázatot láthatunk, egy nagyobb, világosabb, nyugat-keleti irányút és egy kisebb vörösebb foltot, az előzőre L-alakban merőlegesen. Mivel a fenti foltok helye megegyezik a két katonai felmérésen ábrázolt körbekerített épülettel, ezért terepi vizsgálatukat mindenképpen érdemesnek tartottuk.

Terepbejárás

A helyszínen szintén 2004. november 10-én jártunk terepet, de random módszerrel. A légifotón látható vörösebb folton sok téglatöredéket találtunk. Hasonlóan sok téglatöredék került elő a nagyobb világosabb folton is. Ez utóbbtól keletre viszonylag faszenes volt a felszín, ugyanitt kerámiaanyag is nagyobb sűrűségben volt. Ezen területet északról sok tört mésztufa kő övezte.

A gyűjtött kerámia nagyobb része újkori eredetű töredék, ezek biztosan a 19. században itt működött malomból és lakóépületéből származnak. A leletek kisebb hányadát azonban kora újkorinak tarthatjuk. A kora újkori építmény funkciója azonban továbbra

⁴⁹ HOM Régészeti Adattár, 225. doboz.



15. ábra

sem világos. A nagyobb mennyiségű tört kő esetleg utalhatna a templomra. Ezt erősítheti az is, hogy a falu területén a terepbejárás során nem találtunk hasonló, templomhelyre utaló tört köves részt. (Ugyanakkor megjegyzendő, hogy eddig nem került elő a feltételezett templom környékének felszínén embercsont, ami bizonyítaná a templom létét.)

Az itt megtalált két folt valószínűleg két különböző épület nyoma. Az egymáshoz való viszonyukat ásatással tudnánk megnyugtatóan bizonyítani. Hasonlóan ásatással tisztázhatnánk funkciójukat, melyik volt malom és melyik lehetett esetleg templom. További felmerülő és tisztázandó kérdés még, hogy a ma itt álló kisebb facsoportnak van-e köze a II. katonai felmérés fás területéhez és ezáltal közvetve az I. felmérés körbekerített épületéhez.

Végezetül megjegyzendő, hogy a foltoktól északnyugatra igen enyhén emelkedő dombon őskori kerámiatöredékek kerültek elő viszonylag intenzíven. Ezek egy további, itt található őskori településre hívják fel figyelmünket.

IRODALOM

Blazovich L.–Géczy L. (szerk.)

2000 Anjou-kori oklevéltár X. 1326. Budapest–Szeged

Csorba Cs. (szerk.)

1993 Abaúj-Torna vármegye katonai leírása (1780-as évek). Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltári Füzetek 33. Miskolc

- Dienes D.* (szerk.)
2001 Református egyház – látogatási jegyzőkönyvek 16–17. század. Budapest
- Dudás I.*
1970 Csobád. In: *Ádám I.–Sváb A.–Szabó Gy.–Szabó S.* (szerk.), Hernád menti táj, Hernád menti emberek. Encs
- Engel P.*
1989 Kamarahaszna összeírások 1427-ből. Új Történelmi Tár 2. Budapest
- Győrffy Gy.*
1987 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Budapest
- György Kosztik G.* (szerk.)
2000 Egyházközségi dokumentumok a sárospataki Református Kollégium levéltárában. Sárospatak
- Jankovich B. D.*
1993 A felszíni leletgyűjtés módszerei és szerepe a régészeti kutatásban. Régészeti Továbbképző Füzetek 4. Budapest
- Nagy P.–Hajdú I.*
2000 „Maradékainknak...” Csobád, egy abaúji település története. Csobád
- Reisz T. Cs.*
2002 Magyarország általános térképének elkészítése a 19. század első évtizedében. [The Making of Hungary's First General Map in the first Decade of the 19th Century.] Budapest
- Sziklay J.–Borovszky S.*
1896 Magyarország vármegyéi és városai. I. kötet. Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Budapest

DIE MITTELALTERLICHE UND FRÜHNEUZEITLICHE ARCHÄOLOGISCH- TOPOGRAPHISCHE ERFORSCHUNG DES DORFES CSOBÁD

Im Herbst 2004 haben wir eine Geländeuntersuchung durchgeführt, um das Gebiet des mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Dorfes Csobád zu bestimmen. (Abbildung 1 und 7–9)

Im Laufe des 18. Jahrhunderts, nach der Türkenzeit, ließen sich hier neben der hier lebenden ungarischen reformierten Bevölkerung auch katholische und griechisch-katholische Slowaken und Ruthenen nieder. Die neue Bevölkerung lebte aber nur für kurze Zeit in diesem Dorf. Die Gründe waren folgende:

– (1. die ungünstige Umgebung) Binnen kürzester Zeit bekamen sie dieses hochwassergefährdete, feuchte Gebiet zwischen den Flüssen Bársonyos und Hernád satt. Sie versuchten, das Gebiet zu entwässern, aber hatten dabei wenig Erfolg.

– (2. Mangel im der eigenen Kirche) Während die Reformierten eigene Kirchen hatten, wurden für die neue Bevölkerung der Katholiken und Griechisch-Katholiken keine Kirchen gebaut.

Im Allgemeinen gab es keine Faktoren, an die sich die Neuen binden konnten.

Zum Glück wurde der Standort dieses aus dem Mittelalter stammenden

Dorfes Ende der Frühneuzeit „im letzten Moment“ durch die 1. militärische Vermessung dokumentiert. (Abbildung 2) Einige Jahre später, an der 19. Jahrhundertwende, wanderte das ganze Dorf binnen kürzester Zeit an den höher liegenden und hochwasserfreien Fuß des Hügellandes Cserehát ab. Zusammen mit der neuen Bevölkerung wanderten auch die alten reformierten Ungarn ab. Der Grund dafür ist, dass sie Ende des 18. Jahrhunderts eine Minderheit bildeten und sie störte natürlich auch das ungünstige, feuchte Gebiet.

Der Boden des aufgegebenen Ortes wurde in der 2. militärischen Vermessung Mitte des 19. Jahrhunderts schon als Acker wiedergegeben. (Abbildung 4) Die neue Siedlung war also dann schon an ihren heutigen Standort, neben die nach Kaschau führende Straße, umgezogen. Den gleichen Standort zeigt auch die Katasterkarte von 1854. (Abbildung 5) Die Ende des 19. Jahrhunderts durchgeführte 3. militärische Vermessung zeigt uns auch die mit der heute übereinstimmenden Umgebung. Vom Standort des früheren Dorfes gibt es keine Spur. (Abbildung 6)

Aus dem Grund, die Daten der historischen Karten mit der heutigen Lage vergleichen zu können, haben wir mit Hilfe von den auf der Karte zu lesenden und heute auch im Gelände auffindbaren, gemeinsamen Verbindungspunkten die Vermessungen entsprechend positioniert und davon eine geographische Referenz gemacht. So haben wir die zeitgenössischen Karten für das „EOV-Projektionssystem“ (Einheitliche Nationale Projektion) passend gemacht, damit sie bewertet werden können. Die historischen Quellen und die Kartenquellen haben wir mit Hilfe von Methoden aus der Rauminformatik analysierbar gemacht.

Den auf den geographisch referierten, historischen Karten identifizierten Standort des Dorfes haben wir auf eine topographische Karte von 1:10 000 projiziert. So wurde die zu erforschende Oberfläche auf ein relativ kleines Gebiet verkleinert. Im November 2004 haben wir eine Geländeuntersuchung mit der „stint traverse“-Methode durchgeführt, damit wir den Standort des aufgegebenen Dorfes Csobád bestimmen konnten. In dem vorher markierten Forschungsnetz haben wir 60 Streifen mit jeweils einer Breite von 25 Metern geplant. (Abbildung 10) Jeder Streifen wurde von einer Person erforscht, die die folgenden Beobachtungen niederschrieb: die Verteilung der Funde an der Oberfläche, von woher bis wohin sich die Funde erstrecken, wo die leeren, fundlosen Abschnitte sind usw. Wir mussten alles wegschaffen, was nicht zum Gebiet gehörte.

Durch die Projektion der Anordnung und Verteilung der Funde an der Oberfläche auf das Forschungsnetz haben wir eine Übersicht über die Ausbreitung des ehemaligen Dorfes bekommen. (Abbildung 11) In mehreren Streifen haben wir ganz fundlose Abschnitte gefunden. Diese liegen in der Mitte des Dorfes. Sie weisen auf Gärten hin. Das Erforschungsnetz auf die 1. militärische Vermessung und die Verteilung der Funde projizierend können wir die Hausplätze auf der Karte und die Gärten in der Mitte des Dorfes aus dem 18. Jahrhundert an die heutigen Verhältnisse anknüpfen. (Abbildung 12)

Während der Geländeuntersuchung haben wir 925 Funde gemacht. (Abbildung 14) Von den Keramikfunden waren 3% jungsteinzeitliche Fragmente, die am Rande des Dorfes zum Vorschein kamen. 10% stammen aus der Arpadenzeit, so können wir den Ursprung des Dorfes auf die 13. Jahrhundertwende datieren. 12% sind mittelalterliche Keramik aus dem 14. – 16. Jahrhundert. 75% sind frühneuzeitliche und neuzeitliche Funde. Das Dorf Csobád gab es daher von der 13. Jahrhundertwende bis zur 19. Jahrhundertwende am Fluss Bársonyos.

Anhang: In der 1. und 2. militärischen Vermessung wurde nordwestlich vom Dorf auch ein großes Gebäude gezeigt. (Abbildung 2 und 4) Die Funktion des Gebäudes in der 1. Vermessung steht in Frage. Es kann sein, dass dieses Gebäude die Kirche des Dorfes war. In der 2. Vermessung wurde dieses eingezäunte Gebäude schon als eine Ruine dargestellt, aber daneben war die neuzeitliche Mühle von Csobád gebaut worden. Auf dem aus niedriger Höhe aufgenommenen Luftbild vom Gebiet (Abbildung 15) fällt die Erscheinung von Flecken deutlich auf. Auch an diesem Ort haben wir im Dezember 2004 eine Geländeuntersuchung durchgeführt. Wir haben dort Überreste von verschiedenen Ziegelbauten gefunden mit darin enthaltenen Fundstücken aus der Neuzeit. Diese weisen wahrscheinlich auf die Mühle aus dem 19. Jahrhundert hin. Gleichzeitig weist die im Gebiet aufgefundene große Menge an Bruchsteinen vielleicht auf die ehemalige Kirche von Csobád hin. Das letztere verstärkt auch die Tatsache, dass wir während der Geländeuntersuchung im Gebiet des Dorfes keine ähnlichen, auf die Kirche hinweisenden Teile von Bruchsteinen gefunden haben. Es stellte sich also heraus, dass die Kirche außerhalb des Dorfes stand. Der Grund dafür könnte sein, dass zwei Dörfer eine Kirche teilten: Csobád und das an der anderen Seite vom Fluss Bársonyos liegende, mittelalterliche Borsfalva.

Gábor Szörényi

ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁG ASZTALOSIPARA A 16–19. SZÁZADBAN

VERES LÁSZLÓ

Az asztalosmesterség a különböző fagegmunkáló iparágak differenciálódása folyamán alakult ki. A mai értelemben vett asztalosság, az antik ismereteket felelevenítő és továbbfejlesztő mesterség ismeretanyaga nyugat felől áramlott be Magyarországra. Az iparúzők munkakörét úgy határozták meg, hogy „fűrészelt deszkából”, gyalu felhasználásával, enyvezéssel „művelnek”.¹

Magyarország északkeleti régiójában – mint oly sok iparág esetében – a felvidéki városokba betelepített németek voltak a mesterség első művelői. A *leleszi konvent* egyik bizonyoságlevelében fordul elő elsőként az *asztalgyártó* elnevezés 1464-ben.² Az új mesterség elnevezéséből arra következtethetünk, hogy a fűrészelt deszkából dolgozó mesterek eleinte egyetlen bútorféle, az asztal gyártására specializálódhattak. Addig ugyanis rendkívül egyszerű, csak étkezés alkalmával felállított asztalféleség volt használatban. Az egyszerű tartószerkezetből és deszkalapokból álló asztalt étkezés után elbontották, mint erre az „asztalt bont” kifejezésünk is emlékeztet. Az asztalosok művei, a gótikus asztalok már állandó jellegű bútordarabok voltak, komplikált felépítésük kivitelezése sajátos tudást kívánt. Az asztalgyártók a korszerű bútorkészítő technikák ismeretével hamarosan az egész bútorgyártás hegemon képviselőivé váltak, és érdekeik védelmére céhekbe tömörültek. Kassa mellett természetesen az átlagon jóval túlmutató életmódot folytató népszerű szász városok lakossága és a bányavidékek polgársága is igényelte az újfajta bútorokat. Az ezeken a helyeken megtelepülő iparosok is hamarosan céhszervezetekbe tömörültek. Lőcsén 1600-ban, Késmárkon 1606-ban, majd pedig Rozsnyón 1630-ban alakult meg az asztalosok céhe.³

A Kassa és Rozsnyó térségétől délebbre elterülő vidékeken a fafeldolgozó iparágak differenciálódása hosszan tartó, lassú folyamat révén következett be. Ennek számos oka volt. Ezek közül talán a leglényegesebb a gazdálkodás szerkezetének sajátosságai, a népesség vagyoni helyzetéből következett. A módosabb rétegek bútorigényét a kassai és a szepességi iparosok biztosították. A földművelésből élő lakosság döntő része pedig megelégedett a saját maga készítette vagy a helyi specialisták által előállított bútorféleségekkel.

Zemplén vármegyében, s annak is a gazdaságilag jelentősebb területein, a Hegyalján csak a 16. század második felétől vannak asztalosságra utaló adataink. A sárospataki adózó mesterek 1554–1648 közötti összeírásaiban csak egyetlen esetben, 1567-ben történt asztalosra való utalás. Valószínűleg bútorkészítő lehetett az az iparos is, akit 1554-ben és 1567-ben *bölcsös* mesterségnévvel vettek számba. Az említett időszakban a más faipari mesterséget űzők közül 22 ács mestert, 16 kerékgyártót, 3 kádast, 6 molnárt és 15

¹ *Bogdán I.*, 1973. 106–109.

² *L. Radocsay D.*, 1967. 132–133.; *Vadászi E.*, 1987a. 59–60.; *Vadászi E.*, 1987b. 284–285.

³ *Domonkos O.*, 1991. 132.; A kassai céh alapításának időpontjáról eltérőek a vélemények. *Bogdán István* szerint 1571-ben alakult, *Domonkos Ottó* szerint 1641-ben. *Vö. Bogdán I.*, 1973. 106–109.; *Domonkos O.*, 1991. 131.

bodnárt regisztráltak.⁴ Sárospatakhoz hasonló képet alkothatunk a többi hegyaljai mezőváros adatainak vizsgálatával. Tállyán 1646-ban, Liszkán 1669-ben, Tokajban 1688-ban, Sátoraljaújhelyen pedig csak 1707-ben jegyezték fel az első asztalos nevét.⁵

Borsod vármegyében az első név szerint ismert iparos *Thomas carpentarius* vagyis *Tamás ács* volt, aki Vasból került Panyit bán diósgyőri uradalmaiba.⁶ A 14. századi miskolci polgárok közül rajta kívül csak a molnások foglalkoztak még fa megmunkálásával. Úgy tűnik, hogy Miskolcon, Borsod vármegye központjában csak a 16. században következett be számottevő változás, differenciálódás a faipari mesterségekben. Az 1548. évi gabona- és az 1549. évi egyházi bortized összeírásokból leszűrhető következtetés szerint a város ez időszakban indult dinamikus fejlődésnek, ami megragadható a társadalmi szerkezet változásaiban is. Miskolc kereső népességének 20%-a volt iparos-kereskedő foglalkozású. A faipar képviselői közül az ehhez értő molnásokon kívül feltűnnek a bárdos, a hordógyártó, a faragó és az esztergályos névvel illetett iparosok, de nem található köztük ács és asztalos, vagyis a legfontosabb ipari tevékenység képviselői. Szerepel ugyan az összeírásokban egy *asztalnok* elnevezésű személy, amely azonban nehezen azonosítható a bútorkészítő mesterre utaló kifejezéssel. Talán a földesúr udvarában betöltött funkciót jelölhet a *pohárnok*hoz hasonlóan.⁷ A faipari mesterségek arányában a 17. században sem következett be jelentősebb módosulás. 1677-ben a portális adóhoz készített családfő-összeírásban a 418 felsorakoztatott személy közül csak 2–2 esztergályos és kerékgyártó, valamint 4 bodnár képviseli a faipart és félig-meddig 6 molnár, ha figyelembe vesszük azt, hogy a molnások fő tevékenységük mellett speciális feladatokat is elláttak az építőiparban a fa feldolgozása során.⁸

Az asztaloscentrumoktól délre eső területek iparos népessége specializálódásának, irányultságának jellemzőit megismerve megállapítható, hogy a bútorkészítés nyilvánvalóan háziiparszerűen történt. A különösebb szakértelmet igénylő feladatokat az ácsok és a molnások végezték el. Hegyalján az ácsmesterek nagy száma azonban arról is tanúskodik, hogy a kőből emelt, nagyobb méretű építmények tetőszerkezete szakipari ismereteket is igényelt. Borsod vármegyében a lakóépületek döntő része egyszerűbb falazatú volt, mint a hegyaljai épületek, és a tetőszerkezetek elkészítését is rábízhatták helyi specialistákra, akik jóval olcsóbbak voltak, mint a képzett céhes mesterek.

A lakóépületek berendezése, bútorzata az adott korszak anyagi kultúrájának is egyfajta kifejezője. Ha a lakóépületek bútorzatára utaló igen csekély forrásanyagot vesszük vizsgálat alá, akkor megállapítható, hogy a lakóépületek többségének berendezése rendkívül szegényes volt a 16–17. században. *Edward Browne* angol orvos 1669–70-ben utazott át Magyarországon, s ekkor naplójában feljegyezte, hogy „Sok város adót is fizet a törököknek, ennél fogva a lakosok igen szerényen élnek, nehogy gazdagoknak látszanak. Nem egy helyen alig mernek a házban bútort tartani, már az is sok, ha a házigazdának és a feleségének egyetlen ágya van.”⁹ Browne nyilvánvalóan tapasztalatait rögzítette és igazat állított, ha az alföldi mezővárosok gazdag polgárainak mentalitását, a korszak körülményeihez való alkalmazkodását kívánta megörökíteni. Bizonyára megfélemlített a kecskeméti, ceglédi, nagykőrösi módos gazdák vagy a debreceni cívisek életfelfogásának érzékeltetéséről, a természeti környezethez való viszonyáról. Ugyanis az emberek

⁴ *Román J.*, 1965. 62–63.; *Román J.*, 1966. 619.

⁵ *Román J.*, 1966. 615.

⁶ *Wenzel G.*, 1860–1874. IX. köt. 6. sz.

⁷ *Gyulai É.*, 1996. 306–309.

⁸ *Gyulai É.*, 1998. 290–293.

⁹ *Vö. Csilléry K.*, 1972. 25.

életének színtere inkább a gazdaság, a birtok volt, mintsem a szűkebb lakókörnyezet, a lakóépület. Ezt a mentalitást megfigyelhetjük Zemplénben, a Hegyalján és Borsod mezővárosaiban is. A megszerzett jövedelem újrahasznoítása a szőlő, a szántóföld vagy a lóbaszjóság mennyiségének növelésében fejeződött ki. Ezen túlmenően a jobbágyosság, a mezővárosi iparos polgári réteg mentalitásában mindig felfedezhető a jövedelem visszatartása iránti kényszer. A gazdaságok bizonyos értelemben önellátásra törekedtek. Amit a gazdaságon belül meg lehetett valósítani, annak ellenértékét igyekeztek megtakarítani. (L. szövés-fonás, különféle háziipari famunkák!)

A levéltári források a 16–17. században csekély lehetőséget nyújtanak a lakóépületek bútorzatának rekonstruálására. Különösen a többséget kitevő jobbágy-paraszt házak berendezésének rekonstruálására. A kastélyok, az uradalmi épületek és az egyházi létesítmények kivételével a lakóházak többségében igen csekély lehetett a bútorok száma. Miskolc mezővárosban 1502-ben készült *Csabai Kovács István* végrendelete. A Mátyás királytól 1479-ben nemességet nyert katona jelentős földbirtokkal rendelkezett, malomtulajdonos is volt. Ennek ellenére miskolci kőházában a bútorzatot mindössze „*Két ágy tollpárnákkal, derékaljjal, gyolcslepedőkkel*” képezte.¹⁰

1517-ben Szikszó plébánosa végrendeletében mindössze egy ágyat hagyományozott örökösére. A bútorok valószínűleg Kassán készülhettek, mint, ahogy a diósgyőri vár fekhelyei is. 1524-ben az alvárnagyok levelet írtak Kassára egy bizonyos *Galliuczer Lénárd* nevezetű embernek, hogy a helyi mesterek készítsenek nekik egy *nagy ágyat* (*Lectum magnum*) minden felszerelésével együtt, valamint egy *nyoszolyát* (*lectum aliumi wlgo nosolya*).¹¹

A miskolci polgárok lakóépületeinek egyetlen leltárát ismerjük csupán a 16. századból. *László Albertné*, egy gazdag miskolci polgár özvegye „marhainak száma” című mű feljegyzésben mindössze „3 rossz láda” szerepel, mint bútortárgy.¹²

A lakóházak berendezésében a 17. században nem következett be lényeges változás, gazdagodás. 1676-ban egy hagyatéki leltár szerint a szobában a fő bútor darab az asztal volt, amely mellé csak a férfiak telepedhettek le. Az asszonyok helye a tűzhely melletti lócán volt.¹³ 1682-ben a módosabb miskolci polgárok közé sorolható Sarnai Mihály házában „egy semmirekellő asztal”, „jól bélelt lóca”, valamint 3 fogas jelentette a bútorzatot. Ezen kívül volt még a kamrában „jó két bélelt lóca” és egy láb és fiók nélküli „öreg asztal”. A városházának berendezése is igen csekély képet mutat ebben az időszakban.¹⁴ Egy 1689-ben készült leírás szerint az előljáróság hivatali helyiségében a szőnyeggel takart asztal mellett egy *hosszú karszék* helyezkedett el, valószínűleg a tanácsstagok ülőhelyéül szolgálva. A bírósági és közvetlen segítői *edgyes karosszékekre* ülhettek, amelyek bőrhuzatúak voltak. A *hosszú karszék*et és a 6 *edgyes karszék*et 1678-ban vásárolta a város Kassán 13,5 forintért. A bútorzatot egy vasalt láda és 3 fogas egészítette ki a tanácssteremben. A kéthelyiséges városháza kisebbik szobájában az ún. *hátsó házban* bútorok sokaságát tárolták. Volt itt 3 *bélelt lóca*, *öreg asztal*, *hosszú lóca*, *hosszú asztal*, továbbá 2 *szúszék* és 2 *nagy láda*.¹⁵

A 17. századi leltárak összességében egyszerű bútorzatról tájékoztatnak, amelyek közül csak egyes darabok, mint pl. a karszékek voltak bizonyíthatóan asztalostermékek.

¹⁰ Vö. *Gyulai É.*, 1996. 213.

¹¹ MOL. DL. 25709. sz. *Kemény L.*, 1891. 44.

¹² *Gyulai É.*, 1998. 138–139.

¹³ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/c. XVIII. XI. 50.

¹⁴ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501/d. I. köt. 1682. jan. 20.

¹⁵ *Nyiry D.*, 1927–28. 116–177.

A források arra engednek következtetni, hogy a helyben készült bútorok készítőit az ácsok és a molnárok között kell keresnünk. Ezekre utalnak az ajtókat, ablakokat, asztalokat, lócákat és ládákat készítő ácsoknak, molnároknak történt kifizetésekről szóló számadások. E mesterek munkamódszerét ismerve, nyilvánvaló, hogy a bútorok bárdo-lással, faragással készültek.¹⁶

Borsod centrumában, a legjelentősebb településnek számító Miskolcon a helyi asztalosok ténykedésére utaló első adat 1682-ben bukkan elő. Ebben az évben egy Asztalos Péter nevezetű mester ajtókat készített a református eklézsiának.¹⁷ Eger 1687-ben történt visszafoglalása után 2 török asztalos költözött a városba. Letelepedésüket azért is engedélyezhették, mert Asztalos Péteren kívül addig más bútorkészítéshez értő iparos nem volt Miskolcon, s így a gazdasági érdek erősebben érvényesült a morális célokkal szemben. 1702-ben ezek az asztalosok készítették el a város almáriomát.¹⁸ Az 1696. évi adóösszeírás újabb két mester ténykedéséről tájékoztat. Pályinkás András és Bungváld Gáspár a kassai céh landmaisterei, vagyis vidéki mesterei is a városban települtek le.¹⁹

A Rákóczi-szabadságharc utáni években több mint két évtizedig ismét nélkülözni kellett a városnak a helyi asztalosmestereket. Az egykori iparosok talán meghaltak a kolerajárványban, vagy pedig elköltözhetek Miskolcra. 1711–1734 között ugyanis egri, eperjesi és lőcsei asztalosokat foglalkoztattak az egyházi és uradalmi építkezéseknél. 1734-ben egyszerre 3 helyi asztalos neve is felbukkan a forrásokban. *Asztalos István* és *Imre* mellett a harmadikat csak egyszerűen *német asztalos* névvel illették.²⁰

Asztalos István és Imre – akik testvérek – a szakirodalom szerint festőasztalosok voltak, templomok festett mennyezetdeszkáinak művészeiként váltak ismertté. 1735-ben ők készítették a megyaszói református templom mennyezetdeszkáit.²¹ Együtt dolgoztak a miskolci avasi templomban is. Asztalos Imre keze munkáját dicsérik a noszvaji templom mennyezetdeszkái is, melyeket az egyik táblán olvasható felirat szerint 1734-ben készített. Úgy tűnik, hogy a 18. század elején a miskolci asztalosoknak a templomi famennyezetek festése jelentett biztos megélhetést. Egy miskolci mester, egy Nagyváthy névre hallgató asztalos dolgozott 1728-ban a mezőkeresztesi református templomban. *Tombor Ilona*, a festett mennyezetdeszkák kutatója és monográfusa véleménye szerint Északkelet-Magyarországon a templomi remekek többsége a miskolci és a gömői központok mestereinek műve. A miskolci festőasztalosoknak tulajdonítja még Golop és Mályinka templomainak berendezését is, az előbbit az 1730-as évekből, az utóbbit pedig 1785-ből.²² Igazat kell adnunk Tombor Ilonának, mert mindenképpen létezett *miskolci festőasztalos műhely*. Adatait viszont kiegészíthetjük azzal, hogy ennek előzményei a 17. század végéig visszavezethetőek. 1686-ban Festő Márton és István, majd 1690-ben pedig újból Festő Márton neve szerepel a városgazda számadásait tartalmazó kimutatásokban. A mesterek az avasi templomban is dolgoztak.²³

¹⁶ Az adatok sokaságát idézhetjük Miskolc város számadáskönyveiből. 1682. júl. 22. „A templomnál kapukat építő Molnár Mester embereknek Erog.” Miskolc város számadáskönyve 1682. 19.; „Áldga deszka Faragók” 1686. május 20. Miskolc város számadáskönyve 1686. Borítón, Vö. *Nyíry D.*, 1927–28. 116–177.

¹⁷ 1682. júl. 24. „A templom eleőt léveő Thornacznak két ajtait építő Asztalos Péter...” Miskolc város számadáskönyve 1682. 19. HOM HTD. 87.3.1.249.

¹⁸ *Veres L.*, 2000. 347.

¹⁹ Miskolc város számadáskönyvei 1696. HOM HTD. 87.3.1.246.

²⁰ Vö. *Veres L.*, 2000. 374.

²¹ *Szabadfalvi J.*, 1980. 16.

²² *Tombor I.*, 1968.

²³ Miskolc város számadáskönyve 1686. május 20. HOM HTD. 87.3.1.247. Ebben az évben Festő Márton 8, Festő István pedig 2 forint törökadót fizetett.

A miskolci festőasztalosok tevékenységi köre nem szűkíthető le csupán templomi mennyezetek készítésére. Asztalos Imre és István a bútorok készítéséhez is kiválóan értett. Nem véletlenül bízták meg őket 1751-ben a város Serafi-féle funduson (vagyis a mai Kossuth utca elején állott épület) lévő házának asztalosmunkálataival. Ők készítették el a ház alsó és felső deszkázatát, a „négyes üvegablakokat” és ajtókat. A ház berendezési tárgyai közül kezük munkáját dicséri 2 karosszék, 1 fiókos asztal, 1 falra való almárium, 1 pohárszék, 1 nagy ovális festett asztal, valamint az „egyes nyoszolya” is.²⁴

A 18. század derekától Borsodban és Zemplénben egyaránt megfigyelhető az asztalosipar térhódítása, majd céhes szerveződése.²⁵ Miskolcra a század közepétől újabb és újabb iparosok települtek be. 1758-ban már 9 asztalosmester működött a településen. Közülük néhányan felvidéki német származásúak voltak. Többek között 1760 táján Vingler Mátyás és Rozemplatt József kassai mesterek szereztek polgárjogot Borsod központjában.²⁶ 1770-ben a kassai landmaistereken kívül már 10 céhen kívüli asztalosmester és 5 segéd tevékenységéről tájékoztatnak a források.²⁷

A 17. századi szegényes lakberendezés a mesterek számának növekedésével már csak emlék maradt. Borsod vármegye 1706. évi árszabása már bőséges kínálatról árulkodik.²⁸ Az árszabásban szerepel „Hársfabul való négyszögű Asztal ládástul”, „gyalult”, „fejér” és „zöld” színűre festett karszék, festett és „fejér” nyoszolya egy és két embernek való. Ehhez hasonló díszítésű láda, valamint „festett függő bölcső” és szekrény is. Az asztalosok kínálatában szerepelt még ajtó és ablak. A hagyatéki leltárak tanúsága szerint a 18. század derekától egy átlagos miskolci lakóházban 8–10 féle bútor volt. 1763-ban Szinai Szabó István csizmadia Papszeren lévő 3 osztatú (ház, kamara, pitvar) lakóházában a szoba központi helyét egy fiókos „Hársfábne való négy szegű fejir asztal” foglalta el. Az asztal körül egy „Bérlett lóca” szolgált ülésre, valamint egy „kerek szék”. A szoba távolabbi részében két nyoszolya és egy szekrény helyezkedett el, a falon pedig egy „zöld ócska fogas”. A kamarában 3 láda volt, közülük az egyik 6 fiókos „Élés láda”.²⁹

1768-ban egy főtucán álló szintén háromsztatú lakóépületben miskolci viszonylatban is gazdag volt a bútorzat. A tímármester tulajdonában levő épületben az alábbi bútorok kaptak helyet:

„Egy ótska nyoszolya, Ház előtt levő deszka Lótza, Egy pár nagy fogas, kis fogas, kendőtartó, Egy ótska Asztal a Kamarában, Egy újj Láda Láda 2, Egy kisebb szekrény, Egy Tálás és Fogas, Egy Nyoszollya a Házba, Asztal a Házban, Vesszős Asztal, Bölcső, Három Lócza, Ótska egyes Karszék, Új krieded Láda, Ruha tartó Láda, Egy nagyobb Szekrény, Négy Kiss fiók Láda, Két Kis fogas egy deszka pólc.”³⁰

Szintén 1768-ban Vámosi György varga egyszobás kétkamrás házában a szoba berendezését „Egy asztal, Egy Lócza, Egy rossz nyoszolya” jelentette. A ruhaneműt fogason tárolták, mert a nyilvántartásban szerepelt egy „Fejér fogas hat fogra” és egy „Festett

²⁴ B.-A.-Z. m. Lt. 1501/a. 3.k. 569.

²⁵ 1711–1734. között az összeírásokban egyetlen miskolci asztalosra sincsen utalás. L. B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. III. I. 515. 9. d. 1711. évi adóösszeírás, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501. XXI. I. 3. Nemesi származású kézművesek összeírása; B.-A.-Z. m. Lt. 1501/b. XXI. V. 71/54. 1715. évi iparosok összeírás.

²⁶ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501/a. 6. k. 58.

²⁷ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501/b. 1770, Miskolcz városában levő Mester Emberek és Mester Legények számának conscriptiója.

²⁸ Veres L., 2000. 345–47.

²⁹ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501/a. 5. k. 312–319.

³⁰ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501/a. 5. k. 312–319.

fogas tíz fogra”. Az edényeknek pedig a *tálas* adott helyet. A kamrákban csupán egyetlen bútor, „Egy éles Láda” volt.³¹

1790-ben 16 volt az asztalosok száma Miskolcon.³² A mesterek többször kérvényezték a céhalapítást. Beadványukban leírták, hogy nagy káruk származik a céhen kívüli helyzetükből, mert a „Vándorló legény, ...ha megtudja, hogy Miskolcon asztaloscéh nincs, Miskolcon nem marad.” A 19. század kisiparát jól ismerő és annak jövőjéért aggó Pfliegler Ferenc 1880 táján a céhalapítást akadályozó tényezők között felsorolja, hogy „A jó hírnévnek örvendő asztalosok céhének megalkotását több ok nehezítette meg. Nevezetesen, hogy Miskolcon letelepedett asztalosok kényelemszeretetből a kassai asztalos céh landmaisterei gyanánt folytatták mesterségüket, s minthogy számosan voltak szép jövedelmet biztosítottak a kassai céhnek, így annak nem állt érdekében, hogy Miskolcon önálló asztalos céh létesíttessék. A másik nehézséget az a körülmény képezte, hogy a 18. században a céhekkel szemben nem volt kedvező a hangulat, országszerte az volt a panasz, hogy a céhek árfelhajtással, dőzsölési hajlamukkal járták le magukat, s hogy a termelést, a taksákat drágává tették.”³³

A céhkiváltságoknak általában több fokozata is volt. Sok esetben már a céhkiváltságok megszerzése előtt megtörtént az azonos mesterséget űzők „társaság”-ba tömörülése, a többséget érintő dolgok közös intézése. Az 1780-as évek második felétől a miskolci asztalosok *társaság*ba szerveződtek és a termelés, az értékesítés szabályozására alapelveket dolgoztak ki. Többek között általánosan elfogadott szabályként érvényesült az, „Ha már valamely Mester akárminemű munkát fel vállalt, azt más Mester akármi szín alatt is tölle le nem veheti, és kezitül el nem ütheti.” Továbbá az is, hogy a diósgyőri uradalom fűrészüzemében a „deszkára egy másra nem licitaltatik.” Az iparosok életében az ideiglenes, közmegegyezésen alapuló szabályozás csak átmeneti megoldást jelenthetett. Az igazi célkitűzésük a jogszerűen működő céh állítása volt, vagyis a céhprivilegium megszerzése, amelynek birtokában inasokat és segédeket fogadhattak, és más céhes iparosokhoz hasonló jogokat élvezhettek az értékesítés során is.³⁴

A többszöri céhalapítási kísérlet közül az 1792. évi ígérkezett a legsikeresebbnek. II. Lipót megkoronázásakor Budán Szántay János és Fülöp Zsigmond, a 15 miskolci asztalos – közülük hárman már segédeket is tartottak – kérvényét nyújtotta át az uralkodóhoz közeli befolyásos tisztviselőknek, s a küldöttek hazatérvén sikeresnek minősítették útjukat. Nyilvánvaló, hogy csak ígéreteket kaphattak, mert hiába várták az uralkodó kézjegyével ellátott privilegiumot, az nem érkezett meg. 1797-ben József nádor Diósgyőrbe látogatott. Ekkor az asztalosok Tisza János és Szép Péter képviselőikkel újból átnyújtották kérelmüket. Rövid időn belül válasz is érkezett a beadványra azzal az utasítással, hogy a társulat készítse el articulusait és terjesszék fel jóváhagyásra. Miután ez megtörtént, a helytartótanács a szabályzatot elfogadva engedélyezte a céhállítást. A miskolci asztalosok 1797. november 27-én Barkassy András városi főbíró elnöklete alatt tartották meg első céhülésüket. A céh pecsétjei latin és német feliratúak voltak. A kör alakú pecsétek mezőjében az asztalosmesterség jelvényeit, a *gyalut*, a *háromszögű léniát*, a *cirkalmat* és a *kihúzó*t szerepeltették, fölöttük 1797-es évszámmal.³⁵

A mesterek artikulusaik megalkotásához a régi miskolci hagyományoknak megfelelően a kassai céh szabályzatát vették alapul, melyet a kor szelleméhez igazítva, a helyi

³¹ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501/a. 5. k. 20–22.

³² B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501/a. 6. k. 171.

³³ Pfliegler F., 1996. 100.

³⁴ 3h. HOM HTD. 76.10.7a. miskolci asztalosok kérvénye az „úriszékhez”.

³⁵ A pecsétek leírását l. Szendrei J., 1904. 576.

viszonyokhoz alkalmazva alakították. A miskolci mesterek 51 pontba foglalt szabályzatának első fejezetei (1–5 pont) általános alapelveket rögzítettek. A kor szellemének megfelelően a törvények fontosságát és szükségszerűségét hangsúlyozva jutottak el az egyes iparos érdekének kifejezéséig. A törvények a Mindenhatótól származván az uralkodókon keresztül jutnak el a néphez. Az „Istenszeretet minden Emberek állapottyáruól gondoskodván, hogy tudniillik kiki az életben bátorságossan élhetne, s maga előmenetelét minden akadály nélkül munkálhatna, s javait gyarapíthatná.” Az általános alapelvek között különös jelentőséget tulajdonítottak a mesterséget űző iparosok egyenlőségének, hogy a „Vallásnak vagy Nemzetnek különbözése miatt nem szabad senkit is megvetni vagy akármely leg kisebb illetlenséggel, vagy csufszággal illetni.” A céhszervezetbe kerülés egyetlen és kizárólagos útja a remeklés útján történő mesterré válás.

A szabályzat 6–16. pontja az előjáróság összetételét és feladatkörét határozta meg. A céh vezetői a következők voltak: *Fő céhmester, kis céhmester, atya mester notarius, kis bejáró mester, ifjú mester, dékán és ládalegény*. Az előjáróság feladatköre lényegében ugyanazokat az elemeket tartalmazta, mint a korszakban ez általánosan jellemző volt. A céhgyűléseket minden év első napján tartották, és az előjáróságot ekkor választották meg egyéves időtartamra. A *fő céhmester* – a társulat első számú vezetője – irányította az iparosok közösségi életét, felelt a munkájukért és a céhszabályok maradéktalan betartásáért. A *kis céhmester* volt a céhláda őrzője, a céh kincstárnoka. A *notarius* vezette a jegyzőkönyveket és a számadásokat. Az *atyamester* gondoskodott a városba érkező legények munkába állításáról, és utasította az *ifjú mestert* azok elszállásolására a legényszálláson, a *Herbergen*. Az ifjú mester tisztét mindig a legutoljára felavatott céhmester látta el. Ő volt egyben a *szolgálómester* is, vagyis minden olyan megbízatásnak eleget kellett tennie, amire a fő céhmester utasította. E legények elszállásolásán túl egyetlen konkrét feladata volt csupán. Minden negyedik héten felkereste a legényeket a *Herbergen* „a legények közt fenn forgandó dolgokat meg vizsgálni és el intézni.” Tehát részint olyan kötelessége is volt, ami általában más céheknél a *dékánra* hárult. A miskolci asztaloscéh dékánja felügyelte a legények életét, minden vasárnap és ünnepnap megjelent a legényszálláson, az ügyes-bajos dolgok elintézésére. A *bejáró mester* a fő céhmester „képiben járt el”, amikor a műhelyeket felkeresve a munkavégzés menetét, a termék minőségét vizsgálta meg és ellenőrizte a céhmester és a legények, illetve inasok közötti kapcsolatot szabályozó regulák betartását.

A artikulus igen terjedelmesen, 22 pontban (17–38 pont) rögzítette az inasok és a legények viselkedési szabályait, a munkavégzéssel kapcsolatos kötelemeket, a kor általános szokásainak megfelelően. Az ezektől eltérő sajátosságok közé tartozik a *legényládá* tartása, amelynek kulcsát a dékán őrizte. A legények minden negyedik héten kötelesek voltak céhgyűlés elé vonulni, és ekkor 6 krajcárt fizettek a legényládába. A befizetett összeg felét beteg legények gyógyíttatására, vagy elhunyt temetésére fordították, míg a fennmaradó részből a városból eltávozó segélyköltségeihez járultak hozzá.

A legények életének szabályozása bizonyára nagyon fontos lehetett a céhmestereknek, hiszen a legények olcsó munkaerőt biztosítottak nekik. A legények munkaideje reggel negyed 5-től este 7 óráig tartott.

A legényekkel ellentétben viszonylag kis teret szenteltek az artikulusban a mesterek erkölcsi életének, viselkedésének (39–44 pont). A regulák közül a segélyezésre utalások kaptak különös hangsúlyt.

Minden céh életében nagyon fontos volt a mesterré válás szabályozása, hiszen csak a céhmesterek rendelkezhetek különleges előjogukkal. Ők tarthattak fenn műhelyt, értékesíthették termékeiket és befolyással voltak az iparosok szervezetének életére, majd

ezen keresztül a város hétköznapjaira is. A mesterré válás tehát anyagi és társadalmi konzekvenciákkal járt együtt. A miskolci asztaloscéh 1799. évi artikulusának záró része (45–51 pont) szabályozta a mesterré válás feltételeit. Alapvető követelményként fogalmazódott meg a *vándorlás* bizonyítása és a *céhremeklés* elkészítése. A legényeknek a remek előtt 3 évig tartó vándorláson, vagyis Miskolcon, majd az országon kívüli, bizonyított „ismeretszerző” úton kellett részt venni. Ha rendelkezett az igazoló okmányokkal, akkor elkészíthette *remekét*. Miskolcon az előírás szerint ugyanolyanok voltak a feltételek, *mint a környékbeli céheknél*. A 18. század végén egy sakktábla (spielbret), valamint „4 fele nyíló almárium” készítése volt a feladat. Ugyanilyen remek elkészítését írták elő a debreceni és a kassai céhszabályok is. Miután 1783-ban II. József kötelezővé tette az iparosok vásár- és ünnepnapjait, a remek kiegészült egy mintarajz készítésével is. A miskolci asztalosok céhszabályzatának 45. pontja szerint „az ifjú tartozik remekül tsinálni: úgy mint: Egy három fíjókos almáriumot író fíjokkal és fenn álló almáriummal együtt, és architektúrával együtt és egy ostáblát.” Mindennek az elkészítési idejét a fő céhmester határozta meg az anyag és a díszítőtechnika alkalmazásával együtt: „akár kemény fából, akár pedig ki rakott munkával (azaz intarziával)”. A *mesterasztal megváltása* a helyben lakóknak 15 rajnai forintba került, a vidékieknek pedig 7 rajnai forintba. Nem derül ki a szövegből, hogy a befizetett összegből mennyit költöttek lakomára, de a korabeli számadáskönyvek tanúsága szerint ezen a téren nem szerénykedtek jobban, mint a többi miskolci céh. A mesterasztal megváltása mellett a beálló mesternek még *belépési taxát* is kellett fizetni, hogy a céh tagjává váljon. Összességében a mesterré válás komoly anyagi megterhelést jelentett a céh tagjai sorába belépni szándékozóknak. Az anyagi terhet némiként csökkentette az, hogy ha a beállni szándékozó legény özvegy mesternét vagy céhmester lányát vett el feleségül. Ilyenkor „aki mesterré kíván tétetni, akkor csak egy ostáblát tartozik készíteni.”

Az artikulusok életbe lépését követően rövid időn belül, 1806-ban a Helytartótanács új céhszabályokat bocsátott ki és megkövetelte, hogy a céhek ehhez igazítva készítsék el szabályzataikat. A miskolci asztalosok súlyos anyagi terheket vállalva többszöri nekirugaszkodás után csak 1823-ra írták meg ezt a mindennapi életüket befolyásoló dokumentumot, amelyet központi jóváhagyás után Borsod vármegye közgyűlése az év „Kiss-Asszony havának 6dik napján” hirdetett ki.³⁶ A 49 cikkelyből álló oklevélből a céh valóságos működésére vonatkozó adalékokat alig tudunk meg, mivel – más céhekhez hasonlóan, mint pl. Debrecen – legtöbbször szó szerint átvették a központi céhlevél minden magyarországi céhre kötelezővé tett artikulusait. Sokszor még abban az esetben is így jártak el, amikor tudjuk, hogy Miskolcon mások voltak a szokások. Az nyilvánvalóan kitűnik, hogy a céhek önállósága a 19. század elejére már minimálisra zsugorodott. Megszokott jelenséggé vált, hogy a tanács minden céhgyűlésre kiküldte a maga „Kommissarius”-át, aki így közvetlen kapcsolatot tartott fenn a céhhez, szava, utasítása az iparúzás legapróbb, olykor még szakmai részletében is döntő volt.

Az 1799. és az 1823. évi céhszabályzatok közötti lényeges eltérés a legények helyzetével foglalkozó cikkelyekben mutatkozott elsősorban. Az 1823-ban kiadott szabályzat szigorította a legények munkavégzésének feltételeit, és az előírások megszegőivel szemben súlyos büntetéseket foganatosított. Kötelezővé tette, hogy a céhek a legények viselkedéséről és mesterségbeli jártasságáról szóló tanulólvelet (Kundschaft) állítsanak ki, melyet vándorévei alatt az új munkahelyeken köteles a legény bemutatni. A tanulóvá

³⁶ HOM HTD. 16.10.1. „Felső Ferenz Sánati és Királyi Kegyelmes rendelése által meg nyert új Privilegiuma az Nemes Asztalos Czehnek”.

váláshoz a jobbágysorúaknak, a földesúri fennhatóság alatt állóknak iparüzési engedélyt kellett szerezniük földesuraiktól. Az új céhszabályzat remeklésre vonatkozó cikkelyei nem írtak elő konkrét feladatokat, és elvileg mindenkire egyformán érvényesek voltak a remeklés általános szabályai. Egyedüli méltányos elbírálásról csak akkor lehetett szó, ha a „Legény vagy szemeinek gyengesége, vagy mellybeli és egyéb ártatlanul esett nyavalyája miatt és Remeket kivált ha nagyobb erőltetésbe kerül, úgy nem teheti”. „Könyörgő Levél” benyújtása esetén a remeklést a Helytartótanács elengedhette. A remeklés újabb szabályozásakor igyekeztek egyenlő feltételeket teremteni. „Ha a Legénynek annyi értéke nem volna, hogy a’ szükséges műszereket a magáéból megvehetné, a’ Czéh tartozik ezeket megszerezni, az abbeli költségeket a remek munkának eladásával vissza-véven”. A remeklés utáni mesterré választási eljárásban csupán csak a mestertaxát kellett elvileg lefizetni, az ebéd adását viszont tilalmazták. Ennek ellenére a lakomákat továbbra is megtartották az új mester költségén. 1825-ben a céh lakomán a következő alapanyagokat használták fel: „Két Pulyka, Hatt Lud, Négy Font Ris Kása, Fű Szerszám, Tizen öt Font Fris Sertés Hús, Húszfont Marha Hús, Öt Kenyér, Egy Font Gyertya, Nyolcvan Hett Ittze Óbor, Sütemények, Iburka, s Zeller és Fa olaj.”³⁷

1799-ben a miskolci asztaloscéhnek – Szent Iván hava 25-én, amikor a Helytartótanács utasítására a vármegye engedélyezte a céhállítást – már 16 tagja volt. A legények Herbergejeül a *Zöldfa vendégfogadót* jelölték ki, amely az egyik céhtag, Roseplatt József tulajdona volt. A jegyzőkönyvekből – melyeket 1856-ig vezettek – kiderül, hogy évente átlagosan 2–4 új mester állott a céhbe. A halálozásokat nem örökítik meg a jegyzőkönyvek. Azonban a rendelkezésre álló források segítségével meglehetősen pontosan állapíthatjuk a miskolci asztalosok számát a céhalapítástól a céhek megszűnéséig.

A miskolci asztaloscéh tagjai 1792–1853 között

1792	16 fő
1799	31 fő
1823	39 fő
1847	48 fő
1853	57 fő

A számadatokból leszűrhető az a következtetés, hogy a miskolci asztaloscéh igen jelentős számú volt. Az észak-magyarországi és az alföldi régiókban is a legnagyobb. A mesterek száma általában harmadával több volt a kassai céh taglétszámánál. Az Alföld legnagyobb asztalosközpontjában, Debrecenben is csak 25–28 fő volt a mesterek száma a jobb években.

A miskolci asztalosközpont hatókörét vizsgálva megállapítható, hogy az 90–120 km-es körzetig terjedt ki a vidéki mestereik révén. A Hernád és a Sajó völgyének jelentősebb településein mindenütt működtek vidéki mesterek. Ezen túl a Bükkalján, a Dél-borsodi Mezőségen is megtaláljuk a miskolci céh landmaistereit. Zemplén déli részein, Tokaj-Hegyalján Tolcsva, Tokaj, a Nyírségben Nyíregyháza, északkeleten és északon pedig *Pázdics* és *Balog* voltak a legtávolabbi pontok, ahol még megfigyelhető a miskolci centrum hatása. A miskolci asztalosközpont jelentőségét jól tükrözik még a legények elszegődésére és vándorlásaira vonatkozó adatok. A szerződések alapján meg tudhatjuk,

³⁷ HOM HTD. 76.10.3. „Erogatio Kis Könyve az Betsületes Asztalos Céhnek az 1823 dik Esztendő 8-dik Januáriustól fogvást kezdődik.

hogy egy adott időszakban hányan voltak tanulók Miskolcon és honnan származtak. A vándorlásra utaló feljegyzésekből pedig leszűrhető, hogy honnan keresték fel a várost tudásuk gyarapítása reményében. A kérdésekre válaszunkat a „Az Betsületes Asztalos Ifjúság jegyző könyve 1833^{dik} Esztendő Januárius holnap 27^{dik} napján kezdve” című dokumentációra hivatkozással tehetjük.

Miskolcon elszegődött asztaloslegények³⁸

Év	Fő	Származási hely
1833	2	Tokaj
1834	5	2 Miskolc, 1–1 Tolcsva, (Bodrog) Keresztúr, Terebes
1835	8	3 Miskolc, 2–2 (Abaúj) Szántó, (Mező) Kövesd, 1 (Olasz) Liszka
1836	4	1–1 Miskolc, Szendrő, (Sajószent) Péter, Szerencs
1837	4	1–1 Tolcsva, Miskolc, (Hajdu) Nánás, (Mező) Csát
1838	4	2 Miskolc, 1–1 (Olasz) Liszka, Tokaj
1840	2	Miskolc
1844	1	Diósgyőr
1845	1	Miskolc
1846	22	8 Miskolc, 2 Nánás, 2 Ujhuta, 1–1 Szomolnok, Rozsnyó, Mecenzéf, Sátoraljaújhely, Jolsva, Hadház, Tállya, Enyicke, Radnó, Egerlövő
1847	14	6 Miskolc, 2 Homoród, 2 Mezőkeresztes, Szilvás, 1–1 Gyöngyös, Sajókörm, Poroszló, Eger, Kinizs, Tokaj, Rakamaz, Nagykálló, Tiszafüred
1848	7	2 Újhuta, 1–1 Boldva, Nánás, Monok, Miskolc, Abaújszántó
1849	1	Szepsi
1850	1	Boldva
1851	9	8 Miskolc, 1 Igló
1852	11	4 Miskolc, 1–1 Tokaj, Szántó, Sajólád, Gitze, Ujhuta, Sárospatak
1853	3	1–1 Miskolc, Szuhafő, Gömör Helpai
1854	1	Miskolc
1855	17	6 Miskolc, 2 Nagykáta, 1–1 Nagybjom, Monosbél, Putnok, Sajópüspöki, Ragály, Diósgyőr, Mezőcsát, Tállya, Nagyenyed
1856	8	4 Miskolc, 1–1 Csát, Ónod, Diósgyőr, Sajópetri
1857	16	8 Miskolc, 1–1 Répáshuta, Kistokaj, Sajóvámos, Ónod, Parasznya, Szikszó, (Kis) Kinizs, Mezőcsát
1858	2	1–1 Miskolc, Megyaszó
1859	2	1–1 Miskolc, Enyicke
1860	13	5 Miskolc, 1–1 Sajóvámos, Ónod, Szikszó, Gesztely, Tállya, (Tibold)daróc, Abaújszántó, Diósgyőr
1861	8	4 Miskolc, 1–1 Vereskő, Szendrő, Ujfehértó, Sajóvámos

Az asztaloslegények jegyzőkönyveinek bejegyzései szerint 1833–1861 között – vagyis a jegyzőkönyv vezetésének idején – az inasévek után 4 éves időtartamra asztaloslegényeknek szegődöttek száma 165 fő volt. Közülük 70 fő volt miskolci származású,

³⁸ „Erogatio Kis Könyve az Betsületes Asztalos Céhnek az 1823 dik Esztendő 8 dik Januariustól fogvást kezdődik.” HOM HTD. 76.10.3.

33 pedig Borsod vármegye valamelyik településéből származott. A Borsodhoz közeli abaúji területekről 4 fő, Zemplénből 17 fő, Gömörből pedig 14 fő tanulta az asztalosmesterséget Miskolcon. Mindössze 27 legény származott távolabbi vármegyékből, így többségükben Hevesből, Szabolcsból, Biharból.

A vándorlásaik során Miskolcot felkereső legények 1833–1861 között

Év	Fő	Származási hely
1833	1	Sátoraljaújhely
1834	2	Kassa, Debrecen
1835	1	Sátoraljaújhely
1836	2	Losonc és német (hely megjelölés nélkül)
1837	1	Rozsnyó
1838	2	Kassa, Lócse
1840	2	Pelsőc, Varanno
1844	2	Rozsnyó
1845	2	német (helymegjelölés nélkül)
1846	8	Homonna, Sárospatak, Kassa, Görnitz, Ungvár, Eperjes Vasiz (helymegjelölés nélkül)
1847	14	2–2 balkáni, Munkács 1–1, Ujhely, Cipner, Felvidéki, Rosenberg, Patak, Gyula, Eperjes, Remete, Leibnitz, Csetnek
1848	12	2–2 burkus, Eger, 1–1 Nagyenyed, Késmárk, Ujhely, Eperjes, Körmöcbánya, Rimaszombat, Munkács, Sárospatak
1849	–	
1850	3	Kassa, Eperjes, Munkács
1851	–	
1852	4	Lócse, Ungvár, 2 német helymegjelölés nélkül
1853	–	
1854	4	Rozsnyó, Dobsina, Eperjes, Ujhely
1855	11	2 Gölnic, 1–1 Körmend, Borzavár, Otrokocsi, Szepesváralja, Poprád, Bécsujhely, Liptó megye, Sáros megye, Szepes megye
1856	9	2–2 Dobsina, Kisvárda, 1–1 Nagyenyed, Lócse, Héthárs, Szomolnok, Sárospatak
1857	6	2 Galícia, 1–1 Szabolcs és Liptó megye helymegjelölés nélkül, Homonna, Tarnoc
1858	8	1–1 Ujhely, Rozsnyó, Murány, 2 Mihályfalva (Szepes), 2 Csehország és 1 Liptó megye
1859	10	2–2 Munkács, Vandorf (Szepes vármegye), 1–1 burandi (Szepes), Munkács, Jánosháza (Vas megye), (Király) Helmec, Gyöngyös, Bécs
1860	12	1–1 Gölnitz, Sopron, Bártfa, Murány, Ujhely, Eperjes, Arad, Dobsina, Galícia, Felvidék, Erdély, Gács

1833–1861 között 116 legény kereste fel vándorlásai során Miskolcot, és vállalt egy időre munkát a kor előírásainak megfelelően a helyi céhmestereknél. A Miskolcra szegődött és a vándorlásaik során a városba eljutott legények számát és származási helyét alapul véve arra a következtetésre juthatunk, hogy minden céhes mesternek volt legalább egy tanulója és egy segédje, akik a mesternek segítettek. A vándorlegények

döntő többsége a származási helyéhez közeli vármegyében töltötte tanuló éveit. Vélhetően a származási helyükhöz viszonylag közeli asztalosközpont felkeresésében anyagi szempontok is közrejátszottak. Csak nagyon ritkán jutottak el dunántúli, vagy külföldi legények a városba.

Az asztalosipar történetének vizsgálatakor rendkívüli fontosságú a termékek meghatározása, a termelés sajátosságainak, egyedi vonásainak körülhatárolása. Ez azonban meglehetősen nehéz feladat, mert a közgyűjteményekben található bútorokról csak ritkán jegyezték fel készítési helyüket, a gyártójukat. A céhek iratanyagaiban felbukkanó adatok és a korabeli vagyonleltárak sem teszik lehetővé a pontos, egyértelmű azonosítást.

1799-ben a miskolci céhszabályzat – mint erre már utaltunk – sakktabla és „négyfele nyíló” almárium készítését írta elő a remeklőnek, valamint egy mintarajz készítését. A céh a 19. századtól megelégedett csupán egyetlen bútor és egy mintarajz elkészítésével. Az asztaloscéh 1855-ig vezetett jegyzőkönyvének bejegyzései szerint 55 év alatt 153-an lettek a miskolci asztaloscéh tagjai, akik közül 44 volt *vidéki mester (Landmaister)*.³⁹ A céh 1823-ig terjedő történelme során az 57 mester közül mindössze 20 remekelt. A landmaistereknek nem kellett remekelni. Egy legény úgy vált mesterré, hogy feleségül vette egykori mestere özvegyét. Nem kellett remekelni azoknak, akik királyi városban tanulták a mesterségüket, és akik már céhes mesterek voltak valahol és Miskolcra települtek. A miskolci céh csak 1811-ben hozott határozatot arról is, hogy a királyi városokban tanult legényeknek is remekelni kell. Összességében tehát 1823-ig 37 esetben tettek kivételt a remekelés alól, és a mesterré váló személyeknek *remekmegváltást* is kellett fizetni. A remeklésre kijelölt iparosoknak rajzot és bútort kellett készíteni. Egyetlen kivételtől eltekintve a kötelező rajzfeladat valamilyen ókori (Dórisi, corinthisi, toskanis, jónis) oszloprajz elkészítése volt. Csak Szombathy Sámuelnek kellett 1812-ben „szoba és abban levő mobilíák” rajzát elkészíteni. A mesterremek bútorokról csak ritkán találunk konkrét leírást a jegyzőkönyvekben. Így „3 fiókos almárium rakott munkával” (1801), „Architekturával készült sekreter” (1809), „Rohl Kaszni” (1810), „Gharderob Kaszni” (1811), „4 fiókos Kaszni aufsatzal” (1813), „pohárszék” (1817), „Gharde roub Kaszni” (1821) szerepel a forrásokban.

1823-tól az országos céhszabályzat életbe lépése után mindenkinek kötelező lett volna a remekkészítés. Azonban az 1823–1855 közötti időszakban beálló 96 új mester közül mégis csak 72 iparos remekelt. A rajzfeladat továbbra is valamilyen antik oszloprajz elkészítése volt. Úgy tűnik, hogy a mesterek rajztudásával nem lehetett a céh előljárósága elégedett, mert 1828-tól Bökönyi Lajos „bécsi rajzprofesszor”-nak titulált személyt, mint rajztanárt alkalmazták évi 50 forintos fizetség ellenében. 1823 után jelentősen szélesedett a vizsgadarab bútorok skálája. A források tudósításai szerint „Schreib Kaszni” (1824), „sekreter” (1824), „rohl Kaszni” (1825), „Gharde roub Kaszni” (1831), „Ruha tartó sekreter” (1836), „Kis Kaszni” (1838), „Frantzia Kihúzó asztal” (1839), „Gömbölyű frantia kihúzó asztal” (1843), „Frantzia kihúzó asztal” (1846), „Író asztal faragással” (1850), „Két ágy” (1851), „4 fiókos író komót” (1851), „ülve és állva íróasztal” (1854), „ánglus kihúzó asztal gömbölyűre” (1851), „szabadon álló almárium” (1851), „ajtó pádimentummal” (1853) képezte a remekelés tárgyát. A régi hagyományok szerint a landmaistereknek továbbra sem kellett remekelni, de legényt sem tarthattak. Az 1823–1855 közötti iparosok közül különböző okok miatt még 15-en mentesültek a remekelés alól. Egy iparos katonaviselt volt és édesapja nagyon beteg. Ezért tettek kivételt vele. 1848-ban Rajk Ferenc apja jogán lett céhmester. 1855-ben 2 mestert a Helytartótanács

³⁹ Bodó S., 1975. 544.

rendeletére kellett a céhbe állítani. Ugyanebben az évben újabb felsőbb rendeletre 7 személynek kellett a kontárjogot megadni. Közülük négyen a városban állomásozó katonák voltak. Ezek az iparosok kontárjogon asztalosmunkát végeztek és termékeiket értékesíthették. De nem tarthattak legényt vagy inast. Bekerült még további 4 személy az asztaloscéhbe a polgármester nyomására is. Ezek az iparosok is csak kontárjogon üzhettek mesterségüket.

Északkelet-Magyarország asztalosmestereinek termékeit konkrét tárgyi emléksanyag hiányában leginkább a hagyatéki leltárakból ismerhetjük meg. A hagyatéki leltárak vizsgálatakor azonban nem szabad megfeledkeznünk a buktatókról. Részint arról, hogy a legapróbb részletekbe menő vagyontkimutatások csak peres ügyek esetén készültek, s így a társadalom egy szűk körű szegmentjéről kaphatunk legfeljebb képet. Másrészt pedig a kimutatásokban felsorakoztatott asztalostermékek elnevezése nem köthető minden esetben egy meghatározott tárgytípushoz. Vagyis az inventáriumokban szereplő elnevezéseket a mai ismereteinkből kiindulva kapcsoljuk több esetben egyes bútortípusokhoz.

A hagyatéki leltárakat átvizsgálva konstatálható, hogy a 18. század 40-es éveitől – vagyis az asztalosipar térhódításától kezdve – a céhes korszak lezáródásáig, az 1850-es évek végéig a lakóépületek döntő részének bútorzata nagyon egyszerű, mondhatni, hogy szegényes volt. A leltárakban az alábbi bútortípusok szerepeltek:⁴⁰ almárium (nagy fennálló), almárium (edénytartó), almárium (ruhatartó), almárium (konyhába való), almárium (kétfelé nyíló, rajta pohárszék pulpitus), pohárszék, komód, komódalmárium, komód íróasztal, kaszli vagy kasznói, szekrény, nyoszolya, fedeles nyoszolya, strófos nyoszolya, koronás nyoszolya, kanapé ágyforma, bölcső, asztal, kisasztal, asztal (kerek és félkerek), asztalszék, karszék, kisszék, gyalogszékecske, szalmaszék, számlószék, börszék, bőr alá való szék, hosszú karszék, lóca, lócaácska, hosszú lóca, láda, élésláda, pénztartó kuffer, pulpitus, fogas, tál, tányéros, stelázsi.

Az inventáriumokban szereplő bútortípusokat elnevezésük és funkciójuk alapján 7 csoportba oszthatjuk. A legtöbb bútortípus *tárolásra* szolgált (almárium, komód, pohárszék, szekrény, kasznói). Ruhák, edények és reprezentatív tárgyak elhelyezését biztosították. Ezeket a bútortípusokat általában fiókkal készítették, hiszen volt 6 fiókos almárium, 4 fiókos komód és 4 fiókos kaszli is. Anyaguk és díszítésük változatos volt. A bútorok fenyőből, cseresznyéből és diófából készültek. A feljegyzések szerint kék, barna, sárga, veresbarna és diószínűek voltak.

A *fekvőbútorok* viszonylag kis számban szerepeltek a hagyatéki leltárakban. A nyoszolyaként emlegetett ágyak többnyire díszesek voltak és mennyezetesek. Bármilyen meglepő is, de gyakran kék színűek voltak, ritkábban a dió színezetét adták vissza.

A kanapénak nevezett ágytípusoknál és a nyoszolyák egy részénél az összeírók megjegyezték, hogy ezek „ágyformára nádból készültek”. Úgy tűnik tehát, hogy az ágyak nagyon egyszerű fekvőhelyek voltak. A fakereteket házilag valamilyen növényi anyaggal szőtték be.

Az *asztal körüli ülőalkalmatosságokat* általában a székek és a lócák képviselték. Valószínű, hogy az ülőbútorok formai és funkcióbeli sajátosságaiban nem volt különösebb eltérés. Vagyis a székek a lócákra, a lócák pedig a székekre hasonlítottak. Megítélésünk szerint a karosszék és a lóca kombinációját testesíti meg a karoslóca, vagy a hosszú karszék, amit karosládaként, vagy ládapadként ismerünk napjainkban. A két bútortípus

⁴⁰ Bencsik J., 1993. 59–201.; Veres L., 1997. 343–352.

ötvozetét jelenítették meg. Az ülőbútorok elnevezésében többnyire utaltak a méretükre és a huzatukra egyaránt.

A hagyatéki leltárakban nagyon nagy számban szerepelnek a *fogasok* barna, zöld és fekete színben, festetten, álló vagy falon függő formában. A hagyatéki leltárak adatai arra engednek következtetni, hogy a 18. század utolsó két harmadában és a 19. század első felében a fogas nagyon fontos bútordarab volt, hiszen sokféle tároló funkciót is betölthetett ebben az időszakban.

A falra elhelyezett bútorok közül figyelemreméltó a stelázsi. Fogasként hasznosítható és tárolásra szolgáló bútort jelent. Valószínűleg a bútortípus átmenetet képezett a függesztéssel és a vízszintes elhelyezéssel történő tárolási módot megtestesítő lakberendezési tárgyak között, a stelázsi fogas és tárolóeszköz volt egyszerre.

A szakirodalom adatai szerint a 18. században és a 19. század elején a mezővárosi, valamint a paraszt-polgári lakóházak legfontosabb bútorfélesége a láda volt. A hagyatéki leltárak is erősítik ezt a prekonceptiót. Északkelet-Magyarország vidékén a hagyatéki leltárak információi szerint fontos bútordarab volt a láda. A legkülönbözőbb elnevezéssel fordulnak elő a forrásokban, ruhás, gyolcsos, szalonnás, dohányos stb. A források a lakóházak nélkülözhetetlen, ugyanakkor általánosan létező tárgyaként jelentik meg ezeket a bútorféleségeket, méretre és díszítményre való utalás nélkül. Megállapítható, hogy a paraszt-polgári háztartásokban a ládák legalább olyan fontos szerepet töltek be, mint az almáriumok. A népművészeti kutatók felfogásának mond ellent az a tény, hogy az 1850-es évekig egyáltalán nem találunk utalást a ládák festett díszítésére. Csupán csak a kék megjelölés bukkan elő néhány esetben.

A bútorok festésének kérdése átvezet bennünket az asztalosmesterek hierarchiájának vizsgálatára. Utaltunk erre a korábbiakban, hogy a legjelentősebb asztalosközpont, Miskolc céhes mesterei már a 18. század dereka táján is készítettek festett bútorokat. Ezek színe kék volt. A festés jelentősége a 18. század utolsó harmadában és a 19. század első évtizedében teljes mértékben háttérbe szorult, mint erre a források utalnak. Vagyis a bútorok festésére az uralkodó nézetek megállapításainak legmesszebbmenőkig való figyelembevételével sem találunk nyomokat. 1813-tól – az országos céhvizsgálatok időpontjától – utal egyre több jel arra, hogy megkülönböztették egymástól a társadalom különböző rétegei számára termelő asztalosokat. Az írott források éles különbséget tesznek a megrendelésre dolgozó és vásároló mesterek között, mely utóbbiak többnyire festették termékeiket. Az asztaloscéh tagjai közül a „német cseh” tagjai dolgoztak megrendelésre, míg a „magyar cseh” tagjai vásári értékesítésre.

A miskolci asztaloscéh irányításában 1823 után következtek be jelentősebb változások, amelyek befolyásolták a céhszervezet egészének is az életét.⁴¹ A tisztségviselők száma jelentősen lecsökkent. Ettől az időszaktól kezdve már csak fő céhmester, második céhmester, első, második és harmadik jegyző vezette a társulatot az országos céhszabályzatnak megfelelően. A hagyományok továbbélését az atyamester és az ifjabb mester megmaradt funkciója jelentette. 1831-ben a kolerajárvány alatt „epe mirigy nyavalya” miatt 3 céhtag halt meg. A céhtagok közül 36 mesternek kellett 5–5 forintos segílyt biztosítani, hogy életben maradjanak. A kolerajárvány után munkakereső mestert is választottak a céhszervezet vezetőségébe. Az ő feladata a piacon és a vásáron történő értékesítés megszervezése volt a szegény magyar céhmesterek, vagyis a festő és vásároló

⁴¹ Vö. HOM HTD. 76.10.1.

céhtagok érdekeinek megfelelően. Az asztaloscéh mestereinek több mint fele a vásározásból biztosította létét, mint ez a céhjegyzőkönyvekből kiderül.⁴²

1843-ban Miskolcon hatalmas tűzvész pusztított. Kilenc asztalosmester háza is *leégett*. A város újjáépítésében az asztaloscéh tagjai is tevékeny szerepet vállaltak. Személyes adakozáson túl felhívással fordultak az ország asztaloscéheihez. Veszprém, Nagyvárad, Szatmár, Kolozsvár, Buda, Komárom, Gyöngyös, Tokaj, Eger, Debrecen, Győr, Pápa, Varasd, Szentés és Marosvásárhely céhszervezetei nyújtottak támogatást nekik.

1843 ezen túlmenően azért is jelentős évszám a miskolci asztalosok életében, mert ekkor deklarálták az iparosok szétválasztását a termelés és az értékesítés szempontjainak megfelelően. Konstatálták, hogy vannak műhellyel és bolttal rendelkező mesterek és vannak olyanok, akik csak a vásározásból élnek. A vásározó mesterek piaci esélyegyenlőségének megteremtésére a céhtagság elhatározta, hogy ezen túl „a vásárokon a mesterek nyílászáróval foglalnak helyet” nekik kijelölt területeken.

Az 1848/49-es szabadságharcot követő évtizedek eseményeinek, majd a kiegyezés után kibontakozó iparfejlődés időszakának egyik lényeges kérdése az volt, hogy hogyan tudták a hagyományos céhes kézművesipar képviselői érdekeiket érvényesíteni? Képesek voltak-e az új gazdasági struktúrában korábbi jelentőségük megőrzésére, s volt-e gazdasági-társadalmi súlyuk ahhoz, hogy a gazdaság különböző ágazatai között számukra is elfogadható összhang alakuljon ki? Végezetül az sem lényegtelen kérdés, hogy a kézműves iparosság képes lett volna-e céhes keretek között a gazdasági fejlettség magasabb fokára jutni, illetve az új gazdasági szerveződési formák a múltba gyökerezve, vagy azoktól teljesen függetlenül alakultak-e?

A 19. század második felének első évtizedében az iparpolitikai törekvésekben a céhrendszer felszámolását tekintették elsődleges feladatnak. Az alapvető változtatások igénye 1848–49-ben a forradalom és a szabadságharc időszakában is megfogalmazódott. A megszületett kormányrendeletek érintették ugyan a céhek életét, de alapvető változásokat nem eredményeztek.⁴³ Az északkelet-magyarországi céhek nem tartották magukra nézve kötelező érvényűnek ezeket a rendelkezéseket, amíg azokat „törvényes polgári hatóság” ki nem hirdeti. Mivel erre nem került sor, a céhek szabályzataiknak megfelelően éltek életüket. A hagyományoknak megfelelően tartották gyűléseiket, fogadtak fel inasokat, szabadítottak fel legényeket és saját ceremóniális rendjük szerint avatták fel a mestereket a céhláda előtt. A céhes iparosok a szervezeteik és egyáltalán a kézművesipar elleni nyílt támadást az 1851 elején kiadott „ideiglenes”, de valójában közel egy évtizedig érvényben maradt iparűzés szabályozását tartalmazó utasításban látták. Az „ideiglenes utasítás” fenntartotta ugyan a céhkereteket, de új céhek alapítását már nem engedélyezte. A szabályozás eltörölte a remeklés szükségességét és a mesterjog megadását is. Kiragadta a céhek kezéből.⁴⁴ Az iparűzést hatósági engedélyhez kötötte. Általában a céhek minden lehetőséget kihasználtak a rendelkezések kijátszására. Továbbra is alkalmazták a remeklés hagyományokban gyökerező szabályzatait. Aki vonakodott remekket készíteni, az nem számíthatott a céh részéről sem legényre, sem inasra. Az engedetlen mestereket korlátozták a nyersanyagok beszerzésében és az értékesítésben egyaránt. Az 1851-ben kiadott „ideiglenes szabályozás” elleni tiltakozás a Habsburg uralom elleni demonstráció megnyilvánulási formája volt egyben. A passzív rezisztencia

⁴² Vö. HOM HTD. 76.10.3.

⁴³ *Szabad Gy.*, 1972. 47–48.

⁴⁴ *Veres L.*, 2003. 365–366.

látványos kifejeződéseként kell értelmeznünk a hagyományok felelevenítésén alapuló rendezvények sorozatát. A céhgyűléseken, alkalmi bálokon a cifra szűrben, magyaros ruhában összesereglett iparosok összetartozásukról és egymásra utaltságukról adtak tanúbizonyságot.

1861 áprilisában értesítették a városi hatóságok a céhszervezeteket arról, hogy az 1851. évi ideiglenes szabályozást hatályon kívül helyezték és ismét az 1848 előtti ipartörvény lépett életbe.⁴⁵ Az új helyzet a kontárokkal szemben jelentett elsősorban védelmet. Tapasztalhattuk, hogy az 1851. évi utasítás szerint a céhek csak rendkívüli esetben tagadhatták meg a céhbe állni szándékozó kontárok kérelmét. 1853-ban a miskolci asztaloscéh elzárkózott Lenkey Sámuel felvételétől „Miután a folyamodó a Magas Kormány rendelte hat vándor évek egyikét, úgy másikat, úgy azon túli idejét is csapongással s korhelykedéssel töltötte s folyamodványába kitett 16 évek lefojta alatt soha Mesternél nem dolgozott, s mi több feslett erköltse miatt Nejétől is elhagyatott, Kontárjogra Érdeemesnek semmiképp sem ajánlhatjuk.”, de ezt megelőzően 8 másik esetben már kellett teljesíteni a felvételi kérelmeket. 1852-ben két bizonyíthatóan tanult asztalosnak úgy adták meg a mesterjogot, hogy remeket készítenek és azt bemutatják. A többi asztalosnak – akik soha nem dolgoztak mesternél –, csak *kontárjog* adatott meg azon megjegyzéssel, „hogy Legényt, vagy Inast nem tarthatnak”. A céhbe állás, vagyis a céhtaggá válás azért volt fontos a kontároknak, mert így a céhszervezet által biztosított vásározási, értékesítési lehetőségeket kihasználhatták.⁴⁶

1861 után majdnem egy évtizedig az átalakuló gazdaság, a kor igényeihez igazodó ipartörvény állt az érdeklődés homlokterében. 1872-ben véglegesen bekövetkezett az, amitől a céhes keretek között tevékenykedő kézművesiparosok féltek. Az életbe lépő 1872. évi ipartörvény értelmében véglegesen felszámolták a céheket, és az egykori iparos szervezetek szabad ipartársulatokká alakultak át. A céhek vagyona automatikusan átszállt az ipartársulatokra. A jogutód nélküli céhek vagyonát az állami és a városi hatóságok közreműködésével ipari célokra kellett fordítani.⁴⁷

Az 1872. évi ipartörvény életbelépését követően az asztaloscéhek is automatikusan feloszlottak és ipartársulatokká alakultak át. Az új szervezeti formába Kassán 52, Miskolcon 37 iparos tömörült. Tokaj-Hegyalján 47 asztalos iparos szerveződött az új társulati formába.⁴⁸ Az asztalosmesterséggel foglalkozó iparosok száma 1872-ben az összes vállalkozói engedéllyel rendelkező iparosság 4–5%-át tette ki, vagyis közepes nagyságúnak minősíthető. A 19. század utolsó harmadában az asztalosipar szépen prosperált. Mindez köszönhető az építőipar fejlődésének is. Az asztalos mesterek száma folyamatosan növekedett, és akár a 10%-ot is elérte az iparfejlődés során a központi helyzetű településeken. Figyelemre méltó fejlődést regisztrálhatunk Miskolcon. 1872–1900 között az építő- és a fafeldolgozó ipar fejlődött a legdinamikusabban a településen. 1872-ben a városi kimutatások szerint a 37 asztaloson kívül – amely az összeírásokban szerepel – 22 építő- és faipari mesterséggel foglalkozó kézműves volt még a városban: 5–5 ács és kőműves, 4–4 bodnár és kerékgyártó, 2 festő-mázoló, valamint 1–1 esztergályos és kőfaragó.⁴⁹ Figyelembe véve a város magyarságát és lélekszámát, egyértelmű, hogy ennyi iparos nem elégíthette ki a helyi igényeket. A kimutatható létszámnövekedés ellenére ugyanaz mondható el az 1880–90-es évekről is. Az igények kielégítését szolgáló ipar-

⁴⁵ Szendrei J., 1911. 716.

⁴⁶ HOM. HTD. 76.10.3.

⁴⁷ Veres L., 2003. 365–366.

⁴⁸ Veres L., 1997. 349–351. L. Veres L., 370–375.

⁴⁹ Vö. Veres L., 1991. 62–63.

ágak közül az egyedüli kivétel az asztalosipar volt. Az 19. század második felében Kassa iparosai a helyi polgárság igényeinek kielégítésére törekedtek. Műbútorasztalosok voltak Zemplén mezővárosaiban és Borsod ipari centrumában, Miskolcon a helyi lakosság ellátása nem jelentett különösebb gondot a városban tevékenykedő asztalosoknak. A 19. század második felében több ún. *középüzem* létesült Miskolc határában, amelyek képesek voltak a kor divatjának megfelelően olcsó, többnyire uniformizált bútorok készítésére. 1868-ban kezdte meg a működését Alsóháromban a *Zartl-testvérek hajlított bútorgyára*, amely döntően székekkel és apró lakberendezési tárgyakkal (fogas, polc, láda stb.) látta el a lakosságot. *Szőke Pál* 1876-ban gőzgépekkel felszerelt üzeme csak kis részben készített bútorokat. A termelés döntő részét ablakok és ajtók tették ki.⁵⁰

Északkelet-Magyarország 19. század végi asztalosipari központjai termelésüket igyekeztek a korszak igényeihez igazítani. A számadatok tükrében jól nyomon követhető, hogy az asztalosok kb. 1/3-a mindig megrendelésre dolgozott. Miskolc egyik legmódosabb polgára, Almásy Károly számadásai rendszeresen tartalmazznak bútorkészítéssel kapcsolatos kimutatásokat. 1844-ben „...egy 18 Személyre ki húzó asztalt és egy setet Ruha tartó Almárjomot kellett neki készíteni.” Egy kárpitos pedig „Egy kanapé és 8 szék Tapecirolassa”-t vállalta fel számára.⁵¹ Az asztalosmesterek több mint 2/3-ada *vásároló iparos* volt, vagyis olyan termékeket készítettek, amelyek könnyen szállíthatók és értékesíthetők voltak.

Északkelet-Magyarországon a céhes kézművesipari központok közül azok specializálódtak festett bútorok készítésére, amelyek a peremvidékeken, vagyis a hegyvidékek és az alföld találkozásánál helyezkedtek el. A szepességi városok, Kassa, valamint a gömöri bányavárosok asztalosait sohasem találjuk a vásároló mesterek között. Ellenben Sátoraljaújhely, Sárospatak és Tokaj mesterei a Bodroghöz és a Zempléni Hegyköz falvaiban kereskedtek termékeikkel.⁵² A 19. század második felében a miskolci asztalosok többsége is vásároló iparos volt. 1872 után, vagyis az ipartársulattá szerveződést követően 25-30 asztalos foglalkozott festett bútorok készítésével. Miután a miskolci vásárolási szokások megváltoztak, többé nem volt lehetőség a főutcán történő értékesítésre, egyre több iparos települt ki a vidéki városokba, elsősorban Mezőkövesdre, a hagyományos bútorzathoz kötődők igényeinek kielégítésére.⁵³

⁵⁰ Vö. *Veres L.*, 2003. 378.

⁵¹ HOM. HTD. 87.3.1.242.

⁵² *Petercsák T.*, 1988. 25–26.

⁵³ Az 1890-es évekig, amíg a tradicionális miskolci piacstruktúra létezett, az asztalosok a város legfrekvenciáltabb területén, a színház közelében értékesítették bútoraikat. A színház épületének földszinti termeiben voltak a bútorboltok, ahová a mesterek értékesítésre beadták a „legújabb stílusú” termékeiket. A fő utca (a mai Széchenyi utca) és a Mindszentre vezető utca (a mai Szemere utca) találkozásánál tették közszemlére a festett bútoraikat, úgymint a ládákat, tálasokat, fogasokat. L. *Veres L.*, 2003. 390–391.; *Szabadfalvi J.*, 1996. 244.

IRODALOM

- Bodó Sándor*
1975 Céhes mesterek, landmajszterek és kontárok Északkelet-Magyarországon. Ethnographia 86/4. 537–551. Budapest
- Bogdán István*
1973 Régi magyar mesterségek. Budapest
- Bencsik János*
1993 Tokaj társadalma a tárgyak tükrében 1774–1849. Sátoraljaújhely
- Csilléry Klára*
1972 A magyar nép bútorai. Budapest
- Domonkos Ottó* (szerk.)
1991 Magyar Néprajz III. Kézművesség. Budapest
- Gyulai Éva*
1996 Termelés és kereskedelem a középkori Miskolcon. In: *Kubinyi András* (szerk.): Miskolc története I. A kezdetektől 1526-ig 255–336. Miskolc
1997 Gazdálkodás, termelés és árucsera a kora újkori Miskolcon. In: *Szakály Ferenc* (szerk.): Miskolc története II. 1526-tól 1702-ig. 175–356. Miskolc
2000 Topográfia és városkép. In: *Faragó Tamás* szerk.: Miskolc története 1702–1847-ig. 57–150. Miskolc
- Kemény Lajos*
1891 A reformáció Kassán. Kassa
- Nyiry Dániel*
1927–28 Miskolc város régi számadáskönyvei. Történelmi és Régészeti Közlemények, Miskolc és Borsod vármegye múltjából 2. Miskolc
- Petercsák Tivadar*
1988 A sátoraljaújhelyi festett bútor. HOMÉvk, XXV–XXVI. 667–682. Miskolc
- Pfliegler J. Ferenc*
1996 Életem. Egy miskolci polgár visszaemlékezései, 1840–1918. Sajtó alá rendezte *Pfliegler György*. Miskolc
- Radocsay Jenő*
1967 A középkori Magyarország fabútorai. Budapest
- Román János*
1965 Zemplén vármegye XVI–XVII. századi iparának szakmái és mesterségei, különös tekintettel Hegyaljára. Borsodi Történelmi Évkönyv I. 9–91. Miskolc
1966 Zemplén megye falusi és mezővárosi iparának termelési viszonyai a XVI–XVII. században. In: *Makkai László* (szerk.): Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának időszakában. Tanulmányok Zemplén megye XV–XVII. századi agrártörténetéhez. 565–627. Budapest
- Szabad György*
1972 A kapitalista termelési mód uralkodóvá válása. In: Magyarország története IV. (szerk.): *Hanák Péter* 41–53. Budapest
- Szabadfalvi József*
1980 A megyaszói festett asztalosmunkák 1735-ből. Borsodi Kismonográfiák 9. Miskolc
1996 Bútorok. In: Borsod-Abaúj-Zemplén megye népművészete, 227–253. Miskolc

- Szádeczky Lajos*
1913 Az iparfejlődés és a céhek története Magyarországon I–II. Budapest
- Szendrei János*
1904 Miskolcz város története és egyetemes helyirata II. 1000–1800. Miskolc
1911 Miskolcz város története és egyetemes helyirata IV. Miskolc
- Tombor Ilona*
1967 Magyarország festett famennyezetei. Budapest
- Vadászi Erzsébet*
1987a A bútor története. Budapest
1987b Bútorművesség. In: *Marosi Ernő* (szerk.): Magyarországi művészet 1300–1490 körül. 284–290. Budapest
- Varga Gyula*
2004 Válogatott tanulmányai. Debrecen
- Veres László*
1991 A falusi kézművesipar szerkezeti változásai a századfordulón. In: VII. Kézművesipar-történeti Szimpózium. Veszprém, 1990. november 12–14. (szerk.): *Nagybákay Péter–Németh Gábor* 61–65. Veszprém
1997 A kézművesipar helyzete Tokajban a XIX. század elején. In: *Agria XXXIII.* 343–352. Eger
1999 Zemplén vármegye céhes kézművesipara a 19. század elején. In: *Széphalom* 10. 585–595. Sátoraljaújhely
2000 Iparfejlődés. In: *Faragó Tamás* (szerk.): Miskolc története III/1. 1702–1847-ig. 317–378. Miskolc
2003 A céhek élete az ipartársulatok megalakulásáig. In: *Veres László* (szerk.): Miskolc története IV. 1848-tól 1918-ig. 363–405. Miskolc
- Wenzel Gusztáv*
1860–1874 Árpád-kori új okmánytár I–XII. Pest, Budapest

ZUR GESCHICHTE DES TISCHLEREIGEWERBES VON NORDOSTUNGARN IM 16–19 JAHRHUNDERT

Es fand in den verschiedenen Zweigen im Tischlergewerbe ein Differenzierungsprozess statt. Die heutige Tischlerei nach heutigem Verständnis, die das antike Wissen aufgriff und weiterentwickelte, kam aus dem Westen nach Ungarn. Das Arbeitsfeld der Gewerbetreibenden wurde wie folgt umschrieben: mit „ausgesägten Brettern“ arbeiten sie mit Hilfe von einem Hobel und Verleimung.

In der nordöstlichen Region Ungarns wurde – wie in vielen Gewerbebezügen – dieses Gewerbe zuerst von den in den oberungarischen Dörfern angesiedelten Deutschen ausgeübt. In einer der Beweisschriften des Leleser Konvents tritt die Bezeichnung Tischler zum ersten Mal 1464 auf. Aus der Bezeichnung des neuen Gewerbes können wir schließen, dass sich die Meister, die mit ausgesägten Brettern arbeiten, anfangs nur auf die Herstellung von einem Möbelstück, dem Tisch, spezialisierten. Bis dahin wurde nur eine äußerst einfache, nur zum Essen aufgestellte Art von Tisch benutzt. Der aus einem einfachen Tragwerk und Brettern bestehende Tisch wurde nach dem Essen auseinander genommen, woran auch unser Ausdruck „die Tafel aufheben“ erinnert. Die komplizierte Ausführung der Arbeiten der Tischler brauchte ein besonderes Fachwissen, da die typischen Möbelstücke schon gotische Tische waren. Die Tischler wurden durch die Kenntnisse von den Techniken, mit der sie moderne Möbel herstellten, schnell die hegemonischen Vertreter der ganzen Möbelherstellung und zum Schutz ihrer Belange schlossen sie sich in Zünften zusammen. Die Bewohner der sächsischen Städte neben Kaschau, die natürlich einen

überdurchschnittlichen Lebensstandard hatten, und die Bürger des Bergbaugebietes hatten auch Bedarf an den neuen Möbelsorten. Die sich in diesen Orten ansiedelnden Handwerker schlossen sich auch schnell den Zunftordnungen an. Tischlerzünfte entstanden 1600 in Leutschau, 1606 in Käsmark und später 1630 in Rosenau.

In den Gebieten südlich von den Regionen Kaschau und Rosenau erfolgte durch einen langwierigen, langsamen Prozess die Differenzierung des Holz verarbeitenden Gewerbezweiges. Dafür gab es verschiedene Gründe. Die vielleicht wichtigsten ergeben sich aus den Eigenartigkeiten der Bewirtschaftungsstruktur und der finanziellen Lage der Bevölkerung. Der Möbelbedarf der wohlhabenden Schicht wurde von den Kaschauer und Zipser Handwerker gedeckt. Der größte Teil der vom Ackerbau lebenden Bevölkerung war aber mit den selbst oder von den örtlichen Spezialisten fabrizierten Möbelstücken zufrieden.

Wir verfügen über Daten über die Tischlerei im Komitat Zemplén ab dem 16. Jahrhundert. Über das Komitat Borsod erst ab dem 17. Jahrhundert. Das Gewerbe erreichte erst Ende des 17. Jahrhundert einen solchen Stand, dass in Zemplén und Borsod eine Zunftordnung gegründet werden konnte. In den Tischlerzünften von den Marktflecken der Komitate Abauj, Zemplén und Borsod finden wir die sowohl den hohen Bedarf deckenden Meister und die für die Märkte produzierenden Handwerker. Die Rolle der Letzteren war immer bestimmend, weil ihre gemalten Tischlerarbeiten allbeliebt waren. Sie deckten also einen wichtige gesellschaftlichen Bedarf.

László Veres

SZŰRSZABÓK ÉS POSZTÓSZABÓK GÖMÖRBEN A 17–19. SZÁZADBAN

GYULAI ÉVA

Gömöri szabócéhek a 16–17. században

A magyarországi kézművesség történetében különleges hely illeti meg a gömöri szabócéheket és iparosokat, hiszen a mesterek egy része, a szűrszabók csoportja helyi alapanyagot dolgozott fel, a szűrposztó előállításában ugyanis Gömör végig vezető szerepet vitt.¹ Mivel Gömör vármegyében a textilfeldolgozást meghatározta az itt készült szűrposztó, a szabócéhek jobbra ebből dolgoztak, s csak kevésbé gyártották a finomabb, városias, illetve a nemesi elitet célzó termékeket, kezdetben ugyanis a két mesterség még nem vált el.

A vármegye és a régió egyik legelső céhe Gömör jelentős mezővárosában, Rimaszombaton jött létre még a 16. század második felében. Alapítása magán viseli a magyarországi céhfejlődés általános sajátosságait, hiszen előbb a mezőváros földesurától nyernek kiváltságot működésükhöz, majd ezt erősítetik meg az uralkodóval. A rimaszombati szabócéh alapításának történetét 1787-ben bejegyezték a társulat jegyzőkönyvébe, e szerint 1616. december 17-én III. Ferdinándtól kapták privilégiumukat, de „azelőtt is a földesurak által adatott szabadsággal bírtak mindenkor szűrszabó uraimék posztószabó uraimékkel”, vagyis a 16. században a szűrművesek és a szabók együtt kapták a mezőváros birtokosaitól működési szabályzatukat és engedélyüket.² Hogy már a királyi kiváltság előtt is létezett a társulat, bizonyítja Dosa Tamás gömöri alispán és Gömör vármegye törvényszékének 1609-ben kelt eredeti – a céhes iratok között fennmaradt – oklevele, mely szerint a rimaszombati szűrszabók (*sartores vulgo szűrszabók*) képviselőiben Pálfalusi András és Szabó György azért fordultak a vármegyéhez, mert a jolsvai, a rozsnyói, a csetneki és környékbeli posztósok keskeny és silány szűrkeposztót állítanak elő, s vevőik panaszkodnak emiatt.³ A céh későbbi jegyzőkönyve így határozza meg a társulatot: „az 1596 esztendőben condált [= alapított] nemes és becsületes céh”, s ugyanez a protocollum tartalmaz egy bejegyzést, mely szerint 1597-ben Szabó Jánost választották céhmesternek, s mind ő, mind a legények dékánja, valamint a szolgálómester, illetve a leköszönő tisztviselők is fizetni tartoznak a céhnek 4–12 dénárt. A céh létszáma gyorsan gyarapodván, a 17. század elején már két szolgálómestert választottak.⁴ A szakirodalom a rimaszombati szabócéh alapítását 1531-re teszi,⁵ a céh irattárában azonban nem maradt erre vonatkozó adat vagy dokumentum, nem zárható ki azonban, hogy a szabómesterséget űző kézművesek az első kiváltságot már a 16. század első harmadában elnyerték a mezőváros birtokosától.

A céh első említéseiből is kiderül, hogy bár együtt dolgoztak a finomabb, külkereskedelemből származó szövetet feldolgozó szabók és a helyben készült szűrke- vagy

¹ Készült az OTKA T 042839 sz. kutatás keretében.

² ŠABBRS CRS Szabó céh iratai. Jegyzőkönyv (1610; 1634–1704).

³ ŠABBRS CRS Szabó céh iratai.

⁴ ŠABBRS CRS Szabó céh iratai. Jegyzőkönyv (1663–1883).

⁵ Spiesz, A. 1972. 279.

szűrposztót varró szűrszabók, a rimaszombati, s általában a gömöri mesterek nagy része szűrt készített, hiszen Gömör volt az alapanyag hazája. A rimaszombati céhnek 1618-ban készült poharát – faragott fa ezüst foglalatban, felirata: RIMA. ZOMBATI ZABOK CHE POHARA CINALTATA ZABO MIHAL CHE MESTERSEGEBE NIRŐ GORG DEKAN – a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi (1. kép),⁶ a rozsnyói szabók kannája pedig, amelyet az 1970-es években készült ún. céhkataszter szerint magángyűjtemény őríz, 1601-ből való, s ugyanebben az évben német nyelvű céhszabályzatot is nyertek.⁷ Gömör fontos kézműipari központja, Jolsva szabói 1609-ben szereznek királyi artikulusokat.⁸ Csetneken 1665-ben kértek artikulusokat egy másik várostól, s itt szlovák szabók is dolgoztak, ők 1675-ben írtak szlovák nyelvű szabályzatot, szintén egy anyacéhnél.⁹



1. kép. A rimaszombati szabók pohara, 1618.
Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tár 1887. 81
(Várad László felvétele)

⁶ Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tár 1887. 81.

⁷ Éri I.–Nagy L.–Nagybákay P., 1976. 235.

⁸ MOL A 72 № 13., Éri I.–Nagy L.–Nagybákay P., 1976. 238.

⁹ Éri I.–Nagy L.–Nagybákay P., 1976. 236.

A ruházati kézműipar legfontosabb központja Rimaszombat, Rozsnyó és Jolsva volt, az itt készült szűrők a városok nevét viselték, s a szürkabátokat, szűrűjasokat, szürnadrágokat a vásárokon is így árulták. Fontos gömöri szürközpont volt Ratkó is, posztókészítőinek már 1627-ben van privilégiuma anyacéhétől.¹⁰ Rimaszombat és a többi szürműveléssel foglalkozó gömöri mezőváros között azonban lényeges különbségnek tűnik, hogy a gömöri helységek gyártották is a szürke vagy fehér szűrűvegeket, így nevük a posztót és a szűrűhát is jelentette („josvai, rozsnai, ratkai”),¹¹ míg Rimaszombaton nem, vagy csak igen ritkán kallattak posztót, általában készen vették Gömör megye szürcesapóitól.

Rozsnyó

Gömör legjelentősebb helysége a német bányászok alapította Rozsnyó volt, s a céhes hagyomány itt is a 16. század végére vezet vissza a szabótársulat megalakulását. Egy Gömör vármegye előtt zajló perben 1781-ben úgy nyilatkoznak, hogy céhük 1582-től rendelkezik engedéllyel, igaz, az erről szóló privilégiumot nem tudták bemutatni.¹² Abban az évben azonban, melyben ónkannájuk készült, Magyarország egyik legnagyobb múltú szabócéhének szabályzatát kérték és nyerték el, 1601. március 19-én ugyanis a pozsonyi szabók privilégiumát írja át nekik Pozsony város bírása, polgármestere és tanácsa. A céh irattárában mind az eredeti német nyelvű szabályzat, mind ennek száz évvel később, 1701. május 17-én készült magyar fordítása fennmaradt.¹³

A német nyelvű oklevél is tanúsítja, hogy Pozsonyhoz hasonlóan Rozsnyó népessége, így a szabómesterek egy része is német anyanyelvű volt a bányavárosban, a szabályzat utal is a két „natióra”. A város elmagyarosodását jelzi, hogy a 18. század elején a céh tagjai már nemigen értették a pozsonyi német artikulusokat, ezért kellett lefordítani az oklevelet. A szabályzatot 1601-ben Fonta Gáspár és Blaskó Gál rozsnyói szabómesterek kérték társaik nevében, s ezzel az először 1459-ben a pozsonyi tanács által kiadott, majd 1587-ben II. Rudolf császár által megerősített pozsonyi státutumokat nyerték el.

A gömöri, abaúji és borsodi céhek legtöbbje Kassáról választott anyacéhet, innen kérte artikulusait, Rozsnyó az egyetlen a régióban, amely Alsó-Magyarország központjából, Pozsonyból szerezte be a szabályzatot. Ebben a lépésben feltétlenül szerepet játszhatott Rozsnyó bányavárosi státusa, valamint ipari-kereskedelmi kapcsolatai, amelyek Nyugat felé is mutattak.

Az I. artikulus a céhbe való beállást szabályozza, idegen szabó csak úgy lehet a rozsnyói céh tagja, ha két mesterévet eltölt egy helyi szabónál, a türelmi idő azonban egy évre rövidül, ha helybéli özvegyasszonyt vagy egy helyi mester lányát veszi feleségül. A felvételt a pozsonyi és a rozsnyói céh is a keresztlevélhez és erkölcsi bizonyítványhoz köti, hiszen a jelentkezőnek be kell mutatnia „bizonyáglevelét” arról, hogy „tisztan ágyból született-é és a mesterségben tisztességesen és jámborul viselte-é magát”, s ha ezt

¹⁰ Uo. 249.

¹¹ Flórián M., (szerk.) 1995. passim

¹² ŠAKR Z–IV/27 (1781) *Sartores Rosnaviensis principale instantiae suae fundamentum ponunt in pacifico usu jam inde ab anno 1582 imperturbate usque annum 1726 exercito et 1726 per universitatem comitatus Gömöriensis gratiose stabilito [...] nec speciale cehae privilegium producere valerent.*

¹³ *Par literarum authenticarum collegii sartorum.* ŠAKR Z–IV/31 (1601); *Ezen artikulusok fordítottak németből magyarra becsületes Jablonczy István és Csetmeki Szabó János céhmestersége idejében az egész becsületes céh akaratjából Christus Urunk születése után ezerhétszázegy esztendőben, Pünkösdlüvának tizenhetedik napján.* ŠAKR Z–IV/26 (1601–1701).

megtette, a felvételért 1 Ft-tal tartozik a céh ládájába. Az új céhtag köteles „fölstökömöt”, vagyis közös reggelit adni a társaságnak, majd a mesterremeket is elkészíteni. Ezután 3 magyar Ft-ot kell fizetnie, s újból megvendégelni társait.

A szabályzat szigorúan rendelkezik a kontárokról is, akik jóval nagyobb előnnyel működnek, hiszen a céhtagok kötelességei nem terhelik őket: „a város közzé semmit sem adóznak, virrasztani sem járnak, sem semminemű terhet nem viselnek, azonban ételre és italra, s más egyéb szükségekre is nem költönek annyit, mint más becsületes céhbeli szabó mesterek, hanem azoktól vagyon nékiek sustentációjuk [= eltartásuk], akiknél laknak, és arra való nézve a céhnek nem kicsiny kárával csak vesztegetik és kevés fizetésért mívelnek.” Az artikulusból kitűnik, hogy a kontárt az adózás megkerülésén kívül életmódja is megkülönbözteti a mestertől, hiszen nem tart fent önálló háztartást, más házában húzódik meg, életvitеле is kevesebb költséggel jár, mint a mestereké, ezért olcsóbban is dolgozik. A kontárokat a város bírójának segítségével büntetheti meg a céh, s a közösség köteles „mindaddig tisztátalannak és érdemtelennek tartani, míglen a mesterekkel és legényekkel meg nem békéllik és dolgát vélek el nem végzi”. A céh megkapja a jogosítványt, hogy az országos vásárokon ellenőrizze az árusok által kirakott készruhákat, s a nem megfelelő minőségűt a bíró segítségével elkobozza, az így megszerzett termékek fele a város ispotályát, a fele a céhet illeti. A mester özvegye folytathatja ura mesterségét, de csak addig, amíg újra férjhez nem megy, de sem ő, sem a többi mester nem tarthat négy legénynél többet.¹⁴

Rimaszombat

A rimaszombati szabók 1610-ben kezdték jegyzőkönyvüket vezetni, az első bejegyzés szerint az 1610. évi céhmesterválasztás napja „farsang után való hétfő”.¹⁵ A rimaszombati céh fő profilja a szűrművesség volt, kezdetben inkább csak gömöri szűrposztót dolgoztak fel, kisebb hányaduk foglalkozott posztófeldolgozással. 1787-ben a céh vezetői, a szűrszabók jegyezték be jegyzőkönyvébe, hogy a posztószabók „velünk megmaradtak és minden céh dolgaiban velünk egyet értenek, minthogy a privilégiumot is együtt szerzték”. A 18. század utolsó negyedében azonban Rimaszombatba is egyre több posztószabó érkezik, s miután bekerülnek a céhbe, igyekeznek magukhoz vonni a vezetést, amit a szűrszabók igen sérelmeznek.¹⁶ 1630-ban Bende Szabó Mátyás céhmestere idején a szűrszabóknak a váltómívesek – más néven posztószabók – is besegítettek „szűrmívelés” esetén, ha a céh javára készült a munka, ők adták készen a szűr szegését, a prémet (díszítést), a „színt” (pászítást) és egyéb anyagot. A vásármívesek főként abaposztóból dolgoztak, s ha ilyet hoztak Rimaszombatba, a céhmesternek jeleníteni kellett, s csak együtt vehették meg. A vásármíves legények és inasok azzal próbáltak „nyereségre kereskedni”, hogy kész (aba)nadrágot vettek és drágábban eladták, de a céh megtiltotta, mondván: „abát vegyen és abból munkálódjék, azt szabadosan legyen eladni.”

¹⁴ ŠAKR Z–II/26 (1601).

¹⁵ ŠABBRS CRS Szabócéh iratai. Jegyzőkönyv (1610; 1634–1704).

¹⁶ *Az feljebb való esztendőkből jötenek közinkben némely ifjak, kik is mindannyian posztószabók, némelyik közülök messze földről és külső országból is, némelyek pedig a közelebb való helységekből. Kértek azon bennünket, hogy nemes céhünk társaságában vennék bé, amint hogy közinkben be is veittük. Akkor úgy kötelezték arra magokat, hogy a nemes céhnek szokásaihoz és statutumaihoz fogják magokat alkalmaztatni, de ezen magok ajánlásával keveset gondolván, felfuvalkodottság és nagyra való vágyódás annyira vitte, hogy arra vágyottak, hogy érdemtelen voltokhoz képest a céh asztalához ültetessenek, holott még akkor közülök némelyek csak a szolgáló mesterséget sem érték el. ŠABBRS CRS Szabó céh iratai. Jegyzőkönyv (1663–1883).*

Ha „véges felföldi szűrt” hoztak a városba, a céhnek elővásárlási joga volt. A céh a minőséget biztosítandó, azt is meghatározta, hogy melyik kallómalomból („kölyüből”) vegyék a szűrposztót, 1674-ben megtiltja, hogy tagjai a pribolykai vagy tiszolci kallóból vásároljanak. 1700-ban Privigyére és Kőrmöcre küldi a céh tagjait, hogy „véges szűrt” vásároljanak, de ne bízzanak meg csapót vagy „szürgyűjtőt”, hanem készpénzen maguk vásároljanak. A „szürgyűjtők”, a szűrposztót felvásárló közvetítők ellen már a 17. század elején is hadakozik a céh, mondván a földesúr privilégiuma a céhnek elővásárlást engedélyez.¹⁷

A rimaszombatiak gyakran jártak a környékbeli vásárokra, Rimaszombatban Úrnapiján, Gácson Domonkos, Gál, Katalin és Luca napján (1635), valamint Gyümölcsoltó Boldogasszony, Egyed, Antal napján és „Virágvásárán” (Virágvasárnap) (1671), Szent György, Vid, Apostolok oszlása, Pál, Luca, Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepén (1673). Egy vásárra csak 5-6-an mentek, az úton együtt utaztak, az útszélen éjszakáztak, s hogy ez nem volt mindig veszélytelen, a jegyzőkönyv 1670-ből való bejegyzése tanúsítja: „Ha Isten útra viszen bennünket, minden mesterembernek kezében való puskája legyen”. Rimaszombatban a hetipiacon is árultak a templom előtt két sorban, 1681-ben az egyikben 37, a másikban 36 fő árult.¹⁸ A vásáron szokás volt a „sátoros pohár” megivása, de a céh 1607-ben megtiltja, mert „a borital miatt a mesteremberek károkat vallanak lopás miatt, hanem behozzák [a bort] a céh házához.” A mesterek szekérről árultak, egy szekéren 5 fő rakhatta ki áruját és voltak „gyalog sátoros” vásárolók is.¹⁹

A legények szegődtetése az 1674. évi statútum alapján más céhek mintájára a megfelelő díj lefizetése mellett a céh előtt történt, de 1695-ben a mesterek elérték, hogy ezután templomból jövet két tanú előtt kevés pálinkával fogadják fel a legényeket. 1758-ban azonban az eredeti statútum szerint ismét csak az atyamester engedélyével fogadhattak fel legényeket.²⁰ 1700-ban a posztószabó és vásárműves legények évi 4 tallért vagy heti 12 dénárt, a szűrszabók évi 6 magyar Ft fizetést kaptak. A céhben a 16. század első felében évente 8–10 legényt szabadítottak fel (1640-ben 18 főt!), a század végén már csak 4–5 főt. Az 1630-as években 4–5 mester lépett be évente a céhbe.²¹ A 17. század elején az ifjú mester belépéskor „társpohárt” fizetett 60 dénárt, a felszabadításért pedig 40 dénárt.²²

A rimaszombati céh hírért és népszerűségét mutatja, hogy 1635–1697 között az alábbi családnévű inasokat fogadták fel: Korponai (7), Lévai (5), Szikszai (5), Ocsovai (5), Zólyomi (4), Losonci (4), Berzétei (4), Jolsvai (3), Kecskeméti (3), Aszalai (3), Gyüvini/Divinyi (2), Túróci (2), Rozsnai (2), Fileki (2), Viski (2), Palánki (2), Rócei (2), Tornaljai (2), Miskolci (2), Gemeri/Sajógyömöri (2), Pinkóci (2), Osgyáni (2), Gyöngyösi (2), Gönci (2), Breznai (2), Szentpéteri (2), Szuhai (2), Gácsai, Szécsi, Liskai, Barsi, Losi, Liptai, Sárándi, Pelsőci, Gyarmati, Vadnai, Géci, Cigledi, Tugari, Szögédi, Libetovai, Szalatnai, Járdánházi, Hosszúhetényi, Méhi, Királyfalusi, Csépani, Ónodi,

¹⁷ *Urunk önagysága donatioja tartja, hogy a szürgyűjtő ellenünk ne legyen, sem pedig az szűrt ellenünk fel ne vegye... megüzentük a mesternek, hogy elállassák rólunk azféle szürgyűjtő csapó legényeket...* (1620) ŠABBRS CRS Szabó céh iratai. Jegyzőkönyv (1610; 1634–1704).

¹⁸ ŠABBRS CRS Szabó céh iratai. Jegyzőkönyv (1610; 1634–1704).

¹⁹ ŠABBRS CRS Szabó céh iratai. Jegyzőkönyv (1663–1883).

²⁰ *Mivel az mesterlegényeknek szegődtetések az szegény mesterembereknek sok költségekben került... a mester, ha legént akar szegődtetni akár fél, akár egész esztendeig... a reggeli könyörgés után két mesterembert maga házához behíhat, és azoknak jelenléteiben... a gazdák nem többel, hanem fél vagy negyedrészt égett borral tartozik.* (1695) ŠABBRS CRS Szabó céh iratai. Jegyzőkönyvek (1610–1634–1704; 1663–1883).

²¹ ŠABBRS CRS Szabó céh iratai. Jegyzőkönyv (1610; 1634–1704).

²² ŠABBRS CRS Szabó céh iratai. Jegyzőkönyv (1663–1883).

Gedei, Lopaci, Selyebi, Otrókócsi, Predajnai, Zilizi, Zilai, Valaszakai, Megyaszai, Sarkadi, Panyiti, Kazinci, Pálfalvi, Zemlényi, Harmaci, Bolyki, Rettegi, Putnoki, Galgóci, Szendrei, Pokorágyi, Piskolti, Varsányi, Zilizi, Eszkarosi (Szkárosi), Moklari, Váradi, Bajnóci, Árvai, Perjési, Dobravinyi, Duklai, Tarcali, Sukai, Galgóci, Kendi, Madai.²³ A céh feltehetően a szűrszabó mesterség legjobb korabeli műhelye lehetett, s a gömöri mezővárosok és falvak mellett borsodi, abaúji helységekből, de távolabbi vidékekről, még az Alföldről, sőt Beregből, a Szilágyságból is jöttek ide tanulni. A céh presztízsére mutat, hogy a jánosi prédikátor fia, és a litovai pap Augustus nevű fia is itt inaskodott, 1697-ben pedig a serkei prédikátor fiát szabadították fel a céhben.

A céhek a protestantizmus terjedésével a 17. században is megőrizték vallásostársulat-jellegüket. A szabócéh tagjai a céh rendelkezése szerint a rimaszombati piacon – a templom előtt – a reggeli könyörgés előtt nem rakhatták ki áruikat, hogy ne zavarják az istentiszteletet, illetve, hogy maguk is részt vegyenek rajta. A rimaszombati szabók jegyzőkönyvének elejére bemásolták a céh által a helyi tanítóval 1629-ben íratott könyörgést, melyet feltehetően a céh tagjainak jelenlétében olvastak fel a rimaszombati református templomban, mivel a magyar céhtagok jó része minden bizonnyal református volt.²⁴ A vers akrosztichon, s a sorkezdő betűk az alábbi szavakat adják: SZABO CEH KÖNIÖRÖGH ISTENNEK (2. kép). A személyes, saját szavakkal elmondott ima, a könyörgés az Isten dicsőségének és az iránta való hálának kifejezője, a rimaszombati mesterek azonban nem egyenként, hanem közösen fordulnak az Úrhoz: „Oltalmazd, Uram a mi kis seregünket és sok ínségünkből szabadíts meg / bennönket, add meg nekünk testi-lelki békességünket.” A könyörgésben a céhtagok felidézik a törökkori háborús világ megannyi szenvedését is: „Ránk, ím, tátotta torkát sok pogány nemzet, sőt az álnok sátán ellenünk / felgerjedett, kérünk nagy Úr Isten, verd meg ellenségünket.” A szabók igényességét mutatja, hogy könyörgő éneküket a helyi iskolamesterrel írták meg 1623 Bőjtelő havában, vagyis februárjában. Az időpont jelzi, hogy feltehetően a farsangi időszak elején tartott céhmester-választás alkalmára rendelték meg a közös imádságot, s ezzel tették ünnepélyessé a céhgyűlést, amely egyben a céh vallási funkcióit is hangsúlyozta, a hitéleti kötelességek ugyanis a reformáció terjedésével is megmaradtak a céhekben.

Dobsina

A régió egyik bányavárosa, amelyben a 17. században szabócéh jött létre, Dobsina (Dobschau), ahol a bányaváros tanácsa 1637-ben állít ki füzetformájú oklevelet az ott élő szabóknak, mégpedig német nyelven, hiszen a várost német bányászok alapították és lakták (3. kép).²⁵ A dobsinai céhlevél a korban szokásos szabályzatot rögzíti. Dobsinán a negyedévi gyűlések mindig hétfőn vannak, mégpedig a vízkeresztet, húsvétot, Jakab és Márton-napot követő hétfőn. A bányaváros szabóinak csak 1 inast engedélyezett a statútum, s az inasoknak ki kell tölteniük a teljes hároméves tanulmányukat.

²³ ŠABBRS CRS Szabó céh iratai. Jegyzőkönyv (1610; 1634–1704).

²⁴ Rimaszombati becsületos szabók céhének éneke, mely szereztetett Rimaszombat városában levő scolla mester által, Laskay Gáspár deák által Nirő György céhmesterségében és Szabó István dekánóságában, anno 1623 dedicatott az becsületos egész céhnek. ŠABBRS CRS Szabó céh iratai. Jegyzőkönyv (1610; 1634–1704).

²⁵ AMK Cehalia Krajčiri.

Lina hembachy Decretator Szabolcsi Szekele Szeke mely. Decretator Lina hembachy
Lina hembachy Decretator Szabolcsi Szekele Szeke mely. Decretator Lina hembachy
Lina hembachy Decretator Szabolcsi Szekele Szeke mely. Decretator Lina hembachy

Szen Jeshova Isten te vagy mi Komorosszink minden bologasaban te herink es
herink Lina hembachy avert Jhal meo megany Komorosszink
Zapostol Szeke fel az te herink es Jhal meo megany Komorosszink
Lina hembachy Decretator Szabolcsi Szekele Szeke mely. Decretator Lina hembachy

As seffereznek Szoperi s az szamolan velen Fildalben az mi Jmason
Lina hembachy Decretator Szabolcsi Szekele Szeke mely. Decretator Lina hembachy

Butoris Szoponon seffereznek te seffereznek te seffereznek te seffereznek
Lina hembachy Decretator Szabolcsi Szekele Szeke mely. Decretator Lina hembachy

Omnibus teffereznek te seffereznek te seffereznek te seffereznek
Lina hembachy Decretator Szabolcsi Szekele Szeke mely. Decretator Lina hembachy

Cak teffereznek te seffereznek te seffereznek te seffereznek
Lina hembachy Decretator Szabolcsi Szekele Szeke mely. Decretator Lina hembachy

Egenti Cak teffereznek te seffereznek te seffereznek te seffereznek
Lina hembachy Decretator Szabolcsi Szekele Szeke mely. Decretator Lina hembachy

Ha meo teffereznek te seffereznek te seffereznek te seffereznek
Lina hembachy Decretator Szabolcsi Szekele Szeke mely. Decretator Lina hembachy

Korosszink teffereznek te seffereznek te seffereznek te seffereznek
Lina hembachy Decretator Szabolcsi Szekele Szeke mely. Decretator Lina hembachy

Omnibus teffereznek te seffereznek te seffereznek te seffereznek
Lina hembachy Decretator Szabolcsi Szekele Szeke mely. Decretator Lina hembachy

Nimben Isten teffereznek te seffereznek te seffereznek te seffereznek
Lina hembachy Decretator Szabolcsi Szekele Szeke mely. Decretator Lina hembachy

Jes teffereznek te seffereznek te seffereznek te seffereznek
Lina hembachy Decretator Szabolcsi Szekele Szeke mely. Decretator Lina hembachy

Omnibus teffereznek te seffereznek te seffereznek te seffereznek
Lina hembachy Decretator Szabolcsi Szekele Szeke mely. Decretator Lina hembachy

React teffereznek te seffereznek te seffereznek te seffereznek
Lina hembachy Decretator Szabolcsi Szekele Szeke mely. Decretator Lina hembachy

Omnibus teffereznek te seffereznek te seffereznek te seffereznek
Lina hembachy Decretator Szabolcsi Szekele Szeke mely. Decretator Lina hembachy

Gentis teffereznek te seffereznek te seffereznek te seffereznek
Lina hembachy Decretator Szabolcsi Szekele Szeke mely. Decretator Lina hembachy

Halans teffereznek te seffereznek te seffereznek te seffereznek
Lina hembachy Decretator Szabolcsi Szekele Szeke mely. Decretator Lina hembachy

Inter teffereznek te seffereznek te seffereznek te seffereznek
Lina hembachy Decretator Szabolcsi Szekele Szeke mely. Decretator Lina hembachy

Sanctis teffereznek te seffereznek te seffereznek te seffereznek
Lina hembachy Decretator Szabolcsi Szekele Szeke mely. Decretator Lina hembachy

Tarad teffereznek te seffereznek te seffereznek te seffereznek
Lina hembachy Decretator Szabolcsi Szekele Szeke mely. Decretator Lina hembachy

Egenti teffereznek te seffereznek te seffereznek te seffereznek
Lina hembachy Decretator Szabolcsi Szekele Szeke mely. Decretator Lina hembachy

Nek teffereznek te seffereznek te seffereznek te seffereznek
Lina hembachy Decretator Szabolcsi Szekele Szeke mely. Decretator Lina hembachy

Ne teffereznek te seffereznek te seffereznek te seffereznek
Lina hembachy Decretator Szabolcsi Szekele Szeke mely. Decretator Lina hembachy

Es teffereznek te seffereznek te seffereznek te seffereznek
Lina hembachy Decretator Szabolcsi Szekele Szeke mely. Decretator Lina hembachy

Korosszink teffereznek te seffereznek te seffereznek te seffereznek
Lina hembachy Decretator Szabolcsi Szekele Szeke mely. Decretator Lina hembachy

As teffereznek te seffereznek te seffereznek te seffereznek
Lina hembachy Decretator Szabolcsi Szekele Szeke mely. Decretator Lina hembachy

2. kép. A rimaszombati szabók templomi könyörgése, 1629
ŠABBR CRS Szabó céh iratai. Jegyzőkönyv (1610; 1634–1704)



3. kép. A dobsinai szabók céhlevele, 1637
AMK Cehalia Krajčiri

Gömörben talán a legnagyobb változás, hogy ahol eddig csak szűrposztót gyártottak, megjelenik a szabómesterség is, és nemcsak a szűrkészítés. Ratkó, ahol már a 17. század elejétől (vagy a 16. század végétől) a régió egyik legvirágzóbb szűrcsapó céhe működik, szabócéhe 1718-ban fordul Kassához szabó-artikulusokért. A kassai tanács a privilégium arengájában megemlékezik, hogy Kassa város és a kassai anyacéh (*maternae artis sartoriae seu confraternitatis*) kötelessége: a céhek terjesztése és ezzel az idegen kézművesek marasztalása, letelepítése (*propagationem ceharum... permansionem incolarum regni indegenarum*).²⁶ A ratkói céh mesterei, Rompanik Mihály, Juhász István, Rosik János, Hupka János neve jelzi, hogy az itteni szabók jórészt szlovákok, feltehetően a kassai szabócéh, ezért adta ki latin nyelven nekik az 1628. évi III. Ferdinándtól kapott artikulusait, hiszen a magyar céhek általában magyar nyelven kapták a szabályzatot. A ratkói céh egyszerűbb felépítésű, vezetőjét a céh választja, az atyamester feladata pedig a céhbe érkező legények fogadása. A latin nyelvű szabályzat tartalmazza a „mívlátás” intézményét is, a ratkói szabóknak is joguk volt vásárkor az áruk ellenőrzésére. A ratkói státútum előírja a remeket is: ráncos felsőruha vállal remek posztóból, kétsinges szűr és nadrág (*rugata toga cum humerali, duarum ulnarum unum gausape et una calliga, ex bono panno Remek*). A mesterremek leírásából kiderül, hogy a ratkói szabók egyaránt készítettek szűrűt és finom posztóruhát, a drágább posztónak ugyanis „remek” volt a neve a 17–18. században. Ratkón is dolgoznak mérték utáni és vásáros szabók (szűrszabók), ez utóbbiak legényüknek évenként 6 Ft-tal, egy vég abaposztóval és két pár csizmával tartoznak, heti bérük 12 dénár. A felszabadított és vándorlásra készülő legénynek 2 tallérral kell tanulólévelét megváltania. Az ifjú mesternek először meg kell jelennie a céh előtt 8 Ft lefizetésével, majd a remek elkészítésekor 12 Ft-tal tartozik, a felszabadításért pedig 1 arannyal és ebédvel. A céhbe való belépéskor egy év alatt 30 Ft-ot kell letennie, így maradhat a társulat tagja. Az évi négy jeles alkalom Ratkón húsvét második napja, a nyári Jakab-nap, a harmadik Szent Mihály, a téli gyűlést pedig karácsony harmadnapján tartják.

Nagyroce szabói is eljutottak a társulat alapításáig a 18. század elején, igaz, nem az uralkodótól, hanem anyacéhüktől kértek latin nyelvű privilégiumot.²⁷

1823-ban 32 fő, 1830-ban 40 fő volt a rimaszombati céhtagok száma,²⁸ kevesebb, mint a 17. század végén, hiszen a reformkorra Gömör más helységeiben is létrejöttek céhek. A 19. század eleji királyi rendeletek kötelezték a céheket privilégiumok megújítására, de sok céh kitért a rendelkezés elől, és új kiváltság nélkül működött tovább. A gömöri szabók közül a rimaszombati vékony szabók és szűrszabók már külön kérték a megújítást 1820-ban, 1828-ban a tiszolci szűrszabók, illetve szabók is kaptak céhlevelet, Rozsnyón a magyar vékony szabóknak 1846-ban adott az uralkodó kiváltságot. A gömöri vidéken azonban a reformkorban falusi szabók is eljutottak a társulattá válás szintjére, 1847-ben ugyanis Kövi falu vékony szabó, szűcs és szűrszabó kézművesei kérnek a királytól privilégiumot.²⁹ Jolsva szabói 1828-ban készíttetnek új lakomaedényt, boroskannát, amely az Iparművészeti Múzeum gyűjteményébe került.³⁰

²⁶ VSM CA M. Krajčiri P. č. 491.

²⁷ Éri I.–Nagy L.–Nagybákay P., 1976. 241.

²⁸ ŠABBRS CRS Szabó céh iratai. Jegyzőkönyv (1663–1883).

²⁹ Eperjessy G., 1967. 228–229.

³⁰ Éri I.–Nagy L.–Nagybákay P., 1976. 237.

Kereskedelem

A hagyományos kézműiparnál nem válik el a kézműves és kereskedő, hiszen a céhtagok általában vásárosok is voltak, akik az országos sokadalmak idején saját termékeiket árulták. A gömöri szabók ezen felül, számos tiltás ellenére, részt vettek a szűrposztó kereskedelmi forgalmában is, az alföldi vidékekre általában ők közvetítették a gömöri szűrvégeket. A rimaszombati szűrművesek a 18. században gyakran mentek alföldi – korabeli kifejezéssel „alsó” – vásárokbá, illetve a miskolci, szikszói, tályai, újhelyi és tokaji sokadalomba „a társasággal fogadott szekéren”, azaz közösen, s nemcsak készruhát, hanem gömöri szűrposztót is árultak. De megjelentek Szécsényben is a losonci és zólyomi szűrűszabókkal együtt. A céhtagok közül némelyek 10-20 véggel többet vittek vásárra, ezért 1787-ben statútumot hozott a céh, „senkinek is többet Pestre, Szögendre, Kecskemétre 50 vég szűrnél többet vinni nem szabad”. A szűrposztónak a méretét is meghatározták, 1829-ben a fejer (jobb minőségű) szűr hossza 23 sing, a szűrkéé 17 sing volt. A reformkorban már nemcsak szűrte, hanem marhaszorból és rozsnjóí báránygyapjúból készült gubát is árultak a vásárokon, s a céh a vásárra vihető gubák számát 60-ban limitálta.³¹

Gömöri szűrposztót használtak a felső-magyarországi régió legnépesebb szabócéhében, a miskolci társulatnál is, ahol a versenyt – egyebek mellett – éppen az alapanyag, a Felföldön gyártott szűrposztó együttes beszerzése akadályozta. 1809-ben a miskolci szűrűszabó céh együttesen 340 Rh. Ft-ot fizetett, amikor 11 vég „szűrőket” (= szűrposztót) vett végenként 31 Rh. Ft-ért, egy véget pedig 30 Ft-ért. 1811-ben a szűrűszabó céh kénytelen volt határozatot hozni, mert tagjai nem együttesen, hanem egymást megelőzve kezdték a szűrposztót vásárolni. Ezért a céh megtiltja, hogy bármely céhtag egyedül Rozsnjóóra menjen vagy a vásárokbán szűrposztót vásároljon. Ha posztóra van szüksége, köteles ezt előzőleg a céhnek bejelenteni, a pénzt a közösbe beadni, s a céh által kijelölt „deputatus” vezénylete alatti posztóvásárló küldöttséghez csatlakozni. A deputátus „az út minden station” (= az út pihenésre kijelölt állomásain) a közös kasszából egy icce bort kap. Ugyanakkor a Miskolcra szekéren hozott posztóból sem vehetnek a tagok, hanem mindenki köteles bejelenteni a céhnek, hogy közösen megvehessék. A szűrűszabók azonban többször megsértették az előírást, ezt igazolja, hogy 1814-ben ismét határozatot kellett hozni arról, hogy „senki semmi szín alatt Rosnyóra menni hír nélkül ne merészeljen, míg háromszor tőlünk kideputált urak Rosnyót meg nem járnák, akik a közönség részire fognak vásárolni”. A posztót még az 1830-as években is szinte kizárólag Gömörből szerzik be a miskolci szűrűszabók. A jegyzőkönyvben fennmaradt egy – feltehetően Borsod vármegyének szóló – levéltöredék, amelyben azt írják a miskolci céh tagjai: „Mi Borsod vármegyebéli posztóval nem élünk, nem létele miatt; kintelenítettvén tehát Gömör vármegyébe költséges fáradozásokat tenni; nevezetesen Rosnyó városába. Hallván pedig a fenn írt városbéli posztónak [drágaságát], szabott árán éppen nem vehessük.” A reformkorban igen drága lett a posztó, a miskolci szűrűszabók panaszkodnak egy levelükben, hogy kénytelenek drágán, „interesés”, vagyis kamatra kölcsönzött pénzen posztót venni Gömörben, ezért csak nehezen tudják adóikat kifizetni.³²

Bár a mesterek csak a saját termékeiket árulhatták, előfordult, hogy más által készített ruhát tettek ki a sátrukban vagy a céhek árulósíneiben. 1812-ben Miskolcon

³¹ ŠABBRS CRS Szabó céh iratai. Jegyzőkönyv (1663–1883).

³² HOM HTD I. 76. 6. 30.

Debretzeni László céhtagnak „felföldi munkája volt”, vagyis gömöri szűrőket vitt a vásárra, ezért a céh felelősségre vonta.³³

Specializáció

A legkorábbi specializálódás a szabók között, kezdetben még egy társulaton belül a posztónyírók és szabómesterek, posztómetszők munkamegosztása volt, majd a szűr-szabók és a finomabb posztót feldolgozó mesterek különültek el, de korán elvált a vásári mivesek és a váltómivesek mestersége is, ez utóbbiakat a 18. századtól vékonyszabóknak is hívták. A 18. században még nem váltak el a posztó- és szűrművelők Rimaszombaton, „szűr-szabó uraimék posztószabó uraimékkal szép harmoniában és szeretetben éltenek”, írja a jegyzőkönyvük.³⁴ De ott, ahol évszázadokig együtt művelték a szűrt és a szövetet, 1820-ban a vékonyszabók és szűr-szabók már külön kérték artikulusaik megújítását.³⁵ Külön szűr-szabó céh azonban nemcsak Gömörben (Tiszolc, Rimaszombat, Jolsva, Rozsnyó) létesült a 18. század második és a 19. század első felében, hanem a régió több nagymúltú kézműipari központjában is, így Miskolcon, Abaujszántón és Göncön is.³⁶ A szűr-szabók és posztószabók a vásározás infrastruktúrájában is elváltak, az 1610. évi tokaji vásártartás megemlékezik a szekeres, vagyis szekérről áruló szűr-szabókat és a sátoros vagy rudas szabót.³⁷ A szűr-művesség és a szabómesterség elválását jelzi, hogy a céhek megújításának idején, 1828-ban Tiszolcon a szűr-szabók a posztósokkal, alapanyaguk gyártóival, míg a szabók a szűcsökkel együtt kérték céhlevelet a királytól.³⁸ A szűcsök a szabók által készített felsőruhák prémezését és bélelését végezték, így munkájuk összefüggött a ruhakészítőkével. Sok esetben vita is volt köztük, hiszen a szabók gyakran maguk prémezték termékeiket, amit a szűcsök kiváltságaik megsértésének ítélték.

Rozsnyó bányaváros-jellegéből adódott, hogy a pozsonyi artikulusok már a szabócéh megalakulásának idején, 1601-ben lefektetik, hogy a céh tagjai, attól függően, hogy német vagy magyar nemzetiségűek, különböző viseletet gyártnak, s már a mesterremeget is ki-ki „nációja” szerint készíti el: „ki-ki a mesterek közül, akár német, vagy magyar natióból való légyen az, három darab [a céhmester] eleiben adhat, olyanokat mindazáltal, amellyek kinek-kinek natiojához illendők legyenek”.³⁹ A nemzetiségek eltérő divatja mögött a szűr-szabók és posztószabók elkülönülését feltételezhetjük, s bár a 19. század előtt közös céhben munkálkodnak, ellentétük már a 18. században lazítja a céh kereteit. 1783-ban a rozsnyói váltó- vagy vékonyszabók panaszkodnak céhtársaik ellen az úriszék és a vármegye előtt: „szűr-szabó uraimék minden országos vásárhelyeken magoknak áruló helyeket a cé pénzén megvették, és azt conserválják mindenkor, úgymint Miskolcon, Szikszón és több helyeken, ahová szoktak vásárookra járni, minekünk pedig helyt sehol sem vettek, sőt itt városunkban is nincsen áruló helyünk, hanem akinek vagyon mi közzülünk, saját pénzén vette. Mellyből is kitetszik, hogy minket vékony

³³ *Meghatározatott, hogy a valamelyikünkknél olyan munka találtaik, amelyen vagy bélyog nincsen, vagy ha van is, de nem a maga valóságos bélyogja, ha szinte mesterember társától megvásárolta is, határozott büntetése léssen 4 R.Ft. (1811. máj. 23.) HOM HTD I. 76. 6. 30.*

³⁴ ŠABBRŠ CRS Szabó céh iratai. Jegyzőkönyv (1663–1883).

³⁵ Eperjessy G., 1967. 228–229.

³⁶ MOL A 39 № 8422, № 1447, 2279, № 1979, № 6375, № 12426.

³⁷ Román J., 1965. 72.

³⁸ Éri I.–Nagy L.–Nagybákay P., 1976. 242.

³⁹ Z–II/31 (1601).

szabókat nem tartják igaz társoknak lenni... Mely okra nézve elegendő okunk legyen az *separatio*.”⁴⁰ A „*separatio*” a 18. század végén még nem teljes elválást jelentett, a vékonyszabók csak azt kérték, hogy külön kasszájuk legyen, illetve, hogy külön céhgyűlést tarthassanak és külön céhmestert választhassanak. A szűrszabók ugyanis a közös pénztárból fizették a szűrcsapókkal folytatott pereskedésüket, pedig ez a vékony- vagy váltószabókat nem érintette, hiszen ők nem szűrposztókból dolgoztak, ráadásul a vékonyszabók, akik ugyan jóval kevesebben voltak, több inast tartottak, így több pénz folyt be tőlük a kasszába az inasok szegődtetésekor és „szabadon mondások által”. A váltóművesek névsorából⁴¹ és az instanciájukon szereplő aláírásokból kitűnik, hogy jórészt németek, illetve szlovák mesterek is vannak köztük, vagyis a szűrszabók és vékonyszabók nemzetiségüket tekintve is elválnak.

A németszabók (és német szabók) végleg csak 1829-ben válnak el a szűrszabóktól. A rozsnói „vékonyszabó céhnek némely tagjai a királyi privilégiumot megnyervén, s a magyar szabócéhtől privilegizált németszabó céh nevezet alatt elválni kívánván”, a közös céhből nyolcan (Szisz József, Klósz János, Vince István, Kréhn József, Lang János, Olsavszky János, Kronovetter Simon, Ráth Sámuel) alakítanak új társulatot, míg a magyarszabó céhben 17-en maradnak (Kandinál György, Szüle Mihály, Hokky József, Horváth Károly, Pekár János, Tátrik Mátyás, Klavinovszky József, Lipták János, Simon János, Vierner Antal, Hegedüs István, Jamnik Mátyás, Andy László, Urbán János, Stephanovits József, Czeklár András, Denk József).⁴²

A rozsnói németszabók a királyi privilégiumot a kor szokásának megfelelően nyomtatott formában nyerték el a német nyelvű szabályzatot, melyet Budán nyomtattak 1828-ban, s Gömör vármegye a Pelsőcön 1829. Szent András hava 16-án tartott közgyűlésén hirdette ki.⁴³ Az 1830–1856 között vezetett pénztárkönyvüket (*Protocol für Einnahmen und Ausgaben*)⁴⁴ 1834-ig németül, attól kezdve magyarul vezették, vagyis a céh megalakulásakor főként német anyanyelvű mestereket tömörített. A mesterigazolványt azonban még 1854-ben is németül állították ki a rozsnói németszabó céh (*Priv. Deutschen Kleidermacher Zunft in der Freyen Berg Stadt Rosenau*) előljárói, Gáspár Antal főcéhmester (*Ober Vorsteher*), Kmeth János alcéhmester (*Unter Vorsteher*) és Turek Sámuel jegyző (*Zunft Notär*) Josef Lang számára, miután mesterremekét elkészítette.⁴⁵

A céh 1873-ban bekövetkezett megszűnéséig vezetett Tanuló-anyakönyv (*Protocol für Lehr-Jungen 1829-1873*)⁴⁶ bejegyzései alapján a rozsnói németszabók a kassaiakhoz hasonló szívóhatást gyakoroltak Gömör és Torna megye, valamint a régió azon fiataljaira, akik a nyugatias szabást és divatot, a polgári viselet készítését kívánták elsajátítani. A tanulók legnagyobb része Rozsnóról rekrutálódik, gyakori, hogy apa veszi maga mellé fiát. 1829-ben és 1830-ban az evangélikus Szőlős Sámuel, a katolikus Gontsar György és az evangélikus Banasa Sándor veszi maga mellé inasnak fiát. Különösen sokan jönnek a Rozsnóval szomszédos Berzétéről és Pelsőcrről, de az alábbi

⁴⁰ ŠAKR Z-II (sz. n. (1783).

⁴¹ Bentsik Mátyás, Roszt Christján, Lchotay János, Strauß János, Pinka György, Fatsina Sándor, Pekár János, Tiszzel György, Töltesy István, Töltesy Mihály, Raáb László, Veszelovszky János, Slupenszky János. ŠAKR Z-II (sz. n. (1783).

⁴² ŠAKR Z-III/19 (1829).

⁴³ ŠAKR Z-5 doboz Z10.

⁴⁴ ŠAKR Z-5 doboz Z14.

⁴⁵ ŠAKR Z-II/3 (1854).

⁴⁶ ŠAKR Z-5 doboz Z11.

gömöri és tornai helységeket is feltüntették a tanulók származási helyeként: Aggtelek, Betlér, Boronyó/Bohnyovo (Lekenye), Csetnek, Derenk, Dobsina, Hanva, Harkács, Hét, Horka v. Krasznahorka, Krasznahorkaváralja, Hubo, Jolsva, Jósvafő, Kuntapolca, Lénárdfalva, Lökösháza, Méhi, Nadabula, Nagyrőce, Nandrás, Nagyszalobos Oktina, Otrokócs, Panyit, Putnok, Rimaszombat, Ragály, Rekenyeújfalú, Rudna, Sajógömör, Sánkfalva, Sevarin, Szádelő, Szilas, Szín, Szoroskő, Tornagörgő, Tornaújfalú. Sáros megyéből Eperjes, Kissáros és Sebes helységekből jöttek mesterséget tanulni, de az Abaúj vármegyei Jászóráról és Kassáról, sőt még a borsodi Edelényből és a zempléni Harkányból (Taktaharkányból) származó inas is beszegődött a rozsnyói németszabókhoz a 19. században. Feltűnő, hogy mennyien választották a Szepességből Rozsnyót a német-szabó mesterség elsajátítására. 1830 és 1879 között az alábbi Szepes vármegyei helységeket nevezték meg szülőhelyüknek a rozsnyói inasok: Csavnyik, Hranovina, Késmárk, Poprád Nagyilec, Szentandrás, Szepespatak Szepesváralja, Viharlóc. Mateócról, Altdorf/Ófaluból, Vogendrisből, Nagyilecből, Matssdorfból többen is beszegődtek. Néhányan távolabb vidékekről is szerencsét próbáltak, így Nyitráról, vagy a Nyitra megyei Szakolcáról, a Pozsony vármegyei Wártbergről, vagy a dunántúli Mezőhegyesről. 1849-ben a lengyelországi Kunova nevű helyséből érkezett Kiba Péter inas, aki rokonához, Stanislas Kiba rozsnyói mesterhez állt be.⁴⁷ A rozsnyói németszabók vonzáskörzete a szepességi városok német polgárságáig terjedt, a céh magas színvonalú mesterségbeli tudására enged következtetni.

A nemesi és polgári divat szétválása még az olyan tradicionális kézműipari központot is, mint Rimaszombat, elérte a reformkor küszöbén. A rimaszombati németszabók 1820. június 12-én nyerték el artikulusaikat I. Ferenc királytól.⁴⁸ A füzetalakú német nyelvű adománylevél a korabeli kancellária egységes szabályzatát tartalmazza, s már nem lehet forrása a korabeli rimaszombati céhes életnek. Az artikulusok leginkább a legények felfogadását, munkáját szabályozzák. A legény, ha a városba jön, köteles rögtön a céhmesternél jelentkezni keresztlevelével és korábbi tanulóleveleivel, majd be kell lépnie a legénytársaságba, a Bruderschaft-ba. Ha a vándorló legénynek nem tudnak helyet adni a mestereknél, amíg új helységet nem talál magának, köteles a céh eltartani. Az inasnak három évig megszakítás nélkül kell tanulnia és dolgoznie. A céhlevél előírja a legényeknek a „Blaue-Montag”, vagyis a munkából való önkényes elmaradás tilalmát is, akárcsak a korábbi statútumok. A rimaszombati céhalapítás után nem sokkal Rozsnyón is kiváltak a németszabók, és 1829-ben kaptak engedélyt az uralkodótól új céh létrehozására.⁴⁹

Az asszonyművesek megjelenése a specializáció modern formáját, a férfi és női szabászat elválását jelzik a céhes világban. Egy Gömör és Kishont megyében készült nyomtatott limitáció (1819) is az asszonyszabók elkülönüléséről tanúskodik, és arról, hogy a vidéki divatban is megjelent az egybeszabott ruha a korábbi szoknya-váll vagy lajbi helyett: „hosszú selyem posztóból való asszony bunda atlaszból, tafotából vagy matériából tűzött ujjas s gyapot béléssel bélelt (vatírozott) asszony köpönyeg, közönséges hosszú ujjú asszony ruha atlaszból vagy selyemből, hosszú/rövid ujjú ruha”.⁵⁰

A német- és magyarszabók specializációja összefüggött a magyarországi polgárosodással, s így nem nélkülözötte az etnikai jelleget sem. Fokozottan igaz ez a szabómester-

⁴⁷ ŠAKR Z-5 doboz Z11.

⁴⁸ ŠABBRS CRS Szabó céh iratai.

⁴⁹ MOL A 39 № 2935.

⁵⁰ Flórián M., (szerk.) 1995. 168.

ség különleges szektorára, a *zsidó szabók* működésére, akik a 18. században még csak a zsidó közösségen belül működtek, a 19. század elejétől kezdve, főként pedig a reformkorban a céhes iparba is betörték, hol ún. sorcéhvel, amely több szakmát fogott egybe, többször azonban hagyományos, egy szakmát tömörítő társulattal. Ahol nem volt lehetőség külön céhet alapítani, s a céhes társadalom is toleráns volt, ott a zsidó szabók az 1820-as évektől fokozatosan csatlakoztak a keresztény tagságú társaságokhoz.

Hasonló jelenség figyelhető meg a rozsnyói németszabóknál is, igaz, nem tömeges méretekben. A rozsnyói céhben 1857-ben veszi fel az első zsidó inast, a galíciai származású Abraham Kopert – feltehetően zsidó származású – Lang József szabómester, aki két év múlva szabadítja fel. 1861-ben a szepességi Hunfalváról a 26 éves Bauer Elias zsidó legény tanul négy hétig Lang Józsefnél. A fiatal szabóról, aki korábban nem céhbeli szabótól sajátította el a mesterséget, feltehetően a bizonyítvány miatt szegődött be rövid időre a rozsnyói németszabóhoz, ezt jegyezték be a tanulók anyakönyvébe: „Miután az ifjú céhbeli mesternél nem tanult, idejét eddig mint rendes szabósegéd nem vándorolhatta.”⁵¹

Műhelyek és termékek

Bár a specializációval, illetve a bányavárosi szabók működésével a polgári jellegű divatnak is nagy hagyományai voltak Gömör vármegyében, a vidék azonban elsősorban a szűrposztóból készült termékeiről volt híres, ezek között is a jellegzetes felsőruházati termékekről, a szűréről. A szűrök szabása kevésbé változott az évszázadok alatt, talán csak a cifraszűr 19. századi megjelenése változtatott a régi formákon. Bár a külföldi posztóból varrt polgári divatot, s részben a nemesit is Kassa diktálta Felső-Magyarországon, a szűrök divatja egyértelműen a gömői szürszabók munkáin keresztül terjedt, bár a Felföldön is árulták a legismertebb paraszti viseletet, a debreceni szürte. A vásárokon és megyei árszabásokban már a 17. század második felében megkülönböztetik a gömői szürszabók termékeit, árulják és veszik a josvai (jolsvai), rimaszombati, rosnai (rozsnyói), ratkai (ratkói) szürte, amelyet a 17. században csuhának neveznek. Van, amikor nem különböztetik meg a műhelyeket, s mint a szűrposztónál, a szürnél is csak gömöriről beszélnek.⁵² II. Rákóczi Ferenc által Borsod vármegyének adott limitáció is felsorolja „a debreceni nagy öreg szür”, mint a legdrágább darab mellett a felföldi, köztük a gömői – körmöci, privigyei, rozsnai, rimaszombati – szüröket, melyekből inasnak valót is árultak.⁵³

A gömői szür híre és a magyarországi kézművességben, viseletben elfoglalt meghatározó helye feltétlenül a gömői szűrposztó-készítésnek köszönhető, hiszen az alapja a felföldi juhok szőréből készült jó minőségű, helyi szürsapók által előállított szűrposztó volt, s így ugyanazon régióban készült az alapanyag és a késztermék is. A szabók már a kallómalmokban ellenőrizhették a daróc minőségét, sőt többször végben is árulták. A tömörített posztó, az ún. „csapószür” finomságától függően lehetett szürke vagy fehér, s a 17. század első évtizedeiben egy zempléni (kassai?) árszabás szerint a szürkéből készült öregembernek való szür 1,50 Ft, ugyanez fehérből csak 1,20 Ft-ba került.⁵⁴ Pedig a fehér posztó drágább volt, egy 1744-ben készült borsodi árszabásban a durvább posztóból 1 vég ára 10,50 Ft, „az jobbnak, fejérnek vége” pedig 11,50 Ft.⁵⁵ Helyi szürkallókban

⁵¹ ŠAKR Z-5 doboz Z11.

⁵² Flórián M., (szerk.) 1995.

⁵³ (1706) B.–A.–Z. m. Lt. IV. 501/a 15. köt. 52.

⁵⁴ SFL IV. 1001/b Limitációk (1626–1744).

⁵⁵ B.–A.–Z. m. Lt. IV. 501/b IV. III. 16.

készült anyagból nemcsak hosszú szűrőket, hanem rövidebb ujjast és nadrágot is készítettek. Egy 17. század eleji árszabás a méretre készült ruhák között szűrdomlányt és nadrágot is említ a termékek között („béresnek való daróc dolmány, szűr nadrág”), ugyanakkor árulnak olyan „darócot”, amelynek ujja és gallérja „posztózott”, vagyis finomabb szövettel van bevonva (1,25 Ft), ugyanez az ujjas posztó nélkül 25 dénárral olcsóbb.⁵⁶ 1794-ből való az a nyomtatott árszabás, amely szerint a nagyszűrők mellett kankót, vagyis rövidebb daróckabátot is árultak a felső-magyarországi vármegyékben. Az ujjasok között is volt magyar szabású („magyar szűrkanok”), illetve a szűrdivatban is megjelent a lengyel hatás („lengyel szűrkanok”).⁵⁷ A céhes viszonyok között tiltott verseny a szürszabászat területén a cifraszűr vagy csipkés szűr 19. századi megjelenésében érhető tetten. A hímezett és posztórátéttel díszített szűrkanok gyártásával Gömörben is új minőséget hoztak létre, ezek egyik utolsó darabja az a feketével kivarrt cifraszűr, amely az 1980-as években került a putnoki Gömöri Múzeum gyűjteményébe (4. kép).⁵⁸

A jó szabónak nemcsak a szabás-varráshoz kellett értenie, hanem az elé került kész ruha méretét is meglehetősen pontossággal kellett megbecsülnie. A pozsonyi szabók középkori szabályzatát átvett rozsnói szabók szabályzatában a mesterremek elkészítésén túl a mester köteles megbecsülni egy készruha méretét és a hozzávaló kellékek hosszát, ebben legfeljebb egy fél singet tévedhet.⁵⁹ Az alapanyag minősége nagyon fontos, s a céh erre is kénytelen ügyelni. 1609-ben Gömör vármegye elrendeli, hogy a jolsvai, rozsnói, csetneki és környékbeli posztósok ezután úgy szőjék a gömöri szürkeposztót, hogy 1 vég 30 rőf (*ulna*) és legalább 1 rőf széles legyen,⁶⁰ hiszen keskeny szövetből nem lehet megfelelően szabni.

Speciális termék volt a katonaruha is, igaz, ez a 19. század előtt alig különbözött a civil viselettől. Háborúk idején a céhek feladata volt a hadsereg ruházatának elkészítése is, így a napóleoni háborúk a szabómesterségnek is hatalmas megrendeléseket hoztak. Az első nagy „állami” megrendelést a Rákóczi-szabadságharc alatt kapták a felső-magyarországi szabók, hiszen a fejedelem nagy gondot fordított hadserege felszerelésére, az ezredeknek más-más egyenruhát készíttetett, melyek anyaga általában abaposztó volt. 1704-ben Losonc, Rimaszombat és Miskolc szabóival varratja a kuruc hadvezetés a katonák mundurját, s az ónodi országgyűlésen is rendeletet hoztak arról, hogy a katonák öltözékét a környékbeli vármegyék szabóinál rendelik meg, az árat is limitálta a kuruc állam vezetése, egy köpönyeg és egy nadrág elkészítéséért legfeljebb 48 dénárt kérhettek a vármegyék szabói.⁶¹ A reguláris hadsereg szervezésének egyik fontos modern vívmánya volt az egységes egyenruha bevezetése, melynek elkészítését a konföderális állam vállalta magára. A ruházat fontosságát jelzi, hogy Rákóczi ruházati hadbiztost nevezett ki Beniczky Márton, majd Lónyai Ferenc személyében. A hadvezetés a megyék köteletségévé tette újoncainak egyenruhával való ellátását, de a vezérlő fejedelem 1707. jan. 30-án Rozsnyón kelt levelében közli Borsod vármegyével, hogy bár a császári sereg által felégetett Miskolc továbbra is köteles a portális katonaságot kiállítani, a zsold és az

⁵⁶ SFL IV. 1001/b Limitatiok (1626–1744).

⁵⁷ SFL IV. 1001/b 53/79.

⁵⁸ GMP 89.35.1.

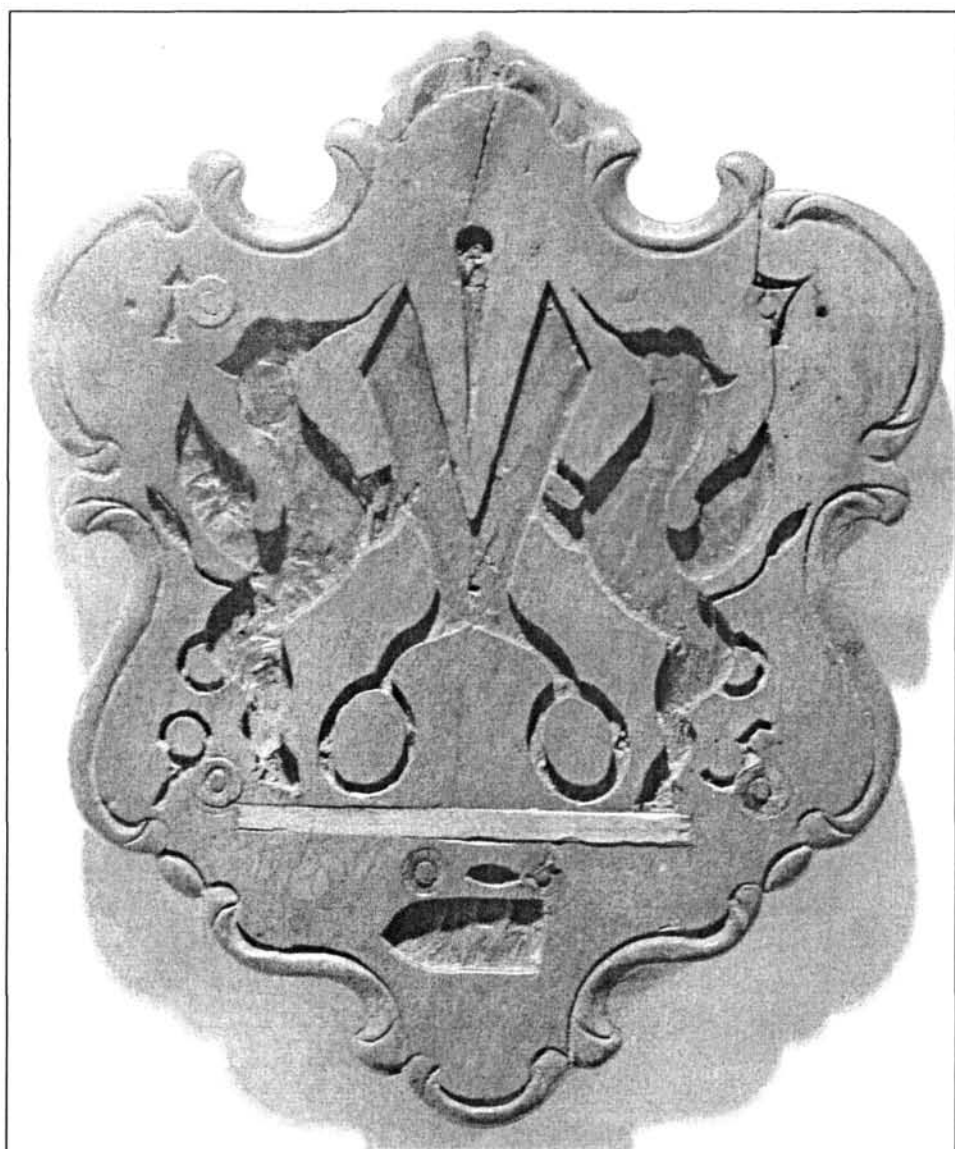
⁵⁹ *Amelly szabó itt le akarja magát tenni, a mesterséget dolgozni és a céhben béállani, tartozik... a kiadott darabokat megmívelni és kimateriálni... mindenféle ruhának, aki eleiben kerül nagyságát és hosszúságát úgy mindenféle materiának is szélességét megmondani, melly kimondásban több nem engedtetik meg nékie egy fél singnél, hogy a megnevezett ruháknak és materiának nagyságát hosszát és szélességét többre vagy kevesebbre mondaná.* ŠAKR Z-IV/26 (1601).

⁶⁰ ŠABBRS CRS Szabó céh iratai. Jegyzőkönyv (1610; 1634–1704).

⁶¹ (1709) B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. II. I. 717.



4. kép. Gömöri cifraszűr a 19. század végéről
GMP 89.35.1.



5. kép. A rozsnói szabók behívótáblája, 1795
BMR



6. kép. Szabóműhely ábrázolása a rozsnyói szabók behívótábláján, 18. század
BMR

egyenruha (*munderungjok és fizetések*) költségei nem a vármegyét, hanem az államot terhelik.⁶² 1709 szeptemberében Pest vármegyében súlyossá vált a pestisjárvány, ezért Bercsényi utasításba adja, hogy a megyére kirótt egyenruhákat Lónyay Ferenc ruházati főbiztos „Zemplén vármegyei városokra” ossza ki. A vármegyék a munkát szétesztették a joghatóságuk alatt élő szabómesterek között. 1708 tavaszán Bercsényi Miklós gróf utasítja Gömör vármegyét, hogy varrassa meg a megyében található mesteremberekkel a saját „lovass regyementje mundírozására” kiutalt posztót. A megyék gyakran vonakodtak a ruházat költségeinek vállalásában, ezért nem egyszer az állam kasszájából kellett a mundérok varratását megelőlegezni. 1709 márciusában az abaúji, gömöri, tornai és borsodi regimentek katonái ruházatára személyenként 1 tallért fizetett az állam a mestereknek.⁶³

Az északkelet-magyarországi régió kézművességének specifikuma a gömöri szűr-szabók tevékenysége, élükön a népes rimaszombati szabócéhvel. A gömöri szűr-szabó mesterséget a helyben előállított szűrposztó indukálta, amellyel egyébként a gömöri szűr-szabók kereskedtek is. A szabók termékei, a gömöri városok nevét viselő szűrök a 19. században is a régió legfontosabb termékei voltak az ország vásárain. A régió belüli munkamegosztás is megfigyelhető Gömörben, hiszen a városias, polgári viselet központja Rozsnyó mint bányaváros német-szabó céhe volt, még a Szepességből is jártak ide mesterséget tanulni. A polgárosodás a városi divatot alkotó német-szabók és a magyaros viseletet készítő magyarszabók specializálódásával, illetve a zsidó szabók megjelenésével indult meg a szabóiparban.

A rozsnyói szabók hagyatékában két 18. századi behívótábla is fennmaradt, ezeket ma a Rozsnyói Bányászati Múzeum (Banické múzeum Rožnava, Szlovákia) őrzi. A fából készült, kartus alakú barokk táblácska, amelyre az 1795-ös évszámot vésték, a szabómesterség jellegzetes eszközeit ábrázolja, a gomblyukazó árt, a szabóollót, a méterrudat és a vasalót (*5. kép*). A másik, rézből kalapált díszes, szintén a barokk ízlést tükröző darabon a rozsnyói szabók műhelyüket jelenítik meg (*6. kép*). A műhelyben német szabású viseletbe, térdnadrágba, harisnyába, szűk gombos zekébe öltözött mester a szabóasztal előtt áll kezében mérőruddal, mögötte ül hasonlóan felöltözve inasa, aki éppen vasal. A zsánerkép a műhelyen belüli munkamegosztást jól mutatja, a szabászat a mester munkafázisa, míg a vasalást a legény vagy inas végzi. A feltűnően díszes ötvösmunkán a gomblyukazó árat két angyal fogja közre, mindegyikük egy-egy kiszabott felsőruhadarabot – legjellemzőbb terméküket – tartja kezében.

GYŰJTEMÉNYEK RÖVIDÍTÉSE

AMK = Archív Mesta Košic (Kassa Város Levéltára, Kassa – Szlovákia)

Cehalia = Céhek gyűjteménye

Krajčiri = Szabók

B.-A.-Z. m. Lt. = Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc

IV. 501/a = Borsod vármegye levéltára, Borsod vármegye közgyűléseinek jegyzőkönyvei

IV. 501/b = Borsod vármegye levéltára, Acta Politica

BMR = Banické múzeum Rožnava (Bányászati Múzeum, Rozsnyó, Szlovákia)

⁶² *Bánkúti I.*, 2003/1. 346. sz.

⁶³ Uo. 236., 12., 136. sz.

- HOM = Herman Ottó Múzeum, Miskolc
 HTD = Történeti Dokumentáció
 I. = Céhes levéltár
 GMP = Gömöri Múzeum, Putnok
 MNM = Magyar Nemzeti Múzeum
 MOL = Magyar Országos Levéltár
 A 35 = Magyar Királyi Kancellária – Conceptus expeditionom 1527–1770
 A 39 = Magyar Királyi Kancellária – Acta generalia 1770–1848
 SFL = Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fiókleveletára
 IV. 1001/b = Szirmay–Kazinczy-féle történelmi iratok (az egykori Zemplén vármegye levéltárából)
 ŠABBRS = Štatny archív v Banskej Bystrici, pobočka Rimavská Sobota (a Besztercebányai Állami Levéltár Rimaszombati Fiókleveletára, Szlovákia)
 CRS = Cechy v Rimavsky Sobote (1609–1871) (Rimaszombati céhek iratai)
 ŠAKR = Štatny archív v Košiciach, pobočka Rožňava (Kassai Állami Levéltár Rozsnyói Fiókleveletára, Rozsnyó-Berzété, Szlovákia)
 Z = Cechy a spoločenstvá mesta Rožňavy 1612-1919 (Rozsnyó város céheinek iratai)
 Z-II = Cech krajčírsky (szabó cég)
 VSM = Východoslovenské Múzeum, Košice (Kelet-Szlovákiai Múzeum, Kassa–Szlovákia)
 CA = Céhes levéltár
 M. Krajčírski = magyar szabók

IRODALOM

Bánkúti Imre

2003 A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont és Zemplén megyékből 1705–1707. Miskolc

Dragóner Béla

1879 A Felső-magyarországi Múzeum-egylet Harmadik Évkönyve. 39–46.

Eperjessy Géza

1967 Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon (1686–1848). Budapest

Éri István–Nagy Lajos–Nagybákay Péter (szerk.)

1976 A magyarországi céhes kézművesipar forrásanyagának katasztere. II. Budapest

Flórián Márta (szerk.)

1995 Az Mester Emberek Míveinek árazása. Csapók, gubások és szűrszabók, süvegesek és kalaposok árszabásai (1597–1821). MTA Néprajzi Kutatóintézet. Budapest

Román János

1965 Zemplén megye falusi és mezővárosi iparának szakmái és mesterségei a XVI–XVII. században, különös tekintettel a Hegyaljára. In: Történelmi Évkönyv I. 9–92. A Magyar Történelmi Társulat Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Csoportja Könyvtára. Szerk.: *Deák Gábor*. Miskolc

Spiesz, Anton

1972 Remeslo na Slovensku v období existencie cehov. Bratislava

FELT CLOAK TAILORS AND FELT TAILORS IN COUNTY GÖMÖR DURING THE 16TH–19TH CENTURIES

The tailors of County Gömör partly worked with coarse, grey felt (they were known as felt cloak tailor, called „szürszabó” in Hungarian), while the finer imported Italian, British, Moravian and Polish textiles were sewn into clothing by felt tailors. The tailors of Rimaszombat (Gross-Steffelsdorf/Rimavská Sobota, Slovakia), Rozsnyó (Rosenau/Rožnava, Slovakia), Jolsva (Eltsch/Jelšava, Slovakia) and Csetnek (Štitník, Slovakia) founded guilds at the close of the 16th century; felt cloak tailors were active in Rimaszombat, while tailors specialising in burghers' clothing catered to the needs of the German population in the mining town of Rozsnyó. Many apprentices from County Gömör studied in these guilds, but some also came from the Szepesség. The activity of the German-speaking tailors in the mining town of Dobsina (Dobschau/Dobšina) was regulated by the German bye-laws from the 17th century. Tailors' guilds were also founded in Nagyrőce (Rauschenbac/Revúca, Slovakia), Ratkó (Ratková, Slovakia), Tiszolc (Teisholz/Tisovec, Slovakia), and in the village of Kövi (Kameňany, Slovakia). The tailors of Gömör sold not only their own products, but also the grey felt produced in Gömör, mainly in the Great Hungarian Plain. The felt cloak tailors eventually became independent; in the 19th century, the so-called German tailors making clothing in the German style separated from the Hungarian tailors catering to the Hungarian population. There were also women tailors, who only made women's clothing. Jewish tailors also appeared in the guilds in the 19th century. The best-known product of the Gömör tailors was the felt cloak, an overgarment worn typically by peasants, which continued to be made and worn in the 20th century.

Éva Gyulai

A KŐMŰVES- ÉS KŐFARAGÓ-MESTERSÉG ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGON A 16–19. SZÁZADBAN

GULYA ISTVÁN

Tanulmányunk időhatárainak kijelölésében döntő szerepet játszott, hogy területünkön a bemutatott mesterségek csupán szórványosan jelennek meg a forrásokban a 16. századot megelőző időszakban. A másik időbeli korlátot az 1872-es, a céheket megszüntető első ipartörvény jelentette, ekkoriban terjednek el az építőipari tőkés vállalkozások, melyek képesek voltak a dualizmus kori városépítési konjunktúra igényeinek kielégítésére. A címben jelzett észak-magyarországi terület némi pontosításra szorul. Kutatásaink¹ elsősorban a történeti Borsod, Abaúj-Torna és Zemplén vármegyék területére terjedtek ki, kitekintéssel Gömör-Kishont és részben Sáros vármegyék felé, azzal a korlátozással, hogy Kassa és más, határainkon kívül eső városok tekintetében a téma teljes feldolgozására nem volt lehetőségünk, ezért ezek tekintetében elsősorban a kapcsolatok és kölcsönhatások jelennek meg e tanulmányban. Mivel a kutatásunk látókörébe vont földrajzi területnek nincs általánosan elfogadott elnevezése, kénytelenek voltunk a címben jelzett tágabb kifejezést használni, bár a köznyelvben ma ez tartalmazza Heves és Nógrád megyéket is.

A korábbi kézművesipar-történeti kutatások meglehetősen mostohán kezelték az építőipari szakmák feldolgozását, ami némileg ezen mesterségek jellegéből is fakadhatott. Hazai céhes szervezeteik teljes körű bemutatására egyetlen kísérlet történt,² ez a kötet azonban már csak terjedelmi okokból sem vállalkozhatott a téma teljes lefedésére. Az 1970-es években megindult kézműipari kutatások feltárták a céhekbe szervezett szakmák alapvető adatait: számukat, fennmaradt írásos és tárgyi emlékeik őrzési helyét.³ A számos, elsősorban a céhek iratanyagainak kutatásán alapuló publikáció⁴ eredményeképp megismerhettük szervezeti felépítésüket, szokásaikat, problémáikat, melyek részben általánosíthatóak, részben helyi sajátosságokat mutatnak. A céhen kívüli iparosok elsősorban mint kontárok, a céhek ellenségei jelentek meg, létszámukra vonatkozólag főként becslések állnak rendelkezésünkre. Az építőipari mesterségek történetét azonban nem lehet pusztán a céhes iratokból megismerni, mivel ezen szakmák jellemzője, hogy a 19. század végéig meglehetősen csekély volt művelőinek száma, céhekbe szerveződésük (néhány települést leszámítva) más szakmákhoz képest jóval később kezdődött, és szervezeteik számban is elmaradtak más iparágakhoz képest. Kevés településen létezett építőipari céh a 19. század előtt, a mesterek vagy távolabbi céhekhez kötődtek landmajszterként, vidéki mesterként, vagy uradalmak részére dolgoztak, esetleg kontárként működtek. A nagyobb városokat leszámítva az építőcéhek késői alakulásuk miatt kevés iratot hagytak maguk után, melyek jelentős része nem maradt az utókorra, így sok céh esetében csak töredékes adataink vannak. A céhen kívüliek kutatása természetesen

¹ Jelen tanulmány az Országos Tudományos Kutatási Alapprogram által támogatott, OTKA T 042839 nyilvántartási számú „Kézművesipar Északkelet-Magyarországon (16–20. század)” című program keretében végzett kutatások eredményeként készült.

² *Bartócz J.*, 1976.

³ *Céhkataszter 1975–1976.*

⁴ *Domokos O.–Nagybákay P.*, 1992., *Szulovszky J.*, 2002.

még nehezebb feladat. A céhes és a kontárnak nevezett iparűzők száma, társadalmi szerepe, rétegződése, vagyona, képzettsége, mentalitása legtöbbször nem, vagy csak nagyon nehezen értelmezhető a céhes iratok alapján. Hasonlóan csak töredékes adatokat kapunk a munka felvállalása, szervezése és lebonyolítása, az anyagbeszerzés szempontjából, a technológiáról, az eszközökről pedig szinte semmit sem árulnak el ezek a források.

A felhasznált anyagokról és az építés, a kömegmunkálás technológiájáról leginkább a fennmaradt épületek és az elpusztultakból megmaradt faragványok tanúskodnak. Építőikről elsősorban a kőfaragójelek illetve az építkezésekkel kapcsolatos iratanyag vizsgálata alapján kaphatunk adatokat. A középkori építkezésekről megfelelő írott források hiányában csupán szórványos ismereteket szerezhethetünk, ezért nagy segítséget jelenthetnek e kor kutatójának a régészet és a művészettörténet összehasonlító vizsgálatai, melyek a későbbi századok épületei esetében is hasznosnak bizonyulhatnak. A kincstári birtokokat felügyelő Magyar Kamara irataiban, a birtokos nemesi családok és az egyházi szervek levéltáraiban, a városok jegyzőkönyveiben és gazdasági irataiban található az építkezésekre vonatkozó dokumentumok, melyek az egyes épületek készítésének idején kívül az építőkre, az építőanyagokra, a költségekre és ritkábban az eszközökre vonatkozó információkkal is szolgálnak. A levéltárakban fellelhető hagyatéki leltárak, inventáriumok, a múzeumokban őrzött szerszámok, képzőművészeti alkotások ábrázolásai, a régészeti kutatások során előkerülő eszközök és a néprajzi analógiák alapján megállapítható egy adott időszak eszközkészlete. A köfajtás és faragás technológiájának megismeréséhez különösen fontosak a néprajzi kutatások, hiszen ezek a munkafolyamatok az elmúlt évtizedek jó részét változatlanul, nemzedékről nemzedékre öröklődtek.⁵

Az iparűzők száma és társadalmi helyzete szempontjából a már említett forrásokon kívül a teljesség igénye nélkül az országos és területi levéltárakban előforduló adóösszeírásokat, dézsmajegyzékeket, úrbéri tabellákat, később a népszámlálásokat, végrendeleteket, hagyatéki leltárakat, peres iratokat, egyházi anyakönyveket említhetjük.⁶ A kifejezetten ipari vagy gazdasági jellegű iratok mellett tehát nagyon sok egyéb forrás áll rendelkezésre állami és egyházi levéltárakban, múzeumi gyűjteményekben, melyekben azonban csak hosszas és aprólékos kutatómunka eredményeként találhatunk a kézművesekre vonatkozó adatokat. Az építőipari mesterségek szakirodalmi feldolgozottságának csekély volta miatt ez a munka jórészt elkerülhetetlennek bizonyult, de számos, a tárgyalta korszak építészetével és történetével foglalkozó publikáció, mely az említett források felhasználásával készült, segítette a kutatást.

Meg kell még említenünk az építőiparhoz sorolt szakmák néhány jellegzetességét, ami a kutatás szempontjait és módszereit befolyásolta. Az emberiség legősibb szükségletei közé tartozik a biztonságos hajlék iránti igény, melyet a természetben rendelkezésre álló anyagok felhasználásával elégítettek ki. A fa és egyéb növényi eredetű építőanyagok uralták a nagy kultúrák építészetét is, a téglá és a kő felhasználása elsősorban a védelmi és a kultikus épületek építésénél jelent meg, később a vezető társadalmi réteg lakóépületeinek falazata is ezekből készült. Ezek az épületek speciális szaktudást igényeltek, melyet egy nagyon szűk, tanult réteg (Egyiptomban pl. papi rend) birtokolt. Az ókori civilizációk komoly építészeti szaktudást halmoztak fel, amit fennmaradt épületeik is igazolnak. A korábbi tapasztalatokat összegző és továbbfejlesztő római építészet a birodalom bukása

⁵ A kőművesmunka vonatkozásában némileg hasonló a helyzet, hiszen a 20. században elterjedő új anyagok és a hozzájuk kapcsolódó mesterségbeli fogások sokban megváltoztatták ugyan az építési tevékenységet, azonban pl. a falazás munkafolyamata hasonlóan zajlik, mint a korábbi évszázadokban, az épület elkészítése során ugyanazokat a fizikai törvényszerűségeket kell figyelembe venni, stb.

⁶ Vissi K., 2002. Dóka K., 1999. és Faragó T., 1991.

után elsősorban írásos emlékeiben élt tovább, amit részben a keresztény, részben a mohamedán egyház tudós papjai, szerzetesei örökítettek át a népvándorlás korának zavaros időszakán. A középkori építészet korai szakemberei egyházi személyek voltak, akik mellett lassan kinevelődött a világi kőművesek és kőfaragók rétege, mely azonban a 19. századig egy nagyon kis társadalmi csoportot jelentett. A kőbányászat és építőkö-faragás egyszerűbb technológiája miatt könnyebben elsajátítható volt, viszont a díszítő faragványok készítése, az épületek tervezése és felépítése már komoly szaktudást igényelt. A történelem során ezért az építőket mindig tisztelet övezte, az építéshez számos legenda, szokás és babona kapcsolódott (pl. építőáldozat).

Az építőszakmák nem piacra dolgoztak, hanem mindig egyedi megrendelésre, tehát a kézműves kutatások fontos elemei, mint a piacok, vásárok, a kereslet-kínálat és piackörzetek gazdaságtörténeti kutatása esetükben nem értelmezhető. Nem voltak hagyományos értelemben vett műhelyeik, a kőfaragók is legtöbb esetben a kő lelőhelyén, vagy az építkezés helyszínén dolgoztak. Az építkezések komoly szervezést igénylő, erős fizikai igénybevételt jelentő munkák voltak, ahol a szorosabban vett építőiparosok (kőfaragók, kőművesek, téglavetők, ácsok, tetőfedők, cserepesek) mellett számos más szakma képviselői is dolgoztak (pl. asztalos, bádogos, lakatos, köteles, kovács). A mesterré válást számos körülmény nehezítette. A már említett szaktudást hosszú évek gyakorlatával lehetett megszerezni, az építkezések inkább sok legény és segédmunkás tevékenységét igényelték, egy-két mester irányításával. Megélhetésüket nehezítette, hogy az építőmunka szezonális jellegű, jórészt a tavasztól kora ősziig tartó időszakra korlátozódott, ez a komoly fizikai igénybevételt és a megrendelések esetlegességét is figyelembe véve nem tette túlzottan vonzóvá az építőipari szakmákat.

Mindezek előrebocsátása után tanulmányunkban bemutatjuk a kőműves- és kőfaragó-mesterség megjelenését a felvázolt földrajzi határok között, megjegyezve, hogy forrásaink alapján részletesebben a borsodi és zempléni területeket fogjuk tárgyalni. A mesterek és munkáik mellett a területen létrejött építőcéhek életét, a technikai és munkaszervezeti kérdéseket, valamint az építőiparosokat, mint társadalmi csoportot kívánjuk elemezni. Végül kísérletet teszünk az építőszakmák 16–19. századi jelentőségének meghatározására a terület ipartörténete, építésze és városiasodása szempontjából.

A KŐMŰVES- ÉS KŐFARAGÓ-MESTERSÉGEK TÖRTÉNETE

A középkorban a népesség anyagi lehetőségeitől függő és az adott terület építészeti hagyományaitól meghatározott jellegű és anyagú építményeket használt különféle céljaira. A veremháztól a gerendaházig a természetben fellelhető anyagok változatos kombinációit használta lakása, gazdasági építményei és középületei elkészítéséhez. A fa- és földházak elkészítése nem igényelt különösebb szakértelmet, a népesség zöme mindennapi munkája során ugyanazokat a technikákat és eszközöket használta, ami ezek elkészítéséhez is szükséges volt. A társadalom felső rétege az Árpád-korban lakóépületei céljára főként faépítményeket használt, a templomok és az erődítmények egy része épült csak kőből vagy téglából. A tatárjárás megmutatta a kőépítkezés fontosságát a biztonság szempontjából, ezután királyi engedéllyel a földesurak is építhettek magánvárakat kőből. Az építészeti kultúra a hazánkban letelepedő szerzetesrendekkel honosodik meg a 11–12. században, képviselői zömmel itáliai és francia származású egyháziak voltak. Az egyházi központokban (pl. Esztergom, Pécs) kialakuló kőfaragóműhelyek szakemberei építették az egyházi és világi épületeket, ők végezték mind a faragást, mind az építést, mely szak-

mák csak a 17–18. század tájékán kezdenek szétválni. Az kőfaragó-kőművesmesterség művelőinek alacsony száma miatt nagyon keresett és megbecsült foglalkozás volt a középkorban, a tehetségesebb mesterek országszerte dolgoztak. Térségünkben 1378-ból név szerint ismerünk egy szakembert, a valószínűleg ekkortájt befejeződő diósgyőri várépítkezésről Nagy Lajos király Eperjesre küldi Ambrus mestert a város falainak építésére.⁷ A 15. században országszerte ismert építőmester volt a kassai István kőfaragó,⁸ talán ő ugyanaz az István mester, aki az 1470-es években a diósgyőri várban dolgozik, mivel egyéb munkái Kassáról és Bártfáról ismertek.⁹ A döntően német ajkú Kassa és a szepességi városok élen jártak Északkelet-Magyarországon az építőipari ismeretek elterjesztésében.

Térségünk fejlődését a 16. század közepétől lefékezte a török hódítás és az ország szétszakadása. A háborús viszonyok közepette az építőipar a végvidékeken elsősorban a hadmérnöki tudományt szolgálta: Borsodban, Abaúj megye nagyobb részén és Alsó-Zemplénben a 16–17. században az építőanyagok kitermelése és a mesterek munkája szinte kizárólag az erődítményekhez kötődött. A hódoltsági terület határai a 17. század elejéig folyamatosan északkelet felé tolódnak, a határövezet településeit török portyák fenyegetik, az általuk elpusztított kőépületeket nem tudják helyreállítani, a létbizonytalanság miatt nincs is nagyon értelme. A várak építését részben szerződötetett külhoni, részben hazai mesterek végezték, néhányuknak neve is fennmaradt a forrásokban. Ónodon a 16. század első évtizedeiben, mikor az oszmán hódítás még távolinak tűnik a vidéken, itáliai, budai és környékbeli mesterek dolgoznak a vár csinosításán.¹⁰ A borsodi és zempléni területeken a felvidéki városok mestereinek szakértelme nélkülözhetetlen volt, különösen az ország ketté-, majd háromfelé szakadásának háborúi idején, mikor a területen folyó harcok és portyázások következtében a várak erődítése kapott prioritást. A Perényiek birtokainak védelmét szolgáló várak (Patak, Terebes, Ónod) megerősítése, korszerűsítése állandó keresletet támasztott az építőiparosok iránt a 16. században. Perényi Péter a fennmaradt levelezése alapján Eperjestől 1529-ben, 1534-ben és 1541-ben, Kassától 1534-ben, 1541-ben, Bártfáról 1535-ben kér építőmestereket pataki és terebesi munkákhoz.¹¹ Kérésének nyomatékosítására hatalmi eszközöket vetett be, 1534-ben az eperjesiek nem küldtek mestereket, ezért megvonta a városnak korábban adott kedvezményeit, magas vámot és dézsmát vetett ki tolcsvai birtokukon termelt boraikra, szállításukat is korlátozta. Mivel az említett városoknak voltak birtokai a Hegyalján, a környék leghatalmasabb földesurával nem akaszthattak tengelyt és teljesítették kéréseit.¹² A pataki uradalom későbbi birtokosai is támaszkodtak a városok szakembereire, 1589-ből név szerint is ismerjük András kassai kőművesmestert, aki Sárospatakon dolgozott.¹³ A 17. században Zemplénben számos vár, templom és kastély építésén dolgoznak az említett szabad királyi városok mesterei.¹⁴ A pataki uradalomban a Rákócziak idején

⁷ Draskóczy I., 1996. 153.

⁸ Domokos O.–Nagybákay P., 1991. 621–622.

⁹ Draskóczy I., 1996. 156.

¹⁰ Az itáliai származású Paulus mestert, a budai Ferencet, valamint 1517-ben Miskolci György és Ambrus kőfaragókat említik a források, utóbbiak egyszerűbb faragványokat készítettek. Falazáshoz kőanyagot a Bükkből, aranyosi cseh kővágóktól, illetve az uradalom megyaszói bányájából szereztek be. Détsly M., 1975. 196.

¹¹ Détsly M., 1989. 12–13., 32. és 82.

¹² Détsly M., 1989. 13.

¹³ Détsly M., 1989. 63.

¹⁴ Patakon telepedik le a lőcsei Medvés Márton (Martinus Bern) kőfaragómester 1634-ben, ahol 1657-ig szerepel a forrásokban. Détsly M., 1996. 6.; 1634-ben tornyot épít Olaszliszkán az eperjesi Stenczel Dániel, 1668-ban Újhelyben dolgozik a szintén Eperjes környéki Lapispatak Mihály. Román J., 1965. 24.

jelennek meg az erdélyi kőművesek, akiket a fejedelmi birtokokról küldtek a pataki és az ónodi várak építkezéseihez.¹⁵

Röviden meg kell említenünk a sárospataki malomkőbányászatot, ami bár nem tartozik az építőiparhoz, a technikájával, eszközkészletével egyaránt a kőfaragómesterséghez tartozó, specializálódott tevékenység, fontos szerepet játszott a város gazdasági életében. A kiváló nyersanyagot nyújtó, a helyi kővágók által évszázadokon keresztül művelt Megyer-hegyi kőfejtő több kisebb-nagyobb részből állt, melyek gyakran gazdát cseréltek. A kővágók száma jelentősen ingadozott, tevékenységük az uradalom utasítására időnként építőkö bányászatára is kiterjedhetett, valószínűleg részt vettek a város és a vár építkezésein.¹⁶

A 16–17. században a korszerű várépítészet mesterei elsősorban az itáliai kőművesek és építészek voltak, de számos más nációnak képviselői is dolgoztak hazánkban. Sárospatakon a vár építését 1534–37 között a Milánó mellől származó Alessandro (Alexander, Sandrinus) Vedani vezeti, aki a városban telepedik le, 1555-ben szőlőt kap urától, 1560-ban pedig mentesül a jobbágyi szolgáltatások alól, csupán mesterségével tartozik szolgálni, amiért fizetést kap. Élete folyamán a Perényi-várak építésén dolgozik Ónodon, Füzéren, Terebesen.¹⁷ Az említett 1534–37 közötti építkezésen dolgozott a dél-német Bonifacius Wolgemuth, 1539-ben pedig Lengyelországból érkezett Patakra a valószínűleg itáliai Laurentius 12 segédével.¹⁸ A szinte folyamatosan jelentkező igény a végvárak közelébe vonzotta az építőipari szakembereket, ezt jelzi, hogy a 16. századi forrásokban a zempléni várak falvaiban számos esetben megjelennek a kitermést végző kővágók és a kőművesek, bár sok esetben csupán nevük jelzi foglalkozásukat, az iparúzókat nem jelezték külön az összeírásokban.¹⁹ A végvárak korszerűsítését a Habsburg-hatalom szinte kizárólag külföldi, itáliai, német és francia építészekre bízta, akik megtervezték a védműveket és irányították a munkálatokat, egyben garanciát jelentettek a legkorszerűbb hadtudományi ismeretek megvalósítására.²⁰ A 15 éves háborút követően a komolyabb harci cselekmények elkerülték Északkelet-Magyarországot, ezért inkább a nyugati végvárak fejlesztésére koncentrálták az erőket, vidékünkön a 17. századi korszerűsítési programot többnyire csak terv szinten maradtak, a várokon csak kisebb javítási munkákat végeztek. A kuruc háborúk idején újra hadszíntérré váló vidék várai a hadjáratok után feleslegessé váltak, Tokajt, Szendrőt, Sárospatakot felrobbantották, Ónodot a törökök gyújtották fel 1688-ban.

A török által nem szorongatott, területünk északi részén fekvő királyi városokban (Kassa, Eperjes, szepesi városok) gazdag nemesek és polgárok már a török korban lehetőség szerint kőházat építettek maguknak, ami egyértelműen a vagyont és a vezető társadalmi réteghez való tartozást szimbolizálta. A török járta, majd a kuruc háborúk által újra és újra megtépázott borsodi és alsó-zempléni tájak mezővárosaiban a 18. századtól kezd elterjedni a kőépítkezés a magánszemélyek körében. Miskolcon a város tehetősebb

¹⁵ Az 1630-es években a dési Sánta Kőműves György a vezető mester, az 1640-es évek első felében a gyulafehérvári Mátyás mester irányítja a munkálatokat. *Détszy M.*, 1996. 19–20., 23., 28., és 40–57.

¹⁶ *Román J.*, 1965. 12–20. Tevékenységükkel kapcsolatos iratanyag: SRK. Nk. K. 1625. jelzet alatt található.

¹⁷ *Détszy M.*, 1989. 26., 40. és 47.

¹⁸ *Détszy M.*, 1989. 26–27. és 31–32.

¹⁹ Sárospatak: 1554-ben: Alexander Vedani, György (Georgius de Byssó), Antal, István, 1567-ben: ugyanők, valamint Ferenc és Ambrus. *Détszy M.*, 1989. 41.; 1570: Alexander Vedani, Kőműves István, Kőműves Ferenc. *Détszy M.*, 1989. 47.; Bodrogeresztúr: 1571-ben Kőmewes Antal fizet bordézsímat. *N. Kiss I.*, 1966. 118., Tarcalt: 1570–83 között szerepel Kőmewes Paul. *N. Kiss I.*, 1966. 162.

²⁰ Tokajt: *Détszy M.*, 1995., Ónod: *Détszy M.*, 1975., Tomka G., 2000., Szendrő: *Tomka G.*, 2002. több helyen.

lakói a 17. századi hagyományok alapján telkük utcára néző oldalára építették a kőből készült, általában kisebb méretű „*fejér házat*”, az épület hátsó traktusa pedig fából vagy paticsból készült. Az egy-két boltozott szobából, kamrából és pitvarból álló földszintes házakat a telken silányabb anyagokból készített gazdasági épületek egészítették ki. A városi lakosság többsége fából, paticsból, vályogból, illetve ezek kombinációiból álló lakóházakban lakott. A házak tetőzete zsúp-, nád- vagy zindelyfedéssel készült, a cserép csak a 19. században jelenik meg Miskolcon. A fűtésről boglyakemence gondoskodott. A vagyonos nemesség és polgárság (elsősorban kereskedők és kézművesek) a kor építészeti és lakberendezési divatjait némi késéssel követve igyekeztek az 1700–1800-as években házaikat nagyobbra és komfortosabbra építtetni. Egyre több a kőépület, melyeket a belvárosban emeleteresre építenek át, a boglyakemencéket felváltják a cserépkályhák, az ólomüveges ablakokat a fába foglalt üvegek.²¹

A 18. században a püspöki székváros, Eger és a szabad királyi város, Kassa mesterei képviselik a térségben az építőipari szakmákat. A püspöki birtokokon folyó építkezések számos külföldi mesterembert vonzanak Egerbe és környékére, a hódoltságban töltött évszázadok építészeti lemaradását gözerővel próbálják behozni. Miskolcon alig néhány mesterember működik a 18. század folyamán, az összeírásokban 1770-ig nem is jelennek meg, csupán más források alapján ismerjük néhányuk nevét.²² Az uradalmi és magánépítkezéseken többnyire egri, gyöngyösi, kassai és eperjesi építőmesterek dolgoznak, közülük jó néhányan letelepedtek a városban.²³ Az 1770-es összeírás szerint mindössze két adózó kőművesmester élt Miskolcon,²⁴ ami kevésnek tűnik, de az 1773-ban megalapított miskolci kőműves, ács és kőfaragó egyesült céh első mesterei között is csak 3 kőműves, 1 kőfaragó és 1 ács található.²⁵ Nem tudjuk, hogy a neveik alapján legalábbis német ajkúnak tekinthető mesterek honnan érkeztek a városba, a püspöki esetleg a diósgyőri koronauradalmi építkezések vonzották őket a vidékre német területről, vagy pedig Kassáról, esetleg más királyi városokból települtek át. Kassán, Lőcsén, Eperjesen, Bártfán a török kor végén már működnek építőipari céhek,²⁶ esetleg azok vidéki mesterei lehettek eleinte a Miskolcon dolgozó kőművesek és kőfaragók, de előfordulhat, hogy más céhekbe valamilyen oknál fogva be nem vett, ott kontárnak minősülő kézművesek

²¹ Gyulai É., 2000. 133–135.

²² 1726–41. Bálint János, 1751. Kőműves Mátyás biztosan helybeliek. *Marjalaki Kiss L.*, 1955. 33–34. 1756–58. Johannes Lochmeister kőműves és Steinlochner Károly kőfaragó. B.-A.-Z. m. Lt. IV. 508/a. 4. dob. 47. Borsod vármegyeháza és tömlőce körül munkálkodó mesteremberek fizetési listája 1759.; 1765. Gasparus Kővágó sem mestersége, csupán neve szerint szerepel. B.-A.-Z. m. Lt. XI. 601. 1. dob. 34. Miskolc kamarai város összeírása., Neve foglalkozását is jelölte, amit kőfaragó eszközöket is tartalmazó hagyatéka bizonyít 1786-ból. *Veres L.*, 2000. 327.

²³ 1736-ban a református iskola felmérését majd bővítését Rét Jakab kassai, Csermini János egri és Orchovszki József (származása nincs jelölve) végzi. *Marjalaki Kiss L.*, 1955. 33.; az 1740-es években a városi vendégfogadó építésén egy eperjesi kőműves, majd Pfojtenberger Lőrinc egri mester dolgozik. *Marjalaki Kiss L.*, 1955. 34. 1783-ban nemes Törös Tamás a kassai Johann Michael Scheidler kőművesmesterrel köt szerződést háza építésére, aki két év múlva már miskolci lakosként szerepel a városi összeírásban. *Bodó S.*, 1972. 48–49. A Kossuth utcai református templom építését is Scheidler vállalta fel, 1799-es halála után Pottinger Ferenc kassai, majd Rábel Ferenc gyöngyösi mester építi a templomot. *Gyulai É.*, 2000. 149.

²⁴ *Veres L.*, 2000. 336.

²⁵ Johannes Zöts főcéhmaster, Johannes Jung kis céhmaster, Christoph Craus kőműves, Stephan Kugler kőfaragó és Joseph Openrieder ács mesterek. HOM. HTD. I. 76. 9. 2. A miskolci kőműves-, ács- és kőfaragó-céh német nyelvű naplója.

²⁶ Fennmaradt privilégiumaik alapján Kassán 1573-tól kőműves-kőfaragó, Lőcsén szintén 1573-tól kőműves-kőfaragó, Eperjesen 1615-től kőműves-kőfaragó, Bártfán 1616-tól kőművescéhek működtek. Céhkataszter 1975–1976.

elvándorolva céhet alapítottak maguknak a városban. A miskolci céh alapításának körülményei még nem tisztáztak, további kutatásokat kívánnak.

A 19. század első felében a térség több városában is alakultak építőipari céhek,²⁷ ami azt jelzi, hogy egyrészt volt elég mester a testület létrehozásához, másrészt a mesteremberek egy része, nyilván gazdasági megfontolásból szükségesnek tartotta a céhalkítást. Az építők számának emelkedését csak a céhek akadályozhatták: egy adott településen és vonzáskörzetében a céh tagjai valószínűleg limitálták az egy időben mesterként működő tagok számát, ami elsősorban nem a versenytársak számának korlátozását jelenthette, sokkal inkább arra törekedtek, hogy mindegyiküknek jusson elegendő olcsó munkaerő: legény és inas. Az építőipar a leginkább munkaigényes ágazata volt a kézművesiparnak, egy mesternek komolyabb munkák felvállalásához akár tucatnyi legényre is szüksége volt, csak akkor lehettek biztosak a megélhetésükben, ha a legények mesterré válását akadályozták. A céh szabályozta a munkavállalás feltételeit, a tagok feloszthatták maguk közt a piacot, és ami a legfontosabb, a testület felléphetett a céhen kívüliek ellen.

Korszakunk végéig a térségben az építőiparban dolgozók létszáma folyamatosan növekedett, bár ez az állítás a céhek tagságára nem igaz. A városokban és falvakban számos kontárnak titulált szakember dolgozott, akik nem föltétlen voltak tudásuk szempontjából is kontárok, csak nem tudtak vagy akartak csatlakozni egyik céh tagságához sem. A települések birtokosai általában megvédték őket a hatóságok zaklatásaitól, mivel szaktudásukat jól hasznosíthatták. A nagyobb uradalmak alkalmaztak kőműveseket az épületeik karbantartására, felújítására, ezek szabályos szerződéssel dolgoztak az uradalmak részére.²⁸

A 19. század második felében a városiasodás térségünk gyorsabban fejlődő mezővárosaiban is jelentős változásokat hozott a települések arculatát illetően. Minden város szeretett volna méltó középületeket emeltetni, a módosabb polgárok lakásigényei is emelkedtek, így az építőipar számára évtizedes konjunktúra kezdődött. A kereslet óriási volt, amit a céhes mesterek már csak ügyel-bajjal tudtak kielégíteni, viszont a céhen kívüli pallérok minden korlátozás nélkül vehettek föl legényeket a felvállalt építkezésekhez. A megbízások elnyerésében elsődleges az ár volt, a munkákért folyó versenybe csak azok tudtak bekapcsolódni, akik versenyképes árakkal dolgoztak. Korszakunk végén megjelennek az építési vállalkozók, olyan tőkeerős szakemberek, akik bármikor képesek rugalmasan alkalmazkodni a megrendelők igényeihez, képesek beszerezni az építőanyagokat, vagy akár azok kereskedelmét is kézben tartják, és saját maguk már nem végeznek fizikai munkát, csupán a szervezéssel és az ellenőrzéssel foglalkoznak. Az építőszakma a századfordulóig tartó konjunktúrától fűtve soha nem látott virágzásnak indul a térségben, a városok legtöbb középülete ebben az időszakban épül.

²⁷ Rozsnyón 1819-ben kap privilégiumot az ács-, kőműves-, kőfaragó-, lakatoscéh, Rimaszombatban 1820-ban ács-, kőműves-, molnárcéh működik. Sátoraljaújhelyen és Sárospatakon valamikor az 1820-es években alakítanak vegyes építőipari céheket. Céhkataszter 1975–1976.

²⁸ Az újmassai kohó és a hámorok mellett a vasgyár alkalmazásában 1820-ban 4 kőműveslegény, 1829-ben 1 kőműves, 1834-ben 2 kőműves dolgozik. KKM. DGY. 72. 4. 56.; *Porkoláb L.*, 2003. 96.; és *Németh Gy.*, 2000. 392.

A KÖMŰVES- ÉS KŐFARAGÓCÉHEK

A kézművesipar történetének eddigi kutatási eredményeinek köszönhetően jól ismerjük a céhek, köztük az építőipari céhek általános jellemzőit, szervezeti formáit, szokásait és szabályait, valamint feltárták gazdasági és társadalmi jelentőségüket is.²⁹ Nem kívánunk fölösleges ismertetésekbe és elemzésekbe bocsátkozni, ezért az általánosságokat elhagyva csupán az Északkelet-Magyarországon működött és kutatható iratanyaggal rendelkező építő céhek néhány sajátos vonását szeretnénk megragadni, illetve bepillantást nyerni a céhek mindennapjaiba. Térségünkben a legjobb forrásokkal a kassai és a miskolci (a két legnagyobb) céh vonatkozásában rendelkezünk, mindkét szervezetről a 18. századtól állnak rendelkezésre iratok (jóllehet a kassai építőcéh legalább 1573-tól működött). A sárospataki és a rimaszombati céhektől kisebb anyagok maradtak ránk, a többről csak szórványos adataink vannak.³⁰

Más kézművesszakmákkal ellentétben a kőművesek és kőfaragók esetében nem igazolható a térség legnagyobb kézművesközpontjától, Kassától való függés. A 18–19. században alakuló céhek már nem kaphatnak másik céhtől, vagy városi tanácstól artikulusokat, kizárólag az uralkodó, illetve a Helytartótanács által egységes felépítés szerint készülő privilégiumokkal láthatják el az újonnan alakuló testületeket. Ezért bármilyen fontosak is voltak a térség építőiparának történetében a kassai mesterek, a város és a céh tagadhatatlan kisugárzása ellenére az újonnan alakuló céhek önálló, független szervezetek, nem a kassai fiókcéhei. Az 1813-as egységes céhlevél formula érvényesülése érdekében a korábban már privilégiummal rendelkező céhektől, így a miskolcitol is bekérik az iratokat azzal az ígérettel, hogy hamarosan új privilégiumot kapnak. A miskolci céh a régi szabályait szeretné megtartani, melyek nagyjából megfelelnek az újabb követelményeknek is, amit az egri céh megújított szabályai alapján is igazolnak.³¹ A kiadott egri szabályzattal való egyezésre hivatkozva próbálják meggyorsítani az ügymenetet, ami nem vezet eredményre, a bürokrácia lassúsága miatt évek múlva, 1822-ben kapnak privilégiumot.³²

A céhek Kassától való függetlensége természetesen nem jelentette azt, hogy egyes mesterek, akik nem Abaúj megyében laktak, vidéki mesterként, landmajsztérként ne kapcsolódhattak volna a kassai céhhez. Elképzelhető, hogy a 18. században, a miskolci céh alapítása előtt a városban dolgozó mesterek a kassai céh tagjai voltak, ahogyan később a miskolci céhnek is voltak más megyékben landmajszterei.³³ Céhszervezetek híján a mesteremberek kénytelenek voltak távolabb székelő céhekbe állni, vagy vállalni a kontárkodás következményeit. Torna megye elöljárói 1815-ben a Helytartótanácsnak a céhekkel kapcsolatban a következő tájékoztatást adják:

„Ámbár megyénkben számosabb mester emberek találkoznak, ezek mindazon által mindnyájan a szomszéd vármegyékbeli nagyobb városokban (széljegyzet: nevezetesen Kassán, Rosnyón és Miskolctzon) lévő czehekkal lévén összekötetésbe, a parantsolt

²⁹ Domokos O.–Nagybákay P., 1992., Bartócz J., 1976.

³⁰ Őrzési helyeikre lásd a források jegyzékét.

³¹ HOM. HTD. I. 76. 9. 57.

³² HOM. HTD. I. 76. 9. 41. A kiváltságlevél kiváltása meglehetősen költséges volt, 411 forintjukba került. HOM. HTD. I. 76. 9. 66–67.

³³ A témával bővebben foglalkozik Bodó S., 1975.

*tudósítás részünkről ez okon fel nem küldethetett.*³⁴ 1840-ben a felső-tornai járás szolgabírája hasonló tartalmú jelentést tesz a megyének, kontárokat is említve.³⁵

Céhbeli mesternek lenni mindenképpen bizonyos rangot jelentett, bár a 19. század elejétől kezdve a céhek érdekérvényesítő képessége egyre csökken, sok tekintetben a hanyatlás jelei mutatkoznak. Az építőcéhek – bár a mestereket szaktudásuk miatt megbecsülték – nem tartoztak a testületek elitjébe. Kassán a 16–17. században számos mesterség képviselői tagjai a városi tanácsnak, kőműves vagy kőfaragó azonban nem jutott be a város vezetésébe.³⁶ Más településeken egyes kőművesmestereknek sikerült bekerülniük a helyi elit körébe: Sárospatakon a Perényiek vezető építőmestere, Alessandro Vedani idős korára bekerült a városi esküdtek közé, „Kőmies Sándort” a szavahihető régi emberek sorában emlegetik;³⁷ 1841-ben a miskolci céh oszlopos tagja, Ganczberger Antal kőművesmester szerepel a városi tanács tagjai között,³⁸ Klir Vencel korábban szintén tanács tag volt, egyik veje, a nem építőiparos Sztribernyi János is a városi tanács tagja.³⁹

A céh mindennapjait leginkább a munkával kapcsolatos ügyek töltötték ki. Az építőcéheknél nincs nyoma annak, hogy közösen szereztek volna megbízást, vásároltak volna építőanyagot, minden mester önállóan dolgozott, a céhet csupán a legények érdekeinek korlátozására és a hatóságok irányában való fellépés céljára használták. A céhtagok gyakran megszállnak egymással, az iratokban előfordul, hogy büntetéspénzt fizettek a mesterekkel egymás sértegetése miatt.⁴⁰ Gyakori probléma a legények egymástól való elcsábítása,⁴¹ a céhszabályok megsértése⁴², de a legtöbbször visszatérő téma a kontárok kérdése.

A céh, a kontárkodó iparos és a hatóságok hozzáállásának iskolapéldája a Miskolcon az 1820–30-as években kontárkodással vádolt kőművesek ügye. 1822-ben a céh kontárkodás vádjával feljelenti Grósz Antalt.⁴³ A bepanaszolt kőműves álláspontja szerint, bár ő a helyi céhben kitanulta a mesterséget, a céh „kenyér féltés miatt” nem volt hajlandó felszabadítani, ezért Szepesolaszi város kőművescéhének vidéki mestere lett, ott remekelt is. A céh álláspontja szerint azért nem vették be, mert nem tud rajzolni, és nem fogadják el a mesteri bizonyáglevelét sem. A városi tanács több esetben is eltiltja a munkától, a céh tagjai akadályozzák ahol csak tudják, ő azonban nem adja fel és minden határozatot megfellebbez.⁴⁴ Miközben ügye megjár minden hivatalt, tovább folytatja mesterségét. 1827-ben ismét feljelentik legények elcsábítása miatt, de nem sikerül elérniük Grósz eltiltását.⁴⁵ 1834–36 között aztán összehangolt támadást indítanak az érdekeiket sértő, vagyis a Miskolcon munkát vállaló kontárok ellen. Grósz Antal mellett megvádolják a rabdolgoztató intézet vezetőjét, hogy elorozza előlük a megbízásokat és kontár legényeket foglalkoztat, valamint Gomolya Mihály kőművest, aki szerintük vándorlás és remek készítése nélkül, pénzért szerezte mesteri rangját a rosznyói céhtől.

³⁴ SOBA. TŽ. 159/10.

³⁵ SOBA. TŽ. 160/7.

³⁶ *Ostrolucká* 1998. 61–62.

³⁷ *Dětsly M.*, 1989. 47.

³⁸ Miskolc története III/2. kötet 675. 39. sz. melléklet (készítette: Fazekas Csaba)

³⁹ HOM. HTD. I. 76. 9. 3.

⁴⁰ HOM. HTD. I. 76. 9. 5.

⁴¹ HOM. HTD. I. 76. 9. 8.

⁴² Uo.

⁴³ HOM. HTD. I. 76. 9. 40.

⁴⁴ HOM. HTD. I. 76. 9. 3.

⁴⁵ HOM. HTD. I. 76. 9. 36.

Utóbbi vádat a rozsnóiak Gömör vármegye hatóságain keresztül cáfolják, de ismét eltelik két év, mire a miskolciak elérik, hogy a rozsnói céhet kötelezik a szabálytalanul felvett Gomolya mesterek közül való törlésére.⁴⁶ A probléma továbbélését jelzi, hogy 1846-ban újra a kontárok eltiltása érdekében kérvényez a céh,⁴⁷ de ekkorra a hatóságok már ritkán támogatják a céhek törekvéseit. 1851-ben császári rendelet teszi kötelezővé a céhekbe jelentkező, korábban kontárkodó kézművesek felvételét, ha egyébként megfelelnek az előírásoknak. A miskolci céhbe két kontár kőműves kéri a felvételét, Csorba Lajos 1846-ban mint kőbánya bérlője szerepel,⁴⁸ Reinitz József az egri céhben tanult, ott is dolgozott mint pallér, de már egy ideje Miskolcon kontárkodik.⁴⁹

A kontárkodás végigkísérte a céhek működését egészen megszűnésükig. A céhtagok azonban nem hitték el, hogy a céheket felszámolhatják, erre utal, hogy amikor már előkészítés alatt volt az 1872-ben kihirdetett céhtörvény, a kassai kőművesek drága pénzen céhzászlót készíttettek.⁵⁰ A miskolciak is nehezen fogadták el a céhek felszámolását, 1876-ig tartanak – igaz ritkán – céhgyűléseket és pénzért szegődtek a tanoncokat.⁵¹

A MUNKA VILÁGA: TECHNIKA, ESZKÖZÖK, ANYAGOK ÉS BÉREK

Munkaszervezés, munkarend

Amint a bevezetőben is jeleztük, az építőipari munka az egyik legösszetettebb tevékenység a kézműves iparágak között. A több egymásra épülő munkafolyamat összehangolása sok odafigyelést és szakértelemet követelt, hiszen a rosszul szervezett munka az időjárás szeszélyeitől függő építkezéseken felesleges csúszásokhoz és kényelmetlenségekhez vezetett. A középkori templomépítkezések során Európában kialakult építőpályók és műhelyek vezetői tartották kézben a munkát. Hazánkban források híján nehéz igazolni a hasonló munkaszervezetek létét, azonban bizonyos mestertársulások, építőcsapatok Magyarországon is működtek, zömmel vándorló külhoniakból verbuválódtak.⁵² Területünkön a nagyobb templom- és várépítkezések vonzották a cseh, német, erdélyi és főként itáliai szakembereket a 15–17. században,⁵³ akik azonban a munkák végeztével továbbálltak, csak ritkán fordult elő, hogy itt telepedtek le, ekkor is inkább földesurak szolgálatában.⁵⁴

A 16–17. században az észak-magyarországi végvárok erősítéseinek kiépítésével, javításával mind a Habsburg-uralkodók, mind az erdélyi fejedelmek a szolgálatukban álló nevesebb külföldi építőmestereket bízták meg, akik felmérték az erődítmények állapotát és javaslatokat tettek, alkalmanként pedig megtervezték az építkezéseket és irányí-

⁴⁶ HOM. HTD. I. 76. 9. 10. és 30.

⁴⁷ HOM. HTD. I. 76. 9. 58.

⁴⁸ B.-A.-Z. m. Lt. XI. 601. 5. dob. 521. A diósgyőri koronauradalom bérlői 1846.

⁴⁹ HOM. HTD. I. 76. 9. 24–25.

⁵⁰ VSM. CA. Murári. Pč. 9. A zászló ugyanúgy a céhek szimbolikus tárgya volt, mint a pecsétek és a céhbehívó táblák. Bővebben: *Bodó S.*, 1968., és *Bodó S.*, 1970.

⁵¹ HOM. HTD. I. 76. 9. 2.

⁵² *Détsy M.*, 1989. 26–27.

⁵³ A végvárok építésénél dolgozó külföldi és hazai mesterekről bővebben: Sárospatak: *Détsy M.*, 1989., *Détsy M.*, 1996., Tokaj: *Détsy M.*, 1995., Ónod: *Détsy M.*, 1975., *Tomka G.*, 2000., Szendrő: *Tomka G.*, 2002. Eger: *Détsy M.*, 1963. több helyen.

⁵⁴ Ilyen mester volt az itáliai Alessandro (Alexander) Vedani, aki Sárospatakon telepedett le, és több évtizedes tevékenysége során a Perényiek szolgálatában több várak építésében is részt vett. *Détsy M.*, 1989. 40.

tották a munkát (a ránk maradt felmérések és rajzok kiváló forrásai a korszak várait kutatók számára). Magát a szervezési munkát a várkapitány, várnagy, esetleg gazdasági szakember végezte, aki gondoskodott a mesterekről és az építőanyag beszerzéséről, beosztotta a munkásokat, felügyelt élelmezésükre és fizetésükre, valamint beszámolt felettesének a munka előrehaladásáról.⁵⁵ Az építőmester alá beosztott kőfaragók-kőművesek és legények mellett a munka jellegétől függően számos segédmunkás dolgozott, ők végezték az építőanyag szállítását, a földmunkákat, fakitermelést, árokásást, földsáncok készítését. Többnyire a várak körüli területek, a hozzájuk tartozó uradalmak jobbágjai végezték robotmunka terhére ezeket a tevékenységeket, de az országgyűlések által a várak ellátására rendelt megyék robotra beosztott munkásai is gyakran dolgoznak az erődítéseken.⁵⁶

Míg a várak építése sok mesterember összehangolt munkáját igényelte, az udvarházak, kápolnák, kisebb templomok, majd a magánházak építését egy-egy kőművesmester is felvállalhatta legényeivel. A megbízóval való megegyezéstől függően vagy a kőművesmester, vagy az építető feladata volt az anyagbeszerzés és a segéderő alkalmazása. Magánépítkezés esetén mindig a mester szervezte és irányította a munkát, az építető igénye szerint ő készítette el a terveket, a költségszámítást, és javaslatot tett a felhasználandó építőanyagok vonatkozásában. Sok esetben a kivitelező egyúttal a nyersanyagbázist is felügyelte, számos adatunk van kőbányát bérlő és művelő kőművesmesterekről. 1787-ben Michael Scheidler kőművesmester Miskolc határában a Kiskőbánya nevű szőlő alatti régi kőfejtőben új bányát nyitott, ahol helybeli kővágókkal termelteti ki a Kossuth utcai református templom építéséhez a követ.⁵⁷ Kún János kőművesmester 1811-ben 3 évre veszi bérbe a diósgyőri koronauradalomtól a diósgyőri határban fekvő Veres Bérc nevű kőbányát,⁵⁸ majd 1821–24 között is a miskolci és diósgyőri uradalmi kőbányák bérlőjeként szerepel a kimutatásokban.⁵⁹ 1830-ban az uradalom hozzájárul, hogy Klir Károly építőmester a saját Beteg-völgyi szőlőjében nyitott kőbányában követ tőrethessen,⁶⁰ 1846-ban pedig Klir özvegye, Kányi Lajos kőművesmester özvegye, valamint Ganczberger Antal és Csorba Lajos kőművesmesterek szerepelnek az uradalmi bányák bérlői között.⁶¹

Az építés munkai igényessége miatt az építőiparban dolgozó mesterek az átlagosnál több legényt foglalkoztattak. Az 1770-es összeírás szerint Miskolcon 2 céhen kívüli kőművesmester dolgozott 32 segéddel,⁶² 1828-ban pedig 2 kőművesmester 4–4 legényt alkalmazott.⁶³ Az adóösszeírások természetesen csak az adókötelezettség szempontjából mérték fel a lakosságot, ezért a közölt számok nem teljesen megbízhatóak. Egyéb forrá-

⁵⁵ Lásd a 53. jegyzetben felsorolt publikációkat.

⁵⁶ Például az ónodi várhoz rendelték 1602-ben egész Abaúj megyét és Zemplén megye alsó járását, 1607-ben Borsod megye nemesei minden „füst után” építőanyagot és egy hétre egy gyalogmunkást szavaznak meg, 1618-ban Borsod, valamint a hódoltságai Heves és Külső-Szolnok megyék jobbágjai dolgoznak a várnál, 1647-ben Abaúj és Zemplén megyék feladata volt a palánk építése. Ezeken felül a megyék gyakran munka helyett adót vetettek ki a lakosságra. Tomka G., 2000. 189–190., 192–193., 195., és 198.

⁵⁷ Marjalaki Kiss L., 1956. 74. és Gyulai É., 2000. 146. Kún János kőművesmester 1811-ben a diósgyőri koronauradalomtól veszi bérbe a Veres Bércen levő kőbányát.

⁵⁸ HOM. HTD. I. 76. 9. 6. Kún János bérleti szerződése 1811.

⁵⁹ B.-A.-Z. m. Lt. XI. 601. 3. dob. 333. A diósgyőri koronauradalom bérlőinek kimutatása 1823.

⁶⁰ B.-A.-Z. m. Lt. XI. 601. 4. dob. 442. Klir Károly bérleti szerződése 1830.

⁶¹ B.-A.-Z. m. Lt. XI. 601. 5. dob. 521. A diósgyőri koronauradalom bérlői 1846.

⁶² Veres L., 2000. 336.

⁶³ Miskolc története III/2. 20. sz. melléklet (készítette: Fazekas Csaba) 665–666. Ezen kötet 602. oldalán az 1828-as összeírás téves adata alapján helytelenül szerepel a két kőművesmester neve. Klir Konrád és Gansperger Péter helyett Klir Károly és Ganczberger Antal értendő.

saink alapján számos esetben ismerjük a mestereket és legényeiket. 1756–58-ban a Borsod megyei tömlöc építésénél Johannes Lochmeister kőművesmester irányítása alatt 1 pallér, 3–13 kőműves (legény) és 2–8 napszamos dolgozott.⁶⁴ 1835. nyarán a miskolci céhes kőművesmesterek közül Ganczberger Antal mellett 14 legény, Klir Károlynál 13 legény, Kányi Lajosnál 16 legény, Váczy Istvánnál 16 legény, Bodor Gábor mellett 6 legény dolgozott. A következő év tavaszán Kányi Lajosnál (kis céhmester) 18 legény, Váczy Istvánnál 7 legény, Ganczberger Antal mellett 8 legény tevékenykedett.⁶⁵ 1849 nyarán a miskolci Nemzeti Színház építésén 1 pallérral 6–10 legény (Váczy István emberei), 1850 augusztusában szintén 1 pallérral 18 legény (Josef Maritsek emberei), 1851-ben 1 pallér irányításával 12 legény (Ganczberger Antal emberei) dolgozott.⁶⁶ Amint az előbbi példák is jelzik, a kőművesmester nem vesz részt minden esetben a felvállalt munkában, hanem a többnyire pallérnak nevezett tapasztalt legényre bízta a munka irányítását, aki felelős beosztásához kiemelt fizetést kap (igaz, ebből még ki kellett fizetnie mestere részére a változó összegű „mester garast”). A mester így egyszerre több munkát is fel tud vállalni, de biztosítania kell a megfelelő minőséget.

A kőfaragómesterek a kőműveseknél kevesebb legényt foglalkoztattak. 1835–36-ban a miskolci kőműves-, ács- és kőfaragócéh főcéhmestere, Krausz Lénárd mellett 2 legény dolgozott.⁶⁷ 1850-ben a szintén miskolci céhtag Schweihammer Lőrinc kőfaragómester 3–4 legényt alkalmaz a színház építésénél felvállalt munkákhoz, akik vállalták, hogy „egymásért jót állva..., holnaptul kezdve 6 nap folytonosan és szorgalmasan dolgozni mindnyájan fejenként kötelesek leszünk...”⁶⁸ A 19. századra teljesen különválnak a könyag kitermelése: a kővágás, valamint a megmunkálás, termékké alakítás: a kőfaragás. Amíg a kőfaragást általában a városokban lakó néhány mester és legényei végzik, a kővágás a hegyvidéki falvak erre specializálódott lakosságának tevékenységévé válik. Az uradalmi kőbányákban dolgozó kővágókat nem köti céhes jellegű szervezet, tisztán tőkés viszonyok szerint kapcsolódnak a bányabérlőkhöz.⁶⁹ Nem kivétel ez alól a sárospataki malomkőbányászat sem, ahol céhszervezet a 19. században már csak a bányagazdák érdekeit képviseli az uradalmakkal szemben, illetve a saját belső piacszabályzó eszközként működik.⁷⁰

Technológia és eszközök

A kővágás-kőfaragás, illetve a kőművesmunka technikájáról és eszközeiről alapos ismeretekkel rendelkezünk,⁷¹ ezért itt csak röviden tárgyalnánk a mesterségek alapvető munkafolyamatait és eszközeit. A kővágás a köréteget takaró talaj eltávolításával kezdő-

⁶⁴ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 508/a. 4. dob. 47. Borsod vármegyeháza és tömlöce körül munkálkodó mesteremberek fizetési listája 1759., és B.-A.-Z. m. Lt. IV. 508/a. 5. köt. A tömlöcépítés költségeinek naplója 1756.

⁶⁵ HOM. HTD. I. 76. 9. 8. A miskolci kőműves-, ács- és kőfaragócéh jegyzőkönyve. A különözetet egyrészt a korai, szezonkezdeti időpont okozhatja, másrészt az, hogy a két utóbbi mesternek kevesebb volt a munkája.

⁶⁶ B.-A.-Z. m. Lt. VIII. 701/a. 13. doboz, 8–9. cs.

⁶⁷ HOM. HTD. I. 76. 9. 8. A miskolci kőműves-, ács- és kőfaragócéh jegyzőkönyve.

⁶⁸ B.-A.-Z. m. Lt. VIII. 701/a. 13. doboz, 10. cs.

⁶⁹ Domokos O.–Nagybákay P., 1991. 622.; Marjalaki Kiss L., 1956. 74.; HOM. HTD. I. 76. 9. 6. Kún János bérleti szerződése 1811.; B.-A.-Z. m. Lt. XI. 601. 3. dob. 333. A diósgyőri koronauradalom bérlőinek kimutatása 1823.; B.-A.-Z. m. Lt. XI. 601. 4. dob. 442. Klir Károly bérleti szerződése 1830.; B.-A.-Z. m. Lt. XI. 601. 5. dob. 521. A diósgyőri koronauradalom bérlői 1846.

⁷⁰ Román J., 1965. 18–20.

⁷¹ Domokos O.–Nagybákay P., 1991. köiparral foglalkozó fejezete, Frecskay J., 1912. 183–198.

dött, ami az egyik leginkább munkaigényes tevékenység volt. A terméskőben található repedésekbe hosszú nyelű kalapáccsal ékeket vertek, amivel továbbrepesztették a követ, így rétegenként haladva hasították a tömböket. A rosszul hasadó, puhább vulkanikus kőzetekben csákánnyal vájatokat mélyítettek, majd ezekbe ékeket verve hasították a követ, majd a lehasadt darabot vasrúddal emelték ki a helyéből, majd baltás csákánnyal lenagyolták.⁷² A kötömböket a kőfaragók alakították az építéshez alkalmas négyzetes formára. A nagyolófejszével, nagyolókalapáccsal és a feszítővésővel kezdődött a kő megmunkálása. A kötömb egyik hosszanti oldalán deréklő segítségével kijelölték az egyik szélét, majd nyeles fabunkóval, sulyokkal ütögetett szélezővésővel kialakították az él vonalát. Keményebb kőnél vaskalapácsot, félkézverőt és rovázóvésőt használtak. A deréklőléccel ellenőrizve ugyanígy kialakították a kő többi élet, a középén megmaradó domót pedig meghagyták, vagy lefaragták. Attól függően, hogy milyen tagoltságú és megjelenésű felületet kívántak kialakítani, hegyes csákányt és hegyes vésőt, fogas vésőt, hoporcs-vasat, sarabolóvésőt, szemcsézőkalapácsot és kopolócsákányt használtak. Ha a kő teljes síkja elkészült, fordítottak a munkadarabon, és szögmérővel kijelölve a derékszöveget, hasonlóképpen munkálták meg a tömb minden oldalát. A kő mozgatásának megkönnyítése érdekében a fogas emelőpofái számára megfelelő méretű lyukakat véstek. Gyakran alakítottak ki díszítő, vagy illesztési célokat szolgáló hornyokat hornyolóval és kupás vésővel, az egymás mellé szánt kövek illeszkedő oldalaiiba pedig elhelyező jeleket és a mester kőfaragójelét vésték, mely sokszor egyedi védjegyként végigkísérte a kőfaragó pályafutását, vizsgálatával gyakran feltérképezhető a mester munkássága.⁷³

Az épületek elkészítésének bemutatásakor csak a tömör kő- vagy téglafalazatú építményekkel kívánunk foglalkozni, mivel ezek tartoztak a kőműves mesterség körébe. A favázas, vert falú, paticsépítésnek és a vérépítészetben sűrűn alkalmazott palánkfal technológiájának számos leírása és ábrázolása maradt ránk, ezek az elmúlt századokban nem igényeltek különösebb szakértelmet. Az építőmunka az épület kitűzésével kezdődik, a homlokzatok kijelölése után cölöpöket vernek le és zsinórbakokból készítik a zsinór-állványt. A derékszöveget két lécből álló szögellővel, deréklő segítségével határozzák meg, a vízszintet sulyongó mutatja meg. Utóbbi egyenlő szárú háromszög léc, melynek csúcsából fonálon ólomsúly lóg le, ha a háromszög alapja egyenes, a fonál pontosan illeszkedik a függőleges rovátkába. A középkor óta ismert mérőeszköz a kőművesek egyik jelképe, a legtöbb céhpecséten is szerepel.⁷⁴ A talaj letakarítása és az alapárok kiásása után (amihez csákányokat, feszítő- és bontóvasat, lapátot, a föld elszállításához tragacsot, saroglyát és taligát használtak) elkészítették az alapot a természetben fellelhető patak-kőből vagy faragatlan terméskőből, de vizenyős, süppedékes talajon cölöpre, gerendarácsra vagy homoktöltésre kellett alapozni. A falazat anyagát habarccsal ragasztották össze. A habarcsához szükséges meszet faládában oltották a habarló nevezetű eszköz segítségével, majd homok hozzáadásával a kellő sűrűségűre keverték. A vakolóládában segéd munkások hordták a kőműveshez, aki csapókanállal, vakolókanállal vagy merőkanállal szedte ki a szükséges mennyiséget. A kőveket vagy a téglákat kötésben helyezték el egymás fölötti sorokban, a téglákat kalapáccsal törték a megfelelő méretre, a falazat függőleges állását pedig szabad sulyongóval, függőönal mérték be. A fal magasságának növekedésével kecskelábakon fekvő deszkákból álló bakállványon dolgoztak, magasabb

⁷² Domokos O.–Nagybákay P., 1991. 624. Hasonló eszközök szerepelnek 1786-ban a miskolci Kővágó Gáspár hagyatékában. Veres L., 2000. 327.

⁷³ Frecskay J., 1912. 196–198., Bartócz J., 1976. 48–50.

⁷⁴ Bartócz J., 1976. 46.

épületeknél gerendaállványzatot készítettek, melyek szintjeit rámpák kötötték össze a közlekedés és anyagmozgatás érdekében. A nagyobb tömegű építőanyagokat, főleg a köveket csigas kötéllel, fogas emelőkkel juttatták el a munkavégzés helyére, erre szolgáltak a már említett kúpos kiképzésű lyukak a faragott köveken. A falak felső részébe falkötő vasakat építettek be, ez töltötte be akkoriban a koszorú szerepét. A falnyílásokban faragott kőből alsó, oldalsó és felső áthidalókat helyeztek el vagy boltíveket építettek, a homlokzatot pedig párkányokkal tagolhatták, ami egyrészt díszítette az épületet, másrészt a csapadékvizet levezette a fal síkjáról. A belső boltozott mennyezeteket különféle, deszkákból készült alakzóívek segítségével falazták, amiket a kötőanyag megszilárdulásáig alátámasztottak. A falakat kívül-belül hígtott mészhabarcossal vakolhatták durván falcspóval, fröcskölvé, vagy több rétegben felhordva és simítóval eldolgozva. A mennyezetet a vakolat jobb tapadása érdekében náddal borították. Az utolsó művelet a meszelés („*fejérités*”), a vízzel föleresztett meszet meszelővel hordták fel a vakolatra.⁷⁵

A bemutatott munkafolyamatok és eszközök évszázadokon keresztül szinte változatlan formában öröklődtek tovább, amit számos írott forrás és képzőművészeti alkotás igazol.⁷⁶ A 16–17. századi várléltárakban felbukkanó kőműves és kőfaragó eszközök⁷⁷ kissé finomított utódaival dolgoztak a 19. században is, sőt bizonyos eszközöket a mai napig használnak az építőiparban. A 20. század második felében a lakások komfortigényének növekedése új alapanyagokat, technológiákat és eszközöket honosított meg, de az építőmunka alapvető munkafolyamatai megmaradtak. A kőfaragásban nagyobb teret nyert a gépesítés, de az épületszobrászat még ma is alapvetően kézműves tevékenység.

Építőanyagok

Az építőiparban egyes időszakokban használatos építőanyagokról a fennmaradt épületek szolgálhatnak a leghitelesebb forrásul, ha az eltelt évszázadokban esedékessé vált javítások, bővítő és komfortnövelő átépítések nem formálták volna át azokat. Az építészek és régészek által egyes korokhoz köthető épületrészek mindenesetre hasznosak az építőanyagok azonosítása szempontjából, már ami azok származási helyét illeti, hiszen az időtálló szeretlen anyagok, mint a kő és a téglá, összetételük és jellemzőik alapján bizonyos területekhez kapcsolhatóak. Az anyagvizsgálat mellett az építkezésekkel kapcsolatos írásos források szolgálnak információkkal az építési munkák idejéről, az építőanyagok beszerzésének helyéről, körülményeiről, nem utolsósorban pedig költségeiről. Az építésre alkalmas kőben gazdag hegyvidékeken a fa mellett elsősorban a kő a fő építőanyag, a téglá a völgyekben, sík vidékeken terjed el inkább, mivel a nehéz kőanyag szállítása költséges volt és a háborús időkben számos akadályba ütközött. A költségek és a logisztikai problémák arra ösztönözték elődeinket, hogy a helyben vagy a szűkebb környéken fellelhető anyagokból építkezzenek, így ritkán fordulnak elő távolról származó anyagok, amiket nem lehetett helyiekkel kiváltani (pl. márvány, ami nem fordul elő Észak-Magyarországon).

Zemplén megyéből vannak a legrégebbi adataink az építőanyagok származásával kapcsolatban. A Zempléni-hegység bővelkedett építésre alkalmas kőanyagban, az ura-

⁷⁵ *Frecskay J.*, 1912. 184–195.

⁷⁶ Pl. a később tárgyalandó vármegyei és városi árszabásokban több-kevesebb részletességgel felsorolják az egyes munkafolyamatokat és azok árait.

⁷⁷ Az egri vár 16. századi leltárában például az alábbi eszközök szerepelnek: „*chakan, kétfelől való öreg chakan, kwkapa, kalapács, kő hasogató vasékek, kő hasogató fűrész, targonca, kő felelemelő öreg olló szabás vas.*” *Détsly M.*, 1963. 189.

dalmi és katonai központok környékén megtalálhatóak a kőbányák. Sárospatak közelében a Király-hegyi és a Nyilazó-bánya szolgáltatott épületkövet, délre a bodrogkeresztúri volt a legismertebb kőfejtő, ugyanakkor eltérő időpontokban ugyan, de számos kisebb bánya működött a Hegyalján csakúgy, mint a megye északi részén. A bányák egy része kizárólag földesura részére termelt, de a többség közönséges bánya volt, melyet használói a földesúrtól béreltek.⁷⁸ A sárospataki vár 1534–37 közötti építési munkálatainál a faragványokat a Nyilazó-bánya vulkáni tufájából készítették, míg falazásra a Király-hegyi keményebb terméskövet használták, de régi épületek kőanyagát is beépítették.⁷⁹ Nem tartozik az építőipar tárgykörébe, de itt is meg kell említenünk a Sárospatak mellett fekvő megyeri malomkőbányát, melyről már a 16. század közepéről vannak adatok, ahogy művelőiről is. Az itt dolgozó kővágók alkalomadtán más kőfejtőkben is munkát vállalhattak, esetleg a sárospataki vármunkákban is részt vehettek.⁸⁰

A másik fontos szilárd építőanyag, a téglá használatára is vannak adatok a 17. század elejétől, igaz csak a pataki uradalom területéről. A legnagyobb igény természetesen a pataki vár folyamatos bővítésénél és karbantartási munkáinál jelentkezett, nem csoda, hogy Sárospatakon és a közeli Borsiban jeleznek a források téglavető kemencéket. A részben robotban, részben szerződéssel termelő kemencék számos helybelinek adtak munkát, hiszen az agyag kitermelésétől kezdve a téglavetésig minden művelet kézi erőt kívánt. Patakon kétféle téglát égettek: falba és padlóba való téglák készültek, de az 1634-es várleltárban cserépvető pajtákát és asztalokat is feljegyeztek, tehát a vár épületeinek tetőzetén ekkoriban helyben gyártott cserepek is megjelentek.⁸¹ Az agyag a Bodrog mentén bőven rendelkezésre állt, a soványítására és habarcskészítésre is használt homokot szintén a folyó szolgáltatta. A kötőanyag másik fontos összetevője, a mész viszont nem állt ilyen korlátlanul rendelkezésre, hiszen a Zempléni-hegység jórészt vulkanikus közetekből épül föl. A térségben az akkoriban Abaúj megyéhez tartozó Komlóska, a regéci uradalom falva mellett fordult elő kisebb mennyiségben mészkö, azonban ez a regéci várat látta el. Felső-Zemplében Barkó határában található mészkö, itt Homonna és környéke számára állítottak elő égetett meszet, míg a bári hegy mészköve az alsó-zempléni területeket szolgálta ki. Bári, Ladmóc, Csarnahó, Nagy- és Kistoronya jobbágynak jelentős része kiegészítő vagy főtevékenységként mészköbányászattal, szállítással és égetéssel foglalkozott. Utóbbiak a pataki uradalom részére robotváltság fejében dolgoztak a mész előállításával, az égetett meszet főleg vízi úton szállították Patakra és más településekre. Patakon a 17. század közepén biztosan vannak mészégető kemencék, ami azt mutatja, hogy a vár szükségleteit nem elégítették ki az említett települések.⁸² Szükség esetén igénybe vették más települések lakóinak munkáját is, erre utal egy adat 1561-ből, amikor Kassa városa hozzájárul, hogy hegyaljai falvainak jobbágynak 5 kemence meszet égetsenek a pataki templom építési munkáihoz.⁸³

Borsod megye északi és középső része hasonlóan jó adottságokkal rendelkezett az építőanyagok terén: a Bükk hegységben szinte korlátlanul rendelkezésre állt az épületfa

⁷⁸ Román J., 1965. 23.

⁷⁹ Détszy M., 1989. 27.

⁸⁰ Román J., 1963. 98–102. és Román J., 1965. 12–20.

⁸¹ Román J., 1965. 23. A cserépfedés tűzbiztonság tekintetében alkalmasabb az ekkoriban még szinte egyeduralgoló zsindelelnél, bár tagadhatatlanul drágább és készítése is több szakértelmet kíván.

⁸² Détszy M., 1989. 27.; Román J., 1965. 20–21. és Veres L., 1966. 310–311. Kistoronya dézsmajegyzékében 1554–1570 között több mészégető (caementarius) is szerepel, akik mentesek voltak a dézsma fizetése alól, mészégetéssel szolgáltak. Veres L., 1966. 320–321. és 376–383.

⁸³ Détszy M., 1989. 40.

és a kő, a vizek mentén az agyag és a homok. A török idők stagnálása után a 18. századtól indul meg Miskolc és a régió fejlődése, ami az építkezések számában és jellegében is megmutatkozott. Az építőkövet a város északi határában, a Nagy-Kőbánya, Kis-Kőbánya, Beteg(ma Bedeg)-völgy környékén bányászták a török korban, a 18. században kiegészül a Veres-Bérc és Tapolca kőfejtőjével, de egyre többször szerepelnek a bükki települések határában fekvő lelőhelyek, mint Tibolddaróc, Harsány, Bükkaranyos vagy a Kisgyőr melletti Cseh-völgy.⁸⁴ 1756-ban Steinlöcher (más forrás szerint Steinlochner) Károly miskolci kőfaragó egy évre bérbe veszi a diósgyőri koronauradalomtól a pontosabban meg nem nevezett „miskolci kőbányát”, a bérlet fejében minden kitermelt öl kő után 12 krajcár taxát fizet.⁸⁵ Ugyanez a kőfaragómester szállítja az építőkövet a Cseh-völgyből szintén 1756-ban a vármegyei börtön építkezéséhez.⁸⁶ A források alapján azt pontosan nem lehet megállapítani, hogy egyszerre bérelt-e két bányát, vagy ugyanazon évben egymás után, esetleg a Cseh-völgyből származó követ mástól vette meg, de ő faragta ki. 1757–58-ban már egy másik kőfaragó szállítja a követ, az uradalom Bedegh-völgyi bányájának bérlője, Horváth Mihály, aki a kőért ölenként 15 krajcárt fizet.⁸⁷ Az említett bányákat a 19. században is használták, továbbra is az uradalomtól bérelve a lelőhelyeket, vagy engedéllyel nyitottak saját földjükön kőfejtőt, de ekkor is fizettek a bányászat jogáért az uradalomnak.⁸⁸ A kibányászott kő (és persze más építőanyagok) fuvarozása fontos jövedelmi forrás lehetett a Bükk-vidéki falvak lakói számára. A miskolci Nemzeti Színház építésekor 1847-ben a színházépítő társulat szerződéseket köt Diósgyőr, Görömböly, Kisgyőr, Geszt és Aranyos települések elöljáróival, amely szerint a községek meghatározott kömennyiség Cseh-völgyi bányából Miskolcra fuvarozására vállalkoznak. Rajtuk kívül az építkezés során nagycsécsek, sajóörösiek, sajóládiak, alsó- és felsőszolcaiak, szirmabesenyőiek, hejőcsabaiak, ároktőiek szerepelnek a kőfuvarokról vezetett kimutatásokban.⁸⁹ Követ azonban távolabbról is szállítottak a színház építkezéséhez, az itt dolgozó Krémer Márton hejőcsabai kőfaragó mester 1849-től bérelte a Kovács Mátyás prépost birtokához tartozó novaji kőbányát.⁹⁰

Tégla gyártásáról és használatáról Miskolcon a 18. század elejétől vannak adataink. A tetemvári mellett a tapolcai apátság görömbölyi téglaegetője volt a legismertebb, de a város környékén is több helyen foglalkoznak téglakészítéssel (pl. Kelecsényben – ma Szirmabesenyő –, Alsószolcán).⁹¹ A 19. században a diósgyőri téglaegető is jelentős

⁸⁴ Gyulai É., 2000. 146–147. és Veres L., 2000. 326–327.

⁸⁵ B.-A.-Z. m. Lt. XI. 601. 1. dob. 20. Kőbánya bérleti szerződése 1756.

⁸⁶ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 508/a. 5. köt. A tömlőcépítés költségeinek naplója 1756.

⁸⁷ Uo. 1757–1758-as bejegyzések.

⁸⁸ HOM. HTD. I. 76. 9. 6. Kún János bérleti szerződése 1811.; B.-A.-Z. m. Lt. XI. 601. 3. dob. 333. A diósgyőri koronauradalom bérlőinek kimutatása 1823.; B.-A.-Z. m. Lt. XI. 601. 4. dob. 378. Kun Jánosné bérleti szerződése 1830.; B.-A.-Z. m. Lt. XI. 601. 4. dob. 442. Klir Károly bérleti szerződése 1830.;

⁸⁹ B.-A.-Z. m. Lt. VIII. 701/a. 13. dob. 1. cs. és 20. cs. Szállítási szerződések és anyagbeszerzési okmányok 1847–1850. Az építkezésen felhasználták a színház telkén lebontott korábbi kőépület anyagát is. B.-A.-Z. m. Lt. VIII. 701/a. 13. dob. 9. cs. Akkoriban a romos épületek kőanyagának újbóli felhasználása mindennapos dolognak számított, elég csak a diósgyőri vár, vagy a belváros középkori épületeinek maradványait említenünk. A természet minden adottságával jól sáfárkodó elődeinknek köszönhetően alig maradt ránk valami Miskolc korábbi évszázadainak építészeti örökségéből, amit persze helytelen dolog lenne rajtuk számon kérni.

⁹⁰ B.-A.-Z. m. Lt. VIII. 701/a. 13. dob. 10. cs. és 22. cs., Krémer Márton bérleti szerződése 1849-ből is számlái 1850-ből.

⁹¹ Gyulai É., 2000. 147.; A vármegyei börtön építéséhez Kelecsényből (Szirmay-birtok), Alsószolcáról (Vay-uradalom) és Görömbölyről szerzik be a téglát 1756–58-ban. B.-A.-Z. m. Lt. IV. 508/a. 5. köt. A tömlőcépítés költségeinek naplója 1756.

forgalmat bonyolított,⁹² azonban a téglá használatának uralkodóvá válása csak a tömeges gyártást lehetővé tevő téglagyárak elterjedésével valósult meg. A habarcszhoz és vakolat-hoz szükséges homokot a Sajó mellől, a meszet a 18. században Diósgyőrből és Rakaca vidékéről, a 19. században Diósgyőrön kívül elsősorban a bükki falvakból (Óhuta, Újhuta) szereztek be.⁹³

A tetőszerkezethez szükséges faanyag évszázadokon át szinte korlátlanul rendelkezésre állt, ám a 18. században az uradalmi erdőkben folyó ipari vállalkozások, mint a hamuzsírforrás és az üveghutákat s a század végétől a massákat és hámorokat tüzelővel ellátó faszénégetés óriási területen letarolta az erdőséget. 1813-ban a koronauradalom rendeletben korlátozta az épületfa kitermelését, a szénégetést és a tűzifával folyó kereskedést.⁹⁴ Az uradalmi erdőgazdálkodás a vágástervek bevezetésével igyekezett megelőzni a bükki erdők kiirtását, amivel megőrizték az erdők értékét, de a megnövekedett igények miatt az építkezésekhez távolabbról kellett beszerezni a faanyagot. A 18. században Borsod megye északi részéből még lehetett épületfát szerezni,⁹⁵ de egyre nagyobb szerepet kapott a vidék ellátásában az erdélyi és kárpátaljai erdők Tiszán és mellékfolyóin leúsztatott fája, aminek feldolgozó és kereskedelmi központja Tiszalúcon volt.⁹⁶ A városi épületek legelterjedtebb tetőfedő anyaga, a fazsindely készítésében élen jártak az ország északi megyéi, vidékünkét főként a gömöri zsindelykészítők látták el, de a fűrészáruk területén is fontos szerepet játszottak a 19. századig, ekkor a deszkák és tetőlécek piacát is elhódították a máramarosi faanyagok.⁹⁷ A zsindelyeket rögzítő szögeket és más épületvasalásokat a komoly ipari hagyományokkal bíró gömöri településekről, Mecenzéfről, Csetnekről rendelik, de már az 1750-es években vannak vaskereskedők is Miskolcon.⁹⁸ A tetőcserép a reformkorban terjed el Miskolc környékén, a miskolci Nemzeti Színház építéséhez Ormosról szerzik be a szükséges cserépmennyiséget.⁹⁹

Zemplénnel és az északi megyékkel szemben, (ahol szintén voltak problémák, de kisebb volt a népsűrűség) Borsod megye bizonyos tájai a természeti erőforrások meggyengülése, elsősorban a faanyag csökkenése miatt a 19. század elejétől behozatalra szorultak, de hasonló cipőben jártak a szőlőművelés miatt kiirtott erdők híján fainségbe került hegyaljai települések is. Faanyag híján a falvakban a patic és a vályog lett a fő építőanyag, a háztetőket náddal borították. A téglá és a tetőcserép a 19. század második felében kiszorította a városokból a követ és a fazsindelyt, az építőanyagok gyártása és beszerzése kereskedők kezébe került.

⁹² A színház építéséhez elsősorban diósgyőri téglát használtak, de hoztak pl. a Coburg-uradalom szelesi telkéről is (Cserépváralja mellől). B.-A.-Z. m. Lt. VIII. 701/a. 13. dob. 1–2. cs. Anyagbeszerzési okmányok.

⁹³ Gyulai É., 2000. 147.; B.-A.-Z. m. Lt. VIII. 701/a. 13. dob. 8. cs. Nyugták, elismervények.

⁹⁴ Az uradalom jobbágjai, így a miskolciak is csupán igazolt szükség esetén, külön engedéllyel termelhetnek ki épületfát, de ekkor is ellenőrizni kívánják az anyag felhasználását. A falopások érdekében eltorlaszolták az erdei utakat, erdőmesteri engedélyhez kötik a szénégetést, és korlátozzák a zsellérek házépítéseit, mivel ők kizárólag fából építkeznek, amivel veszteséget okoznak a kincstárnak. B.-A.-Z. m. Lt. XI. 601. 3. dob. 279. A királyi kamara körrendelete a diósgyőri koronauradalom lakosaihoz épületfa tárgyában. 1813.

⁹⁵ 1756–57-ben Sajógalgócra, Dövényből és Rudabányáról vásárolnak gerendákat a vármegyei börtön építéséhez. B.-A.-Z. m. Lt. IV. 508/a. 5. köt. A tömlőcépítés költségeinek naplója 1756.

⁹⁶ Gyulai É., 2000. 129.; B.-A.-Z. m. Lt. VIII. 701/a. 13. dob. 8. cs. Nyugták, elismervények.

⁹⁷ A 18. század közepén a zsindelyt Murányból és Lehotából, a tetőléceket Ochtinából, a deszkákat Dobsina környékéről vásárolják. B.-A.-Z. m. Lt. IV. 508/a. 5. köt. A tömlőcépítés költségeinek naplója 1756.

⁹⁸ „Vasárusok” Miskolcon Paur Mátvás és Kopphändl Mátvás. B.-A.-Z. m. Lt. IV. 508/a. 5. köt. A tömlőcépítés költségeinek naplója 1756.

⁹⁹ B.-A.-Z. m. Lt. VIII. 701/a. 13. dob. 1. cs., 16. cs. és 33. cs. Anyagbeszerzési okmányok és elszámolások.

A munka ára

A kézművesek egyedi megállapodás alapján vállalták fel a munkákat. A kőfaragó-mesterek szinte kizárólag teljesítmény, termék alapján, a kőművesek a végzett munka alapján átalányárban vagy napi bérben kapták meg a megbízótól járandóságukat. A vármegyék és a szabad királyi városok igyekeztek korlátozni az építőanyagok árát és a munkabéreket, ami természetesen nem esett egybe a mesterek érdekeivel, akik időről időre – alapos okkal vagy anélkül – az összegek emelése érdekében kérvényeket nyújtottak be a hatóságokhoz.¹⁰⁰ A limitációk többé-kevésbé alaposan szabályozták az egyes munkafolyamatok értékét, a legények és napszámosok bérét, így forrásul szolgálhatnak a technológia és a jövedelmek elemzéséhez is. Területünkön a legkorábbi kőművesekre vonatkozó limitáció 1609-ből származik, a kassai mesterek és legények napi bérét határozza meg.¹⁰¹

	Étellel (dénárban)	Étel nélkül (dénárban)
Mester	25	35
Legény	16	28
Inas	22	20

1626-ban az abaúji kőművesek limitációja szerint a pénzbeli fizetést étellel is kiegészítették.¹⁰² Míg a kőfal és boltozat építésének díját limitálták, a kémény, lépcső, kemence és padló készítését szabad alku tárgyává tették. Egy évvel később a kassai kőművesek előterjesztésében,¹⁰³ melyet a városi előljárók kisebb módosítással elfogadtak, részletesen szabályozzák ugyan a már említett alapvető munkákat, azonban megjegyzik: „Ezen kivéül sokszor teörténik, hogy fiókás boltot és egiéb sokféle cziffrás, rózás boltozatokat csináltak, az féle minthogy munkásab így az bérís nagiób. Nagióbtul teóbbtet, kissebtül keóvesebbet.” A legények fizetését heti bérben adja meg a limitáció¹⁰⁴, megjegyezve, hogy akár biztosít élelmet a megbízó, akár nem, a legények napi háromszori ellátásáról a mestereknek kell gondoskodniuk. A megjelölt árak nem tartalmazzák a segédmunkások (*aprómivesek*) bérét, őket az építetőnek kellett felfogadnia és ellátnia. Az 1635-ből fennmaradt általános kassai limitáció¹⁰⁵ a kőmunkákkal kapcsolatban meglehetősen szűkszavú, a falazatok, boltozatok és padló készítésének árát megszabja, a munkabéreket nem említi, az egyéb munkákat pedig ismét a megbízó és a mester megál-

¹⁰⁰ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1001/c/37. Prot. 138. 1812. év 177–179. A limitációk betartásával gondok lehetnek, amit a szöveg is alátámaszt: „Ezen végzésnek fen tartására való fel vigyázás pedig a szolgál birákra bizattott egyszermint nékiek kötelességül tétetet, hogy az általhágókat érdemlett büntetések fel vétele végett bé jelenteni el ne mulassák.”

¹⁰¹ Szádeczky L., 1913. 80.

¹⁰² B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1001/b. Lim. Loc. 98. No. 275. 1 öl széles és hosszú kőfal vagy boltozat elkészítését 80 dénárban határozták meg. 10 öl fal után egy köből gabona, 25 öl után fél oldal szalonna, egy szapu kása és egy fejtes sör is járt. Közzölte H. Csukás Gy., 1996. 17.

¹⁰³ AMK. Arch. Secr. Cechálié. A kassai kőművescéh limitációja, 1627. aug. 25. Itt egy sing széles, egy öl hosszú kőfal készítését étellel 63 dénárért, étel nélkül 1 forint 25 dénárért vállalhatják a kőművesek. A teljes szöveget közzölte Bartócz J., 1976. 132–133.

¹⁰⁴ Uo.: „akár mi névvel nevezendő munkában, az mester legénnek, az ki legh iobban mivel, adunk az mostani időkbén hétre 2 f. 50 d., annál aláb valónak 2 f., annális aláb valónak 1 f. 50 d., legh aláb valónak 1 f. 25 d.”

¹⁰⁵ A kassai céhek árszabása 1901. 477–478. „Egy öl faltól, mivel magoknak kell az apró művet tartaniok és a meszet is keverniök a mely falnak a temérdeksége vagyon 1 sing limit 1 f. 70 d. ...A mi garadicsokat, kéményt, tűzhelyt és kemence lábakat illeti, mivel hogy sokféle a munka és nem specifikálhatjuk minden emberrel jó lelkiismerettel megalkuszunk.”

lapodására bízta. Az 1653-as, Abaúj és Zemplén vármegyék egészére érvényes limitáció egyáltalán nem határozza meg a kőművesmunkák árát, azt a teljesítménytől teszi függővé.¹⁰⁶ Láthatjuk tehát, hogy a kőművesmunka – bár csupán néhány alpműveleten nyugszik – a feladat nagysága és bonyolultsága alapján nehezen sorolható kategóriákba, a díszesebb, igényesebb munkák árát nem lehetett előírásokkal szabályozni. A munkák egységes mértékrendszer alapján való árazása nem sikerült, a limitációkban szereplő „*nagyobb, annál is nagyobb*” és más hasonló, nem kifejezetten precíz meghatározások vitákra adhattak okot, elősegítve a mesterek törekvéseit: hatósági árak helyett a megbízókkal történő, esetenkénti alkufolyamatok kerültek az előtérbe. Nyilván egyes településeken, vagy akár egy vármegyén belül lehettek olyan szokásos árak, amelyek limitáció nélkül is irányadóak voltak mind a mesterek, mind az építetők számára, de mivel elsősorban szolgáltató jellegű tevékenységről van szó, mindig volt helye az egyezkedésnek.

A területünkön kiadott 18. századi limitációk¹⁰⁷ ismét feltüntetnek néhány munkafolyamatot, melyek árait szabályozták, de a legények érdekeinek védelmében igyekeztek a napszámereket is meghatározni. Ezek mellett egyes építőanyagok árait is feltüntették az árszabásokban, ami összefüggésben állhat a kőépítkezés terjedése kapcsán az építőanyagok iránt növekvő kereslettel. A szomszédos megyékből származó árszabások tartalma szinte teljesen megegyezik, ami alátámasztja azt a feltevésünket, hogy a verseny korlátozása érdekében a megyék egyeztettek, vagy legalábbis másolták egymás limitációit. Ezek az árszabások említik először a faragott köveket, melyeknek árait – a munkabérekhez hasonlóan – évtizedekre is befagyaszthatták.¹⁰⁸ A munkabérek terén találunk területi eltéréseket, de ezeket az alább részletezett okokból óvatosan kell kezelnünk. Egy 1744-es zempléni limitációban a kőműves napi bére étellel 40 krajcár, étel nélkül 54 krajcár, egy tapasztóé étellel 12, étel nélkül 18 krajcár.¹⁰⁹ 1756–58 között a Borsod vármegye börtönének építésén dolgozó pallér 36 krajcárt, a kőműves 27 krajcárt, a napszámos („*manualista*”) 12 krajcárt kapott naponta az áprilistól novemberig tartó munkájáért, de a források nem említik, hogy kaptak-e ellátást.¹¹⁰ Az eltérések egyik oka lehet, hogy a zempléni limitáció nem jelzi, hogy mester vagy legény béréről van-e szó. Szükszavú forrásaink alapján nem állíthatjuk, hogy az árszabásokban megjelenő bérek általánosan elfogadottak voltak. Árnyalja a képet, ha megnézzük más megyék árszabásait ugyanebből az időszakból, ugyanis több helyen eltérő volt a bérezés a tavasztól őszi tartó építési szezonban és azon kívül.¹¹¹ Nem tudjuk azt sem, hogy a napszám mennyi munkaórát jelentett naponta, erre lehettek helyi szokások, bár valószínűleg az egész területen napkeltétől napnyugtáig tartott szezonban a munka.

A 19. század első harmadában keletkezett árszabásokból eltűnnek a munkafolyamatok és azok árjai, a kőműves-kőfaragó bérek általában a napszámosok felsorolásában

¹⁰⁶ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1001/b. Lim. Loc. 98. No. 278. „Az küvel való munkák(nak) minemüset mint es mipep(pe)n akarja falat rakatni merdeksegehez alkalmaztassa fizetset.” Közölte H. Csukás Gy., 1996. 17.

¹⁰⁷ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. MAT. XVI. Fs. I. Fr. 16. Sáros vármegye, 1706. közölte H. Csukás 1996. 18.; B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/a. 15. köt. 58. Borsod vármegye 1706.; B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1001/b. Lim. Loc. 98. No. 288. Szepes vármegye 1721., közölte H. Csukás 1996. 19.; B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. MAT. XVI. Fs. I. Fr. 64. Borsod vármegye 1739.

¹⁰⁸ 1706-ban és 1739-ben egyforma ára volt a faragott kőnek Borsod megyében: „*Sima faragot kőnek 3 singhe 1 f., a közönséges cifra kőnek singhe 45 d.*”

¹⁰⁹ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1001/b. Lim. Loc. 98. No. 293. Zemplén vármegye 1744.

¹¹⁰ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 508/a. 5. köt. A tömlőcépítés költségeinek naplója 1756.

¹¹¹ H. Csukás Gy., 1996. 20–29.

jelennek meg, míg az építőanyagok más anyagokkal együtt szerepelnek.¹¹² A napszám-bérek meghatározásánál megjelennek a szezonális bérek, amelyek – mint fentebb említettük – más megyék limitációiban már a 18. században meghatározták az építők jövedelmét.¹¹³ A 1840-es évektől megszűnik mindenféle hatósági árszabás az építőipar területén, a versenyt csak a céhek igyekeznek saját jól felfogott érdekükben korlátozni. Amint a kontárok esetében láthattuk, a céhen kívüliek és az alkalomadtán kontárkodó céhes legények általában olcsóbban vállalták a munkákat, mint a céhes mesterek, ezzel minden limitációnál jobban korlátozták a céhek nyerészkedését. Az árverseny eredményeképp csökkent a mesterek jövedelme, amit saját legényeik és inasok bérén és egyéb juttatásain igyekeztek behozni. Csökkenő béreik azonban a legényeket is arra ösztönözték, hogy inkább kontárként dolgozzanak, semmint a céhek kebelében, hiszen így jobban megtalálták a számításukat. A 19. század második felében a céhek taglétszáma stagnál vagy csökken, a korábban mesterségesen alacsonyan tartott mesterszám ekkor már a céhek hanyatlásának tüneteként nem növekszik. Az építetők ekkor zömmel már magán-személyek, akik a céhek gyenge érdekvényesítő képessége miatt nem foglalkoznak az építők jogállásával, csak a kivitelező hozzáértésével és leginkább a bekerülési költségekkel. A kővágás-kőfaragás egyre inkább paraszti háziipari tevékenységgé alakul a zempléni és bükkfi falvakban, amivel a szűkös mezőgazdasági jövedelmüket egészítik ki; a téglá vezető építőanyaggá válása miatt pedig a kőfaragók a művészebb épületszobrászati és díszítő munkákra specializálódnak. Az 1872-es ipartörvény a korlátlan iparszabadság bevezetésével lehetővé tette bárkinek, hogy akár szakértelem nélkül is bármilyen ipart űzhessen, természetesen olyan áron vállalva munkát, ahogy neki tetszett. Az építőiparban azonban véleményünk szerint egy-egy településen és annak szűkebb környékén mindig is voltak és az ipartörvény után is érvényben maradtak az irányadó átlagos vállalkozói árak és munkabérek, amiktől csak kompromisszumok árán tudtak komolyabban eltérni (pl. család, gyengébb kivitelezési minőség stb.).

ÖSSZEGZÉS

Az építőipari szakmák, közöttük a bemutatott kőfaragó- és kőművesmesterségek megjelenéséhez és fejlődéséhez az adott társadalom bizonyos fejlettségi foka szükséges. Az önellátó jellegű, szinte mindent házilagosan kivitelező paraszti társadalom évszázadokon keresztül képes volt (esetleg településenként egy-két speciális szakértelemmel rendelkező egyén segítségével) saját lakásigényeit kielégíteni. A maradandóbb anyagból épített épületek iránt az egyház és a világi földesurak a 13. századtól, a tatárjárás után kezdtek komolyabban érdeklődni. A külföldről érkező szaktudás és építészeti stílusjegyek innovációja nem volt gyorsnak nevezhető hazánkban, ami Nyugat-Európához képest viszonylagos lemaradásunknak köszönhető. A reneszánsz jegyében Északkelet-Magyarországon is megjelenő építési kultúra a török hódítás zavaros évtizedei alatt nem

¹¹² B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/e. 1238/1811. Borsod vármegye 1811.; B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1001/d. Loc. 193. No. 76. Zemplén vármegye 1812., B.-A.-Z. m. Lt. V. Tokaj 30. doboz, körlevelek Zemplén vármegye 1819.

¹¹³ B.-A.-Z. m. Lt. V. Tokaj 30. doboz, körlevelek 1819. Zemplén vármegye. „Kőműves pallérnak nyárban 54 krajcár, kőműves legénynek 42 krajcár, a kőműves inasok napi száma fél annyi mint a legényeké. Azok mellett munkálkodóknak, ha férfji nyárban 18, ősszel és tavasszal 15 krajcár, asszonyi személynek nyárban 12, tavasszal és ősszel 9 krajcár.” 30 év múlva a napszám szinte változatlan. A miskolci Nemzeti Színház építésén dolgozó kőműveslegények szakértelemtől függően 31–48 krajcárt kaptak egynapi munkáért, csak a pallér kapott kicsivel többet. B.-A.-Z. m. Lt. VIII. 701/a. 13. doboz, 8–9. cs.

tudott kiteljesedni, vidékünkön a hangsúly a már korábban is fejlettebb szepességi városok és Kassa felé tolódott el. A szabad királyi városok öntudatos, német és magyar lakossága nem csupán munkát adott az építőipari szakembereknek, hanem a török kor végéig gyakorlatilag a külföldi mesteremberek mellett egyedül képviselte ezeket a mesterségeket vidékünkön.

Az építőipari innováció terjedésének a körülmények kényszere miatt pozitívvá vált példája a hadmérnöki tudomány eredményeinek alkalmazása az északkelet-magyarországi végvárakban. Az élenjáró itáliai építészeti irányzatokat az uralkodói szolgálatban álló külhoni építőmesterek, fundálók honosították meg a térségben. A 17. században a szinte állandósuló pénzhiány már nem tette lehetővé az erődítmények teljes korszerűsítését, így a legújabb eredményeknek alig akad egy-egy kisebb példája várainkban.¹¹⁴ Építkezések híján a térség nem vonzó sem a külföldi, sem a hazai mesteremberek számára. A kuruc háborúkat követő nyugalmasabb évszázadban az építészeti szaktudás az említett szabad királyi városokból terjed el a déli mezővárosias jellegű térségek felé. A késő barokk építészet az egri püspökök, főnemesek és a kincstári uradalom által megbízott külföldi és nyugat-magyarországi építőmesterek munkássága nyomán jelenik meg Borsodban és a Hegyalján. Miskolc fejlődő kézművesipara és kereskedelme, mely főként az alföldi és hegyvidéki területek találkozásának előnyeiből táplálkozott, a 18. század folyamán megszerezte a térség déli tájainak piacát. A vagyonosodó középnemesi és polgári réteg egyre növekvő keresletet támasztott az építőipari szolgáltatások piacán, melyet eleinte Kassáról és más városokból betelepült mesteremberek elégítettek ki. A 18. századig a kőművesek egyben kőfaragók, néha kőfejtők is, ekkor specializálódik a kővel foglalkozó kézművestevékenység a kitermeléssel foglalkozó kővágókra (akik többnyire egyszerűbb faragási munkákat is végeznek), építőköveket faragó, majd egyre inkább épületszobrászati és díszítőmunkát végző kőfaragókra és az építési tevékenységet végző kőművesekre.

Az építők számának gyarapodása a 18–19. században több településen céhalakítást eredményezett, azonban az építőipar sajátosságai miatt ezeknek a szervezeteknek a céhek felbomlásáig alacsony maradt a taglétszáma. Az építőcéhek, éppen késői alakulásuk miatt uralkodói engedéllyel kezdték működésüket, tehát szervezetileg nem kerültek függő viszonyba sem a kassai, sem más királyi városi céhtestülettel, mint az több más szakmában is előfordult. Az építőipari szakmák szolgáltató jellegük miatt nem igazán tudtak piacörzetet kialakítani, bár az tagadhatatlan, hogy amelyik településen voltak céhek, annak környékét elsősorban a céh tagjai látták el. Ez utóbbi megállapítás annyiban kiegészítésre szorul, hogy a megbízó, főként ha nemesember volt, gyakorlatilag bárkit megbízhatott az épület elkészítésével, ami azt jelentette, hogy akár más városból hívhatott mestert (pl. Kassáról, Egerből, Pestről gyakran szerződnek Miskolcra építők), akár céhen kívüli, kontárnak tartott és a céh által üldözött mesteremberrel is dolgoztathatt. Munka volt bőven mind a kassai, mind a miskolci mesterek számára saját városuk környékén, ebből következően nem nagyon voltak vitáik, nézeteltéréseik. A kassai és eperjesi, még a török időkben alapított céheket leszámítva az építők testületeinek nem volt annyi idejük és eszközük a céhes élet elmélyítésére, mint a régebben céhesedett mesterségeknek, ráadásul a céhkorszak utolsó évszázadában sem a közigazgatás, sem a közvélemény nem támogatta a céheket az általuk elvárt mértékben. A merev előírásokkal korlátozták a mesterek számának gyarapodását, a legények elégedetlensége ezért a kon-

¹¹⁴ Pl. Kassát erősítették meg ravelinokkal, elővédművekkel, illetve kazamatákat építettek az ágyúk számára Sárospatakon.

tárkodás kiapadhatatlan forrásává vált. A 19. század második felében a városiasodás egyre több igényes köz- és magánépületet emelt a városokban, a térség építómestereinek száma viszont alacsonyabb volt, mint amennyi munkáskezet ezek az építkezések igényeltek volna, ezért fővárosi és egyéb „idegen” szakemberek elégitették ki a növekvő keresletet. A konjunktúrát a céhes keretek között nem lehetett meglovagolni, ezért az építőcéhek szinte teljes egészében pusztá formalitássá alakult. A céhek felszámolása után a térségben egyedül Kassán alakult ipartársulat, ennek ellenére a század végére az építőszakmák létszámban és teljesítményben egyaránt a virágzás jeleit mutatják.

A 20. század háborúi és városrendezési elképzelései a korábbi századok építészeti emlékeinek jelentős részét eltüntették. Napjaikban az építészeti örökség megőrzése bekeverült a közgondolkodásba, ennek ellenére számos példáját láthatjuk az elrúttított, „modernizált” épületeknek. Az eltelt évtizedek, évszázadok komfortnövelő, divatkövető átépítései következtében kevés régi épület maradt meg eredeti formájában. A térség fejlődésének jelképeként épülő igényesebb magán- és középületek jelentős része csak terv formájában maradt az utókorra, így elég nehéz megállapítani, vagy összevetni értéküket. Az északi részek szabad királyi városai és bányavárosai a török kor pusztításaitól jórészt megmenekülve aránylag töretlenül fejlődhettek, míg a délebbi területek több száz éves építészeti hátránnyal léptek be a 18. századba, amit csak egyes központi szerepkört betöltő mezővárosoknak sikerült behozniuk (pl. Tokaj, Sátoraljaújhely, Abaújszántó, nyugatabbra Eger és Esztergom, a két egyházi székhely). Az említett városok fejlődése a 19. század végétől a filoxérának köszönhetően megtorpan, de ezzel megőrzik 19. századi hangulatukat. Miskolc a korszakunk végéig átveszi a vezető szerepet a térség déli részének gazdasági életében, kereskedelmének köszönhetően látványosan fejlődik, de belvárosi polgárházainak zöme meglehetősen eklektikus képet mutat, főutcáját leszámítva nincs rangjához és gazdasági erejéhez méltó városi arculata. Hiba lenne ezért az építómesterek nyakába varrni a felelősséget, hiszen ők a megrendelők igényei alapján készítették el a terveket és az épületeket, de némileg saját ízlésüket is megjeleníthették. Kötelező vándorlásuk során külföldi tapasztalatokat is szerezhettek, jól kellett érteniük a rajzolásához, a tervezéshez pedig mintakönyveket is igénybe vehettek.¹¹⁵ A vizekkel tagolt, szűk völgybe telepedett város jóformán csak a környező települések rovására, azokat magába olvasztva képes növekedni, nem volt hely és lehetőség tágas, levegős városi életterek kialakítására.¹¹⁶ A korszerű építőanyagok (tégla, cserép) elterjedése a polgárosodás és a növekvő jólét jele, de a városi épületek jelentős része és a falusi házak a korszak végéig szinte változatlan formában és anyagokból épültek.

A kőművesek és kőfaragók nem alkottak markánsan megjelenő társadalmi csoportot, alacsony létszámuk miatt alig vizsgálhatóak elkülönítve. A mesterek, a legények és az inasok a társadalmi rangjuknak megfelelő, más szakmákban dolgozó kézművesekkel alkottak egy-egy réteget az iparúzők osztályában. Alacsonyabb állásúakkal nem barátkoztak, a hasonló problémákkal küzdő csoportokkal szolidaritást vállaltak.¹¹⁷ Az ipar-

¹¹⁵ Német nyelvű mintakönyvek találhatóak a miskolci építőcéh hagyatékában. HOM. HTD. I. 76. 9.

¹¹⁶ Az 1950-es évektől készült miskolci városrendezési elképzelések a rohamosan gyarapodó lakosság lakásigényének kielégítése érdekében nem támaszkodtak a belváros magját körülölelő, földszintes polgárházakból álló korábbi lakóövezetre, hanem széles utcákat, tereket terveztek a több szintes lakótömbök köré. Véleményünk szerint az eltüntetett, igaz, alacsony komfortfokozatú épületekből álló utcák helyét elfoglaló lakónegyedek, főként a házigyári épületek nem járultak hozzá a város építészeti örökségének megőrzéséhez és továbbfejlesztéséhez, a mai napig idegen testként ékelődnek be a belváros és környékének arculatába.

¹¹⁷ Például a különféle szakmában dolgozó mesterek a kontárok ellen szövetkeztek, nyomdászlegények bizonyágleveleket hamisítottak mesterüktől szabadulni kívánó legények számára stb.

űzők köréből nem emelkedtek ki, presztízszük meglehetősen alacsony volt, nem töltöttek be komolyabb városi tisztségeket. A mesterek társadalma meglehetősen zárt volt, a mesterré válás a legtöbb legény számára megvalósulatlan álm maradt. Legnagyobb esélye a felemelkedésre a mesterek fiainak, vőinek, illetve az özvegy mesternét feleségül vevő legénynek volt. A többi szakmánál tehát kissé zártabb, kevésbé összetartó és patriarchális jellegű (egy mester akár 10–15 legényt is foglalkoztatott egyszerre) volt az építők csoportja a kézművesek társadalmában. Korszakunk végén megjelenik az építési vállalkozó típusa, aki már nem céhtag, nem végez fizikai munkát, csak szervezi az építkezéseket, van tőkése az építőanyagok megelőlegezésére, akár nagyobb építkezéseket is fel tud vállalni, mivel akár mikor szabadon alkalmazhat munkaerőt a piacról. Kezébe tarthatja egyes építőanyagok gyártását, kitermelését és kereskedelmét, így nem függ teljes mértékben a piac áraitól, a városépítési konjunktúra pedig ellátja munkával (különösen az 1878-as miskolci árvíz újjáépítési munkái jelentősek). A konkrét építőmunkát végző iparosok, koronként változó elnevezéssel legények vagy segédek, de az alkalmazásba kerülő mesterek munkája és megélhetési lehetőségei nem sokat változtak az évszázadok során. A nehéz fizikai munkát alacsony bérekkel jutalmazták, kiszolgáltatottak voltak és maradtak, a céhek megszűnése után a megélhetésük és alkalmazásuk is bizonytalanná vált, hiszen az elégedetlenkedő, vagy valamilyen szempontból nem megfelelő alkalmazottat céhes érdekképviselő híján bármikor elbocsáthatták. A szakmáját szerető, ügyes szakember azonban az iparszabadság folyamányaként kisebb magánépítkezéseket felvállalva önálló vállalkozásba kezdhetett, főként a városok környékén fekvő településeken, ahol a nagyvállalkozók nem teremtettek erős versenyt.

A kőműves- és kőfaragószakmák 16–19. századi észak-magyarországi történetének talán kissé elnagyolt ismertetésével érzékeltetni kívántuk a térségben zajló, a mesterségek fejlődését, alakulását befolyásoló folyamatokat, bemutatni az egykor élt szakemberek tevékenységét és mindennapjait. A régi épületeket szemlélve elgondolkozhatunk azok építésének körülményeiről, a szakértelemről, ami hosszas tanulás és gyakorlás eredményeképp létrehozta az építményeket, és a letűnt korok kézművesmestereiről, akik munkájukkal megvédték a térség lakóit a háborús években és átforgalmazták a települések arculatát a békeidőkben.

LEVÉLTÁRI ÉS GYŰJTEMÉNYI RÖVIDÍTÉSEK

AMK = Archiv Mesta Košice (Kassa Város Levéltára, Kassa – Szlovákia)

Arch. Secr. Cechálie = Kassa város titkos levéltára, céhes gyűjtemény

B.-A.-Z. m. Lt. = Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc

IV. 501/a = Borsod vármegye levéltára, Borsod vármegye közgyűléseinek jegyzőkönyvei

IV. 501/b = Borsod vármegye levéltára, Acta Politica

IV. 501/e = Borsod vármegye levéltára, Közgyűlési és törvényszéki iratok

IV. 508/a = Borsod vármegye levéltára, Borsod vármegye adószedőjének iratai 1756-1831.

IV. 1501/a = Miskolc város tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek

IV. 1001/b. Lim. = Szirmay-Kazinczy-féle történelmi iratok, Limitációk 1626–1744

IV. 1001/c. = Zemplén vármegye levéltára, Protocollumok

VIII. 701/a. = Miskolc város levéltára. A Miskolci Nemzeti Színház iratai

XI. 601. = A Diósgyőri Kamarauradalom iratai 1721–1869.

- HOM. = Herman Ottó Múzeum, Miskolc
 HTD I. 76. 9.= Helytörténeti Dokumentáció, céhes gyűjtemény, a miskolci kőműves-, ács- és kőfaragócéh iratai
 KKM. DGY. = Központi Kohászati Múzeum, Dokumentum Gyűjtemény
 ŠOBA. = Štatny Oblastny Archiv v Košiciach (Állami Területi Levéltár, Kassa–Szlovákia)
 TŽ. = Turnianské Župan, Torna vármegye levéltára
 SRK. = Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei
 Lt. = Levéltár
 Nk. K. = Nagykönyvtár, Kézirattár
 VSM. = Východoslovenské Múzeum, Košice (Kelet-Szlovákiai Múzeum, Kassa – Szlovákia)
 CA. = Cechovy Archív, Céhes gyűjtemény

IRODALOM

Bartócz József

1976 A fa és kő mesterei. A magyarországi építőcéhek. Budapest

Bodó Sándor

1968 Céhbehívótáblák a miskolci Herman Ottó Múzeumban. Herman Ottó Múzeum Évkönyve. VII. 171–211.

1970 Borsodi, abaúji és zempléni céhpecsétek. Herman Ottó Múzeum Évkönyve. IX. 190–225.

1972 Miskolci nemesi ház építése 1783-ban. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 10. 45–51.

1975 Céhes mesterek, landmajszterek és kontárok Észak-Magyarországon 1872-ig. Ethnographia LXXXVI. 4. 537–549.

Céhkataszter

1975–1976 *Éri István–Nagy Lajos–Nagybákay Péter*: A magyarországi céhes kézművesipar forrásanyagának katasztere I–II. Budapest

Détszy Mihály

1963 Munkások és mesterek az egri vár építkezésein 1493 és 1596 között I. Az Egri Múzeum Évkönyve, 173–203.

1975 Az ónodi vár korai építkezései. Herman Ottó Múzeum Évkönyve XIV. 193–206.

1989 Sárospatak vára és urai 1526–1616. Sárospatak

1995 A tokaji vár története. Tokaj

1996 Sárospatak vára a Rákócziak alatt 1616–1710. Sárospatak

- Dóka Klára*
 1999 A kézműipar történetének levéltári forrásai (1850–1950). In: *Csiffáry Ger-
 gely–Dóka Klára* (szerk.): *Tanulmányok a kézműipar történetéből*. Veszprém, 1999. 197–203.
- Domonkos Ottó–Nagybákay Péter* (szerk.)
 1991 Magyar néprajz III. Kézművesség. Budapest
 1992 Magyarország kézművesipar történetének válogatott bibliográfiája. Budapest
- Draskóczy István*
 1996 Miskolc birtoktörténete a középkorban. In: *Kubinyi András* (szerk.): *Miskolc története I. A kezdetektől 1526-ig*. Miskolc, 81–156.
- Eperjessy Géza*
 1967 Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon (1686–1848.) Budapest
- Faragó Tamás*
 1991 Népszámlálási adatok a falusi iparról (1857–1910). In: VII. Kézművesipar-történeti Szimpózium Veszprém, 1990. november 12–14. VEAB Veszprém. 1991. 13–23.
- Frecskay János*
 1912 Mesterségek szótára. Budapest (Hasonmás kiadás Bp. 2001.)
- Gyulai Éva*
 2000 Topográfia és városkép. In: *Faragó Tamás* (szerk.): *Miskolc története III/1. kötet 1702–1847-ig*. Miskolc, 57–150.
- H. Csukás Györgyi* (szerk.):
 1996 Az Mester Emberek Míveinek árazása. Építőiparosok, famunkák, építőanyagok, asztalosok és esztergályosok árszabásai (1626–1820). Budapest
- A kassai céhek árszabása*
 1901 A kassai céhek árszabása (limitatívája). Kiadta Kassa város tanácsa 1635. febr. 1. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, VIII.
- Komáromy József*
 1956 Építkezési tervrajzok, miskolci iparosok a 18. századból. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 3. 75–77.
- Marjalaki Kiss Lajos*
 1955 Újabb adatok Miskolc 18. századi építkezéseihez. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 2. 32–34.
- N. Kiss István*
 1966 A mezőgazdasági termelő népesség fluktuációja és az extraneus birtoklás Hegyalján a XVI. század második felében. In: *Makkai László* (szerk.): *Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának korszakában*. Tanulmányok Zemplén megye XVI–XVII. századi agrártörténetéből. Budapest, 19–283.
- Németh Györgyi*
 2000 Kamarai vállalkozás a diósgyőri koronauradalomban. In: *Faragó Tamás* (szerk.): *Miskolc története III/1. kötet 1702–1847-ig*. Miskolc, 379–393.
- Ostrolucká, Milena*
 1998 Kézművesmesterek Kassa város polgáraiként a 16. és 17. században. In: „Isten áldja a tisztet ipart” *Tanulmányok Domonkos Ottó tiszteletére*. Sopron, 57–66.

Porkoláb László

- 2003 Források Diósgyőr-Vasgyár történetéhez 1770–1919. Tanulmányok Diósgyőr történetéhez 12. Miskolc

Román János

- 1963 Néhány szó a sárospataki megyeri malomkőbányáról. *Borsodi Szemle* 98–102.
- 1965 Zemplén megye XVI–XVII. századi iparának szakmái és mesterségei, különös tekintettel a Hegyaljára. In: *Borsodi Történelmi Évkönyv. I. Miskolc*, 9–91.
- 1966 Zemplén megye falusi és mezővárosi iparának szakmái és mesterségei a XVI–XVII. században, különös tekintettel a Hegyaljára. In: *Makkai László* (szerk.): *Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának korszakában. Tanulmányok Zemplén megye XVI–XVII. századi agrártörténetéből.* Budapest, 561–627.

Szádeczky Lajos

- 1913 Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon. Okirattárral 1307–1848. 1–2. kötet. Budapest

Szulovszky János (szerk.)

- 2002 Harminc év publikációi. Az MTA VEAB Kézművesipartörténeti Munkabizottsága kiadványainak tartalommutatója (1972–2002.) In: X. Kézművesipar-történeti Szimpózium. VEAB. Budapest, 171–199.

Tomka Gábor

- 2000 Az ónodi vár. In: *Veres László–Viga Gyula* (szerk.): *Ónod monográfiája.* Ónod, 157–201.
- 2002 Szendrő várai. In: *Veres László–Viga Gyula* (szerk.): *Szendrő monográfiája.* Szendrő, 125–164.

Veres László

- 2000 Iparfejlődés. In: *Faragó Tamás* (szerk.): *Miskolc története III/1. kötet 1702–1847-ig.* Miskolc, 317–378.
- 2003 A céhek élete az ipartársulatok megalakulásáig. In: *Veres László* (szerk.): *Miskolc története IV. 1–2. 1848-tól 1918-ig.* Miskolc, 1. köt. 364–385.

Veress Éva

- 1966 Háztartás, telek és termelés viszonya a hegyaljai és bodrogközi jobbágyfalvakban a XVI. század derekán. In: *Makkai László* (szerk.): *Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának korszakában. Tanulmányok Zemplén megye XVI–XVII. századi agrártörténetéből.* Budapest, 285–426.

Vissi Zsuzsanna

- 2002 A magyarországi céhes kézművesipar írott forrásai 1848 előtt. In: X. Kézművesipar-történeti Szimpózium. VEAB. Budapest, 75–78.

DAS MAURER- UND STEINHAUERGEWERBE IN NORDOSTUNGARN IM 16–19. JAHRHUNDERT

Für die Erscheinung und Entwicklung des Maurer- und Steinhauergewerbes ist ein bestimmter Entwicklungsgrad der gegebenen Gesellschaft notwendig. Die sich selbst versorgende Bauerngesellschaft war Jahrhunderte lang fähig, den eigenen Häuserbedarf zu decken. Die Kirche und die weltlichen Gutsherren begannen sich ab dem 13. Jahrhundert, nach dem Hunnenzug, mehr und mehr für die aus beständigen Materialien gebauten Gebäude zu interessieren. Das aus dem Ausland einfließende Fachwissen und die Innovation der Baustilart kann in Ungarn nicht als schnell betrachtet werden, was im Vergleich zu Westeuropa einen relativen Rückstand für uns bedeutet. Die auch in Nordostungarn erscheinende Baukultur im Renaissancestil konnte sich während der wirren Jahrzehnte der türkischen Eroberungen nicht voll entfalten. In unserer Region verschob sich der Akzent auf die auch schon früher weiterentwickelten Zipser Städte und Kaschau, die Innovation im Baugewerbe erschien zuerst in den nordungarischen Grenzbürgen. In dem auf die türkischen und kurutzischen Kriege folgenden ruhigeren Jahrzehnt breitete sich das Fachwissen im Bau von den erwähnten freien königlichen Städten in die südlichen Gebiete mit den vielen Marktflücken aus. Die spätbarocke Architektur erscheint durch die von den Erlauer Bischöfen, Aristokraten und den ärarischen Gütern betreuten Arbeiten der ausländischen und westungarischen Maurer in Borsod und Hegyalja. Die zum Reichtum kommende Schicht der Halbadligen und Bourgeois kam mit einer immer steigenden Nachfrage auf den Markt der Baudienstleistungen, die anfangs mit den aus Kaschau und anderen Städten besiedelten Handwerkern gedeckt wurde.

Bis zum 18. Jahrhundert änderte sich die Tätigkeit der Maurer, die auch Steinhauer und ab zu Steinbrecher waren. Das sich mit Steinen beschäftigende Handwerk spezialisierte sich auf die sich mit der Förderung beschäftigenden Steinbrecher, den mit dem Behauen von Bausteinen beschäftigenden Steinhauer und den mit dem Bau beschäftigenden Maurer. Das Wachstum der Zahl der Bauer führte im 18.–19. Jahrhundert in verschiedenen Siedlungen zu einer Zunftbildung, aber wegen der Besonderheit des Baugewerbes blieb die Mitgliederzahl der Organisation bis zum Zerfall der Zünfte niedrig. Die Maurer und die Steinhauer bildeten keine markante, gesellschaftliche Gruppe. Wegen ihrer kleinen Anzahl waren sie gesondert kaum nachprüfbar. Die Meister, die Altgesellen und die Auszubildenden bildeten ihrem gesellschaftlichen Stand gemäß und zusammen mit den in anderen Gewerben tätigen Handwerkern je eine Schicht in der gewerbstätigen Klasse. Sie konnten den Kreis der Gewerbstätigen nicht verlassen, ihr Ansehen war ganz niedrig und sie übten kein wichtiges Amt in den Städten aus. Im Vergleich zu den anderen Gewerben war die Gruppe der Bauer in der Handwerker-gesellschaft ein wenig geschlossener, wenig solidarisch und von patriarchalischem Charakter (Ein Meister beschäftigte manchmal 10–15 Altgesellen auf einmal). Ende unserer Epoche erscheint der Typ des Bauunternehmers, der kein Zunftmitglied mehr ist, keine physische Arbeit leistet, sondern nur den Bau organisiert, ein Kapital hat, um das Baumaterial zu bevorschussen, und er kann sogar größere Bauprojekte übernehmen.

István Gulya

A KERÉKGYÁRTÓ-MESTERSÉG MÚLTJA ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁG TÖRTÉNELMI VÁRMEGYÉIBEN A CÉHKORSZAK VÉGÉIG (ABAÚJ, ZEMPLÉN, BORSOD VÁRMEGYE)

SPÓNER PÉTER

A mesterség múltja

Frecksay János leírása szerint *a kerékgyártó, más néven bogsnár, régebben kerekas (stellmacher, wagner) mindennemű szekerek, kocsi, szánok s a mezőgazdasági eszközök fa-alkatrészeit készíti,*¹ s minthogy a fa használati tárgyakká, köztük kerékké és szekérré történő feldolgozása a legősibb foglalkozások közé tartozott, ezért a kerékgyártó-mesterség már a honfoglalás előtt is ismert volt a magyarság körében. Népünk már minden bizonnyal a Kárpát-medencébe érkezésekor magával hozta a famegmunkálás sokféle munkamódjának az ismeretét, erre utal a szókincsünk számos finnugor eredetű kifejezése. Az összehasonlító nyelvtörténeti vizsgálatok kimutatták, hogy a magyar szerékterminológia legrégebbi rétege a honfoglalás előtti időkben gyökerezik, s elsősorban török-iráni, közép-ázsiai és távol-keleti kulturális kapcsolatokra enged következtetni.² A régészeti feltárások bizonyossága szerint a honfoglaló magyarok biztosan használtak állatok vontatta kerekas járműveket és ebből, valamint a kerékhez kapcsolódó szavaink alapján valószínűsíthető, hogy szerékészítő mestereik is voltak. Ugyanakkor írott forrásban először csak a 14. század derekán találkozhatunk a mesterségre utaló családnévvel. E század utolsó évtizedeiben azonban már gyakran előfordul a korabeli okleveles forrásainkban a Kerekas családnév, majd a 15. század folyamán a kerékgyártó elnevezés is felbukkan a családnevek között.³ Ebben az időben a szakmát jelentős német behatás érte, amely elsősorban a mesterség szókincsében érhető tetten.⁴ E században találkozunk először a bogsnár mesterségmegnevezéssel is, amely a bajor-osztrák *wagner* szó hanghelyettesítéssel történt átvételéből származik.

A magyar kerékgyártómesterek leggyakoribb és legfontosabb készítményei évszázadokon át a paraszti teherhordás és közlekedés járművei voltak. Tekintettel arra, hogy a gazdálkodás nélkülözhetetlen termékeit állították elő, Magyarország erdőben gazdag vidékein majd minden településen jelen voltak a szakmának olyan művelői, akik sohasem tömörültek céhekbe és városi céhekhez sem csatlakoztak. A néprajzi szakirodalom e területek közé sorolja többek között a Bükk és a Zempléni-hegység erdőkkel övezet településeinek a lakosságát is. E tevékenység a paraszti önellátás keretében végzett házimunkának számított, ugyanakkor megtalálható az a réteg is, mely terményért vagy más viszontszolgáltatásért cserébe készített gazdasági eszközöket, köztük kereket és szereket. Ezeket a szakirodalomban mesterembereknek nevezett fafaragókat, akiknek a famunka megélhetési forrást is jelentett, parasztspecialistáknak hívjuk. A vizsgált régióban bősé-

¹ *Frecksay J.*, 1912., 149.

² *Magyar Néprajz VIII.* 457.

³ *Magyar Néprajz VIII.* 458.

⁴ A mesterség munkafolyamatait és szókincsét *Frecksay J.*, 1912. 149–158.

gesen állt rendelkezésre fa, ugyanakkor nem volt megfelelő mennyiségű jó minőségű termőföld, mely biztosíthatta volna a teljes lakosság megélhetését, így a fafeldolgozás már a 16–17. század folyamán kinőtte az önellátó házimunka kereteit, és más vidékek szükségleteit is ellátó háziiparrá fejlődött. E keretek között folytatott fafeldolgozáson belül a legnagyobb arányban a kerékgyártómesterek voltak jelen, de tevékenységük pontos méreteiről nincsenek adatok. Borsod, Abaúj és Zemplén megyékben élő parasztemberek a szekér alkatrészeit általában maguk készítették, ez alól csak a kerék képezett kivételt. A kerékagy fúrása, a kerékialp elkészítése és a küllőzés szakértelmet és nem utolsósorban jó szerszámokat kívánt, ezért e munkafolyamatokat vidéken általában olyan parasztspecialisták végezték, akik soha nem csatlakoztak céhszervezetekhez.⁵ Különösen nagy volt a számuk Borsodban és Zemplénben, ahol megfelelőek voltak a földrajzi feltételek, ugyanakkor a 18. század végéig nem működtek céhes iparszervezetek.

Céhalapítások a régióban

Középkori városainkban már a 15–16. század folyamán specializálódott a fafeldolgozással foglalkozó kézműves társadalom. Az első kerékgyártócéhek a 15. század folyamán jöttek létre Magyarországon, ugyanakkor a kerékgyártómesterek a régióban, az egy Kassát kivéve csak viszonylag későn, a 18. század második felében és a 19. század elején jutottak el a céhalapításig. Kassán 1459-ben⁶ alapították meg céhüket az esztergályos-, asztalos- és kerékgyártómesterek. Az elsősorban németek lakta abaúji város az ország iparilag legfejlettebb települései közé tartozott. A német mesterek által alapított céhben azonban már minden bizonnyal a 15. század végén feltűnnek az első magyar származású mesterek is, amit a kassai „Stadtbuch”, azaz városkönyv névjegyzékébe 1489–1526 között bejegyzett és polgárjogot nyert *Kerekes Bálint* és *Kerekes Jakab* neve valószínűsít.⁷ A céh articulusait 1571-ben *Radmacher Demeter* és *Wagner Sebastian* kérésére újra kiadták és megerősítették.⁸ A kassai kerékgyártócéh alapítását azonban nem követte a régióban újabb céhek létrejötte.

Zemplén esetében a kassai céhes ipar döntő hatással volt a megye településeinek, különösen mezővárosainak iparfejlődésére. A Kassa piackörzetéhez tartozó vármegye a fejlett kassai iparok, így a kerékgyártóipar árnyékában nem lehetett versenyképes és ezért nem is fejlődhetett jelentős gazdasági tényezővé. A zempléni ipar a 16–17. század folyamán a legfejlettebb hegyaljai területen is csupán a közvetlen értékesítéssel belső piacra termelő, azaz vásári árutermelő mezővárosi jobbágyipar szintjéig emelkedett és ez alól nem volt kivétel a kerékgyártó-mesterség sem. Az árutermelő mezővárosi ipar azonban a megye távolabbi ipartalanabb vidékeit már nem tudta ellátni. A kerékgyártószakma a kedvező földrajzi adottságok miatt szinte minden hegyaljai településen megtalálható volt már a középkor végén, tulajdonképpen a zempléni falvak jellegzetes mestersége

⁵ Általában a nagyobb uradalmak pénz, illetve terménybeli fizetségért ún. konvenciók mestereket, köztük kerékgyártókat foglalkoztattak, vagy ahol nem volt uradalmi bognár, ott az ún. „*faragó*”-béres feladata volt a szerszámok nyelének elkészítésétől kezdve a kocsikerék javításáig minden fával kapcsolatos munka. A borsodi Edelényben az egykori Coburg-uradalomban a 18. században eleinte utóbbit alkalmazták, a 19. században azonban már kerékgyártómester dolgozott egészen a 20. századig. A Sennyei uradalomhoz tartozó zempléni Dámócon az 1785-ben betelepült német *Axmann* család tagjai végezték mind a kerékgyártó-, mind a kovásmunkákat, egyúttal mindkét mesterség tudását apáról fiúra örökölték, ezáltal a család két férfitagjának biztos megélhetést biztosítva. *Siska J.*, 1987., 132.; *Sápi V.*, 1973., 125.

⁶ Arch. Secr. Cechálie – kolesári.

⁷ *Kerekes Gy.*, 1913., 11.

⁸ Arch. Secr. Cechálie – kolesári.

volt. Román János kutatásai szerint általában egy-egy településen egy-két mester dolgozott, függetlenül attól, hogy faluról vagy mezővárosról volt szó. Ez alól csak Sárospatak jelentett kivételt, ahol a 16–17. század folyamán számuk 3–6 fő között mozgott.⁹ A mesterség viszonylagos fejletlensége ellenére is találkozhatunk a specializáció jeleivel. A pataki 1554. évi urbáriumban még külön említik például az ekekészítést, Liskán pedig a kerékgyártók mellett kerékfűrőt is találunk, de ez a fajta specializáció a 17. század végére megszűnik.¹⁰ A 17. század végéig Zemplénben egyetlen céhalapításra került sor, 1698-ban Nagymihályban,¹¹ majd a következő évszázadban sárospataki mesterek is megalapították céhüket. Az 1779-ben készített pecsétjükön a jellegzetes kerékgyártó termék, a nyolcküllös kerék, illetve kerékgyártó szerszámok, a bogrnárbárd és az egyenes kétnyelű vonókés látható.¹²

Borsod megyében Zemplénhez hasonlóan a kedvező adottságok miatt szinte minden településen megtalálható volt a mesterség a 16–17. század folyamán. A 17. századtól termékeiket az árszabásokban is rendszeresen megtalálhatjuk, ennek ellenére a 18. század derekáig a mesterek száma a legfejlettebb településeken, mezővárosokban sem haladta meg a két-három főt. A 17. században gyakran vették igénybe szolgálataikat a várak körüli munkákban. 1633-ban az egri pasa azzal mentette fel a miskolciakat a Cserépvárába rendelt szekerezés alól, hogy minden esztendőben 10 ágyúszerszámot építenek és molnárokat, kovácsokat, kerékgyártókat küldenek.¹³ 1673-ban Strassoldo Károly gróf rendelte ki a miskolci fával dolgozó mestereket az ónodi vár kapuinak és kerítéseinek megerősítésére.¹⁴ A 17. század folyamán Miskolc kedvező fekvésének, a vár közelségének és a nemesek arányának nagymérvű gyarapodása miatt az ipari termékek jelentős piacát jelentette, vásárainak piacörzete jelentősen megnőtt, a régió egyik legfontosabb központjává fejlődött. Ez azonban nem jelentette a kerékgyártók létszámának automatikus emelkedését. A kerékgyártóipar fejlődésére nagymértékben rányomta a bélyegét, hogy a régióban igen jelentős volt a háziipari tevékenység. A bőséges nyersanyagkészlet lehetővé tette, hogy a lakosság legszükségesebb faeszközzeit saját maga állítsa elő. Ez még akkor is igaz, ha figyelembe vesszük, hogy a kerékgyártás háziipari keretek között nehezen végezhető.¹⁵ Az 1702-ben készült ún. Kötel Könyvben, mely a város valamennyi ingatlanáról készült összeírás, a zsellérek között neve alapján két kerékgyártóiparost találunk, *Kerékgyártó Tót Istvánt* és *Kerekes Istvánt*.¹⁶ Számuk a következő évtizedekben sem emelkedett számottevően. Az 1732-es adóösszeírás szerint a városban már három kerékgyártó dolgozott, *Nagy János*, *Tót Mihály* és *Tót János*.¹⁷ 1744-ben készült újabb adóösszeírásban szintén három kerékgyártó neve szerepel, a már fentebb is említett *Tót Mihály* és *Tót János*¹⁸ mellett *Tót István*.¹⁹ Jelentős változás a század második felében következett be, amikor a lakosság jelentős gyarapodásával – a század elejei

⁹ Román J., 1965., 61.

¹⁰ Román J., 1965., 61.

¹¹ A céh Kassáról kapta privilégiumait. Román J., 1966., 586., 588.

¹² Valószínű, hogy ez sem volt önálló céh, mert a 19. századból fennmaradt pecsétnyomat tanúsága szerint már az esztergályosokkal és pécekkal alkottak közös céhet. Bodó S., 1970., 213.

¹³ Szendrei J., 1911., 171.

¹⁴ Gyulai É., 1998., 311.

¹⁵ Veres L., 2000., 325.

¹⁶ Marjalaki Kiss L., 1987., 145.

¹⁷ B.-A.-Z. m. Lt. IV. A. 1501/f. 9.dob./1732.

¹⁸ Kerékgyártó Tót Mihály és Kerékgyártó Tót János az 1755-ös, a város nemeseiről készült összeírásban is szerepelnek. B.-A.-Z. m. Lt. IV. A. 1501/f. 9.dob./1755.

¹⁹ B.-A.-Z. m. Lt. IV. A. 1501/f. 9.dob./1744.

4000-ről közel 20 000 főre emelkedett a lélekszám a század végére –, a kereskedelem és a piacörzet növekedésével, a postahálózat kiépítésével jelentősen megnőtt a kereslet, ami a kerékgyártómesterek számának növekedését eredményezte. Több, elsősorban német származású mester telepedett le a városban, akik nem csak az iparosok számát gyarapították, hanem a technikai színvonalat is jelentősen megemelték. Az 1770-ben készült iparosösszeírás szerint hét kerékgyártóiparos, négy segédet alkalmazva dolgozott a városban, és ezzel a 47 szakma közül a 17. legnépesebb iparosközösségét alkották Miskolcnak.²⁰ A mesterek számára a nyersanyagot elsősorban a diósgyőri koronauradalom erdei biztosították. Az uradalom kínálatában a kerékgyártók alapanyagait is megtaláljuk, például *egy szekérhez való tengelyért 18 kr-t* kértek.²¹

A miskolci kerékgyártó-mesterség ugrásszerű fejlődésének nemcsak a létszám növekedése, hanem a kínálat gyors bővülése is ékes példája, mely leginkább az 1770-es árszabásban érhető tetten.²² E látványos fejlődés már előrevetítette a céhalapítás lehetőségét, melyre 1799-ben került sor. A miskolci kerékgyártók képviselőiben *Frim Ádám* és *Tinschmidt János* folyamodott az 1625-ben alapított löcsei kerékgyártócéhhez, hogy azok szabályait átvehessék és megszervezhessék a miskolci kerékgyártók²³ saját céhüket.²⁴ E lépés azonban nem csak célszerű és kézenfekvő, hanem szükségszerű is volt a miskolci mesterek részéről, mert mint a céhszabályzat bevezetőjében található indoklásban is olvasható: „*a mindenütt elhatalmasodó kontárkodás folytán mesterségükben sok kárt és hiányt kellett szenvedniük, mivel pedig ezen romlásnak megelőzésére nem rendelkeznek más alkalmas eszközzel, minthogy az előbb említett kontárokat megadóztassák, ezért a fentvezett miskolci mesterek illendő módon kérik, ...hiteles másolatát ugyanazon dícséretes mesterség a mi cs. és kir. szabad városunkban Lőcsén fennálló tiszteletre méltó Kerékgyártó és Bognár céh mindenkor szokásos és használatban lévő közös céhszabályainak...*”²⁵ A miskolci mestereket képviselő *Frim Ádám*ról a céh irataiból tudjuk, hogy német származású volt, eredeti neve *Frim Schmidt*, és 1741-ben született, Miskolcra pedig 1772-ben költözött. Egy peres iratból a vagyoni helyzetéről azt is megtudjuk, hogy „*házam, jószágom, mesterségem és 3 darab Szőlőm lévén, melynek Borát azon Engedelmes Üdőben arultam...*”²⁶ azaz nem kizárólag az iparból élt.

A kerékgyártók 1799. február 19-én mutatták be céhszabályzatukat Miskolc város tanácsának. Az így kapott céharticulusokat azonban a kerékgyártók a kovácsokkal²⁷ közösen használták, közösen alkottak céhet. Ez ugyan nem derül ki világosan a céhszabályzatból, de tudjuk, hogy a két céh 1818-ban vált végleg külön. Az articulusok mindössze egyetlen paragrafusára utal a közös céhre. A 16. pontban kimondják, hogy elkobzás terhe mellett *senkinek sem szabad kereket vagy egészen új kocsit vasalás nélkül eladni vagy piacra vinni.*²⁸

²⁰ Veres L., 2000., 335.

²¹ Veres L., 2000., 325.

²² B.-A.-Z. m. Lt. IV. A. 501/b. Mat. XVI. Fs. I. Fr. 154., 158.

²³ A céh articulusait teljes terjedelemben Bodgál Ferenc közli. *Bodgál F., l. 1965., 302–305.*

²⁴ HOM HTD I. 76.18.1.

²⁵ HOM HTD I. 76.18.1.

²⁶ HOM HTD I. 76.18.6.

²⁷ Azokkal a kovácsokkal alkottak közös céhet, akik már a 18. század elején megszervezték a saját céhszervezetüket, de minden bizonnyal a mesterségek egymásra utaltsága, illetve a hatékonyabb érdekképviselet miatt szívesen társultak a kerékgyártókkal.

²⁸ HOM HTD I. 76.18.1.

A miskolci kerékgyártók és kovácsok szétválásáról készült városi határozat:

„Mi N. N. Privilegalt Miskolcz Városa Fő Bírája és Hites Senatorai adjuk tudtokra mind azoknak valakiknek illik ezen levelünknek rendiben: Hogy alább írott Esztendőben, Hónapban és napon tartatott Tanács Gyűlésünkben, az ugyan alább írott s ki küldött Deputatusaink e következő Tudósításokat adták legyen bé, ugy mint:

Alább irtak a folyó Esztendőbeli Boldog Asszony Havának 24-ik napján tartatott Tanács Gyűlésből a Nemes Magistratus Határozása szerint a Kováts és Kerékgyártó eddig egyesült már pedig két különböző Czéhekre oszlott Chéhnek el választása eszközlésére ki küldessenek lévén: Hivatalosan jelentjük hogy mi folyó Bőjt elő Havának első napján öszve gyűjtven az eddig egy Czéhet formált Kováts és Kerékgyártó mestereket, Kováts mester Szép György Uram, mint az egyesült Czének volt főbb Czéh mestere házánál meg jelentünk és küldtetésünknek célját élő beszéddel és rövidben kijelentvén a Nemes Magistratusnak kegyes Határozását ellőttük felolvastuk, melly ellen már egyik rész sem tévén leg kisebb ellen vetést is munkálkodásunkat azon kezdtük, hogy az egyesült Czéhnek kész pénz és Contractusokon lévő Capitalissának, s a Contractusokban foglalt summának és annak mennyiségét voltaképen meg tudhassuk, s azt azután a két felé vált Kováts és Kerékgyártó Czéhek között két egyenlő részekre fel osszuk mellyet is úgy találunk, hogy a meg írott mai napig számítandó ... együtt a Capitalis 1286 Rftokat és 8 Kroat utótt, mellyből valamint a Kovátsok ugy a Kerékgyártók Czéhének rész szerint kész pénzben rész szerint pedig Contractusokban effective 643. És 643. Ftokat 4. És 4. Kroat assignáltunk, és által adtunk: annak végeztével meg újítván előttiünk a Kerékgyártó mester abbéli kéréseket, hogy a régi és általok a Kovátsokkal együtt adott közös költségen Lőcséről hozott Czéh Articulusokat maga valóságában adatnánk által, ennek által adásában a Kováts mesterek semmit semellenkeztek, egyedül azt kérték ki magok részéről, hogy azokat az elvált két Czéheknek közös költségen iratnánk le, és a mi Subscriptionk vagy vidimationk alatt náluk is hiteles párban hagynánk meg a felett a jövődöbeli, ne talántán származható kedvetlenségeknek és szemre hányásoknak eltávolítására, vagy is inkább meg előzésére, azoknak velek közös költségén lesz hozatalát, azok szerint lesz Czéhbeli rendtartásaiknak folytatását a Kerékgyártókkal esmértetnénk el és minden történhető meg támadtatást esetében a Kerékgyártó Chéhet az eredeti Czéh articulásoknak is amikor szükség kívánni fogja, mindenhol közlésére, és az ő oltalmukra bíznánk sőt köteleznénk, de nem volt ezen kötelezésre szükség, mert a Kerékgyártó mesterek, az ő kívánságoknak törvényes és igazságos voltát elismervén, mind azoknak teljesítésekre, önként, és fejenként magokat egész készséggel ajánlották, s mind a közös költségen tendő le írásba mind a mi subscriptionk alatt a Kovátsoknál hiteles párban leendő meghagyásában nem csak hogy megnyugodtak, hanem az Articulusok mindenkori közlésének ajánlásán felül, mind magokat, mind sucessosaikat a Kováts Chéhnek oltalmára le kötelezték, sőt ennek a két felé vállalkozott Kováts és Kerékgyártó Chéhek költsönös megegyezésre léptek előttiünk, hogy valamint eddig ugy ezentül is, ha valamelyik Czéh belüli tagoknak hallottya leszen a temetéseken minthogy egy Chéhet formálnának, a Chéhek törvénye büntetése terhe alatt meg fognak jelenni és hírülvén azt, mind a két rendbeli Czéhek Czéh mesterének táblát fognak járatni, melly részére, annak tellyes meg egyezéseknek ajánlatoknak, és magok kötelezésének, hogy annál nagyobb ereje legyen ezen Relationknak a Kováts Czéh bátorságára a Nemes Város Hiteles petsétje alatt leendő kiadattásának a Nemes Magistratustól általunk leendő ki eszközlését is alázatosan ki kérték, melynek teljesítését, mint hogy ...perenti non est denegandus

assensus, mi is alázatosan kérjük, s mind ezekről teszük hivatalos tudósításunkat Miskolczon Böjt elő havának 5-ik napján 1818-ik Esztendőben.

Privilegiált Miskolcz Várossának Vice Birája, és ezen dologba Deputatusa Gócs Mátyás m: p:

Senatora és ezen dologba hasonloan Deputatusa Hopnik József m: p:

1818-ik Esztendőben Böjt elő Havának 6-ik napján tartott Tanács Gyűlésben be adatván fel olvastatott.

Ezen tudósítás jóvá hagyatván tudomásul vétetvén Leveles Tárunkba be tétetni rendeltetett, a feleknek pedig Sub authentico kiadatni meg határozatott.

Melly tudósítás, hogy szórul szóra és minden változtatás nélkül ezek szerint legyen, annak hitelesebb voltára nézve ki adtuk ezen Városunk élő Petsétjével megerősített Bizonyosság Levelünket Miskolczon 1818-ik Esztendőben Böjt elő Havának 6-ik napján tartott Tanács Gyűlésünkéből.

Privileg Miskolcz Városa N. N. fő Birája és Hites Senatorai

Ki adta Város Hites Notariussa Kintzli János”.²⁹

A két szakma különválását az indokolta, hogy 19. század első két évtizedében jelentősen megnőtt a céhlétszám, 1818-ban a helyi mestereken kívül már 35 kerékgyártó és 41 kovács landmeiszter tartozott a céhbe.³⁰ Az önállósuló miskolci kerékgyártócéhnek 1828-ban nyolc miskolci mester volt a tagja: *Kirner Pál, Krausz Dániel, Brezányi Sámuel, Petró József, Kazar Márton, Kósa József, Soós Joachim és Réthi Sámuel*,³¹ és már meghaladta az ekkor 7 mestert számláló kassai céh létszámát.³² A különválással létrejött a kassai után a régióban a második, bizonyíthatóan önálló kerékgyártó céhszervezete.³³

A 18. század derekától új tendenciát figyelhetünk meg a céhalapításoknál. Addig a kerékgyártók mindig a rokon famegmunkáló szakmákkal, asztalosokkal, esztergályosokkal együtt szervezték meg közös céhüket, a század közepétől azonban kivétel nélkül a kovácsokkal társultak,³⁴ aminek okát megítélésem szerint a technikai változásokban kell keresnünk. A 18. század közepétől a kocsialkatrészek vasalásának mértéke jelentősen megnövekedett,³⁵ így célszerűbb volt mind az érdekvédelem, mind a munkaszervezés szempontjából a két szakmának közös céheket alapítani.

E tendenciának megfelelően jöttek létre a 19. század első évtizedeiben Zemlénben és Abaújban is a közös céhek. A Hegyalján a 18. század derekától újra fellendülő borkereskedelem miatt egyre nőtt a szekerek iránti igény. A mádi borkereskedők például egészen a 20. század 30-as éveig szekereken szállították a bort Miskolcra, Újhelyre és Kassára.³⁶ Ennek a keresletnövekedésnek volt első jele a sárospatiki céh alapítása, majd

²⁹ HOM HTD I. 76.17.3.

³⁰ *Bodgál F.*, 1965., 306.

³¹ MOL N. 26. Conscriptio regionaris 1828.

³² 1828-ban hét mester alkotta a céhet, név szerint: *Joseph Grósz, Joachim Klein, Josef Gyurik, J. Schoffranko és M. Schöfjsich, Andor Krops, Anton Kutsera*. A 19. század folyamán a céh Protocolluma (1787–1848) szerint 6–7 fő volt az állandó mesterlétszám (1848-ig), és az említett első négy nevet már a század elején is a mesterek között találjuk. Arch. Secr. Cechálié – kolesári.

³³ A kassai kerékgyártók önállósodásának pontos dátumát nem ismerjük, de az 1796. május 1-én kiadott articulusaik – amely az eredetinek a megerősítése – szerint már önállóan alkottak céhet. A szabályzat végén *Tobias Nehrer* és *Josephus Prunner* mesterek nevei olvashatóak. Arch. Secr. Cechálié – kolesári.

³⁴ A régió első olyan céhe, melyben a kerékgyártók a kovácsokkal (és a lakatosokkal) társultak 1748-ban az abaúji Jászó és Meczenzefen jött létre. *Domonkos O.–Nagybáka P.*, 1992. Abaúj.

³⁵ *Kemecsi L.*, 1999., 81.

³⁶ *Bencsik J.*, 1988., 105.

ezt követte több új céh létrehozása Zemplénben. Előbb Sátoraljújhelyen³⁷ – mely a század közepére a mesterség egyik legnagyobb hegyaljai központjává nőtte ki magát³⁸ –, majd 1818-ban Mádon alapították meg saját céhszervezetüket a kerékgyártó és kovács iparosok.³⁹ Utóbbiak indoklása szerint *a mesterek sokasága miatt Mád városában lévő kovácsok és kerékgyártók a kassai és sárospataki céhektől elszakadtak.*⁴⁰ Ekkor négy kovács és egy kerékgyártómester működött a településen.⁴¹ A kerékgyártószakmát Szepessi János⁴² képviselte a céhben, aki az alcéhmesteri rangot is betöltötte.⁴³ Az utolsó ismert céhalapításra a régióban 1830-ban került sor az abaúji Alsó-Meczenzéken.⁴⁴

A kerékgyártómesterek termékei az árszabások tükrében

Az árszabások vizsgálata elengedhetetlenül fontos a kerékgyártóipar történetére vonatkozó kutatásoknál. E forráson keresztül nemcsak az egyes termékek árának változását követhetjük nyomon, de segítségével bepillantást nyerhetünk a kézművestermékek piaci helyzetének, a termékek struktúrájának változásába, az életmód átalakulásába, és nem utolsósorban az iparág szakmai és technikai fejlődéséről is pontos képet kaphatunk. Természetesen figyelembe kell vennünk, hogy egyes megyék esetenként egymás között kölcsönözték az árszabásokat. Esetünkben az a tény, hogy a 17. század első évtizedeitől egészen 1824-ig – amikor is egy helytartótanácsi rendelet eltiltotta a megyéket a kézművesáruk helyi árazásától – mind a három vizsgált vármegyére vonatkozóan nagy számban állnak rendelkezésünkre árszabások, tovább növeli e forráscsoport értékét.

Árszabások útján a 16. század végétől szabályozták a vármegyék az egyes mezőgazdasági és ipari termékek árát. Általánosan kötelezővé azonban csak az 1625. évi országgyűlésen teszik a vármegyék számára, hogy *úgy az élelmiszerek, mint az összes árucikre s úgy szintén minden kézművesekre és mesteremberekre nézve is, akképen intézkedjenek, hogy az által minden dolognak az értéke és munkának a bére...árszabásra szálljon át.*⁴⁵ Az első árszabás 1626-ból származik és Kassán 1626. március 24-én adták ki, mely a felvidéki vármegyékre, köztük Abaújra és Zemplénre volt érvényes.⁴⁶ A *Kerekgiartok limitatioia* 11 termék árát tünteti fel, de közte csak kettő kerek jármű, az *Egy kas nélkül ualo uy koczi czinalastul* és az *Egy fako szekertül*, a többi áru a szekérhez kapcsolódó alkatrész és figyelemre méltó, hogy az árszabás egyáltalán nem tartalmazza mezőgazdasági eszközök árát. Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ez elsősorban a felvidéki vármegyékre vonatkozó átfogó limitáció és nem tér ki részletesen a magas szakmai színvonalat képviselő árukra, például a kassai céh által előállított ter-

³⁷ A céh 1815-ből származó pecsétjén a „S. A. Ujhely városa K. Kovács és kerékgyártó egyesült czéh pecsétje” felirat olvasható. Bodó S., 1970., 220.

³⁸ Az 1848. évi követválasztó névsorban már két kocsigyártó és öt kerékgyártó iparos nevét találhatjuk meg. Kocsigyártó iparosok: Kolener Sámuel és Zemlényi Antal, kerékgyártómesterek: Better József, Dolozsek Kristóf, Dudás Péter, Jusztus Ferenc és Sutai János. Dongó Gy. G., 1911., 243.

³⁹ A céhpecsétükön kovácsszerszámok láthatóak, szöghúzó fogó, patkó, patkolókalapács és patafaragó látható. Vinnai 2001., 143.

⁴⁰ Vinnai 2001., 142.

⁴¹ Bodgál F., 1966., 283.

⁴² Szepessi János nevével már Mád 1782. évi adóösszeírásában is találkozunk. Kalmár 1987., 72.

⁴³ Vinnai 2001., 144.

⁴⁴ A kerékgyártók e településen is a kovácsokkal közösen hozták létre céhszervezetüket. Domonkos O.–Nagybákay P., 1992. Abaúj.

⁴⁵ Szádeczky L., 1913., I. köt. 145.

⁴⁶ B.-A.-Z. m. Lt. IV. A. 1001/b. Loc. 98. No. 275., Limitációk 1626–1744.

mékekre.⁴⁷ Az első, csak Abaúj vármegyére vonatkozó árszabás 1633-ból származik és Kassán adták ki. Érdekessége, hogy ez az egyetlen olyan árszabásunk, melyben nem szabályozzák tételesen a mesterség termékeinek az árát, amit a limitációban azzal indokolnak, hogy az *hintó körül különb-különféle munkák lévén, nyilván tudja uraságtok, annak az árát meg nem írhatjuk, mert némelyek czifrábban kívánnak, némelyek csak parasztul az is egynehányféle, kikhez mind más mesterember munkája által kellek véghez vinniük tudniillik kovács, lakatgyártó, kerékgyártó és szíjgyártó mesterségek által, az ki pedig majd mindennél legdrágább, az gerberektől kell megvenni az bőrét, meg néha nem is találni is hanem Eperjesről kell hozatnunk, az mégis több költségben áll.*⁴⁸ Ez a szöveg egyértelmű utalás arra, hogy a kassai iparosok többfajta járművet állítottak elő, illetve termékeik elkészítéséhez nélkülözhetetlen volt a különböző szakmák nagyfokú együttműködése.⁴⁹ Az első olyan árszabás, melyből részletes képet kaphatunk a kassai kerékgyártók termékeiről 1635-ből származik.⁵⁰ Az árszabás 7 különböző kerek járművet és a hozzájuk tartozó 12 alkatrész árát szabályozza. A járművek közül a legdrágább a 20 forintba kerülő *hintó szekér szerszámostul*, emellett a kereskedelem fejlettségére és specializáltságára utal, hogy a szekereket szállítmányuk szerint is megkülönböztették, így találunk köztük *boros, posztó*, illetve kifejezetten teherhordásra készített *új bíró szekeret* is, azonban a termékek között továbbra sem találhatóunk mezőgazdasági eszközöket. Az első Borsod vármegyéből származó árszabást 1672-ben adták ki Szendrőn. Ebben mindössze 6 termék árát tüntetik fel, és a kassai árszabásokban található magas szintű szakmai tudást igénylő városi termékek teljesen hiányoznak. Érdekesség, hogy a megrendelő saját fájából is készíttethetett alkatrészt, *egy szekér utolsó... csinnyának, ha maga fájából építi az ára harminc hat pénz* volt. A 17. század második fele abaúji árszabásainak specialitása, hogy a vásárokon legkeresettebb termékek árát külön meghatározták faluhelyen, illetve városban. Az 1653-ban Kassán kiadott árszabásban⁵¹ egy *afféle kerek elsőért városba 60*, míg *falun 45 dénárt* kértek, 1696-ban pedig egy szintén kassai árszabás⁵² szerint *egy városba utolsó tengellynek 50, faluhelyen 40 dénár* volt az ára. A század második feléből rendelkezésre álló árszabásokból kitűnik, hogy a kerékgyártók által készített alapvető termékek ára alig változott, Zemplénben például a legfontosabb készítmény, a kerék ára e korszakban ugyanazon a 60 dénáros áron szerepel.⁵³

A 18. századból már Borsod vármegyéből is nagy számban maradtak fenn árszabások. Az első 1706. augusztusából származik,⁵⁴ és a 30 évvel korábban Szendrőn kiállított árszabáshoz képest már több termék árát tartalmazza, de még mindig elsősorban a paraszti társadalom igényei jelennek meg benne, és messze elmarad a kassai mesterek termékeinek száma és szakmai színvonala mögött. 1739-ben⁵⁵ ismét kiadta, azaz megerősítette ugyanezt az árszabást a vármegye, tehát a század első felében, e mesterségben sem a termékszerkezet tekintetében, sem árszínvonalában nem történt változás Borsodban.

⁴⁷ Az árszabás teljes szövegét Dongó Gy. Géza tette közzé 1911-ben. *Dongó Gy. G.*, 1911., 183–184.

⁴⁸ *Kemény L.*, 1901., 25.

⁴⁹ *B.-A.-Z. m. Lt. IV. A. 501/b. Mat. XVI. Fs. I. Fr. 7.*

⁵⁰ *Kerekes Gy.*, 1901., 475–476.

⁵¹ *B.-A.-Z. m. Lt. IV. A. 1001/b. Loc. 98. No. 278. Limitációk 1626–1744.*

⁵² *B.-A.-Z. m. Lt. IV. A. 501/b. Mat. XVI. Fs. I. Fr. 15.*

⁵³ *Román J.*, 1965., 61.

⁵⁴ *B.-A.-Z. m. Lt. IV. A. 501/a. 15. köt. 55–56. pag.*

⁵⁵ *B.-A.-Z. m. Lt. IV. A. 501/b. Mat. XVI. Fs. I. Fr. 64.*

A Miskolcon 1706. augusztusában kiadott árszabásban szereplő kerékgyártóárak limitációja, melyet 1739-ben változatlan formában ismét kiadott a vármegye⁵⁶

	F.	Kr.
Beres szekérbe való kereknek	1	20
Kotsiba való kereknek	1	–
Egy eke	–	90
Egy par taliga kerek		48
Egy par szekér kerek	–	42
Egy kerekfalpa csinálása	–	06
Egy borona csinálása	–	42
Egy...szekerkas	–	45
Nagy szekerre való eöreg h kas	–	90
Egy tar szekerre való szekerderek	–	45

A 18. század derekán kiadott borsodi árszabásokat összehasonlítva az 1744. március 11-én⁵⁷ megjelentetett kassai limitációval, még mindig nagy különbséget tapasztalhatunk a két megye bognármesterségének színvonala között. Az addig kiadott legteljesebb árszabás 35 termék megnevezését és árát tartalmazza, melynek kétharmada kifejezetten városi igények kielégítését szolgálta, ugyanakkor az egy évszázaddal korábbi kassai limitációkkal szemben, ebben már megtalálhatók mezőgazdasági eszközök is, mint a *borona* vagy az *eke taliga* is. Új termék a *hat ökör vagy négy ló vontatta parasztszán és annak tartozékai* is, de először találkozhatunk az árszabásban a postakocsival, melyből rögtön kétféle található: *Egy modos posta kocsi minden némű appertinentiával és Ennél alább való posta kocsi*. Magyarországon már a Habsburg-család támogatásával a 16. században megkezdődött a rendszeres postaszolgálat megszervezése, melynek egyik végállomása Kassa volt, de a 18. század elejéig elsősorban lovas futárok teljesítettek szolgálatot.⁵⁸ E században a postaútvonalak bővülésével párhuzamosan megindult a rendszeres postakocsi-közlekedés is. Ez újabb megrendeléseket jelentett a kerékgyártó mesterek számára. Az 1744-es árszabás a 17. századi limitációkkal szemben már nem tesz különbséget városi és falusi árak között.

A 18. század második felében gyökeres változás történik az árszabásokban. Mint fentebb már vizsgáltuk, ekkoriban a miskolci kerékgyártók száma elsősorban a betelepülő német mestereknek köszönhetően jelentősen emelkedett, sok tekintetben meg is haladta a kassai ipar színvonalát, ami az árszabásokban is tetten érhető. Az 1770-ben Miskolcon,⁵⁹ az 1772-ben Szendrőn⁶⁰ és az 1744-ben Kassán kiadott árszabásokat össze-

⁵⁶ B.-A.-Z. m. Lt. IV. A. 501/a. 15. köt. 55–56.

⁵⁷ Ezt az árszabást Zemplén, Sáros, Ung, Gömör és Torna vármegye is átvette. B.-A.-Z. m. Lt. IV. A. 501/b. Mat. IV. Fs. III. Fr. 16.

⁵⁸ Rákóczi Ferenc a postamestereket ugyan kötelezte arra, hogy bizonyos számú ló mellett kocsit is tartanak, de a háborús idők nem kedveztek a rendszeres postakocsi-járatok beindításának. *Kamody M.*, 1985., 30.

⁵⁹ B.-A.-Z. m. Lt. IV. A. 501/b. Mat. XVI. Fs. I. Fr. 154. 158.

hasonlítva szembetűnő a miskolci, illetve a borsodi kerek jármű készítés fejlődése. Borsodban is megjelenik a legmagasabb technikai színvonalat képviselő hintó, illetve annak változatai, köztük is a legdrágább a *négy személyre csinált hat üveges öreg hintó, melynek ára 30 forint* volt.⁶¹ A hintó elkészítése már jelentős mesterségbeli előrelépést jelentett, hiszen minden más járműnél összetettebb feladatot jelentett, tekintettel arra, hogy előállításához a kerékgyártó- és a kovácsmester munkáján kívül szükség volt asztalos, nyerges, fémkettőző, bronzműves és fényező iparos munkájára vagy a mesterség szakértelmére is.⁶² A hintónak az árszabásban történő megjelenése így egyrészt Miskolc kézművesiparának fejlődését és rétegződését, másrészt mivel a legdrágább kerékgyártó termékről van szó, a település vagyonosodását is mutatja. Ugyanakkor sok termék nevével ezen árszabásokban találkozhatunk először. Ezek közé tartozik a cséza és annak különböző típusai és alkatrészei, mint az *olasz formán készített cséza*. A cséza egy könnyű ún. löcsös kocsis volt, melynek alváza mindenben azonos volt a kocsiéval. A löcs egy görbe fa, amely a négy tengelyvégre támaszkodik és a magyarországi kerek járművek egyik legfontosabb alkatrésze volt. A feladata, hogy a szekéroldalt kétfelől megtámaszsa. Megjelenése biztosította a kerek járművek fejlődését, mert lehetővé tette, hogy a teher egy részét az oldalak tartsák. A csézán általában a kocsison és a poggyászon kívül két személy fért el, fogatlására pedig két ló szolgált. Ez a jármű Magyarországon elsősorban Északkelet-Magyarországon, így Borsodban és Zemplénben terjedt el.⁶³ E mellett megjelenik az ún. *Land kocsis és a baranyai szekér* is. A kassai árszabáshoz hasonlóan Borsodban – 1772 Szendrő – is megtalálhatjuk a postakocsit a termékek között, ami a posta hálózat fejlődésének az eredménye. A 18. században Borsod és Zemplén is bekerül a magyar postahálózatba. Előbbiben Ónod, utóbbiban Tokaj az állomása, de Miskolc rohamos fejlődése elengedhetetlenné tette a város bekapcsolását is, ami 1790-ben történt meg.⁶⁴

A város kereskedelmének fejlődését mutatja, hogy a járművek között találunk kifejezetten kereskedők számára készített ún. *kalmárnak ökör után való szekeret* is. Szembetűnő az árszabás vizsgálatakor, hogy a mesterség fejlődésével eltűntek a limitációból a mezőgazdasági eszközök.

A század végén kiadott árszabások már jóval kevesebb terméket sorolnak fel, amely nem az iparág hanyatlásának a jele, hanem a Habsburg-iparpolitika törekvésének, mely egyre kevésbé akart beavatkozni központilag az árak alakításába. Az utolsó olyan árszabásokat, mely kerékgyártó termékeket is tartalmazott, 1816-ban⁶⁵ és 1818-ban adták ki Miskolcon. Ezekből eltűntek a mivesebb termékek és elsősorban a parasztszekér és annak alkatrészeinek árát határozták meg.

Összességében az árszabásokon keresztül két évszázadon át követhettük a mesterség fejlődését a vizsgált régióban. A limitációkból egyértelműen kitűnik, hogy Kassa a 18. század közepéig mind szakmailag, mind a termékek számát tekintve őrizte vezető szerepét, ekkortól azonban Miskolc ipara, ezen belül a kerékgyártó és kocsis készítő ipar megkezdte a felzárkózást, köszönhetően elsősorban a betelepülő német mestereknek, és a század végére utolérte, sok esetben pedig már meg is haladta azt, ahogy Szendrei János fogalmazott: a 19. században *mestereink már minden tekintetben is kiállották a versenyt*

⁶⁰ B.-A.-Z. m. Lt. IV. A. 501/b. Mat. XVI. Fs. I. Fr. 163.

⁶¹ B.-A.-Z. m. Lt. IV. A. 501/b. Mat. XVI. Fs. I. Fr. 154. 158.

⁶² *Frecskay J.*, 1912., 149.

⁶³ Néprajzi Lexikon I. köt. 439.

⁶⁴ *Kamody M.*, 1985., 38.

⁶⁵ B.-A.-Z. m. Lt. IV. A. 501/c. 3725/1816.

... bizonyítja, hogy a legdíszesebb és legfinomabb franczija mintájú hintókat is megtudták csinálni.⁶⁶

A céhek belső élete

A vizsgált régióban működő céhek életéről a legteljesebb áttekintéssel a miskolci kerégyártócéhről rendelkezünk. A Herman Ottó Múzeum céhes gyűjteményének a miskolci kerégyártócéhre vonatkozó anyaga lehetőséget nyújt a céh belső életének átfogó megismerésére, de tekintettel arra, hogy a területünkön működő minden céhnek hasonló volt a felépítése, így ezen keresztül megismerhetjük a többi céh alapvető szerkezetét is.

A céhtagság, illetve a céhbelpépés a mesterré válás alapvető követelménye volt, hogy a jelentkezőnek be kellett mutatnia keresztlevelét és tanulólevelét (Kundschaft), hogy ellenőrizni lehessen származását és szakmai tudását. A kassai céh még a polgárjog megszerzéséhez is kötötte a céhtagságot.⁶⁷ A jelentkezőnek bizonyos összeget be kellett fizetnie a céh pénztárába. Ez az összeg a kassai céh esetében 1571-ben egy arany volt és bizonyos mennyiségű viaszt is kellett adnia.⁶⁸ Miskolcon a jelentkezőnek 1799-ben egy cremnitzi dukátot és további két pint bort kellett juttatnia a céhnek.⁶⁹ Ezt követően a jelentkezőnek el kellett készítenie a céh által megkívánt mesterművet. Ez az évszázadok alatt a mesterség fejlődésével együtt állandóan változott. Kassán a 16. század derekán még megelégedtek *egy kerék (raadt) és egy szekér (renwagen)*⁷⁰ elkészítésével – és ezek elkészültéig *nem is mehetett a piacra a jelentkező* –, Miskolcon a 18. század végén azonban már *mesterremekként egy egész kocsit és egy díszes német ekét kellett elkészítenie*.⁷¹ Miskolcon a leendő kerégyártó mester számára azt is előírták, hogy négy éven át *céhrajz iskolát* látogasson, ami szintén a mesterség jelentős fejlődését mutatja, hiszen például a nagy szakmai tudást igénylő hintó elkészítése magas szintű rajztudást igényelt.⁷² A céh előírta, hogy az elkészített remek rajzát is benyújtásuk a leendő kerégyártómesterek.⁷³

Ha a remekmű megfelelt a mesterré váláshoz, a jelentkezőnek a céh szabályai szerint további 15 Rft-ot kellett a céh pénztárába befizetnie és *tisztességes vacsorát kellett adnia a mesterek számára*, melynek összege nem haladhatta meg a 6 Rft-ot.⁷⁴ Ezután a *tisztas és nagy tekintetű Tanácstól* polgárjogot kértek és ennek megadása után lehetett valaki a céh teljes jogú tagja.⁷⁵

Miskolcon az újonnan belépő mester fél év elteltével nyert jogot arra, hogy inast vegyen fel. Az inas felvételét az atyamesternél kellett bejelenteni és 14 napos próbaidő

⁶⁶ Szendrei J., 1911. IV. köt. 656.

⁶⁷ Arch. Secr. Cechálié – kolesári.

⁶⁸ Arch. Secr. Cechálié – kolesári.

⁶⁹ HOM HTD I. 76.17.2.

⁷⁰ Arch. Secr. Cechálié – kolesári.

⁷¹ Ettől csak abban az esetben tértek el, ha a jelentkező egy mester özvegyét vagy lányát vette feleségül, vagy ha egy mester fia akart a céhbe állni, mert ezekben az esetekben megelégedtek *egy fél kocsi elkészítésével és kivitelezésével*. HOM HTD I. 76.17.2.

⁷² HOM HTD I.76.17.2.

⁷³ A Herman Ottó Múzeum céhes gyűjteményében gyönyörű és magas szintű szakmai tudást bizonyító mesterrajzok találhatóak. Közülük is az egyik legszebb Pálffy József „*rajzolatja*” 1847-ből. HOM HTD I. 76.18.16.

⁷⁴ HOM HTD I. 76.17.2.

⁷⁵ HOM HTD I. 76.17.2.

után, ha mindkét fél elégedett volt, a keresztlevél bemutatása után lehetett három évre szerződteni az inast. Az inasok szegődtetésére és azok kötelességeire vonatkozóan a céhek saját szabályzata volt, melyet súlyos büntetések terhe mellett szigorúan be is tartattak.⁷⁶

A szakmai tudást a vándorévek alatt kellett elmélyítenie a legénynek. Ennek hossza változó volt, általában 3–4 év, a miskolci céh négy, a mádi három évben szabta meg ennek időtartamát. A vándorló legényeket a céh a legényszálláson (Herberg) helyezte el, majd a legidősebb legénynek a feladata volt számára munkát szerezni. Miskolcon a mesterlegény heti 12 krajcár bért kapott, továbbá a küllőbeütésért, kiélezésért, tengelyszögelesért, beeresztésért és a kerék kivágásáért kapott borralaló is őt illette.⁷⁷

A céh legfontosabb eseményei a céhgyűlések voltak. A céh tagjai az év folyamán többször tartottak gyűlést, melyek közül az év eleji volt a legjelentősebb. Ezt Miskolcon azon a napon tartották, amikor a céh a privilégiumát kapta, tehát minden év február 19-én. Ezen minden vidéki mesternek, landmeiszternek is kötelessége volt a részvétel. A gyűlésre a főcéhmester házában került sor, akinek feladata volt a céh ládájának őrzése, amelyben a céh minden fontos iratát őrizték. A hatóság által kijelölt céhbiztos elnökölt a gyűlésen, ahol a főcéhmester elszámolt a bevételekkel és döntöttek minden, a céh életével kapcsolatos kérdésben, megválasztották a szervezet tisztségviselőit. A mestereket a céhgyűlés összehívásáról a behívótáblával értesítették, amely rendszerint pajzs alakú, eleinte fából, később sárgarézlemezből készített tábla volt és hátlapján kinyitható kis ajtóval volt ellátva.⁷⁸ A behívótáblát szintén a főcéhmester őrizte és ő is indította el, ha gyűlésbe hívta a céh tagjait. A behívótábla hívására kötelező volt a mesterek megjelenése, annak elmulasztását a céh szigorúan büntette. Általában negyedévenként tartottak további gyűléseket a céh tagjai, illetve rendkívüli esetekben, mint például új mester avatása esetén.

A céhek válsága

A 19. század első évtizedeitől jól nyomon követhető Magyarországon, így a vizsgált régióban is a céhszervezet válsága, később a század közepétől a bomlása. Miskolcon például a 18. század végén már az iparúzők legalább a harmada dolgozott kontárként.⁷⁹ A helyi céh alapítása esetén is a mesterek legfontosabb indoka volt a kontárok elleni harc.⁸⁰ A céhen kívüli mesterekkel szemben azonban sem az önkormányzat, sem a vármegye nem segítette a céheket. A felszabaduló legények a céhbelépés magas költségét gyakran nem tudták és nem is akarták vállalni, ráadásul a piac és a kereslet behatároltsága miatt a céhek sem tudták felvenni tagjaik közé a felszabaduló nagyszámú legényt, hiszen például csak a mádi céhben évente három inas szabadult,⁸¹ aminek egyenes következménye volt a kontárok számának gyors növekedése a 19. század folyamán. A céhek saját szabályait is egyre nehezebben tudták betartatni, így például a céhszabályzatok szigorúan tiltották, hogy a tanuló- és vándorévet, valamint a remekkészítést elen-

⁷⁶ A vonatkozó szabályok megtalálhatóak: HOM HTD I. 76.18.4. és HOM HTD I. 76.18.3. A szabályzatok teljes szövegét Bodgál Ferenc tette közzé 1965-ben. *Bodgál F.*, 1965., 307–309.

⁷⁷ HOM HTD I. 76.17.2.

⁷⁸ A miskolci kerékgyártócéh behívótábláját, mely 1841-ben, *Kósa Lajos* főcéhmestersége alatt készült Bodó Sándor írta le részletesen. *Bodó S.*, 1968., 201.

⁷⁹ *Veres L.*, 2003., 361.

⁸⁰ HOM HTD I. 76.17.2.

⁸¹ *Bodgál F.*, 1966., 288.

gedjék vagy megváltásuk, de a 19. században már gyakori volt, hogy bizonyos összeg fejében a céh már nem követelte meg ezek meglétét.⁸² A központi iparpolitika is egyre kevesebb támogatást nyújtott, mint láttuk 1824-től az árszabályozást is megszüntette, majd a század 50-es éveiben már egyik fő feladatának tekintette a céhrendszer felszámolását. Az 1851. évi rendelet még fenntartotta ugyan a régi céhes kereteket, de új céhek alapítását már nem engedélyezte. A végső döntés 1872-ben született meg, amikor az ipartörvény értelmében végleg felszámolták a céheket és az egykori iparos szervezetek ipartársulatokká alakultak. A céhek közül azonban csak a legnépesebbek voltak képesek ipartársulatokká átalakulni, ezért például a borsodi kerékgyártók újra a kovácsokkal fogtak össze és hozták létre 1872. december 17-én iparos szervezetüket.⁸³ A még ez évben kiadott és *Hegyi József* elnök és *iff. Nagy Gábor* jegyző által szignált „*Borsodmegye területén lakó Kovács és Kerékgyártó iparos társulatnak alapszabályai*”⁸⁴ szerint a társulat legfőbb célja *a társulati tagok közös ipar érdekeit előmozdítani*, ez azonban már a megalakuláskor is nehézséget okozott. Annak ellenére, hogy megyei szervezetről volt szó, a taglétszám 1883-ban is alig haladta meg a harminc főt, amelyből csak 13 volt kerékgyártó.⁸⁵ Az 1892. évi kamarai jelentés pedig az iparág, a nyersanyag nehéz beszerzése miatt, különösen a bognáripár súlyos helyzetére panaszkodik,⁸⁶ mely a régióban általánosan jellemző volt a mesterségre. A szakma a 20. században elsősorban vidéken működött tovább. Egy-egy szekér ára a századelőn 100–120 pengő között mozgott.⁸⁷ A század közepéig a nagyobb uradalmak, mint a már említett edelényi Coburg-uradalom⁸⁸ továbbra is alkalmaztak saját kerékgyártómestert. A második világháborút követően a kerékgyártó-mesterség kizárólag háziipari keretek között élt tovább.⁸⁹

LEVÉLTÁRI ÉS GYŰJTEMÉNYI RÖVIDÍTÉSEK

- AMK = Archív Mesta Košice (Kassa Város Levéltára, Kassa – Szlovákia)
 Arch. Secr. Cechálié = Kassa város titkos levéltára, céhes gyűjtemény
 B.-A.-Z. m. Lt. = Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc
 IV. 501/a = Borsod vármegye levéltára, Borsod vármegye közgyűléseinek jegyzőkönyvei
 IV. 501/b = Borsod vármegye levéltára, Acta Politica
 IV. 501/c = Borsod vármegye levéltára, Acta Judicialia Prothocollata
 IV. 1501/a = Miskolc város tanácsülési jegyzőkönyvei
 HOM = Herman Ottó Múzeum, Miskolc
 HTD I. = Történeti Dokumentáció, céhes gyűjtemény
 TGY = Történeti Gyűjtemény

⁸² 1837-ben a mádi céh az elmulasztott vándorévekért évenkénti tíz forint fejében eltekintett. *Bodgál F.*, 1966., 290.

⁸³ *Szendrei J.*, V. köt., 1911., 654.

⁸⁴ HOM HTD 53.2660.1.

⁸⁵ *Veres L.*, 2003.

⁸⁶ *Szendrei J.*, V. köt., 1911., 656.

⁸⁷ *Dobos L.*, 1971., 91.

⁸⁸ 1911-ben az uradalom kerékgyártón kívül kőművest és gépészkovácsot foglalkoztatott. *Sápi V.*, 1973., 197.

⁸⁹ A bognár mesterség 60-as évekbeli helyzetét, árait Dobos Lajos írta le. *Dobos L.*, 1971., 91.

- MOL = Magyar Országos Levéltár
 UeC = E 156 A Magyar Kamara Archívuma – Urbaria et conscriptiones
 E 554 = A Magyar Kamara Archívuma – Városi és kamarai iratok
 N 26 = Az 1828. évi összeírás – Conscriptio regionaris
 ŠAK = Štatny Archív v Košiciach (Állami Levéltár, Kassa – Szlovákia)
 AŽ I = Abaúj vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei (1564-től)
 VSM = Východoslovenské Múzeum, Košice (Kelet-Szlovákiai Múzeum,
 Kassa – Szlovákia)
 CA = Céhes gyűjtemény – kolesári (kerékgyártó)

IRODALOM

Bencsik János

- 1988 Mád társadalma. In: A hegyaljai mezővárosok történetének néprajza. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai XXII.

Bodgál Ferenc

- 1960 A miskolci talyiga. Ethnographia 524–536.
 1965 A mádi kovács-kerékgyártócéh. Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc (HOM Évk.) 283–292.
 1966 A miskolci kovács-kerékgyártócéh. HOM Évk. 299–316.

Bodó Sándor

- 1968 Céhbehívótáblák a miskolci Herman Ottó Múzeumban. HOM Évk. VII. 171–211.
 1970 Borsodi, abaúji és zempléni céhpecsétek. HOM Évk. 190–225.
 1972 Az észak-magyarországi terület kézművesiparának szerkezete. In: Az 1972. szeptember 29–30-i veszprémi kézművesipar-történeti szimpózium vitanyaga. Veszprém, 112.
 1974 Mezővárosi és falusi kézművesség Észak-Magyarországon. In: Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században. 2. Mezővárosok. Szolnok, 125–140.
 1975 Céhes mesterek, landmaiszterek és kontárok Észak-Magyarországon 1872-ig. Ethnographia 4. 537–551.
 1977 Falusi kézművesek Észak-Magyarországon. In: III. Kézművesipar-történeti Szimpózium referátumai és hozzászólásai. Szerk.: *Nagybákay Péter*. Fertőd, 1976. okt. 26–27. VEAB Értesítője 1. 65–67.

Czeglédi Imre

- 1973 A gyulai kovács-kerékgyártó-bognárcéh vándorlegény-protocollumának elemzése (1803–1872). Békési Élet I. 121–131.

Dobos Lajos

- 1971 A halmaji bogárnarmesterség. In: Foglalkozások és életmódok. Szerk.: *Dobrossy István*. HOM Néprajzi kiadványai VII. 89–96.

Domonkos Ottó–Nagybákay Péter (szerk.)

- 1991 Magyar néprajz III. Kézművesség. Budapest
 1992 Magyarország kézművesipar-történetének válogatott bibliográfiája. Budapest

- Dongó Gy. Géza*
 1911 Zemplén vármegye árszabása a XVII. században. In: Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez. = XVI. köt. 183–184.
 1911 Sátoralja-Újhely iparosainak névsora 1848-ból. In: Adalékok Zemplén-vármegye Történetéhez. = XVI. köt. 241–243.
- Frecskay János*
 1912 Mesterségek szótára I–II. Budapest
- Granasztói György*
 1989 A kassai kereskedelem a 16. században. In: Gazdaság, társadalom, történetírás. Emlékkönyv Pach Zsigmond Pál 70. születésnapjára. Szerk.: *Glatz Ferenc*. Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 6. MTA Történettudományi Intézet. Budapest
- Gyulai Éva*
 1996 Termelés és kereskedelem a középkori Miskolcon. In: *Kubinyi András* (szerk.): Miskolc története I. kötet. A kezdetektől 1526-ig. Miskolc, 165–364.
 1998 Gazdálkodás, termelés és árucsera a kora újkori Miskolcon. In: *Szakály Ferenc* (szerk.): Miskolc története II. kötet. 1526–1702. Miskolc, 175–357.
 1999 Mezővárosi iparosok a hódoltság peremvidékén (Iparúzés Miskolc a XVI–XVII. században). In: *Csiffáry Gergely–Dóka Klára* (szerk.): Tanulmányok a kézműipar történetéből. Veszprém, 37–58.
 2002 A törökkori mezőváros társadalma és gazdálkodása. In: *Veres László–Viga Gyula* (szerk.): Szendrő monográfiája. 165–226. Szendrő
- Kalmár János*
 1987 Mád, tokaj-hegyaljai község élete a 16–18. században. Mád
- Kamody Miklós*
 1985 Észak-Magyarország hírközlésének története. Miskolc
- Kemecsi Lajos*
 1999 Járműkészítő iparosok Észak-Dunántúlon. In: *Csiffáry Gergely–Dóka Klára* (szerk.): Tanulmányok a kézműipar történetéből. Veszprém, 79–86.
- Kemény Lajos*
 1901 Kassai céhek árszabásai a XVII. századból. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle VIII. évf. 25–41.
- Kerekes György*
 1901 A kassai céhek árszabása (limitatiója). Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle VIII. évf. 475–476.
 1913 Kassa polgársága, ipara és kereskedelme a középkor végén. Budapest
- Klusivá, L'udmila*
 1978 Kdeinám delolejárstva v 16 a 17. storiči v Košiciach. Historica Carpatica 9.
- Marjalaki Kiss Lajos*
 1987 Történeti tanulmányok. Miskolc Várostörténeti Közlemények I.
- Nemeskürthyova, Ludmila*
 1991 Pohl'ad na život v cechoch na Slovensku v 16. storiči. Zborník SNM História 31. [2002]
- Németh Gábor*
 1985 Céhek és céhfiliációk a Hegyalján a 16–18. században. In: V. Kézművesipar-történeti Szimpózium, Veszprém. Szerk.: *Nagybákay Péter–Német Gábor*. VEAB Veszprém, 217–224.

Néprajzi Lexikon

1989 I. köt. Szerk.: *Ortutay Gyula*. Budapest

Paládi-Kovács Attila

1973 A magyar parasztság kerekas járműveinek történeti és táji rendszerezéséhez. *Néprajzi Közlemények* XVIII. 5–81.

Román János

1965 Zemplén megye XVI–XVII. századi iparának szakmái és mesterségei, különös tekintettel a Hegyaljára. In: *Történelmi Évkönyv*. Szerk.: *Deák Gábor*. Miskolc. 9–93.

1966 Zemplén megye falusi és mezővárosi iparának szakmái és mesterségei a XVI–XVII. században, különös tekintettel a Hegyaljára. In: *Tanulmányok Zemplén megye XVI–XVII. századi agrártörténetéből*. Szerk.: *Makkai László*. Budapest. 561–627.

Sápi Vilmos

1973 A mezőgazdasági bérmunkásság a XVIII. században. In: *Edelény múltjából*. Szerk.: *Sápi Vilmos*. 121–136.

Siska József

1987 Dámóc története és népe. Sátoraljaújhely

Szádeczky Lajos

1913 Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon I–II. köt. Budapest

Szendrei János

1886–1911 Miskolcz város története és egyetemes helyirata. I–V. Miskolc

Szulovszky János (szerk.)

2002 Harminc év publikációi. Az MTA VEAB Kézművesipar-történeti Munkabizottsága kiadványainak tartalommutatója (1972–2002). VEAB 171–199.

Ulrich Attila

2003 A tokaji uradalom gazdálkodása a XVII. század második felétől a napóleoni háborúk koráig. Tokaj – Várostörténeti tanulmányok IV. Tokaj

Veres László

2000 Mezővárosi ipar. In: *Ónod monográfiája*. Szerk.: *Veres László–Viga Gyula*. Ónod, 483–494.

2002 Ipar és kereskedelem. In: *Veres László–Viga Gyula: Szendrő monográfiája*. Szendrő, 261–279.

2003 A céhek élete az ipartársulatok megalakulásáig. In: *Veres László* (szerk.): *Miskolc története* IV. 1–2. 1848-tól 1918-ig. Miskolc, 1. köt. 364–385.

THE HISTORY OF THE WHEELWRIGHT'S CRAFT IN NORTH-EASTERN HUNGARY

Wood has been used for making various utilitarian articles, including wheels and carts, since the Hungarian Conquest period, and the wheelwright's craft can thus be regarded as one of the oldest ones in Hungary. Many words and expressions, as well as archaeological finds indicate that the ancient Hungarians were familiar with the technique of making wheels by the time they settled in the Carpathian Basin. Family names reflecting crafts first appear in documents from the 14th century.

In the medieval towns of Hungary, craftsmen engaged in woodworking became specialised during the 15th–16th centuries. The first wheelwrights' guilds were founded during the 15th century. The first guild in this region (incorporating historical Abaúj, Borsod and Zemplén

counties) was founded in Kassa (Košice, Slovakia) in 1459. The German craftsmen established their guild together with turners and woodworkers. Interestingly enough, the wheelwrights' guild in Kassa remained the single one in the region, even though contemporary documents and tax registers clearly show that representatives of this craft could be found on almost all larger settlements. The price lists from the 17th century record the most important products of this craft. With the exception of Kassa, however, this craft was practiced as a home craft, chiefly owing to the unlimited and cheap availability of the raw material necessary for wheel-making.

The number of wheelwright guilds grew substantially during the 18th century in this region; the perhaps most significant among them was the guild founded in Miskolc in 1799, established together with smiths. This guild, however, soon split and the region's second independent wheelwright guild was established in 1818. The craftsmen of Miskolc caught up with the craftsmen of Kassa as regards both their number and their high craftsmanship. The latter is reflected in the contemporary price-lists.

The craftsmen not affiliated with guilds posed serious competition to guilded craftsmen from the mid-18th century. The guild as an organisational form could no longer meet the demands of the age, and a crisis can be noted from the early 19th century. The wheelwright's craft began to decline not only in this region, but also throughout the country. In 1872, guilds were disbanded by the state and had to reorganise themselves as corporations. The wheelwright's craft survived in rural areas in the 20th century and after World War 2, it remained a craft practiced on the home craft level.

Péter Spóner

MÁD: A 18. SZÁZAD VÉGI ZSINAGÓGA HÉBER FELIRATAI

KOMORÓCZY GÉZA

A mádi¹ késő barokk (copf) zsinagóga² a magyarországi zsinagóga-építészet egyik legértékesebb emléke. Időrendben a 2./3. azok között a zsinagóga-épületek között, amelyek a 18. század utolsó negyedében, a zsidók újabb magyarországi megtelepedésének első évszázadában, polgárosításuk kezdetén épültek, és máig fennmaradtak,³ illetve az első, amely 60 évvel barbár feldúlása után visszakapta eredeti alakját. A zsinagóga 1953 óta műemléki védelem alatt áll. A korábbi, csak a külső falakra kiterjedő renoválás (1979) után Dávid Ferenc (művészettörténész kutató), Benkő Ágnes és Wirth Péter (építész tervező), Kisterenyei Ervin (restaurátor), Román András (a kivitelezés vezetője) és munkatársaik 2004 tavaszán befejezték⁴ az épület teljes külső és belső műemléki helyreállítását. Az egykori zsinagóga épületét ezen év május 9-én átadták a községnek, amely – zsidó lakossága nem lévén – kulturális célú hasznosítását tervezi. Az Európai Bizottság a helyreállított zsinagógát 2005-ben „Europa Nostra” diplomával tüntette ki.⁵

A héber nyelvű feliratok egy része az épület falain viszonylag ép állapotban vészelte át az elmúlt 60 évet. Néhány feliratot azonban csak régi fényképek alapján lehetett helyreállítani, maga az eredeti elpusztult. Az építészeti és technikai részleteket Dávid Ferenc és Wirth Péter közlései alapján ismerem. Az olvasatokban és a szövegek azonosításában Shlomo J. Spitzer (Bar-Ilan University, Ramat Gan, Israel) és Komoróczy Szonja Ráhel nyújtottak hathatós segítséget.

A feliratokat, mint ezt a mellékelt fényképek is mutatják, stilizált kvadratikus betűkkel írták. A belső tér falain elhelyezett feliratokat díszes pajzsba foglalták. Ezeknél

¹ Az egykori Zemplén vármegyében (ma: Borsod-Abaúj-Zemplén megye).

² A mádi zsidó község történetéhez és részben a zsinagógához is lásd Arjeh Levi, *Ha-kehilla ha-jehudit sel Mád / Mád zsidó hitközsége* (Jeruzsálem: Vaad le-Hancahat Zékher Kedosei Mád, 734 / 1974) (*Memorbukh*, adatokkal a község történetére vonatkozóan); Jehuda Komlós, „Mád”, in: *Pinkasz ha-kehillot: Hungaria* (Jerusalem: Jad va-Sém, 1975), pp. 340–342. – Gazda Anikó, in: Gerő László, szerk., *Magyarországi zsinagógák* (Budapest: Műszaki Könyvkiadó, 1989), pp. 101–106, 19. és 55–63. sz. fénykép, 28. sz. ábra (térkép); uő, *Zsinagógák és zsidó hitközségek Magyarországon: Térképek, rajzok, adatok* (Hungaria Judaica, 1) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1991), p. 78, p. 127 (no. 2), p. 131 (no. 35) stb. – Orbán Ferenc, *Magyarország zsidó emlékei, nevezetességei* (Budapest: Panoráma, 1991), pp. 80–81, és 5 színes (külső) fénykép a zsinagógáról, a rabbiházról és a temetőről; uő, *Magyar zsidó zarándokkönyv* (Budapest: Chábád Lubavics Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület, 5765 / 2004), p. 71 sk., p. 103 (fényképek a helyreállítás utáni állapotról); Komoróczy Géza, „Mádi zsinagóga: A műemléki helyreállítás »Europa Nostra« díja”, *Élet és Irodalom*, 49, no. 29 (2005. július 22), p. 10. – Ma érthetetlen, hogy Mádnak nincs önálló címszava Ujvári Péter *Zsidó lexikon*-ában (1929), sem az *Encyclopaedia Judaica* (Jerusalem: Keter, 1972) megfelelő kötetében.

³ Tarcal, épült: 1779; Bonyhád, épült: 1795; Mád, épült: 1795–1798. – Zsinagógaként, a község pusztulása miatt nem használják egyiket sem.

⁴ A *World Monuments Fund Jewish Heritage Grant* és a magyar Kincstári Vagyoni Igazgatóság támogatásával.

⁵ A kapu mellett elhelyezett, domborművel díszített kerek bronz tábla felirata: EUROPEAN UNION PRIZE FOR CULTURAL HERITAGE / 2004 / EUROPA NOSTRA AWARD.

az alsó sorok, amelyek a donátorokra utalnak, a többenél kisebb betűkkel vannak írva. A chronogramákat háromféleképpen látjuk. (a) A bejárati kapu fölött egyszerűen felírták a megfelelő héber betűket, amelyeknek számértéke is van. (b) Egyébként pedig ott, ahol a feliratban az évszámot is fel akarták tüntetni, a megfelelő betűket pirossal festették, és föléje külön kis „v” alakú jelet tettek. (c) A Tóra-szekrény főpárkányán lévő feliratban a számértékkel bíró betűk nagyobbak, mint a többi, és a sor alá nyúlnak. (Ezen a feliraton a betűket fából készítették el.) Minden chronogramában az úgynevezett kis időszámítást használták (a zsidó világteremtési éra évszáma, az évezred nélkül). Ehhez „a világ teremtése utáni” ötödik évezredben hozzá kell adni 1240-et, hogy a polgári (i. sz. / Kr. u.) évet megkapjuk.

A feliratokba rejtett évszámok (*chronogramma*) érdekes módon vetik fel az épület építési idejének problémáját. A történeti közfelfogás az, hogy a zsinagóga 1795-ben épült. Ezt az évszámot fogadták el most a restaurátorok is. A héber betűk, amelyek a megfelelő feliratokban szerepelnek, nem vehetők ki egészen tisztán, lehetnek ה (*hé*) vagy ח (*hét*) egyaránt. A két betű között mindössze annyi a különbség, hogy elsőben a betű bal szára fölött kis üres hely van, a másodikban pedig szorosan a betű felső, vízszintes vonalától indul. Az első betű számértéke 5, a másodiké 8, ennek megfelelően az évszám lehet 1795 vagy 1798. A kapuzat zárókövén fennmaradt számsorban határozottan a ח betűt látom (1795). Az előtérben, a kézmosó medence fölött lévő, szintén eredeti állapotában fennmaradt feliratban azonban, egy bibliai idézetben, az utolsó szó, amelyen a kérdéses betűt mint számjegyet jelölték, csak a ח betűvel lehet pontos és értelmes (1798). Talán nem túlságosan messzire vezető elképzelés, hogy az építkezést esetleg 1795-ben kezdték meg, és a belső díszítéseket a már kész épület falain 1798-ban helyezték el. Érdeemes megjegyezni, hogy ezekben az években alapították a mádi zsidó iskolát is: a mádi körzet zsidó elöljáróinak kérésére Kazinczy Ferenc, akkor a kassai tanulmányi kerület nemzeti iskoláinak felügyelője engedélyezte a bodrogkeresztúri iskola áthelyezését Mádra (1788).⁶ Az iskola és a mind méreteivel, mind díszítésével a környék más zsidó imahelyei közül kiemelkedő zsinagóga jelzik, hogy Mád a 18/19. század fordulóján a térség legjelentősebb zsidó községe volt.

Mád zsidó községének 18. századi történetéről, nyilvánvaló jelentősége ellenére, keveset tudunk. Nevét latin, német és héber iratokban egyaránt többféleképpen írják: Mad, Maad (Mád), Mada, Made, Madi stb. Az 1726. évi zsidó-összeírás a községben egy zsidó nevet tünteti fel.⁷ 1736-ban 7 fő (család?) és 5 szolga szerepel az összeírásban,⁸ 1746-ban 13 fő (család?).⁹ Rabbi feltehetően legkésőbb az 1770-es évektől kezdve volt a községben, talán éppen Mose Wahl, és legkésőbb a 18. század közepétől kezdve imatermet használtak. A 18. század második feléből a bolechowí Dov Ber (Brezsover / Birkenthal) (1723–1805) emlékirataiban¹⁰ részletekben gazdag leírást kapunk egy zsidó borkereskedő magyarországi tevékenységéről. Dov Ber a Hegyaljáról vitt Lengyelországba borokat, főként mászlással kereskedett, ezt a szót az emlékirat héber

⁶ Mandl Bernát, „Kazinczy és a zsidók”, in: *Évkönyv, 1898* (Budapest: Izr. Magyar Irodalmi Társulat – Lampel R. / Wodianer F. és fiai, 1898), pp. 60–73.

⁷ Ember Győző, in: *Magyar-zsidó oklevéltár*, VII, p. 102.

⁸ Uo., VII, p. 636.

⁹ Uo., VII, p. 837.

¹⁰ *Zikhronot R. Dov mi-Bolehov (5483–5565)*, ed. M. [Mark] Vishnitzer (Berlin: Klat-Verlag, 682 / 1922; reprint, Israel, 729 / [1969]); M. [Mark] Vishnitzer, *The Memoirs of Ber of Bolechow (1723–1805)* (The Jewish People: History, Religion, Literature) (London, etc.: Humphrey Milford – Oxford University Press / New York: Arno Press, 1973²).

szövegben is magyarul használja, de a tokaji óbor / aszú (*auszbrukh*) mellett vásárolt szamorodnit (*suchyagod*),¹¹ sőt, gyengébb borokat is. Ügyfelei között mindenütt helybeli zsidó borkereskedők is voltak. Mádon nem egyszer járt. Azt írja, hogy itt „sok *mohél*”¹² él, mert népes község”. A község módosabb tagjai bizonyára borkereskedők voltak. Ezekiel Landau (1713–1793) neves prágai rabbi egyik postumusan kiadott responsumából¹³ értesülünk arról, hogy valamikor 1780/1790 körül a község rabbijának – bizonyos Mose / Mózesnek, nyilván Mose Wahlról van szó – az ellenfele panasszal fordult hozzá, mert a mádi rabbi – szerinte – válólelveiben nem jól írta a község nevét; ahol a rabbi válólelevelet ír, ott a községnek már nagyobb lélekszáma van. Egyébként Landau válasza szerint a magyar hivatalos név (Mád) a helyes, a zsidóknak is azt kell használniuk. A zsinagógát népes és vagyonos zsidó község építette, ez kétségtelen. A temető feliratainak folyamatban lévő feldolgozása remélhetőleg több régi sírkövet bemutat majd, és további adatokat is nyerhetünk a község életéről abban a korban, amikor a gyönyörű templom épült.

Különös értéke a legrégebbi feliratoknak, hogy néhány donátor nevét is megőrizték. Ezek: „az előljáró (*kacin*), Jichak Beran úr” (no. 10); „Málka asszony, Jichak úr felesége” (no. 7); „a jámbor asszony, Sheindl úrnő, *rav* Jichak úr leánya” (no. 9); és „a módos Abraham Teitelbaum úr, és felesége, az úrnő” (no. 11). A nevek a község vezetőit, előkelőit jelentik, már a zsinagóga építése utáni évtizedekben: Jichak Beran, az előljáró (a község egyenrangú vezetőségi tagjainak egyike); *rav* Jichak és felesége, Málka; R. Jichak leánya, férjezett Sheindl úrnő. A család három tagjának nevével jelzett feliratok, mindhárom díszes pajzsban, a Tóra-szekrényhez legközelebb eső helyeket foglalják el: két oldalán, és a szomszédos fal sarkánál, ez valószínűleg arra utal, hogy a Beran / Bran / Braun (?) család igen jelentős adományt juttatott a zsinagógának. *Rav* Jichak, ha netán rabbi volt, nem pedig egyszerűen *reb*, „úr”,¹⁴ községi rabbi nem lehetett, ezt a felirat jelezte volna.

A község – a mádi zsidók – vallási felfogásának értékeléséhez adhat némi támpontot a Tóra-szekrény mellett elhelyezett feliratok egyike (no. 9), amelynek szövege a *Zohár* egy rövid szakaszát tartalmazza. A zsidó misztika egyik főműve, a kora középkori „Fény” különösen kedvelt volt a kabbalisták, a XVIII. század végén pedig a hászidok körében. A nagy tekintélyű *caddik*, Lévi Jichak ben Méir (1740 k.–1810), akkor pinski,¹⁵ nemsokára pedig berdicsevi¹⁶ rabbi, aki a haszidizmust Közép-Lengyelországban meghonosította, és sokfelé megfordult, Mádon is látogatást tett (1783). Az akkori rabbira, Mose Wahla (?–1799) mély benyomást tettek hászid / kabbalista misztikus eszméi. Valamivel később a *Rymanower*, Menahem Mendel (?–1815) rimanóvi¹⁷ rabbi is híveket szerzett a községben a haszidizmusnak. Majd Hajjim Landau a XIX. században külön hászid imaházat is felállított. Mindez nem feltétlenül azt jelenti, hogy a mádi zsidók – vagy akár csupán Mose Wahl rabbi és fia, Jiszaél Wahl – nyíltan a hászidok követői közé szegődött volna, de nyilván rájuk is hatottak azok az

¹¹ Különösen híres volt az 502 / 1742. és az 561 / 1761. évjárat.

¹² Aki a fiúgyermek körülméletét végzi.

¹³ *Noda bi-(Je)huda*, II (Prag: Israel Jeiteles, 571 / 1811; reprint, Jerusalem, 734 / 1974): „Even ha-czer”, no. 115.

¹⁴ Az egyik felirat (no. 9) a neve mellett egyszerre használja a *rav* (רב) és a *mar* (מר) szót, utóbbit rövidítéssel; mindkettő jelentése: „úr”.

¹⁵ Ma: Belarusz.

¹⁶ Volhyniában (ma: Ukrajna).

¹⁷ Délkelet-Lengyelországban.

eszmék, amelyeket a haszidizmus vallott, és amelyeket nem sokkal később¹⁸ R. Mose ben Cvi Teitelbaum (1759–1841) már a közeli Sátoraljaújhelyen is hirdetett. Nem lehetetlen, hogy a mádi Avrahám Teitelbaum¹⁹ az ő rokona volt.

A zsinagóga gazdagon díszített Tóra-szekrényét Avrahám Teitelbaum adományozta (1811). Valószínű, hogy a Beran család feliratai csak ezt követően, az 1810-es években készültek el és kerültek az *aron* két oldalára. Eszerint a zsinagóga fő (keleti) fala ezekben az években kapta meg mai képét. Mellesleg, a zsidó temetőben több Teitelbaum sírköve található a 19. századból, az egyik, amely láthatóan sokkal későbbi, mint az újhelyi rabbi kora,²⁰ a héber feliratban a személynevet és a halálozási évszámot valaki gondosan kivéste. Feltehető, hogy a család több nemzedéken át Mádon élt. A Holocaust áldozatait megörökítő négy emléktábla hosszú névsorában is sorjáznak a Teitelbaum nevek.

Későbbi feliratok is fennmaradtak az épületben. Az egyik (no. 4) egy különös alakú kő mécesestartó – négyzet alapú, fekvő hasáb – hosszanti oldalán áll. A második világháború végén, a Holocaust mádi áldozatainak emlékére állított fehér márványtáblákon, amelyeket a helyreállításakor egy helyre, a főteremnek a bejárati ajtó melletti falán helyeztek el, a nevek latin betűkkel vannak betűrendbe szedve, de héber feliratban is megörökítették Mose Leib Ehrenreich (Ehrenreich Mór) rabbinak²¹ és családjának (anyja²² és felesége²³) (no. 5), illetve a község többi mártírjának (no. 6) emlékét.

Alább a feliratokat abban a sorrendben közlöm, amelyben az épület bejárása során a kaputól a Tóra-szekrényig a szemünk elé kerülnek (a belső térben az óramutató járása szerint haladva).

1

Évszám-felirat

A kapuzat zárókövén

(Eredeti állapotában maradt fenn)

תקנה

Chronogramma:

$400+100+50+5 = (5) 555 = 1795$

2

A kézmosó-medence felirata

Az előtérben, a kapubejárattól jobbra, a medence fölött

(Festett felirat, eredeti állapotában maradt fenn)

שנ וישם את הכיר ויתן שמה מים לרחצה

¹⁸ 1808-ban érkezett Sátoraljaújhelyre.

¹⁹ Neve szerepel az 1811/12. évi összeírásban.

²⁰ A sírkő belső oldalán héber, a külsőn német felirat áll.

²¹ Apját követte a rabbi-székekben (1937–1944).

²² Léa, Hajjim Cvi Ehrenreich mádi rabbi (1932–1937) felesége.

²³ Fejge, szül. Weinberger, a margittai rabbi, Smuél Zalman Weinberger leánya.

„Meg van mondva:²⁴ És elhelyezte a medencét, és tett oda vizet mosdásra.”²⁵

Rövidítés:

שנאמר = שנ

Chronogramma (a fekete betűkkel írt feliratban piros betűkkel, ezek fölött kis ékek):

תניחצ

400+50+10+8+90 = (5) 558 = 1798 (!)

3/a

Persely-felirat

Az előtérben, a belső térbe vezető ajtónál, attól balra, a persely fölött
(Festett felirat, restaurálva)

מתן בסתר יכפה אף



²⁴ Ti. a Bibliában.

²⁵ Ex. 40,30 (a vers középső szavai nélkül).

“A rejtve (adott) adomány megtisztít a haragtól.”²⁶

Chronogramma (a fekete betűkkel írt feliratban piros betűkkel, ezek fölött kis ékek):

תַּנְבַּכְפֵּהָא

$$400+50+2+20+80+5+1 = (5) 558 = 1798$$

3/b

Persely-felirat

Az előtérben, a belső térbe vezető ajtónál, attól balra, a persely fölött

(Festett felirat)²⁷

[מ]תן ב[סתר י]כפה א[ף]

„A rejtve (adott) adomány megtisztít a haragtól.”²⁸

Chronogramma (a fekete betűkkel írt feliratban piros betűkkel, ezek fölött kis ékek)²⁹

תַּנְבַּכְפֵּהָא

$$400+50+2+20+80+5+1 = (5) 558 = 1798 (!)$$

4

Kő mécsesstartó felirata

A belső tér hátsó (nyugati) falánál, a bejárati ajtótól jobbra, a mécsesstartó 10 lyukú oldalán

(Eredeti állapotában maradt fenn)

יושע צבי ז"ל אשר נפטר ביום ויו אייר תר"ן לפ"ק

„Jósa (Jósua) Cvi, emléke legyen áldott, aki elhunyt *ijjár* 6. napján, 650, a k(is) i(dőszámítás) szerint”

Rövidítések:

י"ן = יין

ז"ל = זכרוננו לברכה, „emléke legyen áldott”

לפ"ק = לפרת קטן, „a kis időszámítás szerint”

$$650 / (5) 650 = 1890$$

650. *ijjár* 6 = 1890. április 26

²⁶ Prov. 21,14.

²⁷ Ez a szöveg az előző alatt lévő festési rétegben került elő. Csak dokumentálva van, helyreállítva nincs.

²⁸ Prov. 21,14.

²⁹ Jobbról a harmadik szóban nem látszik az első betű, egy “jod” (י = 10), és bizonyára ez fölött is volt kis ék.

5

Emléktábla (I)

A belső tér hátsó (nyugati) falánál, a bejárati ajtótól jobbra³⁰

(Töredékes, de eredeti állapotában maradt fenn)

[...ענרייך זל אבדקק

[...יצו

[...הרבנית מרת פייגא

[...א עלקא חיים צבי גיטל

[...נות לאה אשת מוהרר חיים צבי זל

[R. Mose Leib] Ehrenreich, a szent község bíróságának feje, emléke legyen áldott,

[...]

[...] a rabbiné, Feige asszony,³¹

[...] Elka Hajjim Cvi Gitl

[...] Léa, tanítónk, R. Hajjim Cvi úr³² – emléke legyen áldott – felesége.

Rövidítések:

ל"ל = זכרוננו לברכה = „emléke legyen áldott”

אב בית דין של קהל קדוש = אב"ד ק"ק = אבדקק

קהל קדוש = „szent község”

אב בית דין = „a (rabbinikus) bíróság (*bét din*) feje”

מוהרר = מורינו הרב רבי = „tanítónk, ... rabbi úr”

6

Emléktábla (II)

A belső tér hátsó (nyugati) falánál, a bejárati ajtótól jobbra³³

(Eredeti állapotában maradt fenn)

לזכרון עולם

לנשמות טהורות וקדושות

שנהרגו ונשרפו על קדושת

³⁰ A négy emléktábla közül az ajtó felől a második. Jobb felső része letörött, csak magát a követ egészítették ki, a feliratot nem. Az első és a negyedik emléktáblán a “DRÁGA MÁRTIRJAINK / ÖRÖK EMLÉKÉRE” szöveg után csak latin betűs felirat van (a mártírok nevei).

³¹ A rebecin Smuél Zalman Weinberger margittai rabbi leánya volt.

³² R. Hajjim Cvi Ehrenreich (?–1937), 1932-től haláláig a község rabbija.

³³ Az ajtó felől a harmadik.

השם באושביץ ובשאר מקומות
בשנת התשד וזה היד
תנצבה

„Örök emlékére / a tiszta és szent lelküknek / azoknak, akiket megöltek és megégettek a
Név / szentsége miatt Auschwitzban és más helyeken / az (5) 704. és (5) 705. évben. /
Lelkük legyen bekötve az élők kötelékébe.”

Rövidítés:

תהי נפשם צרורה בצרור החיים = תנצב"ה = תנצבה³⁴

7

Ima jom kippur előestéjén (maariv)

A belső tér bal oldali (északi) falán, elől, díszesen kiképzett pajzsban

(Gipsz dombormű, eredeti állapotában maradt fenn)

אל מלך יושב
על כסא
רחמים מתנהג
בחסידות מוחל עונות
עמו מעביר ראשון ראשון מרבה
מחילה לחטאים וסליחה
לפושעים עושה צדקות עם
כל בשר ורוח לא כרעתם
תגמול אל הורית לנו לומר
שלש עשרה וזכיר לנו היום
ברית שלש עשרה כהודעת
לענו מקדם כמו שכתוב
וירד יי ויתיב
עמו שם ויקרא
בשם יי זיא
מ' מלכה אשת
ר' יצחק

³⁴ Vö. I. Sám. 25,29.

„Isten, az irgalom / trónusán ülő
király, (aki) kegyelemmel
viseltetik irántunk, megbocsátja népének
bűneit, eltörli őket egymás után, sokat
elenged a vétkeseknek, nagyon sokat
a hűtleneknek, jóindulattal van
minden test és lélek iránt, nem rosszaságukhoz mérten
fizet meg nekik. Isten, te magad tanítottál meg minket arra, hogy hivatkozzunk
tizenhárom tulajdonságodra. És ma emlékezzél meg
a tizenhárom (tulajdonságod jegyében kötött) szövetségről, melyet tudattál
hajdan az alázatos (Mózes)szel), amint meg van írva:
“És lejött az Örökkévaló (J), és megállt
ott mellette, és ő
szóltotta az Örökkévaló nevét.”³⁵ Ez
Málka asszony, a felesége
Jichak úrnak.

Rövidítések:

'מ = מרת, “asszony” / “úrnő”

'ר = רב, “úr”

8

„Sivviti”-tábla

A Tóra-szekrény (*aron ha-kodes*) emelvénye előtt, attól jobbra, az előimádkozó
(*hazzán*) pulpitusának (*sulhán*) külső falán
(Eredeti állapotában maradt fenn)

שויתי

יהוה

לנגדי תמיד

„Mindig az Örökkévalót (JHVH) állítottam magam elé.”³⁶

9

Idézet a *Zohár*-ból

A belső tér fő (keleti) falán, a Tóra-szekrénytől balra, díszesen kiképzett pajszban
(Gipsz dombormű, eredeti állapotában maradt fenn)

³⁵ Ex. 34,5.

³⁶ Ps. 16,8.



מאן דאשתעי
 בבי כנישתא ווי לי
 דאחזי פירודא ווי לי דגרע
 מהמנותא ווי לי חולקא
 באלהא דישראל דאחזי
 דלית לי אלהא ולא
 אשכח תמן ואנהיג
 קלנא בתקיפא עלמא
 דלית לי ז"נ אשה
 הצנועה מ' שינדל
 בהרב"מ יצחק

„Aki imádkozik / a gyülekezet házában, jaj neki, / ha elszakadást mutat, jaj neki, ha eltér / a tömegtől, jaj neki, (nincs) örökrésze / Jiszráél Istenében, aki azt mutatja, / hogy nincs neki Istene, és nem / ismeri őt, és viseltetik / könnyelműen az örök (világ) létrejöttével (kapcsolatban), / amely nincsen a számára.”³⁷ Ezt ajándékozta a jámbor / asszony, Sheindl úrnő, / rav Jichak úr leánya.

Rövidítések:

זאת נדבת = ז"נ = זנ

ב = ב' = „leány(a)”

מ' = מרת, „asszony” / „úrnő”

מ' = מר, „úr”

10

Ima újhold kihirdetésekor

A belső tér fő (keleti) falán, a Tóra-szekrénytől jobbra, díszesen kiképzett pajzsban (Gipsz dombormű, eredeti állapotában maradt fenn)

יהי רצון מלפניך
 יי אלהינו ואלהי אבותינו
 שתחדש עלינו את החדש הזה
 לטובה ולברכה ותתן לנו חיים ארוכים
 חיים של שלום חיים של טובה חיים של

³⁷ Zohár, Semot / Ex., p. 131b alapján. (Arámi nyelvű.)

ברכה חיים של פרנסה חיים של חלוץ
 עצמות חיים שיש בהם יראת שמים ויראת
 חטא חיים שאין בהם בושה וכלימה
 חיים של עשר וכבוד חיים שתהא
 בנו אהבת תורה ויראת שמים
 חיים שימלא יי משאלות לבנו
 לטובה בזכות תפ[ל]ת רבים
 אמן סלה ז"נ הקצין מ'
 יצחק ברנ

„Legyen akaratod szerint,
 Örökkévaló (Jj), Istenünk és atyáink Istene,
 hogy újítsd meg fölöttünk ezt a hónapot
 jóra és áldásra! És adj nekünk hosszú életet,
 békés életet, jóságos életet, áldásos
 életet, jómódú életet, testileg egészséges
 életet, oly életet, melyben legyen istenfélelem és irtózat
 a büntől, oly életet, melyben ne legyen szégyen és gyalázat,
 gazdagságban és tiszteletben való életet, oly életet,
 hogy legyen bennünk a Tóra szeretete és az Ég félelme,
 oly életet, hogy teljesítse Isten szívünk kívánságait
 javunkra, sokak imádsága kedvéért.
 Amén, szelah.” Ezt adományozta az előljáró (*kacin*),
 Jichak Beran úr.

11

Donátor-felirat

A Tóra-szekrény főpárkányán

(Deszka alapon elhelyezett domborművű betűk, restaurálva)

זנ הנגיד מוה אברהם | לפרט | תרומת קרן עבדך | אברהם | ואשתו
 הנגידה מפני ידם

בוים

טייטעל

A | jel a párkány domborulatait és a szöveg egységeinek tagolását jelzi.

Rövidítések:

זנ = ז"נ = זאת נדבת

מוריננו הרב = מו"ה



A szöveg, értelem szerinti szórendben:

ז"נ הנגיד מו"ה אברהם טייטלבוים ואשתו הנגידה מפני ידם
לפרט תרומת קרן לעבדך אברהם

„Ez az adománya tanítónknak, a módos Abraham Teitelbaum úrnak és feleségének, az úrnőnek, saját kezükből.

A Szolgád 'szarvának felemelése'³⁸ (= alapítványának felajánlása) (évében), a (kis) időszámítás szerint”

Chronogramma:

תקעא

400+100+70+1 = (5) 571 = 1811

12

Törvénytábla

A Tóra-szekrény fölött: Tízparancsolat

(Deszka alapon elhelyezett domborművű betűk, restaurálva)

לא תרצ'	אנכי יי
לא תנאף	לא יהיה
לא תגנב	לא תשא
לא תענה	זכור את יום

³⁸ Ps. 75,11 stb. nyomán.

„Én, az Örökkévaló (Jj)...
 Ne legyen(ek)...
 Ne ejtsd ki...
 Emlékezzél meg (a szombat) napjáról...
 Tiszteld a(tyádat és) a(nyádat)...
 Ne öl(j)!
 Ne törj házasságot!
 Ne lopj!
 Ne vallj...
 Ne kívánd meg...”³⁹

13

Tóra-korona**A Tóra-szekrény attikája**

(Fa alapon gipsz dombormű, restaurálva)

כתר תורה

„Tóra-korona”

14

Isten-név**A Tóra-szekrény attikája: Oroszlánok közrefogta pajzsban**

(Fa alapon gipsz dombormű, restaurálva)

יהוה

אדני

„Örökkévaló (JHVH),
 Uram”

15

Jámbor intelem**Ismeretlen helyről származó felirat**

(Ovális alakú kő-pajzs, bevéssett felirattal, a kiállítótér vitrinjében elhelyezve)

והיה לבבכם

שלום עם אל

לפ"ק

„Legyen a ti szívetek
 tökéletes az Istennel.”⁴⁰
 A k(is) i(dőszámítás) szerint.⁴¹

³⁹ Ex. 20,2 skk. (csak a kezdőszavak).

⁴⁰ I. Kir. 8,61. A Bibliában az *Isten* szó helyett a tetragrammaton (JHVH) áll.

⁴¹ Ligatúrával írva. – Az évszámot jelölő pontokat nem sikerült megkülönböztetnem a kő apró sérüléseitől. Stílusá alapján a tábla a XVIII. század végéről származhat.

THE SYNAGOGUE OF MÁD (NORTH-EASTERN HUNGARY): HEBREW INSCRIPTIONS

The late-Baroque synagogue in Mád is one of the most valuable historic synagogues in Hungary. Mád is a vine-growing village in North-Eastern Hungary (Zemplén, now Borsod-Abaúj-Zemplén county), and Jews—involved in the vine trade toward Poland, Ukraine, Russia—lived there from the 16/17th century on. Their synagogue stands outside of the Roman Catholic core of the village (similar to the church of the Protestant community). The present building, built in the late 18th century, was in permanent use until the deportation of the Jews (May, 1944). In the post WW-II period the community was restored, but after the emigration of the small remnant of the local Jews to Israel, the building was abandoned. Due to its historic value, it stands under protection as a state monument of architecture since 1953. A partial restoration took place in 1979. Now, between 1999 and 2004, a team of architects and art historians completed the reconstruction of the building. The works were directed by Ágnes Benkő & Péter Wirth (architects), and Ferenc Dávid (art historian). Their work aimed at restoring the latest conditions of the building with a possibly full preservation of the earlier / oldest details, including the inscriptions. The building was honored by the “Europa Nostra” committee of the European Union with an honorary diploma in 2005. The rabbi’s house and yeshiva of the famous R. Amram Blum (1834–1907, at Mád: 1864–1881) and R. Mordechai Leib Winkler (1844–1932, at Mád: 1899–1932), scions of Hungarian orthodoxy, is in itself by no means a less important architectural monument, and it still awaits restoration.

The paper publishes the text of the Hebrew inscriptions on the walls of the synagogue, reconstructed from old photos and survived fragments by the present writer. The inscription on the arch of the entrance door (no. 1) marks the year of construction (1795), the painted chronogram in the vestibule, above the hand-washing basin (no. 2) and of the box for donations (no. 3) perhaps marks the date of the consecration of the synagogue (1798). These dates rank the synagogue of Mád as the second or third among the synagogue buildings in Hungary which survived from the 18th century, from the period after the Turkish wars when the Jewish resettlement of Hungary started again. Rather unusual for the time, inscriptions no. 7, 9, 10 and 11 (implemented in wood block letters), prayers and a verse from the Zohar, contain names of the donators. Since the inscriptions are concentrated on and around the Ark, these people probably were wealthy community members who contributed to the richly decorated Ark and the inner decoration of the eastern and northern wall. According to the tradition, in 1783 the Pinsk (later Berdichev) tzaddik, Levi Jitzhak ben Meir (ca. 1740–1810) visited R. Moshe Wahl, then the rabbi of Mád, and later on the *Rymanower*, Menahem Mendel (?–1815) too paid a visit to the village. The local Avraham Teitelbaum, possibly a relative to the Ujhely Hasidic rebe Moshe Teitelbaum, and Avraham’s wife donated the Ark (according to its chronogram, no. 11, below, in 1811). The wall inscriptions beside the Ark and on the northern wall of the inner room were placed after the Ark was set on its place. The Zohar quotation (no. 9) indicates an emerging mystic spirituality in the Mád community.

Marble plate inscriptions on the western wall of the inner room (no. 5 and 6), made after WW-II, originally placed on the right side of the eastern wall and relocated during the restoration, commemorate the community members deported to Auschwitz and their last rabbi, R. Moshe Leib Ehrenreich and his mother, widow of the former rabbi of the community, R. Hayyim Zvi Ehrenreich (died 1937).

Géza Komoróczy

BOR ÉS KENYÉR II. MISKOLC-TOPOSZOK AZ ÚJKORI UTAZÁSI ÉS HONISMERETI IRODALOMBAN

GYULAI ÉVA

*...bort, amely megvidámítja a halandók szívét,
fényesebbé teszi az orcát az olajnál;
és kenyeret, amely megerősíti a halandók szívét.
(Zsolt. 104,15)*

Utazók Miskolcon – Glatz Jakab (1799)

A modern tudományosság, a felvilágosodás eszméi és elvei, a társadalmi nyilvánosság új formái (sajtó, tudományos irodalom, a tudományokat népszerűsítő publikációk, az oktatás és társasélet bővülése) a 18. századot a kommunikáció korszakává tették, természetesen a rendi társadalom keretei között. Ez nemcsak az egyes társadalmi rétegek közötti kapcsolatok, kölcsönös megismerés (sőt, ha a szabadkőművességre gondolunk, elismerés és emberbarátság) megerősödését hozta magával, hanem a földrajzi távolságok csökkentését, a távoli helyek, emberek közeledését is eredményezte. A török kiűzését követően soha nem látott megismerési vágy jellemezte a magyarországi közvéleményt, s ennek szolgálatában külföldi mintára új tudományágak születtek, de fellendült az utazási kedv is.¹ A török kort követő útleírásokra már jellemző a gazdaságföldrajzi érdeklődés, az előző korok történeti érdeklődése után. Az újkori utazók már városképeket rajzolnak. s „ezekben a városleírásokban... az író részletesen beszámol a város fekvéséről, művészeti, építészeti nevezetességeiről, intézményekről, lakosokról, műveltségi, vallási állapotokról, ipari és kereskedelmi életéről, s nem utolsó sorban a város múltjáról.”²

A fellendülő utazási irodalom is az országismeret szolgálatába állt, s míg a középkorban, kora újkorban főleg külföldi utazók adtak hírt Magyarországról az európai közönségnek, a 18. században főként belföldi utazók járták és írták le a Magyar Királyság kiterjedt vidékeit. „Magasabb tudományos szintre azonban ez a törekvés azon evangélikus értelmiségiek közreműködésével emelkedett, akik német egyetemi tanulmányaik során megismerték az ún. államismereti (Staatenkunde) iskola célkitűzéseit és korszerűbb módszereit. Így a helyi feladatok felmérését és megoldását a nemzetközi tudományos tapasztalatok alkalmazásával tudták elősegíteni.”³ Ennek az evangélikus polgári Hungarus értelmiségnek legkiemelkedőbb képviselője Bél Mátyás (1684–1749) volt, de ide sorolhatjuk azt a poprádi születésű evangélikus lelkészt is, az újkor folyamán a legkimerítőbb Miskolc-leírást készítette. A német anyanyelvű Glatz Jakab (vagy Jakob Glatz) (1776–1831) bejárta a Felvidéket és az Alföldet, járt Miskolcon⁴ és Debrecenben,

¹ Kosáry D., 1994. 150–153. és 584–586.

² Bárdos J., 1935/36. 176.

³ Uo. 150–151.

⁴ Miskolci útleírásának az itteni kukoricatermesztésre vonatkozó része már megjelent: Gyulai É., 1987/88.

Keszthelyen és Szarvason, az 1799-ben megjelent *Freymüthige Reise* című munkájában⁵ „leírja a népet, népszokásokat, a földművelés módját a népiskolázás rendjét, többek közt Tessedik szarvasi iskoláját, a keszthelyi gazdasági iskolát. Elég terjedelmes munkája egy jószemű zipser megfigyeléseinek gazdag gyűjteménye.”⁶ Glatz Jakab érdeklődése, polihisztor kortársai gyakorlatához hasonlóan igen széles, s a társadalom- és honismereten túl a természet jelenségei is érdeklik. 1803-ban természetismereti munkát jelentet meg Jénában a „természet három országáról”.⁷

A „Zipser” (= szepességi német) Glatz Jakab anonim szerző, munkáján csak könyvének címe szerepel: *Egy magyar őszinte észrevételei hazájáról. Utazás néhány magyar tartományban*. Ez a cím nemcsak műfaját – utazási irodalom – határozza meg, hanem szerzőjéről is sokat elárul, hiszen a „freymüthige” szó szabadelvűt is jelent, a konzervatív, visszahúzó ellentétét, talán ezért bújik meg a szerző az anonimitás mögött. Az előszóból kiderül, hogy az író munkáját eredetileg egy német folyóiratba szánta (feltehetően folytatásokban), de átváltott a könyvre, egyrészt, hogy a hazai közönséget is megnyerje az olvasásnak, másrészt a könyv elmélyültebb tanulmányozásra való, mint a gyorsan átlapozható folyóirat. Művét nem a hagyományos „teljes” útleírásnak szánja, s nem a vidékek és városok topográfiai leírásának, mivel csak az érdekességek és sokféleségek érdeklik, s egyes híres vidékeket – bár átutazik rajtuk –, meg sem említi művében.⁸

Glatz Jakab utazásai alatt tett és 1799-ben anyanyelvén, németül íródott és közreadott „őszinte megfigyelései” IX–XIII. fejezetében írja le miskolci benyomásait, miután megjárta (a korszak legnépesebb városaként ismert) Debrecent, majd a külföldön is jól ismert keszthelyi és szarvasi mezőgazdasági akadémiákat. Miskolc környezetét igen termékeny földjével és csodálatos természeti adottságaival jellemzi. A tájképi szépséghez hozzájárul, hogy sok háza van, s ezeket gyümölcsöskertek övezik. A leírásból kitűnik, hogy a lassú, feltehetően kocsin megtett utazásban milyen nagy szerepe van a tájképi attraktivitásnak, amely mintegy előkészíti, megalapozza az impressziókat. Miskolc környéke igen kies, a természet harmonikusan változik (*anmuthig, harmonisch Abwechslungen*), a várost szőlőhegyek övezik.⁹ A felvidéki, Magyarország leginkább polgárosult, óriási városi hagyományokkal rendelkező vidékéről érkezett értelmiségi utazó Miskolcra alkotott legelső benyomása, hogy több szempontból is a figyelemreméltóbb magyarországi városok közé sorolható (*in mehr als einer Hinsicht, unter die merkwürdigern Städte Ungarns gehört*).¹⁰ Ebben az ítéletben implicit módon benne van, hogy a korabeli közvélemény előtt Miskolc nem tartozott a különösen ismert helyek közé, hiszen a kor „turisztikai” látványosságainak (bányák, egyetem, akadémiák, püspöki székhely, zarándokhely, egyházi intézmények, természeti attrakció) egyike sem ékesítette.

A 18 ezres város (az előszóból kiderül, hogy az utazó haszonnal forgatta a kor legjelesebb, Magyarország adatait feldolgozó, német nyelvű statisztikai lexikonát, Korabinszky művét) városképe, ellentétben környékével, nem megragadó, utcái nem szimmetrikusak (vagyis nélkülözik a tudatos várostervezést), házai nem szépek, sok a fából épült, nádfedeles, a piaci bódéhoz, „butykához” (*Marktuden*) hasonló viskó.

⁵ [Glatz J.,] 1799. Vö. *Dóczy J.–Wellmann I.–Bakács I.*, 1934. 1387. sz.

⁶ *Dóczy J.–Wellmann I.–Bakács I.*, I. köt. 1934. 318.

⁷ *Jakob Glatz: Naturhistorisches Bilder und Lesebuch, oder Erzählungen über Gegenstände aus den drei Reichen der Natur nebst 300 illuminirten Abbildungen von Horny und einer Erklärung derselben in Versen.* Jena (1803). Vö. *Dóczy J.–Wellmann I.–Bakács I.* köt. 1934. 1567. sz.

⁸ [Glatz J.,] 1799. Vorrede.

⁹ [Glatz J.,] 1799. 117.

¹⁰ Uo. 116.

A várost ennek ellenére élénkség, az utcákat nagy nyüzsgés jellemzi, a „város csupa élet, csupa tevékenység, s mindez a legkülönbözőbb módon (*lauter Leben, lauter Thätigkeit von der mannig-faltigsten Art*)”. Az utazó legalapvetőbb véleménye, hogy népes városba ért, ahol a forgalmas utcákon alig lehet kitérni a lovas kocsik és özönlő embertömegek elől.¹¹

Amint a városkép legjellemzőbb eleme a sokféleség, sokszínűség volt (*mannigfaltigsten, verschiedenartigsten*), a város társadalmát is ez jellemzi leginkább. A lakosság kevert, mind a nyelvet, mind a vallást tekintve. Nagy részük magyar, főként reformátusok, de csak igen kevesen beszélnek németül vagy szlovákul. Mivel a környéken sok szláv nyelvű él, néhányan tudnak valamicskét szlovákul. A művelt szepesi lelkes szülőföldjén természetes a többnyelvűség, az egyik kiáltó hátránya a miskolciaknak éppen nyelvtudásuk hiánya. Igaz, előnyük viszont, hogy a magyar nyelvet meglehetősen tisztán, szépen beszélnek itt, ezért sok szlovák sőt német szülő küldi ide magyar szóra a gyermekét. Ellátásuk évi 50–60 forint, de gyakoribb, hogy az itteniek cseregyereket küldenek (*sie auf den Tausch geben*). A felvilágosult szerző ennek az üdvös szokásnak általános elterjedését is szívesen látná, hiszen így Magyarország lakosai megtanulhatnák a hazájukban beszélt nyelveket, ráadásul a gyerekek megismerhetnék az ország idegen vidékeit, ahelyett, hogy mindig az anyjuk szoknyáján ülnének.¹² Jobb is lenne, ha a honfitársak a latin helyett kölcsönösen magyarul vagy németül tanulnának.

Miskolcon gazdasági okból sok német család telepedett le, s testvérük, az utazó úgy látja, a miskolciak még azokhoz is igen jóindulatúak, szolgálatkészek, barátságosak (*gefällig, freundschaftlich, dienstfertig*), akik nem beszélnek magyarul. A nemzetkarakter ezen vonásai a magyarokat általában is jellemzik a korabeli útleírásokban, de Miskolc népének befogadó, nyitott attitűdje az általános fölé emelkedik, s a város imázsát tekintve, az egyik legértékesebb jellemvonás. Miskolcon több szlovák él, mint német, de mindkét náció gyorsan elhagyja nyelvét és nemzetkarakterét itt, s nem ritka, hogy már második generációban alig van nyoma az elődök vonásainak.¹³ Ez a megfigyelés ismét Miskolc befogadó, asszimiláló, a letelepedést segítő légkörét hangsúlyozza.

A Felföldről jött utazónak Miskolc etnikumai között a legnagyobb újdonságot, sőt egzotikumot a balkáni kereskedőréteg, a görögök néven ismert népcsoport jelentette. A történeti kutatás igazolta, hogy csak pár tíz családról volt szó, befolyásuk, a város kereskedelmében, társadalmi életében játszott szerepük azonban arányszámuknál jóval nagyobb súlyt biztosított nekik. Glatz Jakab is úgy látja a 18. század végén, hogy a város lakosainak jó részét (*ein großer Theil*) alkotják a nem egyesült (= keleti ortodox) vallású görögök, akiket rácoknak is hívnak. Bár a miskolciak nemigen kedvelik őket, meglehetősen nagy vallásszabadságot élveznek, s néhány éve egy szép tornyú, nagy és szép templomot is emeltek a városban. A helység összes rőfösboltja, egyet kivéve, az övék. Erős a kereskedéshez, spekulációhoz való hajlamuk, az üzletelésben összetartanak, így az „en gros”, nagybani kereskedés is az ő kezükben van. Üzletfeleikkel igen kemények, gyakran igen alacsony eladási árra kényszerítik őket. Viseletüket, lakáskultúrájukat és étkezésüket tekintve azonban sokkal „liberálisabbak”, előkelőbbek, nagyvonalúbbak. Házaik a többi miskolci háznál szebbek, általában szimmetrikusan épültek, tágasak, szépen berendezve. Sok szobájuk van, jól bebútorozva, ízlésesen díszítve. Udvarukat, a

¹¹ Uo. 116–117.

¹² ...*die Bewohner Ungarns mit den verschiedenen Sprachen bekannt zu machen, die in diesem Lande gesprochen werden, und deren Kenntniß jedem nöthig ist, der nicht immer bloß seinen väterlichen Heerd bewachen*. Uo. 118.

¹³ Uo. 121.

lépcsőket, szobákat igen tisztán tartják, az ízlés és jólét már belépéskor feltűnik. Külön utcájuk van, a Görög utca, de a város más részein is van lakásuk, valamint gyümölcsös-kertjeik, szőleik. Igen jó asztalt tartanak, általában jó ízlésre vall életvitelük. A férfiak sokat utaznak, a nők dolga a ház körül van. Jókedélyűek, remek az egészségük, a férfiak robusztusak, vörösesbarna az arcszínük, élénk a szemük, férfiasan mély a hangjuk, hoszszú, törökösen felhasított felsőruhában járnak. Adott szavukat ritkán szegik meg, becsületesek. Asszonyaik csendesek, szelídek, gyöngédek, epekedők. Remek ízléssel, finom érzékkel, a rend és tisztaság iránti elszántsággal vannak megáldva, néhányuk művészi hajlamú. Találtam közöttük olyat, aki hangszeren játszott, mesterien hímzett és varrt, vagy erős hajlama volt az énekléshez. Sok valódi szépség van köztük, a legerősebb szerelemre is képesek, szinte csüggnék a férfiakon, igen hűségesek. A görögök között igen sok az újdonsült nemes, szigorúan megtartják a börtöt.¹⁴

Miskolc lakosainak másik különös, bár egész Magyarországra jellemző csoportja a cigányság. Abban azonban különböznek máshol élő „testvéreiktől” (*Brüder*) Glatz Jakab leírásában, hogy Miskolcon nem viskókban, hanem rendes házakban laknak. A cigányokról szóló fejezet még több általános, az egész országra vonatkozó megjegyzést tartalmaz, mint a kötet többi része, ezért ez a fejezet a hazai „aufklärista” irodalom egyik legkimerítőbb, legjobb leírása a korabeli cigányságról. Az ismert toposzok egyike, hogy a cigányok különleges zenei tehetségek. A szerző a miskolci cigányokat többször hallotta muzsikálni, s zenéjüket nagyra tartja. Bár többen nem kottából játszanak, mégis olyan kiválóan, mintha tanult muzsikusok lennének, főként a magyar táncokat, de a melankolikus zenében is mesterek. A miskolci cigányok minden bálon és ünnepeken játszanak, jól meg is fizetik őket, sőt versengenek értük, ami igencsak büszkévé teszi őket.¹⁵

Miskolc népeiről és vallásairól szólva Glatz Jakab így jellemzi az itteni vallási életet: *Több vallási felekezetnek szabadságában áll, hogy istentiszteletét saját szokása szerint megtartsa, s én itt – egészében véve – több toleranciával találkoztam, mint bárhol máshol.*¹⁶ Ez a dicséret összecseng a város sokféleségével, befogadó, nyílt szellemével, s talán a legnagyobb elismerés a vallási türelmetlenséget, elnyomást, balítéletet jól ismerő protestáns lelkész tollából. A 18. század végi Miskolcon a protestánsok szabadabban lélegeznek, mint pár évtizeddel előbb, kevesebb zaklatás éri őket a – főként szlovák és német – katolikus polgártársaik részéről, mint korábban – írja az utazó miskolci információi alapján. A katolikusoknak kolostoruk, több templomuk van a városban. Az itteni reformátusok és lutheránusok meglehetősen egyetértésben élnek, kevés előítéllettel viseltetnek egymással szemben. Igaz, az evangélikus pap ornátusát, különösen a „Mózes-táblácskáknak” nevezett gallért a kálvinisták kecskeszakállnak hívják, de fontosabb dolgokban nem jellemző az előítélet, még egymás templomaiba is járnak. A reformátusoknak több temploma is van már ekkor, ezek egyszerű épületek, de több ajtóval, ami az evangélikusoknál szokatlan. A templomok belseje is egyszerű, képek nincsenek, kevés a díszítés. Istentiszteletük is egyszerű, nem tart sokáig, s a legtöbb gyülekezetben a kántor előre mondja az ének verseit. Ez nemigen tetszik az idegennek, Glatz Jakabnak, aki a református zsoltárokat is felváltaná szép énekekkel. Az is feltűnik neki, hogy a református lelkészek a fekete paláston (*Chorrocke*) kívül egyebet nem viselnek, de Miskolcon az

¹⁴ Uo. 123–125.

¹⁵ Uo. 142–146.

¹⁶ *Mehrere Religionspratheyen haben in dieser Stadt die Freyheit de Gottesdienst, oder würdiger zu reden, die Gottesverehrung nach ihrer Art zu verrichten, und ich habe hier, im Ganzen genommen, mehr Toleranz als irgendwo anders angetroffen. [Glatz J.] 1799. 154.*

evangélikus lelkész is ezt hordja, pedig a legtöbb helyen fehér ingben (*Chorkittel*) prédikálnak a szószékről vagy az oltárnál.¹⁷

A nem túl népes miskolci evangélikus egyházközség tagjai szlovákok, németek és magyarok. Az egyházpénztár igen szegény, alig tudják az elhatározott templomépítés költségeit fedezni. Imaházuk, melyben már több éve tartják istentiszteleteiket, egykor – minden kétséget kizáróan – csűr lehetett. Az imaház kicsi, nincs rendes ajtaja és ablaka, sem sekrestyéje, sem oltára nincsen, inkább egy szénaszínre, mintsem templomra emlékeztet. Az evangélikus utazó megtudta, hogy már 8–10 éve elindították az új imaház építését, a régi deszkaalkotmány mellett, éppen a bordélyház (!) mögött, gyümölcsöskeretek között, de az építkezés elakadt pénzsűke miatt. Glatz Jakab leírása az egykori fából tákolts evangélikus imaházról, amely a mai lutheránus templom helyén állt, az egyetlen korabeli pontos leírás a miskolci evangélikus „deszkatemplomról”. Az evangélikus gyülekezet lelkészének a 18. század végén vasárnaponként két vagy három prédikációt kellett tartania, nyelvismerete szerint szlovákul, németül vagy magyarul. Ritkán fordult elő, hogy egyetlen személy mindhármát ismerte. Glatz Jakab ottjártakor egy Ritz nevű lelkész szolgált az egyháznál, aki pedagógiai szempontból is megfelelő volt. Az evangélikus istentisztelet Miskolcon igen egyszerű volt, Glatz Jakab egy ünnepi alkalommal vett részt az imaházban egy istentiszteleten, ahol egy diák prédikált a lelkész helyett a kicsiny szószéken, aki sötétzöld magyar ruhát viselt, rövid mentét hosszú magyar nadrággal, viselkedésmódja igen affektált sőt arcátlan volt. Magyarországon ugyanis szokás, hogy nemcsak jövőendő prédikátorok, hanem gimnazisták, vagyis nem teológusok is tarthatnak prédikációt.¹⁸

Bár a miskolci vallások tárgyalásánál a szerző soha nem tapasztalt toleranciát említ, az etnikumok és vallások közül kiáltóan hiányzik a miskolci zsidóság megemlézése, amely a 18. század végére Miskolcon már hitközséget, zsinagógát, temetőt, élénk hitéletet mondhatott a magáénak, s egyre nagyobb szerepet játszott a város gazdasági életében. Talán mint evangélikus lelkésznek a toleranciája nem terjedt ki zsidók „receptiójára”, pedig több hónapos miskolci tartózkodása során feltétlenül kellett velük találkoznia.

A protestáns lelkész, természetesen, utazóként is főként a társadalmi, szellemi jellegzetességekre figyel, ezért meglepő, hogy külön fejezetet szentel a miskolci élelem, kukoricatermesztés, szőlő- és borkultúra, vagyis a gazdaság kérdéseinek. A szerző már a bevezetőben megjegyzi, hogy Miskolcon olcsó az élelem, ezért megéri hosszabb időt itt tölteni.¹⁹ A miskolciak élelemben nem szenvednek hiányt, hetipiacaik nagyok, sok árus és vásárló gyűlik itt össze. Főként gabonapiaca népes, sokan jönnek ide kevésbé termékeny, északi vidékekről is. A gabona főként a Miskolc környéki falvakból származik, a miskolciak mezőgazdasági termelése nem bír nagy jelentőséggel. Az itteni kenyér viszont igen nagy, olcsó és finom. A miskolci búzakenyeret sokfelé viszik, s olyan híres, mint amit Debrecenben sütenek. Glatz Jakab egyike azoknak, akik elsőként említik a később toposszá vált híresen finom miskolci kenyeret. Törökbúzáat, vagyis kukoricát azonban nagy mennyiségben természetesen a miskolci földeken. A város lakosainak nagy része mégis kézműves, s ez a társadalmi csoport (*Klassen*) igen jól megél munkájából. Áruik igen kelendők, hiszen a Miskolc környéki falvakban kevesen foglalkoznak kézműiparral.

¹⁷ Uo. 164.

¹⁸ Uo. 169–170.

¹⁹ *Die Nahrungsmittel sind hier nicht theur, daher ein längere Aufenthalt an diesem Orte gar nicht kostspielig ist. [Glatz J.,] 1799. 117.*

A legfontosabb gazdasági tevékenység Miskolcon a bortermelés és a borral való kereskedelem. Glatz Jakab Miskolcot egyenesen „a bor városai” (*Weinstädte*) közé sorolja. A város körül minden déli, nyugati sőt néhány északi domb szőlővel van beültetve, s majdnem minden miskolcinak saját szőlőskertje van, melyet általában szép gyümölcsös vesz körbe. Nem minden hegyen terem azonban jó bor, az északi, mészköves dombon egészségtelen, nem túl ízletes italokat nyernek. A déli hegyek azonban remek bort teremnek, „melyek a jobb, ha nem a legjobb magyar borok közé tartoznak”.²⁰ A gyümölcsös és bor igen olcsó itt, (a felvidéki városok itala) a sör azonban drágább. Az olcsóbb bor azonban általában rosszabb is, s csak egy-két magánházban mérnek jó bort, s ez drágább is. A legtöbb szőlőtulajdonos alig élvezi saját jobbik borát, inkább a rosszat issza. A jobbat évekig érleli, vagy rögtön szüret után adja el. Csak néha hívja meg jóbarátait a város körül fekvő pincék egyikébe, ahol a hordókat őrzi. A pincében lévő kipárolgások megnehezítik az itt-tartózkodást, az egészségre ártalmasak, fejfájást okoznak. Ha forr a bor, nem is szabad bent tartózkodni, mert ha ilyenkor közelít valaki a pincéhez, a földre bukik, elájul, és segítség híján ott pusztul. Majdnem minden évben hallani efféle tragédiákról Miskolcon, egész családok is odavesztek már. Glatz Jakab felvilágosult utazóként megjegyzi, hogy a legjobb lenne a mérges gázok ellen ventilátorral védekezni, de ez Miskolcon kivitelezhetetlen, egyrészt, mert a pincéket mélyen a sziklába vájták, másrészt eléjük borházakat, kamrákat (*Vorhaus*) építettek, így a pincéből nem lehet egyenesen a levegőre jutni.

Miskolcon nem kis flaskákból iszák a bort, mint Németországban, hanem nagy kelyhekből. A bortermelő városokban ez mindennapi ital, még a nők is gyakran élnek vele. Miskolcon nem ritka, hogy a legmagasabb társadalmi állású nőket látják inni. Glatz Jakab maga látott egy ilyen perszónát az Avasról (arról a hegyről, ahol a legtöbb pince van) támolyogva lefelé botladozni.²¹ A miskolci bormérés a kincstárnak is nagy hasznot hajt, bár a nemesek szabadon mérhetik hordóikat. Ez a nemtelen lakosoknak csak az országos vásárok alkalmával szabad. A borkereskedelem a legnagyobb üzlet a városban. A miskolci kereskedelem szinte teljesen a görögök kezén van, s kb. 1780-tól kezdve a bormérés jogát is megszerezték a városban.²² Ez az óslakók és a görögök közti ellenségeskedés legfőbb forrása. A bortermelő városokban legfontosabb a szüret, amely életet, örömet, pénzt és kenyeret hoz.²³ Szüretre távolabbi vidékekről is érkeznek emberek, akik a szőlő szedését és összehordását végzik. A munkásokat jól megfizetik, s egy kosár szőlőt is hazavisznek ilyenkor. Az utazó a szüret élményével búcsúzik Miskolctól.

A 18. század végi Miskolc mezőváros Glatz Jakab leírásában több ponton központi funkciókat ellátó helyként jelenik meg. Már a lakosok sokfélesége, több egyház együttelelése, a népes piacok és országos vásárok is egy regionális központ felé mutatnak. Ezt a funkciót erősíti a város nagyszámú nemessége is. Miskolcon csaknem száz nemesi család él 1799-ben. A mindennapi érintkezésben az utazó, egy felvidéki polgár szerint sok kellemetlenséget okoz a nemesek magas aránya, hiszen a gögös nemesek különleges előjogokat vindikálnak maguknak a polgári lakosokkal szemben. Borsod vármegye Miskolcon tartja közgyűléseit, a törvényszéki bírónak és egyéb vármegyei hivatalnokoknak is itt a székhelye, sőt a vármegye elítélteit is itt tartják fogva, sokszor több százat is. Ezek a robusztus, erős, félelmet keltő emberek nehéz láncjaikban a legnehezebb munkákra

²⁰ *Auf den südlichen Hügeln aber, besonders auf dem Berge Magyarka, wächst ein trefflicher Wein, der immer unter die bessern, wenn nicht unter die besten ungarischen Weine gezählt werden kann.* Uo. 180.

²¹ Uo. 150.

²² Uo. 122.

²³ Uo. 183.

vannak kivezényelve, s nem a leghumánusabb módon bánnak velük. Messziről hallatszik bilincsek csörgése, piszkos fekete ruhájuk kellemetlen látvány. Bizonyos időszakokban, általában országos vásárok idején egy erős hajdú nyilvánosan botozza meg őket, felváltva kapják az ütések. Glatz Jakab szerint ez a barbár bánásmód, főként a színmagyar vidékeken, általános.

A miskolci rendőrség (*Polizeynstalten*) működése szintén a városi jelleget erősíti. Ez az intézmény öröket tart fenn, akik főként a város lakott részén kívül fekvő pincéket őrzik a betörések ellen. Éjszakánként különben Miskolc utcáin senki sem közlekedhet lámpások nélkül, mert ha elkapják, ami gyakran előfordul, a bakter egy külön erre a célra rendelt házba kíséri, ahol reggelig kell maradnia. A kihágásért büntetést is kell fizetni.²⁴ Miskolcon mint igazgatási centrumban két joghatóság működött, a vármegyei mellett a mezőváros önkormányzata is. A középkorig visszanyúló városi igazgatás jelképe a jobbágypolgárok által választott tanács és vezetője, a főbíró volt. Glatz Jakab Miskolc-leírásának egyik lehangulatossabb része, ahol a főbíró-választás zajos eseményét tárja elénk, mint szemtanú. A választás reggelén a város minden részéről özönlött a legkülönfélébb társadalmi állású és foglalkozású emberekből álló nép a Városháza elé, az ajtók, ablakok feltáruultak, s harang jelezte az esemény kezdetét. Óriási tumultus és hangzavar keletkezett, mivel mindenkinek joga volt beleszólni a választásba. Több jelöltet visszalépésre készítettek az efféle bekiabálások: *Ez már sokszor elorozta az özvegyek javait! Ez csaló! Ezt nem szabad megválasztani, mert becsapja a népet!* Olyanok, akiken még ruha is alig volt, ordítottak a tanács üléstermében, s akadályozták meg néhány jelölt megválasztását. Az utazó a miskolci választást a magyarok rosszul értelmezett szabadság iránti szenvedélyének tudta be, s a nemzetkarakter ékes bizonyítékát látta benne.²⁵

Az utazó Miskolcon egyetlen könyvesboltot és közkönyvtárat (*Leseinstitut*) sem talált, s megjegyzi, hogy a pesti könyvkölcsönzőn kívül hasonló intézmény nincs Magyarországon.²⁶ Iskolát azonban talált az utazó, s részletesen meg is emlékezik róla. A miskolci református iskola az alsóbb és felsőbb iskolák között van, három rendes tanárával, akik közül csak a rektor végzett akadémiát, a két másik, az ún. togátusok néhány évig egy híres gimnáziumot látogattak, általában a debrecenit vagy a patakít. A három tanár igen kevés, a szekundánsok (rhetorikai osztályba járók) kénytelenek a szintaxistákkal együtt tanulni. A nagyobb szegény diákoknak van itt egy konviktus, ebben a kollégiumban ingyen lakhatnak, kosztjuk is ingyenes. Ruhájuk kötelezően fekete vagy sötétkék, zsinór és paszomány nélkül. Német módit, kabátot és nadrágot tilos viselniük.²⁷ Az iskolai oktatás minőségét igencsak kifogásolja a művelt utazó, hiszen természetismeretet nem tanulnak, s anyanyelvüket is kevésbé használják az iskolában, mint a latint. A jó ízlésre, művészetekre való nevelés is teljesen hiányzik. A legtöbb miskolci református bentlakó naponta pár órát a kisebbek oktatásával tölt el, ezek többsége városi gyerek. Ez a nevelési forma óriási előnyöket hordoz, mivel mindegyik felsőbb évesnél van néhány fiú, akiknek nevelésében nagy előrehaladást tehet. Nyaranta a tanító az iskola tágas udvarába megy ki tanítványjaival, és a szabad ég alatt oktat. Napi 6 órát tartanak, ellentétben a többi hazai protestáns iskolában szokásos 4 órával. Dél előtt és délután az órák között egy-egy óra szabad, amelyet mindenki tetszése szerint tölt el. A tanítóknak igen kevés respektusuk van diákjaik előtt, mivel mindig fedett fővel állnak a katedrán, s

²⁴ Uo. 148.

²⁵ Uo. 151–152.

²⁶ Uo. 152.

²⁷ Uo. 165–166.

kucsujukat csak az órák előtti imák alatt veszik le. Az első (magasabb) osztályból, amely a kollégiumi rektor fennhatósága alatt áll, alig kerül ki olyan fiatalember, aki alkalmas lenne az akadémiaira. Azt tartják, hogy csak az kerülhet egyetemre, aki a pataki vagy debreceni főgimnáziumban 6–10 évet vagy még többet eltöltött, s a legjobbak között volt.

Miskolc városias értékei között a 18. században a rekreáció lehetősége is szerepelt, hiszen a közeli Tapolca ismert fürdőhely volt már a korban is. Az utazó ide is ellátogatott, s megjegyzi, hogy az emberek itt nem kádakban, hanem óriási víztartályokban fürdenek, egyben-egyben 20 személy is helyet foglalhat. A tartályokon keresztül folyik a természetes meleg forrásvíz, s mindenki együtt fürdik benne, gyerekek, fiúk-lányok, férfiak-asszonyok, teljesen természetesnek tartva ezt a módot. A főnemességnek azonban saját, elkülönített fürdőrésze van. A külföldi gyógyhelyeket járt utazó igen sok élvezetet talált a tapolcai fürdőben, pedig a környezet és a berendezés meg sem közelíti Karlsbad és egyéb külföldi fürdőhelyek nivóját.

Átutazók

A reformkor kezdeti éveiben egy német utazó, Elsner szinte minden évben járt üzleti úton Magyarországon, s ezekről az utakról 1840-ben Lipcsében kötetet adott ki. Utazásait általában Pestről, az ország fővárosából és gazdasági centrumából tette, s egy kassai útja alkalmával Miskolcra is eljutott. A városról és környékéről rajzolt képe az egyik legalaposabb útleírás a korabeli utazási irodalomban. Az utazó az Alföldről Harsánytól érkezik el a hegyvidékre, s innen nézhet először szét bizonyos távolságból Magyarország „mennyei vidékeire” (*Himmelsgegenden*), a termékeny síkságra, melyet egy ezüst szalag, a Tisza koszorúz, illetve a Hegyalja dombos tájaira. Amikor továbbindul, s a Miskolc előtti faluba, Hejőcsabára, mintha egy új Jeruzsálembe érkezne, hiszen ebben a helységben rengeteg zsidó él, akárcsak Miskolcon, ahol szinte nyüzögnek az utcán, mivel igen szeretik az utcai életet, még többnek látszanak, mint ahányan vannak. Elsner szerint Miskolcon a lakosságnak egyharmadát is kiteszik.²⁸ Miskolc városképe a korabeli német vidéki városokhoz viszonyítva sok kívánnivalót hagy maga után, hiszen utcái szabálytalanok, piszkosak. Kevés a tágas tér a városban, s igen egyenetlenül épültek a házsorok, nagy házak a kunyhók mellé.²⁹ Itt van a vármegye székhelye is, s a választásokon gyakran folyik vér is. A legutóbbi választásokon kortesek által feltüzelt emberek felborogatták a piaci bódékat, fosztogatták a boltokat. Miskolc este is élénk város, katonazene hallik és nagy tömeg hömpölyög az utcán, katonaiskolások masíroznak, akik az itteni királyi lövésziskola diákjai. A város környéke „édenien szép”, a Szikszóiig nyúló hegyvonulaton minden oldalra remek a kilátás a közeli folyókra, mezőkre, a szürkemarha-nyájakra, a juhokat, disznókat nemzeti dölyffel (*National-Grandeza*) legeltető pásztorokra. Nemcsak a miskolci dombok, hanem a Sajó mesterséges gátrendszer is természetes kilátóként szolgál az utazóknak. Amikor Kazinczy Ferenc kocsiján és

²⁸ *Als käme ich in's neue Jerusalem, so ist es einem, wenn man das Dorf vor der Stadt passirt. Hier sind inter den vielen Juden die Christen nur eine seltene Erscheinung. Auch in Miskolcz wimmelt es von ihnen. Es ist freilich wahr, daß man überall die Zahl dieses Volksstammes überschätzen wird, weil er ein stetes Gassenleben führt... der dritte Theil der Einwohner von Miskolcz aus Juden bestehen müsse. Elsner, J. G. 1840. 1. köt. 231–232.*

²⁹ *Ihre unregelmäßigen und etwas schmutzigen Gassen, und der Mangel an einem geräumigen öffentlichen Platze, nicht minder die ungleichen Häuser, wo Hütten und große Gebäude durch einander geworfen sind, geben dieser Stadt kein freundliches Aeußeres. Elsner, J. G. 1840. 1. köt. 232.*

kocsisával 1789-ben Miskolcra elindult Zsolcán keresztül Szikszó felé, az út háromnegyed óráig a Sajó töltésén haladt, melyről még a Kárpátok gerincét is láthatta.³⁰

Krickel 1830-ban Bécsben megjelent munkája, a *Gyalogos utazás* inkább általános célú útirajz. 1827. szeptemberében indul Miskolcra Egerből. Útközben Cserépen diákokkal találkozik, s egyikük rábeszéli, hogy gyalogoljon vele a bükki erdőn keresztül Miskolc felé. Hámor helységben éjszakázik, s az itteni vidék – a magas sziklák, amelyek szinte fenyegetően meredeznek a vashámorok fölött, a völgyben futó patak – stájerországi tájakra emlékeztetik az osztrák utazót. A tájhoz hozzátartozik a mészégető boksák átható szaga, a gőzt és tüzet okádó kovácsüzemek képe, és a hámosok kormos külseje, úgy, hogy az utazó a kénköves pokol tornácán érzi magát, de bőven kárpótolja a táj paradicsomi szépsége. Az erdőszélelől kiérve az utazót a négyezres lakosú Diósgyőr rendezettségével lepi meg, megjegyzi – talán Korabinszky lexikona alapján –, hogy itt készítik a „Vörös Gyurka” nevű fakulacsot, amelyet utazáskor visznek magukkal. A romos várról tudni véli, hogy itt élt Magyarország első megkoronázott királynője, Mária. Diósgyőrtől csak egy óra séta a szép Szinva-völgyben Miskolc, ahol egy német borkereskedő vendégelte meg. Miskolci tartózkodásának második napján a minorita kolostorban szállt meg, s ismerkedett „a szép mezővárossal”. Az osztrák vendég történeti ismeretei szerint Árpád vezér, Álmos fia a környéken rendezte be szállását a honfoglalás idején, és innen hódította meg Pannóniát.

Krickel Miskolcon csinos házakat talál, ezek között a megyeháza nyeri meg leginkább a tetszését, amelyet Magyarország egyik legszebb ilyen középületének tart. A minorita kolostort viszont kívülről szebbnek látja, mint a belsejét, csak a főoltárkép – Mária mennybevétele – szépségét dicséri. A görög–ortodox templom díszét azonban éppen csodálatos képei jelentik. Miskolc templomai között felsorolja még a régi és új kálvinista templomot, valamint két zsinagógát is. A zsinagógában aranypaszománnyos, vörös felhajtásos fehér kabátba öltözött zsidókat lát.³¹ Úgy tűnik, a város leginkább gazdag egyházi életével tett mély benyomást Krickelre. Az Avasi templomot dűledező, belül is igénytelen régi épületként írja le, amely mellé fából harangtornyot építettek (valójában kötörny, zsindegyházzal és fatornáccal), az ottjártakor épülő újabb templom azonban „nagy és világos”. Annál inkább lenyűgözi a görögök temploma, amelynek minden ikonja aranyozott mesteri alkotás. A görögöket általában is kedves embereknek tartja, hiszen rögtön helyet szorítottak imaszékeiken a templomukba érkező idegennek. A templommal egy telken álló görög iskolába is meghívták, az alkalom az előző napi vizsga utáni előadás volt. Az eminensek felolvasását trombitaszó és éljenzés követte.³²

A vármegyeházán Krickel miskolci tartózkodásának idején éppen megyegyűlés volt, ahol egymás szavába vágva kiabáltak a nemesek. Báró Vay Ábrahám alispán, akihez az osztrák vendég ajánlólevele szólt, fogadta Krickelt a lakásán, majd a művelt, németül kitűnően beszélő alispánét is megismerve, elfogadta meghívásukat, s ettől kezdve náluk lakott. A vendéget a vármegyei díszbédre is meghívták, amely gazdagsá-

³⁰ *A Sajó [...] magában ugyan nem nagy víz, de mikor a hegyeken a hó olvad vagy zápor esik, szélesen kiönt. Kazinczy F., 1878. I. sz.*

³¹ *Miskolcz hat zum Theil große hübsche Häuser, von welchen das Comitatshaus eines der schönsten in ganz Ungarn ist. Die Minoritenkirche ist von außen schöner als von innen. Den schmucklosen Hochaltar zierte ein schönes Gemälde, de Himmelfahrt Mariä vorstellend. Die griechische Kirche verdient eine ehrenvolle Erwähnung wegen des Schmucks ihrer Gemälde. Außer den drei katholischen Kirchen ist noch eine alte und eine [neue] kalvinische Kirche, dann zwei Synagogen, deren eine ich besuchte. Der Anblick war mir hier, wegen der Gebräuche des ältesten aller Völker neu. Sie waren in weißen Mäntel mit Goldborten und rothen Ausschlügen gehüllt. Krickel, A. J. 1830. 137.*

³² Uo. 140.

gával ámulatba ejtette az idegent, „minden pillanatban jött egy szolga, tele tállal a kezében”. Miskolc környékének nevezetességei közé tartozott a Miskolctól negyedórányi távolságra lévő szirmabesenyői kastély, urával, Szirmay gróffal együtt. A gróf művelt fiatalember volt, akinek asztalánál főként a vadászatokról folyt a szó. Vacsora után végigvezette vendégét a birodalmán, s megmutatta híres lótenyészetét a drága arabs és fehér lovakkal, valamint majd félszáz vadászkutyáját, még medvét is tartott.³³

Miskolcot 400 házával jelentős városnak ítéli, s a népesség számát a geográfusok 12 és 17 ezer lakos közé teszik, Vay báró azonban 24 200 főről tud, míg a katolikus egyház Schematismusa – a korabeli népességi statisztikák legelterjedtebb formája – 1828-ban 27 638 főben állapítja meg a város felső és alsó részének összlakosságát. A város szomorú nevezetességeként írja le a szirmabesenyői út melletti hegyen álló vármegeyi akasztófát, amelyen gonosztevők foszló hullái és a bitófa alatt emberi csontok figyelmeztetik az érkező és távozó embereket a törvény szigorára.³⁴

Michel de Chamillard, eredeti nevén De l'Hommeau³⁵ a francia Desalleurs tábornagy titkára volt, akit ura azért hívott Magyarországra, hogy segítségére legyen a Rákóczi fejedelemmel folytatott tárgyalásainál. A titkár azonban megbetegedett, így engedélyt kapott, hogy 1705 júniusában Lengyelországon át visszajusson hazájába. Az egrí táborból indult Miskolcon, Forrón, Kassán át.³⁶ Miskolcon nem sokat időzött, de erről a kisvárosról, amelynek még nevét sem jegyezte meg jól, hiszen Misko-ként írta be naplójába, azt jegyezte fel, hogy meglehetősen híres a borairól.³⁷ „A 18. századi [francia nyelvű] utazók egyik legérdekesebb és legeredetibb alakja François Xavier de Feller luxemburgi jezsuita szerzetes volt, aki nem utazási céllal jött Magyarországra, hanem bizonyos értelemben emigránsként. A jezsuita rendet feloszlatták... ezáltal Feller kénytelen volt elhagyni hazáját.”³⁸ 1767-ben a Hegyaljáról jövet áll meg Miskolcon, amelyet jelentős városnak ír le, nevezetessége a ferences (minorita) kolostor Kelemen Didák egykori minorita rendfőnök sírhelyével. A minoritát itt szentként tisztelik, hiszen még életében dicsfény jelent meg körülötte, s csodás módon teteme sem indult oszlásnak.³⁹ A 19. század elején egy másik francia utazó – aki Bordeaux hercegének Németországban és Ausztria tartományaiban tett úti emlékeit foglalja írásba – szintén a Hegyalja felől közelít Miskolcra. A hegyaljai utat igen rossznak mondja, a Miskolc környéki utakat pedig még a bánátiaknál is hitványabbnak. Miskolcot a Boldva (és nem a Sajó) üde völgyében helyezi el, s úgy tudja, kereskedelméről és szőlőkultúrájáról nevezetes. Dicséri a dombos, völgyes vidék természeti szépségeit, amely az Alföld felől érkezőknek felüdülés a Tisza-vidék egyhangúsága után.⁴⁰

Miskolcot nemcsak Nyugat, hanem Kelet felől is felkeresték az utazók, benyomásaik azonban sokban egyeznek a nyugati útleírókkal. Vlagyimir Bronyevszkij hadtörténész, író, akit tengerésztisztként a Triesztben állomásozó orosz flottától parancsolnak

³³ Uo. 139. és 141.

³⁴ Uo. 141.

³⁵ Györfly K., 1991. 127. 8. jegyzet.

³⁶ Márky S., 1935. 222–224.

³⁷ ...un petit ville nommée Misko assez renommée pour les vins. De L'Hommeau 1704–1705. 50. f.

³⁸ G. Györfly K., 1991. 23.

³⁹ Uo. 73.

⁴⁰ Cette ville est fort agréable: elle est située dans une riante vallée, sur la rive droite de la Bodva: elle est commerçante et dominée par un vignoble en réputation. On y retrouve une bonne route: mais qui feillit nous être plus funeste que les plus mauvais chemins de bannat. Le pays est fort joli au delà de Miskolcz: ils est entrecoupé de petits vallons et de collines boisées qui reposent agréablement la vue de l'aspect monotone des plaines voisines de la Theiss. Locmaria 1846. 163–164.

vissza hazájába, 1810-ben utazik át Magyarországon. Élményeit 1828-ban Moszkvában megjelent orosz nyelvű *Utazás Triesztől Szentpétervárig 1810-ben* című útirajzában osztja meg kora művelt közönségével.⁴¹ A gyönyörű épületekkel ékes püspöki városból, Egerből érkezik a nem túl magas hegy lábánál, a Szinva partján fekvő Miskolcra, ahol csak egyetlen nagy utcát talál, *melyet rendes házak öveznek*, a girbegurba mellékutcákat azonban igencsak piszkosnak írja le.⁴² Neki is feltűnik a város élénksége, az utcán a helyi katonai tanintézet egyenruhás növendékei masíroztak zászlókkal, fapuskával, zeneszó mellett, míg tanáraik pipázva, füstfelhőben kísérték őket. Pénzváltó zsidók szólították meg hajlongva az idegent a miskolci utcán, a főutcát pedig megtöltötték a másnapi vásárra érkezők, akik között a szomszédos falvakból jövő parasztok mellett az orosz utazó nagyszámú lengyel és szlovák lakossal is találkozott, de látta a városban állomásozó, remek lovakon járó, magas, megtermett osztrák katonákat is. A főutca legfőbb nevezetességeként az ősi miskolci nyilvános büntetőhelyet nevezi meg: *A téren, a kávéház előtt oszlop és kaloda a bűntevők megfenyítése végett*. Megemlíti a várostól hét mérföldnyire lévő fürdőhelyet is. Ellátogat a miskolci nagy templomba (feltehetően a rendházukban iskolát működtető minoritákhoz), itt sok szép festményt talál, s megjegyzésre méltónak találja, hogy diákok álltak kettős sorokban az oltár előtt. A pravoszláv idegennek azonban legjobban az orosz ikonokkal is felszerelt miskolci ortodox templom tetszett, amelyet túl nagynak ítélt egy ilyen kis városhoz. A városról alkotott benyomásai között a legkellemesebbeket a miskolci nők keltették az egyébként inkább fanyalgó, világlátott utazóban.⁴³ A legszebbnek a fogadósnét ítéli, aki ünnepi vendégségben részésti az orosz utazót és társait.

Vaszilij Grigorovics Barszkij ukrán utazó zarándokúton járt Magyarországon 1724-ben barátja kíséretében, de a művelt idegen útja inkább a peregrinációkat idézi.⁴⁴ Zarándokhoz méltóan társával folytatott útjának nagy részét gyalog teszi meg, s így érkezik egymérföldes gyaloglás után Miskolcra is a szomszédos Arnótról. A soknemzetiségű, de főként iskolát is működtető kálvinisták lakta városban éppen csak áthalad, bár néhány háznál alamizsnát kap. Érdeklődésének hiánya feltehetően abból fakad, hogy Miskolcon ekkor még nincs görög katolikus egyház. Annál mélyebb benyomást tesznek az ukrán zarándokra a várost körülvevő szőlők, melyek Görömbölyig kísérik útját. A miskolci szőlőskertekben bort is mérnek, melyet Barszkij is szívesen kóstolgat, ezért a szőlőben eltéved, sőt el is alszik a tőkék között. Ezt használja ki egy tolvaj, aki a zarándokról leveszi új sapkáját, és saját ócska fejedőjét teszi az alvó ember fejére. Folytatva zarándoklatát, a Miskolccal határos Görömbölyön a helyi orosz – vagyis görög katolikus ruszin – papnál száll meg.⁴⁵ Oroszok nemcsak utazókként, hanem a szabadságharcot leverő hadsereg tagjaiként is jártak Miskolcon. Fatyiev kozák kapitány a háború után hazájában megjelentetett emlékiratában így emlékszik 1849-re: *Utunkban Kassától kezdve már szőlőt is látunk, csak aztán érkeztünk meg Miskolcra. No itt aztán már tiszta magyarok laknak. Ez a nép egészen másfajta, más jellem. E nép előkelő, derék, talán nem is vétkezem, ha kimondom, hogy nemes, jószívű, habár lázadó volt is.*⁴⁶

⁴¹ Tardy L., (szerk.) 1988. 93–94.

⁴² Uo. 131–133.

⁴³ *A nők itt általában szőkék, magas növésűek, pirospozsgásak, gyönyörű szépeknek lehetne mondani őket, ha arcbőrük is szép lenne.* Idézi: Tardy L., (szerk.) 1988. 133.

⁴⁴ Tardy L., 1982. 107–108.

⁴⁵ Tardy L., (szerk.) 1988. 47–48.

⁴⁶ Idézi: Szendrei J., 1886–1911. IV: köt. 140.

A 18. század angol utazói is gyakran felkeresték Magyarországot, s számos útleírás és levél született itteni benyomásaikról. Az angol utazási irodalomban is általános a táji szépség, változatosság és a magyaros vendégszeretet dicsérete. A 19. század első évtizedeiben pedig éppen a magyar arisztokrácia „anglomániája”, a két ország közeledését szorgalmazó mozgalom csábította Magyarországra az angol utazókat, hogy tudósításukkal felkeltsék az angol közvélemény figyelmét a reformkor Magyarországra.⁴⁷ William Hunter angol utazó a 18. század utolsó éveiben utazik át Magyarországon, s benyomásait 1803-ban már meg is jelenteti Londonban. Egerből utazik Miskolcra, melyet szép, rendezett, dombok és szőlők-gyümölcsösök övezte kisvárosnak lát. Jobbára magyarok lakják, írja, akik főként szőlészettel és gyümölcsstermesztéssel foglalkoznak, a nők pedig fonással. Meglepi, hogy milyen sok ősi nemesi család honos itt. Levegője tiszta és egészséges, a megélhetés pedig olcsó, de legfőbb nevezetességét az itteni hegyekbe vájt nagyszámú és igen hosszú pincének köszönheti.⁴⁸ Hunter több látnivalót fedez fel a szomszédos Diósgyőrött, ahol nemcsak Mária királynőnek, Nagy Lajos lányának várkastélyát jegyzi fel látnivalóként, illetve Mária Terézia itteni látogatásának tényét, hanem a nevezetes hosszú pincét is meglátogatja, amely a monda szerint Egerig vezet, de megemlékezik a diósgyőri meleg fürdőről is. Az itteni asszonyok viselete is feltűnik az idegennek, mivel vörös vagy fekete huszáros kordováncsizmát viselnek, amit ezen a vidéken gyártanak, s így igen olcsón lehet hozzájutni. Az angol utazó a Miskolc és Diósgyőr vidékén élő embereket, akik távol kerültek a nagyobb városok luxus életmódjától, és így szokásaikban sokat megőriztek az egyszerűségből, közvetlenségből, nyílt szívű, igen kedves, különleges karakterű népnek írja le.⁴⁹ Az európai iparosodás bölcsőjéből jött idegent a vidéken leginkább a bükki vashámorok érdeklik, de észreveszi a hegység szép ásványait is. A Bükk völgyében hat vaskovácsoló üzemet talál, mindegyikben 6–8 munkás dolgozik, akiknek külseje szinte megdöbbeníti az angol vendéget, mivel a cornwalli bányászok nett úriemberek a bükki hámorok munkásaihoz képest. Ez utóbbiak majdnem meztelenül dolgoznak, testüket vastagon zsiradék védi a férgek ellen, amelyet soha nem mosnak le, így bőrük lassan elhal. Csak kevesen viselnek inget, de azt soha nem cserélik. Hajuk nyíratlan, zsíros, fésű sosem érte.⁵⁰ Ezt látva, Hunter azon morfondírozik, ha ő lenne a császár, a legelső törvénnyel fésűgyárat alapítana, s kötelezővé is tenné a fésülködést.

A neves jövendőbeli angol püspök, Reginald Heber 1806-ban jár Magyarországon egy hosszabb, Svédországtól Oroszországig tartó körút állomásaként. Bevallja, mielőtt idejött volna, többen riasztották az itteni viszonyokat illetően, de tapasztalatai mást mutattak, még az utakat sem találta rosszabbaknak, mint némely angliai félreeső helyeken, a fogadókat pedig egyenesen dicséri. A lakosságról szerzett tapasztalatai pedig egész

⁴⁷ Fest, A. 1915. 781–782.

⁴⁸ „...but what this town is most remarkable for, is the number and depth of its wine cellars, which are cut out of the solid rock. Hunter, W. 1803. I. köt. 253.

⁴⁹ The people in this part of the country, sequestered as they are from the luxuries of populous and dissipated cities, have preserved a great simplicity of manners, which, when blended with a courtesy that springs from benignity of heart, must always constitute a highly pleasant and interesting character. Hunter, W. 1803. I. köt. 255.

⁵⁰ The forges are situated in a small valley at the foot of a range of lofty mountains... Six or eight workmen are employed at each forge, who have the most grotesque and savage appearance of any human being I have yet seen. Our Cornish miners are polished gentlemen to them. While they are at work they are nearly naked, and such is the filthiness of their habitations, that they are obliged to anoint their bodies with rank grease to protect from vermin... Their hair, which they allow to grow to its natural length, is also moistened with grease, and, never combing it... Hunter, W. 1803. I. köt. 257.

Európában a legjobbak. Tipikus tudós utazó, akit minden érdekel, az alkotmány, politikai berendezkedés mellett leginkább a művelődés és vallás intézményei, de nem megy el érdeklődés nélkül a népelet jelenségei mellett sem. Rövid magyarországi tartózkodása alatt az útjába esett Miskolcon töltött egy éjszakát. Szerencséről érkezett ide, ahol ellátogatott a nevezetes református templomba, amely régebbi sok angliai egyháznál. Miskolcon, ahol négy vagy öt templomot számlált meg, hiába járt kísérelőjével fogadóról fogadóra – legalább tíz csinos szállót talált itt –, nem kapott szállást, mivel éppen meggyűlés volt a városban. Végül a helyi postamester fogadta be, akivel, és Egerben tanuló fivéreivel latinul társalgott. A vendéglátók megadták a tiszteletet a messziről jött egyházi férfiúnak, „nagyságod és excellenciád” megszólítással. Az angol utazó itt is megdöbben, hogy milyen elterjedt a latin nyelv Magyarországon, hiszen az egri püspök egyik szolgája urának lovat rendelt másnapra a postamesternél, folyékony latinsággal. A kimerítő beszélgetés alatt Heber megismerhette a postamesterék politikai nézeteit is: az egri diákok igen erőszakos Ausztria-ellenes nézeteket hallattak, s a postamester is kikelt a kormányzat ellen, legfőbb sérelme az volt, hogy „Magyarország királya Németföldön lakik”. Panaszolták, hogy minden állami poszton, még a hadseregben is a németajkúakat részesítik előnyben. Elegük van az osztrákokból (*degustata est natio*), mert tönkreteszik a magyar népet. Ez utóbbi vádnál a postamester egy utazó zsidótól szerezte be információit. De a franciákról és Napóleonnól is indulattal szóltak, azt is mondták azonban, a magyarok nem szívesen bántanak a franciákat. Az angol vendégek alig fértek a postamester kicsiny házában, olyan nagy volt a zsúfoltság, hogy a kisgyerekek egy fiókban vetettek ágyat. A háziasszony csak magyarul tudott, de piros csizmás fürge szolgálójuk németül is beszélt.⁵¹

John Paget reformkori angol utazó kényelmes miskolci szállását dicséri, mely a legkényelmesebb volt Kassától idáig, de az érzékeny emberbarát a városról mégis kellemetlen benyomásokkal távozott, hiszen állandóan hallotta a vármegyei börtön rabjainak láncsörgését, akiket az utcákon dolgoztattak. Paget úgy véli, a szerencsésebb sorsú országokban ugyanezt a munkát szabad munkások végzik, és nem teszik közszemlére mások nyomorúságát,⁵² nem tudván, hogy Miskolc a rabszolgaság intézményének egyik fellegvára volt a reformkorban, nemcsak az utcai munkában, hanem a manufaktúrális termelésben is, ennek híre messzire eljutott a korabeli Magyarországon.

Az idegen utazók mellett a nemzet vándorlegényei is gyakran átutaztak a kor városain, igaz ők nem külföldi, hanem más hazai tájakkal, helységekkel vetették össze a látottakat. Berei Farkas András 19. század eleji vándor rímfaragó, a korban divatos alkalmi versek szerzője kis kézi nyomdáját magánál tartva nemcsak írta, hanem nyomtatta is az esküvőkre, beiktatásokra és egyéb alkalmakra szóló, sokszor gúnyos, a diákköltészet nyomait magán viselő művecskéit.⁵³ Egyik ilyen alkalmi költeménye Miskolcon született 1810-ben Klobusiczky József főispáni beiktatása alkalmából.⁵⁴ A fényes ünnepek és a miskolci megyeházán tartott díszebéd leírását a versben egy verses pikareszk követi, a szerzőnek Budáról Kassára történő utazása. Berei Budáról Egerbe utazik, majd

⁵¹ *The addition of two strangers to their household caused a good deal of inconvenience to our kind host; but we could not help being amused at condensibility of which large family is capable in a small house, on little boy was put to bed in a drawer. The mistress knew only Magyar, but their maid-servant, a pert lass in red boots, spoke German. Heber, R. 1830. I. köt. 295.*

⁵² *The continual clanking of the prisoners' chains, which never ceased to ring in our ears so long as we tarried in Miskolcz, has left but a disagreeable impression of the place on our memories. Paget, J. 1850. 477.*

⁵³ *Csorba Z.*, 1942. 61–62.

⁵⁴ *Berei Farkas A.*, 1810.

innen Miskolc felé halad tovább úticélja, Kassa irányába. Egerből előbb a Szepessyek falujába, Négyesre érkezik, majd *onnét Miskolc felé utamra eltértem*. Az alföldi vidéket Harsánynál hagyja el, s a Bükk útonállásról hírhedt erdein keresztül halad tovább: *Azután utamat a hegyeknek vettem, [...] Vigyázzon magára, ki itt jár, útjában! / Mind az úton, útfélen azzal rémítének / Itt is, útonállók, hogy körülvennének. / Kik sok jámbor utast itt már megfosztottak, / És sok tetemes kárt emiatt vallottak*. A rémült vándor következő állomása Csaba: *E zsidó városnak piaccán megálltam, / Se ételt, se italt itt jót nem találtam. / A zsidó étele magyarnál nem kóser, / Többet ér az óbor mindég, mint az ó ser. / Kész írásaimat itt egybepakoltam / Megettem a répát, azzal elpakoltam*. A Miskolcra érő vendég a város legjellemzőbb intézményeinek a vendéglátás helyeit, fogadókat, kocsmákat találja. *Két hétig mulattam Miskolc várossában, / Szálltam itt először a Három Rózsában. / De itt is a rózsza tövisset nevele, / Így megelégedtem igen hamar vele. / Mivel, hogy járt oda sok garázda vendég, / Akit én kerültem életembe mindég*. A nevezetes Három Rózsa fogadóból a többi miskolci mulatóhelyre megy, előbb az avasi pincékhez, majd a Mindszenti fogadóba, végül a „Fábri”-ba, amelyről előbb, magyarázatképpen ezt írja: *Ez egy híres kávéház neve Miskolcon, egy kitanult főszakács bírja árendában, most a főispányi tractán süteményekből jelesen produkálta magát*. A felkeresett pincekocsmák sem igényes vendéglátásukról nevezetesek: *Igaz neve itt egy borháznak: Koplaló, / Szép leány lakik ott, rajta a foglaló. / Sok kocsmáros már ott leve éhhez haló, / Kását adott ennem, amely volt kitoló. / Mindszenti utcán van a Bárány Fogadó [...] Végre mulatóban jártam a Fábriba, / Nem szeret a kutya lakni a lagziba. / Három forintokért szép Rézi és Klára, / Estvéként szívesen várnak vacsorára. / Hat forint egy személy ebéd és vacsora, / Negyven krajcárért van külön icce bora. / De azt már sokallám*.

Božena Němcová (1851)

Božena Němcová cseh író nő nem a tudományos vagy hagyományos utazási céllal s éppen nem kikapcsolódás, világlátás igényével kerül 1851-ben Miskolcra, hanem családi okokból. Férjét, Josef Němec pénzügyőrt, császári tisztviselőt (*Finanzwach Oberkommisär*) ugyanis miskolci állomáshelyére rendelik, s felesége hosszabb időt tölt itt vele.⁵⁵ Az író nő megfigyelései, különleges érdeklődése a népelet, társadalmi viszonyok, tájképi és életmódbeli sajátosságok iránt – műfaját tekintve cseh nyelvű misszilisekben lejegyzett, majd publicisztikaként közölt – útirajzot ihlettek, amely mind irodalmi nívóját, mind információit tekintve messze túlnő egy korabeli közép-kelet-európai feleség és háziasszony feljegyzésein. Němcová levelei az újkori miskolci utazási irodalomban is kiemelkedő helyet foglalnak el, irodalmi értékeik mellett az újkori város néprajzának, helytörténetének, művelődéstörténetének is fontos forrásul szolgálván.

Az író nő – hosszú alföldi út után – Harsány felől pillantja meg a hegyek koszorúztá, a Sajó széles völgyében fekvő „Miskovec” városát, melyről a legelső tájképi benyomást a dombokra felfutó pincesorok határozzák meg: a város *mintha a hegyhez volna támasztva, amelyen három sorban fehér házikók – borházak – látszanak*.⁵⁶ A városban megszálló cseh asszonyra a legmélyebb impressziókat a nyüzsgő város piaci életképei teszik a legkülönfélébb kézműipari és agrártermékekkel. A piacok, vásárok a város jó részét elfoglalják, máshol árulják a gabonát, megint máshol a faárut, a főutcán a fino-

⁵⁵ Domin K.–Komáromy J.: Előszó. Němcová, B. 1963. 7–8.

⁵⁶ Němcová, B. 1963. 10.

mabb holmik sátrai állnak. A sátrak között özönlő népet hatalmas folyóhoz hasonlítja Némcová. A vásáron megforduló népek – társadalmi állás szerint változó – viseletei is megragadják. A 25 ezer lakosú város polgárai kerek kalapban, sujtásos vagy fehér gombos szűk rövid (posztó)kabátban, nadrágban és csizmában, a parasztok bő szárú vászongúnyában és gubával a vállukon járnak, de cilinderes hivatalnokot, tollas dámát, bundás ruszin papot, foltos köpenyű, sárga selyem bokrétás kalapot viselő cigány embert, fekete főkötős zsidó asszonyt is látni. A sokféleség a lakosság vallási és etnikai összetételét is jellemzi, a tömegben latin, szlovák, szerb, francia, német, magyar, zsidó és cigány beszéd hallható. A Csehországból jött idegen az üzletek névtábláin legtöbbször szláv nevet azonosít, de vannak itt németek és zsidók is, ez utóbbiak közül sokan már magyarosított névvel.

A vásári forgatag, árubőség, tarkaság mellett a 19. század közepi Miskolcon a legszembetűnőbb – az újkori magyarországi városokra általánosan jellemző – utcai szenny és sár. Némcová is tudja, hogy *a magyar sár világhírű, de aki még nem látta, az fogalmat sem alkothat erről magának. Az utca közepén, ahol közlekednek, mintha feneketlen sártenger lenne. A benne gázoló lovaknak sokszor a hasukig ér... Mikor azután ez a sár kiszárad, elviselhetetlen a por, a száraz sár valóságos hegyet alkot.*⁵⁷ Az épített környezetről sem szól elismerően a Habsburg-birodalom polgárosultabb régiójából érkező idegen. Bár a térré kiszélesedő főutcát általában rendezett, köből emelt középületek és magánházak, üzletek uralják, a mellékutcákban jószerint csak vályogházak állnak, apró (soha ki nem nyitott) ablakokkal, belül *bizony semmi kényelem, semmi arány, semmi ízlés.*⁵⁸ Rendetlenek az udvarok is, ahonnan a szenny mind az utcai pocsolyákba kerül, még a döglött állatok is.

Némcová – a nyugatabbra már a városi infrastruktúrához hozzátartozó – nyilvános parkokat is hiányolja. Az otthonon kívüli időtöltést, szórakozást Miskolcon főként a pincelátogatás intézménye elégíti ki. A pincesorok nemesak a poharazgatás, társas együttlét helyszínéül szolgálnak, hanem kilátóként is, innen élvezik a miskolciak Hegyalja, a Bükk és Sajó látványát. A kellemes pincék mellett legmelegebb hangon szállásadónője otthonáról emlékezik meg a cseh asszony, ahová egy kávézásra hívták meg. A kávéivás a női társas érintkezés legjellemzőbb alkalmá, formája a korabeli Miskolc felsőbb társadalmi rétegeinél. A tehetős polgári háztartás a tárgyi környezet hihetetlen gazdagságával lepi meg a vendéget, régies, nehézkes tölgy (feltehetően késő barokk, copf ízlésű) bútorok között a használati és dísz tárgyak özönét, köztük igényes porcelán tálalóedényeket gyűjtött egybe a tulajdonos, aki sokféle gyümölcsből készült befőttjeivel is meglepte Némcovát, sőt gazdag éléskamrájával is elbűszkélkedett asszonyvendégének.⁵⁹ A Prágából (!) érkezett asszony elismerő leírása jelzi, hogy egy helység imázsát nemcsak a felszín, a város és utcái külső képe befolyásolja, hanem lakói rejtettebb otthonai, a családi élet intimitásának tárgyi kultúrája, életmódbeli konzekvenciái is.

Az író Miskolcra több kirándulást tesz kísérőivel a környék nevezetességeihez, melyek közül a diósgyőri és tapolcai fürdő kihagyhatatlan helyszínei mind az ideérkező idegenek, mind a helyiek rekreációjának. A diósgyőri fürdőt meglátogatva elámul a táj szépségén, dicséri a kamarai épületeket, de a tavaszi sár (május 2-án jár Diósgyőrben) és a királyi vár romjainak szomszédságában fekvő fürdő elhanyagoltsága igencsak lehango-

⁵⁷ Uo. 13.

⁵⁸ Uo. 12.

⁵⁹ *Mi minden volt itt előtünk az asztalkán! Hányféle tányérka, mindegyik más és más: az egyikén édes-ség, a másikon befőttek! Mind igazán gyönyörű volt, az aranyozott kiscsészék, pohárák, a selyemmel átszőtt asztalkendők és közepén elhelyezve állt a háromlábú edény tejszűnnel.* Némcová, B. 1963. 15.

ló látványt nyújt. Az író nő sem hagyja említetlenül a különleges diósgyőri forrást, hiszen ez a városka egyik természeti nevezetessége: *Az egyik forrásnak, amely a többtől távolabb fakad, és szintén langyos, az az érdekessége, hogy télen eltűnik, de csak Szent György napja előtt vagy után tör fel ismét; a nép a termésre jósol ebből. Ha Szent György napja előtt bújik elő, bő termés lesz, ha utána: szűk esztendőkre van kilátás.*⁶⁰

Az „igen alkalmas fürdőként” beharangozott Tapolcára szőlőhegyek, madár-meggy, vadrózsa, gyümölcsösök, virágos rétek, erdők között vezet az út Miskolcra. Az itteni forrásokat két tágas, boltozatos medencébe vezetik, de ezen közös fürdőkön kívül van négy kamrácska is, ahol kádakban lehet élvezni a meleg gyógyforrást. A közfürdők mellett gyékényből tákolat kezdetleges vetkőző-helyiségeket ír le az utazó. Általános véleménye, hogy *Tapolca igen kedves hely, szép erdők övezik, és bár itt is, mint másutt, hiányzik a kényelem és nagy a rendetlenség, mégis «igen alkalmas fürdő».*⁶¹ Kiábrándító azonban a fürdő melletti fogadó, előtte fából készült tornác és lóistálló a miskolci vendégek lovainak: *Maga az egész épület azonban olyan elhanyagolt, hogy hosszabb itt-tartózkodás alatt elszorulna a szívünk, ha nem örvendeztetne meg szépségével a természet.*⁶² A fürdő melletti fogadóban csak savanyú borhoz és némi harapnivalóhoz juthat a vendég. A fürdő környéke talán jobb napokat is látott, a fűvel benőtt sétányok, fák azt mutatják, hogy régebben nyilvános park lehetett itt.

*

Az újkori utazók Miskolc-leírásai alapján a késői feudalizmus korában egy nagy hagyományú, a korabeli művelt közvélemény érdeklődésére is számot tartó mezőváros áll előttünk. Ennek a településnek a kortársak szemében számos olyan értéke mutatkozott, amely tradícióként az utókor előtt is számba jöhet. A város szép természeti környezete, városias nyüzsgése, élénksége, az idegent gyorsan befogadó szelleme, toleranciája, sokszínűsége, templomai, a balkániai egzotikus csoportja, ortodox vallásuk, előkelő otthonaik, Miskolc igazgatási intézményei, vonzó piaca, híres bora és pincéi, jó kenyere, olcsó és bő élelme, köztük a nevezetes piaci lacipecsenye, iskolái, közeli gyógyfürdői, számos fogadója és kocsmája, gazdag történeti múltja nemcsak a korban, hanem később is hozzájárulhat vonzerejéhez. Megemlékeznek a környezet látnivalóiról is, a Bükknek Európa neves vadregényes tájait idéző hegyeiről és völgyeiről, az itteni vashámorokról, üveghutákról és munkásaikról, Diósgyőr romantikus váráról, a diósgyőri fakulacsról és viseletről is. Csaba népes zsidósága szintén a környék nevezetessége. Az utazók azonban érzékenyebbek Miskolc hátrányos jelenségeire is, a piszkos mellékutcákra, a leküzdhetetlen sárra, a szennyes fogadókra, igénytelen kocsmákra, a fényűzés és szegénység ellentétére, a kulturált viselkedés, nyelvtudás hiányára, s ezek is beépülnek, sokszor kitorolhatatlanebbül a várossal kapcsolatos közhelyek, előítéletek, vélemények közül.

Divatlapok, folyóiratok

A honismereti irodalom részét képezik a reformkor speciális orgánumaiban, a divatlapokban, irodalmi folyóiratokban megjelent tudósítások, városrajzok, életképek. Ezek a közvéleményt formáló leírások már a 18. századi folyóiratokban is megjelentek, de a polgárosodás első évtizedeiben bontakozott ki igazán az érdeklődés az ország tájai, főként a városokban zajló társasélet iránt. „Ezt a felpeszúdlott városiasodási

⁶⁰ Němcová, B. 1963. 17.

⁶¹ Uo. 17.

⁶² Uo. 17.

folyamatot élénk érdeklődéssel figyeli a reformkori Pest sajtója. Az egymás után alakuló irodalmi és művészeti folyóiratok – a Regélő, a Társalkodó, az Athenaeum, a Honderű, az Életképek, a Pesti Divatlap, valamint a Tudományos Gyűjtemény – rendszeresen küldik vidékre munkatársaikat, s az így születő «*úti élmények*»-ből, rajzolatokból, helyszíni tudósításokból aprólékos részletességgel élénk tárul a magyar városok múlt századi képe és lakóinak életformája. A Pestről kirajzó hírlapírók, útirajzírók városismertető munkáját hatásosan és színesen egészítik ki a vidéki levelezők felküldött jelentései, beszámolóí, közlései. [...] A folyóiratok levelezői a vidéki városok jelentősebb eseményeiről tudósítanak; az utcák csinosodásáról, az erkölcsök finomodásáról, a társaséletről, a kaszinók és olvasóköri működéséről, a színházi és műkedvelő előadások látogatottságáról.”⁶³

A divatlapok tudósításai a romantikában felfedezett és felértékelődött tájképi szépségeket fedezik fel először. *Miskolc igen kies, szép völgyben helyezkedik el*, írja a Tudományos Gyűjtemény 1836-ban,⁶⁴ az Életképekben pedig egy 1848-ban megjelent városrajz a táji szépségen kívül más érdekeset nemigen talált Miskolcon, s Benkő Sámuel topográfiaját idézi fel.⁶⁵ Az Életképekben 1846-ban Miskolcnak az Alföld és Felföld közötti kapcsolatot biztosító kereskedelmi életét dicsérik, 1848-ban pedig a Honderű az országismeret jól ismert toposzaival tudósít a városról: *Itt patak, folyó, erdődús hegység, termékeny sík, lelkesítő bor, híres kenyér, jó víz, édes levegő.*⁶⁶ A városrajzban benne van az országleíró irodalom minden közhelye: a kedvező természeti adottságok, a miskolci kenyér, a híres bor – s innen a politika szótárába is átszivárog. 1843-ban Szemere Bertalan és Palóczy László is a Miskolc imázsát alkotó, mindenki előtt jól ismert, a gazdasági vitalításra vonatkozó jellegzetességeket idézi fel, amikor adakozásra szólítja fel az ország közvéleményét: *Miskolc országunk felső részén a legnépesebb és élet-dús város, piaca, vásárai híresek, élet-kereskedése roppant terjedelmű.*⁶⁷

A reformkor ismert divatlapja, az Életképek 1846-ban Északkelet-Magyarországról közöl folytatásos útirajzokat, amelyben Tokaj mellett Miskolc és Eger szerepel. A Kaján Ábel álnéven író szerző Miskolcot nagy (*derék*) városként, kereskedelmi csomópontként írja le: *az alföld és felföld közt ez a kereskedési összekötő pont*. A kereskedelem miatt lakosai között sok az izraelita. Az utazó nem találja vonzónak a várost, intézményei között a megyeházát tartja leginkább említésre méltónak, ahol a város nevezetességét, a rabdolgoztató intézetet is meglátogatta. A rabdolgoztató a miskolci tűzvészben elhamvadt, s az egész város a pusztító katasztrófa nyomait viseli. A divatlap tudósítója a városnak csak a környékét dicséri, amint az Avasról körbetekint a tájon: *...leginkább csak szép tájkának a hegyoldalon feketéllő ref. templom mellőli szemlélése gyönyörködtetett. Az egész láthatáron az óriási teknőhöz hasonlító nyájas Sajóvölgy nyúla el, mellnek ölén a nap fényében az általkígyódzó folyam ezüstje ragyogott és zöld ligetek közül számtalan falvak fehértenek.*⁶⁸

A kritikai hang is megjelenik a folyóiratokban, hiszen a miskolci sár, szennyes utca is közmondásos. A Honderű helyi levelezője 1848-ban kénytelen azt írni, hogy *kövezetünk nagy része nyaktörő és sáros utcáink világitatlanok*. A korabeli tudósítók többször is megjegyzik a divatlapokban, hogy a Búzapiac és környéke merő sártenger,

⁶³ Antalffy Gy., 1982. 6.

⁶⁴ Idézi: Antalffy Gy., 1982. 412.

⁶⁵ Uo. 413.

⁶⁶ Idézi: Antalffy Gy., 1982. 413.

⁶⁷ Idézi: Uo. 414.

⁶⁸ Kaján Á., 1746. 791–792.

de az sem jobb, ha száraz az idő, hiszen a sár porrá változik, és a város porfelhőbe burkolódik. A város azt a kétes dicsőséget is elnyeri, hogy a Pesti Divatlap 1847-ben Miskolcot első helyre teszi a legrosszabb kövezetű magyar város versenyben.⁶⁹ A vidéki levelezők gyakran kritikus hangja szólal meg egy 1840. évi miskolci tudósításban, amely egy pesti divatlapban, a Hasznos Mulatságokban jelent meg a polgárosodó városok elengedhetetlen pihenőhelyét, a közparkot hiányolva. Amikor a püspöki városok, szabad királyi városok már régen megnyitották a nyilvános parkokat, sétatereket, ligeteket a közönség előtt, a miskolciak még mindig kénytelenek a szomszédos Csabára, egy közeli, poros töltsre kimenni, vagy az avasi pincékhez felmászni, ha a nyári forróság elől enyhét keresnek. Pedig a város legkülönbébb társadalmi osztályainak közeledését is szolgálhatná, ha együtt sétálhatnának egy árnyas sétatér fái alatt.⁷⁰

Vahot Imre és Kubinyi Ferenc említett, 1853–54-ben négy kötetig megjelent nagy országismertető munkájából a Miskolcot és Diósgyőrt mint „ikervárost” leíró fejezet⁷¹ megállapításai átkerültek a divatlapok, folyóiratok cikkeibe is. 1865-ben a Magyarország és a Nagyvilág című honismereti lapban szinte szóról szóra megismétlik mindazt, ami a „Magyarország és Erdély képekben” II. kötetében Miskolcra vonatkozóan megjelent, felvonultatva a honismeret és utazási irodalom minden addig ismert Miskolc-topozát.⁷² *A természettől gazdagon megáldott Borsod megye fővárosa, Miskolc lakosságának száma és értelmisége, ipar- és kereskedése, köépületek és humanitási intézeteknél fogva elsőrendű hazai városaink közé tartozik. Bár földje többnyire gazdag termékenységgel feketé, mely elsőrendű búzát terem, Miskolc legnagyobb kincset szőlőiben bír, mely a körülfekvő hegyekben elterülve Magyarország legjobb minőségű borait termik.* A leírás is dicséri a 30 ezer fős városban beszélt szép magyar nyelvet, s nem feledkezik meg a fehér kenyér és több száz csizmadia említéséről sem: *A nép foglalkozása: föld- és leginkább szőlőművelés, a miskolci szép menyecskék által sült jóízű fehér kenyér országos hírvé; de a kézműipar is jelentékeny, s különösen a tímárok és csizmadiák száma a négyeszet is megközelíti.* Vahot Imre hangulatos leírása a miskolci népeletről, mentalitásról és viseletről változtatás nélkül került át a folyóiratba, s Miskolc 1865. évi leírásából sem hiányozhatnak a felüdülés környékbeli helyszínei: *Nyáron kedvelt kirándulólhelyei: a közeli tapolcai fürdő és a regényes fekvésű Diósgyőr várromjaival és hámoráival.*⁷³

Zombory Gusztáv 1862-ben a kor talán legolvasottabb könyvatos hetilapjában, a Vasárnapi Újságban Miskolc látképe mellett cikket is közöl a városról a reformkori divatlapok modorában, de már a modernizáció látható jeleiről. *Oly jól esett látnom az itteni főbb utcákon az újabb ízlésű csinos házakat, azt a sürgés-forgásban élénkséget, mi csak nagyobb kereskedelemmel bíró városokban vehető észre. [...] Földje többnyire*

⁶⁹ Idézi: Uo. 413.

⁷⁰ [...] városunk hiányai [között] a... a legérezhetőbb, alkalmas sétatér hiánya. Évektől, ezer ajkról hangzik a panasz emiatt, s sétaterünk még csak szándékban sincs. Ez természetes. Városi lakosaink jelleme az elvonultság lévén, nem különös, ha helyről hol társalkodhatnának – nem gondolkoznak. Pedig amellet, hogy egy alkalmas sétatérrel városunkat szépítenők, s hűs árnyékában sétálva a bár szép kilitású Avas domb mászásától, vagy az annyira látogatott csabai töltseni por nyelésétől kimélnők meg magunkat, a magyarnak legnagyobb szükségét: a zsúrlódást érnők el vele. A fák lombjai alatt, mellyek mindenkor egyiránt vetik árnyékaikat, mellyeket egyiránt nyújtanak édeletet úrnak és szegénynek, a forró élet zajában mondhatni a természet kebelében, lerázva egy bizonyos időre a sújtó bajokat, közelebb simulva egymáshoz, tán egymással megbarátkoznánk, s mint egy városnak a lakosai, úgy a mindennapi társalkodás súrlódás következtében tán valahára egy szellem ihletettjei is lennénk. Csereháti J., 1840. 178.

⁷¹ Kubinyi F.–Vahot I., (szerk.) 1853/54. II. köt. 111–124.

⁷² Idézi: Bodgál F., é. n. 3–5.

⁷³ Uo.

gazdag termékenységgű fekete, első osztályú, s Magyarországon általán véve csaknem a legszebb búzát terem [...] valóságos kincset bír Miskolc szőlőhegyeiben, melyek a körül fekvő helyeken elterülve, Magyarország egyik legjobb minőségű borát termik. [...] a búzapiac, tágas nagy térrel a gabonakereskedésre nézve Felső-Magyarország legélénkebb forgalmú piaca. [...] A miskolci híres csizmadiá- és vargaszín, mikben oly temérdek árucikk van kitéve, valóban nagyszerű, a török bazárookra emlékeztet. [...] Az Avas nevű hegyről, honnan a legszebb kilátás mellett nemcsak a házak nagy tömkelegét, de egyes utcáit, sőt kiválóbb házeit is jól lehet látni... Balra a hegy lejtőjén látjuk az Avasi nagy és igen régi református templomot, különálló hegyes tornyával (mely vigyázótornyul is szolgál), környezve a szép fákkal árnyazott regényes fekvésű temetővel, kissé jobbra a hegy tövében létező reformátusok lyceuma piciny tornyával. Mellette a városon keresztülmenő, s több nagy malmot üzemeltető Szinva vizének sima tükrét vesszük észre, mely odább a házak sűrűségében elvész a vizsgálódó szem elől. Jobbra kissé beljebb a város közepe táján az új nemzeti színház díszes épülete emelkedik ki alacsonyabb szomszédai közül, honnan bal felé vonulva egy szép házakkal díszlő utca látszik, a fő utca, melyből a Korona vendéglő nagobbszerű csinos épülete válik ki legjobban, miután az utca innenső részén az alacsonyabb házak nem veszik el tőle a kilátást. Ettől balra az Avasi templom tetején túl látjuk a megye külön házát, udvarépületeivel. Ezekon kívül még három nagobbszerű épület tűnik szemünkbe, úgymint a minorita atyák kolostora, mely kéttornyú szép templomával valódi dísz a városnak; itt van a katolikus gymnasium is, ettől balra a görög nem egyesültek csinos sugar tornyú temploma, s alatta a reformátusok második, 1808-ban épült torony nélküli temploma. A város ó és új részéből áll, de majdnem egészen összeforrt már vele az Avasi hegy alatt fekvő Mindszent helység is, mely azonban külön tanács alatt a munkácsi püspök birtokához tartozik, az ide 3/4 órányira eső regényes fekvésű tapolcai fürdővel együtt, mely a miskolci műveltebb osztálynak kedvelt mulatóhelyül szolgál. A belváros utcái tágasak, nagyobb részt kövezettek, a külvárosokban szűkek, rendetlenek, azon kívül sárosak, különösen a Szinva és Pece medrei körül. Házainak száma 4000-re megy, ezek a város belrészében csinosak, a főbb utcákon pedig nagyobb részt emeletesek, cseréppel fedve, a külső részen rendetlenek, többnyire nádfedelűek, miért is a tűzvész igen gyakori.⁷⁴

A kezdődő turisztikai irodalomban, a Kárpát Egyesület évkönyvében jelent meg 1882-ben az a Miskolc-leírás Márki Sándor tollából, amely az egyik utolsó klasszikus divatlap-tudósítás Miskolcra. Ebben a leírásban is keverednek a polgárosodó, kapitalizálódó város attribútumai a 18–19. századi útirajzok toposzaival. Miskolc a modern malomipar régióközpontja, ugyanakkor az itt sült kenyér is országos híré, akárcsak a 18. században. Nem hiányozhat a „tüzes fehér bor” és az avasi, tetemvári pincék, mint a miskolci gazdasági és társasági élet jelképei, de nem felejtik megemlíteni a csizmadiákat sem, igaz már régebben lábra kapott az «úrabb» iparibb, pl. a kőedény- és burnótgyártás. A város utcáinak leírását szintén a kettősség uralja, a régi, földművelő Miskolc nád-tetős házai és a „Gründerzeit” sokszor fennhéjázó homlokzatú bérpalotái: *Miskolc erősen halad. A vasúttól bevezető utca még sokban emlékeztet a földművelő városra, a Hunyad, Kossuth, Püspök és Zárda utca azonban modernebb ízlésű házsorokat is mutat. Míg a külvárosokban – hova az Avas lejtőjén levő Mindszentet is számíthatjuk – jobbadán zsindeyes vagy nádas, sajátos tetőzetű házakat találunk... addig a Szinva mentén*

⁷⁴ Vasárnapi Újság 1862. IX/41. 482–487.

*emelkedő házak nemcsak városiak, hanem többnyire valósággal bizonyos emlékszerű modort is hajhásznak, ami különben gyakran csak ízléstelelenségre vezet.*⁷⁵

A divatlapok Miskolc-képe nem sokban különbözik a honismeret és utazási irodalom leírásaitól, talán – az újság műfajának megfelelően – élesebb a kritikai hang, s nagyobb figyelmet szentelnek a felszínnek, az utcán történeteknek, a társas érintkezés intézményeinek, a városkép legszembetűnőbb jeleinek. A folyóiratok cikkei alapján azonban Miskolc sem maradt le a modernizáció versenypályáján haladó magyarországi városok között, sőt egyben-másban több korabeli várost meg is előzött, elég csak a színházra, egyletekre, bérház-építkezésekre, gyáralapításokra, a pihenés polgári formáira gondolni.

A miskolciak városukról

Egy helység megítélése, a város arculatára vonatkozó vélemények, leírások, topozok, közhelyek elsősorban a külső, a helységbe kívülről közeledő, a vonzásokat vagy taszításokat bizonyos időbeli vagy térbeli távolságból érzékelő idegen szűrőjén át formálódnak, de visszahatnak a város lakosaira is, sőt az ő autonóm véleményük is hozzáadódhat ezekhez. A „lakossági imázs”, a helységben élő, azt „használó” közönség véleménye, érzelmei, attitűdje legalább olyan fontos egy helység arculatának vizsgálatánál, mint az idegeneké.⁷⁶ A lakosok identitástudata, lakóhelyük „vállalása”, kezdeményezőkézségük, esetleges lelkesedésük szorosan összefügg azzal, hogyan ítélik meg a helyet, melyet választottak, vagy örökül kaptak.

Az újkor miskolci lakosainak attitűdjét bizonyos mértékben a honismereti irodalomból, illetve a véleményeket tartalmazó speciális forrásokból is megismerhetjük. Egyik ilyen a Mária Terézia által elrendelt úrbérrendezést előkészítő 1770. évi országos felmérésre adott helyi válasz, amelyben így jellemzik Miskolc jobbágjai helységük gazdasági előnyeit: *Hasznai: vagyon szép folyóvize, mellyen vagynak helyben malmok, vagynak szőlőhegyei, vagyon jó piaca, a munkás ember pénzt kereshet munkája avagy napi száma által. Káros fogyatkozásai: A határban sem tűzi, sem épületre való fa nem található, hanem drága pénzen kellek venni. 2. A víz árja gyakran teszen kárt az épületekben, rétben és vetésekben.*⁷⁷

A Miskolcra készült helyi leírások klasszikus és talán leghíresebb példája – a város neves közéleti emberének, Szrogh Sámuel ügyvédnek *Miskolcnak a javai* című verses propagandairata, amely a város vedutája alatt jelent meg 1800-ban, s mintegy ponyvatermekként terjeszthették a közélet színterein. A versike a Miskolcra ismert közhelyek eszenciája, minden, a város hírnevéhez hozzájárult nevezetesség szerepel benne. A természeti értékek között a jó levegő, a várost védő határbeli halmok, a jó kenyér, a jó bor és az azt termő hegyek (Avas, Angyal-völgy, Bábonyi bérc) sorakoznak fel, de a gazdasági előnyöket is sorolja: a városnak híres vására, nagy piaca van. Ez utóbbiak között felbukkan Miskolcnak a közvetítő kereskedelemben játszott szerepe, jelesül, hogy a hegyaljai borokat az itteni jó pincékben tárolják, mielőtt elvinnék a kereskedők Lengyelországba: *E depositoryuma a hírese Hegyallyának, / Melyből az északi nemzet nektárt hord ki magának.* A város mint regionális központ a vármegyei törvényszék itteni működésében manifesztálódik. Szrogh Sámuel is jellemzőnek tartja a vallási

⁷⁵ Idézi: Szendrei J., 1886–1911. IV: köt. 769.

⁷⁶ Piskóti I.–Dankó L.–Schupler H.–Büdy L., 1997. 66–75.

⁷⁷ Tóth P., (szerk.) 1991. 156.

és etnikai toleranciát: *Minden vallás virágzik, s egymással barátkozik.* A miskolciak erkölcsössége is a város javaihoz sorolható: *Az ártatlan mulatságok fészket vertek öböne, / Anélkül, hogy a nagy vétkek theatruma is lenne... Itt az asszonyok csinosak, mégis nem bujálkodnak, / A férfiak társalkodnak s emellett munkálkodnak.*⁷⁸ Nem nehéz észrevenni a versecskében az országismereti művek közhelyeit, nem utolsósorban a miskolci Benkő Sámuel topográfijára, de a miskolci születésű Vályi András földrajzi-statisztikai lexikonának Miskolc-címszavára is gondolhatunk.

A helyi Miskolc-leírások speciális formái a tűzvészek, árvizek pusztító katasztrófáinak krónikái, amelyek a korabeli közvélemény figyelmét voltak hivatva a város szenvedés felé fordítani. Az 1843. évi óriási tűzvész emlékalbumában a város polgára, a neves görög család sarja, Pilita Mihály írja le a tűz pusztította várost *Miskolc vésznapja. Egy elégett naplójából* címmel.⁷⁹ *Házsorok, közöknek sőt egész utcáknak csak romba dőlt nyomai látszottak, s visszaidézve lett a gyászidő, mellyben a mongolok városunk határán kivítt epochális győzelmök után rajta kegyetlenkedtek.* 1878-ban a város legpusztítóbb árvizét élve át, s polgárai röplapokban és Emlékkönyvben⁸⁰ tárták az árvíz történéseit és a pusztulás képét az ország közvéleménye elé. A kor ismert írója, Vadnay Károly „A szörnyű éjszaka” címmel emlékezett az átélt katasztrófára, a virágzó város és a pusztulás kontrasztjára: *...ahányszor csak áthaladtunk az élénk, tősgyökeres magyar város utcáin, mindig az öröm hangján mondtuk: Mily szép haladás! Díszes új vagy megújított házak, jó kövezet, ízléses kirakatú kereskedések, nagy fogadók, köztük a legújabb – «A Három Rózsához» – oly szép, hogy a fővárosban is szembetűnnék, szaporodó kőintézetek, számos udvaron és ház körül kies kertek, tele lombos és gyümölcsös fával és sok színben mosolygó virággal. [...] Mindenütt iszonyú rombolás képe. Valamennyi pince és földszinti szoba vízben úszott. A legvaskosabb kőfalak is, minő a minoriták kertjéé, ledőltek... A hidak helyén, a medrek fordulatainál s megrongált malmok mellett roppant magas torlaszok támadtak egymásra halmozódott s hegyükkel kiálló gerendákból, deszkákból, házfedelekből, hordókból.*⁸¹ Az árvíz egyik fő okozója éppen a városrendezés, vízszabályozás hiánya, a malmok működése volt. Az árvizek formálták a miskolci városképet már a 18. században is. Jókai Mór, akinek felesége miskolci születésű volt, a szabadságharc után Miskolchoz közel, a bükki Tardonán bujkált, itteni élményeiből született művében, A barátfalvi lévitában így írja le a jól ismert városnak, felesége, Laborfalvi Benke Róza szülőhelyének 18. századi képét: *A múlt századbeli házak nem képeztek egymáshoz támaszkodva utcasort, hanem mindenik között volt egy tágas udvar, palánkkal elzárva; alul embermagasságig kőből volt a ház, ablak nélkül, szeglete támaszokkal megerősítve: ez az árvíz ellen volt; a kőfalra volt építve a lak, boltozatos szobákkal, vastáblás ablakokkal.*⁸²

Jókai apósa, Laborfalvy Róza apja, a Miskolcon letelepedett Benke József tanár és színi igazgató egyik nyomtatásban is megjelent művében a reformkori Diósgyőrt rajzolja meg 1823-ban, amikor a korban divatos életképben verseli meg a diósgyőri búcsút, amelyet a templom titulusának, Szűz Mária Nevének búcsúengedéllyel rendelkező ünnepén, szeptember 14-én tartottak. A költemény előbb Miskolcon (1824), majd Sárospatakon

⁷⁸ Szrogh S., 1800.

⁷⁹ Halász J., (szerk.) 1844. 11–24.

⁸⁰ Wágner J., (szerk.) 1879.

⁸¹ Uo. 51., 62.

⁸² Idézi: Antalffy Gy., 1982. 415.

jelent meg (a búcsúban is árult) füzet formájában.⁸³ A költemény nemcsak a búcsúnak, a diósgyőri katolikus népesség vallásának, népi ájtatosságának megörökítése, hanem Diósgyőr romantikus színezetű leírása is. Benke egyenesen az Olymposz környéki Tempe völgyéhez hasonlítja Diósgyőr utolérhetetlen tájképi értékeit, melyeket a népies romantika fedezett fel a magyar költészetben: [...] *tájéki Győrnek fellelkesűnek. / Bár bírnék Matthison s Salis festékével, s létének / Másolása dísz adhatna ezen magyar Tempének! / Halmain e tágas völgynek, mellyet Miskolc elfedez, / Mindkét oldalról a szőlőmunkás hangot zengedez. / A tért közepén a Szinva csendesen folyja, / Hol mentében Céres s Flora az andalgót bájolja. / Jobbról illatozó rétség virágait kínálja, / A barna arató balról kereszteit számlálja. / A tündérség s mulandóság roskadt tornyai körül / Győri hajdani várának a képzelet elmerül. / Pompája a középkornak mintegy bájoló tükrökben, / A vadonság közepében, távulról látszik Győrben. De nem vadság, csak tünevény – örökös harmónia / Van az elementumok közt, van kies melódia. / Vad kerti fák egymás mellett barátságosan nőnek, / Tölgy, jávor, bikk gallyát nyújtja segédül a szőlőnek. / Századokat átélt dió a barázdán árnyékkal / Gazdáját ingyen kínálja gyümölcscsel s ivadékkal. / Nem csuda hát, ha e liget a magyar koronának / Örökös birtoka s védőhelye volt Máriának. / Itt talált az üldözött anya pihenésére, / Nagy Lajosból itt éledett a hős nemzet fényére. / Sok király és hölgy királyné gondja elűzésére, / Ezen csendes völgy szírhalmán épült várába tére. / Ezt fedező bércerdőben félénk őzek s szarvasok / Űzésében ha fáradta a királyi nyilasok, / A pihenőnap estével víg zaj közt a folyáson / Várakozó hív társakhoz felléptettek nyájasan. / A boltos tornác keleti ormóján kézen fogva / Legeltették szemeiket a völgyben andalogva, / Míg a csordás a térségen utolsó haraptott, / Filemile a lombokból éj dallot hangoztatott.*

A búcsúban, vásári sátrak ponyváin árult mű leírásában minden toposz szerepel, amely a romantikus léleknek nevezetessé teheti Diósgyőr vidékét: a Szinva patak, a szőlők és gyümölcsösök, a mezei munkák bukolikus szereplői, a maguktól termő diófák, a klasszikus Aranykort idézve; a Bükk erdei, a múltat idéző omladozó várrom, az egykori királyi vadászatok emlékei, a naplemente, esti séta s a nagy múltú – Oláh Miklós által három évszázaddal előbb megörökített – diósgyőri fülemüle esteli éneke. Ebből a képből azonban hiányzanak az iparosodás attribútumai, a bükki hámorok és huták, kormos képű munkásaikkal. Eltekintve a romantikus túlzásoktól, Benke leírásában is az országismeret Diósgyőr-toposzait fedezhetjük fel, de a költemény vissza is hatott a honismeret irodalmára, mivel Fényes Elek feltehetően Benke József nyomán nevezte „magyar Tempének” geográfiai szótárában (1851) az ősi, szép fekvésű városkát.

Déryné 1815-ben, pályája kezdetén társulatával Pestről érkezik Miskolcra az itteniek meghívására. Még indulásuk előtt „némely pesti ifjak” úgy próbálták lebeszélni a színésznőt miskolci utazásáról, hogy „balítéletekkel”, a pesti publikum körében Miskolcra terjedő nézetekkel riogatták: *Ne menjen Déryné Miskolcra, ott csupán nagykarimájú kalapos embereknek fog játszani; aztán mind csupa fehér kendővel bekötött fejű asszonyok ülnek a zárt székekben! – s így hát nem is igen magas fogalmam volt Miskolc műveltségéről* – emlékezik vissza Déryné memoárjában, amelyet élete végén éppen Miskolcon vet papírra. A pesti arszlánokhoz is eljutott a reformkori mezőváros jellegzetes paraszti viseletének híre, amely valóban különösen elterjedt Miskolcon, hiszen a

⁸³ Benke J., 1824. és: A DIÓS–GYŐRI BÚCSÚ MÁRIA’ NAPJÁN 1823-ban. Elmélkedé BENKE JÓSEF. MISKOLCZON, Nyomtatódott Nemes Szigethy Mihály betűivel. 1824., S. PATAKINI. IMPRESSUM PER ANDREAM NÁDASKAY. 1828.

^{*} *In arce nostra deliciarum (= gyönyörű várunkban.) Így nevezte Mária királyné (Benke József megjegyzése).*

helyi kalaposok árszabásában is megjegyezték, hogy túlságosan divatba jöttek az óriás szélű kerek parasztkalapok, ezért szabályozták is a miskolci kalap nagyságát.⁸⁴ Dérynében azonban a miskolci Korona Fogadóban szerzett első miskolci benyomások lerombolták az előítéletet: *néztem mindenfelé, milyenek is a nagykarimájú kalapú emberek? De nem láttam egyetlen egyet se, sőt igen csinos, illedelmes ifjakat s férfiakat. A Korona előtt, a nők, kik sétáltak, mind megállottak. Ez így tartott egy kis ideig, és gondolám, hiszen itt urak vannak, ez víg város, itt jó lesz nekünk.*⁸⁵ Dérynének kezdeti impresszióiban hosszú miskolci tartózkodásai alatt sem kellett csalódnia, Miskolc számára mindig a magyaros, úri, kedves vendéglátás, baráti szeretet, a színészet iránti múlhatatlan érdeklődés és rajongás városa maradt.⁸⁶

A város urbanisztikai értékei azonban elmaradtak lakói emberi kvalitásaitól. Ismeretes, hogy Déryné és társulata a Korona vendégfogadó kocsiszíneiben, majd a Sötét kapu huzatos, tákolt vásári árulóbódéjában, Déryné szavával: „deszkaketrecreben” tartotta az 1810-es években előadásait, de még a város megközelítése sem volt egyszerű, hiszen a reformkor előestéjén Miskolcon még létezett a török időben felállított kezdetleges mezővárosi védmű, a várost körbekerítő árok és sánc.⁸⁷ A városmag egyes részeinek falusias, s a romantika művészet megkapó jellegéről is megemlékezik Déryné visszaemlékezésében egy, a népszínműbe illő jelenetet idézve fel: *szokásom volt... ablakomat egész nap nyitva tartani; szerettem a friss levegőt, s minthogy szép, válogatott virágcsomagokat kaptam, egy pohárba az ablakomba tettem. Sokszor le szoktam menni szép meleg estéken a Színvába lábamat áztatni. Sűrű fűzfával volt bekerítve a Színva széle, s engem nem lehetett látni, bár nem messze folyt le a Színva ablakom előtt.*⁸⁸

A miskolciaknak a városukkal szembeni kritikussá nyilvánulása csendül ki egy országos felmérésből. Az 1860-as években ugyanis a Magyar Tudományos Akadémia javaslatára a Helytartótanács felszólította a megyéket, hogy Pesty Frigyes helynevekre vonatkozó kérdőívét töltsék ki és küldjék vissza a tudósnak. Máig ez a legteljesebb magyarországi földrajzinév-regiszter. Miskolc dűlő- és utcaneveit a város magisztrátusa a lakosság megkérdezésével állította össze, s a földrajzi nevek magyaroztatásánál többször lakóhelyükről is véleményt mondtak. Az utcák elnevezésénél általában a pejoratív, gúnyos nevek mögött sejlik fel a helybeliek ítélete, a külvárosi utcák, közök többször viselnek leíró nevet. A Pengyom utca *gúnyneve az utcának a város végén, apró hitvány házakból áll.* A Szeles nevű városrész a *Miskolc városát fedező völgyön kívül eső rész az*

⁸⁴ *Tapasztaltatván az, hogy a rendkívül való nagy karimájú paraszti kerek, akár fekete, akár fejjér úgynevezett zsványkalapok a visszaélésig szokásba jöttek, mellyek mind a magoknak a közrendű embereknek, mind a cselédet tartó gazdáknak is terhekre vagyon és haszontalan költségeket okoznak, ahoz képest a kalaposoknak megtiltatik, hogy hat hüvelyknyi karimájú kalapoknál nagyobbakat közrendű embereknek számokra ne készítsenek és ne áruljanak, különben, ha náluk efféle nagyobb kalapok fognak találtani, azok körül fognak nyírettemi.* Idézi: Szendrei J., 1886–1911. IV: köt. 649.

⁸⁵ Déryné 1955. I. köt. 242–244.

⁸⁶ *A társaság vezértagjai... szörnyű vidám kedéllyel sorolták elé azon szíves fogadást, melyben részesültek, s milyen lelkes, igazi magyar bensőséggel fogta karon Erős főszolgabíró hol az egyiket, hol a másikat, s vezette őket a többi tisztviselő urakhoz, kik mind valóságos eredeti magyarok. [...] Erős főszolgabíró úrnál magyar ebédet rendeztek... Valóságos magyar vendégszerettel láttak el bennünket. [...] A társaság is csakhamar igen otthonosnak találta magát e barátságos városban. [...] Miskolcon ismét megszálltunk néhány előadásra. Itt ismét a régi vágy s örömmel fogadta a publikum a társaságot. Itt földერიltem ismét egy kicsit, fölmelegedtem ismét a régi szeretet karoktól átölelve s keblökhöz szorítva.* Déryné 1955. I. köt. 244. és 247.

⁸⁷ *...egyszer csak egy széles, mély árokban éreztük magunkat leereszkedve. „Jaj! – kiálték –, itt lesznek a sülyeszítő masinák.” Azon az árkon kellett akkori időben a városba leereszkedni. Azonban midőn abból kiértünk, egyszerre a városban találtuk magunkat.* Déryné 1955. I. köt. 242.

⁸⁸ Uo. 249.

északi szeleknek legjobban kitéve. Bár a Búzapiac nevében nem, leírásában már tartalmazza a hírhedt miskolci sártengert: *Ha nyárban nagy szárazság, télben kemény fagy nincs, e piacon feneketlen sár szokott lenni.* A Rozmaring utca gúnyneve e még most is rondaság, büzhödtség tanyájául szolgáló utcaköznek. A Kőporos nevű hegyoldali városrész Miskolc diósgyőri végén nevét ugyan az innen származó sűrölóporról vette, de környezete egyike a polgárosodó város legelhanyagoltabb részeinek: *Az itt lévő lyukak és nyomorult viskók leginkább a koldusoknak szolgálnak lakhelyül.* A Patkány-sor is beszélő név, ez a pincék közti utca egy kétes hírű természeti jelenségről is ismeretes: *ez az utca az Avas hegy északi oldalában van, s a házak benne mint megannyi patkánylyukak, a régibb időben a hegy oldalán ásattak. Ez utcában nevezetes természeti tünemény az, hogy ide a Nap november 21-től január 21-ig soha nem süt.*⁸⁹

1842-ben Kun Miklós főbíró nyomtatásban jelentette meg a város történetéről – főként a levéltárban őrzött eredeti oklevelek és dokumentumok tanulmányozása alapján – írott történeti munkáját, amelynek célja az volt, hogy érveket szolgáltatson a város történetéből a szabad királyi városi rang elnyeréséhez. A főbíró, sok más argumentum mellett a honismereti és utazási irodalomnak a helyi és országos közvélemény által is jól ismert Miskolc-toposzait is felsorakoztatta. *A kifejlendő polgári szabadság varázsereje – hozzájárulván a város jó levegője, jó vize, jó bora s híres kenyere – magának a városnak is, de a vele határos Diósgyőr s Hámor regényes vidéke (mellyről a magyar jeles költőink egyike, Vörösmarty megyénket «tündér Borsod»-nak nevezi) a 3/4 rész órányi távolságú orvoserejű Tapolca fürdő – mellynek a királyi biztosi munkálatok alkalmával a város részére leendő megszerzése igen kívánatos, s legcélszerűbb lenne – mindenünnen fog ide lakosokat edesgetni, s így népessége bámulatra méltólag növekedendik: mellynek nagy fogyasztása eszközölné azt, hogy a borsodi ember drágábban adhatja el minden termékét, s több kereset-módra nyílik alkalma; így adóját s könnyebben fizetheti, vagyonjában is tetemes gyarapodást nyerend.*⁹⁰ Kun Miklós jeles munkájában, amelyet a statisztikai és honismereti irodalom is előszeretettel sorakoztatott fel forrásai közé, a város pozitív megítélését, imázsát egyértelműen a helyi gazdaság, jólét fellendítése egyik legfontosabb előfeltételének tartja. Ez a toposzokban is megfogalmazott vonzerő fogja a gazdaság szereplőit – fogyasztókat és termelőket – Miskolcra és régiójába csábítani, hogy az itteni polgár vagyonos s még jobb adófizető lehessen.

Kun Miklós és a korabeli honismeret Miskolc-képének elemeit a várospolitikai is felhasználta érvei sorában, amikor a város közigazgatási rangját gazdasági, társadalmi, kulturális fejlettségéhez méltóan emelni kívánták. 1818-ban Miskolc a szabad királyi város rangot elnyerendő, kérvényt nyújtott be a Kamarához és kincstárhoz, melyben a város képviselői a megváltoztatás anyagi terhei és az adózás, katonaaállítás mellett a város demográfiai fejlődésével, és a kézműiparban, művelődésben elért regionális vezető szerepével érvelnek: *egy fél évszázadnak lefolyta alatt kétannyira szaporodott és a népesedés által a kézi művek, szépmesterségek s tudományok megyebéli műhelyévé lett.* 1872-ben a törvényhatósági jog elnyeréséért folytatott küzdelem újabb állomásán a miskolciak az alábbiakkal érveltek városuk mellett, aláhúzva a helység – földrajzi helyzete által is támogatott – regionális vezető szerepét: *tekintve geographiai kedvező helyzetét, naponkint fokozódó népességét, iparának, kereskedelmének emelkedő állását, lakosságának az értelmiség azon mértékét, mely hazánk bármely hason terjedelmű városával a verseny bizonyára a legkedvezőbb sikerrel állja [...] tekintve, hogy oly város, mely a haza min-*

⁸⁹ Pesty F., 1988. 214–220.

⁹⁰ Kun M., 1842. 41.

den vidékeiről felkeresni szokott, nagy forgalmú 5 országos vásárok színhelye, ...a Nemzeti Casino és Polgári Egyesület címén két folytonosan virágzásnak örvendő és több száz tagokat számláló társulatokat, a nevelés terén... gymnasiumokat...és jó hírben álló intézeteket, végre nyilvános közkórházat, díszes nemzeti színházat és így az emelkedés annyi jelvényeit, a civilisatio annyi eszközeit bírja.⁹¹

A Miskolcraól miskolciak által készített egyik legbensőségebb 19. századi leírása Pfliegler J. Ferencnek, a miskolci Kereskedelmi és Iparkamara alapítójának kéziratosa – s 1996-ban nyomtatásban is megjelent – visszaemlékezéseiben maradt fent. A művelt kisiparos polgárság miskolci képviselője a modernizáció 1850 és 1910 közötti időszakából közli átélte miskolci élményeit, melyek a Miskolc-toposzok megannyi változatát tartalmazzák. A város nyüzsgése, élénksége, népessége, a Búzapiac nagy forgalma, zsúfoltsága, a vásárteret környező sártenger, a külváros és belső városkép ellentéte, a vendéglátás legkülönbébb intézményei, a jó miskolci élelem, mindenképpen a híres fehér kenyér az 1850-es évek Miskolcát is jellemezték. *Beérve a városba a rettenetesen sáros Búza tér fogadta az utast. Itt volt a nagy granárium. Emeletes ház csak egy volt a téren. Annál több bent a városban, ahol sok úri család bírt állandó kúriával, téli szállással. A vásárok és a megyegyűlések idején nagy élénkség volt. [...] A Búza tér heti vásár idején telve volt vásározókkal, kik egészen Liptóból és Gömörből jöttek. Jobb felől szállások, kocsmák, bal felől kurtakocsmák, szatócsboltok álltak, melynek cégét a kitett ostor és kötél jelezte. Itt illatoztak a lacikonyhák, ellátva dúsan híres miskolci fehérkenyérrel, lacipecsenyével, elmaradhatatlan kocsonyával, hurkákkal, levesekkel. [...] A Czíkó [utca] sarkán kocsmá, emeletén katonai kincstári lisztraktár. A kocsmá előtt tanyáztak a lámpahordó alabárdos bakterek, akik faggyúgyertyás lámpával kísérték haza a későn hazamenőket. Innen már számosabb emeletes ház sorakozott. A Korona is egyemeletes ház volt. Földszintjén kávéház, emeletén az utcára néző nagyterem. Ezen innen már akkor is cukrászda volt. Előtte karoslócák, amelyeken az úri közönség üldögélt, nézve a délután arra sétálókat. [...] A Luczi Kocsmá alacsony, rozoga épület volt, az utcára ajtóval. Tetőzetének eresze majdnem a földre ért... Hátra, az épület és a Színva közötti téren, ház magasságban állt a tárgyak és a szemét, melynek tetején tanyáztak nyárban ... az állandó törzsvendégek, az utca csavargó munkásai, férfiak és nők vegyesen, továbbá a pecegödör-tisztító cigányok.⁹²*

Pfliegler J. Ferenc leírásában a város valódi és kétes híru nevezetességei felbukkannak, a vallási sokszínűség és az egyházak számos temploma, valamint a miskolci görögök gazdagsága és intézményei. A nagy kiterjedésű városnak három számottevő tornya (a Minorita templom két, a görög templom egy, a Szent Anna csonka) és az Avasi templom különálló harangtornya képezte az összes toronykészséget. 1862-ben elsőnek a Kálvária épült fel, tornyos kis templomával. Ezt követte a Kazinczy utcai izraelita templom, majd a Mindszenti templom két tornya. Azután jött az ágostai evangélikusok templomának tornya, végül a Kossuth utcán a református újtemploma legmagasabb toronnyal, s a Szent Vincéről nevezett zárdakápolna szintén toronnyal. [...] A miskolci, vagy Miskolcra érkező idegen bizonyára gyönyörködve nézi a görögkeletiek szép templomát, amely nemes egyszerűségében, karcsú tornyával és annak vörösrézrel fedett sisakjával egy majdnem hárommázsás, kovácsoltvasból készült keresztet hordoz. [...] A gazdag görögség erszényéből tellett nemcsak templomra, hanem hat termű iskolaépületre,

⁹¹ Idézi: Szendrei J., 1886–1911. IV: köt. 175–176.

⁹² Pfliegler J. F., 1996. 29–30., 45.

*paplakra, ápodára, egyéb szükséges épületekre, de azon kívül száz kriptára is a családok részére.*⁹³

* * *

A honismeret és utazás irodalmának számtalan műfaja, műve nem lehetett ismeretlen a művelt miskolciak előtt, ezek toposzai, előítéletei, közhelyei, a városról mondott ítéletük pedig Miskolc társadalmának minden rétegéhez eljuthatott a művek, valamint a korabeli társas érintkezés, szójhagyomány útján. A honismereti, országleíró munkák megállapításai meglepő egyezést mutatnak a miskolciak magukról kialakult képével, s ez az imázs egy utazót, vándort, piacozót, vásározót, látogatót, hivatalos ügyeit intéző, iskolába és színházba járó embert inkább vonzó és csábító, semmint taszító települést mutat. Ez a késő feudális kori, a polgári intézmények kiépítését évtizedek óta megkezdő és szorgalmazó, az urbanizáció korabeli szintjét megcélzó mezőváros a polgári átalakulás küszöbén méltán számíthatott arra, hogy korabeli magyarországi városok erős mezőnyében egyre előbbre kerül, pozíciói erősödnek, amiben az ország közvéleménye előtt egyre ismertebb Miskolc-kép is segítheti, amelyben a kedvező természeti adottságokat az emberi munka és jellem számos adománya egészíti ki.

IRODALOM

Ágoston István

1990 Vályi András, az első magyar honismereti lexikon írója = Honismeret XVIII. évf. 5–6. sz. 42–44.

Antalffy Gyula

1982 Reformkori magyar városrajzok. Budapest

Bárdos József

1935/36 Magyarország az enciklopédia-irodalomban = Magyarságtudomány I–II. évf. 35–48., 228–237., 356–370., 166–194.

Bartholomaeides, Ladislaus

é. n. [1808] De Sajone, amne natura navigero, classibus veterum navigato, magno patriae commodo, iterum navigabili reddendo. Leutschoviae

Bél Mátyás

[1730 körül]/a Descriptio comitatus Borsodiensis. Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom. Batthyány-gyűjtemény Hist. I. r. 17. Kézirat. A mű egyik kéziratos másolata *Descriptio comitatus Borsodiensis per Matthiam Belum adornata* címen megtalálható: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, száma: Fol. Lat. 3369.

[1730 körül]/b Descriptio comitatus Borsodiensis manu propria Matthiae Belii. Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom. Batthyány-gyűjtemény Hitor. I. KKKK 7. Kézirat

[1730 körül]/c De vino Miskolcziensi. Membrum historico-chorographicum. (Má-solatok) Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye 620. K. O. 8. 30–50. ff. Kézirat

1723 Hungariae antiquae et novae Prodromus. Norimbergae

⁹³ Uo. 38–39., 46.

- 1984 Miskolc-leírása. Fordította: Tóth Péter. In: *Bekes Dezső–Veres László* (szerk.): *Fejezetek Miskolc történetéből*. Miskolc. 65–69.
- Benke József*
1824 Diós–Győri búcsú Mária napján 1823-ban. Nyomtatódott nemes Szigethy Mihály betűivel Miskolczon
- Benkő Sámuel*
1782 Topographia oppidi Miskoltz historico-medica. Cassoviae
1818 Topographia oppidi Miskoltz historico-medica. Denuo edita cura Josephi Szathmáry medicinae doctoris. Miskolczini
1976 Miskolc város történeti–orvosi helyrajza. Latin eredetiből fordította: *M. Kiss Júlia*. Sajtó alá rendezte: *Szabadfalvi József*. Borsodi Kismonográfiák 2. Herman Ottó Múzeum. Miskolc
- Berei Farkas András*
1810 A miskolczi gyűlés és a verselő másának Budáról Kassára való utazása (H. n.)
- Beudant, F. S.*
1822 Voyage minéralogique et géologique en Hongrie pendant l'année 1818. I–IV. Paris
- Bodgál Ferenc*
[é. n.] Miskolc népe. A Herman Ottó Múzeum Történeti Adattára 76. 869. 7. Kézirat
- [Bonbardi, Michael]*
1718 Topographia magni regni Hungariae. Viennae
1750 Topographia magni regni Hungariae, olim a quodam Societatis Jesu Sacerdote conscripta, nunc studio cujusdam ex eadem Societate Sacerdotis emandata et aucta. Viennae Austriae
- Borovszky Samu*
1909 Borsod vármegye története. Budapest
- Compendium*
1777 Compendium Hungariae Geographicum ad exemplar Notitiae Hungariae novae historico-geographicae Matthiae Bel in partes IV. Posonii et Cassoviae
- Csaplovics János*
1829 Gemälde von Ungern. I–II. köt. Pest
- Csereháti Jenő*
1840 Néhány szó Miskolczi-ról, s „Miskolcz 1840-ben” című értekezés körül = *Hasznos Multságok* 1840/45. szám
- Csorba Csaba–Barsi János* (szerk.)
1990 Borsod vármegye katonai leírása (1780-as évek) Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek 31. Miskolc
- Csorba Zoltán*
1942 Borsod és Miskolc az irodalomban. Miskolc
- Déryné*
1955 Emlékezései I–II. Budapest
- Domby Sámuel*
1766 Relatio de mineralibus inclyti comitatus Borsodiensis aquis facta ad excelsum Consilium Regium Locumtenentiale per Samuelem Dombj de Galfalva medicinae doctorem, inclyti comitatus Borsodiensis physicum ordinarium. Vindobonae

Dóczy József

1830 Magyarország tekintete jelenvaló természeti, míveleti és kormányi állapotjában. Bécsben

Dr. Dóczy Jenő–Dr. Wellmann Imre–Dr. Bakács István

1934 A magyar gazdasági szakirodalom első századának könyvészete (1505–1805) I. köt. Budapest

Elsner, J. G.

1840 Ungarn durchreiset, beurtheilet und beschrieben. I. köt. Leipzig

Fényes Elek

1851 Magyarország geographiai szótára I–IV. Budapest (Reprint kiadás)

Fest Sándor

1915 Ungarn in der englischen Literatur (1700–1848) = Ungarische Rundschau für Historische und Soziale Wissenschaften IV. évf. 3/4. 777–788.

1935 Egy angol püspök Magyarországról (1806) = Protestáns Szemle XLIV/1. 72–74.

[Glatz Jakab]

1799 Freymüthige Bemerkungen eines Ungars über sein Vaterland. Auf einer Reise durch einige Ungarische Provinzen. Teutschland

G. Györffy Katalin

1991 Kultúra és életforma a XVIII. századi Magyarországon (Idegen utazók megfigyelései). Művészettörténeti Füzetek 20. Budapest

Gyulai Éva

1987/88 Törökbúza Miskolc környékén a XVIII. század végén. = A Herman Ottó Múzeum Közleményei 25. [1987–1988]. 139–140.

1991 A diósgyőri vár és környékének ábrázolása 1719-ből Bél Mátyás kéziratot hagyatékában. Aszalay Ferenc – Adatok a nemesi értelmiség művelődéstörténetéhez = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXVIII–XXIX. [1991] 139–150.

1999 A Bódva folyó helységei és tájai az utazási és országismereti irodalomban (18–19. század). In: *Bodnár Mónika–Rémiás Tibor* (szerk.): Tanulmányok a Bódva-völgye múltjából. Putnok, 1999. 527–566.

Halászy József (szerk.)

1844 Szivárvány Album a miskolci tűzvész emlékéül. Az 1843. évi nyárhó 19-én tűzvész által károsult miskolciak fölsejlesztése. Pesten

Heber, Reginald

1830 The Life of Reginald Heber, D. D. Lord Bishop of Calcutta by His Widow with Selection from the Correspondence, Unpublished Poems and Private Papers together with a Journal of his Tour in Norway, Sweden, Russia, Hungary and Germany and the History of Cossaks. I–II., London

H. Szabó Béla

é. n. [1964] Miskolc város szőlőmonográfiája 1313–1963 és a felújítás lehetőségei. Miskolc

Hommeau, De L' (Chamillard, Michel De)

1704/5 Memoire sur un voyage fait en Hongrie en 1704 et 1705. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Fol. Gall. 35. Kézirat

Horváth Terézia

1993 Korabinszky János Mátyás és fő műve: a Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn = Magyar Könyvszemle 1993/1. sz. 37–53.

- Hunfalvy János–Rohbock Lajos*
1860 Magyarország és Erdély eredeti képekben. Rajzolta Rohbock Lajos történelmi és helyirati szöveggel írta Hunfalvy János. I–III. köt. Darmstadt
- Hunter, William*
1803 Travels through France, Turkey and Hungary to Vienna in 1792., to Which are Added Several Tours in Hungary in 1799 and 1800 in a Series of Letters to His Sister in England I–II. London
- Istvánffy Miklós*
1758 Historia regni Hungariae post obitum gloriosissimi Matthiae Corvini regis libris XXXIV. Viennae, Praegae et Tergesti
- [*Kaján Ábel*]
1846 Úti emléklapok 1845-ről = Életképek 756–760., 789–792.
- Kávássy Sándor*
1979 A magyar honismertető és statisztikai irodalomról = Hevesi Szemle 1979/3. sz. 5861.
- Kazinczy Ferenc*
1878 Magyarországi utak. Budapest
- Korabinszky, Johann Matthias*
1786 Geographisches-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn I–II. Preßburg
- Kosáry Domokos*
1996 Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest
- Krickel, Adalbert Joseph*
1830 Fußreise durch den größten Theil der österreichischen Staaten in den Jahren 1827, 1828 bis Ende Mai 1829, und zwar durch Ungarn, Siebenbürgen, die Militärgränzen. Wien
- Kubassek János*
1998 A Felvidék magyar feltárói, felvidéki származású jeles magyar utazók eredményei öt világrészen. In: *Frisnyák Sándor* (szerk.): A Felvidék történeti földrajza. A Nyíregyházán 1998. április 1–3-án megtartott tudományos konferencia előadásai. Nyíregyháza
- Kubinyi Ferenc–Vahot Imre* (szerk.)
1853/54 Magyar- és Erdélyország képekben I–IV. köt. Pest
- Kun Miklós*
1842 Miskolcz múltja, jelenje tekintettel jövőjére. Miskolczon
- Locmaria, M. Le Comte De [Noël Marie Victor Du Parc]*
1846 Souvenirs des voyages de monseigneur le Duc de Bordeaux an Italie, an Allemagne et dans les États de l’Autriche. 1. köt. Paris
- Magda Pál*
1819 Magyar Országnak és a határ őrző katonaság vidékének leg újabb statistikai és geographiai leírása. Pesten
- Márki Sándor*
1917 Desalleurs altábornagy Rákóczinál = Hadtörténeti Közlemények 1917. 219–227.
- Němcová, Božena*
1963 Miskolci levelei (1851). Fordította: *Domin Károly*. Miskolci Füzetek (Herman Ottó Múzeum) 15. Miskolc

- Oláh Miklós*
1985 Hungária. Fordította *Németh Béla*. Budapest
- Omm*
1900 Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képekben. Magyarország IV. kötete. Felső-Magyarország (II. rész). Budapest
- Paget, John*
1839 Hungary and Transylvania; with Remarks on their Condition, Social, Political and Economical. London
- Pesty Frigyes*
1988 Borsod vármegye leírása 1864-ben. Szerk.: *Tóth Péter*. Miskolc
- Pfliegler J. Ferenc*
1996 Életem. Egy miskolci polgár visszaemlékezései 1840–1918. Miskolc
- Pócsi Katalin*
1994 A magyar nyelvű geográfiai irodalom kezdeteiről – Földrajzi leírások a 18. századból = Magyar Könyvszemle 1994/3. sz. 332–338.
- Puky Károly, Bizáki*
1833 A magyar haza. Pesten
- Szendrei János*
1886–1911 Miskolcz város története és egyetemes helyirata I–V. köt. Miskolc
- Szrogh Sámuel*
1800 Miskolcnak a javai. Prókátor Nemes Szrógh Sámuel összeszedte és szerezte Miskolcon 4dik Ápr. 1800
- Tardy Lajos (szerk.)*
1988 Orosz és ukrán utazók a régi Magyarországon. Budapest
- Tardy Lajos*
1982 Régi feljegyzések Magyarországról. Budapest
- Thuróczi László*
1729 Ungaria suis cum regionibus, ceterisque terrae dotibus. Reges item Ungariae. Tyrnaviae
- Timon Sámuel*
1735 Tibisci Ungariae fluvii notio vagique ex parte breviter perscripta. Cassoviae
- Tóth Péter (szerk.)*
1991 A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálatai – Borsod vármegye (1770). Miskolc
- Vályi András*
1796–1799 Magyar Országnak leírása 1–3. köt. Budán
- Véber Károly*
1986 Hunfalvy János–Rohbock Lajos: Magyarország és Erdély eredeti képekben – kísérőfüzet a hasonló kiadáshoz. Hunfalvy szövegéről. Budapest
- Wágner János (szerk.)*
1879 Miskolcz gyásza 1878. augusztus 31. Emlékkönyv. Kiadják Szinay és Társa és Forster Dezső. Miskolcz
- Wellmann Imre*
1984 A magyar nép életének tudományos kutatása a XVIII. század első harmadáig. In: *Zombori István* (szerk.): A magyarországi értelmiség a XVII–XVIII. században. A Csongrád m. Múzeumok Igazgatósága által 1984. március 5–6-án tartott tudományos konferencián elhangzott előadások. Szeged. 127–136.

BREAD AND WINE II

MISKOLC TOPOI IN POST-MEDIEVAL TRAVELOGUES AND LOCAL HISTORY STUDIES

The most detailed description of Miskolc appeared in a book by Jakob Glatz Zipser (Zipser: an ethnic German living in the Szepesség region, called Zips in German), a Protestant minister, at the close of the 18th century (*Freymüthige Bemerkungen eines Ungars über sein Vaterland. Auf einer Reise durch einige Ungarische Provinzen. Teutschland, 1799*). The author describes the town as a vibrant, hospitable place, which was benevolent towards newcomers, and offers a vivid portrayal of the town's Greek and Gypsy population. A traveller from Leipzig, J. G. Elsner wrote about the many Jews living in and around Miskolc in his travelogue (*Ungarn durchreiset, beurtheilet und beschrieben. I. Leipzig, 1840*). Several Frenchmen visited the town, including François Xavier de Feller, a Jesuit from Luxemburg, who made a pilgrimage to the grave of Didák Kelemen, the abbot of the Grey Friars, who had lived in Miskolc and was revered as a saint by the locals. English travellers too made their way to the town; one of them, Reginald Heber, later appointed bishop of Calcutta, arrived here in 1806. He found lodgings with the postmaster, with whom he conversed in Latin about the Napoleonic Wars. The postmaster confided to him that he opposed the Hapsburgs, who in his opinion had ruined the Hungarian people. The most colourful description of Miskolc was written by Božena Němcová, the acclaimed Czech writer, who had spent a longer period of time in the town in 1851.

A growing interest in Miskolc can be noted in the 19th century Hungarian press, no doubt because it was one of the country's most rapidly growing towns. After undergoing rapid industrialisation, Miskolc became a rather shabby town, with mostly unpaved, muddy streets. Most travellers were charmed by the scenery around Miskolc and they also emphasised the churches of the many different denominations. The locals apparently shared these views. In her memoirs, Mrs Déry, the acclaimed Hungarian actress reminisces that in her youth she often appeared on the stage in Miskolc, whose inhabitants were enthusiastic theatregoers.

Éva Gyulai

SZATMÁRNÉMETI PAP ISTVÁN VERSES FÖLDRAJZKÖNYVECSKÉJE

JÁNOS ISTVÁN

A Rákóczi-szabadságharc utáni évtizedek egyik legfontosabb kultúrtörténeti momentuma kétségkívül a szatmárnémeti nyomda alapítása volt. A szatmári békét követő politikai-szellemi vákuumban viszonylag kevesen merészkedtek új, nemzetépítő kulturális tevékenységet felvállalni, lévén politikai felhangja minden magyar vonatkozású szellemi megnyilatkozásnak.

Az országépítő kevesek sorába tartozik Károlyi Ferenc gróf, a szatmári pacificator Károlyi Sándor fia, aki mint szatmári főispán nem csupán Nyíregyháza újjáalapításával szerzett történelmi érdemeket, de nevéhez fűződik annak a nagykárolyi nyomdának alapítása is, mely az elsők között állott a magyar alapfokú oktatás szolgálatába. Károlyi Ferenc világosan látta a tiszántúli országrész szellemi elmaradottságát, s ez a felismerés érlelte meg benne a nyomdaalapítás gondolatát is.

Károlyi Ferenc Szatmárnémeti Pap Istvánt bízta meg a nyomda felállításával és vezetésével, aki miután 1754-ben megvásárolta az 1668-ból való lőcsei Brewer-nyomda felszerelésének egy részét, még ugyanebben az évben Bíró Mihály nyomdásszal együtt ábécéskönyvek nyomtatásába kezdett. Számos kedvezőtlen esemény (főként a rosszakarók áskálódása) miatt a nyomtatás egy esztendeig szünetelt, s csak 1755 októberétől indult újra, miután Mária Terézia kiváltságlevélben engedélyezte Károlyi Ferenc nyomdájának működését, de még így sem kerülhette ki a helytartótanács és az egyház cenzúráját.

Nem célunk a nyomda részletes történetét ismertetni, mindössze utalni szeretnénk volna arra a kontextusra, melyben a nagykárolyi sajtó elemi iskolai tankönyvei – a régióban úttörő jelleggel – napvilágra jöttek. Károlyi népművelő programja lelkes támogatóra talált a nyomda vezetőjében, Szatmárnémeti Pap Istvánban, aki 1756-ban adta ki saját verses országismertető könyvecskéjét *Magyarország versekben való rövid leírása...* címen. A rövid, mindössze kilenc számozatlan levélre nyomott nyolcadrét füzetet az akkori cenzor fiának, Zanathi Mihálynak ajánlotta. A könyvecske egyébként annyira kelendő volt, hogy 1768-ig négy (szövegében változatlan) kiadást ért meg.

Szatmárnémeti Pap István kizárólag Magyarország verses geográfiájával foglalkozik, érdekes módon Erdélyt csupán egy utalás erejéig említi, mint az egykori virágzó magyar királyság nevezetes részét. A világot négy részre osztván fel Európa leírásával vezet be mondandóját:

*Europát inkább lakják keresztyének,
Meg-ülték számtalan lakos Jövevények,
Ebben mennyi Ország, annyi sok Törvények
Vagynak, s pénzzel telnek sok üres erszények.*

Itt aztán hosszabban elidőz s szerző, tekintettel arra, hogy a geográfiai téma egy pikánsnak is felfogható hasonlatban folytatódik, amennyiben Európa „egy Szűz-Leánynak formájában adatik elő a geographusoktól”:

*A Geographusok egy Szűz formájára
Europát írták gyémánt oltárára:
Vég Portugalliát nyomták homlokára,
Szép Spanyol Országot fényes ortzájára.*

*Arany almás melyén Frantziák s a nyakán
Németek, Lengyelek szép kartsú derekán,
A Magyarok pedig fellyül jobb-ágyékán,
Múlatnak Törökök e Szűznek hátulján.*

*Jobb-kezén Olaszok, balon Britannusok,
Tántzolnak sokféle Nemzetek: Anglusok;
Két hónallja alatt Belgák, Helvétusok
Szorongnak, mivel ott sokak a lakosok;*

*Három Ország ült-fel térde kalátsára:
Dánia, Svétzia, és Norvég hátára,
Muszkák szoknyájára ragadnak s lábára,
Ne tágíts e szűzön: jutsz Magyar-Országgra.*

Nyilvánvaló, hogy valamely közismert allegorikus Európa-térkép lebeghetett a szerző szeme előtt, hiszen az ikonográfiai hagyományban – melyet didaktikus célokból az oktatás is alkalmazott – a geográfiai munkákban is eléggé elterjedt volt Európa ilyen jellegű ábrázolása. Magyarország Szatmárnémeti allegorikus előadásában a „Szűz... *jobb vékonyán*” helyezkedik el, melynek ismertetésére – miután alaposan elemezte európai környezetét – most már bátran rátérhet a szerző. Ezek után Magyarország határait, folyóit és tavait veszi sorra, majd három nagy földrajzi egységre osztván az országot (Dunántúl, Dunán innen, Tiszántúl) minden egyes vármegyének szentel egy-egy négyesoros négyesrímű strófát. A negyvenhat vármegye közül csak Bács, Bihar és Szatmár vármegyék részesülnek megkülönböztetett bánásmódban – ők ugyanis két-két strófával vannak képviselve.

Az ily módon meglehetősen sommás előadásba a fontosabb vármegyei városokon kívül csupán a vármegye közvéleményben meggyökeresedett karakterisztikuma fér csupán bele. Így pl. Trencsény vármegyének „*Hever földén széjjel sok jóféle kova, / Mellyből szikrát hány Thót patkós lábú lova*”, ellenben Nyitra vármegyében „*A ruhátlan testet fedi szőtt szűr darótz, Árva vármegyének viszont „szántó földe nints annyi mint hegye / Azért is szűk nyárban mind szűnyogja s legye.*” Nem mulasztja el rímbe szedni a nevezetesebb városokat sem, megemlítvén a fontosabb mezőgazdasági, ipari terményeit, természeti kincseit s olykor még a megyei ár- és bérviszonyokra is utal:

*Sáros Vármegyében vagyon Bártfa, Sáros,
Kis-Szeben, Eperjes, Sóvár, Kapuváros,
Makovitz és Sebes, holott minden árros,
Melly beteg erszénynek igen nagyon káros.*

*Siess hamar menni ZEMPLÉN Vármegyére:
Zemplén, Sáros-Patak, Tokaj, Mád hegyére;
Tarczal, Tállya, híres jó borok tövére,
Hol egy átalag bor majd egy ember bére*

Szatmár vármegyének – érthető okok miatt – már két teljes strófát szentel Szatmárnémeti:

*Nézd el már helyeit SZATMÁR Vármegyének,
Szatmár, Károly, Megyes, Nagy-bánya hegyének
Tsudálhadd nemeit aknáí értzének.
Arany s Űst pénzt verő számtalan művének.*

*Betsüld Etsed táját bővös halairól;
Erdődöt; Béltket kedves borairól;
Ezeknek határit maktermő-fáiról;
Oláhos lakosit vidám tántzairól.*

A Szatmárnémeti által követett módszer roppant egyszerű, viszont a legfontosabb elemi ismeretek közlésére, memorizálásra igen alkalmas: fiktív utazóként járja be Magyarországot PoZsony vármegyénél kezdve, s Sopronnál végezve az országismertető sétát. A vármegye megnevezése után következik néhány legfontosabb város, folyó, hegy, mező stb. megnevezése, majd rövid értékelés a természeti értékek valamint a gazdasági viszonyok, termények megemlítésével, mindez a négy sor adta keretek között. A búza- és bortermeles adja meg az értékelés fő szempontjait. Pl. Árva vármegyének „Búzája sem terem...”, Borsod vármegyében viszont „Miskóltzi borban sok kantsó meg merül”, a „...JÁSZSÁG, Kunság, buzája is bőves,/...Mátrán bort lelsz, mert szőlője leves”, Pest olyan vármegye, „A jó veres bortúl hol meg-vidúl sok rest,/ Meleg feredőben kiket ér hajnal s est”, Békésben viszont „Vagyon búza, Árpa, sok Köles s Zab halom”, Biharban „jó fejr bor várja szomjú torkát készen”, Szekszárdon pedig „jóféle bor üt Ember fejében”. Szabolcs vármegyét a szegények közé sorolja, mivel „Szoboszló, Böszörmény, Hadház Pirts nyomorog”. Ugyancsak a szegénység jele a bor hiánya: „Ungvár vármegyében bő bort te ne keress,/ Ha szomjúzul innya ros pálinkát szeress”, pedig még a kis Ugocsában is „jutsz elég gyümölcs-fára,/ Hogy ha áhsítózol szilvára s almára”. Megjelennek Szatmárnémeti leírásában a megyék hegy és vízrajzi viszonyai mellett az etnikai sajátosságok is nem csupán az idézett Szatmár vármegyéről szóló részletben, de különös tekintettel pl. Esztergom vármegyére, „Hol Demes, Esztergom esik, s Érsek Újvár,/ Magyar, Thót, Németet kerületi bé-zár,/ Kikre talál aki ebben fel s alá jár”, soproni óbortól a „lakos nép” (német) „magyar nyelvet sodor”. Olykor történelmi utalások is színesítik az országismertető körutat:

*TÖMÖSVÁR Vármegye vagy Bánátus széle,
Tömösvár, Orsova, Ujpalánkja véle,
Kárensébes, Pantsov, hol nemzet sokféle,
Török s Magyar kardnak sokszor tsorbult éle.*

*KOMÁROM Vármegye Dunán által hata,
Itt Komárom, hol még nem nyert Török tsata,*

*Tsalló köz; Aranyos, kívül esik Tata,
Mellyet Theodatus Olasz fundáltata.*

Szatmárnémeti Pap István munkácskája, habár nyelvileg fogyatékos és tényanyagában az akkoriban elvárható földrajzi minimumot sem éri el, mégis úttörő kezdeményezésnek számít. A szerző – úgy tűnik – nem csupán a népoktatás gondjain szeretett volna segíteni, hanem egyben olyan országismeretre vezérlő kalauzt kívánt olvasói kezébe adni, mellyel a patrióta magyarság-tudatot is erősíteni kívánta. Ezt a sejtést látszik erősíteni az a tény, hogy a kuruc küzdelmek után elemi iskolává visszaminősített szatmári valamint németi iskolák egyre inkább orientálódtak a magyar nyelvű oktatás irányába, s ezt az igényt is igyekezett kielégíteni a nagykárolyi nyomda vezetője.

A földrajzi tankönyvek iránti érdeklődés bizonyára nagy lehetett, hiszen a nagykárolyi nyomda következő kiadványa is geográfiai tankönyv volt: Vetsei P. István *Magyar Geografiája* 1757-ben jelent meg. Ez már valóban jól hasznosítható, terjedelmes (451 lapos!) tankönyv volt, mely elsősorban a világföldrajzzal foglalkozott, Magyarországot éppen csak érintette. Jóllehet terjedelmében messze meghaladta Szatmárnémeti Pap István munkáját, mégsem tette azt nélkülözhetővé, hiszen „*az oskolákban tanuló nevedékeny ifjatskák taníttatásokra*” készült könyvecske egyike az elsőknek, amelyek a tanulók életkori sajtságainak megfelelően íródtak, s már csak ezért is joggal tekinthető a sok kiadást megért népiskolai földrajzknönyv, a Losontzi István által írt *Hármas kis tükör* (Pozsony, 1773) közvetlen előzményének.

IRODALOM

Éble Gábor

1891 Egy magyar nyomda a XVIII. században. Budapest

Gárdonyi Albert

1917 Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a XVIII. században. Budapest

Losontzi István

1773 Hármas kis tükör. Pozsony

Novák László

1928–29 A nyomdászat története. Budapest

Szatmárnémeti Pap István

1756 Magyarország versekben való rövid le-írása, mellyet Zanathi Mihály nevedékeny ifjatska kívánságára Sz. Németi Pap István rendben szedett s most leg- először ki-adott. Nagykároly

Végh Oszkár

1976 Nyomdászat Magyarországon. Budapest

SMALL GEOGRAPHICAL BOOK FROM THE 18TH CENTURY

The subject of present study is a Hungarian geographical school-book , wich written and edited by Szatmárnémeti Pap István printer in 1758, in Nagykároly. This publication was the first geographical scool book in verse written in Hungary. This small book is a practical guide into Hungary's geography and history int he 18th century, and it is also a very important document of history of the press. This study is an important addition to the resaerches of the old Hungarian cultural history and history of edition of school-books.

István János

ADALÉKOK A 18. SZÁZADI MAGYARORSZÁG CIGÁNYSÁGÁNAK ÉLETÉRŐL A SZEPES VÁRMEGYEI CIGÁNYÖSSZEÍRÁS TÜKRÉBEN

HAZAG ÁDÁM

A jelenlegi tanulmány az egy évvel ezelőtt elkezdett tanulmány sorozat része, melynek célja, hogy felmérésre kerüljön a magyarországi cigányság lélekszáma, életmódja, társadalmi helyzete az 1767. december 10-én Mária Terézia által kiadott rendelet alapján, mely előírta a cigányság első országos összeírását. A tanulmány sorozat első része Gömör, illetve Torna megye cigányösszeírásaival foglalkozott, a mostani tanulmány pedig Szepes vármegye cigányösszeírását dolgozza fel. A választás két ok miatt esett erre a területre, egyfelől a rendelkezésre álló anyagok ennek a területnek a feldolgozását tették lehetővé, másfelől pedig egy szűken vett régiós egység értékelését adja. A tanulmány célja az, hogy három vármegye¹ adatait a lehetőségek figyelembevételével elemezsem, és az eredményeket összehasonlítsam annak reményében, hogy többet tudhassunk meg a 18. században Magyarországon élő cigányság életével kapcsolatban. Reményeim szerint ez a munka tovább bővül majd, újabb vármegyék cigányösszeírása kerül feldolgozásra, ezzel gyarapítva az adatokat, míg végül egy országos szintű adatállomány nem áll rendelkezésre. Természetesen a munkát ekkor sem lehet teljesnek tekinteni, hiszen összeírások nem csak ekkor készültek, hanem későbbi időszakokban is, ezért fontosnak tartom ezek elemzését is, melyek további fontos információkat tárhatnak fel a cigányság magyarországi életével kapcsolatban.

Az összeírások elemzésénél újabb, és a már eddigiekben vizsgált nehézségekbe ütközhet a kutató, ezért előfordulhat, hogy a már tárgyalt problémák újra felvetődnek ebben az írásban is, ezért előre is elnézést kérek.

Nem térnék ki itt az összeírást megelőző történeti előzményekre, hisz ennek okairól és szükségességéről, valamint a cigányság magyarországi megjelenéséről és történetéről az előzőekben már írtam. Az összeírásokkal kapcsolatban inkább az egyes területekre jellemző, vagy kiemelkedő jellemzőket venném elő, ezekről írnék bővebben.

A tanulmányt a Szepes vármegyei összeírás jellegzetességeivel kezdeném. Az 1768. évi összeírás elrendelésekor az összeírások szempontjait egységes módon adták meg a végrehajtóknak. Az összeírásoknak tartalmazni kellett² a cigány családok lakóhelyének nevét, a család-, illetve a keresztnévet.³ Ezen kívül a családfő és feleségének életkorát, a családfő foglalkozását,⁴ a család felett álló uradalom nevét, a család vallási hovatartozását, valamint gyermekeik keresztnévet és életkorát. Az összeírások megbízhatatlanságát több okra vezethetjük vissza, egyfelől az összeírást végzők érdekei, érdektelensége, valamint a cigányság sajátos életmódja miatt az összeírásokban szereplő adatok inkább csak megközelítőleg fedik a valóságot, biztos adatokkal nem szolgálnak. Ha a Szepes vármegyében készült összeírást vesszük alapul, rögtön feltűnhet az, hogy

¹ Torna, Gömör illetve Szepes vármegye.

² Kellett volna.

³ Külön a családfőét, illetve a feleségét, a feleség esetében természetesen csak a keresztnévet.

⁴ Ha ez meghatározható volt.

elenyésző⁵ mennyiségű azoknak a családoknak a száma, ahol nem tüntették fel azt az uradalmat, ahol az illető család élt. Ha megnézzük a korabeli iratokat, tudhatjuk, a 18. század végén még igen sok vándorló életmódot folytató cigánycsoport, illetve család élt Magyarországon, ebből kitűnik, hogy az összeírást végzők csak azokat a családokat írták össze, akik vélhetően letelepedett, vagy ideiglenesen letelepedett életmódot folytattak. Az ideiglenes letelepedés mellett szólnak a korábbi elemzések eredményei.⁶ Több miskolci cigányságot érintő összeírásból kiderül, hogy sok család csak időlegesen telepedett meg a városban, a későbbi összeírásokban már nem kerültek feljegyzésre, valószínűleg elköltöztek. A Szepes vármegyei összeírás esetében két járásban maradéktalanul felvették a szükséges adatokat, viszont a második járásban csak a családfő nevét jegyezték fel, illetve azt a tényt, hogy házas-e, ha nem akkor milyen okból.⁷ Itt lehetünk tanúi az összeírások visszás mivoltának, hiszen hiányként könyvelhetjük el a feleség nevét, viszont minden esetben találkozhatunk családi állapotával, amit más járások esetében csak elvéve jegyezték fel. Ugyanebben a járásban vetődik fel az a kérdés is, hogy miért nem rögzítették a családfő, illetve a feleség életkorát sem, noha a gyermekek életkorát hiánytalanul feljegyezték. Ennek oka lehet a végrehajtó hatalom figyelmetlensége, a rendelet félreértelmezése, de oka lehet valamilyen jól felfogott érdek is, ami arra sarkallta az összeírást végzőket, hogy bizonyos adatokat ne rögzítsenek. Mivel az életkor feljegyzésének hiánya mögött nem látok valós érdeket, ezért azt a lehetőséget tartom valószínűbbnek, hogy a végrehajtók félreértés, vagy csak érdektelenség miatt nem jegyezték fel ezeket az adatokat. Ezen ok szemmeltartása mellett tudnunk kell azt is, hogy a cigányság körében az életkor nem játszott fontos szerepet, ha megnézzük a felnőtt cigánylakosság életkori adatait, rögtön feltűnhet a nagyszámú kerekített életkor. Ennek több oka is lehetséges, bár mindkét ok a cigányság sajátos időfelfogásának tekinthető. A cigányok sok esetben nem törődtek életkorukkal, illetve nem a megszokott módon értelmezték azt, ezért vagy irreális életkort mondtak be, vagy az összeírók saját véleményére kellett támaszkodni. Ilyen alapon a gyermekek életkorával kapcsolatban is kétség merülhet fel, a 15 éven felüli gyermekek esetében itt is sokszor találkozhatunk kerek életkorral, kisebb gyermekek esetében azonban az összeíróknak könnyebb dolga lehetett, hisz 10 éves kor alatt könnyebb meghatározni az életkort.

Szepes vármegye cigány kovácsai

Szepes vármegye cigányösszeírásában a második járásban találkozhatunk egy „új” foglalkozási megnevezéssel, ez pedig a *faber ferrarius*, amely megnevezés kovácsot jelöl. A megelőző tanulmányban a *faber* latin megnevezést egyértelműen kovácsnak értelmeztem,⁸ viszont a latin kifejezés kemény anyaggal foglalkozó⁹ mesterembert jelöl, de mivel az előző összeírások nem tértek ki részletesen arra, hogy a *faber* megjelölés valójában milyen kézművestevékenységet takar, ezért a legvalószínűbb foglalkozási ágat valószínűsítettem. A Szepes vármegyei összeírásban a *faber ferrarius* kifejezés már egyértelműen jelzi, hogy az illető kézműves kifejezetten vassal, azaz vaskovácsolással foglalkozott, ez az új fejlemény ellenben nem jelenti azt, hogy az előző tanulmányban *faber* – kovács megjelölés nem minden esetben helytálló. Akkor sem lenne valós az állítás, ha

⁵ Mindössze két esetben.

⁶ *Tóth P.*, 1993. 205–215.

⁷ Özvegy, illetve nőtlen.

⁸ Ebben az időszakban ezt a megnevezést általában így értelmezték.

⁹ Tehát kő, fém, fa, így kőfaragó, kovács, asztalos.

minden esetben egyértelműen kovácsként értelmeznénk, annak ellenére, hogy a 18. századi összeírások alapján a cigány férfiak háromnegyede kézműves volt, nagyrészüik valószínűleg fémmegmunkálással foglalkozott.¹⁰ Ezért az összefoglaló táblázatban már külön két foglalkozásként tüntettem fel, azonban mindvégig szem előtt kell tartani, hogy a kézművesként feltüntetett csoport tagjainak jelentős része valóban kovács lehetett. Mindenesetre ez a kivétel lehetőséget ad számunkra arra, hogy megbecsüljük, milyen számarányt takarhat a kézművesek között a kovácsok száma. Természetesen ez a becslés nem lehet pontos, mivel különböző cigánycsoportokban más-más foglalkozási ág volt a megélhetés fő forrása, emellett az élettér is meghatározó lehetett. Mind Gömör, mind Szepes vármegyére jellemző volt a vaslelő- valamint vasfeldolgozó helyek magas száma, ennek ellenére Szepes vármegyében csak egy járásban, míg Gömör vármegyében egyetlen esetben sem találkozunk a kovács¹¹ megnevezéssel. Az viszont rögtön szembetűnhet, hogy mind Szepes, mind Gömör vármegyében több kézművest találunk, mint Torna vármegyében, sőt az utóbbi vármegyében sokkal nagyobb számban találkozunk mezőgazdasági munkával foglalkozó, illetve muzsikus cigányokkal is.

Felvetődik a kérdés, hogy miért lehet ilyen eltérés azzal kapcsolatban, hogy különböző területeken milyen megnevezésekkel vették fel az adatokat. Ennek megválaszolásához tudnunk kell, hogy a helyi hatóságoknak nem igen volt ínyére Mária Terézia rendelete, mely előírta a cigányság tételes összeírását. Az adatfelvevők gyakran saját érdekeiket nézték az összeírások során, ezért fordulhatott elő, hogy egy-egy adatfelvevő nem az előírt rendszer szerint, esetleg egyes adatokat kihagyva rögzítette az adatokat. Mint már előző tanulmányomban kitértem rá, az állami érdek ellenére az összeírásért felelős hivatalnokok nem minden cigány család adatait rögzítették, a vándorló, sátras cigányok adataival szinte sehol sem találkozunk,¹² ennek oka az, hogy ilyen esetekben a járásnak lett volna felelőssége ezeket a cigányokat letelepíteni, és felelősséget vállalni tetteikért, ezért inkább az összeírásokban meg sem említették őket. A rendelettel kapcsolatban valószínűleg sok értelmezési hiba is felmerülhetett, ilyen található Szepes vármegye második járásában is, ahol a családokban az anya és a családfők életkorának bejegyzése nem szerepel, azonban minden más részletes leírásra került. A Szepes vármegyei összeírásban elhanyagolható kivétellel megtalálhatjuk az egyes családok felett álló uradalmi nevét is, ezért biztosra vehetjük, hogy az összeírás csak a letelepedett, házzal rendelkező cigány családokra terjedt ki, a néhány kivétel inkább figyelmetlenség-ből, tudatlanságból adódhatott, hisz tudható, hogy ebben az időszakban a vándorló cigányok száma még igen magas volt.

Ha megnézzük Észak-Magyarország vasbányáinak 1780-as térképét¹³ látható, hogy Szepes vármegyében több kisebb-nagyobb jelentőségű vasbánya, illetve vasolvasztó hámor működött, melyek állami, földesúri, városi, községi vagy nemesi, polgári illetve jobbágyi tulajdonban voltak. Az összeírás alapján megállapítható, hogy az itteni három jelentősebb vasfeldolgozást végző helységben találunk cigányokat. Azonban újabb kérdéseket vet fel az, hogy a kiemelkedő vaslelő- és feldolgozóhelyeken élő cigányok általában nem fémművességgel foglalkoznak, illetve nem ilyen címen vannak feltüntetve. Krompach településen két kovácsot¹⁴ írtak össze és egy zenészt,¹⁵ Margitfalván

¹⁰ Bódi Zs., 2001. 4.

¹¹ Faber ferrarius.

¹² Eddig ilyen adattal nem találkoztam.

¹³ Ember Gy.–Heckenast G., X. kötetes Magyar Történelem (1686–1790) II. kötet, (19. térkép).

¹⁴ Faber ferrarius.

¹⁵ Fidicen.

négy zenészt, míg Folkmárban két kézművest¹⁶. Ahogy az összeírások elemzésének eredményeképpen feltüntetett táblázatból is kiderül ebben a járásban 30 családfő foglalkozásaként egyértelműen a kovács van megadva, így azonban kérdésessé válik, hogy az illető kovácsok hol is dolgozhattak. A kérdésre két válasz lehetséges, egyrészt elképzelhető, hogy a cigány kovácsok nem örvendtek túl jó hírnévnek, ezért csak itt-ott alkalmazták őket a vaslelő- illetve feldolgozó helyeken, hisz a cigány kovácsok általában csak kisebb vasmunkákat, javításokat végeztek, ezért a nagyobb fémfeldolgozó helyek nem tudták őket alkalmazni. Másrészt felmerül, hogy az összeírást végzők nem megfelelő adatokat vettek fel, hisz ha a cigány kovácsok és fémművesek árszabásait vesszük figyelembe munkájuk igen olcsó volt, amellyel valószínűleg más társaságok, személyek érdekeit sérthették. Az uradalmak fémfeldolgozó műhelyeiben azonban valószínűleg jó hasznukat vehették, ha másképpen nem is, idénymunkában, vagy a hulladékanyag feldolgozásában.

Az összeírásnak e területre vonatkozó részéből azonban mindenképpen az a következtetés vonható le, hogy a fémművességgel foglalkozó cigányok nem a nagyobb nyersanyaglelőhelyeken éltek, valószínűleg csak innen szerezték be a munkájukhoz nélkülözhetetlen nyersanyagot. Hogy tisztább képet kaphassunk a cigány kovácsok általános életéről, a forrásokhoz kell folyamodnunk.

Egy 1496-os forrás arról számol be, hogy II. Ulászló Budán menlevelet adott ki Bolgár Tamás cigányvajdának és huszonöt sátornyi cigányának, mivel azok hadiszert gyártottak a pécsi püspök számára.¹⁷ Egy 1704-es forrás arról számol be, hogy Czigány Palkó kapott pénzt patkószögek veréséért, valamint más cigányok is, akik a városháza ajtajára csináltak sarokvasakat.¹⁸ További adatokkal szolgál Miskolc 1739-ben kelt árszabása, melyben a cigány kovácsok által készített árucikkek és áraik kerültek feltüntetésre.¹⁹ Az árszabásból kiderül, hogy a cigány kovácsok egyszerű, kiegészítő jellegű árukat készítettek, csoroszlyát, marokvasat, szegeket, valamint áruiknál különbséget tesznek a színvasból, illetve „dirib-darab vasból” készített áruk között. A forrásból kiderül, hogy milyen eszközök készítésével foglalkoztak leginkább a cigány kovácsok, illetve milyen áruk készítését engedélyezték számukra. Emellett fény derül arra is, hogy sok cigány maradék vasakból dolgozott, illetve, hogy igen olcsón dolgoztak.

Ezekből az adatokból látható, hogy a cigány kovácsok általában nem szakemberként, hanem kisebb fémmunkák elvégzőiként jelennek meg a forrásokban. Munkájukat sokan és sok helyen hasznosították, de több helyen is elutasításra találtak. A cigányság hagyományos életmódja miatt valószínűtlen, hogy cigány kovácsok felszerelt műhelyekkel rendelkeztek volna, a későbbi időkben is inkább jellemző volt rájuk a könnyen mozgatható „műhely”, melyet gyalogosan, vagy esetleg szekéren könnyen és gyorsan tudtak mozgatni. Kovácsmesterségük általában kimerült kisebb javítási munkák elvégzésében, vagy egy-két egyszerűbb készáru, kések, cigányfűrő, szögek elkészítésében. Voltak, akik uradalmi szolgálatban álltak, az uradalmak biztosították a számukra szükséges vasat, megszábták az elkészítendő késztermék mennyiségét, és meghatározott áron átvették azt tőlük.²⁰ A városokban azonban más volt a helyzet, mivel sokkal olcsóbban dolgoztak,

¹⁶ Faber

¹⁷ Hegedűs S., 2000. 7.

¹⁸ B.-A.-Z. Megyei Levéltár, IV/1501f.: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Borsod Miskolc metróváros tanácsának iratai: Városgazdai számadások.

¹⁹ B.-A.-Z. Megyei Levéltár, IV/501/b. Fs. I. Fr. 64.: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Borsod Közgyűlési iratok (Acta politica).

²⁰ Bódi Zs., 2001. 3.

mint a helyi céhek, ezért hamar érdekellentét alakult ki közöttük, példa erre egy 1670-ben Debrecenben kiadott szabályzat, mely az alábbiakban szabta meg a cigány kovácsok működési körét: „A cigányok műve: békó, rostély, kolomp, doromb, fogó, nyárs, iszkába, léczszeg, kapa, ásó, zszindelyszeg, zabola. A munkát megújíthatja, fódózhatja. Szántó vasat is czéh mester hírével megcsinálhatja.”²¹

Szepes vármegye cigányösszeírásának elemzése

I. járás:

férfiak átlagéletkora	37,92
nők átlagéletkora	29,4
Fiúgyermek (családban élők) átlagéletkora	9,23
Leánygyermek (családban élők) átlagéletkora	8,3
gyermek számának átlaga családonként	1,6 családnevek alapján 2,54
fiúgyermek aránya családokban	0,92
leánygyermek aránya családokban	0,73
család/fő átlaga	3,52

vallási megoszlás: 42 család katolikus – 100%,

foglalkozásbeli megoszlás: 53 fő (12 fő családjával együtt élő fiúgyermek), kézműves – 98,2%; 1 főnél nincs feltüntetve – 1,8%,

uradalmi megoszlás: 15 család Alexander Görgy – 36%; 12 család Johannes Csáky – 29%; 9 család báró Palocsay – 21%; 3 család Franciscus Máriássy – 7%; 1 család Emerius Csáky – 2%; 1 család caret domini – 2%; 1 család nincs feltüntetve – 2%.

II. járás:

férfiak átlagéletkora	nincs adat
nők átlagéletkora	nincs adat
fiúgyermek (családban élők) átlagéletkora	6,7
leánygyermek (családban élők) átlagéletkora	7,37
gyermek számának átlaga családonként	2,3, családnevek alapján nem értékelhető
fiúgyermek aránya családokban	1,13
leánygyermek aránya családokban	1,18
család/fő átlaga	4,23

vallási megoszlás: 62 család katolikus – 97%; 1 család lutheránus – 1,5%; 1 család rutén – 1,5%,

foglalkozási megoszlás: 62 fő kézműves – 97%; 1 fő zenész és kézműves – 1,5%; 1 fő nincs feltüntetve – 1,5%,

uradalmi megoszlás: 34 család Johannes Csáky – 53%; 13 család Jesuitae Agrienses – 20%; 11 család Xaverius Máriássy – 17%; 2 család Josephus Szirmay – 3%; 2 család Alexander Görgy – 3%; 1 család Georgius Sontagh – 1,5%; 1 család Andreas Károlyi – 1,5%.

²¹ Mezey-Pomogyi-Tauber., 1986. 106.

III. járás:

férfiak átlagéletkora	36,17
nők átlagéletkora	32,54
fiúgyermek (családban élők) átlagéletkora	7
leánygyermek (családban élők) átlagéletkora	8,57
gyermek számának átlaga családonként	2,23, családnevek alapján 3
fiúgyermek aránya családokban	1,3
leánygyermek aránya családokban	0,92
család/fő átlaga	4,19

vallási megoszlás: 48 család katolikus – 92%; 3 családnál nincs feltüntetve – 6%; 1 család lutheránus – 2%,

foglalkozási megoszlás: 30 fő kovács – 60%; 9 fő kézműves – 18%; 8 fő zenész – 16%; 1 fő sintér – 2%; 3 főnél nincs feltüntetve – 6%,

uradalmi megoszlás: 41 család comes Csáky – 80%; 6 család comes Klobusiczky – 12%; 2 család conventus Jászoviensis – 4%; 1 család libertinus – 2%; 1 család nincs feltüntetve – 2%.

Összesített adatok:

férfiak átlagéletkora	37
nők átlagéletkora	31
fiúgyermek (családban élők) átlagéletkora	7,64
leánygyermek (családban élők) átlagéletkora	8,1
gyermek számának átlaga családonként	2,04, családnevek szerint „2,77”
fiúgyermek aránya családokban	1,12
leánygyermek aránya családokban	0,95
család/fő átlaga	3,98

vallási megoszlás: 152 család katolikus – 96%; 2 család lutheránus – 1,5%; 1 család rutén – 0,7%; 3 családnál nincs feltüntetve – 2%,

foglalkozási megoszlás: 125 fő kézműves (faber) – 73%; 30 fő kovács (faber ferrarius) – 18%; 9 fő zenész – 5%; 1 fő sintér; 5 főnél nincs feltüntetve – 3%,

uradalmi megoszlás: 87 család Johannes Csáky – 55%; 17 család Alexander Görgey – 11%; 13 család Jesuitae Agrienses – 8%; 11 család Xaverius Máriássy – 7%; 9 család báró Palocsay – 5%; 6 család comes Klobusiczky – 3,5%; nincs feltüntetve, illetve egyéb uradalmak alá tartoznak 10%.

Összehasonlító táblázatok: foglalkozási megoszlás a három vármegyében

	Torna megye	Gömör megye	Szepes megye
Kézműves (faber)	55 fő – 57%	240 fő – 69%	125 fő – 73%
Kovács (faber ferrarius)			30 fő – 18%
Lakatos	7 fő – 7%		
Borjúpásztor	2 fő – 2%	6 fő – 1%	
Napszámos	2 fő – 2%	3 fő	
Csordás	1 fő – 1%	2 fő	
Kereskedő	1 fő – 1%		

	Torna megye	Gömör megye	Szepes megye
Lópásztor	1 fő – 1%	10 fő – 2%	
Rézműves		2 fő	
Pásztor		8 fő – 1%	
Muzsikus	28 fő – 28%	21 fő – 5%	9 fő – 5%
Libapásztor		1 fő	
Szolga		3 fő	
Marhapásztor		2 fő	
Asztalos		2 fő	
Iparjellegű munkát végzők	62 fő – 64%	256 fő – 75%	155 fő – 91%
Mezőgazdasági jellegű munkát végzők	7 fő – 7%	38 fő – 11%	
Muzsikálásból élők	28 fő – 28%	32 fő – 8%	9 fő – 5%
Foglalkozása nem került feljegyzésre		30 fő – 8%	5 fő – 3%
Egyszerre több foglalkozást űznek		14 fő – 4%	1 fő

A foglalkozások összevetésekor mindenképpen ki kell emelni, hogy ezek az adatok nem mindig fedik a valóságot. Mivel a cigányságot rendeleti úton kötelezték arra, hogy valamilyen foglalkozást űzzenek, ezért sokszor valószínűleg bediktáltak valamilyen adatot, attól függetlenül, hogy valóban ezen foglalkozásból éltek e, vagy egyáltalán értettek volna hozzá. Ez volt a hatóságok érdeke is, hisz a foglalkozást nem űző cigányok ellen nekik kellett volna eljárni, ami többletmunkát jelentett volna, és valószínűleg több esetben veszélyeztette a település békéjét is. A cigányságnak még egy érdeke fűződött valamilyen foglalkozás bizonyos szintű elsajátításához, hiszen egyes kisebb munkák elvégzése sokszor jelenthetett megélhetést, de munkájuk minőségét az is jelzi, hogy sokszor csak ételt, esetleg szálláslehetőséget kaptak munkájukért. Valamilyen munka elvégzésének álruhájában sokszor juthattak be házakba, vagy olyan területre, ahová egyébként nem engedték volna őket, ezt és a munkaadó figyelmetlenségét kihasználva aztán kisebb-nagyobb értékeket is magukhoz vehettek. A munka ürügyén történő lopás és csalások inkább a vándorló közösségekre voltak jellemzőek, hisz a letelepedett családokat ismerték a településen, itt valószínűleg nem kockáztattak, viszont más településekre eljutva, már nyugodtan próbálkozhattak.

A fentiek miatt kell kritikával kezelnünk a foglalkozási megoszlást a cigányok körében, viszont az adatok mindenképpen megmutatják azt, hogy mely foglalkozási ágak voltak elterjedtek a cigányság körében, időbeni vizsgálatával arra is fény derülhet, hogy a foglalkozási arányszámok hogyan változtak idővel. Ez azért is fontos lehet, mert egyes foglalkozási ágak letelepedett életmódra utalnak, ilyenek a mezőgazdasági jellegű foglalkozások, erre azonban csak Gömör megyében találunk példát, itt is elhanyagolható százalékban.

Vallási megoszlás a három vármegyében

	Torna megye	Gömör megye	Szepes megye
Katolikus	53 fő – 67%	170 fő – 48%	152 fő – 96%
Református	27 fő – 33%	64 fő – 18%	2 fő – 1,5%
Kálvinista		103 fő – 29%	

	Torna megye	Gömör megye	Szepes megye
Rutén			1 fő – 0,7%
Vallás nem került bejegyzésre		17 fő – 5%	3 fő – 2%

A cigányság vallási megoszlásával kapcsolatban mindenképpen meg kell jegyez-nünk, hogy általában környezetük vallását követték, ezért általánosnak tekinthető, hogy a település, vagy régió vallási hovatartozása volt számukra is meghatározó. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy vallásukat gyakorolták is, ez csak a beilleszkedés egyik ténye-zője volt számukra, nem jelentett valóságos vallási hovatartozást.

	Torna megye	Gömör megye	Szepes megye
Családos férfiak átlagéletkora	36,8	36,5	37
Családos nők átlagéletkora	31,5	27,5	31
Leánygyermek átlagéletkora	6,8	6,6	8,1
Fiúgyermek átlagéletkora	7,6	8,03	7,64
Leánygyermek számának átlaga a családokban	1,17	1,04	0,95
Fiúgyermek számának átlaga a családokban	1,56	1,26	1,12
Gyermekek aránya a családok számához viszonyítva	2,86	2,3	2,04

A három vármegyében az életkori adatok nem mutatnak jelentős eltéréseket, ezek-nek akkor lenne igazán jelentősége, ha rendelkezésre állnának a nem cigány lakosság hasonló adatai, ezek összevetésével már le lehetne vonni bizonyos következtetéseket.

A cigánylakosság megoszlása négy vármegyében

	Torna megye	Gömör megye	Szepes megye	Pest megye
Cigány lakosság száma az összlakosság számához viszonyítva	nincs adat	1,3%	0,03%	0,5%
Cigánycsaládok által lakott települések aránya	nincs adat	59%	26,6%	73%

A fenti táblázat megmutatja, hogy a cigányság nem képviselt jelentős számarányt a 18. századi Magyarországon. Az értékeléshez természetesen azt is számba kell vennünk, hogy itt csak az ideiglenesen, vagy véglegesen letelepedett családok kerültek feljegyzés-re, míg a vándorló egyének, illetve csoportok itt nem szerepelnek. Ha viszont azt feltéte-lezzük, hogy a letelepedettek aránya csak 10%-a a vándorlók számának,²² akkor sem képviselnek jelentős számarányt például Szepes vármegyében, azonban egy ilyen arány-szám mellett jelentősnek tekinthető számuk Pest és Gömör vármegyékben. Azonban az 1790-es év demográfiai számaint figyelve²³ megállapítható, hogy a cigányság számával ugyan nem foglalkoztak, de az egyéb meghatározás alá tartozó népesség száma csak

²² Ezt az arányt túlzónak tartom.

²³ Ember Gy.–Heckenast G., X. kötetes Magyar Történelem (1686–1790) II. kötet, 70. (4. táblázat).

0,84%. Ez alapján feltételezhető, hogy a cigányság nem képviselhetett sokkal nagyobb arányszámot, ezért inkább azt feltételezném, hogy az egyes vármegyéknel szereplő arányszám közelebb áll a valósághoz, mint ha azt feltételeznénk, hogy minden 10 vándorló családra jutott egy letelepedett, illetve összeírt család. Az arányszámokból megállapítható, hogy kiemelkedő számban csak Gömör vármegyében éltek cigány családok, míg Szepes vármegyében számuk elhanyagolható. Ezek a számok azt mutatják, hogy a cigányság csupán számát tekintve nem jelenthetett volna problémát a vizsgált területeken, hogy mégis igen sok forrás foglalkozik velük, véleményem szerint két oknak köszönhető. Egyfelől az érintett területek hatóságai a rendeletek értelmében kénytelenek voltak foglalkozni az itt élő cigány családokkal, természetesen mindvégig figyelemben tartva saját érdekeiket, másfelől a cigányság sajátos életmódja, illetve a vándorló családok jelentették inkább a problémát éppen úgy, mint azt napjainkban is tapasztalhatjuk.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Szepes vm. lt. Közgyűlési iratok, 1768. Év, 68. fasc. 33–35.

B.-A.-Z. Megyei Levéltár, IV/1501f.: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Borsod Miskolc mezőváros tanácsának iratai: Városgazdai számadások.

B.-A.-Z. Megyei Levéltár, IV/501/b. Fs. I. Fr. 64.: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Borsod Közgyűlési iratok (Acta politica)

IRODALOM

Bódi Zsuzsa

1992 Magyarországi cigány összeírás a 18. században. Phralipe, III. évf. 15–20.

Bódi Zsuzsa (szerk.)

1994 Cigány néprajzi tanulmányok II. Mikszáth Kiadó

Fraser Angus, Sir

2000 Cigányok. Osiris Kiadó

Hegedűs Sándor

2000 Cigány kronológia Konsept-H Kiadó

Mezey Barna (szerk.)

1986 A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban. 1422–1985. Budapest

Tóth Péter

1993 Cigányok Miskolcon a 18. század közepén, In: A Miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXX–XXXI. 205–215.

1994 Kóborlás és letelepedés. (A magyarországi cigányok feudalizmus kori történetéhez) In: Különlenyomat a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Évkönyvéből. VII.

BEITRÄGE ÜBER DAS LEBEN DER ZIGEUNER IN UNGARN IM 18. JAHRHUNDERT, DIE SICH IN DER ZÄHLUNG DER ZIGEUNER IN DEN KOMITATEN VON SZEPEŠ WIDERSPIEGELN

Die aktuelle Studie ist ein Teil der Studienreihe, die vor einem Jahr begann. Deren Ziel ist es, die Zahl, die Lebensweise und die gesellschaftliche Lage der ungarischen Zigeuner zu messen. Dies alles geschieht auf Grund der am 10. Dezember 1767 erlassenen Verordnung von Maria Theresia, die die erste Zählung der Zigeuner vorgeschrieben hatte. Der erste Teil der Studienreihe beschäftigt sich mit der Zählung der Zigeuner in den Komitaten Gömör und Torna, die jetzige Studie verarbeitet die Zählung der Zigeuner im Komitat Szepes. Dieses Gebiet wurde aus zwei Gründen gewählt: Einerseits ermöglichen die zur Verfügung stehenden Materialien die Bearbeitung dieses Gebietes, andererseits ergibt sich daraus eine Bewertung einer eng gehaltenen Regionseinheit. Das Ziel der Studie ist, die Angaben der drei Komitate in Bezug auf die Möglichkeiten zu analysieren und die Ergebnisse zu vergleichen, in der Hoffnung, dass wir über das Leben der Zigeuner in Ungarn im 18. Jahrhundert mehr erfahren können. Ich hoffe, dass diese Arbeit weiter erweitert und die Zählung der Zigeuner der neueren Komitate verarbeitet wird. So können die Angaben erweitert werden, damit ein Datenbestand auf Landesniveau zur Verfügung stehen wird. Natürlich kann man die Arbeit auch dann nicht als vollständig betrachten, da die Zählung nicht nur dann entstanden ist, sondern auch in späteren Zeiträumen. Deshalb halte ich ihre Analyse auch für wichtig, weil sie über das Leben der Zigeuner in Ungarn weitere wichtige Informationen erteilen kann. Die Zählung der Zigeuner im 18. Jahrhundert ist für uns wichtig, weil die zeitgenössischen schriftlichen Quellen das Leben der Zigeuner ziemlich einseitig vorstellen. In den Quellen können wir im Allgemeinen nur auf Vertreter dieser Zigeuner treffen, wenn irgendein Verbrechen geschah. Dann spielen sie als Verbrecher oder Zeuge eine Rolle. Im anderen Teil der schriftlichen Quellen können wir sie als Betroffene von den in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts eingeführten Verordnungen antreffen, die es auf die Ansiedlung und Assimilation der Zigeuner absehen. Hier ist nur ihre allgemeine Beschreibung zu finden, die oft sehr ungenau und pejorativ ist. Viele Quellen beschäftigen sich mit dem Leid der Zigeuner, das ihnen von der Seite der die Verordnungen ausführenden Behörden zugeführt wird. Diese treten mit übertriebenem Eifer gegenüber den in ihrem Gebiet lebenden Zigeunern auf.

Aus den erwähnten Quellen kommen Informationen in Bezug auf die Zahl und die allgemeine Beschäftigung der Zigeuner nicht zum Vorschein. Darauf können die Zählungen eine Antwort geben, wenn man die erwähnten Quellen betrachtet. Ein anderes wichtiges Ergebnis der Analyse der Zählungen könnte sein, dass bei der Analyse der Zählungen verschiedener Regionen die Eigenheiten einzelner Gebiete, die nicht nur für die Vorstellung des Lebens der Zigeuner geeignet sind, zum Vorschein kommen. Der Vergleich mehrerer Zählungen ist deshalb wichtig, weil sie oftmals einander erklären; im Falle des Komitats Szepes ist die Erwähnung der Zigeunerschmiede (*faber ferrarius*) deshalb von großer Bedeutung, weil wir in den bisherigen Zählungen die Bezeichnung „*faber*“ eindeutig als Schmied verstanden, im dritten Bezirk des Komitats Szepes wurden der „*faber*“ (Handwerker) und „*faber ferrarius*“ Schmiede-Handwerker einzeln erwähnt. So können wir darüber einen Überblick gewinnen, wie viele Menschen sich hier eindeutig für Schmiede hielten. Aber diese Zahl kann nicht als allgemein betrachtet werden, was die anderen Gebiete betrifft. Sie zeigt auf jeden Fall, dass die Bezeichnung „*faber*“ nicht eindeutig den Beruf des Schmiedes bedeutet.

Die Analyse der Zählungen ergibt natürlich nur dann ein übersichtliches, auswertbares Bild, wenn sich die Zählungen auch auf immer mehr Zählungen ausdehnen. Die Analyse mehrerer Zählungen in einem Gebiet könnte die Untersuchung der Ansiedlung der Zigeuner ermöglichen. Sie könnte die gebietliche Bewegung ganzer Familien ermöglichen, womit man zeigen könnte, wie erfolgreich die Politik war, die in der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts gestartet wurde, und die die Ansiedlung der Zigeuner in Ungarn, beziehungsweise ihre Assimilation an die Gesellschaft zum Ziel gesetzt hat.

Ádám Hazag

GÖRÖG, MAGYAR, ZSIDÓ BOLTOK ÉS ÜZLETEK MISKOLC BELVÁROSÁBAN A 18–19. SZÁZADBAN

DOBROSSY ISTVÁN

Miskolc város jegyzőkönyvében 1707-ben találjuk az első adatot görög boltosra és bolt-
ra. Ekkor Ötvös Mátyás tiltakozik Forrai János ellen, akinek a kezében van zálogként a
Derék utcában egy fundus. Úgy tűnik, mintha „Pál Deák nevű Görög” ezt a zálogos
telket akarná megszerezni.¹ A következő évben ez a név újra feltűnik, s úgy említik,
hogy Görög Pál az öreg Török István veje, aki három hordó borokat és holmi apróléko-
kat fizetett a város számára.² Bár a név kétségkívül utalhat görög kereskedő korai előfor-
dulására, miskolci nősülése ellentmond a kor kereskedői gyakorlatának. 1714-ben Lul
György nevű görögöt említenek, aki portékája szabad árulhatásáért fordult a tanácshoz.
A jegyzőkönyv bizonyos Pap úr és Fúzi György úr boltjait említi úgy, hogy utóbbit a
szintén görög Tornai György szeretné tíz forintért használni.³ 1716-ban a korábban is
bejegyzett Görög Pál már a város „kettős új boltját az jövő esztendeig” kiárendálta.⁴ Ezt
követően 8 évvel, 1724-ben minden kétséget kizáróan – a miskolciaktól – idegen keres-
kedőkről történik említés, s a következő bejegyzést olvassuk: „Az Görögök, a vagy
Arnótok városunkban levő áros bótokkal, hogy itten vészik az hasznat, alkudjanak meg a
várossal ezen mostan folyo 1724-dik esztendőre hatvan magyar forintokban mf. 60.
melynek meg adására kézbe adással kötelezteti magát hites birájok Görög János.”⁵ 1736-
ban Görög Márton új boltjáról esik szó, amelyet a város fundusán 1734-ben felépített,
s építési költsége 23 f. volt. (Az épület fő oszlopait sövényel befönték, sárral tapasz-
tották, tehát az paticsfalú volt, ledeszkázott padlással, ajtóval, ablakkal ellátva. Ács- és
kovácsmunkát is végeztek rajta.) Egyéves adóját 45 forintban határozták meg, s ebből az
összegeből levonták az építés és az építésben közreműködő mesteremberek díját, amely
23 f. és 41 kr. volt.⁶ Tehát a városnak fizetett évi bérleti díj nagyobb volt, mint a keres-
kedőbolt teljes építési költsége.

1737-ben új kőbolt és új görög bérlő jelent meg a város főutcáján. „Görög Tamás-
nak Várossunk Piattz uttájában lévő Szent Lászlói és Séraffi nevű Fundussain újjonnan
ex fundamento kőből felépítendő Bóltok közzül, ab occidente, az első egy bóltot, az áros
Portékák Conservatoriumával és Lakó Házával együtt... exárendáltuk... Nro 60. Mely-
nek hamarabb lehetőbb fel építésére említett Görög Tamás anticipált és adott Várossunk-
nak fl. 120. ...Hogy az említett Bolt, Conservatorium és Lakóház jó rendel el készülvén
nem másnak, hanem meg írtt Görögh Tamásnak általunk fog resignáltatni.”⁷ A város és a
görög kereskedő közötti szerződés, illetve testimoniális levél további pontjai a „tűzbiz-
tonságról”, kályhás-kemencék építéséről, nyílászáró üveglakról szólnak, s arról, hogy
még további három (ilyen) bolt épül, s ha azokra nem találnak görög bérlőt, úgy azoknak

¹ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501/a. 1. k. 597.

² B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501/a. 1. k. 602.

³ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501/a. 1. k. 654.

⁴ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501/a. 684.

⁵ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501/a. 1. k. 846–847.

⁶ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501/a. II. k. 500.

⁷ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501/a. II. k. 545.

terhe is nevezetre hárul. A négy boltból, raktárból és lakásból álló kereskedő-üzletház építése (a mai Pátia-tömb helyén) tehát 1737-ben kezdődött úgy, hogy a görög megelőlegezte a városnak az építési összeget, a város viszont kötelezettséget vállalt, ha az épület elkészül, annak bérlete Görög Tamás kereskedőt illeti. Tehát a görög kereskedő a saját pénzén épített üzletet csak bérbé vehette a várostól, saját tulajdona nem lehetett. (A város jegyzőkönyve a készülő vagy elkészült boltok egyikében Görög Tódor Jánost jegyzi fel, aki 120 fl. taxát előre fizetett.)⁸

A város jegyzőkönyvében az idegen kereskedőre utaló „görög” családnévként jelenik meg, s Pál, János, Tamás, Tódor keresztnévvel különböztetik meg őket. Ahol a családnév más, mint pl. Lul(?) Leru(?), Tornai vagy esetleg Tódor(?), ott is nehéz az összevetés a későbbi összeírásokkal. Egy közel egyidős szerződésből arra következtethetünk, hogy „görög Tódor” a Demcsa, vagy Demcsa család alapítójával azonos. Leru (Lerro) Georgius 1738 után még 1754-ben is feltűnik, s 1808-ban hal meg. Fia lehetett az a Leru (Lerro) Nikolaosz, aki 1778–1779-ben és 1815-ben is szerepel, s halálát 1825-ben vezették be az anyakönyvbe. A Tódor (Teodor, Teofil?) testvérek(?), így Ferenc és György 1738-ban együtt szerepelnek, de nem biztos, hogy valamelyikük az 1737-ben boltot bérlő Görög Tódor Jánossal azonos.

Ezeket a görögök által bérelt boltokat a piac peremén még 1755-ben is „új boltok”-ként említik a jegyzőkönyvek. (Oka a lassú építés éppúgy lehetett, mint egy tűzvész, vagy más okból bekövetkezett pusztulás utáni újjáépítés.) Szendrei János írja külső megjelenésükről, hogy „ha tekintetbe vesszük, hogy e boltokon négy felé nyíló, bécsi üveg karikákkal készített két nagy ablak volt veres fenyűből, az ablak felek pedig faragott kőből, a zöld mázú négy szegletű, kő aljú boltokban négy gombú ép kályhás kemence volt, az ajtók pedig hamuszín firnajszos festékekkel voltak festve, angliai sarokvassal és rézzel borított pléhhel díszítve s francia rigielekkel bíró zárral ellátva, némileg fogalmat alkothatunk a görög boltok előkelőségéről.”⁹

A görög (vagy zsidó) bérlők üzletfelújítással vagy átépítéssel kapcsolatos iratai 1755 után, a Grassalkovich-szerződést követően a koronauradalmi anyagban, időnként a számlákhoz mellékelte alaprajzokkal is megtalálhatók. Rosa György miskolci kereskedő, aki 1763–1772 között bérelt egy kereskedőboltot, s a szerződés kötelezte az épület állagának megtartására, azért nyújtotta be számláit, hogy azok összegét az uradalom vonja le éves bérleti díjából. Az épületet „fornix mercantitis”-nak, tehát kereskedőháznak említik, s ha igaz a bérlő egy 1770-ben tett vallomása, ezt az épületet az őt Miskolcra hozó Semsí György bérelte (bérelhette), aki Miskolc város igazolása szerint is bolttal bíró kereskedő volt a városban. Rosa a görög kompánia szabályzata értelmében Miskolcon csak egy boltot tarthatott fenn, de hogy szolgáltatásaira igény mutatkozott, Csáton is bérelt üzletet. (Csáton 1760-ban a másik görög árendátor Demeczki István volt. A boltokért 50–50 Ft. árendát fizettek, s feltűntetik, hogy Rosának semmi más vagyona nincs. Itt valóban nem is volt, s ingó-ingatlan vagyona-ra vonatkozóan hasonló nyilatkozatot tett Miskolcon is.)¹⁰ A miskolci kereskedőház az utcára nyíló boltból, s a mögötte lévő raktárból állt. Ehhez épült a háromhelyiséges lakás, amelynek konyhájában kemence volt, s a konyhából lehetett fűteni a két szoba cserépkályháját. Az üzletben és raktárban fűtés nem volt. Az épület mögött (a Pece patak irányába) különálló, s szintén háromhelyiséges lakás helyezkedett el. A két épület között víznyerési és biztonsági okokból kutat fúrattak.

⁸ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501/a. II. k. 605.

⁹ Szendrei J., 1911. IV. k. 806.

¹⁰ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. III. I. 840.

A hátsó épület térkialakítása és beosztása hasonló volt az előtte lévő épületéhez. A ki-egyenlítésre benyújtott számlák összege 1288 forint, amelyeken felsorolták az egyes ott dolgozó mesterembereket is. A ház építője a Miskolcon más építkezéseiről is ismert Johannes Jung.¹¹

1782-ben Pattaki György építkezése miatt levélváltás történt a koronaauradalom, a Kassai és a Pozsonyi Magyar Kamara között. A kereskedő 1782. június 8-án üzletházának építési terveit elkészíttette, s egyben felajánlotta, hogy 4 évi ingyenes bérlet fejében hajlandó a kereskedőüzletet saját költségén megépíttetni. Ezt követően évente 170 Ft bérletet fizetne, ha az uradalom korábbi jogaiban megtartja. A ház homlokzati és alaprajzát Johannes Michael Scheidler készítette, s az egykori Derék utca és Zárda utca sarkán a „Kapitányi szállások” mellett tervezték felépíteni. (Ez a mai színház épülete délkeleti sarkának felel meg.) A rajz szerint az egyetlen helyiségből álló boltnak utcára nyíló ajtaja és ablaka fölött esővédő fedél emelkedett, s a ház minden oldalra lejtő teteje zsindelyfedést kapott volna. Alapterülete 4x3 öl, vagyis 21–22 négyzetméter volt, ami a vastag oldalfalak ellenére sem nevezhető kicsinynek. Szöllősy Ferenc uradalmi intéző a „városrendező” szemével nézve a terveket, annak megépítését nem javasolta, írván: a kérelmezett helyen csak úgy férne el a kereskedőház, ha kiterjeszkedne a térre, vagyis a piac szerepét betöltő utcára, az pedig nem kívánatos, mert ott a hetivásárok alkalmával akadályt jelentene. A Kassai Kamara ezt az anyagot küldte tovább elvi jóváhagyásra Pozsonyba, s megjegyezte, hogy „rontaná a környező épületek összhangját, hacsak méreteit 4x3 ölről le nem vennék 3,1x2,1-re”.¹² A kereskedőbolt további sorsát nem ismerjük, csupán annyi bizonyos, hogy a várt engedély nem érkezett meg. Az így is sokat mond, hogy az épület „kilógott” volna környezetéből, tehát mind nyugati, mind északi oldala be volt már építve. A déli és keleti oldalon pedig a hetipiacoknak helyet adó utcák húzódtak. Pattaki György erre a boltépítésre saját háza és üzletháza felépítése után kért engedélyt, tehát a volt Széchenyi u. 3. szám alatti, 1778-ra elkészült házának terheit ekkorra kipihente. Mivel egy kereskedőnek egy településen csakis egy „vállalkozása” lehetett, valószínű, másnak kívánta átadni.

A Pattaki-tervek végleges elutasítása még nem történt meg, amikor ugyanerre a telekre, ugyanaz a tervező egy kisebb kereskedőbolt dokumentumait készíti el, csupán a megbízó, illetve a bérleti jogra várományos más. Az új terveket „Falk Löbell et comp. gebrüder aus Misgoz” kereskedés nyújtja be azzal, hogy ez kisebb alapterületű épület, s ezért azt támogatja a katonai quartély parancsnoka, Fallet kapitány, de Szöllősy Ferenc diósgyőri uradalmi prefektus is. A héber feliratú, s pecséttel megerősített levél a következőket tartalmazza: “Alább írt ez levelem által adva tudtára az kiknek illik, hogy én Tekintetes Cameralis Prefectus Szöllősy Ferentz úrral, azon Particulácska Dominális Föld iránt, melly az Piatz Utzán az nagyobbik Quartély-ház udvarának szegletén vagyon és melly mészárszéknek utólyára az Dominium által csináltatott, meg egyeztem olly formán, hogy olly Nagyságú Szélességére és Hosszúságára mint az meg nevezett Mészárszék vala, köből álló Bótocksát, Bóthajtással és Sindellel provideálva fel építend az Dominium, 's hozzávaló belső fiókkal is meg lesz csinálva és vass ajtóra, tehát eszten-dőnként száz Rhénes forintokat ... le fogok fizetni.”¹³ A továbbiakban kiderül, hogy 1782 decemberében a diósgyőri provizor, amikor felküldi a bolt terveit mentegetőzik,

¹¹ Komáromy J., 1956. 76–77.

¹² MOL. Kamara Dep. Oeconom. 1782. No 369. 3–4.

¹³ MOL. Kamara Dep. Oeconom. 1783. No. 1779. 23–25. (A jelzeteket vö. Nagy I.–F. Kiss E., 1995. 523–533.)

hogy a korábban felterjesztett Pattaki-féle tervek helyett most már ezt ajánlja. Azt is megjegyzi, hogy beszélt Fallet kapitánnyal (a Miskolcra szállásolt lovas alakulat parancsnokával), aki nem tiltakozik az ellen, hogy a bolt építkezés néhány hüvelykkel belenyúljon a quartély-ház területébe.¹⁴ Az ún. „kisebbik” bolt tervét redukált költségvetéssel (484 Ft) elfogadják, s 1783. szept. 20-án a Pozsonyi Kamara engedélyezi a miskolci bolt építését.

A két dokumentáció részletesebb idézését az indokolta, hogy konkrét példát látunk a görög–zsidó kereskedelmi kapcsolatokra, illetve a két kereskedőcsoport egymáshoz való viszonyára, s annak megítélésére. A „Pattaky György et Compani” ajánlata az uradalomnak: nagyobb kereskedőbolt saját pénzből való felépítése, négy évig bérletmentesség (az építési költségek fejében), majd évente 170 Rft. évi bérleti díj. A „Falk Löbell et Compani” ajánlata az uradalomnak: kisebb kereskedőbolt uradalmi pénzen való megépítésének kérése, majd évi 100 Rft. évi bérleti díj fizetése. Az aránytalanul különböző két javaslatból az uradalom mégis a rosszabbnak, a gyengébbnek, előnytelenebbnek tűnőt támogatja, s ez az építkezés meg is valósul. Más példákön is látjuk az uradalom egyensúlytartásra épülő diplomáciáját. A görög kompánia „nagyon erős”, fénykorát éli a városban, minden adóztatással kapcsolatos elvárásnak eleget tud tenni. A zsidó kompánia „erősödik”, nagyobb számú betelepülésük most érzékelhető, s védelmi pénzt fizetnek a településeken maradhatásukért. A görögök szabályrendelete megfogalmazza, hogy zsidó kereskedőre közös érdekből licitálni kell, hogy ne telepedhessenek le a városban. Az uradalomnak meg – leegyszerűsítve – az az érdeke, hogy legyen „többet ígérő”, legyen konkurencia, hiszen mind a görög, mind a zsidó kereskedő egymás ellen, s az uradalom javára gerjeszti az árakat.

A diósgyőri koronauradalom 1783-ban összeíratta a hozzá tartozó mezővárosok és falvak területén lévő, s hasznot hajtó (bérbe adott) ingatlanait. A miskolci boltok, vendéglők, mézárszékek, pincék száma 31 darab volt, beleértve más, hasznot hozó objektumokat (malom, téglavető, tárház, serfőző) és „szolgálati házakat” (Vay-ház, uradalmi ügyvéd háza, piac-bíró háza egy öreg és egy új ház).¹⁵ A leírás indoka annak felbecsülése volt, hogy az 1781. évi tűzvész után milyen szintre jutott az újjáépítés, vagy a helyreállítás. Kiderül, hogy több mézárszék és bormérés mellett egyetlen uradalmi kávéház és két kereskedőház (fornix mercantil) képezi a bérlet tárgyát. A két kereskedő-ház egyike a Seraffi-funduson, még a másik a Döry-funduson áll, s mindkettőben több boltot bérelnek egymás mellett a görögök és a zsidók.

A kávéházakat, s a kávéházbajárás szokását Miskolcon a görögök honosították meg, olvasható a korábbi várostörténeti feldolgozásokban.¹⁶ Ezt támasztja alá az a görögökről írt miskolci gúnyvers, amely foglalkozásukról mondja: „Ki kalmár, ki kávé, ki tősérkedik / Több van olyan, ki borral kereskedik.” Az első bizonyága ennek, hogy 1764-ben görög boltban vásárolt kávé számlájával találkozunk, majd 1767-ben megszületik az első contractus a koronauradalom és Zsámbék Tamás között. A hat pontból álló szerződés rögzíti, hogy 1768–1773 között az uradalom 340 Rft-ért a miskolci ún. Molnár-házban „Kaffe-ház” kialakítását engedélyezi „Betsületes kereskedő Zsámbék Tamás U(rnak)”, s itt „ezen mesterséghez tartozandó Italokat szabadon árúlhatja”. A szerződés megfogalmazza, hogy „Éget Bort és Pálinkát venni” csak az uradalom kasznárjától lehet,

¹⁴ MOL. Kamara Dep. Oeconom, 1783. No. 1779. 26–27. (A jelzeteket vö. Nagy I.–F. Kiss E., 1995. 523–533.)

¹⁵ MOL. Kamara Dep. Oeconom, 1784. No. 89. 1–45. (A jelzeteket vö. Nagy I.–F. Kiss E., 1995. 523–533.)

¹⁶ Szendrei J., 1911. IV. k. 770. p., Halmay B.–Leszih A., 1929. 108.

s az „Uraság Pálinkáját állandóan árulni tartozik”. A korcsmabérletektől ezt a szerződést az különbözteti meg, hogy megfogalmazzák, „az Uraság több Kava házat Miskolczon nem kíván fel állítani, avagy Kave és Rosolis árultatását másnak engedni”. A bérlet 6 évre szól, így az megfelel egy átlagos „szatócs”-bolt egy ciklusra szóló bérletének. (Pattaki György hasonlóan 170 Rft-ot ajánlott fel új üzletének bérletéért az uradalomnak.) Az első uradalmi kávéház helye Zsámbék Tamás bérleményével, boltjával a Széchenyi u. 15. szám alatt azonosítható. (A mai Pannónia szállodától a színház felé eső egykori második vagy harmadik 18. századi épületben.) 1771 előtt olyan épület állt itt utcafronti bejáratokkal, amely három boltnak adott helyet. Az ekkori tűzvész nemcsak a három boltot, hanem a környéket is jelentősen károsította, de Szöllősy Ferenc uradalmi prefektus jelentése szerint a tűzvész kárait 1782-re helyreállították. (A szerződések a Rosa-féle kávéház azonosításában nem egyértelműek. Úgy gondoljuk, hogy a tűzvészig ide kötődik a család, majd az újjáépítést követően tűnnek fel a Peszkár-család tagjai, generációi. Rosa György fia, Naum lett a kávéházat, majd cukrászdát üzemeltető Széchenyi u. 5. szám alatt volt ház bérlője, majd később tulajdonosa.)

A nem uradalommal, hanem a várossal kötött szerződések szerint azonban jóval korábbra tehetjük a kávé és a görögök kapcsolatát Miskolcon. A város jegyzőkönyve ugyanis 1744-ben rögzíti, hogy „kávé, herbatea és rosolis árulására” a város boltjában György Tamás görögnek adott engedélyt.¹⁷ (A már ismert azonosítási problémával találkozunk, hiszen az 1744. évi hivatalos összeírás ilyen nevű görög kereskedőt nem talált Miskolcon.) Ebben az esetben a kávé eladása azonban nem jelenti, hogy az kávéházként is működött. Inkább gyógyszerhárra, patikaszerű elárúsítóhelyre gondolhatunk. Ezt lát-szik alátámasztani az a városi feljegyzés, miszerint 1735-től Trangus Illés engedélyt kapott, hogy „saját telkén patikát csináljon”. Az engedély kimondta, hogy a patikában nemcsak nádméz, hanem nádmézzel csinált reggeli italokat (= rosolis) is árusíthat. Eladhatott még „égett bort”, tehát „borpárlatot” is, de mást nem.¹⁸ Ez megfelel annak a 18. századi szokásnak, amely a legtöbb magyar városban megengedte, hogy a gyógyszerészek szeszes italok vagy süteményfélék készítésével foglalkozzanak. Valójában ez a korcsmával egybekötött gyógyszerház olyan vállalkozás lehetett, amely a betegek mellett az egészségeseket is vonzotta különlegességével, a nádmézből készült italokkal. A város később megvonta ezt az engedélyt Trangus mestertől, s nem kizárt, hogy ezután más boltban görög kereskedő kapott engedélyt, a kávé, tea és rosolis árulására.

1767 után 1775-ben az uradalom – korábbi „ígérete” ellenére – hozzájárult egy újabb kávéház működtetéséhez. A mai Rákóczi u. 1. számú épület helyén 1771-től állt egy földszintes kereskedő- és korcsma-ház. A két helyiségből álló szatócsbolt mellett két szoba-konyha, alápincézett épületrész volt, amelyben bérlője korcsmát működtetett. A kereskedőház alaprajzáról látszik, hogy a korcsmát egy boltozott előtér, majd egy azzal szomszédos kávéház követi. A leírás szerint három szoba, kamra, konyha található benne, s az egész bolthajtásos, két szobája fapadlós, a többi rész pedig téglával burkolt. Ez a földszintes kávéház 1790 körül Czinczifa Ádám bérleménye lesz, s marad a kompániához tartozó más görögök kezén a 19. század első harmadában is.¹⁹ Egy contractus szerint 1805–1808 között 530 Rft-ért a bérlő Malagets Ferenc volt, aki a kávéházat csaknem úgy működtette, mint a szomszédos zsidó bérlő a korcsmát. A szerződés szerint „égett italokat úgymint Közönséges Pálinkát, égett Bort, és Szilvóriumot az Uraságtól venni és

¹⁷ B.-A.-Z. m. Lt. 1501/a. III. k. 59.

¹⁸ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501/a. II. k. 431–434.

¹⁹ HOM. HTD. 53. 4462.1.

azokat maga valóságában árulni köteleztetik.”²⁰ A korcsma és kávéház fölött 1816-ig a céhes mesterek árulószínje működött. A színháztörténetbe is bevonult deszkaszín elsősorban a bőrművesek, főleg a csizmadiák termékeinek árusítására szolgált. Bérleti díjat ők is a koronauradalomnak fizettek. Egy épületben volt tehát a görög kereskedő vegyesboltja, a zsidó korcsmája, a görög kávéháza, a miskolci kézművesek áruszínje, s a 19. század elejének együttélési szabályait betartva (vagy az ellen ágálva) helyet kapott itt a kultúra is. A vándorszínészek előadásait az árulószínben nézhette végig a „nagyérdemű”, s minden bizonnyal „sokszínű” közönség.

1816-ban az uradalom nem az épület egyes részeinek, üzleteinek bérbeadása, hanem az egész építmény eladása mellett döntött. Vevőként a görög Czinczifa Ádám jelentkezett, s kezese nemes Pilita Mihály, a kompánia egyik elöljárója volt, kétségtelen bizonyosságául annak, hogy a vásárlási szándék anyagilag megalapozott. A csizmadiaszín, az alatta lévő kávéház és korcsma (neve szerint: Koplaló korcsma), az építményhez tartozó telek így kelt el 22 530 Rft-ért.²¹ Az uradalom és a kompánia között minden bizonnyal pénzügyi problémák támadhattak, hiszen 1822-ben az uradalom kezdeményezte az ingatlan árverését. Az árverési hirdetmény Budán (is) napvilágot látott a „Hirdetések a’ Hazai ’s külföldi Tudósításokhoz” című nyomdatermékben. Eszerint “A’ Nagy Mélt. Kir. Magyar Udvari Kamara rendeléséből Koronális Miskolcz városában a’ legszebb útszában lévő, ’s a’ Diósgyőri Királyi Uradalmat illető Csizmadia szín nevű nagy épületet, melyben alkalmas lakó szobák, és áruló boltok találtatnak, úgy szinte jó féle aszú szőlő Borok is, folyó esztendei júl. 10ik napján szokott reggeli órákban Licitáció szerint, ugyan Miskolczon a’ Praefectorális Háznál a’ többet ígérőnek el fognak adódni; erre nézve a’ kinek a’ fent írt Háznál ’s Boroknak megvételeire kedve vagyon, a’ fent írt helyen és időben ne terheltesse megjelenni, a’ feltételeket pedig addig is bővebben meg lehet tudni a’ Diós-Győri Praefectorális Hivatalnál.”²² A megtartott árverésen az épületet a vargacéh vásárolta meg. Az 1816-ban 22 530 Rft-ot érő építmény-együttes most 6023 Rft-ért kelt el. A cég, mint tulajdonos egyes helyiségeket bére adott, másokat, – így az emeleti részt – maga hasznosította. A „funkcióváltás” jeleként 1828-ban már gyógyszertár (is) működött a földszinti bolthelyiségekben.

1783-at követően 1810–1811-ből származik az az összeírás, amely pontosan mutatja a több, mint negyedszázad alatt bekövetkezett változásokat. Az ezt követő, s érdemi adatokat tartalmazó összeírás az 1836–1843 közötti bérleti díj, bérlő- és üzletváltozásokat rögzítette, tehát ismét jó negyedszázad változásainak észrevételezésére alkalmas. Az 1780 és 1840 közötti időben tanúi lehetünk a mezővárosi üzlethálózat kialakulásának. (Ezek ismeretében lényegesen nagyobb a boltok és kereskedők száma, mint ami az 1828. évi országos összeírásból kitűnik. Akkor ugyanis csak a városi, ill. magántulajdonban lévő boltokat írták össze, s azt is kevés körültekintéssel. Az alábbi két összeírásból kitűnik, hogy fontosabb a város piacközponti szerepe is, mint amilyen következtetésre az általuk feldolgozott anyagból Bácskai Vera és Nagy Lajos juthatott.)²³

„A diósgyőri királyi koronauradalom adóinak és bérleteinek bevételi könyve az 1810–1811. katonai esztendőre” címet viselő (latin nyelven fogalmazott) összeírás a forrás, amely Miskolc mezővárosban 61 adó, illetve bérleti „forrást” sorol fel. A települések közötti arányokat (is) mutatja, hogy az uradalomhoz tartozó települések közül

²⁰ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 601. Nr. 241.

²¹ A szerződés eredeti példánya megtalálható a Herman Ottó Múzeumban. HOM. HTD. I. 76.2.301. szám alatt, a csizmadiacéh iratai között.

²² HOM. HTD. 53.3809.2.

²³ *Bácskai V.–Nagy L.*, 1984. 112. valamint a függelék VIII. táblájának adatai.

Diósgyőr mezővárosban 9, Aranyos (Bükkaranyos) helységben 7, Csaba (Hejőcsaba) helységben 6, Mezőkövesd és Mezőkeresztes mezővárosokban, valamint Parasznya helységben 4–4, Varbó, Radostyán, Bábony, Sajószentpéter helységekben 2–2, valamint Muhi és Csüllő pusztá alatt felsorolva Ónod városban is kettő ilyen uradalmi tulajdonban lévő, sok személy által használt és sokféle jellegű bérlemény volt. (Görög bérlők csak Miskolcon laktak, viszont a miskolci, diósgyőri, csabai, mezőkövesdi, mezőkeresztesi és ládházai haszonvételeket szintén görögök bérelték. Peszkár Athanáz, Pompery János és Popovics Antal bérlők az ekkor készített elszámolás szerint 23 568 ft-tal tartoztak az uradalomnak. Az ebből keletkezett per – hiszen a bérlők ennek pontosan az ellenkezőjét állították – éveken keresztül elhúzódott.)²⁴

A kimutatás Miskolcra vonatkozó része tehát „csak” 61 bérleti forrást sorol fel. Ezen belül 41 a szabad kereskedések és különféle boltok száma, s ezek görög, zsidó, kisebb számarányban magyar és német(?) bérlők kezén vannak. A további 20 tételt egyrészt a céhes árulószínek teszik ki, amelyek főleg vásárok idején speciális elárusítóhelyek voltak, akár boltokként is működtek. A csizmadiáknak, a vargáknak, a szabóknak, a fazekasoknak, a gubásoknak, külön a szűrszabóknak, de még a lakatosoknak és a sarkantyúkészítőknek is volt elárusítóhelye. A felsorolás érdekessége az az öt posztóképzítő ház, amelyet a koronauradalom adott bérbe a mesterség képviselői számára. (Ezeket még az 1817. évi Domby-féle térkép melléklete is feltünteti: „sváb-házak”-nak nevezték őket. Az összeírás adatai táblázatba foglalva az alábbi rendszerbe voltak állíthatók:

Bérlő neve	Kinek a házában	Mivel foglalkozik	Nemzetisége
Margarét Pál	Fekete Sas uradalmi épület	vegyes boltos	görög
Dimtsa György	Fekete Sas uradalmi ép.	vegyes boltos	görög
Dohna János	Csuka-féle görög ház	vegyes boltos	görög
Bogdanovits György	Csuka-féle görög ház	vegyes boltos	görög
Csuka Athanáz	–	szabad kereskedés	görög
Krenczhuter János	katonai kvártélyháznál	vasáros	zsidó
Dimtsa Naum	Szentpéteri-féle ház	szabad kereskedés	görög
Pilta Mihály	saját házában	szabad kereskedés	görög
Ráth Kóhn Mózes	Vay-házban	?	zsidó
Burger Farkas	Visnyovszky-féle ház	szabad kereskedés	zsidó
Kolmajer Mihály	Talián háza	mészárszék	zsidó
Róth József	Piac mögött	mészárszék	zsidó
Kolmajer Mihály és tsai	Piac mögött	mészárszék	zsidó
Brody Farkas	Piac mögött	kóser mészárszék	zsidó
Kolmajer Mihály és tsai	Három Rózsánál	kóser mészárszék	zsidó
Sinoroczky János	újvárosi részen	mészárszék	magyar
Milecz Gáspár	?	szappanfőző és kereskedő	magyar
Bérlő neve	Kinek a házában	Mivel foglalkozik	Nemzetisége
Kraudi József Benjámin	?	boltos	magyar
Janovits Ferenc	Kovanech-ház	boltos	görög
Krenchuber János	Kovanech-ház	vasáros	német

²⁴ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 601. Nr. 267. 3. dob. 1–17.

Róth József	Szepessy-funduson	mészárszék	zsidó
Horváth Márton	Döry-ház	borbély	magyar
Jankovits Ádám özvegye	?	szabad kereskedés	görög
Svartner Sámuel	Berghesser-féle ház	vasáros	zsidó
Gerga Ádám	saját	szabad kereskedés	görög
Hanke János	Kovanez-féle ház	szabad kereskedés	magyar
Burger Farkas	Rácz-féle házban	szabad kereskedés	zsidó
Levandovszky Ferenc	saját	török bőrök	görög
Lion Bossán	Molnár György háza	szabad kereskedés	zsidó
Veresovszky Fülöp	Zaár pék háza	szabad kereskedés	zsidó
Apostolovics János özv.	saját	szabad kereskedés	görög
Svartner Dániel özvegye	saját	szabad kereskedés	zsidó
Langbein	Apostolovics-ház	vasáros	zsidó
Sztavrek Kristóf	saját	boltos	magyar
Klein Herman	só-számvevői ház	boltos	zsidó
Saager Lénárt	Losonczi József háza	szabad kereskedés	német
Lusztig Áron	Kun-féle házban	boltos	zsidó
Bártfai Pál	Varga szög utca	mészárszék	magyar
Berzi János	?	szabad kereskedés	magyar
Erns Simeon	Pálosok nagyobb háza	szabad kereskedés	zsidó
Peszkar Antal	?	sókereskedés	görög

A táblázat adataiból a megváltozott arányok érdemelnek figyelmet. A görög kereskedők bolti „hegemóniáját” megváltoztatták a zsidó kereskedők. 18 boltot bérelnek, többet mint a görögök, s ez az arány a továbbiakban még egyértelműbbé válik. A zsidók elsősorban a mészárszékeket bérlik, a vasüzletek is jobbra az ő kezükben vannak, s még néhány szatócsbolt. Mindössze egy olyan üzletet találunk, amely saját házában működött. Ezekkel szemben a görög boltok száma 13, s valamennyit a 18. századi összeírásokból ismert családok bérlik az uradalomtól. A Fekete Sas és a Döry-ház nagy épülettömbjei mellett a mai Erzsébet tértől a „villanyrendőrig” terjedő utcaszakaszon szinte egymás mellett helyezkednek el a boltok. Ezek csaknem mindegyike „szabad kereskedés”, tehát vegyesbolt, elsősorban textilféleségekkel, fűszerekkel, s helyben nem megtermelhető élelmiszerekkel, élvezeti cikkekkal megrakva. Mindössze egy bőr- és egy sókereskedő „ékelődik” közéjük. Négy görög kereskedőnek (Pilta, Gerga, Levandovszky és Apostolovics) saját emeletes háza földszintjén van az üzlete, de görög ház ad helyet a Dohna, a Bogdanovics, a Janovits, a Margarét és a Dimcsa üzleteknek is. Van viszont olyan egykori görög ház, amelyben zsidó kereskedő(k) üzletei vannak, mint pl. a Visnyovszky-vagy a Vay-ház. A magyar boltosok vagy vegyes, tehát szatócsboltot üzemeltettek, vagy szappankereskedést tartottak fenn, de boltja, üzlete van a borbélynak is. Ezekből a szabad kereskedésekből nőnek ki a nagy fűszerkereskedések, mint ahogy ezt a dinasztia-alapító Berzi János neve már sejteti. A német-sváb boltosokra inkább nevükből lehet következtetni, mint „üzleti profiljukból”. (A kinek a házában volt a boltjuk c. kérdés azért fontos, mert az 1817. évi telekkönyv alapján minden háztulajdonos azonosítható).²⁵

Ennek az összeírásnak az adatait ha kiegészítjük az uradalmi, vagy az egyházi iratok között megtalálható bérleti szerződésekkel, valamint az uradalmi ingatlanok össze-

²⁵ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501/g. 1.

írásaival, értékbecsléseivel, kialakul a miskolci főutca bolthálózatának képe. A Fekete Sas vendéglő, a Döry-kúria, a céhek árulóhelye és a Vay-féle épület, tehát a piackörnyéki épületek, mint uradalmi ingatlanok számos boltnak adtak helyet. Mindez kiegészült a tapolcai apátsági kúriával, s az abban működő bolt-bérleményekkel. Városi fundusokon a „Korona” szállótól a városi quártyházig (a mai Erzsébet tértől a színházig), de lejjebb is, a pások „nagyobb házaiig” a főutca északi és déli oldalán egyaránt voltak boltok.

Az üzletek, boltok a középkori piactér szegélyén épültek és tömörültek. A Fekete Sas és a Döry-kúria, a tapolcai apátság kereskedőháza és a Vay-kúria közvetlen környezetében, vagy éppen ezekben az épületekben biztosították a megfelelő helyet működésükhöz. 1815–1816-tól egyfajta tulajdonjogi átrendeződésnek lehetünk tanúi. Ekkor ugyanis az uradalom ezeket a saját ingatlanokat eladta. A Fekete Sas Jakumi János görög kereskedő 25 100 frt-ért vette meg.²⁶ A Döry-házat korábban Kozma (Kalota) Miklós és Diamandi Márton görög, valamint Falk Mózes és Falk Lőrinc zsidó kereskedők vették meg. Az épületet 1815-ben a görög kompánia és a két zsidó kereskedő jogi képviselői osztják meg egymás között.²⁷ A csizmadia árulószín pedig 1816-ban 22 530 Frt-ért Zinzifa (Czinczifa) Ádám kezébe került. Az épületeket egymáshoz viszonyítva a Döry-háznak volt legnagyobb az értéke.

A csak becsülhető boltoknál, vagy boltnak nevezett, de többféle funkciót betöltő építménynél pontosabb az a felmérés, amelyet 1815-ben a kompánia készített, felsorolva azokat a neveket, akiknek boltját bérlik, s amiért az uradalomnak árendát fizetnek. Ebből kiderül, hogy már csak 10 boltban árulnak, nevezetesen a Vay Ábrahám-féle házban van egy boltjuk, a Nagy Ferenc-féle bolt, a Sárkány Pál-féle bolt, Szentpétery Sámuel két boltja, Miskolc város két boltja, s Döryné Asszonyoság három boltja van görög bérleményben.²⁸ Ezek a boltok azokon a házakon (Fekete Sas, Döry, Csizmadiaszín) kívül vannak, amelyeket már megvásároltak, de még mindig fizetnek utánuk az uradalomnak.

A felsorolt 10 bolt tovább árendálásáról éppúgy nem szólnak feljegyzések, mint a kompánia „kérelméről”. Egyébként ezek a pontokba szedett kívánságok évtizedekkel ezelőtt érhetőek voltak, a 19. század elején már nem, hiszen tilalmak (a végleges megtelepedéstől, tehát 1774-től) már nem gátolták a görögök kereskedését.

A városi üzlethálózatról, ebben a görögök helyéről, de sokkal inkább az 1829–1837 között megtörtént görög–zsidó üzletváltásról, bérlemény- vagy tulajdonállásról árulkodik az uradalom listája, amelyben 54, bolttal rendelkező kereskedőt idéztetett az úriszék elé, mert boltbéli tartozásaikat (bérleti díjat) nem rendezték a kamarával.²⁹ Azt gondoljuk, hogy Miskolc üzlethálózatának ez is pontos képe a 19. század első harmadában. Feltünteteti a kereskedő nevét, üzletének minőségét, jellegét, s azt, hogy kinek a házában van (volt) a bolt. Él-e a kereskedő, s ha nem, örökösei hol érhetőek el. Ha él, használja-e a boltot, ha nem, kinek adta át, vagy mikortól szüntette meg működését a bolt. Ami a változásokat mutatja: 1810–1811-hez képest nemcsak az adósok száma, hanem a boltok száma is megnövekedett, több mint egynegyedével lett több a századelőhöz képest.

„Feljegyzése azon miskolczi kereskedőknek, kik 1837-ik évben költ Felsőbbi meghagyás következtében összeíratottak ’s kik ellen 1838-ik év Január 29-én a’ T. diósgyőri K. Kamara Uradalom Úriszéke előtt boltbeli census tartozást követelő per kezdődött.”³⁰

²⁶ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 601. Nr. 289. 3. doboz.

²⁷ B.-A.-Z. m. Lt. XI. 501. Nr. 289. 3. doboz MOGY. 1815. évi gazdasági iratok.

²⁸ MOGY. 1818. évi iratok, ill. *Dobrossy I.*, 1988. 348.

²⁹ HOM. HTD. 53. 4462. 1.

³⁰ HOM. HTD. 53. 4462. 1.

Sor-szám	Boltos neve	Kinek a házában van az üzlet	Él-e, ha nem hol laknak az örökösei	A bolt hol azonosítható
1.	Silvester Jakab	Csuka Ferencz	igen	Széchenyi 5.
2.	Noszticius Károly	Lengyel József	igen	Széchenyi 9.
3.	Deuts Farkas	Lengyel József	igen	Széchenyi 9.
4.	Pétsi László	Lengyel József	Özvegye és gyermekei Miskolczon	Széchenyi 9.
5.	Martin János	Lengyel József	igen, Miskolczon	Széchenyi 9.
6.	Hirschl Emánuel	Lengyel József	igen	Széchenyi 9.
7.	Gerga Antal	Losonczi József	igen, Miskolcon	Széchenyi 11.
8.	Herke József	Szonte Pál	igen, Miskolczon	Széchenyi 13.
9.	Ambrózi György	Szonte Pál	igen, Pász Kisina	Széchenyi 13.
10.	Csitiri Tamás	Kun István	nem, özvegye Miskolczon	Széchenyi 19.
11.	Günrburg Juda	Gr. Vay Ábrahám	igen, Eperjesen	Széchenyi 12.
12.	Kurutz István	Gr. Vay Ábrahám	igen	Széchenyi 12.
13.	Demuth József	Pilta János	igen, Pesten	Széchenyi 21.
14.	Lerch Mihály	Pilta János	igen, Pesten	Széchenyi 21.
15.	Mayer Diamand	Semáti József	igen	
16.	Koller Filep	a 'kapitányi lakház alatt	nem, özvegye Miskolcon	Széchenyi 23.
17.	Kanitz Tamás	Soltész Nagy János	igen, Miskolczon	Déryné 2.
18.	Svartz Sámuel özvegye	Soltész Nagy János	igen, Miskolczon	Déryné 2.
19.	Szamer József	Ambrózi György	igen	
20.	Rihturtzki Imre	Palóczy	igen, Szepes vármegyében Maczdorfon	Széchenyi 6.
21.	Bakos József	Rajkovits György	nem, örököse özv. Ns. Fodor Istvánné Miskolczon	Széchenyi 28–36. között
22.	Anderkel János	Rajkovits György	igen	Széchenyi 28–36 között
23.	Bakos Gábor	Rajkovits György	nem, özvegye Miskolczon	Széchenyi 28–36 között
24.	Kraudi Sándor	Saját házában	nem, özvegye és Ns. Kraudi László fia Miskolczon	Széchenyi 38.
25.	Kilír Ferencz	Kraudi Sándor	igen	
26.	J. vagy Fogler József	Kubatska István	igen, Miskolczon	Városház-tér
27.	Lichteinstein József	Saját házában	igen	Zsolcai-kapu
28.	Grósz Leo	Szakai József	igen, Miskolczon	

29.	Mauks Károly	Berzi Jánosné	igen, Miskolczon	Széchenyi 46. (már nincs meg)
30.	Grósz Mayer	Berzi J.-né	igen, Miskolczon	Széchenyi 46. (már nincs meg)
31.	Burger Helena	Bogár testvérek házánál	igen, Miskolczon	Széchenyi 42.
32.	Bogár Sámuel	Saját házában	igen	Széchenyi 42.
33.	Virner Antal	Bogár Sámuel	igen, Miskolczon	Széchenyi 42.
34.	Lichtheinstein József	Debreczeni Gábor	igen, Miskolczon	Széchenyi 44. (már nincs meg)
35.	Molnár Bertalan	Debreczeni Gábor	igen, Miskolczon	Széchenyi 44. (már nincs meg)
36.	Kun János	Saját házában	igen	
37.	Ernsz Sámuel	Saltzer Lajos	igen, Miskolczon	
38.	Ernszt Salamon	Saját házában	igen	Széchenyi 36.
39.	Szabó Mihály	Saját házában	igen, Miskolczon	Széchenyi 27.
40.	Buttykai József	Durza Demeter	igen, Miskolczon	Széchenyi 24.
41.	Buttykai József	Durza Demeter	igen	
42.	Milits Miklós	Levandovszky	Holléte nem tudatik	Széchenyi 24.
43.	Stern Jakab	Kraudi Sándor	igen, Miskolczon	Széchenyi 22.
44.	Pollák Márton	Veiszman Mártonné	igen, Miskolczon	
45.	Ujváry Ferencz	Levandovszky	igen	Széchenyi 22.
46.	Tajti József	ö.Visnyovszkiné	igen	Széchenyi 20.
47.	Ernszt Ignác	Kulin	igen, Miskolczon	
48.	Grósz Máyer	Varga	igen, Miskolczon	
49.	Kozmitzki Antal	Görög Eclessia	igen, Miskolczon	Rákóczi 2.
50.	Kozmitzki Antal	Görög Eclessia	igen	Rákóczi 2.
51.	Özv. Kállainé	Görög Eclessia	igen, Miskolczon	Rákóczi 2.
52.	Gerga Tamás	Görög Eclessia	nem, örököse Gerga Józsefné, Miskolczon	
53.	Hercz Leopold	Saját házában	igen, Miskolczon	
54.	Raub Bernard	Lútzki kamarális	igen, Miskolczon	

A táblázat adatai azt mutatják, hogy a 19. század első harmadában a boltok csaknem kizárólag a főutcán, annak is a Döry-háztól a mai Kazinczy utcáig terjedő szakaszán, a heti piacok fő színterén helyezkedtek el. A Fekete Sas vendéglőt felváltó, s Lengyel-háznak keresztelt épületben 4 bolt, vele szemben a Döry-házban, amely a görög eklézsia tulajdona lett, szintén 4 bolt működött. 3–3 bolt volt a görög kereskedő Rajkovits György, s a „helyi” kereskedő, Bogár Sámuel (Széchenyi u. 42. sz.) házában földszinti traktusaiban. 2–2 bolt működött a Vay, majd Rosa Naum kereskedő volt házában (Széchenyi u. 5. sz.), Szonte Pál görög kereskedő házában földszintjén (Széchenyi u. 13. sz.), Pilita János görög (Széchenyi u. 21. sz.), Soltész Nagy János (Déryné–Széchenyi sarkon, Déryné u. 2. sz.), Kraudy Sándor (Széchenyi u. 38. sz.), Kubatska István (Város-

ház tér 3. sz.), Berzi János (Széchenyi u. 46. sz.), a zsidó kereskedő Ernsz Sámuel (Széchenyi u. 36. sz.), Debreczenyi Gábor (Széchenyi u. 44. sz.) s végül a görög kereskedő, Dursza Demeter (Széchenyi u. 24. sz.) házainak utcai frontján. Egy-egy boltot írtak össze Csuka Ferenc görög (Széchenyi u. 5. sz.), Losonczi József magyar (Széchenyi u. 11. sz.), Kun István magyar (Széchenyi u. 19. sz.), Almási József magyar házában (Városház tér 13. sz.), a Kapitányi lak épületének földszintjén (színház-telek), Kraudy Sándor (Széchenyi u. 38. sz.) házában, közel a „főutcák” kereszteződéséhez. Üzlet volt az ún. Palóczy-ház földszintjén (Széchenyi u. 6. sz.), Szakai József és Kun János házában. A Kazinczy u. 4. sz. alatt Szabó Mihály házában, Weiszman Mártonné (?), Herczl Leopold (?) valamint egy Kulin nevű polgár házában. A Rákóczi–Széchenyi u. „sarkán” a varga-céh árulószíne is helyet adott egy üzletnek, s a Kamarális háznál (?) is volt egy üzlet.

Az 54 felsorolt bolt közül 24 egykori, vagy még jelenleg is görög kereskedőházban szolgált. Régi miskolci kereskedőcsaládok közül a Kubatska, Kraudy, Soltész Nagy, valamint a Berzi tűnik fel. Zsidó házban (Ernsz, Weiszman, Hercz) mindössze 4 üzlet működését lehet azonosítani.

Más képet alkothatunk, ha nem a háztulajdonost, hanem az üzletet, a bérlőt nézzük. Az 54 bolt közül görög kereskedőé 9, zsidó kereskedőé 21 üzlet, tehát a görögök már határozottan másodlagos szerepet kapnak a városi üzlethálózatban, de a görög és zsidó boltosok is csak az összes üzlet alig több, mint 50%-át bérlik. A másik felét kiemelkedő (később kiemelkedő) magyar kereskedők, mint Noszticius Károly, Martin János, Kilír (Klír) Ferenc, Lichtenstein József, Kun János, a porcelángyáros és kereskedő Buttykay József, a másúnnen betelepült svájci cukrász, Silvester Jakab teszik ki.

A városi üzlethálózat képét még árnyaltabbá teszi, hogy az 54 kereskedő közül 8-ról mutatták ki, hogy elköltözött vagy meghalt. Minden bizonnyal az elmaradt adók miatt sokan vallották, hogy a boltot már nem tartják, s ezek indokai nagyon változatosak. Így a Dursza Demeter háza földszintjén volt Butykai József cserépboltja, de 1841-től feladta azt, s 1845-ben Grósz Mayer üvegesboltja volt a helyén. Vagy Pétsi László görög kereskedő fűszerboltja megszűnt, mert vagy 10 éve meghalt, s helyette Simabergen Barut zsidó kereskedő lett, aki Pestre ment, így az üzlet az ún. Lengyel-házban be volt zárva. A perbefogott 54 kereskedő-boltos közül mindössze 15 volt olyan, akiről pontosan meg lehetett állapítani, hogy élt és Miskolcon lakott, s boltját 1837-ben nyitva tartotta.

Ismereteink a görög és zsidó kereskedők miskolci megjelenéséről és a kereskedelembe való bármilyen jellegű és szintű bekapcsolódásáról közel egyidős, s a 18. század második-harmadik évtizedétől nyomon követhető. Jól adatolhatóan elvezet a görög kolónia teljes asszimilálódásáig, közelebből a kereskedelemről történő végleges kiszorulásukig. Az együttélésre utaló első tiltó statutumunk 1728-ból származik, míg egy fontosnak ítéltető összeírás, amelyből számuk és egymáshoz viszonyított arányuk még jól érzékelhető, 1848-ban készült. A 120 év alatt a kizárólagosnak ugyan soha nem nevezhető, de mégis meghatározó görög kereskedelmi „főlény” a zsidóság teljes térhódításával zárult, amely azt (is) jelenti, hogy a város főutcáján és az abba torkolló mellékutcák kereskedőházaiban a 19. század közepére befejeződött a kereskedelmet irányító réteg kicserélődése.

A kétféle földrajzi környezetből és irányból érkező kereskedők 1728-ra már annyira „szemet szúrtnak” a Helytartótanácsnak, de a megyé(k)nek is, hogy megszülettek az első tilalmak. A kereskedelemmel kapcsolatban kiadott királyi rendeletek, helytartótanácsi és kamarai utasítások ellenére a zsidók és a görögök ebben a megyében (ti. Borsod vármegye) is igen nagy mértékben űzik a kereskedést: sokaknak van közülük több mint 500 hordó aszúszőlőből készült bora, sőt ezenfelül 300 hordónál is több aszúból készült eszenciája. Ez a pénzrendes forgalmát az adófizetők nagy kárára zavarja meg. A szolgál-

bíráknak ezért a jövőben nyomozniuk kell az ilyen kereskedők után, és a nyomozás eredményéről tájékoztatni kell a Helytartótanácsot – fogalmazza meg a megyei közgyűlés jegyzőkönyve.³¹ Nemcsak Borsod, hanem Abaúj és Zemplén megyék is féltik a Hegyalja borát a görögöktől és a zsidóktól, s együttes, közös fellépést kívánnak ellenük. Zemplén megye 1748-ban írja Borsod megyének, hogy „A Borral kereskedő zsidók és görögök nevedekésével, naponkint sajnosabban érezvén és tapasztalván minnyájuk, kik a Hegyalján szőlőket bírnak, borok eladásában való fogyatkozásokot és meg gátoltatásokat, a midőn tudnillik ezek az alább való sorsú áru és gyakorta meg rontott Borokat Ócsón vásárlani és azokat Lengyel Országban való be vitelével és ottani el adással a' fő Borokkal kereskedő Lengyeleket (a' mint már panaszkodtak hallottuk) kedvetlenülíteni, és Országunkban való jövedeleket az által gátolni és veszíteni majd nem szokásban tették. Mindezek orvoslására és a közjónak helyben való állítására először is szükségesnek ítélvén, hogy az illeténi kereskedők ennyire terjedett tehetségére csorbulyon, már gyűllésünkben el végeztük, hogy ezentúl Vármegyénkben lévő görögök a köz porcióbeli terh viselés alá (ki ki erejéhez képest) vettessenek ... Ezen kívül el tiltottuk az egész belső és külső görögséget és zsidóságot a Borral való kereskedéstől a bor el foglaltatásának ok vetetlen büntetésse alatt...”³²

A Hegyalján az ottlakó zsidókat és görögöket, de a felvásárlásra odajárókat (külösöket) is azért tiltják, mert a jobb borokat vevő lengyel kereskedőket távol tartják a vásárlástól, tehát kiszorítják a lengyel kereskedőket a Hegyaljáról. A vármegyék és a városok ugyanakkor hasonló ellenséget látnak bennük, akik a helyi vásárokat és piacokat éppúgy elárasztják balkáni és nyugati árukkal, mint az üzleteket és boltokat. A két kereskedőcsoport emellett egymás ellen is harcol. A miskolci kompánia belső működési rendje már az 1740-es években megfogalmazza, majd a megújított, 1785-ben elfogadott újabb „rendtartásában” is szükségesnek vélte megerősíteni és szabályozni kereskedőinek viselkedését a zsidó kereskedőkkel szemben. A szabályzat 27. pontja megfogalmazza, hogy „Ha boltot árvereztetnek, a károsodások elkerülése végett tilos nekünk a boltok és házak árát felverni azon által, hogy azokból a régi tulajdonost, ki azt rendbe hozta és melllette (amellelt) tartotta, kizárjuk. Ha a régi tulajdonosok a megegyezés alapján hajlandók a bért megfizetni, úgy egyenlő bérösszeg esetén az elsőbbség őt illeti meg. Ha azonban arról volna szó, hogy a zsidók vagy más idegenek akarnának az árverésen magasabb bérösszeget felajánlani, úgy a község tagjának joga van az árverésen részt venni és kötelességük minden módon megakadályozni, hogy az üzletek zsidók, vagy idegen kézre kerüljenek, nehogy ily módon befurakodjanak, mert gyermekeink jövőjét csakis így tudjuk biztosítani.”³³

A piaci, üzleti kapcsolatok, kereskedelmi érdekkülönbség minden településen produkáltak a konfliktusokat. Különösen jellemző volt ez Miskolcra, ahol a 18. században viszonylag nagyszámú görög és zsidó közösség élt egymás mellett. Egy sajszentpéteri példa a mezőváros 1778. évi jegyzőkönyvéből jól érzékelteti a gyakorta perlekedésbe torkolló kapcsolatot. (Szentpéter példáját azért emeljük ki, mert az ottlakó görögök a miskolci kompániába voltak bejegyezve, s felettük a miskolci kompánia bírása mondott ítéletet.) Az eset szerint „Áron Zsidó, Mándó Görög Andrásnak (az összeírásokban Diamandi családnév szerepel) több bestelen szavai között ezt mondván: nem basztam én meg a menyinyetskét a' bóltba mint te, az mellyet maga sem tagadott Áron, hanem meg

³¹ B.-A.-Z. m. Lt. 501/a. 20. köt. 716. ill. vö. *Tóth P.–Barsi J.*, 1989. 77.

³² B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. 1. 30.

³³ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 3. 49.

vallotta, de a' mellyet meg nem bizonyíthatván Áron Mándó Görögre, az bestelenségért Áron zsidó Mándónak fizetett 4 idest négy vonás forintokat, melly Summát szánt Mándó az két Templomra, azután B. Bírák Uraimék előtt egy mást meg követvén, meg békéllettek, egymásnak ezt 6 Rfrit. büntetés alatt soha többé szemére háyni nem kívánván.”³⁴

Az egymás „bestelen” lekáromlása, szidása, majd a vétség pénzben történő kifejezése, kifizetése, annak „közhasznú” célra történő felajánlása, utána a kilátásba helyezett komolyabb büntetés terhe alatti megfogadása, hogy soha többet nem tesznek ilyet, – a gyakoribb feloldások, konfliktus-megszüntetéseik közé tartozik. Akadnak példák súlyosabb konfliktusokra, komolyabb büntetésekre is. Sok gond származott abból, ha parázna-ság történt, vagy zsidó kereskedőhöz szegődött görög kompániatag valamilyen munkára. Ez utóbbi a kompániából való kitiltást, kicsapást vonta maga után. Hasonlóan komoly következményei voltak a teherbe ejtésnek.

1777. február 21-én a Besztercebányáról származó, de Miskolcon dolgozó Kálmán Mária pópista (róm. kat.) hajadon „elszülte” gyermekét, aki a Saguna Ferenc orosz (gör. keleti) vallású kereskedővel történt egyúttalaskor fogant. Saguna 1746-ban született (gyerekként költözött szüleivel Miskolcra), s Döry László házában volt „szobája”, tehát a Döry-kúriában élt együtt más görög kereskedőkkel. Kihallgatásakor azt vallotta, hogy neki nem volt köze a leányhoz, de azt tudja, hogy volt egy szabólegény szeretője, aki a Tamburban lakott (uradalmi vendégfogadó az egykori Korona-szálloda helyén), s azzal hált Kálmán Maris hol Döry László udvarán a szénakazalban, hol pedig fenn az Avason egy borházban. A legény viszont megszökött. A leány azt vallotta, hogy „egyszer Sámuel vásárkor éjjel bé hívott a házba, s akkor volt közöm a maga ágyán”, ti. Saguna Ferenchez. A tényt a város magistrátusa megtárgyalta, s kinyilvánította, hogy „ezen gonosz Istentelen parázna fajtalanokodó személyeket meg érdemlett büntetések(ne)k el vétele végett keményen büntettetni kívánja”. A büntetés úgy tűnik mégis elmaradt, mert bár Saguna nem fogadta magáénak a gyereket, a kompánia bírójánál, Sambik Tamásnál pénzt helyezett el, amelyet Kálmán Mária fel is vett. Levélben tudatja, hogy „minek utána meg estem és Sagona Ferenczre vallottam volna, ellenem és ő kigyelme ellen Miskóczy N. Magistrátus Actiót erigálván és én Sagona Ferencz uramra vallott dolgot semmi képpen meg nem bizonyíthatván, gyermektartásra semmit sem nyerhettem volna...” Mivel kinyilvánította, hogy nem Saguna az apa, „az én szegény sorsomat Sagona Ferencz Úr hite nélkül nékem gyermek tartásra tizenkét, id est (azaz) 12 forintokat mai napon effektive le fizetett”. A megesett Kálmán Mária így „megegyezett” Sagunával, s valószínű gyermekével, valamint az egy összegben kifizetett „gyermektartással” elhagyta a várost.³⁵

1779-ben a város magistrátusa ismét Saguna Ferenc ügyével foglalkozott, de a korábbtól eltérően most ő a „sértett”. Grósz András mészáros felesége Gocz Rebeka pedig az alperes, aki ellen Saguna a következő indokkal tett feljelentést és az érintett nem lévén nemes, súlyos, nem pénzben kiszabott büntetést kért. (Ez a vesszővel történő megcsapatás, vagy botozás volt.) „Étszakai kilenc óra tájban Grósz Mészáros András felesége, a' ki mostan a' Nemes város Árestomában vagon” rész szerint engemet ezen képen illetet: „Hunczut, Gazember, Sagora Ferencz, Pogány, Keresztény saló, Lator, azért haragszik rám, hogy neki nem adtam (ti: magam). S. V. (V = Vretosz, azaz Ferenc) a' szolgálodat is hátúrúl basztad meg, régen megérdemletted volna, hogy ki tsaptak volna a

³⁴ B.-A.-Z. m. Lt. V. 141. 1. köt. 126.

³⁵ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501/a. XV. 3.

Városbul, baszd meg a Lovat, te Sagona Ferencz, baszd meg a' kutyát. Olyanok vagytok Görögök, hogy Lónak, Kutyának néki mentek és meg párosítjátok, Ördög bújon a' lelkedben, három görög, három török hat Pogány..." Saguna bejelentését, illetve az elhangzottakat több tanú igazolta. A mézáros feleségének (nevéből ítélve zsidó árendás felesége) vallomást kellett tenni, amit keze vonásával ellátva alábbiakban fogalmaztak meg írástudók: „Becsületes miskolczi Kereskedő Saguna Ferencz uramat minden igaz ok nélkül iszonyú mocskokkal utca hallatára tele torokkal, mint egy-két fertály óráig, hírének-nevének nem kis megsértődésével mocskolván, s betstelenítvén...én látván, hogy egyébb ki fogásom nem lévén és a testi büntetést el nem kerülhetem” a következő ajánlást teszi. Elkerülendő a testi fenyítést, elismerve bűnösségét, megfizeti a perköltséget, s azon felül két aranyat, az alábbiak szerint. Egy aranyat ad a minoriták templomára, egyet pedig a görögök templomára. Magáról reverzálist (írásbeli nyilatkozatot) ad a következő tartalommal. „Sem Sagona Ferenc uramat, sem mást senkit soha betsteleníteni nem fogok, mely Conditiokat önként minden készítés nélkül acceptálván, mindenekre magamat kötelezem, úgy, hogy ha ennek utána kiabálnék, lármáznék, 's Sagona Ferencz uramat vagy feleségét és akár melly hozzá tartozandóit, vagy akár ki mást is csak legkissebben is becstelenítenék, vagy király nevében meg sértenék, vagy akármi képpen is magam rossz erkölcsömel mást megbotránkozattnék azonnal lármázásomért ugyan akár kinek ezen Nemes Mgtus Tagjai közül, kinek az hamarabb tudtára esik engemet ezen reverzálistnak erejével meg fogattni, a tömlöczbe küldeni, s rajtam negyven korbátsot toties-quoties verettetni szabad légyen..."³⁶ A megsértett görög így elégtételt kapott, míg Rebeka asszony keze vonásával tett fogadalmát megerősítette, amelyről a reverzális záradéka tanúskodik: „most fizetett egy Körmöczi aranyat és zálogba adott egy gyűrűt, és négy nagy sor hosszú gránátot, mellyet kezéhez vett Nztes Kovács András úr.” A perköltség és a két arany átszámítva a használt pénznemre, 14 rénusi forintot és 17 krajcárt tett ki, a lefizetett arany értéke 4 Rft és 1 kr. volt, tehát a különbözet, 9 Rft 59 kr. megfizetéséig a tárgyak zálogban maradtak.

1784-ben ismét a Saguna család egyik tagja, Miklós szerepel az investigációs (vizsgálati) jegyzőkönyvben. Ekkor Dimcsó János görög kereskedő szolgáloja, Forrai Maris vallja, hogy Saguna Miklós szolgáloját pünkösöd előtt kihívták Csabára, s ezért gazdájától büntetést, testi fenyítést kapott. A továbbiakban kiderül, hogy Kozma Miklós kereskedő szolgáloja, Tóth András és a szintén görög kereskedő László Ferenc magyar szolgáloja vizet hordtak gazdáiknak, s ők ekkor hallottak arról, hogy Klain Annát „Saguna Miklós vagy kétszer pofon vágta, azután le tsapta a' földre, és Darab fával verte a' földön, de azután az asszonya meg vétette”.³⁷ Az ügyben meghallgatták Grabovszky László szolgáloját, Zemlényi Julist, Dimán (Diamandi) Márton szolgáloját, Árvai Erzsót is, amiből az látszik, hogy a görög kereskedők háztartásukban helybeli szolgálokat, szolgáloleányokat alkalmaztak, ami nemcsak veszélyforrás volt, hanem gyakorta adott okot (durva bánásmód vagy szexuális zaklatás miatt) perlekedésre. A vallomásokból az elszegődés körülményei és a korabeli életmód elemei is kitévnek. Így például Saguna védekezésékként vagy indoklásként leírja, hogy szolgáloját egyszer valóban pofon ütötte, de ez „Tanító eszköz volt és a' feslettségnek el úzóje”, hiszen sokszor előfordult, hogy szolgáloja másokkal együtt „le ment tilalmam ellen fürödni.” Erre az éjszakai fürdözésre csakis a Szinva vize volt alkalmas, hiszen a mai értelemben vett fürdő, illetve fürdöház csak Tapolcán, a Hejő forrásain volt. Mivel a perben említettek valamennyien a Döry-

³⁶ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501/b. XIII. 103.

³⁷ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501/b. XII. 63.

házban lakó kereskedők szolgálói voltak, a fürdőzésre a Pap-malom és az Ispotály-malom (Erzsébet tér, Rákóczi u.) közötti patakrészen kerülhetett sor. A fenyítés oka az ilyen esetekben égve hagyott gyertya is lehetett. „Egy éjszaka 11 óra táján észre vevén a' Gazda, mikor a' konyhában lobogva égő és deszka Asztalra tett Gyertya viláosságára megijedve fel ébredett, hogy talán tűz van a' Háznál, ki mentt az konyhába, az Edényeit mosatlanul, a' Gyertyát az Asztalon égve, a Pitvar ajtót nyitva (találta); ekkor és ilyen állapotban lévén a gazda, hogy többet illy rendetlenséget ne tselekedjen, mert tűz történhetett volna, és edényeit is el lophatták volna, nyitva lévén az ajtó, jól meg verte gazdája” ti. a cselédet. A kereskedő-gazda másik esetet is leír, ami fenyítést kívánt; eszerint a szolgáló „olly kosárba hozván a húst, melyből midőn maga a' Gazda ki vette volna a' Húst, az otsmány szolgáló haja reá akadott tsmóval, ekkorig az Hússal meg ütötte egyszer, mondván Hogy miért tselekedett oly otsmányságot, a' mint hogy ezen Húst ki is vetette a' Gazda, mondván hogy nem Disznó ő, hogy oly Húst egyék.” A köznapiekról, s a gazda „elnéző” magatartásáról szólnak azok a felsorolt példák amelyért Saguna úr nem bántotta a szolgálóját: „A Pintzéjébe magával el vitte; maga a' Gazda a' pintzébe maradván a' Borai meg tekintésére, a szolgálóját haza küldötte előre, ez pedig ... más pintzébe mentt, és ott töltötte az üdőt”, akkor sem bántotta, amikor “három, két-két ittész palaczkjait, mellyek tele voltak”, eltörte, vagy sokszor elment a háztól és későn jött haza, vagy ellopta a felesége csizmáját. Mindezeket összegezve a kereskedő arra kérte a magistrátust, hogy ne hagyja őt, hanem a feljelentést tevő szolgálóját büntessék meg, mégpedig csukják az áristomba. Ő pedig levonja saját kárát a szolgáló esztendei béréből, s utána az mehet arra, amerre akar. Klain Anna szegődött bére pedig „hamvas szerdától újjesztendeig” 13 vonásforint, egy pár csizma és egy bagazia kötő volt. Az ügy lezárása nem ismert, annyi viszont bizonyos, hogy a „sértett” először Szalay András városbíróhoz fordult, majd „nem tudván, hogy város hatalmai alól ki légyen véve Sagona Miklós”, tehát nem a város, hanem az uradalom és úriszéke illetékes döntést hozni, panaszát Szöllősy Ferenc uradalmi prefektushoz nyújtotta be, hiszen annyira megalázták és megkínózták, hogy „két heti feküvés után halálhoz közelítvén. Gyónni és más végső szükséghez szentségekkel provideáltatni kinteleníttem.”³⁸

A súrlódások nemcsak a „házuk táján”, hanem a boltban, vagy piacon, vásáron is előfordultak. A gyakori esetekből Grabovszki Márton és nemes Pál Antal özvegyének, Viczmándi Zsuzsannának a hetipiacon, 1777. május 17-én történt nézeteltérését idézem. Kiváltó ok az árakban való meg nem egyezés volt. Az özvegy kiabálta Grabovszkinak: „Kurva vagy, kurva is leszél, hamis fontod is van, két esztendeje, hogy elhagytad a kurvaságot.” Amikor a görög az asszony megrugdálásával fenyegetett, az megint csak azt kiabálta: „Te rúgnál meg engem? Te kurva, megfogtak Szent Péteren, kurvádat is megcsapták.”³⁹

A példák azt mutatják, ha átkozódás, káromkodás, egymás szidalmazása, lopás, paráznaság előfordult, arra vigyáztak, lehetőleg ne ismétlődjék meg az eset, mert a kompánia szabályzatának egyik pontja kimondta, hogy ekkor az érintett zárattassék ki az egyházközség kebeléből (18. paragrafus). A gazda, vagy kereskedő távollétében annak házát sem volt szabad felkeresnie a kompánia más tagjának, így a tilalmak betartása a gazda-szolgáló viszonyban jelenthetett kicsapongást. Ennek kiderülése, „közsájjra” kerülése viszont – természetesen – vált bolti, piaci témává. A gazdag, edényeit féltő, a „nem vagyok én disznó” mentalitású kereskedő nem lehetett a közkedveltség tárgya.

³⁸ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501/b. XII. 63.

³⁹ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501/b. XIII. 147.

A görögök (zsidók és más csoportok) kereskedelmi tevékenységének elemzésében, az igényeket és szükségleteket egyaránt befolyásoló áruk kínálatában, a helyi igények változásában, konkrétan az életmód vagy az öltözködés vizsgálatában fontos forrásanyagot szolgáltatnak az árszabások. A korabeli fogalomhasználat szerint a limitációkat az önkormányzati szervek, a megyék és a városok határozták meg, s ezekről nemcsak egymást, hanem ami ennél fontosabb volt, az érintett céhes mesterségek képviselőit, vásári árusokat, kereskedőket egyaránt értesítették. Az írásba foglalt szabályozók időszakonként persze változtak, de mégis egységesítő-korlátozó elemként működtek sokszor több vármegye területén is. Ebben a gyakorlatban a Helytartótanács egy 1824. december 21-én kelt rendelete (31.583. sz.) jelentett lényeges változást, ugyanis ekkortól eltiltották a vármegyéket a helyi árak alakításának jogától. Életbe léptek a mindenütt egységesen érvényes árak, egy új árrendszer, amelyen belül az egyes értékek a konjunktúrának (vagy dekonjunktúrának) megfelelően változtak. Számunkra az önkormányzati szervek „árképzése” a fontos, hiszen a görög kereskedőkhöz kötődő áruértékesítés 1824-ben már nem volt számottevő.⁴⁰

Az a legkorábbi árszabás, amely a különböző céhes mesterek áruai között, illetve azon túl először sorolja fel a kalmárok áruit, a selyemféléseket, az arany és ezüst értékeket, általánosságban a Törökországból behozott portékákat, fűszereket, más vidékekről idekerült és itt értékesíteni szándékozott gyolcsokat, 1706. augusztus 2-án keltezett, s magyar nyelvű jegyzőkönyv formájában ismeretes.⁴¹ A limitáció Borsod megye egész területére és Miskolcra volt érvényes. Ez ugyan nem bizonyítéka a görög kompánia meglétének, de közvetett bizonyíték arra, hogy a „törökországi áruk és fűszerek” nem véletlenszerűen jutottak el hozzánk, hanem elsősorban vásárokon való előfordulásuk miatt áruk már meghatározható volt, tehát közvetítői, a görög kereskedők megfordultak, ha nem is éltek véglegesen megtelepedett életmódot itt.

A 18. század elején mit tartottak törökországi árunak? A limitáció 48-féle terméket sorol fel, s mint kitűnik, nem azért, mert onnan származnak, hanem mert akik kereskedtek vele, azokat nevezték „törökországi” kereskedőnek. Ezek a következők: *skófiúm* (hímzésre használt arany- vagy ezüstfonál), *sodratlan selyem* (közönséges selyem), *portai sodrott selyem* (= török), *karmasin* (vörös festék, vagy ilyen színű textil, több változatban), *kordovány* (szattyán, kecskebőr, változatai: törökországi, közepszerű, öreg-sárga, kisebb, alábbvaló, fekete), *szattyán* vagy *veres bőr*. A ruházati cikkek, vagy viseletdarabok közül a *papucs*, amely lehet karmazsin és kordovány, a *csizma*, amely lehet török karmazsin cselebi, a lábbelibe való *kapca*, amely lehet török karmazsin, török kordovány és török szattyán. A takarófélék közül a *paplan* (lehetett dupla-öreg, alábbvaló, jó-közönséges), *pokróc* (lehetett: sebessy és orosz), *szőnyeg* (lehetett öreg és közönséges). Az élelmiszerek között találjuk felsorolva a *malosa* (mazsola) *szöllőt*, a *citromot* és a *rizskását*. Feltűnik még a *bagazia* (festett vászon, amely lehet kék és veres), a *bagaria* (festett bőr), a *török selyem* (a selyemnél a keszkenő), az *aba*, vagy török posztó (amely lehet: fehér és vörös), valamint a *csujtár*, amely lehet öreg és alább-való. (Az árak csupán egymáshoz viszonyítva értelmezhetők. A skófiumból 1 levél 10 Rft, 1 db dupla, s idős paplan 16 Rft, 1 db közönséges szőnyeg 8 Rft, még 1 vég vörös abaposztó 5 Rft volt ekkor.) A „fűszerszámok” a törökországi portékák után kerültek a felsorolásba, s nyilván közülük több a törökgörög kereskedelmi úton jutott el hozzánk. Ilyenek

⁴⁰ Vö. *Högye I.–Seres P.-né.* 1980. 1–123., az árszabások magyarországi alakulásához I. *Domonkos O.–Kiss M.–Nagybákay P.*, 1996. I–II. köt.

⁴¹ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/a. 15. köt. 45–64.

voltak: *bors* (1 font = 1 Rft 20 kr), *gyömbér* (1 font = 75 kr), *sáfrány* (1 latt = 75 kr), *szekfű* = *szegfűszeg* (1 font = 6 Rft 60 kr), *szerecsendió* (1 font = 6 Rft; 1 latt = 30 kr), *babér* = *babérlevél* (1 latt = 05 kr.), *nádméz* = *cukor* (1 font = 1 Rft 70 kr), *mandola* = *mandula* (1 font = 75 kr) és *faolaj* (1 font = 50 kr).

A gyolcsfélék között felsorolt termékek csupán görög kereskedők révén jutottak el régióinkba. Közülük a többség nevében viseli származási, előállítási helyét. Így pl.: *slésiai gyolcs*, *Lengyel-országi slézia gyolcs*, bársony jó féle *gyolcs*, *segésvári*, vagy *durva gyolcs*. (A gyolcs lehetett kék és vörös, széles és keskeny, jó féle és alább való). A vászonfélék hasonló változatosságot mutatnak. Így volt *házi vászon*, *paraszt* vagy *nyers vászon* és *zsák vászon*, s ezeknek is az előzőhöz hasonló minőségei. A gyolcs és vászon közül utóbbiról tudni lehet, hogy a magyar területek, falvak termékeként jelenik meg.

A kereskedők hasonló áruinak, termékeinek limitációja 1721. május 6-ai dátummal és Miskolcon datálódott.⁴² Megemlítése azért fontos, mert a megszokott fűszerszámok (sáfrány, szerecsendió, citrom, rizskása, nádméz, bors és gyömbér) mellett először említik a *kávét*. (A kávé első miskolci említése latin nyelvű jegyzőkönyvben maradt fenn.)

A törökországi áruk következő limitációja a megyei anyagban 1739-ben lelhető fel, s igaz, a két árszabás dátumozása között 33 év telt el, sem az egyes áruféleségek felsorolásának rendje, sem ára nem változott. Az írás kézvonásai is hasonlóak, mintha ugyanaz a személy készítette volna az árszabást, s csak a dátum cserélődött, változott volna meg.⁴³ Ehhez viszonyítva az 1744. évi árszabás lényegesen más, a „görögök és efféle kereskedők” cím alatt felsorolt áruk köre kiszélesedett, áruk is magyar forintban és rajnai, vagy rénesi forintban, tehát két pénznemben van megadva. (Az arány az esetek többségében következetesen fel van tüntetve, amely szerint a magyar forintérték duplája a rénesi értéknek. Más esetekben az átváltás követhetetlen. Így pl. 1 pár karmazsin bőr 10 mft = 8 Rft 20 xr; 1 pár brassai = brassói kordovány 6 mft 12 = 5 Rft 06 xr stb.) Úgy értelmezhető, hogy a görög kereskedők azért kerültek a vargák és a csizmadiák közé, illetve más bőrrel foglalkozó mesteremberek közé, mert jobbára bőrfélék vannak kínálatukban, a különböző fűszerek köre leszűkülte.⁴⁴

Az 1744. évi felsorolásban a következő áruk találhatók: *veres karmasin*, *középszerű karmasin*. (A szín és a minőség mellett az értéket meghatározta a bőr nagysága, néha megadva, hogy milyen bőrből mit lehet előállítani, pl.: „alább való karmasin, a kívül három pár tsizmánál több ki nem telik 6 mft 12 = 5 Rft 06 kr.) A kordoványok között legjobb, s legnagyobb a *Porassai kordovány* (ez volt a legdrágább), volt többféle *török kordovány*, kikészített *öreg bak bőr* (párban), valamint *kikészített öreg kecske és fiatal bak bőr* (párban). A bőrök közül a *festett tsizmának való szattyán*, valamint csizamához való vörös és fehér bélések folytatják a sort. Az *abaposztó* mellett új áru a *nyereg alá való Erdélyi sebesi pokrótz*, a *mind a két végéről gubás pokrótz*, a *csak egy felől gubás pokrótz* és az *Ungvári pokrótz*. Megjelenik a későbbi évtizedekben Miskolcon közkedvelt viseletté váló guba. A következő minőségekkel és formákkal találkozunk: *rakott*, vagy *dupla legnagyobb guba*, az előzőnél *kisebb guba*, *közönséges öreg guba*, ennél ismét *kisebb guba*. A pamut megjelölése: *nyitrai vagy felfont pamut*. A paplan mellett vásárolható paplanba való *gyapot*, a *cselédnek való török bélés táblában van*, *de hasonlóan tábla az asszony embernek való török hasi bárány bélés*. Most találkozunk először

⁴² B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/a. 20. köt. 318.

⁴³ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. IV. III. 16.

⁴⁴ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. IV. III. 16., valamint a bőrös mesterségek (kordoványosok, bocskorosok, tímárok, vargák, csizmadiák, kapcakötő-készítők) árszabásainak XVI–XIX. századi változásaihoz l. *Flórián M.*, 1999. 388.

rókaprémmel, így: *róka hát nyakosból, róka melly torkosból*. Párban van a legnagyobb *róka torok*, amely lehet alább való és annál is alább való minőségű és nagyságú. De az asszony embernek van *róka mály (mell, eleje) torok nélkül is*.⁴⁵

A 18. század elején, első felében ez volt a balkáni kereskedők által nyújtott árukínálat, amely a század második felében lényegesen kibővült a felső-ausztriai, sziléziai és lengyel, morva termékekkel. Az árukínálat (vagy a limitált áruk köre) összevethető az egyes boltok árukészletével, ami reálisabb képet ad a bolti vásárlási lehetőségekről. Miskolcon nem volt példa arra, hogy kereskedőüzleteket zártak volna be, s így zárolták volna a görögök árukészletét, mint ahogy az történt pl. Egerben Nikola Ádám kereskedő társasága kapcsán.⁴⁶ A tapolcai apátság Piac utcai épületében boltot bérlő Popovics Antal 1737-ben készített számlája azonban jól mutatja, hogy egy görög árendás mit tartott üzletében, másrészt mire volt szüksége, igénye ekkor egy városlakónak (aki egyben lehetett a bérbeadó gazda képviselője is). Nem a mennyiségeket és a vásárlási árakat mutatjuk be, még csak azt sem, hogy az egyes áruféleségekből hány alkalommal történt vásárlás, hanem csak az üzletben előforduló árukat soroljuk fel a számla alapján.⁴⁷ Lengyel gyolcs, eperjesi vászon, eperjesi mangolet gyolcs, bécsi gyolcs, kék gyolcs, tarka gyolcs, dikta, bécsi szőr, galand-cérna, nyitrai selyem, török selyem, török cérna, szamosi cérna, bécsi cérna, kassai cérna, csipke, papíros, tükrös, kések, bicskák, fésűk, süveg, szög, ólom gombok, kötős kapocs, drótkapocs ruhára, öltözőre való szaru gomb, lakat, nádméz, rása, fekete fátyol, szűr-fátyol, pamut kendő, patyolat, gyermeknek való süveg, bagazia, csíkos szoknyának való anyag, asztalra való szőnyeg, keskeny és szélesebb pántlika, puská kova, herba tea (= herbare), szekfü és fahéj, szerecsendió virág, bors, gyömbér, büdös kő, babér, apró szőlő, malossa szőlő, hollandiai kávé, rizskása, puska-por, tömjén, mécs = mécses, háló süveg, fekete süveg, kisebb és nagyobb pruszlik, karton, veres csujtár, galand, vastag vászon, csontból való árnyéktartó = esernyő, napernyő, papíros és könyv, róka-hát, szattyán, fekete-sárga-veres kordovány, fekete nyers bárányszőr, guba, bélés bárányszőrből, pokróc, asztalra való fekete viaszos vászon, nyuszt és lóra való szerszám.

A több mint háromnegyed-száz árucikk olyan számláról származik, amelyet a tapolcai apátságnak állítottak ki, s összesen 105 tétel szerepel rajta. A kifizetendő összeg meghaladta a félezer forintot. A vásárló nyilván nem a köznapi fogyasztó volt, az viszont, hogy ezek egyetlen vásárlási számlára kerültek, mutatja a bolt árukészletének nagyságát. Ami az áruk beszerzési irányára utal, a balkáni termékektől, erdélyi árukon keresztül felvidéki és a birodalom nyugati részéből származó anyagokig (legyen az élelmiszer vagy ruházati cikk) sokszínű a skála. Érdekességnak tűnhet az is, hogy a kávé, amely tipikusan a török birodalom területéről, illetve azon át érkezett térségünkbe, s a görög kereskedők kávéházaiból indult városi hódító körútjára, már nemcsak török kávé volt, hanem hollandiai beszerzésű, illetve elnevezésű.

A 18. század második felében, 1755–1800 között 125 darab árlimitáció jelent meg térségünkben főleg Miskolc, Kassa és Sátoraljaújhely kiadási hellyel. (Előfordul néhány más település is, így Szikszó, Mád, Tokaj, Bodrogkeresztúr vagy a gömöri Pelsőc.) Az árszabások túlnyomó többsége az élelmiszerekre, másrészt a céhes termékekre vonatkozik. Előbbi esetben a kenyér és a hús, utóbbi esetben a hús- és bőrfeldolgozó mesterségek (pecsenyesütők, vásári tractörök, tímár, varga, csizmadia, szücs) álltak a közép-

⁴⁵ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. IV. III. 16.

⁴⁶ Vö. *Bihari J.*, 1956. 433–456.

⁴⁷ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 7.

pontban. Viszonylag ritkábban fordul elő, amikor „görög és egyéb kereskedők árúja” kerül az árszabások közé. Így 1744 után, amikor Abaúj, Zemplén, Sáros, Ung, Borsod, Gömör és Torna megyék területére terjedt ki a limitálás⁴⁸ 1766-ban adtak ki új árszabást Sátoraljaújhelyen, s ez Zemplén és Borsod megye területére volt érvényes.⁴⁹ Ezt követően, s főleg a hűségeskü letétele után (1774) úgy tűnik, nem tulajdonítottak nagy jelentőséget a kereskedelmi, főleg a görögök által közvetített termékeknek. 1793-ban Kassán még ugyan szabályozták Borsodra is kiterjedően a bőrök árát, de ez – gyaníthatóan – a helyi „előállítókra” és feldolgozókra vonatkozott.⁵⁰ Miskolc ugyanebben az évben a festett bőrökről és a bőrös mesterségekről adott ki árszabást, amely egyes rovataiban feltüntette a nyersanyagárát, a munkaráfordítást, a nyereséget, avagy a veszteséget.⁵¹

A 19. század első felében, 1801–1849 között megsokasodnak az árszabások. Nemcsak számuk növekszik, hanem az előállítás és értékesítés köre is nő (limitálják a gyógyszeres árát, vagy a postakocsik viteldíjait, de sokrétűen szabályozzák a munkabéreket is). A fél évszázad alatt 350-féle árszabás kiadásáról szólnak ismereteink, de ezek közül már egy sem foglalkozik görög vagy zsidó kereskedők által közvetített, értékesített árukkal.⁵² A legsokrétűbb, 63-féle termékre, árura, készítményre kiterjedő limitációt 1813-ban Miskolcon adták ki, s Borsod megye teljes területére vonatkozott. Ebben még felleljük a bőrféleségeket, majd a feldolgozott termékek árait, de ezt követően ezek is „szabad árasokká” váltak.⁵³ A különböző, kender-len alapanyagú vásznak, félkész vagy késztermékek bolti, piaci, vásári értékesítése nagy teret kapott, komoly a felvevőpiaca, függetlenül attól, hogy házi, parasztipari vagy manufakturális előállítás eredménye, végterméke-e. Különlegessége miatt tesztek említést egy 1811-ben Miskolcon kiadott árszabásról, amely a gyolcsáruló asszonyok áruival (is) foglalkozik.⁵⁴ Ezt a dokumentumot – eltérően elődjeitől – szöveges kiegészítéssel is ellátták. (A kiküldött deputáció képviselőjében Szrogh Sámuel állította össze az anyagot, akit a várostörténet jól ismer „Miskolcznak a’ javai” című verses feldolgozása miatt.)⁵⁵ A jelentés a következőket tartalmazza: „Árulnak ezek – ti. a gyolcsos asszonyok – részenként Slézia, Fel-földi, festett szokingnak való, Budai festett és Bagazia gyolcsokat, Czinából Patyolatot, mellyeket vég számra, és különb-különbféle kendőket, mellyeket részenként (=kis tételben) vásárolnak. ...ezek a’ Szegény Asszonyok nem annyira valami nagy haszonkeresés és nyereség tekintetéből, mintsem inkább hogy Elejiktül (= őseiktől) rájuk maradt ...folytatják kereskedéseket (haszon nélkül, csak kis jövedelemért) ...ezekre való nézve az ő árujuk limitációját szükségtelennek és főképpen addig, míg az ő általuk árulhatott vászony a’ felföldön, ’s egyéb árujuk is azon Kereskedőknél, kiktől ők azokat a la grosso, a vagy darabszámra vásárolják, nem limitáltaknak, fékezetlennek ismerte a’ Deputatio.”⁵⁶ Eszerint azok az ősök hagyományát folytató kereskedők, akik áruikat darabszám megvásárolják a nagykereskedőtől (vagy a paraszti termelőtől), s azon kis haszonnal valahol túladsanak, tehát egyszerű közvetítőkereskedelmet folytatnak, áruikat nem kell limitálni, mert ezek a fékezhetetlenek, s maga a kereskedelemi forma sem kártékony.

⁴⁸ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. IV. III. 16.

⁴⁹ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XVI. I. 109.

⁵⁰ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/e. 282/1792, 258/1793.

⁵¹ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/e. 258/1793.

⁵² *Hőgye I.–Seres P.-né.* 1980. 42–125.

⁵³ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/e. 1314/1813, 4093/1818.

⁵⁴ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/e. 1238–6/1811.

⁵⁵ Vö. *Szendrei J.*, 1911. IV. k. 170, 767.

⁵⁶ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/e. 1238/1811.

A 18. század elejétől egy évszázadon át Miskolc koronauradalmi mezőváros kereskedelmi életének, üzlethálózatának „arculatát”, árukészletét a balkáni görög kereskedők határozták meg. Velük szinte egy időben jelentek meg, s hódítottak teret a zsidó kereskedők, akik – hasonlóan a görögökhöz – üzleteikért bérletet kellett hogy fizessenek a koronauradalomnak. (Mivel állandó letelepedési engedélyt nem kaphattak, így saját üzleteik sem lehettek. Arra szép számmal találunk példát, hogy boltjaikat ők maguk építik fel, de az átváltozik olyan bérletté, amelyet nem fizetnek ki a vámossal, vagy az uradalomnak. Az építési költséget így bérleti díjként számolják el, s osztják fel évekre.) Az üzletszerzés és -megtartás állandó rivalizálást jelentett a két kereskedőcsoport számára, s ebből az 1830–1840-es évekre a zsidó kereskedők kerültek ki győztesként. A magyarok elsősorban az élelmiszer, ill. mezőgazdasági termékek beszerzésében és értékesítésében vállaltak szerepet. Néhány család generációkon keresztül meghatározója lett egy-egy termékcsalád értékesítésének. A kereskedők száma természetesen mindig kevesebb volt az iparosok számánál. Utóbbiak termékeiket piacokon, heti és országos vásárokon egyaránt maguk értékesítették. A tanulmány a Miskolc monográfia azon megállapítását támasztja alá, amely szerint az átlagember csak ritkán vásárolt boltban kapható termékeket. A nagykereskedőkkel inkább a városi társadalom elitje alakított ki kapcsolatot, így (is) igyekezve felzárkózni a magyar divathoz és másfajta szellemi és társadalmi hatásokhoz. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az itt élő iparosoknak, földműveseknek, szőlőtulajdonosoknak, állattenyésztő népességnek nem volt kiterjedt kapcsolata a kereskedelmi tevékenységgel.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/a.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Borsod vármegye levéltára. Közgyűlési jegyzőkönyvek.

B.-A.-Z. m.Lt. IV. 501/b.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Borsod vármegye levéltára. Közgyűlési iratok (Acta Politica)

B.-A.-Z. m.Lt. IV. 501/e.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Borsod vármegye levéltára. Közgyűlési iratok.

B.-A.-Z. m.Lt. IV. 1501/a.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Miskolc város levéltára. A városi tanács jegyzőkönyvei.

B.-A.-Z. m.Lt. IV. 1501/g.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Miskolc város levéltára. Fundális könyv.

B.-A.-Z. m.Lt. IV. 141.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár. Megyei városok és községek. Sajószentpéter nagyközség iratai.

B.-A.-Z. m.Lt. IX. 3.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár. Testületek. A miskolci görög kereskedő kompánia iratai.

B.-A.-Z. m.Lt. XI. 601.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár. Gazdasági szervek. A diósgyőri korona-uradalom iratai.

HOM. HTD.

Herman Ottó Múzeum (Miskolc) Helytörténeti dokumentáció.

MOL. C. 35.

Magyar Országos Levéltár, Helytartótanácsi levéltár. Acta oeconomica.

IRODALOM

Bácskai Vera–Nagy Lajos

1984 Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Budapest

Bihari József

1956 Fejezetek az egri szerbek és görögök történetéből. In: Az egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve, II. 362–456. Eger

Dobrossy István

1988 Görög kereskedelmi tökefelhalmozódás és társadalmi közérzet Miskolcon a 19. század elején. A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXV–XXVI. 341–352. Miskolc

2000 A kereskedelmi élet fórumai és képviselői. In: Miskolc története, III/1. 429–499. Miskolc

Domonkos Ottó–Kiss Mária–Nagybákay Péter (szerk.)

1986 A magyarországi árszabások forrásanyagának katasztere 1463–1848. I–II. k. Budapest

Flórián Mária

1999 Mester Emberek Míveinek árazása. Tímárok, kordoványosok és irhások, bocskorosok, magyar és német vargák, csizmadiák és kapcakötők árszabásai (1597–1821). Budapest

Halmay Béla–Leszli Andor (szerk.)

1929 Miskolc és Borsod-Gömör-Kishont egyelőre egyesített vármegyebeli községek. Magyar Városok Monográfiája, V. Budapest

Hőgye István–Seres Péterné

1980 Árszabások a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltárban (1625–1849) Borsodi Levéltári Füzetek, 12. Miskolc

Komáromy József

1956 Építkezési tervrajzok, miskolci iparosok a 18. századtól. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, 3. 75–77. Miskolc

Nagy István–F. Kiss Erzsébet

1995 A Magyar Kamara és egyéb kincstári szervek. (Diósgyőr-tokaji Koronauradalom 1735–1890) Budapest

Szendrei János

1911 Miskolcz város története 1800–1910. Miskolcz. (Miskolcz város története és egyetemes helyirata. Negyedik kötet.)

Tóth Péter–Barsi János

1989 Borsod vármegye statútumai (1578–1785). Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek, 23. Miskolc

GREEK, HUNGARIAN, JEWISH SHOPS AND STORES IN THE CENTRE OF MISKOLC IN THE 18TH AND 19TH CENTURY

The main street, marked as lower-, middle- and upper-market was the trade centre through centuries. Since the beginning of the 18th century, information about shops, stores and their products have been mentioned. People who dealt with trade belonged to the Greek and Jewish population. They did not get a permission to reside; therefore they rented their shops from the crown domain of Diósgyőr. In spite of the fact that this situation meant defenselessness for them, it forced those people to improve their business, enlarge of their merchandise and increase their income. Because of these circumstances they imported goods even from the Balkans and from the countries of West Europe, where they also exported wine as an exchange. The main products that arrived to Miskolc were mostly clothes and raw materials and secondly were spices. Their costumers basically were the well-to-do bourgeois. Though, the big percentage of the habitants (craftsmen, agricultural workers, wine-growers) stayed self-sufficient or bought the products at the markets. The survey proves that the number of craftsmen essentially exceeded the number of merchants. A certain connection developed between the two stratum, which caused a situation by the beginning of the 19th century, in which the trade assets built in the production of crafts or in the manufacturing of goods. The factory-like initiatives appeared at the middle of the 19th century but until the Compromise of 1867 there was no essential change in the standard of productions. In that time the trade was more eventful. The transit exchange remained important but the big improvement can be found in the development of the system of the city shop network.

István Dobrossy

A NÉGYESI SZEPESSY CSALÁD URADALMI BIRTOKAI (A MISKOLCI JAVAK LEÍRÁSÁVAL) AZ 1836. ÉVI ÖSSZEÍRÁS TÜKRÉBEN

RÉMIÁS TIBOR

Régi adósságot törlesztünk akkor, amikor *Borsod vármegye és Miskolc egyik leggazdagabb familiájának, a négyesi Szepessy családnak uradalmi birtokairól* hírt adunk. Az északkelet-magyarországi régióban is folyó *uradalomtörténeti kutatásoknak* eddig kevésbé kutatott és publikált része a négyesi Szepessy család uradalmi gazdálkodásának *struktúrája*.¹ Annak ellenére, hogy a Szepessy család a 17. század elején már zálogbirtokhoz jutott a diósgyőri várbirtok területén. A 17. század közepére pedig megszerezték a várbirtok mintegy 10%-át. Beköltöztek *Miskolcra*, ahol majorságot is létesítettek. A levéltári források tanúsága szerint a négyesi Szepessyek *jó gazdák és közismerten toleráns, művelt emberek* is voltak. A 18. század folyamán kialakult új birtokrendszerük 7 vármegyére (Abaúj, Borsod, Békés, Gömör, Heves és Külső Szolnok, Pest, Pilis és Solt, Zemplén) terjedt ki, s leginkább a Borsod vármegyei *Berentéről* irányították. Ettől kezdve Berente lett a négyesi Szepessy család uradalmi javainak irányító központja. *1760-ban Miskolcon* már a második leggazdagabb családként szerepeltek a négyesi Szepessyek, még 150 évvel később, 1909-ben a miskolci első virilista névsorban is előkelő helyen álltak, bár a 19. század végétől a család súlya, jelentősége fokozatosan csökkent. Szép sikereket értek el Borsod vármegye *közéletében*, a református *egyház* támogatásában és a *katonai pályán* is.²

A továbbiakban számba vesszük a 7 vármegyére kiterjedő *négyesi Szepessy vagyont*. Segítségül hívjuk az 1836-ra elkészült uradalmi conscriptiót, amely a 19. század közepén, a *családi főágot* képviselő, *László és Zsigmond* javairól és jövedelmeiről tudósít:

„A' Néhai id. Szepessy László és n. Szepessy Sigmond Urak után hátra maradt 's több megyékben fekvő javaknak öszveírása 1836. Mártius 10-ből.”³

Négyesi Szepessy Sigmond utáni örökség:

- Csetnek (Gömör vármegye)
- Gesztely (Zemplén vármegye)
- Homrod (Abaúj vármegye)
- Jánosd (Abaúj vármegye)
- Miskólcz (Borsod vármegye)
- Berente (Borsod vármegye)
- Kopaszföld puszta (Borsod vármegye)
- Heves (Heves és Külső Szolnok vármegye)
- Pél (Heves és Külső Szolnok vármegye)
- Verpelét (Heves és Külső Szolnok vármegye)

¹ A négyesi Szepessy család uradalmi birtokait érintő tanulmányok: Szepessy B., 1893., Leszih A., 1927., Gyulai É., 1997., Tarczai B., 2003., Rémiás T., 2004.

² Lásd: Tarczai B., 2003. 314–324.

³ HOM HTD. 2003.3.2.

- Apostag (Pest, Pilis és Solt vármegye)
- Gyömrő (Pest, Pilis és Solt vármegye)
- Bénye (Pest, Pilis és Solt vármegye)
- Locsod puszta (Pest, Pilis és Solt vármegye)
- Kabai völgy (Pest, Pilis és Solt vármegye)

*A néhai Szepessy Zsigmond úr által hátrahagyott minden fekvő javaknak
évenkénti tiszta készpénz jövedelme (1836)*

A négyesi Szepessy birtokok neve	Készpénz jövedelem	
	R. frt.	Váltó Czedulában Xr
A csetneki uradalmi közös erdőből, s királyi kisebb hasznokból jön be a csetneki uradalomba lévő magános birtokokból összesen	336	47 1/10
Gesztelyből	207	44 1/4
Homrodból	2263	
Jánosdból	460	59 2/3
Miskolcz	1122	46
Berentéből	3693	28 1/2
Kopaszföldből	135	43 2/3
Heves	3973	7 3/4
Pél	343	45 3/4
Verpelét	287	17 1/2
Apostag	1992	20
Gyömrő	1450	35
Bénye	6511	58 1/8
Locsod	1407	10 10/12
Kabai völgy	100	51
Összesen:	24153	25 74/240

Négyesi Szepessy László (felesége: Kis Csoltói Ragályi Katalin) utáni örökség:

- Velezd (Borsod vármegye)
- Vatta (Borsod vármegye)
- Tisza Oszlár (Borsod vármegye)
- Miskólcz (Borsod vármegye)
- Szirma Bessenyő (Borsod vármegye)
- Nyék és Ládháza (Borsod vármegye)
- Vakarács puszta (Borsod vármegye)
- Kis Tokaj (Borsod vármegye)
- Tállya és Szántó (Zemplén vármegye)
- Alacska és Múcsony (Borsod vármegye)
- Ecséd (Heves és Külső Szolnok vármegye)
- Bánréve puszta (Békés vármegye)

A néhai Szepessy László úr által hátrahagyott, s úri maradékai által bírt minden fekvő javaknak évenkénti tiszta készpénz jövedelme (1836)

A négyesi Szepessy birtokok neve	Készpénz jövedelem Váltó Czédulában	
	R. frt.	Xr
Velezd	1425	35
Vatta	2873	50 1/3
Tisza Oszlár	1880	45 4/5
Miskolcz	848	23 1/10
Szirma Bessenyő	384	10
Nyék és Ládháza	4141	19 ¼
Vakarács	611	41 ¾
Kis Tokaj	330	11 ½
Tállya és Szántó	386	40
Alacska és Múcsony	635	35 ½
Ecséd	11502	10 4/6
Bánréve	250	–
Összesen:	25270	22 9/10
Hozzá adván a Zsigmond féle javak tiszta jövedelmét	24153	25 74/240
Summa summárum, az egész massa jövedelme:	49423	48 5/24

A vagyon mindkét részről *László gyermekeire szállt*, mivel Zsigmond utód nélkül halt meg. Az örökösök *Kassay István* hiteles ügyészt, Borsod vármegye táblabíráját bízták meg a javak számbavételével és a tiszta jövedelmek kiszámításával. *Kassay* lelkiismeretesen, személyesen bejárta az uradalmi településeket,⁴ a helyszínen összeírta a birtokok tartozékait, s azt 197 oldalas vaskos kötetben (+ mellékletek) „adta tudtára mindenknek a’kiknek illik”, persze leginkább a megbízó örökösöknek, vagy ahogy Ő titulálta Őket: „a tisztelt úri véreknek”. „Az összeírási munkát kikészítvén, azt a többször tisztelt úri véreknek múlt 1834-ik esztendei Kisasszony hava (augusztus) közepe táján elejébe terjesztettem.”

De kik is voltak a megbízók és hogyan változott a megbízás tartalma?

A megbízók:

- négyesi Szepessy *László* Borsod vármegye főszolgabírája, (felesége: *Ragylolci Csoma Terézia*)

⁴ Az egyes uradalmi javakra lásd még a B.- A.- Z. Megyei Levéltárban (Miskolc) a négyesi Szepessy család iratai (Bm.L. XIII-14. 1–14. dob.) között: *Berente* (1376–1781, 1799–1863), *Négyes* (1845–51), *Apostag* (1844), *Alacska* (1852), *Múcsony* (1835–43), *Vatta* (1482–1780), *Nyék és Vakarács* (1750–1783, 1782–1810), *Ecséd* (1643–1786), *Oszlár* (1739–1788), *Gesztely* (1605–1771), *Csetnek* (1688–1780), *hegyaljai birtokok* (1598–1752), *Miskolc és környéki birtokok* (1616–1780), *Varbó és a kassai ház* (1612–1744), *Abaij megyei birtokok* (1548–1752), *felső-borsodi birtokok* (1733–1784), *Heves megyei birtokok* (1737–1780), *Bereg és Zemplén megyei birtokok* (1654–1753), *Rimaszombat* (1721–31), *vegyes birtokjogi iratok* (1586–1781, 1838–48). Ugyanitt *birtokjogi iratok*: a négyesi malomról (1863–1879), végrendeletek (1791–1883), birtokösszeírások és leltárak (1711–1827). *Számadások*: *Diósgyőr* (szőlő, 1783–1785), *Miskolc és Nyék* (1771), *Szentmárton* (1766–80), *Berente* (1783–1836), *Homrogd* (1781–84), *Jánosd* (1781–89), *Ecséd* (1795), *Gégény* (1738), *Csetnek* (1711), *Berkesz* (1738), *Tarcal és Mád* (1704), *Tarcal és Bodrogkeresztúr* (1707), *Szikszó*, *Nemesbikk*, *Vámos*, *Besenyő*, *Szentpéter*, *Csaba*. *Számlák*: kereskedőktől (1664–1816), építkezésekből (1738–1816), szabóktól (1812–14), gombkötőtől (1811–13), asztalostól (1810), kovácstól (1810–14), gyógyszerésztől (1775–1814), egyéb (1810), vegyes (17–19. század). *Térképek és tervrajzok a 18–19. századból*.

- négyesi Szepessy József Borsod vármegye főpénztárnoka, (felesége: Érmihályfalvi Gencsy Zsófia)
- négyesi Szepessy Katalin Cs. K. Kamarás és Magy. Királyi Budai Kamarai tanácsnok Gombosfalvi Gombos Imre házastársa,
- négyesi Szepessy Mária markusfalusi Máriássy Zsigmond főtáblabíró élete társa
A megbízatás kezdeti célja: „... hogy mind azon fekvő javakat mellyek múlt 1832-ik esztendei Szent András (nov) hava 24-én mag nélkül elhunyt Nagy Bátyjok, Néhai Tekintetes Négyesi Szepessy Sigmund Úr után a' tisztelt megbízó úri vérekre szállottak írnam össze, 's részént betsültetném meg 's tiszta jövedelmeket számítanám ki.”

A változások:

„Kik is *időközbe egyezőleg* meggyőződven a' felől, hogy réajok nézve sokkal czélerányosabb lenne a' *réajok most szállott javakat*, a' Szüléik után általak már valósággal birtokokkal *egybe olvasztani*, 's ékor az egésszel, a' menniyre eszközölhető lenne, *egész tagokba másánt osztozni..*”.

„1834. Kisasszony (aug.) hava 20-án *Miskolczon tartatott összejövedeleik alkalmával =>bővebb utasítás készítettett=>a most örökölt javakon (N. Szepessy Sigmund utáni jav.) felül=>a birtokokba lévőknek is... összeírását., ... földmérői mennyiségének az összeírásba való kitételét, és végre mind azoknak mellyek még tökéletesen fel mérve nem volnának hites földmérő általi felméréstését is elhatározták.*”

A fentiek számunkra azt igazolják, hogy a *négyesi Szepessy javak legátfogóbb és legteljesebb képét kapjuk 1836-ból.*

Ennek igazolására lássuk pl. a csetneki uradalmi települések összeírását. Az összeíró, Kassay István „1833. kis asszony (aug) hava 3-án Tettes Gömör Vármegyében helyeztetett Csetnek Városában” megjelent, és számba vette a *csetneki uradalom helységeit:* (ahol „magános birtokok” vannak a „megbízó véreknek”).

Ebben segítségére volt a csetneki *uradalom sáfárja* (adminisztrátora), Tettes Kirinyi János táblabíró úr.

„2 *mérővárosok:* 1. Csetnek, 2. Dobsina

18 *helységek:* 3. Kun Taplocza, 4. Heves, 5. Sebes Pataka, 6. Rekenye Újfalu, 7. Oktina, 8. Rokfalva, 9. Nagy Szlabos, 10. Fekete Lehota, 11. Redova, 12. Felső Sajó, 13. Berdarka, 14. Hankova, 15. Markuska, 16. Kis Szlabos, 17. Fekete Pataka, 18. Getzefalva, 19. Petermány, 20. Restér

5 *Puszták:* 21. Somkút, 22. Veres haraszt, 23. Tornava, 24. Csákány, 25. Kerek-Erdő
Malom: 26. Jósafön egy malma (4 köveken örölhet) + kendertörő, 27. Jósafön (szőlőből járó bordézsma, ¼ zálogba bírt házhely = molnár használja)

Erdő: 28. Pelsütz Ardói erdő fele részének 7/8 része”.

A csetneki uradalom ekkor „az illető birtokosok közt már fel volt osztva”, „a' Királyi kisebb haszonvételek (erdő, malom, Szőlő) pedig közösen használtattak”. „A' bejövő tiszta haszon minden esztendőbe Szt. Pál napkor Csetneken szokott felosztatni: 's kinek kinek illetősége *Kastély jövedelem* nevezet alatt kiadatni”: „az egész uradalmi erdők jövedelmének 9/20 része először levonatik = az uradalmi jobbágyoknak kiadatik (*ez a szokás* az „Úrbér bejötték a' jobbágyok által használt földek és rétek rosszaságából eredő rövidségek pótlására hozatott be!) = csak a felül való 11/20 rész osztatik el a' földesurak közt a' többi jövedelmekkel együtt arányosan”.

De: „a' Jósafői Malom jövedelme kivétel = némely uradalmi birtokok ebből nem részesülnek (a képviselt úri vérek a résztvevők közé tartoznak!)”

A *jövedelmek* először 4 egyenlő részre oszlottak: 1. Tököly 2. Szepességi 3. Szécsényi 4. *Lórányfi* (a vérek ide tartoztak!) ágak szerint. A Lórányfiak jövedelme további 3 egyenlő részre oszlott: 1. Bakos 2. *Móré* (a vérek ide tartoztak!) 3. Meszesy Lincák ágra. Végül a Móré ág illetősége ismét 16 felé osztott: „*tehát az 1/16 résznek a 3/5 része az összeírható úri véreké!*”

Ugyanakkor *Csetnek* és *Dobsina* mérővárosok különböztek a többi uradalmi helységek jövedelmétől. Hiszen *Csetnek* mindössze 2 malom hasznát, a kortsmáktól pedig 16 frt 40 Xr. állandó summát adott, ellenben 7 kerülőt köteles volt az uradalomnak fizetni és tartani. *Dobsina* is mindössze fizetett az uradalomnak 229 V.Cz. frt.-okat, s egyebet semmit. Bezzeg a *lakosok mindkét helyen*: „szabad adást, és vevést gyakorolnak”, „telkeiket állandó taksa fizetés mellett bírták.”

Az uradalomra nézve negatívumok:

- Az *erdők* az egész uradalomban már ekkor régóta bírói zár alatt voltak.
- A *királyi kisebb hasznok* néhol többet, máshol kevesebbet hoztak be.
- „*Az arányosságbeli per*” az egész uradalomra nézve a gróf Andrásiak felperessége alatt már lefolyt, 's az most felsőbb megvizsgálásra várapozott.

Mint a feljebbiekből látható tehát *ezen uradalomból is kétféle jövedelmet vesznek* „a tisztelt vérek” is: a) *Közös jövedelemből* = lásd a fenti példákat! (évi középjövedelem 178 Rf. 42 2/6 Xr.), b) *Magános birtokokból* = lásd a következő táblázatokat! (általában „tót helységeken lévén” tolmács volt *Kováts János* Nagy Szlabosi lakos, jobbágyuk volt, sokszor segédkezett a taksák beszédésénél is.)

A négyesi Szepessy család uradalmi birtokaiból évenként bejövő tiszta készpénz jövedelmek (1836)

A négyesi Szepessy birtokok neve	A birtokokból		A teljes jövedelmekből		A házasszerződésből, s a házasszerződésből		A majorsági földkekből		A majorsági kaszálókól		A másoktól		A majorsági szőlőkől		A dézsmás szőlőkől		A királyi kisebb hasznokból		Az erdőkből		A legelőből		Összesen 1/10 rész levonása után					
	R. ft.	Xr.	R. ft.	Xr.	R. ft.	Xr.	R. ft.	Xr.	R. ft.	Xr.	R. ft.	Xr.	R. ft.	Xr.	R. ft.	Xr.	R. ft.	Xr.	R. ft.	Xr.	R. ft.	Xr.	R. ft.	Xr.				
Gömör vm.																												
A cserneki uradalmi közösen használt királyi kisebb hasznokból, s erdőkből																												
Csetnek városában					8																			160	50 1/10			
Dobsina városában					4	30																		7	12			
Fekete Lelkora			30																					4	3			
Nagy Szilabos			6																					27				
Jeszefalva			51																					5	24			
Bérdárka			12																					45	54			
Fekete Paraka			84																					10	48			
Zemplén vm.																												
Gesztyó			85	49 2/8																				145	207	44 1/4		
Abauj vm.																												
Honrod	40		210	2 2/8	30		1695	7 2/8	553	33															2263	58		
Jánosd					40		957	13 2/36	15																460	59 2/3		
Borsod vm.																												
Miskolcz (Zsigmond féle) és Tapolca	139	3							72	55 2/4				109	15										926	17 35/48	1122	46
Berenye	35		448	26	304	40	1835	17 22/24	589	34				278	16 2/3	90	36	124	20	397						3696	11 1/4	
Kopaszföld							97	18 38/72	53	30																135	43 2/3	
Heves és Külső Szolnok vm.																												
Heves	48		203	21 3/16	341	40	2930	44 20/36	419	37 1/2				60	36	77	30	174	26 7/10	158						3973	7 3/4	
Pél			91	33 1/16	60				204										26 2/6							343	45 3/4	
Verpelét			136	59 29/32	119	10										12		51	2 4/5							287	17 1/2	

A négyesi Szepessy-uradalom birtokai közül teljes terjedelmében adjuk közre a Zsigmond- és László-féle miskolci javak 1836. évi összeírását:

MISKOLCZ – Zsigmond-féle javak (1836)

Városában lévő birtok, nemes Fodor István, Pintér Ferencz és Gánóczy József, helybeli tanácsnok uraknak, nemes Szabó Mihály uramnak, ki boldogult Szepessy Zsigmond úrnak 8 esztendőig volt egy folytába Miskolczi Kulcsárja: továbbá kőműves mester Klír Károly, áts mester Tessel Fridrik, asztalos mester Ócsvai András, lakatos mester Muska Márton és molnár mester Pap János (:kik mind miskolcziak:) hit alatt tett előadásaik, s betsüjük után, és segítségekkel, s földmérő Tóth Dániel úr felmérése szerint a helyszínen íratott össze.

Vagynak Miskolczon:

A., Beltelkek jelesen:

1. Az ősi lakóház telke, melly *quantualis* szabad hely, fekszik az Urak utcájába, a piactól, s város derekától távol, és félre helyen, teszen 1222 □-öleket, mellyből minden □-öl becsültetett 1 frt. 15 Xr, és így összesen 1527 R. frt. 30 Xr.

Ezen telken vagynak:

a., Egy úri lakóház, kőből stukatúrra, s részint bóltra fa sindel alatt, s áll 11 szobából, 1 konyhából, 1 spajzból, vele össze van kötve kő oszlopokon álló bóltozatú két istálló, kocsiszín, futartó szín, van alatta 3 bóltos pincze, s 1 jégverem. Ez eképen becsültetett:

aa., Kőműves munkája 7999 R. frt. 9 Xr

bb., Kőfaragó munkái 897 R. frt. 3 Xr

cc., Fazekas munkái 106 R. frt. 36 Xr

dd., Kovács munkái, vagy a falba lévő vasak 1288 R. frt.

ee., Áts munkái 3077 R. frt. 7 ½ Xr

ff., Asztalos munkái 1499 R. frt. 30 Xr

gg., Lakatos munkái 1372 R. frt. 18 Xr

Összesen: 16239 R. frt. 43 ½ Xr.

b., Az udvaron lévő szivárványos kút becsültetett:

aa., Kőműves munkája 21 R. frt. 52 ½ Xr

bb., Kőfaragó munkája 104 R. frt. 35 Xr

cc., Áts munkája 82 R. frt. 50 Xr

dd., Lakatos munkája 25 R. frt.

Összesen: 234 R. frt. 17 ½ Xr.

c., A kertbe lévő mulató ház becsültetett:

aa., Kőműves munkája 292 R. frt. 19 5/12 Xr

bb., Kőfaragó munkája 157 R. frt. 26 Xr

cc., Áts munkája 190 R. frt.

dd., Asztalos munkája 23 R. frt.

ee., Lakatos munkája 233 R. frt.

Összesen: 895 R. frt. 45 5/12 Xr.

d., Ezen ház után való kert azzal a résszel, melly a tekintetes Szepessy László úr fele kertből, ez úttal ehez kaptosztatott, becsültetett e képen:

aa., A benne lévő minden gyümölcstfák 353 R. frt.

bb., 33 öl vad fa spalér, öle 2 frt. 30 Xr-jával 82 R. frt. 33 Xr

cc., A kert ótska palánk kerítése 5 R. frt. 48 Xr

Összesen: 441 R. frt. 18 Xr.

2., A Döry féle ház telke: ez is quantualis s amannak nyugot felől, tő szomszédságába fekszik; tesz felmérés szerint 632 □-öleket, s betsültetett □-öle 1 frt. 15 Xr-jával, és így lesz 790 R. frt.

Ezen találatnak:

a., Egy lakóház, köből fa sindel alatt, mellybe 5 szobák, s 1 konyha találatik: ez betsültetett eszerint

aa., Kőműves munkája 1465 R. frt. 19 2/3 Xr

bb., Kő faragó munkája 32 R. frt. 36 Xr

cc., Fazekas munkája 26 R. frt.

dd., Kovács munkája vagy a benne lévő vasak 218 R. frt. 30 Xr

ee., Áts munkái 975 R. frt. 57 2/3 Xr

ff., Asztalos munkái 231 R. frt. 48 Xr

hh., Lakatos munkái 186 R. frt. 4 Xr

Összesen: 3136 R. frt. 15 1/3 Xr.

b., Egy istálló, kocsiszín betsültetett e képen

aa., Kőműves munkái 204 R. frt. 29 1/6 Xr

bb., Áts munkái 444 R. frt. 57 1/3 Xr

Összesen: 649 R. frt. 26 3/6 Xr.

c., Az ezen ház után lévő kert betsültetett

aa., A benne lévő gyümölcstfák 276 R. frt.

bb., Az udvar, s kert, palánk kerítése 30 R. frt. 43 1/2 Xr

Összesen: 306 R. frt. 43 1/2 Xr.

B., Pinczék:

1., A Kőporosi pincze, a Fels. N. Kir. Kamarához tartozó pincze és Kaczúr István pinczéje szomszédságába, köből 3 lyukra kivágva, betsültetett 303 R. frt. 30 Xr.

2., Az Avason, a Közép soron, Eperlyesi András és Szalonthai András pinczéik közt lévő pincze betsültetett 293 R. frt. 56 2/3 Xr

3., Az Avason, az Alsó soron, Eperlyesi András és Szalonthai András pinczéik között lévő pincze, mellynek lyukja be lévén omolva, csupán az előtte fedél nélkül pusztán álló pinczeház köfalai betsültettek e képen:

a., Kőműves munkája 20 R. frt.

b., Kő faragó munkája 12 R. frt.

Összesen: 32 R. frt.

C. A szőlők alatt lévő épületek:

1., A Győri oldal, vagy Bodó hegyi szőlő alatti kis ház betsültetett 200 R. frt.-ra.

2., A Tapolczai, vagy Kis köves hegyen lévő szőlő alatti épületek betsültettek e képen:

a., A lakóház 150 R. frt.

b., Az előtte lévő cselédház 130 R. frt.

c., Az istálló, szekér szín, és aszaló 130 R. frt.

Summa summárum: A beltelkek tesznek ki 1 hold 654 □-öl, a beltelkek, s épületek betsára összesen 25460 R. frt. 26 5/12 Xr.

Melly épület árából az utasítás értelmében 1/10 részt, azaz 2546 R. frt. 2 72/120 Xr-t levontunk.

Épület feltartási költségekre lehútván marad tisztán 22914 R. frt. 23 93/120 Xr.

D. Kaszálók

1., A Rakottyás szögbe, nemes Orbán András és Szepesi Szabó István urak kaszálók közt, quantualis szabad, háttas száradékony, sarjút soha se terem. 10 kapás, s minden kapás 60 frt.-jával betsültetett, tehát összesen 600 R. frt., amely 6 hold 780 □-öl területű, 2 marhás szekér szénát terem.

Ártalmára van ezen kaszálónak, hogy a város köz legelője tő szomszédságába esik, a honnan sok kár éri, felszántva több hasznot ígérne.

2., A Nád szögbe, vagy határ szélnél való, a nemes Czakó István és a város rétje közt quantualis, 2 kaszás, amannál jobb természetű, sarjút 3 esztendő alatt egyszer ad 1 szekérrel, kaszása 100 frt.-ra betsültetett ugyanott, tehát összesen 200 R. frt., amely 1 hold 956 □-öl területű, 1 marhás szekér szénát és 1/3 szekér sarjút terem.

3., A Borjú déllőbe, Tessel Fridrik és a nemes Molnár József örökösei kaszállók közt, sarjút minden 2 esztendő alatt ad egyszer 1 szekérrel, 2 kaszás, kaszása mind a két előtteninél jobb lévén, 150 frt.-jával betsültetett, tehát összesen 300 R. frt., amely 1161 □-öl területű 2 marhás szekér szénát és 1/2 szekér sarjút terem.

4., A Játék helyen, Tessel Fridrik és a Görög Ekklesia kaszálók között, ez sarjút tsak 5 esztendő alatt ad egyszer, 1 szekérrel, ez is valamint a feljebbek, quantualis, 2 kaszás, kaszássa betsültetett 60 frt.-ra, és így 120 R. frt., amely 1 hold 409 □-öl területű, 1 marhás szekér szénát és 1/5 szekér sarjút terem.

Summa summárum valamennyi kaszáló betsültetett 1220 R. frt.-ra, amellyek 1161 □-öl 1 osztályú, 3 hold 165 □-öl 2 osztályú és 6 hold 780 □-öl 3 osztályú kaszálók, amellyek 6 marhás szekér szénát és 1 1/30 szekér sarjút teremnek.

A kaszálók készpénz jövedelmének előterjesztése:

Miskolczon 1 szekér szénának közép ára 15 frt., 1 szekér sarjúé pedig 7 R. frt. lévén Váltó Czédulában, 6 szekér szénáért esik összesen 90 R. frt.

1 és 1/30 szekér sarjúért 7 frt.-jával esik 7 R. frt. 14 Xr.

Összesen: 97 R. frt. 14 Xr.

Mellyből kaszállás és gyűjtés költségeire egy negyed részt, azaz 24 R. frt. 18 2/4 Xr lehúzáván, marad tisztán 72 R. frt. 55 2/4 Xr.

Egy kaszás napszám Miskolczon 1 frt., egy gyűjtő 24 Xr szokott lenni.

E., Majorság szőlők:

1., A Győri oldalon, vagy Bodó hegyen lévő, nemes Szíjjártó Sámuel és Török János szőlők közt teszen ez a felmérés szerint 4214 □-öl, az alatta lévő szilvás pedig 445 □-öleket és így ez összesen 3 hold 1059 □-öl.

Ezen szőlő 40 kapás, s fele vagy is 20 kapás 2 dézsmás, azaz kilenczedes, és tizedes lévén, betsültetett kapásonként 12 frt.-jával, és így 240 R. frt.-ot tesz ki.

A másik hasábjá quantumos, szabad s ennek kapása betsültetett 25 frt.-jával, s így 500 R. frt.-ot tesz ki.

Az egész alatt lévő szilvás földje betsültetett 25 R. frt.-ra.

A szőlő alatt, s közt lévő 155 db gyümölts fák betsültettek 232 R. frt. 30 Xr-ra.

Mindez összesen betsültetett 997 R. frt. 30 Xr-ra.

Ezen dézsmás részétől ezen szőlőnek szilvás vagy mesgye taksa fizettetni nem szokott.

2., A Tapolczai pusztá határán, a Kis Köves hegyen lévő szőlő, ámbár más határon van, ide legalkalmasabban íródik, minthogy különben is Miskolczról szokott míveltetni, szomszédi Zavarko János és Rajnák János, teszen a felmérés szerint a szőlő 2543 □-öleket, a szilvássa pedig 2163 □-öleket, és így 3 hold 1106 □-öl területű.

Ez tized alatt van, kilenczed nélkül, 25 kapás, kapássa betsültetett 16 frt.-ra, összesen pedig 400 R. frt.-ra.

A szőlő alján lévő gyep betsültetett 150 R. frt.-ra.

A szőlő alján, s közt lévő 486 db különb nemű termő gyümölcs fák betsültettek 427 R. frt.-ra 30 Xr-ra.

Mind összesen kitesz 977 R. frt. 30 Xr-t.

Summa summárum a majorság szőlők 7 hold 965 □-ölon fekszenek, ezek becsértéke 1975 R. frt.-ot tesz ki, és 12 gönczi hordó bort teremnek.

Ezen szőlők készpénz beli jövedelmének előterjesztése:

Miskolczon 1 gönczi hordó bor közép ára, a felvett 6 évi november hónapjaiba 20-22 frt. lévén, a Györi oldali szőlő termését, mint jobbat 21 frt.-jával fel lehet venni, s így esik 6 hordóért 126 frt., mellyből 6 hordó árába, darabonként 2 frt. 30 Xr, összesen pedig 15 frt. lehúzáván, marad ennek ára 111 R. frt.

A Tapolczai szőlő termése alább való lévén, nem lehet feljebb venni 20 frt.-nál, és így esik 6 hordóért 120 R. frt. De ebből levonván 6 hordó árába 15 frt., szilvás taksa fejébe 1 frt., mesgye taksa fejébe pedig 30 Xr, és így összesen 16 frt. 30 Xr, marad tisztán 103 frt. 30 Xr.

A két szőlők adnak még minden 3 hordó bor után 1, és így összesen 4 középszerű, azaz 6-7 puttonos sajtó törkölyt, ami Miskolczon közép áron elkél tőkénként 1 frt.-on vagy is 4 R. frt.

Summa summárum 218 R. frt. 30 Xr, melly summának felét, vagy is 109 R. frt. 15 Xr-t szőlő művelés költségeire le húzáván marad tisztán 109 R. frt. 15 Xr.

Jegyzés: 1., Ezen szőlők mind ketten szép hegyeken, s délnek fekszenek. Az első a városhoz nagyon közel, s könnyű helyen fekszik. A második se fekszik erős helyen, hanem a várostól mint egy 1 órányira. Földje az elsőnek könnyebb, a másodiknak nehezebb művelésű, s ettől szilvás, és mesgye taksa szokott fizettetni.

2., Egy kapás napszám itt egyre másra 30 Xr, a kötője 21 Xr szokott lenni.

F. Malom

A Miskolczon keresztül folyó Szinva vizen, a város Diós Győr fele eső részébe van az úgy nevezett Bükk Malom, mellynek 1/3 részi örökségi joggal illeti a Méltóságos és Tekintetes Véreket, ezen felül pedig a b. e. Szepessy Zsigmond úr halálától olta ugyan csak ezen malom jövedelméből zálogképen szereztetett meg ezen malomnak 2/242-ed része 330 V. Cz. frt.-okon.

Ezen malomba van 4 őrlő kő, és egy 5 bunkóra készült kendertörő. Vize télen, nyáron elegendő szokott lenni. A malom telekje quantualis, s betsültetett 1000 R. frt.-ra.

A malom ház kőfalai, s kőműves munkáji betsültettek 1765 R. frt. 54 Xr-ra.

Ugyan annak áts munkáji, s egyéb malomhoz szükséges készülétei betsültettek 5559 R. frt. 55 Xr-ra pengő pénzbe, ami V. Cz. tesz 13889 R. frt. 47 ½ Xr-t.

Mind ez összesen 16665 R. frt. 41 ½ Xr.

Melly summából 1 harmad részre 5555 R. frt. 13 5/6 Xr, 2/242 részre pedig 137 R. frt. 44 Xr, és így összesen 5692 R. frt. 57 5/6 Xr illeti a tisztelt úri béreket, melly épület betsára. A malom bizonyos hasznót hajtó épület lévén itt csak tudomásul jegyeztetik fel, s más gazdaságos épületek betsarához nem adatik.

A felvett 6 évek alatti közép jövedelme ezen malomnak, a hites malom jegyző könyvből, s ezen malom jövedelmet szedő Miskolczi Kultsár nemes Szabó Mihálynak, azzal egyező számadataiból kiúrt jegyzék szerint 1/3 részen 903 R. frt. 53 5/48 Xr.

A 2/242 rész közép jövedelme pedig teszen akkor 22 R. frt. 24 30/48 Xr-t. Tehát összesen 926 R. frt. 17 35/48 Xr-t hoz be évente.

Melly summát ezen malom tisztán minden költségeknél levonása után hozza be, s rendesen a költségeknél előre lett kivétele után szokott annak jövedelme felosztatni.

G. Legelő

A város közlegelőjén, melly egy a leghasznosabban közül, a bent lakókkal közösen, és szabadon annyi marhát legeltethetnek a tisztelt vérek a mennyit tetszik, s ebből szép hasznót vehetnek magoknak.

A Miskolczi Jóság készpénz jövedelmének összes előadása:

1., A belső telkek haszna képen felvétetik, azok betsárának törvényes kamatja 139 R. frt. 3 Xr.

2., A kaszállók tiszta jövedelme, vagy is 72 R. frt. 55 2/4 Xr.

3., A szőlők tiszta jövedelme, az az 109 R. frt. 15 Xr.

4., A malom tiszta jövedelme, a mi teszen 926 R. frt. 17 35/48 Xr.

Összesen 1247 R. frt. 31 11/48 Xr.

Mellyből gazdasági költségekre 1/10 részt, az az 124 R. frt. 45 158/484 Xr levonván marad a tiszta jövedelem 1122 R. frt. 45 432/484 Xr.

MISKOLCZ – László-féle javak (1836)

Városában lévő, s néhai tekintetes idősb Szepessy László úr által hátra hagyott, s ugyan csak tekintetes Szepessy László úrnak osztály részibe jutott birtok, Pintér Ferencz, Dudok József és Klír András, Miskolczi városi tanácsnok uraknak, Dobrik Sámuel urannak, aki néhai tekintetes Szepessy László úrnak 1823-tól kezdve, szinte 1827^{lik} esztendő utóljáig volt egy folytába ezen Miskolczi Jóságába Kulcsárja, továbbá az épületek betsülésére nézve, a többi megyebeli javakba is betsült, Miskolczi Mester embereknek segítségökkel, s földmérő Tóth Dániel úrnak ezen alkalomra végbe vitt felmérése után íratott össze.

Vagynak itten:

A., Beltelkek, s azokon épületek:

A többször tisztelt tekintetes Szepessy László úr által bírt lakó ház telke, teszen a felmérés szerint 1269 []-ölet, mellyből minden []-öl egyenlő értékű lévén, a néhai tekintetes Szepessy Zsigmond úr féle beltelkével, melly 1 frt. 15 Xr-jával betsültetett, fog ennek betsára tenni összesen 1586 R. frt. 15 Xr.

Vagynak ezen:

1., A lakó ház kőből, fa sindel alatt, s 7 bóltos festett szobák, 1 éles ház, 1 kettős festett pítvar s az van benne, betsültetett e képen.

a., Kőműves, kőfaragó kovács és kályhás munkái az ősieké 1318 frt. 12 2/3 Xr, a nem ősieké 130 frt. 53 1/3 Xr ezüstbe, vagy is V. Cz. 3295 R. frt. 31 2/3 Xr és 327 R. frt. 13 2/6 Xr.

b., Ács munkái, az ősieké 129 frt. 8 Xr, a nem ősieké 203 frt. 55 Xr ezüstbe, vagy is 322 R. frt. 50 Xr és 509 R. frt. 47 1/2 Xr V. Cz.-ban.

c., Asztalos, ablakos munkái 586 R. frt. 36 Xr és 59 R. frt. V. Cz.-ban.

d., Lakatos munkái 268 R. frt. 45 Xr és 82 R. frt. 46 Xr V. Cz.-ban.

Mindez összesen: 5452 R. frt. 29 2/6 Xr V. Cz.-ban.

2., A Kulcsár ház, melly hasonló kő épület, fa sindely alatt, s 1 szoba, 1 konyha, s alatta 1 fa tartó hely, betsültetett

- a., Kőműves, kőfaragó, kályhás munkái, mellyek ősieik 239 frt. 24 Xr ezüstbe, az az 598 R. frt. 30 Xr V. Cz.-ban.
- b., Ács munkája, az ősi 67 frt. 4 1/3 Xr, a nem ősi 1 frt 9 Xr ezüstben, az az 167 R. frt. 40 5/6 Xr és 2 R. frt. 52 1/2 Xr V. Cz.-ban.
- c., Asztalos munkái 11 R. frt. 30 Xr V. Cz.-ban.
- d., Lakatos munkái 19 R. frt. 48 Xr V. Cz.-ban.
- Mindez összesen 800 R. frt. 21 2/6 Xr V. Cz.-ban.
- 3., A magtár, s vele egy haj alatt lévő konyha, melly kő boltra van, s alatta hasonló boltra egy borház, s az egész fa sindely alatt, betsültetett.
- a., Kőműves munkái, ősieik 690 frt. 26 1/2 Xr, a nem ősieik 1 frt. 30 Xr ezüstben, vagy is 1726 R. frt. 6 1/4 Xr és 4 R. frt. V. Cz.-ban.
- b., Ács munkái 266 frt. 28 Xr ezüstben, az az 666 R. frt. 10 Xr V. Cz.-ban.
- c., Lakatos munkái 235 R. frt. 50 Xr V. Cz.-ban.
- d., Asztalos munkái 26 R. frt. 32 Xr V. Cz.-ban.
- Mindez összesen 2658 R. frt. 38 1/4 Xr V. Cz.-ban.
- 4., A bodnár ház kő alapra, vályog, itt-ott kövel keverve, a vele össze kötött sajtós bor házzal, s 3 hintóra való színnel, fa sindely alatt betsültetett:
- a., Kőműves munkája, az ősi 145 frt. 15 1/6 Xr ezüstben, vagy is 363 R. frt. 7 11/12 Xr V. Cz.-ban.
- b., Áts munkája, ősi 158 frt. 37 Xr, nem ősi 149 frt. 47 Xr ezüstben, vagy is 396 R. frt. 32 1/2 Xr és 374 R. frt. 27 1/2 Xr V. Cz.-ban.
- c., Asztalos munkája, ősi 9 R. frt. 30 Xr V. Cz.-ban.
- d., Lakatos munkája 10 R. frt. 24 Xr és 15 R. frt. 36 Xr V. Cz.-ban.
- Mindez összesen 1169 R. frt. 37 11/12 Xr V. Cz.-ban.
- 5., Az istálló, melly a most felírt Bodnár házhoz, s hintó színhez van ragasztva, kő épület, fa sindelyre, 8 lóra, s 8 darab szarvas marhára készítve, 1 kicsi szerszámos kamrával, betsültetett.
- a., Kőműves munkája, ősi 170 frt. 43 2/3 Xr, nem ősi 18 frt. ezüstben, az az 426 R. frt. 49 1/6 Xr és 45 R. frt. V. Cz.-ban.
- b., A Bodnár házával össze foglaltatva lévén betsülve áts munkáját már ottan, azal együtt beíratott.
- c., Asztalos munkája 8 R. frt. 45 Xr V. Cz.-ban.
- d., Lakatos munkája 16 R. frt. V. Cz.-ban.
- Mindez összesen 496 R. frt. 37 1/6 Xr V. Cz.-ban.
- 6., A Bodnár félszer, kőből, fa sindely alatt betsültetett:
- a., Kőműves munkája 30 frt. 30 Xr ezüstben, vagy is 76 R. frt. 15 Xr V. Cz.-ban.
- b., Áts munkája 72 frt. 15 Xr ezüstben, az az 180 R. frt. 37 1/2 Xr V. Cz.-ban.
- Mindez összesen 256 R. frt. 52 1/2 Xr V. Cz.-ban.
- 7., Egy 2 1/2 öl mélyly, kövel rakott kerek kút.
- a., Kőműves munkája betsültetett 11 frt. 52 Xr ezüstben, vagy is 29 R. frt. 40 Xr V. Cz.-ban.
- b., Áts munkája 15 frt. 24 Xr ezüstben, az az 38 R. frt. 30 Xr V. Cz.-ban.
- c., Lakatos munkája 5 R. frt. V. Cz.-ban.
- Mindez összesen 73 R. frt. 10 Xr V. Cz.-ban.
- 8., A Nagy és Kis kapuk, kő felekkel, s boltra fenyő deszkából, betsültetett
- a., Kőműves munkája 53 frt. 3 Xr ezüstben, az az 132 R. frt. 37 1/2 Xr V. Cz.-ban.
- b., Áts munkái, az az sindelyezése, az ősi 3 frt. 36 Xr, a nem ősi 48 Xr ezüstben, vagy is 9 R. frt. és 2 R. frt. V. Cz.-ban.

c., Asztalos munkái ősiek 18 R. frt. V. Cz.-ban.

d., Lakatos munkái 3 R. frt. és 2 R. frt. 30 Xr V. Cz.-ban.

Mindez összesen 194 R. frt. 7 1/2 Xr V. Cz.-ban.

9., Az udvar s kertnek kerítései betsültettek:

a., Kőfal, kőműves által 18 frt. 53 1/3 Xr ezüstben, az az 47 R. frt. 13 2/6 Xr V. Cz.-ban.

b., Annak sindely fedőlékét betsülte az áts 5 frt. 47 Xr-ra ezüstben, az az 14 R. frt. 27 1/2 Xr V. Cz.-ban.

Mindez összesen 61 R. frt. 40 5/6 Xr V. Cz.-ban.

10., Egy az udvaron álló hitvány, fából készült árnyék szék, betsültetett:

a., Fa munkái áts által 6 frt. ezüstben, az az 15 R. frt. V. Cz.-ban.

b., Az ajtaján lévő vasalás, lakatos által, 1 R. frt. 24 Xr V. Cz.-ban.

Mindez összesen 16 R. frt. 24 Xr V. Cz.-ban.

11., Az udvar, s kert palánk kerítései betsültettek áts által, az ősiek 20 frt. 4 Xr, a nem ősiek 5 frt. 36 Xr ezüstben, az az 50 R. frt. 10 Xr és 14 R. frt. V. Cz.-ban.

Mindez összesen 64 R. frt. 10 Xr V. Cz.-ban.

12., Ezen ház után lévő kertbe található különb nemű gyümölcs fák betsültettek 90 R. frt.-ra V. Cz.-ban.

B., Pinczék

13., A nagyobb pincze az Avason, melly most a tekintetes Szepessy László úré, s 1200—1300 gönczi hordó borokat magába foghat. Előtte van kő pincze ház padlásra s fenyő sindely alatt. A fedele 1831-be egészen leégvén átáljába újant kellett akkor készíteni, a mikor a kő falakon is újítások tétettek, betsültetett

a., Pincze ház kő falai, s a belső lyukak, a mellyek kőből vagynak ki vágva, kőműves által feljebb kitett jegy alatt, a mi benne ősi 401 frt. 3 2/3 Xr, a mi új vagy is nem ősi 81 frt. 47 2/3 Xr, vagy is 1002 R. frt. 39 1/6 Xr és 204 R. frt. 29 1/6 Xr V. Cz.-ban.

b., A pincze ház fedele, s a lyukakba lévő ászok fák betsültettek ács által, az ősiek 10 frt. 32 Xr, a nem ősiek 282 frt. 7 Xr ezüstben, az az 26 R. frt. 20 Xr és 705 R. frt. 17 3/6 Xr V. Cz.-ban.

c., Lakatos munkái 22 R. frt. és 58 R. frt. V. Cz.-ban.

Mindez összesen 2018 R. frt. 45 5/6 Xr V. Cz.-ban.

14., A kisebb, most tekintetes Szepessy József úr által bírt pincze, szintén az Avas nevű hegyen, előtte kő pincze ház nád fedél alatt, mint egy 2300 hordó bort foghat be, betsültetett:

a., Kőműves munkái, az ősiek 157 frt. 34 Xr, a nem ősiek 50 frt. 23 Xr ezüstben, vagy is 393 R. frt. 56 2/3 Xr és 125 R. frt. 57 1/2 Xr V. Cz.-ban.

b., Ács munkája, melly ősi, s nád fedele, melly nem ősi, az ács által hibásan összefoglalva betsültetett meg 76 frt. 11 Xr ezüstben, vagy is 190 R. frt. 27 1/2 Xr V. Cz.-ban, melly summába a fedőlék, mint hogy már igazításokat kíván, meg érhet 30 V. Cz. frt.-okat, és így lesz 160 R. frt. 27 1/2 Xr és 30 R. frt. V. Cz.-ban.

c., Lakatos munkája 17 R. frt. 30 Xr V. Cz.-ban.

Mindez összesen 727 R. frt. 51 2/3 Xr V. Cz.-ban.

Summa summárum az épületek betsértéke 15667 R. frt. 1 1/12 Xr V. Cz.-ban.

Az épületek betsarának 1/10 részei, az az épület feltartás költségeire az utasítás értelmébe lehúzván 1566 R. frt. 42 13/120 Xr V. Cz.-ban.

Marad tisztán 14100 R. frt. 18 117/120 Xr V. Cz.-ban.

Jegyzés: 1., A feljebbi lakó ház telke, a tisztelt vérek megállapodások szerint, a tekintetes Szepessy László úr istállójának, Szepessy Zsigmond ház felé eső eresszének mentibe, egyenes vonalba van felvéve.

2., Az újítások ezen épületek körül, Dobrik Sámuel volt Kúlsár által újjal mutogatattak ki, de nagy részbe a betsülő mester emberek által tétetvén azok, ezek előtt is tudva voltak.

3., A nagyobbik pincze legnagyobb lyukjába felülről víz fakadt, s az most hol kisebb, hol nagyobb mértékbe csepegni szokott.

4., A pinczék a Városhoz közel, s úgy szőlván annak oldalába fekszenek, elég magas, és szép helyen, a hozzájuk való járás teherrel, parnak kifele esvén menni, elég terhes, a többi Miskolczi Pinczékhez való járáshoz képest azonban középserű.

C. Majorsági szőlők:

1., Az úgy nevezett Kerek hegyen lévő, melly quantualis szabad, betsültetett 70 kapásra, s minden kapás 25 frt.-ra. Teszen pedig a szőlő 6167 □-öleket, a szilvássa pedig 2738 □-öl, és így 8905 □-öl, az az 7 hold 505 □-öl (1 hold 1200 □-öl), 1750 R. frt. V. Cz.-ban.

A szőlő gyümölsősébe lévő minden gyümölt fák összesen betsültettek 123 R. frt. 30 Xr V. Cz.-ban.

Az alján lévő szilvás, s tetein lévő krumpli föld, amelly 2 kapás, az 1 vékás, betsültetett 130 R. frt. V. Cz.-ban.

A szőlő közt lévő karók, mintegy 15000, betsültetett 30 R. frt. V. Cz.-ban.

Mindez összesen 2033 R. frt. 30 Xr V. Cz.-ban és általában 40 gönczi hordó bort adnak.

2., A Győri oldal nevű hegyen lévő szinte quantumos szabad szőlő betsültetett 90 kapásra, s kapássa 25 frt.-jával, teszen ez 9747 □-öl, a szilvássa 1212 □-öl, és így 10959 □-öl, az az 9 hold 159 □-öl, amelly betsültetett 2250 R. frt.-ra V. Cz.-ban, és általában 50 gönczi hordó bort adnak.

A szilvássában, s mellyékén lévő gyümölt fák betsültettek 41 R. frt. 45 Xr V. Cz.-ban.

Az allyán, s tetein lévő gyep és krumpli föld egy kapás, ez 1 vékás, betsültetett 70 R. frt. V. Cz.-ban.

A szőlő közt lévő mintegy 14000 ótska karók 2 Xr-jával 28 R. frt.

Mindez összesen 2389 R. frt. 45 Xr V. Cz.-ban.

Summa summárum a majorsági szőlők területe 16 hold 664 □-öl, betsértéke 4423 R. frt. 15 Xr V. Cz.-ban, amelly 90 gönczi hordó bort is adhat.

Jegyzés: Nem lehet végire járni, hány hordó bor termett ezen szőlőkbe, a felvett 6 évek alatt, közép számmal, a kitett mennyiség Dobrik Sámuel Miskolczi Lakos, s volt Kúlsár megállapítása szerint íratott be.

Ezen szőlők évenkénti készpénz jövedelmek előterjesztése:

Az ezekben termő borok tulajdonságokra nézve, a Szepessy Zsigmond féle Miskolczi szőlők terméséhez hasonlók révén, árokat azokéval egyenlően lehet venni, a felvett 6 évi novemberi közép ára 21 frt. lévén 1 hordó bornak, 90 hordóért esik 1890 R. frt. V. Cz.-ban, mellyből hordó árába darabonként 2 R. frt. 30 Xr-okat, összesen pedig 225 R. frt.-okat lehúván, marad a borok ára 1665 R. frt. V. Cz.-ban.

Minden 3 hordó bor után lesz egy, és így összesen 30 középserű sajtó törköly, mellyért tőkénként 1 V. Cz. frt.-val, jön be 30 R. frt.

Mindez összesen 1695 R. frt. V. Cz.-ban.

Melleynek felét szőlő művelés költségeire lehúván, az az 847 R. frt. 30 Xr V. Cz.-ban.

Marad a szőlők tiszta jövedelme 847 R. frt. 30 Xr V. Cz.-ban.

Ezen szőlők szépen délnek fekszenek, tűrhető jó karba vagynak. A Városhoz közel esnek, a hozzájuk járás jó, és könnyű, földjük a művelés tekintetéből középserű.

D. Legelő

A Város köz legelőjén másokkal közös itt a legelés, melly a legjobbak közé tartozik, ámbár barmokkal nagyon meg van terhelve: hátról a Sajó, s annak előér nevű ága szolgál.

A Miskolczi Szepessy László féle Jóság készpénz jövedelmének előterjesztése:

1., Belső telek hasznául, annak betsárának törvényes kamatját vévén lesz 1586 frt. 15 Xr után 95 R. frt. 9 Xr V. Cz.-ban.

2., A szőlők tiszta jövedelme lesz 847 R. frt. 30 Xr V. Cz.-ban.

Mindez összesen 942 R. frt. 39 Xr V. Cz.-ban.

Mellynek 1/10 részét gazdálkodási költségre levonván, az az 94 R. frt. 15 9/10 Xr V. Cz.-ban.

Marad tisztán 848 R. frt. 23 1/10 Xr V. Cz.-ban.

Megjegyzés: Miskolcon a Petőfi utcai Szepessy laktanya – eredetileg családi kúria – 1702 körül már a négyesi Szepessyek tulajdonában volt, és azonos a Zsigmond-féle javak leírásában szereplő „ősi lakóház”-zal, amit unokatestvérei örökölték meg. A Szepessy laktanyát a szomszédságában lévő László-féle kúriával (itt „lakó ház”-ként szerepelt) együtt 1955-ben lebontották. A helyén épült meg a miskolci mentőállomás és megnyílt a Malomszög utca.

IRODALOM

Szepessy Béla

1893 A négyesi Szepessy család leszármazása. Turul

Leszih Andor

1927 Ifj. négyesi Szepessy Pál naplója (1706-1718). In: Történelmi és Régészeti Közlemények Miskolc Város és Borsod Vármegye Múltjából, Miskolc, 1927. jún.–szept., 119.

Gyulai Éva

1997 Négyesi Szepessy Zsigmond és János halotti zászlója. In: HOMÉvk. XXXV–XXXVI. Miskolc

Tarczai Béla

2003 A négyesi Szepessy család története. In: HOMÉvk. XLIII. 309–337. Miskolc

Rémiás Tibor

2003 Miskolc és a Rákóczi-szabadságharc ifj. négyesi Szepessy Pál naplójában. In: Szülőföldünk 31. sz., 2003. dec., 34–37. Miskolc

DER HERRSCHAFTLICHE BESITZ (MIT DER BESCHREIBUNG DES MISKOLCER BESITZES) DER FAMILIE SZEPESSY AUS NÉGYES, DER IN DER AUFNAHME VON 1836 WIDERSPIEGELT WIRD

Wir bezahlen eine alte Schuld ab, wenn wir von dem herrschaftlichen Besitz einer der reichsten Familien des Komitats Borsod und der Stadt Miskolc, die Familie Szepessy aus Négyes, berichten. Ein bis jetzt wenig erforschter und veröffentlichter Teil der auch in der nordöstlichen Region Ungarns laufenden herrschaftshistorischen Forschungen ist die Struktur der Bewirtschaftung des herrschaftlichen Besitz der Familie Szepessy aus Négyes. Mitte des 17. Jahrhunderts erwarb die Familie etwa 10% des Diósgyőrer Burgbesitzes. Sie zog nach Miskolc, wo sie eine Meierei gründete. Auf Grund der Archivquellen waren die Szepessys gute Landwirte, allgemein tolerant und sie waren auch gebildete Leute. Ihr im Laufe des 18. Jahrhunderts gebildetes Besitzsystem erstreckte sich auf 7 Komitate (Abaúj, Borsod, Békés, Gömör, Heves und Külső Szolnok, Pest, Pilis und Solt, Zemplén) und es wurde hauptsächlich von dem im Komitat Borsod liegenden Berente aus geleitet. Von dieser Zeit an wurde Berente der führende Sitz der Herrschaftsgüter der Familie Szepessy aus Négyes. 1760 waren die Szepessys die zweitreichste Familie in Miskolc, und noch 150 Jahre später, im Jahre 1909, nahm sie noch einen hervorragenden Platz auf der Namensliste der Virilisten ein, obwohl ab Ende des 19. Jahrhunderts der Einfluss und die Wichtigkeit der Familie allmählich abnahm. Sie haben im öffentlichen Leben des Komitats Borsod, in der Förderung der reformierten Kirche und auch militärisch schöne Erfolge erreicht.

Diese Studie nimmt die auf 7 Komitate erstreckenden Güter der Familie Szepessy aus Négyes auf. Wir nehmen die 1836 gefertigte herrschaftliche Konskription zur Hilfe, die Mitte des 19. Jahrhunderts über die Güter und das Vermögen des László (Ladislau) und Zsigmond (Siegmond), die den Familienhauptzweig vertreten, berichtet.

Das Vermögen ging von den beiden Geschwisterteilen auf die Kinder von László über, da Zsigmond keine Nachkömmlinge hatte. Dem glaubwürdigen Fiskal István Kassay, dem Tafelrichter des Komitats Borsod, wurde der Auftrag erteilt, den Besitz aufzunehmen und das Nettoeinkommen zu berechnen. Kassay besuchte die Herrschaftssiedlungen gewissenhaft und persönlich, konskribierte das Zubehör des Besitzes an Ort und Stelle und brachte es „allen, die es angeht“, natürlich hauptsächlich den Auftrag gebenden Erben, bzw., wie er sie betitelte, „dem geehrten adeligen Blut“ in einem 197 Seiten dicken Band (+ Anlagen) zur Kenntnis.

Das oben Genannte bestätigt uns, dass wir das umfassendste und vollständigste Bild über die Güter von Szepessy aus Négyes aus dem Jahr 1836 haben.

Das Herrschaftsgut betreffend gab es negative Punkte:

- Die Wälder im ganzen Gut standen zu der Zeit schon seit langem unter gerichtlicher Sperre.
- Der königliche, kleine Gewinn brachte manchmal mehr, manchmal weniger ein.
- Der „Ebenmäßigekeitsprozess“, den ganzen Besitz betrachtend, fand schon unter der Klägerschaft der Grafen András statt und wartete auf die obere Prüfung.

Wie man im oben Genannten sehen kann, hat auch das „geehrte Blut“ zweierlei Vermögen: a) aus dem gemeinsamen Vermögen, b) aus dem privaten Besitz.

Unter den Herrschaftsgütern von Szepessy aus Négyes veröffentlichen wir die Aufnahme der Güter von Zsigmond und László in Miskolc im Jahre 1836 in deren vollem Umfang.

Die Kaserne in der Petőfi Straße in Miskolc, die ursprünglich der Hof der Familie war, war rund 1702 schon im Besitz der Familie Szepessy aus Négyes sowie das in der Deskription des Besitzes von Zsigmond erwähnte „Erbhaus“, das von seinen Cousins geerbt wurde. Die Kaserne von Szepessy wurde zusammen mit dem in der Nachbarschaft stehenden Hof von László (hier wird er als „Wohnhaus“ benutzt) 1955 abgerissen. An dem Ort entstand die Miskolczer Rettungsstation und die Malomszög Straße.

Tibor Rémiás

AZ 1869-ES NÉPSZÁMLÁLÁS DERENKEN (EGY LENGYEL TELEPES FALU 19. SZÁZADI TÁRSADALMA)

RÉMIÁS TIBOR

Ewa Krasińska és Ryszard Kantor, lengyel néprajzkutatók elkészítették Derenk és Istvánmajor (ahová a derenkiek 1943-ban a legnagyobb létszámban áttelepültek) *néprajzi szintézisét*, amely a miskolci Herman Ottó Múzeum gondozásában 1988-ban napvilágot látott magyar nyelven,¹ de az alapkutatásukat bővebben két kötetben Krakóban lengyel nyelven már 1981-ben kiadták.² Közel 25 éve várat magára Derenk magyarországi lengyel telepes falu *történetének szisztematikus összefoglalása*.

Mi az, ami Derenk falu történetének megírását fontossá teszi? *Derenk*, ez az északkelet-magyarországi, egykor Torna vármegyei kisközség lakossága az 1711-ben dúló nagy országos pestisjárvány következtében elpusztult. Derenk lakossága 1711-ig magyar volt. A pestisjárvány után, 1715-ben Derenk lakatlanul állott, mint curiális község. A herceg Esterházyak (a falu ekkor a herceg Esterházyak szádvári uradalmának jószágáé volt) az üresen maradt faluba *szepességi górálok*at telepítettek, de az adókedvezmény kihirdetése okán jöttek azok maguktól is. Így az 1717 és 1720 között érkező családok – akár szervezett telepítés formájában, akár spontán településsel érkeztek – egyértelműen *lengyelországi elszármazottak* voltak. A megtelepült dolgos nép a sovány és kevés föld művelése mellett a környező gazdag erdőségekben szénégetéssel és fakitermeléssel foglalkozott.³

Derenknél olvashatjuk az alábbi Torna vármegyei jegyzőkönyvi bejegyzést: „Anno 1717 per Polonos advenas inpopulatum”. A lengyel telepesek megjelenéséről Bél Mátyás⁴ az 1730-as években is hasonlóképpen írt: „Polonis noviter impopulata”.

A 18. századi *derenki lengyelség* a legrégebbi magyarországi nemzetiségek egyike, amely évszázadokon át, közel 300 éve őrzi kultúráját, 18. századi archaikus nyelvét és etnikai tudatát. A *zárt közösségű lengyel etnikum* megszokott életében, hétköznapjaiban 1943-ban újabb gyökeres változás állt be. Horthy Miklós kormányzó pontosan itt, a Derenk melletti erdőben kívánt egy összefüggő vadászterületet kialakítani, tudván és gyakorta megtapasztalván, hogy a vidék vadban fölöttébb gazdag, amely az orvvadász hírében álló derenkiek figyelmét sem kerülte el.

Az 1938 és 1943 között zajló *áttelepülés* vagy *áttelepítés* a derenki lengyeleket ugyan jobb anyagi körülményekhez juttattak a gazdagabb terméshozamú földekkel, de egyúttal az *együvé tartozás szétzilálását* is magával hozta a szülőfalu elhagyása. Az ősi derenki lakosság szétfroccsent, a lebontott házakat és a falu templomát is a II. világháború kellős közepén célfuvarban teherautókon és vasúton szállították: Emőd-Istvánmajorba (50 családot), Ládbesenyő-Andrástanyára (20 családot), Sajószentpéterre (közel 20 családot), Büdöskútpusztára (10 családot) és még Emödre, Szendrőbe, Szlovákiába, stb.

¹ *Ewa Krasińska–Ryszard Kantor*, 1988., 5–151.

² *Ryszard Kantor, Ewa Krasińska*, 1981., I. 7–154., II. 9–148.

³ *Rémiás T.*, 1997. 4.

⁴ *Rémiás T.* (szerk.), 2002., 92–93., 103.

Derenk belterületén 1939-ben 80 lakóház állt, *ma a romfalut* a természet visszahódította, itt-ott a házalapok földbuckái még felismerhetők, sőt még az évente megrendezett búcsúra idelátogató derenki leszármazottak pontosan meg tudják mutatni az ősök szülőházának helyét.

E tanulmánnyal is és a készülő történeti monográfia megírásával is célunk, hogy a település fizikális megszüntetése ne jelentse a derenki lengyel telepesek évszázados múltjának elfeledését, elvesztését. Terjedelmi okok miatt jelen tanulmányunkban mindössze egy évszázad, a 19. század forrásaiba pillantunk bele, rámutatva a derenki lakosság társadalmi és gazdasági helyzetére.

Egy 1719. évi bejegyzésből kitűnik, hogy a betelepülés után kik voltak a falu telkes gazdái: Kovács Jakab $\frac{1}{2}$, Bubenik Lőrinc $\frac{1}{2}$, Vargha József $\frac{1}{2}$, Krakovszky Simon $\frac{1}{2}$, Juhász Sebestyén $\frac{1}{2}$, Kovács-Koczúr Miklós $\frac{1}{2}$, Mlinár Jakab $\frac{1}{2}$ = 3 $\frac{1}{2}$ sessiones. 3 évvel később „Anno 1722: Derenk... neo inpopulatum.” Újabb és újabb betelepülők érkeztek a községbe: Buganek Lőrinc, Buganek János (1722), Rémiás János, Rémiás Márton (1760).⁵

Az 1771. febr. 19-én kelt 9 kérdőpontra adott válaszok aláírói között találjuk már a Gogolya, a Kovács, az Eremiás és a Miserak család egy-egy megbecsült tagját. Az ugyanekkor felvett úrbéri tabellában Derenken a szabadon költöző jobbágycsaládok (5) $\frac{1}{4}$ telekkel bírtak: két Eremiás, Bubenko, Gogolya és Kusztván család. Házasszellérek (18) voltak: két Hudi, Eremiás, három Bubenko, Kuhta, Zubriczky, Voda, három Kovács, Miserák, Sztasko, Gogolya, Takács, Stefan, Svéda család. Házatlan zsellérek (2): Voda és a Polyák család.⁶

A halotti anyakönyvek⁷ derenki családnevei 1789–1821 között: Csulács, Ruszó, Körösi, Takács, Kovács, Guszpán, Gaál, Spissák, Voda, Bartók, Kuchta, Gogolya, Sztasko, Misera, Králik, Bubenko, Koronovszky, Adamusz, Tomko, Zubriczky, Remjás, Veldzsák, Bigoss, Schweda, Lesko, Virgo, Stefan, Grulya, Filko, Kuru, Komáromi, Bobák, Kiru, Chudi, Valko, Fülep, Kopka, Helpánszky, Tátrai, Toporczy, Szkiba, Matus, Farkas, Szász, Vereb, Szepessy, Szabados, Kiss, Toóth, Bartko. (Ők a tősgyökeres derenki családok)

Az 1828. évi *regnicolaris összeírás*⁸ idején Derenken mindössze 50 adózó családfőt regisztráltak, közöttük: a Rémiás, Kusztván, Bubenko, Kuhta, Zubriczki, Voda, Kovács, Toportzi, Gogolya, Koronovszki, Matusz, Stefan, Komáromi, Svéda, Belgyák, Kerekes, Gál, Hudi, Juhász, Vereb és Gajdos család tagjait. Az 50 derenki családfőből 43 zsellér (inquilini), 5 jobbágy (coloni) és 2 házatlan zsellér (subinquilini) státusú volt. Ekkor a faluban összesen 40 gyerek élt a 143 fős munkaképes (adózó) lakosság körében. Meglepő és kételkedésre okot szolgáltató összeírási tény, hogy egyetlen iparos, kereskedő vagy kalmár sem került jegyzékbe a falu lakói közül, akik 48 lakóházban éltek szerény, keserves mindennapi életüket.

Gazdasági helyzetükre tekintettel tudnunk kell, hogy a hegyek ölelésében lévő falu határában „kövecses talajú” szántóföldek voltak, amelyek gabonatermelésre ugyan alkalmasak voltak, de nagy munkaráfordítással kis hozamot értek el. Kevés volt a derenki lakosok rét- és legelőhelye is, annak ellenére, hogy a környék legszebb és legnagyobb

⁵ Király P., 2001., 182.

⁶ Rémiás T. (szerk.), 2002. 203–204.

⁷ Rémiás T., 2004. 17–34.

⁸ MOL Filmtár N 26 Com. Tornensis 7. B 179. (X. 1935) Possessio Derénk. Archivum palatiale – 1828. évi conscriptio regnicolaris.

állatállományával a lengyel telepesek dicsekedhettek. Következésképpen ezen a téren bérleményekre szorítottak. Minimális volt a szőlő és gyümölcsös részük is.

Derenk község határának 1870. évi térkimutatása⁹

Művelési ág	□-öleken	1600 □-öles holdakban	Észrevételek
Belsőség	51 184	31.1584	
Gyümölcsös	48 481	30.481	Jobbára szántóföldek és erdők között
Szántóföld	567 737	354.1337	
Rét	251 071	156.1471	
Legelő	286 866	179.466	2/3 része merő szikla, 1/3 rész erdők között
Erdő	2 869 018	1793.218	
Adómentes	98 331	61.731	Utak, vizek, terméketlen helyek
Összesen:	4 172 688	2607.1488	

Állatállományuk így alakult 1828-ban a 183 főt számláló településen: 60 jármás ökör, 72 tehén (anya- és meddő tehén együtt), 16 tinó és üsző, 83 igás ló, 190 juh és 79 sertés.

Az egyházi halotti anyakönyvek vizsgálatából ismerhetjük meg az újabb családnevek megjelenését 1822–1870 között.¹⁰ Horváth, Kerekes, Martinka, Blasko, Juhász, Gyurtsó, Soltész, Latyko, Gutyinger, Lesták, Ambrus, Jasko, Krupa, Matzo, Osvárd, Bosnyák, Simko, Burinda, Béres, Stebel, Bukovitz, Répás, Hornyák, Kóré, Liptay, Pipoly, Polyatsko, Gajdos, Rúber, Schnicki, Andro, Stefán, Csikó, Sztoklász, Jehnitzki, Grigely, Tribula, Sztupák, Angyal, Krajnák, Lestyák, Hunyadi, Budinszky, Svetlay, Munka, Lengyel, Breznai, Bartyur, Munkácsi, Marcinko. (A derenki lengyelség kezdetől fogva magyar és szlovák környezetben élt!)

Részletesebb vizsgálatnak vetjük alá Derenk lakóit egy 40 évvel későbbi népszámlálás alapján (1869). Az 1848–1849-es szabadságharcot követően *két országos népszámlálást* (1857 és 1869) is tartottak, amelyek a lakosság lélekszámának, felekezeti összetételének, az adózó polgárok vagyoni helyzetének összeírását célozták meg. Terjedelmi okok miatt csak az egyik részletezésére van módunk. Sokrétúsége és pontossága miatt választásunk az 1869. évi népszámlálásra esett.¹¹ Derenken ekkor már 451 fő élt, elsősorban többségben római katolikusok. Vereb Pál 8 fős családja, Dajts Leopold kereskedő 3 fős családja és Sniczer Dávid korcsmáros 4 fős családja volt izraelita vallású és mindössze egy Ferenczi János nevű kéregető volt evangélikus.

A derenki lakosság ekkor 58 lakás céljával szolgáló építményben lakott. Valamennyi földszintes ház volt, túlnyomó többségben egy szoba-konyhás (kamrás) házban laktak. (5 ház alá pince is épült.) Így az 58 háznak 62 szobáját, 47 konyháját (kamráját) és 5

⁹ Az eredeti hitelesített munkálatból kivonta: Sziklay Béla h. mérnök Rozsnyón, Mártius hó 5^{ken} 1870.

¹⁰ Rémiás T., 2004. 35–88.

¹¹ *Statny Oblastny Archiv (ŠA) Levoča*, Microfilm: Supis obyvateľstva 1869. Derenk. ŠA Tž II. Kassa, 1869. évi népszámlálás, 193. Mikrofilm: 6. 119. dob.

pincéjét írták össze 1869-ben, amihez melléképületként 28 kamra (raktár), 8 pince, 59 istálló, 23 akol (hodály) és 39 csűr (pajta) is kapcsolódott. A templom és az egytantermes iskola épületén túl a házak között találhattuk a helyi suszter, a kovács, a csizmadia és más kisiparos műhelyét, a pásztorok és az erdészek házait, valamint a korcsmát.

Az akkor már közel 150 éve Derenken lakó *lengyel telepesek gerincét*, magját az alábbi családok adták: Gogolya, Rémiás, Kusztván, Svéda, Bubenko, Szabados, Kuhta, Mizerák, Zubriczki, Voda, Toporczi, Tátray, Adamusz, Koranoszki, Grigely, Stefán, Svéda, Hudi, Svetlai, Liptai.

Szaktájakból (pásztor, erdész, kocsmáros, kisiparos, stb.) eredően *betelepülők* vagy házasság folytán *beköltözött családok* voltak: Juhász, Tóth, Vereb, Krehely, Sifáry, Szalay, Krajnyák, Kovács, Dajts, Vozák, Munkátsi, Soltész, Velgyák, Krajlik, Kerekes, Bastur, Kuru, Düll, Sniczter, Ferenczi.

A háziállatok nagy száma jelzi a földművelés mellett *az állattartás fontosságát*, mondhatni dominanciáját a derenki lakosság körében. Legnagyobb számban ekkor a faluban *juh* volt, de a 386 darabból mindössze 30 volt nemesített, a többi közönséges. Közkedvelt volt a *szarvasmarha* is. Valamennyi magyar szürke marha volt, a csira vagy riska svájciakat itt nem honosították meg. Összesen 60 tehenet, 114 ökröt és 63 borjút írtak össze 1869-ben. Ekkor a derenkiek is a marhahúst gyakrabban fogyasztották, mint a sertéshúst, de az utóbbi növekvő népszerűségét jelzi, hogy már 90 *sertést* tartottak a településen. Az *igavonó lovak* száma Derenken a 40 évvel azelőttihez (1828) képest majdnem harmadára csökkent, mindössze 32-t scribáltak az összeírók.

1869-ben Derenken keresve sem találtak könnyű lovakat, öszvért vagy bivalyt, sőt kecskét és szamarat sem. Volt még a falu lakóinak 14 család *méhe* is.

Mielőtt táblázatba szerkesztve részleteket tennénk közzé az 1869. évi népszámlálás derenki adatsoraiból, ismerkedjünk meg a falu műveltségi (írni-olvasni tudás) szintjével. A fentiekből tudvalévő, hogy Derenket 1869-ben 451-en lakták. Ebből *kiskorú* (nem iskolaérett) 87 fő (19,3%) volt. Az iskolások és a felnőttek (364 fő) között *csak olvasni tudó* volt 113 fő (31%), *írni és olvasni is tudó* volt 166 fő (45,6%) és *sem olvasni, sem írni nem tudó* (analfabéta) volt 85 fő (a lakosság 18,8%-a, az iskolaérett és felnőtt lakosság 23,4%-a).

Derenk lakosságának felekezeti és foglalkozás szerinti megoszlása 1869-ben

Házszám	Lakó személyek száma	A lakók vezeték- és keresztnéve	Születési helye		Neme		Életkora	Vallása		Családi állapota			Foglalkozása		Munkaviszonya		
			Derenk	Más település megnev.	Férfi	Nő		Római kat.	Izraelita	nős vagy házias	nőtlen vagy hajadon	özvegy		Ónálló	Nem ónálló		
1	7	Gogolya István	x		x		34	x		x			földművelő	x			
		Koronaszki Mária	x		x	x	34	x		x			háztartást vezető	x			
		Gogolya József	x		x		42	x		x			földműves	x			
		Hudy Zsuzsanna	x		x	x	40	x		x			háztartást vezető	x			
		Gogolya János	x		x		25	x			x		földműves (katona)				
		Gogolya András	x		x		16	x			x		földműves				
2	6	Gogolya Zsuzsanna	x		x		10	x			x		tanonc				
		Rémias András	x		x		66	x			x		földműves	x			
		Rémias János	x		x		24	x		x			földműves				
		Kusztván Anna	x		x		22	x		x			háztartást vezető				
		Munka Máttyás		Lengyelország	x		41	x		x			napszámos(kiszolgált katona)	x			
		Rémias Mária	x		x		30	x		x			háztartást vezető	x			
3	7	Munka András	x		x		3	x			x		-				
		Rémias István	x		x		54	x		x			földműves	x			
		Bubenko Julianna	x		x		31	x		x			háztartást vezető	x			
		Rémias András	x		x		35	x		x			földműves				
		Breznay Julianna		Dobódel	x		33	x		x			házi segéd				
		Rémias Anna	x		x		4	x			x		-				
		Rémias István	x		x		7	x			x		tanonc				
4	10	Rémias Mária	x		x		4	x			x		-				
		Juhász András		Szögliget	x		50	x		x			földműves	x			
		Gogolya Erzsébet	x		x		54	x		x			háztartást vezető	x			
		Rémias András	x		x		30	x		x			földműves				
		Rémias Anna	x		x		28	x		x			háznál segítő				
		Rémias János	x		x		26	x		x			földműves				
		Hudi Mária	x		x		18	x		x			háznál segítő				
		Rémias Mária	x		x		4	x			x		-				
		Rémias Anna	x		x		1	x			x		-				
		Rémias Katalin	x		x		60	x			x		napszámos				
5	7	Rémias András	x		x		20	x			x		napszámos				
		III. Rémias András	x		x		50	x		x			földműves	x			
		Lukács Mária		Felső Sajó	x		24	x		x			háztartást vezető	x			
		Kováts Mária	x		x		70	x			x		dologtételten				
		Rémias István	x		x		18	x			x		földműves				
		Rémias Zsuzsanna	x		x		6	x			x		-				
		Rémias András	x		x		1/2	x			x		-				
6	6	Kováts Mária	x		x		15	x			x		szolgálo				
		Kusztván Máttyás	x		x		50	x		x			földművelő	x			
		Kusztván Klára		Szendről	x		35	x		x			háztartást vezető	x			
		Kusztván János	x		x		17	x			x		földművelő				
		Kusztván Zsuzsanna	x		x		15	x			x		házi segéd				
		Kusztván Teréz	x		x		12	x			x		tanonc				
7	9	Kusztván Máttyás	x		x		6	x			x		tanonc				
		Kusztván János	x		x		65	x		x			földművelő	x			
		Hudy Anna	x		x		60	x		x			háztartást vezető	x			
		Kusztván József	x		x		39	x			x		földműves (kiszolgált katona)				
		Mikiós Mária		Dobódel	x		23	x		x			házi segéd				
		Kusztván János	x		x		34	x		x			földműves				
		Krajnyák Anna		Szent András	x		36	x		x			házi segéd				
		Kusztván Anna	x		x		8	x			x		tanonc				
		Kusztván József	x		x		7	x			x		tanonc				
8	4 + 5	Kusztván János	x		x		3	x			x		-				
		Svéda József		Komjátói	x		30	x			x		földműves (katona szabadságos)	x			
		Répási Apolónia		Komjátói	x		30	x			x		háztartást vezető	x			
		Svéda Anna		Komjátói	x		5	x			x		-				
		Svéda Erzsébet	x		x		2	x			x		-				
		Tótt János		Körtvélyes	x		39	x			x		napszámos (kiszolgált katona)	x			
		Körösöy Mária	x		x		28	x			x		háztartást vezető	x			
		Körösöy Mária		Rákó	x		60	x				x		dologtételten			
		Tótt Mária	x		x		5	x			x		-				
		Tótt András	x		x		2	x			x		-				
				Bubenko András	x		x		48	x		x			földművelő	x	
Stefán Erzsébet	x				x		46	x		x			háztartást vezető	x			
Budinszki József				Telekes	x		37	x		x			földművelő				
Bubenko Mária	x				x		27	x		x			házi segéd				
Bubenko Erzsébet	x				x		20	x			x		házi segéd				

Házszám	Lakó személyek száma	A lakók vezetőik- és keresztnéve	Születési helye		Neme		Életkora	Vallása		Családi állapota				Foglalkozása	Munkaviszonya	
			Derenik	Más település megnev.	Férfi	Nő		Római kat.	Izraelita	nős vagy házas	nőlen vagy hajadon	özvegy	Önálló		Nem önálló	
9	11 + 2	Bubenko Rozál	x			x	19	x			x		házi segéd		-	
		Bubenko Anna	x			x	17	x			x		házi segéd		-	
		Bubenko Katalin	x			x	14	x			x		házi segéd		-	
		Bubenko Juli	x			x	10	x			x		tanonc		-	
		Budinszki András	x		x		4	x			x		-		-	
		Budinszki Mária	x			x	1	x			x		-		-	
		Rémias Katalin	x			x	50	x				x	háztartást vezető	x	-	
		Bubenko János	x			x	16	x			x		földművelő		-	
		Verebb János		Gorál	x		x	47	x		x			földművelő	x	-
		Bubenko Zsuzsanna	x			x	40	x			x		háztartást vezető	x	-	
10	9 + 4	Gáli Erzsébet	x			x	67	x			x		dologtehetetlen		-	
		Verebb Anna	x			x	20	x			x		házi segéd		-	
		Verebb János	x		x		18	x			x		földműves		-	
		Verebb István	x		x		14	x			x		földműves		-	
		Verebb Zsuzsanna	x			x	6	x			x		-		-	
		Verebb József	x		x		4	x			x		-		-	
		Verebb Katalin	x			x	1/4	x			x		-		-	
		Bubenko János	x		x		50	x			x		földműves	x	-	
		Gogolya Rozál	x			x	40	x			x		háztartást vezető	x	-	
		Bubenko János	x		x		14	x			x		földműves		-	
11	7 + 10	Bubenko Rozál	x			x	8	x			x		tanonc		-	
		Bubenko Mátyás	x		x		48	x		x			földművelő	x	-	
		Gogolya Anna	x			x	42	x			x		háztartást vezető	x	-	
		Bubenko Mária	x			x	17	x			x		házi segéd		-	
		Bubenko György	x		x		16	x			x		földművelő		-	
		Bubenko András	x		x		13	x			x		földművelő		-	
		Bubenko Anna	x			x	4	x			x		-		-	
		Bubenko Teréz	x			x	2	x			x		-		-	
		Bubenko József	x			x	38	x			x		földművelő	x	-	
		Kuhta Mária	x			x	24	x			x		háztartást vezető	x	-	
12	9 + 8	Bubenko István	x			x	28	x			x		földész (szuperált katona)		-	
		Gogolya Erzsébet	x			x	28	x			x		házi segéd		-	
		Bubenko József	x		x		15	x			x		földész		-	
		Bubenko János	x		x		12	x			x		tanonc		-	
		Bubenko Julianna	x			x	9	x			x		tanonc		-	
		Bubenko Rozál	x			x	6	x			x		-		-	
		Bubenko Mária	x			x	3	x			x		-		-	
		Bubenko Mária	x			x	2	x			x		-		-	
		Szabados István	x		x		66	x			x		földműves	x	-	
		Szabados István	x		x		36	x			x		földműves		-	
13	5	Voda Mária	x			x	32	x			x		háztartást vezető		-	
		Szabados János	x		x		33	x			x		földműves (kiszolgált katona)		-	
		Kusztván Mária	x			x	23	x			x		házi segéd		-	
		Szabados János	x		x		12	x			x		tanonc		-	
		Szabados István	x			x	6	x			x		tanonc		-	
		Szabados Anna	x			x	4	x			x		-		-	
		Szabados András	x			x	2	x			x		-		-	
		Kuhta Antónia	x			x	48	x			x		háztartást vezető	x	-	
		Nagy István		Almás	x		x	30	x			x		földműves		-
		Kuhta Anna	x			x	26	x			x		háznál segítő		-	
14	6 + 5	Kuhta András	x			x	14	x			x		földműves		-	
		Kuhta Erzsébet	x			x	9	x			x		-		-	
		Nagy Mária	x			x	4	x			x		-		-	
		Nagy Anna	x			x	2	x			x		-		-	
		Nagy Julianna	x			x	1/4	x			x		-		-	
		Krehely János		Gönc Rhszka	x		x	34	x			x		tanító	x	-
		Bubenko Julianna		Zsarnó			x	28	x			x		háztartást vezető	x	-
		Krehely Rozál		Görgő			x	7	x			x		tanonc		-
		Krehely Amália		Görgő			x	5	x			x		-		-
		Krehely József		Görgő	x		x	3	x			x		-		-
14	6 + 5	Kusztván János	x			x	45	x			x		napszámos	x	-	
		Komáromi Anna	x			x	38	x			x		háztartást vezető	x	-	
		Komáromi András	x			x	24	x			x		(szabadságos katona)		-	
		Kusztván János	x			x	14	x			x		napszámos		-	
		Kusztván András	x			x	3	x			x		-		-	
		Kusztván István	x			x	1	x			x		-		-	
Mizerák János		Galícia	x		x	40	x			x		napszámos	x	-		
Voda Julianna	x			x	36	x			x		háztartást vezető	x	-			

Házszám	Lakó személyek száma	A lakók vezeték- és keresztnéve	Születési helye		Neme	Életkora	Vallása		Családi állapota				Foglalkozása		Munkaviszonya	
			Dereknk	Más település megnev.			Férfi	Nő	Római kat.	Izraelita	nős vagy házast.	nőilen vagy hajadon	szvegy	házi segéd	tanonc	önálló
15	8 + 4	Mizerák Julianna	x		x	16	x			x		házi segéd		-		
		Mizerák Mária	x		x	10	x			x		tanonc		-		
		Mizerák Anna	x		x	2	x			x		-		-		
		Verebb Pál		Homonna	x	58		x	x			napszámos	x			
		Czobel Mária		Gavár?		35		x	x			háztartást vezető	x			
		Verebb Fáni		Rásony		13		x			x	házi segéd				
		Verebb Sámuel		Beret	x	10		x			x	tanonc				
		Verebb Jákob		Beret	x	7		x			x	-				
		Verebb Máyer		Beret	x	5		x			x	-				
		Verebb Herman	x		x	4		x				-				
		Verebb Izsák	x		x	1/4		x				-				
		Sifáry József		Szögliget	x	50	x			x		napszámos	x			
		Tátray Anna		Szögliget		49	x			x		háztartást vezető	x			
		Sifáry Katalin		Szögliget		20	x				x	házi segéd				
		Sifáry Mária		Szögliget		10	x				x	tanonc				
16	8	Zubiczki János	x		x	50	x			x		földművelő	x			
		Rémiás Rozál	x		x	44	x			x		háztartást vezető	x			
		Zubiczki János	x		x	21	x				x	honvéd				
		Zubiczki András	x		x	15	x				x	földművelő				
		Zubiczki Rozál	x		x	12	x				x	házi segéd				
		Zubiczki Anna	x		x	8	x				x	tanonc				
		Zubiczki István	x		x	54	x			x		földművelő	x			
		Kováts Anna	x		x	50	x			x		háztartást vezető	x			
		Szalay Imre		Hosszú Rét	x	48	x			x		földműves	x			
		Vozark Katalin		Szent András	x	53	x			x		háztartást vezető	x			
17	6 + 7	Molnár István		Szent András	x	26	x			x		földműves				
		Voda Katalin	x		x	22	x			x		házi segéd				
		Voda Erzsébet	x		x	16	x				x	házi segéd				
		Molnár Mária	x		x	1	x				x	-				
		Voda János	x		x	42	x			x		földműves	x			
		Bubenko Anna	x		x	40	x			x		háztartást vezető	x			
		Voda János	x		x	20	x				x	földműves				
		Voda Antal	x		x	17	x				x	földműves				
		Voda József	x		x	13	x				x	-				
		Voda István	x		x	10	x				x	tanonc				
		Voda András	x		x	6	x				x	tanonc				
		18	2	Krajnyák Anna		Szent András	x	60	x				x	háztartást vezető	x	
Voda István	x				x	18	x				x	földművelő				
19	9	Zubiczki János	x		x	43	x			x		földész	x			
		Katsor Zsuzsanna		Kis Nyilcz ?	x	38	x			x		háztartást vezető	x			
		özv. Zubiczki Jánosné		Szent András	x	70	x				x	munka tehetetlen				
		Zubiczki János	x		x	13	x				x	földművelő				
		Zubiczki Mária	x		x	9	x				x	házi segéd				
		Zubiczki András	x		x	4	x				x	-				
		Zubiczki József	x		x	2	x				x	-				
		Tátray József		Rozsnyó	x	25	x				x	szolga		x		
		Svéda Teréz		Telekes	x	17	x				x	szolgáló		x		
		20	7 + 3	Kováts József	x		x	53	x			x		földművelő	x	
Kováts Borbála				Szfn	x	50	x				x	háztartást vezető	x			
Bubenko József	x				x	36	x			x		földműves (szabadságos katon)				
Kováts Mária				Szfn	x	28	x			x		házi segéd				
Kováts Borbála	x				x	17	x				x	házi segéd				
Kováts Anna	x				x	11	x				x	tanonc				
Bubenko József	x				x	3	x				x	-				
Dajts Leopold				Almás	x	25				x	x	(szabadságos katon)	x			
Bubentan Fruzel				Jablonca		22				x	x	kereskedő				
Dajts Lajos	x				x	2 hónap				x		-				
21	6	Toporczi András	x		x	60	x			x		földész	x			
		Gogolya Borbála	x		x	58	x			x		háztartást vezető	x			
		Toporczi János	x		x	27	x				x	földész				
		Rémiás Mária	x		x	21	x				x	házi segéd				
		Toporczi István	x		x	23	x				x	földész				
		Toporczi János	x		x	1/2	x				x	-				
		Rémiás Tamás	x		x	39	x			x		földész	x			
		Kováts Mária	x		x	36	x			x		háztartást vezető	x			
		Rémiás Mária	x		x	14	x				x	házi segéd				
		Rémiás Anna	x		x	13	x				x	házi segéd				
		Rémiás Katalin	x		x	8	x				x	tanonc				
		Rémiás András	x		x	5	x				x	-				

Házszám	Lakó személyek száma	A lakók vezetői- és keresztnéve	Születési helye		Neme		Életkora	Vallása		Családi állapota			Foglalkozása	Munkaviszonya	
			Derekn	Más település megnev.	Férfi	Nő		Római kat.	Izraelita	más vagy házass	nőilen vagy hajadon	özvegy		Ónálló	Nem önálló
22	6 + 6	Tátray György	x		x		43	x		x			(kiszolgált katona) földész	x	
		Kováts Anna	x			x	39	x		x			háztartást vezető	x	
		Tátray János	x		x		16	x			x		földész		-
		Tátray Anna	x			x	11	x					tanonc		-
		Tátray Julianna	x			x	10	x			x		tanonc		-
		Tátray György	x		x		1/4	x			x		-		-
23	3 + 5 + 4 + 3	Gogolya György	x		x		53	x		x			földész	x	
		Tátray Julianna		Szilice		x	34	x		x			háztartást vezető	x	
		Gogolya András	x		x		23	x			x		földész		-
		Gogolya János	x		x		67	x		x			földész	x	
		Rémias Erzsébet		Szent András		x	67	x		x			háztartást vezető	x	
		Gogolya János	x		x		38	x		x			(kiszolgált katona) földész		-
		Rémias Anna	x			x	25	x		x			házi segéd		-
		Gogolya Mária	x			x	2	x			x		-		-
		Gogolya József		Szent András	x		30	x		x			napszámos	x	
		Kusztván Anna	x			x	30	x		x			háztartást vezető	x	
		Gogolya Mária	x			x	7	x				x	tanonc		-
		Gogolya Anna	x			x	2	x				x	-		-
24	5 + 5	Gogolya József	x		x		26	x		x			(szabadságos katona) napszámos	x	
		Kozpalka Mária		Lengyelország		x	20	x		x			háztartást vezető	x	
		Kozpalka Mária		Lengyelország		x	45	x			x		dologtehetetlen		-
		Kováts István	x		x		23	x		x			földész	x	
		Svéda Mária	x			x	21	x		x			háztartást vezető	x	
		Szklba Mária		Szalonna		x	55	x				x	dologtehetetlen		-
		Kováts Mária	x			x	11	x			x		tanonc		-
		Kováts Anna	x			x	8	x			x		tanonc		-
		Adamusz István	x		x		35	x		x			földész	x	
		Kerekes Anna	x		x		25	x		x			háztartást vezető	x	
		Adamusz András	x		x		38	x			x		dologtehetetlen nyomorult		-
		Adamusz András	x		x		13	x			x		földész		-
Adamusz István	x		x		4	x			x		-		-		
25	6	Koronozski János	x		x		56	x		x			földműves	x	
		Kováts Katalin	x			x	53	x		x			háztartást vezető	x	
		Bubenko György	x		x		38	x		x			földész		-
		Zubriczki Katalin	x			x	35	x		x			házi segéd		-
		Zubriczki Mária		Körtvélyes		x	15	x			x		házi segéd		-
		Lipták Mihály		Szepes megye	x		15	x			x		szolga		-
26	3 + 3	Vozár János		Lutska		x	36	x		x			szaszer (szuperált katona)	x	
		Tasko Mária	x			x	36	x		x			háztartást vezető	x	
		Szaszák József	x			x	5	x			x		-		-
		Munkátsi István		Krasznahorka Várali	x		25	x		x			cseléd	x	
		Kováts Mária		Szögliget		x	21	x		x			háztartást vezető	x	
		Munkátsi Mária	x			x	2 havi	x			x		-		-
27	10	Bubenko István	x		x		45	x		x			földész	x	
		Gogolya Anna	x		x		34	x		x			háztartást vezető	x	
		Bubenko János	x		x		40	x		x			(szuperált katona) földész	x	
		Zubriczki Mária	x			x	26	x		x			háztartást vezető	x	
		Hudy Mária	x			x	74	x			x		dologtehetetlen		-
		Bubenko István	x		x		13	x			x		tanonc		-
		Bubenko András	x		x		8	x			x		tanonc		-
		Bubenko Mátyás	x		x		5	x			x		-		-
		Bubenko Mária	x			x	9	x			x		tanonc		-
		Bubenko János	x		x		2	x			x		-		-
28	8	Adamusz József	x		x		46	x		x			napszámos	x	
		Lázai Mária		Hárskút		x	40	x		x			háztartást vezető	x	
		Adamusz György	x		x		37	x		x			napszámos	x	
		Gulyás Borbála		Szögliget	x		32	x		x			háztartást vezető	x	
		Adamusz János	x		x		13	x			x		napszámos		-
		Adamusz Mária	x		x		8	x			x		tanonc		-
Adamusz István	x		x		10	x			x		tanonc		-		
Adamusz György	x		x		2	x			x		-		-		
		Gogolya István	x		x		38	x		x		(Kiszolgált katona) napszámos	x		

Házszám	Lakó személyek száma	A lakók vezető- és keresztnéve	Születési helye		Neme		Életkora	Vallása		Családi állapota			Foglalkozása	Munkaviszonya	
			Derenk	Más település megnev.	Férfi	Nő		Római kat.	Izraelita	nős vagy házast.	nőien vagy hajladon	özvegy		Ónálló	Nem ónálló
29	10	Adamusz Erzsébet	x			x	30	x		x			háztartást vezető	x	
		Vada András	x		x		38	x		x			(Kiszolgált katona) napszámos	x	
		Kusztván Mária	x			x	40	x		x			háztartást vezető	x	
		Gogolya Mária	x		x	x	17	x			x		házi segéd		-
		Gogolya József	x		x		14	x			x		napszámos		-
		Vada András	x		x		5	x			x		-		-
		Vada István	x		x		1/2	x			x		-		-
		Gogolya Katalin	x		x		5	x			x		-		-
Gogolya István	x		x		1/2	x			x		-		-		
30	4	Grigely Károly		Betlér	x		41	x		x			zsellér (kiszolgált katona)	x	
		Rémiás Mária		Lapsa		x	30	x		x			háztartást vezető	x	
		Grigely Károly	x		x		14	x			x		napszámos		-
		Grigely Anna	x		x		8	x			x		-		-
31	5	Stefán János	x		x		44	x		x			földművelő	x	
		Kuhta Mária	x		x		35	x		x			háztartást vezető	x	
		Kuhta András	x		x		22	x			x		földművelő honvéd		-
		Stefán István	x		x		15	x			x		földművelő		-
		Stefán János	x		x		13	x			x		földművelő		-
32	5 + 6 + 7	Kováts György	x		x		60	x		x			földész	x	
		Gulyásh Rozál		Szent András	x		50	x		x			háztartást vezető	x	
		Kusztván András	x		x		28	x		x			(katona rezorvát kapott) földész		-
		Kováts Erzsébet	x		x		17	x		x			házi segéd		-
		Kusztván Mária	x		x		1 1/2	x			x		-		-
		Kováts András	x		x		40	x		x			földész	x	
		Svéda Katalin	x		x		40	x		x			háztartást vezető	x	
		Kováts János	x		x		23	x			x		(kiszuperált katona) juhász		-
		Kováts András	x		x		21	x			x		földész		-
		Kováts József	x		x		16	x			x		csizmadia tanuló		-
		Kováts Anna	x		x		6	x			x		-		-
		Kováts István	x		x		47	x		x			(kiszolgált katona) földész	x	
		Kerekes Mária	x		x		35	x		x			háztartást vezető	x	
		Kováts Mátyás	x		x		17	x			x		földész		-
		Kováts Mária	x		x		15	x			x		házi segéd		-
		Kováts István	x		x		6	x			x		tanonc		-
Kováts Rozál	x		x		5	x			x		-		-		
Kováts József	x		x		3	x			x		-		-		
33	3	Rémiás Istvánné	x		x		42	x		x			háztartást vezető	x	
		Rémiás András	x		x		17	x			x		földész		-
		Rémiás István	x		x		14	x			x		földész		-
34	6	Soltész István	x		x		55	x		x			földműves	x	
		Hegedűs Erzsébet		Szent András	x		61	x		x			háztartást vezető	x	
		Kusztván István	x		x		45	x		x			földész		-
		Stefán Anna	x		x		32	x		x			házi segéd		-
		Kusztván János	x		x		4	x			x		-		-
		Kusztván Mária	x		x		2	x			x		-		-
35	4	Svéda András	x		x		25	x		x			földművelő	x	
		Kerekes Mária	x		x		21	x		x			háztartást vezető	x	
		Kováts Julianna		Telekes	x		58	x			x		dologtehetetlen		-
		Svéda János	x		x		1	x			x		-		-
36	7	Grigely Anna	x		x		40	x			x		napszámos	x	
		Svéda Mária	x		x		50	x			x		napszámos	x	
		Gutliber János		Ketső	x		34	x			x		(Kiszolgált katona) napszámos	x	
		Molnár Anna		Szent András	x		33	x		x			háztartást vezető	x	
		Svéda Anna	x		x		16	x			x		házi segéd		-
		Svéda Péter	x		x		10	x			x		tanonc		-
		Gutliber András		Ketső	x		4	x			x		-		-
37	6	Vada András	x		x		32	x		x			földművelő (katona)	x	
		Vada Anna	x		x		24	x		x			háztartást vezető	x	
		Vada János	x		x		28	x		x			földművelő		-
		Vada Julianna	x		x		28	x		x			háztartást vezető		-
		Voda István	x		x		26	x		x			földművelő (katona)		-
		Voda Rozál	x		x		18	x		x			háznál segítő		-
		Bubenko Mátyás	x		x		56	x		x			földművelő	x	
		Gogolya Mária	x		x		50	x		x			háztartást vezető	x	

Házszám	Lakó személyek száma	A lakók vezeték- és keresztnéve	Születési helye		Neme		Életkora	Vallása		Családi állapota			Foglalkozása	Munkaviszonya	
			Derekn	Más település megnev.	Férfi	Nő		Római kat.	Izraelita	nős vagy házast.	nőtlen vagy hajladon	özvegy		Ónálló	Nem ónálló
38	8	Bubenko István	x		x		50	x		x			földész	x	
		Rémiás Erzsébet	x			x	30	x		x			háztartást vezető	x	
		Bubenko István	x		x		20	x			x		földművelő		-
		Bubenko Mária	x			x	17	x			x		házi segéd		-
		Bubenko János	x		x		13	x			x		földművelő		-
		Bubenko András	x			x	3	x			x		-		-
39	6	Rémiás József	x		x		35	x		x			földművelő	x	
		Kusztván Katalin	x			x	30	x		x			háztartást vezető	x	
		Krajlik Mária	x			x	38	x				x	házi segéd		-
		Rémiás István	x		x		22	x			x		földművelő		-
		Rémiás József	x		x		3	x			x		-		-
		Rémiás Mária	x			x	6	x			x		-		-
40	7	Rémiás Péter	x			x	56	x		x			földműves	x	
		Fekete Anna		Falutska		x	56	x		x			háztartást vezető	x	
		Rémiás István	x			x	30	x		x			földész		-
		Hudy Erzsébet	x		x	x	29	x		x			házi segéd		-
		Rémiás János	x		x		26	x		x			földművelő		-
		Rémiás Anna	x			x	20	x		x			házi segéd		-
		Rémiás Anna	x			x	3	x			x		-		-
41	5	Kováts Erzsébet	x			x	56	x		x			háztartást vezető	x	
		Hudy István	x			x	24	x			x		szabadságos katona földművelő		-
		Hudy András	x			x	21	x			x		honvéd fegyvert gyakorol		-
		Hudy Mária	x			x	17	x			x		házi segéd		-
		Sima Julianna	x			x	12	x			x		tanonc		-
42	6	Hudy József	x			x	36	x		x			földművelő	x	
		Bubenko Anna	x			x	30	x		x			háztartást vezető	x	
		Hudy Katalin		Torna		x	24	x			x		házi segéd		-
		Hudi András	x			x	17	x			x		földművelő		-
		Hudy Erzsébet	x			x	10	x			x		tanonc		-
		Hudy Anna	x			x	3	x			x		-		-
43	2 + 5	Hudy József	x			x	36	x		x			földműves	x	
		Kuhta Erzsébet	x			x	32	x		x			háztartást vezető	x	
		Bubenko Julianna	x			x	42	x				x	háztartást vezető	x	
		Hudy Julianna	x			x	12	x			x		tanonc		-
		Hudy János	x			x	4	x			x		-		-
		Hudy Zsuzsanna	x			x	11	x			x		tanonc		-
44	4	Hudi József	x			x	3	x			x		-		-
		Voda András	x			x	37	x		x			földművelő	x	
		Krasnyiczki Mária		Vogindrecz?		x	30	x			x		háztartást vezető	x	
		Hudy Mária	x			x	60	x				x	dologtehetetlen		-
		Voda András	x			x	14	x			x		földművelő		-
45	7	Tatray István	x			x	65	x		x			napszámos	x	
		Kusztván Veron	x			x	65	x		x			háztartást vezető	x	
		Tatray István	x			x	33	x			x		napszámos		-
		Soltész Mária		Almás		x	20	x			x		házi segéd		-
		Tatray András	x			x	30	x			x		szabadságos katona napszámos		-
		Hunyady Julianna		Jablonca		x	30	x			x		házi segéd		-
		Tatray László		Körtvélyes		x	1	x					-		-
46	3	Veigyák András	x			x	34	x		x			kiszolgált katona napszámos	x	
		Rémiás Mária		Rozsnyó		x	25	x		x			háztartást vezető	x	
		Krajnyák Erzsébet		Szent András		x	56	x				x	dologtehetetlen		-
47	5 + 7	Krajlik József	x			x	41	x		x			napszámos	x	
		Gogolya Erzsébet	x			x	36	x		x			háztartást vezető	x	
		Krajlik József	x			x	15	x			x		napszámos		-
		Krajlik András	x			x	9	x			x		tanonc		-
		Krajlik István	x			x	4	x			x		-		-
		Krajlik János	x			x	46	x			x		napszámos	x	
		Kuhta Anna	x			x	30	x			x		háztartást vezető	x	
		Krajlik György	x			x	33	x			x		kiszolgált katona napszámos	x	
		Adamusz Mária	x			x	24	x			x		háztartást vezető	x	
		Krajlik János	x			x	5	x			x		-		-
		Krajlik Mária	x			x	3	x			x		-		-
		Krajlik Mária	x			x	1	x			x		-		-
		Rémiás György	x			x	36	x		x			napszámos	x	
		Petro Katalin		Kovátsi		x	33	x			x		háztartást vezető	x	
		Mizera Mária	x			x	70	x			x		dologtehetetlen		-

Házszám	Lakó személyek száma	A lakók vezeték- és keresztnéve	Születési helye		Neme		Életkora	Vallása		Családi állapota			Foglalkozása	Munkaviszonya		
			Derenik	Más település megnev.	Férfi	Nő		Római kat.	Izraelita	nős vagy házas	nőtlen vagy hajadon	özvegy		Ónálló	Nem ónálló	
48	5 + 3	Rémiás István	x		x		8	x			x		tanonc		-	
		Rémiás Mária	x		x		5	x			x		-		-	
		Svetlay András		Szőgliget	x		39	x			x		Mester ember	x		
		Rémiás Erzsébet	x		x		40	x			x		háztartást vezető	x		
		Svetlay István	x		x		18	x			x		Mester ember		-	
49	5	Kerekes István	x		x		56	x		x			földműves	x		
		Horváth Mária		Görgő		x	54	x			x		háztartást vezető	x		
		Budinszki Zsuzsanna	x		x		13	x					házi segéd		-	
		Svéda István		Komjáti	x		13	x			x		napszámos		-	
		Svéda Teréz	x		x		10	x			x		tanonc		-	
50	5	Kerekes József			x		53	x			x		zsellér	x		
		Rémiás Anna	x		x		50	x			x		háztartást vezető	x		
		Kerekes István	x		x		29	x			x		zsellér		-	
		Szomogya Mária		Szilice		x	28	x			x		házi segéd		-	
		Kerekes József	x		x		4	x			x		-		-	
51	3	Liptai Gábor	x		x		44	x		x			földművelő	x		
		Juhász Erzsébet	x		x		44	?		x			háztartást vezető	x		
		Liptay János	x		x		3	x					-		-	
52	4	Soltész József	x		x		40	x		x			napszámos	x		
		Gogolya Erzsébet	x		x		40	x			x		háztartást vezető	x		
		Rémiás Anna	x		x		59	x				x	dologtételten		-	
53	9	Soltész Mária	x		x		11	x				x	tanonc		-	
		Bastyur György	x		x		29	x			x		kovács szabadságos katona	x		
		Kuru Veron		Martonyi		x	20	x			x		háztartó újmagyar	x		
		Bastyur Anna	x		x		1	x				x	-		-	
		Ferenczi János		Krikdye?	x		60	Evangé	x		x			kéregető kiszolgált honvéd		-
		Beika Borbála		Belkán?		x	50	x			x			kéregető		-
		Ferenczi Ferenc	x		x		4	x				x		elme beteg		-
54	3	Denrenki János		Lőcse	x		28	x				x	kéregető elme beteg		-	
		Stibely Julianna	x			x	25	x			esett szem ély		napszámos		-	
		Stibely Rozál	x		x		4	x				x	-		-	
		Stefán József	x		x		43	x			x		napszámos	x		
		Krojnák Veron		Szent András		x	45	x			x		háztartást vezető	x		
		Stefán Erzsébet	x		x		13	x				x	házi segéd		-	
		Kuhta András	x		x		57	x			x		napszámos	x		
55	3	Tatray Borbála		Szőgliget		x	37	x			x		háztartást vezető	x		
		Kuhta Julianna	x			x	13	x				x	házi segéd		-	
		Kuru István	x		x		33	x					Cseléd pásztor	x		
56	9	Burinda Erzsébet		Rákó		x	35	x			x		háztartást vezető	x		
		Domonkos Ábri		Petri	x		37	x			x		pásztor Kiszolgált katona	x		
		Bartko Mária		Szent András		x	34	x			x		háztartást vezető	x		
		Noszvoj József		Körtvélyes	x		30	x			x		pásztor	x		
		Berszanka Bortsa		Rákó		x	30	x			x		háztartást vezető	x		
		Kuris István		Dobódél	x		6	x				x	-		-	
		Kuru Mária	x		x		2	x				x	-		-	
		Domonkos István		Barakony	x		5	x				x	-		-	
		57	2 + 4	Rémiás Márton		Jólész	x		37	x			x		erdész kiszolgált katona	x
Velgyák Mária				Patitsa		x	35	x			x		háztartást vezető	x		
Düll János				Körtvélyes	x		24	x			x		erdész	x		
Sikur Emes				Hárskút		x	23	x			x		háztartást vezető	x		
Düll István	x				x		3	x				x	-		-	
Düll János	x				x		1	x				x	-		-	
58	4	Sziczter Dávid		Abaúj Győrke		x	51			x	x		Kortemáros	x		
		Fridman Hani		Sáros megye Lernes?		x	48			x	x		háztartást vezető	x		
		Sziczter Fáni		Abaúj Csécs		x	11				x		házi segéd		-	
		Sziczter Ferenc		Abaúj Csécs		x	9				x		tanonc		-	
			Középületek: 1 iskola 1 tantermes 1 templom													

Az egyházi halotti anyakönyvek vizsgálatából tudjuk, hogy 1870 és 1899 között újabb családok jelentek meg Derenken:¹² Krehelét, Kalocsai, Sisari, Szmrada, Molnár, Sima, Nagy, Gotliber, Petu, János, Safarcsik, Vozar, Milljon, Csuna, Kaczor, Estók, Lehoczki, Miriozsi, Tasko, Tokai, Grego, Gaspov, Broznai, Babarcsik, Valyko, Bakos, Petro.

1900–1942 közötti újabb családok:¹³ Zsoldos, Szomogya, Mihalik, Gintner, Vas-kó, Kóré, Gulyás, Tégel, Molnár, Kubó, Ocsai, Bárcki, Smalko, Gyenes, Cintel, Gyurko, Czékus, Szabó, Zemán.

Közelebb kerülünk Derenk lengyel telepes lakói 19. századi társadalmi és gazdasági helyzetének megismeréséhez, ha más korabeli forrásokat is felvonultatunk. A fenti levéltári forrásokon túl, elkezdjük Derenk kataszteri iratainak¹⁴ (1868-as kataszteri térképek, telekjegyzőkönyvek, birtokállási lapok stb.) feldolgozását, de ezen terjedelmes anyag eredményeinek közreadása kimeríti egy újabb dolgozat kereteit.

IRODALOM

Ewa Krasińska–Ryszard Kantor

1988 Derenk és Istvánmajor. A lengyel telepesek utódainak története és kultúrája, Borsodi Kismonográfiák 31., Miskolc, Herman Ottó Múzeum 151.

Király Péter

2001 A nyelvkeveredés. A magyarországi szláv nyelvjárások tanulságai, Nyíregyháza

Rémiás Tibor

1997 A som hazájában a csend uralkodik, avagy amit Derenkről tudni kell, Miskolc, 8.

2004 In memoriam Derenk. A derenki lengyelség nyomában. A temetőkutatás eredményei az egyházi halotti anyakönyvek alapján, Miskolc–Budapest 142.

Rémiás Tibor (szerk.)

2002 Torna vármegye és társadalma 18–19. századi források tükrében, Bódvaszilás–Miskolc, 432.

Ryszard Kantor, Ewa Krasińska

1981 Potomkowie osadników z polski we wsiach Derenk i Istvanmajor na Węgrzech, Kraków, I. 154, II. 148.

DIE VOLKSZÄHLUNG VON 1869 IN DERENK (DIE GESELLSCHAFT EINES POLNISCHEN NEUSIEDLERDORFES AUS DEM 19. JAHRHUNDERT)

Die ethnographische Synthese von Derenk und Istvánmajor, wo sich die Derenker 1943 in größter Gesamtzahl angesiedelt haben, wurde von den polnischen Ethnographen Ewa Krasińska und Ryszard Kantor ausgearbeitet. Sie wurde 1988 durch das Herman Ottó Museum in Miskolc auf Ungarisch veröffentlicht, aber ihre Grundforschung wurde in Krakau schon 1981 ausführlich

¹² Rémiás T., 2004. 89–116.

¹³ Rémiás T., 2004. 117–142.

¹⁴ Közzeti Földhivatal (Edelény, István király út 52/a) Szögliget községnél Derenk kataszteri felmérésének dokumentumai 1868-ból.

in 2 Bänden auf Polnisch veröffentlicht. Die systematische Zusammenfassung der Geschichte des polnischen Neusiedlerdorfes Derenk ließ fast 25 Jahre lang auf sich warten.

Die Einwohner des in Nordostungarn liegenden Derenk, der früheren Dorfgemeinde im Komitat Torna, sind wegen der großen, landesweiten Pestepidemie von 1711 umgekommen. Die Einwohner von Derenk waren bis 1711 Ungarn. Nach der Pestepidemie, im Jahre 1715, war Derenk unbewohnt als eine adlige Gemeinde. Zipser Goralen wurden von den Eszterházy Fürsten in dem unbewohnten Dorf angesiedelt (Das Dorf war damals das herrenlose Gut des Szádvárer Herrschaftsguts von den Eszterházy Fürsten.). Sie sind nach der Bekanntgabe der Steuerbegünstigung auch von alleine gekommen. Die Familien, die zwischen 1717 und 1720 gekommen sind, die entweder in Form organisierter Ansiedlung oder spontaner Niederlassung gekommen sind, waren eindeutig polnischer Abstammung. Das angesiedelte Arbeitervolk hat neben der Bewirtschaftung der unfruchtbaren und kleinen Äcker in der umliegenden, reichen Forstung Kohlenbrennerei und Holzgewinnung betrieben.

Die Derenker Polen im 18. Jahrhundert sind eine der ältesten Nationalitäten in Ungarn, die fast über 300 Jahre lang ihre Kultur, ihre archaische Sprache und ihr ethnisches Bewusstsein bewahrt haben. In den Alltag *der geschlossenen Gemeinde der polnischen Ethnie* ist 1943 eine neue grundsätzliche Veränderung getreten. Der Gouverneur Miklós Horthy wollte genau hier, in dem bei Derenk liegenden Wald, ein zusammenhängendes Jagdgebiet schaffen, wissend und oft erlebt, dass das Gebiet äußerst reich an Wild ist, was den Derenkern, die als Wilderer gelten, auch nicht entgangen war.

Die Übersiedlung oder Deplantation zwischen 1938 und 1943 versetzte die Derenker Polen mit den ertragreicheren Äckern in eine bessere finanzielle Lage, aber gleichzeitig rief das Verlassen des Heimatdorfes die Zerrüttung der Zusammenhörigkeit hervor. Die alteingesessene Bevölkerung des Dorfes fiel auseinander und die abgetragenen Häuser und sogar die Kirche wurden Mitte des tobenden Zweiten Weltkrieges mit Lkws und per Bahn nach Emőd-Istvánmajor (50 Familien), Ládbesenyő-Andrástanya (20 Familien) Sajószentpéter (etwa 20 Familien), Büdöskútpuszta (10 Familien) und weiter nach Emőd, Szendrő und in die Slowakei transportiert.

In Derenk standen 1938 80 Wohnhäuser, aber das Ruinendorf wurde von der Natur zurückerobert. Die Erdhügelchen von den Hausfundamenten sind aber hie und da noch erkennbar, sogar die Derenker Abkömmlinge, die das jährliche Kirchweihfest besuchen, können den Standort des Geburtshauses ihrer Vorfahren exakt zeigen.

Unser Ziel war, sowohl mit dieser Studie als auch mit der vorbereitenden historischen Monographie, dass die physische Auflösung der Siedlung nicht das Vergessen oder den Verlust der jahrhundertlangen Vergangenheit der polnischen Siedler in Derenk bedeuten soll. Wegen Platzmangels können wir in unserer Studie nur in die Quellen eines Jahrhunderts, in die des 19. Jahrhunderts, einen Einblick nehmen, insbesondere auf die gesellschaftliche und wirtschaftliche Lage der Derenker Bevölkerung.

Aufgrund der nationalen Volkszählung aus dem Jahre 1869 unterziehen wir die Bewohner von Derenk einer ausführlichen Prüfung. Es wurden nach dem Freiheitskampf von 1848-49 zwei nationale Volkszählungen gehalten (1857 und 1869), deren Ziel die Registrierung der Bevölkerungszahl, der Konfessionszugehörigkeit und der Vermögensumstände der steuerzahlenden Bürger war. In unserer Arbeit gibt es nur die Möglichkeit, ein Thema auszuarbeiten. Wegen seiner Vielfältigkeit und Genauigkeit traf unsere Wahl auf die Volkszählung von 1869. Zu dieser Zeit haben in Derenk schon 451 Personen gewohnt, die mit überwältigender Mehrheit Römisch Katholiken waren.

Tibor Rémiás

HÓDOSCSÉPÁNY GAZDASÁG- ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNETE A DUALIZMUS IDEJÉN

ALABÁN PÉTER–CSÉPÁNYI ATTILA

A földrajzi és történeti táj

A történeti Borsod vármegye területét több szakíró is az ország legváltozatosabb tagozódású vidékének nevezte.¹ Az északról határolt Gömör-Szepesi Érc-hegység, valamint a déli és nyugati részén emelkedő Bükk a térségben folyó agrártermelés számára vegyes feltételeket alakított ki. E peremhegységeknek köszönhetően a terület 300–400 méter magasságú dombokkal övezett medencejellegű táj. Felszíne rendkívül változatos: a meredek lejtők több településen komoly akadályt jelentettek a földművelésnek, míg a helyben folyó erdőgazdálkodás eredményeképpen az összefüggő cser- és tölgyerdő nagy része mára teljesen eltűnt. Korábban a vegyes lombú erdők megfelelő legelőt is biztosítottak a nagy jelentőséggel bíró állattenyésztés számára. A paraszti gazdálkodás kettős-ségét jól érzékeltetik a jó termékenységgel tartott Sajó-völgy és a nem messze tőle fekvő, jóval kedvezőtlenebb adottságokkal rendelkező Hangony-völgy közötti különbségek. Utóbbit a keleti palócok által lakott Barkóságon belül az „Erdőhát” elnevezésű tájegységhez sorolják, melynek neve is utal a helyi gazdasági tevékenységeken belül zajló erdőhasználat jelentőségére. Mindez később a laza kőzetű felszín pusztulásához, talajerózióhoz vezetett.²

Az ózdi kistérség központját jelentő korábbi iparváros a Hangony, a Hódos- és a Farkaslyuki-patak találkozásánál, más kisebb vízfolyásokkal határolt völgyszakaszában helyezkedik el. A táj kőzetanyaga és belső szerkezete számos érdekességet mutat. A térségben zajló ipari tevékenységek közül sokáig meghatározó szerepet játszó bányászat az Ózd környéki szénmezőkre épült. Két, egymástól elkülönült részükből számunkra a nyugati igazán fontos, hiszen ez a Borsodnádasdnál kezdődő szénvonulat Járdánháza, Arló, Hódoscsépany és Ózd irányába húzódik. Ennek részét képezte Somsály–Arló–Járdánháza vonalában az a lesüllyedt árok, melynek középső miocén kori szénvagyona az ózdi vasgyár működésében sokáig meghatározónak bizonyult; elsősorban magas kalóriatartalma miatt.³

A Csépany községet is magába foglaló Hódos völgye a Heves-Borsodi-dombság északi részén fekszik, élővilága a közeli Hangony-völgygel csaknem azonos, ezáltal bemutatásuk együttesen indokolt. A terület délnyugati része ma a Tarnavidéki Tájvédelmi Körzethez tartozik és veszélyeztetett résznek számít. A hegyvonulatokat borító – túlnyomórészt – tölgyes és bükkös (néhol fenyő és gyertyán) erdők mellett az alsóbb részeken már inkább a cser és az akác a jellemzőbb. A legerterjedtebb fás társulás a cseres-tölgyes, mely a lankásabb lejtőket, a hegyoldalak felső harmadát és a hegygerinceket borítja. Az akác és fenyőfajok térhódítása a 20. században vette kezdetét a vízmosások

¹ A közölt tanulmány része a szerzők „Hódoscsépany gazdaság- és társadalomtörténete a XX. század közepéig” című művének, mely a 2003–2004. évi XXXIX. Istvánffy Gyula megyei honismereti gyűjtőpályázat felnőtt kategóriájában első helyezést ért el.

² *Peja Gy.*, 1980. 19.

³ *F. Dobosy L.*, 2003. 10.

megkötésével és a kopár részek fásításával, míg az erdőirtványokon ma virágokban gazdag réteket láthatunk. A patakok mentén végül mocsár- és láprétek húzódnak, különösképpen védett élővilággal.

Az Ózd környéki növényvilág egyik legnagyobb értékét azok a gyógynövények képviselik, melyek fejlődésének – szemben a szántóföldi műveléssel – igen kedvező feltételei alakultak ki. A kelet–nyugati fekvésű hódoscsépányi Nagyvölgy ligeterdős, bokros övezetében például a meglehetősen ritka kapotnyak is előfordul, amely a város környékén egyedülállónak mondható. A mocsaras patak mentén emellett megtalálható az angyalgököér, a réti fűzény, az orvosi tisztesfű, a kisezerjófű és az iringó is.⁴

A terület számos állatfaj számára biztosít állandó élőhelyet, táplálkozó- vagy szaporodóhelyet. Ezek jelentős része – elsősorban a kétéltűek, hüllők és madarak – védett faj. Példáinkat Bartha Csaba biológus helyszíni gyűjtéséből vettük:⁵ a környező erdők élővilágából jól ismert az őz, a róka, a szarvas és a vaddisznó, a madarak közül pedig a holló, a fekete harkály, a szén- és kék cinege, az erdei pinty, az ökörszem, a vörösbegy, a fekete rigó, a héja vagy a fekete gólya. A füves kaszálók és rétek bokros részein ugyanakkor olyan apró állatokkal találkozhatunk, mint a lábatlan gyík, a tisztásokon pedig az erdei pityer vagy a citromsármány. Népes az itt élő rovarvilág is: a fűvel borított lejtőkön fordulnak elő az imádkozó sáskák vagy a fűrgő gyíkok, melyek jó táplálékforrásként szolgálnak más élőlényeknek (pl. kígyászölyv, búbosbanka). Végül a mocsarak, láprétek és vizek mentén számos kétéltűt (pl. erdei, vízi és gyepi béka), szitakötőt, lepkét és cankót, az összefüggő nádasokban pedig nádi tücsökmadarakat és nádi sármányokat fedezhetünk fel. Az Arlói-, Borsodnádasi- és Hangonyi-tóban amúr, kárász, ponty, csuka és harcsa egyaránt előfordul.

A vizsgált településünk nevének előtagjában megjelenő állat, a hód jelenléte vitatott a környéken. Állítólag régen sok példány élt ezen a vidéken, s a névadás is bizonyíték lehet erre. Az eurázsiai hód elterjedését ráadásul országszerte több földrajzi név őrzi; pl. Hodász: település Szatmár vármegyében, Hódvásárhely–Hódmezővásárhely (1873-tól): település Csongrád vármegyében, Hód-vidék: Szegedtől és a Marostól északra fekvő, az év legnagyobb részében víz alatt álló terület az Árpád-korban, Hodos: település a magyar határ mellett (Románia), Hódos: a Sebes-Körösbe ömlő folyó Erdélyben (Románia), Hódáság (és Hódásági járás): település Bács-Bodrog vármegyében (mai neve Odzaci: Jugoszlávia).⁶ Ezek tanúsága szerint a hód egykor gyakori állata volt hazánknak; végleges eltűnését a 19. század második felére teszik. 1996 után Magyarország egyes részeire (pl. gemenci erdők) újabb példányokat telepítettek, és a több mint 30 egyedet a tájegység különböző pontjain bocsátották szabadon. Az egyik legelfogadottabb vélemény szerint a „Hódos” előnevet más, hasonló nevű településektől való megkülönböztetés gyanánt kapta a falu 1904-ben.

A földrajzi környezet elemei közül a gazdaság–gazdálkodás szempontjából a külterületi földek minőségi vizsgálata a legfontosabb. A paraszti földművelés számára az átlagosnál gyengébb talaj és az – aranykoronában számítva – kisebb értékű területek kedvezőtlen feltételeket teremtettek. Ózd környékén ennek megfelelően magas a művelés alól kivont területek aránya (25%), míg a művelt szántók 40%-án gabonaféléket, a többin szálas és lédús takarmányt (30%), illetve ipari növényeket (pl.: burgonya, napra-

⁴ Lakatos M., 2004. 41.

⁵ Bartha Cs., 2003. 4–20.

⁶ Történelmi világtalasz, 1997. 108, 126–127, 128.

forgó) természetnek. A szőlő- és gyümölcsstermesztés már jóval kisebb volumenű.⁷ Az erősen tagolt dombvidéki tájra elsődlegesen az agyagbemosódásos barna erdőtalaj a jellemző, melyek lepusztulása több helyen földes és kopár részek kialakulásához vezetett. A kistájak közül ezek a tényezők döntő módon járultak hozzá az Ózd-Egercsehimedence és a Pétervásári-dombság mai természeti adottságainak létrejöttéhez.

Külön szükséges hangsúlyozni az erdőgazdálkodás szerepét, hiszen a történelem folyamán egészen a mai napig jelentős szerepet játszik. Miközben az erdő- és gyepterületek aránya jóval meghaladja a szántóföldekét, elhelyezkedésük a város környékén már változó: Ózdtól nyugatra a szabdalt erdő a jellemző, szemben a déli irányban még többnyire összefüggő erdőszültséggel. Az ágazat jelentőségét a kisnemesi és volt úrbéres községekben egyaránt jelzik a paraszti erdőközösségi szervezetek, a volt közbirtokosságok. Elnevezésük településenként változott, Sajóvárkonyon „régii erdőbirtokosság”-nak hívták⁸. Hódoscsépány esetében nincs sok adatunk ilyen, a közös erdő- és legelő ügyeit intéző szervezet működéséről, azonban az Északi-középhegységben a 20. század elejétől elterjedt közös erdővásárlások itt is kimutathatók.

A földrajzi környezet mellett az ózdi táj története, korszakonkénti fejlődése szintén nagy jelentőségű a helyi gazdasági-társadalmi viszonyok feltárásához egy-egy korszakban. Történeti forrásanyagában a falvakban gyűjtött és rendszerezett helynevek sorolhatók a legfontosabbak közé, főként olyan korszakokra vonatkozólag, amelyekből nem rendelkezünk írásos emlékekkel. Nyelvészeti forrásértékükön túl a települések eredetiségét, illetve környezetük változásait is egyaránt reprezentálják. Következtethetünk belőlük a földfelszín eredeti állapotára (pl. ártér, erdő, mező, mocsár), az eredeti növénytakaró jellegére (pl. füves; bükkös, nyíres, tölgyes), valamint – korhatározó módon – a területre jellemző lakóhelyi és településtörténeti viszonyokra.

A Csépány község határára vonatkozó leírásokat, továbbá az ott előforduló és sokoldalúan hasznosítható helyneveket több forrásból ismerhetjük. Elsőként azok a gazdasági szakvélemények említhetők, melyek a határterület – több ütemben zajló – általános földtagosításához készültek. Péczely Antal főmérnök leírása viszonylag pontos képet ad a becslési eljárás során felmért, gazdaságtörténetileg kiindulópontként szolgáló földrajzi viszonyokról. A helyszínen elvégzett közel 80 talajkutatás eredményeképpen 12 minőségbeli osztály felállításával értékelték a faluhatár szántóföldjeinek minőségét. A többnyire kedvezőtlen adottságokat jelzik, hogy a beszámoló részletesen kitér a meredek hegyoldalakkal, dombokkal és fennsíkokkal körülvett tagosítandó részokról, a sok parlagterületről (15%) és a célszerűtlen dűlőbeosztásról. A szántók aránya 65%, az ezeken termesztett növények közül fő termény a búza, a zab és a tavaszi árpa volt, míg a káposztanövények közül a kukorica (tengeri), az ipari növényeknél pedig a háziipari felhasználásra – csekély mennyiségben – termesztett kender állt az élen. Más barkó falvaktól talán némileg eltér, hogy a szántóföldi takarmányok Csépányon alig bírtak jelentőséggel. Lóhere mellett kevés lucernát, illetve zabosbükkönyt termeltek, habár az állattenyésztés régen meglehetősen alacsony szinten ugyan, de nagy jelentőséggel bírt. Számszerűen a termelést 10 éves átlagban a következő adatokkal szemléltetjük: búza: 7 q, zab: 7 q, árpa: 7 q, csöves tengeri: 20 q, lóhere: 18 q, lucerna: 20 q.⁹

⁷ Fejlesztési stratégia, 1998–1999. 34–35.

⁸ *Petercsák T.*, 1992. 59–60.

⁹ Forrás: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár (további hivatkozásokban: B.-A.-Z. m. Lt.) VII-1. Tagosítási iratok. Hódoscsépány, 1938–1948.

A Hódos-patak mentén elterülő rétek egyben árterületek is, arányuk azonban csupán 5%. A legelők (15%) nagy része a Hódoscsépány–Somsálypusztai birtokosság legeltetési társulatának, valamint a Hódoscsépányi telkes gazdák legeltetési társulatának területeihez (összesen 124 kat. hold) tartozott; emellett Németh László és birtokostársai mintegy 88 holddal rendelkeztek. E határrészekre jellemző, hogy szántókat zártak körül többnyire szabálytalan alakzatban vagy beékelődtek azokba. A becslés alá került erdőparcellák aránya a legkisebb kiterjedésű; területük elhanyagolható, főként törpebirtok; korábbi visszaemlékezések azonban összefüggő erdőségről beszélnek Csépány határában.

A helységen belül előforduló helyneveket részben Pesty Frigyes akadémiai tag gyűjtéséből ismerjük, akinek szervezésében 1864-ben kezdetét vette Magyarországi helyneveinek gyűjtése. A hazai községek jegyzői „Utasítás”-ként kapták a Helytartótanáctól a hegyek, völgyek, egyes ingatlanok topográfiai neveinek és azok korábbi változatainak összeírását a kiküldött kérdőíveken, kiegészítve – ahol lehet – azok eredetének magyarázatával, értelmezésével. Forrásértéküket számunkra a mezőgazdasági területek hasznosításában (földrajzi meghatározás és művelési ág) azóta bekövetkezett módosulások összehasonlító vizsgálata teszi még értékesebbé. Pesty Frigyes a helynevek felsorolása mellett feltüntette az adott terület jellegét (szántó, mező, kaszáló, szőlős, irtvány, folyó, patak, vízmosás, berek, erdő stb.) is, amely a gazdálkodás módjának korabeli viszonyait tükrözi előttünk. A gyűjtés Borsod megyei adatait Tóth Péter levéltáros rendezte sajtó alá,¹⁰ míg Ózd város – egykor önálló – településrészeinek vonatkozásait id. Dobosy László közölte korábban részben kéziratos,¹¹ részben folytatásokban megjelent publikációiban.¹² Felhasználhatók továbbá azok a helybeliekkel készített interjúk, melyeket Földes László készített az 1966. évi néprajzi gyűjtőútja során.¹³ Az alábbiakban a fenti munkákra építve jellemezzük a hódoscsépányi helynevek forrásértékét.

A Pesty-féle gyűjtés kérdőpontjainak egy részéhez nem érkezett válasz, a többi műveléságanként közli a helyneveket, beleértve közigazgatásilag Somsály és Kis-Bolyok területét is. A közölt adatokat érdemes összevetni Dobosy későbbi – részben hasonló szempontok szerint végzett – gyűjtésével, melyekből jól kivehetők a csépányi határ természeti adottságai. Németh Gyula településtörténeti monográfiája az elnevezések csoportosítását két szempont alapján végezte el: a környezetre utaló helynevek (pl.: Mosóhíd: a Hódos-patak mentén, a kilúgozott vázsonnemüket itt mosták a helybeli aszszonyok) mellett külön értelmezte a nyelvjárásra utaló, nyelvészetiileg elemezhetőket (pl. Hossó: a „horso”, körtét jelentő szláv szóból származik; a név mögött az állt, hogy a területen régebben sok körtefa volt).¹⁴ Számunkra leginkább a tér- és időbeli változások nyomán követése a legfontosabb, így a helynevek jelentőségét is eszerint próbáljuk néhány példán keresztül felvázolni.

¹⁰ Csépány vonatkozásában lásd: Tóth P., 1988. 77–78.

¹¹ Dobosy L., 1970. 68–71., ill. Uő., 1980.

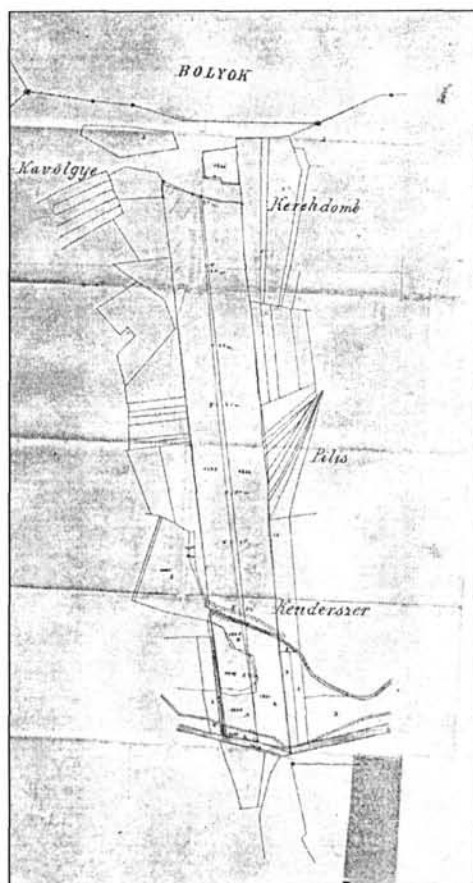
¹² Dobosy L., 1983. 90.

¹³ Földes L., 1966. 6–7.

¹⁴ Németh Gy., 1996. 8. A név másik magyarázata szerint Hossót egy régen itt talált korszórol v. kossórol nevezték el (Dobosy L., 1970. 71.).

A belterületi rajzok által meghatározott morfológiai falutípusok közül Csépany az ún. „patak menti” falvak kategóriájába sorolható, melyeknél a vízfollyásra merőlegesen sorakozó beltelkek rendjét a közrefogott patakmeder határozta meg (lásd Alsó- és Felsőfal). A teleksorok között áthaladó (fő)út szintén településformáló tényező lehet, hiszen idővel a korábban szérűnek használt oldal is beépült, a település az „útifalu” vagy „út menti falu” egyik fajtájának is felfogható.¹⁵ Elválasztva egymástól a község kül- és belterületi részeit, először a dülőnevekből kell kiindulni, hiszen a 20. század második felére a használható üres telkek folyamatos beépítésével eltűnt az egytűcs falukép, bár az itt áthaladó főútnak köszönhetően nem teljes mértékben. A feljegyzések több utca (pl. IV. Béla u., Dobó István u., Arany János u. vagy Nyárjasalja, Bem u. vagy Gubonna árnyéka) esetében is megemlítik, hogy helyükön a második világháborút megelőzően szántóföldek helyezkedtek el, nem véletlen tehát, hogy a község terjeszkedése ezeket a – viszonylag sík – területeket érintette. A szántók másik részénél a föld hasznosításában történt változás: egyes kertek (pl. Telek alja, Telek padja) vagy legelők (pl.: Kistácsa, Kis-kaba, Demeter-völgy, Kaskutlápa, Határ-lápa) korábban szántóföldek voltak. A háttérben feltehetőleg a terület termőképességének kimerülését is észrevehetjük, hiszen egyes részek ezt követően parlagon maradtak (pl. Kerek-domb).

A legelők és rétek egy része később lakott hely lett; pl. Kis-Hossó, Nagy-Hossó, illetve Fábián-szög, Mocsolyakuti-rétek. A termelés kedvezőtlen adottságai más oldalról is jól láthatók: a földrajzi viszonyok következtében az itt élők a nehezen megművelhető hegyoldalakat is felszántották. Ilyen lejtős területnek számított például Pili(z)s, az Espállápa, az Erdő-föld, a Viadó bérce vagy a Hagyominge-fenek, de a Bolyokkal határos hegytető (Bíben-hegy) és a Szálas-hegy (Magas-tető) egykor szintén szántóföld volt. A hegyoldalokban és völgyekben a források több, mára teljesen eltűnt tanyát is említenek; pl. Pócos-tanya (Felső-tanya), Magyar-tanya (Középső-tanya), Medve-tanya (Alsó-tanya), Völgy-fő. Egy részük a világháborúk idején pusztult el, nevüket tulajdonosaikról vagy elhelyezkedésükről kapták. Információk hiányában szinte kizárólag a helynevekből tudunk következtetni az itt élők életkörülményeire. A „Hangonyra járó”-n fekvő Felső-



1. kép. Hódoscsépany bel- és külterületi térképe, 1940-es évek.

Forrás: Egri Főegyházmezei Levéltár

¹⁵ Bárh J., 1997. 41–42.

tanya például legelőterület volt, utalva az állattartás jelentőségére. Utóbbi állításunkat erősítik az állatok hajtási útvonalaát jelző elnevezések; pl.: Kilátó, Csapás (a marhák haladási útvonala a hegyoldalokban), Jászó-tető (Gercsei Ferenc gulyaetetőjének helye jászollal), Bak-völgy és Kecskés-hegy (kecskelegelők), Viradó (pásztorok éjszakai szálláshelye). A szilvafáiról híres Ka völgye (Hosszúszilvás gerince), a kovakő gyűjtőhelyeként szolgáló Tűzköves vagy a környék legjobb árpatermő része, az Árpás-völgy idővel ugyancsak legelőterület lett.

Az egykori erdőterületek főként tölgyeseket és bükkösöket jelentettek, melyek felparcellázása hosszú folyamat volt. A később is megmaradt erdőségek közé tartoztak Borsodszentgyörgy irányában: a Pál-völgy és a Péter-völgy, más irányban Somsály eleje, Somsályhát és a bányaművelésű Somsályfő, továbbá az egyes fafajtákra utaló elnevezésekkel bíró Gyertyán-lápa, Öcseng v. Kovács bikki (büкке), Nyírjes, Szila padja, Nagy-Akác, Égeres és Hárs-lápa (később rét). Az erdőkön, hegyeken át vezető egykori utakra – több barkó faluhoz hasonlóan – szintén a helynevekből következtethetünk: például a korábbi Keskenyszó utcán keresztül jöttek be 1945-ben a szovjet csapatok, míg a „Csapás”-nak nevezett hegyoldali úton az állatokat hajtották ki a legelőkre.

A belterületek tekintetében a kismemesi községen belül a Hódos-patak húzott határvonalat a nemesi családok (leginkább Csépanyi és Tóth família) birtokában lévő Felső-falu, valamint az úrbéresek és zsellérek által lakott Alsó-falu között. A településszerkezet elrendeződése kapcsán azonban Németh Gyula rámutat, hogy bár az ősi nemesi családok – településen belüli – lakóhelyi csoportosulása jól kirajzolódik, kivételeket is találunk: az egymást ragadványnevekkel megkülönböztető Csépanyiak Bárdos ágának leszármazottai például az Alsó-faluban és Hossóban éltek.¹⁶

Közigazgatási hovatartozása tekintetében Csépany 1873-ban Borsod, 1924-ben Borsod, Gömör és Kishont, 1938-ban ismét Borsod, 1945-ben Borsod-Gömör vármegyéhez tartozott, előbb a szentpéteri, 1885-től pedig az ózdi járáshoz. Jelentős névváltozatai nem alakultak ki: 1773-ban már Csépanynak, 1904-től 1979-ig Hódoscsépanynak nevezték; ma Ózd város része. Jogállására nézve község, 1895-től kisközség, 1902-től körjegyzőségi székhely volt, majd 1926-ban megkapta a nagyközségi besorolást, 1950 és 1979 között pedig önálló tanácsú község lett immár Borsod-Abaúj-Zemplén megye területén.¹⁷

Néprajzi tájegységeink közül a nép által Barkóságnak nevezett terület kismemesi falvai közé soroljuk, melyek több közös vonással rendelkeztek. Hódoscsépany esetében is elmondható ugyanis, hogy egyike a patak völgyek szerint csoportosuló palóc falvak együttesének, földrajzi környezete kedvezőtlen életteret biztosított az itt élő földművelő és pásztorkodó lakosságnak, a 16–17. században nemesi rangot kapott, sokszor az adott helységnek is nevet adó családjainak többsége paraszti szinten élő egytelkes (kurialista) volt, míg a település fejlődésében meghatározó szerepet játszott az ipartelepítéssel központtá, 1949-től pedig várossá váló korábbi jobbágyfalú, Ózd.

A fenti szempontok nagyban elősegítik a társadalomelemzés horizontális megközelítését, melynél egyik kiindulópontunk, hogy más közeli településekhez (pl. Alsó- és Felső- Hangony, Domaháza) hasonlóan kismemesi többségű községről beszélünk. Legősibb családjai közé tartozik a Csépanyi, a Tóth, az Ivacs, a Pálgazda, a Bárdos és az Uti (Uthy) had. Utóbbi kifejezés használata nem véletlen: a Zagyvától keletre eső területeken, illetve a Mátra és Bükk vidéki palócoknál a vérrokonságon alapuló nemzetségeket

¹⁶ Németh Gy., i. m. 10.

¹⁷ Helységnévtár, 1996. 168–169.

és rokonsági csoportokat „hadak”-nak nevezték. A szó eredetileg tömeget, tevékeny sokaságot is jelent, mely utal a több – tősgyökeres apaági – rokonsaládot egybefogó szervezetre és tudatra. Morvay Judit kutatásai során több hasonlóságot és különbséget fedezett fel a nemzetség és had fogalmának magyarázatakor. A vizsgált településünk tekintetében a legfőbb rokon vonás az a nézet, miszerint a hasonló nemesi községekben úgy tartották, hogy „aki nem nemes, annak nincs nemzetsége, az csak paraszt.”¹⁸

A falut alapító családok által büszkén vállalt kisnemesi múltat a hadas településeken – többek között – a településformák is őrzik. A lakóhelyi szegregáción belül itt az egy helységen belüli elkülönülés volt a jellemző. Más észak-magyarországi (főként borsodi és gömöri) faluhoz hasonlóan igen gyakoriak a családokról elnevezett zugok, közök és udvarok. Ezt bizonyítandó, hogy egyes településrészek vagy belterületek neveiben a nemzetségek nevét találjuk meg;¹⁹ Csépany esetében például Pálgazda-szög, Ivacsudvar. Később a hadak, majd nagycsaládok szétválása a beltelkek felosztásához vezetett. Több esetben előfordult, hogy – a korlátozás alatt álló, szabályos és szélesebb jobbágytelkektől eltérően – az örökösöket ily módon próbálták kielégíteni. A nemesi hadak őseinek beltelke azonban az új családokat befogadó épületek felhúzásával idővel egyre zsúfoltabbá vált, tagjai pedig elszegényedtek.

A kisnemesi családok közül a Borsod megyei Csépanyiak közül Csépany Ferencz nevét Nagy Iván 1858-as családgyűjteménye is említi a más országrészben (pl. Somogy vármegye) élő, hasonló nevű nemzetségekkel együtt.²⁰ Habár az erőteljes differenciálódásnak köszönhetően a kisnemesi csoportok nagy része már a 17–18. századtól kezdve paraszti szinten élt, származástudatuk, nemesi múltjuk élesen elkülönítette őket a saját társadalmi rétegük alatt állóktól. Gazdasági szerepük később nem elsősorban birtokállományuk nagyságában, sokkal inkább az azok egy részén végzett ipari tevékenység révén emelkedett ki (Somsály), mely nagyarányú változást indított el a község életében.

Gazdasági és társadalmi változások a dualizmus idején

A korszak gazdaság- és társadalomtörténeti vonatkozású – ugyanakkor főként jogi természetű – előzményei korábbra, a 18. század végéig nyúlnak vissza. A legfontosabb határvonalat a feudalizmus végét is jelentő 1848. évi, Magyarországnak új alkotmányt nyújtó áprilisi törvények jelentették, melyek közül az azonnali és a földesurak későbbi állami kárpótlásával végrehajtandó kötelező örökváltság a társadalmi átalakulás elindítója lett. A jobbágyfelszabadítással – igaz, nem azonnal – megszűnt a parasztok személyes alávetettsége, eltörölték az úrbéri terheiket, ők maguk pedig az úrbéres föld szabad tulajdonosaivá váltak. Az elhúzódó folyamatot időben és térben egyaránt táji és rétegbeli különbségek, ellentmondások kísérték, melyek minden területen jól érzékelhetők voltak. Gazdasági-társadalmi téren az ipari forradalom és iparosodás hatásait emelhetjük ki, míg a kultúra- és mentalitástörténet tekintetében az új helyzethez (függésből kikerülve szabad ember) történő lassú alkalmazkodás mutatkozott meghatározónak. Utóbbit Vörös Antal megfogalmazásával szemléltetjük: „Maga a felszabadult parasztság nem mindenütt és nem mindenkor gyorsan vetette le a jobbágyi viselkedési és szemléleti formáit.”²¹ A következő évszázad közepén – a helyi szinten is döntően meghatározó társadalmi válto-

¹⁸ Morvay J., 1966. 483.

¹⁹ Paládi-Kovács A., 1981. 166.

²⁰ Nagy I., 1858. 132.

²¹ Vörös A., 1966. Idézi: Kósa L., 1998. 41.

zásoknál – a paraszti múlttól való eltávolodás majd hasonlóságot mutat e folyamatokkal, leginkább a rétegződés időbeli eltolódása révén.

A 19. század második felében bekövetkező változások okainál elődleges szerepet tulajdoníthatunk a gazdasági viszonyoknak. A továbbra is piacra termelő, vagyoniilag egyre jobban differenciálódó parasztság mellett növekedni kezdett a nem mezőgazdasági népesség aránya, mely előrevetítette hazánkban az industrializáció kezdetét. Országos szinten az iparosodás kezdetét valójában nehéz megállapítani, azonban a gyári termelésre való áttérés ezzel kétségkívül összefüggésben állt. Az átmenet vizsgálata különösen érdekes, ha azt vesszük, hogy térségünk a magyarországi nehézipari központok egyikébe, a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. tevékenységi területéhez tartozott. A vállalat üzemi decentralizációját jelzi az üzemek elhelyezése: Ózdra az acélgyártást, Borsodnádásra a lemezhengert, Salgótarjába pedig a készáru gyártást összpontosította. A városok környezetében lévő falvak ezzel bekerültek ugyan az új arculatot mutató ipari tájba, a hosszú távú fejlődés azonban – mint majd látni fogjuk – nem jelentett gyökeres szakítást az agrárjellegű történeti-gazdasági múlttal. A különböző iparosodás-konceptiók közül – regionális szinten – magyarázatként főként azt fogadhatjuk el, mely bázisként fenntartja a térség történeti-földrajzi viszonyait is; hiszen „az iparosodás folyamatában húzó szerepet betöltő centrumok és ágazatok háttérében az alapjában továbbra is elsősorban élömlő-felhasználáson alapuló tágabb értelemben vett östermelés, a mezőgazdaság és a bányászat állt.”²²

Az előzőekben utalásszerűen már említett vagyoni különbségek kialakulása elsősorban a birtokmegosztásra és az eltérő gazdálkodásmódokra vezethető vissza. A meghatározó tényezők közé sorolhatjuk a föld minőségét, a művelési ágak szerinti megosztást, a gazdasági felszerelést, valamint a birtokosnak a piacra termelésből és egyéb forrásokból származó bevételeit. A helyi birtokviszonyok feltárásának jelentőségét Orosz István Szalonna községről (Borsod megye) írt tanulmányában értékelte a jobbágyfelszabadítás hatásvizsgálata kapcsán. Az 1859 és 1869 között végbemenő változásokból a szerző azt a következtetést vonta le, miszerint „a jobbágyfelszabadítást követő két-három évtizedben, főleg az egykori jobbágynépesség körében még igen erősen érezhetők a feudális kötöttségek maradványai”, így a társadalmi differenciálódást mutató vagyoni különbségek elsősorban a birtokviszonyokon keresztül ragadhatók meg.²³

A rendelkezésre álló forrásanyagból a község határát leíró jegyzőkönyv, a birtokok azonosítását vázrajzzal és helyrajzi számmal segítő kataszteri birtokvázlatok és térképek, a község földterületét a birtokosok nevei, a művelési ágak és a kataszteri tiszta jövedelem szerint feltüntetett telekkönyvek, továbbá egy-egy birtokosra vonatkozó, sorszámozott kataszteri birtokívek hasznosíthatók leginkább.²⁴ Hódoscsépány esetében sajnos korántsem ilyen széles a felhasználható levéltári források köre. További problémát jelenthet, hogy a nemesi és úrbéres földeket nem teljesen azonos módon osztályozták, ráadásul az anyagokban szereplő adatok több esetben osztályozott holdakban vannak megadva.²⁵ Csépány község tagosítás előtti földkönyvénel ugyanakkor ez sem egyértelmű: a teljes birtoknagyságot négyszögölben találjuk megadva, annak egyes részeit viszont holdban. Utóbbi 1200 négyszögöllel számolva közelít legjobban a bejegyzett

²² *Kövér Gy.*, 1998 a. 372.

²³ *Orosz I.*, 1962. 110.

²⁴ A földkataszterek társadalomtörténeti forrásértékéről bővebben *I. Kiss J.–Eke J.–Farkas A.*, 1987. 397–407.

²⁵ Szalonnán Orosz István a következő átváltásokat közli: 1 osztályozott hold belsőség 1100, ugyanekora szántóföld 1100–1300, míg hasonló nagyságú rét 800–1000 négyszögölnek felelt meg. (*Orosz I.*, i. m. 112. 6.)

adatokhoz, amely akár még a magyar hold²⁶ használatát is feltételezheti. Kataszteri holddal nem számolhatunk a rendezés utáni földkönyvben sem, ami inkább a már említett osztályozott hold használatát valószínűsíti a legjobban.

Az úrbéri rendezések a szabadságharcot követő önkényuralmi korszak elején, az 1850-es években kezdődtek meg. Az 1853. március 2-án megjelent úrbéri páteus elkülönítette a földesúr és a volt jobbágy között az erdő- és legelőrészt, amely az „agrárkapitalizáció egyik legfőbb gátjának” tartott közös határhasználat felbomlásához vezetett. A „kárpótlási és föld-tehermentesítési nyílt parancs”-csal az ország összterületének közel 40%-a (köztük értékes szántók) került az agrárnépesség közel négyötödét kitevő volt úrbéres jobbágyság kezére.²⁷ Ferenc József császár lehetővé tette továbbá, hogy megszorításokkal a parasztek saját maguk megválthassák a használatukban lévő irtvány-, maradvány-, szőlő-, majorsági jobbágy- és zsellérföldeket, igaz, a zsellérek esetében az eljárás végrehajtása a földesúr hatáskörébe tartozott. A felállított úrbéri bíróságok által végzett birtokrendezések menetét a Borsod megyei településeknél (is) a megyei törvényszéknél keletkezett és megőrzött iratanyag²⁸ áttekintésével lehet nyomon követni. A mai Borsod-Abaúj-Zemplén megye területén az 1850-es évektől az 1870-es évek végéig zajlottak a földtagosítási és elkülönítési perek, melyek során megsabták az egy telekre jutó legelő és erdő mennyiségét.²⁹

A birtokrendezések eredményeképpen a falvak nagy részében lezajlott – több helyen (pl. Felföld és Erdély) azonban elhúzódo – tagosítás (commassatio) kiemelt célja az egyes birtoktekstek szétszórtan fekvő földjeinek lehetőség szerint egy vagy néhány tagba történő összevonása volt. A mezőgazdaság minőségi fejlődése tekintetében mindez fontos előrelépést jelentett, hiszen az eljárás emelte a földbirtok értékét, elősegítette a többlettermelést és lehetővé tette „a régi nyomásos gazdálkodással szemben a föld okszerű művelését.”³⁰ A végrehajtásnál számos szempontot kellett figyelembe venni: a tagosítás szükségességét (netán elvetését), annak módját (egytagos, fordulós vagy dülő; illetve teljes, részleges vagy vegyes), valamint – később – az ehhez készült gazdasági szakvéleményeket.

Csepány úrbéri szabályozás előtti földkönyve³¹ 1862-ben készült el, mely külön kategóriák szerint adja meg a volt úrbéreszek, az ún. kivételes birtokosok (lelkész, tanító, kántor) és a nemesi birtokok területi megoszlását. A tagosítási eljárás szükségszerűségét támasztja alá, hogy a nagyobb méretű birtokok több mint 20 tagban feküdtek, de a majorsági külbirtokosok között találunk olyat is, mely 47 tagból állt. Gazdaságtörténeti vonatkozásban ezek az adatok még nem pontosak, hiszen a birtokok művelési ágak szerinti megoszlását nem adják meg minden esetben, sőt 200 kat. hold legelő még közös részként szerepel. A területnagyságot, így a vagyoni különbségeket is mutató számok talán kissé meglepő képet festenek a korabeli falusi társadalomról: a nemesi címmel rendelkező – külön részletezett – Csepányi család tagjai között alig találunk 1 holdnál nagyobb birtokost, bár ekkor még teyűk hozzá a közös használatú határrészek meglétét. A község nagygazdáik közül az idegen származású Dálnoky József ellenben több mint 60 kat. holddal rendelkezett. Ha a paraszti társadalom szerkezeti vizsgálatának alapjául a

²⁶ A régebben használt magyar hold 1200, a kataszteri hold 1600 négyszögölnek felelt meg.

²⁷ *Csorba L.*, 1998. 310.

²⁸ B.-A.-Z. m. Lt. VII-1/c. A Miskolci Királyi Törvényszék iratai. Úrbéri törvényszéki iratok 1760–1948.

²⁹ *Petercsák T.*, 1999. 927.

³⁰ Révai Lexikon, 1925. 801.

³¹ B.-A.-Z. m. Lt. VII-1/c. Tagosítási iratok. Csepány 1770–1869. Úrbéri szabályozás előtti földkönyv (1862).

Kolossa Tibor és Orosz István által meghatározott – közel azonos – rétegek kategóriákat³² vesszük, akkor a fenti birtokos és a közel 30 holdat bíró Somoskeőy Ferenc a legfelső csoportot képviselte. A középparasztok között sem kismeseket, hanem volt úrbéreseket (10 főt) találunk átlag 12 kat. holdas birtoknagysággal. A „hierarchiában” alattuk elhelyezkedő Csépanyiak egyes földterületei ettől jóval elmaradnak, jól reprezentálva a kurialisták korabeli pozícióját és életmódját.

A kataszteri iratok feldolgozásának egyik fő módszertani problémája – más településekhez hasonlóan – a földkönyvekben gyakran előforduló ún. közös birtokosok vizsgálatánál merül fel. Forráselemzési tekintetben lényeges kritériumként hívja fel Orosz István a figyelmet Mándok (Szabolcs megye) kutatásánál arra, hogy a hagyaték-örökösödési folyamatok sokszor évekig elhúzódtak, így amíg nem írták át az örökösök nevére a birtokot, az addig „közös birtok”-ként került bejegyzésre a földkönyvekbe és a birtokrészleti jegyzőkönyvekbe.³³ Csépany úrbéresei között 1862-ben csupán kenderföldek és kaszálók szerepelnek ilyen megnevezés alatt: Dálnoky József és Somoskeőy Ferenc volt úrbéresei több mint 30 hold, Császár János és Rácz Ferenc volt úrbéresei pedig közel 5 hold kaszálórét fölött osztozkodtak. A külön kategóriát képviselő egyháziak (pl.: római katolikus lelkész és tanító) végül mintegy 10 kat. hold „kivételes birtok”-kal rendelkeztek.

Komolyabb következtetésekhez és tanulságok levonásához a tagosítás utáni, 1864. évi telekkönyv³⁴ nyújt támpontot. Négyszögölekben itt is csak a teljes birtoknagyság van megadva,³⁵ annak hasznosítás szerinti részei nem. A belteleknek, a szántóföldnek, a rétnak, az erdőnek, illetve a legelőnek – a bonyolultabb számításokat igénylő – osztályozott holdakban feltüntetett adatai ellenben mégis alkalmasak az arányok érzékeltetésére. Ezekből kiindulva a tulajdonviszonyoknál a következő relatív számokat láthatjuk a teljes határ megoszlására:

- Külbirtokosok (4 birtok) területe: 29,28%. Legnagyobb birtokosok: Dálnoky Nagy József utódai (231 566 négyszögöl),
- A Csépanyi család (61 birtokos, illetve örökös) birtokai: 34,46%. Legnagyobb birtokos: Csépanyi Ágoston (28 797 négyszögöl),
- A volt úrbéres gazdák (11 önálló és 3 közös birtok) területe: 29,98%. Legnagyobb birtokos: Tót Imre János (39 797 négyszögöl),
- Kivételes birtokosok (4 illetéktől) területe: 1,95%,
- Hasznavehetetlen terület: 4,33%.

A százalékos arányok a gazdagparaszi réteg csaknem teljes hiányát, ennek, valamint a birtokelaprózódás felgyorsulásának megfelelően pedig az alacsonyabb birtokkategóriák növekedését mutatják. Ezt alátámasztandó, az 1865-ben kiadott mezőgazdasági statisztika 3 nagybirtokossal szemben 117 kisbirtokost közül Csépany alig több mint 1400 kat. holdas határában.³⁶ Itt kell megjegyezni, hogy az utóbbi felmérés alapját még

³² 5 holdon aluli birtokosok: agrárproletárok vagy nem mezőgazdasági főfoglalkozásúak; 5–15 holdasok: kisárutermelő, bérmunkát még nem alkalmazó szegényparasztok; 15–30 hold közöttiek: olykor bérmunkát is igénybe vevő középparasztok; 30 hold felettiek: tőkés nagygazdák. (Vö. *Orosz I.*, 1963. 163.)

³³ *Orosz I.*, 1963. 159.

³⁴ B.-A.-Z. m. Lt. VII–1/c. Tagosítási iratok. Csépany 1770–1869. Csépany helység határának rendezés utáni telekkönyve (1864).

³⁵ A több esetben is hibásan összesített adatok igen alacsonynak tűnnek a későbbi, nyomtatott mezőgazdasági statisztikák tükrében: a teljes faluhatárt a telekkönyv 1 301 579 négyszögölben határozza meg, amely mindössze 813,49 kat. holdat tenne ki. A probléma az osztályozott holdak átváltásban lehet, ezért hivatkozunk inkább százalékos arányokra.

³⁶ Mezőgazdasági statisztika, 1865. 104–105. Az adatok az 1853–1855. évi állapotokat tükrözik!

nem az egyéni tulajdonosok, hanem az egyes mezőgazdasági üzemek jelentették, így statisztikai szempontból ez, de a későbbi, 1895-ben kiadott is forráskritikával kezelendő!

Gazdaságtörténeti vonatkozásban a földkönyv alapján felállítható tulajdonosi kategóriákon belül külön vizsgálhatjuk az egy-egy csoportba tartozó birtokállomány hasznosítás szerinti megoszlását. Nagyobb birtokoknál a földtagok száma még mindig magas; a legtöbb volt úrbéresnél például 20 körüli, tehát az egytagos tagosítást itt sem lehetett végrehajtani. Az 1. táblázat az osztályozott holdakból számított relatív arányokban közli a művelési ágak adatait. (A hasznavehetetlen területekre vonatkozóan a földkönyvben nem található részenkénti lebontásban megadott adatok, a kivételes birtokosoknál pedig – teljes állományuk arányát nézve – a számok elenyészők, ezért nem közöljük.)

1. táblázat: Csépany határának relatív megoszlása tulajdonosi kategóriák és művelési ágak szerint (1864)

Művelési ágak	A volt úrbéres gazdák rendezett birtokai (%)	A külbirtokosok rendezett területei (%)	A Csépanyi család rendezett birtokai (%)
Beltelek	3,51	1,45	7,92
Szántóföld	53,23	31,01	30,05
Rét	18,76	9,42	11,29
Erdő	6,69 (közös)	42,78	35,44 (részben közös ³⁷)
Legelő	17,81 (közös)	15,34	15,30 (közös)
Összesen	100	100	100
Az egész faluhatárhoz viszonyított arányuk	29,98	29,28	34,46
FALUHATÁR		100	

A dualizmus korában a Barkóság falvainak nagy részénél a háromnyomásos földművelést (őszi gabona – tavaszi gabona és kapás növények – ugar) alkalmazták, s a faluközösségi szervezeteknek megfelelően a kötött gazdálkodás (nyomáskényszer) volt a jellemző. A 19. század végéig az itt élők számára a rozs volt a legfontosabb kenyérgabona, de az ugar egy részének felszántásával már ekkor is termesztettek kukoricát és burgonyát, köztesként pedig babot és tököt.³⁸ A kalászosok aratását és cséplését követően Csépanyon a lisztőrlést a templom közelében és a Malom-szögben felállított két vízimalomban³⁹ végezték. A kapás- és kertkultúrák szerepe – árutermelő szerepüket tekintve – ellenben már elhanyagolható a térségben. A tagosítás kezdetén a csépanyi határ megoszlása az alábbiak szerint alakult az adatok végső összesítése és kerekítése során: belsőség: 5%, rét: 14%, legelő: 16%, erdő: 26%, szántóföld: 39%.

³⁷ A Csépanyi család osztatlan és felosztott erdőinek aránya közel azonos: 49,76%, illetve 50,24% a tulajdonukban lévő egész állományhoz viszonyítva.

³⁸ Paládi-Kovács A., 1982. 51, 56.

³⁹ Szerepük a 20. századi ipartelepítéssel párhuzamosan eljelentéktelenedett, 1945 után pedig államosították őket. (Németh Gy., i. m. 60.)

Az első, országosan hitelesnek tekinthető agrárstatisztikai adatokat az 1895 végén végrehajtott első mezőgazdasági összeírás – 1897-ben megjelent – községi részletezettségű kötetei tartalmazzák. A kutatást azonban nehezíti, hogy – mint már korábban is említettük – az elsődleges cél az ország földterületének gazdaságok (és nem tulajdonosok!) szerinti megoszlásának felmérése volt. Egységes azonban a földmérték: míg az 1865-ös kötet – megtevesztő módon – több helyen is magyar holdban közli az adatokat, addig itt minden esetben katasztrális holdban kifejezett értékek szerepelnek. Az 1939 holdas csépanyi határban az összeírás – jogcím szerint – 1864 kat. hold (96,14%) tulajdon-, 54 kat. hold (2,78%) haszonbéres és 21 kat. hold (1,08%) haszonélvezeti birtokot közöl. A második kötetben bemutatott 100 kat. holdon felüli birtokoknál két csépanyit találunk. A község legnagyobb birtokosa ekkor Gercser Ferenc volt, akinek gazdaságáról – nagyságára és ellátottságára vonatkozóan – már jóval több adatot tudhatunk meg. Két faluban összesen 443 hold földje volt 8 gazdasági cseléddel, továbbá jelentős állat- és eszközállománnyal.⁴⁰ A vagyoni helyzete szerint másodikként közölt Csépanyi Ignác főbíró ennél jóval kisebb, mintegy 141 kat. holdas gazdaságot tudhatott magáénak, melyen belül a kis területű legelő (10 hold) a tartott állatok alacsony számára is utal.

A határterület művelésében a korszak végéig nem történt jelentős változás: némileg nőtt a szántók aránya, miközben – összarányát tekintve – csökkent a termőterületek és az erdőké. A művelési ágak megoszlásának időbeli alakulását – abszolút és relatív számokban – a 2. táblázat mutatja:⁴¹

2. táblázat: A művelési ágak változásai Csépanyon a 19–20. század fordulóján

Művelési ágak / év	Terület (kat. hold)		Arány (%)	
	1895	1913	1895	1913
Szántó	816	901	42,08	46,28
Kert	13	19	0,67	0,97
Rét	142	136	7,32	6,98
Legelő	362	372	18,67	19,11
Erdő	518	417	26,72	21,42
Művelés alól kivont terület	88	102	4,54	5,24
ÖSSZESEN	1939	1947	100	100

Más közeli településekhez (pl. Sajóvárkony, Hangony, Domaháza) hasonlóan, a közösen használt határrészeknek megfelelően Csépanyon is találkozunk a korai történeti forrásokban közbirtokosságok említésével, melyek az Északi-középhegység falvaiban már a 19. század második felében létrejöttek úrbéres, illetve nemesi compossessoratusokként. A Csépany-Nagyvölgy és Somsály pusztai közbirtokosság tagjainak hatóságilag állapították meg a legeltetési jogait, feltüntetve a lajstromban a birtokos nevét és a kihajtott szarvasmarhák számát.⁴² Ezek alapját az osztatlan erdő- és legelőterületek

⁴⁰ Állatok: 15 szarvasmarha, 8 ló, 26 sertés, 265 juh. Eszközök, gépek: 1 vetőgép, 1 rosta, 1 szecs kavágó, 2 borona és 7 ígás szekér. (Mezőgazdasági statisztika, 1897. II. kötet. 280.)

⁴¹ Forrás: Mezőgazdasági statisztika, 1897. I. kötet. 342.; ill. Földterület, é. n. 93.

⁴² Az 1899. június 3-án keltezett jegyzék összesen 84 birtokos nevét tünteti föl, főként a Csépanyi család – egyes leszármazási ágait ragadványnevekkel megkülönböztetett – tagjait. (Kézirat-másolat Németh Gyula tulajdonában)

jelentették, melyek használatát törvényileg is szabályozták. Az első magyar erdőtörvény (1879. évi XXXI. tc.) bevezette az ütemterv szerinti erdőgazdálkodást, melyet később egységes állami kezelés alá vontak (1898. évi XXXIII. tc.).⁴³ A közbirtokosok közgyűlése emellett a legelőrendtartást is szabályozta, miután ezt számukra szintén törvény írta elő (1894. évi XII. tc.). 1898-ban az úrbéres gazdaközösségeket önálló erdőbirtokosokká alakították, az erdőket pedig külön kezelésbe vették (XIX. tc.).⁴⁴ Az erdőjogot rendszerint a legelőjoggal együtt lehetett örökölni, de utóbbit gyakran akár egy-egy idényre is átengedtek másoknak.⁴⁵ A legeltető közösségekkel kapcsolatban tényleges döntés csak ezt követően, a századforduló után született: az 1913. évi X. tc. kimondta, hogy a közbirtokosságok legeltetésben (is) érdekelt tagjai legeltetési társulatokat hozzanak létre. E szervezetek létrejötte Borsod megye területén végül elhúzódott egészen az 1920-as évekig. Szerepüket ezután mi sem mellőzhetjük, hiszen az elhúzódó tagosítási eljárás iratanyagában is szerepel ilyen társulás, a Hódoscsépány–Somsálypusztai birtokosság részeként; ennek megalakulásának módjáról és idejéről azonban nincsenek információink.

A háttérben a nagy jelentőséggel bíró állattenyésztés áll, amit egyes földrajzi nevek mellett statisztikai adatokkal is alátámaszthatunk. A tulajdonformákból és üzemtípusokból kiindulva a kismemesi és jobbágyparaszti állattartó üzemet a faluközösség és a család alakította – olykor a tagosításokat követően is. Mivel a Palócföldön a 3–4 generációs nagycsalád a 20. század első felében is meghatározó forma volt, a hadak gazdasági funkcióinak megfelelően egy-egy gazdasághoz általában nagyszámú állat tartozott, a pásztorok pedig a családtagok közül kerültek ki. A földkönyvekből is jól kirajzolódik a közös tulajdonlás jellege, különösen a Csépanyi család esetében: az erdőkön kívül a legelők, az állatok, továbbá az olak, aklok a nagycsalád tulajdonát képezték, miközben „a gazda, a családfő rendelkezett vele, s ő szabta meg a családi (üzemi) munkaszervezetet is.”⁴⁶

Az állattartáson belül a legeltető marhatartásnak két fajtáját szükséges megkülönböztetni: Földes László 1966-ban készített helyszíni kutatásai is külön említik a tartósan a legelőn – többnyire tavasztól ősziig – tartózkodó („kinnháló”) *gulyát* és a naponta kijáró *csordát*. Feljegyzései szerint előbbi főként a nemeseké volt; ezeket a jószágokat Somsály, Marton és Nagy-Hossó irányába hajtották. A gulya számára több helyen etetőt, szénatároló jászolt (pl. Jászó-tető) és itatóvályút helyeztek ki, és csak az őszi „beszorulás” idején tértek az állatokkal vissza. Kijáró csorda (kb. 100–300 állat) ugyanakkor kettő volt a faluban: az úrbéri és nemesi legelők⁴⁷ elkülönülésével „a parasztnak is, nemeseknek is volt” egy-egy csordájuk.⁴⁸ Az igavonó és a tejelő állatok legeltetése szintén külön történt. A szarvasmarhafajták közül a borsodi Bükk hegység közséjeihez hasonlóan itt is a „fehér szőrű” szürke magyar marha (Csépanyon „villás szarvú, fehér ökör”) volt a domináns, majd – új tájfajták kitenyésztése révén – az 1870-es és az 1880-

⁴³ Prugberger T., 1999. 68–69.

⁴⁴ Petercsák T., 1999. 929.

⁴⁵ Petercsák T., 1992. 61.

⁴⁶ Paládi-Kovács A., 2001. 603–604.

⁴⁷ Németh Gyula leírásából kiderül, hogy a főként Somsályon tartózkodó nemesi csordáktól elkülönítve az úrbéreseket a Nagy völgy és a Bolyokkal határos Szálás-hegy (Magas-tető) irányába hajtották, külön felfogadott pásztorokkal. Utóbbiak családos emberek voltak, akik szolgálata Szent György napjától (április 24.) Szent Mihály napjáig (szeptember 29.) tartott. A távol maradó pásztorok (gulyások) éjszakai szálláshelyére vonatkozóan szintén a földrajzi nevek nyújtanak támpontot (pl.: Viadó–Viradó). Bérüket még 1945 táján is természetben kapták, míg „helyhez kötésüket” többnyire a falu végén részükre biztosított házzal érték el. (Németh Gy., i. m. 62.; ill. Dobosy L., 1970. 70.)

⁴⁸ Földes L., i. m. 9.

as évek táján az arlói Fáy Manó terjesztette el a környéken a Rima völgyéből behozott pirostarka („verestarka”) tehenet. Bár a mindenkori csordások pontos számára nincs adatunk, feltételezhető, hogy a vidék más településeihez hasonlóan Csépanyon is két csordás őrizte az állatokat. Részben a földrajzi nevek (pl. Kecskés-hegy, Bak-völgy), részben a néprajzi feljegyzések tanúskodnak arról, hogy mellettük külön fogadtak liba- és kecskepásztorokat is.

A fentiekben említett kettősség elviekben a legeltetett sertéseknél is megvolt az elnevezések tekintetében: a tavasztól ősziig (akár egész évben is) legelőn élő sertéseket *kondának*, a naponta kijárókat csürhének nevezik; ugyanakkor korábban a *nyáj* elnevezés is gyakori volt.⁴⁹ Csépanyon inkább az első kifejezést használták, s a források tanúsága szerint a konda egész nyáron a somsályi legelőkön tartózkodott; sőt régebben ott is fiáltak. A sertéseket kéthetente hajtották haza sözni, ilyenkor a moslékba kevert korpa mellé sőt is tettek. A 19. század közepén végbement fajtaváltás következtében az addig csaknem kizárólagos szalontai sertést (vörös vagy „magyar disznó”) felváltotta és később teljesen kiszorította a zsírosabb mangalica. Hizlalásuk – a földrajzi környezethez – erdei makkoltatással történt, amely Kisasszony napján (szeptember 8.) vette kezdetét. A makkos erdőkben folyamatosan továbbvándorló kondák nagysága változó volt: a kondás és bojtárai általában 150–250 jószágos disznónyájat őriztek. A Barkóság területén falurészenként szervezték meg a kondákat, melyek meghatározott legelőterületén többnyire újév napjáig makkoltattak.⁵⁰

A juhtartás kiemelkedő szerepét több leírás is bizonyítja. A falusiak leginkább húzáért, gyapjáért, a vásárokon eladott bőréért, illetve tejhozamáért tartottak juhot. Csépanyi Pál Bertalan (sz. 1877) helyi lakos – a vele készült interjú során – elsőként említette a falurészek közül a Pálgazda-szögben és a Vanyicsban folyó, hosszú időre visszatekintő állattartást: „Vanyicsban 20–25 éve megvolt az 1500 db juh, merinó, de Gubonnapusztán és Völgyköben is volt juhászat. Pál gazdáké volt a Pálgazda-szögben, Vanyicsban a Genyecskák [helyesen Gelecsák] családé [ők bérelték], Gubonnán a Berze családé, Völgyfőn a Magyar és Berze családé; utóbbiaknak 80–100 db [volt].”⁵¹ Az idézet fontos utalást tesz az Ózd környéken – csaknem kizárólagosan – tartott, spanyol eredetű merinói birkákra, amely fajtán belül Magyarországon leginkább a fésűs merinó honosodott meg. A tartásmódok közül a paraszti juhtenyésztés tipikus formája volt a jellemző: a legeltetés a település határában lévő – közös tulajdonú – legelőkön történt a falusi gazdák által fogadott juhász és bojtárai irányítása alatt.

A lótarás jelentőségét Csépany esetében leginkább a helyi népesség által végzett fuvarozás adta. Már Fényes Elek is említi az 1830–1840-es évekre vonatkozóan, hogy „a földművelésen kívül hasznos jövedelemforrást nyújt a lakosok szorgalmának az ózdi vasgyár, melynek keletkezése óta részint fuvarozás, részint kézimunka által szerzik itt számos lakosok kenyerüket.”⁵² 1846-ban – részben Rombauer Tivadar tisztfőnök szervezőmunkája révén – kezdetét vette az Ózdi Vasgyár építése, amely kiválóan tudta hasznosítani a környék állattartó népességének fuvarozómunkáját a nyersanyagok és késztermékek szállításánál. A közeli Arló paraszti méneseivel szemben Csépanyon a hideg- és melegvérű állomány⁵³ jóval szerényebb volt, számában azonban nagyobb visz-

⁴⁹ Szabadfalvi J., 2001. 754–755.

⁵⁰ Paládi-Kovács A., 1982. 46.

⁵¹ Idézi: Földes L., i. m. 9.

⁵² Fényes E., 1851. I. kötet. 211.

⁵³ A 19. század folyamán megjelenő új fajták közül a hidegvérűek (pl.: muraközi, stájer) száma elhanyagolható a melegvérűekhez (pl.: nőniusz, lipicai) képest.

szaesést csak az első világháborút követően tapasztalhatunk. Ebben szerepet játszott az ökrök nagyobb arányú alkalmazása is a földművelés terén.

Az előzőekben bemutatott gazdasági viszonyok a mezőgazdasági munkán keresztül annak népességeltartó szerepét is kifejezik. A keleti palócok által lakott alacsony lélekszámú kistalvak egyik közös vonása, hogy kevés volt közöttük olyan, amelynek lakosság száma elérte volna a korszakunkban az 1000 főt. Látványosabb növekedést a régióban főként az Ózd és Borsodnádásd közelében fekvő helységek mutattak az ipari munkának, ezzel együtt pedig a bevándorlóknak köszönhetően. Sajóvárkony, Uraj vagy Járdánháza mellett ebbe a körbe tartozott Hódoscsépány is, melynek népessége a dualizmus idején majdnem megháromszorozódott (1869: 591 fő, 1910: 1703 fő). Összehasonlításképpen megemlíthetjük, hogy ugyanezen időszak alatt a korábban nagyobb lakosságú Domaházán alig több mint 10%-os volt a növekedés (1869: 876 fő, 1910: 974 fő).⁵⁴ A nagyarányú növekedés miatt 1904-ben a „Hódos” előnevet felvett Csépányt – Arlótól és annak körjegyzőségétől leválasztva – közigazgatásilag különálló községgé szervezték.

Az okokat – mint már utaltunk rá – nem csupán a demográfiai folyamatok kedvező alakulásában, hanem a tevékenységszerkezetben történt változásokban kell látnunk. Előbbiek a 20. század elejétől már községsoros részletezettségben rendelkezésünkre állnak: belőlük világosan kitűnik az élveszületések számának folyamatos emelkedése. Megfigyelhető továbbá, hogy a községben közvetlenül a századfordulót követő első években, 1900 és 1910 között nőtt legnagyobb mértékben a népesség száma. A népmozgalom két fő mutatója, a születések és halálozások tekintetében érdemes ötéves bontásban nézni az adatokat. 1901-ben 37 élveszületésre 19 halálozás jutott, 1905-ben 55, illetve 45, 1910-ben pedig 88, illetve 33 volt az arány. Mindez nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy csak ebben az évtizedben 76%-kal emelkedett az összlakosság a faluban! A természetes szaporodás 277, a tényleges 738 főt tett ki, amíg a halálozások összes száma csupán 370 fő volt 1901 és 1910 között. A születések számában ezután további lassú javulás, 1920-tól kezdve azonban jelentős arányú csökkenés, míg a mortalitásban stagnálás és némi növekedés vehető észre.⁵⁵ Az alábbi táblázat a demográfiai változásokat mutatja a XIX. század második felétől:⁵⁶

3. táblázat: Hódoscsépány népessége a dualizmus idején

Év / fő	1857	1869	1880	1890	1900	1910
	486	591	590	690	965	1703
A változás mértéke	+ 21,40%			+ 146,81%		
	+250,41%					

A helyi társadalom vertikális vizsgálatánál lényeges megemlíteni, hogy a Hangony és a Hódos völgye azon a határvonalon húzódik, amely felekezeti szempontból elkülöníti egymástól a Borsod és Gömör megyében a 16. század végére már megerősödő protestáns, valamint a tiszta római katolikus vallású falvakat (pl. Susa, Sajópüspöki, Sajóvelezd, Nekézseny, Dédes, illetve Hangony, Kissikátor, Domaháza, Arló, Borsod-

⁵⁴ Alabán P., 2002. 32.

⁵⁵ Népmozgalom, 1913. 222.; ill. 1969. 76–77, 328–329.

⁵⁶ Forrás: Helységnévtár, 1996. 169.

nádasd).⁵⁷ Szabó Zoltán a „Cifra nyomorúság” című művében a palóc területeknél szintén foglalkozik ezzel a jelenséggel: „A katolikusság az egész vidéken körülbelül egy tömbben lakik, ez a tömb magába foglalja egészében Hont-Nógrádot és Heves, Borsodból a Hevessel határos részeket, így főként az ózdi járást.”⁵⁸ E térségen kívül csupán a matyók alkottak hasonló katolikus tömböt a református falvak gyűrűjében, míg a megye egész területét nézve a katolikusok aránya elérte a 60%-ot a 20. század első felére. A közösség mellett a hagyományos paraszti világban betöltött szerepe folytán a vallás sem nélkülözhető a barkó etnikai csoport jellemzésénél.



2. kép. Római katolikus templom. Pék Attila felvétele. Ózd-Hódoscsépány, 2004

A népszámlálási adatok alapján rekonstruálható társadalomkép főként vertikálisan, kevésbé horizontálisan elemezhető. A felekezeti hovatartozás vonatkozásában tényleges nehézséget csak az jelent, hogy eltérő adatok fordulnak elő az egyházi és a világi jellegű forrásokban. Forrásként a sematizmusokat vettük alapul, azonban ismételtelen csak a bennük közölt abszolút értékekből számított arányok változásait ábrázoljuk. Habár a katolikus hívek mellett filiákként növekedés tapasztalható más felekezeteknél is, az össznépszerűség növekedése folytán ez alig észlelhető a relatív számokból. A 4. táblázat⁵⁹ adatsoraiban külön megadjuk a közigazgatásilag Csépányhoz, egyházilag ugyancsak továbbra is Arlóhoz tartozó Somsály adatait, ahol a bánya 1900 utáni megnyitását követően jelentősen megnőtt az újonnan idetelepültek, így a hívek száma is. Utóbbival ma-

⁵⁷ Vö. Paládi-Kovács A., 1982. 13. 3. térkép.

⁵⁸ Szabó Z., é. n. [1938]. 40.

⁵⁹ Forrás: Sematizmus, 1880. 43.; ill. 1910. 42.

gyarázható, hogy 1904-ben a 184 fővel tovább gyarapodott – leginkább – munkáscsaládok számára külön temető, majd kápolna létesítése is szükségessé vált.⁶⁰

4. táblázat: Az arlói plébániához tartozó hívek vallási megoszlása a századfordulón

Filiák / év (%)	Római kat.		Református		Evangélikus		Izraelita		Egyéb	
	1880	1910	1880	1910	1880	1910	1880	1910	1880	1910
Hódoscsépány	93,03	95,80	0,98	0,94	0,19	–	5,80	3,26	–	–
Somsály	n. a.	43,53	n. a.	43,53	n. a.	11,43	n. a.	1,51	–	–
Disznósd	97,68	97,63	–	–	0,12	–	2,20	2,37	–	–
Járdánháza	92,08	96,47	0,20	0,16	2,44	–	5,28	3,37	–	–
Egyéb	100	87,82	–	4,20	–	7,35	–	–	–	0,63
Anyagyház-Arló	96,06	98,01	0,51	0,29	0,77	0,18	2,66	1,52	–	–

A falu nemzetiségi viszonyai ugyanakkor már az iparosodás hatásait tükrözik. Etnikailag a magyarság mellett még a 20. század elején is éltek szlovák, német és román nemzetiségűek a faluban. A háttérben az ózdi vasgyár ipari munkásságának tagoltságát látjuk: amíg a segédmunkásokat és tanoncokat a város környéki falvakból lehetett toborozni, addig a szakmunkások zömét – regionális és országos szinten egyaránt – még a 19. század második felében is külföldről kellett pótolni. A generációváltásokkal természetesen a külhoniak aránya csökkenni kezdett; Paládi-Kovács Attila szerint pedig a 3. nemzedék már teljesen elmagyarosodott, köszönhetően annak az asszimilációnak, melynek révén „Ózd körzetében a táj társadalmá 1881–1882-ig magához hasonította az idegen telepesek első hullámát.”⁶¹

A változások sajátos migrációs irányokat alakítottak ki a foglalkozási megoszlás terén: miközben annak egyes ágai között is olykor jelentős mértékű vándorlás volt érezhető, addig a gyári munkások száma főként a gömöri és szepesi területekről (illetve külföldről) idetelepített szakmunkásokkal gyarapodott. 1900-ban arányuk még mindig közel 20%-ot tett ki az ózdi lakosság körében. Hódoscsépányon az 1910. évi népszámlálás idején 86 fő (5,0%) szlováknak, míg 11 fő (0,6%) németnek vallotta magát.⁶² Számuk a Horthy-korszak elején sem változott számottevően; igaz, később már nagyarányú csökkenés figyelhető meg. Az idegen szakmunkások mellett a város környéki falvak korábbi mezőgazdasági népessége egyre nagyobb arányban vállalt tehát ipari munkát: kezdetben segédmunkásként, kiegészítőként és napszámosként. Térségünk mellett – főként a két világháború között – hasonló folyamatok zajlottak le a Palócföld más vidékein, így Heves és Nógrád megyében is.

Ipartörténetileg az ózdi vasgyártás tényleges megindulását a társulati fúziók révén 1852-ben létrejött Rimamurányvölgyi Vasmű Egyesület megerősödése jelentette, melynek centralizált üzempolitikája közös vezetés alá vonta a vasérc- és szénbányákat, a faszenet biztosító erdőbirtokokat, az olvasztókat és az ózdi hengerműt.⁶³ A termeléskapacitás fokozása később új igényeket támasztott az egyre dráguló szállítások elé, amit a korábbi ún. tengelyfuvarokkal már nem lehetett megoldani. 1868-ban az egyesület részvényesei – állami támogatásra is számítva – 200 ezer forintot szavaztak meg egy

⁶⁰ Rácz I., 1991. 173.

⁶¹ Paládi-Kovács A., 2000. 256.

⁶² Alabán P.–Csépanyi A.–Talián Z., 2004. 31.

⁶³ Vass T., 2003. 15.

bánréve–center–ózd–arló–nadasdi vasútvonal megépítésére. Az építkezések első szakasza 1872 őszére fejeződött be, amikor átadták a Bánréve és Ózd közötti 12 km-es szakaszt. A másik, ózd–nadasdi vonalon (16 km) nem sokkal ezután, 1873 márciusától indulhatott meg a szállítás, amely főképp a teherforgalom céljait szolgálta.⁶⁴ Utóbbi rész áthaladt Csépany területén is, így az érintett földek birtokbavételének feltételeit kisajátítási szerződésben rögzítették. Az 1872. december 24-én keltezett dokumentum bejegyzései szerint a község összesen 782 négyszögöl kisajátított területéért (rajta később örházal) 179 forint 86 krajcárnyi összeget fizetett a társaság.

1881-ben a túltermelési válság miatt nehéz pénzügyi helyzetbe került és modernizálásra szoruló Rimamurányvölgyi Vasmű Egyesület fuzionált a Salgó-Tarjáni Vaszfinomító Társulattal, amellyel létrejött a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság. A kezdeményezett bővítések a termelés növelését, ezzel együtt pedig az ózdi vasgyár újjáépítését is megindították. 1887-ben az Rt. megszerezte a csépanyi szén kitermelésének jogát, amely a gyár szénszükségleteinek biztosításához kellett.⁶⁵ Az egyezség alapját a Csépanyi család birtokaira még 1846-ban kötött, majd 1858-ban megújított és kiegészített szerződés jelentette, amely többek között a helyszínen (Somsály-pusztá) feltárt kőszén kitermelési jogának átruházását, a bányához vezető szekérutak és rakodóhelyek (pl.: Motsolya vagy Mocsolya kut, Mocsolya padosa) megvételeit tartalmazta.⁶⁶

A gyáripari munkavállalás térhódítása ezután már a népszámlálási adatokban is megmutatkozott: a bányászatban és kohászatban dolgozó keresők aránya 1900 és 1910 között – a tömeges bevándorlásnak köszönhetően – 15-szörösére (!), az eltartottaké 30-szorosára (!) emelkedett. E szektorba tartozók összlakosságon belüli aránya ezzel párhuzamosan 2,5%-ról 33,1%-ra nőtt. Mellettük még nagyobb, több mint 25%-os gyarapodást mutat a más jellegű ipari keresők aránya, amíg a mezőgazdasági szektorban már lassú (közel 10%-os) csökkenés figyelhető meg.⁶⁷ Utóbbiak esetében a népszámlálási kötetek foglalkozásstatisztikailag már nem az üzemek, hanem a birtokosok számából indulnak ki. Arra azonban nem adnak választ, hogy a földek hogyan oszlanak meg közöttük, csupán a különböző foglalkozású összeírtak földjeinek jogcímét és – kataszteri holdban kifejezett – mennyiségét tüntetik fel. Mindez ellenben újítás az 1900 előtti összeírásokhoz képest, hiszen ezt követően – 4 kategóriába sorolva – a földbirtokosok nagyságrend szerinti megoszlásáról is képet kaphatunk.⁶⁸

1910-ben Hódoscsépanynál az első csoport (1000 kat. hold fölötti *nagybirtokosok*) teljesen hiányzik, a második csoportot alkotó 100 és 1000 hold közötti *középbirtokosok* közé pedig tulajdonost nem, csupán 1 haszonbérletet tüntettek fel. A harmadik kategóriát jelentő 10–100 kat. holdas *kisbirtokosok* közé már 38, az utolsó kategóriában helyet foglaló, alkalmi, esetleg rendszeres bérmunka nélkül megélni képtelen *kisbirtokos, bérlő vagy kisbirtokos-napszamosok* soraiba pedig 23 főt soroltak.⁶⁹ A hierarchiában alattuk lévő, az agrártársadalom peremén elhelyezkedő átmeneti rétegek a – föld nélküli – mezei munkásságot és a házi cselédeket foglalták magukba. A foglalkozásváltás előrehaladtával értelemszerű a visszaesés az ő számukban is: 1900-ban a mezőgazdasági cselédek között még 25 kereső és 53 eltartott személy szerepel, 1910-ben már csak 9, illetve 13 fő. A mezőgazdasági munkásnak nevezett napszamos keresőknél már maga-

⁶⁴ Vass T., 2001. 21.

⁶⁵ F. Dobosy L., 2001. 86–87.

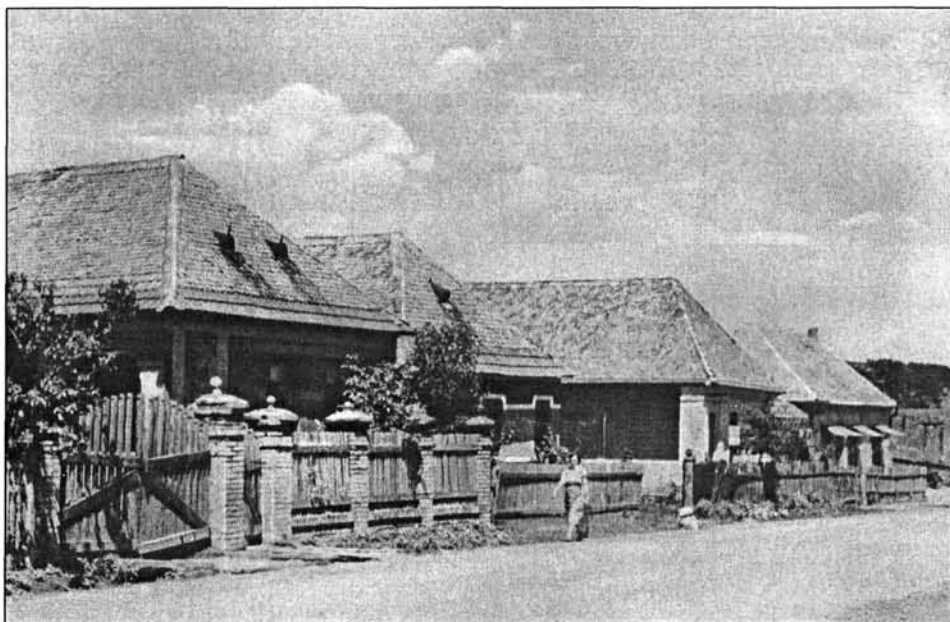
⁶⁶ A szerződések szövegét lásd Németh Gy., i. m. 46–48.

⁶⁷ Népszámlálás, 1904. 442–443.; ill. 1913. 442–443.

⁶⁸ Kővér Gy., 1998 b. 81.

⁶⁹ Népszámlálás, 1913. uo.

sabbak a számok (16 év fölöttieknél 18-ról 63-ra emelkedett), bár ez adódhatott a végzett munka idényjellegéből is.



3. kép. A Széchenyi út (ma: Csépanyi út).
Képeslap. Hódoscsépany, 1950-es évek

A gazdaság két fő ágazata mellett korszakunk végére vonatkozólag vannak információink a más mesterségeket űzőkről is. A szolgáltató szektort a forrásokban rendelkezésünkre álló adataink szerint a faluban működő 1 szabó, 10 csizmadia, 3 hentes, 5 asztalos, 2 kovács és 1 lakatos képviselte 1910-ben.⁷⁰ A helyi kereskedelmet a környező településekhez hasonlóan Csépanyon is a zsidó – házaló vagy batyus – kereskedők bonyolították le. Többen közülük a faluban előbb házat béreltek, majd később azt meg is vásárolva üzletet nyitottak: Klein Ábris a Pálgazda-szög elején, a főút melletti dombon építkezett, mely – állítólag – később róla kapta az „Ábris-domb” elnevezést. Fia, Géza örökölte apja vállalkozó szellemét, és a hentes szakmát kitanulva mészárszéket nyitott. Rajtuk kívül mások is – szintén üzletet nyitva – letelepedtek itt; Fischer Arnold például italkereskedéssel foglalkozott.⁷¹ A zsidók mellett a helyi szintű kereskedelem másik oldalát végül azok a piacra járó asszonyok jelentették, akik baromfit, tojást, zöldségfélét és házi készítésű tejtermékeket vittek le Ózdra értékesíteni.

⁷⁰ Népszámlálás, 1913. 444–445.

⁷¹ Németh Gy., i. m. 76.

RÖVIDÍTÉSEK

HOM NA = A Herman Ottó Múzeum (Miskolc) Néprajzi Adattára

HOM NÉA = A Herman Ottó Múzeum (Miskolc) Népi Építészeti Archívuma

KSH = Központi Statisztikai Hivatal (Budapest)

ÓVMA = Az Ózdi Városi Múzeum Adattára

IRODALOM

Alabán Péter

2002 Gazdálkodás és társadalom Domaházán a XIX–XX. században. Kézirat (Országos honismereti pályázat). Ózd–Miskolc.

Alabán Péter–Csépanyi Attila–Talián Zoltán

2004 Adalékok Hódoscsépany történetéhez (XIX–XX. század). In: *Döbör Istvánné–Kocsik László* (szerk.): Lakóhelyünk Ózd. 14. szám. Ózd. 30–35.

Bartha Csaba

2003 A Hangony- és a Hódos-völgye. Községek természeti értékei I. (A Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület Észak-Borsodi csoportjának kiadványa)

Bárth János

1997 Település. In: *Paládi-Kovács Attila* (főszerk.): Magyar Néprajz IV. Életmód. Budapest. 7–88.

Csorba László

1998 Az önkényuralom kora (1849–1867). In: *Gergely András* (szerk.): 19. századi magyar történelem 1790–1918. Budapest. 293–342.

Dobosy László

1970 Ózd város és az ózdi járás földrajzi nevei. Kézirat. Ózd. HOM NA: 2400.

1980 Földrajzi nevek: Hódoscsépany. Kézirat. HOM NA: 4195.

1983 Ózdi helynevek Pesty Frigyes helynévtárában (II. közlemény). Közli: *Dobosy László*. In: *Nagy Károly* (szerk.): Lakóhelyünk Ózd 8. 88–98.

F. Dobosy László

2001 Ózd a XXI. század küszöbén. Budapest

2003 Ózd és térsége. Kistérségek az Európai Unióban: Magyarország kistérségei 4/2. Borsod-Abaúj-Zemplén megye. Budapest

Fejlesztési stratégia

1998–1999 Ózd, Nádasd- és Hangony-völgyi mikrokörzet komplex fejlesztési stratégiája. Kézirat. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Területfejlesztési Tanács – MTA Regionális Kutatások Központja, Észak-Magyarországi Osztály

Fényes Elek

1851 Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá be-tűrendben körülményesen leíratik. I–II. kötet. Pest (Reprint: Budapest, 1984)

Földes László

1966 Vegyes történeti néprajzi adatok. Kézirat. Budapest. HOM NA: 2158.

Földterület

é. n. Mezőgazdasági Statisztikai Adatgyűjtemény 1870–1970. Földterület III. Községsoros adatok. Budapest (KSH)

Helységnévtár

1996 Magyarország történeti statisztikai helységnévtára 9. Borsod-Abaúj-Zemplén megye. Budapest (MTA–KSH)

Kiss József–Eke Judit–Farkas Attila

1987 A földkataszteri iratanyagok forrásértéke, kutatási–feldolgozási lehetőségei. In: *Erdmann Gyula* (szerk.): Rendi társadalom – polgári társadalom II. Gyula. 397–407.

Kósa László

1998 [1987] Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920). Budapest

Kövér György

1998a A piaccgazdaság kiteljesedése. In: *Gergely András* (szerk.): 19. századi magyar történelem 1790–1918. Budapest. 343–374.

1998b Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In: *Kövér György–Gyáni Gábor*: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Budapest. 11–165.

Lakatos Mihály

2004 Ózd gyógyító völgyei. In: *Döbör Istvánné–Kocsik László* (szerk.): Lakóhelyünk Ózd. 14. szám. 41–42.

Mezőgazdasági statisztika

1865 Magyarország művelési ágak szerinti terjedelme és földjövédelme. Buda

1897 A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája. Első kötet. A magyar mezőgazdasági statisztika fejlődése s az 1895. évi VIII. törvény-cikk alapján végrehajtott összeírás főbb eredményei községenként. In: Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam. 15. kötet. Budapest; Második kötet. Gazdaczímtár. Budapest (a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal kiadványa)

Morvay Judit

1966 A had és nemzetség fogalmának körülhatárolása. In: *Ethnographia* 4. 481–493.

Nagy Iván

1858 Magyarország családjai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal C–GY. Pest (Reprint: Budapest, 1987)

Németh Gyula

1996 Feudális faluszerkezet a polgári átalakulás szorításai között. Hódoscsépány története. Kézirat. Ózd

Népmozgalom

1913 A Magyar Szent Korona országainak 1901–1910. évi népmozgalma községenként. In: Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 46. kötet. Budapest

1969 A népmozgalom főbb adatai községenként 1901–1968. Budapest (KSH)

Népszámlálás

1904 A Magyar Korona 1900. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása községenként. In: Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 2. kötet. Budapest

1913 A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. In: Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 48. kötet. Budapest

Orosz István

- 1962 Egy borsodi falu birtokviszonyai a jobbágyfelszabadítás után. In: A Kossuth Lajos Tudományegyetem Történettudományi Intézetének Évkönyve I. Debrecen. 109–128.
- 1963 Mándok birtokviszonyainak változásai 1870–1909. In: Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominata II. Debrecen. 157–170.

Paládi-Kovács Attila

- 1981 Kíszenemesek utódai a paraszti társadalomban (XIX–XX. század). In: A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. 163–175.
- 1982 A Barkóság és népe. Borsodi Kismonográfiák 15. Miskolc (HOM)
- 2000 Az ipari munkásság. In: Uő. (főszerk.): Magyar Néprajz VIII. Társadalom. 239–308.
- 2001 Állattartó gazdaságok. In: Uő. (főszerk.): Magyar Néprajz II. Gazdálkodás. Budapest. 599–616.

Peja Győző

- 1980 Földrajzi és éghajlati adottságok. In: *Berend T. Iván* (szerk.): Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Ózdi Kohászati Üzemek (Ózd). 11–19.

Petercsák Tivadar

- 1992 Az erdő az Északi-középhegység paraszti gazdálkodásában (XVIII–XX. század). *Studia Folkloristica et Ethnographica* 30. Debrecen
- 1999 Paraszti közösségek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXVIII. Miskolc. 927–941.

Prugberger Tamás

- 1999 Az egyetemes és magyar agrár-tulajdonjogi és használati viszonyok alakulásának vázlatja. In: *Fodor László–Mikó Zoltán–Prugberger Tamás: Agrárjog I. Mezőgazdasági Ingatlanjog [Egyetemi tankönyv]*. Miskolc

Rácz Imre

- 1991 Arló, Borsodszentgyörgy, Járdánháza, Hódoscsépány története egyházi levéltári források tükrében. Miskolc

Révai Lexikon

- 1925 Révai Nagy Lexikona. 17. kötet. Budapest

Sematizmus

- 1880, 1910 Schematismus Cleri Archi – Dioecesis Agriensis. Agriae

Szabadfalvi József

- 2001 Sertéstartás. In: *Paládi-Kovács Attila* (főszerk.): Magyar Néprajz II. Gazdálkodás. Budapest. 749–770.

Szabó Zoltán

- é. n. [1938] Cifra nyomorúság. A Cserhát, Mátra, Bükk földje és népe. Budapest

Tóth Péter

- 1988 Pesty Frigyes Borsod vármegye leírása 1864-ben. Közreadja: *Tóth Péter*. Miskolc

Történelmi Világtalasz

- 1997 *Hidas Gábor* (szerk.): Történelmi Világtalasz. Budapest

Vass Tibor

- 2001 Az ózdi iparvasút története. Közlekedési Múzeum, Budapest
- 2003 Az ózdi nyersvasgyártás története 1906–1996. Miskolc

Vörös Antal

1966 A paraszti termelő munka és életforma jellegének változásai a Dunántúlon
1850–1914. Történelmi Szemle. 162–186.

SOCIAL AND ECONOMIC HISTORY OF HÓDOSCSÉPÁNY

Csépány is one of the northern settlements in County Borsod-Abaúj-Zemplén, which had already existed in the 13th century, even though it is first mentioned in a charter from 1323. It lies near the border with Slovakia, some 5 km from the historical settlement of Ózd (today it is one of the town's outer districts). Its medieval history is barely known in the lack of documentary evidence; more is known about the areas, which were part of its outlying areas. One of these, Gubonna (originally called *Gomonna*) was an independent settlement in the 15th century – it was later described as a deserted area and, later still, as a farmstead. Somsály, the other area belonging to the Csépány estate, first appears in a charter from 1446 (in which it is called *Somsal*). This area later passed into the possession of the Csépányi family. Coal mining in the Somsály Valley began in the mid-19th century and led to profound social and economic changes in the settlement's life. The area's industrial character has disappeared by now, following the closing down of the mines and the Ózd smelting furnaces.

In 1904, the settlement was given the prefix *Hódos* in order to distinguish it from other settlements with the same name, and it became administratively independent of the neighbouring settlement of Arló. The independence of Hódoscsépány ended on January 1, 1979, when, together with four other settlements, it was united with Ózd. The number of the settlement's inhabitants totalled 3963 at the time, reflecting a remarkable growth compared to the same figure from the early 20th century. Following the opening of the Somsály mine in 1900, the number of new settlers grew significantly and the population tripled during the next fifty years. The population's main occupation types changed too: with the spread of industrial employment, the number of people working in the mining and smelting industry rose significantly in the villages around Ózd (and Hódoscsépány was no exception) compared to agriculture (cereal cultivation and pastoralist stockbreeding).

Lying in an ethnographic region called the *Barkóság*, populated by eastern Palóc groups, Hódoscsépány is one of the villages whose original occupants came from the lesser nobility. These villages share numerous similarities. Hódoscsépány is one of the settlements among the Palóc villages clustered in the stream valley, whose natural environment was not particularly favourable for the predominantly farming and stockbreeding Roman Catholic population. Similarly to other neighbouring villages (such as Sajóvárkony and Domaháza), Csépány was granted noble rank in the 16th–17th century, even though the members of the ancestral family after whom it had been named (the Csépány family) were single-plot nobles, whose life-style differed little from the other peasants. It must also be noted that the settlement's development was greatly influenced by the growth of Ózd into an industrial centre and the elevation of the former peasant village to urban rank in 1949.

Péter Alabán–Attila Csépányi

FEJEZETEK A SZERENCSI SAJTÓ TÖRTÉNETÉBŐL. A TOKAJ-HEGYALJA (1893–1919)

FAZEKASNÉ MAJOROS JUDIT

A kiegyezés után felpeszdlő magyar sajtóélet új jelensége volt, hogy a fővárosi lapok mellett egyre nagyobb számban jelentek meg vidéken is sajtóorgánumok. Először a vidéki nagyvárosokban, majd a társadalom fejlődésével már a kisebb településeken is megmutatkozott az igény a helyi sajtóra. Az általános tankötelezettség bevezetése viszonylag rövid idő alatt érezttette hatását, és az 1890-es években már jól érzékelhető volt a lakosság értelmi szintjének és szellemi igényeinek növekedése. A főváros ontotta magából a sajtótermékeket, például az 1896-os esztendőben, az év elején 17, az év végén már 22 lap jelent meg, a századelőn pedig 39 újságot adtak ki csak Budapesten. Így szinte természetes, hogy a fővárosi lapok eleinte féltékenységgel szemlélték az új vidéki lapokat, és azzal vádolták őket, hogy elhamarkodottan fognak lapalapítási kísérletekbe. Széchy Károly, az Ellenőr című lap irodalmi rovatvezetője így írt erről: „... egyáltalában nincsenek tisztában hazánk művelődési viszonyaival, fejlődésünk menetével, akik minden áron vidéki lapokat teremtenek.”¹

Az 1890-es évekre a fővárosi és vidéki lapok konkurenciaharca csillapodni látszott, mivel az olvasóréteg már megengedhette magának, hogy mindkét típusú sajtóorgánumot előfizesse. Az országos és a helyi sajtó egyre inkább funkcionálisan kiegészítette egymást, és a vidéki lapok is egyre színvonalasabbá váltak. Ebben az időszakban már egy olyan nagyságú településen is, mint Szerencs, reális vállalkozásnak tűnhetett egy helyi sajtótermék megjelentetése.

Szerencs Zemplén vármegye déli, Borsod vármegyével határos járásának székhelye, Tokaj-Hegyalja mezővárosainak egyike. A település a 17. század elején élte első fénykorát, amikor a Rákóczi család uradalmi központja volt.

A 19. század második fele hozta meg a mezőváros új fellendülését. 1859-ben elérte a vasút, sőt 1873-tól vasúti csomópont lett, de a döntő változást az eredményezte, hogy a Magyar Cukoripari Rt. úgy határozott, hogy a Zemplénben létesítendő cukorgyárat Szerencsen építik fel. Ekkortól a település gyors fejlődésen ment át. Rendkívül fontos volt, hogy a korábban elsősorban szőlőműveléssel foglalkozó, de a filoxéravész miatt egyre nehezebb helyzetbe kerülő környék mezőgazdasággal foglalkozó lakosságának a cukorgyár új lehetőséget (cukorrépa-termesztés) és biztos téli jövedelmet adott. Ugyanakkor megjelent egy új réteg, a gyári szakmunkások, akik nemcsak a kampány idejében, hanem az egész esztendőben alkalmazásban álltak. Az őket ellátó kereskedőrétegnek és más szolgáltatóknak is jobb megélhetést nyújtott az egyre emelkedő számú lakosság. Míg a 19. század második felében az egész vármegyében a lakosságszám csökkenése, jobb esetben stagnálása volt jellemző, Szerencsen a gyáralapítást követő két évtizedben a lakosság száma megduplázódott.

A megerősödő polgárság egyik jeles képviselője volt Simon József nyomdatulajdonos, aki több évtizedig töltötte be a helyi iparkamara elnöki tisztét.

¹ Ellenőr. 1873. nov. 8.

Nyomdaüzemében önálló könyveket, folyóiratokat (magyar, francia, angol, latin és szlovák nyelven), különböző táblázatokat, takarékpénztári, községi, jegyzői és ügyvédi nyomtatványokat, árjegyzékeket, vignettákat, látogatókártyákat, levélfejeket, eljegyzési, lakodalmi és táncmulatsági meghívókat, gyászjelentéseket és téphető lyukasztású bárcákat is képesek voltak nyomtatni.²

1893 elején Simon József elhatározta, hogy egy helyi lap kiadásával bővíti ki tevékenységét. Bízhatott-e a kiadó a lap hosszú távú fennmaradásában? Ha a Zemplén vármegyei helyi sajtót vesszük figyelembe, akkor lehetséges volt a siker, hiszen nem volt túl erős a konkurencia. A megyeszékhelyen, Sátoraljaújhelyen 1870-től folyamatosan jelent meg a *Zemplén* című társadalmi és irodalmi hetilap, Sárospatakon 1881-től adták ki a *Sárospataki Lapokat*, amely az Irodalmi Kör protestáns hitelvek alapján szerkesztett közlönye volt. 1893 elején ez a két lap jelentette ezen a vidéken a helyi sajtót, tehát a szerencsi újságnak szinte csak az országos terjesztésű sajtóval kellett felvennie a versenyt. A kiadó úgy ítélte meg, hogy Szerencs, valamint a környező települések közönsége igényel és elbír egy helyi problémákkal foglalkozó sajtóorgánomot is. Bár a kezdeti években nagy türelemre és kitartásra volt szükség, a századforduló után a lap helyzete megszilárdult, sőt az anyagi siker jelei is megmutatkoztak. Ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy e siker kivételes volt, hiszen a környék több településén is próbálkoztak hasonló jellegű hetilapok kiadásával (Tokaj és vidéke, Tokaji Újság, Abaújszántó és vidéke, Órálló, Sárospatak és vidéke, Sárospataki Újság), de a fennmaradt adatok szerint³ egyik lap sem tudott olyan sokáig fennmaradni, mint a szerencsi újság.

„Micsoda vakmerő idea támadt egynéhány ember fejében? Mit akarnak e nyughatatlan elmék, hogy már nem találjanak elég anyagot az olvasásra a fővárosi lapok óriási terjedelmében, s ív számra menő hirdetéseiben? – Ezeknek már a Lapoknak egymást ígérletben és adományban túl licizálni igyekező tömege már nem elég? Avagy gondolják, hogy a szerénynek ígérkező Lapok óriási szenzációt fog kelteni, hogy kapkodni fogják? – Ily és hasonló kérdéseknek volt kitéve mindenki, aki e Lap megindításának eszméjéről hallott valamit, és méltóan kételkedett, megmosolygásból pedig nem szűkölködött.

És most legyünk őszinték, bizony kíváncsi vagyok arra én magam is, mi lesz velünk, de bizalmam nagy, elmondom miért.

– A mai lapok egyes vidékek anyagi érdekeivel nem törődve, kizárólag a főváros ügyeit tárgyazzák, a vidéknek abból csak akkor jut, ha olyan nevezetes dolgok történnek ott, hogy oda rögtön „Rendkívüli Tudósító”-t kell küldeni. A vidék képviselője aztán csakis addig tart, míg a tudósító kap érdekes eseményeket.

(...) – Városunk pár év óta a haladás és fejlődés oly fokára lépett, hogy azon megállani többé nem lehet. Ki a haladásnak akadálya lesz, bárki legyen az, annak ellensége lesz ez a lap. Nem szűnik meg addig folytatni a viadalt, míg a jó ügyet győzelemre nem segíti.

(...) Szóval e kis lap nem egyes helybéli érdekeket, hanem Hegyalja érdekeit kívánja szem előtt tartani, de a nagyközönségre lesz bízva e lap ápolása is. Hogy mennyiben fog megfelelni ez ígérletnek, azt a közeljövő fogja megmutatni, ennél fogva mily élénk kíváncsiság fogadja első számának megjelenését, oly érdeklődés kísérje egész pályafutását.”

² Zemplén-Hegyalja, 1894. jan. 4-i hirdetés alapján.

³ Az említett adatokat a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1842–1963. Miskolc, 1964. című kötetben találhatjuk.

1893 végén Hézsér Emil lemondott a főszerkesztőségről, mert a lap tályjai szerkesztése és szerencsi megjelentetése feszültségeket okozott. Már az év közepén olyan felhívás jelent meg az újságban, hogy a vidéki tudósítók ne Tályára, hanem egyenesen Szerencsre küldjék anyagaikat a gyors megjelenés céljából. Így viszont a felelős szerkesztő ezeket nem nézhette át, s olyan színvonalú cikkek is megjelentek, amiért Hézsér Emil nem szívesen vállalt felelősséget. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy ez csak technikai jellegű probléma, szerinte a vállalkozás életképes, és írásai továbbra is megjelentek az újságban. Az ő javaslatára 1894. január 1-jétől Péch Ferencet bízták meg a Zemplén-Hegyalja főszerkesztői feladataival. Péch, a miskolci takarékegylet fióktelepének főkönyvelője, a szerencsi közélet ismert alakja volt. Ő szervezte meg az első tűzoltóegyletet a városban, de a nemzeti kaszinó egyik vezetőjeként és műkedvelő előadások rendezőjeként is feltűnik a neve. A főszerkesztő a II. évfolyam első számában vezércikkkel fordult az olvasókhoz, amelyben kifejtette programját. Eszerint a lap kiterjeszti a figyelmét a közélet minden ágának fejlesztésére, a közművelődés és az anyagi jólét előmozdítására. Rendkívül fontosnak tartja a megfelelő hangnemet, a „*higgadt modort*”, s azt, hogy a „*zsurnalisztikai irodalom színvonalára emelkedve, a művelt olvasó közönségnek fokozottabb igényeit is képes lesz teljesen kielégíteni.*”⁵

Az 1894. január 25-én megjelenő II. évfolyam 4. számtól az újság a Tokaj-Hegyalja címet vette fel. A fejlécen zárójelben az Ezelőtt: Zemplén-Hegyalja címet is feltüntették, ezzel is jelezve a folytonosságot. A változtatás háttérében az állt, hogy a Zemplén-Hegyalja ez idáig Tokajban nem volt olvasott lap, ugyanakkor a tokajiak is érzékelték, hogy egy helyi problémákkal foglalkozó újságra nagy szükség lenne. 1893 novemberében próbálkoztak is egy új sajtóorgánium létrehozásával. A szükséges engedélyeket ugyan megszerezték, de a *Tokaj és vidéke* című lapnak csak a mutatványszáma tudott megjelenni.

„*Fő- és székvárosunk mindent absorveáló ereje ónsúllyal nehezedik vidéki hírlap-irodalmunkra, s azok akiket a nagyvilág semmit, az országos dolgok is csak keveset érdekelnek, mint a kisiparosok és a birtokos gazdaközönség, kénytelenek szellemi szükségleteiket fővárosi pártlapokból kielégíteni, melyek pedig a vidékek apró dolgaival, de még életbevágóbb ügyeivel is vajmi keveset törődnek. Hogy csak egy példát hozzak fel, a m. k. operaház pazarlásairól többet írtak pár hét alatt, mint a Hegyalja kétségbeejtő helyzetéről egy egész éven át*”⁶ – írta dr. Kröczer László, a „tokaji szerkesztőség” vezetője. A nagy tekintélyű orvos-fogorvos⁷ – az ő javaslatára átkeresztelt – Tokaj-Hegyalja főmunkatársa lett, s ezentúl a fejcímben a főszerkesztő és a kiadó-tulajdonos neve mellett az ő nevét is feltüntették. Természetesen ekkortól a vármegyei és a szerencsi közéleti hírek mellett gyakrabban szerepeltek az újságban tokaji hírek is. Ez az együttműködés ígéretesnek indult, 1894 januárjában a lapnak 100 új előfizetője lett Tokajból.

A Tokaj-Hegyalja II. évfolyama is rendszeresen közölt előfizetői felhívásokat. Az 1894 júniusában megjelent felhívásból kiderült, hogy a terjesztésben ők is alkalmazták a jól ismert fogást: előfizetési megrendelés nélkül küldték el lapot az olvasókhoz, és aki elfogadta az újságot, azt előfizetőnek tekintették. Az újonnan megindult újság bizony a létéért küzdött ebben a kezdeti időszakban:

⁵ Zemplén-Hegyalja, II. évf. 1. sz. 1894. jan. 4.

⁶ Tokaj-Hegyalja, II. évf. 4. sz. 1894. jan. 25.

⁷ Kröczer László jelentős publicisztikai tevékenységet fejtett ki a szőlőtermesztés témakörében is, a szaklapokban az általa kifejlesztett „egyszerű párosítás” módszerét népszerűsítette.

TOKAJ-HEGYALJA

(Ezelőtt: „ZEMPLEN-HEGYALJA”)

TÁRSADALMI KÖZGAZDASÁGI SZÉPIRODALMI HETILAP.

1894. Március 22. Szombat

<p>KLÓPZÁRTÉSI ÁRA: Egyre évre 4 Ft. Fél évre 2 Ft. Negyed évre 1 Ft. Égő ára az II. ár. Egyre évre 22 Ft. (két évre költség 42 Ft.) Félszáz évre 1100 Ft.</p>	<p>1894. Március 22. Szombat A lap minden évben tíz alkalommal a szerkesztőségben is előfizet, továbbá minden évben a közönségnek is előfizet, továbbá minden évben a közönségnek is előfizet, továbbá minden évben a közönségnek is előfizet.</p>	<p>Szerkesztő és Kiadóhely: SZERENCSE. Bírók: Dr. Krüczler László Közlönyvezető: Dr. Krüczler László Nyomtatás: Dr. Krüczler László A lap minden évben tíz alkalommal a szerkesztőségben is előfizet, továbbá minden évben a közönségnek is előfizet, továbbá minden évben a közönségnek is előfizet.</p>
<p>Főszerkesztő: FECH FERENCZ</p>	<p>Kiadó helye: SIMON JÓZSEF</p>	<p>Felügyelő: Dr. KRÜCZLER LÁSZLÓ</p>



KOSSUTH LAJOS

meghalt.

Kossuth Lajos szülővárosát verő szörv. hó 20-án éjjel megszünt dobogást és az egész ország kelve a legmélyebb fájdalomtól hangosan dobog. Anek, ki homfiatóságában a mulandó életet a halhatatlansággal észre fel, a magyar nemzet a munkás életet is a lángoló homszereket-hirelő gyász-köszorójával ma kegyeleti ígérettel adták, hogy Kossuth Lajos emlékeit nemzedékről nemzedékre ápriti földünk szent ködösségének tartja. Ha a Turinból érkezett levél híre törv. könnyeit fakasztja a fájdalomnak szűles a hazában; a hó és kámat hatékonyan érje éri megérket, Zemplén vármegyét! Monokon ringott Kossuth Lajos bősége; Tállya temploma hirdeti el nem múltó emlékeit; Sütőalja-Ujhely beszéd férfiu munkás életének szép napjairól és szónoklata kiváltságos erejéről, melyvel tette gyújtott reményét áspól! Mi a gyászban legújabb szívvel szeretünk, Mi halhatatlanságunk emlékéül a legfiróbb imával eszlünk a Gondviseléshez hazánk boldogságáért. A nemet részvétele ádja a dicsőt!

„Az ifjúi hév és lánglelkesség jégcsapokká fagy azon közönyösség láttára, mely kis lapunkat e vidéken környezi.

Nehéz időket élünk, az igaz, de ha saját ügyünket önmagunk elhanyagoljuk: (...) nem csoda, ha nem boldogulunk.

Mi e lapnak szerkesztésénél törhetetlen lelkesedéssel és kitartással munkálkodunk, nem sajnálunk anyagi és szellemi áldozatot, szívesen kezet szorítunk minden önzetlen munkatárssal, de kérjük a nagyközönséget, hogy azon bizalmat és jó akaratot hasonló bizalommal és jóakarattal viszonzza. Ezen bizalom olvasóink igen tisztelt köréhez kész-tet most újabban minket előfizetéseink megújítására, s kérjük, hogy lapunk megrendelésével társadalmunk ezen úttörőjét: a „Tokaj-Hegyalja” című lapot megrendelni kegyeskedjenek.

Mi igyekszünk a Hegyalját érdeklő minden nevezetes mozzanatot felölelni, tért nyújtani minden jóakarató törekvésnek. Jelszavunk a munka. Jutalma legyen az anyagi és szellemi felvirágzás.

Azon tisztelt előfizetőinket, kik lapunkat egész évben elfogadták, de sok elfoglaltságuk és gondjuk miatt annyi idejük sem jutott, hogy a lap előfizetési árát beküldhették volna, ezennel tisztelettel felkérjük, részeltessék kiadónkat azon váratlan, de nem reménytelen szerencsében, hogy összes hátralékaikat új előfizetéseikkel együtt beküldeni kegyeskedjenek. A nyár mindenkinek meghozta a gyümölcsöt, csak a mi szegény kiadóhivatalunk panaszkodik, hogy részére a négyes lóhere-fű nem terem, az anyagi áldás nem tér házába, pedig előfizetője e lapnak oly szép számmal van, hogy ha mindegyik berukkolna ama hátralékos koronákkal: százszoros jóakarata fogja munkáját követni.”⁸

A szívhez szóló és rendkívül udvarias felhívásnak azonban nem nagy fogamatja lehetett, mert a következő lapszámban egy határozottabb hangú figyelmeztetés is megjelent:

„Ne vegyék nehezteléssel lapunk azon tisztelt olvasói, kik már félévi és több előfizetési hátralékban vannak, hogy a mai naptól kezdve lapunkat részükre beszüntetjük, és 8 nap elteltével ellenük követelésünk behajtását megindítjuk, – mert ezt anyagi helyzetünk megkívánja.”⁹

Az év végén leköszönt a laptól Péch Ferenc is, sokirányú elfoglaltságaira hivatkozva. A kiadó, Simon József az újságban is megköszönte áldozatos és ingyen végzett munkáját. Ebből is tudható, hogy a munkatársak – még a főszerkesztő is –, nem professzionális publicisták voltak, hanem a helyi közélet lelkes szereplői: ügyvédek, orvosok, tanárok, lelkészek. Érdekes, hogy a Zemplén-Hegyalja első évfolyamaiban a környékbeli lelkészek közül az evangélikusok voltak aktívabbak. Hézszer Emil tállyai evangélikus lelkész egy évig szerkesztette a lapot, de gyakran küldött Czékus László, a nagy műveltségű abaújszántói evangélikus lelkész is cikkeket, tudósításokat, illetve a *Tárca* rovatba szépirodalmi műveket és fordításokat. A későbbiekben azonban Paszlavszky Sándor szerencsi római katolikus plébános (aki ugyancsak működött szépíróként is)¹⁰ vette át ezt a szerepet, s az előbb említett lelkészek inkább az *Abaújszántó és vidéke* című lapot preferálták. Péch Ferenc után két esztendeig Horváth Sándor szerencsi református lelkész volt a főszerkesztő, aki a lap megalakulásától kezdve már a korábbiakban is segítette a szerkesztők munkáját. Az ő időszaka alatt a hírek véletlen sorrendiségét felváltotta egy tudatosabb szerkesztés: a vezércikk után az országos, a megyei, majd a helyi közéleti hírek következtek. Ezt követték az egyleti, társasági beszámolók, majd a színes érdekességek, hirdetések. Az új szerkesztő viszont nem tudott olyan jól együttműködni a tokaji főmunkatárssal, mint elődje, ezért 1895. június 27-én Kröczer doktor bejelentette lemondását.

1896-ban, a millennium évében egy új állandó rovat tűnt fel „*Országgyűlés*” címmel. Ebben azonban nemcsak a parlamenti eseményeket, vitákat közvetítették, hanem az ezredéves ünnepekről is itt számoltak be.

1897-től 1906-ig a tulajdonos-kiadó végezte el a főszerkesztői munkát is. Ebből arra következtethetnénk, hogy a kiadó még mindig anyagi nehézségekkel küzdött. Ennek ellentmond az a tény, hogy sem a szerkesztőknek, sem a cikkíróknak nem fizettek járan-

⁸ Tokaj-Hegyalja. II. évf. 26. sz. 1894. jún. 28.

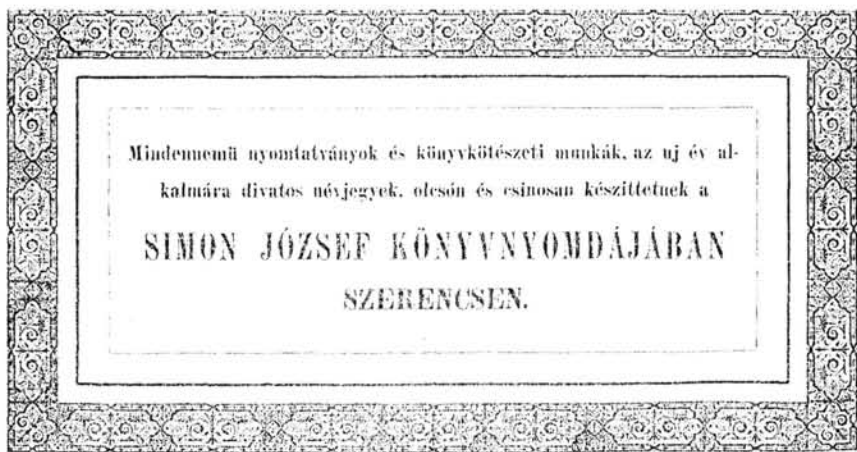
⁹ Tokaj-Hegyalja. II. évf. 27. sz. 1894. júl. 5.

¹⁰ Paszlavszky Sándor egyéb művei: Hymnus az aranyszájú Szent jánoshoz. Kassa 1871.; Gyermeki bizalom. Schrobenuhausen, 1885.; Nogáll János és az erővel teljes magyar nyelv. Pest, 1882.; A hol a pálinka járja. Pest 1889. A Tokaj-Hegyalján kívül a Figyelőben és az Adalékok Zemplén vármegye történetéhez c. folyóiratban is jelentek meg írásai.

dóságot, tehát ezen nem igazán lehetett spórolni. Az egyik előfizetői felhívásból kiderül, hogy a kiadó azzal honorálta a beküldött írásokat, hogy a „munkatársaknak” előfizetési díj nélkül küldte meg a lapot,¹¹ de nem valószínű, hogy ez megrengette volna a kiadó pénzügyi helyzetét. A döntés hátterében inkább az állhatott, hogy a megjelentetés kezdetétől szinte évente változtak a főszerkesztők és főmunkatársak, és a lemondás indoka mindig az egyéb irányú sok elfoglaltság volt, tehát a „közjóért”, ingyen nem szívesen végezték hosszú időn át ezt a megterhelő, de nem jövedelmező feladatot. Így a kiadó vagy nem talált új önkéntes szerkesztőt, vagy elunta a sok változtatást, és nem is akart keresni.

1898-ban kibővült az újság önmeghatározó alcíme: szözlészeti, társadalmi, közgazdasági és szépirodalmi hetilap lett.

1899 októberében nagy meglepetéssel érte Simon Józsefet: megyebizottsági taggá választották meg Malonyai Tamás szerencsi szolgabíróval szemben. Malonyai nem akart beletörődni vereségébe, és a választás ellen fellebbezést adott be. Több havi huzavona után 1900 márciusában döntött el, hogy a bíráló választmány elfogadta a választás eredményét és a nyomdatulajdonos, ipartestületi elnök megyei képviselő lett. Simon öröme nem tarthatott sokáig, mert néhány nap múlva leégett a nyomdája, s a Tokaj-Hegyalja kiadott március 15-i száma, a papírraktár és a teljes nyomdai felszerelés elpusztult a tűzben. Az újság öt héten át nem jelent meg, és csak 1900. április 19-én tudták újraindítani. Bár Simon sokszor bírálta a biztosítókat, mégis talpra állt, és újra berendezte – immár sokkal korszerűbb gépekkel¹² – nyomdáját.



Nyomdátja Simon József Szerencsén.

1901-től a lap főcíméből elmaradt a „Korábban: Zemplén-Hegyalja” megjelölés, és az új alcím szerint „szözlészeti, társadalmi és vegyes tartalmú hetilapnak” definiálta önmagát.

A legnagyobb változás 1906-ban következett be. Ekkortól a Tokaj-Hegyalja politikai újságként jelent meg, és a függetlenségi pártot támogatta. A lap főszerkesztője dr.

¹¹ „Lapunk szíves olvasóit kérjük előfizetésük megújítására. Azon munkatársainkat pedig kik sem nem írnak, sem nem fizetnek, felkérjük, hogy vagy így, vagy úgy, némileg eleget tenni szíveskedjenek, mert máskülönben kénytelenek leszünk lapunk további küldését beszüntetni.” Tokaj-Hegyalja. VI. évf. 14. sz. 1898. márc. 31.

¹² Egy hirdetés szerint egy nagy frankentháli és két nagy amerikai gyorssajtóval, hét segédgéppel és 130-féle írással rendelkezett a nyomda. Tokaj-Hegyalja. VIII. évf. 43. sz. 1900. nov. 22.

Szilva Béla ügyvéd lett, aki társszerkesztőket is kapott: Abaújszántóról dr. Stessel Szilárd és Tokajból dr. Szécsén Vilmos személyében. Dr. Szilva Béla, tállyai származású ügyvéd évekig Budapesten praktizált, majd 1898 végén költözött Szerencsre. Pesti éve alatt gyakran jelentek meg írásai különböző lapokban, tehát már volt lapírói, szerkesztői tapasztalata. A városba költözése után azonnal bekapcsolódott a helyi közéletbe, sok cikke jelent meg a Tokaj-Hegyaljában is. Az újság szerkesztését azonban a lap politikai újsággá válásakor vállalta el. Az arculatváltozást jól szemlélteti az alábbi táblázat, amely az újság néhány évfolyamának vezércikkeit¹³ összegzi:

	hírlap- frással kapcsolat- os	társadalmi problémák	helyi közéleti	gazdasági szöveleti	országos közéleti	kulturális	esszé vallási	ismeretter- jesztő népnevelő	tájékoztató törvényismertető	politi- kai
1894	3	14	19	8	3	10	2	8	2	
1896	1	3	17	8	16	1	13	3	3	
1898	3	10	7	23	12	4	9	5	4	
1900	2	8	8	15	6	4	12	7	10	
1907	1	6	11	4	0	0	9	0	0	22
1908	1	12	7	4	0	0	8	1	3	15
1909	0	3	9	5	3	0	9	2	2	19
1914	1	1	7	2	0	0	0	4	0	44

Jól látható, hogy 1906 előtt többségében a helyi közélettel, illetve a környék gazdasági problémáival foglalkozott a lap. A szerzők gyakran világítottak rá társadalmi problémákra, és fontos szerepe volt a népnevelő, ismeretterjesztő írásoknak is. 1906 után viszont a helyi problémák visszaszorultak a „*Hírek és vegyesek*” című rovatba, a vezércikkek túlnyomó többsége az országos politikai eseményeket elemzi. Külön rovatot kapott viszont az iskolaügy, amellyel minden lapszám foglalkozott. A függetlenségi párt szakadása után a Tokaj-Hegyalja Kossuth Ferenc irányzatát támogatta, Justh csoportját elítélte a „hazát nem ismerő radikalizmusa miatt”.

1910 januárjától ismét – immár véglegesen – Simon József vette át az újság szerkesztését, s a lap fennmaradásáig, 1919 márciusáig ő maradt a tulajdonos-főszerkesztő. 1910 szeptemberében adták ki először a Tokaj-Hegyalja képes irodalmi heti mellékletét, amelynek Garay Kornél volt a felelős szerkesztője. A főlap hírrovata szerint a melléklet rendszeresen szándékoznak megjelentetni¹⁴, de ezt az ígéretet nem sikerült betartani, hiszen csak két lapszám látott napvilágot mindössze.

Az újság arculata a világháború kitörése után újra nagy változáson ment át. A helyi hírek csaknem teljesen visszaszorultak, és szinte csak a frontról érkező, valamint az országos híreket közölte, így nem sokban különbözött más lapoktól.

Az újság olvasóközönségéről nem sok információnk van, előfizető adatok nem állnak rendelkezésünkre. Tény, hogy a lap 1893-tól 1919 márciusáig, több mint 26 éven át folyamatosan működött, tehát ha nem rendelkezett volna kellő számú olvasóval, a laptulajdonos – bármennyire is szent célnak tartotta – nem működtethette volna jelentős anyagi veszteséggel. Bizonyos az is, hogy bár a kiadvány erősen Szerencséhez kötődött, a

¹³ A vizsgált évfolyamok vezércikkeinek pontos címét a függelékben közöljük. (Fellelhetőek a szerencsi Zempléni Múzeum könyvtárában, és az Országos Széchényi Könyvtárban.)

¹⁴ Tokaj-Hegyalja. XVIII. évf. 38. sz. 1910. szept. 15.

hegyaljai, viszonylag nagy lakosságszámú (3–4000 lakosú) községekben (Abaújszántón, Tállyán, Mádon, Tarcalon, Tolcsván) is jelentős olvasótábora volt.

A korabeli szokásoknak megfelelően 1894. január 14-én Szerencsen is megalakult a polgári olvasókör. Az ötven tagú egyesület elnökévé Paczauer Mórt, a város nagy tekintélyű orvosát választották, s néhány hét múlva már 64-re növekedett a taglétszám. Hasonló jellegű egyesület Tokajban már néhány éve működött. A kör tagjai természetesen nemcsak a helyi sajtót olvasták – a megalakulás évében például nagy lelkesedéssel ünnepelték Jókai Mór írói jubileumát, – de minden bizonnyal ott szerepeltek az újságok előfizetői között is. Az 1893. évi egyik lapszámában egy érdekes beszámolót olvashatunk az „elszunnyadt” tokaji kaszinó újjáéledéséről. A cikk nem csak azért érdekes, mert bizonyítja, hogy a környéken is voltak előfizetői a Zemplén-Hegyaljának (az újság hasábjain a későbbiekben is többször olvashatunk híreket az abaújszántói és a tállyai olvasókról), hanem azért, mert felsorolja azon újságok nevét, amelyeket e körben megrendeltek, így pontosabb képet kapunk arról, hogy egy ilyen jellegű olvasókör milyen sajtótermékeket olvasott. A cikk a következő felsorolást adja:

„Lapjai: Egyetértés, Budapesti Hírlap, Pesti Napló, Magyar Hírlap, Nemzet, Vasárnapi Újság, Zemplén, Zemplén-Hegyalja, Borsszem Jankó és a Pester Lloyd (a kereskedő elem kedvéért).”¹⁵

A felsorolásból láthatjuk, hogy a megrendelt sajtótermékek között jelen volt a kormánypárti sajtó (Magyar Hírlap, Nemzet), az ellenzéki sajtó (Egyetértés), az üzleti vállalkozás jellegű újságok (Pesti Napló, Pesti Hírlap), a társadalmi lap (Vasárnapi Újság), az élclap (Borsszem Jankó), és a helyi sajtót a Zemplén-Hegyalján kívül a vármegyei lap, a Zemplén képviselte. Ebből is látszik, hogy az 1890-es években az országos terjesztésű és a helyi sajtó már megfert egymás mellett, és a helyi újságok valós igényt elégítettek ki.

A Tokaj-Hegyalja című lap úgy maradhatott fenn, hogy állandóan előfizetőket toborzott. A kor szokásának megfelelően az első lapszámokat kérés nélkül megküldték a lehetséges előfizetőknek, majd aki nem küldte vissza a lapot, azt előfizetőnek tekintették.

*Kik lapunkat nem óhajtják támogatni, kérjük az első lapszám visszaküldésére, hogy a nyomandó lapok számára nézve tájékozhaszna magát a Kiadóhivatal – olvashatjuk a lap első számában.*¹⁶

Az előfizetéseken kívül fontos bevétele volt a kiadónak a hirdetés is. Az első számokban többségében helyi megrendelők, nem egyszer maga Simon József hirdette szolgáltatásait itt. A századfordulótól, de különösen a hírlapbélyeg eltörlése után, jelentősen megnőtt a hirdetések száma, s nem ritka, hogy 15–18 különböző hirdetés található az egyes számok végén.

A Tokaj-Hegyalja című újság utolsó lapszáma 1919. március 22-én jelent meg. Bár a kiadó több nehézségről is beszámolt az utolsó időkben, a lap beszüntetése mégis váratlanul következett be, az utolsó lapszámban még az előfizetői díjak kényszerű emeléséről szól egy írás, tehát a kiadó a további működtetést tervezte. Azt tudjuk, hogy Simon Józsefet 1918 decemberében politikai támadás érte. A városban egy új sajtóorgánus jelent meg Szerencs címmel,¹⁷ amelynek hasábjain Simont Gortvay Aladár főszerkesztőnek szolgálatának minősítik, a háború haszonlesőjének tartják, és megkérdőjelezik a

¹⁵ Zemplén-Hegyalja. 1893. május 25. I. évf. 25. sz.

¹⁶ Zemplén-Hegyalja. 1893. január 5. I. évf. 1 sz.

¹⁷ A lap létezéséről a Tokaj-Hegyalja 1918. december 27-i számában olvashatunk. Ismereteink szerint a lap egy példánya sem lelhető fel a közgyűjteményekben.

katonáskodás alóli felmentésének jogosságát. 1919 márciusában a tanácskormány hatalomra kerülése után Szerencsen megalakult a járási és a cukorgyári direktórium, amelyek együttes erővel léptek fel a korábbi rend kiszolgálóival szemben, így Simon Józsefet is elhallgattatták: 26 év és 3 hónapnyi működés után Szerencs első sajtóorgánuma befejezte tevékenységét.

A Tokaj-Hegyalja című lap Szerencs 19. század végi – 20. század eleji történetének rendkívül fontos forrása. Az újság írásait olvasva kibontakozik előttünk a korabeli társadalom képe, annak legfontosabb problémái. Szembesülhetünk azzal, hogyan birkózott meg ez a vidék a filoxéravész által okozott gazdasági válsággal, s azzal is, hogy milyen segítséget próbált nyújtani egy helyi kezdeményezés: egy kis vidéki lap ennek a válságnak a leküzdéséhez. Művelődéstörténeti szempontból is nagyon jelentős forrás, hiszen a lap tudósításai által nyomon követhetjük az iskolák, az egyházak és a különböző egyletek tevékenységét, a szépirodalmi rovatból megismerhetjük a helyi alkotók műveit.

A Tokaj-Hegyalja 26 éven át tartó működése egy sikertörténet a vidéki sajtó történetében. Kellott hozzá egy nagy műveltségű, elhivatott polgár, aki anyagi áldozatot is hozva, és rengeteg befektetett munkával működtette. Simon József maga is felismerte vállalkozásának jelentőségét, s azt, hogy ennek a kis lapnak is nagy szerepe volt abban, hogy Szerencs várossá fejlődött és kiemelkedett a környező települések közül:

„... legtöbbünknek fel sem tűnik, hogy mennyire haladtunk előre a fejlődésben, hogy a mi rossz, lebecsült Szerencsünk valódi várossá nőtte ki magát a két évtized alatt.

Távol áll tőlünk, hogy magunknak különösebb érdemeket tulajdonítsunk ebben. Várossá fejlődöttünk, százazres budget-vel dolgozó jelentős várossá, mert meg volt bennünk az életerő és az akarat. (...)

Ami öntudatunkat megnyugvással tölti el, hogy megtettünk annyit, ami tőlünk tellett. Nem egy fontos eszme merült fel és nyert megbeszélést hasábjainkon. Agitáltunk, kritizáltunk, dicsértünk vagy ócsároltunk, ahogy igazságérzetünk és a szükség diktálta. És sokszor tapasztaltuk örömmel, hogy megértettek bennünket. Működésünk tehát nem volt hiábavaló. Mindenkor annak voltunk szószólói, ami becsületes magyar érdek, és ami javára válik városunknak, vidékünknek s az egész Tokaj-Hegyaljának.”¹⁸

A Tokaj-Hegyalja 1895. évi számainak vezércikkei

január 3.	Olvasóinknak üdvöt Előfizetési felhívás
január 10.	Munkásaink
január 17.	Szerencs nem alszik Tokaj és a millenium
január 24.	Szerencs ébredése Tokaj és a millenium
január 31.	Gazdatiszti bál Iskolaügyünk
február 7.	Közgyűlés
február 14.	Földmívelő népünk
február 21.	Iparosaink
február 28.	Kereskedőink
március 7.	A tokaji kiseddóvó megnyitása
március 14.	Ima Kossuthért
március 21.	Az állami iskola és Szerencs

¹⁸ Tokaj-Hegyalja. XXII. évf. 1. sz. 1914. jan. 5.

március 28.	Még egyszer állami iskola Szerencs iskola ügyéhez
április 4.	Főuraink
április 11.	Végre is az állami iskola Műkedvelői színi előadás Tokajban
április 18.	Nagy hét Műkedvelői színi előadás Tokajban 2.
április 25.	Szőlőkert újjáalakítás
május 2.	Fásítás
május 9.	Szellemi betegség
május 16.	Szellemi betegségek 2.
május 23.	Révpárt Szőlő ojtás és alakítás 2.
május 30.	Pünkösöd A gazda kongresszus
június 6.	Név és eszme
június 13.	Viszhang Műkedvelők előadása
június 20.	Magánérdek
június 27.	Nyílt levél a szerkesztőhöz Színészet Tokajban
július 4.	A leánygyermek testnevelése
július 11.	Fegyelmetlenség
július 18.	A polgári anyakönyvvezetők munkaköre
július 25.	A szerencsi cukorgyár
augusztus 1.	Hazaszeretet
augusztus 8.	A vidéki városok és a millennium
augusztus 15.	Felhívás
augusztus 22.	A magyar özvegyi jog
augusztus 29.	Józanosság
szeptember 5.	Hogyan lehetne a cseléd kérdést (ügyet) javítani?
szeptember 12.	Iskolai év Színészet Szerencsen
szeptember 19.	Önkény Színészet Szerencsen 2.
szeptember 26.	Világtörténelmi emlékűnnep Színészet Szerencsen 3.
október 3.	Szerencs és a millennium Színészet Szerencsen 4.
október 10.	Áttérjünk e szabad gazdálkodás rendszerére? Színészet Szerencsen 5.
október 17.	Az idegrontó olvasmányok
október 24.	Anyagi gyarapodás
október 31.	Anyagi gyarapodás 2.
november 7.	Használjunk az ügynek
november 14.	Védjük mezőgazdasági terményeinket és ipari cikkeinket
november 21.	Elemi iskolát kérünk
november 28.	Kilátásunk a jövőre
december 5.	A magyar háziasszony és a mezőgazdasági statisztika
december 12.	Megyei választások
december 19.	A tanítók karácsonya
december 25.	A szeretet ünnepe

A Tokaj-Hegyalja 1896. évi számainak vezércikkei

január 1.	Előfizetési felhívás Ezer év után
január 9.	Erőgyűjtés
január 16.	Hűség Ezredéves országos kiállítás
január 23.	Röppentyű
január 30.	Akaraterő
február 6.	Ismeret és megismerés
február 13.	Idomitás-tudás
február 20.	Alapítsunk népkönyvtárakat
február 27.	Iskoláink és a község
március 5.	Pártoljuk a helyi kereskedelmet és ipart
március 12.	Kikelet
március 19.	Kossuth Lajos halálának évfordulóján
március 26.	Szőlőink újjá alakítása
április 2.	Egy indítvány sorsa
április 9.	Excelsior
április 16.	A kis artézi kut, és a meleg tó A tokaji hangverseny, színi előadás és táncmulatság
április 23.	Fény és árny
április 30.	Az Árpád hegy és a szerencsi hármasszobor ünnepély
május 7.	Királyi sző
május 14.	Iskolai ünnepünk
május 21.	A millennium ünnepelése Tokajban
május 28.	Felséges kép A Szentlélek ünnepe
június 4.	Szerencs képe az ezredéves ünnep idejében
június 11.	A koronázási emléknap A királyi palota alapkövetétele
június 18.	Három nap a kiállításon?
június 25.	Három nap a kiállításon? 2.
július 2.	A magyar ipar Szőlészeti értekezlet
július 9.	Tanügyi kongresszus
július 16.	A cigány karavánok
július 23.	A selyemtenyésztés
július 30.	A munkácsi emlék
augusztus 6.	A legelő illetőségügye
augusztus 13.	Tűzvészokről
augusztus 20.	A jegyzők kongresszusa
augusztus 27.	A tűzoltó kongresszus alkalmából
szeptember 3.	A dalos ünnepély jelentősége A selyemtenyésztés Magyarországon
szeptember 10.	A szerencsi cukorgyár és mezőgazdasága
szeptember 17.	Ültessünk eperfákat! Tanév kezdetén
szeptember 24.	A magyar közművelődési egyesületek kongresszusa
október 1.	Közegészségügyi és orvosügyi kongresszus
október 8.	Gazdák kongresszusa Képviselőtestületi ülés
október 15.	Bodrogkeresztúri emléknap

október 22.	Tarcali szőlészeti előadások A békekongresszus A mádi beszámoló
október 29.	Az interparlamentáris konferencia kongresszus
november 5.	A király a magyar nemzethez szólott Új városrésziünk
november 12.	Szózat a magyar honfiakhoz
november 19.	A rendőri szolgálatról
november 26.	A rendőri szolgálatról 2.
december 3.	Felhívás A rendőri szolgálatról 3.
december 10.	Mezőgazdaságunk ismerete
december 17.	A társaskör
december 24.	Az év alkonyán

A Tokaj-Hegyalja 1898. évi számainak vezércikkek

január 1.	M. t. Olvasóközönség! Új esztendő Ünnep
január 6.	Egyetemi viszonyok Magyarország bortermelése
január 13.	A Magyar hírlapirodalom
január 20.	Társadalmunk
január 27.	Fiume
február 3.	A közegészségügy
február 10.	A költségvetési vita A szőlő peronoszpóra betegsége
február 17.	Ötvenedik évforduló A S.a.újhelyi borkostoló összejövetel
február 24.	A kereskedelmi ügynökök jogi állásának szabályozása Márczius 15-ike Szerencsen
március 3.	A föld népe
március 10.	Márczius tizenötödike
március 15.	Dániel Ernő
március 24.	Kikelet Márczius 15-ike Tállyán
március 31.	A kibontakozás utja Termeljünk több mákot
április 7.	Nemzeti húsvét
április 14.	A legnagyobb veszedelem a tüdővész
április 21.	Idegen forgalmunk Mivel pótoljuk a kivesszett búzaterméseket
április 28.	Idegen forgalmunk 2.
május 5.	A kiegyezési javaslatok
május 12.	Alakítsunk szövetkezeteket
május 19.	Drágaság
május 26.	Pünkösöd Tejtermésről
június 2.	Alakítsunk fogyasztási szövetkezetet Tejtermésről 2.
június 9.	A tanév végén
június 16.	Falrahányt borsó

június 23.	Magyar ipari mozgalmak
június 20.	Az új fogyasztási adók Aratásra Népbankok
július 7.	Országos színügy
július 14.	Az állam, mint biztosító
július 21.	Népünk igazi vezérei A gabona értékesítése
július 28.	Hol a szolgabírói hivatal?
augusztus 4.	Elfajulás
augusztus 11.	A kisiparosok mozgalma Szőlészeti tanulmányút Műkedvelői előadás Szerencsen Hogyan fokozható a cukorrépa termése?
augusztus 18.	Szent István napján
augusztus 25.	Szülők gondja
szeptember 1.	Üdvözet a földművelésügyi miniszternek Színészet A szőlők trágyázása
szeptember 8.	Olajág Darányi miniszter nálunk
szeptember 15.	Erzsébet királyné meghalt Tanulmányút a hegyalján
szeptember 22.	A király gyásza
szeptember 29.	Az igazság útban van A nők hivatása
október 6.	A művészetről A termés és gabonaárak
október 13.	A bélpoklosok
október 20.	Törvénytelen
október 27.	A kereskedelemről Első mezőgazdasági országos kiállítás Szegeden
november 3.	Sajtó és közönség
november 10.	Erzsébet királyné szobra
november 17.	Czifra nyomorúság
november 24.	Baross
december 1.	Borban az igazság
december 8.	Borban a hamisság
december 15.	A protekció
december 22.	Karácsony Szerencs tíz éves

A Tokaj-Hegyalja 1907. évi számainak vezércikkjei

január 3.	Újévre A tokaji járásbírótság megszüntetése
január 10.	Türelmetlenség
január 17.	A tokaji járásbírótság megszüntetése
január 24.	Elvadult állapotok
január 31.	Eredmények
február 7.	Legyen községi orvosunk
február 14.	Darabont szellők
február 21.	Birtokrendezés

február 28.	Vasúti politika!
március 2.	Képviselőtestületünk figyelmébe
március 14.	A nagy napon
március 21.	Emlékezés Kossuthra
március 28.	Húsvét
április 4.	Sorozás után
április 11.	Szervezkedés
április 18.	A Tokaj-Hegyaljai szőlősgazdák helyzete
április 25.	A Tokaj-Hegyaljai szőlősgazdák helyzete
május 2.	Közöny
május 9.	Föld
május 16.	A trónörökös
május 23.	Üzleti zsenik
május 30.	Szervezkedés
június 6.	Jubileumi gondolatok
június 13.	Pénzem az nincsen nekem...
június 20.	Ivóvízmizéria
június 27.	Békekonferencia
július 4.	Aratás
július 11.	A végrehajtási törvény módosítása
július 18.	Gazdasági törvényeink
július 25.	Biztosítás
augusztus 1.	Szélcsend alatt
augusztus 8.	Csuka Miklós
augusztus 15.	Darabont szemtelenség
augusztus 22.	A trikolór
augusztus 29.	Építünk romokon
szeptember 5.	Darvas László beköszöntője
szeptember 12.	Beszéljünk arról ami nincs
szeptember 19.	A közjó érdekében
szeptember 26.	A kenyér
október 3.	Szén
október 10.	A kiegyezés
október 17.	A szabadságharcok kultusza
október 24.	Szétfoszlott illúziók
október 31.	Temetők ünnepe
november 7.	Az újságíró
november 14.	A Függetlenségi Párt
november 21.	Kossuth a többség kötelességéről
november 28.	Tokaj-Hegyalja és a kormány
december 5.	A szerencsi közjegyzőség
december 12.	Restauráció
december 19.	Tisztaság
december 24.	Szeretet

A Tokaj-Hegyalja 1908. évi számainak vezércikkei

január 2.	Évfordulón
	Társadalmi kinövések
január 9.	Pártalakulás?
január 16.	A szerencsi közjegyzőségéről
január 23.	Fordulat
január 20.	A népbolondító javaslat

február 6.	A császár katonái
február 13.	Bestiális emberek
február 20.	A szerencsi városi fürdő
február 27.	Társadalmi forradalom
március 5.	Gondolatok a revízió körül
március 12.	Március 15.
március 19.	Évfordulón
március 26.	Szerencs fejlődése
április 2.	Az elhagyott gyermek
április 9.	Tavaszi vásár
április 16.	Húsvét
április 23.	Ábrándozás
április 30.	Kiábrándulás
május 7.	Temetőinkről
május 14.	Nyeresség
május 21.	A bőrünk megmarad-e?
május 28.	Válasz a Bőrünk megmarad-e? című cikkre
június 4.	Ingyenes népoktatás
június 11.	A termés
június 18.	Ünneplés
június 25.	Simplicissimus
július 2.	Hol nyaraljunk?!
július 9.	Az új végrehajtási törvény
július 16.	Munkássors
július 23.	Mikor lesz közjegyzőnk?
július 30.	Bűn a hallgatás
augusztus 6.	Belterjes gazdálkodás
augusztus 13.	A gyermek
augusztus 20.	István király
augusztus 27.	Kiváltságok
szeptember 3.	Választási reform és fúzió
szeptember 10.	Tanév kezdetén
szeptember 17.	Népbolondítás
szeptember 24.	Az új képviselőház
október 1.	A magyar udvar
október 8.	Magyar betegség
október 15.	Jegyzetek
október 22.	Béke vagy háború?
október 29.	Halottak emlékezete
november 5.	Mi lesz a borainkkal?
november 11.	Degeneráció
november 19.	A sajtóper vége
november 26.	Az új bortörvény
december 3.	Néppárti kirohanás
december 10.	A tél
december 17.	Made in Hungary
december 24.	Karácsony

A Tokaj-Hegyalja 1909. évi számainak vezércikkei

január 1.	Új év
január 7.	Mérleg
január 14.	Farsang

január 21.	Állami biztosítás
január 28.	Honatyáink
február 4.	Játékszenvedély
február 11.	A cionisták emlékirata
február 18.	Hosszú tél
február 25.	Böjti prédikáció
március 4.	Háború
március 11.	Kossuth Múzeum
március 18.	Évfordulón
március 25.	A háború
április 1.	Közigazgatási palota
április 8.	A feltámadás ünnepén
április 15.	Ünnep után
április 22.	Emberöléssel vádolt bíró
április 29.	Válság
május 6.	Amiből élünk
május 13.	Terméskilátások
május 20.	Nyakig a válságban
május 27.	Pünkösd
június 3.	Szó csak puszta szó
június 10.	Döntés nem történt
június 17.	Aktuális kérdések
június 24.	Péter és Pál
július 1.	Vannak még Kossuth-kutyák
július 8.	A handlé
július 15.	Méregdrága
július 22.	Jegyzőválasztás
július 29.	A vasút
augusztus 5.	Magyar ikaruszok
augusztus 12.	Jön az új győzelem
augusztus 19.	Meglesz a gőzfürdő
augusztus 26.	Általános bajok
szeptember 2.	Nyílt szó
szeptember 9.	Egészségügyünk
szeptember 16.	Döntő elhatározások küszöbén
szeptember 23.	Az ország helyzete
szeptember 30.	Vasút megnyitás
október 7.	Közgazdasági háború előtt
október 14.	Zubolybögés
október 21.	Bűn és bűnhődés
október 28.	Halottak emlékezete
november 4.	Jelenségek
november 11.	Szabad líceum
november 18.	Pártszakadás után
november 25.	A Kossuth Párt szózata
december 2.	Távbeszélőnk reformja
december 9.	Játékszenvedély
december 16.	A nép és szeretett képviselője
december 24.	Szent Karácsony

A Tokaj-Hegyalja 1914. évi számainak vezércikkei

január 4.	Huszonkettedik évfolyam
január 11.	Felosztanak
január 18.	Hát mi lesz?
január 25.	A bankok
február 1.	A nép és a parlament
február 8.	Választókerületünk új székhelye
február 15.	Szerencsi ügyek
február 22.	Az elnök tekintélye
március 1.	Zempléni ügyek a kassai esküdszék előtt
március 8.	Mit vesztenek a megyék az államosítással?
március 15.	Márczius 15
március 22.	Miért?
március 29.	E napokban
április 5.	Csendes haldoklás
április 11.	Feltámadás
április 19.	Program a választásokig
április 26.	Egy év
	Az újhelyi borpince megnyitása
május 3.	Agyonreformált
május 10.	Kereskedelem és sajtó
május 17.	Ebben a nagy nyomorúságban...
május 24.	Egy szálla
május 31.	A nemzet pünkösdsje
június 7.	Királylegenda
június 14.	Fejedelmi találkozók
június 21.	Gyengeségünk, gyávaságunk
június 28.	Az állami vármegye
július 5.	A trónörökös pár tragédiája
július 12.	A szarajevói merénylet
július 19.	Mitchel
július 26.	Ultimátum Szerbiának
augusztus 2.	Általános mozgósítás
augusztus 9.	Vilmos császár a cárt vádolja a háborúért
augusztus 16.	Európa lángokban
augusztus 23.	Nis felé...
	Világháború
augusztus 30.	Imádkozzunk
szeptember 6.	Északi harcok
	Járási segélyezési bizottság
szeptember 8.	Óriási sikerek a szerb harctéren
szeptember 13.	Legújabb sürgöny hírek
szeptember 20.	A németek újabb győzelme
szeptember 27.	Képviselőtestületi gyűlés Szerencsen
október 4.	Hivatalos távirataink
április 11.	Meghalt Károly román király
október 18.	Az antwerpeni hadi zsákmány
október 25.	Hivatalos távirataink
november 1.	Megalakult az aranyat vasért segélyalap szerencsi bizottsága
november 8.	Hivatalos távirataink
	Hadsegély bélyegek
november 15.	A helyzet

november 22.	B. osztályúak! Aktualitások
november 29.	A helyzet Bajtársi szeretet
december 6.	Hivatalos távirataink
december 13.	Hivatalos távirataink
december 20.	Hivatalos távirataink
december 25.	Vörös Karácsony

IRODALOM

Kemény György

1942 Magyarország időszaki sajtója 1911-től 1920-ig. Budapest

Kereszty István

1911 A hazai időszaki sajtó változásai 1910-ben. Budapest

1914 A hazai időszaki sajtó változásai 1911–1913-ban. Budapest

Szinnyei József

1868–1894 A magyar hírlapirodalom 1863–1894-ben. Budapest

1891–1914 Magyar írók élete és munkája. 1–14. kötet. Budapest

Szinnyei József–Zászló János–Kereszty István

1896–1910 A hazai hírlapirodalom 1895–1909-ben. Budapest

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1842–1963. Miskolc, 1964.

Tokaj-Hegyalja. Szerencs, 1893–1919. (Az újság csaknem minden példánya az Országos Széchényi Könyvtárban, illetve egyes évfolyamai a szerencsi Zempléni Múzeumban fellelhetők.)

Zemplén vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Szerk.: *Borovszky Samu*. Bp. é. n.

PAGES FROM THE HISTORY OF THE SZERENCSC PRESS TOKAJ-HEGYALJA (1893–1919)

Szerencs is one of the market towns in the Tokaj-Hegyalja region, lying in the southern part of County Zemplén, which neighbours on County Borsod. The settlement enjoyed its first period of prosperity in the early 17th century, when it was the centre of the estates owned by the Rákóczi family. A new upswing began in the later 19th century: in 1859, the railway line was extended to the town; from 1873, it was a major railway junction and the first important industrial complex, the sugar factory was built in Szerencs. By the 1890s, the rise in the population's general education and intellectual demands was palpable. The launching of a local daily seemed a profitable enterprise.

The first daily, called *Zemplén-Hegyalja*, appeared on January 5, 1893; it was published by József Simon, owner of the printing press. The paper later changed its name to *Tokaj-Hegyalja*. The paper appeared for over twenty-six years, until March 1919.

Tokaj-Hegyalja is an extremely important source of the town's late 19th century and early 20th century history. Reading its articles, we are offered a glimpse into the region's society, into daily life and the most pressing problems.

Judit Majoros Fazekasné

A „WEIDLICH”-PALOTA MISKOLC KERESKEDELEMTÖRTÉNETÉBEN

DÓZSA VIKTÓRIA

Nincs miskolci, aki ne hallotta volna már a „Weidlich” nevet, amely fogalom a városban. Általában a „Weidlich-udvar” szókapcsolat jut először eszükbe, azt már kevesebben tudják, hogy melyik épület udvaráról van szó. A családnév még ennél is kevesebb helybelinek mond többet egy egyszerű névnél. Az idősebb miskolciak emlékeiben viszont még él egy jó nevű fűszerkereskedés, amely az államosítás után is, bár megváltozott külsővel, de tovább élt, egészen az 1980-as évek elejéig.

Ki volt Weidlich Pál és milyen szerepet töltött be a város irányításában, gazdasági és társadalmi életében? Hogyan helyezhetjük el a város kereskedelemtörténetében? Hol van a Weidlich-udvar és mit tudunk a Weidlich-palotáról? Miért fontos és egyedülálló ez az épület a város történetében? Alábbiakban ezekre a kérdésekre keresem a válaszokat.¹

Miskolc kereskedelemtörténete feldolgozott, de vannak témák, melyek kutatásra szorulnak: nevesebb kereskedők, iparosok életrajza hiányos, tevékenységük, munkásságuk elfeledett. Pedig ugyanolyan fontos lenne ezeknek az embereknek az életét feltárni, mint a polgármesterek, művészek, tudósok biográfiáját. A város vezetésében betöltött szerepük teljesen más megvilágításba kerülne, ha többet tudnánk a virilisták gazdasági, társadalmi kapcsolatairól. Miskolc társadalom-, kultúr- és mikrotörténelme egyaránt gazdagodna a család történeti dokumentumok feltárásával és közzétételével. Faragó Tamás az igazi város lakó polgár mindennapi életéből indul ki, s bemutatja hogyan éltek, dolgoztak, szórakoztak a múltban elődeink, s ebből mi öröklődött tovább és mi változott.²

Weidlich Pál (1862–1946) élettörténete

1862. január 29-én a vasvármegyei Monyoró-Kál községben született. Apja, Weidlich Vilmos gróf Erdődy István birtokainak jószágkormányzója volt, 11 gyermeke közül Weidlich Pál volt a legkisebb.³ Iskoláit Szombathelyen végezte, ezután kereskedelmi pályára lépett, valószínű kalandvágy miatt választotta ezt a szakmát.⁴ Tanulóéveit Bécsben töltötte, a Maria Hillerstrassén, Josef Voigt „zum schwarzen Hund” csemegeüzletében.⁵ 1881-ben jött Miskolcra, s Máhr Károly boltjában lett üzletvezető.⁶

¹ Thurzó Nagy L. 1965. II. k. 34.; Tóvári J., 1984.; Dobrossy I., 1994. 264–266.; Dobrossy I., 2003. 10. sz. 20.; Dobrossy I., 1993. 225. sz. 5.; Komáromy J., 1972. 36.

² Faragó T., 1996. I. k. 131–132.

³ Ellenzék XI. évf. 139. sz. 1912. december 3. 4.

⁴ Thurzó Nagy L. véleménye mellett szól az, hogy ebben az időben nem volt teljesen megszokott Weidlich Pál pályaválasztása, az ő társadalmi rétegében. A lateiner családok többsége megmaradt birtokai igazgatásánál, vagy „jogászi” tevékenységeket folytatott.

⁵ Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum Ad. 6. 95.

⁶ Máhr Károly 1830 és 1885 között élt Miskolcon, egy kereskedődinasztia 3. generációját képviselte. Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és névjegyzékének 1892-es kiadása szerint 40 fűszerkereskedő volt bejegyezve Miskolcon, köztük olvashatjuk Máhr Pál nevét is. Máhr Pál a város főutcáján hatalmas üzletházat épített. Apja, Máhr Nándor volt a „Fekete kutyához” fűszerkereskedés korábbi tulajdonosa. Az üzletet 1756-ban alapították a Máhr-házban. (Széchenyi u. 35.) Dobrossy I., 1995. II. k. 186–189.

1890-ben Baross Gábor közmunka- és közlekedésügyi, kereskedelemügyi miniszter külföldi tanulmányi ösztöndíját nyerte el a fiatal Weidlich. Ennek kapcsán több országban vizsgálhatta a kereskedelmi viszonyokat, tapasztalatot szerezhetett és megalapozhatta üzletkörét, kapcsolatokat építhetett ki külföldi kereskedőcégekkel. Írásos jelentése 1891-ben nyomtatásban is megjelent.

A jelentés, mint forrástípus kevésbé kutatott, így szolgálhat új adalékokkal a gazdaságtörténetek számára. Nemcsak megvilágítja a magyar külkereskedelmi kapcsolatokat, hanem bepillantást enged a korabeli kereskedelmi viszonyokba, s nem elhanyagolható módon egy kereskedő gondolatmenetébe, üzletvezetésébe, elképzeléseibe. Az írásos jelentés bevezetőjében úti céljait, célkitűzéseit vázolja. Mivel a nyugati piac telített, kelet felé indult, abban a reményben, hogy itt inkább találhat új kiviteli piacokat. Felkereste Belgrád, Saloniki, Athén, Alexandria, Smyrna, Konstantinápoly és Bukarest városát. A bolgár kereskedelmi viszonyokat egy ottani kereskedő ismertette meg vele. Mindenütt a legismertebb cégekkel vette fel a kapcsolatot, s mint írja: „célul tűztem ki magamnak kipuhatolni azt, hogy hazai termékeinkből hol és mit lehetne értékesíteni, továbbá tanulmányozva a felkeresett városok kereskedelmi viszonyait s az ottani lakosságnak szükségleteit”. Jelentése egy általános és egy konkrét részt foglal magába. Beszámol a kereskedelem keleti irányulásáról, ám csak üvegáru, vas- és acélrudak, nyers vasárúk, kikészített bőrök, erdélyi pokrócok, szesz, cukor, bor, ásványvíz, nagyon kevés liszt, s még néhány jelentéktelenebb áru jut el a Balkán-félszigetre és azon túlra.

Weidlich szerint Magyarországnak több olyan árucikke is van, amelyekkel nem csak a Balkán-félszigeten, hanem már egész Levantén sokkal nagyobb üzletet tudnának csinálni, mint az ténylegesen történik, „de kereskedőinknek, helyzetük laza felfogásánál, kevés igyekezetük és a vállalkozási szellem hiányánál fogva, ezen cikkekből eredő haszon is más országoknak tapasztalt és körültekintő kereskedőinek zsebébe ömlik.” Példának hozza fel a magyar cégek keleti irányú érdektelenségét, és hogy nem reagálnak a külföldi megrendelőkre. Felhívja a figyelmet arra is, hogy a keletre szállítók mindenképp vegyék figyelembe az ottani ízlést, szokásokat, ha valamit el akarnak adni. A rossznak hitt keleti hitel óvatosság mellett vállalható – írja, emellett a császári és királyi osztrák–magyar konzulátushoz mindig lehet fordulni felvilágosításért az egyes cégek hitelképességéről. Ezen kívül néhány bizományossal (összekötővel) is érdemes felvenni a kapcsolatot. Mindezek mellett a legnagyobb akadályozója a kelet felé való kereskedelmi terjeszkedésnek a magyar szállítási tarifák, melyek jóval magasabbak, mint pl. a német fuvarok. A második részben városonként írja le tapasztalatait Weidlich. Hiteles képet kapunk az 1800-as évek végi kereskedelmi kapcsolatokról, azon belül az export tevékenységről. A keleti-balkáni, észak-afrikai, közel-keleti kereskedővárosokat részletesen bemutatja. Megtudjuk, hogy miket és honnan exportáltak, milyenek voltak a hitelviszonyaik, és milyen lehetőségek várnak a magyar kereskedőkre ezekben a városokban.

Két évvel tanulmányútja után 1892. június 5-én eljegyezte Fűrész Ferenc, a városi közgyűlés egyik tagja lányát, Idát.⁷ Az esküvői ceremóniát díszes násznép tisztelte meg, akik 16 magánfogaton vonultak az evangélikus templomban tartott szertartásra. A násznép sorában a városi vezető réteg színe-java képviseltette magát, mint pl. Lichtenstein József és neje, Darvas Malvin, Radvány István királyi tanácsos, kamarai elnök, özv.

⁷ Borsod, XXVI. évf. 23. sz. 1892. június 9. 3.

Kubacska Istvánné, Szabó Béla és neje, dr. Singer Henrik s még sokan a barátok, rokonok közül. A fiatal párt Zelenka Pál püspök, főrendiházi tag eskette.⁸

1896-ban, a millenniumi kiállításon, boraival kiállítási érmet nyert,⁹ 1900-ban a párizsi világkiállításról pedig díszoklevéllel tért haza. 1897-ben nagy veszteség érte, fia meghalt. Ekkortól 1906-ig minden évben nagyobb külföldi utazást tett a család.

Társadalmi szerepének, súlyának első jele saját ösztöndíj alapítása volt a miskolci kereskedők szakmai előmenetele megsegítésére. Ezért a kereskedelmi miniszter elismerésben részesítette.¹⁰ 1903-tól három éven át 300 koronát ajánlott fel a Kamarának, hogy fiatal kereskedősegek külföldi tanulmányújtát finanszírozza. Indoklásként említette a Baross Gábor-féle utazási ösztöndíját, amely jelentős mértékben hozzájárult kereskedelmi ismeretei gyarapításához, a kereskedői pályáján való elindulásához. Ösztöndíjára az árukereskedéssel foglalkozó alkalmazottak jelentkeztek. A jelentkezők közül ő maga választotta ki azt, aki tanulmányútra indulhatott. Az ösztöndíjnak jelentést kellett tennie útjáról.

A pályázók átlagéletkora 25 év volt, ebből kettő több mint 10 éve foglalkozott kereskedéssel. Eltérő iskolai végzettséggel rendelkeztek, 4-ből 3 kereskedő rendelkezett alapfokú minősítéssel. (A századfordulón került középpontba a szakoktatás hiánya, illetve elégtelensége. A kereskedői pálya kapcsán is kiemelkedő helyen szerepelt ez a probléma, melynek csak a háború után kezdődhetett el a feloldása.¹¹)

Úti céljuk minden esetben Európa volt, főként ausztriai és német városok. Ez mutatja azt, hogy a kereskedők nagyon kis százaléka szándékozott kapcsolatot tartani a távolabbi országokkal. Jobban érdekelte őket a közeli német városok fejlettsége. Az első évben a pályázatot Klein Ignác 25 éves kereskedősege nyerte el. A kamarától igazolványt kért, ezzel bizonyítva, hogy mint kamarai küldött tesz tanulmányutat Németországban. Úti programja olyan városokat érintett, mint Bécs, Brünn, Reichenberg, Krefeld, Berlin és Zürich. Nyersáru-beszerezés gazdaságos feldolgozását, munkás- és pénzvviszonyokat vizsgált. A levéltár anyagában fellelhető az összes levelezőlap és kísérőlevél, melyeket az egyes városokból küldött a Kamarának. Visszatérte után, Weidlich Pál kérése szerint, jelentést készített útjáról, melyben tapasztalatait, élményeit írta le.

Beszámolója ugyanolyan forrásértékkel bír, mint a pályázatkíró Weidliché a 19. század végén. Egykorú megfigyelést ad a magyar kereskedelem helyzetéről, a külföldi kereskedelemmel való összehasonlításáról, a magyar kereskedők megítéléséről. Újabb bizonyossággal szolgál arról, hogy a századforduló embere mennyire fontosnak tartotta a szakoktatás kérdését, s ebben látta a magyar kereskedelem felemelkedését. Feleleveníti a külföldi tapasztalatait, dicsérve a külföldi kereskedő intelligenciáját, a főnök-beosztott viszony harmonikusságát. Megosztja rossz tapasztalatait is: „...tanulmányutamban érintett országok mindegyikében megegyező volt fogadtatásomban általuk éreztetett titkolózás és féltékenység mindannyiszor, valahányszor magyar voltomra hivatkozva, látási és tudási vágyamat akartam a külföld gyáraiban tapasztaltakkal kielégíteni. ...készségükben csak tartózkodóbbá, csodálatosan kétségbe ejtette őket és bennem a magyar kereskedelem spionját, titkuk veszedelmes ellesőjét látták. Tehát fényes beigazolása annak, hogy mennyire tudatában vannak kereskedelmünk gyarlóságának, s annak sötétsége, ha rajtuk állna annak állandó tehetetlenségben vergődése, mily érdekes calculus az ő üzleti

⁸ Borsodmegyei Lapok, XII. évf. 68. sz. 1892. augusztus 23. 2.

⁹ Borsodmegyei Lapok, XVI. évf. 95. sz. 1896. november 20. 2.

¹⁰ Szabadság, 1903. március 21. „Újdonságok” rovat

¹¹ Kereskedő Ifjak Lapja, 1906. október 1., Schack B. 1907., B.-A.-Z. m.Lt. IX. 201.

számításaikban.”¹² A segéd a következőkben a részletes útleírását tárja a kamara elé. Elismeri az üzletek magas színvonalát, az üzleti alkalmazottak iskolázottságát.

Érdemes összevetnünk Weidlich Pál és Klein Ignác jelentését. A két tanulmányút között 13 év telt el, s mód nyílik a két írás alapján megvizsgálni a kereskedelmi viszonyok alakulását, a magyar és a külföldi kapcsolatok átalakulását. A két bevezetőben sok hasonlóságot fedezhetünk fel. Mindkét kereskedő észleli a magyar viszonyok elmaradottságát, a külfölddel szembeni lemaradást. Weidlich indokolja úti céljának megválasztását: azért indul kelet felé, mert itt van lehetőség új piacok létrehozására, újabb kereskedelmi kapcsolatok kiépítésére. „Hogy keleti kereskedelmünk eddig csak ennyire terjedt, azt első sorban annak tulajdonítom, hogy iparunk kezdetlegességénél fogva nincs még annyira kifejlődve, hogy hazai szükségletünkön túl is produkálna, mi több, még azt is alig néhány cikkben tudja fedezni, miért is gyárainknak egyelőre nem áll érdekükben külföld felé törekedni, mert csekély készítményeiket itthon, vámtarifáink által némileg védve a külföldi versenytől, sokkal jobban tudják értékesíteni, mintha azt külföldre küldik, különösen kelet felé, hol a Levantén az összes európai államok kereskedelmi versenye egymás ellen küzd.”

Klein az ország nehéz anyagi helyzete mellett felveti a szakoktatás problémáját is, mint egyik okát a magyar kereskedelem elmaradottságának: „...nemcsak a pénz az egyedüli rugója a külföld kifejlett kereskedelmének, hanem az ifjú nemzedék rendszeres és practicus előkészítése a gyakorlati életre képezi azt az erőt, mellyel a külföld mostani magaslatára emelkedett.”

A két jelentés tartalma viszont meglehetősen eltérő, mind az úti célok, mind a célkitűzések tekintetében. Weidlich kelet felé indult, új piacokat és új partnereket keresve, Klein pedig a német kereskedelmi viszonyok vizsgálatára vállalkozott. Mindketten városonként, külön gyűjtötték egybe tapasztalataikat. Weidlich beszámol arról, hogy az egyes városok mely országokból importálnak termékeket, Klein Ignác ezzel szemben a helyi kereskedelmi életet taglalja, a belkereskedelmi viszonyokat vizsgálja. Ír a külföldi kereskedők szakképzettségéről, jellemzi az üzletek külső és belső megjelenését, a kereskedők vevővel szembeni bánásmódját, összehasonlítva a hitelviszonyokat.

A két jelentés alapján következtethetünk a kereskedelem korszakonkénti prioritásaira: az 1800-as évek végén új piacok, kereskedelmi kapcsolatok kiépítése volt a cél. Egy évtizeddel később viszont már előtérbe került a kereskedők szakképzettségének problémája. Akkor és ma is, a szakképzett szakember jelentette a kulcsot az európai gazdaságba való bekapcsolódáshoz.

A Weidlich család 1906-ban építkezett Lillafüreden, a Hámori-tó partján. Ebben az évben lett a családfő az Osztrák–Magyar Bank miskolci fiókintézetének váltóbírája, az 1908-as év végéig. Jelölése azért volt lehetséges, mert ebben az évben meghalt Máhr Pál, a korábbi tag.¹³ 1909-ben január 3-án született Laci fiuk és ugyanazon évben november 22-én Idus, a kislány. Ettől fogva a nyarat évenként nyaralójukban töltötték, sőt a gyerekek karácsonyi vakációjára – ünnep második napjától újévig – a téli ródli és a tavon korcsolyázás örömeit is itt élvezte együtt a család.¹⁴ Weidlich Pál 1895 és 1901

¹² B.-A.-Z. m.Lt. IX. 201. 1650/903

¹³ B.-A.-Z. m.Lt. IX. 201. 54/1907.

¹⁴ A Weidlich-villa emlékkönyve (magántulajdonban).

között a Magyar Turista Egyesület pénztárnoka, ellenőre (1901–1902) majd 1908-tól alelnöke volt.¹⁵ A Borsodi Bükk Egylet másodalelnöke, amely 1894-ben alakult a „Miskolci Athletakör Turista” osztályából, mint a Magyar Turista Egyesület egyik osztálya. 1898-ban adták ki az első „Bükkvidéki Kalauzt”, a Bükk hegység első turistatérképét. Az egyesület építette fel 1900-ban a hámosi Dolha-tetőn a Zsófia-tornyot. Emellett 4 csónakot tartottak a Hámosi-tavon a nyaralók és kirándulók részére. Kirándulásokat szerveztek, ezeket a miskolci lapokban közzé is tették, illetve Bükköt ismertető felolvasásokat tartottak. Az egylet elnöke báró Vay Elemér, tagjainak száma 200 fő volt.¹⁶

Weidlich Pál 1910-ben kérvényt nyújtott be a Kossuth és Deák (ma Déryné) utcát egybekötő és a Széchenyi utcával párhuzamos új utca megnyitására. A városi tanács a mérnöki hivatalt kérte fel, hogy helyszíni szemle útján állapítsa meg, hogy a magántelkekből hány négyszögölt vennének el. A továbbiakban az építési bizottság tárgyalta az ügyről.¹⁷

1911-ben a városi virilisek között találjuk Weidlich nevét. A legtöbb adót fizető Schrecker S. Lipót volt, 4417,68 koronával, Weidlich a 33. helyen van, 1571, 02 koronával, apósa az utolsó előtti a felsorolásban, Fűrész Ferenc neve mellett 790, 80 korona áll. Sikerült megelőznie apósát, ami vagyona gyarapodására utal, s felemelkedését alátámasztja.¹⁸

A Széchenyi u. 20. szám alatti épület 1912-ig a Weidlich család tulajdona volt. Ez az egyemeletes kereskedő-polgárház lakó- és üzletházként funkcionált. Az épület reliktumként őrzi a 19. századi városi polgárság lakóház-eszményét. Már az 1686-os törökadó névjegyzékben is találkozunk vele, a 18. század első felében a város tulajdonába került a telek, ezután görög kereskedők szereztek meg, s a földszinten ruhaüzletet alakítottak ki. (Napjainkban is ezt találunk benne.)

1912-ben készült el a szemközt épült palota, a korabeli Miskolc egyik leglátványosabb üzletháza és bérháza, ahová a Weidlich család átköltözött. Mellettük a telek hátsó traktusán egy zsidó borkereskedőt és Ungár József képfestő műhelyét jegyezték fel, majd a ház leghíresebb tulajdonosa a Szeremley család volt a két világháború között.¹⁹ 1912. március 11-én 73 éves korában halt meg apósa, Fűrész Ferenc, aki évtizedekig vezető alakja volt a miskolci kereskedővilágnak. Kereskedelmi tanácsosként jelentékeny szerepet játszott a város gazdasági életében. A társasági élet népszerű tagja volt, komoly, kiváló szaktudású kereskedőként ismerték Miskolcon.²⁰ Decemberben újabb gyásszal kellett megbirkóznia a családnak, édesanyja 84 éves korában elhunyt Szombathelyen. Borsod megyében, Kemely-pusztán lakott és Miskolcon is széles körben ismert volt.²¹

1913. szeptemberében avatták fel azt a bükki pihenőt, mely Weidlich Pál nevét viselte. A Miskolci Naplóban Radó Sándor írt az eseményről, a kiránduló társaság sétáját írta le a pihenőig. A túrát Túry József vezette, Weidlich sógora. A társaság hajnalban családostul, gyerekestül vágott neki a sétának, s reggelizés közben avatták fel az erdei

¹⁵ A magyar hegymászás és turizmus arcképcsarnoka, <http://www.fsz.bme.hu/mts/mhk/csarnok/w/weidlip1.htm>

¹⁶ Szendrei J., 1911. IV. k. 648–649.

¹⁷ Miskolcz 1910. évf. 78. sz. 2–3.

¹⁸ Ellenzék X. évf. 138. sz. 1911. nov. 28. 4. ltt jegyzem meg, hogy a szakirodalom szerint csak az 1920-as évektől találjuk a város legtöbb adót fizető polgárai között. Az említett újságcikk bizonyítja, hogy az állítás nem teljesen pontos. Igaz ugyan, hogy még a „nem túl előkelő” 33. helyen áll, mégis a pontatlan megállapítás azt feltételezi, hogy Weidlich csak a háború után került fel a város vezető rétegébe.

¹⁹ Dobrossy I., 1995. 148–150.

²⁰ Ellenzék, XI. évf. 30. sz. 1912. március 12. 3.

²¹ Ellenzék, XI. évf. 139. sz. 1912. dec. 3. 4.

pihenőt. Ez egy tömör, vasbeton ülőkékkel ellátott, kőből épített tűzhely volt, melyen akár harminctagú társaságnak is megfőzhatték a paprikást.²² 1914-ben a kereskedőt a kereskedelmi esti szaktanfolyam felügyelő bizottságának tagjává választották.²³ Ebben az évben a húsvéti ünnepek egyik legjelentősebb eseménye Miskolcon a művészi plakát-kiállítás megnyitása volt. A vármegyeháza nagytermében a kiállítás április 12-én nyílt meg, s egy hétig látogathatta a közönség. Célja, hogy az iparművészet térhódítását bemutatassák a kereskedelmi életben. Akkoriban már minden gyár, s a nagyobb cégek is ízléses és művészi plakátokon igyekeztek a legfőbb árucikkeikre, üzleteikre felhívni a figyelmet. A magasabb színvonalú plakátokat hivatásos művészek, tervező iparművészek készítették. „A miskolci plakátkiállításnak legnagyobb jelentősége, hogy a művészi plakátokra felhívja a város kereskedőinek a figyelmét.” A leghíresebb a Halász-Hradil műhely volt ebben az időben. Egész fallal szerepeltek a kiállításon.²⁴

A miskolci cégek kirakattal, sátorral, szoborészlettel vettek részt a tárlaton. Weidlich Pál cége „az utca felőli egyik sarokban van elhelyezve, Pataky Rezsőnek, a csemege osztály vezetőjének hatásos csoportosításával. Van itt minden, ami szem-szájnak kellemes. Itt vannak a cég által képviselt Eszterházy-pezsögökön kívül a világhírű Bacewsky snapszok, majd Weidlich saját töltésű, messzevidéken híres tokaji aszú és szomorodni borai. Konzervek, sajtok, gyümölcsök olyan elrendezésben, hogy lehetetlen meg nem áhítani. Mint értesültünk, a kiállítás bezárásakor az ízletes csemege-kiállítást a Weidlich Pál cég a kiállítás rendezőségének rendelkezésére bocsátja, a közönség közti szétoztás céljaira.” A fűszerkereskedőn kívül részt vett még a kiállításon Szántó Mór ruhakiállításával, Gerhard cipőkereskedő, Rosenberg Gyula, híres kelengyéivel, Pick Jakab egyedi bútoraival.²⁵

Ebben az évben tette le felesége az önkéntes ápolónői vizsgát. A vizsgán dr. gróf Haller József országgyűlési képviselő, a Vörös Kereszt Egylet központjának megbízottja elnökölt. Ünnepléses felavatáson többedmagával vehette át az oklevelet és a karszalagot.²⁶ Fűrész Ida tevékenysége jól példa a városi elit tagjai feleségeinek életvitelére. Amennyire a férj a gazdasági élet kiemelkedő tagja, olyannyira támogatja férje társadalomban betöltött szerepének elfogadottságát felesége.

1915-ben Weidlich tisztátalan körülmények között belekeveredett egy országos méretű bűnügybe. Március 21-én a Miskolci Napló cikke szerint azon szállítók ellen háborodott fel az ország közvéleménye, akik „megesalva a kincstárt, olyan ruha- és ételnemüket szállítottak”, melyek a katonának kárára voltak. Az egész ország felzúdult az ügy miatt, s magát a szállítási, ellenőrzési rendszert is hibáztatták. „Senki sem vette észre, hogy a bakancs papírból van, a posztó pamutból, a zsír valami kotyvalékból, s így tovább?!” A felháborodás nemcsak a hazafias érzések, a katonákba vetett hit miatt tört ki, hanem amiatt is, hogy így sok becsületes kereskedő és iparos terelődött gyanúba.²⁷ Egy hónappal később Miskolc is érintetté vált az ügyben, Budapest, Szeged, Debrecen és más városok mellett.

Április 17-én a Miskolci Napló egész oldalas cikke tárgyalta a hadseregszállítók ügyét. Kolozsvár példáját hozta fel, ahol súlyosan elítélték a panamistákat, és az egész magyar ipar és kereskedelem megrontóit látták bennük. Miskolcon még csak most rob-

²² Miskolczi Napló, 1913. 13. évf. 223. sz. 2.

²³ B.-A.-Z. m.Lt. IX. 201. 799/1914.

²⁴ Miskolci Estilap, XXIII. évf. 85. sz. 1914. április 15. 1.

²⁵ Miskolci Estilap, XXIII. évf. 87. sz. 1914. április 17. 2.

²⁶ Miskolci Estilap, XXIII. évf. 92. sz. 1914. április 23. 3.

²⁷ Miskolci Napló, XV. évf. 66. sz. 1915. március 21. 2.

bant ki az ügy, még senki nem tudott semmit, „éjszakai megidézések, letartóztatások híre röpköd itt az emberek között.” Ám a cikk írójára „rövidesen az a nehéz és szomorú feladat jut, hogy ezt a lokális szenzációt minden részletében kitergessük a nyilvánosság elé. Nehéz és szomorú feladat, mert nem akartunk soha hinni és nem szívesen hisszük most sem, hogy e városban is akadhatnak polgárok, kik a harcban vérző édes testvéreink rovására spekuláltak és üzérkedtek a maguk zsebének megtömésére. ...Egyesek gonoszságaiért nem bűnhődhetnek ártatlanok –, mondotta a határozat indoklásában a polgármester, aki a legerőteljesebben védte a magyar ipar és kereskedelem tisztaságát a bűnösökkel szemben. Aki vétkezett, bűnhődjék. ... Ha miskolciak vétkeztek, ezek cselekedete nem lehet erkölcsi tükre az egész városnak, nem szabad a bűnösökről szétfröcsösenő sárnak tisztességes egzisztenciákat beszennyezni.” Az újság következő oldalán a királyi főügyész helyettesét és a rendőrkapitányt szólaltatták meg az ügy kapcsán. „Ma reggelre újabb, megdöbbenést keltő szenzáció történt ... tegnap éjszaka 12 óra előtt ismét három közismert helybeli kereskedő került a rendőrség elé. Az illetőket éjszaka felidéztek a rendőrségre és egész éjszaka folyt a kihallgatásuk. – Az illetők ma, pénteken délben még mindig a rendőrségnél vannak és folyik tovább a vizsgálat.”²⁸

A letartóztatott kereskedőknél házkutatásokat tartottak, vagyonukat zár alá helyezték.²⁹ Bulyovszky Gusztáv királyi főügyész helyettes biztosította a Napló munkatársát, hogy amint „a nyomozat meg fogja engedni, a közönség – a megengedhetőség szerint – a sajtó útján tájékoztatva lesz.” Mivel az ügy rendkívül fontos és nagy horderejű, ezért a vizsgálatról idő előtt semmit sem akarnak kiszivároztatni. A rendőri vizsgálatot vezető dr. Rimóczy József is ugyanezeket ismételte meg. A következő nap megjelenő helyi sajtóorgánumban az előző naphoz hasonlóan két cikk is megjelent a 'hadseregcsalókról'. A központi bizottság is elítélte az esetet, s „kemény szavakkal sújtottak le azokra, akik a maguk jogtalan meggazdagítására használták fel sok magyar testvérünk nehéz kálváriáját, a háborút.” Tarnay Gyula főispán feltételezte, hogy alapos indokokkal folytak a vizsgálatok, az igazságszolgáltatás közegei mérlegelték a helyzetet, nehogy valakit ártatlanul megbélyegezzenek.

A cikkből kiderül, hogy Budapesten és Miskolcon egyaránt névtelen feljelentések alapján nyomoznak. A miskolci polgármester, Nagy Ferenc szerint ezeket a névtelen leveleket fenntartással kell kezelni. Elmondta, hogy a miskolci nyomozásokat a katonai hatóság végzi, a miskolci rendőrség bevonásával.³⁰

Sugár Ignác szintén cikket jelentetett meg a Naplóban „A kereskedő becsülete” címmel. Nemcsak reagált a városi hadiszállító családokra, de hangsúlyozta az együttműködés erejét, elítélve az osztályharc bármely formáját. Miskolcon minden társadalmi réteg gazdasági léte, társadalmi helyzete és súlya attól függ, hogy milyen állapotban van a város kereskedelme és ipara.³¹ Az újság később tájékoztatta az olvasókat a vádtanács döntéséről. Ekkor nevezik meg először nyilvánosan is az ügy vádlottjait: Tandlich Ármán, Willhelm Herman, Bloch Ármán, Weidlich Pál, Nagy Miklós és Berczy Sándor miskolci lakosok, s valamennyi vádlottat előzetes letartóztatásba helyezték.³² A határozattal szemben ők tiltakozással éltek a kassai királyi ítélőtáblánál, amely ezt elutasította.³³ Május 13-án „a hat terheltet délután 3 órakor a miskolci királyi ügyészség

²⁸ Miskolczi Napló, XV. évf. 87. sz. 1915. 3.

²⁹ *Thurzó Nagy L.*, 1965. XII. k. 39.

³⁰ Miskolczi Napló, XV. évf. 88. sz. 1915. 3.

³¹ Miskolczi Napló, XV. évf. 89. sz. 1915. 2.

³² Miskolczi Napló, XV. évf. 91. sz. 1915. 2.

³³ Miskolczi Napló, XV. évf. 102. sz. 1915. 2.

átkísértette a pécsi honvédkerületi hadbírószághoz, ahova egyidejűleg az összes iratok áttétettek.”³⁴ A vizsgálóbíró Tandlich Ármin kivételével a letartóztatottakat szabadlábra helyezte, de a törvényszék vádtanácsa a letartóztatást valamennyiükkel szemben fenntartotta.³⁵ A kassai törvényszék 1915. december 31-én tárgyalta az ügyet, a résztvevők közül egyedül Tandlich Ármint találták bűnösnek. A vád szerint a katonai barakképítések körüli vesztegetések részese volt. 3 évi börtönt és 3000 korona pénzbüntetést kapott³⁶, amit a Kúria április 19-ei döntése értelmében 5 évre és 5000 koronára emeltek fel.³⁷

Június 15-én egész oldalas cikk emlékezik meg a hadseregszállítók rehabilitációjáról: „...Weidlich Pál, Nagy Miklós és Berzy Sándor kereskedők a miskolci piacon 20-25 évet meghaladó üzleti működésük közben az inkorrekttségnek még csak az árnyékára sem szolgáltatottak a legcsekélyebb okot....A tisztességet nem lehet egy negyed századon keresztül szimulálni, akiknek naponta sok száz üzletet kell ugyanúgy lebonyolítani, hogy ugyanazzal az üzletféllel másnap nyílt arccal és nyugodt lelkiismerettel újabb üzletre ismét szembe állhasson. ...Weidlich Pál, Nagy Miklós és Berzy Sándor kereskedők ellen a vizsgálatot a kassai királyi ügyészség május 31-én kelt végzésével teljesen megszüntette, mivel nem talált a lefolytatott hosszú vizsgálat alatt legkisebb okot sem arra, hogy őket vád alá helyezze. A határozat tizenegy ívre terjedő megokolásában nyomatékkel van kifejezve, hogy a katonai élelmezési raktár részére általuk szállított összes áruk: minőség, mennyiség és árak tekintetében teljesen kifogástalanok és a legjobban megfelelők voltak.... Weidlich Pál, Nagy Miklós és Berzy Sándor emelt fővel viselték a méltatlan szenvedéseket. És most emelt fővel foglalhatják el ismét a társadalomban azt a helyet, melynek eddig is egész életük tisztességes munkájával csak tiszteletet és becsülést szereztek.”³⁸

Az első világháború a Weidlich családot is sújtotta, majdnem eladósodtak. A húszas években az anyagi biztonság visszaállításáért küzdött a családfő. A harmincas években sokszor találkozunk a nevével, legtöbbször karitatív tevékenysége, segítő szándékának méltatása kapcsán. 1928. augusztus 20-án ünnepelték először a család hármori villájában a Weidlich-házaspár házassági évfordulóját, a 36.-at. Kb. 40 fős ünnep volt ez, s ezentúl minden évben, a villában, a szeretetnek ebben a valóságos templomában ülték meg e jeles eseményt. 1926–28-ban a családfő az adófelszólamlási bizottság rendes tagja lett, ám 1929 januárjában lemondott erről: „... tekintettel sokoldalú elfoglaltságomra nincs módomban a sok időt igénybe vevő tárgyalásokon megjelenni. Tisztelettel kérem Méltóságodat [a polgármestert] hogy ezen megbízatástól engem felmenteni és helyettem egy póttagot behívni méltóztassék.”³⁹

1929-ben, egy évig, Weidlich a 7. Honvéd Híradó Század Közétkezési Bizottságának megbízható, szállítóképes cége volt.⁴⁰

1930-ban tudósít egy újságcikk a fűszeres adománytételéről. Weidlich Pál 100 mázsa burgonyát osztott szét a miskolci szegények között. Mindezzel 400 családot segített meg a kereskedő. A polgármester a burgonyautalványok ajándékozásával a szociálpolitikai és kulturális ügyosztályt bízta meg, amely a rendelkezésére álló készlet keretein belül

³⁴ Miskolczi Napló, XV. évf. 109. sz. 1915. 5.

³⁵ Thurzó Nagy L., 1965. XII. k. 39.

³⁶ Miskolczi Napló, XVI. évf. 1. sz. 1916. január 1. 5.

³⁷ Miskolczi Napló, XVI. évf. 93. sz. 1916. április 20. 3.

³⁸ Miskolczi Napló, XVI. évf. 138. sz. 1916. 3.

³⁹ B.-A.-Z. m.Lt. IX. 201.7896/1932.

⁴⁰ B.-A.-Z. m.Lt. IX. 201.13752/1929.

3-nál több gyermekkel bíró családok részére az igényjogosultaknak az utalványokat kiadta. Weidlich maga osztotta ki a bérpalota udvarán adományát. A polgármester mind ezért köszönetét fejezte ki, s mint írja: „komoly a meggyőződés, hogy ez adományt a város közönségének megértő áldozatkészsége folytán további adományok fogják követni s így az a sor, amelyet a Miskolci Pénzintézetek 10 vagon szén adományozásával megnyitottak, még bővílni fog a tehetősek áldozatkészsége folytán.”⁴¹

Weidlich Pál fűszerkereskedőnek három ingatlana volt: a Deák Ferenc utcában, az 5. számú ház (ez csak az ő nevének volt), a Hunyadi utca 1. számú földszintes ház, melyet nejével közösen birtokoltak. (Korábbi tulajdonosa a református egyház főgondnoka, Mikuleczky István volt.) Miután házát átalakították, s jelentős bontással megváltoztatták a homlokzatát, megvette a család. Üzletek voltak benne az épület lebontásáig.⁴² Emellett az ő tulajdonukban volt az általuk felépített Széchenyi utca 19. szám alatti bérpalota.⁴³ Ingatlanai is bizonyítják előkelő helyét a város társadalmának vezető rétegében.

1931. augusztus 20-án két alkalomból is ünnepet ült a Weidlich család. Ekkor volt Pali bácsi és Ida néni 39. házassági évfordulója, s ekkor jegyezte el egymást Weidlich Ida, a házaspár lánya és Demes Béla. (A másik Weidlich gyerek, László épp amerikai tanulmányúton volt.) 1932-ben tartották meg az esküvőt. Demes Béla tervezőmérnökként ismeretes a város történetében, a háborút megelőző években a mérnöki hivatal vezetője. 1944-ben, a nyilas hatalomátvételtől került Miskolc élére, ám a következő évben elmenekült.⁴⁴

Weidlich tagja volt a Tapolcai Fürdő Rt. bizottságának is, erről 1934-ben mondott le. A második világháború alatt a családfő naplórásba fogott, gondolatait villájának vendégekönnyvébe írta le. A sorok egy idős, ám szellemileg még friss ember személyiségéről tanúskodnak, emellett képet kaphatunk a háború alatti életéről, a háború megéléséről. Tudjuk, hogy a családfő naplót is írt, de ennek hollétéről még nincs tudomásunk. Alábbiakban a vendégekönnyvből idézek:

„1862–1942. aug. hó 20.

Az Úrnak napja ez! Menjünk az Úr elé örvendezéssel és magasztaljuk az ő szent nevét hálaadással!

Amiért annyi imádságot mondottunk el titkon és nyilvánosan; Istennek hozzánk való nagy kegyelméből: valóság lett! Házasságunk 50 éves évfordulónapján, szeretteinkkel együtt, hálaünnepet mondunk és tartunk. Most jöttünk az Úrnak házából, a hámosi templomból, hol hálát adtunk Istennek, hogy e napot nekünk adta. Hiszen boldogságunkból csak egy hiányzik. A mi szűkebb családjunk tagjai közül távol van szeretett László fiúnk, ki katonai szolgálatot teljesít az orosz fronton, de itt van a lelke és hisszük, hogy velünk együtt ünnepel.

Miről emlékezzünk e jeles napon az 50 éves múltból? Emlékezzünk a sok tervről, melyet kitermelt ifjúságunk ideje? Vagy a sok sikerről, melyet Isten kegyelméből munkáséltünk elért? Emlékezzünk a fáradságokról, amiken keresztül vágyaink eléréséért áldozatot hoztunk? Emlékezzünk a csalódásokról, az élet nehézségeiről, amelyek újabb küzdelemre sarkalltak? Hiszen mindezekben lett gazdaggá az Isten áldása rajtunk. Emlékezzünk a tisztelőtről, amellyel körülvesznek az emberek, akik ismerik tiszta családi életünket; a megbecsülésről, amellyel elismerik sok küzdelemmel és áldozattal vívott közéleti munkásságunkat. Mindezekért csak hálát tudunk adni a jó Istennek, hogy ezt a munkát bízta reánk és ennek a munkának elvégzésére adta az ő nagy segéd-mének.

⁴¹ Reggeli Hírlap, 1930. 39. évf. 29. sz. 8.

⁴² Dobrossy I., 1996. 3. k. 161.

⁴³ Földes L., 1943. 111–112.

⁴⁴ Dobrossy I., 2002. 9. k. 276.

50 esztendő! Mikor egymás kezét akkor megfogluk, egy szép élet ideái voltak a szívünkben: most azok, mint édes emlékek borulnak reánk és aranyozzák be életünk napjait. Most újra érezzük a kézzsorfítást, amikor nehéz napok járnak felettünk és érezzük most is a kézzsorfításban a biztatást, a vigasztalást és a bátorítást. Érezzük most is az édes, boldog napok kézzsorfítását, mert ezek az egymás iránti szeretetet, hűséget és boldog szolgálatot jelentették, mint 50 éves házasságunk, családi éltünk áldásait.

Miről emlékezzünk? Emlékezzünk kedves két gyermekünkről, akik szívünkről szakadtak le, elmúló életünkből váltak ki. Körülvettek kacagással, vidámsággal. Amint múltak éveink, bennünk megújult, megifjodott elmúló életünk. Bennük virágozott ki annyi édes reménységünk, valósult meg annyi boldog álmunk. Ezek a jó gyermekek! Ezek a mi dicsekedésünk és büszkeségünk!

A mi unokáinkról emlékezzünk. Kedves László fiunk és Gizike menyünk bájos leánygyermekünkről, drága Iduska leányunk és Béla vejünk fiúgyermekéről. A mi kedves Gizike leány és András fiú unokánkban élünk tovább. Isten csodálatos szeretete megadta nekünk azt is, hogy boldogan láthassuk meg azt, hogy családjuk ő bennük tovább fog élni.

Kedves rokonainkról emlékezzünk, akik annyi szeretettel vetek körül eddig is mind örömeinkben, mind életünk nehéz napjaiban való együttérzésükben.

És mindezekért ma hálát adunk az Istennek és forró köszönetet mondunk mindenkinek, aki nekünk e boldog emlékezés napján velünk érez és nekünk örömet szerzett szeretetteljes megemlékezéssel.

Amíg élünk még, mindig hálával áldjuk az Istent e nap minden boldog emlékével, amelyet ide feljegyeztünk.

Az 1943. évi augusztus 20-a, mint az 51dik házassági évforduló, az orosz bolsevista veszedelem elleni harc véres zivatara között ért bennünket. Az 1943. évi februári Leningrád körül kezdődött nagy orosz offenzívában, a katonai hatóság által megállapított tény szerint kedves László fiunk eltűnése miatt, sorsáért, életéért való kínzó fájdalomunk borította el emlékezésünket szomorú bánattal.⁴⁵ Erőért, segedelemért, vigasztalásért a háromi római katolikus templomban imádkozott a legszűkebb családtagjaink lelke, ahová szeretteink lelke is eljött imádkozni. Utána villánk udvarán egyszerű ebéd alatt a legszűkebb családtagok elmerengve beszélgettünk a múlt idők édes emlékeiről, a jelen aggodalmairól, s a bizonytalan jövőért ismét csak imádkoztunk: Isten, védj meg, oltalmaz meg és segíts győzelemre.

Az 1944-ik év augusztus 20-a a háború elfajulásának borzalmi között hozta el az 52ik házassági évfordulónkat. Védtelen városok bombázásával, gyermekek, nők, aggok gyilkolásával; sőt templomok, temetők rombadöntésével, bombázással akarnak embertelen ellenségeink győzelemhez jutni. Hasztalan kérte még a háború elején Hitler a harcoló feleket, hogy kíméljék a városokat, a védtelen polgárokat, kultúrközpontokat, műemlékeket: barbár szellemű ellenségeink: a művelt(?)angolok, franciák, amerikaiak nem hallgattak a nemes intelemre. Ezek miatt az embertelen bombatámadások miatt a veszélyeztetett városok lakóit kitelepítették a hatóságok falvakra. Így jöttünk mi Kistokajba: Iduska gyermekünk és Béla kisgyermekük: Andráskaival együtt, míg Laci fiunk felesége és kisleánya Gizike [Hernád]Kercsre mentek. Így nem a szokott helyen tartottuk meg évforduló ünnepünket. Feleségem, Idus éppen néhány napra gyógykezelésre kedves rokonunk, Dr. Röchlích Lajosnak a barackosban lévő házában volt, s éppen azért gyűltünk ide kedves rokonunk szíves meghívására. Az ő vendégszeretetük nyitott módot az összegyűlésre, csendes szerény ünneplésre. Lelkűnkre a háború borzalmi nyomtak szomorú érzéseket; kedves László fiunkról sem tudva semmi bizonyosat mély bánat szorította össze szívünket utána! Előttünk egy bizonytalan jövőndő áll: csoda-é? ha emlékeink a múlt szépségeiről, elmúlt időnk biztatásai a jövőre elmerültek az aggodalom mélységeibe.

Azzal az erős hittel azonban, amely minket a múltban vezérelt, megfontolt és erősített bizalommal emeltük fel kezeinket imára a mi Istenünkhöz, hogy tartsa meg kezeink között a mi életünket. Védjen és őrizzen meg a veszedelmektől. Adjon győzelmet Az Ő igazságának. Vigye győzelemre magyar népünknek a lőárokban folytatott harcát. Hozza el minél hamarabb a győzedelmes békét. 1944. szept. 14.”

⁴⁵ 1944-ben tavaszán László elesett az orosz fronton.

1946. október 25-én halt meg Weidlich Pál. November 3-án temették el a mindszenti temetőben. Sírja már nincs meg, a temető gondnoka szerint azóta rátemetkeztek.

A villa emlékkönyve, illetve néhány levéltári forrás segítségével sikerült a Weidlich család és a kiterjedt rokonság: az Árva, a Túry, a Lichtenstein család családfáját összeállítani. Ebből kitűnik, Miskolc vezető családjai a beházasodások révén szoros szálakkal kapcsolódtak egymáshoz.

*A Weidlich-villa hitóriája*⁴⁶

*„Se házigazda, se bor, se szívesség külön, mint Weidlichéknél nincs. Ez mind igaz!”*⁴⁷

A Weidlich család Lillafüred legszebb részén, a Hámori-tó partján építkezett. Vendégek könyve fennmaradt, ennek alapján rekonstruálhatók a család társadalmi kapcsolatai. A forrás lehetőséget ad arra, hogy megállapítsuk a hétvégi villák funkcióját, a családok életében betöltött szerepét. Kitűnik, ez a villa volt társadalmi érintkezésük egyik legfontosabb színtere. Barátságok, üzleti kapcsolatok kötöttek a nyaralóban, s mint látni fogjuk, a családi ünnepeket sem a városi lakásukban tartották. „...egyre szűkebb lesz a völgy, s végre egészen kősziklák közé szorul, meredek, vad kősziklák közé, s az út fölfelé tart kanyargósan a Szinva partján, mely számos zuhatagot képez, fönnpedig a hegyen tóba gyűl, melynek vize sötétzöld, minthogy tükre az őt környező bércek erdejének.” – írja Petőfi Sándor Kerényi Frigyeshez írt egyik levelében.⁴⁸ A hámori települések, a tó és a nyaralótelep benépesülése a 19. század végén kezdődött. Alsó- és Felsőhámor képeslapokon mutatkozott be az ország előtt. Az erdei tisztáson épült nyaralótelep gr. Bethlen András földművelési miniszter kezdeményezésére 1892-ben keletkezett. Van kétemeletes vendéglője, vendégszobával. A szobák árai mérsékeltek. Van a telepen 11 nyaraló, ezek közül néhány bére is kiadó. Lehet azon felül olcsó nyári lakást kapni a községi lakosok házában is.⁴⁹

A Weidlich-villa 1906-ban készült, építési dokumentációit sajnos nem ismerjük, mert ezeket a földművelésügyi minisztériumba kellett jóváhagyásra felküldeni, vagy az ott készített tervek alapján építkezni. A vendégek könyv képein és egykorú fotókon látható, hogy az épületet terméskőből készült patinás kerítés övezte. A kétszárnyú, kovácsoltvas kapu a villa minden vendégének hívogató látványt nyújtott. Erdélyi stílusban faragott oromzatával és tornyocskájával meghitt látványt nyújt ma is.⁵⁰ Később a tó partján épült villa tulajdonosa az erdészettel történt megegyezés után csónakparkot létesített, amiből tetemes jövedelmet szerzett. Ez 1927-ig tartott, amikor a Palotaszálló építkezését megkezdték. Ekkor a csónakázást az erdészet házi kezelésbe vette, ez szintén szép jövedelmet hozott, május 1-től szeptember 1-ig a napi bevétel kb. 1000 pengő volt. Ez a hasznosítás 1944-ig tartott, amikor a csónakpark elpusztult.⁵¹

A villa emlékkönyvét 1909 és 1944 között vezették. Már az első évben híres vendégeket köszöntöttek itt: 1909. július 4-én Gabányi Árpád járt feleségével a villában, aki

⁴⁶ Vö. Dobrossy I., 2000. 7. k. 257–262.

⁴⁷ Idézet a villa vendégek könyvéből.

⁴⁸ <http://www.lillafured.com/kalauz.html>

⁴⁹ Dobrossy I., 2000. 7. k. 245–247.

⁵⁰ Dobrossy I., 2000. 7. k. 258.

⁵¹ <http://foldvary.fw.hu/lillatortl.html>

ebben az évben lett a Nemzeti Színház örökös tagja.⁵² Olvashatunk beírást Herman Ottótól és feleségétől, Borosnyay Kamillától. Megfordultak itt Németországból jött vendégek, turisták, francia átutazók. Jöttek vendégek Buenos Airesből, Amerikából, még Indiából is, akik valószínűleg üzletfelek, a családfő külföldi tanulmányútján megismert üzletemberek, barátok voltak. A húszas évektől nyaranta fogadott a villa cserkészvezetők, akik itt táboroztatták cserkészeiket. Itt töltötték a nyarat több ízben leányegyesületek tagjai is, csakúgy mint turista- és tüzoltóegyesületek is. A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége 1926-ban miskolci közgyűlése alkalmából kereste fel a villát.

A vendégek könyv fényt deríthet a családi kapcsolatok milyenségére is. A Weidlich familia összetartása az együtt töltött ünnepekben is kifejeződött. Sokszor a kiterjedt rokonság, a tágabb családi kör is részese a család fontos eseményeinek. Eljegyzések, házassági évfordulók alkalmával, vagy csak úgy, egy-egy hétvégén is összejött a rokonság egy-két tagja, de sokszor többen is, hogy együtt legyenek. Minden vendég beszámolt a harmonikus családi légkőről, az egymás iránti szeretetükről. A rokon Túry család leánya, Túry Magda is itt töltötte nászútját. „Itt kezdtük boldognak kívánt házasesetünket is...” – írta az emlékkönyvbe.

A bejegyzések alapján részben összeállítható a családfa, s emellett megfigyelhetjük a társadalmi érintkezés résztvevőit. A Weidlich család, s főként a családfő kiterjedt kapcsolatokkal rendelkezett, s maga a vendégek könyv is bizonyítja előkelő helyét a városi elitjében. Az összeházasodások eredményeképp a városi elit több tagja különböző rokonsági fokon állt egymással. Helytörténeti események is meg vannak örökítve az emlékkönyvben. A Weidlich család bejegyzéséből tudjuk meg, hogy mikor tartották az első Anna bált a Palotaszállóban. Ugyanis „nagy ramazuri” volt a Weidlich-villában a palotában megtartott első „Anna” bál után. 1930. augusztus 26-ára utalnak az emlékező sorok.

1952-ben, a családfő halála után is folytatódott a villa története, egy 1952-es újságcikk ír az épületről: „...a Weidlich-villát, ahonnan valóságos proscénium páholybeli kilátás nyílik a tóra, tündéri étteremnek építenék át. Ez lehetővé tenné, hogy az autót út éles és meredek kanyarját, ahonnan Weidlich makacssága folytán jónéhányan egyenesen a tóba hajtottak, eltüntessék. A tó haragos zöldjét kosárstrand, csónakpark, víkendtelep és egy campingtábor vidám színei enyhítenék.”⁵³ Az államosítás után egy ideig a Palotaszálló személyzeti szállásaként működött az épület, majd magánkézbe került. A tulajdonos csödbe jutott, elárverezték, így került a mostani tulajdonoshoz, aki 1999-től Tókert Panzió és Étterem néven működött.⁵⁴

A „Fekete kutya”: Weidlich Pál fűszerkereskedése

Weidlich Pál cégét 1891. január 24-én jegyezték be a Cégbíróságon, mint egyéni céget.⁵⁵ Ebben a hónapban tudatta a közönséggel is boltjának megnyitását: „Bátorkodom a tudomására hozni, hogy helyben, a 'Fekete kutya'hoz' címzett, fűszer, anyag, liszt, ásványvíz és magkereskedést Deák Kálmán úrtól átvettem, s azt Weidlich Pál váltótör-

⁵² Gabányi Árpád (Eperjes, 1855. aug. 18. – Bp., 1915. okt. 23.): színművész, író. 1875-től Kassán, 1878-tól Kolozsvárott működött. 1884-ben Paulay Ede a Nemzeti Színházhoz szerződtette, 1909-ben örökös tag lett, 1912-ben nyugalmába vonult. A Nemzeti Színház híres komikus kvartettjének egyik oszlopa a századfordulón.

⁵³ HOM. HTD. 88.362.55. 1–60.

⁵⁴ A panzió weboldalai:

http://www.szallasjegyzek.hu/aktualis/ter6/ter6_2/lillafured_tokert_panzio.htm

<http://www.bokik.hu/tokert/>

⁵⁵ B.-A.-Z. m.Lt. VII. 1/d. Ce. 772.

vényszékileg bejegyzett cég alatt folytatni fogom. Üzletem vezetésében igyekeztem mindig oda fog irányulni, hogy a vevőim igényeinek minden tekintetben megfeleljek, mi arra bátorít, hogy t. Címednek szíves bizalmáért esedezem. Van szerencsém egyúttal megjegyezni, hogy üzletem régi jó hírnevű magkereskedésére különös gondot fogok fordítani.” 1906-tól kezdve Weidlich lett a tulajdonosa Máhr Károly fűszerkereskedő üzletének, s mint fióküzletet vezette. A Fekete kutya gazdagon volt berendezve. Kívül a nagy fekete kutya a járda fölé kiugró konzolon ült, ott őrizte a bejáratot. Cégére egyrészt tisztelgés volt egykori mestere, a bécsi Mariahilferstrassén működő boltos, Joseph Voigt és annak boltja előtt, másrészt Máhr Károly üzletét is a fekete kutya cégére díszítette. A fűszerkereskedők, drogériások egyébként szívesen választották cégükül a „fekete kutyát”. Szilfából és görcsmentes fenyőből készültek a fűszerüzlet polcai. A fakkok mögött végig tükör volt. Az egyes polcok – ahogy a régi segédek mesélik – olyan erős fából készültek, hogy mázsás súlyok alatt sem hajoltak meg. A falak faburkolata mögött horganyzott lemez védte az árut az egerek elől, a faburkolat tetején végigfutó rézsútos tükör segítségével az irodából mindenhova elláthatott Weidlich, s így minden segédjét állandóan szemmel tarthatta. A híres üzletvezető a távozó vendégtől – még a tízdekás teavajat vásárló kisdíaktól is – megkérdezte, miközben kinyitotta az ajtót, hogy megkapott-e mindent, elégedett-e, s hozzátette, hogy legyen máskor is szerencséje.

A kirakat felemelhető fenékdesházán keresztül működött nyáron a ventiláció, amely a pince hűvös levegőjét hajtotta a kirakatba, hogy az ott lévő áruk meg ne romoljanak. A pincében síneken futó csillék vitték a raktárrészekbe a teli zsákokat, egész Európában párjukat ritkító tea- és kávétartályok tartották frissen az árut, és naponta felzúgott a kávépörkölő és a cukordaráló gépek hangja.

Üzletének csemege részét fővárosi színvonal jellemezte, a helyi sajtó szerint „minden külföldi, vagy a megfelelő országárszóból való volt: a túró Liptóából, a bécsi virsli Bécsből, a kassai sonka Kassáról, a prágai Prágából, a sajtfélék Svájcból érkeztek. Az üzlet legnagyobb nevezetessége a mezőgazdasági vetőmag volt. A külföldi tanulmányútjain megismert legjobb holland cégektől vásárolta őket”. „Mindenkor igyekszem úgy a tisztaság, fajazonosság, mint csiraképességre a legjobb magvakat szállítani. A jó eredmény azonban sokszor a természeti befolyáson kívül olyan körülményektől is függ, amelyeket én nem ellenőrizhetek. Ezekért kénytelen vagyok a terméseredményre vonatkozó felelősséget már előre elhárítani. Jogos panaszok meghallgatása elől nem zárkózom el, de minden esetre kijelentem, hogy általam nyújtható kárpótlás legfeljebb a mag felszámított vételáráig terjedhet. Minden vetőmag eladást csakis ezen feltétel mellett eszközölök.”⁵⁶ 1911. december 21-én helyezte át a Fekete kutyát a Széchenyi u. 32. szám alól a Weidlich-palota utcafrontjára néző üzlethelyiségébe.⁵⁷ 1914. április 15-ei dátummal beolvastotta saját cégébe a Máhr-féle üzletet.

Weidlich még a harmincas évek közepén is előkelő vevőkörrel rendelkezett. 1937. június 16-a után Weidlich fia, László lett a boltvezető, de még maga Weidlich Pál jegyezte a céget,⁵⁸ majd 1939-ben ő lett a tulajdonos is.⁵⁹ Az édesapa teljes egészében „aktívakkal és passzívakkal együtt” fiára ruházta át a céget, s így cégbirtokosi minőségét és cégjegyzési jogosultságát is törölték. 1943. május 6-án jegyeztették be a Weidlich-cég

⁵⁶ HOM. HTD. 58. 256. 1–4.

⁵⁷ B.-A.-Z. m.Lt. VII. 1/d. Ce. 772.

⁵⁸ B.-A.-Z. m.Lt. IX. 201. 10626/ 1937.

⁵⁹ B.-A.-Z. m.Lt. IX. 201. 13548/ 1939.

megszűnését.⁶⁰ 1946. október 25-én Weidlich Pál meghalt, már nem élte meg boltja széthullását.

Az államosítás után az üzlet többször cserélt gazdát. 1947-ben az ÁFOSZ, 1948-ban a Közért, 1949-ben a Népbolt kezelésébe került. 1949. november 1-jén a Népbolt vezetői valamilyen hivatalos rendeletre hivatkozva, amely megállapította a fűszerüzletek pultjainak szabványméreteit, szétbontották Weidlich hírességét. A Népbolt akkori helyettes vezetője ragaszkodott a paragrafus betűjéhez. (Később műértékek elpusztítása miatt eljárás indult ellene, de az eljárás már nem varázsolhatta egygyé a felaprított berendezést.) Először csak a polcok tetejét fűrészelték le, hogy meg ne haladja a szabványban előírt 2 m 60 cm magasságot. Aztán az addig évenként kikapasztzott, gyönyörűen csillogó szilfát kékre festették, majd a tükröket pusztították el.

Az 1960-as években a fűszerüzlet uniformizált berendezése ízléses volt ugyan, tiszta is, csak éppen pontosan olyan volt, mint a többi bolt, se nem szép, se nem csúnya.

Itt-ott fellelhető volt a régi üzlet egy-egy darabja. A tükrök némelyike a diósgyőri 1-es bolt oszlopain volt, a pénztárfülkét a 3-as boltban lehetett megtalálni. A bolt nagy órája a 37-es boltba került, a hűtőkonzolokból egy maradt meg, ez a 4-es boltba került. Az üzlet csigalépcsője a városi szabadtéri színpadon teljesített szolgálatot, míg a kávépörkölő sokáig a pincében rozsdásodott. A bolt felett ülő fekete kutya Frisch Lajosnál, a Kereskedelmi Iroda előadójánál, Weidlich volt segédjénél volt. Ő nemsokára felvette a kapcsolatot a helyi múzeummal, majd innen mai helyére, a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeumba került. A fajansz fűszertartók a Herman Ottó Múzeum helytörténeti gyűjteményében, mint a szecesszió üzletberendezéseinek jellegzetes darabjai lelhetők fel.⁶¹

Ennek ellenére Weidlich utódboltjára nem volt panasz, nagyszerűen teljesített, az elvárásokat túl is teljesítette. A Miskolci Kiskereskedelmi Vállalat egyik legjobb üzletének tartották a boltot. Az akkori boltvezető, Kerékgyártó György viszont sajnálatát fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy a bolt nem tűnik ki a többi közül, és soha sem fog olyan fényben tündökölni, mint híres tulajdonosa idejében. Varjú István, az egyik eladó, aki még valamikor Weidlich segéde is volt, mondta azt, hogy ez az utódbolt már nem megy ritkaságszámba, s bár jól teljesít, nem történhet meg az, ami Weidlich idejében megtörtént: hogy mindenki ide járjon, akár a város másik végéből is, esetleg netalán más városból.⁶²

A Weidlich-palota kapubejárójának jobb oldalán 1983. január 20-ig működött a híres fűszerkereskedés utódboltja. Helyét ezután húsbolt vette át, ma ruházati boltot találunk az egykori fűszer-csemege helyén.⁶³

A gazdag sajtóanyag segítségével (főként apróhirdetések alapján) bemutatható a kereskedés árukészlete, s ezen keresztül általános következtetések is levonhatók. Weidlich fűszerosztályán kávé, teát, rumot, pezsgőket, bel- és külföldi likőröket, finom cukorkákat, csokoládét árultak. Rumot a saját hazájából hozatott, pl. jamaicai rum esetén Jamaicából importált. Üzlete a híres Gerbeaud csokoládé miskolci főraktára volt. Csemege osztályán a bel- és külföldi hústermékek legnívósabbjait találjuk, friss és szárított zöld főzelékkonzervekből nagy raktárt tartott, gyümölcsök tekintetében is sok különlegességgel találkozhatunk nála: friss banánt, ananászt lehetett kapni, árult ausztráliai és

⁶⁰ B.-A.-Z. m.Lt. IX. 201. 7705/1943.

⁶¹ Komáromy J., 1972. 36.

⁶² Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum Ad. 6. 95.

⁶³ Déli Hírlap, XXIII. évf. 1983. 225. sz. 5.

tiroli almát, vérnarancsot, amerikai befőttet, különféle gyümölcszúvek. Francia, svájci és magyar sajtot kínált eladásra, s a legnemesebb túrókat, pezsgőket tartotta. Híres volt ásványvízraktáráról is. A bolt nagy híressége a magárukészlet volt. Mezőgazdasági, kerti vetemény- és virágmagvak megbízható minőségben voltak kaphatók. Külön hirdetésben tájékoztatta a vásárlót egy-egy technikai újítás kapcsán: 1912-ben villanyerőre berendezett korszerű géppel pörkölte különleges kávéit.

A millenniumi kiállítás és a párizsi világiállítás díjazottjaként minőségi borait előkelő helyen, jól látható módon hirdette. A legkülönbébb borfajtákat lehetett nála megvenni: asztali és vörösborok, pecsenye- és aszúborok vártak pincéjében arra, hogy minél többen megkóstolhassák őket. A vevő előzetes kívánságára mintát küldött borából. Ez a gesztus másoknál is megfigyelhető, s tükrözi a kor eladó-vevő viszonyát: az utóbbit mindig nagy tiszteletben tartja az előbbi. Boltjában az élelmiszerek mellett egyéb árut is tartott: borseszeg padlófénymazat, dohányzsineget, patkány-, egér-, hörcsög- és ürgeirtót, mosáshoz és súroláshoz hamuzsír (szénsavas káliumot). A sor tovább folytatható, határt csak a hirdetések száma adhat.

A századforduló „plázája”, a Weidlich-palota

Weidlich leghíresebb öröksége a ma is álló, a miskolci főutca (Széchenyi utca) egyik meghatározó épületének számító Weidlich-palota. Jócskán túlélte névadóját, 2011-ben lesz száz éve, hogy megépítették. Különlegességét nemcsak kora adja, hanem a város gazdasági, társadalmi életében betöltött szerepe is: Miskolc első „plázájá”-nak is tekinthető. Különféle típusú üzleteknek adott otthont, itt működött Miskolc első mozijainak egyike, az Apolló. Ennek a mozinak a leszármazottja a mai Kossuth mozi. Táncintézet, képszalon rendezkedett itt be, a mozi mellett ezek jelentették a szórakozási lehetőséget az épületen belül. A palotát akkoriban a legkorszerűbb építmények egyikének tartották, telefont vezettek be, s itt üzemelték be Miskolc első liftjét. A bérpalota történetének vizsgálata emellett lehetőséget ad arra, hogy áttekintsük a fogyasztói kultúra változásában betöltött szerepét. Gyáni Gábor szerint a piaci kereslet formájában megnyilvánuló fogyasztás kultúraként történő meghatározását az indokolja, hogy benne sajátos értékrend és etika fejeződik ki. A fogyasztói kultúra megjelenése a tömeges jólét egyenes következménye, ami viszont kezdetben a középosztály számszerű bővülésétől függ.⁶⁴ Miskolcon tömeges jólétről nem beszélhetünk, s ahogy látni fogjuk, a bérlői kör sem támasztja alá a fővárosi viszonyokat. Mégis, a Weidlich-udvarban vásárlóként minden társadalmi réteg megfordult, így nyugodt szívvel használható rá a társadalmi értelemben is a „plaza” szó, hiszen pincemozijával állandó színterévé vált a társas és kereskedelmi kapcsolatoknak.

A telek története Nagy Lajos király idejére nyúlik vissza. A Széchenyi 19–21. számú telkekről kiszorultak a régebbi kalmárok, iparűzők és gazdagabb jobbágyok, helyüket a hospesek foglalták el. És miután házak építésére a király nagy kedvezményeket biztosított, a középkori patics- és faházak helyén sorra megépítették erős kalmárházait. Így épült be a mai 19. számú telken, két portán két gótikus épület, a Weidlich-ház őse. Az elsőt egy magvaszakadt hospes-kalmár az egyházra hagyta. Így lett belőle a Szent Mihály Kápolna beneficiumának háza 1500 körül, jövedelme a plébánosé. Akkori házáértéke 60 aranyforint volt. A reformáció kezdetén városi tulajdonba került vissza a jó

⁶⁴ Gyáni G., 1997. 16–17. sz. http://www.bparchiv.hu/magyar/kiadvany/bpn/16_17/gyani.html

jövedelmet biztosító kalmárház. 1702-ben Zabari Jánost, majd 1768-ban Trangus Illés patikust találjuk benne.

A mai Weidlich-ház keleti fele 1504-ben a város egyik leggazdagabb polgáré: Olayos Gergelyé, aki gazdag kalmár és olajtű mester volt, emellett városi esküdt Laurentius Thot újbátori bíró mellett. Családjá nyomtalanul eltűnt a történelem során. A barokk korban Bodolay Ábrahám, majd Vay József építi fel azt a házat, amely 1910-ig állott.⁶⁵ A bérpalota két közvetlen szomszédja, jobb oldalon Xiffkovich Emil⁶⁶ tulajdonában lévő épület, bal oldalon a Borsod Miskolci Hitelbank épülete fogta közre.⁶⁷ Homlokzati megjelenése a magyar városi késő szecesszió stílusjegyeinek egész gyűjteményét hordozza magán. A szimmetrikusan komponált utcai homlokzatot lekerekített sarkú toronypár koronázta, melyeknek közeit törtíves timpanonnal lezárt középrizalit töltötte ki. A földszint és az első emelet magasságát elegáns portálszerkezetek dekorálták, a 3-4. emeletig terjedő homlokzati zóna egy valódi bérpalota tömegalakításához méltó építészeti homlokzati megoldást követett. A dúsan díszített homlokzat a maga korában is eklektikusnak számított. Az üzletközpont homlokzati kialakításában még érvényesült az ún. 'Gesamtkunstwerk' szemlélete, amelyben minden díszítő motívum azonos hangsúllyal jelent meg, s egységes szemlélettel lépett fel.⁶⁸ A bérpalota 1911-ben épült, két középkori telken. Korábban Schabinszky László fotóműtermét találjuk itt.⁶⁹ Az elődéptmények 1893-ban készültek el, az egyemeletes lakó- és üzletház saroképület volt, közön át lehetett a belső, földszintes épületeket megközelíteni.⁷⁰ Weidlich háza a város akkori legnagyobb bérháza lett, 30 lakás és 24 üzlethelyiség kapott benne helyet, utolsó beköltözése is befejeződött 1912-re. Tervezője híres olimpikonunk, Hajós Alfréd (1878–1955), aki emellett a Hitelintézeti Palotát (Széchenyi u. 29.) és a Népkerti Vigadót is jegyzi Miskolcon.

Érdekeség, hogy ugyanebben az évben nyitották meg újra a budapesti Párisi Nagy Áruházat. Ennek kapcsán felmerülhet az összehasonlítás lehetősége, de Miskolcnak a fővárosétól eltérő társadalmi berendezkedése, illetve maga a két épület jellege is teljesen más: „a pesti óriási mérete, teljes árukínálata és nem utolsósorban reprezentatív külleme, hatemeletes átriumos beltere, teraszos elrendezése révén az első hamisítatlan nagyáruház rangját mondhatja magáénak”,⁷¹ míg a miskolci Weidlich-palota otthon, üzlet- és szórakoztatóközpont volt egyszerre.

A Weidlich család az első emeleten lakott, lakásuk ablakai az utcafrontra néztek. (A korban általános tényező, hogy a főutca házainak tulajdonosai az első emeleti, utca felé néző lakások tulajdonosai.) A miskolci sajtó ad választ arra a kérdésünkre, hogy kik voltak az első bérlők a palota üzleteiben. 1911. április 15-én jelent meg az a hirdetés, amely tájékoztatja a lakosságot, hogy „...a most épülő Weidlich-udvar tágas nagy udvarán 17 csinos bolthelyiség létesítetik s ezek 600–800 korona évi bérösszegért folyó évi november 1-től bérbeadó. Ezen ház Miskolc legjobb helyén, az üzleti forgalom közép-pontjában fekszik s a bazárszerű boltsoport kiváltképpen a következő üzletágakra igen alkalmas: borbély és fodrász, péksütemény árusítás, mészáros és hentes, tisztított baromfi, friss hal és vad, tej és vaj, tojás, zöldség, burgonya, gyümölcs, cukorsütemény és

⁶⁵ Komáromy J., 1972. 5–36.

⁶⁶ A dualizmus kori Miskolc leghíresebb és leggazdagabb földbirtokosa, a város első számú virilise.

⁶⁷ B.-A.-Z. m.Lt. IV. 1906. 1945/1912.

⁶⁸ Dobrossy I., 1994. 1. k. 264.

⁶⁹ Dobrossy I., 2002. 9. k. 158.

⁷⁰ http://herb.miskolc.org/kepek/miskolc/regi/2004n/LP_2004n_02a.htm

⁷¹ Gyáni G., 1997. 16–17. sz. http://www.bparchiv.hu/magyar/kiadvany/bpn/16_17/gyani.html

kávémérés, virágkereskedés, villanszerelő és vízvezetékszerelő, villamos világítási iroda, légszuszgyári iroda, megrendeléseket gyűjtő iroda szén-, fa-, stb.-re, cipész, szabó, bőrkereskedő, műköszörős, szíjgyártó, divatárusnő, díszesztergályos, szücs, hangszerkereskedés, parthie, kendő, rőfös és vászon, cserépkályha-raktár, konyhaberendezési cikkek, könyvkötő és antiquar, mosodafelvételi bolt, hajfonat-készítő, kefé-bolt, litografia, könyvnyomda, lapszerkesztőség, varrógép-, kerékpár- és automobil-kellékek.”⁷²

Szintén az *Ellenzék* című lapban jelent meg az a lista, amely a megnyíló boltokról tájékoztatta a nagyérdeműt. A hirdetés ígérete szerint az udvaron nyilvános telefonállomást állítottak fel. Ezen kívül a ház korántsem telített; további boltokat, utcai és udvari lakást, fürdőszobás garzonlakást és egy utcai félemeleti helyiséget lehetett bérelni. Az udvari bejárat jobboldali helyiségeiben volt a Fekete kutya „Fűszer-, bor-, ásványvíz és magkereskedés”. Szomszédja, a bejárat bal oldalán a „Fehér galamb”, a divatkereskedés volt. Az udvar jobb oldalán raktárak húzódtak, balra, a lépcsőfeljárt tövében Miskolc első liftje működött.⁷³ Ebben az épületben kapott helyet az egyik nagy miskolci bútorkereskedő, Pick Jakab termékbemutatója, állandó bútorkiállítás. Itt működött a Miskolci Agrárbank és az Adria Biztosító Társaság is. Reiner Lázár és Mandula Mór szintén itt nyitott faraktári és téglagyári irodát. (Após-vő viszonyban voltak.)⁷⁴ Rajtuk kívül itt találjuk még: Dirscherl péksüteményest, Grünberger Farkas cipészt, Gondos Sándor borbély és fodrászt, Weisz Teréz mosodafelvételi helyiségét, a Veres testvérek villamos műszaki vállalatát, Limbek Gyula mészáros, Győri Zsuzsika divatárusnőt, Földes Gusztávot, aki írógépekkel, ezek kellékeivel és másolásaival is foglalkozott. Árultak itt szivart és dohányt, Tüttö Ferenc itt készítette és hangolta a zongorákat, Póber Ágoston litográfiai műintézetet vezetett, Berger Adolf és fia férfiniszabóként kereste itt kenyerét, s itt nyitotta meg kapuit Grossmann és Kapossy könyvnyomdája.⁷⁵ Steinfeld és Fischer férfiniszabó cég az *Ellenzék* hasábjain hirdette, hogy az évtizedek óta a Miskolci Hitelintézet épületében lévő üzlet átköltözik a Weidlich-palota félemeleti utcai termeibe.⁷⁶ Szívesen és sűrűn látogatott volt megnyitásától kezdve az Apolló, Miskolc első mozijainak egyike, melyet a pincében alakítottak ki.⁷⁷ Felette tejivó volt, nyáron szabad, árnyékos terasszal.⁷⁸

1913. december 21-én a Miskolci Naplóban a Weidlich-udvarban lévő boltokat mutatják be. Gondos Sándor még mindig itt vágja a hölgyek haját, Weisz Teréz mosoda felvételi helye is még mindig itt van, Földes Gusztáv sem költözött még el két év után. Rajtuk kívül viszont sok új boltot fedezhetünk fel: a Nagy és Kristyán cég kenyérgyári és péksütemény üzletét, Cziko István szücsáru üzletét és szücsműhelyét, Gottlieb Dezső büféjét és tejszarnokát, a Pesti és Fejér-féle művirágost és női kalap üzletet, újabb zongorást: Osztrovszky Kálmánt, aki eladással, cserével, átalakítással, javítással és bérbeadással is foglalkozott. Szendrei Lajos cipész is itt nyitotta meg üzletét. A korábbi tulajdonosi kör két év alatt is nagymértékben kicserélődött.⁷⁹ 1913-ban itt nyitotta meg a Secor írógép miskolci képviselőjét. Írógépszalagokat, carbon papírokat árusított.⁸⁰

⁷² *Ellenzék*, X. évf. 45. sz. 1911. április. 15. 6.

⁷³ *Dallos A.*, 1982. 45.

⁷⁴ Miskolci Napló, XVI. évf. 179. sz. 1916. augusztus 4. 3.

⁷⁵ *Ellenzék*, X. évf. 124. sz. 1911. október 24. 4.

⁷⁶ *Ellenzék*, XI. évf. 43. sz. 1912. április. 6. 3.

⁷⁷ *Dobrossy I.*, 1994. 1. k. 265–266.

⁷⁸ *Benedek M.*, é. n. 39.

⁷⁹ Miskolci Napló, XIII. évf. 293. sz. 1913. december 21. 14.

⁸⁰ Miskolci Újság, VI. évf. 37. sz. 1913. február 13. 3.

A tény, hogy rövid időn belül két üzlet is írógépekre szakosodott, bizonyítja mindennapi használatukat. Ezen belül elsősorban kereskedelmi, üzleti, gazdasági, kevésbé magán, otthoni használatról van szó. Egy hirdetés megvilágítja, milyen típusokat is használtak akkor. Több fajtát a Secor hirdetés alapján feltételezhetünk, ugyanis ez mindenféle írógéphez kínált eladásra írógépszalagokat. A leghíresebb a Mercedes-írógép volt ekkoriban, zajtalanságát külön kihangsúlyozták.⁸¹

1915-re ismét változott a bérpalota üzleteinek összetétele. Hegyesi Jenőt, Weisz Terézt még itt találjuk, emellett viszont vannak újak is: az Általános Húsfogyasztási Szövetkezet központi irodája itt működött.⁸² Blau Miksa, a Felsőmagyarországi Fatermelők Értékesítő Szövetkezetének igazgatója újsághirdetésben közli a közönséggel, hogy cégét, mint fakereskedő, a miskolci királyi törvényszéknél (cégbíróságnál) bejegyeztette, és irodáját Weidlich palotájában a félemeleten megnyitotta.⁸³ A Közélelmezési Vállalat kenyérsztályának elárúsító helyiségét is itt találjuk.

Az első világháború alatt a gazdasági helyzet miatt csak olyanok tudtak fennmaradni, mint a két, az utca felé néző kirakattal rendelkező üzlet: Hegyesi Jenő és Weidliché. A társadalmi eloszlás tekintetében felismerhető a tőkésék fölénye. Weidlich, Hegyesi, Weisz Teréz, vagy éppen Reiner és Mandula, s a kezdetekkor Pick Jakab mind a gazdasági ranglétra megbecsült tagjai. Rangot jelentett, ha a Weidlich-udvarban volt valakinek üzlete. A nagytőkésék, vagy inkább tehetősebbek mellett viszont akadnak kisiparosok, kiskereskedők, szücsök, kalaposok, zongorás.

A bérpalota jelentősebb boltbérlei az első világháborúig

A Weidlich-udvar egyik nevezetes üzlete a Fehér galamb női és férfi divatáruház volt. Az Ellenzék 1912-ben arról tudósított, hogy „Miskolc város általánosan ismert, régi „fehér galamb”-ja a napokban elhagyja hosszú esztendőkn keresztül volt tartózkodási helyét és az ósdi Lengyel-féle házról a város egyik legnagyobb látványosságú palotájára, a Weidlich palotára száll. Az évtizedek óta fennálló előbb Weiszberg Adolf, majd özv. Weiszberg Adolfné, később a mai napig özv. Weiszberg Adolfné címen Hegyesi Jenő tulajdonában lévő női és férfi divatáruház helyiségei a modern kor kívánalmainak mindenben megfelelő nagy Weidlich palotába helyeztetnek át. A nemcsak Miskolc város, hanem Borsod vármegye és az egész vidék legintelligensebb és legtekintélyesebb közönsége által méltán kedvelt áruháznak ezen áthelyezése a kiváló szakember és jóízlésű tulajdonos, Hegyesi Jenő, helyes érzékét dicséri, aki nem kímélve sem fáradságot, sem anyagi áldozatkészséget, belátta, hogy a korral haladni kell, és a jó, finom, ízléses árut, egy már divatját túlta helyen nem illik árusítani. Hetek óta tartó lázas szorgalommal folynak a Weidlich palota kapujától balra eső hatalmas helyiségben a berendezési munkálatok. A méreteiben is világvárosias áruház berendezése a legnagyobb művésziességgel készült, és fülkékre osztva, valósággal látványosság számba megy. A berendezés csinoságához járul és azt hatványozottan emelni fogja a legutolsó divat mindennemű árucikke, amit csak egy női és férfi divatáruházban elképzelni lehet. A megnyitás valószínűleg már e hét valamelyik napján lesz és fővárosias mintára a tulajdonos igen szívesen veszi, ha a közönség minden vételkényszer nélkül meglekinti az új

⁸¹ Miskolci Estilap, XXIII. évf. 84. sz. 1914. április 12. 5.

⁸² Miskolci Napló, XV. évf. 28. sz. 1915. február 5. 4.

⁸³ Miskolci Napló, XV. évf. 191. sz. 1915. augusztus 22. 5.

áruházat, amelynek párja a vidéken alig van s amely Miskolc városának is előnyére, díszére válik.”⁸⁴

Hegyesi Jenő 1912-ben részt vett a Miskolci Országos Háziipari Kiállításon, ahol blúzokat, ernyőket, napernyőket, kesztyűket, feltűnően ízléses női és férfi divatcikkeket állított ki.⁸⁵ Az Ellenzék a nyitó napon egész oldalas vezércikkkel tudósított a kiállítás megnyitásáról. „...elsősorban a kiállítás igazgatójának, dr. Bodor Antalnak az érdeme, aki ezzel a kiállítással a magyar háziipar és népművészet elsőrangú, hivatott hozzáértőjének és éppen olyan kiváló kiállítás szervező talentumnak bizonyult. A kiállítás olyan színvonalú lett, amiért Miskolc méltán megérdemli azt a város karakterét megadó, ki-domborodó kereskedő és iparos város elnevezést, jó hírnevet, melynek révén az egész országban ismerik. A kiállítást Izabella főhercegnő és több miniszter védnöksége alatt rendezték, viszont egyikük sem vett részt a megnyitón.

Pick Jakab a miskolci izraelita Ipartársulat elnöke,⁸⁶ híres bútorgyáros. Asztalos-, kárpitos- és díszítőmunkálatokat vállalt, raktárán teljes, a menyasszonyok kiházásítására szükséges berendezés megtalálható volt, emellett háló-, ebédlő- és úri szoba, szalon-, boudoir- és iroda-berendezések voltak állandó készleten. Függönyöket, szalon- és futószőnyegeket, tükröket, pipere-bútorokat is árusított, bel- és külfölddel egyaránt kapcsolatban volt.⁸⁷ A Thonet testvérek tömören hajlított bútorait kizárólag ő árusíthatta Miskolcon és környékén. Nagy választékban, gyári áron árusította őket a miskolci bútoros.⁸⁸ (A Thonet-féle eljárás a tömörfa hajlítási technológiája, a bükkfa gőzölése. Thonet a felső-magyarországi Nagyugrócon (ma Velké Uherce – Szlovákia) vásárolt birtokot és gyárát 1866-ban helyezte üzembe. 1893-ban az európai kontinensen már 51 hajlított-bútor gyár működött, ebből 25 Erdélytől Galíciáig az Osztrák–Magyar Monarchiában, ezeknek is fele Magyarországon. Ebben az időszakban Magyarország világszínvonalon produkált, a magyarországi hajlított bútorok 2/3-át külföldön értékesítették. Tervezői között olyan híres művészeket is találunk, mint Otto Wagner vagy Josef Hoffmann. A testvérek bútorai még ma is ritkaságszámba mennek, aukciókon, magas áron veszik meg őket.)⁸⁹ Pick Jakab karácsonyra és újévre különleges bútorokat kínált megvételre. Iparigazolványt 1881. október 31-én kapott. 1883. május 30-án jegyezték be bútorkereskedését a kereskedelmi cégek jegyzékébe a miskolci királyi törvényszéknél.⁹⁰ 1887-ben 8 szobából álló bútortermet rendezett be a Széchenyi utcán, a színház mellett. Ez volt az első bútorterem Miskolcon. Gróf Andrássy Gyula tiszadobi kastélyának 21 szobája berendezését is rábízta. Emellett ő látta el bútorral a színház színpadát.⁹¹

Bútorraktára a Széchenyi utca egyik legforgalmasabb része lett, miután 1891. február 1-jétől elköltözött Grünwald Ede mellől a Takarékpénztár épületébe.⁹² „Városunk folytonos előbbre haladásának egy újabb örvendetes jelensége Pick Jakab bútorgyárosnak a takarékpénztár épületében ízlésesen berendezett, jóval megnagyobbított bútortelepe, ahol a művészi kivitelű, fényes kiállítású bútorok különféle variációi korunk igényeinek megfelelőleg, csíny, ízlés, elegancia tekintetében úgy, hogy azok pusztá

⁸⁴ Ellenzék, XI. évf. 21. sz. 1912. 5. p.

⁸⁵ Ellenzék, XI. évf. 38. sz. 1912. április 2. 1.

⁸⁶ Ellenzék, XI. évf. 77. sz. 1912. július 11. 2.

⁸⁷ Borsod, XXV. évf. 19. sz. 1891. május 7.

⁸⁸ Borsod, XXV. évf. 44. sz. 1891. október 29.

⁸⁹ http://www.scitech.mtesz.hu/09toth_s/fatort4.html

⁹⁰ B.-A.-Z. m.Lt. VII. 1/c. Ce. 2173.

⁹¹ Thurzó Nagy L., 1965. VIII. k. 79.

⁹² Borsod, XXV. évf. 4. sz. 1891. január 22.

megtékinthető is bárkit is kielégíthetnek, igazán élvezetet nyújt. A vásárló, mint a nem vásárló közönség, de kivált a lányos anyák, a bútorgyáros által egyformán szívesen látatnak, és készségesen kalauzoltatnak a bútorlabirinthok között. A szépséget és ízlést minden barátját felhívjuk ezen telep megtékinthetőre, mely oly nagyszerű, hogy nemcsak városunknak ékessége, de a fővárosnak is méltó díszét képezhetné.”⁹³ 1902. március 16-án alakult meg Miskolcon a Miskolci Demokrata Kör, melynek első elnöke lett. Ez a csoportosulás klubként működött, politikai összejövetelekre fővárosi előadókat hívtak. S bár politikai jellege nyilvánvaló volt, mégsem kapott jelentős szerepet a város életében.⁹⁴ 1911-től a cég kötelékébe felvette társtagnak Pick Eleket, így ezután kereskedelmi társaságként működött a bútorkereskedés.⁹⁵

1914 húsvétján a miskolci polgárok vele is találkozhattak a művészi plakátkiállításon. A Miskolci Napló tudósítása szerint „a lila félfüggönyökön átszűrődő világosság gyönyörű, színes fénykévével esik a terített ebédlőasztalra, mely úgy van elrendezve, akár csak egy lakodalmi asztal.”⁹⁶

Gondos Sándor híres úri- és hölgyfodrász, borbély volt. A kezdetektől a Weidlich-udvarban fogadta a vendégeket. 1913-ban modern berendezéssel csábította vendéglőjét. Villamos hajszárítóval dolgozott, emellett különböző hajmunkákat is vállalt, úgy mint parókakészítést, hajfonatokat, frizettet, hajpótlékokat, melyek elsőrendű valódi hajból készültek. Hajfestéshez, hirdetése szerint növényi kivonatot használt. Nagyobb alkalmakra különleges frizurákat ígért azoknak, akik nála szépültek. Vidéki megrendeléseket is vállalt, minta után, s helybeli megrendelésre házhoz is ment. Mindemellett divatos fésűket, csatokat, hajráfokat, bontófésűket is lehetett nála kapni. Mindezekhez szolid árakat ígért.⁹⁷ 1916-ban, valószínűleg a városban elsőként az urak és hölgyek részére bevezette az amerikai gőz masszázst, ára 50 fillér volt.

Weisz Teréz gőzmosó, ruhafestő és vegytisztító gyárának felvételi boltja működött az udvarban. Ő volt az, aki a még jórészt ismeretlen mosodai ipart igen szerény eszközök mellett, egészen kicsiben kezdte meg, 2–3 alkalmazottal. 1912-re Ganz-féle villanymotor, és mintegy 20 db különféle gép végezte a munkát, nagyszámú személyzet felügyeletével. Erős nyomású gőzzel mosott, s a tudósító szerint naponta 12 000 db gallért készít a mosoda. A hölgy bevezette a házi ruhák mosását, s a cikk szerint még a kevésbé tehetősebbek is itt tisztították ruháikat, mert nem drágább, mint az otthoni mosás. Az egykori Arany János utca 3. szám lett a központ, segítője pedig sógora volt. Minden nagyobb városban volt képviselője.⁹⁸ 1912-ben részt vett a Miskolci Országos Háziipari és Amatőr Kiállításon, ahol kitüntették. A kiállításon Weisz Teréz mosógyáráról elismerően szóltak. Üvegszekrényben mutatta be az általa kimosott ruhadarabokat, s hogy ezek nemhogy tönkrementek a mosástól, hanem olyan állapotba kerültek, mintha csak újak lettek volna. Az újság is Miskolc legelső és legjobb mosógyárának tartja, s a kiállítási anyagával csak megerősíti a róla alkotott közvéleményt.⁹⁹ A Grünwald Lajos vezetése alatt felemelkedett céget 1914-ben ott találjuk a Miskolcon megrendezett művészi plakátkiállításon is, s a Miskolci Napló külön cikkben méltatja, kihangsúlyozva a cég szenzációs reklámjait. Weisz Teréz cégének Halász-Hradil Rezső festőművész tervezett egy

⁹³ Borsod, XXV. évf. 13. sz. 1891. március 26.

⁹⁴ Thurzó Nagy L., 1965. X. k. 33–34.

⁹⁵ B.-A.-Z. m.Lt. VII. 1/c. Ce. 2173.

⁹⁶ Miskolci Estilap, XXIII. évf. 87. sz. 1914. április 17. 2.

⁹⁷ Miskolci Napló, XIII. évf. 288. sz. 1913. december 16. 8.

⁹⁸ Ellenzék, XI. évf. 38. sz. 1912. április 2. 3–4.

⁹⁹ Ellenzék, XI. évf. 38. sz. 1912. április 2. 1.

plakátot, mely egy nagy sárga macskát ábrázolt, amint önelégülten nézi magát a Weisz Teréz-féle tükörfényesre vasalt ingmellben. Ezt a plakátot hamarosan reklámként, sokszorosítva is láthatta a közönség. A másik különleges hirdetési mód egy kis szerkezet, egy vasalónő volt, amely állandóan, ütemesen vasalt. A közönség ezt a szerkezetet megkedvelte, s méltányolta Weisz Teréz művészetszeretét.¹⁰⁰ Ugyanebben az évben gyárrá minősítését kérelmezte a Miskolci Kereskedelmi és Iparkamaránál, melyet meg is kapott. Így cége gyári rangra emelkedett.¹⁰¹ A cég külföldön is ismert szakembereket alkalmazott.¹⁰² 4 fióküzlete volt: a Munkácsi utca 1. szám alatt, Városháztér 16. szám, Sörház utca 2. és a Weidlich-palota.

A tanulmány a Weidlich-fogalom (melybe beletartozik a kereskedői életpálya, a bérpalota, a fűszerkereskedés és a villa) bemutatására, elemzésére vállalkozott. A munka korántsem teljes: a bérpalota 1918 utáni története még megírásra vár. Az életrajz is bővíthető még, főként a családi iratok hiánya szembetűnő. (Sajnos a Weidlich-örökség elkallódott, a leszármazottak tartózkodási helyéről nincs tudomásunk.)

Weidlich Pál sikertörténete Miskolc történetének egyik kuriózuma. A város életében betöltött szerepe, üzletének sikeressége, családi életének harmóniája, karitatív tevékenységekben való rendszeres részvétele ma is követendő példa lehet.

FORRÁSOK ÉS RÖVIDÍTÉSEK

B.-A.-Z. m.Lt. IV. 1906.: Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár. Miskolc Város Polgármesteri Hivatalának iratai. (1909–1944)

B.-A.-Z. m.Lt. VII. 1/d. Ce.: Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár. A jogszolgáltatás területi szervei. Cégbírósági iratok. Egyéni cégek.

B.-A.-Z. m.Lt. IX. 201.: Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár. Testületek. A Miskolci Kereskedelmi és Iparkamara iratai. (1883–1949)

HOM. HTD.: Herman Ottó Múzeum, Helytörténeti Dokumentáció, Miskolc

MVM.: Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest.

IRODALOM

Benedek Miklós

1976 Miskolci történetképek. Miskolc

1986 Miskolci macskakövek. Miskolc

Dallos Attila

1982 Miskolc. Budapest

Dobrossy István

1994 Miskolc írásban és képekben, 1. kötet. Miskolc

1995 Miskolc írásban és képekben, 2. kötet. Miskolc

1996 Miskolc írásban és képekben, 3. kötet. Miskolc

¹⁰⁰ Miskolci Estilap, XXIII. évf. 87. sz. 1914. április 17. 3.

¹⁰¹ B.-A.-Z. m.Lt. IX. 201. 154/1914.

¹⁰² Miskolci Napló, XII. évf. 108. sz. 1912. május 12. 18.

- 2000 Miskolc írásban és képekben, 7. kötet. Miskolc
 2002 Miskolc írásban és képekben, 9. kötet. Miskolc
 2003 Weidlich Pál és a Fekete kutya fűszerkereskedés. Kamarai Hírlevél, 10. szám. Miskolc

Faragó Tamás

- 1997 Miskolc 1702–1872 között. In. *Dobrossy István* szerk.: Miskolc a millennium évében, I. köt. 131–132.

Földes Lajos

- 1943 Miskolci kék telefonkönyv. Miskolc

Gyáni Gábor

- 1997 Középosztálybeli fogyasztási kultúra és az áruház. Budapesti negyed, 16–17. szám. Budapest

Komáromy József

- 1972 Miskolci séták. Miskolc

Schack Béla

- 1907 A magyar kereskedő könyve I. köt. Budapest

Szendrei János

- 1911 Miskolc város története és egyetemes helyirata IV. köt. Miskolcz

Thurzó Nagy László

- 1965 Miskolci lexikon. I–XXVIII. köt. Budapest (kézirat)

Tóvári Judit

- 1997 Az elit Miskolc város társadalmában 1872–1917. Nyíregyháza

THE „WEIDLICH-PALACE” IN THE COMMERCE HISTORY OF MISKOLC

This paper has tried to analyse the „Weidlich-phenomenon”. Pál Weidlich, the grocer, lived from 1862 till 1946, founded a grocer dynasty in Miskolc. Miskolc was a typical commercial town in the 18–19th century. First the Greeks, then the Jewish people organized the commercial life there. Besides the Weidlich family, there were a few other families at that time, who exercised such commercial activities at a high level.

The author follows his career, presents his wealth: his living house, his rest-house, his commercial palace. The latter one was built at the beginning of the 20th century and it has still existed since then. (It was only the style of the building that has changed during the past two decades.)

The „Weidlich-Palace” is a building-complex that determinates the atmosphere of the town. As opposed to the inheritance of the buildings, the mental inheritance of the family is considerably poor, consequently the author has used contemporary newspapers and archival documents as sources.

Her study is not only a family history but it’s an important part of the commercial history of the town.

Viktória Dózsa

A 10-ES HONVÉD HAGYOMÁNYOK ŐRZÉSE MISKOLCON

TARCZAI BÉLA

Miskolc, a katonaváros

Miskolcon 1848-tól 67-ig jelentős megszállócsapatok állomásoztak az Osztrák Birodalom különböző országaiból. A kiegyezés után létrejött az új, kettős, de mégis egységes hadsereg, amely a császári és királyi (közös) és a magyar királyi (honvéd) alakulatokból állt. Az utóbbi gyalogos és huszár 1913-tól tüzéregységeket foglalt magába. Az egyéb, főként műszaki részek a közös hadsereg kötelékébe tartoztak. Miskolcon ezután is volt katonaság, sőt a város vezetése maga is szorgalmazta újabb egységek idetelepítését. Ennek érdekében a vármegye és a város közös laktanyaépítési programot valósított meg.¹ A hadvezetés és a város érdekei találkoztak, mert Miskolc fontos stratégiai pontnak számított, a város pedig a társadalmi és gazdasági élet fellendülését remélte a katonaság jelenlététől. A 19. század végére a közös törekvések eredményeként Miskolc valóságos katonaváros lett.

A város – több kisebb alakulat mellett – a magyar királyi 10. honvéd gyalogezrednek és a császári és királyi 65. gyalogezrednek adott otthont a hadikincstár által bérelt laktanyákban.

Miskolc háziezrede, a 10. honvéd gyalogezred

A hadtörténet a 10-eseket Miskolc háziezredeként említi. Ezt a címet a 65-ösök is magukénak vallották, bár volt ezredtulajdonosuk Lajos Viktor főherceg, Ferenc József legfiatalabb öccse személyében.

A háziezred és az ezredtulajdonosi cím eredete az állandó hadsereg létrehozását elrendelő 1715. évi VIII. tc. megjelenése előtti időkre nyúlik vissza. Ebben az időben a nemesek és a főrendek saját költségükön, saját címeres zászlójuk alatt állítottak katonákat a harcokba, s ezek megkülönböztetésül gazdáik nevét viselték. 1715 után a Habsburg-ház tagjai „ajándékba” kaptak egyes alakulatokat. Mint ezredtulajdonosok viselhették az ezred egyenruháját, ezredesi rendfokozattal, és szemlét is tarthattak, de parancsnoklási joguk nem volt. Ferenc József a welszi herceget is megajándékozta éppen egy miskolci huszárezreddel.²

A miskolci 10-eseknek már nem jutott főherceg, ezért ezt az alakulatot a város vette pártfogásba, és mint háziezredét kezelte. A háziezred jelleg a gyakorlatban azt jelentette, hogy a városvezetés szoros kapcsolatot tartott az ezredparancsnoksággal, képviselőket biztosított számára a különféle testületekben, meghívta a polgári ünnepekre, a háborúban ajándékokat gyűjtött és juttatott a frontra, segítette a kapcsolattartást az itthon maradottakkal. Az ezred viszont ellátta a helyőrségi szolgálatot, az ünnepekre díször-

¹ Dobrossy I., 1997. 4. köt. 185.

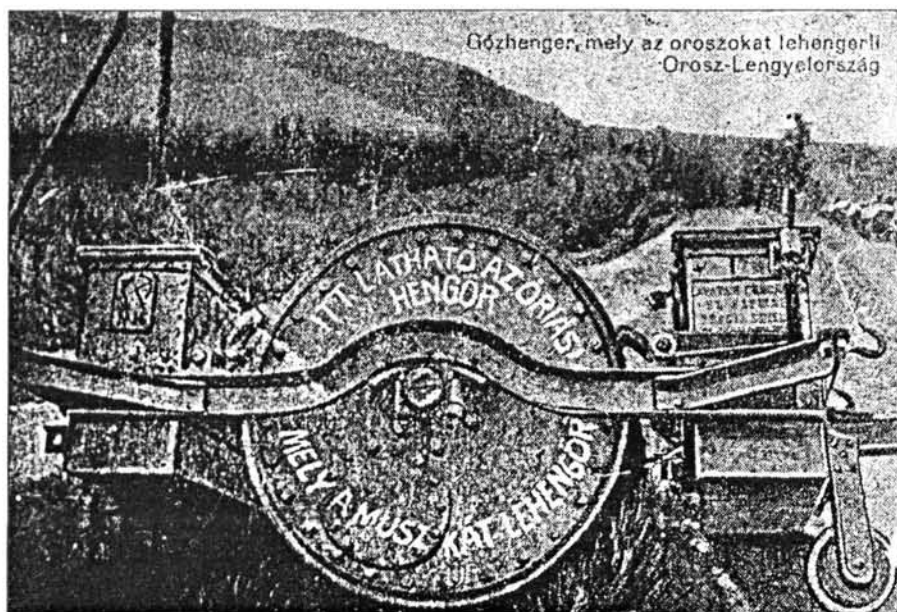
² A welszi herceg, Edward Albert 1888. október 1-jén, Rudolf trónörökös társaságában vette át a 12. huszárezredet. 1901-től 10-ig VII. Edward néven uralkodott.

séget, díszszázadot vezényelt, zenekara közreműködött a rendezvényeket és önálló koncerteket is rendezett. Voltak sport- és egyéb látványosságok. Részt vett az ezred a társadalmi életben is.

A 10-es honvédek a világháborúban

Az ezred 1869. október 30-án alakult,³ és 1889. július 23-án vette birtokba a József laktanyát, amelynek átalakított épületében ma a Herman Ottó Gimnázium működik. Szervezetileg a 4. osztrák–magyar hadsereg, a kassai VI. hadtest és 39. hadosztály, a miskolci 78. gyalogdandár kötelékében, a 16. besztercebányai ezreddel együtt harcolta végig a háborút. Közben egy rövid időre – 1915. augusztus 28.–szeptember 17. – a Mackensen tábornok által vezetett 11. német hadsereg alárendeltségébe került. Mint a 39. hadosztály része, kapcsolatba került a kassai 9. honvéd és a 34. közös gyalogezreddel, ahol sok miskolci és környékbeli honvéd szolgált. A barátság az ezredbeliek között a háború után is fennmaradt.

A 10-es honvéd gyalogezred törzse és 1. zászlóaljja Miskolcon, a 2. zászlóalj Egerben, a 3. pedig Sátoraljaújhelyben lakott. Ennek megfelelően az emberi utánpótlás zöme is ezekről a területekről adódott mindaddig, amíg a nagy veszteségek miatt ezt a szabályt mellőzni kellett. A békeidőben az ezred parancsnoka Breit József alezredes volt. Őt a szerb frontra vezényelték, s így a parancsnokságot Daubner Samu ezredes vette át. 1914 szeptemberétől 1916. június végéig Kobek Béla ezredes, utána 1918. október 26-ig Sáfrány Géza alezredes, végül november 5-ig Szabó Sándor őrnagy volt a parancsnok.⁴



1. kép. Az „orosz gőzhenger”

³ HIL 356.

⁴ 10-es honvéd emlékalbum, 13–24.



2. kép. Csata után,
Galícia, 1914.

A mozgósított ezred a tűzkeresztségen 1914. augusztus 26-án esett át, az orosz határ közelében, Tarnawodkánál. Innen a túlerőben lévő és jobban felszerelt oroszok elől kénytelen volt visszavonulni. Ekkor a krakkói erőd védelmét kapta feladatul. Krakkóból november végén, állandó harcok közepette nyomult előre, keleti irányban Bambloig. Innen vonaton érkezett december 9-én Limanowa térségébe. 10–12-én a soproni Nádasdy- és a Jászkun huszárokat támogatva rohamozta meg az ezred a Jabloniec nevű magaslaton beásott oroszokat. Óriási áldozatok árán az ellenséget kiszorították állásaikból. A huszárok ekkor pihenőbe mentek, és a 10-es honvédek sikeresen üldözték a menekülő oroszokat északra felé. Ez volt az ezred első, jelentős haditette.⁵

1914/15 tele állásharcokban telt el. 1915. május első napjaiban meghatározó szerepet játszott az ezred a gorlicei áttörésben, majd elfoglalta a stratégiai fontosságú Rosenbarkot. Erről a fegyvertényről a német hadvezetés is dicsőítőleg emlékezett meg.⁶ Az ezred a gorlicei áttörés után mintegy 600 kilométert tett meg folyamatos harcok közepette Breszt-Litovszkig. Közben támogatta Mackensen hadseregét Przemysl június 3-án befejezett visszafoglalásában.⁷

1916. augusztus 30-án a románok hitszegő módon hadat üzentek a szövetséges központi hatalmaknak. Ezért az ezredet szeptember végén Erdélybe vezényelték. Itt először a Gyimesi-szorost kellett védenie, majd 1917. március 8-án a miskolci 65-ös közös gyalogezreddel együtt sikeresen megrohmozta és elfoglalta az oroszok által kitűnően megerősített és védett Magyaros hegyet. Az oroszok több ízben megkísérelték a hegyet visszafoglalni, de a honvédek szívósságán minden kísérletük megtört.⁸

1917/18 telét az ezred az Ojtozi-szorosban, védelmi állásban töltötte. A románok kapitulációja után, 1918 áprilisától Zomborban, Újvidéken és Budapesten karhatalmi szolgálatot teljesített augusztus 8-ig. Ekkor az olasz frontra kellett vonulnia. Itt a Hét-község fennsíkján harcolt, védte a San Francisco és a Sasso Rosso magaslatokat ember-telenül nehéz terepviszonyok között.

⁵ 10-es honvéd emlékalbum, 28.

⁶ 10-es honvéd emlékalbum, 29.

⁷ Az oroszok a Przemysl erődöt 1914-ben körülzárták és kiéheztették. 1915 márciusában fel kellett adni. Itt esett fogságba a 10-es népfőlkelő ezred is.

⁸ 10-es honvéd emlékalbum, 49.



3. kép. Limanowa, 10-es honvédek sírja

parancsnok és négyesi Szepesi András őrnagy kapta meg, aki 1916. július 4-én hősi halált halt. A kitüntetéssel egyébként bárói cím is járt.

Hagyományörzés a két világháború között

A háború különleges viszonyokat teremt ember és ember között. A közös sors, az életveszély, az egymásra utaltság, a közösen átélt testi-lelki megpróbáltatások olyan emberi kapcsolatokat hoznak létre, amelynek csak háborúban születhetnek. A szerencsés túlélők ezeket a viszonyokat a veszély elmúltával sem felejtik el, szükségét érzik annak, hogy kibeszélhessék magukból azokat a fájdalmakat, amelyekről a fronton nem lehetett szólni. Ez a lelkiállapot kényszeríti őket arra, hogy a békeidőben is összejöjjenek és kicseréljék gondolataikat.

A túlélők ezen kívül készítenek arra is, hogy a háborús eseményeket – legyenek azok büszkeségre okot adók vagy röstellnivalók –, írásba foglalják az utókor számára, elsősorban okulásul. E kettős forrásból születnek a hagyományok, amelyeket a túlélők örökítenek át utódaikra és a következő nemzedékekre.

Ma már közhelynek számít az a gondolat, hogy amelyik nemzet múltját nem ismeri, nem becsüli, az a jövőt sem érdemli. Nem kérdés, hogy a magyar királyi 10. honvéd gyalogezred túlélői ennek az igazságnak a tudatában, vagy egyszerűen csak emberi indíttatás

A magyar hadügyminiszter 1918. november 2-i fegyverletételi parancsa és az olaszokkal kötött páduai fegyverszüneti megállapodás nyomán az ezred beszüntette a harcot és letette a fegyvert. Az olaszok a nemzetközi jog előírásai ellenére foglyul ejtették az egész ezredet, Trientnél. Elvesszett a zászló, a hadinapló, a hadipénztár és sok személyi érték. A szégyen és a veszteségek elviselését az sem könnyítette meg, hogy az egyébként lovagiatlan olaszok a 10-es honvédek hősiességét elismerték. A fogságba esés után a hadsereg katonái gyalog masíroztak a kijelölt táborhelyre. Kivételes elbánásként egyedül a 10-es honvédekkel szállították különvonaton – 40 tisztet és 1100 katonát – Trientből Roveretoba. Az ezredből 1 évi fogság után csupán háromszázan tértek haza.⁹ Az elkobzott értékekből azóta sem sikerült semmit megtalálni.

A József laktanyából a háború idején mintegy 40 ezer honvéd indult a frontra. Közülük hétezeren kaptak kitüntetést. A csak háborús időkben adományozható, legmagasabb kitüntetést, a Mária Terézia Rendet Nagy Pál altábornagy, hadosztály-

⁹ 10-es honvéd emlékalbum, 196–206.

nyomán határozták el, hogy a békeidőben is tartják egymással a kapcsolatot, és megemlékeznek elvesztett bajtársaikról. Ennek a gondolatnak a gyakorlati megvalósulását támogatta a Honvédelmi Minisztérium ajánlása, amely a 13. gyalogezredet bízta meg a két miskolci háziezred szellemi örökségének kezelésével.

A 10-es honvéd hagyományok felelevenítése és megőrzése Sáfrány Géza volt ezredparancsnok érdeme. Az ő kezdeményezése nyomán valósultak meg az ezrednapok.¹⁰ Az elsőt 1922. augusztus 27-én rendezték. Ez alkalommal határozat született arról, hogy a következő években a gorlicei áttörés évfordulója táján jöjjenek össze az emlékezők. Az első ezrednap másik fontos döntése volt, hogy kérelmet nyújtottak be a jelenlévők a honvédelmi miniszterhez annak érdekében, hogy a 13. gyalogezred, amely a 10-esek jogutódjának tekinti magát, kapja vissza a 10-es számot.

Belitska Sándor miniszter terjedelmes válaszában méltányolta a kezdeményezést, elfogadta az indokokat, de végül is leszögezte, hogy a gyalogezredek számozásának megváltoztatása az egész hadrendet felborítaná. Ezért a javaslatot elutasította.¹¹ A miniszter azt is közölte, hogy a 13. gyalogezred nem jogutódja a 10-eseknek. Ennek ellenére a 13-asok annak tekintették magukat, és ennek írásban és szóban is hangot adtak.

Az ezrednapok és a hagyományörzés gondolata nem maradt a katonák szűk körében. Először a városvezetés jelezte közreműködési szándékát, majd a társadalmi egyesületek, különösen a Lévy József Közművelődési Egyesület, csatlakoztak, és sokat is tettek a találkozók sikere érdekében. Döntés született az első ezrednapon arról is, hogy az ezred táborig újságját ismét megjelentetik, de most már évente csak egyszer, az ezrednapra. A szerkesztést Sassy Csabára, az ismert miskolci költő-újságíróra bízták.

Itt, egy kis kitéréssel, érdemes bemutatni az újságot. A harci szellem fokozása, továbbá a front és a hátszág kapcsolatának erősítése céljából 1917-ben az egyes alakulatok táborig újságot kezdtek megjelentetni. Miskolc mindkét gyalogezredének volt ilyen lapja. Az egyik a „10-es honvéd”, a másik a „Ludwig baka” címet viselte.¹²

A 10-es honvéd első száma 1917. július 15-én jelent meg, Sáfrány Géza alezredes, ezredparancsnok bevezető cikkével az első oldalon. Ettől kezdve a lap kéthetenként jelent meg, és az értékesítésből befolyt pénzeket az ezred özvegy- és árvaalapja javára fordították. A szerkesztőség és kiadóhivatal a fronton működött, szerkesztője Petrik Ernő százados volt. A lapot Miskolcon nyomták és innen terjesztették. Tartalma változatos, de minden szempontból aktuális volt. Foglalkozott a hadieseményekkel, közölte az eseteket és a kitüntetettek névsorát, verseket, tárcákat, humoros karcolatokat és rajzokat, üzeneteket, de komoly eszmefuttatásokat is közölt. Az utolsó szám 1918. november 1-jén jelent meg, annak ellenére, hogy az ezred ekkor már reménytelen helyzetben volt.

A háború után évente egyszer, az ezrednapra jelent meg az újság. Beszámolót közölt az előző ezrednap eseményeiről, és egyéb aktuális kérdésekkel is foglalkozott. A háború kitörése megszakította a folyamatot. Az utolsó szám 1942. május 3-án jelent meg. Az ezrednap és az újság a hagyományörzés fontos eszköze lett. A találkozók alkalmat adtak arra, hogy a túlélők emlékezzenek elesett bajtársaikra, a fronton született barátságokat megerősítsék, és családtagjaikkal, fehér asztal mellett, családi hangulatban idézzék fel a háború emlékezetes, hol lelkesítő, hol tragikus eseményeit. Mivel pedig ezek a találkozók nem zárt körben, hanem „a város közönsége” részvételével bonyolódtak le, a tapasztalatok és a tanulságok megismerhetővé váltak a kívülállók számára is.

¹⁰ 10-es honvéd újság, 1923.

¹¹ 10-es honvéd újság, 1923.

¹² HOM. HTD.53.3872.

I. évf. — 1. szám. Tábori posta 425. 1917 július 15.



10-es honvéd

<p>Kiadja a magyar kir. 10-ik honvéd gyalogezred övezgy-ös árvaalapja javára. Megjelenik minden hónap 1. és 15. napján.</p>	<p>A. M. KIR. MISKOLCZI 10-IK HONVÉD GYALOGÉZRED TABORI ÚJSÁGJA</p>	<p>Előfizetési árak: Egész évre — — — 10 kor. Fél évre — — — — 5 kor. Negyedévre — — 2 kor. 50 f. Egyes szám ára 40 fillér.</p>
---	---	---

A közönséghez.

Írta: Sáfrán Géza, alezredes, ezredparancsnok.

Határ, 1917 július hó. Éppen egy éve! Szerencsen találkoztam a 10. ezred volt parancsnokával. Ő jött a harctérről — én mentem oda.

— Hová mégy? — kérdi.

— Megyek, hogy átvegyem a 10. ezredet.

— Ezredet? Az nincs, — felelte.

Elvonult előttem a nagy orosz offenzíva képe s elhittem, hogy „nincs ezred”, mert ott s akkor csak egy megoldás volt lehetséges minden csapat számára: önfeláldozó halálmegvetéssel kitartani. A 10. ezred pedig kirtartott.

Elváltunk. Mentem. Vitt a vonat békés rónaságon, a kanyargó Tisza partján, majd elértük a Kárpátokat, hol láthattuk az ellenség ágyainak romboldásait; tovább Galiciában már ismert csatatereken jártam. Ez a változó kép s ez a mondas „Az ezred nincs” — egész lelkemet, egész agyaimat, egész válogmat foglalkoztatta. Nem az aggodás, nem a kishitőség, nem a csüggedés ütött tanyát lelkemben, hanem az a megingathatatlan meggyőződés és akarat, hogy: „lesz ismét 10. ezred”.

Tervek képződtek lelkemben, hogy miként fogom ezt a szülővármegyém sok vér áztatta drága porából előtermő népet, melynek bölcsője körül a halálig való önfeláldozású kész hazaszeretet legfenségesebb nőtái s a hitnek, vallásosságának legyőzhetetlen lelki erőt adó zsolozsmái zengették — egy testté, egy akaratú összekovácsolni, miként fogom harcra, győzelemre vezetni.

Midőn július 14-én az ezredparancsnokság helyére értem, tényleg „nem volt ezred”. De már másnap kaptam „embereket”. Honvédeket, kik — mint annak idején a borsodi vörössípkások — a föld porából, a felhők-ből vagy a csillagokból termettek elő. S midőn megismerkedtem vejük s megmondtam nekik, mit, miért, miként akarok elérni s látam, hogy azt megértették s lelkökbe szivták: átvonult lelkemen az az érzés, hogy már van ezredem, már „van 10. honvéd ezred”.

Mintha Istennek lelke, a szentléleknek szikláját is megdöntő ereje szállt volna az „ezred” szívébe-lelkébe, midőn felsőbb parancsra kiválva az „Előre” hadosztály kötelekéből, hulló záporban, a honvéd zenekar Rákóczi-indulója és lelkes magyar nóták.

4. kép. A „10-es honvéd” 1. száma (1917. július 15.)

A város azzal tisztelte meg veteránjait, hogy a társadalmi egyesületek szórakoztató műsorokat szerveztek részükre. A 10-es honvéd újság minden következő évi számában összefoglalta az előző találkozó eseményeit, így azok egymásba fonódtak, és az utókor számára összefüggő folyamatként jelennek meg. Közölte az újság az ezred volt parancsnokainak és tiszteinek írásos visszaemlékezéseit is.

Az 1926. május 2-i ezrednapon Flóra István alezredes felvetette egy emléktábla elkészíttetésének gondolatát. Ezt a jogutód gyalogezred Rudolf laktanyájának falán helyezték volna el. Az ötletet mindenki lelkesen fogadta, és mindjárt létre is hozták az emléktábla bizottságot. Ez a bizottság meghirdette és megszervezte az adományok gyűjtését. Az akció olyan sikerrel járt, hogy már egy nagyobb léptékű tervben, szoborállításban lehetett gondolkodni. Az emléktábla bizottság szoborbizottsággá alakult.

A LÉVAY JÓZSEF KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET

a volt 10-es honvédegylezred dicsőséges hábo-
rus szereplésének emlékére emelt 10-es honvéd-
szobor leleplezése alkalmából október 8-án este
7 órai kezdettel a Miskolci Nemzeti Színházban

10-es HONVÉD HANGVERSENYT

rendez a következő műsorral:

1. *Szent-Gály Gyula*: 10-es honvédek indulója. *Előadja a m. kir. 13. honvéd gya-
logezred zenekara.*
2. *Prolog*, írta *Sassy Csoba* volt 10-es honvéd tart. zászlós, elmondja *Sassy Enikő*.
3. *Megnyitó beszéd*, tartja *Halmay Béla dr.*, Miskolc thj. város polgármesterhelyet-
tese, volt tart. 10-es honvéd százados.
4. a) *Kárpát—Sassy*: Égbenyúló hegyek alján...
b) *Réufy—Sassy*: Valahol a cskii határszélen...
c) *Thurzó—Sassy*: A Magyaros alján... Éneklő *Záhony János*, a Lévay József
Közművelődési Egyesület r. tagja.
5. 10-es honvéd emlékek hét ország frontján. Vetített képekkel bemutatja és ma-
gyarázattal kíséri *Kertész Zoltán* volt tart. 10-es honvéd főhadnagy.
6. a) *Thurzó—Sassy*: Nincs már nekem puskám...
b) *Thurzó—Lászlóffy Mihály*: Mit búsúlsz kenyerem...
c) *Thurzó—Sassy*: Hét ország határát...
d) *Hollóssy—Sassy*: Kárpáti fecskék... Éneklő *Hornyak Olga* úrléány.
7. Irredenta versek. Irták és elmondják:
a) *Farkas Andor* nyug. polgármester, volt 10-es honvéd tart. százados.
b) *Novák Sándor* főgimn. tanár, volt 10-es honvéd tart. százados.
8. a) *Szent-Gály—Sassy*: Strypa partján...
b) *Thurzó—Sassy*: Nincsen borom, nincs dohánym...; c) *Thurzó—Sassy*:
Napimádat... Éneklő *Tóth-Bartók Anna* úrléány.
9. *Thurzó—Sassy*: Turul madár. Ének-quartettre feldolgozta *Hollóssy Kornél*, az
egyesület r. tagja. Éneklők *Tóth-Bartók Anna*, *Hornyak Olga*, *Lichtman Ilonka*
és *Sassy Enikő* úrléányok. Zongorán kísér: *Hollóssy Kornél* tanár, a Lévay József
Közművelődési Egyesület r. tagja.

Jegyek a színházi pénztárnál válthatók.
Rendes színházi esti helyárak.

5. kép. A Lévay József Közművelődési Egyesület
ünnepi programja

Vadász Pál, a szoborbizottság elnöke megkereste mindazon helységek előljáróságát, ahonnan a 10-es honvédek rekrutálódtak, és anyagi támogatást kért a szobor költségeinek fedezésére. A felhívásra 180 város és község jelentkezett saját és gyűjtött adománnyal. A 180 nevet a szobor posztamensére helyezett bronzkoszorúk leveleire felvésették. Sajnos, ezek a bronzkoszorúk eltűntek, és így a nevek is feledésbe mentek, bár az újság a teljes névsort közölte.¹³

A legnagyobb adományozók voltak: Miskolc város 4000, Borsod vármegye 840, Zemplén vármegye 200, Sátoraljaújhely város 80, a Borsod Miskolci Gőzmalom Rt. 100 pengővel. A volt ezredtagok 2–5 pengővel járultak hozzá a szoborállításhoz.

¹³ 10-es honvéd újság, 1928.

A szoborbizottság több szobrászművésznél tájékozódott, végül is Vass Viktornál rendelte meg a szobrot 11 000 pengős összköltséggel. Közben 1927. május 5-én, az ezrednapon Doroghy Daubner Samu altábornagy, egykori ezredparancsnok ezüst ereklyetartóban limanowai véres földet adott át az ezrednek, s ezt a megyei múzeumban helyezték el.

A 10-es honvéd szobor felavatása 1927. október 9-én, rendkívüli ezrednap keretében történt, a Rudolf laktanya főbejárata előtt. Az ünnepségen megjelent és beszédet mondott József főherceg tábornagy, a császári és királyi 4. hadsereg utolsó parancsnoka. A szoboravatás előestéjén a Lévay József Közművelődési Egyesület ünnepi hangversenyt rendezett a színházban.

Az emléktábla felállításának terve nem került le a napirendről, de most már más elképzelés alapján. A szervezőbizottság eredetileg azért akarta a táblát a Rudolf laktanyában elhelyezni, hogy az utód honvédek szeme előtt legyen, és hogy ne felejtkezzenek el a 10-es honvédek tetteiről. A szobor felállítása után ezt a célt az emlékmű szolgálta, tehát az emléktáblának célszerű volt más helyet keresni. Ez pedig a volt József laktanya lehetett, éspedig az utcai fronton, hogy az arra járókat is emlékeztesse a nagy hírű gyalogezred.

Újabb gyűjtési akció eredményeként 1928. május 6-án, az ezrednap keretében Sáfárány Géza altábornagy, volt ezredparancsnok avatta fel az emléktáblát. Ezzel egy időben a város a Serház utca nevét Tizeshonvédra változtatta. Az emléktáblát az új lakó, a csendőrség nevében Kertész Jenő alezredes vette át. A táblán a következő szöveg olvasható: „1889–1914. Ebben az épületben nevelte a magy. kir. miskolci tizes honvéd gyalogezred a magyar fiúk ezreinek testét-lelkét a nemzet nagy harcára. 1914–1918-ig több mint negyvenezer tizes honvéd indult innen a dicsőség mezejére. Ezt az emléket a tizes honvédek örök emlékére emelte 1928. évi május 6-án, a harcból visszatért bajtársak kegyelele. Ezen utcát pedig Miskolc thjf. város közönsége Róluk nevezte el Tizeshonvéd-utcának.”

Az emléktáblát Edelstein Hermann és fia vállalata készítette, és a szöveg szerzőségét egy magánbeszélgetésben Sassy Csaba vállalta. A felavatott emléktáblát beszéd kíséretében megkoszorúzta Hodobay Nagy Sándor polgármester és Bónis Aladár alispán. József főherceg ezúttal levélben köszöntötte¹⁴ a 10-es honvédeket, melynek utolsó bekezdése így szólt: „Lelkem egész szeretetével üdvözlöm a tizes honvédeket, a Magyaros hőseit. Isten legbővebb áldását kérve rájuk volt hadvezérük és hű bajtársuk, József főherceg.”

Az ezrednapokon és a sajtóban is megjelent felhívás a volt ezredtagokhoz és családjaikhoz, hogy az ezred életéhez kapcsolódó emlékek, tárgyak átadásával segítsék egy „hadimúzeum” létrehozását. Ennek a felhívásnak is volt fogantja, mert rövid idő alatt sok érték gyűlt össze. 1929. május 5-én Szabó Sándor altábornagy, az ezred utolsó parancsnoka felavathatta a gyűjteményt a megyei múzeum által rendelkezésre bocsátott helyiségekben. Az állandó gyűjtemény megszületésének előzményei is voltak.¹⁵ 1917 decemberében az ezred Miskolcon „hadikiállítás” rendezett az addig begyűlt anyagból. Ezt azután Egerben és Gyöngyösön is bemutatták.

A 10-es honvéd hadimúzeum anyaga a második világháború idején, biztonsági okokból Egerbe került, megőrzésre. Sokáig nem tudtuk, mi történt vele, és elveszettnek hittük. Hosszas kutatás után kiderült, hogy az anyagot a Hadtörténeti Múzeum Budapestre

¹⁴ Magyar Jövő, 1928. május 8.

¹⁵ Gulya István tanulmánya, 2000.

szállította. Megvan tehát, és megvannak a leltárak is. A tárgyak azonosítása azonban nehézségekbe ütközik.

1931. május 10-én jubileumi ezrednapot rendeztek annak örömeire, hogy 10 évvel ezelőtt született meg a hagyományörzés gondolata. Az ezredgyűlésen felvetődött egy szervezettebb formájú bajtársi szövetség – egyesület – megalakításának ötlete.¹⁶ 1933. május 21-én a veteránok ezüstszerleget ajándékoztak a 13. gyalogezrednek azzal a céllal, hogy az utóezred mindenkorai parancsnoka ezrednapokon ezzel köszöntse az elődöket. Ekkor Gömör Árpád ezredes írta a szerleget Sáfrány altábornagy és a 10-esek egészségére, megígérve, hogy a tisztas hagyományokat ápolni fogják.¹⁷

1934. május 6-án a város és a katonák közös ünnepe volt a színházban, a Görgey-emléknap. Az ünnepi beszédet Gömör ezredes tartotta, majd Marjalaki Kiss Lajos tanár ismertette és méltatta Görgey Artúr és Miskolc kapcsolatait. Május 21-én avatták fel a Görgey-szobrot a Csabai kapuban. Ebben az esztendőben, augusztus 5-én Mezőkövesden megszentelték azt a zászlót, amelyet a matyó asszonyok a 10-es honvédek részére készítettek, pótlásául annak, amit ugyancsak ők készítettek, s ami az olasz fronton elvesztett. Két nap múlva Sáfrány altábornagy a Lóverseny téren rendezett ünnepségen vette át a zászlót a hadimúzeum számára. Ez az ünnepség a Miskolci Hét keretében zajlott, és Bónis Aladár alispán mondott ünnepi beszédet. Ez alkalommal érdekes sport- és kulturális rendezvények is voltak a városban.¹⁸

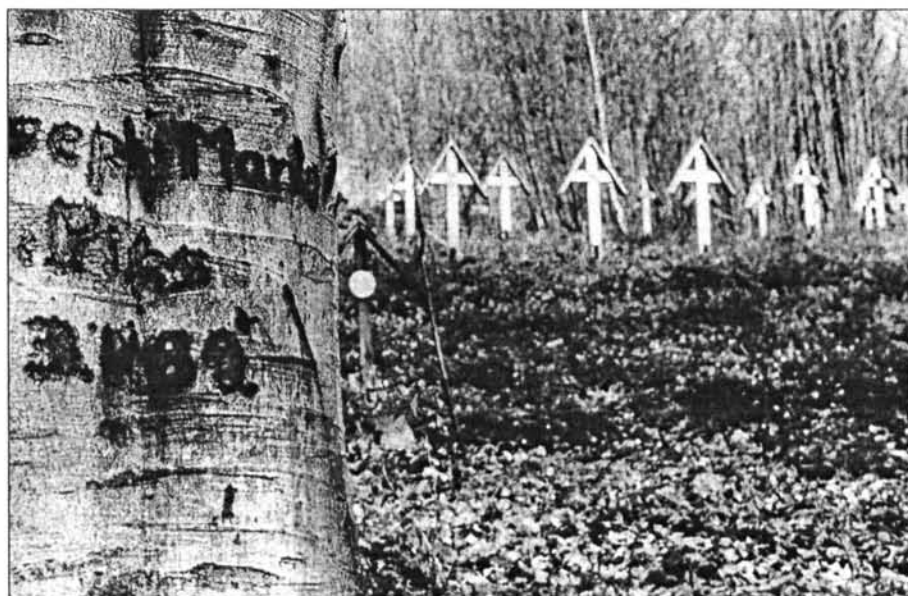


6. kép. Kövér Gyula karikatúrái a „Kacagó Lapok”-ban

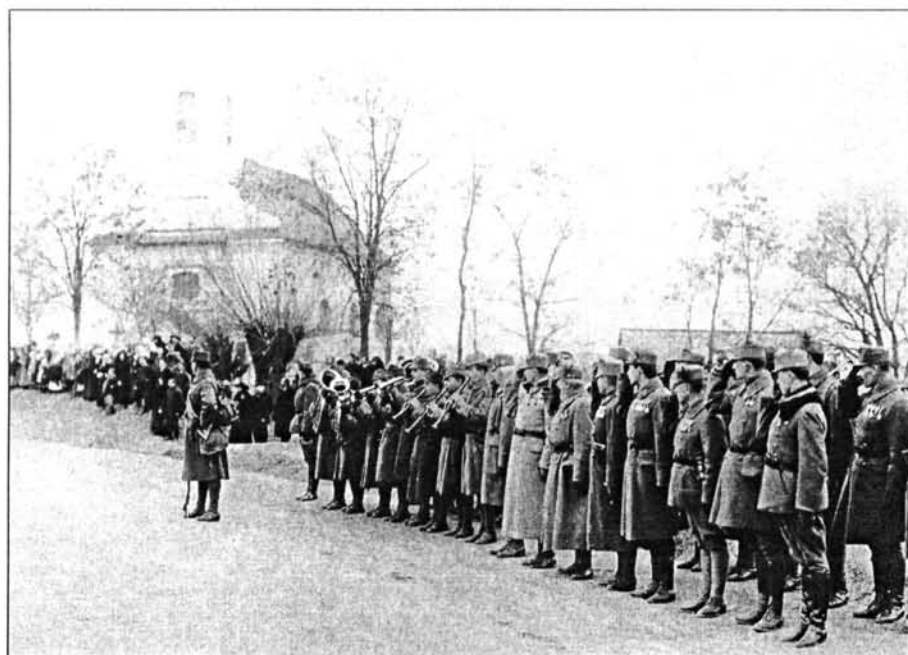
¹⁶ Az egyesület nem jött létre.

¹⁷ 10-es honvéd újság, 1934.

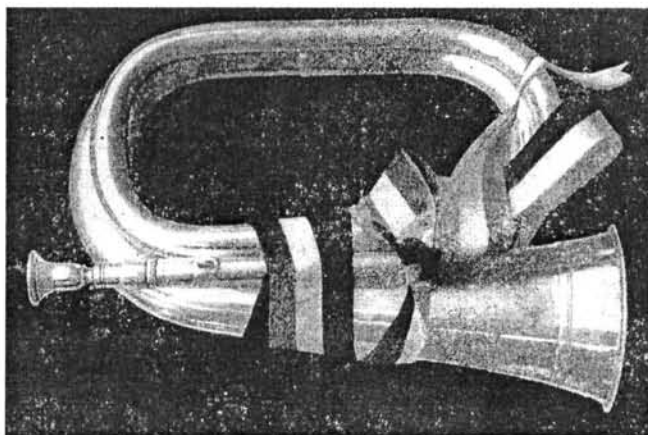
¹⁸ 10-es honvéd újság, 1935.



7. kép. A pustki katonatemető



*8. kép. Jön a király
Csíkszereda, 1917. június 17.*



9. kép. Az ezüstkiürt

1935. május 2-án gorlicei emléknapot rendeztek a 10-esek. A 20. évforduló alkalmából a Lévy József Közművelődési Egyesület rendezett ünnepi műsort. 1939-ben megjelent Sassy Csaba szerkesztésében a 10-es honvéd Emlékalbum.¹⁹ Ebben gyűjtötte össze a szerkesztő a gyalogezred történetére, a híres és kevésbé híres csatákra vonatkozó visszaemlékezéseket. A galíciai frontról Petrik Ernő, az olasz frontról Szabó Sándor írt. Kiss Kálmán altábornagy „A 10-es honvédek útja 7 országon át” címmel foglalta össze az ezred hadtörténetét Tarnawodkától Trientig. Megjelentek a „Kacagó lapok” című albumban Kövér Gyula festőművész karikatúrái az ezred tipikus alakjairól, 150 lapon.²⁰

1942. március 8-án, a Magyaros visszafoglalásának 25. évfordulóján az ezred – a háborús helyzetre tekintettel – szűkebb keretben tartott megemlékezést és ezrednapot. Ekkor adták át a múzeumnak Kövér Gyula és Meilinger Dezső festőművészek nagyméretű festményét, amely a híres csatát idézte az emlékezetbe.²¹ 1942. május 23-án volt az utolsó ezrednap. Ekkor megszűnt az alkalmi újság is. A 10-es honvédek emlékezete a lelkekben élt tovább.



10. kép. Pihenőhely a Brenta völgyében

¹⁹ 10-es honvéd emlékalbum, 1939.

²⁰ Kacagó lapok a komoly időkből, 1939.

²¹ 10-es honvéd újság, 1942. A festmény holléte egyelőre ismeretlen.



11. kép. Lövegállás az olasz fronton

Hagyományörzés a második világháború után

1945 után, a gyökeresen megváltozott körülmények között fokozatosan kihalt a hagyományörző szellem, és feledésbe merült a hősi eszmény. 1946. május 26-án volt ugyan hivatalos városi megemlékezés a hősök napján, a hősök temetőjében, de ezután már nem lehetett sem az első, sem a második világháború hőseire, áldozataira emlékezni.²²

A május 26-i volt az utolsó hősök napi megemlékezés, amelyen részt vett a szovjet városparancsnokság képviselője is. Ezután lehetetlenné vált a hagyományok ápolása, sőt tudatos rombolás kezdődött, azoknak az emlékjeleknek az eltüntetésére, amelyek a történelmi múltat visszaidézhatték volna. A 10-es honvéd emlékművet a Gömöri felüljáró építéskor, 1976-ban kihelyezték a hősök temetőjébe, a 65-ös emlékoszloppal együtt (bár ez nem állt útjában az építkezésnek). A diósgyőri első világháborús szobrot eldugták a Szinva partján álló öreg fák közé, a 34-esek emlékoszlopáról az onga-újfalusi parton traktorral akasztott drótkötéllel rángatták le a turulmadarat. Az oszlop évekig árválkodott dísz nélkül. Nyomtalanul eltűnt a 10-es honvéd emléktábla a volt laktanya faláról.

A 20. század utolsó éveiben más szelek kezdtek fújdogálni, és ismét lehetett a nemzet hőseire gondolni és az ezzel kapcsolatos hagyományokat feleleveníteni. Megjelent a 2001. évi LXIII. törvény a magyar hősök emlékének megörökítéséről. Eközben az eldugott emlékművek méltó helyre kerültek, a turulmadár is visszazállt (bár nem az eredeti formában) az elhagyott oszlopra.

A 10-es honvéd hagyományok felújítását a Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetsége helyi csoportja vállalta. 2001-ben létrejött az állami és társadalmi szervezetek együttes akarata révén a 10-es Honvéd Emlékbizottság, és már abban az esztendőben, május 4-én

²² A háború után Magyarországon ez volt az utolsó hősök napi megemlékezés. Magyar Jövő, 1946. május 28.

megrendezte az első koszorúzási ünnepséget a laktanyaépület örököse, a Herman Ottó Gimnázium közreműködésével. Az ünnepséget bevezette és az ez alkalomra összehozott kiállítást megnyitotta a város polgármestere. A koszorúzáson részt vett özv. Horthy Istvánné is. Az Emlékbizottság a hagyományok újjáélesztése mellett célul tűzte ki a 10-es honvéd emlékek gyűjtését és feldolgozását, az egykori hadimúzeum visszaállítását, az elveszett emléktábla pótlását, az ezrednapok hagyományának visszaállítását²³ és a tanulóifjúság nevelési programjában a 10-es honvéd hagyományok felvételét.

Az első ünnepséget követően minden esztendőben, a gorlicei áttörés évfordulójának közelében megrendezte az Emlékbizottság a koszorúzási ünnepséget. 2003. május 12-én megtörtént a rekonstruált emléktábla felavatása az Intézet aulájában, 2005-ben pedig egy újabb kiállítás mutatta be a 10-es honvédek harcainak emlékeit.

A hagyományápoló lengyelek

A Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetségének Borsod megyei csoportja, mint hagyományörző és hadisírgondozó szervezet és az Emlékbizottság ügyvivője programba vette az első világháborús csatahelyek és a hozzájuk kapcsolódó katonatemetők meglátogatását. Rövid időn belül sikerült kapcsolatot teremteni Limanowa és Gorlice város illetve az érdekelt járásek vezetőivel. Mivel mindkét helyen ünnepséget terveztek a csaták 90. évfordulója alkalmából, örömmel és nem várt barátsággal hívták és fogadták a küldöttségünket.

2004. december 11-én a csata színhelyén telepített és kiválóan gondozott temetőben emlékeztünk huszárjaink és honvédjeink hőstétére.²⁴ Meglepő és megható volt, ahogy a lengyelek megemlékeztek a magyar katonák hősiességéről. Itt tudtuk meg, hogy az oroszok visszaszorítását célzó csatákban a lengyel Pilsudszky Légio katonái is részt vettek. Gorlicében 2005. május első napjaiban járt küldöttségünk. A véletlen úgy hozta, hogy a kassai 39. hadosztály valamennyi ezredében szolgált magyar katona fia, tehát a galíciai hadjárat részeseinek leszármazottai jelen lehettek az ünnepségeken. Limanowában barátaink Molnár Ferenc²⁵ haditudósításának magyar nyelvű változatával leptek meg bennünket, Gorlicében pedig az áttörés emlékeit és eseményeit bemutató, ekkor megnyílt múzeum utcai frontján található magyar nyelvű felirat, a termekben mindenütt magyar nyelvű eligazítás okozott meglepetést.

A vendéglátók baráti segítségével alkalmunk volt több első világháborús katonatemetőt felkeresni. Ezeket a temetőket még az osztrák–magyar hadvezetés telepítette, abból az elvből kiindulva, hogy a hősi halottakat ott, vagy annak a helynek a közelében kell eltemetni, ahol elesettek. A sírkerteket és a sírjeleket osztrák és lengyel művészek tervezték és olasz hadifoglyok építették. A legmegdöbbentőbb élményt a Luzna-Putski 400 m magas, meredek domb oldalában lévő temető nyújtotta. A sírok elhelyezése valójában azt a benyomást kelti, hogy mindegyik katona azon a helyen nyugszik, ahol életét vesztette. Ebben a temetőben 134 magyar, köztük 34 10-es honvéd alussza örök álmát.

Rájuk, és valamennyi 10-es honvédre, emberségükre, hősiességükre emlékeznünk kell.

²³ Az ünnepségekről a napi sajtó részletesen beszámolt.

²⁴ Hadifogoly Híradó, 2005. 2. és 4. szám

²⁵ Azonos a Pál utcai fiúk írójával.

IRODALOM

Dobrossy István

1997 Miskolc írásban és képekben. 4. kötet. 185. Miskolc

Gulya István

2000 A Miskolci 10-es honvéd múzeum. HOMÉvk. XXXIX.

Hadifogoly Híradó

2005 2. és 4. szám, Budapest

Markó Árpád

1943 Magyarország hadtörténete. Budapest

Sassy Csaba

1939 10-es honvéd emlékalbum. Miskolc

PRESERVING THE TRADITIONS OF THE TENTH HONVÉD REGIMENT

One of the famed units of the Hungarian Royal Army, created after the Compromise of 1867, was the regiment set up in Miskolc, which fought on the Galician, the Transylvanian and the Italian front during World War 1. The troops participated in the Battle of Limanowa-Jablonec in Galicia and successfully chased the beaten Russians northwards. In March 1917, the soldiers excelled in the recapture of Mt. Aranyos in Transylvania. The troops also fought valiantly in Italy, where they were taken prisoner after the armistice.

Beginning with 1922, the surviving comrades met every year to remember their fallen companions and to evoke the battles they fought together. This tradition became an important social event in Miskolc. The survivors wanted not only to remember, but also to preserve their memories for posterity. They wrote memoirs, which they published in their own journal. A book recounting the history of the regiment was published in 1939. In 1926, a fund was set up for raising a memorial statue; a year later, enough money had been collected to erect the statue. A memorial plaque was set on the wall of the one-time barracks in 1928; a military museum was opened in 1929; the embroiderers of Mezőkövesd donated a flag in 1934; a lavishly illustrated album was published in 1939.

World War 2 and the ensuing decades brought a setback in these meetings. The ranks of the war generation too decreased.

The tradition of remembrance was revived in 2001 by a commission formed on the initiative of the Association of Former POWs, which has since then organised an annual memorial and wreathing ceremony on the traditional regiment day. They began the collection of former memorabilia, replaced the memorial plaque, which disappeared after the war, and have spared no effort in imbuing the town's youth with a patriotic spirit in co-operation with the Herman Ottó Gymnasium, which inherited the museum building.

The study ends with the evocation of the events on the 90th anniversary of the Battle of Limanowa and the Battle of Gorlice.

Béla Tarczai

ZEMPLÉN VÁRMEGYE ARCHONTOLÓGIÁJA (1919–1944)

KOMPORDAY LEVENTE

Közel három éve kutatom Zemplén vármegye köztisztviselőit a két világháború közötti időszakban. Ennek a munkának az összefoglalását szeretném adni azzal, hogy a vármegyei tisztviselők hivatali beosztását összegzem. Több olyan munka is született, pl. Zala, Békés megyéé és Hódmezővásárhely törvényhatósági jogú városé, ahol a levéltárosok egy-egy vármegye, város archontológiáját elkészítették.¹ Általában nagyobb korszakot ölelnek fel ezek a munkák, sőt Békés megyéé a felsorolt tisztviselők életrajzait is tartalmazza. Ezt a sort szeretném én is gyarapítani azzal, hogy Zemplén vármegyében az 1919 és 1944 közötti időszak közigazgatásának vezetőit számba veszem.

A fontosabb tisztségek, amelyeket vizsgáltam: főispán, alispán, főjegyző, másodfőjegyző, aljegyző, tiszti főorvos, tiszti főügyész, főlevéltárnok, árvaszéki elnök, árvaszéki helyettes-elnök, árvaszéki ülnök, a járást irányító főszolgabíró, valamint a járásba beosztott szolgabíró. A hivatalokat ellátó személyeket a főlevéltárnok és a tiszti főorvos főispáni kinevezésétől eltekintve egytől egyig a vármegye törvényhatósági bizottsága választotta a két világháború közötti időszakban. A második világháború felé közelítve az időben egyre inkább csökkent azoknak a tisztségeknek a száma, melyeket az előbb említett bizottság választott. A belügyminisztérium folyamatosan kivette a törvényhatósági bizottság kezéből a hivatalok betöltésének jogát.

Az 1886. évi XXI. törvény rendezte először a vármegye tisztviselőinek jogkörét. Ez a törvény a törvényhatósági bizottság kezébe adta a főlevéltárnok és a tiszti főorvos kivételével a felsorolt tisztviselők megválasztását. A főlevéltárnok kinevezése, az aljegyzők és a szolgabírók központból a járásba, vagy járásból egy másik járásba történő áthelyezésének joga a főispánt illette. A vármegye irányítója a főispán volt, akit mindig a belügyminiszter előterjesztésére az államfő nevezett ki.² A törvényhatósági bizottság által megválasztott, a vármegye központjában (Sátoraljaújhelyen) szolgálatot teljesítő tisztviselők: alispán, főjegyző, másodfőjegyzők, aljegyzők, tiszti főügyész, tiszti főorvos, főlevéltárnok, árvaszéki elnök, helyettes-elnök, árvaszéki ülnökök. A külső tisztviselők közé azok számítottak, akik a járásokban irányították a közigazgatást: járási főszolgabírók, járásokba beosztott szolgabírók.

Közvetlenül az első világháború után takarékosági szempontok miatt csak a belügyminisztérium engedélyével lehetett a nyugdíjazás, halálozás esetén megüresedett tisztviselői állásokat betölteni. Zemplén vármegyében is 1922-ben választás útján töltötték be az alispáni, főjegyzői, másodfőjegyzői és a járási főszolgabírói tisztségeket. A Horthy-korszakban először az 1929. évi XXX. törvény rendezte a vármegyei közigazgatás helyzetét. Ekkor a tárgyalt időszakban először és utoljára tisztújító választásokat tartottak. Ez azt jelentette, hogy a törvényhatósági bizottság az alispántól a szolgabírókig bezárólag minden tisztségre új választást hajtott végre. A választáson semmilyen meglepő

¹ Molnár A., 2000.; Héjja J., 2002.; Kovács I. 2003.

² Magyary Z., 1942. 286.; Csizmadia A., 1976. 184–185.

eredmény nem született, általában az addig abban a pozícióban szereplő személyt fogadta el újból a bizottság.

A vármegye önkormányzati jogain az első „csorbát” az 1936. évi IX. törvény okozta, amely a tiszti főorvosokat és a tisztiorvosokat állami tisztviselőkké nyilvánította, akiknek a működési területét és székhelyét a belügyminiszter rendelettel állapította meg. Tehát a korszakban először a tiszti főorvosokat „államosította” a kormány. Ezt követte az 1938. évi XXXIV. törvény, amely a felvidéki területek visszaszerzése következtében a belügyminisztert arra jogosította fel, hogy a hivatalokba ő nevezze ki a tisztviselőket. Ettől kezdve a törvényhatósági bizottságnak a választási joga elveszett. A belügyminiszter kinevezési feladatát megkönnyítette a vármegye főispánjának ajánlása, melyben egy-egy tisztviselőt ajánlott a miniszter figyelmébe. Természetesen kivételt jelentettek azok az esetek, amikor a miniszter direkt nevezett ki a vármegyébe egy tisztviselőt. Zemplénben is találunk erre példát, mégpedig dr. Sziklai Sándor esetét, aki a belügyminisztérium XIV., a közegészségügygel foglalkozó osztályán dolgozott, majd Sátoraljaújhelybe osztották be 1941. szeptember 25-én.³ Az 1942. évi XXII. törvény elrendelte, hogy minden fizetési osztályba sorozott, választás útján betöltött vármegyei tisztviselői állást kinevezéssel kell a törvény hatálya lépését követően betöltetni. Zemplén vármegyében ennek a törvénynek a szellemében összesen két kinevezés történt. Az 1943-as év során egy rendelettel összesen 16 tisztviselőt nevezett ki, vagy véglegesített állásában dr. vitéz Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter.⁴

Az 1886. évi XXI. törvény hatálya lépését követően a törvényhatósági bizottság kezében volt az a jog, hogy a tisztviselőket szolgálati idejük letelte után nyugdíjazza. Ezt a jogot a tárgyalt időszak végéig megtartották. Az egyes köztisztviselők nyugdalomba helyezését általában mindig maguk kérték 40 év szolgálat után, amit a bizottság valamelyik rendes közgyűlésén tárgyalt. A közgyűléseken megköszönték a hivatali munkájukat, valamint a nyugdíj összegét a hatályos törvények és a vármegye szabályrendeletei alapján megállapították. Ez a kinevezett vármegyei tisztviselőkre is érvényes volt. Kivételt képezett a szolgálati idő előtt elrendelt nyugdíjazás. Erre kétféle példát találunk az adott időszakban. A trianoni békében elvesztett területekről érkezett tisztviselők elhelyezése miatt felduzzadt a vármegyék köztisztviselői karának létszáma. Ezt a létszámot a kormány kényszernyugdíjazásokkal próbálta csökkenteni. Zemplénben 1923. novemberében 4 tisztviselőt (*legényei Pintér Istvánt, dr. deteki és tengerfalvi Meczner Tibort, borosjenői Jeney Istvánt, jeddi Fejér Elemért*) bocsátott el a törvényhatósági bizottság. A következő nyugdíjazásokra 1926. decemberében került sor. Ekkor *bárciházi Bárczy Gusztávot, Gallotsik Istvánt és magyarizségi Isépy Zoltánt* vonták „végelbánás alá”. Fegyelmi okból két tisztviselőnek (*dr. adász-teveli Osváth Dezsőnek, nagykászonyi Székely Lászlónak*) kellett a negyvenéves szolgálati idő előtt megválnia a vármegyétől.

A tisztviselők tiszttségviselési időpontjainak meghatározásában a legjelentősebb forrásértéket a törzskönyvi lapok jelentették. Ezeken a családi állapoton és tanulmányokon kívül a hivatal viselésének kezdő időpontjait tüntették fel. Nagyon kevésszer találtak olyan törzskönyvi lappal, melyen feljegyezték volna, hogy egy szolgabíró a főispán melyik rendeletével melyik járásba helyezte át. Erre sokkal több forrást találtam a sátoraljaújhelyi levéltár alispáni iratok fondjában.⁵ Elsőrendű forrásnak bizonyultak

³ 328631./1941. BM. XIV. sz. rendelettel nevezte ki a miniszter. Zemplén Levéltára (továbbiakban: ZLt.) IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai 1942. 328. doboz.

⁴ 1943. június 28-án kelt 42333./1943. BM. III. sz. rendelet. ZLt. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai 1943. 396. doboz.

⁵ ZLt. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai 1920–1944. 80–455. doboz.

volna a főispáni iratok, de ezek a második világháború során teljesen elpusztultak az 1944-es év kivételével.⁶ A törvényhatósági bizottság közgyűlésének jegyzőkönyvei tartalmazták az 1938-ig megejtett választásokat.⁷ Korábban a sátoraljaújhelyi levéltárosok külön gyűjtötték a törzskönyvi lapokat, majd négy dobozban névsorba rendezték azokat. Itt elsősorban azokra a tisztviselőkre találtam adatokat, akiket a második világháború után is alkalmazott a vármegye.⁸ Az 1944. évi hivatali szolgálat végső időpontjának meghatározásában sokat segítettek a szolgálati helyükre visszatért tisztviselők igazoló nyilatkozataik.⁹ Ezekben feltüntették utolsó szolgálati helyüket, valamint azok elhagyásának feltehetőleg pontos dátumát és körülményeit. Azok a tisztviselők, akiknek megmaradtak igazoló nyilatkozataik, Zemplén vármegye elhagyásának időpontját 1944. novemberében határozták meg, ezért én is ebben a hónapban állapítottam meg a szolgálat végső időpontját azoknál a köztisztviselőknél, akiknél nem maradt fenn semmilyen végső dátum. Voltak olyan tisztviselők, akiknek családtagjaik 1990 után a levéltárban helyezték el irataikat, melyek törzskönyvi lapokat, pontos értesítéseket tartalmaztak kinevezéseikről, megválasztásaikról.¹⁰ Fontos megemlítenem és ezzel köszönetet is mondok azoknak a leszármazottaknak, akik otthoni adataikra támaszkodva levélben, e-mailben, esetleg szóban segítettek munkámat.¹¹ Meg kell említenem, hogy *dr. palocsai Pauliczky István* hivatali tisztségeinek megállapítását nagyban megkönnyítette, hogy dédapámról van szó, akinek szinte minden fontosabb iratát megőrizték, ami a többi tisztviselőnél módszertanilag lerövidítette a kutatást. Azonban így is voltak olyan időpontok, melyeket nem sikerült megállapítanom, ott kérdőjelet alkalmaztam, így próbáltam jelölni, hogy ott további kutatásokat kell végezni. Másodlagos forrásaim között a legjelentősebbek az 1927-től néhány év kivételével minden évben megjelentetett Magyarország tiszti cím- és névtára, valamint a Sátoraljaújhelyben szintén majdnem minden évben megjelent Zemplén Naptára („Zemplénvármegye” évkönyve az adott évre).

ZEMPLEN VÁRMEGYE TISZTVISELŐINEK CÍMTÁRA

Főispánok

1918. november 18.–1919. március 18.: dr. Buza Béla¹²

1919. szeptember –1920. május 19.: báró Maillot de la Treille Nándor¹³

1920. május 19.–1920. szeptember 9.: komjátnai és thuriki Thuránszky László¹⁴

1920. szeptember 9.–1925. május 21.: komjátnai és thuriki Thuránszky László

1925. május 21.–1933. január 14.: dukai és szentgyörgyvölgyi Széll József

1933. április 8.–1935. szeptember 8.: dr. leveldi Kozma György

1935. szeptember 8.–1944. október 15. (?): dr. fáji Fáy István

⁶ ZL. IV. 1401/b Zemplén vármegye főispánjának iratai 1944. általános iratok. 1–2. doboz.

⁷ ZL. IV. 1402/b Zemplén vármegye törvényhatósági bizottságának jegyzőkönyvei 1872–1943. 1920 és 1938 közötti jegyzőkönyvei.

⁸ ZL. IV. 1418. Zemplén vármegye járási és községi tisztviselők nyilvántartásának levéltári gyűjteménye 1904–1948. 1–4. doboz.

⁹ ZL. XVII. 428. A Sátoraljaújhelyi Igazoló Bizottság iratai 1–5. doboz.; XVII. 429. A Szerencsi Járási Igazoló Bizottság iratai 1–2. doboz.; XVII. 430. A Tokaji Járási Igazoló Bizottság iratai 1–2. doboz.

¹⁰ ZL. XIII. 26. A Mattyasovszky család iratai 1893–1940.; XIV. 48. Thuránszky László zempléni főispán személyi iratai 1878–1925.

¹¹ Az alábbi felsorolt tisztviselők leszármazottai válaszoltak megkeresésemre: Bernáth Aladár, Bernáth Béla, Bornemisza Miklós, Csaba (Wieland) Andor, Dókus Gyula, Ertsey Géza, Fáy Ödön, Isépy Zoltán, Mattyasovszky Kálmán, Meczner Tibor, Osváth Dezső, Spóner Ödön, Thuránszky László, Váró Indár.

¹² Kormánybiztos-főispán.

¹³ Zemplén vármegye főispáni teendőinek ellátásával megbízott törvényhatósági kormánybiztos.

¹⁴ Zemplén vármegye főispáni teendőinek ellátásával megbízott törvényhatósági kormánybiztos.

Alispánok

1918. november 27. – 1919. augusztus 4.: magyarizsépi Isépy Zoltán¹⁵
1919. augusztus 4. – 1919. augusztus 9.: komjátnai és thuriki Thuránszky László¹⁶
1919. augusztus 9. – 1919. szeptember 3.: csabacsüdi Dókus Gyula
1919. szeptember 3. – 1920. május 19.: komjátnai és thuriki Thuránszky László
1920. június 30. – 1922. január 25.: bernátfalvi Bernáth Aladár¹⁷
1922. január 25. – 1936. július 1.¹⁸ 1936. december 1.¹⁹: bernátfalvi Bernáth Aladár
1936. december 7. – 1944. október 7.: kálnói és ádámföldi Bornemisza Miklós²⁰

Főjegyzők

1919. augusztus 9. – 1920. január 11.: komjátnai és thuriki Thuránszky László
1920. január 11. – 1922. január 25.: dr. Misák József²¹
1922. január 25. – 1937. január 25.: dr. Misák József
1937. március 31. – 1939. december 15.: alsómátyásfalvi Mattyasovszky Kálmán
1940. június 26. – 1943. június 28.: dr. várbogyai Bogyay Kálmán²²
1943. június 28. – 1944. október 6.: dr. várbogyai Bogyay Kálmán²³
1944. október 6. – 1944. október 28.: vitéz tövisi és füzeséri Füzesesély Sándor²⁴

Másodfőjegyzők

1908. április 30. – 1920. január 11.: dr. Misák József
1918. június 28. – 1935. szeptember 13.: görgői és toporci Görgey Géza
1920. január 11. – 1922. január 25.: alsómátyásfalvi Mattyasovszky Kálmán²⁵
1922. január 25. – 1939. december 15.: alsómátyásfalvi Mattyasovszky Kálmán
1937. március 31. – 1940. március 22.: dr. palocsai Pauliczky István²⁶
1940. június 26. – 1943. június 28.: Biringer Gyula²⁷
1943. június 28. – 1944. november 10.: Biringer Gyula²⁸

¹⁵ Alispáni teendők ellátásával megbízott tokaji járási főszolgabíró (megbízója: dr. Buza Béla kormánybiztos-főispán).

¹⁶ Zemplén vármegye főjegyzőjeként helyettesítette Dókus Gyula alispánt.

¹⁷ Zemplén vármegye törvényhatósági bizottságának közgyűlése a 7. jegyzőkönyvi/4192. alispáni/1923. szám alatt hozott rendelkezéssel behelyettesített alispán. ZLt. IV. 1402/b Zemplén vármegye törvényhatósági bizottságának jegyzőkönyvei 1920. évi jegyzőkönyv.

¹⁸ 132. jkvi./7604. ai./1935. sz. alatt hozott törvényhatósági bizottsági határozattal nyugdíjazva. ZLt. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai 1936. 176. doboz.

¹⁹ 68. jkvi./5760. ai./1936. sz. alatt hozott törvényhatósági bizottsági határozattal a vármegye törvényhatósági bizottsága főispánváltás miatt meghosszabbította működési idejét. ZLt. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai 1936. 175. doboz.

²⁰ Ezen a napon kérte nyugdíjazását dr. fáji Fáy István főispántól. ZLt. IV. 1401/b Zemplén vármegye főispánjának iratai 1944. általános iratok 2. doboz.

²¹ 25./1920. sz. főispáni rendelettel behelyettesített főjegyző, amit a 7. jkvi./4192. ai./1920. sz. alatt hozott törvényhatósági bizottsági határozat hagyott jóvá. ZLt. IV. 1402/b Zemplén vármegye törvényhatósági bizottságának jegyzőkönyvei 1920. évi jegyzőkönyv.

²² 9849./1940. BM. III. sz. határozattal ideiglenes hatállyal kinevezett főjegyző. ZLt. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai 1940. 271. doboz.

²³ 42333./1943. BM. III. sz. határozattal véglegesített főjegyző, egészen betegségéig, majd haláláig. Halála 1944. november 3-án következett be Budapesten. Kováts D., 2001. 49.

²⁴ 605./1944. sz. főispáni rendelettel Fáy István főispán a sárospataki járás főszolgabírói pozíciójából behelyettesítette a főjegyzői tisztségbe. ZLt. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai 1944. 455. doboz.

²⁵ 25./1920. főispáni sz. alatt hozott rendelettel behelyettesített másodfőjegyző, amit a törvényhatósági bizottság a 7. jkvi./4192. ai./1920. sz. határozatával hagyott jóvá. ZLt. XIII. 26. A Mattyasovszky család iratai.

²⁶ Egészen haláláig, 1940. március 22-ig töltötte be ezt a tisztséget.

²⁷ 9849./1940. BM. III. sz. rendelettel ideiglenes hatállyal kinevezett másodfőjegyző. ZLt. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai 1940. 271. doboz.

Aljegyzők

1918. június 28. –1940. június 26.: Biringer Gyula
1918. ? –1934. május 31.: nagykázméri Keresztessy Gyula
1932. május 1. – 1934. március 28.: dr. görgői és toporci Görgey László²⁹
1934. május 31. –1937. március 31.: dr. palocsai Pauliczky István
1939. május 9. – 1939. június ? : dr. Liszy Edward³⁰
1940. június 26. –1942. június 1.: dr. ablonczy Ablonczy Endre
1940. június 26. – 1943. június 28.: dr. téglási Ertsey Géza³¹
1940. október 18. – 1944. november 27.: dr. fáji Fáy Ödön
1940. október 18. – 1940. december 27.: dr. Garas István
1943. június 28. –1944. október 23.: dr. Aszlányi Emil
1943. június 28. – 1944. november 1.: dr. téglási Ertsey Géza

Tiszti főügyész

1904. június 9. –1935. szeptember 13.: dr. szirmai Szirmay István
1936. március 19. – 1942. szeptember 11.: dr. pinkóczy Tóth Alajos
1943. május 11. –1944. november 1.: dr. urbanói és benyói Benyovszky László

Tiszti főorvos

1893. február 1. –1925. szeptember 30.: dr. Löcherer Lőrinc
1925. október 1. – 1926. február 15.: dr. Azary-Prihoda László³²
1926. február 1. – 1926. március 15.: dr. Kiss Lajos³³
1926. március 15. – 1926. október 12.: dr. Kiss Lajos³⁴
1927. március 28. – 1941. szeptember 5.: dr. Székelyhidy (Schmotzer) György³⁵
1941. szeptember 10. – 1941. szeptember 25.: dr. Madzsar Károly³⁶
1941. szeptember 25. –1944. november ? : dr. Sziklai Sándor

Főlevéltárnok

1908. május 19. – 1928. október 2.: nemes Dongó Gyárfás Géza
1928. október 4. – 1929. január 31.: Biringer Gyula³⁷
1929. február 1. – 1929. május 1.: dr. nagyenyedi Oláh István³⁸

²⁸ 42333./1943. BM. III. sz. rendelettel véglegesített másodfőjegyző. ZLt. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai 1943. 301. doboz.

²⁹ A sátoraljaújhelyi járás megszűnése miatt a 497./1932. sz. főispáni rendelettel a vármegye központjába osztották be, mint aljegyzőt. ZLt. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai 1933. 127. doboz.

³⁰ 1939. június 8-án pályázott belügyminisztériumi miniszteri segédtitkári próbaszolgálatra jelentkezett, ahová fel is vették. ZLt. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai 1939. 239. doboz.

³¹ Központi szolgálatra berendelt szolgabíró, aki már 1938. januárjától főispáni titkári feladatokról látott el.

³² A sátoraljaújhelyi Erzsébet kórház főorvosaként behelyettesített tiszti főorvos. ZLt. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai 1926. 94. doboz.

³³ 226./1926. sz. főispáni rendelettel behelyettesített tiszti főorvos. ZLt. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai 1926. 94. doboz.

³⁴ 484./1926. sz. főispáni rendelettel kinevezett tiszti főorvos. ZLt. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai 1926. 94. doboz. Lemondását 1523./1926. sz. főispáni rendelet vette tudomásul. ZLt. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai 1926. 97. doboz.

³⁵ 328365./1941. BM. XIV. sz. rendelettel Komáromba helyezték át. ZLt. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai 1942. 328. doboz.

³⁶ 10362./1941. sz. alispáni rendelettel ideiglenesen behelyettesített tiszti főorvos. ZLt. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai 1942. 328. doboz.

³⁷ A vármegye központjában szolgálatot teljesítő tisztviselőként a levéltári ügyek intézésével is megbízott aljegyző volt. ZLt. IV. 1418. Zemplén vármegye járási és községi tisztviselők nyilvántartásának levéltári gyűjteménye 1904–1948. 1. doboz.

³⁸ 112./1929. sz. főispáni rendelettel a szerencsi járás szolgabírójaként a levéltári teendők ideiglenes el látója. ZLt. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai 1929. 106. doboz.

1929. július 25. – 1944. november 27.: dr. deteki és tengerfalvi Meczner Tibor
Árvaszéki elnök

1905. március 28. – 1923. november 19.: legényei Pintér István

1924. március 19. – 1932. december 9.: zalkodi Bajusz József

1933. június 30. – 1937. szeptember 29.: dr. nemes Szentgyörgy Zoltán

1937. december 9. – 1944. november : dr. giczei Diószeghy József³⁹

Árvaszéki elnökhelyettesek

1912. június 11. – 1924. március 19.: zalkodi Bajusz József

1924. március 19. – 1933. június 30.: dr. nemes Szentgyörgyi Zoltán

1933. június 30. – 1934. szeptember 27.: boronkai Boronkay László

1934. december 28. – 1937. december 9.: giczei Diószeghy József

1938. március 31. – 1944. december 24.: dr. görgői és toporci Görgey László

Árvaszéki ülnökök

1906. június 18. – 1924. március 19.: dr. nemes Szentgyörgyi Zoltán

1909. december 21. – 1933. június 30.: boronkai Boronkay László

1910. szeptember 29. – 1923. január 19.: pilisi Pilissy Béla

1934. március 28. – 1938. március 31.: dr. görgői és toporci Görgey László

1935. március 29. – 1940. szeptember 28.: Bálint Bertalan

1937. december 9. – 1940. június 26.: dr. várbogyai Bogyay Kálmán⁴⁰

1940. október 18. – 1944. január 7.: dr. Andor László

1941. február 3. – 1944. november 30.: dr. Hornyay Ferenc

Sátoraljaújhelyi (központi) járás főszolgabírói, a sátoraljaújhelyi szolgabírói kirendeltség vezetői

1919. augusztus – 1922. január 25.: bernátfalvi Bernáth Béla⁴¹

1922. január 25. – 1936. november 30.: bernátfalvi Bernáth Béla⁴²

1937. január 16. – 1938. december 20.: vitéz kistrákói és bisztricskai Lehoczky Lajos⁴³

1938. december 20. – 1939. május 2.: dr. udvardi Kossuth Pál

1939. május 12. – 1939. június 27.: vitéz kistrákói és bisztricskai Lehoczky Lajos⁴⁴

1939. június 27. – 1944. október 23.: vitéz kistrákói és bisztricskai Lehoczky Lajos

1944. október 23. – 1944. november 1.: dr. Aszlányi Emil⁴⁵

³⁹ Az igazoló nyilatkozata szerint 1944. november 2. felében hagyta el Sátoraljaújhelyt. ZLT. XVII. 428. Sátoraljaújhelyi Igazoló Bizottság iratai. 1. doboz D43.

⁴⁰ Zemplén vármegye törvényhatósági bizottságának 164.jkvi./11050. ai./1937. sz. határozatával választották árvaszéki ülnöknek, de mellette továbbra is a főispán titkári tisztséget viselte. ZLT. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai 1941. 304. doboz.

⁴¹ Dókus László halála folytán a megüresedett sátoraljaújhelyi járásba behelyettesített Zemplén vármegye varannói járásából menekült főszolgabíró. *Bernáth A.*, 1920. 14–15.

⁴² 14. jkvi./1922. sz. törvényhatósági bizottság által megválasztott főszolgabíró. ZLT. IV. 1402/b Zemplén vármegye törvényhatósági bizottsági közgyűlések jegyzőkönyvei. 1872–1943. 1922. jegyzőkönyv.; 1932. május 1-től a sátoraljaújhelyi járást megszüntették, ezért ettől kezdve a sátoraljaújhelyi szolgabírói kirendeltség vezetője lett egészen nyugdíjazásáig a 23. jkvi./2645. ai./1932. sz. törvényhatósági bizottság határozat alapján. A járást a sárospataki járásba olvasztották. ZLT. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai 1933. 127. doboz.

⁴³ 66./1937. sz. főispáni rendelettel megbízták a sátoraljaújhelyi szolgabírói kirendeltség vezetésével, szolgabírói státuszának meghagyása mellett. 1938. december 20-ig töltötte be ezt a tisztséget, ekkor ugyanis a felvidéki területek egy részének visszatéréseével újra létrejött a sátoraljaújhelyi járás. A járás vezetésével dr. udvardi Kossuth Pált bízta meg a belügyminiszter. ZLT. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai 1937. 185. doboz.

⁴⁴ 784./1939. sz. főispáni rendelettel a sátoraljaújhelyi járásba behelyettesített főszolgabíró. ZLT. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai 1942. 353. doboz.

Sátoraljaújhelyi járás szolgabírói

1918. december ? – 1923. november 19.: jeddi Fejér Elemér

1919. ? – 1919. augusztus ? : jeddi Fejér Andor

1919. augusztus ? – 1920. június 30.: dr. udvardi Kossuth Pál⁴⁶

1919. augusztus ? – 1932. május 1.: dr. görgői és toporci Görgy László

1923. ? – 1929. február 9.: csikmói Buday István⁴⁷

1938. december 20. – 1939. május 12.: vitéz kistrákói és bisztricskai Lehoczky Lajos

1939. január 10. – 1944. június 30.: Szilágyi István

1940. június ? – 1944. szeptember 26.: dr. olcsvári Olchváry Dezső

Sárospataki járás főszolgabírói

1919. december 1. – 1922. január 25.: dr. gróf Hoyos Viktor⁴⁸

1922. január 25. – 1938. március 31.: dr. gróf Hoyos Viktor

1938. június 1. – 1938. június 22.: vitéz tövisi és füzeséri Füzesséry Sándor⁴⁹

1938. június 22. – 1944. október 6.: vitéz tövisi és füzeséri Füzesséry Sándor

1944. október 6. – 1944. október 28.: dr. Bakó Károly⁵⁰

1944. október 28. – 1944. november ? : vitéz tövisi és füzeséri Füzesséry Sándor

Sárospataki járás szolgabírói

1910. ? – 1923. november 19.: borosjenői Jeney István

1919. augusztus ? – 1934. május 31.: dr. palocsai Pauliczky István

1920. november 17. – 1935. október 1.: Somody József

1934. május 31. – 1938. március 31.: nagykázmei Keresztessy Gyula

1935. június 22. – 1937. január 16.: vitéz kistrákói és bisztricskai Lehoczky Lajos

1937. december 1. – 1938. június 1.: vitéz tövisi és füzeséri Füzesséry Sándor

1937. március 31. – 1939. augusztus 8.: dr. nemes Spóner Ödön

1940. június 26. – 1944. október 6.: dr. Bakó Károly

1944. október 28. – 1944. november ? : dr. Bakó Károly

Bodrozközi járás főszolgabírói

1913. szeptember 22. – 1922. december 31.: komoróci és szentandrászi Bencsik Béla⁵¹

1919. augusztus 12. – 1922. szeptember 28.: dr. adászteveli Osváth Dezső⁵²

1922. szeptember 28. – 1928. július 16.: dr. adászteveli Osváth Dezső

1928. szeptember 18. – 1929. december 19.: kálnói és adámföldi Bornemisza Miklós⁵³

⁴⁵ 638./1944. sz. főispáni rendelet alapján a sátoraljaújhelyi járás főszolgabírói teendőivel megbízott vármegyei aljegyző. ZLl. IV. 1401/b Zemplén vármegye főispánjának iratai 1944. (általános iratok) 2. doboz.

⁴⁶ Az időszak alatt nem látta el szolgálatát, mert „csehek által megszállt területen” Bodrogszögön tartózkodott, ezért kérte nyugdíjazását.

⁴⁷ Eközben 1927. február 8-a és 1928. február 9-e között dukai és szentgyörgyvölgyi Széll József főispán titkára.

⁴⁸ Dr. nagybessenyei Besseney Zénó sárospataki járási főszolgabíró nyugdíjazása következtében a járás vezetésével a mezőlaborci járásból menekült dr. gr. Hoyos Viktor főszolgabírót bízták meg. Bernáth A., 1920. 14.

⁴⁹ 780./1938. sz. főispáni rendelettel behelyettesített sárospataki járási főszolgabíró. ZLl. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai 1938. 211 és 217. doboz.

⁵⁰ 605./1944. sz. főispáni rendelettel a sárospataki járásba behelyettesített főszolgabíró. ZLl. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai 1944. 455. doboz.

⁵¹ A „csehek által megszállt” bodrozközi járás székhelyén, Királyhelmeccen maradt, onnan kérte, hogy Zemplén vármegye 1922-ben nyugdíjazza.

⁵² 646./1919. sz. alispáni rendelettel a csehek által meg nem szállt bodrozközi járás területén életre hívott pácini szolgabírói kirendeltség vezetésével bízták meg. ZLl. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai 1921. 82. doboz.

⁵³ 879./1928. sz. főispáni rendelet alapján a bodrozközi járás behelyettesített főszolgabírója lett. (törzskönyvi lap forrása)

1929. december 19. – 1936. december 7.: kálnói és ádámföldi Bornemisza Miklós

1936. december 21. – 1937. március 31.: Radácsy György⁵⁴

1937. március 31. – 1944. november ?: Radácsy György

Bodroközi járás szolgabírói

1920. ? – 1926. december 23.: Gallotsik István⁵⁵

1927. február 8. – 1930. december 1.: Bálint Bertalan

1938. december 20. – 1941. augusztus 9.: dr. szodói Nagy Dezső

1939. július 22. – 1944. július 1.: dr. Luzsicza Attila

1944. augusztus 11. – 1944. november ?: dr. Lázár Miklós

Tokaji járás főszolgabírói

1918. június 28. – 1926. december 23.: magyariszépi Isépy Zoltán

1927. február 8. – 1927. június 30.: jeddi Fejér Andor⁵⁶

1927. június 30. – 1944. július 31.: jeddi Fejér Andor

1944. április 14. – 1944. szeptember 26.: dr. ablonci Ablonczy Endre⁵⁷

1944. szeptember 26. – 1944. november 4.: dr. olcsvári Olchváry Dezső⁵⁸

Tokaji járás szolgabírói

1911. ? – 1926. december 23.: bárciházi Bárczy Gusztáv

1916. ? – 1944. november 2.: Csaba (farkasfalvi Wieland) Andor

1927. február 8. – 1927. március 30.: vitéz kistrákói és bisztricskai Lehoczky Lajos⁵⁹

1927. március 30. – 1935. június 22.: vitéz kistrákói és bisztricskai Lehoczky Lajos

Szerencsi járás főszolgabírói

1919. augusztus ? – 1921. január 26.: zalkodi Bajusz Andor⁶⁰

1921. január 26. – 1922. január 25.: Gosztonyi István⁶¹

1922. január 25. – 1939. június 15.: Gosztonyi István

1939. szeptember 30. – 1940. április 30.: komoróci és szentandrászi Bencsik Béla

1940. június 26. – 1943. június 28.: dr. nemes Cornides Albert⁶²

1943. június 28. – 1944. november ?: dr. nemes Cornides Albert

Szerencsi járás szolgabírói

1910. ? – 1921. január 26.: Gosztonyi István

1919. március 8. – 1919. augusztus ?: dr. palocsai Pauliczky István

1919. augusztus ? – 1922. szeptember 28.: nagykászonyi Székely László

1921. március 22. – 1927. február 8.: Bálint Bertalan

1923. ? – 1936. december 21.: Radácsy György

⁵⁴ 1243./1936. sz. főispáni rendelet szerint behelyettesített bodroközi járási főszolgabíró. ZLt. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai 1938. 210. doboz.

⁵⁵ Sáros vármegyéből menekült főszolgabírót beosztották a bodroközi járásba. Hivatali címe így hangzott: bodroközi járásba kirendelt főszolgabíró.

⁵⁶ 69./1927. sz. főispáni rendelettel behelyettesített tokaji járási főszolgabíró. ZLt. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai 1928. 104. doboz.

⁵⁷ 218./1944. sz. főispáni rendelet értelmében behelyettesített tokaji járási főszolgabíró.

⁵⁸ 46975./1944. BM. III. sz. rendelettel kinevezett tokaji járási főszolgabíró. ZLt. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai 1944. 452. doboz.

⁵⁹ 69./1927. sz. főispáni rendelettel a tokaji járásba behelyettesített szolgabíró. ZLt. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai 1935. 143. doboz.

⁶⁰ A tanácsköztársaság bukását követően a nagymihályi járásból menekült főszolgabírót nevezték ki a szerencsi járás élére. Bajusz Andor ezt a tisztséget haláláig látta el. *Bernáth A.*, 1920. 14.

⁶¹ 61./1921. sz. főispáni rendelet szerint behelyettesített szerencsi járási főszolgabíró. ZLt. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai 1939. 225. doboz.

⁶² 9849./1940. BM. III. sz. rendelettel ideiglenes hatállyal beosztott szerencsi járási főszolgabíró. ZLt. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai 1940. 271. doboz.

1927. március 30. – 1937. december 1.: vitéz tövisi és füzeséri Füzesséry Sándor
1927. május 16. – 1933. november 4.: dr. nagyenyedi Oláh István
1930. december 1. – 1935. március 29.: Bálint Bertalan
1937. december 9. – 1940. június ?.: dr. olcsvári Olchváry Dezső
1938. június 22. – 1940. június 26.: dr. nemes Cornides Albert
1940. december 27. – 1942. március 31.: dr. Garas István
1941. szeptember 23. – 1944. november ?.: dr. Sütő Károly
1942. június 1. – 1944. április 14.: dr. ablonci Ablonczy Endre
1944. július 1. – 1944. november 4.: dr. Luzsicza Attila

ZEMPLÉN VÁRMEGYE TISZTVISELŐINEK NÉVTÁRA

dr. ablonci Ablonczy Endre

1940. június 26. – 1942. június 1.: aljegyző

1942. június 1. – 1944. április 14.: szerencsi járási szolgabíró

1944. április 14. – 1944. szeptember 26.: tokaji járásba helyettesített főszolgabíró

dr. Andor László

1940. október 18. – 1944. január 7.: árvaszéki ülnök

dr. Aszlányi (Avender) Emil

1943. június 28. – 1944. október 23.: aljegyző

1944. október 23. – 1944. november 1.: a sátoraljaújhelyi járás vezetésével megbízott vármegyei aljegyző

zalkodi Bajusz Andor

1919. augusztus ? – 1921. január 26.: a szerencsi járás vezetésével megbízott főszolgabíró

zalkodi Bajusz József

1912. június 11. – 1924. március 19.: árvaszéki helyettes-elnök

1924. március 19. – 1932. december 19.: árvaszéki elnök

dr. Bakó Károly

1940. június 26. – 1944. október 6.: sárospataki járási szolgabíró

1944. október 6. – 1944. október 18.: sárospataki járásba helyettesített főszolgabíró

1944. október 28. – 1944. november ?.: sárospataki járási szolgabíró

Bálint Bertalan

1921. március 22. – 1927. február 8.: szerencsi járási szolgabíró

1927. február 8. – 1930. december 1.: bodrogközi járási szolgabíró

1930. december 1. – 1935. március 29.: szerencsi járási szolgabíró

1935. március 29. – 1940. szeptember 28.: árvaszéki ülnök

bárciházi Bárczy Gusztáv

1911. ? – 1926. december 23.: tokaji járási szolgabíró

dr. urbanói és benyói Benyovszky László

1943. május 11. – 1944. november 1.: tiszti főügyész

komoróci és szentandrászi Bencsik Béla

1913. szeptember 22. – 1922. december 31.: bodrogközi járási főszolgabíró

1939. szeptember 30. – 1940. április 30.: szerencsi járási főszolgabíró

bernátfalvi Bernáth Aladár

1904. szeptember 29. – 1920. május 30.: első aljegyző⁶³

1920. május 30. – 1922. január 25.: behelyettesített alispán

⁶³ Az 1912. évi LVII. törvény 2. §-a alapján az első aljegyzői állást másodfőjegyzői állásnak nevezték el.

1922. január 25. – 1936. július 1./1936. december 1.: alispán
bernátfalvi Bernáth Béla

1919. augusztus ? – 1922. január 25.: a sátoraljaújhelyi járásba behelyettesített főszolgabíró

1922. január 25. – 1932. május 1.: sátoraljaújhelyi járási főszolgabíró

1932. május 1. – 1936. november 30.: sátoraljaújhelyi szolgabírói kirendeltség vezetője

Biringer Gyula

1918. június 28. – 1940. június 26.: aljegyző

1928. október 4. – 1929. január 31.: a levéltári ügyek intézésével megbízott aljegyző⁶⁴

1940. június 26. – 1943. június 28.: ideiglenes hatállyal kinevezett másodfőjegyző

1943. június 28. – 1944. november 10.: másodfőjegyző

dr. várbogyai Bogyay Kálmán

1929. március 21. – 1937. december 9.: központi szolgálatra beosztott szolgabíró⁶⁵

1937. december 9. – 1940. június 26.: árvaszéki ülnök

1940. június 26. – 1943. június 28.: ideiglenes hatállyal kinevezett főjegyző

1943. június 28. – 1944. november 3.: főjegyző

kálnói és ádámföldi Bornemisza Miklós

1928. szeptember 18. – 1929. december 19.: bodrogekői járásba behelyettesített főszolgabíró

1929. december 19. – 1936. december 7.: bodrogekői járási főszolgabíró

1936. december 7. – 1944. október 7.: alispán

boronkai Boronkay László

1909. december 21. – 1933. június 30.: árvaszéki ülnök

1933. június 30. – 1934. szeptember 27.: árvaszéki helyettes-elnök

csikmói Buday István

1923. ? – 1929. február 9.: sátoraljaújhelyi járási szolgabíró

dr. Buza Béla

1918. november 18.–1919. március 18.: kormánybiztos-főispán

dr. nemes Cornides Albert

1938. június 22. – 1940. június 26.: szerencsi járási szolgabíró

1940. június 26. – 1943. június 28.: ideiglenes hatállyal kinevezett szerencsi járási főszolgabíró

1943. június 28. – 1944. november ?.: szerencsi járási főszolgabíró

Csaba (1934-ig: farkasfalvi Wieland) Andor

1916. ? – 1944. november 2.: tokaji járási szolgabíró

giczei Diószeghy József

1918. június 28. – 1934. december 28.: árvaszéki ülnök

1934. december 28. – 1937. december 9.: árvaszéki helyettes-elnök

1937. december 9. – 1944. november ?.: árvaszéki elnök

nemes Dongó Gyárfás Géza

1908. május 19. – 1928. október 2.: főlevéltárnok

⁶⁴ Mint aljegyzőt megbízták a főlevéltárnoki feladatok ellátásával, amíg az állást be nem töltik. ZLl. IV. 1418. Zemplén vármegye járási és községi tisztviselők nyilvántartásának levéltári gyűjteménye 1904–1948. 1. doboz.

⁶⁵ 1928. november 14-e és 1937. december 9-e között a főispáni titkári feladatokat látta el. ZLl. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai 1929. 106. doboz.

csabacsüdi Dókus Gyula

1902. december 29. – 1919. szeptember 3.: alispán

dr. téglási Ertsey Géza

1940. június 26. – 1943. június 26.: központi szolgálatra berendelt szolgabíró⁶⁶

1943. június 26. – 1944. november 1.: aljegyző

dr. fáji Fáy István

1935. szeptember 8. – 1944. október 15.(?): főispán

dr. fáji Fáy Ödön

1940. október 18. – 1944. november 27.: aljegyző⁶⁷

jeddi Fejér Andor

1919. ? – 1919. augusztus ?: sátoraljaújhelyi járási szolgabíró

1919. augusztus ? – 1921. ?: a pácini szolgabírói kirendeltséghez beosztott szolgabíró

1921. ? – 1927. február 8.: központi szolgálatra berendelt szolgabíró⁶⁸

1927. február 8. – 1927. június 30.: tokaji járásba behelyettesített főszolgabíró

1927. június 30. – 1944. július 31.: tokaji járási főszolgabíró

jeddi Fejér Elemér

1918. december ? – 1923. november 19.: sátoraljaújhelyi járásba beosztott szolgabíró

vitéz tövisi és füzeséri Füzeséry Sándor

1927. február 8. – 1927. március 30.: szerencsi járásba behelyettesített szolgabíró

1927. március 30. – 1937. december 1.: szerencsi járási szolgabíró

1937. december 1. – 1938. június 1.: sárospataki járási szolgabíró

1938. június 1. – 1938. június 22.: sárospataki járásba behelyettesített főszolgabíró

1938. június 22. – 1944. október 6.: sárospataki járási főszolgabíró

1944. október 6. – 1944. október 28.: behelyettesített főjegyző

1944. október 28. – 1944. november ?: sárospataki járási főszolgabíró

Gallotsik István

1920. ? – 1926. december 23.: bodrogközi járásba kirendelt főszolgabíró

dr. Garas (Szaszaráth) István

1940. október 18. – 1940. december 27.: aljegyző

1940. december 27. – 1942. március 31.: szerencsi járási szolgabíró

Gosztonyi István

1910. ? – 1921. január 26.: szerencsi járási szolgabíró

1921. január 26. – 1922. január 25.: szerencsi járásba behelyettesített főszolgabíró

1922. január 25. – 1939. június 15.: szerencsi járási főszolgabíró

görgői és toporci Görgey Géza

1918. június 28. – 1935. szeptember 13.: másodfőjegyző

dr. görgői és toporci Görgey László

1919. augusztus ? – 1932. május 1.: sátoraljaújhelyi járási szolgabíró

1932. május 1. – 1934. március 28.: aljegyző

1934. március 28. – 1938. március 31.: árvaszéki ülnök

1938. március 31. – 1944. december 24.: árvaszéki helyettes-elnök

dr. Hornyay Ferenc

1941. február 3. – 1944. november 30.: árvaszéki ülnök

⁶⁶ 1938-tól főispáni titkár egészen 1944. novemberéig.

⁶⁷ Ezt a kinevezést megerősítette a belügyminiszter 1943. június 28-án kelt 42333./1943. BM. III. sz. rendelete. ZLt. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai 1943. 396. doboz.

⁶⁸ 1921 és 1927 között főispáni titkári teendőket látott el.

dr. gróf Hoyos Viktor
 1919. december 1. – 1922. január 25.: sárospataki járás vezetésével megbízott főszolgabíró
 1922. január 25. – 1938. március 31.: sárospataki járási főszolgabíró
magyarizségi Isépy Zoltán
 1918. június 28. – 1926. december 23.: tokaji járási főszolgabíró⁶⁹
borosjenői Jeney István
 1910. ? – 1923. november 19.: sárospataki járási szolgabíró
nagykázméri Keresztessy Gyula
 1918. ? – 1934. május 31.: aljegyző⁷⁰
 1934. május 31. – 1938. március 31.: sárospataki járási szolgabíró
dr. Kiss Lajos
 1926. február 15. – 1926. március 15.: behelyettesített tisztí főorvos
 1926. március 15. – 1926. október 12.: tisztí főorvos
dr. udvardi Kossuth Pál
 1919. augusztus ? – 1920. június 30.: sátoraljaújhelyi járási szolgabíró
 1938. december 20. – 1939. május 2.: sátoraljaújhelyi járási főszolgabíró
dr. leveldi Kozma György
 1933. április 8. – 1935. szeptember 8.: főispán
dr. Lázár Miklós
 1944. augusztus 11. – 1944. november ?: bodrogközi járási szolgabíró
vitéz kistrákói és bisztricskai Lehoczky Lajos
 1927. február 8. – 1927. március 30.: tokaji járásba behelyettesített szolgabíró
 1927. március 30. – 1935. június 22.: tokaji járási szolgabíró
 1935. június 22. – 1937. január 16.: sárospataki járási szolgabíró
 1937. január 16. – 1938. december 20.: sátoraljaújhelyi szolgabírói kirendeltség vezetője
 1938. december 20. – 1939. május 12.: sátoraljaújhelyi járási szolgabíró
 1939. május 12. – 1939. június 27.: sátoraljaújhelyi járásba behelyettesített főszolgabíró
 1939. június 27. – 1944. október 23.: sátoraljaújhelyi járási főszolgabíró
dr. Liszy Edward
 1939. május 9. – 1939. június ?: aljegyző
dr. Löcherer Lőrinc
 1893. február 1. – 1925. szeptember 30.: tisztí főorvos
dr. Luzsicza Attila
 1939. július 22. – 1944. július 1.: bodrogközi járási szolgabíró
 1944. július 1. – 1944. november 4.: szerencsi járási szolgabíró
dr. Madzsar Károly
 1941. szeptember 10. – 1941. szeptember 25.: behelyettesített tisztí főorvos
báró Maillot de la Treille Nándor
 1919. szeptember – 1920. május 19.: főispáni teendőinek ellátásával megbízott törvényhatósági kormánybiztos

⁶⁹ 1918. november 27-e és 1919. augusztus 4-e között az alispáni teendőket is ellátta dr. Buza Béla megbízásából.

⁷⁰ Nem tudjuk pontosan megválasztásának időpontját, mert a törzskönyvi lapján, illetve az 1922. augusztus 16-án megjelent Belügyi Közlönyben is 1918. június 28-a van feltüntetve megválasztásának időpontjaként. Ekkor azonban dr. Ehlert Lajost választotta meg Zemplén vármegye törvényhatósági bizottsága aljegyzőnek.

alsómátyásfalvi Mattyasovszky Kálmán

1920. január 11. – 1922. január 25.: behelyettesített másodfőjegyző

1922. január 25. – 1937. március 31.: másodfőjegyző

1937. március 31. – 1939. december 15.: főjegyző

dr. deteki és tengerfalvi Meczner Tibor

1916. december 12. – 1923. november 19.: árvaszéki ülnök

1929. július 25. – 1944. november 27.: főlevéltárnok

dr. Misák (1934-ig: Mizsák) József

1908. április 30. – 1920. június 30.: aljegyző

1920. június 30. – 1922. január 25.: behelyettesített főjegyző

1922. január 25. – 1937. január 25.: főjegyző

dr. szodói Nagy Dezső

1938. december 20. – 1941. augusztus 9.: bodrogházi járási szolgabíró

dr. nagyenyedi Oláh István

1927. május 16. – 1933. november 4.: szerencsi járási szolgabíró⁷¹

1933. november 4. – 1935. május 22.: tisztii főügyész mellé beosztott szolgabíró

dr. olcsvári Olchváry Dezső

1937. december 9. – 1940. június ? : szerencsi járási szolgabíró

1940. június ? – 1944. szeptember 26.: sátoraljaújhelyi járási szolgabíró

1944. szeptember 26. – 1944. november 4.: tokaji járási főszolgabíró

dr. adász-teveli Osváth Dezső

1919. augusztus 12. – 1922. szeptember 28.: a pácini szolgabíró kirendeltség vezetője

1922. szeptember 28. – 1928. július 16.: bodrogházi járási főszolgabíró

dr. palocsai Pauliczky István

1919. március 8. – 1919. augusztus ? : szerencsi járásba beosztott szolgabíró

1919. augusztus ? – 1934. május 31.: sárospataki járási szolgabíró

1934. május 31. – 1937. március 31.: aljegyző

1937. március 31. – 1940. március 22.: másodfőjegyző

pilisi Pilissy Béla

1910. szeptember 29. – 1923. január 19.: árvaszéki ülnök

legényei Pintér István

1905. március 28. – 1923. november 19.: árvaszéki elnök

dr. Azary-Prihoda László

1925. október 1. – 1926. február 15.: behelyettesített tisztii főorvos

Radácsy György

1923. ? – 1936. december 21.: szerencsi járási szolgabíró

1936. december 21. – 1937. március 31.: bodrogházi járásba behelyettesített főszolgabíró

1937. március 31. – 1944. november ? : bodrogházi járási főszolgabíró

Somody József

1920. november 17. – 1935. október 1.: sárospataki járási szolgabíró

dr. nemes Spóner Ödön

1937. március 31. – 1939. augusztus 8.: sárospataki járási szolgabíró

1939. augusztus 8. – 1944. október 22.: árvaszéki ülnök

⁷¹ 1929. február 1-je és 1929. május 1-je között levéltári teendők ideiglenes ellátásával bízta meg Széll József főispán.

- dr. Sütő Károly*
1941. szeptember 23. – 1944. november ?.: szerencsi járási szolgabíró
- dr. nemes Szentgyörgyi Zoltán*
1906. június 18. – 1924. március 19.: árvaszéki ülnök
1924. március 19. – 1933. június 30.: árvaszéki helyettes-elnök
1933. június 30. – 1937. szeptember 29.: árvaszéki elnök
- nagykászonyi Székely László*
1919. augusztus ? – 1922. szeptember 28.: szerencsi járási szolgabíró
- dr. Székelyhidy (Schmotzer) György*
1927. március 28. – 1941. szeptember 5.: tisztii főorvos
- dukai és szentgyörgyvölgyi Széll József*
1925. május 21. – 1933. január 14.: főispán
- dr. Sziklai Sándor*
1941. szeptember 25. – 1944. november ?.: tisztii főorvos
- Szilágyi István*
1938. december 20. – 1939. január 10.: aljegyző
1939. január 10. – 1944. június 30.: a sátoraljaújhelyi járásban szolgálatot teljesítő aljegyző
- dr. szirmai Szirmay István*
1904. június 29. – 1935. szeptember 13.: tisztii főügyész
- komjátmai és thuriki Thuránszky László*
1919. augusztus 4. – 1919. augusztus 9.: helyettes alispán
1919. augusztus 9. – 1920. január 11.: főjegyző
1919. szeptember 3. – 1920. május 19.: helyettes alispán
1920. május 19. – 1920. szeptember 9.: főispáni teendőinek ellátásával megbízott törvényhatósági kormánybiztos
1920. szeptember 9. – 1925. május 21.: főispán
- dr. pinkóczi Tóth Alajos*
1936. május 19. – 1942. szeptember 11.: tisztii főügyész
- dr. bágyoni Váró Indár*
1938. június 22. – 1940. április 10.: aljegyző

FORRÁSOK

- B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1401/b (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Zemplén vármegye főispánjának iratai 1944. általános iratok.)
- B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1402/b (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Zemplén vármegye törvényhatósági bizottságának jegyzőkönyvei 1872–1943.)
- B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1405. (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Zemplén vármegye alispánjának iratai 1920–1944.)
- B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1418. (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Zemplén vármegye járási és községi tisztviselők nyilvántartásának levéltári gyűjteménye 1904–1948.)
- B.-A.-Z. m. Lt. XIII. 26. (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Mattyasovszky család iratai 1893–1940.)
- B.-A.-Z. m. Lt. XIV. 48. (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Thuránszky László zempléni főispán személyi iratai 1878–1925.)

IRODALOM

Bernáth Aladár

1920 Zemplén vármegye közönségéhez 4627/1920. számú tiszteletteljes jelentése
Bernáth Aladár h. alispánnak Zemplén vármegye közigazgatásának 1918.
évi szeptember havától 1920. évi június haváig terjedő állapotáról. Sátoral-
jaújhely

Csizmadia Andor

1976 A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létre-
jöttéig. Budapest

Héjja Julianna Erika

2002 Békés vármegye archontológiája (1699) 1711–1950 főispánok és alispánok.
Gyula

Kovács István (szerk.)

2003 Hódmezővásárhely törvényhatósági jogú város történeti almanachja 1873–
1950. Hódmezővásárhely

Kováts Dániel (szerk.)

2001 Sátoraljaújhely lexikona. Sátoraljaújhely

Magyary Zoltán

1942 Magyar közigazgatás. Budapest

Molnár András (szerk.)

2000 Zala megye archontológiája 1138–2000. Zalaegerszeg

THE CIVIL SERVANTS OF COUNTY ZEMPLÉN

I have been studying the civil servants of County Zemplén during the Horthy era for the past three years. I have assembled a database of the seventy-seven civil servants working in the county's administration. Several laws regulated the activity of civil servants in the interwar period: Law XXI of 1886, Law XXX of 1929, Law XXXIV of 1938 and Law XXII of 1942. Until 1938, civil servants were elected by the general assembly of the county council; afterwards, they were appointed by the Minister of Interior. The minister's right was re-confirmed by Law XXII of 1942. The *főispán*, the official at the head of the county was appointed by the head of state, acting on the proposal of the Minister of Interior. The chief health officer and the chief keeper of the records were appointed by the *főispán*. These officials worked in the administration for forty years, after which they were pensioned by the county commission. In the period between 1919 and 1944, civil servants were pensioned before their forty years were up on two occasions. Seven civil servants were pensioned before their magistrature had expired in the early 1920s, in order to decrease the country's expenditures after the lost war and the loss of her territories. Two civil servants were summarily dismissed.

The database is based on archival documents housed in the Borsod-Abaúj-Zemplén-County Archives in Sátoraljaújhely. I used not only the documents of the administration, but also a variety of family records housed in the archives, as well as the papers of my own family.

Levente Komporday

A CSÖKKENŐ NÉPESSÉGŰ BODROGKÖZ

BOROS LÁSZLÓ

A Bodrogkőzt – a Kárpát-medence északkeleti felén fekvő kies mikrotáját – három folyó, a Tisza, a Bodrog és a Latorca határolja. Csupán északkeleten, a Csapi-kapuban kapcsolódik keskeny sávban a Beregi- (Kárpátaljai-) síksághoz, ott nem határolja vízfolyás. A Latorca Csapnál két kilométerre közelíti meg a Tiszát, de nem ömlik ott belé.

Révy G. V. 1885-ben így jellemezte a mikrotáját: „... a Tisza és a Bodrog (egyaránt) számot tartott rá. Hol az egyik öntötte el, hol a másik, olykor pedig egyszerre mindkét folyó hullámai csaptak össze felette, ahogy a véletlen hozta magával. Voltak itt... vízfolyásoknak számos erei, visszamaradó vizekből, nagy kiterjedésű tavak, melyekben különféle fű- és nádfajtákból képződött lápok, mint mozgó szigetek szél irányában úszkáltak ide-oda ... Szántásra és vetésre csak egyes magaslatok voltak alkalmasak, melyek a hullámok felett, mint kis csúcsok emelkedtek ki.”

Ezeket az emberi megtelepedésre, lakóhelyül (ősi települési szintek) és intenzív földművelésre alkalmas, árvízmentes térszíneket a Bodrogköz északi részében a vulkanikus eredetű Tarbucka, a helmei Kis- és Nagy Királyhegy, a Középső- és Alsó (déli) Bodrogközben a folyók oldalazó eróziójával a pleisztocén hordalékkúpából kialakított homokszigetek (pl. Viss–Zalkod–Kenézlő közötti háromszögben, Semjén, Kisgéres, Dámóc, Zemplénagárd környékén), továbbá a Tiszát és a Bodrogot kísérő homokhátak képviselik.

A tiszai mappáció szerint a történelmi Zemplén megyében a legszélső árhatáron belül 137 település (köztük a bodrogköziek) helyezkedett el, mindig víz alatt volt 28 ezer hektár földterület, míg árvízkor 107 ezer hektár került elöntés alá. Többek között ezért is nem alakultak itt ki nagy lélekszámú települések.

A Bodrogkőzt földrajzi fekvése, politikai hovatartozása és részben természetföldrajzi adottságai alapján két részre osztjuk: Felső- és Alsó-Bodrogközre. A trianoni békediktátum a megalakult Csehszlovákiához csatolta a magyar lakosságú Észak-Bodrogkőzt, e területet, azaz a kanyargós Karcsa vonalától északra, a ma Szlovákiához tartozó részt nevezzük Felső-Bodrogköznek. Az eltérő statisztikai felmérések, adatbázisok is indokoltá teszik az amúgy meglehetősen egységes táj külön elemzését.

A mikrotáj halmozottan hátrányos helyzetű terület. Az országhatár kettévágja. Évtizedeken át nem volt számottevő kapcsolat a határ két oldala között. Átjárni csak Sátoraljaújhelynél lehetett. Azóta nyílt egy határátlépő Pácinnál is, de még így is a határ több hátrányt jelent, mint előnyt. Megközelítése, közlekedése rossz. Az Alsó-Bodrogköz vasúthiányos. A Sárospatak–Zemplénagárd, illetve a Sárospatak–Kenézlő közötti keskenynyomtávú vasutat az 1970-es évek végén indokolatlanul megszüntették. A Felső-Bodrogközben egy villamosított vasútvonal halad keresztül. A zártság, az országutak állapota, a városoktól való nagy távolság, a hiányos kereskedelmi ellátás, mind akadály a fejlődésnek. A Bodrogköz népességmegtartó képessége szerény. Ezzel is magyarázható, hogy városhiányos terület. Királyhelmei és Sárospatak egy városrészét (Kispatak) leszámítva nincs központi funkciót (funkciókat) ellátó települése. Apró-, kis és közepes falvak a jellemzőek.

Az Alsó-Bodrogek köz népessége

A címben szereplő csökkenő népesség az elmúlt negyven évre vonatkozik. 1960-ig, ha nem is rohamosan, ha nem is minden településen, de lakosságnövekedés mutatható ki. A rendszeres népszámlálás kezdete (1869) és 1900 között 5358 fővel (21,3%) gyarapodott itt a lakosság száma (*1. táblázat*). Az egyes települések közül Alsóberecki 451-ről 542-re, Karosé 507-ről 579-re, Páciné 1271-ről 1579-re, Zalkodé 392-ről 496-ra nőtt, míg Kisrosvágyé 468-ről 450-re, Révleányváré 908-ról 788-ra, Zemplénagárdé 1904-ről 1643-ra csökkent.

Az első világháborús veszteségek ellenére 1920-ban 28 348 főt írtak össze az Alsó-Bodrogek közben, ami 3208 fős gyarapodást jelentett. Bodroghalom lakossága pl. 1025-ről 1329-re, Cigándé 3631-ről 3840-re, Ricséé 1761-ről 2026-ra növekedett.

1869-et követően a lakosság növekedését a folyószabályozási és árvíz-mentesítési munkák által megnövekedett termőföld, valamint a javuló egészségügyi ellátás eredményeként bekövetkezett életkor-meghosszabbodás tette lehetővé. A magas természetes szaporodás ellensúlyozni tudta a kivándorlást.

1920 és 1941 között 28 348–37 810, azaz 25,03%-kal nőtt a lakosság száma, amely ugyancsak a magas természetes népszaporulattal magyarázható, ami azonban nem jelent magas népsűrűséget (47,2 fő/km²). Az Alsó-Bodrogek köz ritkán lakott terület volt és ma is az.

A második világháború jelentős embervesztést okozott, elsősorban a fiatal férfilakosság körében, de még így is 1356-tal több lakost írtak össze 1949-ben, mint 1941-ben.

Az Alsó- (magyarországi) Bodrogek köz legmagasabb népességszámát 1960-ban érte el 41 197 fővel (*1. táblázat*). Ekkor a legnépesebb település Cigánd (5420 fő), Tiszakarád (3900 fő), Ricse (3232 fő), Karcsa (2662 fő), Kenézlő (2356 fő), Bodroghalom (2354 fő) és Zemplénagárd (2303 fő) voltak, míg a legkisebb Semjén (911 fő), Zalkod (844 fő), Dámóc (891 fő), Kisrosvágy (610 fő) és Felsőberecki (379 fő) volt.

1960-tól folyamatos népességcsökkenés regisztrálható az Alsó-Bodrogek közben. 1960 és 1970 között 21,1%-kal (8691 fő), 1970 és 1980 között 13,9%-kal (4524 fő), 1980 és 1990 között 15,7%-kal (4400 fő) csökkent a lakosság száma. 30 év alatt 17 615 fő (42,8%-os) veszteséget könyvelhet el a mikrotáj, amely már katasztrofális elnéptelenedést jelent! Az 1960–1990 közötti népességcsökkenés Karcsán 23,5%-os (625 fő), Bodroghalmon 38,4 %-os (903 fő), Kenézlőn 38,7%-os (911 fő), Ricsén 39,9%-os (1288 fő), Cigándon 40,9%-os (2214 fő), Vajdácskán 40,9%-os (818 fő), Vissen 50,4% (765 fő), Révleányváron 54,4% (851 fő), Zemplénagárdon 57,6%-os (1327 fő), Györgyarlón 64,7% (987 fő). 1990-ben a legnépesebb település, Cigánd alig haladja meg a háromezer főt (3203), míg mások az alatt maradnak (pl. Tiszakarád 2589, Karcsa 2037, Ricse 1944). Az aprófalvak: Karos (484), Semjén (458), Felsőberecki (303), Zalkod (377), Kisrosvágy (244).

A katasztrofális népességcsökkenésnek számos oka van. A halmozottan hátrányos helyzet következtében a természetes szaporodást nagyarányú fogyás váltotta fel (– 2,4%), ugyancsak magas a negatív vándorlási különbözet (– 13,9%).

A kedvezőtlen demográfiai folyamatok az 1990-es években tovább folytatódtak. 1997-ben alig többen éltek az Alsó-Bodrogek közben, mint egy kisvárosban (23 674 fő), amely mindössze 29,6 fő/km² népsűrűséget jelent. Az 1000 főt már csak nyolc település haladta meg. Az élve születések száma mindössze 159, a halálozásoké ugyanakkor 391, Kisrosvágyon és Zalkodon 4–4, Karoson 3 gyerek született egy év alatt, miközben az utóbbi helyen 12-en haltak meg (*2. táblázat*).

A természetes szaporodás (3. táblázat) 1980 és 1990 között csupán Tiszakarádon 3,6% = 104 fő, Tiszacsermelyen (3,3% = 28 fő) és Nagyrozvályon (0,2% = 4 fő) volt nyereséges, Cigándon 0, máshol negatív előjelű (pl. Karoson – 6,9%, Dámócon – 8,4%, Felsőberekiben –8,5%, Révleányváron –8,8%, Lácacsékén –9,8%. 1997-ben természetes fogyás volt tapasztalható 11 községben, így Vajdácskán (–13 fő), Bodroghalmon (–18 fő), Ricsén (–20 fő). Természetes szaporodás, azaz többen születtek, mint ahányan meghaltak Cigándon (+9 fő), Tiszacsermelyen (+9 fő) és Tiszakarádon (+21 fő) volt bodrogi közösi vonatkozásban érdekes.

A vándorlási különbözet 1980 és 1990 között, tehát a rendszerváltás előtti tíz évben Alsóbereckit kivéve erősen negatív előjelű, azaz sokkal többen költöztek el, mint ahányan érkeztek oda (3. táblázat). A legkedvezőtlenebb a helyzet ezen a téren Györgyartlón (–20,6%), Zalkodon (–24,1%), Zemplénagárdon (–24,7%) és Tiszacsermelyen (–24,9%). 1997-ben már 10 településen volt némileg pozitív a vándorlási különbözet, de a mikrotáj összességében negatív. Különösen negatív a vándorlási különbözete Lácacsékének (–25 fő), Kenézlőnek (–32 fő) és Cigándnak (–53 fő). Zemplénagárdon örvendetesen megfordult a helyzet, aktívummal (+38 fő) zárult az év.

A tényleges szaporodás, azaz a természetes szaporodás (ill. fogyás) és a vándorlási különbözet összessége ugyancsak a kedvezőtlen, negatív előjelű a Bodrogi közben. 1980 és 1990 között –16% (–4420 fő). Legszomorítóbb a helyzet Lácacsékén (28,6% = 218 fő), Zalkodon (–29,0% = 398 fő) és Karcán (–41,1%). Csupán a Sátoraljaújhely közeliségét élvező, annak „alvóvárosa”-ként is felfogható Alsóberecki (+10 fő) kivétel ez alól (3. táblázat).

A rendszerváltást követően a nehézipar válsága folytán munkaerő-felesleg lépett fel Budapest, Miskolc, Kazincbarcika üzemeiben, melynek következtében kevesebben vándoroltak el a Bodrogi közből. 1997-ben –63-ra csökkent a vándorlási különbözet (2. táblázat).

Nem mondható igazán kedvezőnek a lakosság kor szerinti összetétele sem (4. táblázat). 1990-ben a lakónépesség 21,9%-a (5170 lélek) tartozott a 0–14 éves, 30,2%-a (7125) a 15–39 éves, 24%-a (5565) a 40–59 éves, és 23,9%-a (5627) a 60-nál idősebb korcsoportba. A népesség közel negyede idős ember, azaz előregedés figyelhető meg. Legerősebb ez a folyamat Zalkodon, ahol a lakosság 40,1%-a 60 évesnél idősebb, de Lácacsékén (36,6%), Vissén (31,2%) és Révleányváron sem sokkal jobb a helyzet.

1990 előtt a 15–60 év közöttiek nagy százaléka Sárospatakon, Sátoraljaújhelyen, illetve a megyeszékhelyen tanult és dolgozott. A jól jövedelmező, biztos megélhetést nyújtó kvalifikált munkahelyek hiányában kedvezőtlen képet mutat a lakosság foglalkozási összetétele is. Alacsony a nem termelő ágazatban (11,7%), az iparban (16,7%) és a kereskedelemben dolgozók (5,7%) aránya. Ezeknek is – mint már említettük – nagy hányadában nem helyben dolgozott, hanem napi, vagy heti ingázóként közeli, vagy távolabbi városokba járt el. Nemcsak ipari, hanem más munkahelyekben is szegény volt – s ma is az – az Alsó-Bodrogi köz. Az infrastruktúra fejletlen, a szolgáltató-ellátó funkció mélyen az országos szint alatt van. Nincs középfokú oktatási intézménye, az üzlethálózat szegényes, jórészt csak napi igények kielégítésére szolgál, az értelmiségi dolgozók aránya alacsony. A lakosság nagy százaléka a mezőgazdaságból él, pedig a földek nem a legjobb minőségűek. Pl. 1980-ban Bodroghalomban az összes aktív kereső 37,9%-a, Tiszakarádon 52,4%-a, Zalkodon 53,2%-a, Semjénben 52,5%-a, Kenézlőn 57,5%-a a mezőgazdaságból élt. Az akkori statisztikák szerint „nem anyagi ágazatban” Felsőberekiben 15, Györgyartlón 9, Kisrozvályon 8, Zalkodon 8 fő dolgozott, 1990

után megjelentek a munkanélküliek, majd a közhasznú munkát végzők. Szerény mértékben a vállalkozások is teret hódítanak.

A Felső-Bodrogeköz népessége

A trianoni békeszerződésig Magyarországhoz, ma Szlovákiához tartozó Felső-Bodrogeközben harminc település húzódik meg, jórészt a folyókat kísérő árvízmentes szinteken, részben a törpevulkánok (Tarbucka, Királyhegy) lejtőin. Zömében kis- és aprófalú. Igazi város csak egy van, Királyhelmece.

1784–1787 és 1910 között a korábban említett okok (pl. árvízmentesítés, egészségügyi-, közlekedési feltételek javulása stb.) eredményeként a Felső-Bodrogeköz falvainak népessége 2,2-szeresére, az Alsó-Bodrogeközé pedig 3,8-szorosára nőtt. Ez a népességnövekedési ütem csak első látásra tűnik kiemelkedően dinamikusnak, valójában nem haladja meg az országos átlagot, s alatta marad a valóban gyors fejlődést produkáló iparosodó tájaknak, de még a Nyírségnek is. Királyhelmece lakossága 3,1-szeres, Bodroszterdahely 2,7-szeres növekedésével szemben Bodroszentes csak 1,9-szeres, Kisgéres 1,8-szeres, Szolnocska 1,5-szeres, Véke 1,2-szeres fejlődést tudott felmutatni. Sőt Bodrogecs és Kaponya lélekszáma csökkent.

1869 és 1910 között 22 675-ről 25 095-re (+ 2420 fő) változott a Felső-Bodrogeköz népessége. Négy évtized alatt lassan növekedett, pl. Királyhelmece (+1035 fő), Bodroszterdahely (+496 fő), Perbenyik (+392 fő), Szomotor (+259 fő) lakossága, másoké stagnált (pl. Kisdobra, Nagykövesd, Pálfölde), míg Bacská (-135 fő), Bodroszentmária (-55 fő), Kaponya (-33 fő), Lelesz (-318 fő) és Zétény (-23 fő) esetében fogyás mutatható ki (5. táblázat).

Kedvezőtlenül hatott a Felső-Bodrogeköz gazdaságára (és demográfiai viszonyaira), hogy 1920-ban az új országhatár megvonásával elvesztette egyik természetes központját, Sátoraljaújrhelyt, 1945-ben pedig a másikat, Ungvárt. Ez utóbbit ekkor a Szovjetunióhoz csatolták (ma Ukrajnához tartozik).

Az 1920 utáni időkről egyáltalán nem sikerült a kistáj településeire vonatkozó demográfiai adatokat gyűjteni, így az, sajnálatos módon kimaradt az elemzésből. 1970 után is szegényesek adataim, messze elmaradnak az alsó-bodrogeközi információk, adatbázisok mögött.

1970-ben 10 396-tal több lakost írtak össze a Felső-Bodrogeközben, mint 1910-ben (35 491 fő), amely 41,4%-os, tehát tetemes gyarapodás. A növekedés azonban nem volt egyenletes, nem minden településre vonatkozott. Amíg pl. Királyhelmece lakossága 2725-ről 5344-re, Leleszé 1821-ről 2180-ra, Bodroszterdahelyé 1561-ről 2501-re, Szomotoré 640-ről 1984-re emelkedett, addig Bacskáé 632-ről 465-re, Bodrogecsé 781-ről 653-ra csökkent.

1970 és 1980 között gyakorlatilag stagnálás tapasztalható, hiszen mindössze 258 fővel gyarapodott a kistáj lakossága (6. táblázat). A lélekszám-növekedés csupán néhány helységekre (pl. Királyhelmece 1014 fő, a vasúti határforgalmat lebonyolító Tiszacsernyő 1563 fő) vonatkozik. 28 településből 24-ben csökkent a lakosság száma (pl. Ágcseryőn 568-ről 483-ra, Bodroszentesen 1150-ről 1059-re, Bodroszterdahelyen 2501-ről 2407-re, Kisgéresen 1444-ről 1375-re, Leleszen 2180-ról 2075-re, Nagykövesden 1221-ről 1121-re, Perbenyikben 1424-ről 1170-re).

1991-re a Felső-Bodrogeköz lakosságszáma csökkent (35 219 fő). Királyhelmece és Tiszacsernyő kivételével minden településen kimutatható ez a kedvezőtlen folyamat. Az okok ugyanazokra vezethetők vissza, mint az Alsó-Bodrogeközben: a meglévő munkahe-

lyek hiánya, az alacsony jövedelmeződés, a helyi erőforrások erőtlensége, mindezek a természetes szaporodás jelentős visszaesését eredményezték. Kedvezőtlenül alakult a vándorlási különbözet is. Tíz év alatt Bacska lakossága 7,6%-kal, Bélyé 21,1%-kal, Bodrogszerdahelyé 6,5%-kal, Bodrogszögé 24,0%-kal, Dobráé 19,9%-kal, Kisgéresé 9,8%-kal, Kistárkányé 13,1%-kal, Nagykövesdé 19,5%-kal, Rádé 16,9%-kal, Szinyéré 26,2%-kal, Szomotoré 7,1%-kal, Zétényé 10,5%-kal lett kevesebb. A települések zöme kis- és aprófalú (pl. Bodrogszög 225 fő, Szolnocska 254 fő, Szinyér 263 fő, Dobra 366 fő), illetve közepes nagyságú (6. táblázat).

Az egész Bodrogtörzs legnagyobb települése, Királyhelmece várossá nőtte ki magát. Lakossága nyolcezer körül van, számos középfokú funkciót (pl. iskolai, kulturális, kereskedelmi stb.) tölt be, városias külsőt kölcsönöz. Tiszacsernyó a vasúti átkelőnek köszönheti fejlődését (6. táblázat).

Összegzésként megállapítható: bár az országhatár két részre osztja a Bodrogtörzset, kisebb eltérések vannak ugyan, de mégis egységes táj, közösek az érdekek, a gondok. Mindkét oldal hátrányos helyzetű, periférikus terület. Lakói nehéz körülmények között élnek, túlnyomórészt előregedő, csökkenő népességű falvakban. A munkahely mindig is szűkös volt, ma még inkább az. Az itteni erőtlen gazdaságok megsegítésével, a mezőgazdaság, a falusi turizmus fejlesztésével és más gyakorlati lépésekkel fel lehetne emelni ezen jobb sorsra érdemes kies tájat.

1 táblázat: Az alsó-bodrogtörzsi falvak népességszámának alakulása 1869 és 1997 között (KSH adatai alapján)

Település	1869	1900	1920	1941	1949	1960	1980	1990
Alsóberecki	451	542	596	772	854	910	772	782
Bodroghalom	668	1025	1329	2050	2232	2354	1664	1452
Cigánd	2802	3631	3840	5104	5203	5420	3772	3206
Dámóc	751	929	1065	1015	1041	891	618	468
Felsőberecki	223	320	377	452	430	379	341	303
Györgyarló	386	470	668	780	893	1526	681	539
Karcsa	855	1653	2068	2435	2575	2662	2125	2037
Karos	507	579	673	820	879	955	623	484
Kenézlő	1051	1466	1598	2251	2252	2356	1691	1445
Kisrosvágy	468	450	550	550	571	610	341	244
Lácacséke	1007	1260	1283	1484	1430	1316	763	545
Nagyrosvágy	899	1192	1122	1418	1481	1494	978	861
Pácin	1271	1579	1819	2387	2598	2544	1701	1552
Révleányvár	908	788	981	1289	1403	1565	961	714
Ricse	1184	1761	2026	3441	3107	3232	2331	1944
Semjén	520	650	712	777	818	911	572	458
Tiszacsermely	426	729	683	1166	1367	1411	850	666
Tiszakarád	1382	1633	2187	3528	3574	3990	2857	2589
Vajdácska	1029	1286	1423	1937	2033	2006	1434	1188
Viss	698	1072	1083	1328	1433	1518	997	753
Zalkod	392	496	704	868	946	844	536	377
Zemplénagárd	1904	1643	1651	1958	2046	2303	1374	976
Alsó-Bodrogtörzs	19782	25140	28348	37810	39166	41197	27982	23672

2. táblázat: Az Alsó-Bodrogköz főbb demográfiai mutatói 1997-ben
(A KSH adatai alapján), fő

Település	Terület km ²	Lakó- népesség	Élve születés	Halálozás	Természe- tes szapo- rodás, ill. fogyás	Vándorlási különbözet
Alsóberecki	6,86	881	11	11	–	6
Bodroghalom	26,88	1467	9	27	–18	5
Cigánd	56,79	3206	62	53	9	–53
Dámóc	15,99	466	8	4	4	3
Felsőberecki	3,53	325	7	4	3	1
Györgyarló	30,19	589	10	7	3	6
Karcsa	43,68	2118	27	19	8	14
Karos	15,33	476	3	12	–9	9
Kenézlő	22,94	1450	24	25	–1	–32
Kisrosvány	8,34	265	4	9	1	–12
Lácacséke	16,25	533	11	10	1	–25
Nagyrosvány	26,82	792	9	11	–2	–11
Pácin	33,92	1589	26	33	–7	–2
Révleányvár	16,49	603	7	14	–7	11
Riese	24,74	1901	24	44	–20	–2
Semjén	7,84	458	9	8	1	5
Tiszacsermely	20,27	680	14	5	9	–15
Tiszakarád	47,64	2639	48	27	21	–9
Vajdácaska	22,78	1253	16	29	–13	–6
Viss	13,90	753	16	19	–3	10
Zalkod	10,22	346	4	6	–2	–4
Zemplénagárd	29,13	884	10	20	–10	38
Összesen (Alsó-Bodrogköz)	500,93	23674	359	391	–32	–63

3. táblázat: A magyarországi Bodroghöz népességmozgalmi mutatói 1980–1990 között

Település	Lakó népesség		Állandó népesség		Természetes szaporodás		Vándorlási különbözet		Tényleges szaporodás	
	1980	1990	1980	1990	száma	%	száma	%	száma	%
Alsóberecki	772	782	794	805	-10	-1,3	20	2,6	10	1,3
Bodroghalom	1664	1451	1792	1531	-33	-2,0	-180	-10,8	-213	-12,8
Cigánd	3773	3206	4392	3763	-	-	-566	-15,0	-566	-15,0
Dámóc	618	648	757	558	-52	-8,4	-98	-15,9	-150	-24,3
Felsőberecki	431	303	365	1164	-11	-3,2	-27	-7,9	-38	-11,1
Györgytarló	681	539	802	608	-2	-0,3	-140	-20,6	-142	-20,9
Karcsa	211,2	2034	2259	2130	-32	-1,5	-56	-2,6	-88	-41,1
Karos	623	484	691	526	-43	-6,9	-96	-15,4	-139	-22,3
Kenézlő	1691	1445	1859	1603	-43	-2,5	-203	-12,0	-246	-14,5
Kisrosvány	341	244	403	276	-17	-5,0	-80	-23,5	-97	-28,4
Lácacséke	763	545	878	619	-75	-9,8	-143	-18,7	-218	-28,6
Nagyrosvány	978	861	1101	923	-1	-0,1	-116	-11,9	-117	-12,0
Pácín	1701	1552	1927	1740	4	0,2	-153	-9,0	-149	-8,8
Révleányvár	961	714	1198	834	-85	-16,2	-16,9	-247	-25,7	
Ricse	2331	1944	2646	2123	-77	-3,3	-31,0	-13,3	-387	-16,6
Semjén	572	458	629	498	-33	-5,8	-81	-14,2	-114	-19,9
Tiszacsermely	850	666	1007	684	28	3,3	-212	-24,9	-184	-1121,6
Tiszakarád	2857	2589	3163	2822	104	3,6	-372	-13,0	-268	-9,4
Vajdácska	1434	1188	1566	-29	-2,0	-217	-15,1	-246	-17,2	
Viss	997	753	1132	902	-55	-5,5	-189	-19,0	-244	-24,5
Zalkod	536	377	650	451	-30	-5,6	-129	-24,1	-159	-29,7
Zemplénagárd	1374	976	1600	1099	-59	-4,3	-399	-24,7	-398	-29,0
Bodroghöz összesen	28072	23582	31611	25947	-687	-2,4	-3909	-13,9	-4420	-16,0

4. táblázat: A lakosság kor szerinti megoszlása 1990-ben (KSH adatai alapján)

Települések	0–14 éves	15–39 éves	40–59 éves	60–X éves
Alsóberecki	194	297	148	141
Bodroghalom	314	490	341	308
Cigánd	854	955	704	713
Dámóc	88	117	114	150
Felsőberecki	58	98	82	65
Györgytarló	108	169	155	107
Karcsa	463	6661	496	408
Karos	77	128	135	144
Kenézlő	301	464	318	363
Kisrosvány	48	75	66	55
Lácacséke	95	117	130	197
Nagyrosvány	169	281	217	189
Pácín	314	458	3611	418
Ricse	391	530	513	501
Révleányvár	117	178	197	220
Semjén	99	153	101	106
Tiszacsermely	189	190	158	128
Tiszakarád	635	809	598	542
Vajdácska	264	399	290	237
Viss	138	199	193	235
Zalkod	45	68	113	151
Zemplénagárd	209	284	235	249

5. táblázat: A Felső-Bodrogeköz népességszámának alakulása
(Szerk.: dr. Boros László)

Település	1784–1787	1869	1880		1900	1910
	családok		népesség		a népesség száma	
Ágcsernyő	37	188	472	359	495	485
Bacska	75	376	767	863	642	632
Battyán	87	566	947	1088	1134	1064
Bély	75	401	626	628	907	1030
Bodrogszög	–	–	807	717	827	781
Bodrogszentes	96	498	955	762	939	966
Bodrogszerdahely	117	579	1065	1013	1437	1561
Bodrogszentmária	32	180	403	372	501	348
Bodrogszög	24	119	210	225	281	276
Bodrogvécs	102	577	410	387	420	487
Boly	55	303	678	695	737	728
Kaponya	36	183	197	202	197	164
Királyhelme	165	877	1960	2075	2299	2725
Kisdobra	54	278	476	452	426	488
Kisgéres	97	669	1293	1226	1354	1245
Kiskövesd	53	306	644	660	590	601
Kistárkány	61	268	963	952	919	1068
Lelesz	138	804	2169	2075	1920	1821
Nagygéres	106	506	914	523	944	1011
Nagykövesd	77	424	1026	872	1229	1089
Nagytárkány	82	355	948	1021	1107	1120
Örös	50	254	614	603	614	742
Pálfölde	19	112	147	152	184	152
Perbenyik	56	350	987	945	1281	1379
Rád	93	435	553	439	505	440
Szinyér	46	249	354	313	335	344
Szolnocska	50	235	407	397	402	352
Szomotor	50	227	381	436	532	640
Véke	82	487	519	528	639	596
Zétény	98	478	783	698	737	760
Összesen	2113	11284	22675	21678	24534	25095

6. táblázat: A felső-bodrogközi települések népességszámának alakulása 1970–1991 között.
 Forrás: OBCE A MESTA V CİSLACH. OKRESNE oddelenie Slovenskeho Statistickeho uradu
 Trbisov, Bogoly János

Település	1970	1980	1991	Ebből			
				szlovák		magyar	
				fő	%	fő	%
Ágcsernyő	568	483	465	35	7,5	430	92,5
Bacska	465	622	575	13	2,3	562	97,7
Battyán	1335	1269	1157	73	6,3	1076	93,0
Bély	1545	1429	1256	244	19,4	1005	80,0
Bodrogmező	653	569	466	20	4,3	428	91,8
Bodrogszentes	1150	1059	936	24	2,6	897	95,8
Bodrogszentmária	639	703	599	37	6,2	560	93,5
Bodrogszerdahely	2501	2407	2252	727	32,3	1515	67,2
Bodrogszög	363	296	225	74	32,9	151	67,1
Boly	856	764	702	50	7,1	650	92,6
Dobra	583	453	366	36	9,8	320	87,4
Királyhelme	5344	6358	7963	1301	16,3	6400	80,4
Kisgéres	1444	1375	1241	23	1,8	1216	98,0
Kiskövesd	638	573	529	19	3,6	509	96,2
Kistárkány	1371	1159	1007	34	3,4	963	95,6
Lelesz	2180	2075	1908	139	7,3	1752	91,8
Nagygéres	1229	1107	978	114	11,7	863	88,2
Nagykövesd	1221	1121	903	40	4,4	860	95,2
Nagytárkány	1777	1656	1373	169	12,3	1177	85,7
Örös	800	761	708	39	5,6	667	94,2
Perbenyik	1424	1170	923	134	14,5	787	85,3
Rád	824	674	560	123	22,0	428	76,4
Szinyér	385	356	263	5	1,9	257	97,7
Szolnocska	416	352	254	8	3,2	246	96,8
Szomotor	1984	1771	1648	314	19,0	1320	80,1
Véke	628	509	437	10	2,3	372	85,1
Tizacsernyő	2238	3801	4744	1462	30,8	2928	61,7
Zétény	930	877	781	69	8,8	711	91,0
É. Bodrogköz	35491	35749	35219	5336	15,2	29050	82,5

IRODALOM

Balassa Iván

1975 Lápok, falvak, emberek. Bodrogköz. Budapest

Bogoly János

1984 A Bodrog és a Latorca vidékének természetrajza. Új Mindenes Gyűjtemény
 3. 7–49. Bratislava

Boros László–Boros Lászlóné–Boros Ferenc

1992 Adalékok a magyarországi Bodrogköz társadalomföldrajzához. Borsodi
 Földrajzi Évkönyv, 33–54. Miskolc

Boros László

1996 A folyószabályozások hatása Bodrogközben a társadalmi és gazdasági fo-
 lyamatokra. Seminár k. 150. hyyarim zalozenia Zaruzenia pre regulacin Ti-
 sza a Medzibodrozi, 56–72. Királyhelme

1980 Adatok a Bodrogzug agrár földrajzához. Szabolcs-Szatmári Szemle 2. 121–132. Nyíregyháza

2000 Táj és ember. *Viga Gyula* (szerk.): Kiszegés, 11–40. Lilium Aurum. Dunaszerdahely

Borsy Zoltán

1969 Bodrogek. A Tiszai Alföld, 33–36. Budapest

Frisnyák Sándor

1995 Tájak és tevékenységi formák. Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv 2. Nyíregyháza

Sipos Ildikó

1984 A mezőgazdasági termelés földrajzi potenciái a Bodrogekben. Nyíregyháza

Statistikai Évkönyvek

1960., 1980., 1990., 1997. Borsod-Abaúj-Zemplén megye. KSH

Tamás Edit

1999 A Bodrogek népessége a XVIII–XX. században. Sárospatak

Viga Gyula (szerk.)

2000 Kiszegés. Lilium Aurum. Dunaszerdahely

1996 Hármastájon. Tanulmányok a Bodrogek változó népi kultúrájáról. Miskolc

DECLINING POPULATION IN THE BODROGKÖZ REGION (NORTH-EASTERN HUNGARY)

Lying in the north-eastern part of the Carpathian Basin, the Bodrogek region is bounded by three rivers, the Tisza, the Bodrog and the Latorca. Before the large-scale river regulations and the flood control projects begun in the mid-19th century, the greater part of this micro-region was a marshy area permanently or seasonally covered with water; only the smaller or larger sand ridges and the slopes of the one-time volcanoes in the Upper Bodrogek area were suitable for human settlement. About 28 thousand hectares were permanently covered with water, and an additional 107 thousand hectares became submerged at times of floods. This is one of the reasons why settlements with a larger population did not evolve here.

The fifty-two settlements in the Bodrogek region evolved in so-called ancient settlement areas, where in addition to a floodplain economy (stake net fishing, hunting, and gathering), the population could also practice cultivation and stockbreeding.

The regular population censuses provide information on population numbers. Following the Compromise of 1867, the amount of arable land increased as a result of river regulations and flood control, and the average life-span grew owing to improving healthcare. The natural, high birth-rates counterbalanced the emigration around the turn of the century. In 1900, the Bodrogek region had a population of about 50 thousand.

In accordance with the terms of the Treaty of Trianon, the Upper Bodrogek region – which had thirty settlements and a population of about 25 thousand – was annexed to Slovakia.

The highest population number in the Bodrogek region was registered in 1960. The Lower Bodrogek region (in Hungary) had a population of 41 thousand, while the Upper Bodrogek (in Slovakia) one of 35 thousand. From the 1960s, a slow and then increasingly faster population decline can be noted in this region. In 2000, the region had a population of approximately 58 thousand (22 thousand in the Lower Bodrogek region). The balance between natural birth-rates and migration away from this region became unfavourable.

László Boros

HOLLÓ BARNABÁS (1865–1917) ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

GODA GERTRÚD

A művészettörténet tudománya gyakorta dolgozik „restanciával”. Talán azért is, mert az időbeli nagyobb rálátás segíti a hangsúlyok felismerését, az egykor zavart okozó apró-cseprő ügyeket már köd borítja, és az életmű élheti önállósult karriertörténetét. A társadalom ez idő alatt akár világrengető fordulatokat is tehet, a hatalmasságok váltják egymást, sokban változik a világnézet, az ízlés formálódik, a divat jön-megy – de mindennek egy jó, egy klasszikusnak nevezhető köztéri monumentum nem esik áldozatul! Holló Barnabás szobrászi hagyatékát együtt látva – egyre inkább világossá válik – nem véletlen, hogy szobraira ma is van igény, s ellenállnak az idő próbájának. Ő azon szerencsés szobrászaink egyike, kinek csaknem valamennyi köztéri emlékműve fennmaradt, s igaz ez az anyaországban lévőkre és a határainkon kívül rekedtekre is. S ez a legtöbb, amit a Sorstól egy alkotóművész kaphat!

Jogosan vetődik fel a kérdés: mi lehet még ezen túl a késői feltáró munka oka? Talán éppen abban a korban kell keresni a magyarázatot, amiben a művész élt, és amikor olyan nagy egyéniségek működtek, mint Fadrusz János (1858–1903), Stróbl Alajos (1856–1926), vagy Zala György (1858–1937). (A nagy vezéregyéniségek életútját is csak napjainkban kezdik teljes mélységében feltárni.) A hivatalos művészeknél – akik közül Stróbl Alajos mestere is volt a következő generációnak – sok fiatalnak rövidebb élet adatott és már ezért is kevesebb feladat jutott. A művészettörténeti összefoglalások csupán egy-két kiemelkedő művről tesznek említést.

Holló Barnabás nevének hallatán leginkább két szép reliefe jut eszünkbe. Az elsőt még mesteriskolásként alkotta, s ez az a Széchenyi István emlékére alkotott lenyűgöző mű, ami ma is látható a Magyar Tudományos Akadémia palotáján, a másik pedig Wesselényi Miklósnak, az „Árvízi hajósnak” tiszteletére készült, s ma is megállásra készlet ott, az eredeti helyén, a ferenciek pesti templománál.

Bemutatván az életmű egészét, a róla alkotott kép összetettségével megpróbálok lehetőséget adni arra, hogy egy hiteles kép alakulhasson ki Holló Barnabásról, s így foglalja el az őt megillető helyet a hazai szobrászművészetben.

Holló Barnabás Gömör vármegyében, Alsó-Hangony (ma Hangony) községben született 1865. május 16-án. Apja Famosi Holló Bertalan volt, aki már birtok nélkül viselte a nemesi előnevet, s így legfeljebb vidéki kúriának volt nevezhető az az egykor volt épület, ahol feleségével, Kisgergely Karolinával élt, s ahol három gyermeke meglátta a napvilágot. (Dr. Mihályfallusi Forgon M.: Gömör-Kishont vármegye nemesi családai, Méry ratio kiad. 1997. 298.) (Anyakönyvi kivonat a szentsimoni rk. egyház anyakönyve alapján: 664/1942).

Mivel a család emlékezete szinte szertefoszlott, a jó barát, Istók János szobrászművész (1873–1972) megjelent memoárjára kell hagyatkoznunk a pályaindulás tekintetében. Ez összecseng Lyka Károly feltételezhetően más forrásokból eredő, de mindenkor helytálló ismeretével, így Hollóhoz közel álló Tóth József szobrász (1861–1934) leányának emlékezetével is. Így írnak róla: „Tehetsége korán kibontakozott, mert gyermekkori mintázgatásait az apja is kedvtelven szemlélgette.” De hamar meghalt a családfő, s ekkor

Szirmay Alfréd gróf vette magához. (E névvel többször találkozunk a magyar művészet-történetben. Gróf Szirmay Alfréd (1852–1900) maga is tanult festeni Münchenben, s saját festményével díszítette a Miskolc melletti Szirmabesenyői templomot. Szinyei Merse Pál szűk baráti köréhez tartozott, majd egymás sógorai lettek. A Szirmabesenyőn töltött napokra Szinyei életművében több jeles műalkotás utal.)

Holló Barnabás eszmeiségének kialakulása miatt érdemes odafigyelni arra, hogy Szirmayt a Pallas Nagy Lexikon mint „...minden hazafias és jótékony eszme buzgó támogatója” kifejezéssel illeti, akire később a Révai Nagy Lexikon mint szobrászra is utalást tesz. (Talán tévesen Szirmay Antallal, a szobrásszal azonosítván) Szirmay Alfrédnak a Miskolc melletti, szirmabesenyői kastélyában, igen jelentős gyűjteménye volt, s a fiatal Holló Barnabás minden bizonnyal hosszabb időt töltött e falak között. Ez a kicsit atyáskodó, kicsit mentorkodó jó kapcsolat Szirmay 1902-ben bekövetkezett haláláig tartott, ami nagy segítséget jelentett a művészi pálya indulásánál.



1. kép. Holló Barnabás műtermében mintázza Széchenyi Viktort, a Magyar Tüzoltó Szövetség elnökét (1902 körül)

1887-ben a budapesti iparművészeti iskolába járt. 1889–1892 között a Minta-rajztanoda szobrásziskolájában folytatta tanulmányait Stróbl Alajos irányítása mellett. A részletes életrajzhoz kevés dokumentum maradt. Néhány fénykép őrzi fiatal alakját, midőn műtermében természet után portretirozza gr. Széchenyi Viktort feltehetően 1902 körül (Tüzoltó Múzeum Budapest), vagy később Mikszáth Kálmán ült modellt arcképéhez (1910 k.) (sajtófotó). A zsánerfotókon túl szobrászbarátai is megőrizték karakteres vonásait. Istók János egy domborműben, Telcs Ede egy körplasztikában alkotott jellemportrét róla. (Istók János, 1915 k.: Telcs Ede, 1901. MNG Adattár Ltsz.: 10628/1959). Habitusára felnőttként így emlékezett vissza Tóth István barátjának leánya: „A Várbazárban Holló Barnabásék szomszédaink lettek. Fadrusz műtermébe költözött, aki a Naphegyre ment. Nagyon tehetséges, mokány kis magyar volt. Nővérével, Ilonka néniel lakott együtt, aki maga is tehetséges (és tanult) festő volt. (Ilonka néni Diósgyőrbe költözött és sok megrendelést kapott, Ózd főoltárát is ő festette.) Eredeti és végtelen naiv volt. Tragikus haláláig meleg barátságban vol-

tunk, özvegye és egy kislánya maradt.” (MNG Adattár Ltsz.: 22195.85.)

Mások fontosnak találták vele kapcsolatban felidézni: „A kuruc lélek kései fellobbanása volt, ...A gömöri kiejtés meleg zamatját sohase hagyta el, sőt talán gyermekes örömmel kérkedett is vele.” (Istók János: Emlékezés H. B.-re Képes Krónika 1926.)

Ide kívánkozik megjegyezni: a művésznek vannak egyenes ágú leszármazottai, de az oldalági rokonság is tisztelettel adózik emlékének. 2005. szept. 16-án egykori lakásá-

nak falán emléktáblát avattak a következő felirattal (Budapest, II. ker., Frankel Leó u. 23): „Ebben a házban élt 1906-tól haláláig Holló Barnabás (1865–1917) szobrászművész, aki alkotásaiban a magyar történelem közismert és népi alakjait örökítette meg. Állíttatta a II. Kerületi Önkormányzat. A Magyar Tudományos Akadémia és a család 2005. Mindez történt az unoka, Holló Katalin: a dédunoka, dr. Farkas Ildikó: valamint Delényi Éva szorgalmazására.

Holló Barnabás nemzedéke az Izsó Miklós–Mátrai Lajos György neves elődök teremtetette hazai szobrászképzésre alapozott Mesteriskola hallgatói voltak. Az akkor kialakított epreskerti műtermekben Stróbl Alajos (1856–1926) szobrászművész irányításával és mondhatni menedzselésével indultak pályájukon. (A létszámot – minden bizonnyal a talentum és a rátermettség szerint – szűkre korlátozták éppen azért, hogy a későbbiekben feladat is jusson a felkészült ifjaknak.) A nagy tekintélyű mester részéről a jóindulat a szárnypróbálgató növendékek iránt az úgymond „garancia-vállalásában” nyilvánult meg, vagyis az elnyert felkérés első ötleteitől fogva konzultáltak a végkifejletig. Más esetben pedig a mester beajánlotta sikeres alkotásait a Műcsarnok kiállításaira. Holló 1890-ben szerepelt először nyilvánosan a „Szarvas” című munkájával. A kritika, mint pozitívumot emelte ki a műben megmutatkozó formaképzéssel, s ezzel az 1890-es fellépéssel tulajdonképpen kezdetét vette Holló Barnabás szobrászművészeti pályája.

1891-ben már azzal a Széchenyi-domborművel foglalkozott, amivel egy csapásra az érdeklődés középpontjába került, s ami meghozta számára a gyors sikert. Nem tudni, amikor Stróbl Alajos a következő ajánló sorokat írta tanítványa érdekében, kilátásban volt-e már a szóban forgó mű? Mindenesetre Holló Barnabás Bécsben felkereste Tóth István ott tanuló magyar szobrászt (1861–1934) a következő levéllel: „Recommandálok Önnek az én tanítványomat Holló Barnabást. Ő tehetséges fiatal ember, legyen olyan jó adjon neki útbaigazítást, Bécsben szeretném, ha tanulmányozna egy pár *reliefet* Bécsben vannak Donatello gipszminták most a Múzeumban és az Akadémiában, ha ő tanulmányozza ezeket a dolgokat igen (...) sajnos itt nincsen semmi és ha valamelyik relief neki legjobban tetszik, hogyha tudakozódna hogy hol lehet azt megkapni.” Művésznünk nem áll meg Bécsben, 1891-ben beutazza Olaszországot és „Rómában az antik szobrászat világmúzeumában, hosszabb időre megtelepedik” – jegyzi fel róla kollégái a már idézett emlékező írásban. Tapasztalatairól csak közvetve tudunk, de Donatello domborműveire bizonyára fokozottan odafigyelt.

Közben Szirmay Alfréd egy *Honvédhuszár* címmel illetett mű megalkotására kéri fel. (Az ismert kisplasztikák közül egyik sem azonosítható be e címen, amire azonban a hagyatéki kiállítás szövege még határozottan utalt.) (Holló Barnabás, Madarász Viktor, Zemplényi Tivadar és Pataky László hátrahagyott műveiből rendezett kiállítási katalógus – Országos Magyar Képzőművészeti Társulat Bp. 1918.) Huszonöt éves volt ekkor. Három művel jelentkezett idáig a nyilvánosság előtt, s mindhárom valami más érdeklődést mutat. A jó formaképzéssel bizonyító természetes állatszobrot egy nemzeti romantikus felfogású lovas mű követi, majd egy nagyon akadémikus relief-kompozíció születik. Az életmű a későbbiekben is ezen a három szálon fut, s ha módja adódik a kevesebb plasztikus leleményt igénylő épületszobrászati, valamint egyházművészeti felkéréseknek is eleget tesz.

A nemzet egyik büszkeségét, az MTA palotáját 1865-ben avatták fel. Hamarosan elkészült szinte valamennyi belső festőművészeti alkotás, ami a reprezentativitás velejárója, de sokáig hiányzott az eredeti elképzelés szerinti művészi kivitelű „zárkö”. Ennek elhelyezését valójában az avatáskor kellett volna megejteni, s ami az ünnepi alapkövetelnek megfelelően az építmény elkészültét hivatott közzétenni. Egyszerűbb esetben

írásban rögzítik a tényeket egy jól látható sarokkövön – talán az alapkö fölötte –, de a tudomány oly sok fáradsággal és áldozattal létrehozott szentélyére egy műalkotás kívánkozott, egy olyan epikus hangvételű dombormű, ami hosszú időre eligazításul szolgál a palota létrejöttének körülményeiről: *Az Akadémia megalapítása 1825. nov. 3-án* címmel.

A dombormű megalkotásához 1891-ben, Széchenyi István születésének 100. évfordulója adta az újabb időszerűséget. Ez ügyben Eötvös Loránd, az Akadémia elnöke Széchenyi Béla szorgalmazására tárgyalásba kezdett a kor legnagyobb magyar szobrászával, Stróbl Alajossal. Végül is mindhármuk bizalma juttatta a fiatal Holló Barnabást a megtisztelő feladathoz, aki – mint látni fogjuk – rá is szolgált arra.

A téma adott volt: ama nevezetes felszólalást kellett ábrázolni, ami a pozsonyi országház alsótáblájának kerületi ülésén zajlott s ahol Széchenyi István vendégként, Felsőbüki Nagy Pál előterjesztésére nagylelkű megajánlásával válaszolt. (Ezt a dátumot tekintjük az MTA kezdetének, hiszen a gazdasági fedezet jelentette a régi terv megvalósulásához a reális alapot.)

A dombormű keletkezési körülményeit Divald Kornél jegyezte le *Az MTA palotája és gyűjteményei* címmel 1917-ben megjelent munkájában. Kitért arra, hogy Holló számára Katzler Vince (1823–1882) bécsi könyomata némi előkép lehetett, s ami 1861-ben már készen volt. Az osztrák illusztrátor minden jelenlevőt megörökített, de a kompozíciót tekintve nem szolgálhatott példaként. Az esemény tényszerű felidézése és hangulata Vay Ábrahám írásos beszámolójából jobban nyomon követhető volt, s hitelesebb útmutatásul szolgálhatott.

Már a felkéréskor tudott volt, hogy egy ilyen léptékkal bíró mű időt igényel, nem készülhet el néhány hónap alatt. Ez annál is inkább így volt, mivel a relief, mint szobrászi előadásmód sokban eltér a körüljárható térplasztikától, egy másfajta gondolkodásmódot igényel, olyat, amit nem csak megtanulni nem volt alkalom itthon, de szinte jó példát sem igen lehetett találni rá. Csupán néhány középület bírt inkább dekorációnak nevezhető díszítménnyel, mintsem társzművészeti alkotásnak tekinthető domborművel. Elkerülhetetlen volt tehát egy olyan utazás, amikor élőben tanulmányozhatta Holló Barnabás évszázadok szobrászi hozadékát. Itáliában leginkább Donatello kései remekei hatottak rá, illetve Lombardi mesternek az épített belső térben, asztal köré rendezett kompozíciói. Azaz azok a művek, amelyek felfoghatók úgy, mint amik térplasztikai elemekből épülnek, de egy nézetre, síkszerűen történik a figurák beállítása. Ezáltal mintegy átmenetet képviselnek a háromdimenziós plasztika és a mélységet alig kiaknázó relief között. E kérdéssel a korabeli szakírók is részletesen foglalkoztak, s ami nem kerülhette el Holló figyelmét sem. (Adolf Hildebrand, a jeles német klasszicista szobrász: *A forma problémája a képzőművészetben* címmel értékes összefoglaló írást jelentetett meg, majd Hekler Antal: *A szobrászati stílus* című könyve is hasonló színvonalon tárgyalja mindazt, amit a szobrászi körben már évekkorábban, élénk viták közepette tárgyaltak.)

Holló – mi sem természetesebb – a relief középpontjába Széchenyi István gróf tettere kész, fiatal alakját helyezte. Ez az eszmei centrum a domborművek esetében gyakran egybeesik a mértani középponttal, ahogyan esetünkben is. Széchenyi álló alakja a hitelesítő iratra mutat, balját lovaskapitányi öltözkéhez tartozó kardmarkolatán nyugtatja. Így él a nemzet emlékezetében is „A legnagyobb magyar” alakja, amihez nagyban hozzájárult e mű is. A további két alapító, Andrássy György és Vay Ábrahám Széchenyi mozdulatát ismétli, de szerényebb formában, ülő helyzetükben. A negyedik, Károlyi György pedig az arisztokraták csoportját vezetve, állva követi Széchenyit.

A mű külön kiemeli Wesselényi Miklós sugalmazó szerepét. Jobb szélen ülve, kardjára támaszkodva, vigyázva szemléli a jó mederbe terelődött eseményt, miközben

testtartásával a művész visszavezeti a figyelmet a középpontba. Széchenyi tekintete a másik inspiráló, Felsőbüki Nagy Pál elegánsan kifordított figurájára vetődik, midőn szavait az ülésen elnöklő Máriássy Istvánhoz intézi. A kitörő örömmel fogadott bejelentést a háttérbe kerültek magasra emelt kézzel, ujjongva fogadják. Ők már szinte rajzként érzékeltetik a mélységet, míg az előtérben lévők egy nézetre komponált körplasztikáknak foghatók fel. Ezért az egész dombormű a szokottnál lényegesebb mélységgel bír! Az ún. haut reliefeken, azaz a magas domborműveken is túltesz! De a mű egységességét mindez nem befolyásolja hátrányosan. A már említett szerencsés tömegmozgatás, a nyugodt felületek és a mozgalmas részek egymáshoz viszonyított aránya meggyőzővé, életszerűvé teszi a tablót, ami talán mondhatjuk, hogy természetesen színpadyszerű megoldásoktól sem idegen, s ami nagyon is velejárója volt akár a felvilágosodás korának, akár a történelmi múlt búvóletében élő historizmusnak. A gesztusokkal bőven kísért pátoszról nem is beszélve. (Holló Barnabás maga rendezte meg felkérésre ezen esemény életképi verzióját a Sopronban rendezett Széchenyi-ünnepség alkalmával.)

A művész ezen fiatalkori művével van leginkább jelen a magyar művészettörténetben. De a jól ismert reprodukció korántsem adja vissza azt a magával ragadó élményt, amit az a személyes találkozáskor kivált a nézőből. Maga a 170x440 cm-es méret, a bronz anyagszerű volta nagyban hozzájárul a katartikus élményhez. A szűk Akadémia utca még segít is abban, hogy részesei legyünk az eseménynek, kicsit úgy, ahogyan az első sorból látja a néző a színpadon játszódó drámát. A mindig szórt világítású fal az egységes hatást kedvezően befolyásolja, mégsem lehetünk elégedettek e nagyszerű mű elhelyezésével. (S ez a megállapítás kiváltképp igaz, ha az intézményért sokat fáradozó és nem csekély áldozatot hozó alapítókra gondolunk.)

A felavatásra egy újabb Széchenyi István-ünnepség keretén belül, 1893 januárjában került sor. Általános tetszés övezte a korrekt, akadémikus szellemű alkotást, ami az esemény komolyságához nagyon is illik, s ami a 19. század hivatalos művészi elvárásának megfelelt. Holló Barnabás megmutatta kiváló mintázóképeségét és bizonyította kompozíciós felkészültségét, mintegy rászolgálva a megelőlegezett bizalomra.

A megrendelők elégedettsége abban is megnyilvánult, hogy a későbbiekben is számítottak munkáira: Erzsébet királyné Deák Ferenc ravatalánál, Körösi Csoma Sándor mellképe, Mikszáth Kálmán mellképe ugyancsak az Akadémia palotája számára készült. Mindezek ellenére a mű kissé magányos. Témáját és művészi kvalitását illetően nincs folytatása. Mégpedig olyan értelemben, ha összevetjük a szobrászatilag megoldott történelmi tablót a nagy, hivatalos akadémikus festőművészek, Benczúr Gyula, Than Mór, Lotz Károly munkája iránti igénnyel a korabeli középületekben, mint a Nemzeti Múzeum freskói vagy éppen az Akadémia belső díszeti esetében. Ezzel az alapítást felidézendő szobrászi remekkel – legalább egy futó pillantás erejéig – minden érkezőnek szembesülnie kellene, azért is, mert a reprezentatív belső térben más mű nem utal eme felejthetetlen tényre.

A fiatal művészre a kezdeti sikernek megvolt a jótékony hatása. Nagy lelkesedéssel fogott a Főváros által 1897-ben kiírt báró *Wesselényi Miklós-emléktábla pályázathoz*. Ez méretét tekintve kisebb az előbbinél (350x210 cm), de ugyanúgy életképszerű megoldást igényelt. Az 1838-as nagy pesti árvíznek emléket állító mű ama rettenetes éjjelt idézi, ami március 13-án, minden előzetes küzdelem ellenére kegyetlen pusztítást végzett. „A nyomor félig öltözött alakjai – amint Jókai fogalmazott a Kárpáthy Zoltán című regényében – roskatag házacskájuk tetején, kétségbe esve várták szabadítójukat.” A helyzet tragikus voltát felismerő árvízi hajós a leginkább rászoruló nincsteleneken segített, akik szorult helyzetükben nem találtak volna más oltalmazót. Hat évtized múltán az

újjáépült város lakossága eme szép, epikus szoborművel tisztelgett az áldozatok és báró Wesselényi Miklós emléke előtt. (Holló mellett Ligeti Miklós vett még részt a nyílt versenyben. Egy, a műtermét bemutató fotó bizonyossága szerint volt egy másik, egy kevéssé összefogottabb kompozíciós variáns is.)

Ha a Széchenyi-dombormű esetében az akadémizmus, mint megfogalmazási mód jutott eszünkbe, most a legendás hős megidéztekora a drámai eseményhez alkalmazkodva romantikusnak érezzük a hangot. Minden csupa mozgás. Csak a tudatos művészi szerkesztésnek köszönhetően rendeződnek a szereplők az átlók mentén, melynek közepén a tutajt egyensúlyozó báró alakja áll. A végleges kompozíció agyagmintája 1899-re lett kész, a felavatására pedig 1905-ig kellett várakozni.

Az eltelt időszak alatt egy másik Wesselényi-emlékmű pályázat is volt. Azt 1894-ben írták ki, és Zilahra szólt. Ezúttal a bécsi udvar ellen agitáló ellenzék vezérért kellett szobrászilag megragadni egy nagy köztéri műben. A szónokló politikust mintázták meg terveikben a fővárosi művészek. Nem maradt meg a pályamű, de a négy résztvevő sérelmesnek tartotta, hogy a zsűri (Stróbl Alajos és Zala György) fényképfelvételek alapján hozott döntést. (Murádin Jenő: Fadrusz János 53.) Sokáig úgy tűnt, Holló elnyerheti a kivitelezést, de ekkora vállalkozásnál egy meglévő referenciamű mindennél többet nyom a latban. Fadrusz János kolozsvári Mátyás emlékműve jelentette a zilahiak számára a jogos biztonságot. Holló Barnabásnak a Wesselényi-emléktábla nem csak a további népszerűséget biztosította, hanem 1900-ban, mint kész bronz domborművet az ország delegálta a Párizsi világi kiállításra, ahol ezüstéremmel (más források szerint aranyéremmel) jutalmazták. Ez a nemzetközi elismerés lett legyen az arany- vagy ezüstérem, már nagy szakmai sikernek számított!

A két, bronzból készült dombormű után módja nyílt egy márványból faragott relief elkészítésére. Ennek a témája tulajdonképpen a kiegyezés. *Erzsébet királyné koszorút helyez Deák Ferenc ravatalára* címmel. Ez is valós eseményt ábrázol, még hozzá valós helyszínen, az MTA épületében. Divald Károly így mutatja be a művet: „Mint köztudomású, Deák Ferenc ravatalára a palota előcsarnokában boldogult Erzsébet királynéknak személyesen tett koszorút. Amikor királynéknak Genfben merényletnek esett áldozatul, báró Eötvös Lóránd elnök, 1898 szeptember 9-én, gyászbeszéde kapcsán vetette föl az eszmét, hogy a királynéknak a palota előcsarnokában fehér márványból domborművű emléket állítsanak s hogy ez a királynét Deák Ferenc ravatalánál ábrázolja. ... Holló Barnabás szobrászunk mintája után a művet szürkésfehér ruszkiecai márványból faragták és ... az előcsarnok (MTA) jobboldalán a középső mezőbe falazták. Az előkelő hatású, tartalmas domborművet, mely a királyné igen kifejező fejedelmi alakját a palota előcsarnokában Deák Ferenc nyitott koporsója előtt, kezében koszorúval ábrázolja 1914. november 19-én, Szent Erzsébet napján leplezték le.”

Talán közelebb állunk az igazsághoz, ha a művet ezúttal sem a felavatására, hanem a probléma művészi megoldásának idejére datáljuk. Minden bizonnyal 1900 körül készen volt a faragást segítő agyagminta. Az 1876-os ravatalkép mintegy modern allegória visszautal az 1867-es kiegyezésre, s melynek legendás témája meghívta Zichy Mihályt is (Magyar Nemzeti Múzeum) (Képes folyóirat 1896–98). Holló kompozíciója egyértelművé teszi: az emlék mégiscsak Erzsébet királyné tiszteletére készült, s mint ilyet egy időben nem volt elég függönnyel elfedni, az Akadémiáról Gödöllőre helyezték ki. A legutóbbi rendszerváltás óta visszakerült eredeti helyére.

1904-ben egy allegorikus dombormű-kompozíció született, ami eredetileg is egy ideiglenes műnek készült. Köhler István tűzoltószergyáros felkérésére kiállítási installációnak. Amint egy fénykép mutatja, az egész falat betöltő gipszmunka előtt Holló Bar-

nabás által készített portrék is emelték a művészi összhatást. (*Széchenyi István, Széchenyi Béla, Széchenyi Ödön és Széchenyi Viktor büsztje.*) A téma: a bátor tűzoltó felmagasztalása, midőn égő házból fiatal nőt ment ki. Tettéért egy angyaltól koszorút nyer. A Tűzoltó Múzeum archívumában megmaradt fotóról ismert kompozíció kisméretű, (30x15 cm-es, bronz) plakett változata is létezik (magántulajdon). Ezúton köszönöm meg a Tűzoltó Múzeum két munkatársának, Csicsmann Gyula alezredes igazgató és Minárovics János muzeológus uraknak készsége segítségét.

Ha Holló Barnabás domborműveit vesszük számba, akkor meg kell említeni, hogy tudomásunk van egy *Kinizsi Pál*-reliefről, midőn Mátyás király kedves katonája két kézzel aprítja az ellenséget (1912. Nagyvázsöny – lappang), valamint 1930-ban került a székesfehérvári Szent Imre templomra a város látképét ábrázoló domborműve a *Szent Imre-emléktábla* címmel (Magony Imre: Székesfehérvár szobrai Székesfehérvár 1995. 203.).

Egy-egy szobrászi életutat nyomon kísérve látható, hogy a kispasztika az a műfaj, amikor az alkotó kötöttségektől mentesen, saját művészi invenciója szerint munkálkodik. Tulajdonképpen önarcképjellegű művek jönnek létre. Így születik meg Holló első népeleti ciklusa, melyhez sorolható a már említett *Huszár lovon*, a *Betyár lovon* (*Lovas betyár*), 1896 (MNG 52.884), *Megy a juhász a szamáron* (MNG 52.885). *Furulyázó magyar fiúcska* – lappang, *Búsuló juhász* (Kis furulyám szomorúfűz ága), 1896 – lappang. A hagyományos magyar nemzeti romantika tudatos vállalása érződik valamennyin. Ha témájukban el is térnek a kuruc kort felidézõ, késõbbi ciklustól, romantikájukat tekintve, együttérzést kiváltó hanghordozásukkal nagyon is rokoníthatók egymással. A legkézenfekvõbb kapcsolatot a *Betyár lovon* címû mű képezi. Jele mutatkozik annak, hogy konkrét történelmi események megörökítését is fontosnak fogja tekinteni.

A *II. Lajos halála* (II. Lajos király), 1897

(MNG 52.36., Pécs város gyűjt.) címû lovas szobra azonban olyannyira historikus, hogy el is vész a részletekben. A páncélba öltözött ifjú király és megbokrosodott lova inkább ötvösművészeti, mintsem szobrászi ihletettséget mutat, s valamilyen megrendelői igény feltételezhető a mögött. Nincs meg az az elevevége, ami a romantikus hangvétellő lovas szobrait jellemzi, s amiknek jelenleg is méltán jó mőtárgypiac van. (*Kuruc vitéz lovon*, bronz, 62 cm, Polgár Galéria 1999.) A művész lelkét feltáró kispasztikáinak egyike a *Centaur* (*Rokkant kentaur, Kolduló kentaur*) 1908, bronz (42x30 cm MNG Ltsz.: 64.19-N). A koldustarisznyás, mankón botorkáló figurával nagy részvétet vált ki, s mind a mai napig az egyik legtöbbet szerepeltetett műve. Mint látni fogjuk, legsúlyosabb művészeti sérelmének idején alkotta, s minden bizonnyal abban saját fájdalomát fogalmazta meg. De



2. kép. Kuruc zászlótartó (1904)

addig, míg e lemondó, szomorú hangig eljutott, még adatott számára egy nagyon sok munkával járó, eredményekben gazdag évtized.

A 19. század utolsó éveiben, s majd azt követően a világháborúig a gyorsan polgárosodó vidéki városok fontosnak tartották, hogy jeles szülöttükről teret, utcát nevezzenek el, s azokat a nagy egyéniséghez méltó köztéri emlékművel jelöljék meg. Amikor „Gömörországban” ilyen igény mutatkozott, természetesen a gömöriségét Pesten is nyíltan hangoztató lokálpatrióta ifjú szobrászra esett a választás, akit azonban csak a jó pesti sajtóból ismertek, éppen a Széchenyi-mű kapcsán. Előbb egy bronz büszt megalkotására kérte meg Rozsnyó városa. *Szabó István* katolikus paptanáról készült portrét 1897-ben avatták a gimnázium előkertjében, majd szinte ezzel egy időben alkotta meg a monumentális hatású *Tompa Mihály egész alakos szobrát* Rimaszombat közterére. A szoborbizottság 1896-ban már mint kész műről tesz jelentést, azaz Holló elkészítette a másfélszeres életnagyságú öntőmintát, de az ércbeöntés, az ünnepi talpazat, ami külön figyelmet érdemel szép aránya, eleganciája miatt, csak 1902-re lett avatásra készen. (Ez a késedelem szinte minden köztéri szobornál megvan. A nagy anyagi megterhelésre kellőképpen nem tud felkészülni egyetlen megrendelő sem, különösen arra, hogy az idő előrehaladtával az összegyűlt pénz is kevesebb lesz, meg a lelkesedés is. A bronz értéke, a szakszerű öntés, a cizellálás, a szállíttatás, a mozzgatási munkák – nagyságrendileg többre rúgnak annál, amiért a művész hosszú hónapokon keresztül megfeszítve dolgozik, s amivel azonosítja a közvélemény a szobor kiadását. Szinte törvényszerűnek látszik, hogy az alkotók ekkorra elidegenednek művüktől, munkájuk gyümölcse oly késve érik be, hogy addigra a sérelmek elhatalmasodnak. Az avatáskor a művészt gyakorta már más feladat feszíti, s nem is igazán kíván részesülni az ünnepből.) A Tompa-szobornál ez a helyzet még nem állt elő, a művész is fiatal, örül, hogy övéinek egy ilyen tekintélyes művet alkothat, s minden szobrászi leleménnyel próbál kilépni a szokott, „írótekeres” próféta-költő sémából. Összehasonlításuképpen: a fővárosban, nemzeti gyűjtésből, 22 év után sikerült csupán szobrot állítani Petőfinak (Izsó–Huszár 1882, Március 15-e tér), s az is csak másfél évtizeddel előzte meg a költői triumvirátus harmadik tagjának, Tompának rimaszombati szobrát. Arany János reprezentatív emlékműve a Nemzeti Múzeum előtt 1893-ra lett kész (Stróbl Alajos alkotása).

A nagyméretű, álló szobrok megalkotása komoly felkészültséget vár el a szobrászoktól. Holló bebizonyítja, hogy a relieftechnikán túl, a téri problémák más megközelítést igénylő feladataihoz is avatott kézzel közelít. Tehetségét kimutatni éppen Rimaszombaton, abban a városban, ami a magyar szobrászat terén nagyon is kitüntetett hely, nem jelentett egyszerű dolgot! Innen indult Szentpéteri József ötvös-szobrász (1781–1862), Ferenczy István (1792–1856) klasszicista művészünk, s Izsó Miklósnak (1831–1875) is szűkebb pátriája volt e város, ahol alkotásaik is megtalálhatók voltak. A feladat nagyságával a művész is tisztában volt, s igyekezett Tompa Mihály álló alakjába belesűríteni mindazt az életérzést, ami az 1848–49-es szabadságharc után következett. S ez sikerült is. Talán ezért az elmúlt száz év során a helyben élő és munkálkodó magyar értelmiség jelképe lett. Mindehhez kellett az a nagyon tiszta formákkal bíró, áttekinthető, nyugodt előadásmód, amivel e mű rendelkezik. A test kifejező mozzulatát kísérő tárgyak (papi köntös, virágok, könyv) csak az őket megillető hangsúlyt kapják, nem vonják el a figyelmet a gondolataiba merült költőről, Rimaszombat nagy szülőttéről.

A fővárostól messze lévő Tompa Mihály-szoborra nem igazán figyelt fel a magyar sajtó, de a művészeti szakirodalom sem. Pedig a kor egyik leghitelesebb köztéri alkotása! Tompa Mihály gondolkodó tekintete szinte sugalmazza emlékezetünkbe a citálandó, bölcs sorokat, a megmaradást erősítő hitet. 1994-ben – a gömori magyarság identitásá-

nak szép szobrászi megnyilatkozása – nagy ünnepség közepette visszakerült régi-új helyére. *Tompa Mihályról büsztöt* is készített. Az pedig az 1896-os felavatásától a sárospataki Iskolakertben áll. Hollónak egy időben kellett foglalkoznia a kétféle Tompa Mihály-ábrázolással. Amint a művek mutatják, jó művészi leleménnyel többféle megoldás is élt benne egy időben. A büszt azon felismeréséből születik egyedinek, hogy a közel öt méter magasságból letekintő arc nem lehet azonos megoldású, mint egy szoborsétányra kiállított portré. A nemzeti eszme felelősségét hordó álló figurával szemben ezúttal a szép rímekkel induló költőt mutatja, picit rokokósan, de nagyon elegánsan, úgy amilyen sárospataki diáksága idején volt a későbbi református tiszteletes. A mű keletkezéséhez hozzátartozik, hogy a millennium alkalmából, közadakozásból állíttatta azt a pataki diákság.

A szobrászat iránti folyamatos igény a portréban jelentkezik. A művésznek élet után, emlékezetből, egy egész eszményt megtestesítő ideálarcképig mindennel kell foglalkoznia. Van amit reliefben, van amit körplasztikában rendelnek meg, s valamennyire ide sorolhatók az arcképpel ellátott síremlékek is (*Báró Edelsheim Gyula síremléke* Bp. Kerepesi úti temető). Természetesen ezek kvalitásukban is különbözőek, s csak azokról tudunk szót ejteni, melyek ránk örökölték, s egy-egy gyűjteményben megtalálhatók. A Magyar Nemzeti Galériában a következőket őrzik: *Női mellszobor*, 1909 gipsz, Ltsz.: 52.899, *Dr. Réthy László (Szervusztok fiúk) (Bohém)* fototár Ltsz.: 2630, *Női portré* 1914. fehér márvány, Ltsz.: 88.63-N, *Férfi mellszobor*, bronzírozott gipsz, 66 cm, Ltsz.: 90.35-N, *Férfifej* 1917 terrakotta, 42 cm, Ltsz.: 52.858. *Szendy Árpád mellszobra* 1902 gipsz, 51 cm, Ltsz.: 5234, *Szelényi Zoltánka* 1904, gipsz, 45 cm, Ltsz.: 78.15-N, *dr. Károlyi Károly* 1912, gipsz, 64 cm, Ltsz.: 81.4-N, *Gyermekfej* (Kisfiú) gipsz, 50 cm x 35 cm, Ltsz.: 78.4-N.

Vízvári Mariska művésznőről, *Bartha színésznőről* a neki emléket állítandó pályázatra (1908) készít portrét, fennmaradt fényképe annak, hogy *Zichy Aladárnéről* büsztöt alkotott, *Ráth Györgyről* még 1895–96 táján, *Zsolnai Vilmos* arcvonásait is megörökítette ugyancsak egy pályázatra 1902-ben, s ami még névhez kapcsolódik: *Libits Adolf* bronzplakett címen szerepelt a Műcsarnok 1913/14-es kiállításán.

(Egy későbbi azonosításig az MTA Művészettörténeti Intézet Lexikontárában örökölt alábbi felsorolást közölöm: K. M. arcképe 1900, T. G. arcképe 1901, gipsz, T. M. arcképe, 1901, carrarai márvány, Sz. A. arcképe, 1904, gipsz, B. Erzsike, 1909, Aranka 1911, Arckép 1911, Mellszobor 1911, Henriette 1912, Mellszobor tanulmány 1915, Sz. K. mellszobra 1914, Tanulmányfej 1913, Mellszobor 1915, márvány. Ugyancsak itt vannak nyilván tartva a családhoz köthető munkái: *Anyai szeretet*, 1908 körül, *Testvérek*, 1909 – Bemutatva a Műcsarnok Téli Tárlatain 1909-ben és 1910-ben – majd az 1913-as tárlaton a *Fiam* című művével szerepelt.

A további kutatás érdekében fontos megemlíteni a Széchenyi családhoz fűződő viszonyát, amit már említettünk a Tűzoltó Múzeum kapcsán. Élet után portretfroztta: *Széchenyi Viktort*, de valószínű *Széchenyi Bélát és Ödönt* is, valamint büszt formában szobrot alkotott *Széchenyi Istvánról* – amint az említett archív fotó mutatja. Holló életművében a tűzoltókhoz kötődő kapcsolatnak más szobrászi megnyilatkozása is lehetséges. Egy, a család tulajdonában lévő *Beethoven*-arckép pedig véleményem szerint csak feltételesen tekinthető a szobrász művének. Stíluskritikailag nem illeszkedik a már megismert képbe.)

A magánmegrendeléseken kívül közösségek is előszeretettel készíttettek arcképet, mellszobrot az általuk nagyra becsülteknek. A legtöbbet a nemzet önazonosulására figyelmeztető írástudóknak és a gondolatot átadó színészeknek – majd ezt követően a

retorikus politikusoknak – állították. A nagy dömping Holló működésének idejére esik. Szobrászunknak a népes mezőnyben nem kisebb esztéta, mint az éles tollú publicista, Ady Endre szavazott bizalmat, látván *Vajda Jánost (1905, Vál)* megörökítő portréját.

A századforduló táján a szabad térbe kiállítandó bronzszobroknak egy jól elkülöníthető divatja volt. Nem a mellkasig mintáztak, hanem deréktájon metszve, fél alakot formáztak úgy, hogy cselekvő kezeik is kiegészítsék az ábrázoltról készült kompozíciót. Nagybánya számára Verő László így örökítette meg Lendvay Márton színeszt. Miskolcon látható Hubay Jenő hegedős portréja is hasonló, amit Ligeti Miklós alkotott. Ezt az elvet követte Holló *Kőrösi Csoma Sándor (1909 MTA Palotája)*, *Mikszáth Kálmán (1910 MTA Palotája)* *Greguss Ágost (1913, Budai vár, Palota út)* szobrai esetében. *Kőrösi Csoma Sándor* „Ruszkiczai márványból faragott szobor: félalak, kezében könyvvel. Készült Duka Tivadar t. tag 1906. évi javaslatára Rust József udvari tanácsos költését 1912-ben Elhelyezését az ülésteremben elrendelte az 1909 május 24-ikén tartott összes ülés.” Amint a szobor jelzete mutatja, még ebben az évben, 1909-ben készen is volt az arckép, aminek bronzból kiöntött másolata Kalkuttában a Bengáli Ázsia Társaság székházában van (Baktay Ervin: *Kőrösi Csoma Sándor* 250.) A hagyatéki kiállítás listájában még kétszer szerepel vagy ugyanezen mű, vagy kisebb kabinetméretű változata (1918 5. sorszám, 178. sorszám). Nagyenyeden a gimnáziumban és Gyömrőn is megtalálható egy-egy példány.

Mikszáth Kálmánt, mint már volt róla szó, természet után mintázta és több variációban is elkészítette. Márványból, hermaszerűen kialakított portré Mikszáth halálának esztendejére, 1910-re datálódik. (MNG Ltsz.: 52.171.) A kezében szivart tartó, hasonló méretű bronzszobor, valamint egy kisebb ugyancsak bronzba öntve valószínű, hogy korábbi, amit zsánerszerűsége is sugall. (MTA Mikszáth-ereklyéi között található meg.) A márványba faragott arckép summázott plasztikussága nem nélkülözi az akadémizmustól frissebb, eleven látásmódot, az ötletes plasztikusságot. Nem túlzás azt állítani, e művel az író ikonográfiáját alkotta meg! (A Mikszáth-kultuszt ápoló emlékhelyeken is feltételezhető, hogy megtalálhatók annak másodpéldányai, a műtárgypiacon időnként felbukkan egy 20 cm-es bronz variáció.)

Greguss Ágost, a szépészet tanára a pesti egyetem esztétikai tanszékének kiemelkedő egyénisége volt. Tanítványai örökítették meg országos gyűjtést rendezve. Holló e komoly, az intellektust feltáró művével mondhatjuk a Budai Várnegyed egy szép ékítményét hozta létre. Az érzékenyen mintázott arckép romantikája őszinte kifejezést hordoz és a plasztikailag ötletes részletekben nem vész el. Mind a fény-árnyék hatását tekintve, mind a körkörösén mindig új sziluettet rajzoló megjelenésével kortól függetlenül nyújt esztétikai élményt. Ma is eredeti helyén áll, a Palota úton.

Jelentős pályázatok voltak, amik többfordulóssá váltak éppen a bírálóbizottságok sokféle akarata miatt: *Vörösmarty (1902)*, *Szabadságharc (1905)*, *Erzsébet királynő*, *Wesselényi*, *Kossuth*, *Zsolnay Vilmos (1902)*, *Andrássy Dénesné rozsnói szobrára*, *Munkácsy, II. Rákóczi Ferenc kassai sírboltjának kialakítására (1908)*. Mégis száz év távlatából úgy tűnik, boldog békeidő volt ez a szobrászokra, a festőkre nézve, hisz nagy kihívásoknak tehettek eleget, s az átgondolt, sok munkával kiérlelt pályaműveik tanulásán, s nemkülönben az ítések véleményén mindig tovább és tovább léphettek. Persze akkor sem volt mindez olyan egyszerű. Az egyénnek, a világra érzékeny művésznak a mindennapok vívódásából akkor is kijuthatott. Még a sikeres pályázatok is tudtak csalódást okozni, hiszen ezek nem jelentették automatikusan a kivitelezést. Holló *Barnabás* esetében ilyen volt a *Gr. Andrássy Dénesné (1904)* portrészobor, amit mint később látni fogjuk más is követ.

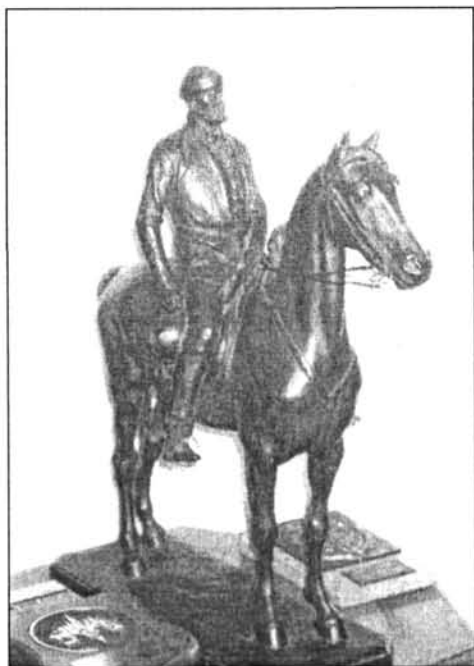
A kisebb csalódások után egyik nagy fájdalma az volt, hogy 1906-ban, amikor a Milánói Iparművészeti Kiállításon aranyéremmel jutalmazták kispasztikáit, a magyar pavilon kigyulladt, s egész kollekcója a tűz martaléka lett. Egyik Toldi-kompozíciójára kapta az elismerést. Két variáció is létezett: *Toldi Miklós 1906*, *Toldi Miklós a farkasokkal* című. A plebejus szemléletű művészekhez Arany János epikus költeménye óta különösen közel állt Toldi alakja. Holló Barnabás és Fadrusz János szeretetteljes barátságára utalhat az azonos téma egyidejű feldolgozása. Talán felkérés is lehetett a dolog mögött. Az bizonyos, hogy Holló hagyatékában maradt minta alapján nagyméretű köztéri szoborként 1928-ban Pesten felállították a Toldi-szobrot. Egyes források a Városligetbe, mások pedig a Stefánia útra helyezik. 1944-ben a 2. világháborúnak esett áldozatául. (A család tudomása szerint megrongálódott darabjai Süllysápra kerültek.)

Mint már említettük, minden jóindulat ellenére is, csupán közvetett sikernek mondható, ami a Kossuth-pályázat kapcsán érte. A tervet Istók János fiatal barátjával közösen alkotta. Ahogyan egy családi fotó sugallja, a főalak Holló műve lehetett, és a két nagy csoportban elrendezett mellékalakokat mintázhatta Istók. Ez tulajdonképpen a pesti Kossuth térre készült, s a sok résztvevő közül a 3. helyet érték el. Gyakorlatilag így eredménytelen volt számukra a munka, talán annyi hozadéka volt, ha nem is ezt a figurát, de egy másik álló *Kossuth-szobrot (1910)* már ennek tanulsága után mintázott meg Losonc város számára. Sajnos ez csak 1919-ig volt eredeti helyén, megrongálódott darabjairól úgy tudni, a Füleki Múzeum őrzi. (Ádámfy József: *A világ Kossuth szobrai*, 1980. 70.) Kicsit gyászos a beállítás, levett kalapját gondterhelten tartja az egykoron kiváló szónok, a népet lelkesítő politikus. A pesti pályázatra mintázott főalak még a dicső eljövendőben reménykedő elszánt államfőt mutatta.

Első *Kossuth-büsztyét* 1894-ben, Holló Lajos országgyűlési képviselő megrendelésére készítette. Talán ennek lehet az a variációja, ami Balatonalmádiban látható (1903), Ajkán, a Hősök terén (1904), Szinerváralján, Romániában (1909), de talán az is, ami Torinóba került, s amiről Ádámfy említett művében a következőket közli (85.): „Holló Barnabás Kossuthról készített gipsz mellszobra életnagyságú. ... dr. Pattantyús Ábrahám Dezső 95 éves korában ajándékozta a Magyar Nemzeti Múzeumnak, 1969 tavaszán. Ő Kossuth Lajos unokaöccsétől, Ambrozovich Lajostól kapta. Jelenleg a torinói Kossuth Emlékmúzeumot díszíti.” A büsztyöt a jó akadémiai felkészültség jellemzi, de igazán nagy pasztikai megoldást nem mutat. Azt az érzést sugallja: az ércbe öntés ténye elegendő a felmagasztaláshoz.

Nincs közelebbi adat arra, hogy milyen felkérésre készült a *Gróf Dessewffy József Kazinczy Ferenc levelét olvassa (Levelet olvasó férfi)* 1898 (HOM.P.77.410) című alkotás. A gondosan megmintázott karosszékben ülő férfi maga is a historikus elvek szerinti részletgazdag öltözetet visel. Az elrendezés túlságosan gondos, kissé fotoszerű, de minden statikussága ellenére szép született rajzol. (Herman Ottó Múzeum Képtára kat. 2004.) Az MNG-ben egy hasonló elrendezésű műve található. A pasztilinből kiformált szobor *Bessenyei György* költőt testőri egyenruhában mutatja ugyancsak barokk karosszékében. (MNG 60.20-N.) Több szempontból ide kívánkozik Veres Pálné (1900) kabinetméretű ülő bronzszobra. A nőnevelésben nagy érdemeket szerzett kortársát Holló a századvég szecesszióba hajló naturalizmussal ábrázolja drapériák közepette (MNG Ltsz.: 77.56.-N), példát mutatva arra, hogy azonos elrendezés esetében más-más kort hogyan tud felidézni stílusosan.

A lovas szobor, mint szobrászi téma a pálya indulásától jelen van művészetében. 1898-ban adódott számára lehetőség, hogy már ne csak belső térben kihelyezhető, kisméretű, ún. kispasztikát alkosson, hanem emlékmű méretű, köztéri művet, nevezetesen



3. kép. Görgey lovas szobor (1898)

Bem és Görgey tábornokok tiszteletére. A *Bem tábornok lovas* szobráról kevesebbet tudunk. Bronz modelljét a hagyatéki kiállításon, 1918-ban még mint létezőt szerepeltették, de aminek azóta nyoma veszett. Szerencsénkre megőrződött a *Görgey Artúr lovas szobra sebesülése után* (1898) című műnek egy 61-cm-es bronz változata. (Hadtörténeti Múzeum Ltsz.: R 0144/Szo.) Ez szolgál hiteles alapul arra a sok dicsőre, amit Králik Lajos oly szépen méltatott Görgey Arthur: A vádaskodás szobra című könyvében, kiemelve, hogy abból árad az új Magyarország embereszménye, a hatalmas elszánt erő, a gondolkodó, nagy stratégia jelleme. Holló – amint a cím is mutatja – egy nagyon kifejező mozzanatot örökít meg, azt, amikor Komáromnál szerzett súlyos fejsébevel ül a nyeregben Görgey és továbbra is nyugalommal néz – immáron az utókor megítélésével szemben, az 1849. október 6-i történések elmarasztalóira. A magánáldozatra képes hadvezér nemzete

iránti felelősségérzete minden vitán felülállóan sugárzik a műből.

Holló Barnabás nemzeti romantikus lényének szinte velejárója volt a történelem. A dicső múlt felidézése, a kemény megpróbáltatások túlélésének eszméje vezette művészetében. Görgey alakjában is kicsit a szabadsapatok élére álló, a küzdelmekből részt vállaló szabadsághőst példázza, akinek elhithetjük a kényszerű megadás tényét is. Mind a Bem, mind a Görgey lovas szobor eredetileg szabad tere méretezve Zichy Nepomuki János felkérésére és költségén születtek a nagylánghi kastély számára. (A kutatás nem támasztja alá, hogy e nagystílusú terv megvalósult volna. Meglehet, hogy csak a kisminták készültek el!) (Herman Ottó Múzeu, Évkönyve 2000. 311–321.) Ez idő tájt készíthette az azóta szintén eltűnt *Névey Aladár* lovas szobrát, és a már említett II. Lajos királynak emléket állító művét, valamint az *Őfelsége a király-t* (I. Ferenc József) (1898) és annak párdarabját: *Őfelsége a királyné* (Erzsébet királyné) (1898) című lovas szobrokat, amelyek szintén kikerültek a kutatás látóköréből. És megmintázza *Bocskait ugyancsak lóháton* (letét a debreceni Déri Múzeumban). Némiképp ide tartozhat a később tárgyalandó *Előörs* és a *Tépett zászló* (1903) valamint *II. Rákóczi Ferenc lovas szobra* is.

Az emberiség történetének alakulásában nélkülözhetetlen szerepet betöltő, szép, esztétikus lény, a ló a szobrászművészet egyik legfőbb témája. Különösen igaz volt ez Hollóra. Lovait figyelve nem is annyira a vágatózó paripák eleganciája hatott rá, hanem a megpróbáltatásokat lovasával hűségesen megélő, kimerült, csapzott állatok, azok, akiket Tornyai János a festészetben a Bús magyar sorssal azonosított.

Sajnos e mély művészeti megközelítés kifejtésére nem volt igazi alkalma. A szobrászat a művészetek közül a leginkább kiszolgáltatott, aminek igazodnia kell valamelyest a felkérők igényéhez, s ekkor érte a megtisztelő feladat a király részéről. I. Ferenc József a millennium alkalmából tíz köztéri emlékművel ajándékozta meg a magyar nemzetet.

A történelem kimagasló egyéniségeit megörökítő emlékművek születtek, azok, melyek máig a legreprezentatívabb fővárosi monumentumaink. Holló Barnabás *Bocskai István*, az erdélyi fejedelem szobrára kapott megbízást. A személyiség méltóságát Hollónak kitűnően sikerült megragadnia. Hallatlan komolyság és tekintély sugárzik Bocskai testtartásából, tudatos tekintetéből, a méltóságjelző buzogányt szigorúan markoló jobb keze pedig mérhetetlen akaratáról árulkodik. 1903-ra lett kész a másfélszeres életnagyságú bronz mű és Budapesten a Köröndön kialakított esztétikus környezetben állt 1955-ig Bethlen Gábor társaságában (Vastagh György műve). Jelenleg mindkettő a legimpozánsabb helyen, a Hősök terének királygalériájában látható.

A hajdúkerületi központ, Hajdúböszörmény, de a megyeszékhely, Debrecen is már régtől kívánt Bocskainak méltó emléket állítani. Egy időben versengtek egymással, azután mindketten Holló Barnabáshoz fordultak, látván a már meglévő sikeres pesti szobrot. Debrecen a szóban forgó alkotás másodpéldányát rendelte meg, amit a kollégium közelében 1906-ban állítottak fel, Hajdúböszörmény városa azonban nagyobb stílusú műben gondolkodott.

Kezdetekben lovas szobrot szerettek volna, de végül egy kétalakos, nagy téri kompozíció született. A főtér az emlékmű számára lett kialakítva, s ez az egységes koncepció segít is a szoborban lévő hatást érvényre juttatni. A kerítéssel övezett, tekintélyes alapzaton Bocskainak a pestihez képest lényegében csak öltözékében és attribútumában eltérő alakját látjuk. Buzogány helyett alapító okiratot nyújt a hajdúk egy követét megszemélyesítő mellékfigura felé. A gesztust megköszönő férfi az öntudatos, az emberi szabadságra és méltóságra érzékeny ember egyik legszebb szobrászi megjelenítése a magyar művészetben. Levetett süveggel, zászlaját meghajtva köszöni meg a jótéteményt. A tömegelosztás, a figyelemvezetés a körüljárhatóság szempontjából is példás böszörményi *Bocskai-emlék* 1907-től eredeti helyén áll, s az abban megfogalmazottaknak továbbra is érvényt juttat.

A köztéri szobrok nem csak hosszú időre szóló, felelősségteljes művészi munkát igényelnek, hanem komoly gazdasági vállalkozások is. Sok tehetség ennek hiányában nem tud kellően kibontakozni. Holló talán ezen képességének sem volt híján, amire maga az életmű a bizonyíték. Különleges helyzetekben lehetett rá számítani. Egy ilyen volt a Millacher-kút esete, amiről Kampis Antal a következőket írta: „1904-ben állítják fel a királyi Vár udvarán Stróbl Alajos Mátyás-kútját, ... s még ebben az évben készült el a budai oldal másik nagyszabású, szép kút-kompozíciója is, a Millacher-kút. Megbízást



4. kép. Bocskai István hajdúböszörményi emlékműve (1905–1907)



5. kép. Pogány magyar vitéz
(Millacher-kút kismintája, 1904 k.)

a kivitelre a fiatal tehetség, Nagy Kálmán kapott aki azonban meghalt. Így egy másik tehetséges fiatal szobrász kapta meg a munkát, Holló Barnabás.”

Az I. kerületi Corvin téren álló mű talán legjobban őrzi a millenniumi életérzést. Népszerűségét jelzi, hogy több néven is szokás emlegetni, hol a köztisztelőnek örvendő megrendelő vezetéknévvel *Millacher-kútnak*, hol keresztnéve után hívják Lajos kútjának. De minden bizonynyal a Pogány magyar kútszobor, a Forrásnál, a Vadász az *Ivó vadász is* (MNG Ltsz 56.300.), lényegében ez a mű, vagy attól alig különböző variáció, vázlat, vagy kisminta. A szikvízgyáros végakarata szerint olyan kútszoborra gondolt, amin az ő arcvonása is megörökítésre kerül. Holló egy három tagozatú kőmedence közepén álló oszlopra illesztette saját elképzelését a „pogány magyar vitézt”, a román kort idéző architektúra egyik fülkéjébe pedig a portrét helyezte. Építészeti és szobrászati is igen kimódolt, szép, tekintélyes parkdíz született így a Viziváros számára. (Pogány Móric volt az alkotótárs.) Az ijjal, tegezzel felfegyverkezett vitéz jóízűen iszik kürtjéből, miközben kutyája Stróbl fent említett szobrához hasonlóan természetes hűséggel lefetyel a vízből. Olyan, mintha Holló ebben a művében összegezni kívánna mindazt, ami a magyar honfoglaláshoz fűzi, bár még nem sokkal később megalkot

egy nagyon méltóságteljes *Árpád fejedelem lovas kisplasztikát* (1907), melynek reprodukcióját éppen abban az Árpád és az Árpádok című kötetben közölték, aminek díszkötését ugyancsak ő alkotta, értelemszerűen domborműbe áttéve a honfoglaló vezért. (Bp. Franklin Társaság kiad. 1908.)

Holló egyéniségét, s így munkásságát is leginkább a szabadságmozgalmak, s azon belül is a kuruc korhoz fűződő rajongás határozta meg. Származása, Szirmay Alfréd gróf magyarságtudata, de mesterének, Stróbl Alajosnak is a történelmi korokat a saját életében megélt eszmeisége bizonyoság arra, sokkal több volt ez, mint egy egyszerű, romantikus életérzés. A honfoglalás ezredéves évfordulójával nem ült el a visszatekintések ideje, a nemzet múltját felidézendő monográfiák, albumok egész sora látott napvilágot. A Rákóczi-szabadságharc évfordulója, a fejedelem hamvainak hazahozatala és ünnepi elhelyezése a kassai dómban is olyan nagyszabású rendezvény volt, ami teljességében megmozgatta a magyar közvéleményt, sőt annak időszerűségét maguk a művészek szorgalmazták. Egyik legdicsebb korszakként értelmezték minden tekintetben. A kuruc kori költészet oly jeles egyéniségre is művészi hatott, mint Ady Endre (Szerb Antal:

Kuruckori költészet – Rákóczi emlékkönyv Franklin kiad. 287.). Edvi Illés Aladár bejárta a Márvány-tenger vidékét, s akvarelljeiben nyomon követte a Rodostón még fellelhető helyszíneket. S mindezt Thaly Kálmánnak Rákóczi fejedelemről kiadott írásai éltették abban a robbanásszerűen fejlődő fővárosban, ami akkor is azzal a veszéllyel fenyegetett, elveszti nemzeti karakterét.

Holló Barnabás tehát egy létező életérzést ragad meg kuruc kori ciklusával. Ezért is publikálják sokat az *Előőrs*-öt (egykor a fővárosi Képtár tulajdonában), *Kuruc vitéz lovon*-t, (Hadtörténeti Múzeum Ltsz.: 0215 Szo., Magyar Nemzeti Galéria Ltsz.: 52.882.) és a *Kuruc zászlótartó*-t, melyek azóta is elmaradhatatlan darabjai a hazai történeti kiállításoknak. Érdemes a Hadtörténeti Múzeum tényszerű műtárgyleírásra odafigyelni: „*Kuruc vitéz lovon*, 1905 körül bronz, 63 cm, talpazat 45x15 cm. Álló ló fején zablá, kantár. Farka rövidre kötve. Nyeregben jobbra forduló, sarkantyús, csizmás kuruc öltözetben lovas ül. Bal vállán átvetett kacagány háta mögött lótakaróra omlik. Fején tollas kuruc füveg. Bal oldalán üres kardtok lóg, a nyergen elől pisztolytáskát, bennük pisztoly. A lovas nagy bajuszos, szájában pipával, két copfba font hosszú hajas fejét kissé fölveti, figyél.

Baljával a ló marjára támaszkodva a kantárszárat fogja, hátul kitámasztott jobb kezében kihúzott kardot tart. Jelzés jobb oldalt HOLLÓ B. Állapota: kardszár sérült, kardpengéje hiányzik. Vásárlás a Bizományi Áruház Vállalattól 1963-ban.”

A Nemzeti Galéria pedig így írja le az ő tulajdonában lévő lovas kuruc figuráját: „*Kuruc vitéz lovon*. Bal lábával előrelépő, poroszkáló ló. Meghajtott fején zablá, kantár. Farka hosszú. Nyeregben sarkantyús, csizmás kuruc öltözetű lovas ül. Bal oldalán kard és tarisznya lóg, a nyergen elől kétoldalt pisztolytáskák, bennük pisztoly. Két kezével bal vállán átfektetett, megtépett zászlót tart. Nagy bajuszos, két copfba font hosszúhajás fejét lehajtja, búsul. Jelzés a talpazaton jobb oldalt: Holló 1904. Bronz, 70 cm, Ltsz.: 52.882. Átvétel a Várból.”

Azonos cím alatt a leírás szerint nem ugyanaz a mű szerepel. Az utóbbi inkább az, ami *Kuruc zászlótartó* néven is nevezhető. (Rákóczi Album, Pesti Napló kiad. 140.) és a királyi vásárlás útján került valaha a Várba. (E kompozícióval lehet azonos a *Letörött a zászló, a Tépett zászló, az Öreg kuruc zászlótartó*, de még a *Kuruc a Majtényi síkon* címmel illetett mű is.) A fent említett művek gipszöntvényei megmaradtak a család tulajdonában és ezekről készültek azok az utánöntések, melyek ma a Vajai Vay Ádám Múzeumban található *Letörött a zászló* és *Kuruc vitéz csata előtt* címmel. (Eredeti sokszorosításnak számítanak.) *Vay Ádám portrédomborművel ellátott síremlékét is* ugyancsak Holló készítette, s minden bizonnyal 1909-ben került a vajai református templom sírkertjébe.

Mindezek után magától értetődik, hogy a vezérlő fejedelmet is megmintázta lóháton. *II. Rákóczi Ferenc lovas szobra*, 68 cm, bronz. Ez is megvolt egykoron a vár gyűjteményében, ami azután a háborús veszteséglistára került. Egyes adat szerint e művére kapta az utolsó elismerését, a Ráth György-díjat (a Magyar Nemzeti Múzeum 2003-ban rendezett Rákóczi-emlékkiállításon szerepelt egy változat). A hagyatéki kiállítás műtárgyjegyzéke sugallja azt, hogy Rákóczinak vagy egészalakos, vagy egy mellképszerű portréja is létezhetett ugyancsak bronzból, s ami megvásárolható volt. (Lásd Hagyatéki kat. 159, 167, 189. számú tételek.)

A kuruc témában nem csak jártas volt Holló Barnabás, hanem szinte azonosult is azzal. Nagy szeretettel fogott hozzá *Rákóczi Ferenc kassai síremlékének pályázatához*. Azt a fejedelem hamvainak 1906-os hazahozatala után, 1908-ban írtak ki. Ezt a komoly témát olyannyira próbálta aktualizálni, hogy az idáigi romantikus hangját elhagyja, csu-

pán annak festői mintázását örökíti tovább. Tulajdonképpen egy art nouveau-s, egy szecessziós pályaművel jelentkezett, amit csak Kallós Oszkár fotófelvétele alapján ismerünk. (A pályázaton Györgyi Gézával vett részt.) Már a portrék esetében megmutatkozott vonzalma a modernebb stílusirányzatokhoz.

A terv az altemplom lejárataát körülvevő ünnepi portikusz kialakítására szólt. A kapu fölé a fejedelem lovas szobra, és a szimmetrikusan elhelyezett mellékfigurák kerültek. A kassai dóm gótikus bejárataival rímelő, de mégiscsak a 20. sz. hangján megszólaló kompozíciót az a Madonna-ábrázolás koronázta, ami a vezérlő fejedelem zászlaját is díszítette egykor. A tervezéskor körültekintően figyeltek arra, hogy ne zúfolják tovább a nagy forgalmú belső teret. A reprodukció számunkra meggyőző, és azonosulni tudunk a művész hön áhított vágyával. Azonban a századforduló nagy versengéseire jellemző anomália ezt a kiírást sem kerülte el. A torzsalkodásból nem maradt ki a régi patrónus, Stróbl Alajos szobrászművész sem. A mester és tanítványa közötti egykor volt felhőtlen viszony idő múltával kezdett megváltozni. Ha az egészséges rivalizálást nem is vesszük figyelembe, a legfőbb ok a szakadásra maga az új stílus, a szecesszió volt. Míg az idős mester végletekig ragaszkodott a neobarokk felfogáshoz – amire meg kell jegyezni a kiírás is szólt – az ifjabbak kacérkodtak az újjal. Stróbl azután minden befolyását és tekintélyét latba vetette annak érdekében, hogy neki legyen igaza, s Holló Barnabás elképzelése ne valósulhasson meg. Ez egy olyan ritka és nem várt helyzetet teremtett, ami nagyon nehezen volt megélhető a sérelmet elszenvedő részéről. Holló már felállványozva dolgozott a domban, amikor a nem várt támadás érte, félbe hagyatták munkáját, majd le is verték azt. Ez érthetően lelkiileg nagyon megtörte. Ehhez hasonló eset nem igen fordult elő a magyar művészeti életben! Istók János így ír a már említett nekrológiájában: „Művészi küldetésének teljesülését már-már elérte: a kassai Rákóczi-pályázatból győztesen került ki. Az első díjjal kitüntetett pályaművét azonban elgáncsolták és nem az ő nagyszerű modell-tervezete került kivitelre. Ezzel azután irigyei és ellenségei összeroppantották benne azt az ideált, életének egész erejével, szívének minden lelkesedésével, melegeivel szoborba álmodta vissza.” Szinte csoda, hogy a felvállalt, vagy meglévő munkáival még tudott foglalkozni (Thököly Imre-síremlék), s aztán hosszú időre hallgatásba merült. A Rákóczi-kultuszhoz kapcsolódó *Thököly Imre arcképpel* ellátott, reprezentatív fehér márvány domborműves epitáfiuma (1909) Késmárkon az evangélikus templom egy kápolnájában található, ami Thököly mauzóleumának lett kialakítva, s tulajdonképpen ennek elkészülte ugyanúgy, mint 1906-ban Vaján a *Vay Ádám-emlékmű* is a Rákóczi-szabadságharc évfordulójának egy nagyszabású ünnepi aktusa volt.

A megtört művész a félben maradt, általa nem kedvelt gipszeit kezdte megsemmisíteni, és nem fogott sokáig új munkához. Eredményeit fiatalon sem élte meg igazi nagy sikernek, s most, amikor egyre több sérelem érte, szinte már képtelen volt feldolgozni a történeteket. Ennek a lelki fáradságnak kivetülése a *Rokkant kentaur* (Centaur, Kolduló kentaur) (1908) című alkotás (MNG 52.19-N), és talán a *Vörös ördög* is ide tartozhat. Lovat és szilaj lovasát együtt kifejező görög mitologikus lény kényszeradományra szorulva koldul. Invalidus módján tarisznyájába gyűjtögeti a könnyöradományt. Nehéz szívvel hozzuk kapcsolatba e művet az alkotója pszichéjével, de bizony magáról vall, s előrevetíti a tragikus véget.

Még egy utolsó, nagy erőpróbát tesz. Talán éppen azért, mert az igazságot szolgáltató Mátyás király megfogalmazására kérték fel. A mű címe: *Mátyás király az igazságos*, vagy kicsit ragadványnévnek tekinthetően „*apás Mátyás*” 1912-ben egy pici helység, Sajógömör számított rá. A Gömör megyének nevet adó település felkérése tulajdonkép-

pen a szűkebb haza ragaszkodását fejezte ki tehetséges szülőtte iránt, ami neves iskolája révén sokáig megtartotta szellemi vezető szerepét. Innen indult ki a szoborállító mozgalom is. A megrendelők számára a magyar mesék és mondák világában élénken jelenlevő példázat adta a szobor témáját. Ahogy Garai János: *Mátyás király Gömörben* címmel szépirodalmilag megfogalmazta az igazságszolgáltatás egy nagyon markáns példáját, Holló is éppen elszenvedett bántalmazásai miatt nagyon is magának érezte a történelmi példázatot.

A király földig érő palástjában, babérkoszorús fejékét le nem téve, hirtelen ragadja meg a kapát, hogy az áldomásból kihagyott nép fáradozásával a szőlőhegyi kapálás során szembesítse elkényelmesedett főurait. Holló Barnabásnak sikerült megőriznie a királyi méltóságot, amiből semmi sem vész el azáltal, hogy kard helyett kapanyelet ragad. Az ábrázolt biztos önmagában, biztos ítéletének igazában, amit a szobrász a csipőre tett kezű, kontrasztos beállással hangsúlyoz. Egy neoreneszánsznak nevezhető művet alkotott, ami nem csak a megrendelők elvárásának, hanem az idő próbájának is hősiessen ellenáll. A határ menti településen lévő, másfélszeres méretű köztéri szobor az impériumváltásokat túlélte éppen a műben kifejezésre jutó humánumnak köszönhetően. Meglehet, hogy időnként magyarázatra szorult felismerni abban a szőlőt saját verejtékével művelő munkás megbecsülését, de a benne rejlő közlendő okán nem vált a történelem martalékává.

A magyar művészet szinte alig érinti az úgynevezett „munka felmagasztalásának” ikonját, aminek ez a mű kiváló szobrászi megjelenése. (Talán inspirálhatta művészünket a belga szobrásznak, Meuniernek 1907-ben Budapesten rendezett kiállítás.) Holló esetében azonban a modern nézet a mese fedezéke mögé rejtőzik még, ugyanúgy, mint az elzászi városban, Colmárban F. A. Bartholdi által alkotott Schwendi Lázár kapitány díszkútja (1898), ami szintén a magyar borkultúrának egy szép művészi felmagasztalása, hiszen a zsoldos főúr Tokajból hozta azokat a vesszőket, melyet az övének ajándékozva megalapította az elzászi borkultúrát. (Herman Ottó Múzeum Évkönyv 2002. 221–223.)

Méltatlanul kevés ismeretünk van e kifejező Mátyás király ábrázolásról. Talán azért is, mert az 1914-es felavatása egybeesik a boldog békeidők összeomlásával, az első világháború kitörésével, ami azután minden más eseményt elhomályosított. A tragikus időszak a közösségi művészetet hosszú időre hallgatásra készítette. A szobrászok olyan kiállítási darabokkal foglalatostkodtak, amelyekre esetleg magánszemélyek igényt tartottak, vagy a nagypolgári paloták berendezési darabjainak számítottak. 1911-ben *Aranka, Arckép, Mellszobor tanulmány*, majd 1912-ben *Henriette*, 1913-ban *József főherceg*, illetve az akkor 5 éves kisfiáról készült művet, *Fiam* címmel, egy *Tanulmányfejet és Libits Adolf plakett* képmását tartja nyilván a szakirodalom. *Vadász és Forrásnál* címmel ugyancsak egy-egy bronz munkát emlegetnek tőle 1914-ből, s egy *Sz. K. jelzetű mellszobrot*. 1915-ben egy márványba faragott *Mellszoborról* tudni és a *Vörös ördögről*, mint legutolsó alkotásáról esik említés.

Holló Barnabásnak is jutottak a kor nagy épületszobrászati és egyházművészeti feladataiból. 1900-tól a Parlament részére (*Hunyadi János kormányzó, I. Lipót, II. Lipót, József főherceg*), és a Budavári Palota architektúrájához illeszkedő szobrokat alkotott. (*Magyarország illetve Dalmácia allegorikus nőalakja, Nyár, Ősz, Testőr díszben, Rokokó férfi, I. Ferencz József lovas szobor, Erzsébet királyné lovas szobor*, a két utóbbi bronzból, valamint *József főherceg* márvány szobra 1913.) Ezeknek java része a 2. világháborúnak esett áldozatául, s az úgynevezett „háborús veszteséglistán” van.

A levéltári adatok egyházművészeti munkáira is tesznek utalást. A Piaristák temploma számára készített *Szent István- és Szent László-szobrokat* (1916), amit azután barátja,

Istók János fejezett be. Minden bizonnyal a privát devótió számára alkalmas kisebb méretű: *Fájdalmas Szűz Mária, Szent Margit, Szent Cecília, Szent Erzsébet* és *Szent Teréz* létezésére is utalást tesz a hagyatéki kiállítás katalógusa. A magán, családi ájtatosság részének tekinthető egy töviskoszorúval koronázott *Krisztusfej* márvány domborműve, illetve az igen kifejező bronz *Feszület* (1911) (a család tulajdona). Halvány nyomok utalnak arra, hogy egykor Derenk község templomában voltak szobrai, és Szirma-besenyőn is lehetnek egyházművészeti alkotásai.

A családi élet melegsége hatja át *Betlehemét*. A budapesti Szent István bazilika számára készítette azt 1910-ben. A sok csalódást megélt művész az örömteli, reményteljes témát meseszerűen adja elő a sok, apró, festett figurával. Karácsonyoként most is ez idézi meg a főtemplomban a szent történetet. Talán nem tévedünk, ha kapcsolatba hozzuk annak megalkotását ifjú feleségével, Zaphir Ilonával és kisfiának, Barnabásnak születésével (1908–1980). Megmintázza még az *Anyai szeretetet* (1908), a *Testvéreket* (1909), és 1913-ban *Fiam* címmel az ötéves kisfiát. A világgal meghasonlott művész már csak szűk családja körében érezte magát biztonságban, maradék művészi erejével az ő acvonásait örökítette meg. Fiatalon, 1917. november 2-án aztán végleg befejezte küzdelmes, de igen sok szép, maradandó eredményt hozó életét.

A Holló Barnabás életét és munkásságát nyomon követve bármennyire is a teljességre törekedtünk, sok nyitott kérdés maradt. De azzal, hogy rávilágítottunk legjelesebb köztéri alkotásaira és magyarázattal próbáltunk szolgálni, honnan ered ma is a történelmi és népeleti kispasztikáinak népszerűsége – talán sikerült közelebb hozni magát az alkotó művészt is.

DAS LEBEN UND DIE ARBEIT VON BARNABÁS HOLLÓ (1865-1917)

In Ungarn präsentierte sich nach dem Ausgleich von 1867 aus Bedarf an historischen Denkmalen eine der wichtigsten künstlichen Ausdrucksformen des wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Aufschwungs. Während der umfangreichen 1000. Jahresfeier der Landnahme (1896) erreichte er den Höhenpunkt, aber er griff auch in das erste Dezennium des 20. Jahrhunderts über, da die riesigen Bestellungen kaum erfüllt werden konnten. Damals wurden für die imposanten plastischen Arbeiten unter der Führung von Alajos Strobl und seinen Schülern auch schon ungarische Künstler engagiert, die schon 1871 an der Offenen Akademie Anerkennung erwarben. Die Begabung von Barnabás Holló entwickelte sich zuerst in der Statuarischen Meisterschule, später auf Studienreisen in Italien.

In einer unserer kleinen Regionen, in Hangony neben Ózd, wurde er geboren. Die kleinadelige Familie hat, die Bildkunst sehr schätzend, ihre zwei Kinder auch in diese Laufbahn gelenkt. (Seine ältere Schwester Ilona war Kunstmaler). Aber weil sie schnell verwaisten und unvernünftig waren, wurden sie vom Grafen Alfred Szirmay in ihrem Studium unterstützt. Er war sogar ihr erster Auftraggeber.

Barnabás Holló ist einer der wenigen, der nicht nur schöne Aufgaben auf öffentlichen Plätzen bekam, sondern dessen auch die Zeit überstanden, weil er die Aufgabe mit großem Einfühlungsvermögen und fachlichem Einsatz anging. Vielleicht kann sein schönstes Relief, das im Palast der Ungarischen Akademie der Wissenschaften die Geschichte der Gründung des Instituts (1825) wiedergibt, als ein wenig akademisch betrachtet werden, zugleich wurde ein Denkmal vom Grafen István Széchenyi, „dem größten Ungarn“ zu seiner Inauguration aufgestellt.

Nach Aufforderung von József Ferenc I. hat er die bronzene Ganzstatue vom großen Fürsten von Siebenbürgen, István Bocskai, für die Galerie der Könige auf dem Heldenplatz und auch eine Variation darauf für Debrecen und Hajdnánás (1905) gemacht.

Wir halten es für wichtig zu betonen, dass die Städte der ungarischen Provinz auch nicht in der eifrigen Aufstellung der historischen Denkmäler zurückgeblieben sind. Die kleine Heimat von Holló, das Komitat Gömör, suchte bei ihm um verschiedene Aufträge nach, wie z.B. die Herstellung von einer Ganzstatue von Mihály Tompa, einem reformierten Pfarrer und Dichter (1902, Groß-Steffelsdorf) und einer bronzenen Ganzstatue mit Hacke von König Matthias, der großen Persönlichkeit der Renaissance. Eigentlich sind die beiden Kunstwerke ein Symbol für die Identität der in der Slowakei, in Oberungarn, lebenden Ungarn und so genießen sie große Achtung. Die ganze Persönlichkeit von Barnabás Holló ist von der ungarischen Geschichte durchdrungen. In seinen Kleinplastiken reproduziert er dies auch in einer ausdrucksvollen Form, fast mit expressiver Kraft. In den Kunstwerken in der Sammlung der Ungarischen Nationalgalerie und des Heeresmuseums zeigt er seine Verehrung gegenüber den einen Kampf ausfechtenden Kavalleristen (Die zerrissene Fahne, Nach der Verwundung von General Görgey, Der Harst, Der ungarische Landnehmer, Der Kavalier Kuruc zu Pferde) und gegenüber den in Freikämpfen Voranschreitenden (Lajos Kossuth (Turin, Losontz), Ferenc Rákóczi II., Imre Késmárk Thököly, Ádám Vay, Feldherr Árpád) mit Hilfe von Charakterporträts.

In der Pariser Weltausstellung von 1900 wurde Holló für das Relief zu Ehren von Miklós Wesselényi mit einer Silbermedaille und 1906 in der kunstgewerblichen Ausstellung in Mailand für seine Kleinplastiken mit einer Goldmedaille preisgekrönt. (Leider sind diese bei dem Feuer im Ausstellungspavillon Beute der Flammen geworden!) 1915 bekam er den Rath-Preis.

Die größte Anerkennung bekam er aber durch „*Sors*“ (Die Bestimmung), seine öffentlichen Statuen bestanden quer durch die verschiedenen Systemwechsel die Probe der Zeit.

Die Studie macht zum ersten Mal einen Versuch, das ganze Lebenswerk aufzunehmen.

Gertrud Goda

SZONTAGH TIBOR (1873–1930) FESTŐMŰVÉSZ MUNKÁSSÁGA

PIRINT ANDREA

Szontagh Tibor munkássága legtartósabban, közel húsz éven át Miskolcra kötődött. Ahhoz a művészgenerációhoz tartozott, amelynek tevékenysége révén a képzőművészeti kultúra gyökeret vert Miskolcon. 1911-ben, amikor a városba települt, csak egy maroknyi társaság foglalatzkodott a térség képzőművészetének ügyében. Bár Miskolc nem kevés jó nevű kortárs alkotóművészt adott a világnak, Halász Hradil Elemér, Sassy Attila, Gimes Lajos, Kmetty János pályája elvezetett a szülővárosból. Az 1910-es évek elején a magán-festőiskolát már régebb óta fenntartó Balogh József és a férje révén magas társadalmi rangban álló Bizony Ákosné Hosszúfalusi Rózán kívül a hivatalos pedagógiai intézményekben állást vállaló és abból megélő rajztanár-művészek működtek a városban (Kiss Lajos, Madáchy István, Kucharikné Haller Stefánia). Körükbe érkezett ugyancsak rajztanári állást betölteni Szontagh Tibor, majd pedig sorra jöttek az újabb egyéniségek. A 10-es évek vége felé települt vissza szülővárosába Bartus Ödön festő-, Nyitray Dániel szobrász-, és nőszült ide az egri születésű Meilinger Dezső festőművész. Az utóbbi kettő nevéhez fűződik annak a képzőművészeti szabadiskolának a létrehozása, amely az 1920-tól működő Miskolci Művésztelep alapítás-ösztönző előzményének bizonyult. E bázis mint a Képzőművészeti Főiskola nyári telepe újabb alkotókat vonzott a városba: a művésztelep tanáráként Benkhard Ágost, Muhits Sándor rendszeresen és tartósan Miskolcon dolgozott, és a tehetséges főiskolai hallgatók közül többnek szorosabb helyi kötődése alakult ki. Némelyek, köztük Döbröczöni Kálmán „itt-ragadását” az ún. műterem-ösztöndíj segítette elő, de a telepi műtermek a valamivel idősebb generációhoz tartozó művészek (Vári Vojtovits Zoltán, Jelenffy Lajos, Burány Nándor) számára is vonzerővel bírtak a letelepedéshez. Jöttek azonban alkotók a művészteleptől függetlenül is: rajztanári állást kapott Szabó Ferenc, Szabó József, Petrányi Miklós, Végh Géza, Kolár Nándorné, s ideletelepült dr. Petheóné Ertl Livia.

E fentiekben vázolt terjedelmes, s még így sem teljes névsor is jelzi, hogy az 1910-es évek végén, 20-as évek folyamán Miskolc képzőművészeti életében óriási fellendülés következett be. A század eleji elszórt kiállítás-szervezési törekvések, lelkes, de gyökeret eresztetni képtelen próbálkozások, majd a világháborús pangás után a maroknyi csapat népes társasággá bővült, amely elért eredményeit rendszeressé és egyre sűrűbbé váló tárlatokon mutatta be. E művészgárda megerősödését az is jelzi, hogy tagjai már szervezett keretekbe tömörültek. Ez az az időszak, amikor az iparos- és kereskedőváros életébe végre masszívan beopta magát a képzőművészet, s a fentiekben megnevezett egyéniségek azok, akik ezt megvalósították. Sajnálatos módon többségük munkásságáról – érdekeik ellenére – vajmi keveset tudunk.

Szontagh Tibor 1873. április 29-én született a Trianon előtti Magyarország északkeleti szélén, Máramaroszigeten (ma Sighetul Marmației, Románia). A „művészet, kereskedelem és bányászat emelésére”¹ behívott szepesi vendég-szászok ősi nemesi

¹ Nagy I., 1863. 804–840.



1. kép. Szontagh Tibor (1873–1930)

családjának – amely már a 16. században több vonalra és számos ágra bomlott – az ifjú Szontagh mind apai, mind anyai ágon leszármazottja volt.²

A gyermekévekről, a festői ambíció megfogalmazásáról nincsenek értesüléseink. Az bizonyosra vehető, hogy főerdész édesapjától egy életre szóló örökségül kapta a természetszeretetet, amely később a festői életmű alapértéke lett. A pályaválasztásban talán példával szolgálhattak a család iglói-árvai vonalának korábbi festőegyénségei, akiknek körében a Késmárkon és Rozsnyón tevékenykedő Szontagh János (1697–1750) képirótól kezdve apáról fiúra, illetve unokára öröklődött a mesterség.³ E tradíciót végül Szontagh Géza (Diego) (1841–1891) emelte művészi rangra, aki a bécsi akadémián és Münchenben már komolyabb tanulmányokat folytatott. Érdekességként említendő, hogy e család Madarász Viktor festővel is rokoni kapcsolatba került, mégpedig Szontagh Géza nagybátyjának Madarász nővérével, Herminával való házassága révén.

Szontagh Tibor 1894-ben iratkozott be a mai Képzőművészeti Egyetem elődintézményének, az Országos Magyar Királyi Mintarajziskola és Rajztanárképezde hallgatói közé, annak ellenére, hogy az édesapa nem fogadta kitörő örömmel fia döntését.⁴ Hogy az öt éven át tartó tanulmányok nem folytak anyagi nehézségek nélkül, abból következtethetünk, hogy az 1897/98-as tanévben háromszáz forintos állami segílyt utaltak ki részére.⁵ De az anyagi támogatás ténye ugyanakkor a tehetség elismeréséről is vall, amit még ennél is pregnánsabban az intézeti kiállításokon elnyert pályadíj mutat.⁶ A tanulóéveket 1899-ben a „középiskolai rajztanári teljes képesítés” megszerzése zárta. A tanári oklevél és amire jogosított, a pedagógusi állás a biztos megélhetés záloga volt a családalapítási gondolatokkal játszó művészember számára.

² A festő családját, amely az iglói ághoz tartozik – mai ismereteink szerint –, nem tudjuk pontosan elhelyezni a Szontaghok genealógiájában. A család történetével foglalkozó legteljesebb munka főképp Árva és Trencsén megyék levéltáraiból gyűjtött adatok alapján íródott meg (*Szontagh D.*, 1864.). E műben a szerző, aki az Árva megyei evangélikus esperesség jegyzője volt, nagy hangsúlyt helyez az ősi család törtélen ívű, buzgó evangélikusságára. Nem kizárt, hogy a családi dicsőséget kidomborító, az újabb generáció elé példaként állított mű szándékosan hallgatja el a katolikus lemenőket, akik közé a festő édesapja is tartozott.

³ Szontagh János fia János (szül. 1724), ennek unokája Szontagh Sámuel (1782–1847), ez utóbbinak ugyancsak unokája Szontagh Géza (1841–1891). Lásd: *Nagy I.*, 1863. V. tábla valamint 829–830.

⁴ Dr. Vékony Zoltánné, a művész unokájának szóbeli közlése.

⁵ MTA Művészettörténeti Kutató Intézet Adattára, MDK-C-I-17.

⁶ *Bartus Ö.*, 1929. 263.

Azokban az időkben, amikor Szontagh pesti diákéveit élte, a főváros hallatlan mérvű fejlődésen ment keresztül. A millennium körüli esztendőben felbolydult az egész város; lázas építkezések, emlékszobor-állítások, útépitések alakították át Budapest arculatát. De nemcsak a városkép rajzolódott át, a városi élet számos területén, így képzőművészeti vonatkozásban is fellendülés következett be. A századvégen épült új kiállítási épületeknek (Nemzeti Szalon, Szépművészeti Múzeum, új Múcsarnok) is köszönhetően nagyszabású tárlatok sorozatos megrendezésére került sor, melyeken a kortárs alkotók nemcsak bemutatták, de eladásra is felkínálták munkáikat. Ám bármennyire is optimistának tűnik fel a korabeli művészek helyzetének alakulása, a Lyka Károly által is megrajzolt, autentikus korkép a művészsors általános sanyarúságáról vall.⁷ A Magyarországon 1871 óta működő felsőfokú képzőművészeti iskola az évtizedek során oly nagyszámú mestert indított útjára, amennyit a főváros (a magyar művészeti élet központja és ez időben jobbára egyetlen helyszíne) „eltartani” már nem tudott. A tárlatok és a műkereskedések által kínált képzőművészeti portékák özöne túl soknak bizonyult a művészet befogadására túlnyomórészt csak felszínesen nyitott nagyközönség számára. A rajztanári állás egyrészt fogódzót jelentett a műkereskedelem kiszámíthatatlanságában, másrészt az alapos felkészültséggel párosuló pedagógusi hivatás hosszú távon épp az alapproblémát igyekezett orvosolni. A közönség mint „felvevőpiac” gyér érdeklődése ugyanis nemcsak anyagi okokkal volt magyarázható, hanem a műértés, a művészi szép iránti igény hiányával is, amely pedig egyedül a tervszerű iskolai neveléssel pótolható. Ennek az összefüggésnek felismerésére és a középiskolai reform legelső lépéseinek megtételére épp az 1890-es években került sor.

Az otthonkeresés időszaka

Hogy Szontagh Tibor útja a „kaotikus” fővárosból vidékre vezetett, valószínűleg nemcsak egzisztenciális okokra vezethető vissza, hanem a művészi érdeklődéssel is magyarázható. 1899-cel kezdődő folyamatos otthonkeresése során mindig olyan festői vidéken találjuk, ahol fenséges hegyvonulat, hömpölygő folyó vagy csörgedező patak közelségébe került. Az önálló útra lépő festő első állomása egy tanévnyi időre Miskolc volt, majd a következő tanítási évtől a pécsi cisztercita főgimnázium rajztanári állását töltötte be.

Pécsi működése idején tevékenynek tűnő részt vállalt a város éppen ébredező képzőművészeti életében. Titkára lett a Pécsi Műbarátok Körének,⁸ s tájképeivel részt vett a Nemzeti Szalon 1901-es pécsi kiállításán. A kortárs Nikelszky Géza, a 20. század eleji pécsi képzőművészeti élet historikusa, huszonöt év távlatából is úgy emlékezik meg személyéről, mint „igen tehetséges festő”-ről.⁹

A pécsi időszak előtti nyáron Szontagh magánéletében jelentős esemény történt. 1900 júniusában Budapesten oltár elé vezette Baranski Ilonát, barátjának, festőkollégájának, Baranski Emil Lászlónak a hűgát. Az ifjú pár számára azonban nehéz időszak következett. A pécsi körülmények valószínűleg nem voltak kedvezőek a gyermekek fogadására, mert miközben a családfőt a Baranya megyei városban tartotta a kötelesség, felesége a festő családjánál, a Máramarossziget melletti Nagybooskón (ma Bocicioiu Mare, Románia) adott életet az első gyermeknek (Pál Sándor Emil), a második gyermek

⁷ Lyka K., 1983. 19–36.

⁸ MTA Művészettörténeti Kutató Intézet Lexikontára.

⁹ Nikelszky G., 1926. 3.

(Mária Magdolna) pedig a Budapest melletti Maglódon, a Baranski családnál született. A festő gyakran látogatta feleségét, sokszor kerékpáron tette meg a nagy távolságot,¹⁰ de a szétszakított család számára ez csak átmeneti megoldás lehetett.

Az 1904/1905-ös tanévben végre mindannyiuk számára közös otthon biztosított az Árva megyei Trstenán (ma Trstená na Ostrove, Szlovákia) elnyert rajztanári állás.¹¹ Az itt született gyermekkel (László) továbbnépesedő család útja azonban hamarosan Liptóba vezetett. 1907-ben a festő már minden valószínűség szerint a rózsahegy (ma Ružomberok, Szlovákia) kegyesrendi főgimnáziumban tanított, mert bár ide vonatkozó adatunk alapján az állás betöltését csak 1911-ben tudjuk biztosan,¹² az újabb három gyermek (Ilona Margit, Klára és Endre) 1907 és 1910 között itt született.

Az otthonkeresés időszaka 1911 őszére ért véget. Szontaghot mint rajztanárt Rózsahegyőről a Miskolczi Királyi Katolikus (1922-től Fráter György, 1950-től a mai napig Földes Ferenc nevét viselő) Főgimnáziumba helyezték át ekkor, s ettől kezdve Miskolc lett életének végleges helyszíne. Otthonául – legalábbis kezdetben – a Hunyadi utca 54. számú ház szolgált.¹³

A Szontagh családnév ekkor már ismerősen csengett a miskolciak fülében. Olyan neves személyiségek működtek itt korábban, mint egyebek között a dinnyészetről könyvet író híres bölcész, Szontagh Gusztáv Adolf (1793–1858) nyugalmazott kapitány, vagy a köszénről publikáló bányabiztos, Szontagh Aladár (1850–?). Míg ez utóbbiak csak átmenetileg tartózkodtak Miskolcon, a késmárk-borsodi ághoz tartozó Szontagh család jelenléte a 18. század elejétől kezdve folyamatosan kimutatható a városban. Valószínű azonban, hogy a római katolikus festő Miskolcra helyezése nem hozható semmiféle kapcsolatba az evangélikus vallást gyakorló helybéli Szontaghhokkal. Az áthelyezésre véletlenszerű, ámde szerencsés minisztériumi rendelkezés alapján kerülhetett sor.¹⁴

A természet szerelmese

Szontagh Tibor nem tartozott a pedagógusi munkába belefásuló, művészi ambícióit feladó mesterek közé. Bizonyára nem kis kötöttséget jelentett a megrögzött természetjáró egyéniség számára a szabadkézi rajz-, rajzoló geometria, szépírás és görögpótló rajzórák rendszeres megtartása,¹⁵ de miközben az újabb nemzedéket részesítette lelkiismeretes vizuális nevelésben, a festői alkotómunka elkötelezettje maradt. Miskolcra települve nemcsak egzisztenciálisan találta meg számításait, de a habitusának megfelelő művészi téma is tálcán kínálta magát.

A tájfestészet iránti vonzódás már a mintarajziskolai évek alatt, 1898-ban megmutatkozott, amikor is az intézmény szokásos tanévzáró emlékalbumában a festő épp egy tájkép-színvázlatának reprodukcióját tette közzé.¹⁶ Szontagh e választása egyrészt előrevetíti a hamarosan önálló útra lépő festő művészi hitvallását, másrészt pedig jelzi azt a változást is, amely a Mintarajziskola szellemiségében épp erre az időre állt be a szabadtéri tájrajzolás értékelése terén.

¹⁰ Szontagh Pál, a művész fiának visszaemlékezése. Kézirat. A család tulajdonában.

¹¹ Uo.

¹² *Kende I.* (szerk.), 1911. 128.

¹³ A festő levelezőlapja feleségének címezve (lásd: 18. jegyzet)

¹⁴ A Miskolczi Királyi Katolikus Főgimnázium 1911–1912. évi iskolai értesítője. 123.: „Szontagh Tibor rózsahegy-i főgimnáziumi r. tanár áthelyeztetik a mi intézményünkhöz. 1911. év szept. 7. 109, 138. sz. min. rend.”

¹⁵ Az iskolai értesítőkből tudjuk, hogy a művész átlag heti húsz órában tanított, mégpedig saját tárgyai mellett – főként a világháború éveiben – magyart, számtant, földrajzot is.

¹⁶ Nagybocksói részlet. Magyar Képzőművészeti Egyetem Könyvtára S 118. Ltsz.: 1292.

Bár a tájábrázolás a 16. század végétől önálló festészeti műfaj az egyetemes képzőművészetben, megítélése és a vele szemben támasztott követelmények folytonosan módosultak. Amikor Keleti Gusztáv, a Mintarajziskola első igazgatója 1870-ben kidolgozta az intézmény oktatási programját, elképzelései között a tájképfestészet tanítása korántsem szerepelt. A Keleti által közvetített – a felsőfokú képzőművészeti oktatást Magyarországon évtizedekre meghatározó – felfogás értelmében a táj csak klasszikus tolmácsolásban játszhatott szerepet. A konzervatív szellemű, szabadelvűséget nélkülöző iskolában a naturalista tájábrázolás csak igen lassan emelkedett önálló rangra, miközben az emlékalbumokban reprodukált növendék-munkák tanúsága szerint a kedvtelésből festett tájportrék kedveltsége már 1879-től nyomon követhető.¹⁷ Mielőtt Szontagh Tibor nagybocskói tája megjelent az iskola 1898-as emlékalbumában, a diákság vágya a kötetlen természetábrázolásra a tanévzáró kiállításokon már több alkalommal is felszínre tört, de a tájfestészet mint tantárgy még csak a női festészeti osztály hivatalos oktatási programjában szerepelt, a tájképfestészeti tanulmánykirándulások gyakorlata pedig majd csak az 1900-as évek elejétől kezdve alakult ki. 1898-ra tehát, az intézmény vezetőségének minden szigorúsága és akadémiizmusa ellenére, már beopta magát a főiskolára a minden bizonnyal több irányból (pl. a nagybányaiak felől) közelítő naturalizmus. A századfordulón a természetelvűség jelentette a lázadó újat az iskola berkein belül, és Szontagh Tibor ezt az utat választotta: az utazó festő életformáját, ami éppen ellentétje volt annak a művész-modellnek, amit Keleti állított mintaképül.

A festő a tanéveket Miskolcon, a szünidőket távolabbi, „megfesteni való” vidéken töltötte. Sokat mond számunkra az a levelezőlap, amelyet 1913 nyarán Ratkóról (ma Ratková, Szlovákia) küldött haza feleségének, s amelynek képes oldalán egy festőtársa Szontaghot terepjáró festőfelszereléssel, állvánnyal, mappával, festőládával, foltozott esernyővel örökítette meg¹⁸ (2. kép). Így kell magunk elé képzelnünk alakját akkor is, amikor a Tisza, a Vág, a Sajó, a Hejő, a Mura folyók vagy a Bán patak festői partvidékeit kereste fel, és akkor is, amikor sógorával, Baranski Emil Lászlóval az Al-Duna környékén tett tájfestő kirándulást.¹⁹ Arról, hogy bensőséges hangvételű tájképei mely vidékeken születtek, a kiállítási katalógusokban, újsághíradásokban feltüntetett képcímek tudósítanak („Sajópart”, „Csendes Tisza”, „Aldunai részlet”, „Hejőpart”, „Télcsend a Mura partján” stb.). Néhány képcím a konkrét helyszínre is utalást tesz („Holt Tisza Tuzsérnél”, „Upponyi patak”, „Maglódi részlet”, „Részlet a Kazánszorosból”, „A suronovoi völgyből” stb.), de a leggyakoribb címadások mellőznek minden földrajzi meghatározást, a topografikus megközelítés helyett az általános természeti szépre helyezve a hangsúlyt („Sárga virágos rét”, „Patakgázló”, „Falusi utca”, „Virágos udvar”, „Fodros kis patak”, „Esthangulat”, „Ködös táj”, „Mohos kövek”, „Esti napsütés”, „Téli köd” stb.). E hangulatokat közvetítő, jellegzetes képcímek is mutatják, hogy a festőnek nem volt szándéka a hazai tájak topografikus igényű felmérése. Tájképeinek szignálása-kor nem tüntette fel sem a készítés helyszínét, sem időpontját, de modellül sem heroikus látványt, Csontváry-féle „nagy motívumokat” vagy jellegzetes panorámát választott, hanem a halk és intim szépségeket ragadta meg.

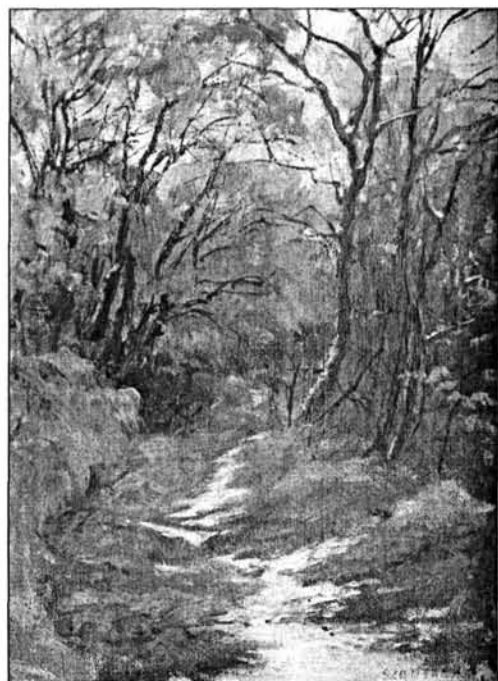
¹⁷ Vö. Szabó J., 2002.

¹⁸ Ceruzarajz, papír, 153x100 mm, J.j.l.: olvashatatlan, Ratkó 1913. VII. 21. Friedrich Ádámné, a művész unokájának tulajdonában, Budapest. Ilyen jellegű ábrázolások, melyek a szabadba festeni induló növendékeket örökítene meg, a Mintarajziskola 1880-tól kiadott emléklapjain gyakorta előfordultak. Vö. Szőke A., 2002.

¹⁹ Szontagh Pál visszaemlékezése (lásd: 10. jegyzet).



2. kép.
Szontagh Tibor tájfestő úton, 1913.
(Ismeretlen festőtárs rajza)
(Fényképezte: Kulcsár Géza)



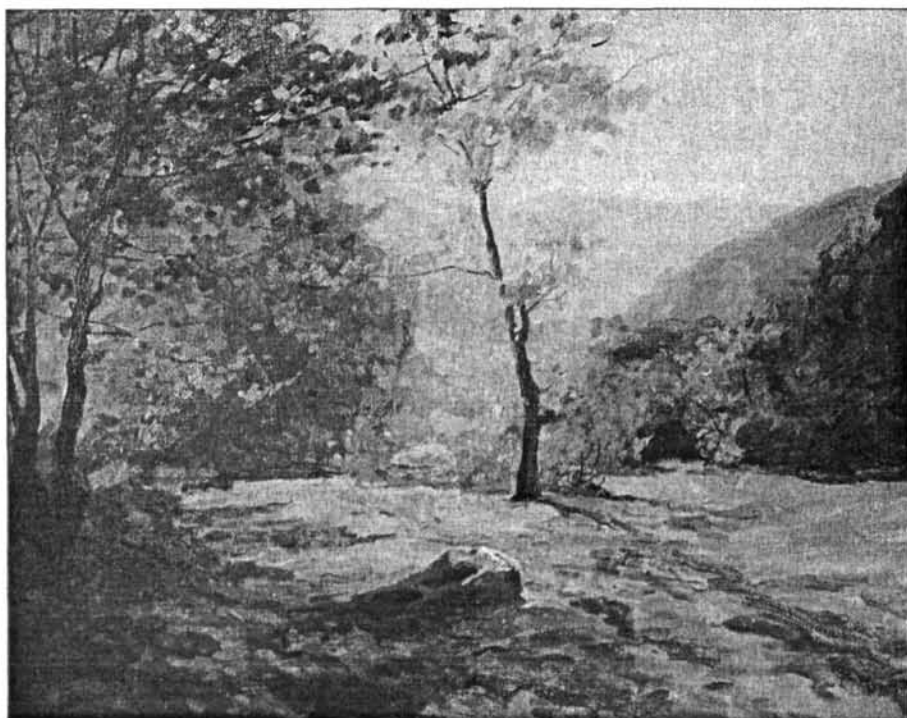
3. kép. Erdei út
(Fényképezte: Kulcsár Géza)



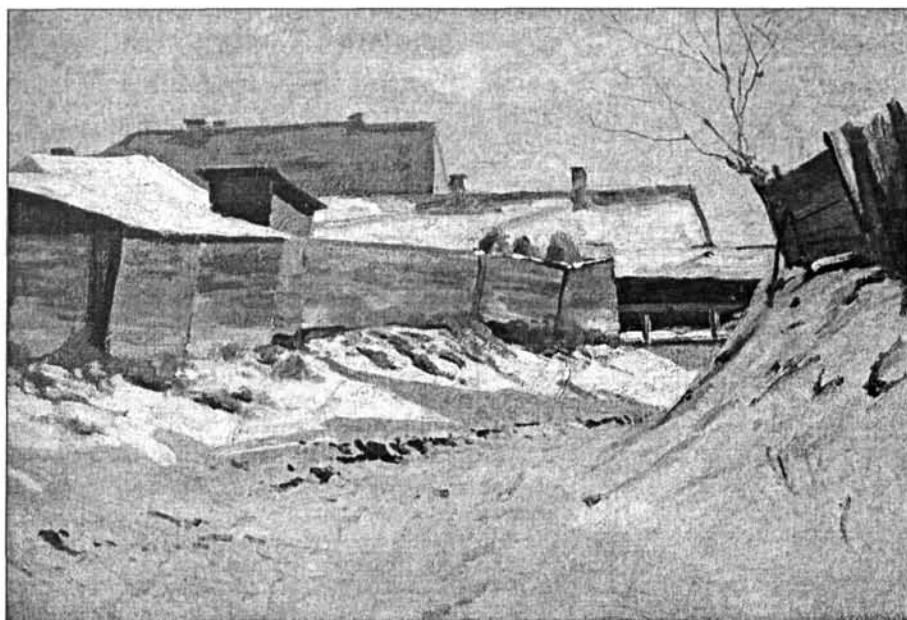
4. kép. Téli erdő (Fényképezte: Kulcsár Géza)



5. kép.
Virágos hegyoldal
(Fényképezte: Kulcsár Géza)



6. kép. Erdei tisztás (Fényképezte: Kulcsár Géza)



7. kép. Külvárosi utca télen (Fényképezte: Kulcsár Géza)

A család tulajdonában fennmaradt, kedvtelésből festett tájképek alapján is bizton állítható: Szontagh Tibor a természet szerelmese volt. A városi nyüzsgést hátrahagyva kutatta a megkapó tájképi látványt, legyen az szelíd ívelésű tarka mező vagy magasra törő sziklás hegycsúcs, hömpölygő folyó vagy halkan csörgedező patak partja, hóval takart erdei ösvény vagy napsütötte, virágba borult hegyoldal. E képekről ma már csak elvétve lehet tudni, hogy annak idején milyen cím alatt kerültek kiállításra; többségükről e helyen ún. szükségcímek segítségével ejtünk szót.

A táj mint egyszerűnek tűnő, mégis talányos téma számos festőt kerített és kerít hatalmába. A természeti közeg művészi ábrázolása olykor az emberi lélek rezdüléseit vetíti ki, máskor misztikumot közvetít, az árkádiai táj pedig egy vágyott világot állít példaként a zűrzavaros társadalom elé. Szontagh Tibornak nem voltak ilyesfajta közlési szándékai. Természetrajongó volt, aki a szépet kereste, s azt művészi eszközökkel örökítette meg. Legszebb képeinek oldott festőisége valahol félúton jár a naturalizmus és az impresszionizmus között. Ezt a nyelvezetet érezte a leghitelesebbnek az átlakésített valóság visszaadására, arra, hogy saját szemüvegén keresztül láttassa a természet világát. Festői felfogását kitűnően érzékelteti erdei ösvényt ábrázoló olajfestménye, melyen a látvány optikai egységét lágyan elomló, széles ecsetvonások teremtik meg.²⁰ A nagyvonalú előadásmód ugyanakkor halk lírával tölti meg a kompozíciót, melyben az ecsetvonások szeretetteljes simogatásokként épülnek össze (3. kép). Ugyanez a festői nagyvonalúság és hangulati tartalom jellemzi téli erdőt ábrázoló képét, melynek szinte kézzel kitapintható előtéréből indulva a sűrű téli köd atmoszférája ejti rabul a tekintetet²¹ (4. kép).

E borongós kedélyű képek után a virágba borult természetbe visz a hegytetőről festett panorámarészlet.²² Az impresszionisztikus könnyedséggel rögzített „virágoskert” mögött a gondosan megszerkesztett háttér egyensúlyát az egymást keresztező átlók teremtik meg (5. kép). A festő komponálóképességét mutatja az erdei tisztásra vezető kép is, melyen az előtér jobb sarkából induló, távolba vesző ösvény két oldalán a sötétzöld lombkoronák egyensúlyt teremtve keretezik a látványt²³ (6. kép). Szontagh számára a látvány komponáltsága nélkülözhetetlen művészi kellék volt. Bár tájképei mindenféle tekintetben nagy változatosságot mutatnak, jellemzőek az életműre bizonyos kedvelt sémák. Különös előszeretettel építette fel kompozícióit a kép valamelyik alsó sarkából induló, ellenkező irányba tartó, távolba vesző ív mentén. Ezt az ívet – mint ahogy előző képén is láttuk – adhatja egy erdei ösvény, máskor egy megbúvó patak, vagy – mint az életmű egyik legszebb képének esetében – egy külvárosi utca.²⁴ A néptelen téli utcát ábrázoló kompozíció több szempontból is figyelemreméltó alkotás. Magában foglalja az oeuvre számos erényét: a lényeglátó sűrítettséget, oldott festőiséget, intuitív hangulatiságot, kitűnő kolorisztikus képességet, de tanúságát adja a festőnek a „fényjáték” iránti – más képein is megmutatkozó – érdeklődésének is. A kép tulajdonképpeni művészi „témája” a téli napsütés, amely a fekete-fehér világba újra ragyogó színeket varázsol (7. kép).

Noha eddig csupa olajfestményről esett szó, az életmű legjellemzőbb technikája az akvarell volt. A vízfestészet fogásaival a festő már a főiskolai évek alatt megismerkedhetett, talán éppen Neogrady Antal segédletével, aki 1893-tól kezdve évtizedeken keresztül

²⁰ Erdei út (lásd: műtárgylista kat.-sz. 7.)

²¹ Téli erdő (lásd: műtárgylista kat.-sz. 2.)

²² Virágos hegyoldal (lásd: műtárgylista kat.-sz. 3.)

²³ Erdei tisztás (lásd: műtárgylista kat.-sz. 13.)

²⁴ Külvárosi utca télen (lásd: műtárgylista kat.-sz. 15.)

az iskola vízfestéstanára volt, de az akvarellfestés szépségeire a Mintarajziskola könyvtárában fellelhető Leitch-, ill. Ciceri-féle vízfestő-tankönyvek is felhívhatták a figyelmet.²⁵ A gyors munkára alkalmas akvarell a legpraktikusabb technika a természetet télen-nyáron járó művészember számára. Noha a család tulajdonában viszonylag kevés vízfestmény maradt meg, mégis gyanítható, hogy az életmű túlnyomó része e technikával készült. A Magyar Akvarell- és Pasztellfestők Egyesületének rendszeres kiállítójaként számos vízfestményt mutatott be, s a családi emlékezet is vallomást tesz Szontagh Tibor szorgos és rutinos akvarellezéséről. A vásárlók körében nagy tetszést kiváltó, szinte azonnal gazdára találó vízfestmények nemcsak feltételezett nagy számuk miatt érdemesek az említésre, hanem alkotójuk festői nyelvezetének kialakulása szempontjából is. A finom áttűnések és a lírai sejtelmesség érzékeltetésére alkalmas, formai nagyvonalúságot követelő technika révén rögzülhetett meg Szontagh tájfestészetében az az oldott előadásmód, amely aztán az olajfestésű feldolgozásokra is átplántálódott. Akvarelljei közül a „Mándoki házikó” című munkát emeljük ki, amely abból a szempontból is ritkaság, hogy a hátoldalán lévő kiállítási cédula révén az eredeti címén ismerjük.²⁶ E kép egyben jól szemlélteti azt a visszatérő kompozíciós megoldást is, amely falusi házat ábrázoló képein figyelhető meg, s melyeken az épületet a képsíknak mindig valamelyik oldalára eltolva, a frontalitáshoz képest nagyjából negyvenöt fokkal elforgatva ábrázolja (8. kép).

Az eddig említett művek a festő igazi arcát, az ember nélküli, csendesen fenséges táj szerelmesének habitusát mutatják. Ezek a munkák maradtak meg a család tulajdonában, és az írott forrásokból ismert képcímek alapján zömében ilyenfajta műveket állított ki a fővárosi és egyéb tárlatokon is, melyeknek 1901-től kezdve állandó résztvevője volt. Mint kiállító művész, a Nemzeti Szalon pécsi tárlatán mutatkozott be először, akkor még a helybeliek egyik erősségeként, majd a következő évtől kezdve a Szalon fővárosi tárlatainak rendszeres szereplője lett. 1913-tól az ország másik vezető kiállítási intézménye, a Műcsarnok tárlatain is időről időre feltűntek munkái, 1921-től pedig haláláig a már említett Magyar Akvarell- és Pasztellfestők Egyesületének lett állandó kiállítója, annak a társulatnak, melynek titkáráként sógora, Baranski Emil László minden bizonnyal nagyban segítette érvényesülését.

Szontagh Tibor munkássága tehát folyamatosan figyelemmel kísérhető volt a fővárosi képzőművészeti fórumokon, de ezen túlmenően a műkereskedelemben is ismertté vált neve, főképpen az 1920-as évektől kezdődően, amikor feladva a pedagógusi állást kizárólag az alkotómunkából kívánt megélni.

A műkereskedelem számára festett képek

„A műkereskedelmet általában szükséges rossznak tekintették a művészek” – írja Lyka Károly az 1896–1914 közötti időszakról szólva.²⁷ Ez a megítélés a világháború után sem változott. A festő unokái maguk is vallanak Szontagh Tibor afőlötti „pironkodásáról”, hogy a műkereskedelem számára festett képein kompromisszumot kényszerült kötni a vásárlóközönség igényének javára.²⁸ Bár műveinek nagy keletje volt, ez akkoriban nem járt együtt az anyagi jóléttel. Akvarelljeit már elkészültük pillanatában elkap-

²⁵ Vö. Szabó J., 2002. 245.

²⁶ Mándoki házikó (lásd: műtárgylista kat.-sz. 27.)

²⁷ Lyka K., 1983. 27.

²⁸ Dr. Vékony Zoltánné és Friedrich Ádámné, a művész unokáinak szóbeli közlése.

kodták, a világháború utáni nehéz időkben azonban a fizetség legtöbbször jelképes volt. A hat gyermekes családapája nem engedhette meg magának (különösen nyugdíjaztatása után), hogy mellőzze a fővárosi műkereskedelem közvetítő szerepét, viszont ez a művészi meggyőződés részbeni feladásával járt. A kereskedő olyan képet vett át, amit biztosan értékesíteni tudott, az pedig nem az intim tájképi részlet festői megfogalmazása volt. A városi közönség szerette ugyan a tájat, mert nosztalgiát ébresztett benne a vidéki életforma iránt, viszont azt a vidéki ember megörökítésével együtt igényelte.

Szontaghot nem foglalkoztatta a természet és a benne élő ember ősi egységének festői megfogalmazása. A kereskedőknek szánt képein azonban – a kelendőség érdekében – egy-egy zsánerfigura erejéig engednie kellett művészi ars poeticájából, de engedményt kellett tennie a részletezőbb előadásmód irányába is. A műkereskedelem vérkeringésében mai napig hangsúlyosan jelen lévő Szontagh-kompozíciók többnyire egy-egy aprócska népi figurával (falusi ház tövében üldögélő asszonnyal, fa alatt álló, patak partján vagy mezőn sétáló, út szélén pihenő, libákat őrző leánnyal) „tarkított”, a kedvtelésből festett munkákhoz képest sokszor leíróbb jellegű tájképek. Ilyen kompozíciókra volt vevő Kellner Vilmos budapesti műkereskedő, aki alkalmanként vidéken is – így 1918-ban Miskolcon – eladásra kínálta bőséges, Szontagh műveit is magában foglaló „árुकészletét”, s erre volt igénye – tevékenységét a „Képzőművészet” című folyóirat hasábjain is hirdető – Hoffmann Ferenc képkereskedőnek, akinek IV. kerületi üzlethelyiségébe a művész felesége vagy nagyobb gyermekei vonattal vitték a kereskedelembe szánt munkákat.²⁹

Portréfestészete

Noha Szontagh Tibor igazi témája a táj volt, a rossz szájjal tájba csempészett staffázisfigurák mellett egyéb képein is megmutatkozik emberábrázoló tehetsége. Az általunk ismert portrék családjának tagjait örökítik meg. Az igen kevés datált kép egyike a hat gyermek világrahozatala után is rendkívül csinos feleséget olvasás közben örökíti meg.³⁰ Hogy a festő számára mennyire izgalmas témát jelentett a fényhatások megragadása, az a szabadtéri kompozíciók után a polgári szobabelsők világában is megmutatkozik. A sejtelmes enteriőrben az asztalra helyezett lámpa jelenti az egyetlen fényforrást, megvilágítva a könyvébe mélyedő asszony arcvonásait, miközben a szoba tárgyi kellékei mind alárendelt szerepkörben maradnak (9. kép). A körülbelül tíz év múlva, az éppen menyasszonyi ruháját varrogató nagylányról festett portrénak gyaníthatóan ugyanez a szobasarok volt a helyszíne.³¹ A képek időközben kicserélődtek a falon, a több portrén is megörökített kislányból pedig eladósorban lévő nő lett – a művészi érdeklődés azonban változatlan maradt. A fény most az ablakon keresztül árad be és fókuszál a csendesen tevékenykedő lányra (10. kép). E két, az ábrázoltakat önfelédtt „szöszmötölés” közben láttató portré ugyanazt az időtlen nyugalmat és hangulati mélységet varázsolja elő, amit Szontaghtól már tájfestőként is megtapasztaltunk, és ami a festő számára gyaníthatóan a mindvégig keresett életérzés volt egész munkássága során.

²⁹ Dr. Vékony Zoltánné, a művész unokájának szóbeli közlése. Szontagh Pál visszaemlékezésében (lásd: 10. jegyzet) Munka Ádám és Solymosi képkereskedők neve olvasható.

³⁰ Olvasó nő (A művész felesége), 1912. (lásd: műtárgylista kat.-sz. 22.)

³¹ A művész leánya (Szontagh Mária Magdolna) menyasszonyi ruháját varrja, 1922 körül (lásd: műtárgylista kat.-sz. 23.)



8. kép. Mándoki házikó (Fényképezte: Kulcsár Géza)



9. kép. Olvasó nő
(A művész felesége), 1912.
(Fényképezte: Kulcsár Géza)

Noha a művészt nem foglalkoztatták a gondolati-szimbolikus festészet lehetőségei, egy akt-kompozíció erejéig ebbe az irányba is „kirándulást” tett. A neutrális háttér előtt, fehér liliummal ábrázolt bimbózó kamaszlány portréja az ünnepélyes beállítás révén is jelképi tartalmat sugall.³² A hófehér lilium mint a szűzi tisztaság szimbóluma utalhat tágabb értelemben az ártatlanság fogalmára, de szűkebb értelemben – a középkori keresztény művészetben elsősorban Szűz Mária attribútumaként – vonatkoztatható a képhez modellt álló Szontagh-lány személyére is (11. kép).

Hogy a családtagok mellett időnként másokat is portretírozott a festő, arról írott forrásokból nyerünk értesülést. A művész fia arról számol be kéziratos visszaemlékezésében, hogy a festő a harctéren elesett egyik tanártársáról (név szerint Nagy László természetrájk tanárról) fénykép alapján egészalakos portrét festett, amely a világháború után a tanári szobában függött.³³ Az 1926-ban Miskolcon megrendezésre kerülő egyéni tárlatról szépen és viszonylagos részletességgel tudósító helyi sajtó pedig Blazsejovszky apátkanonok arcképéről tesz említést, „amelyen a nyugodt tekintetű patriarcha megelevenedni látszik, amint kezét a Bibliára téve, nyugodtan néz szemközt velünk”.³⁴

Ez utóbbi portré gyaníthatóan egyházi megrendelésre készült, mint ahogy szakrális igényből születtek a tiszagyulaházi katolikus templom oltárképei is. A Szentlélek eljövetelét ábrázoló főoltárt és a Fájdalmas Anyát megjelenítő mellékoltárt özv. Melczer Aladárné festette meg a művésszel, és azokat az 1926-os felszentelés alkalmával a templom számára ajándékozta.

Szontagh oltárképfestői tevékenységének további emléke a miskolci minorita templom jobb oldali harmadik kápolnájában ma is szolgálatot teljesítő Szent József oltár. A barokk oltárépitmény által keretbe foglalt kép az avilai Szent Teréz látomásai nyomán Spanyolországban keletkezett ikonográfiaípus követi, amely Szent Józsefet a gyermek Jézussal a karján ábrázolja. Az e képtípusnál szokásos attribútum, a fehér lilium a szent lábánál, egy vázában kap helyet. Oltárképről lévén szó, a megrendelő minden bizonnyal részletes instrukciókkal látta el a festőt a tárgyi kellékek vonatkozásában csakúgy, mint a szereplők öltözete vagy a jelenetezés tekintetében. A festői kvalitás és az életszerűség megteremtése azonban kizárólag a művészi felkészültség függvénye. Szontagh hosszas munkával, számos vázlatrajz során érlelte meg a végleges kompozíciót. A munkafolyamatnak a családtagok is állandó részesei voltak, hiszen ők álltak modellt a szakrális jelenet szereplőihöz. A család emlékezete ma is azonosítja néhányukat. Sokalakos oltárképről szólva tehát visszakanyarodtunk oda, ahonnan indultunk, nevezetesen az elsősorban családtagokat megőrkítő portréfestészetéhez.

Közéleti szereplés Miskolcon

Ritkaságnak számít Szontagh festészetében a városi környezet megőrkítése. Az Avasról elének táruuló „Miskolci látkép” az evangélikus templom környékét ábrázolja, azt a városrészt, amelyben (konkrétan a Hunyadi, majd később – a ma már Petőfi nevét viselő – Urak utcában) a festő is lakott.³⁵ Számunkra e kompozíció emblematikus erővel bír, tanúságát adva a miskolci kötődésnek (12. kép).

³² A művész leánya (Szontagh Mária Magdolna), 1916 körül (lásd: műtárgylista kat.-sz. 29.)

³³ Szontagh Pál visszaemlékezése (lásd: 10. jegyzet)

³⁴ Reggeli Hírlap 1926. december 5. 9.; Vö. Reggeli Hírlap 1926. december 7. 5.

³⁵ Miskolci látkép (lásd: műtárgylista kat.-sz. 90.)



10. kép. A művész leánya
(Szontagh Mária Magdolna)
menyasszonyi ruháját varrja,
1922 körül
(Fényképezte: Kulcsár Géza)



11. kép. A művész leánya
(Szontagh Mária Magdolna), 1916 körül
(Fényképezte: Kulcsár Géza)



12. kép. Miskolci látkép (Fényképezte: Szujó Péter)

Bár a festő állandó kiállítója volt a nagy fővárosi intézményeknek, mindvégig tartózkodott attól, hogy szervezett csoportosulások tagja legyen. A gyér híradások között jellemzőnek tűnik, hogy a Múcsarnok 1928-as tavaszi tárlatán a „csoporton kívüliek” között állította ki munkáit.³⁶ Miskolcon azonban nem zárkozott el az egyesületi élettől, bár hozzá kell tenni, hogy sem az 1924-től működő Lévy József Közművelődési Egyesület, sem az 1928-ban létrehozott Miskolci Művészek Társasága nem a művészi irányultság szempontjából tömörítette tagjait, így hát stiláris elkötelezettséggel nem járt. Szontagh tagja volt mindkét említett kultúrapártoló szervezetnek, s a csoportkiállításokon rendszeresen bemutatta munkáit.

Egyéni kiállításra életében csak két ízben vállalkozott. Minthogy rendkívül termékeny alkotó volt, nagyon valószínű, hogy az önálló tárlatok gyér száma Miskolc ekkor – és még sokáig – megoldatlan kiállítóhely-hiányában keresendő. Amint azt a kortárs Thurzó Nagy László írja: „Nagyon sokszor a terem-hiány tartott vissza egy-egy művészt, hogy alkotásaival a közönség elé lépjen. Ha aztán végre megvolt a terem, melyet formálisan kikoldult a hatóságoktól, annak berendezése, fűtése, világítása, takarítása, a rámak stb. olyan összeget emésztettek fel, melyek a belépődíjakból – ezt is adóztatták egy időben – nem térültek meg, s a képeladásból befolyó jövedelmet csökkentették. A kiállított képeket a művészek méltányos részletre adták, s bizony, nem egy kiállító úgy zárta kapuit, hogy egy vas se maradt a zsebében.”³⁷

³⁶ Képzőművészet 1928. 8–9. sz. 86.

³⁷ Thurzó Nagy L., 1965. 313.

Amikor Szontagh 1926-os első önálló tárlatát megrendezte, az esemény nem ment éppen zökkenőmentesen. A kiállítás helyszíne a miskolci városháza nagyterme volt, amely a Korona Szálló és a megyeháza mellett – jobb híján – az egyik leggyakoribb kiállítóhelynek számított a 20. század első évtizedeiben. A december 5-én megnyíló tárlat mindössze 10-éig állt, de – minthogy a városháza mindenekelőtt közigazgatási hivatal – e néhány napra sem volt zavartalan a látogathatóság. A városban éppen helyhatósági választások zajlottak, és alighogy megnyílt a kiállítás, a következő két napban – mivel a teremre szükség volt a választási ívek összegyűjtéséhez – zárva tartott, azt követően pedig három napon keresztül összesen tizennégy óra állt rendelkezésére az érdeklődőknek, hogy Szontagh Tibor első önálló tárlatát megtekintsék, és arról vásároljanak. Jó hír a sok rossz között, hogy a tanulóifjúság számára a reggeli órák biztosítva voltak a látogatásra.³⁸

A tárlat sajtóvisszhangja egyébként rendkívül pozitív volt. A Magyar Jövő cikkírója igazi műértőre valló megállapításokat tesz,³⁹ a Reggeli Hírlap lelkes tudósítója pedig olyan egyéniségekkel von párhuzamot, mint Carrière, Fragonard, Chardin vagy Delacroix.⁴⁰

Hasonlóan kedvező fogadtatásra talált a művész 1930-as bemutatkozása is. Ez alkalommal a Zenepalota egyik földszinti, éppen megüresedő helyiségében került megrendezésre az immár több mint két héten át, egész nap nyitva tartó gyűjteményes tárlat. Az esemény különleges volt, s egyben szomorúan ünnepélyes. A művész ekkor már nagybetegen feküdt, maga a szervezés a Lévy József Közművelődési Egyesület Képzőművészeti Szakosztályának nevéhez fűződött. A kiállítás megnyitóünnepsége igazi rangos társadalmi eseményként zajlott, melyen dr. Halmay Béla polgármester-helyettes mondott ünnepi beszédet. A tárlatról szinte mindennap hírt adó sajtó bőségesen szólt a kiállított művekről, azok témáiról, technikájáról és nivójáról, továbbá lelkesen agitált a megtekintésre, illetve vásárlásra.

E sajtóhíradások egyértelműen vallanak a művész társadalmi megbecsüléséről, de vallanak arról a nehéz gazdasági helyzetről is, melybe a művész családja került. A hosszasan betegeskedő családapa már nem volt aktív pénzkereső, s ezen az egyéni tragédián csak tovább rontott a gazdasági világválsággal való egybeesés. E körülmények ismeretében értjük meg azokat a mondatokat, amelyek az olvasók figyelmét a „szolidaritás kötelességére”,⁴¹ illetve a képek alacsony árára hívják fel. „Mert arról van szó, hogy a nagybeteg festőművészt a miskolci közönségnek nem szabad elhagyni élete nehéz óráiban” – írja a sajtó,⁴² s ezzel a városvezetés is egyetértett: a múzeum számára egy hámorit tájképet vettek meg a tárlatról.⁴³

Emberközelen

Az 1930-as kiállítás híradásai kiemelten szólnak a művek mögött álló művészegyénegről, magáról az emberről is. „Soha nem tartozott a törtétközé, mindig félreállott, mindenkor szerény volt és nem érdekelte semmi más, mint az igazi, a nagy és a

³⁸ Reggeli Hírlap 1926. dec. 7. 5., Magyar Jövő 1926. dec. 7. 5.

³⁹ Magyar Jövő 1926. dec. 5. 11.

⁴⁰ Reggeli Hírlap 1926. dec. 5. 9.

⁴¹ Reggeli Hírlap 1930. nov. 4. 11.

⁴² Reggeli Hírlap 1930. nov. 1. 14.

⁴³ Hámorit tájkép (olaj, vászon, 50x40 cm, J.j.l.: Szontagh, Ltsz.: 53.197.1.) A kép 1953-at követően hiánylistára került.

mélységes értelmű művészet” – írja a Reggeli Hírlap még a művész életében, de már egy nekrológ hangvételével.⁴⁴ E jellemzéssel a pályakép ismeretében teljes mértékben egyet kell értenünk. Szontagh Tibor a hivatalos elismeréssel nem törődő, kizárólag a maga útján járó egyéniség volt. A legnagyobb megelégedettséget az jelentette számára, ha kivonulhatott a természetbe, és távol az élet „civilizált” dolgaitól a saját kedvére festhette. Egy kortárs jellemzésével élve: „Szontagh Tibor természetimádó festő, aki a legdermesztőbb hidegben is órákon keresztül képes dolgozni a hegyek között. ... és merészen felállítja állványát azokon a magas bérceken is, amelyeket csak a turisták tudnak megközelíteni.”⁴⁵ E megszállottság okozta korai halálát is. A sok fagyoskodás akut veseproblémát okozott nála, amely már műtétilag sem volt orvosolható.

Ha a magánember portréját akarjuk megfesteni, igen sokszínű palettát kell kezünkbe fognunk. Egyik színnel a rendszerint bricsesznadrágban járó, vadászkuttyákat is tartó szenvedélyes vadász karakterét vázolhatjuk fel, másikkal a korcsolyakedvelő lelkes sportemberét, s újabb színeket igényel az amatőr hegedűs, vagy a mindenfélét szívesen barkácsoló egyéniség bemutatása. E barkácsszenvedély eredménye az a szekrényke, amelyet a család ma is ereklyeként őriz, és amelynek fémverete a népies szecesszió stílusjegyeit viseli magán⁴⁶ (13. kép).

Felelősen gondolkodó apaként gyermekeit is igyekezett bevonni szenvedélyeibe. Olykor több napig is tartó családi kirándulásokat szervezett, a természet ismeretét és szeretetét továbbadandó. De a horgászat, vadászat, korcsolyázás és barkácsolás is a közös programok közé tartozott. A zene szeretete belengte a polgári otthont: a művész hegedült, felesége zongorázott, és a barátok is hangszerrel érkeztek vendégségbe.

A zeneszót aztán megzavarta a világháború, és az anyagi gondok a világegést követően sem szűntek meg. Szontagh Tibor – mint a 20-as évek minden szabadúszó festője – egyik napról a másikra élt. A zongorát pénzzé kellett tenni, és a vadászat sem csak



13. kép. A művész által készített bútor
(Fényképezte: Kulcsár Géza)

⁴⁴ Reggeli Hírlap 1930. nov. 1. 14.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Dr. Vékony Zoltánné, a művész unokájának tulajdonában, Budapest.

szenvedély volt már, hanem az élelemszerzés fontos eszköze. Ez az állapot uralkodott a társadalmi összefogásról tanúskodó 1930-as tárlat idején is.⁴⁷

Szontagh Tibor 1930. november 19-én hunyt el. Sírja a Mindszenti temetőben van. A szomorú hírt nemcsak a helyi, de a fővárosi lapok is megírták,⁴⁸ a „Magyar művészet” hasábjain Lyka Károly búcsúzott a festőtől.⁴⁹

Halála után két évvel a család posztumusz kiállítást rendezett Miskolcon a hátrahagyott művekből, majd emléke fokozatosan elhalványodott a helybeliek tudatában. Életművének utóélete elsősorban a műkereskedelemben tapintható ki: képei mai napig a kereskedelem vérkeringésében vannak, s nemcsak hazai aukciókon, de a bécsi Dorotheumban is feltűnnek.⁵⁰ A sors ironiája, hogy éppen azokról a képekről ismerik nevét, amelyeket ő maga nem becsült sokra.



14. kép. Tájkép nagy fával (Fényképezte: Szujó Péter)

⁴⁷ A magánemberre vonatkozó értesülések forrása: Szontagh Pál visszaemlékezése (lásd: 10. jegyzet), továbbá a művész unokáinak szóbeli közlései.

⁴⁸ Reggeli Hírlap 1930. nov. 21. 4.; Magyar Jövő 1930. nov. 22. 3.; Pesti Hírlap 1930. nov. 26.

⁴⁹ Magyar művészet 1930. 647.

⁵⁰ Bécs, Dorotheum: 1979. 442. képzőművészeti árverés kat.-sz. 106.; 1981. 632. képzőművészeti aukció kat.-sz. 448.; 1982. 635. képzőművészeti aukció kat.-sz. 464.; 1983. 464. képzőművészeti árverés kat.-sz. 384.; 1984. 470. képzőművészeti árverés kat.-sz. 432., 475. képzőművészeti árverés kat.-sz. 604. Forrás: MTA Művészettörténeti Kutató Intézet Lexikontára.

Hazai közgyűjteményekben csak elvétve található Szontagh-mű, s e kevés is a nagy műgyűjtők hagyatékaival épült be a köz tulajdonába, így dr. Tompa Kálmán gyűjteményével egy akvarell tájkép a pécsi Janus Pannonius Múzeumba,⁵¹ és dr. Petró Sándor gyűjteményével egy ugyancsak akvarell festésű tájkompozíció a miskolci Herman Ottó Múzeumba⁵² (14. kép). E két „fecske” is jelzi, hogy a lelkes műértők figyelmét nem kerülte el a jobb sorsra érdemes életmű.

2003-ban Friedrich Ádámné, a művész unokája azzal a felajánlással kereste meg a Herman Ottó Múzeumot, hogy a családi hagyatékból a miskolci látképet ábrázoló festményt a képzőművészeti gyűjteménynek ajándékozza. Ez a kapcsolatfelvétel indította el az egyre kiszélesedő párbeszédet, amelynek során az addig alig-alig körvonalazható munkásság lassan megismerhetővé vált. A nagyközönség számára 2005 folyamán, a művész halálának 75. évfordulója alkalmából rendezett emlékkiállításon tettük megismerhetővé az oeuvre valódi értékeit. Ezúton is köszönetet mondunk a festő Magyarországon (Budapest, Dorog, Szeged, Pécs) és Kanadában élő unokáinak, dédunokáinak, hogy közléseikkel az életmű feltárását elősegítették.

KIÁLLÍTÁSJEGYZÉK

Egyéni tárlatok:

1926. Miskolc

1930. Miskolc

1932. Miskolc – posztumusz kiállítás a család szervezésében

Csoportos tárlatok:

1901. Pécs – A Nemzeti Szalon első pécsi kiállítása

1902. Budapest – A Nemzeti Szalon őszi kiállítása

1903. Budapest – A Nemzeti Szalon tavaszi tárlata

1904. Budapest – A Nemzeti Szalon őszi kiállítása

1904. Budapest – A Nemzeti Szalon téli kiállítása

1909. Kecskemét – A Nemzeti Szalon első kecskeméti kiállítása

1910. Ungvár – A Nemzeti Szalon első ungvári kiállítása

1911. Budapest – A Nemzeti Szalon őszi kiállítása

1911. Budapest – A Nemzeti Szalon téli (jubiláris, 200-ik) kiállítása

1912. Budapest – A Nemzeti Szalon őszi kiállítása

1912. Miskolc – Országos Házipari és Amatőr kiállítás

1913. Budapest – A Műcsarnok tavaszi kiállítása

1913. Budapest – A Képzőművészeti Társulat tavaszi kiállítása

1913–1914. Budapest – A Műcsarnok téli kiállítása

1914. Budapest – A Nemzeti Szalon téli kiállítása

1918. Budapest – A Képzőművészeti Társulat tavaszi kiállítása

1918. Miskolc – Kellner Vilmos budapesti képkereskedő kiállítása

1919–1920. Budapest – A Műcsarnok téli kiállítása

1920. Budapest – A Műcsarnok tavaszi kiállítása

1920. Miskolc – A Miskolci Művésztelep I. csoportkiállítása

VIII. kiállítása a Nemzeti Szalonban

1923. Budapest – A MAPE X. kiállítása a Nemzeti Szalonban

⁵¹ Falusi udvar (lásd: műtárgylista kat.-sz. 91.)

⁵² Tájkép nagy fával (lásd: műtárgylista kat.-sz. 89.)

1925. Budapest – A MAPE XI. kiállítása a Nemzeti Szalonban
 1926. Miskolc (Diósgyőr) – A diósgyőr-vasgyári Turán Egyesület képkiallítása
 1926. Miskolc – A Lévay József Közművelődési Egyesület (továbbiakban LJKE) Képzőművészeti Szakosztályának kiállítása
 1926. Miskolc – A miskolci Görög Katolikus Nőegylet iparművészeti kiállítása, festőművészek részvételével
 1927. Budapest – A MAPE XIII. kiállítása a Nemzeti Szalonban (A kiállítás katalógusában reprodukálásra került Szontagh Tibor „Esthangulat” című akvarellje.)
 1927. Miskolc – Az LJKE Képzőművészeti Szakosztályának kiállítása
 1927. Debrecen – Az LJKE Képzőművészeti Szakosztályának vendégkiállítása
 1928. Budapest – A Mücsarnok tavaszi kiállítása
 1928. Budapest – A MAPE XIV. kiállítása a Nemzeti Szalonban
 1928. Miskolc – Az LJKE Képzőművészeti Szakosztályának kiállítása
 1929. Miskolc – Az LJKE Képzőművészeti Szakosztályának kiállítása
 1930. Budapest – A MAPE kiállítása a Nemzeti Szalonban
 1930. Békéscsaba – Magyar Városok Kiállítása

Csoportos tárlatok a művész halála után:

1930. Miskolc – Az LJKE Képzőművészeti Szakosztályának kiállítása
 1931. Budapest – A Nemzeti Szalon kiállítása
 1932. Miskolc – Miskolci Művészek Téli Tárlata. Az LJKE Képzőművészeti Szakosztályának évi csoportkiállítása
 1934. Budapest – A MAPE emlék- és gyűjteményes kiállítása a Mücsarnokban

MŰTÁRGYLISTA

(a család tulajdonában, ill. a hazai közgyűjteményekben fellelhető alkotások)

A család tulajdonában, Budapest:

1. Csendélet (olaj, vászon, 104x78 cm, J.j.l.)
2. Téli erdő (olaj, vászon, 60x80 cm, J.j.l.)
3. Virágos hegyoldal (olaj, vászon, 55x45,5 cm, J.b.l.)
4. Miskolci részlet (olaj, kartonra ragasztott vászon, 38x30 cm, J.b.l.)
5. Mező (olaj, vászon, 49x59 cm, J.j.l.)
6. Sziklás táj (olaj, vászon, 48x37 cm, J.n.)
7. Erdei út (olaj, vászon, 31x41 cm, J.j.l.)
8. Vízparti táj I. (akvarell, papír, 16x25,5 cm, J.b.l.)
9. Vízparti táj II. (akvarell, papír, 19x28,5 cm, J.j.l.)
10. Havas Tátra (olaj, vászon, 25x33 cm, J.n.)
11. Klárka (pasztell, papír, 55x45 cm, J.j.l.)
12. Konyhai csendélet (akvarell, papír, 41,5x57 cm, J.n.)
13. Erdei tisztás (olaj, vászon, 40x49,5 cm, J.j.l.)
14. A művész feleségének (szül. Baranski Ilona) a Baranski szülők számára festett portréja, 1900 körül (vegyes technika, papír, 22x17 cm, J.n.)
15. Külvárosi utca télen (olaj, vászon, 42x61 cm, J.j.l.)
16. Tanulmány a „Sziklás táj”-hoz (olaj, vászon, 19,5x23 cm, J.n.)
17. Erdő széle (akvarell, papír, 22,5x30 cm, J.j.l.)
18. Mező szénakazlakkal (akvarell, papír, 17x28 cm, J.j.l.)
19. Folyópárt (akvarell, papír, 20x25 cm, J.n.)
20. Tátrai táj (olaj, farostlemez, 52x38 cm, J.b.l.)
21. Jeges folyó (olaj, vászon, 50,5x60,5 cm, J.j.l.)
22. Olvasó nő (A művész felesége), 1912. (olaj, vászon, 107x98 cm, J.j.l.)

23. A művész leánya (Szontagh Mária Magdolna) mennyasszonyi ruháját varrja, 1922 körül (olaj, vászon, 60,5x49,5 cm, J.j.l.)
24. A művész leánya (Szontagh Mária Magdolna), 1908 körül (olaj, vászon, 45x33 cm, J.n.)
25. Vízparti táj III. (akvarell, papír, 22x29 cm, J.j.l.)
26. Dombos táj (akvarell, papír, 25,5x44 cm, J.j.l.)
27. Mándoki házikó (akvarell, papír, 27x37 cm, J.j.l.)
28. Falusi ház I. (akvarell, papír, 21,5x28,5 cm, J.j.l.)
29. A művész leánya (Szontagh Mária Magdolna), 1916 körül (olaj, vászon, 80x60,5 cm, J.n.)
30. Biber (Bánky) József, a művész nászának portréja, 1924–1930 között (olaj, vászon, 61x51,5 cm, J.n.) (Kiállítva az 1930-as egyéni tárlaton)
31. Falusi ház II. (olaj, farostlemez, 31,5x44,5 cm, J.b.l.)
32. Hegyvidék (olaj, vászon, 45x55 cm, J.j.l.)
33. A művész felesége (olaj, vászon, 32x23cm, J.n.)
34. Tanyasi ház (olaj, vászon, 34x35cm, J.j.l.)
35. Őszi táj (olaj, vászon, 49x59cm, J.j.l.)
36. Falusi udvar két asszonnal (olaj, vászon, 25x40 cm, J.j.l.)
37. Falusi látkép (olaj, vászon, 25x40 cm, J.j.l.)
38. Kislányakt (Szontagh Mária Magdolna) (olaj, karton, 19x50 cm, J.j.l.)
39. Madonna gyermekével (akvarell, papír, 86x57 cm, J.j.l.)
40. Kislányakt (Szontagh Mária Magdolna) 1914 körül (olaj, vászon, 69x30 cm, J.j.l.)
41. Falusi táj vízholdó lánnyal (olaj, vászon, 60x80 cm, J.j.l.)
- A család tulajdonában, Dorog:
42. Sajó-part, 1910 körül (olaj, vászon, 25x37 cm, J.j.l.)
43. Gyümölcsös kert (olaj, vászon, 25x32 cm, J.n.)
44. Női arckép (Szontagh Endréné, a művész menyje) (akvarell, papír, 35,5x25,5 cm, J.j.l.)
45. Aratás előtt (Hegyvidéki panoráma búzafölddel) (akvarell, papír, 19,5x23,5 cm, J.j.l.)
46. Aratás után (Hegyvidéki panoráma szénakazlakkal) (akvarell, papír, 19,5x23,5 cm, J.j.l.)
47. Hegyek között, 1910. (olaj, vászon, 40x42 cm, J.j.l.)
48. Határszéli részlet borús időben (vázlat) (olaj, vászon, 23x32 cm, J.n.)
- A család tulajdonában, Pécs:
49. Felvidéki táj (olaj, vászon, 33x50 cm, J.j.l.)
50. Tájkép patakkal IV. (akvarell, papír, 44x34 cm, J.j.l.)
51. Királykúti rét télen (olaj, vászon, 43x55 cm, J.n.)
52. Ködös Sajó-part (olaj, vászon, 45x60 cm, J.j.l.)
53. Téli Sajó-part (olaj, vászon, 60x80 cm, J.j.l.)
54. Magduska (olaj, vászon, 36x28 cm, J.j.l., Felirat j.f.: Magduska)
55. Szekérút (olaj, vászon, 28x38 cm, J.j.l.)
56. Hámori tó (olaj, vászon, 50x68 cm, J.j.l.)
57. Tájkép nagy fákkal (akvarell, papír, 19x16 cm, J.n.)
58. Kunyhó (akvarell, papír, 26x35 cm, J.j.l.)
59. Térdeplő nő (Vázlat a miskolci minorita templom Szent József oltárképéhez) (szén, papír, 230x160 mm, J.n.)
60. Szent József (Vázlat a miskolci minorita templom Szent József oltárképéhez) (szén, papír, 300x200 mm, J.n.)
61. Hegyvidéki panoráma (befejezetlen) (olaj, karton, 20x45 cm, J.n.)
62. Kifelé menet az erdőből (olaj, vászon, 40x50 cm, J.j.l.)
- A család tulajdonában, Szeged:
63. Tájkép patakkal I. (akvarell, papír, 37x30 cm, J.j.l.)
64. Tájkép patakkal II. (olaj, farostlemez, 45x35 cm, J.b.l.)
65. Falusi ház kukoricafüzérrel (olaj, farostlemez, 35x50 cm, J.j.l.)
66. Falusi ház cserépedényekkel (akvarell, papír, 27x30 cm, J.j.l.)
67. A művész leánya (Szontagh Ilona Margit) (pasztell, papír, 50x40 cm, J.n.)
68. Téli táj fenyőkkel (olaj, vászon, 40x60 cm, J.j.l.)

69. Folyópart télen (olaj, vászon, 40x60 cm, J.j.l.)
 70. Tájkép patakkal III. (akvarell, papír, 25x20 cm, J.j.l.)
 71. Réten pihenő lány (befejezetlen) (olaj, vászon, 50x60 cm, J.n.)
 72. Sziklás táj farakással (olaj, vászon, 60x80 cm, J.j.l.)
 73. Égbolt tanulmány (akvarell, papír, 20x25 cm, J.n.)
 74. Borús táj (akvarell, papír, 16x27 cm, J.b.l.)
A család tulajdonában, Torontó (Kanada):
 75. Legelő csorda (olaj, vászon, 20x36 cm, J.b.l.)
 76. Folyópart szénaboglyákkal (olaj, farostlemez, 25x35 cm, J.j.l.)
 77. Patakparti ház (olaj, vászon, 60x80 cm)
 78. Vízparti táj IV. (akvarell, papír, 9x14 cm)
 79. A művész leánya (Szontagh Ilona Margit), 1916 körül (olaj, vászon, 40x45 cm)
 80. Falusi ház deszkakerítéssel (akvarell, papír, 13x18 cm, J.j.l.)
 81. Téli gyalogút a téren át (olaj, vászon, 39x50 cm)
 82. Hátsó udvar fészerrel (akvarell, papír, 35x25 cm, J.j.l.)
 83. Tanyasi porta (akvarell, papír, 17x29 cm, J.j.l.)
 84. Dülő-út (akvarell, papír, 22x30 cm, J.j.l.)
 85. Szikla-szoros (olaj, farostlemez, 28x41 cm, J.j.l.)
 86. Patakpart eső után (olaj, vászon, 19x26 cm)
 87. Virágok a járda mentén (akvarell, papír, 25x20 cm, J.j.l.)
 88. Pipacsos hegyoldal (olaj, farostlemez, 44x33 cm, J.j.l.)
Herman Ottó Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményében, Miskolc:
 89. Tájkép nagy fával (akvarell, papír, 25x31,5 cm, J.j.l., Ltsz.: P.77.350. Származás: Petrógyűjtemény)
 90. Miskolci látkép (olaj, vászon, 42x55 cm, J.j.l., Ltsz.: 2003.18. Származás: Friedrich Ádámné ajándéka)
Janus Pannonius Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményében, Pécs:
 91. Falusi udvar (akvarell, papír, 390x390 mm, Ltsz.: 68.366. Származás: dr. Tompa Kálmán gyűjteménye)

IRODALOM

Bartus Ödön

1929 Miskolc képzőművészete. In: Miskolc monográfia. Szerk.: *Halmay Béla–Leszih Andor*. Miskolc, 254–270.

Kende István (szerk.)

1911 Okleveles rajztanárok, rajztanítók és rajztanítónők névjegyzéke. Rajzoktatás XIV. évf. 4. szám 117–130.

Lyka Károly

1983 Festészeti életünk a millenniumtól az első világháborúig. (2. kiadás) Budapest

Nagy Iván

1863 Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. X. kötet, Pest

Nikelszky Géza

1926 A Nemzeti Szalon 1901. első pécsi kiállítása. Dunántúl XVI. évf. 25. szám 2–3.

Szabó Júlia

2002 A tájrajz és a Mintarajztanoda. In: A Mintarajztanodától a Képzőművészeti Főiskoláig. Szerk.: *Blaskóné Majkó Katalin–Szőke Annamária*. Képzőművészeti Egyetem, Budapest 243–250.

Szontagh Dániel

1864 Iglói és zabari Szontagh család származási története oklevelekkel. Pest

Szőke Annamária

2002 Tájrajz és festés. In: A Mintarajztanodától a Képzőművészeti Főiskoláig. Szerk.: *Blaskóné Majkó Katalin–Szőke Annamária*. Képzőművészeti Egyetem, Budapest 50.

Thurzó Nagy László

1965 Miskolci lexikon 1900–1940. I/B. Kézirat. Budapest

DIE ARBEIT DES MALERS TIBOR SZONTAGH (1873–1930)

Die Arbeit von Tibor Szontagh knüpfte sich 20 Jahre lang an Miskolc. Er gehörte zu der Künstlergeneration, durch deren Tätigkeit die Kultur der bildenden Kunst in Miskolc Wurzeln getrieben hat.

Neben den Namen seiner Zeitgenossen wird sein Name in unserem Gedächtnis ungerecht in den Hintergrund gedrängt, obwohl er als Kunstpädagoge, schaffender Künstler und als regelmäßiger Rollenträger der örtlichen Ausstellungen in der Gestaltung der Kunst der Stadt eine wichtige Rolle gespielt hat. Seine Kunst ist nicht nur in örtlicher Hinsicht bedeutend. Seine Arbeit war kontinuierlich in den großen hauptstädtischen Gruppenausstellungen präsent.

Die Studie stellt den Lebensweg und das malerische Lebenswerk vor und zeigt ein Zeitbild des ersten Drittels des 20. Jahrhunderts, in dem nicht nur der Durchbruch, sondern auch der bloße Unterhalt auf zahlreiche Hindernisse gestoßen ist.

Zum Lebenswerk gehören Stilleben, Porträts, Altarbilder, Interieure, Aktkompositionen und ebenso Stadtansichten, aber das Hauptthema des Malers war die Natur. Wenn es nur möglich war, suchte er das städtische Gewimmel hinter sich lassend die Schönheiten der Natur, die Geheimnisse der Berge, Täler und Flüsse. Er war nicht nur der ständige Wanderer durch die nahen Orte, sondern er suchte auch die ferneren ungarischen Landschaften regelmäßig auf.

Seine schönsten malerischen Bilder sind irgendwie halb Naturalismus und halb Impressionismus. Diesen künstlerischen Stil spürte man am authentischsten bei der Wiedergabe der begeisterten Wirklichkeit und genauso sieht dass er die Welt der Natur und der Dörfer durch seine eigene „Brille“

Den anderen Teil seiner Arbeit vertreten die Bilder, die er für den Kunsthandel gemalt hat und die er aus materiellem Zwang gemalt hat. Im Interesse der Verkaufbarkeit musste er malen, was verlangt wurde. Diese Gemälde sind im Gegensatz zu den Bildern, die aus Liebhaberei gemalt wurden, schwerfällig. Es ist charakteristisch für sie, dass in der Landschaft auch eine Figur erscheint. Seine Bilder solcher Art kommen bis heute im Kunsthandel vor, nicht nur in Ungarn, sondern auch im Wiener Dorotheum. Es ist die Ironie des Schicksals, dass sein Name durch diese Bilder bekannt wurde, die er nicht groß geschätzt hat.

Andrea Pirint

BARABÁS MIKLÓS „DEGENFELD CSALÁD” CÍMŰ FESTMÉNYÉRŐL

VÁRKONYI TIBOR

Régóta foglalkozom genealógiai kutatásokkal, így saját családom múltját is szívesen kutatom már hosszú évek óta. E családtörténeti nyomozás során került figyelmem előterébe Barabás Miklós (1810–1898) festőnek a Herman Ottó Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményében őrzött, „Degenfeld család” címen ismert festménye¹ (1. kép).

A gróf Degenfeld család neve helyesen „Degenfeld-Schonburg”, a tanulmányban azonban a rövidített „Degenfeld” családi nevet használok. Elsősorban Barabás csoport-arcképére koncentrálna mellőzöm a család történetének bővebb ismertetését, azzal a megjegyzéssel, hogy az őseik között mind a magyar, mind pedig az európai főnemesség színe-java feltűnik. Ilyen egyenesági ős például I. (Stuart) Jakab (1566–1625) angol király vagy éppen Zrínyi Miklós (1508–1566).

Barabás Miklós „Degenfeld család” című festményének előtörténete²

A kép létezéséről az 1960-as évek előtt – legjobb tudomásunk szerint – nem tesz említést a Barabás munkásságával foglalkozó szakirodalom. A teljességre törekvő, Szendrei–Szentiványi-féle 1915-ös lexikon sem említi,³ így nagyon valószínű, hogy a művet már jóval 1915 előtt elzárt magángyűjteményben őrizték.

A kép dr. Petró Sándor (1907–1976) miskolci műgyűjtő gyűjteményében bukkant fel először. A nagyközönség számára 1963-ban vált ismertté, amikor is a magángyűjteményből kiállítást rendeztek Miskolcon, s a tárlat katalógusában a harmadik tételszám alatt, „Degenfeld család” címmel jegyzékbe is került.⁴ A kiállítás rendezésére és a műtárgyak vizsgálatára dr. Bodnár Éva (1922–1994) művészettörténészt, a Magyar Nemzeti Galéria főosztályvezetőjét kérték fel. 1970-ben a még mindig Petró Sándor tulajdonában lévő képet egy újabb kiállításon állították ki, melyet ismét dr. Bodnár Éva felügyelt. A képre vonatkozó leírásban a következőt olvashatjuk: „A Degenfeld arcképről pedig ön-életrajzában, képei jegyzék szerinti felsorolásában tesz említést.”⁵ Petró Sándor halálával 1977-ben a város tulajdonába, egyúttal a Herman Ottó Múzeum kezelésébe került a magángyűjtemény jelentős része, így Barabás festménye is. A kép mai napig a múzeum képtárának egyik gyöngyszeme.

¹ Olaj, karton, 50x39,5 cm, J.J.I.: Barabás M. 1854, Herman Ottó Múzeum, Petró-gyűjtemény, Ltsz.: P.77.12.

² A kép előtörténete a Herman Ottó Múzeum Képzőművészeti Osztályának közreműködésével került összefoglalásra. A festményt érintő eredményeimet az említett osztály biztatására adom közre.

³ Szendrei J.–Szentiványi Gy., 1915. 86–119.

⁴ A XIX. és XX. századi magyar művészet remekei. Dr. Petró Sándor magángyűjteménye. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1963.

⁵ Bodnár É.–Borbély L., 1970.



*1. kép.
Barabás Miklós:
Degenfeld család (HOM,
Petró-gyűjtemény)*

Köztulajdonba kerülése óta a „Degenfeld család” számos alkalommal került reprodukálásra, ill. közlésre. 1983-ban Szvoboda D. Gabriella Barabás Miklósról írt monográfiája,⁶ 1985-ben Szabó Júlia „A XIX. század festészete Magyarországon” című könyve tette közkinccsé a művet, mégpedig továbbra is az eddigiekben említett cím alatt. Szabó Júlia így fogalmaz a kép leírásakor: „... A festményen középen ül a családanya, fehér ruhában, nyakán és haján ékszerrel, mellette három lánya, ékszer nélkül, a legkisebbnél képekönny látható. A fiatal apa hasonlóan elegáns, mint a felesége”.⁷

Szabó Júliával egybehangzóan házaspár és három leánygyermek portréjaként mutatja be a képet a Herman Ottó Múzeum gyűjteményi katalógusa és képzőművészeti CD-ROM-ja is. E kiadványokban alábbiak olvashatók ide vonatkozóan: „A miskolci gyűjteményben őrzött Barabás-művek közül a legkiemelkedőbb a »Degenfeld család« című alkotás, amely a biedermeier festészet – elsősorban német és osztrák területen – divatos műfajának, a szülőket és gyermekeiket együttesen ábrázoló sokalakos arcképnek szép példája. Barabás életművében ezt megelőzően is találunk családi portrét. ... A korszak

⁶ Szvoboda D. G., 1983. 34. kép.

⁷ Szabó J., 1985. 125. kép, 167.

nőideálját megtestesítő, lányosan törekeny és gyönyörű *anyát* mint koszorú veszi körül csinosan öltözött családja. A lányok ártatlan bája, a jólétet tükröző megannyi részlet gazdagsága méltán teszi büszkévé az öntudatosan ránk tekintő *apát*.⁸ (Kiemelés tőlem – a szerző.)

A Degenfeld-Schonburg család genealógiája

Megvizsgálva az összes magyarországi, Degenfeld családra vonatkozó genealógiát⁹ kiderül, hogy a Barabás Miklós által festett kép a Degenfeld család alább ismertetendő ágához kapcsolódik, tekintettel arra, hogy a képen több lánygyermek látható, és a „magyar” Degenfeldek közül ez a tény kizárólagosan erre a családra utal:

Szülők:

gróf Degenfeld Imre Kristóf (Erdőszáda, 1810. 10. 29. – Pest, 1883. 02. 19.) és
bökönyi Bek (Beck) Paulina Zsuzsanna (Téglás, 1815. 03. 10. – Pest, 1856. 01. 01.)
Házasságkötésük: Pest/Téglás, 1834. 06. 23.

Gyermekeik:

1. Gusztáv Géza Imre Kristóf (1835.05.26. – Téglás, 1896. 09. 10.)
2. Anna Zsuzsanna (1836. 09. 01. – 1925. 07. 13.) herceg Odeschalchi Gyuláné
3. Ilona (1839. 01. 08. – 1913. 07. 03.) gróf Tisza Kálmánné
4. Berta (1843. 03. 03. – 1928. 03. 27.) báró Podmaniczky Gézáné
5. Emma (1844. 11. 25. – 1901. 12. 22.) gróf Károlyi Tiborné

Barabás festménye a családtörténeti kutatásban

Miközben a Degenfeld–Beck házaspár ma élő leszármazói után kutattam, a Magyar Nemzeti Múzeumban is folytattam kutatást, hogy Degenfeld Imre és Degenfeld Gusztáv fotójára rábukkanjak. Ezt azért is tartottam különösen fontosnak, mert a Barabás Miklós által festett kép leírásában és a képpel kapcsolatban nagyon zavartak a következők:

- a) A szülők hasonlítanak egymásra.
- b) A szülők nagyon fiatalnak tűnnek a legnagyobb gyermekhez képest. (1854-ben, amikor a kép készült az apa 44, az anya 39 éves volt valójában, a képen viszont 20 év körüli arcokat láthatunk.)
- c) Az anya szűzies fehér ruhában mutatkozik.
- d) Az apa kezén nem látható gyűrű.

Leginkább pedig az foglalkoztatott, hogy a Degenfeld–Beck házaspárnak négy lánya és egy fia volt, és elképzelhetetlennek tűnt, hogy az ötből két gyermeket szándékosan lehagytak volna a képről, ráadásul az egyikük az az ifjú gróf, aki a grófi család nevének és jószágainak örököse volt.

⁸ Pirint A. (szerk.), 2004. 35.

⁹ Gudenus J. J., 1990; n. n., 1888. 76–80.



↑
3. kép. Degenfeld Imre fényképe
(MNM Történeti Fényképtára)

← 2. kép. Degenfeld Gusztáv fényképe
(MNM Történeti Fényképtára)

A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára munkatársának, Lengyel Beatrixnak a segítségével sikerült rábukkanni Degenfeld Gusztávnak (1865. évben készült) és apjának, Degenfeld Imrének (1861. évben készült) fotóira¹⁰ (2–3. kép). Mindkét felvételt Simonyi Antal készítette. A fotók véleményem szerint egyértelműen azt bizonyítják, hogy Barabás Miklós festményén nem Degenfeld Imre gróf, hanem a fia látható. Szinte ezzel a felismeréssel egy időben sikerült megtalálni Degenfeld Anna Zsuzsanna képét Györgyi (Giergl) Alajos (1821–1863) festőművészről írott albumban „Herceg Odescalchi Gyuláné arcképe” címen. Ez a kép 1862-ben készült és az azon látható személy egyértelműen azonos a Barabás Miklós által festett képen látható „grófnőnek” és „anyának” leírt személlyel.¹¹

Művészi portrékról lévén szó, természetesen szót kell ejteni az arcképfestők azon bevett gyakorlatáról is, mellyel ábrázoltjaikat igyekeztek „megszépíteni”. Amint arra – Barabásra vonatkozóan – Szentiványi Gyula is rámutat: „az 1840-es évek közepétől mindjobban a divatos arcképfestők receptjére, a közönség szájaíze szerint dolgozott:

¹⁰ Degenfeld Imre fényképe (1861. évi országgyűlési képviselőket bemutató albumból). Készítette: Simonyi Antal. Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, Ltsz.: 6055/1957, Neg. 44068; Degenfeld Gusztáv fényképe. Készítette: Simonyi Antal. Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, Ltsz.: 1289/1957.

¹¹ Györgyi (Giergl) Alajos: Herceg Odescalchi Gyuláné, 1862. Reprodukálva: B. Bakay M., 1938. Ugyancsak itt találunk utalást arra, hogy Györgyi Alajos 1863. 02. 15.-én „Degenfeld gr. arcképcéért” 200 Ft-ot vett fel. Sajnos nem tudjuk, hol van ez a kép, és hogy kit ábrázol, de valószínű, hogy Degenfeld Imrét vagy Gusztávot.

kerülte a »hálátlan hasonlatosságot«, fiatalított, szépített. Nem az egyéniséget kereste többé, mint fiatalabb korában, hanem az emberi hiúságot legyezgette. És nemcsak az átlagos megrendelőket elégitette ki ily módon, hanem az ország kiválóságainak megörökítésénél is ez az elv vezette. Eszményi szépségű, szentimentális és üres tekintetű, nőies karakterű államférfiak, költők, tudósok és katonák kerültek ki onja és ecsetje alól; tetszetős és népszerű volt amit csinált, de nem igaz. Agyonidealizált képmásai közül legjellemzőbbek és legismertebbek Petőfi Sándor és Kossuth Lajos arcképei.”¹² Zádor Anna ugyanakkor hangsúlyosan mutat rá Barabás festészetének kétségbevonhatatlan értékeire is, mint írja: „Hogy számos műve mutat némi vázlatosságot a kidolgozásban (ruházat, kellékek), bizonyos egyformaságot a beállításban és arckifejezésben, amely költőt és harcost, főrendet és polgárt egymáshoz közelít, a mai szemlélt nemegyszer meghökentve: nem változtat semmit azon az értékes munkásságon, amelyet Barabás egész életében a kialakuló egységes művészet érdekében folytatott.”¹³

Abból a célból, hogy az összes Degenfeld gyermek egymás mellett legyen látható, és a fényképek összevethetőek legyenek a festménnyel, közöljük a négy lánytestvér fotóit is¹⁴ (4–7. kép). Anna, Berta és Emma fényképe feltételezhetően az 1864 körüli időből származhat.¹⁵ Ilona fényképe valamivel későbbre, az 1875–80 közötti évekre datálható. Úgy hisszük, mindenképpen érdekességnek számít a művészi csoportportré és a modellek fotográfiáinak együttes megjelenítése. (Az arcvonások változása talán sokunkban saját mulandóságunk fájdalmas tényét is felveti.)

Fentiek alapján úgy vélem, hogy a képen a Degenfeld–Beck házaspár öt gyermeke látható, a kép leírását ennek megfelelően kell módosítani a jövőben kiadott albumokban.¹⁶ Leghelytállóbb és egyszerűsített stílusos címként a „Degenfeld család virágai” adódik.

Továbbgondolva a történetet, több mint valószínű, hogy volt, vagy van valahol ma is egy olyan, Barabás Miklós által festett kép, amely a Degenfeld–Beck szülőket ábrázolja, hiszen nagyon valószínű, hogy ha a neves festőt meghívták a grófi udvarba, akkor a megrendelőket is lefestette.

¹² Szentiványi Gy., 1927. 14.

¹³ Fülep L. (főszerk.), 1970. 365.

¹⁴ Valamennyi fotó a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárának gyűjteményében: Degenfeld Emma fényképe, Ltsz.: 105/1957; Degenfeld Berta fényképe, Ltsz.: 106/1957; Degenfeld Anna fényképe, Ltsz.: 108/1957; Degenfeld Ilona fényképe. Ltsz.: 441-1933.

¹⁵ A három fotó – a beállítás hasonlósága és a műtermi berendezés azonossága alapján is – úgymond egy lélegzetre készült sorozat lehetett. A készítés idejét a fotóknak az 1864-ben megjelenő ún. „Bazár Album”-mal való feltételezett kapcsolata alapján valószínűsítjük.

¹⁶ A festmény reprodukciójával valamint a családtagokat ábrázoló, rendelkezésünkre álló fotókkal felkerestem Mécsné dr. Bujdosó Györgyit, a Magyar Tudományos Akadémia Semmelweis Egyetem Igazságügyi Orvostani Intézetének tudományos főmunkatársát, igazságügyi antropológiai és humán genetikai szakértőt, és egyben felkértem, hogy szakvéleményben támassza alá, ill. ha úgy látja, támadja meg a fenti eredményeket. Az 5719/2005-ös iktatószám alatt kibocsátott, 2005. október 25-én kelt szakvélemény a vizsgálat leírását követően a következőképpen összegez: „A fentiek alapján egyértelmű, hogy az 1854-ben »A Degenfeld család« címen készült Barabás Miklós festményen a négy lánytestvér, Degenfeld-Schonburg Anna Zsuzsanna, Ilona, Berta és Emma szerepel. Feltehető, hogy a festményen szereplő lányokhoz igen hasonló fiatalember nem gróf Degenfeld Imre, hanem 1835-ben született fia, Degenfeld Gusztáv.”



4. kép. Degenfeld Anna fényképe
(MNM Történeti Fényképtára)



5. kép. Degenfeld Berta fényképe
(MNM Történeti Fényképtára)



6. kép. Degenfeld Ilona fényképe
(MNM Történeti Fényképtára)



7. kép. Degenfeld Emma fényképe
(MNM Történeti Fényképtára)

Végezetül megjegyzem, hogy Barabás Miklós az általam vizsgált Degenfeld család tagjairól a következő, feljegyzett képeket festette:

1850-ben Becknének, Degenfeldné anyjának arcképe, vízfestmény, 30 ezer Ft-ért.¹⁷ (A képről nem tudjuk, hogy kinek készült, de szinte biztos, hogy Degenfeldnének, azaz Beck Paulinának.)

1883-ban gróf Degenfeld Imre olajfestésű mellképe. A képből a következő példányok születtek ebben az évben: 1. példány gróf Károlyi Tibornak (valószínűleg, helyesen gróf Károlyi Tibornénak), 2. példány báró Podmaniczky Gézánnak, 3. példány herceg Odeschalchinének, 4. példány gróf Degenfeld Gusztávnak, 5. példány Tisza Kálmán-nak, 6. példány (ugyancsak) báró Podmaniczky Gézánnak.¹⁸ E képek érdekessége, hogy az ábrázoltakat haláluk után festette meg a művész, ez kiderül a festés évéből, az ábrázolt személy halálozási évéből, illetve a képek számából és rendeltetéséből.

A fentiekén kívül még készített Barabás Miklós néhány képet a Degenfeld család tagjairól, de ezek a képek az általam végzett családtörténeti kutatáson kívülre esnek, ezért ismertetésüktől eltekintek.¹⁹

IRODALOM

B. Bakay Margit

1938 A biedermeier kor elfelejtett festője Györgyi (Giergl) Alajos. Budapest

Bodnár Éva–Borbély László

1970 Petró-gyűjtemény. Kiállítási katalógus. Miskolci Képtár, Miskolc

Fülep Lajos (főszerk.)

1970 A magyarországi művészet története. (4. kiadás) Corvina, Budapest

Gudenus János József

1990 A magyarországi főnemesség XX. századi genealogiája. I. kötet (A–J)
Natura, Budapest

n. n.

1888 Magyar Nemzeti Zsebkönyv Főrangú Családok. Magyar Genealogiai és Heraldikai Társaság, Budapest

Pirint Andrea (szerk.)

2004 A Herman Ottó Múzeum Képtára. Gyűjteményi katalógus. HOM, Miskolc

Sümei György

2001 Katona József megszületett arcmása Barabástól. In: Barabás Miklós (1810–1898). Előadások a művész halálának 100. évfordulójára szervezett konferencián. Szerk.: *Jászó Mihály*. Charta Kiadó, Sepsiszentgyörgy 93–98.

Szabó Júlia

1985 A XIX. század festészete Magyarországon. Budapest

Szendrei János–Szentiványi Gyula

1915 Magyar képzőművészek lexikona. Budapest

¹⁷ *Szendrei J.–Szentiványi Gy.*, 1915., 105.

¹⁸ Uo. 115.

¹⁹ 1850-ben Degenfeld grófné fiai, Lajos és József egy képen, említ: *Szendrei J.–Szentiványi Gy.*, 1915., 105.; 1878-ban gróf Degenfeld Lajos olaj mellképe, gróf Degenfeld Lajosné olaj mellképe, említve: Uo. 114., 1884-ben gróf Degenfeld Pál olaj arcképe, említve: Uo. 115., 1889-ben gróf Degenfeld Lajos, Hont vármegye főispánjának olaj kis térdképe, említve: Uo. 116.

Szentiványi Gyula

1927 Barabás Miklós művészete. Magyar Művészeti Könyvtár, Amicus, Budapest

Szvoboda D. Gabriella

1983 Barabás Miklós. Budapest

ÜBER DAS GEMÄLDE „DIE FAMILIE DEGENFELD“ VON MIKLÓS BARABÁS

Während der genealogischen Forschung über meine eigene Familie beschäftige ich mich auch mit der Erforschung der Genealogie der Familie Degenfeld. Während der Forschung fiel mir eine Reproduktion des von Miklós Barabás gemalten Gemälde „Die Familie Degenfeld“ in die Hände, deren Original wie ein Schatz vom Herman Ottó Museum bewahrt wird.

Die kunsthistorische Literatur beschreibt das Gemälde als Porträt des Elternpaars und dessen drei Töchter. Das Bild machte mich stutzig. Ich behaupte aus folgenden Gründen, dass die Beschreibung des Bildes die Wirklichkeit nicht widerspiegelt. Das Ehepaar Degenfeld hatte fünf Kinder: einen Sohn (das älteste) und vier Töchter. Auf dem Bild sind nur fünf Personen zu sehen. Die auf dem Bild sichtbaren „Elternteile“ sehen sich ähnlich, während die Mutter ein jungfräulich weißes Kleid trägt und an der Hand des Vaters kein Ring sichtbar ist. Auch sehen die Eltern wie 18-20-Jährige aus (im Gegensatz zu dem damaligen, wirklichen Alter rund 40). Meine Annahme wird auch dadurch fundiert, dass es nach der Kenntnis der Zeit unverständlich ist, dass das Grafenehepaar ihren einzigen Erbsohn nicht auf das Familienbild hat malen lassen. Im Ungarischen Nationalmuseum ist es mir gelungen, die zeitgenössischen Originalfotos von sechs Mitgliedern der siebenköpfigen Familie ausfindig zu machen. So wurde es eindeutig, dass die auf dem Gemälde befindlichen Personen die fünf Kinder sind.

Die Beschreibung des Bildes muss auf Grund der obigen Informationen in den Alben, die in Zukunft herausgegeben werden, verändert werden. Es ergebe dann den stilvollen Titel „Die Blüten der Familie Degenfeld“.

Tibor Várkonyi

**„ALKALMAZOTT ÉS FINOM MŰVÉSZET KÖZÖTT
NINCS KÜLÖNBSÉG”**
SZALAY LAJOS LEVELEI KONECSNI GYÖRGYNEK
(1969)

SÜMEGI GYÖRGY

Különös a levelek, levelezések sorsa is, ahogyan a könyveké. A Szalay Lajos által írott, akárcsak az eddig publikált levelekből¹ kötetnyi válogatás állhatna egybe, ám viszonylag kis számban maradtak meg az őhozzá írott levelekből. Ennek két nyomós okát láthatjuk: egyrészt sokat költözködött életében – országok, sőt földrészek között is (1947: Párizs, 1948: Argentína, 1959: New York, 1988: Miskolc), másrészt pedig valószínűleg nem tulajdonított nagy fontosságot, föltétlen megőrzendő értéket a leveleknek. Még egy harmadik, a Szalaynak írott levelek elkallódását-eltűnését erősítő ok lehet az is, hogy esetleg a hirtelen elvált leányának a pánikszerűen elhagyott New York-i lakásában maradhattak. Ez csupán feltételezés, de talán nem alaptalan.

Konecsni és Szalay első, Szalay számára életre szólóan megjegyzett találkozása nem személyesen, hanem egy pályázat keretében zajlott. Történt ugyanis, hogy a *Zászlónk* rajzpályázatát Konecsni György (1908–1970) nyerte, Szalay Lajost (1909–1995) a második díjjal jutalmazták.² Ez a találkozás, az ifjúkori művek ütközése életre szóló emléke, mégpedig keserű emléke lett Szalaynak. Ugyanis a *Zászlónk* rajzpályázatának győztesét, Konecsni Györgyöt a faluja, Kiskunmajsa ösztöndíjjal segítette egész főiskolai tanulmányai idején, Szalay azonban ezt nem kaphatta meg Miskolctól. Az esetet Szalay évtizedek múlva is emlegeti, sajtó fájdalommal. A Képzőművészeti Főiskolán azután találkoztak, évfolyamtársak is voltak. Szalay mindig elismerően nyilatkozott a fiatalon őt legyőző Konecsniről és annak tehetségéről.

Az 1969-ből származó, a Konecsni-hagyatékban fennmaradt Szalay-levelek a hétköznapi gondjaiba visznek bennünket: Szalay ithoni kiállításaiba, emberi, művészi kapcsolataiba, azoknak Szalay által hiperérzékenyen fölfogott és interpretált valóságába. Továbbá abba az ellentmondásos honvágyba, hazatelepülni akarásba, ami az odi et amo sajtóosan egyénien megélt ellentmondásosságára irányítja a figyelmünket.

¹ *SümeGI György*: „Tollhegyre venni jólesik”. Szalay Lajos levelezése Domokos Jánossal. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XX. Salgótarján, 1995. 251–272.; *SümeGI György*: Szalay Lajos levelei Kovách Aladárhoz. (Dokumentumok – Österreichische Nationalbibliothek, Wien), Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXIII–XXXIV. Szerk.: *Veres László–Viga Gyula*. Miskolc, 1996. 529–546.; *SümeGI György*: Szalay Lajos argentinai periódusa (1948–1960). Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXIX. Szerk.: *Veres László–Viga Gyula*. Miskolc, 2000. 331.; *SümeGI György*: Híradás New Yorkból (Szalay Lajos és Zajtai Ernő levelezéséből 1960, 1972–73). Herman Ottó Múzeum Évkönyve XL. Szerk.: *Veres László–Viga Gyula*. Miskolc, 2001. 393–416.; *SümeGI György*: „Egyetlen dimenzióknak a jelen”. Szalay Lajos és László Gyula levelezéséből (1970–1991). Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLII. Szerk.: *Veres László–Viga Gyula*. Miskolc, 2003. 463–498.

² *Rajzpályázatunk eredménye*. Zászlónk, 1926. április 15. 197–198. „1. Konecsni György (tanítóképző IV. é. t., Kiskunfélegyháza). *Sportbeli kiválóságok* című tollrajz-sorozatában biztos kézzel s nagy rajztudással jellemzi diáktípusait, a kompozíciók, mozdulatok és arckifejezések elsőrangú művészi érzékre vallanak. Övé az első díj; 2. Szalay Lajos (gimn. VII. o. t., Miskolc) ceruza és tollrajzaiban egyéni felfogását juttatja érvényre, a folt-, árnyék- és fényhatás visszaadására törekszik, ami néha az arckifejezések kellő megfigyelésének rovására esik. Övé a második díj.”



1. kép. Konecsni György I. díjat nyert rajzaiból (Zászlónk, 1926. április 15. 197.)



2. kép. Szalay Lajos II. díjas rajza (Zászlónk, 1926. április 15. 198.)

Szalay szinte élet- és művészi pályája rövid foglatát adja e leveleiben. Említi, hogy „az 1956-os események grafikai parafrázisa” milyen hatással volt sorsa alakulására. Kiemelten kezeli életműve csúcsteljesítményét, *Genesis* című rajzkönyvét, amelynek a bemutatásához fontos tanulságként hozzáfűzi a mindkettőjük munkásságát (ez is összekapcsolja őket) mélyen meghatározó szemléletet: „alkalmazott és finom művészet között nincs különbség”. (A finom művészet itt az autonóm képzőművészetet jelenti természetesen.)

I. Szalay Lajos Konecsni Györgynek³

New York, 1969. március 27.

Kedves Gyurka,

Múlt év december 28-án írott és hajó-postán küldött leveled az amerikai dokkmunkások sztrájkja miatt csak most érkezett meg. Igyekszem is megválaszolni még azon melegében.

Nagyon jól esik olvasnom, hogy nem volt igaz az a tüskézés, mintha Ti miattam siettetek volna le a Balatonra. Én egyébként akkor is úgy éreztem, hogy Nektek éleletszükséglet volt a minél gyorsabb kikapcsolódás. Ebben a hitben kerestelek is Benneteket, de Bényi László,⁴ akinek az autóján igyekeztünk Hozzátok, sehogyan nem tudott Rátok akadni. Így aztán szépen visszamentünk – a lányommal – Pestre, ahol elkezdtek történetni azok a „cirkuszok”, amiket én akkor észre sem vettem. Egyszerűen úgy gondoltam, hogy Kerényi,⁵ már úgy öregesen, mint jó magam is, rigolyásan idétlenkedik, és bolhás kutya módján arra vakkantgat, akit éppen oda visz az útja. Még Pogány Ödön Gábornak⁶ is emlegettem, hogy sajnós, Jenő személyeskedő csipkelődéseit nem igen tudom lenyelni. De csak már itt, New Yorkban és leginkább Juci⁷ 68-as látogatása után eszméltem rá, hogy Jenőket valami más piszkálta, mint amit látni hagytak. Lehet, hogy ebben is tévedek, hiszen csak a saját találgatásom, hogy valakik egy bizonyos szerep eljátszását várták tőlem, és én a bemutatón csúfosan megbuktam. A rikács és a vicsorgások csak kifütyültetésem zajai voltak. Nagy általában az összbnyomásom erősen emlékeztetett a *feltámadás Kakucskánra*,⁸ és szinte hallottam a biztató suttogást; kuss csak vissza, szent öreg.

Aprópó, öregség. Láttalak és olvastalak a *Magyar Hírek*ben hatvanadik évfordulód alkalmból. Pár hónap múlva én is követtelek. Számosan üdvözöltek aggastyánságom küszöbén, és én komoly magam elé bámulással hallgattam nekrológjaim előlegeit. Béke ősz hajamra.

Véletlenül születésnapom környékén a New York Times⁹ tizenegy rajzomat közölte vasárnapi irodalmi mellékletében. Eddig még amerikai művésztől is csak egyet-egyet közöltek. Tíz évvel ezelőtt ez a siker pénzre váltható reklámot ért volna. Ma már csak babérka.

Ha már a babérok nál tartunk; remélem tudod, hogy itt is találkozom a neveddel, és nem magyar közleményben. Karácsony táján is láttam plakátodat és a szövegben többszöri említésedet egy angol nyelvű kiadványban, A plakát hatvan – lehet hogy ötven – éve címmel. Téged, képesség és rangod aláhúzásával a szürrealista irányzat képviselőjeként osztályoz. Gondolom, hogy Te is láttad ezt a kiadványt, és nyilván meg is van Neked. Ha nincs; írjál és elküldöm (ha még ráakadok).

³ A Konecsni Györgynek írott Szalay-levelek a művész hagyatékában maradtak meg. A közlésükhöz való hozzájárulást a hagyaték gondozóinak köszönöm meg. Mind a négy Szalay-level géppel írott, az aláírások autográfok, fekete tussal. Az üdvözlés utáni mondatok és a negyedik levél az utolsó bekezdéstől ugyancsak fekete tussal írt autográf.

⁴ Bényi László (1909–2004) festő, művészeti író.

⁵ Kerényi Jenő (1908–1975) szobrász.

⁶ Pogány Ödön Gábor (1916–1998) művészettörténész, a Fővárosi Képtár (1947–50), majd a Magyar Nemzeti Galéria alapító főigazgatója (1957–1980).

⁷ Juci – Szalay Lajosné, szül. Szélinger Júlia.

⁸ A *Feltámadás Kakucskán* című elbeszélés Szabó Dezső műve.

⁹ A New York Timesban nem találtam a közlést.

Hogy vagytok egyébként? Remélem, jól, már ahogy korunk és a korunk ezt megengedi. Gondolom, hogy Zsizi¹⁰ már kiheverte a lábtörést, és ha a télen nem is sielt, ez már nem a 67-es szerencsétlenség következménye volt.

Mi megvolnánk úgy nagyjából, csak a lányunk hiányzik nagyon. De mivel ő jól érzi magát otthon,¹¹ és boldog is, így mi is boldogok vagyunk, ha egy kicsit közvetve is.

Egyébként az én titkos vágyam az volna, hogy Tarnabodon, vagy legfeljebb Egerben csosztorogjak át egy pár évet, de az anyagi körülmények ezt aztán igazán nem engedik meg. Még talán jobb is, ha magamat a megszépítő messzeségben tartogatom, ahogy ez már a látogatásom kudarcából is jól kitűnt.

Persze, nincs azért teljesen kizárva, hogy még egyszer haza látogatok, és akkor jól kibeszélgetjük magunkat húsz egynéhány év külön élményeiről.

Nagyjából ebben maradván, szeretettel üdvözlünk Benneteket:

Juci és Lajos

Innen félig-meddig hivatalosan hazaküldtek vagy 120 Geneziset.¹² Remélem, Neked is adtak belőle. Én legalább is megadtam a nevedet és címedet.

2. Szalay Lajos Konecsni Györgynek

New York, 1969. május 8.

Kedves Gyurka;

Megkaptam a katalógust.¹³ Elegáns, méltó prezentálás. A felsorolt anyagból képzelem, hogy a kiállítás nagyszerű volt. Felemelő érzés lehetett elébe állni egy alkotó élet ennyire termékeny, ilyen nivós aratásának. Felemelő lehetett az a tudat is, hogy a magyar plakátot Te emelted ki a vicinális döcögéséből, és Te helyezted világ-színvonalra. Gratulálok őszinte örömmel és nem is rejtett büszkeséggel, sőt még egy kis hencsérrel is, hiszen az évfolyamtárs és a barát lelkesedésével drukoltam Neked többi haverjeiddel együtt.

Nem nagyon hiszem, hogy egy esetleges beszélgetéssel meg tudtál volna kímélni az otthoni kellemetlenségektől. Értelemmel alig megközelíthető elképzelések formálták azt a kölcsönös előítéletet, ami nyikorgóvá tette a „régvárt viszontlátást”. Egyébként én magam csak itt és inkább csak Jucitól tudtam meg, hogy valami nem igen stimmel velem. Az okokat csak sejtem, de annyi ellentmondással teltve, hogy már nem is akarom elemezni tovább. Meg nem is igen érdemes, hiszen hazamenni már nem igen lesz kedvem még egyszer.

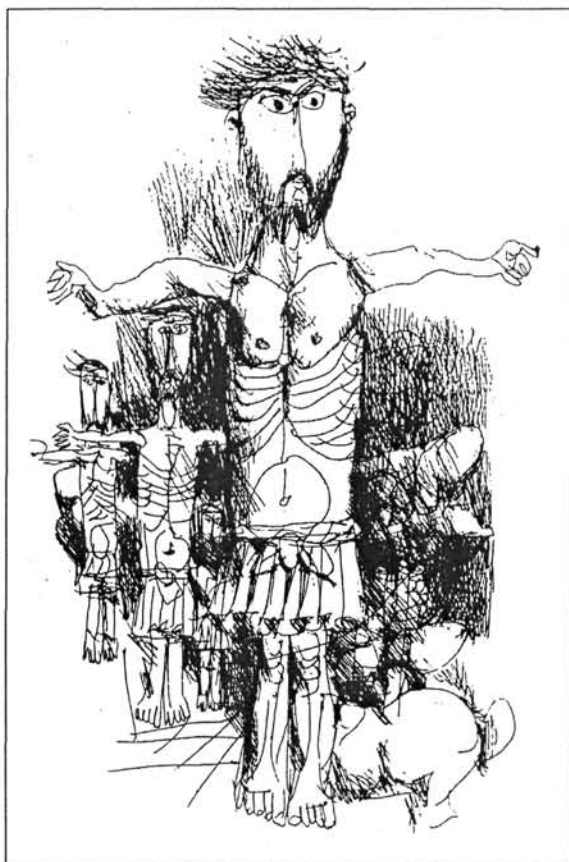
Persze, ezzel Tarnabodot is elfújta a szél. Tarnabod az én esetemben, ha talán romantikával is, de mindenképpen időzöjel nélkül értődik, mert nekem nem fogalom, nem csakazért is pótvízsga. Egyszerűen: határtalan boldogságom földrajzi helye. Ott voltam gyerek, ádleri minderwertigkeitsgefühlre ingerlő minden ok nélkül. Nagypám a falu első gazdája volt, bádogtató háza ma is áll a falu közepén. Anyai ágú rokonaimé volt a bodi határnak majdnem a fele. Csak nálunk és a rokonainknál voltak béresek, aratók, feles bérlők. Istállónként húsz-harminc szarvasmarha, hat-nyolc ló, két-három ökrös-iga. Bár gyenge voltam, de a jószágörzést rám lehetett bízni, iskolában pedig (osztatlan volt) a nálam idősebbeket is kenterbe vertem. A rajzolás miatt aztán egyenesen garabonciás félének tartottak. Tehát nekem igazán nem kellett volna soha, most meg aztán még úgysem, megmutatni, hogy ki vagyok. Sem a rokonaim, sem a barátaim. Juci meg éppen nem tudták megérteni az én ragaszkodásomat Tarnabodhoz. 1933-ban lementem a búcsúra, 1935-ben a szó szoros értelmében elzavart a nagypám. Ha nem teszi – Isten tudja –, tán még most is ott volnék. Senki nem csavargott annyi helyén a világnak mint én, és nincs senki, aki annyira egy helyben ülő volna, mint én. „Fészekrakó” vágyam is volt mindig, szörnyű is, hogy fészek nincs, csak kismadár. Repked is ide-oda, mint az apja. Hát ennyi Bodról.

¹⁰ Zsizi – Konecsni Györgyné.

¹¹ Szalayék lánya, Szalay Klára az 1968/69-es tanévben a budapesti Képzőművészeti Főiskolán tanult.

¹² *Genesis*, a graphic interpretation by Lajos Szalay, bev.: David H. C. Read. Madison Avenue Church Press, New York, 1966.

¹³ A Műcsarnokban 1968-ban rendezett gyűjteményes Konecsni-kiállítás katalógusáról lehet szó.



3. kép.
Konecsni György: Egy kőszobor állt
előttem, valami régi isten.
Milyen kicsi és torz szegény,
1967. monótipia, 19,5x20,5 cm



4. kép.
Szalay Lajos: Kiűzetés 1966
(Genézis. New York, 1966. 44.)

Elküldtem a címedre két könyvet a plakátról. Mindkettőben benne vagy. Fogadd nekem örömet okozó ajándékként. Küldtettem egy *Genezist* is. Nyilván heteket fog igénybe venni, míg megkapod.

Egyébként megvolnánk. Öregesen talán, és néha nyikorgó egészséggel, de a döcögés még megy. Azért mégis sokat rajzolkodok, de ez nekem soha fáradságot nem okozott.

Még egyszer gratulálok a kiállításodhoz, és ha nagyobb sikert már nem is lehet kívánni, továbbiakat még kívánok.

Levelemmel egyidőben feladtam Neked szintén légitóstán egy csomó dolgomat, hogy nagyjából láthasd, miket csináltam, mióta kuncsorgásra ítélttem magam. Majdnem minden rajzom megrendelésre készült, amiből sokat bevettem még a *Genezis*be is, mert azt akartam bizonyítani, hogy alkalmazott és finom művészet között nincs különbség. Egyébként talán éppen ezért, ha dolgoztatnak, jól meg is fizetnek; 275 dollártól 1000, ezer dollárig darabonként. A Bell-rajzokért – a kettőért – a 800 dollárt –, mivel nagyon gyorsan dolgozom mondhatom nyugodtan, ha van munkám, 2-300 dolláros órabért kapok.

Május 28-án fogják leleplezni egy 180x200 cm-es reliefemet¹⁴. Már szobrászatra is rávetemedtem. Úgy kell nekik.

Mivel az Amerikából elvárt hengegésnek is eleget tettem, zárom leveletem, szeretettel üdvözlünk Benneteket

Juci és Lajos

3. Szalay Lajos Konecsni Györgynek

New York, 1969. június 26.

Kedves Gyurka,

Ha eddig nem kaptatok meg a könyveket, akkor már biztosan elvesztek. Mindenesetre, írd meg, de leginkább azt, hogy az előző levelemben küldött nyugtaféle megérkezett-e Hozzád, vagy „kiesett” a borítékból. Ahogy válaszodat megkapom, nyomban feladom a könyveket újra, de most már ajánlva.

A *Genezist* nem én küldtem. Egy amerikai vállalat 120 példányt megvásárolt a kiadótól, és hazaküldte a listáján szereplő kiváló magyaroknak. Ha kaptál *Genezist*, ők küldték, én csak a neved mondtam be, de úgy emlékszem, már rajta voltál a névsoron.

Jól esett olvasnom, hogy rajzaim tetszettek. Részben válasz volt arra az észrevételeddre, mintha én még dollárért (pénzért) sem igen rajzolnék megrendelésre. Valójában minden, amit küldtem, megrendelésre készült, még a *Genezis* sok rajza is először mint gyógyszer-reklám látott napvilágot. Rajzaimban csak az a szokatlanság a félreérthető, hogy én a magam kedvére és a megrendelő kedvére egyforma kvalitást és szeretetet teszek a munkába. Nem igen hiszem – az én skálámban persze –, hogy alkalmazott és szabad művészet között különbségnek kell lenni. Én egyébként a magam kedvére is valami szolgálat, kötelem, religio formájában rajzoltam mindig – innen ered a rajzaim szememre vetett „ünnepélyessége”. „Szalaynak még az aktjait is be lehet tenni akár katolikus templomba is”, mondta itt egy art director. Ez a kötődés=religare az oka annak is, hogy annyira állandó a stílusom, és ez az oka annak is, hogy miért nincs repülőgépem. Nézd csak meg a *Who's Who in Graphic Art*-ot. 400 egynéhány művész között még a reklám-katolikus Dalit is beleértve, csak tőlem szerepelnek vallásos rajzok. Ezek aztán le is lőtték az én repülőmet Boforenál magasabbra hordó viszolygással. Hát így a repülőgép, a kedvemre való rajzolás és a selyemfűség egy toll alatt.

Hogy megérts, szemléletességért Adyhoz kell fordulnom; ő a *Krisztus kereszti az erdőn*-ben nem említi meg a kalapját, pedig hisz, én pedig nem hiszek, de keresztet vetek minden feszület előtt, mert úgy tanultam az örökéltű hatezerévesektől, hogy a vallás még akkor is jó, ha már csak

¹⁴ A *Hungary 1956* című bronz domborművéről (156x200 cm) van szó, amit 1969. június 1-jén avattak föl (Freese Park, Norwalk, Connecticut, USA). A Györfi Sándor szobrászművész elkészítette dombormű-másolat a miskolci Szalay Lajos művei című állandó kiállításon 1998 óta megtekinthető (Petrő-ház, Hunyadi utca 12.)

mások hisznek benne. Így kissé közvetve leboforoltam a mégegyszeri hazautazásomat is. Értesz, ugye? Ebben maradvány,

szeretettel üdvözlünk Benneteket: Juci és Lajos

Nagyon, de nagyon szerettem volna hazamenni, de bizony sok körülmény ellene van ennek a szándékomnak. De meg a 67-es látogatásom visszhangja is annyira lehangoló volt, hogy jobbnak látom, ha egyelőre várok egy újabb vizittel. Juci otthon volt három hétig, és ő sem lelkesedik az én újabb látogatásomért. Talán jövőre, ha Isten éltet.

Ha csak azért nem írnál, mert féltesz a silabizálástól, hát itt a próba, hogy már csak a saját ákom-bákomom miatt is hozzászokhattam a hieroglifák böngészéséhez. Minden sorod öröm nekem, és nagyon jólesik olvasnom a leveledet. Hisz 40 éve kb., hogy ismerjük egymást. Így hát csak írogassál nyugodtan, ha éppen kedved szottyanna rá.

Mégegyszer szeretettel üdvözlöl

Lajos

Levelem esetleges kuszáltságából ne következtess semmi egyébre, csak arra, hogy még nem igen találtam meg a protokollját a sanda-mészárosú beszédnek és írásnak. Még sokszor oda ütök, ahova nézek.

4. Szalay Lajos Konecsni Györgynek

New York, 1969. június 29.

Kedves Gyurka:

Végre, hogy megkaptad a könyveket. Igazán örülök, mert már csak az egyiket tudtam volna elküldeni; a másikat nem találok a könyvkereskedésekben. Jól esett kellemesen csalódní mindkét oldali postákban.

Juci valóban Pesten volt három hétig, de még rokonokat sem látogatott. Egész idejét a leányunkra fordította, akit időnként ellenőrizni kell és rendbe rakni.

A hazamenés bizony egyre inkább csak vágy marad már, mert a körülményeim mind jobban elsodornak. Dióhéjban elmondom a történetemet, hogy körülbelül megértsd, vagy legalább megérezd az akadályokat. 1948-ban Párisban úgy lefogytunk Jucival együtt, hogy szinte orvosi tanácsra olyan helyre kellett mennünk, ahol fekete piacon kívül is lehet jól táplálkozni. Az egyetlen hely, ahová befogadtak akkoriban idegent, a gyarapodni vágyó Argentína volt. Ott nagyjából ment is volna minden, de az 1956-os események grafikai parafrázisa ellenem hergelte a radikálisokat, és kínos huzavona után (lakásomból rendőrileg kivettek – háztulajdonos radikális –, fizetésemet nem folyósították – rektor radikális) idejöttünk (ahol mindenki szintén radikális, radikális = liberális = ?). Itt is ugyanannak a liberális klikknek a hatására elég hamar bojkott alá kerültem. A bojkott elleni harcokban múltam szégyenletes tisztaságának a jogán aztán egy-két kemény pontban leradikáltam öliberálásukat, és a szó szót követ alapú lavina el is temetett, nagyrésztben hála az emigrációnak is, amihez fogható csajvalék szemetet nem látott a világ.

Hát, most már eléggé világos lehet Előtted a helyzetem. Ehhez még ráadásul tavaly kicsűszott a kezem alól egy emlékműrelif is, ami a már említett témakörből való. Több magyarázat felesleges is.

A rokonaim is, apám, aki 87 éves, anyám, aki 79, az öcsém, mind valami áruló félének tartanak (hozzájuk képest megint a másik oldalon vagyok, amaz időben meg ezen az oldalon szidtak). Ez is fárszt már, és egyre jobban visszazálok magamba. De meg a helyzetem a szakmában. Bármilyen becsületes voltam is, azért a magyar rajzolásban letettem egy két alapvető vonalat, és mégis a nagyon fonnyadtka elismerés mellett lendületesebb méltatásomat csak suttyomban hallottam otthon is, mint mikor valaki csotrogány feleségét mutogatva az utcán, csak alattomos éjszakákon meri szerelmét ellihegni a remek csajnak.

67-ben azzal a nem is nagyon titkos szándékkal mentem haza, hogy előkészítsem végleges hazamenésemet. Ti is tudjátok, milyen siker ganézza le a tervemet. Nem az új világ volt az, ami nekem támadt, hanem a régi, polgári mohóság, pénzért, egy kissé jobb falatért dúló kíméletlen csörtetés. Új cégér alatt a mi szakmánkban (az egyetlen hely, amit ismerek) ugyanazt a klikkrendszerrel láttam, mint a Gresham-asztal idejében, csak talán modortalanabban. Kínos, szégyenletes

cirkuszt csináltak a TV-vel is. Nem én kértem, hogy csinálják, lassan egy évre rá műsorra tűzik 1968. szept., aztán végleg leveszik. Mi ez? Értem én, azért és éppen azért. Te meg ezt érted.

Most szeretnék én kérni Tőled valamit. Emlékszel, a *Zászlónk*-ban, 1926-ban megjelentünk. Én szeretném újra látni, mint annak a bizonyítékát, hogy én csak valamivel jobban rajzolok, mint akkor, de ugyanabban a szellemben. 67-ben kerestem, de nem tudtam ráakadni; gondolom, Neked megvan.

Levelezel e még Gábor Pállal?¹⁵ Igazán kedves emberek lennének, én nagyon megszerettem őket, persze nem mindig értettem meg, hogy miért gyűlölik annyira azt az országot, ahol mégis csak a legtöbben maradtak meg, hiszen ő maga is a Horthy-Magyarországon, mikor én nem tudtam jól keresni, éppen olyan jól élt, mint az új világban vagy Párisban. Sajnos, a panaszt kisajátították maguknak, és ha valaki levágott lába helyett nem az ő tyúkszemüket nyarvogja, rögtön megbántódnak. Idősebb fia ellenünk érzett vad gyűlöletében magyarul sem akar érteni.

No de már nem is csatangolok jobbra-balra ugyanazon a sárgavirágú mezőn; minden csokor, amit összegyűjthettek egyforma, nem árvalányhajas, csak árvamagyaros bokréta. És halott szagú, mint a novemberi temető.

Szeretettel ölelünk Benneteket
Juci és Lajos

„THERE IS NO DIFFERENCE BETWEEN APPLIED AND FINE ARTS”
LAJOS SZALAY'S LETTERS TO GYÖRGY KONECSNI
(1969)

The first, never forgotten meeting between Konecsni and Szalay occurred on the occasion of an art competition. György Konecsni (1908–1970) won the drawing contest announced by the journal *Zászlónk* in 1926, while Lajos Szalay (1909–1995) came second. This meeting, the clash between their early artwork, turned into a lifelong bitter memory for Szalay. György Konecsni, the winner of the drawing contest announced by *Zászlónk*, was supported by a grant from his hometown (Kiskunmajsa) during his studies. Szalay had no such support from Miskolc. Szalay brought this up for many decades. They met at the Academy of Fine Arts, where they were fellow-students. Although Konecsni had beaten him, Szalay always spoke with appreciation about him and his talent. Szalay's letters from 1969, part of Konecsni's bequest, offer a glimpse into daily problems: Szalay's exhibitions in Hungary, his personal and artistic relations as perceived and interpreted hypersensitively by him. And, also, into the paradoxical nature of his homesickness, the desire to return to his homeland and the inconsistent, *odi et amo* nature of this desire.

Szalay virtually encapsulates his life and artistic career in these letters. He mentions the impact of the „graphic paraphrases of the 1956 uprising” on his life. He accentuates the pinnacle of his graphic art, *Genesis*, a unique collection of drawings, and in his comments on this work, he emphasizes the approach, which shaped (and linked) their work: „there is no difference between applied and fine arts”. („Fine art”, in this sense, is obviously autonomous art.)

György Sümegei

¹⁵ Gábor Pál (1913–1993) belsőépítész, alkalmazott grafikus, tipográfus. 1956-tól Párizsban tipográfusként, grafikusként dolgozott.

CSABAI KÁLMÁN FESTŐMŰVÉSZ LEVELESLÁDÁJÁBÓL

SÜMEGI GYÖRGY

Csabai Kálmán (1915–1992) festőművész a budapesti Képzőművészeti Főiskolán Benkhard Ágost növendéke volt. Az 1936/37-es tanévben a középiskolai tanárjelöltek, tanári szak címszó alatt találkozhatunk a IV. évfolyamra beiratkozott Csabai Kálmán nevével, ugyanazon tanévben a festészeti szak rendes hallgatói közé jegyezték be az V. éves Szalay Lajos,¹ csak az első félévre beiratkozottként.

Szalay Lajos (1909–1995) és Csabai Kálmán először a miskolci művésztelepen találkozhattak, majd a Képzőművészeti Főiskolán. A személyes szimpátián túl erős kötelék, összekötő kapocs volt a számukra közös mesterük (Miskolcon és a Főiskolán is), Benkhard személye, meghatározó szellemisége, osztályainak szabad, egymás munkáját inspiráló („zseniketrec”) jellege. Csabai írásban is megfogalmazta mindazt, amit első közös iskolájukról, a miskolci művésztelepről tudott (A művésztelep története, Művészet, 1973/12. 6–7.).

Csabai a főiskola után Miskolcra került – magam a Kossuth Gimnáziumban gyakorló tanárként találkozunk vele 1970-ben –, évtizedekig tanított és jelentősen kivette a részét a művészeti ismeretterjesztésből is, miközben alkotóként főleg csendéleteket és tájképeket mutatott be kiállításokon.² A miskolci művésztelep létrejöttkor a városi közigazgatás vezető testületeiben volt szava és befolyása arra, hogyan alakuljon, hogyan létesüljön az alkotótelep, és kiket hívjanak meg. A sok közös élményt őrző ifjúságuk mellett ez volt a következő erős kapocs Csabai és Szalay között, mivel a fiatalságát Miskolcon töltő Szalay már az 1970-es évek elején haza (és elsősorban) Miskolcra szeretett volna települni (édesanyja és édesapja is ott élt), ám ez sokféle óvatosság és bizonytalanlankodás után csak 1988-ban következett be.

Kettejük levelezéséből a Csabai Kálmán özvegyénél³ megmaradtak kapcsolatuk jellegébe és Szalay életébe, határozott, néha sarkosan megfogalmazott ítéleteibe engednek bepillantást. A többi, Csabaihoz írott Kondor Béla- (1931–1972) és Majthényi Károly- (1914–1980) levél színezi és árnyalja az ő kedves, közvetlen, mindig segítőkész egyéniségét, művésztársak iránti kollegiális viselkedését.

1. Kondor Béla Csabai Kálmánnak

Kedves Kálmán,

távollétedben ismét lent voltam litografálni. Madách-illusztrációkat csináltam.⁴

Úgyhogy kb. 40 napig lent voltam. Ezért egyidejűleg feladok 200 Ft-ot a címedre lakbér gyanánt.

¹ Az O. M. Kir. Képzőművészeti Főiskola Évkönyve 1936–1937. Szerk.: dr. Ferenczy József. Bp., 75–76.

² Csabai Kálmán (1915–1992) Emlékkiállítás. Miskolci Galéria, 1993 május–június. Katalógus. Bevezető: dr. Végvári Lajos. Miskolc, 1993.

³ A levelek közlését Csabainé Németh Évának köszönöm meg.

⁴ 1968-ban készültek Kondor Béla Madách-illusztrációi.



1. kép. „A Főiskola miskolci művésztelepének felső épülete”
(Az Országos Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskola Évkönyve 1934–1935.
Szerk.: dr. Ferenczy József. Bp. 1935. 51.)



2. kép. „Plein air munka a Főiskola miskolci telepén” (Az Országos Magyar Királyi
Képzőművészeti Főiskola Évkönyve 1934–1935. Szerk.: dr. Ferenczy József. Bp. 1935. 51.)

Kedves Feleségedet tiszteltetem. és küldök neki egy fényképet a cicáról. Aki végül is a Timi névre hallgat, és néha oda is jön, ha hívják.

üdvözlettel és kézcsókkal
Samu

2. Kondor Béla Csabai Kálmánnak

Kedves Csabai-család,

szerencsésen hazaérkeztem, cicástól. Egész úton csendben maradt. Nálunk nagyszerűen érzi magát. Csináltam neki cuclisüveget, nagyon issza a kakaót. Egyébként egy nappal tovább maradtam lent a telepen, és a tejesüveget nem vittem vissza nektek.

A cica a keresztségben a CÉRNA(-farkú) nevet nyerte, de nem hallgat rá.

Kézcsók és üdvözet
Samu és
Kicsi → (Kakaó)

3. Szalay Lajos Csabai Kálmánnak

Paris, 1971. XII. 28.

Kedves Kálmán!

Igazi karácsonyi ajándékot hozó leveledet megkaptam. Köszönöm, bár a legmeghatottabb köszönet sem lehet arányban szíves és hathatós közbenjárásoddal.

Miskolc város megtisztelő meghívását kitüntetésnek veszem, és lelkesedő örömmel el is fogadom.

De kötelességemnek tartom mind a város iránt, mind Feléd, hogy a következőkről értesítselek Benneteket.

1.) Nem Miskolcon születtem, hanem a Zemplén megyei Órmezőn, ahol édesapám 1909-ben kihelyezett állomás-felvigyázó volt. Hat hónapos voltam, mikor visszajöttünk Miskolcra, ahol szüleim megszakítás nélkül azóta is laknak. Miskolcon jártam elemibe, és ott is érettségiztem a Fráter Györgyben 1927-ben. 1932–33-ban tényleges katonai szolgálatomat is Miskolcon, a Rudolffban töltöttem. 1924–25-ben Balogh Józsefnél, 1925–26-ban Muhits Sándornál tanultam rajzolni, majd 1926 nyarán Benkhard Ágoston „felfedezett”. Miskolcon szerepeltem kiállításon először, 1919-ben vagy 20-ban a háborús gyermekrajzok kiállításán, és 1926-ban a Művésztelep kiállításán. Ekkor két rajzomat meg is vette a város egyik magasrangú tisztviselője, akinek egyébként nagy csalódást okozott a „művész úr” taknyos kora. (Szeretném ezt a két rajzot viszontlátni 45 év után.)

2) 1972 őszén, szeptember, október vagy november hónapban a budapesti Nemzeti Galéria 5 teremben kiállítja 200 – felében a Galéria tulajdonát képező – rajzomat. A kiállítás megrendezésével dr. Fehér Zsuzsa művészettörténészt bízta meg a Galéria.

Tehát, ha Miskolc város a fenti két körülmény ismeretében is fenntartaná a meghívást, akkor:

1972. június 15-től augusztus 15-ig dolgoznék a művésztelep grafikai műhelyében a tapolcai szoba igénybevételével. Nem ismerem pontosan a magyarországi művészeti viszonyokat, de azt észrevettem, hogy Pest és a vidéki városok között bizonyos versengés van, ami miatt egy kiállító elsőbbsége fontos körülmény lehet. Mivel Miskolcon leginkább grafikát csinálnék, az anyag reprodukált természete miatt egy időben két helyen is szerepelhetne. De ahhoz is lesz elég egyedi rajzom, hogy két kiállítást egy időben megtölthessek a már otthon lévő, a nálam már kész vagy készülő anyagból. A kérdés tehát csupán a versengés (ha egyáltalán van ilyen) dekoruma szempontjából jelentős. De ebbe én semmiképpen nem szólhatnék bele úgyszemint. De megértenélek Benneteket, ha Pesttel egyidőben vagy Pest után másodiknak már nem érdekelné Miskolcot a kiállítás.

De ha mégis, akkor természetesen feleségem és leányom is lejönnének Magyarországra, bár az ő elhelyezésüket külön is meg tudnánk oldani. Igaz, jobb volna talán együtt, de ez teljesen másdrangú jelentőségű. A fontos az én miskolci, hatásos munkafeltételem lenne.

Mivel Miskolcon már nem igen tudják ki vagyok, az esetleg mégis megrendezhető kiállításom vagy vitrinben vagy fényképnagyításban a falon bemutatnánk a „híremet a világban” Párizs, New York, Washington, München, Buenos Aires, Tokio, Miláno, Svájc, Mexico, Montevideo,

U.N.E.S.C.O. stb. kritikáit és ismertetéseit. Ezt alkalomadtán megbeszelnénk dr. Végvári Lajossal, akinek szíves közreműködését előre is köszönöm.

Azt hiszem, nagyjából az egyenlőre megválaszolható megválaszoltam. További levelezés a töletek jöhető kérdésektől függ.

Még egyszer nagyon köszönöm szíves közbenjárásodat.

Szeretettel öllelek

Lajos

4. Szalay Lajos Csabai Kálmánnak

Paris, 1972. V. 19.

Kedves Kálmán;

Talán már tudod is, hogy a miskolci kiállításom augusztus 15-től szeptember 1-ig lesz. A pesti pedig előtte; július 9-től augusztus 5-ig.

Ezek miatt a dátumok miatt és feleségem szabadságának az eltolódása miatt Miskolc vendégszeretét július 17. hétfőtől – augusztus 31. csütörtökig, vagyis 46 napig szeretnék igénybe venni. (Leányom nem jöhet)

Én már június 1-jén Pesten leszek, és majd onnan felhívlak telefonon. Ide már hiába írnál, mert leveled nem találna itt.

Kimerítő tájékoztatásodat, amit visszaérkezésem után kaptam meg, nagyon köszönöm.

Feleségednek kézcsókomat küldöm

Téged szeretettel öllelek

Lajos

5. Szalay Lajos Csabai Kálmánnak

Paris, 72. nov. 3.

Kedves Kálmán

Hát, ahhoz képest, hogy „nagyon rossz” levélíró vagy, igazán kitettél magadért. Nyolc oldal testvérek között is derék dolog.

Menjünk hát keresztül sorjában a leveleden.

Először is gratulálok kiállításod erkölcsi és anyagi sikeréhez. Jogos érdemmel érdemelted mindkettőt. A dolgaidban való igyekezetért szinte még meg is bocsájtanám Végvárinak egyéb helyen elkövetett idétlenkedését.

Mert valóban jó ízlés ellen való, ha egy esztétikus szinte kizárólag a saját felesége dicsőségéért jövette magát a világra. Még most is fanyalogva gondolok vissza arra a kínos félórára, amikor bárgyú mosoly kíséretében kellett végignéznem a hölgy rajzait. Előkészület nélkül estem bele a félszeg helyzetbe; mivel nem tudtam hogy a feleség „művész”, a dilettánsoknak járó nagyapás jóakarattal nyámnyogtam keresztül a kényszer kiállítást. Jószerint csak akkor döbönt le bennem a húszfilléres, mikor a múzeumban találkoztam egy új alkotással. „Jelenlévőkről nem beszélünk” morogtam a vezető Végvárinak, és ezzel csak a szaporulatot egyébként már észre sem vevő ellenségeim számát növeltem. De talán nem is kellett már ellenséggé tennem; Fehér Zsuzsa véleménye szerint Lajosunk ténykedése kiállítással kapcsolatban nem menthető hanyagság helyett inkább elismerést érdemlő telitalálat volt egy jól célzó ellenségnek. A vár felé – pesti és diósgyőri vár – Benedek felé és Feledy felé egyaránt szolgálat volt, hogy olyan rosszul szolgálta a kiállításom ügyét.

Persze, más gesztenyéket más-más tűzön kellett sütögetni, és itt a kapkodó kezek özönében az ő praclijára is rá-rácsapnak. Az itt felmerült ellentétek kimenetelét nem látom tisztán. Tisztán csak egy dolgot látok, Végvári csak addig lesz hasznos Miskolcnak, amíg ő Miskolcból a maga és még inkább a felesége részére hasznot tud kicsikarni. Ez magában még nem lenne baj, koordinált két érdek összeférhet egy közös haszonban. A baj akkor fog kezdődni, ha Végvári a saját érdeküket Miskolc érdeke ellen akarja elérni.

De azért Miskolcot mégsem félted. Vagytok Ti ott elegen, akik meg tudjátok védeni a város érdekeit még oly dörzsölt esztéták ellen is, mint Végvári. Végvári harcokban egyébként is mindig erősek voltunk, és ha előfordult, még a svábok ellen is.

Már a miskolci művészek acsarkodása komolyabb probléma. Különösen komoly és veszteségnek számítható Feledy esete. Feledy nagyon tehetséges művész. A Dózsa-kiállításán – bár a témához semmi köze nem volt – messze a legkiválóbb mű a Feledy litográfiája volt. Ha a „Napjaink” októberi számában a rajza kissé rideg, és talán üres is volt, nem lehet letagadni az ihletre és tehetségre valló grafikai rangot még attól a kalligráfiától sem.

Talán, ha a város a Te közbenjárásodra és Bárczy nyomására valami olyan rangot adna Feledynek, amit ő megérdemelni vél (és meg is érdemel), akkor a sértett hiúság ártalma helyett egy jogos és mások által is elismert önérzet hasznos lendületét kapná vissza Miskolc ettől az – ismétlem – nagy művésztől.

Persze, jobban kellene ismernem a körülményeket, és jobban kellene ismernem Feledy természetét is ahhoz, hogy a kérdésben tiszta véleményem lehessen. Az biztos, hogy ő minden művészeti kérdésben a saját szubjektivitását követi. De ezt teszi, mert csak ezt teheti, minden művész is. Ezért lett volna jó Végyvári, aki mint művészettörténész, ha szubjektív is, de szubjektivitása transzcendens (más szubjektivitásokra is érvényesen transzcendáló). Sajnos, Végyvári szakmai transzcendenciáját egy személyre szűkíti a felesége. És akkor Feledy maga dugájába dőlt szubjektivitása már többet ér, mint Máger Ágnes szintén maga határú, de férje svádájával hatásosabbá tett szubjektivitása.

Ahogy eddig és innen látom a helyzetet, csak két módon lehetne a problémát hirtelen elintézni:

Egy: Hogy Tóthot megszállná a szentlélek, és a rangjához ereje is és felkészültsége is támadna hirtelen.

Kettő: Hogy Te kerülnél Tóth helyére. De sajnos a Tóth állásában a többi kulturális ág (zene, színház stb.) Neked sem engedne sok időt, hiszen Te még a saját alkotó munkáddal is el lennél foglalva.

Maradna még megoldásnak, hogy a Képzőművész Szövetség helyére kerülő Képzőművészeti Szaktanácsban döntő rangot kapnál. Mivel a művészek, Feledy és követői – nem igen vennének részt eleinte a Szaktanács gyűlésein, Neked módod lenne egy időn keresztül olyan intézkedéseket tenni, amik végül is a művészeket a Szaktanácsban való teljes bizakodásra bírja. De ez – ismételtelen – olyan komplikált probléma, amit én innen biztosan nem jól látok, és még otthon léve is sok időt kellene a körülményekben tölteni ahhoz, hogy ítéletet, és ne előítéletet formáljak.

És itt eljutottunk hazatérésem problémájához. Juci is és én is alig várjuk, hogy végleg hazatérhessünk. És mikor hazatérésre gondolunk, legtöbbször Miskolcra gondolunk. Legtöbbször, de nem mindig, mert ... mert mindaz a sok erkölcsi és anyagi siker, de azért leginkább az erkölcsi csak Budapesten ért. Te sem tagadhatod, hogy csak Te és Bárczy Béla voltatok igazán mellettem – már a második lépcső – Tóth, Vörösváry, a vármúzeum igazgatónöje, a teljes sajtó – csak annyira mozdult, amennyire éppen kötelezve volt egy kis megmozdulásra. Belenézve abba a ténybe, hogy inkább miskolci vagyok, mint pesti, joggal és okkal várhattam, hogy Miskolcon szűkebb keretek között ugyan, de teljesebb és örömtelibb fogadtatást kapok. Te is tudod, hogy nem így volt. Az akadályok csak hárman voltak. Feledy, Benedek és Végyvári. Csak hárman, de ahhoz elegenden, hogy a tán számosabb, de úgy látszik gyengébb szimpátiát mégis legyőzzék. De még így is szívesebben mennénk Miskolcra, mert talán éppen a ridegebb fogadtatás kényszerítene arra, hogy ne csak haza, de nyugalomba is vonuljak, egy műterem szigetelt csendjében még kisajtolva magamból azt, amire képes vagyok.

A „Napjaink” közölte Pogány Gábor cikkét. Nem az apa megnyitó beszédét, a fiú egy elég gyenge, apától és apóstól (László Gyula) sűgött cikkét. Mivel Pesten is zűr van azért körülöttem – Fehér Zsuzsa akarta a kiállítást, Pogány Ö. Gábor és Végyvári nem. Mégis lett kiállítás és P. Ö. G. nyitotta meg, de még sem maradt ott, mert ... és még sem az ő cikke jelent meg. A kislánytól – aki a Galériában dolgozik – asszony ugyan – Te is hallottad, hogy Benedek kiadta a parancsot. Ellenem. Tehette. Miért? Mert, ahogy írod, minden vezető mellettem volt és van, és mind kivétel nélkül alig várja, hogy hazamenjek. Mire? Mibe? A Benedek szobájába? De azért hazamegyek én Miskolcra. Mert ha Benedek, Feledy, Vörösváry miatt szégyellnem is kell miskolci mivoltomat, azért vagytok otthon egy páran, nem igen többen a párnál, akik között otthon éreztem magam, és

akik között otthon is fogom érezni magamat. Ebben az irányban hatok Jucira is, aki – bár Tapolcán és Nálátok nagyon boldog volt, és aki Bárczyról úgy beszél szinte mint testvéréről, még is csak mást várt Miskolctól a szakma területén. Tehát hazamennénk, és leginkább Miskolcra. De meglesz-e a lakás?

Egyébként úgy tervezetek, hogy a jövő tavasszal – itt március végéig lehetek – még átme-
gyek Magyarországra és Miskolcra – mielőtt visszamennék New Yorkba, ahol 1974 márciusáig
szándékoznánk maradni.

Sajnos, Amerika párizsi követségén a nyugdíjakat intéző osztályon azt mondták, hogy Ma-
gyarország nincs rajta azon a listán, ahova Amerika kifizeti a nyugdíjat. Lehet azonban, hogy a
nemrég megkötött barátsági szerződés Magyarország és Amerika között kiter erre a problémára is,
és számomra kedvezően intézkedik a kifizetésről.

Én is alig várom, hogy újra beszélgethessünk. Ha a taligád elromlott, és addig újad nem
lesz, legalább a csavargás helyett is beszélgetni fogunk. Addig is és a még közben váltott levelekig
szeretettel öllelek

Lajos

Lillának kézcsókomat küldöm. Elkövetkezendő vacsorákra számítva megkezdtem kinnal
töltött fogyókúrám.

Bárczy Bélát öleléssel üdvözlöm.

Építész barátunk nevét elfelejtettem. Címét is. Írd meg mindkettőt, hogy üdvözölhessem.
Levelემig is add át neki üdvözlömetem.

6. Szalay Lajos Csabai Kálmánnak

Paris 72. nov. 28.

Kedves Kálmán,

Közelednek az Ünnepek, és szeretnék üdvözlöketet küldeni egy-két közös ismerősünknek,
akiknek vagy nevét vagy címét vagy rangját nem ismerem.

Légy szíves megírni a vonatkozó adatokat:

Bárczy Béla, Tóth Miklós, az építész barátunk, azután az az úr, aki a párt részéről ott volt
egy külön összejeövetelen, valamint egy másik úr, aki a megnyitóra eljött a párt kulturális bizottsá-
gától. Lehet, persze, hogy nem onnan, hanem valami más nevű és rangú bizottságtól, a szalonnasü-
tő asztal utca felőli oldalán ült.

És ha már ezek adatait megírod, légy szíves a telefonkönyvből még hozzácsapni; Szikra
Gyula nyug. tanár, dr. Fábián Kálmán bíró, dr. Ács Sándor állatorvos és dr. Hamer Endre (lehet,
hogy nem doktor) címét.

Mindent tudó kis noteszemet elvesztettem, és vele együtt az összes fontos címeiket. Ha még
megvolna, nem zaklatnálak ezzel a fáradságot okozó kéréssel.

Reggel öt óra van. Ilyenkor tudom fogni valamelyik magyar állomás adását (pancser a ké-
szülékem). Nem tudod elképzelni, hogy milyen jól esik magyarul is hallani a híreket. Most éppen
cigányzene szól. És a Falurádió.

Itt, Páris egyik előkelő negyedében most nyílt meg egy nagyon szép és nagyon drága magyar
vendéglő a magyar kormány gondozásában. Horpadtra eheti az ember a zsebét, és dagadtra a hasát.
Egyenlőre csak kívülről bámulom, mint gyerek a kirakatot. De azért egyszer csak berugaszkodok.

Hogy vagytok? Remélem, jól, bár úgy hallottam éppen most, hogy elég hideg van otthon.
Egy-hat fok várható Nálátok. Ez itteni valutában már zímankónak számít.

Az autód mozog már? Vagy anélkül kell vánszorognotok? Nyilván ilyenkor nem jársz ki
tájképezni úgysem, és jobban bírod kocsi nélkül, mint nyáron.

Helyi viharok területén mi újság? Tombolnak a szenvedélyek? Végvári tovább pendlizik
Pest és Miskolc között? Felesége ügyében, persze.

Itt minden csendes. Ugyanazt az anyagot látom számtalan kiállítás unalmán keresztül. He-
lyesebben látjuk, mert most együtt csavargunk egy Székely József nevű volt Benkhard növendék-
kel. 24–28 között járt a Főiskolára, egyébként amerikai. Te már nem ismerhetted, mert jóval



3. kép. Csabai Kálmán: *Kiállítás 1941*,
papír, pasztell, 38x33 cm, jelezve jobbra
lent: Csabai Kálmán 1941. (Herman Ottó
Múzeum, Ltsz.: P. 77. 58.)



4. kép. Szalay Lajos: *Modell*,
1920-as évek vége, vászon, olaj, 35x35 cm,
jelezve nincs
(Mgt., Miskolc)

Előtted járt. Mi sok közös osztály- emléken csámcsogunk. A Miskolci Művésztelepen is ott volt minden nyáron, amikor én még gimnazista mivoltomban jártam oda. Még ebből az időből ismerjük egymást.

Semmi újság nincs. Nagyon vágyom Magyarországra. Engem magam is meglep ez a honvágy. Nyilván öregszem.

Mindkettőtöknek minden jót kívánok. Lillának kézcsókomat küldöm, Téged szeretettel öllelek
Lajos

7. Szalay Lajos Csabai Kálmánnak

Paris 72. XII. 29.

Kedves Kálmánék,

hát csak egyre jobban csodállak, Kálmán. Esik vagy fúj, szépen megy a kocsid, vagy félkerékkel az árokban, jól érzed magad vagy nem, Noked szinte mindegy. A dolgotat csinálod. Kalapom le Előtted. Remélem és kívánom, hogy dolgaidd a közeli és távoli jövőben is jobb egészséggel és kevesebb gonddal, bajjal járjanak.

Itt több töredékben sztrájkolt a posta. A felhalmozott hajórakománnyi restanciát a jó Isten kegyelme és a postások szeszélye intézi. Inkább az utóbbi, és nagy része a leveleknek nyilván tűzbe kerül. Hisz a karácsonyi és újévi torlódás még csak növeli a bajt. Leveled az egyedüli, ami Magyarországról érkezett. És az is ma. Bár több dátumra is hivatkozol, pontos keltezés nincs a leveleden, de gondolom, hogy már egy pár hete azért feladtad.

A leányom, Klári a múlt héten eljegyezte magát, és március táján esküsznek. Illik, hogy az örömapa vezesse a lányt, tehát nem sokára visszamegyek New Yorkba. Mellesleg el kell intéznem az útlevelemet és a nyugdíjamat is. 74. február 26-án leszek – ha Isten segít – 65 éves, és nyugdíjas. Ugyan szeretnék 20 éves lenni, sőt, de ha már ettől függ a magyarországi visszatelepédésem, hát csak jöjjön az a 65. év. Aztán persze nem bánom, ha csökönyösen jó pár évig úgy marad.

Olvasom, hogy a művésztelep kezd kacsalábon forogni. Azért megható és érdekes is egyúttal, hogy külön piszkálás nélkül maga az ügy elfeküdt volna szépen, csendben. Valóban ez a foka a precizitásnak nem egy nagyon is aktív temetés eredménye? Kik a sírásók? Ki meri tudni?

Egy furcsa kérdésem van. Azt hiszem, Te megtudhatod a pontos, hazai véleményt a szóbanforgó problémáról. A Vatikán „felfigyelt” a *Genézisre*. Münchenen keresztül tudomásomra hozták, hogy „magas” vatikáni körökben el lehetne intézni, hogy engem a Pápa személyes kihallgatáson fogadjon. De én szeretnék hazamenni Magyarországra.

Nagyon is érthetőnek találnám, ha otthon nem vennék szívesen annak a hazatelepédését, aki a Pápával beszélget. És akkor már inkább Magyarország Pápa nélkül, mint Pápa Magyarország nélkül. Persze előfordulhat, hogy Magyarország nem érzékeny ebben az ügyben. Mivel úgy is ki akarják adni a *Genézist*, talán jól jön propaganda szempontból a könyvnek, ha a legfőbb szakember is figyelemmel kíséri. Persze ez azért egy kényes probléma. De akár az, akár nem: én itt semmi esetre sem tudom azt megítélni. Viszont Neked csak egy érdeklődésedbe kerül, és illetékesek informálnak Téged azon nyomban. Próbáld kitapogatni a véleményt, és a kérdés fontosságának megfelelő szabotossággal értesíteni engem a hivatalos álláspontról. Ismétlem, a legkisebb rizikót sem vállalom, ha ez kockára tenné hazameneteletem.

Végre, sajnos, engem is elérte a nemezis. Helyesebben a „de ez is”. Életemben először megfáztam, és olyan köhögésbe keveredtem itt lázzal egybekötve, hogy csak úgy harsogott a műterem. Már elmúlt minden – 9 napig tartott – de úgy érzem magam, mint aki híres szüzességét elvesztette. És most már ügyelnem kell, hogy meg ne fázzak. Hiába, nem vagyok már stb...

Hallom, hogy Kondor Béla hirtelen meghalt, a felesége pedig megőrült. Azt is hallom, hogy Juhász Ferencnek, a költőnek a felesége öngyilkos lett. Borzasztó hír mindkettő, hisz személyes ismerősökről szól. Csak a nem férge se hullik? Milyen kertészet ez? Ha már a férge senél tartunk, és említetted. Valóban nem tudom megérteni Végvári viselkedését a kiállításom körül. Annyira óvatos, gyáva pacáknak tapasztaltam, hogy biztosan tudom, mindent amit tett, vagy nem tett, felettésemnek szándéka szerint csinálta. Fehér Zsuzsa, Pogány Ö. Gábor és Végvári egy furcsa háromszögesítése voltak egy ellenséges gyűrűnek, alattomos, baráti mosoly háta mögül kivicsorgó marakodás; egyik színtere ennek a késhegyig menő harcnak az én kiállításom volt. Pesten valami csoda megmentett engem a teljes kudarcától, de Miskolcon védelem nélkül áldozatává váltam ennek a pozíció harcnak, amit a három mákvirágnak a személyén túl az ő összeköttetésük harcolt. Politikai összeköttetésük, természetesen.

Én magam személyesen nem voltam fontos. Nyilván szinte sajnáltak is néha, hogy vergődöm ebben a latyakban. PÖG azt hitte, hogy Fehér Zsuzsa túrta őt ki a *Művészet* főszerkesztői állásából (ami lehetséges egyébként). Zsuzsa ekkor exponálta magát erősen az én kiállításom rendezése körül. Tehát itt kell a Zsuzsát megfúrni. A neveltségesen átlátszó szabotázások mögül mindenütt P.Ö. Gábor klikkje buggyant ki. Pogány 1938-óta barátom-féle volt. Most úgy került, mint macska a forró kását. Előkaparta a hullák közül Koffánt, és az egész sleppel fújatta Karcsi körül a harsonákat; a rólam szóló cikkekben is, ahol lehetett, szerepeltette. Ismétlem, Zsuzsa ellen ment minden. A mérleg (és a mérég) nyelvén csúszkált le-fel végbéli gilisztaként, aki szószertint vette az arany-eret és bányász szenvedéllyel szürcsölgette saját hasznára a fel-felfakadt leveket. Benedek, Feledy ellenszenve segítette Lajosunkat manipulálni.

De, Kálmán, miért kellett nekem ebbe belekerülni? Nekem, aki azt hittem, hogy Miskolc meghívott, tehát az ügy szakmai, politikai háttere elintéződött már a meghívás előtt. Te sem tagadhatod, hogy a miskolci kiállítás szégyen volt nekem, szégyen volt a városi tanácsnak. Benedek, Feledy győztek Barczy ellen is, és Végvári egyik fontos eleme volt ennek a győzelemnek. Ne felejtse el, Végvári egy zéró, minden tényleges szám után nullázva operáns eleme a számolásnak. Arra, mint minden öntudatos zéró, vigyáz, hogy elébe ne kerüljön soha semminek; semminek (ez nem ismétlés). Ez szerénysége oka. Téged joggal meglephet, hogy fél évvel az események után

kezdek elmélkedni a törtéteken. Gyanútlanságom miatt valójában csak most kezdenek a húszfilléres levánszorogni. Az ismétlődő kérdésekkel együtt: hazamehetek-e, ha „dicsőségem teljében” ilyen alattomos szennnyel lehetett bemocskolni? Ezek a dolgok nem jelentéktelenek, és nem hiúság kérdése. Az erők, amik ilyen kivédhetetlenül dolgozhattak ellenem a hivatalos szimpátia legmagasabb lendületénél, akkor csukhatnak le, amikor akarnak. És az én koromban egy börtönbe csak be lehet menni, ki már hozzák a hullát.

Kálmán, Te jó barátom vagy. Igazán nem teheted ki a barátodat egy olyan rizikónak, ami ellen semmi védekezés nincs. Valahogy az az érzésem, és éppen utolsó leveled olvasása után, hogy Te is gondolkozol bizonyos rejtélyeken, amik Előttem is egyre homályosabbá válnak, minél több idő telik el otthonlétem óta. A vármúzeum, a képtár, a galéria, Máger Ágnes, Tok Miklós, Végvári, Feledy, Benedek olyan csak befentes által kibogozható csombék, amibe én 26-27 év után csak belefülhatok.

Fehér Zsuzsa, aki szimpátiájáról nyarvog állandóan, de aki jól ismerve a hátteret, soha egy szóval nem tájékoztat engem, éppen úgy bent hagy a homályban, mint P.Ö.G. vagy Supka Magda vagy bárki, aki a művészet hazai üstjében fortyog.

Nézd csak a művésztelep ügyét. Magad is biztos voltál benne, hogy ez már csak adminisztratív rutin kérdése. Lám csak, egyszerre kívül, még csak nincs is.

És most itt van valaki, aki még jól ismerve a körülményeket is tántorog, mert a természetem idegen az ilyen természetű területen. Itt vagyok, aki abban a hitben nevelődtem, hogy becsületes ember nyugodtan élhet, mert a társadalom megvédi a csibészek ellen. És most kívül, hogy csak a csibész számíthat a társadalom védelmére. A becsületesnek úgy kell harcolni, mintha a vadonban élne, ahol csak a vadak vannak megvédve a körülményekben. Mondjuk, hogy ez általános törvény. Akkor is, én 27 éve egy más természetű dzsungel törvényeit ismerem. Ez világos, ugye? Beszélj egyszer ebben az elgondolásban Bárczival, meglátod egyszer csak ő is meghökken. Igen. Szalayt meghívta a város, dédelgettük Tapolcán és Miskolcon, csak a tehetségét nem tudtuk megvédeni a csibészek ellen. Ugye, így van ez, Kálmán?

No elég is ennyi. Az év még mindig elég új, még mindig lehet boldog is. Kívánom is Nektek. Igazán megérdemlitek.

Kézcsók, ölelés
Lajos

Juci címe
Mrs. Lajos Szalay
255 West 98 th.St. APT. 2A.
New York, N.Y. 10025
U.S.A.

8. Szalay Lajos Csabai Kálmánnak
New York, 1973. május 6.
Kedves Kálmán,

Válaszom ugyan késhetne hanyagság miatt is, hiszen elég rossz levélíró vagyok, de most mégis azért hallgattam ennyi ideig, mert nyári tervezetésünkkel kapcsolatban értesülésre vártam. Sajnos, most már biztos, hogy Amerika nem fizeti ki a nyugdíjakat Magyarországra. Mi pedig a rendszeresen érkező dollárok nélkül nem tudnánk megoldani otthoni életünket.

Ezért olyan helyen kell kikötnünk, ahová megkaphatjuk a pénzünket; Ausztriára vagy Spanyolországra gondolunk. Ez utóbbit a már ismert nyelv és a vénasszonyok-nyaránál nem hűvösebb tél, Ausztriát viszont Magyarországgal való szomszédsága ajánlja.

De bárhol is telepednénk le, a nyári hónapokat minden évben otthon töltenénk, ha ezt a hazai hatóságok megengedik.

Két évi párisi tartózkodásom és az ismételt magyarországi látogatások elidegenítettek New Yorktól, amit egyébként sem tudtam megszokni soha. És most már a szakma szempontjából is érdektelenné kezd válni, mert alighogy átvette az irányítást a párisi iskolától, a new yorki iskola is összeomlott.

A két központ összeomlása után a művészet irányítás nélkül maradt, egy szellemi vákuum keletkezett, amit talán most amazon az oldalon kellene kitölteni, és hátha éppen Magyarországon. De miért is ne? A reneszánsz nagy közületi mecénásaihoz hasonlóan otthon hatásos anyagi és erkölcsi támogatást juttat az állam a művészeknek. Igazán nem lenne csodálni való, ha viszont a magyar művészek megszolgáltatnák ezt a páratlan nagylelkűséget, és az említett vákuum irányító kitöltésével rangot, nemzetközi vezető rangot teremtenének a magyar művészetnek. Te tudod, hogy ilyesféle ábrándokat zavarázgattunk a nyáron.

Ha szakmai marakodás, végvári csetepaték ricsaja fel is veri a pesti és miskolci epreskertek álmait, annál jobb. Csak vegye át a helyét a kókadtszundikálásnak a teremtő veszekedés és harc. A Százados úti művésztelep, a rózsadombi kacsalábon forgó műtermek, a vidék, elsősorban Miskolc, csak forrtanak, csak fröccsenjen a szemekbe a fortyogó elmélet, szidás, veszekedés, vicsorgás, mindegy, csak tespedés ne.

Nos, ahogy láthatod is, beszélgetéseinkkel kapcsolatos lelkesedésem megmaradt, és igazán fáj, hogy tervezgetéseinket nem lehet realizálni. Ha nem Magyarországra megyek, akkor nyugdíjam valóban csak nyugdíj lesz, de otthon az innen nyugalomba vonulásom egy újabb tevékenység izgalmas kezdete lehetett volna még akkor is, vagy éppen akkor, ha a miskolci szak- és versenytársak a magas mércével és a piszkálódó marakodással percnyi nyugtot nem hagytak volna. Milyen jó lett volna, nekem való: velem egyhasi szellemi testvérekkel termékenyen marakodni, rangos szájakba való értékes konckokon civakodni. Huzakodhatott volna az Avas alján a miskolci a Miskolcra jöttel vagy a Miskolcra visszajöttel. De mi terveztünk, és a süket körülmények végeztek.

Egyébként jól volnánk. A lányunk férjhez ment egy angolszász hórihoroghoz, és most teljes neve: Mrs. Charles Lockwood Phipps. Nagyon boldogok, mi is, bár bennünk még néha felfelpislog a régi vágy egy magyar vő után. Most aztán igazán meg kell tanulnunk angolul, ha a valószínű unokával majd beszélni akarnánk. Azon kívül, hogy a vönkkel megelégedettek lehetünk, még az a tudat is vigasztal bennünket, hogy rajtunk igazán nem múlt. Hazaküldtük a lányunkat, aki harmadik nyelvét, a magyart (elemit spanyolul, a gimnáziumot angolul végezte) úgy beszélte, hogy alig lehetett vagy lehet észrevenni, hogy nem otthon tanulta.

Már írtam, hogy New Yorkot nem tudom megszokni. Egyre szörnyűbb, egyre veszélyesebb, csúnya, szeméttel borított legrondább bugyra a pokolnak. Dante pityeregve rángatná Vergilius bácsi kezét, hogy vigye innen az igazi pokolba, mert még az is emberibb. Csak a múlt héten szúrtak halálra és kórházra két magyar gyereket – tizenégy évesek – New York kellős közepén, a 86. utca és a második avenü sarkán, fényes délután. Nem is négerék: olasz maffia-csemeték.

Egyre világosabban alakulgat bennem az önéletrajzom. Rajzokkal csak, ami egy tótágas divina komedia lehetne, mert a tarnabodi mennyországban kezdődött, többrendbeli purgatóriumokon folytatódott, és a New York-i pokolba torkollott. És milyen torok. Nemcsak koromtól, de négertől és sötétte rothadt fehérektől fekete torok ez, ahol ő sátáni felsége szinte fehéren ragyoghat. Legalább is, ahogy mi még elképzeltük az antropomorf sátánt. Az itteni aztán igazi, computerfejű, csatornaerű, gázvérű, késvigyorú, autentikus. Még az Isten is csak behunyt szemmel merhet ránézni.

Kipöfögtem magam. Nálatok remélhetőleg a környüállások nem ilyen viharosak. Eltekintve a már szinte kötelező nehézségektől, bizonyára jól vagytok. Itt a tavasz, sőt már a nyár is lasacsakán. Autóddal megint kimehetsz a témára, és festheted örömedre azt, ami mégis csak hoz a konyhára is valamit. Azért ez a boldogság teteje, ha az ember kötelező munkájába beleillik a megelégedettsége is. Ezt akartam volna én is elérni, de sajnos, engem a piac errefelé bojkottál. Másutt is egyébként, de szinte már meg is szoktam. Aránylag könnyen persze, hiszen Juci elég jól keres.

Ezen a nyáron nem tudunk még hazamenni, de a következőn már igen, akárhol is nyugdíjulunk. Akkor majd átbeszélgetjük azt is, ami a leveleinkből helyszüke miatt kimaradt, és tovább fogunk ábrándozgani a magyar művészet talán most el nem passzolható lehetőségein.

Kézcsók, ölelés

Lajos

9. Szalay Lajos Csabai Kálmánnak

Közeledik nyugdíjazásom ideje (1974. II. 26.). Egyesek szerint Amerika mégis kifizeti Magyarországra is a nyugdíjat. Mások szerint nem. Pedig mink oda szeretnénk visszavonulni. De hát nyugdíj nélkül mihez kezdhetnénk otthon. Így keringünk ide-oda a bizonytalanságban.

Hogy vagytok? Levelezésünk nagyon lecsökkent. Nekünk nem igen van írni valónk, velünk semmi nem történik. Talán a Ti éleetek mozgalmasabb. Írjatok. Hisz minket minden nagyon érdekel, ami otthon történik. És különösen Miskolcon, meg a művészetben. Ha ilyesmi otthon még van, mert itt már teljesen kiirtották – a mülábasok, akik futbalozni nem tudnak, de az egészségeseket leparancsolták a pályáról. Még az absztrakt művészet is eltűnt teljesen.

Írjatok. Kézcsók, baráti ölelés

Lajos

A levél egy üdvözlő kártya belső oldalán. Elülső oldalán Szalay Lajos: *Dibujos-Drawings* (Buenos Aires, 1957.) rajzkönyvének '56-os, címlapon szereplő rajza. Hátoldalán fekete tintával írt üdvözlőt: Kellemes ünnepeket és boldog Új Évet Szalay Juci és Lajos

10. Szalay Lajos Csabai Kálmánnak

New York, 1974. november 22.

Kedves Kálmán,

a keltezésből láthatod, hogy ismét New Yorkban vagyok. Bár Párisban egy nagyszerű műtermet kaptam – szinte mintája lehetne a miskolci reméltnek – mégis ott kellett hagynom, sok, külön-külön csak apró-cseprő, de együtt azért nyomós ok miatt. Leginkább az egyre súlyosbodó gazdasági válság zavart haza és a véget nem érő posta-sztrájk, ami teljesen elszigetelt a világtól, Nektek is azért nem tudtam írni eddig.

Ugyan hosszú ideje nem tudok semmit Rólatok, de remélem, Mindketten jól vagytok, és Lilla is hazament már a kórházból.

Mi itt az unoka árnyékában és szolgálatában nyüzsgünk. Egy mosoly vagy egy kis gügyögés, és már madarat lehet velünk fogatni. Ez a dolgok rendje, és másoknál is így lehet. Végvárínál is láthatod, aki bizonyára már négykézláb járó nagyapja lett a saját lányának.

Szeptember óta sok minden történhetett otthon a művészetben és a művészek között. Bár Te nyilván sokat dolgozol – mint mindig –, és a tanítás is nagyon elfoglalhat, mégis arra kérlek, hogy írd. Minderről, de leginkább arról, ami személy szerint is érdekelhet engem, a miskolci művésztelep és az új műtermek állapota és sorsa, az annyiszor átbeszélt remények és tervezetek jelenlegi valószínűsége.

Mindenről írd, amit miskolci és pesti ismerőseimről tudsz. A mi – ez fejedelmi többes – korunkba már a kortársak, de a nem társak is hullanak, peregnék. Nyommal vagy nyomtalanul kiesik egy-egy velünk induló, és a memento mori követ bennünket csukott szemek, befogott fülek résein keresztül is. Szinte jobb, ha ellenkezés nélkül vesszük tudomásul, hogy már mást elért az, amit mi sem kerülhetünk el.

Mielőtt a pesszimizmusból a már úgysem fokozható még rosszabbra kerülne a sor – levelem sora –, zárom is őket.

Kézcsókom Lillának. Téged szeretettel öllelek

Lajos

Juci az unokánál van. Telefonon üzeneti üdvözlését.

11. Szalay Lajos Csabai Kálmánnak

New York, 1975. nov. 17.

Kedves Kálmán,

P.Ö.G. mintha magnóba mondott durvasága azt az érzést keltette bennem, hogy az Otthonnak már elege lett belőlem és ezért senkit nem akartam levelemmel zavarni, pláne még kompromittálni.

Ma érkezett leveled – helyesebben meghívód – hál' Istennek erről az oldalról megnyugtatt, kárt okozás nélkül levelezhetek megint a hazaiakkal.

Mert írni való aztán van bőséggel; különösen a miskolciak számára. Hozzád meg leginkább. Élek is az alig várt alkalommal toll – igazabban – géprepesve. Kezdve kiállításod meghívójával,

ami nemcsak azért okozott nagy örömet, mert a – most kisült, nem létező – bojkottot feloldotta, hanem azért is, mert a már szinte végleg eltemetett honvágyamat újra felélesztette. És még mennyire. Katalógusod képei, a képek címei nosztalgiámnál fogva végigszáguldatták velem a sóvárgott tájakat. Persze, hiába. Haza már nem igen mehetek soha.

És nem csak a P.Ö.G.-től. Gacstól, Csohánytól lenyelni kényszerített gorombaságok miatt. Anyagi helyzetem annyira bizonytalan lenne otthon, hogy állandóan éreznem kellene védtelen kiszolgáltatottságomat; politikai meglepetések, helyi és országos kiskirályok szeszélyei, a szüntelen fúrás és persze, a szüntelen rang-lefaragás is előbb-utóbb távozásra kényszerítené. De akkor aztán már hova? Hiszen a nyugdíjamat is elveszíteném akkor, amikor hazatelepednék, és lehet, hogy örökre. A műteremből is kitérhetne valaki dörszöttebb, meg a munka-alkalmakból is.

A mellékelt spanyol szöveget azért küldöm, hogy Te is láthasd, amikor tanár szerettem volna lenni a Főiskolán, azt nem alap nélkül akartam. Tudok tanítani. Szeretek tanítani. És ha taníthatam volna csak legalább öt évig, a helyzetem otthon jogilag biztosá válhatott volna.

Sajnos, nem volt rá mód. Fehér Zsuzsa olyasmit morgott, hogy nincs szakképzettségem a tanításra. Supka Magda meg arra bukkant rá valahol, hogy ábrázolóból elbuktam. Ilyen ordások ellen aztán kár is igyekezni. Képesítésük és céllal rostált adataik vannak arra, hogy műtörténeté gyalázzák az igaz történetet. Mellékelt curriculum studii szerint más válogatás is lehetséges. Szinte kedvem lenne egy emigráns újságban „megmagyarázni a bizonyítványom”, a kontrák ellen.

Még a P.Ö.G. által hazaárulásnak nevezett emlékmű körülményeit is megszeretném magyarázni: „Jó pénzért lucskosra nyaltad a kapitalizmus fenekét”, mondta az igazgató úr. A „JÓ PÉNZ” jóval kevesebb, mint amennyit az öntő kapott. Az ötször öt láb helyett a kivitelezés végül is hat-szor hét és félláb lett. Mivel én soha szobrászattal nem foglalkoztam, még sebtében meg kellett tanulnom valamelyest ezt a szakmát is. Mérhetetlen mennyiségű plasztilint használtam fel, mert a műteremben lévő rajzokat féltettem a nedvességtől. Az elfogadott terv előtt több más tervet is csináltam időt, fáradságot és zsebemből fizetett anyagot nem kímélve. De szájbaszökken a kérdés, miért is csináltam? hiszen még csak nem is vagyok szobrász. Hát ezért: a magyar események tíz éves évfordulóján a norwalki városi tanács felajánlott a helybeli magyar bizottságnak helyet és jogot egy emlékmű felállítására. Az ajánlást el kellett fogadni. De ki fogja megcsinálni? Előzetes tapogatásnál kisült rögtön, hogy nem is jelentős amerikai szobrász csak a tervért tízezer dollárt kér. A „hivatásos” magyar szobrászok sem voltak sokkal szerényebbek. Ott állt tehát a norwalki magyar közösség egy kínos felajánlással a hozzá való pénz nélkül.

Ekkor jött segítségül Hamza tiszteletes úr egy nálam könnyen beváltható trüffel; nem említve a magas árakat, politikai nehézségekre hivatkozott, mondván: „Lajos, csináld meg ezt az emlékművet, mert nagy a veszélye annak, hogy bárki kapná is a megbízatást, biztosan felhasználná hidegháborús alkalomnak. Vedd ki a fasiszták kezéből a lehetőséget”. Mivel nem tudtam arról, hogy az igazi probléma anyagi, bedőltem az érvnek kénytelen-kelletlen, de leginkább azért, mert tudtam, hogy Hamza – mint most, akkor is – a magyar állam ugyan nem hivatalos, de nagy hatalmú képviselője. Ha tehát az ő kérésére csinálom a munkát, ezt közvetve a magyar állammal egyetértve teszem. Csak jóval később tudtam meg, hogy mi volt az ügy anyagi háttere, mint ahogy később tudtam meg azt is, hogy Hamza otthon ügyesen beárulta az amerikai kapitalizmussal, „sőt kormányal” való együttműködésemet. Hát így esett Nagyidán az emlékmű koronázás. Olcsón kifelé emlékművet, hazafelé ellenem bármikor felhasználható vádat öntettem bronzba. P.Ö.G. elő is rántotta alkalmas időben. Olyan szónoki tűzzel freckelte az adatokat, hogy én biztos voltam benne; vagy magnónak, vagy nyitott ajtók mögé meghívott füleknek szavalt. Jó előre tudta, hogy mikor érkezem, mint mindig, pontosan akkor is. Avatott füleknek szánya még kioktatott az amerikai kétpártrendszer hátrányairól is, meg a háborús uszítás ocsmányságáról aláhúzva gyalázatos szerepemet ebben a „provokációs kapitalista hadjárat”-ban. Mellesleg még azt is szememre hányta, hogy én csökönyösen lipicai lovakat akarok rajzolni, pedig ő és lószakértő barátai időben figyelmeztettek engem, hogy külföldön csak az arab és angol telivérek érdekesek. Nehezen hiszed, ugye? Én is csak alig.

A három melléklet után a francia királyné, aki eddig is becsületes volt, most már annak is látszik. De meddig? Ki tudja, hogy annyi temérdek bíborosból ki fog újra nyakláncot fonnai, naiv lelkeknek való csapdás kertet ásni? És hol lennének a három testőrök? Ebben a metaforában

egyébként minden tótágast áll, az inspekciós bíboros a bíbor-lelkű Fehér Zsuzsa, aki nagyon kérte Supka Magdolnát, hogy engem a hazamenésről beszéljen le. A lebeszélés talán nem látszott elég hatásosnak, be kellett szervezni tehát a főigazgatót, az majd eligazgatja ezt az esetet is. Esetleg.

Megtörtént. Nem kell több szót lekopogni, hogy Te is lásd: jobb kint nekem, mint sehol. Pedig milyen terveket szőttem! A Főiskolán tanítva – Miskolcon székelve, mint Végvári – a magyar rajz ügyében dolgoztam volna. Kiemeltük volna a magyar rajzot a manierizmusból és a hellenizmusból is. Anteusként a miskolci talajból vissza – újra kipattanva, a realitást igazzá érelve, megkedveltettük volna a valóságot magunkkal is, másokkal is. Pihenésképpen le-leszálltunk volna a gyári pokolba is dudálni tanulni. Egyszer-egyszer kiállításon is, meg szavakban is kicseréltük volna ki-ki maga gyűjtötte melódiáinkat, és Nagybányánál nagyobb Miskolc-iskoláját megteremtettük volna. Hogy csodánkra és hasznunkra jártak volna a szomszédok. De mink tervezünk és Zsuzsáék végeznek.

Azért kétségsbe esni nem kell. Lám, Szentendrén, vagy helyesebben Bálint Endrén – szent is, ahogy bibliájából látom – ötven éve mindig ugyanúgy új iskola virágozik, sőt tulipánzik, himbe hámozva Kornistól: („Kornis, Unikornis, egyszarvú, szarvú, szarvas, Hirsch”) Passuth Krisztinától Boldizsár Ivánig szélteben, beszélteben és írtában fúj a szó, hogy révbe vigye Moholy Nagy ma már csak nagyon molyos ideáit.

Nohát ebből is elég ennyi. Inkább arról beszéljünk, hogy s mint vagytok otthon? Olvasom, hogy Domján is otthon járt, Kornisnak segíteni a Kodály-festészetben. Ősze is otthon jár, szintén absztrakt.

A Művésztelep nyilván már befejezéshez közeledik. Talán már meg is indult a kisorsolása. Kik mennek bele lakóknak? Pestről is, vagy csak Miskolcra? Bárkik legyenek is, irigylen őket, Téged is. Mert ez a New York egyre szörnyűbb lesz. Lassan a tyúkokkal kell lefeküdni. Persze ez csak olyan szólás-mondás, mert hát hol is vannak nosza azok a tyúkok, és akkor nosza neki lefekvés. (Látszik, hogy már nagyon noszogatni kell még a noszát is). A gyilkosság annyira magától értetődővé vált, hogy az ismerősök szinte hitetlenkedve kérdezik egymást: mi az, téged még most sem ölte meg?

Az előbbieket után, úgy érzem, egy összefoglalást kell adnom a helyzetemről és a helyzetemből fakadó elhatározásomról. Íme:

Igaz, az életbiztonság itt elég gyenge, de mégis független személyes körülményektől. A valószínűség egyformán terjed ki mindenkire. Igaz, fehér vagyok, és ez süríti a valószínűséget, de szegény vagyok, ami viszont enyhíti az esélyt. Nyugdíjam van, ami nem sok, de amit nem lehet elvenni tőlünk. A nyugdíjunkhoz hozzá kereshetünk évi ötezer dollárt, aránylag könnyen. Éppen most rendeltek nálam tizenhat illusztrációt, és fizetnek a közlési jogért 2750 dollárt. A rajzokat automatikusan visszaadják. Tíz nap alatt megeszem a munkát. 355 napig aztán igazán magamnak dolgozhatok, mert úgysem kereshetek egy centtel sem többet. Az ötezer dollárig a különbséget Juci keresi meg, szintén alig munkával. A kb. tízezer dollárból egyszerűen kijövünk. Sőt, kijöhetünk még Amerikából is utazgatni. Ez az életünk fizikai oldala.

A személyes vonatkozások. Itt Fehér Zsuzsa, P.Ö.G. féle kiskirályok elképzelhetetlenek. Senki fenekét kinyalni nem kell. Itt mindenki dolgozik. A hivatalában mindenki ott van a hivatalos időben. Nem fordulhat elő, hogy – mint otthon – egy, a vízum meghosszabbításhoz szükséges irat négy hétig késsék, mert az illetékes tag éppen utazik. A ló rajzolásához szükséges engedélyért hat hétig vártam, mert senki nem tudta, ki az illetékes. Illetéktelennek viszont rajzolásához engedélyt adni nem szabad. Az amerikai állampolgárságot harminc nap alatt kaptam meg, az argentint hét nap alatt. Az útlevelhez beadtuk a szükséges iratokat, és hét nap alatt a posta kézbesítette. Mikor megkaptuk az amerikai állampolgárságot, New York állam kormányzója és New York polgármestere külön üdvözöltek mindhármunkat. Igaz, szabvány levélben, de a nevünkön. Ezt nem hencsérből írom. De fontos, mert jövőre lesz harminc éve, hogy ilyen személytelen, mindenkire egyformán vonatkozó és kötelező pontos intézményi kiszolgáláshoz szoktattak. Mikor Magyarországon meghökkenem, ez nem azért történt mert – ahogy ők mondták – én pókhendi vagyok, hanem azért, mert akihez fordulnom kellett, az volt pókhendi. Szinte tolták lefelé a nadrágot vagy a bugyit, hogy „Seggre nyelved, ha kérsz”. Harminc év előtt sem voltam nyalka legény.

1949-ben szerződöttem a tucumáni egyetem. A feltétel egyszerű volt, hat hónap alatt tanításra alkalmas formában kell spanyolul beszélnem. Ha mint tanár nem válok be, mehetek. Három év múlva a fizetésem duplája volt az argentin nyilvános, rendes egyetemi tanárok fizetésének. Szülőhazámtól nem kaphattam meg ezt a meghívást. Egyáltalán, tudod-e Kálmán, hogy én soha semmi hivatkozható meghívást nem kaptam. Az érv: az otthon élők megszenvedték a jogot. És én? Talán tejből, vajból fürödtem? Három különböző kultúra területén kellett így vagy úgy megmaradnom. És ha megmaradtam, akkor nyilván olyan emberi és szakmai tapasztalatokat szereztem, amik alkalmassá tettek volna a tanári állásra most, mint az argentin állásom idején. Ha az argentin egyetem úgy érvelt a szerződésemmel, hogy az európai látásomra szüksége van az oktatásban, harminc év külföldi tartózkodás nem tett volna alkalmassá arra, hogy a magyar növendékeknek valami olyan üzenetet hozzak nyugatról, ami feleslegessé tette volna, hogy állandóan nyugati revisták elkésett utánczóik legyenek? Persze-persze, mondta Zsuzsi, de „Maga annyira szegény, hogy a szakmai rangja itthon nem meggyőző”. (Ezt a mondást később Zsuzsa letagadta, ezért utolsó „munka-ebédünkön” már tanút is hívtam.)

Megérteném nagyon is, ha nem értenél meg, és olyan érzékenységgel vádolnál, amihez sem jogom, sem okom nincsen. Hiszen mondhatod: 1972-ben a kiállításomon mindent megkaptam. Még mennybe is vittek, ahogy otthon mondani szokták. De én nem akartam mennybe menni, én haza szerettem volna menni. Valami biztonság-félébe is, ha már a nyugdíjamat Amerika nem fizeti ki. Csak egy célzás Aczél részéről, hogy hazajönnék-e tanítani, ha már ügyis tanítványom a magyar grafikusok jó része. Nem. Nem kaptam semmi célzást. Sőt. Tegezésemet durva magázással visszautasította. Akkor még nem tudtam, mennyire jóban van Hamza Andrással.

Azt hiszem, eleget írtam elhatározásom kényszerítő körülményeiről. Most egy kicsit visszamennek terveinkhez. Végvárival neki foghatnátok a legalább részbeni megvalósításhoz. A magyar figuratív rajzolás – az én rajzaimat is beleértve – két nagy hibában szenved. Az egyik a manierizmus, a másik a hellenizmus. Mindkettő széllel-bélelhető gumitömlőnek veszi a valóságos formákat, amiket aztán a saját önkényes elhatározása szerint a művész érzélemmel vagy akaratval jólesően torzzá pumpál. Én azt hittem, hogy a miskolci művésztelepen kialakítunk egy olyan, tanulmányokon alapuló kísérleti rajzolást, ahol a valóságot fedő formákon letapogatjuk a millió kontúrt, és mintha húrok lennének, csak azokat pengetjük meg a húrok közül, amik legkarakteresebben fedik az egyszerű, az egyedüli élményt. Ezek a karakteres kontúrok aztán megjelenének a rajzban az élménynek megfelelő egyszerű, de teremtettnek látszó viszonyban, és azzal a meggyőző igazsággal, hogy bár így együvé hozva még soha nem fordultak elő a látványban, de mégis a valóságos formákon ténylegesen léteznek. Ez a tengeri hereberének hangzó mondatfeleség a gyakorlatban egyszerűvé válna, és rajzolva értelmesebbé is. Megtanulnánk a tapasztalatból és a realizálásból, hogy milyen viszonyok alakíthatók ki az egy formáról lehántott különböző kontúrok között. Az analitikus és a szintetikus kubizmus ezt a szándékot érezte, de a tér és a forma, a forma és a sík viszonyát annyira meghatározták a test-élek, hogy új kapcsolatok létrehozása lehetetlen volt. A vonal azonban, ha azt nem síkból (a síkot meg testből) vezetjük le, hanem a dimenzió nélküli pontból építjük fel, akkor a vonal megtartja alkotó elemének (a pontnak) dimenzió-mentes dimenzió-teremtő képességét. Nos, ez a vonal a valóságos formákon úgy száguldhát jobbra-balra, mint havas síkon a szánkó, amelyik jókat nevetet a talán gyorsabban haladó, de sínekhez láncolt vonaton. Ez a szánkó most hasznos metafora lehet. Össze-vissza száguldhát, és így szabadabb mint a vonat, de egyben azért egytestvérek, sem a felület alá, sem a felület fölé nem mehetnek. És még abban is testvérek, hogy mindig azon a felületen vannak, ahol vannak, és nem azon, ahol hajtójuk esetleg vágyaiban szeretne lenni. Hozzá kell tennem még ehhez a metaforához, hogy nem tudományosan meghatározott felületről beszélek, hanem az élmény felületéről. Ez az élmény egy hivatkozási kereten belül is különböző, de egyformán igaz lehet. Gondold el, tapintásod élményét ugyanazon a női testen közönsülés előtt és után. Milyen két különböző és mégis mily egyformán életbe, sőt vérbe vágó igaz élmény. Hát ilyesfélén próbálom én megmagyarázni a modern grafikához szükséges, de még lappangó vonal természetét. Amit aztán ragozhatnánk, mint az ígét vagy a főnevet, fokozhatnánk, mint a mellékevet vagy a határozót. Ugyanez a terv Magyarországra vonatkozóan már fuccsba ment. De talán itt, vagy Argentínában vagy akár Párizsban nyitott és vajt füleket még találhatok.

Tartoztam Neked ezzel a kimerítő levéllel (nem csak a tárgyat, de Téged is és engem is kimerített). Végvárinak és azoknak, akikről gondolod, hogy csalódást okozott az elhatározásom, részét, vagy egészét a levelemnek közölheted. Meg Zsuzsának és P.Ö.G.-nek is megmutathatnád, sőt Aczélnek is. Bár úgy hiszem, ez nem csak lehetetlen, de felesleges is lenne.

Levelemre ne igen válaszolj, nincs érdemben ellene vagy hozzáfűzni való, de Magadról és azokról is, akikkel kapcsolatban voltam, írd. A szakmáról is. A szentendrei erőlködésről, a székrekedésiüknél bábáskodókról írd. Igazán érdekel az ötvenéves modernség kozmetikája.

Unokám most ment aludni. Egy házban, de nem egy lakásban élünk. Hat emelet választ el csak egymástól minket. A lift állandóan üzemel velünk. Határtalan boldogságunkat viszi le-fel. Huszonegy hónapos kisangyal hozza nem is titokban a mennyország rábízott darabját, minden nap ragyogóbban. Remélem, jól vagy. Katalógusodból látom, termékeny vagy és alkotó. Örülök irigylésre méltó, ihlető alkalmaidnak. Minden jót kívánunk, és szeretettel

ölelünk Lajos, Juci – Klárka – meg a tökmag

12. Szalay Lajos Csabai Kálmánnak

New York, 1976. február 11.

Kedves Kálmán!

Ha valakinek, akkor nekem most igazán nehéz levelet írnom, különösen haza, hiszen minden Magyarországra szánt szó újra és újra feléleszti a honvágyamat, amiről pedig igazán sürgősen el kell feledkezni, ha a váratlanul ért új helyzetben meg akarom állni a helyemet. Újnak mondom a helyzetet, pedig lehet, hogy már régebben elhatározták, hogy hazamenetelemtől elutáltatnak, akármilyen, ha hajánál fogva előrángatott is, de szóba foglalható ürüggyel. Mert lám, P.Ö.G. nekem jött, hogy jó pénzért a hazám ellen lucskosra nyaltam a kapitalizmus amerikai fenekét... ugyanakkor Sárospatakon egekig emelte Domját, akit Eisenhauer valóban fogadott, mint a magyar forradalom áldozatát, megnyitva ezzel a zsilipet az amerikai pénznek, ami aztán vastag sugárban ömlött is Domján zsebébe. De Domján valami miatt vonalas volt otthon. Nyilván azért, mert koszt was koszt csak siker legyen, és a sikernek nincs szaga. Lám, megint kezdek keserű lenni. Hagyjuk is az egész szemetet dombjára nőtt kakasával együtt. És beszéljünk boldogabb dolgokról.

A sikeréről először. Boldog elégtétellel olvasom kitüntetésedet – mintha csak engem ért volna. Megérdemelted. Megszolgáltad. Megdolgoztál érte. Gratulálok. És gratulálok kiállításod sikeréhez is. Szakmai és anyagi oldalához egyaránt. Jár Neked ez a siker mind tehetséged, mind emberséged rangján. Időben is jókor jött. Most jobbkor, mint valaha.

Remélem, a műtermek körüli koncolgatás nem fogja túllépni a sakálok már megszokott vicscorgását. A kiutalások után a hoppon maradtak majd csak szétszédnek újabb szímatok irányába, és a művésztelep megkezdheti zavartalan munkáját. Kívánom neked, hogy új műtermed újabb sikerek ihletője legyen.

Itt közben ébredezik valami. Kramer, Amerika egyik vezető kritikusa, éppen a múlt héten írt egy cikket a Modern Múzeumban rendezett a Ma rajza kiállításáról mondván, hogy a vécépapíron bizonyos szükségletek alkalmával keletkező figurációk sem rangban, sem minőségben nincsenek e kiállítás egyes „remekei” mögött. Először olvastam ilyen durva és itt teljesen szokatlan alpári hangú kritikát. És éppen a *New York Times*-ban, ami az itteni kultur avatórok hivatalos lapja. Szinte ordítják már, hogy nem elég csak tehetségtelennek lenni, már pozitívabb defekre is szüksége van annak, aki be akar érkezni. Érdekes látni a halfejet, ami test nélkül úszik, és úgy bűdösödik.

Ami engem illet, én úgy érzem, hogy valójában csak most érkeztem Amerikába. Igyekszem is felvenni most már lelkiileg is az állampolgárságot, az eddig csak olvasásra használt angolomat kezdem beszéddé mozgósítani, és letagadásra megért korom ellenére meglepő eredménnyel. Itt hálásak is ezért. Az egyik múzeum meghívott egy zártkörű plakát pályázatra (a három közül Miro az egyik), egy kiadó rendelt tőlem 15 rajzot. Reménykedem a folytatásban is. Igazán ideje, hogy leáldozóban lévő napom végre rám süssön, alkonyi árnyékom oly hosszú lesz, mintha nagy ember vetné.

A nagyapáság is kárpótol, és nem is csak valamelyest, hanem ugyancsak. Unokám itt lakik ugyanebben a házban, csak hat emelettel feljebb; a lift állandóan közlekedik és a most két éves

kicsi összesen tizenkét szobás lakásban állít feje tetejére mindent. Klárika nyárra várja a második gyereket. Ha Isten is úgy akarja, jövőre bolondok mennyországa lesz a lakásunk.

Olvasom, hogy a miskolci grafikai biennálén a középkorú öregek (vagy az öregkorú közepek) nem vettek részt. Miért? A fiatalok erőszakosságától húzódnak vissza az idősebbek? Vagy emögött is valamiféle művészetpolitika húzódik meg, és Miskolc rangját nem akarják öregbiteni a vének? Valami oka nyilván van.

Kornis-Bartók olajban festett cifraszűrjét is lépten-nyomon reprodukálják, mintha csak védjegy lenne, Bálint pedig – hirdetik – a legeslegeslegmodernebb bibliafordítást (szuperkárolyi – remélem – mégse Mihály) a legeslegeslegmodernebb rajzokkal díszíti. Lámcsak, ilyen jó járványt okoztam, igazán felemelő, hogy a civilizációval megfertőztem a szifilizációt. A Mór pedig, ha nem Móric, megtéve kötelességét, elmehet. Így nézve, hogy a mórszövétségi biblia megjelenik, megérttem a Pogánylázadást. Apropos, és Hókövérke, a Zsuzsa-ángyunk hogy van? A tévében ajvázik?

Írod, hogy Végvárinak is csömöre van már sok dologtól. Remélem, azért jól van ő is és a családja is. Az ő kislánya is az aranyos korban van éppen. A druzsám nyilván olyan boldog a prücsökkel mint én. Üdvözljük mindhármukat.

Lengyelországon át megtudtam, hogy Varsóban volt egy magyar rajzkiállítás, amin állítólag én is szerepelek. Még szép, hogy P.Ö.G. nem felejtett ki az anyagból. Igazán megtehethe volna. Feledy bizonyára benne volt a válogató zsűriben. Úgy hallom, az anyag továbbvándorolt, és most Szófiában van. Lehet, hogy ez most a gyalogjáró hírek mostja, és valójában jó tavaly lehetett.

Vladimir sikerét is örömmel olvastam és Vilt Tiborét is. Schaár Erzsébet halála után Tibor nyilván visszatér igazabb magához.

A bombatámadástól megrepedt kapuívén belépő Károlyi szobrát is gyakran mutogatják az újságok. Szimbolikus bizonyára, hogy grófunk a kapualjban egészen balra tolódott. De bárhogy is van, Varga azért nagy rangja a szakmának.

Az ÉS-ben minden héten láthatom a mai magyar rajz új termékeit, jobb sorsra érdemes képességek kapkodnak tanácstalanul minden elérhető külföldi magazin után. Igazán a postai forgalom kérdése a mai magyar modernség. Mi történne, ha egy miniszteri rendelet lezárná a határt a forrás-sajtó előtt? Mint a forrásmunkáktól elzárt kis Bolyai, feltalálná a magyar művészet, az antieklektikai új világot. Ha valaki aczélből lenne hatalmon, hogy segítse a magyar kultúrát, szinte ki is adhatna egy határozatot a határtalan hatások ellen.

Persze, itt is nagy a tétova, sőt itt nagy csak igazán. A konceptuális művészet csödbe került. És a jövőt illetően senkinek nincs koncepciója. A múltbasok futballmeccsét unja a közönség, a játékosok is megunták a nyikorgó sántikálást, az egészségesek pedig olyan sokáig nem rúghattak labdába, hogy már el is felejtették, mi a futball.

Azt hiszem, ezzel már zárhatom is soraimat; a szomorú képhez többet tenni már nem lehet.

A nyilván boldog Új Év még boldogabb folytatását kívánom, és kívánom, hogy sikereid is folytatódjanak.

Innen mindannyian szeretettel üdvözlünk, ölelünk

Lajos

Juci, Klári, Dorottya

Fiatalabb is vagy, mint én, mozgékonyabb is nálam. Ne befolyásoljon az én levelezésem ritkasága, Te írd sűrűbben. Értesíts arról, hogy mi történik és kivel a szakmában. És arról is – legfőképp – ...

13. Majthényi Károly Csabai Kálmánnak

Kedves Ágnes és Kálmán!

Örömmel vettük Hévízről küldött lapokat, amiből megtudtuk a rég várt hírt. A legnagyobb szeretettel gratulálunk, s kérünk Benneteket, hogy gyertek el Zsennyére, s legyünk egy kicsit együtt. Ágnesnek is meg kell ismerni a mi vidékünket. Zsennye szebb, mint volt valaha. Közel száz csemetével gazdagítottuk a kertet. Az épület meg szép, alig fogod megismerni a házat.

Elemérékkel beszélünk telefonon s ők is igen örültek a hévizi lapnak s a jó hírek.

Kálmánkám, Te ne akarj mindig üdülni és fürödni, mert nem hiszem, hogy oly beteg vagy. Azonban, ha ilyen szándékaitok vannak, akkor gyertek erre a vidékre, itt van Bükfürdő finom



5. kép.
Szalay Lajos: Sárkányölő, papír, tus,
220x155 mm, jelezve jobbra lent: Szalay
(Herman Ottó Múzeum,
Ltsz.: P. 77. 338.)



6. kép. Csabai Kálmán: Téli táj, papír, akvarell, 31x47 cm, jelezve nincs
(Herman Ottó Múzeum, Ltsz.: 1981.76.)

meleg vízzel s új SZOT szanatóriummal. Itt nálunk is van hely, mivel „Kutya” szobája ragyogó vendégszoba, itt jól pihenhetek.

Ágnes! Ne haragudjon ránk, hogy mi ilyen családiasan írunk, de a mi barátságunk régi, s most már csak jobb lehet a kapcsolat, hogy Kálmán nincs egyedül. Igen sok jó „előzetes” értesülé-
sünk van, s reméljük, hogy a személyes találkozás is sok örömet hoz majd.

Magunkról is írok pár sort. Mi ketten élünk, vagyunk kicsit fáradtan.

Kutya már 6 éves, asszony, 2 gyerek van. Andris unokám 2 éves s Kata 9 hónapos.

Mégegyszer minden jót kívánunk, s az egész család nevében szerető ölelés, kézcsók és üd-
vözet, régi barátsággal

Szhely, 1978. I. 15. Károly és családja

Kálmán! Gondolj arra, hogy Apával csak találkozol Pesten, de én már lassan 20 éve nem láttam a szép fejedet, csak egyszer a TV-ben. Apa szerint szép és „okos” fiú vagy még, én meg egy 2 infarktust túlélt nagymama vagyok. Ágneskám, gyertek el, szeretettel várunk

az öreg Klári, aki sokszor csókol Titeket

14. Szalay Lajos Csabai Kálmánnak

New York, 1980. február 12.

Kedves Kálmán!

Ugyan már majdnem két éve, hogy utoljára hírt kaptam Felöletek, most azért mégis abban a biztos reményben írok Neked, hogy a levelem a legjobb egészségben talál Benneteket.

Célommal kezdem a leveletem.

Tavalyra tervezett kiállításomat az idén rendezzük, ha az egyébként nagyon labilis helyzet megengedi. Kiállításom idejére szeretnénk mindannyian – Juci, lányom, vöm, unokák – hazamenni, hogy családom amerikai és félamerikai tagjai megismerhessék Magyarországot. A hazai látogatás operációs központja Görömböly-Tapolca lenne, ahonnan a kitűnően vezető vöm bérelt autón körbe és bejárná a látnivalókat.

Ehhez az „operációs központhoz” persze legelsősorban egy hat személyt kényelmesen befogadható lakásra, helyesebben villára lenne szükségünk. Mivel Miskolc, Tapolca meg pláne, idegenforgalmi attrakció, bizonyára vannak IBUSZ-lakások, vagy valami IBUSZ-féle intézmény által kezelt lakhatóságok. Arra kérlek, Kálmán, hogy légy szíves megírni annak a hatóságának, hivatalnak vagy vállalatnak a címét, amelyik a nyaralás lakáskérdéseivel foglalkozik.

Ha Isten segítségével a nyáron hazajutnék, nagy örömet okozna, ha láthatnálak Benneteket, most már hármatokat, és persze a gyerek mellett egyéb remekműveidet is. Mert nyilván sokat és sikerülten dolgozol, és persze el is adod a munkáidat, és remélem jól.

Mi itt, nem is tudom, hogy élünk. Ha nem lennének az unokák, bizonyára nem bírnám ezt a poklot, amit most már pont húsz éve, még mindig nem bírtam megszokni. És ahogy a dolgok alakulnak, egyre kevésbé lehet kibírni ezt a helyet, ahol most már a bennszülöttek is rettegetve járnak az utcán, a metróba pedig le se mernek menni.

A művészet dísztelen agóniában vergődik. Ahol valami még mozogni látszik, az a sokszorosított grafika. A szegényedő Amerikában már csak az alsó középosztály létezik úgy-ahogy; ők pedig igazán nem tudnának eredeti és egyes olajképeket vagy rajzokat vásárolni. De erről részlete-
sebben majd személyesen.

Addig is szeretettel üdvözöllek Benneteket,

Juci is üdvözlötét küldi mindkettőtöknek

Lajos és Juci

Most már az öcsém is visszaköltözött Miskolcra, tehát megkérhettem volna rokonokat is a lakáskeresésben, de az én speciális igényemnek megfelelő és kissé komplikált vonatkozásban a Te pontos hely és viszony ismeretted tud érdemleges tájékoztatást nyújtani. Előre is köszönöm.

15. Majthényi Károly Csabai Kálmánnak

Drága Ágnes és jó barátom Kálmán!

Bocsássatok meg a hosszú hallgatásért, de igen sok munka szakadt a nyakamra a nyár óta. Most kezd egy kicsit csendesedni a roham, így végre pótolom azt, amit azonnal kellett volna ten-

nem. Azt, hogy megköszönjem a nyári látogatást. Az együtt érző baráti megnyilvánulásotok mellett családi melegséget kaptam. Erre nagyon sokat gondolok. Nagyon szeretném, ha a Hozzátok fűződő barátság még előbb lehetne. Sajnos, nagyon messze élünk egymástól. Ha legalább hetenként egyszer találkozhatnánk! Ilyen telhetetlen vagyok – bocsássatok meg! Sok barátom van, de Kálmán, Téged érzek a legközelebb hozzám. Ahogy megláttam a küldött meghívó borítékán kézírásodat, megörültem neki – gondoltam, néhány sort írtál, hogy-mint vagytok?! – Remélem jól vagytok, és alkotó munka mellett, a boldog családi életet gazdagítva. Kinga a „körtáncot” befejezte, várom a zsűrit. Sajnos, Zsennye felújításával sok a bajom (a nő egyre szemtelenebb). Még bírom a rohamait. Az építés, bútorok, kályha védve (maradnak). Ezért szeretné, ha újtájból el tudna távolítani, de ezt a szívességet nem teszem meg neki. Egészségem elviselhető. Hangulatom beteg.

Gyerekek! Írjatok, mindenről egy keveset.

Kálmán, a kiállításod meghívójában szereplő képek a régi szép emlékeket idézték fel bennem.

A közeli karácsony és újév alkalmából kívánok Nektek boldog, békés ünnepeket és nyugalmas 83-as évet.

Sok-sok szeretettel csókol, ölel mindhármatokat

Károly
Szhely, 1982. XII. 14-én.

16. Joseph Bauman Csabai Kálmánnak.

Dr. Joseph Bauman

Rual Route 2

Sundre, Alberta

TOM 1XO

February 18, 1983

Csabai Kálmán úrnak

festőművész

Miskolci Művész Telep

Miskolc

Hungary

Kedves Csabai Úr,

az elmúlt évben számos képet vásároltam magyar művészektől az ARTEX útján, köztük 3 képet Öntől: 2 téli tájképet és egy virág csendéleletet.

Előre bocsájtom, én nem vagyok képerkeskedő, a képeket a magam élvezetére vásárolok. Azt is meg kell mondanom, hogy az ARTEX nagy megelégedésemre szolgált, tehát távol áll tőlem, hogy őket megkerüljem, továbbra is általuk és rajtuk keresztül vásárolnék képeket.

Tavaly küldtek nekem egy szép katalógust illusztrálva, sajnos japán nyelven írva, jel írással, amelyet nem értek, de annál inkább megértettem a képeket. Így megtetszett nekem a 47-ik oldalon lévő „Olvasó Lány” című kép Öntől. Hasonló képet szívesen vennék Öntől és esetleg művész társaitól. Én a képet nézem, nem pedig a rejtvényt, ami lenni akar, vagyis nem a nyavalyatörős modern képekre gondolok. Kérem, ha volna Önnek vagy ottani művész társainak ilyen fajta zsáner képe, szíveskedjék az ARTEX útján felajánlani.

Más kérésem is volna. Szeretnék néhány művészi másolatot venni a Szépművészeti Múzeum gyűjteményéből. Találna-e jó művészt, aki hajlandó volna replikákat – 2, 3 darabot – készíteni. Nem egyszerűen felkent színekre gondolok, hanem jól megfestett replikákra.

Ugyancsak vennék néhány biblikus tárgyú képet. Ez most nem divat otthon, tudom, mégis gondolom akadna néhány ilyen is.

Ha segítségemre lehetne, kérem tegye meg, nem leszek hálátlan.

Mivel felettem már lassan eljár az idő, 78 éves vagyok, a képeket az albertai állami múzeumra szándékozom hagyni, egy külön magyar gyűjtemény keretében.

Kérem, szíveskedjék válaszolni, meghálálom.

Üdvözlettel
Joseph Bauman

17. Szalay Lajos Csabai Kálmánnak
Az itteni posta-sztrájk miatt lehet, hogy már Te sem kaptad meg a leveletem, de én minden-
esetre nem kaptam Tőled semmit. Egy-két címet és protokoll adatot kértem.

Hát nem baj, ha nem is tudok mindenkinek írni, akinek szerettem volna, ezen már nem bo-
rul fel a világ.

Kellemes Ünnepeket és Boldog Új Évet kívánok
mindkettőtöknek

Szeretettel küldöm kézcsókomat és baráti ölelésemet

Lajos
alig várom 1974 nyarát.

18. Szalay Lajos Csabai Kálmánnak

Boldog Új Évet!

Kedves Kálmán

Remélem, jól vagy, és (mint rendszeren) sokat dolgozol. Remélem azt is, hogy a műterem,
ami fűtésből most fog levizsgázni, nem fog cserbenhagyni Benneteket, és végre úgy kezdhetsz
napi munkádhoz, ahogy kell; pihenten és nem lihegve a szénhordástól.

Mi ezt a rohadt és egyre feketébb New Yorkot nem bírjuk megszokni. Csak azért túrjuk to-
vábbra is, mert itt él a lányom, és itt élnek az unokák. Ez sokért kárpótol bennünket. De azért a
nosztalgia Európa után és leginkább Magyarország után nagyon gyötör engem is, Jucit is.

Egyébként – hál' Istennek – jól vagyunk. Remélgetjük, hogy egészségünk még kibírja a hát-
ralévő 20-30 évet.

Még egyszer; boldog új évet, jó munkát, és jó egészséget. Ágit üdvözlöljük

Szeretettel üdvözlünk
Juci és Lajos

FROM THE CORRESPONDENCE OF THE PAINTER KÁLMÁN CSABAI

Lajos Szalay (1909–1995) and Kálmán Csabai first met at the artists' colony in Miskolc and, later, at the Academy of Arts. In addition to the mutual fascination with each other's work, another strong link between them was Ágost Benkhard, with whom they had studied both in Miskolc and at the Academy, whose personality and creative spirit, as well as the liberal atmosphere of his classes, greatly inspired his students. Csabai recorded all that he had experienced at the artists' colony in Miskolc, where they had spent time together („A művésztelep története [History of the artists' colony]”, *Művészet* 1873/12, 6–7).

After graduating from the Academy, Kálmán Csabai settled in Miskolc, where he taught art for many decades and devoted much of his energy to public education. His exhibited works were chiefly still lifes and landscapes. When the artists' colony was founded in Miskolc, he could influence the town administration in how the colony should be organised and who should be invited. Beside the many shared experiences of their youth, this was another strong link between Csabai and Szalay, who by the early 1970s had hoped to repatriate to Hungary and settle in Miskolc (because his parents lived there); however, he only arrived in 1988 owing to his over-cautiousness and doubts.

The letters from their correspondence preserved by Kálmán Csabai's widow allow a glimpse into the nature of the relationship between them and Szalay's life, and they are also a record of his spirited and, sometimes, harsh judgements. The other letters addressed to Csabai by Béla Kondor (1931–1972) and Károly Majthényi (1914–1980) add new hues to Csabai's pleasant personality, his unaffected manners, and his collegiality to his fellow artists.

György Sümeği

A HARANGOD-VIDÉK HELYNEVEI – 1864

MIZSER LAJOS

A Harangod-vidék Zemplén megye egyik kistája. A Pesty Frigyes-féle gyűjtés e területéről 12 helységet hoz: Bekecs, Berzék, Hernádnémeti, Hoporty (1881–2-ben új helyre települve a Sóstófalva nevet vette fel), Külsőbölcs (1950-ben egyesítették a borsodi Belsőbőccsel Böcs néven), Legyesbénye, Megyaszó, Sajóhídvég, Sajókesznyéten (1903-tól: Kesznyéten), Szerencs, T. Szada, Taktaharkány és Tiszalúc.

Zemplén megye leírása is az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található. Jelzete: 1114/62, két kötetben: A–L, M–Z. Összesen 407 helység leírása. Nem az eredetit láttam, hanem mikrofilmről olvastam le. Pesty hat kérdést tett fel: a helység pontos földrajzi fekvése; hányféle neve van (volt?); nevezték-e a települést másképpen; a leíró tudomása szerint mikor említették először; honnan népesedett; ismerik-e, hogyan magyarázzák a helységnév eredetét; végül a földrajzi nevek („topographiai nevek”) leírása következik. Az anyagot az eredeti helyesírással, mondat szerkesztéssel teszem közzé.

Helynevek

Bekecs községből Zemplén megyéből.

1. Bekecs község fekszik Tokaji fő szolgabiroi Járás, Szerencs al szolgabiroi kerületbe, földes ura nm. Andrássy György ő extja. lélek szám 805 ház 161, 43 egész telek. És 63. Zsellér ház, vegyesen Rk. és Rf. hitfelekezettiek, utolsó posta Szerencs.

2. Bekecs község lakosai mind Magyarok, 's a Község mindég jelenlegi nevét bírta.

3. A 2-ik pont szerint.

4. A Községnek – miután erre vonatkozó irataink nincsenek – legg korábbi említését nem tudjuk, annyi azonban a jelenleg élő öregek szüleitől hallottak. Hogy mintegy 100. év előtt a Község alig állott 12 házból, azonban hogy a Község több századdal előb telepített 's épített, tanusítja a most is fenálló, és jó karba lévő RK templom, mit még a Csehek idejében építettek itt létök idejébe.

5. A Község lakossága a körül fekvő megyékből vette eredetét, 's leg inkább Abauj Megyéből.

6. A név eredetéről semmi tudomással nem bírunk.

7. A Község határában előforduló topographiai nevek: *Szarvas, Szőlő hegy, Nagy hegy*, legelő, *also, felső Csorgó, Szántó föld.- Közép tó környéke* szántóföld, essős időbe víz állásos,- *Hideg völgy Szántó föld, Monok felől mindég szél fúj e helyen, nevét innen vette – Közép hegy* legelő, *Kis hegy* kavics bányá és juh legelő,- *Temető melletti Szántó föld.- Palota Szöllő.- országutra járó, Szántó föld – Ázalék, Szántó föld vad vizes.- Kender föld*, nevét magával hordja – *Ludas Szántó föld – Ázalék és Ludas allya* víz állásos és Székes föld – *Kocsonta hát Szántó föld,- Kocsonta lapos, rét – Laposra járó székes Szántó föld.- Örvény hát Szántó föld – Kis szög*, mely körül a *Takta* vize kört képez,- *Bugyitka tó* – melybe még a Tisza szabályozva nem volt sok hal és Csík volt, most tófenek. Környéke pedig e néven rét.- *Csikászó*, a T: szabályozás előtt tó sok csíkkal, most mint a Bugyitka kiszáradt, környéke e néven rét. *Tőke tó*, mint a Bugyitka ki száradt most rét, *Kengyel tó* mint a Bugyitka ki száradt a szabályozás következtébe, most rét, nevét kengyel alakjától nyerte.- *Kengyel szög rét.- Nagy laposra járó Szántó föld – Muszaj föld* Székes szántó föld.- *Muszaj földre járó* székes és vizállásos szántóföld.- *Kis laposra járó* székes szántó föld – *Kis lapos* és *becsali* hajdan csárda, most *alsó felső hágó* neven ismert jó szántó földek, *Kis lapos* és *bocskor ér* víz állásos legelő – *Bocskor ér és Kőhidnál*, Szántó föld, és legelő.- *Kőhid alatt*, legelő.- *Káposztás* szántó föld.-

A Községben van egy vas tartalmu gazdag, meleg, Kőszvény és szembajok ellen hasznos forrás, meg lehetős fürdővel, 1 RK Templom 1 RK iskola, mint leány egyház a Szerencsi RK GK: és Rf.

Egyházakhoz tartozik.- A Község határán keresztül folyik a Takta, Tokaj felől, és Lucznál – ha a Mádi Tállyai, és Szántai hegyekből hó olvadásból eredt patakokból meg telik Lucznál egy Zsilipen leeresztik a Tiszába, míg a Tisza szabályozás nem volt e' folyó temérdek halat adott e vidéknek, ezen kívül Legyes Bénye felől a *Gilip* patak folya keresztül határunkat, 's a Szadai határnál a Taktába ömlik, hol egy két kerekü malmot hajt.

Bekecs községéhez tartozik még közigazgatási szempontból a *Harangod puszta*. N. m. Gf. Andrassy György úr ő extja birtoka, e' vidéken a legg jobb és legg szebb föld, rét, és legelő, sok és czélszerű gazdasági épületekkel, és egy vendég fogadó, és állással ellátva a „*Csillag*”-hoz czimezve, innen az egész puszta „*Harangod Csillagnak*” hivatik. Harangod nevezetét Szada, Harkány községek határain látható domboktól nyerhette, mellyek a nép monda szerint a Tatárok pusztítása alkalmával ördombokul használtattak, és harangok által tudatták egymással a veszély közeledtét (:mint jelenleg Telegram által:) – e pusztán keresztül megy egy patak – mely Megyasszo felől jöve a Harkányi határba a taktába esik – e folyó „*Harangod ér*” nevet visel.

Bekecs Majus 1-n 1864.

Hegymeghy László
Jegyző

Berzék községe hely leírása

Berzék helysége fekszik Zemplén Megyében a' Gesztelyi járásban, határa Keletről *Sarkad* nevü *puszta*, délkeletről Hidvég falu, Délről Onod mezőváros, Délnyugotról Sajó Lád helysége, éjszakaról Külső és Belső Böts helysége, semmi más elnevezéssel vagy eredetere vonatkozó sajátssággal nem bír. Mindössze is annyit lehet róla udni, hogy már 1600-ban már neve alatt fent állt 's ezolta bár sok viszontagságon ment keresztül folyvást megtartá azt.- Hogy honnan népesitetet, erre nintsen semmi tudomás, hihetőleg előbb valami gazdag föld birtokos jószágá lévén, folytonos pusztítások elől menekő népség álta népesitetett meg.- Nyelve tiszta magyar, vallás a romai Catholika és helvét hit valásu, de laknak benne izraeliták is népesége 300. lelken felül van. Folyója a *Hernád* melly épen mellette sokszor nagy Kárára hömpölygeti ragadós hullámain, általa a' Község határa két részre oszlik, mellette fészik a' *szilas hát* nevezetü halom mellyet hajdan Klastrom díszesite, most azomban még maradványaira sem lehet akadni. A' községi dülök közül neveetesebbek. A' *Petri dülő*, egy hajdani birtokosáról nevezetve, ki ezen részt bírta, *Alsó berek alja*, helylén hajdan erdő 's berek volt, lassanként azomban népesülvén, ki irtatott, 's szántó földé változtatott, *Fetskés alja*, mellette lévő Grofi tanyától, melly ugyan nem a helység határába tartozik nyeri nevét, tsekély erdeje a Hernád partja mellett, 's e' mellett még tsekélyebb rétje, a többi szántó földje, melly a *harangod* felé van, fekete, és a' Hernád túlsó részén Sajó Lád felé fekete homok, 's közép termést szokot hozni. Berzék 20 (!) 1864

Major Pál pp Jegyző.

Hely nevek

Hernád Némethi Községből – Zemplén Megyéből.

1.) A' Megyének 's a t Neve, hová a helység tartozik?

Hernád Németi falu, tartozik Zemplén Vár megyéhez Hegy alyai járáshoz.- Gesztelyi Szolgabirói Kerülethez. Ungvári pénzügy igazgatóságához – Szerencsi Adó hivatalhoz – ugy Szerencsi Orvosi Kerülethez – Majorságilag fele részben Ónodi Uradalomhoz.

Egyházilag: A Tokaji Rom: Cathol Esperestséghez.

" Alsó Zempléni Reform: Egyház Megyéhez.

" Eperjesi Gör: Cath: Püspökséghez.

" ez ideig a' Mádi Zsidó papsághoz.

Rákóczi Nemzetség idejében ennek birtokához tartozván Hajdu Városnak Neveztetett.

Minthogy a' Hernád folyó Keleti oldalán fekszik, azért Neveztetik Hernád Németinek – Megkülömböztetésül a Hidas- tornyos- Sajó- Szatmár- alsó- felső- 's a' t. Németitől. Határának Kelet felőli Körül belől 1/3-ada tartozik a' *Harangod Vidékhez* – melynek Megyaszó Város – Csillag puszta – Új Világ puszta – Harkály – Szada falvak – 's a t –

Hír szerint harangod Nevet Nyert azon harangról, melyel a' tatárok közelsége hirdettetett.

2.) a' Községnek hány féle Neve él most 's a' t...

Tudunkkal Más Neve Nincsen, idegen ajkuak is Hernád-Németi-nek Nevezik.

3.) Volt e' hajdan a' Községnek más elnevezése? 's a' t...

Nem lehet nyomába jönni annak, hogy valaha másként neveztetett volna.

4.) a' Község Mikor említették legkorábban?

a' 17-ik századnál régiebb időt kipuhatolni nem sikerül I –

5.) Honnan népesített?...

Hagyomány szerint az első Népesítést Kemely nevű hajdani helységből tartják,- ezen hely jelenleg Erdősegből és Rétségből álló praedium – fel Kemely név alatt a' Sajó Ládi – al Kemely Név alatt az Onodi Uradalomhoz tartozik, innen észak nyugoti irányban túl a' hernádon fél órányi távolságra fekszik Borsod vármegyében – Al Kemely erdőn még most is láthatók egy tágas épület Kő fundamentomának Maradványai, mely domborúbb helyen lévő templom helyének tartatik – elpusztulását a' tatárjárás idejére teszi a Köz Vélemény – A lakosok neveiről (: Bereczki, Bényei Bogdány – Barancsi Lövei Mádi Várami Vámosi Laki Bódi Zsadányi – Magyar – Német Tóth – Lengyel – Horváth – Török – Székely – Rác – Orosz – Hajdu 's a' t): a népesítés eredetét határozni nem lehet.- Anyi bizonyos, hogy a' rom. Cath Vallásu lakosok a' Múlt Században, akkor egyik Köz birtokos Báró Mesko Uraság tisztjei párt fogása alatt szaporodván, Abaúj Megyebeli leginkább tót ajku helyről, már most a Község lakosságának 1/3-adát teszik – 's ha bár a' Magyar Nyelven kívül mást nem ismernek, még is tótoknak csúfoltatnak.

6.) Mit lehet tudni a' Név eredetéről értelméről 's a' t?

Hernád folyótól kapta a' Község hason Mellék nevet Németi Név eredetére nézve azomban mit sem tudhatni.

7.) a Község határában elő forduló többi topographiai Nevek: azok értelmezése és fekvése.-

1. *Csonkás* – erdő – határos a' Sajó Ládi – Alsó Zsolczai határokkal. Kemely praediumhoz tartozó Szin erdővel - és Csonkás allya réttel – elnevezésének oka bizonytalan.

2. *Csonkás allya* rét, határos Csonkással – belső böcsi határral – Szin erdővel – mint hogy Csonkás erdő mentiben terjed – azért neveztetik.

3. *Bikás* – rét. határos Csonkás allyával, 3. szögű tóval és böcsi határral. elnevezése oka bizonytalan.

4. *Három szögű tó*.- Rét – a formájáról elnevezve határos bikással – Kövicses dombbal csonkás allyával és belső böcsi határral.

5. *Kövicses domb* – rét – alig egy lábnyi felső réteggel borított Kavacs rétegtől vette nevezetét, határos három szögű tóval, Nagy halommal, belső böcsi határral – Csonkás allyával

6. *Nagy halom* me[...] réti malom – Rét és szántó, határos Kövicses dombbal, hadnagyság réttel – belső böcsi határral – Sikével – Nevét saját alakjáról vette, Köz vélemény szerint ezen halmot emberi Kezek alkoták, valamint hogy belsejében a' csatában régen el eset hazafiak porai Nyugodjanak – a' halom mely 60. lól Ki terjedésű tetején, jó minőségű fekete termékeny föld Vegyület van – oldalán Sárga természetlen agyag – éjszaki oldaláról Köveket – Vastag Cserép darabokat ritkábban rozsa ette Vas darabokat Ki szánthatni.

7. *Hadnagyság rét*. Kaszáló – határos Kövicses dombbal – Nagy halommal – Csonkás allyával és Sikével – Nevét a Községnek hajdu Város Korától szátmaztatják.

8. *Sike* Kaszáló – határos Hadnagyság réttel – Bársonyossal – Száz lépéssel – Nagy halommal, böcsi határbeli Szilas zuggal – elnevezése oka bizonytalan

9. *Száz lépés* – Szántóföld – határos sikével, palló Zuggal – Szakál fokkal – Kemely pusztával. elnevezése okát nem tudni –

10. *palló zug* – Kaszáló rét – határos Bársonyossal – száz lépéssel – Kemely pusztához tartozó Kis török jussal – elneveztetett a' bársonyos patakon fennállott pallóról –

11. *Szakál fok*. Rét – határos Bársonyossal – Kemely pusztához tartozó Kis török jussal – Száz lépéssel – palló zuggal alakja Δ -re viszen, hasonló a' hegyes szakálhoz – de valjon arról neveződik e'? bizonytalan,

12. *Bársonyos*, patak, mely Abaúj Megyei Szurdok Községe Közelében a' Hernádból és ugyan ott *Kis Hernádnak* Neveztetik – Körül belől 12-14. vizi malmot foglalkoztat, és belső Böcs Községében 7 kövön örlő Malomból a' Hernádba szakad. Kemelyi erdőről határukra érkezvén folyik

a Szakál fok – Telek lapos – pallo zug – Sike dülőknél és a Szilas zug elhagyásával a belső böcsi határt éri – elnevezése okát nem tudni.

13. *Szilas zug* – Rét, határos bársonyos patakkal, Seregélyessel – Hernáddal – böcsi határral – Nevének eredetét nem tudni

14. *Telek lapos* legelő, határos bársonyos patakkal – Seregélyessel, Hernáddal – böcsi határral – Nevének eredetét nem tudni

15. *Seregélyes*. Legelő (:1845. évben bevégzett Commassatio előtt rét:) Bárczival határos, és Bársonyossal – Hernáddal – Kemelyi pusztához tartozó Bakmányossal – telek lapossal – Nevének eredete nem tudatik.

16. *Bárczi Rét* az 1845-ik Commassatio előtt legelő határos Hernáddal melynek partját mossa és szagatja – Al Kemelyi erdővel – Seregélyessel és Bakmányossal – Neve eredete bizonytalan.

17.) *Hernád* a' Kárpát hegyekből eredő folyó Víz – mióta e' Vizen fennálló helybeli és berzéki malmokhoz tartozott gátak elpusztultak Kavacs és homokból álló Medrét sebes folyásával Kénye kedve szerint Változtatva a termékeny térek el sodortatása és saját minőségű területet 21 évtől ólta különösen elpusztított e' Községben.- Minthogy a Község határából mintegy 1400. hold a hernádon fekszik ennek czélszerűbb használata végett a f. birtokos (:Báró Mesko – Gróf Aspremont Mária Erdődnyö:) két uraságunk 1845-ki Commassionalis bíróság végzése szerint Hidat kellett volna építeni – mely azonban papiroson veszett, pusztítja a' körülötte fekvő Bárczi – alsó berek – alsó szilvás és Csege nevezetű területeket

18. *Árok köz*i Sztó –(ez előtt legelő és rét:) határos Hernáddal, Sóssal, Kaki határral – Nevét vette Hernádból a Malomi Víz vezetés végett Készítettett de már most elhagyatott régi ároktól

19. *Sós* – legelő – határos Árok Közivel – hernáddal – Neve eredete bizonytalan.

20. *felső berek* legelő – határos Hernáddal – felső Szilvással – a' belső telekkel – vagy is a' faluval – bereknek Neveztetik azért hogy a múlt század végével is erdő volt területén

21. *felső Szilvás* – Gyümölcsös Kertek – határos felső berekkel – a faluval, Hernád folyóval.- Bába Zuggal.

22.) *Bába szug* – gyümölcsös kertek határos felső szilvással – alsó berekkel és a faluval – Neve eredetét nem tudni –

23. *Alsó berek* legelő – határos bába szuggal – Alsó Szilvással – hernáddal és a faluval – Nevét a' területén vólt de már kiirtot erdotól származtatják.

24. *Alsó szilvás* gyümölcsös kertek – határos Alsó berekkel – hernáddal – a faluval és Csegével – nevét a rendeltetéséről vette.

25. *Csege* gyümölcsös Kertek – legelő és Szántó föld. fekszik a Hernád – Alsó Szilvás – böcsi határ és a falu szomszédságában – Neve eredete és értelme nem tudatik.

26. *alsó Major* – a' Csege dülőben fennálló Cseléd ház. Szérüs kert – állás – Istálló, Csűr 's a t. épületek.

27. *Czigány vég* – a falu dél felőli uttzája

28. *Nagy úttza* – a falu Közepén Nagy [...] úttza

Hernád Németi Községi hely nevek folytatása

29. *égett sor* egy Kisebb szerű uttza mely 1836 évben leégett.

30. *felvég uttza* égett sortól a Cathol: Templom felé vezető uttza

31. *Víz sor* a leg lapályosabb részen fennálló, 1845-ki Víz áradáskor Csolnokázható Vízben úszott Kis uttza –

32. *salétrom domb* – az 1848-ik év előtti idő szakban Salétrom főzésről Nevezetes domb.

33. *al vég* – a Nagy uttzával össze kötött dél nyugoti ház sor

34. *felső Major* a falu ejszak felőli végén fennálló tisztí lak – Csűr – Csűr kert – akoly és istállók.

35. *fejér ló* a falu éjszaki Végén fennállott de már leromboltatott Vízi Malom Közébe fekvő Korcsma –

36. *Nagy úttzai Kenderföld* 1845-ki tagosításkor a volt jobbágyoktól Ki cserélt Szántó föld – határos Kakkal – a faluval és Sele völgy allyával.

37. *Sele völgy allyja*. Szántó föld és legelő. – határos Sele völgyel – Kaki határral és Pásttal.

38. *Pást* legelő mely a' falu Keleti oldalán terjed.

39. *Pillangó a'* pásti legelön fenn álló állásos korcsma – Neve eredete nem tudatik.

40. *Verebes* - hitvány borokat termő
 41. *felső Vén hegy* Kerti Szőlők
 42. *Alsó Vén hegy* bor házas pinczékkel
 43.) *Sele völgy* Nevők eredete nem tudatik.
 44. *Seprős Szántó* föld Neve eredete bizonytalan
 45.) *Hágó part.* Szántó föld.
 46. *Eperjes part.* Szántó föld –
 47. *Méhes part* Szántó föld
 48. *Lúczy járó* Szántó föld a lúczy határral szemközt –
 49. *Nagy halom* Köz vélemény szerint emberi Kezek által alakított domb, melyen háborús időben Őr tüzek rakattak – ilyen halmokat emelkedettebb gesztelyi és lúczy határban is láthatni –
 50. *Siska* mint egy 2.000. holdnyi terület – Melyen Szántó földekből retből – legelőből és egy be épített pusztai majorból álló – a harangod Vidékhez tartozónak tartatik – a Kak – gesztelyi Megyasszai határoktól – határba vezető dülötől 's Nagy halomtól Körül véve – Melyen régenten sok Siska termett –
 51.) *Rakotyás* a Siskai Majorsághoz tartozó lapályos rétság – szintén a harangod Vidék egyik része.
 52. *határ* – vagy Némelyek szerint *határbeli* a harangod Vidékhez tartozó terjedelmes Szántó föld. Szadai harkályi és jaj halmi földekkel, Sas halmával és Kassai úttal érintkező. Keleti sz széle a' falutól 2 ¼ mért földnyi távolságban.
 53. *Kassai út* Lúczy felől Siskásnak vezető közönséges út –
 54. *Sas halom* Szántó föld –
 55. *Tanya* 1845. évben bevégzett tagosítás után be épített Mezei lakok – istállók – és egyéb épületek –

Kelt Hernád Németiben Május 31-én 1864.

Adamovics József s. k.

Községi bíró Orosz Mihály

jegyző

PECSÉT

Hely nevek

Hoporty Községből Zemplén Megyéből

1. Zemplén Megye Szerentsi Kerületbe fekszik Hoporty helysége a *Hernád* folyam nap keleti partján, ezen folyam metszi Keresztül Hoporty határának nyugoti kis részét – ezen Hoportyi határt környezik nyugotról Abaúj Megyebeli Szikszó mező Város határa,- éjszaktól a Kis Dobszai, Kelettől a *Harangod*, jelenben Uj világ és délről a Csanálosi határok.

2. A helységnek ember tudtára más neve nem volt 's nem létezett, a lakosok tiszta magyarok és mindég is azok voltak.

3. Soha más el nevezéssel nem volt nevezve

4. A helység legkorábbani eredetét bizonyosan nem tudni, annyi igaz hogy a csehek idejében is már régen fel kellett állni a helységnek, mert van a Helység mellett egy köves domb a melyet a nép most is *Cseh templom*nak nevez, és így hihető hogy ott lehetett a Cseheknek templomjuk, 's elrontatott akkor, mikor ismét kiverettek a csehek.

5. Honnan népesedet? nem tudatik, de annyi bizonyos, hogy a nép valóságos magyar faj

6-or A lakosok úgy vélekednek a Név eredetéről, hogy a helység ezen szótól Hop-part eredhetett mert igen nagy parton kell a helységebe be ereszkedni

7. Van a helységben illetőleg határában Tanya kettő: a *Sóstó*, és *Ketskés*, nevét vette mind a kettő azon szántó földekről, a melyeken épült, az első egy kis posvány, a másik pedig mert ott hajdanában ki vágott erdő helyén a bokrok közt ketskék szerettek legelni.- Van még *meleg_oldal* nevű szántó föld és *Cserje* nevű A meleg oldal délnek fekszik

szántó föld továbbá van még *Elő hegy*

menedékes domb oldalba

szántó föld, a másik irtvány föld mely annak előtte szőlő volt, és akkori nevét tartotta meg.

Van szőlőt termő hegye is, melynek neve *Balog hegy* és Magános hegy ennek ismét többdüllői vannak nevezetesen

Balog hegy a helységből ki fele járó parti úton bal oldara esik

Varjas. Pisztoły, kis hegy Bánom, Kakuk Hegysek. Boszorkányok. Ezen szőlő hegyek nedvesebb idő járásokban mint p. o. 1814-ik 1844-ik és 1871-ik években öszve vissza császnak

Pisztoły nevet nyervén mert hajdan egy pisztoły volt az ára azon düllőnek. Boszorkányok mert az előbbeni századokban a nép hite szerént ottan gyülekeztek vólna öszve a boszorkányok és 1848 év előtt a Zemplén Megyei levél tárban lehetett olvasni is egy irományt, melyből ki derült, hogy a múlt század elején a szomszéd Kis Dobsza határában a lakosok egy öreg asszonyt mint boszorkányt meg égettek

Van a Hernád folyóján túl egy Kis erdő is, melynek neve *gyilkos szug*, mellette van egy kis dombotska melyet rég óta *Vár domb*nak neveznek,- ez hajdan akarva hányatotott, mert a kerülete levő Ároknak maiglan is nyomai vannak néhány évekkel ez előtt is még álló vízzel vólt körül véve, a tetején elférhetett egy üteg ágyú, úgy hiszik a lakosok, hogy mikor a Csehek Magyar országból ki verték, akkor hányhatták ezt a dombot – de hogy a Magyarok-e? avagy a Csehek nem tudhatni.

A mellette lévő Kaszállók *Vagás – Fű szög. Váté lapos, tormás*, melyek magok mutatják neveiket. továbbá! van még a Szőlők alatt a Kis Dobszai határnál a hernád folyamig nyuló fűz fás *Tófenek* nével nevezendő, ez hajdan a hernád ki áradásának maradványából 's annak le apadásakor el maradt víz állásból keletkezett Tó keletkezéséből ered most szárazon áll fél százados fűz fák látszanak rajta. Van ezen tófenek feletti szőlők déli oldalánál egy szakadás *veres part* néven mint egy 10 holdnyi tér hajdan szőlő volt most tsak sivatag szakadás 's tsuszó agyag a Kása könek való föld s hordatik az al vidékre u m. Nánásra, Böszörménybe 's Debreczenbe a Kása tsináló Malmokba, oda való lakosok illetőleg tulajdonosai jönnek Magok azon földért – a Veres part nevezett nyeret Veres földjétől, mely tsak foltonként vagy is helyel helyel található és leg inkább a föld szakadásakor szokott a föld színére fordulni.-

Kelt Hoportyon April hó 28-ik napján 1864.

Csernetzky János msk
Jegyző

Hely nevek

Külső Böcs Községből Zemplén Megyéből

1. A' megyének, kerületnek Járásnak Széknek neve, hova a Helység tartozik?
Zemplén Megye S. A. Ujhely Szerencsi Cs. Kir. adó hivatalhoz Gesztelyi Kerületben helyezett Külső Böcs Község tartozik
2. A' Községnek hány féle neve él most; melyik néve bir tsak hely beli el terjedéssel, melyik ismeretes Ország szerte?
A' Községnek neve mind a' régi 's jelenlegi állásában Külső Böcs mely név országszerete ismeretes.
3. Vólt e' hajdan a' Községnek más el nevezése?
A' Községnek más el nevezése tudomásunkra nem vólt, tsak Külső Böcs.
4. A' Község mikor emlittetik leg korábban?
Nem tudatik
5. Honnan népesítettet?
A' be gyült magyar népből
- 6.) Mikor lehet tudni köz tudomásból, hagyományból, irott vagy nyomtatott emlékekből a név eredetéről, értelméről mind egyik nyelvű hely névre nézve?
A' név eredetiről köz tudomás hagyomány, irott vagy nyomtatott emlék nem létezik, külömben értelmére nézve Magyar Nyelvű Nép.
7. A' Község határában elő forduló többi topographiai nevek,-

Külső Böcs Község Borsod Megyétől a' *Hernád* folyam vize által választatik, 's ezen folyón lévő 's évenként igazítandó roszt hidon Belső Böcsi Templomba való ált. járás gátolva, sokszor veszélyezve van, a' menyiben azon Egyházhhoz tartozik, 's ezen Borsod megyei Belböcs Községnek Kenyér Mezeje Zemplén szélén a' *harangodra* ki terjedve fekszik. Nevezetesen: a *Csege pusztja* fekszik épület nélkül a Böcsi határt északról H. Németi, a' *Szerencsi út* mentiben az úgy nevezett *test halom* dülő alatti *Vér völgy* (:hol a' Monda szerint Csatázás hely volt:) *Vadvizesi dülő* szántó föld, ezt keletről T. Lucz határozzák,- továbbá *Korcz föld dülő*, mely hajdanból *Kuruczok földjének* neveztetik,- és a' Kül Böcsi határból 25 hold 414 ف öl szántó föld 's 19 hold 180 ف öl legelőbeli illetőség a' Vas út épület részére adatott által,- a' *lyukas halom* eredeti nem tudatik mely a' Lúczy vonal és a' Berzéki határtól elválasztolag Délről talaltatik a' *Böcsi Külső alszó járó dülő*beni szántó földjébe melyel öszve köttetésben áll az Úgy nevezett *Bottyán dülő*beni sz. föld a' *Nagy pallagi* község 's tagosítatlan határhoz tartozó legelővel – melyen keresztül vezető 's Borsod Megyéből jövő 's Tisza Lúczy fele vívő ország út,- Délről tehát Berzék Község, Nyugotról pedig a' vízen túl Borsod Megye képezi.

Kelt Külső Böcsön 1864-ik évi Május 29.

Vasady János mp
Kül Böcs községi Jegyző mp

Hely neve

Mező vagy más képen Legyes Bénye község.

Tokaji Járás, Szerencsi Keület. Szék hely S: a. Uj hely.

A községnek két féle neve él 's mind két neven iratik. Ezen község Szerencs városához tartozott, melynek ura Rákocý Zsigmond volt Békésý János várkapitány megnyervén Rákocý kegyet, tőle ezen helyet ajándékba kapta, Békésý családjával ezen helyre költözött, 's ezeket itt megtelepítette, de mint hogy kevés volt a nép hogy azok számát növelje Lelesz születés lévén oda mentt és nagyobb számú cselédséget hozván magával, megtelepítette ezen helyen a hol a község áll- Most ezen községben van 203 ház melyben lakik 1164 lélek, kik mind magyar ajkuak, ezeken kívül 60 Izraelita.

A község határában eső felosztások ezek.

1-ör A délnek fekvő falu felett eső *fullo hegy* mely kedves izü bortterem, 's mellyen különböző képen el nevezett helyek vagynak, u: m. észak keletnek eső oldal hajdan a juhok kedves legelője, most jó izü bort termő hely. A' *barna*, a falu felett északnak régenten legelő, most szőlő hegy. *Kő juk ally*. Szőlő hegy, ezen oldaláról a hegynek a Takta, Harangodra messze látható, köjuk aljnak neveztetik azért, mert felette egy szük nyíllású juk van, hová IV. Béla Király idejében, hazánkban előzőnlött tatároktól, a népek lakjaikat el hagyva, erdők és barlangokba mentették életüket, ez is többeknek szolgált menhelyül.- Ezen *köjuk* tágas pitvara mint egy négy ölnyi ف ölet foglal, ezen pitvarbol nyugot és keletnek vezető szoros torkolatos bejáráson belől, tágas tér volt,- most kövekkel tele van, bel nagyságát kivenni nem lehet.- Ezen hely dombos, és bokros cserjék által volt fedezett, könnyen védhető hely, mivel felette magasra emelkedett köves hegyről legördített kö a' barlanghoz semmi ellenséget nem bocsátott.- *Cserepes* nevü szőlő hegy, hajdan legelő volt. *Székény kut*, Monoki határ mellet, forrásos hely, régen marha legelő volt, most szőlő termő hely.-

2-ör *Hasznos alji düllő* több kisebb földbirtokosok szántó földje. Ennek fel emelkedett helyén szőlő terem, nevét onnan vette; mivel bőtermése által nagy hasznót adott.-

3-ör *Pipiske alji düllő*. ez a Monoki határban pipiske modra felemelkedett domb alatt van, régenten legelő, most szántó föld.

4-er *Gilip tanya* malom házzal melynek vize a Hernád Kércsi határban több forrásbol ered, mely a Monoki határt, hol rajta malom van keresztül folyván; valamint a Bényei és Bekecsi határokat is a takta nevü vízbe szakad. E patak rohamos záporosok idején sok károkat okoz, a veteményeket beiszapolja, a fel takartakat sokszor elviszi.

5-ször *Oláhszállás* itt hajdan Oláhok szállásoltak, 's nevét innen vette, hajdan legelő volt, most szántó föld.

6-ör *Hízó kut* elpusztult kut vize fejéres, nevét onnan vette, mivel a marhának igen kedves volt, de az embernek ha sokat ivott belőle, ártalma volt.

7-szer *Kassai út*. Ez alatt van két csinosan rendezett tanya, szántó földel és luczernással körül véve.

8-szor *Kassai út alja* düllő szántó föld

9-er *Majos tető* legelő és kőbánya, nagy része pedig szántó föld, mely a Megyaszozi határig terjed. Van itt egy tanya bacsó és kerüllő házzal.

10-er *Kis kövágó tanya* uri lakkal 's körulte szántó földdel.

11-szer *Burjány*. E' helyet a *harangod ér* mely eredetét Megyaszszozi határban levő több forrásokból veszi, keresztül kigyozza, mely ér a *Csillag csárdától* a Szadai és Harkányi határt át csergedezvén, Harkány keleti oldalán a Taktába megy. Ezen Burjány nevű hely régentes nádas és ingoványos legelő volt, most jó kaszálló.

12-szer Ezen rész *Harangod*nak nevezetik a községi volt urbéres gazdák kaszáloja, ezen hely kemény magas, szűk termést ad, de hasznos a barom táplálására, melynek le kaszált széna szárított fűvét ha az uton elviszik télben, oly erős kedves szaga marad hogy egy 24 oráig is meg érzeni. Említést érdemel a földi ruha nevű vékony pokhálóhoz hasonló moh, mely itt helyenként bőven található; mely a legnagyobb vágást is könnyen és gyorsan begyógyítja.

13-ór *Kökut lapos*. Emelkedettebb helyei szántó föld, alsobb része ingoványos, régenten járhatatlan hely volt, most Kaszálo azonban még most is van oly hely, hol a barom fülig bele sified.

14 *Dóbbó* szántó föld de van itt Kőbánya is. Ezen hely onnan vette nevét, mivel a rajta keresztül menőnek csodálatos dübögést ad.

15-ör *Partos to* felemelkedett hely, alatta nádas to van, Körülete Kaszálo.

16-ór *Hedri* és *Kender szer*, részint Kaszálló, részint szántó föld.

17-szer *Előtelek* régenten legelő volt, most Szántó föld és Kaszálló.

18-ór *Csizma szár* legelő és Kaszálló csizma forma fekvéséért nevezetik így.

19-szer *Muszály düllő*, a gazdaság szántó földje.

20-adszor *Paptava* hajdan *Pap rét* volt, most a gazdaság szántó föld és Kaszállója.

21-ikszér *Közép nagy út* düllő a gazdaság szántó földje.

22-szer *Huszár vár* düllő a falu alsó részén, hajdan huszárok logeroztak itt, ez hely az oláh szállástól megy egy 600 lépésnyi távolságra, szemközt esik, régenten legelő volt, most szántó föld. A falu déli oldalától csucs; vagy is Zacsko modon Keletfelől nyugotnak, nyulik el a község legelője. Széksos föld, a barmot e határon nyáron által szozni nem kell. Szűk legelő kevés fűvet de mind a mellett is kövérbarmokat mutat.- Ezen legelő a Muszály düllőig nyulik.

23-ik Ennek délfelé eső részén a Miskolczi utvonalg terjedő földet *Ludas*nak hívják, ezen utvonalg választja el a Mező Bényei határt a Bekecsitől.

24-ik *Csátés* ez hajdan legelő volt mos Kaszálló és szántó föld. – E közt volt a *Becsali* nevű *csárda*, mely jó és olcsó itala által, sok utazott be csalt, és az ott levő korcsmáros, kinek több rabló czinkos társai levén, sok ártatlant ki raboltak és meg is öltek; mely gonosz tettek ki tudódása után, e hely el pusztítatott, le is égetetett, most szántó föld van a helyén.

Ezen községgel szomszédok kelet és déli oldalrol, a Bekecsi határ.- Nyugoti oldalrol a Megyaszszozi határ. Éjszakrol a Monoki határ.

Mező Bénye határa özsvés kiterjedésben 3085 Catastralis hold, és 1163 ۱۱۶۳ ö.

Régi iratok a községnél nem léteznek, hanem véneink ki ős atyjuktól a fent irtakak hallották, azok jelenletőkben teljes kézséggel hivatalosan feljegyeztem.

Mező Benyén Május 15 1864

Remenyik Márton
Jegyző.

[Megyaszó]

Megy asszó Mező Város, fekszik Zemplén Megyében a Szerentsi Kerületben Nyugott éjszakra, hol Zemplén Megye kezdetét veszi, az úgy nevezett *Harangod ér* forrásánál; szó hagyomány szerint itt lett volna az Alföld kezdete.- e Városnak tudomásunk szerint más neve soha sem volt, tsupán ezen a néven ösmeretes.- E Város először 1629-ben Octobr. 29-én kelt Felső Vadászi Rákoczi György Borsod Megyének Fő Ispánya által adott Szabadság levelében még Falunak

említeték – de már Rákoczi Ferencz Erdély Fejedelmének egy 1673-ban X-ber 6-án ki adott oklevelében Hajdú Városnak czimeztetik.- Eredetét e Városnak, 's annak első telepítőinek homály fedí; a határában olykor található hamv vedrekből azt lehet következtetni, hogy már itt Romai telepítvény lehetett; erősíteni látszik ezen gyanítást az is, hogy az Oskola telke mellett, egy Romai ezüst pénz találtatott, melynek egyik oldalán M. Aurélius Antonius Imperator korirattal, 's közepén az Imperátor szakálos arczképével, más oldalon Themis a mérleggel, 's körülétét csak Coss. (consilibus) látható. Mely pénz darabb a S. pataki fő Iskola Muzeumába küldetett.- Mint egy harmincz évvel ezelőtt pedig, köfjéts alkalmával ahhoz nem értök által egy egész csizma szárral találtatott illy régi Romai pénz, de a miből csupán egyetlen darabb van meg itt egy magány Úri ember bírtokában – ennek egyik oldalán látható, a Sella curialison ülő egyéniség, kör iratt pon. Max. másik oldalán egy dombor messző (!) arczkép kör iratán csupán Vespasianus Imp. látható.- Szó hagyomán szerint azonban ezen Város a Mágyaroknak ki jövetelével, 's Szerentsen történt meg alapodások alkalmával, tsak hamar keletkezhetett;- azt mondja ugyanis a szó hagyomány, hogy a mint Szerentsről egy csapat, a vidék kémlelésére kí küldetvén, midőn e tájra, hol jelenleg fekvése van e Városnak – érkeztek, Medve szót halottak, honnan nevét is Medvesző örökölhette, és ez azért is hihető, mert Megyaszonak czimere mái napig is, egy két lábbon álló, Szájában Sipot tartó Medve, a mint ez a Városnak mai napig bírtokában lévő 1680 év számmal jegyzett Sigillum Oppidi M. Megy asszó kör iratú petsétjén látható.- Hogy ezen Város nevezetét, mint ezt többen írták e szótól vette volna Megy a szó semmi szó hagyomány nem bizonyitya,- míg a Medve szótól Megy asszová lett származást, a Szó hagyomány és a Sipot szájában tartó Medve, mint e Város által mai napig is használt Czimer, igazolni látszanak.-

Hajdani bírtokossai közöttül – a Rákocziak előtt senki sem tudatik – e kor szakba a Rákoczi fejedelmek és ¼ részben az Andrásyák által bírtokoltatott, az Andrásy résén lévőek évenként bizonyos meg határozott censust fizetnek, míg a Rákoczi emberei, úgy nevezett Hajdú Vitézci,- külön egység folytán évenként két holnapot tartoznak Szolgálni fegyverrel saját zsoldjukon, és ha a szükség úgy kívánta, ezt más két holnappal is tartoztak meg toldani, de már ekkor a fejedelem zsoldján.- ezen szép szabadalmakkal meg ajándékoztattak a bírtokos fejedelem által; nevezetesen volt e Városnak szabad Kortsmája, mészár széke, még vér bírósági jogon is, mely jogát használta is, a mint ez egy 1774-be Május 16-an kelt Nyomozó íratból látható, mely szerint bizonyos boszorkányokat égetetett, Békésy nevű gyilkos négy felé vágatván, végeztetett ki, Orosz Mihályné infanticidának mint irva van fejét vétették,- s ezen szabadalmakkal mind addig éltek míg Rákoczi Notartísa után, a bírtok jog a Fiscusra, ettől Herczeg Grassalkovics Camarae praeseres szált, a kiről erede minden ros e Város meg Nyomorítására, e hozot be az Urbért is.

Hogy e Városnak eredeti lakosai Mindég Magyarok lehettek gyanitható onnan, hogy már a Dózsa paraszt hadban egy Megyaszóí Születésű Mészáros Lörintz nevű Vezérként Szerepelt.

Hogy a reformatiót is Mindjárt kezdetben fel vehette, mint Rákoczi 's az előtt Alaghy bírtok, hihető, a mennyiben már a Sopronyi Ország gyűlésben is mint articularis Ekkla említetik.- a Templom mint a falán – a Sokszori be meszelés homályából nap fényre került fel írás mutatya 1615-ben, még pedig denus fundamenta Rákoczi által építetett, magas kö fall kerítéssel, azon lö résekkel, 's a négy Szegletén, négy 's öt Szögletű bástyákkal kívülről Sántzal ellátva, mely a Sáncon kívül – mai napig is a legg jobb karban szemlélhető, a torony hozzá 1702-ik évben, az Egyház saját költségén, építetett, körötte sok föld alatti putriknak nyomai látszanak, kelet déli részén, körül temető volt, hol most házak állanak.-

E Város határában elő forduló dülök nevei *Istenhegy* most szőlő hegy, nevét hihetőleg onnan vette, hogy a régi szó hagyomány szerint, ott valaha Klastrom lett volna, de a melynek Turocziban Semmi nyoma 's emlékezete, mint a mellette lévő temető kert felső részén, valami alap falakból olykor elő kerülő kö és tégl darabok, ott valami régi épület létezését gyanítani engedí:- *Alsó felső tövis tető*, az ott termet sok tövistől, *Cseres völgy* a *Cser erdő* mellett, hajdan Szőlő hegy volt, *Bánya kereszt*, *Alsó felső Zubogó*, *Dargó Ág haraszt*, *répás tető*, *Halom alja* az ott lévő több rendű halmokról, *Kötel föld pénzverem*, *Szerelem völgy*, melyet koszorús költőnk Tompa Mihály meg énekelt, *Fenyér* az aljába termő fenyéres szénáról, *Téglább*, a hajdanába ott létező tégl színről, *Tó part*, *Vaj völgy*, *Nyilas*, *Keselyű fészek*, *Barsi út*, *Hadnagyás völgy*, *Birók rétye*, álandóul az illető Hadnagy és Biróktól használtatván, *Harangod* – az ezen által folyó hason nevű

patakocskáról, *Asító Topolyka, Ritka szántó földek – Nádasd, Sulymos Sugoro Tölgyes, Bátya, patkó, Bocskor Szőlő hegyek.*

Nevezetesíti e Várost:

1. A *Hernádon* fekvő Szőlő hegyeinek azon Sikos természete, mi szerint több egy mást követő nedves években, mikor a Vad Vizek fel adják magokat, a szőlő hegyeknek egy egy darabb része, hol egész darabban, minden rajta lévő Szőlő tökével, gyümölcsös fákkal csuszik alá, nehoh pedig amolyan teknős menedékes helyen találván, mint a jól meg kelt kovász lassán folyik alá, szinte a Hernádig söt néha bele a folyamba, 's az így meg forgott föld olly kövérré válik, hogy mint a példák bizonyítják a tavaszkor le metszet, Szalona Sütésre használt, tsak találomra földbe szúrt venyige nyárs azon őszön termést hozzon.- ezen tsuszás 1845 és 1854 években volt látható, mely időbe az ott lévő Szőlő hegyek egyik másikára csupán – haszna vehetetlenekké váltak igen Sok időkre.

2.) egy a határnak a Monoki határra dülő kelet északi legg magasabb fekvésű 1848 körül ki kezdett kő bányája, mely egészen Iszap 's iszapos homokból kövesült kőből áll; itt egész Szál fenyők, Cseresznye, bükk fák, leg több Nyirfa darabok, részint opálosúlva, továbbá Csiga teknők, tseresznye Magok, Mogyorók, fenyű tobozok, egy tinó orrú gomba darabb is, mind megkövesülve találtattak 's találatnak, melyekből több szép példányok a M. Nemzeti Muzeumba, 's más főiskolákk Muzeumaiba is küldettek már.-

Kelt Megyaszón Majus 4 864

Korocz Antal

Jegyző mp

Helynevek

Sajó-hídvég községből

Zemplén megyéből

Sajó-hídvég, a' Kassai kerületben, Zemplén megye Gesztelyi Szolgabirói járáshoz tartozik,- székhelje S. a. Ujhely.

Fekszik jelenleg a' *Harangodon* a' *Hernád* foljó balpartyán,- hova 1715 év telepítettett ujolag, miután régi épületei heljét a' *Hernád* elszaggatta, meljet igazol egy helységünk ládájában másolatban levő kézirat, mely kelt Mádon 30-ik Marcius 1715. Szluha György és Berzeviczy Ezekhiel – mint Rákóczy Juliána Borbála egész jószágainak igazgatói által aláírva, melyszerint Sajó-hídvég jelen települeti helje az előtt, Sok esztendőktől fogva pusztán állott praedium volt.-

Határos keletről Lúcczal, délről Körömmel, nyugotról Borsod megyebeli Ónod városával, északról Berzékkal.

Azonban, bár nem okmány nyomán, hanem szájhagyomány után, 's jelenleg is fölismerhető jelekből bebizonyúl az, hogy Sajó-hídvég eredetileg,- most *Telek* név alatt ösmert heljen feküdt, úgy hogy azt a' *Hernád* foljója körül gyűrűzte mintegy félszigetet, mely gyűrűzet észak kelet fele annyira megközelítette egymást, hogy idő foljtán össze szakadt, 's régi gyűrű alakú medrét oda hagyta, foljását egyenesre vette, így maradt a' régi Sajó-hídvég falu helje a' *Hernád* jobb partyán,- 's úgy látszik, hogy Fényes Elek tudós hazánkfia Statisticájában ez okból tette S. Hídvéget a' *Hernád* jobb partjára,-

Lakosai, kiknek száma 800.- általában Reformátusok, tiszta magyar ajkuak, szorgalmas földművelők, 's szarvas marha tenyésztők.- Szóhagyományilag elődeik a' hír neves hajdúk valának.

Mikor említettett legkorábban Sajó-hídvég? ere nézve sem adattal sem biztos tudomással nem birunk felelni.- Hagyományos beszéd után, a' régi faluban mely most *Telek* nevet visel és szántó földnek használtatik – csehek is laktak,- hol – daczára annak, hogy temérdek rom kövek kiszedettek, az eke még mindég meg akad több heljen az alap kövekbe.

A' név eredetére megjegyzendő,hogy Hídvég nevét vette egy hídtól, melj hajdan a' mostani települeti heljen esett, 's most már nincs meg, hanem nagy apadáskor czölöp maradvékai látszanak,- ezen hidon a' *Hernádon* több híd nem volt,- 's ezért Hídvég.- Sajó-hídvég nevet pedig hihetőleg azért nyerte, mert határában szakad össze, és szakad most is a' *Sajó* vize a' *Hernáddal*,- és mert *Abaúj* megyében már fordúl elő egy *Hernád-Hídvég* nevű falu.-

Határának kiterjedése, 2330 catastralis hold és 869 ف öl,- melyből 1599 hold 432 ف öl szántóföld, 46 hold 995 ف öl rét, 146 h. 259 ف öl legelő, 229 h. 1026 ف öl erdő, 308 h. 1357 ف öl terméketlen tér – vízöntés.-

Tagosított egyeség útján 1856-ik évben. Földje mint általában a' harangodi föld, Sík, minden ingovány, mocsár, láp, hegy, domb nélkül, televényes, konnyú ritka fekete, mely hogy bő termést hozzon, gyakori de nem nagy esőt kíván; leginkább tenyészti a' rozsot, kukoriczát, azután a' búzát, kevésbé az árpát, zabot és más tavasz veteményeket.-

Fő foljója a' Hernád,- meljen rendes víz álláskor két gázlo van,- a mennyibe pedig határában szakad össze a' Sajó a' Hernáddal, határát a' Sajó is érinti, meljek inkább márna, potyka, harcsa, kecsge és néha tok halakat is szolgáltatnak.-

A' düllök nevei a' tagosítás óta ezek: *fölső, két közép és alsó*; egyéb elnevezése nincs;- a fölső düllő Berzék felé az alsó köröm határa felé esik.-

Volt földes asszonya Gróf Monyorókeréki Erdődy Györgynő született Aspremont Mária grófnő.- Kelt S. Hídvégen Május 28-kán 864

Rákoczy József jegyző

Adatok Sajó Kesznyétenről

1-ör Sajó Kesznyéten falu fekszik a' tiszán inneni Kerületben, Zemplén Megye Gesztelyi Szolgabírói Kerületében, a *Sajó* torkolatánál innen ered Sajó mellék neve is.

2-or A Községnek ország szerte Sajó Kesznyéten el nevezése ismeretes, 's több elnevezés nem is létezik.

3-or Sajó Kesznyéten soha sem birt más elnevezéssel.

4-er A helység keletkeztéről semmi tudomást nem szerezhettvén,- az egy ház Jegyzőkönyveiből azonban az tűnik ki, hogy Sajó Kesznyétenben már 1598-ik évben reformált Egy ház létezett, a mennyiben ott az akkori lelkész Liszcai István említettik.

5-ör A község népesítését illetőleg, Kesznyéteni határral közvetlen érintkezésben hajdan Rákócziak, jelenleg Grof Erdődy István Úr Ónodi uradalmához tartozó *Abony puszta* területén hol ott máig szemlélhető templom alapzatáról következtetve falu volt, mely köz vélemény szerént a' tatárok által pusztítottat el; igazolni láttatik azt a' tiszta jobb partján "*test halom*" nevű alig észre vehető emelkedett hely melynek közelében olykor csont és fegyver darabok találhatók,- 's hogy a' Muhi pusztához is közel esik; hihető hogy Kesznyéten a' tatárok elvonultával ezen elpusztult Abony lakosai által építettett 's népesítettett

6-or A név eredetéről 's értelméről sem írott sem nyomtatott emlékek nincsenek.- Ha csak helybeni helvét hitvallású Egy ház birtokában Szent vacsoránál használni szokott illy köriratu felső sorban az alsó sorban

41C CB6M~f. ONNCAH C c h a m H T T O T K
17 C^s H 6 G P H C M - O E A - N Δ C H M O N O B B (B ° C

pár betű földás miatt olvashatatlan régi kehely nem nyújt némi felvilágosítást.

7-er S. Kesznyéten Szántófölde ronásága tiszta jobb partján, a düllök nevei *Tiszára járó, Körtyély fa, Csicsiri, Halom* a' rajta lévő halomtól, és *Kettős kő* kettős határ kötől.

Kaszáló réten *Pap tó hát* az úgy nevezett *Paptava* mellett, *Örösire járó*, az örösi határal szomszédos, *Szelés* és *Száraz hat*,- miket a' Sajó folyam választ el a' Községtől.- *Tágyú* és *Csavargó* füzesek a' Sajó jobb partján. *Szamar hát, fovenyes hát, Tövikes hát, Nagy Állás, Kis állás, Bival heverés* *Abonyi hát* háttas helyek és *Kerek tó, Görbe tó Inér* tavak tul a' Tiszán, mellyek a' Tisza szabályozás következtében ki száradtak.

Sajó Kesznyéten lakosságának száma 850 lélek általán reformátusok.

Nevezetes a' Tok halászatról.

Határos keletre Szederkény Nyugotra Kis Csécs Eszakra Tisza Lúcz Délre Sajó Örös faluk. Kelt S. Kesznyéten Junius 20 1864

Mezősý Gusztáv ph. Jegyző

Helynevek.

T. Szada községből Zemplén Megyéből.

1. T. Szadaközség Zemplén Megye Szerencsi kerülethez tartozik. E' község néhány községgel, 's több apróbb majorsági tanyákkal, és az innen 1 órányira nyugot éjszagnak fekvő *csillag* nevű korcsma 's majorsággal – mellyen a' Miskolcz Ujhelyi országút keresztül megyen – *Harangod vidék*nek is nevezetik.

2. E' községnek az említett egyetlen neve van, 's arról ösmeretes.

3. E' község 1704-be Zada névvel birt, de e' század elején Szadának iratott.

4. Legkorábban 1704-be említették.

5. E' község 1704-be Szabadszállásról népesített a' mikor kezdetett itt a letelepedés, azelőtt pusztaság volt.

6. E' község 1704-be vevén kezdetét, nem egész hitelesen ugyan de szájhagyomány útján állítatik, hogy akkor e' hely Gróf Zada birtoka lett volna. Malyd 1724-be Nyári Zsigmond birtokába esvén a' Szada nevet akkorában kapta. A' múlt század vége felé azomban e' község napkeleti része, vagy a most nevezett *felvég* Cs. Kir: Kamarái jószág volt; a' más fele vagy déli része, most *Alvég* a' Gróf Andrásy nemzetség Monaki uradalmához tartozott, 's ahhoz tartozik maiglan is,- még ellenben a' Cs. Kir: Kamarái rész e' század elején a' Záborszky uraságoknak adatott örökös birtokába.

7. E' község határába következő elnevezések fordulnak elő, a' düllők fölösmerhetése tekintetéből:

Alsóréti. telekdomb. Nádastó melléke. Harkályhatárra járó. Kölesföldek. Határdombrajáró. Harangod érre járó. – a' határba folyó kis harangod értől – Káposztaföldre járó. Disznó tanya. Posta útrajáró. Nagypallagi földek. Lencsés völgy. Kispallagrajáró. Fiókharangodi érrjáró. Rókajuk. Kocsordos érre járó. Kögátra járó. Hegyeshalom düllő. Zsák. Ökörmezőrejáró. Kenderföld düllő. Országútrajáró. Csillaghatárrajáró. Ökörmező. Kislapos. Kispallag. Kistábla. Nemesekhalma. Kertaljadüllő. Takta járó. Bekecsihatárrajáró. Csörgöte. Taktahát – a' Taktafolyam mellett. Urakhát. Kengyelköz.- Kengyelfok. Nyakohát. Csörgő lapos. Szénaárok. Kispiaicz. Fehér tó közí. Sár rét. Rudas tó közí. Csontos hát. Éhező hát. Határ. Széles tanya. Tökös tó
Öszveiratott T. Szadán 1864. máj: 4.

Molnár Josef bíró
Pisák András hites

Helynevek

Szerencs községből Zemplén Megyéből

Feleletek.

Az 1-ső Kérdésre: Zemplén Megye Hegyaljai Járás,- Szerencs kerület, melly *Harangod vidék*ének is nevezetik s kerület közepén át kigyózzó *Harangod víz*éről.

2-kra A városnak csak egy neve él 's használtatik Országszerte.

3-kra Hogy e községnek volt e más elnevezése – arról e városnak szegény levéltárába semmi okmány – de sőt hagyományból sem tudható. Azonban e történeti nevezetességü város helyneve – 's tán a helynevek gyűjtéséhez anyagát használható érdekességek kipuhatólására legtöbb felvilágosítást adhat a még most is virágzó Gróf Andrásy család levéltára, mert Szerencset az Árpád korban a Monaki család birván, 's az Andrásiak őse ezen családból házasodott, ő utána nyertek e vidéken nagy jószágot – Szerencset azonban nem, mert Jászai Magyar egyház története szerént a Monaki család Szerencset a Bencze Szerzetnek ajándékozta (:ezen Szerzett levéltárában is nyomára lehetne jönni Szerencs érdekességeinek:) mert ők birták Szerencset az egész Vegyes Korszak alatt sőt még Szapolai János alatt is (:lásd Jászai Pál "Magyarország napjai a Mohácsi vész után":) ki midon koronáztatása ünnepélyére Sz. Fehérvárra ment Szerencsen a Benczék kolostorába halt meg;- később azonban ugyancsak Szapolai egyik hatalmas Párthive Bebek Ferencz ezen szerzetet Szerencsről kiüszvén – kolostorokat várrá alakítá, 's midön Szapolaitól I-ső Ferdinándhoz át pártolt Szerencet nyerte Királyi adományúl. – Később Szerencs a Rákócziak birtokába jutott, ezen Család egyik kitünő tagja Rákóczi Zsigmond a fejedelemségről lemondva, a Szerencsi várban töltötte vég napjait, a hol meg is halt, tetemei a Reformált – hajdan R. Cath.

Parochialis egyház kís szerü sírboltjába porhad, mely felett egy csinos veres márványból készült, 's deák magyar versezettel ellátott emlék díszlik.- A Szerencsi várban Bocskai István 1605-ben ország gyűlést tartott, hol is a többi közt a három vallás egyenlősége úgy mondatott ki, hogy a többi meg se tüessék ezek nyomán:

A Grof Erdödy, mint a Rákócziak leányágoni ívadéka levéltárában is lelhető volna adat Szerencs helyneve magyarázatához.

4-kre Az Árpád korban már bizonyosan létezett, de a foglaláskor vagy előtt telepített e meg? az Andrásiak levéltárában híhetőleg leg biztosabban bebizonyíthatná.

5-kre Valamint hogy honnan népesített be

6-ra Szerencs város topographiai nevei közül leg nevezetesebb közvetlenül a város felett emelkedő „*Árpád halom*”, mely a rajta elszorva fekvő sok kövektől *Köves hegynek* is nevezetik,- ezen kís hegyen széles kiterjedésű sánczolatok nyomai láthatók még a mai napig is.- Katona Josef egykor Szerencsi R. Cath, lélkész 's később a magyar tudományos akadémia levelező tagja – a régi tudományos gyűjteményekben tett értekezésében – állítja, hogy Árpád a ki vivot veres csaták után e honban – második pihenőjét a Szerencsi Árpád halmon tartotta, 's az ezen halomtól gyönyörűen be látható túl a Tiszai Sík meghódítására hét vezérét innen küldötte ki, s e hódítás sikerülte után, 's új s szerencsés foglalás meg örökítésére nyerte híhetőleg a hon alapítójától elnevezését.- továbbá van Szerencs határában egy „*Földvár*” név alatti rom a szerfelett egybe halmozott földhányásról, 's a mai napig még magas és nagy kiterjedésű sánczolatairól 's fekvéséről itelve – nagy erősség lehetett, de mely korból veszi eredetét az homályban van – híhetőleg Romai maradvány.

A dülök, utak, hegyek özsészelt (!) nevei is többnyire vagy fekvésüktől, vagy uraságaiktól vették elnevezésüket, melyek e következők: „*Hideg kút*” magaslaton fekvő erdő, de hol jelenleg kút már nem található. „*Bika szeg*” – víz közti rét,- „*Hajdú rét*” – lapos rét. „*Vizközi*” legelő. „*Alsó malom*” szántó föld malom mellett. „*Kocsonta*” nádas legelő „*Kocsonta hát*” szántó föld partos hely. „*Álom szug*” szántó föld. „*Tót utszat*” szántó föld a város Tót utsza nevű részéhez közel. „*Örvényhát*” szántó föld a *Takta* folyóhoz közel. „*Alsó kert*” a város alsó részén szántó föld. „*Rét alja*” szántó föld. „*Útközi*” szántó föld. „*Szöllök alja*” szántó föld a szöllök alatt. „*Látháza*” szántó föld magaslaton. „*Bárány táncz*” szántó föld. „*Sarkad*” legelő. „*fehér tó*” legelő.- „*Kertési*” pásztor őrzés – Szőlő. „*Előhegy*” „*Döri*” „*Rác*”, „*Kacsa*” „*Berkesz*” „*Cseróczi*” „*Völgy*” „*Mocsár*” „*Piroska*” „*Splenyi*” „*Gerendás*” „*Csicseri*” „*Cserfás*” „*Györ*” „*Dokni*”, „*Parány*” „*Vida*” mind egy pásztor őrzésű szőlő, az utszák nevei erdektelenek, *fő utsza*, *alsó utsza*, *felső utsza*, *tót utsza* és *jókút utsza* a vár alatti utsza „*Huszár vár*”-nak hivatik, híhetőleg a vár e részében tanyázott a lovasság.

Végül hogy ennyi történeti nevezetességgel bíró helyet a régiség kedvelők buvárlat ala nem vettek – nagy veszteség: mert többek között mintegy 27-28 éve, az Árpád halmon két munkás, kiknek egyike még mai nap is él – minden kutatás nélkül, két arany – kígyó alakú ékszer talált, mely alkotásáról itelve a legrégebb korból való lehetett, ezen ékszer egyikét akori Szerencsi kaplan, múlt évben azonban, mint Radi R. Cath. Lelkész Makranczi János vette meg, másíktá az uradalmi ügyész mint talált kincset confiscálta.- ezen ékszer sullya 13 arany nehézségű volt, továbbá az Árpád halom alatt folyó víz árok partjában élő emberek állítása szerint urna alakú cserép edényeket ástak ki. a város határában és környékén különböző korból pénz darabok találtattak, 's a bel falain a vakolat alatt festvények vehetők észre.

A hely nevek magyarázása a tán nem szükséges adatok ide iktatását azért tartottam méltónak, hogy a régiség gyűjtésében buvárkodó nagyérdemű hazafiakban Városunk 's vidékünk iránt is némi érdeket ébresszek – Ki egyéb iránt mélyly tisztelettel maradtam

Szerencsen Majus hó 16-án 1864

Réthy Pál
Szerencs város jegyzője

253-ik Szolga birói rendeletre
Takta Harkányi Hely nevek Ki mutatása
K. n. m. m. K. Sz. Tanács 22281 Sz. intézvénye folytánn.
Hely nevek [1-ső lap]

Takta Harkány Községből Zemplén Megyéből:

Ezen T. Harkány fekszik Zemplén Megyében Tokaji Kerületben – Szerentsi Járásban – Szék helye S. a. Ujhely, van benne 94 Lélek töbnyire Reformátusok igen csekély számú R. Cath. és Óhitűek.- Nap keletről Szaboltsi szomszédjai Rétekben Legelőkben Prügy és Takta Kenyiz – ‘s Tisza Dobb.- ezen helységet Köntes Mihály és Cseresnyés Istvánn ülték meg – mely a’ helységnél lévő Rakótzii Juliánától 1715- ik évben ki adott és 1724-ben Gróff Asprmont Károly által emerősített Okmány Leveléből olvasható

1. Ezen Helységnek folyó vize az *Takta*, mely Tisza Ladánynál veszi eredetét, és Tisza Lutznál ismet az egész *Takta Köz* be folyása után a’ Tiszában vissza esik – hol jelen a’ víz Szabályozása óta be és ki eresztő Fuder van. ez a’ Takta folyó vette eredetét egy Thokotha nevű Magyar Vitéztől – kinek Szabolts Megyében Csobajon (:mint az öregek állítják:) egy fel emelkedett Dombon – hol most erdő van a’ Takta folyóval be kerítve regényes vára volt – hanem az Tatárok által el pusztított – most is láthatók az Fundamentumban erőss maradványai !: ‘s ezen folyó választja Zemplén Szabolts megyétől.- ‘s a’ már Harkányi Rétek és Legelők Szabolts megyében léteznek.-

2. Ezen Rétek között voltak – de a’ Tisza Szabály után ki száradtak Halal, Csikal ‘s minden Szárnyas vad állatokkal Naddal Gyikényel bővelkedő Tavak – nevezetesen a’ *Görbe Tó* – mely az egész Réti határt – mintegy határ jel ki mutatja ‘s Separálja az gazdaságát a’ Földes Urától – melynek hátruljann [2-ik lap] van az ugynevezett *Görbe Tó Zug és Péter fenék* – mely az Helység privat tulajdona edig Nádas – most Kaszálló – ezen kivel van *Lazár – Tökös – Kerek – Palotsa – Fuvás – Tatos – Karászos Tavak* – a’ *Dantsér ér, és Szelep*, mely a’ Dobi határt választja a’ Harkányitól.- de mind ezen Tavak az 1863-iki szárazság mián különösen ki száradtak és minden részben káros a’ Lakoságnak.-

3. A’ Harkányi Szántó Földek a’ régi híres *Harangodi pusztán* fekszenek jó Fekete Kővér földel – melyeknek határos Szomszédja Eszaktól T. Szada – nap nyugotról h. Némethi, a’ hol megy keresztül a’ posta út Körömfelé – délről T. Lutz és azon praedialis *Barsi puszta* – mely a’ Sajó Ládi fundus Studiorum tartozik - az előtt a’ veres barátok birták Bathori ‘Sigmond Fejedelem által elpusztítván maradt a’ Kamarára.- A’ majorságtól 500 ölnyre már a’ Harkányi határban *puszta Templom* név alatt van egy domb – a’ melyet pénz kíváncsi emberek ki ásván találtak ott egy Csupor pénz ezüstöt oly aprót mint egy ¼ Xtzár – melynek egyik oldalán egy Oroszlány – másikon + volt látható.- állítatik az is hogy a’ Csehek is birták ezen helyet és azon sok Csont mi az ásáskor ki hányatott temető helyek lehetett.

4. Van Harkány alatt Vas Út – van 4. folyó melyen hidak vagynak u: m: *harangod ere – Sós_ér – Sárkány gödör – Motsi folyó* – ‘s mind ezek a’ Taktában folynak.

5. Van 7. halom – u. m. *Föld halom, Bogárvó halom, Jajhalom Kigyos halom, Boros halom – Rátz halom. határ halom* – ezekről az a’ meg Jegyzés: hogy a’ Kurutz világ idejében Strása domboknak hányattak és azokon Harangok használtattak idejébeni hir jel végett, és erről neveztetett a’ *Harangod vidéke harangodi földnek*.- [3-ik lap]

6. Van e határban szintén ugy nevezett *Jajhalmi* prediális *puszta* hol most 1844-től óta Tiszt és Családházak épültek – a’ mely Jóságokat Rákótzii Juliánna – Groff Asprémont férjével birtak – az után mint vö Groff Erdődy ‘s az Almásy Csalad most pedig birja Pestről Származott de az Új világon lakos Kospely Károly Úr

7. Ezen Takta Harkány helysége örökösen egy néven neveztetett ‘s a’ Lakoságnak van 187 háza. Szántó földje az Uraságén kívül mit ide nem számítván

dto	dto	1758 hóld
Kaszálló		624 dto
Legelő		1111 dto
Nádas		300 dto
Őszvesen		3793 hóld.

Hogy ezen Ki mutatás a' lehető igazsággal 's hivséggel előttünk 's Öreg Lakossaink előtt régi Levelekből ki nézve iratott Öszve bizonyságuk. T. Harkányban 22-ik apr 1864.-

Ki írta
Tóth Pápay Sándor
Jegyző msk

Orbán Jozseff biro
idsb Borbély Pál Hites
Ör. Virág György
Ör Virág István
Ör Tót István
Tót Pál
Kéri József hites
PECSÉT

Adatok Tisza Lúczról

1-ő Tisza Lúcz mint egy régi, illy Köz iratú rész pecsét nyomója bizonyítsa "sigilium oppidi olim hajdonicalis Lúcz Annó 1697-d" hajdan város, jelenleg helység nagy falú – felosztva alsó és felső Lúczra, fekszik Tiszán inneni kerületben, Zemplén Megyében,- hegyaljai járásban, Gesztelyi főszolgabírói kerületben a *harangodi* rónán – épen a *Tisza* folyó jobb partján, innen ered Tisza Lúcz neve is.-

2.) Tisza Lúcz helységnek sem régi sem jelenkorban más neve nem fordúl elő.

3.) Tisza Lúcznak más neve soha sem volt.

4.) 5.) Tisza Lúcz nevére nézve, helységünk levél tárában létező, 's ide vonatkozó leg régiebb latin és magyar nyelven szerkesztett okirat 1697-d évben kelt, mellyben Rákoczy Erzsébet, Gyulai Mihály; Oláh János Pap György Lúczy lakosoknak engedményt ad,- a háborúk ideje alatt fel dúlt 's egészen elpusztult alsó Lúcznak újra építésére,'s népesítésére.- Hogy a régi felső és alsó Lúcz mikor keletkezett? honnan népesedett arra nézve adataink nincsenek.- De hogy fent írot 1697 és előtt is állott Lúcz bizonyítja a Reformáta egyháznak egy az úr vacsoránál használtatni szokott kelyhe, melynek fenekére elég mellyen van bemeczve a Lúczy ref. Ekkláé 1664, melly azt is bizonyítja miszérint már akkor Lúczon a Reformátusoknak egy házúk volt.

6. Lúcz nevének eredetére 's értelmére nézve,- talán nem távozunk el az igazságtól, ha állítjuk, hogy hogy mennyiben Lúcz épen a tiszta partján fekszik, 's emberi emléket meg haladó idők óta, itt hidason, csolnokon általjárs volt a folyamon,- nevét vette e Zsidó szótól Lúcz, melly szó magyarul ezt teszi általment, általkelt p. o. vízen.

7. Lúczy hatáiban a szántó földek között vagynak dombok, mellyeknek máig is saját neveik *1-ő 2-ik 3-ik ör halom,- Dantha halma* Danda vezértől, *test halom*, a hagyomány szerint a tatár járás kori,- kurucz világi elnevezések.- Van egy völgy *Kurúcz völgy* elnevezéssel, a nép monda szerint Rákoczy kuruczainak sok ideig szolgált tábor helyül.-

A helységtől egy órai távolságra nyugot felé terül Grof Erdődi Családnak több száz holdat tevő ugy nevezett *Szakadó pusztája* szép majorsági épületekkel nemesített Juh tenyésztéssel.

Kaszáló réteink általán fogva mind túl a tiszán fekszenek,- a tiszta folyam szabályozása idejétől nemcsak az ő örökös víz állások tavak *gadó lapos, emberes tó tanácstó, görbe tó, hagyoló tó, himes tó, kerék tó* – hanem legjobb kaszálóink is egészen kiszáradtak.

Lúczytól éjszak keletnek fekszik az ugy nevezett *felső rét*, és *taktaközi rétség*, Grof Erdődy család és Gróf Andrassy Manó birtokában.- Ezen rétségen van folyása a Takta folyamnak, mellyen öt évvel ezelott egy faragott kövekből több ezer forintokba került Zsilip készített, mely a tiszta áradásakor lezáratván, a rohanó vizet a rétségre való kiömlésétől elzárja. Fekszik ez a zsilip a helységtől egy órányf távolságra, hól a takta a tiszába ömlik.-

felső Lúcz. Kevés belső illetőséggel nyolczszáz holdat meghaladó szántó földel, fent érintett felső rét és takta közi rét illetőséggel Gróf Andrassy Manó birtoka.- *Alsó Lúcz* mint hajdan úgy jelenben is tartozik Gróf Erdődy ónodi uradalmához, melly uradalom a Rákoczy család bírtóka volt, később Rákoczy Juliannát nőül vevén Gróf Aspremont Róbert több uradalmakkal rea szállott az ónodi uradalom és,- majd Gróf Aspremont Máriát Gróf Erdődy György nyervén nőül, mint egyetlen örökösse minden uradalmak Gróf Erdődyre szállotak.

Van Lúczon posta hivatal, só ház, nagy fakereskedés, gőzhajózási, vasútvonali állomás, indóháza.

t. Lúcz lakosságának száma 1860 lélek, ezek közül 1510 reformáta vallást követ, kiknek van helyben templomuk, Papjúk, fi és leány iskolája elkülönítve, melly iskolákban két tanító oktatja a növendékeket.

Rom. Catholicusok vannak 223 kiknek helyben templomuk nem lévén a girincsi plébániához tartoznak.

Sidok vannak 127.

t. Luczal napkeletről határos Takta Kenyíz és Tisza Dob, délről Sajó Kesznyéten Girincs Berzék és Böcs – nyugotról hernad Németi – északról t. Harkány.

Kelt t. Lúczon 1864-ik évi Május 29-én

Közli

Zámborý Antal mp
t. Lúczí Jegyző

IRODALOM

Kósa László–Filep Antal

1983 A magyar nép táji-történeti tagolódása. Budapest

Kováts Dániel

1998 Sárospatak és Sátoraljaújhely környéke Pesty Frigyes helynévtárában. Sátoraljaújhely

Mizser Lajos

1996 Az Alsó-Bodroghöz és Alsó-Taktaköz Pesty Frigyes 1864-es kéziratos helynévtárában. HOMÉvk. XXXIII–XXXIV, 339–347. Miskolc

THE TOPONYMS OF THE HARANGOD AREA IN 1864

With its twelve settlements, the Harangod area is one of the micro-regions of County Zemplén. The registration of the region's toponyms for Frigyes Pesty's gazetteer in 1864 was carried out very conscientiously. An explanation was provided for each recorded toponym and the type of agricultural activity practiced in the area was also indicated. The collection was not merely a plain list of the region's toponyms, but was accompanied by remarks on historical events (including comments on the occasional mistakes made by the data collectors) and tidbits of local lore. The toponyms offer a picture of the religious denominations of a particular settlement. Remarks on economic history, the geographic environment and soil types were also included. The data collectors usually recorded even the minutest details.

Lajos Mizser

SAJÓKERESZTÚR ÉS SZIRMABESENYŐ SZŐLŐKULTÚRÁJA

SISKA JÓZSEF

Megyénknek több olyan tája van, ahol századokon át magas szintű szőlőművelést folytattak, de ez a tevékenység napjainkra különféle okok miatt visszaszorult. Az 1890-es években a filoxéra pusztította el az addig virágzó szőlőkultúrát. A 20. századi újratelepítésekkel már nem is sikerült a korábbi nagyságú termőterületeket rekonstruálni. Paradox módon a mezőgazdaság kollektivizálása után, az 1960-as években kapott új lendületet a szőlészkedés.

Az ezredfordulóra kiöregedtek azok az emberek, akik apáiktól sajátították el ennek a szép, de nehéz elfoglaltságnak a mesterfogásait. A megváltozott életszemlélet miatt, gyerekeik közül nagyon kevesen vállalták, hogy folytassák a családi hagyományt. A szőlők ismét pusztulnak... Tanulmányomban két, Miskolccal szomszédos község: *Szirmabesenyő* és *Sajókeresztúr* lakóinak szőlészkedését és borászkodását mutatom be az eléggé hézagos levéltári források és recens adatok alapján.

A termőhelyek

A Miskolctól észak felé húzódó Sajó menti települések határában a 150–300 méter tengerszint feletti magasságú dombokon, hegyeken valamikor intenzív szőlőművelés volt. A magaslatok közege riolit- és andezit-tufa, homokkő, amelyen vékony kavicsréteg, majd agyagos termőtalaj található. Szirmabesenyő nyugati határrészében húzódó *Óvári-hegy* kőbányájának fejtőfalán látható is a leírt szerkezeti felépítés. Az itteni hegy- és dombgerincek észak–déli irányúak, ami lehetővé teszi, hogy az ültetvényeket reggeltől estig érje a napfény. Szirmabesenyő határában a *Bibik*, *Kakas*, *Kis*, *Farkas*, *Esperes*, *Óvári*, *Király-hegyeken*, Sajókeresztúrtban az *Elő- és Közép-hegyen*, a *Köves*, *Bajusz*, *Szakáll*, *Dóczy*, *Alsócseres*, *Felsőcseres*, *Bolha*, *Varjas*, *Vaskapu*, *Estók*, *Bika*, *Méhész dűlők*ben van jelenleg még szőlő. A levéltári forrásokban található: *Hév*, *Bakos*, *Bordás*, *Csontó* szőlők helyét a ma élők már nem ismerik. Az 1784-es katonai felvétel térképlapjain még a *Kisfaludi hegyen* is szőlők vannak, de itt már tölgyerdő áll. A legidősebbek szülei elbeszéléséből tudni vélik, hogy az ott lévő ültetvényekkel a filoxéra végzett és a terület egymást váltó tulajdonosai, a gróf Szirmayak és a Dabasi–Halász család már nem telepítette újra. Hagyta, hogy a természet vegye birtokába, majd vadászterületként hasznosították.

A tengerszint felett 200 méter magasságban három forrás tör a felszínre: a *Kozdombi*-, *Meleg*- és *Csapó-forrás*. Ezek vizét használták fel a szőlőművelésnél és borászkodásnál. A téli hólét és a nyári zivatarok vizét a *Bábony*, *Cifra*, *Doricka* patak és a *Gazsik* árok vezette a Sajóba. A fenti víznyerő helyektől távol eső ültetvények vízellátását a heglábakba ásott közutakkal oldották meg. Ezek közül a Király-hegy délnyugati oldalán lévő tartják karban és használják napjainkban is, de többen a pincéjük végében fúrattak víznyerő helyet.



1. kép. I. Katonai felvétel, 1784. Col. XXI. Sec. 12.



2. kép. Büki turistatérkép részlete, 1927.

Az I. katonai térképeken már rajta vannak a legnagyobb pincetelepek. Keresztúron az *Alsó- és Felső-pincesor*, Besenyőben a *Király-hegy* déli–délnyugati oldalában fekvő *Palatinuson* és az *Óvári-hegy* déli lábánál, a *Kőfejtő* környékén.

Az 1960-as évektől kezdve megszorodott a pincék száma. A szőlőkben csoportosan vagy szétszórtan minden dülőben vannak hétvégi házak, amelyeket a monolit betonból öntött pincék fölé építettek. A csoportban állókat bitumenezett vagy zúzott köves utak kötik össze, de a szétszórtakat is jó minőségű földutakon lehet megközelíteni. Az 1980-as évektől kezdve a nagyobb pincebokrokat fokozatosan villamosították a tulajdosok költségén.¹

A szőlőbirtoklás történeti adatai

Mai ismereteink szerint a tárgyalt területen folyó szőlőművelés első dokumentuma 1325-ből való. Régi peres ügy lezárásaként Miskolc határát hites emberek járták be. Bábony, Keresztúr és Miskolc dülőinek találkozási pontján egy szőlőhegyet említenek, amelyet a mezővárosból északra tartó kövesút oszt ketté Bábony és Keresztúr között.² A szőlőtermesztést részletesebben az 1549-ből megőrzött dézsmajegyzékekből ismerhetjük meg. Ezekben a dokumentumokon szerepelnek az egyes helységeket birtokló földesurak, a szőlőket művelő jobbágyok nevei, az éves kiperéselt bormennyiség és a kilenced (nona). Hú tükörképei a tulajdonosváltásoknak, a terméseredmények hullámvázának.

A 16. és 17. század bővelkedett hadieseményekben, amelyek jelentősen rontották a szőlészkedés külső körülményeit, de a termelés mégis folyamatosnak mondható. A tárgyalt régió birtokosai szinte azonosak a három községben. A 16. század első negyedében a Derencsényi családé a vidék. Tőlük Bebek Ferenc, gömöri főispán erőszakkal veszi el. 1544-ben a törökök jelentkeznek új tulajdonosnak. A Bebek familia fiágon 1567-ben kihal, így a király a szendrői várbirtokához csatolja a Sajó menti Bebek-uradalmakat.³ Az 1568-as borkilenced-jegyzék szerint Keresztúrtban 92 helyi és 51 környékbéli szőlősgazda van, akik 805 köből dézsmabort szolgáltatnak be. Szirmabesenyő egymás szomszédságában fekvő két elődfalujában, Kelecsényben és Besenyőben 14 belbirtokos és 84 külsős 633 köből kilencedbort ad. Kelecsényt a harci események ugyanis pusztává tették. A besenyőiek jó része a nagyobb védelmet biztosító szomszédos mezővárosba, Miskolcra húzódott be és onnan járták át szőleiket művelni.⁴ 1570-ben a váruradalomnak 100 kapás majorsági szőleje van Besenyő határában, amelyet a helyi jobbágyok a keresztúriakkal, vámosiakkal és ecsegiakkal közösen gondoznak.⁵ A szendrőiek központi szerve, a szepesi kamara később bérbe adja az itteni településeket. Így jutnak hozzá a Gyulayak és a Senyeyek. 1635-ben szerzi meg I. Rákóczi György, mivel felesége, Lorántffy Zsuzsanna Sajószentpéteren birtokos, és Erdély fejedelmének megtetszik ez a vidék.⁶

Az 1636-os urbárium részletesen felsorolja a majorsági szőlőket, a művelést végző jobbágyok kötelezettségét. A kelecsényi hegyen öt kapás a majorsági szőlőterület. A többi helyen a jobbágyok egy része borral váltja meg a gondjaira bízott úrbéres szőlődarab taxáját. Ezzel a jelenséggel a fenti okmányban találkoztam először.⁷ Az 1652-es

¹ Juhász L., 1994. 17–18.; Siska J., 2000. 285–287.

² Gyulai É., 1995. 9.; Fejér Gy., 1829–1844. VIII. 180–181.

³ Erdélyi A., 2000. 74.

⁴ MOL E. 159. Reg. Dec. 1568/4. Com. Borsodiensis.

⁵ Maksay F., 1959. 460–475.

⁶ Makkai L., 1954. 139.; MOL E. 158. Consc. port. Com. Borsod 1636.

⁷ MOL E. 156. UetC 25/37.

urbárium alapján Keresztúrban három majorsági szőlő van.⁸ 1670-es adat szerint ezek közül egy már parlag, de a háborús idők elmúltja után újratelepíteni szándékoznak.⁹ 1676-ban 8 hordó bort nyernek a két területen termett szőlőből.¹⁰

I. Rákóczi Ferenc Miskolc városának, majd özvegye, Zrínyi Ilona Döry Andrásnak, végül fiuk, II. Rákóczi Ferenc 1696-ban Szirmay Istvánnak adja zálogba a szőlőhegyeket. Az 1701-es összeírás-jegyzék az 1696-ban királyi engedéllyel Szirmabesenyő névre átkeresztelt Kelecsény pusztán Sáros megyéből idetelepített ruszin, szlovák, lengyel lakosokról számol be. Újonnan épített kastélyról, amelynek pincéjében gyűjtik, kezelik, tárolják a borkilencedből, a majorsági területekről származó mustot. Boraik egy részét a keresztúri DECI és REMIC, a szirmabesenyői CIFRA és RIGÓ kocsmákban értékesítik, de jut a felvidéki domíniumaik hasonló korcsmáiba is. A maradékot eladják a miskolci görög kereskedőknek. II. Rákóczi Ferenc szabadságharca alatt visszaesik a szőlőművelés. A szatmári békekötés megállítja a hanyatlást, és tíz év elmúltával újra virágzásnak indul a szőlőkultúra.¹¹

1770-ben Besenyőben 499 kapás szőlőterületet írnak össze, amely 36 helyi és 50 külbirtokos kezén van. Szirmabesenyőben 369,5 kapás a szőlő, 30 helybéli és 42 extraneus gazda gondozza. Keresztúrban a 1023 kapás nagyságú szőlőhegynek 53 bennlakó és 65 más községbeli ember a kezelője. A pincehelyek bérleti díja mindhárom faluban évente 45 krajcár. A majorsági szőlőbe minden gazda hat szekér trágyát szállít ki a téli hónapokban. Karácsonyi ajándékként mind a három község közösen 9 hordó bort ad az uraságnak. Borért bérelhetik a jobbágyok a szőlők közötti kaszálókat és szilvásokat is. A majorsági szőlőket gyalog robotban művelik. Panaszkodnak is a robotolók, hogy szüret idején kárt szenvednek a majorsági területen teljesített folyamatos vezénylés miatt, mert így saját szőlőiket nem tudják optimális időben leszedni és feldolgozni. Legtöbbjüknek pedig csak ebből származik egy kevés haszna.¹²

Az 1848-as jobbágyfelszabadítás után a majorsági szőlőt bérbe adta a Szirmay család a gazdáknak. A bérleti díj 1853 és 1858 között egy 400 négyszögöles parcelláért 1 forint, amelyet két részletben, Szent György (április 24.) és Szent Mihály (szeptember 29.) napján kellett fizetni. A szőlőhöz tartozó szilvás éves bérleti díja két krajcár.¹³

A filoxéra 1894-ben kezdte meg rohamos pusztítását hegyeinkben. Gyakorlatilag öt év alatt tönkretette a korábbi szőlőkultúrát. Az újratelepítés állami irányítással indult el. A Szirmayak birtoka a Dabasi-Halászsok kezére került, akik fokozatosan eladták az elpusztult, elparlagosodott szőlők területét, kisebb darabokban. Az új tulajdonosok közül Wittner Lajos, a Szirmayak egykori vincellére és Kirner Rezső, a miskolci Tóth Pál Gimnázium igazgatója rendelkezett a három falu szőlőhegyein a legnagyobb ültetvényvel. A gazdákkal ellentétben, ők nem amerikai direkt-termőkkel, hanem rezisztens oltványokkal próbálkoztak az első világháború után. Wittner alkalmazottai családotól kint éltek a Király-hegyi pincetelepen. 1945 után sorvadt el az itt lévő, a szőlőhegyet a középkori hegyközségi törvényekre emlékeztető szisztéma szerint működtető lakóközösség. Tagjai Szirmabesenyőbe költöztek. Ott vettek maguknak belsőséget és építettek házat.

⁸ MOL E. 156. UetC 88/23.

⁹ MOL E. 156. UetC 25/38.

¹⁰ MOL E. 156. UetC 25/43.

¹¹ Erdélyi A., 2000. 77.

¹² Rémiás T., 2000. 99.; BmL IV. 501/b. Act. Pol. XXII. I. 248, 272, 276.

¹³ Dobos Tibor, szirmabesenyői lakos családi irattára.



*3. kép. Kilátás a Bibik-tetőről
(Siska József felvétele, 1998.)*



*4. kép. Szőlő, hétvégi házzal a szirmabesenyői Kis-hegyen
(Siska József felvétele, 2004.)*



5. kép. Szőlő összegyűjtése a sajókeresztúri Közép-hegyen
(Czecz Béla családi fotóiból, 1960-as évek)
(A fotók reprodukcióit Kulcsár Géza készítette)



6. kép. Szüreti étkezés a sajókeresztúri Bolha-dűlőben
(Kozdrony Imre családi fotóiból, 1980-as évek)

A mezőgazdaság 1960-as kollektivizálása után mindazoktól, akik nem léptek be a termelőszövetkezetbe, elvették szántóföldjeiket. Kárpótlásul megkapták az 1945–50 között községi tulajdonba került, elvadult parlagokat. Ezek a családok adtak új lendületet a helyi szőlőkultúra fejlődésének. Az ország történelmi borvidékein működő oltványtelepekről hoztak nemes fajtákat, és meghonosították az itt *gordonosnak* nevezett termesztési módot, amely huzalos támberekezés alkalmazását jelenti. Az 1960-as évek végén, az 1970-es évek elején induló kiskertmozgalom főleg a miskolci lakótelepeken élők körében vált egyre népszerűbbé. Ezek közül az emberek közül már a szirmabesenyői parlagokat vásárolták előszeretettel, ahol virágzó szőlő- és gyümölcskultúrát teremtettek. Az 1970-es években a két falu földjeit birtokoló szövetkezet azt tervezte, hogy – kihasználva az állam által biztosított anyagi támogatást – a *Pingyom-tetőn* és a szomszédos miskolci *Isten-hegyen* megvalósult vörösbor szőlőtelepítésekhez hasonlóan, a két falu parlagjait felszámolja. Az előkészületeket megkezdték, de a munkálatokat szorgalmazó tsz-elnök hirtelen halála, az állami kondíciók megváltoztatása miatt végül minden maradt a régiiben.

Az 1990-es fordulat újabb változásokat hozott. Az ipari munkahelyek megszűnése elszegényítette Miskolc lakótelepeit, így véget ért az újabb kiskerttulajdonosok szaporodásának, velük a művelésbe vont területek növekedésének a lehetősége. A két faluban élő szőlősgazdák fokozatosan kiöregszenek. Haláluk után leszármazottaik közül nem sokan vállalják a nehéz munkát. A térség eltartó képességének meredek romlása már nagyon kevés betelepülőt vonz a vidékre. Ezek közül elvéve akad egy-egy, Tokaj-Hegyalján felnőtt, megfelelő anyagi háttérrel rendelkező család, aki szőlőművelésbe kezd.

A Kis-hegyen szarvasmarhát tartanak, a Király-hegyen Balogh Sándor, a Bükkalja Termelőszövetkezet egykori mezőgazdája 1996–2003 között farmot, lovardát épített, ahol lovasiskolát működtet. A sajóbabonyi vegyi üzem és a sajókeresztúri Ércelőkészítő Mű egyaránt szennyezi a szőlőhegyeket és rontja az ott termesztett gyümölcsök minőségét, bár ezt a veszélyeshulladék-feldolgozó tevékenységet engedélyező, természetesen nem itt élő hatóságok folyamatosan cáfolják.

A szőlőtermesztés 1770 és 2000 közötti alakulását, a sokféle mértékegységről katasztrális holdra átszámolt területi kimutatással szemléltetjük. Az adatok hitelességét némileg rontja az, hogy az egyes felvételeket nem mindig azonos szempontok alapján végezték. Ezt azonban minden statisztikánál számításba kell vennünk.

Megnevezés (év)	Sajókeresztúr (kat. hold)	Szirmabesenyő (kat. hold)
1770	766	651
1895	220	168
1935	88	43
1965	99	50
1990	127	80
2000	70	42

A művelésmód

A levéltári források meglehetősen szűkszavúak a szőlőgondozás korabeli bemutatásában. Bél Mátyás 1723-as szőlészeti monográfiája kellő részletességgel foglalkozik Miskolc és környéke szőlő- és borkultúrájával. Az ott leírtak analóg módon alkalmazhatók

a két községben kialakult termesztési gyakorlat megismertetésére.¹⁴ A filoxéravész után sok minden változott ezen a téren is, de az évszázados, átöröklött ismeretek, mesterfogások megmaradtak. A következőkben recens adatok alapján a 20. századi műveléskultúrát mutatjuk be.

A szőlő szűzföldi telepítése előtt a termőföldet legalább 60 cm mélységben megforgatják, trágyázzák. Az állatállomány fokozatos leépülése után szervestrágya helyett falevelet és műtrágyát használtak. A mélyforgatást, azaz a *rigolízást* az 1960-as évektől már gépi erővel végzik. A szőlőtelepítés optimális időszaka november és április első fele. Az őszi ültetést eredményesebbnek tartják.

A filoxéra előtt szűztelepítéshez vesszőgyökereztetéssel jutottak szaporítóanyaghoz. Utána kiépült a rezisztens oltványokat biztosító faiskola-hálózat, és akik megfizethették az ott beszerezhető árut, ilyet vásároltak. Leggyakrabban Abasárról, de többen is jártak távolabbi helyeken, például a Balaton-felvidéki Tapolca oltványtelepén, és onnan hozták az egy időben nagyon kedvelt olaszrizlinget. Oltással néhány helyi gazda is kísérletezett, de üzletszerűen nem foglalkozott vele senki. Maradt a rezisztens fajták vesszőinek gyökereztetése. A lakóház kertjének egy védett, fagymentes zugában ástak erre a célra árkokat. Betrágyázták, arra földet tettek, majd elhelyezték benne a szakszerűen levagdalt vesszőket, végül befedték, *csirkézték* a téli hideg ellen. Áprilisban nyitották és állandóan locsolták, ha nem volt kellő csapadék. A megfelelő, erős gyökérzet kialakulása után használták fel.

A sorok közötti pótlásra vidékünkön a *homlítás*, *bujtatás* alkalmazták. Az ősi módszer szerint a még jól termő szomszédos tőkéről kiválasztottak egy érett, java vesszőt. Ástak egy ásó szélességű, két ásónyom mély árkot, abba trágyát, rá kevés földet tettek. A vessző végét a pótlandó tőke karójához rögzítették, majd befedték. Egy év után levágták az anyáról. A tavaszi homlítás sikeresebb, mint az őszi a tapasztalatok szerint.

A szőlőmunkák időpontját, mint minden mezőgazdasági tevékenységet az időjárás nagyon befolyásolta. Ha nem hosszú a tél, már márciusban lehet metszeni. Ez a munka nagy szakértelmet kíván. Az 1970-es évekig a karótámaszos, alacsony, *bakszarvas* tökéművelés volt az általános. A kifejlettnek számító, négyéves tőkén a mai napig négy, három rügyre visszavágott termő és két ugarvesszőt hagynak. A magasabb törzsű, huzalvázás művelés egészen más metszéstehnikát igényel. Az 1970-es évektől kezdve lassan araszol előre ez a módszer. Az itt lévő hobbikertekben viszont már kizárólagosnak számít.

A metszés után következik a *nyitás*, ha már a föld fagya kellően felengedett. a nyitáskor vagdalják le a légygyökereket, hogy az oltvány az alanyt le ne rúgja magáról. Ekkor cserélik ki az elkorhadt karókat is. A további szőlőmunkákat a magángazdálkodás időszakában igyekeztek összehangolni a többi kultúrnövény körüli tevékenységgel. A kapálásnál például nincs gond ezzel. A permetezés azonban nem tűr halasztást. Ha *ködöl* a hegy, akkor menni kell. Minden elvesztegetett nap eső után, a termés elpusztulásának veszélyét rejti magában. Az 1970-es évekig kizárólag bordói lével permeteztek, minimum három alkalommal, de leginkább szükség szerinti gyakorisággal. Ez férfimunka, akárcsak a kapálás a legtöbb családban. Az utóbbi tevékenységbe csak a lazább talajú ültetvényeknél segítenek be a nők.

A *kocsolás*, hajtásválogatás, kötözés, *tetejelés* valamikor női tevékenységnek számított. A gazdák elismerték, hogy ezeket a babrás munkákat sokkal ügyesebben és rövidebb idő alatt elvégezték a lányok, asszonyok. A kapálást ma már a sorközökben a kerti gépek könnyítik. A vegyszeres gyomirtással is próbálkoztak némelyek, de ettől a gazdák

¹⁴ H. Szabó B., é. n. 10–33.

többsége – talán joggal – ódzkodik. A bakművelésű szőlőkben az utolsó kapálásra augusztusban kerül sor. Ekkor felgereblyézik a földet, az esetleges szőlőtolvajok távol tartása miatt.

A szüret előtt alaposan megtisztítják, fertőtlenítik az ilyenkor használt eszközöket, tárolóedényeket, kitakarítják a borházat és pincét. A szüret időpontját a meghonosított szőlőfélések és az időjárás befolyásolja. Bél Mátyás idejében későn érő fajtákat termesztettek leginkább. Ilyen volt a *furmint*, *hárslevelű*, *bátai*, *damján*, *fejér*, *somajon*. Ezeket október 18., Lukács napja után kezdték szedni. Nem véletlenül választották a miskolci és a környékbéli gazdák szőlőhegyeik védőszentjének.

A filoxerát követően terjedő rezisztens szőlők az *otelló*, *delevári*, *noah*, *izabella*, *szászoros*, *konkordi*, *bucsek* már korábbi érésűek, akárcsak a ma közkedveltnek számító *olaszrizling*, *zalagyöngye*, *kékfrankos*, *oportó*, *saszla*. Napjainkban már szeptemberben elkezdődik a szüret.

Az őszi telepítések után, novemberben befedik az alacsony művelésű tőkét. Kötött talajon ehhez ásót, lazább talajon kapát használnak. Amíg a két faluban lévő állatállomány ehhez kellő mennyiségű szerves trágyát biztosított, a fedést követően hordták ki a szőlőbe és terítették szét a bakhátak közötti árokban. Egész télen a meg-megolvadó hó leve aztán bemosta a tápanyagot a tőkék tövéhez. Nyitáskor pedig ráhúzták a fedésre használt földet. A helyi gyakorlat a háromévente megismételt trágyázást tartotta optimálisnak.

A bor készítése, kezelése és tárolása

A leszüretelt szőlőt az 1970-es évek előtt lovasszekérre helyezett, venyigekötegekkel stabilizált *fenállók*ban szállították a borházakhoz, pincékhez. Volt olyan gazda is, aki otthon dolgozta fel a gyümölcsöt, mert sem borháza, sem pincéje nem volt a hegyen. A második világháborúig lábas kádakban, ritkaszövésű zsákokba rakva, kötözve, fiatal emberekkel tapostatták ki a szőlőt. Utána a *törkölyt*, azaz az összedzsumiskált héjat és fürtszárat csak azok préselték, akiknek volt ilyen alkalmatosságuk. A szőlő levét a borházba, pincébe, szénásszínbe ászokfákra helyezett hordókba töltötték. Általában kétharmad részig öntötték bele a mustot, hogy az később, forrás közben ne vesse szét a tárolóedényt.

Ma már teherkocsikkal szállítják a szőlőt, műanyag zsákokban. Taposás nincs, csak zúzás, darálás a préselés előtt. A hordó kivételével szinte minden segédeszköz, tárolót műanyagra vagy fémmre cseréltek le a fáról, mivel tartósabbak és tisztán tartásuk sokkal könnyebb. Nem gombásodnak, korhadnak, penészednek. A bor legfőbb ellensége, a gomba sem telepedik meg rajtuk akkor sem, ha a pince páratartalma nagyon magas. Más-más eljárást igényel a fehér és a vörös bor előállítás.



7. kép. Szőlőpréselés (Kozdrony Imre családi felvételeiből, 1960-as évek)

Az utóbbi munkaigényesebb és hosszadalmasabb. A kékszőlő mustját a törkölyön hagyják minimum három, maximum hét napig. A színének mélyítésére érett bodzabogyó főzetet vagy bucek szőlőből préselt mustot használnak. A fa eszközöket trisós forró vízzel csírátlaníják használat előtt és után. A hordókat ezen felül legalább egy hónapig kénlapok égetésével is kezelik.

A törkölyt fenállókba rakják, sűrű szövésű vászonnal leterítik, amelyre törekkkel kevert agyagot és homokot tesznek. Májusban bontják fel. Van, aki pálinkát főz belőle, van, ki *kapásbort* erjeszt forrásvíz és kevés répacukor hozzáadásával. Kinek borháza van, az csak az első színelés vagy fejtés után viszi le a bort a pincébe. A *seprű*ből pálinkát főznek. A magángazdálkodás idején ezt itták aratáskor étkezés előtt, utána pedig a kapásbort, vagy *lőrét*. Pincehidegen kiváló üdítőnek számított, mivel szesztartalma nem volt magas.

Bél Mátyás az 1723-as monográfiájában leírja, hogyan készítik Miskolcon és környékén a *szamorodnit*. A mai gazdák ennek titkát nem ismerik, hiszen hozzávaló aszúszemek a déli fekvésű szőlőkben, meleg őszökön ugyan ritkán előfordulnak, de nem olyan mennyiségben, hogy azzal kísérletezni lehessen. Az idősebbek még beszélnek a szlovák, lengyel, ruszin nyelv keverékeként előállt, sárosi szkop nyelvjárást, így tisztában vannak a lengyelektől átvett *szamo rodny* jelentésével (maga született). A magyar verbális analógiát felhasználva a besenyőiek a saját, jobb évjáratú, édesebb boraikat ezért *vidamodninak* nevezik.

A pince anyaga befolyásolja az ott uralkodó hőmérsékletet, a levegő páratartalmát. Ez a két tényező együttesen pedig a must kiforrásának időpontját és a bor eltarthatóságát. A besenyői pincéket homokkőbe vájták, némelyikbe még a talajvíz is beszivárog, ha sok hó esik télen. Ezért az itteni bortárolókban később forr ki a must és a bor tovább áll el a hűvösebb levegő miatt. Hátránya, hogy a penészesedés gyakoribb. A hordókat sűrűn kell törölni, de ennek ellenére gyorsabban korhadásnak indulnak kívülről a dongák. Ez a penész nem azonos a tokaj-hegyaljaival. A keresztúri pincék zömének anyaga szárazabb, homokosabb és hőmérséklete magasabb. A must hamar kiforr. A bor eltarthatósága mégis azonos a besenyőivel, mert a száraz levegőn nem áll fenn a penészesedés, a hordó szétrohadásának veszélye.

A borbetegségek elkerülésének igazi hatékony módszerét a szőlősgazdák a gyors fogyasztásban vagy értékesítésben látják a mai napig. A 20. század első harmadában azért elő-előfordult a penészesedés és az ecetesedés egyaránt, ha nem alaposan mosták ki a hordót, nem kénezték megfelelően vagy nem fejtették át kisebb hordóba, hogy ne oxidálódjon. A penészvirágos bort tormafőzettel kezelt hordóba, a *léhóba* helyezett sűrű vászonszűrőn fejtették át. Seprűpálinkával javították fel és konzerválták. Az ecetesedésnek indultat nevezték *mise bornak*, amelyet már *mi se iszunk* – mondták gazdáik. A túlkénezt bor ugyan nem romlott, de fájt tőle az ivócimborák feje. Ezért nem vette sértésnek a kezdő borosgazda, ha azzal dicsérték nedűjét, egy baja van: *sok benne a kén... Mindig kén!* Ebből az időszakból származik a másik borbetegségről, Szirmay Antaltól átvett vélekedés: *Ne szidd hát egykomám a besenyői (keresztúri) bort, mert ecet korában sokkal édesebb volt!*

Jeles napok, hiedelmek, népi gyógyászat, folklór

A szőlészkedésnek és borászkodásnak a helyi népi kultúrában itt is megszülettek a speciális jellemzői, akárcsak más borvidékeken. Azzal mindenki tisztában volt, hogy az időjárás nem kiszámítható és nagyban befolyásolja az egyes munkák elvégzésének opti-

mális időpontját. Az elődöktől a legidősebb gazdák mégis örökölték egész évre kiterjedő rendszert, amelyet érdemes írásban is rögzíteni.

A két község lakosságának vallási összetétele különböző. Keresztúrbán a reformátusok, Besenyőben a katolikusok vannak többségben. Az utóbbiak népi kultúrája a 45 éves ateista kurzus ellenére napjainkig színesebb. Besenyőben *vízkereszt*kor (január 6.) a gazdák a hegyen lévő borházaikat, pincéiket beszenteltették a római és görög katolikus pappal. Ha erre valamilyen ok miatt mégsem kerülhetett sor, akkor az asszonyok a templomban megszentelt vízzel végezték el ugyanezt. A pogány korból átörökölt szokás szerint, az aktus távol tartotta a termést apasztó természeti csapásokat, fagykárt, jégverést.

Január 17-én, *Antal napján* a tökéket vörös borral locsolták meg, hogy bőven teremjenek.

Január 20-án, *Sebestyén napján* kezd duzzadni a szőlőrügy, ezért levágnak a töké-ről néhány vesszőt és vízbe teszik. A fakadásból következtetnek a várható termésre.

Január 22-én, *Vince napján* az időjárás a termésjósóló. Ha fénylik Vince, tele lesz a pince! – úgy tartják.

Február 3. *Balázs napja*. A borszínelés egyik nevezetes dátuma. A népi tapasztalat szerint ekkor szép napos, szélmentes, tiszta, hideg idő van, amely különösen kedvező. Borongós, szeles időjárásakor lefejtett bor sokáig zavaros, nehezen tisztul.

Március 12. *Gergely napja*, egyben a metszés és az utána következő nyitás kezdőnapja, ha nincs hóesés. Az éven ekkor nyikordul meg először olló és csendül meg a kapa!

Március 25. *Gyümölcsoltó Boldogasszony napja* után már lehet előkészíteni a talajt a tavaszi telepítéshez.

Április 24. *Szent György* hetében sort kerítenek az első gyomtalanító és porhanyosító kapálásra, ha a tavasz nem hideg. Erre az időpontra esik a kökényvirágzás. A keresztúriak szerint ilyenkor utoljára megindul a bor. Ha megnyugszik, színelni kell.

Május 1. után virágzik az orgona. A besenyőiek ezt az időpontot tartják a bor tavaszi felpelzsdülésének, és azzal magyarázzák, hogy a bor is érzi a szőlőrügy fakadását. Megindul benne is az élet.

Május 25. *Orbán napjának* reggelére sokszor köszönt ránk olyan hideg, hogy megcsipkedi a szőlőhajtásokat. Védekezni ellene késő esti, éjszakai venyigefüsttel lehet.

A tavaszi tökepótlást *Úr napjáig* lehet végezni, amely a pünkösödöt követő tizedik nap, mozgóünnep, nincs fix időpontja.

Július 2. *Sarlós Boldogasszony napjáig* a második kapálást be kell fejezni, annál is inkább, mert ekkor kezdődik az aratás, amely minden munkaerőt igényel a családból. Sarlós Boldogasszony napja után, aratási szünetekben következett a kötözés, kocsolás és tetejelés.

Augusztus 20. *Szent István-nap* hetében kapálnak harmadszor.

Szeptember 29. *Szent Mihály* a legújabbban a szüretkezdő. Régebben a filoxéra előtt a szüreti felkészülés, a tárolóedények, eszközök alapos megtisztításának indulónapja. A jobbágyfelszabadítás után ekkor kellett fizetni a majorsági szőlők és szilvások bérleti díjának második felét.

Október 18. *Lukács*. A filoxéra előtti időkben e napon kezdtek szüretelni.

Október utolsó vasárnapján tartották a szüreti felvonulást és a bált.

Október 31. az *új bor ünnepe*. Az ezt követő két hétben kellett elvégezni az őszi telepítést és a fedést.

November 11-én, *Szent Márton napján* a libasülthöz már sok családban a férfiak a karcos-kaparós, sokszor a forrás utolsó szakaszában lévő bort itták.

December 6. *Szent Miklós*, a korai érésű szőlőkből nyert bor színelésének, átfejtésének napja. A frissen lefejtett bort az ekkor induló disznótorok zsíros ételeinek lecsúsztatásához és a karácsonyi ünnepek hangulatának emeléséhez fogyasztották.

Mindkét falu életében különleges esemény volt a szüret. Mint a kollektív munkák általában, együtt járt a vidámsággal, szórakozással. Szüretkor zengett a hegy mindkét községben a népdaloktól. Az számított jó szőlősgazdának, aki minőségi, az előző évből romlás nélkül átmentett nedűvel tudta megkínálni – a kint főzött ebédkor – a segédkezőket. Lukács Vince helyi pedagógus feljegyzése szerint, az 1920-as években a Szirmayak szőlőbirtokait öröklő Dabasi-Halászok szüretein juhhúsos köleskását főztek a szőlő végében, a munkálatok befejezésekor. Volt cigányzene, táncmulatság, levegőbe lövöldözés és más tűzijáték.

A kommunista éra sorvasztotta el az október utolsó vasárnapján mindkét községben megtartott szüreti felvonulást, és az azt követő bált. A résztvevők vasárnap ebéd után az iskola udvarán gyülekeztek. A fiúkon lobogós ujjú ing, széles szárú gatyva fehér finomvászonból, fekete kalap, fekete lajbi és csizma. A lányokon fehér ingváll, apróvirágos, különféle alapszínű ruhaanyagból varrt pruszlik és pliszírozott szoknya, párta, hajfonatukban piros szalag. A falvak főutcáin végigvonuló menetet két lovas *betyárlegény* vezette fel, utána két lovas szekér következett. Az elsőn ült a *hegybíró* a feleségével és leányával. A másodikra tették a prést és a sok szőlőfürtös vesszőből készített szőlőtőkét. A szekér után mentek a gyalogos szüretelők. A lányok kezében egy-egy szőlőfürtös venyige, a fiúk hátán puttony. A menetet különféle *maskarások* zárták. A lányok fiúknak, a fiúk lányoknak maszkírozva, öltözve. Voltak közöttük *koldus*, *cigány*, *zsidó* maskarák is. Volt olyan évjárat, amikor három szekér volt a menetben. Az elsőn – a hegybíró családján kívül – a kisbíró is rajta ült, hátul, a saroglyán. A második szekéren a prés állt és különféle borászati eszközök. A harmadikon négy lány a vállán lévő rúdon tartott szőlőfürtös vesszőkből készített két tőkét, amelyet a bálnak helyet adó tanteremben helyeztek el a felvonulás végén.

A bál alatt ezt fiú- és lánycsozók vigyázták. Minden legénynek íratlan kötelessége volt, hogy a táncmulatság alatt szőlőt lopjon ebből kedvesének. Akit lopás közben a csösz elkapott, annak zálogot kellett adni. A bál fénypontja a zálogkiváltás volt, amikor a hegybíró ítélkezett arról, hogy mennyi büntetés fejében kapja meg a tolvaj a zálogát. Az így beszedett összegből fedezték a bál költségeit. Először a felvonulás, majd a bál is megszűnt. A kilencedik ikszüket taposó borosgazdák fiatalságuk fénypontjaként emlékeznek arra, amikor lovasbetyárként elrabolhatták, nyergükbe ültetve az egész falun körbevihették a hegybíró 16 éves lányát. Ugyancsak nagy megtiszteltetésnek számított a menet élén lovagló kürtösnek lenni.

A fiatalok azonban nemcsak a mulatságból, hanem az évközbeni kollektív munkákból is kivették részüket a különféle vallásfelekezetek ifjúsági szervezeteinek tagjaként. A recens adatok gyűjtésénél senki sem emlékezett arra, hogy bármelyik helységben működött volna hegyközség, amely a közös tulajdont rendben tartotta volna. A besenyőiek elmondása szerint a KALOT, a helyi plébános vezetésével május elsején, azaz *Munkás Szent József* napján kitisztította a már említett forrásokat, rendbe rakta a heglábakban lévő közkutak környékét. A szüret után a falubeli suhancoknak megengedték, hogy leszedjék a tetejelés után képződött, apró fürtöket, a *csillingeket* a szőlőkben, bárkié legyen is az.

A szőlőmunkákhoz kapcsolódó hiedelmek mára teljesen kikoptak a köztudatból. Az idősebb gazdák már csak arra emlékeznek, hogy a metszést mindig *újholdkor* kezdték el, hogy a szőlő analóg módon növekedjen. Rémlik még olyasmi is, hogy a jégverést

a mezsgyehatárhoz legközelebb eső szőlőkaróra húzott lókoponyával próbálták távol tartani nagyszüleik, de ezt már ők is csak őseiktől örökölt, mágikus cselekménynek tartották.

A népi gyógyászatban a fahéjjal, szegfűszeggel ízesített bort a nátha ellen használták. Borseprűs borogatással a rándulás, inhzúzódás miatt bedagadt végtagokat gyógyították, sömört és szemgyulladást rügyvízzel. Besenyőben közismert a következő pohárköszöntő:

Borocska, borocska	<i>Vinočka, vinočka,</i>
Ne haragudj a gazdádra,	<i>Nie hnivaj na gazdy,</i>
Ha leküld a pokolba!	<i>Ked posle do peklá!</i>

Az örökösen potyázó cimbora kérdésére:

Nem adsz egy kis bort?	<i>Nie das me kočisko vino?</i>
------------------------	---------------------------------

az volt a válasz:

Magam kapálom, magam iszom! *Sam kopem, sam piem!*

A borivásról Besenyőben a 17–18. században idevándoroltak leszármazottai így vélekednek:

Ked ja piem vino, budzem splantac hravec! (Ha bort iszom, félrebeszélék!)

Ked ja piem vino, budzem vejo hravec! (Ha bort iszom, sokat beszélek!)

Ked ja piem vino, pujdze hed rozum! (Ha bort iszom, elmegy az eszem!)

A legidősebb adatközlők szerint a szüreti munkák alkalmával sokszor énekelték a következő népdalt:

Leégett a Cifra parti állás!

A lovamnak nem találtam szállást.

Szállást kértem egy szép szőke lánytól,

Nem mert adni az édesanyjától!

Mert ha nékem szállást adott volna,

Szüret után párja lettem volna!

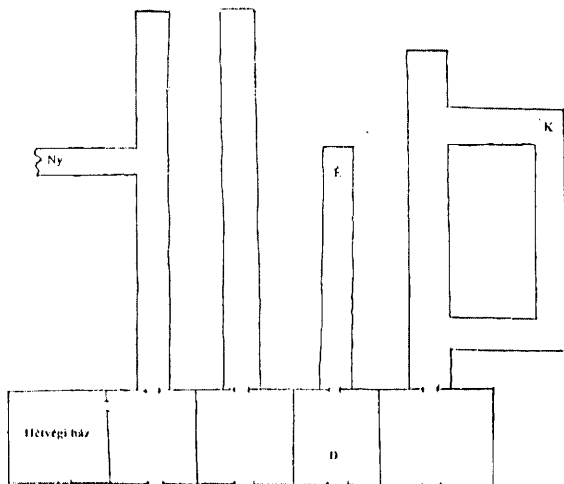
A szőlőhegyek építményei

Legrégebbiek a szőlősgazdák és családjaik férfitagjai által telente vájt pincék, amelyek elé később borházakat emeltek. A pincék zömmel négy méter szélesek, két méter magasak és váltakozó hosszúságúak. Minimum 10, maximum 15 méteresek és egyágúak. Terjedelmesebb, hosszabb, több ággal rendelkező bortárolókat csak azok a gazdák készítettek, akiknek nagyobb szőlőbirtokuk volt.

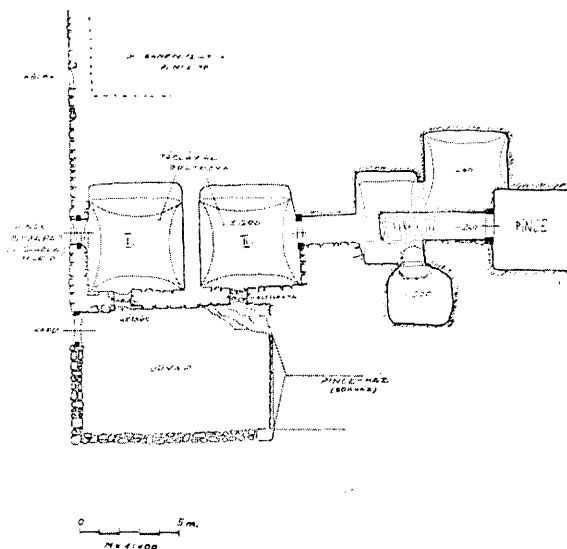
A hegyvonulat egyedi méretű pincerendszere a keresztúri Alsó-Pincesoron található: a helyi lakosság egyöntetűen *Rákóczi-pincének* nevezi. Úgy tartják, hogy I. Rákóczi György készítette dézsmatárolónak vagy sernevelőnek az 1630-as években, amelyet alagútrendszer kötött össze a távolabbi uradalmaival. A Rákócziakat a Szirmayak követték a tulajdonosi sorban. Az ő kezükről Szirmay Eszter hozományaként a Dabasi-Halász családhoz került. A filoxéra után Wittner Lajos nevű vincellérüknek adták el, majd Keresztúr egyik legmódosabb családjának tagja, Czecz Lajos szerezte meg. A második világháború után aztán négy ember tulajdonába ment át. A pincék előtti hatalmas feldolgozó helyiséget szétfalazták. A fölötte lévő, fából emelt épületet már az első világháború után tűz emésztette el.

1990 őszén Bakó Ferenc, a Heves Megyei Múzeumi Igazgatóság nyugalmazott vezetője, Fodor László régész, Tóth Péter levéltáros bejutott a Szarka László birtokolta, legterjedelmesebb keleti ágba. A pincelátogatásról jelentés és helyszínrajz készült, amelyet

a Herman Ottó Múzeum Néprajzi Adattárában őriznek.¹⁵ Ennek nyomán kezdtem magam is kutatni az itt folyó szőlészkeedés, borászkodás múltját. Szarka László kívül Kameniczky Lászlónéval és Dudás Ferencel sikerült felvenni a kapcsolatot. A negyedik tulajdonos, Tóth József Hollandiába költözött, ezért pinceszomszédjai segítségével sikerült rekonstruálni és elkészíteni az egykori dézsmapince vázlatrajzát.



8. kép. A Rákóczi-pince nem méretarányos vázlatrajza



9. kép. A Rákóczi-pince előterének vázlatrajza (Készítette: Fodor László, 1990.)

¹⁵ HOM. NA. 6403. Bakó F.: A Rákóczi-pince Sajókeresztúr határában.

A 20×10 méter összterjedelmű szőlőfeldolgozó szétfalazása előtt csak két helyiségből állt, de az új tulajdonlási forma miatt ez a szám megnégyszereződött. Boltozatát valamikor téglából rakták. A leégett borházat nem építették újra, hanem a földemet a csapadékvíz beszivárgásának megakadályozására leszigetelték. Az útra néző, szabad frontot egységesen miskolc-tapolcai építőkövel burkoltatták be, négy neoromán, keskeny bejáratot kialakítva rajta, a korábbi két széles ajtó helyett.

A precízen felmért keleti, Szarka-féle ágban a hátsó szőlőfeldolgozóból nyílik a pincébe vezető, egy hosszabb és egy rövidebb szakaszból álló lépcső. A lépcső mellett egy hatalmas gabonásverem van, amelyhez hasonlót a tibolddaróci uradalmi pincében és Cserép várában talált Bakó Ferenc és Nováki Gyula. A veremmel szemben pedig egy kocka belterű gyümölcs- és zöldségtároló. Innen még néhány lépcsőfokkal lejjebb van a pince alja. A főág 73 méter hosszú, de a lejárattól nem messze, keleti irányban indul egy oldalág, amely 23 méteres. Ez elfordul észak felé és 44 méter hosszan a főággal párhuzamosan megy, hogy utána nyugatra fordulva visszatérjen a főágba. A szélessége 4 méter, a belmagasság 2,4 méter. A nyugati szomszéd, Tóth-féle ág egyenes, becsült hossza 50 méter. Dudás Ferencné, Kameniczky Jutka és édesanyja tulajdonában lévő ágak a nyugati oldalon a mellék épített hétvégi házból is elérhetők. A két egyenes ág hossza körülbelül 95–95 méter, de a nyugati szélén lévőből vezet egy 20 méteres, a végén omlással lezárt oldalág is.

A népi fantázia ide csatlakoztatja a más Rákóczi-uradalmakba vezető alagútrendszer kiindulópontját. A gond csupán az, hogy a helyi és országos levéltári forrásokat átböngészve, egy sor utalást sem találtam erről, az itteni viszonylatban szokatlan méretű pincerendszerrel, amely a szájhagyományt megerősítette vagy cáfolta volna. Rendkívül izgatott pedig keletkezésének kor, körülménye és használata. Abban reménykedhetünk, mint a régészeti leletek legtöbbszörénél, hátha kedvez valakinek a véletlen és teljesen más téma után kutatva előkerülnek a pincét feltáró okmányok.

A kiskertmozgalom megindulása után is keletkeztek pincék, amelyeket a 12 négyzetméter alapterületre maximált hétvégi házak alá, monolitbeton öntéstechnikájával készítettek, aztán később, a törvény szigorának enyhülését követően, esetleg hasonló formában tovább bővíthettek. A lyukpincék előtt csak az egykori, különösen omlásveszélyes, elhagyott kőbányáknál nem építettek borházakat.

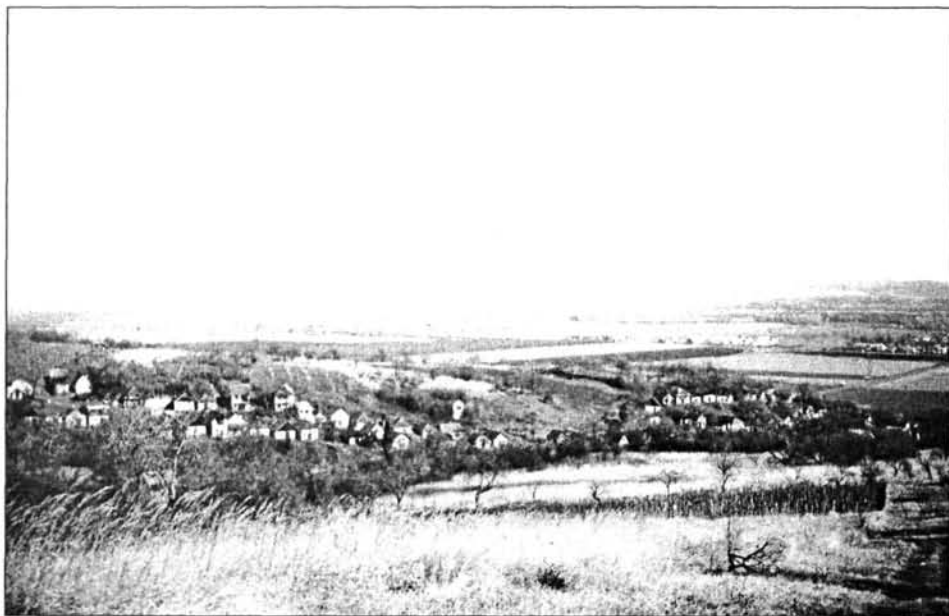
Az Óvári-hegy és Király-hegy Palatinusnak nevezett oldalából bányászott homok vagy horzsakő fontos építőanyaga a szirmabesenyői középületeknek, kastélynak, templomnak, családi házaknak, borházaknak. A keresztúri Felső-soron is van kőbánya, de ez sokkal kisebb. Az itt kitermelt anyagot csak a helyi borházak építéséhez használták. Mind a két község pincesorán maradt mutatóban olyan borház nélküli pincelejárát, amely elé csőszkunyhóra emlékeztető esővetőt készítettek deszkából, bádoggal borítással.

A napjainkban meglévő borházak változatos belső elosztásúak. A régebbiekre jellemző, hogy a pincébe vezető lépcső a bejárat mellett van, a belső teret biztosítva a szőlőüzúzáshoz, préseléshez, rossz idő esetén. Ha nem esik, akkor préselni a borház előtti placcra sokkal kellemesebb. Itt tartják a lőrének vagy kapásbornak való, fenállóknak agyaggal lezárt törkölyt és a szőlőfeldolgozáshoz használt eszközöket. A pincelejárát mögött két méter szélességű szobát falaznak el a zömében 4×10,5×8 méter alapterületből, ahol egy dikót, asztalt, tűzhelyet el tud helyezni a gazda. A második világháború előtt a nagypapák többsége márciustól a szüret befejezéséig itt tartózkodott, itt is aludt, hogy az egész napi nehéz szőlőmunka után ne kelljen a lakásig a 2–3 km-es utat legyalogolni, reggel meg vissza. A téli időszakban, főleg vasárnap délutánonként a baráti kvaterkázások, borozgatós kártyacsaták helyszínéül is szolgált a szűk, fűthető butyka. Az épületek

külső megjelenése valamikor egységesebb volt. A keresztúri Felső-pincesor és Besenyőben a Palatinus legrégebbi borházai mutatnak ilyen képet, ahogyan ezt a fotók mutatják.



*10. kép. Szakos István borházának belső képe
(Siska József felvétele, 2000.)*



*11. kép. A sajókeresztúri Felső-pincesor távlati képe
(Siska József felvétele, 2004.)*

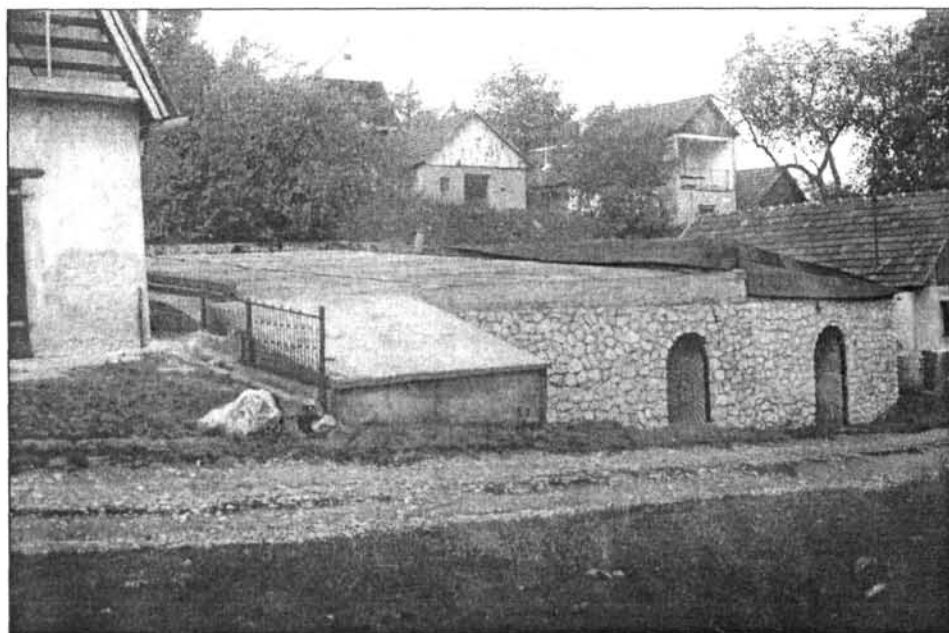


12. kép. A sajókeresztúri Felső-pincesor részlete
(Siska József felvétele, 2003.)

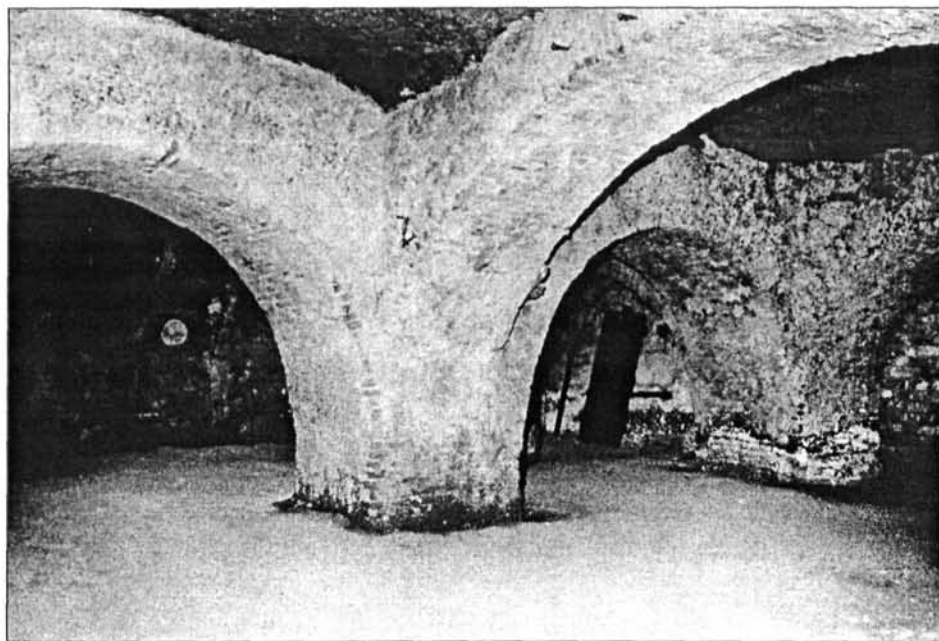
Keresztúrbán a vakolatdíszeken, Besenyőben a fűrészelt homlokdíszeken helyezték el az építés évszámát. Ezekből tudjuk, hogy a legöregebb borházak a filoxéravész után, a 20. század első két évtizedében épültek fel. A még használhatókat az 1960-as évek végén újították fel, vagy a végleg tönkrementek helyére szilikátból, téglából emeltek újakat. Ekkor cserélték le a mutatóba megmaradt nádtetőt cserépre. Mind a három régi pincetelep borházainak jelenlegi képe kissé különböző. A keresztúri Felső-pincésoron található a többitől teljesen elütő, barokk homlokzatú borház, amelyet egykori tulajdonosáról, a falu jegyzőjéről, Tárnoki-félének neveznek. Nem sikerült írásos nyomra bukkanni annak eldöntésére, hogy eredet, 18. századi-e az építmény, vagy egy különködni akaró értelmiségi neobarokk, szintén csak a filoxéra lecsengése utáni alkotásáról van szó.

A keresztúri szőlők napjainkig legnagyobb extraneus birtokosai az ecsegiek. A szőlőik zömmel a ma már szinte teljesen csupasz *Méhész-hegyen* voltak. A pincéik a hegy déli végében. Némelyik borház alapja még látható. A filoxéra után a keresztúri Felső-pincesor folytatásaként, a hideg északi, északkeleti hegyoldalon, a helyiek szerint Szibériában ásták bortárolóikat és emelték elé datált vakolatdíszű borházaikat.

Borházban teljesen más műfajt képviselnek a hobbikertekben felhúzottak. A behatárolt területet itt a felfelé terjeszkedéssel próbálták a tulajdonosok ellensúlyozni. A tetőtér-beépítéssel már teljesen elkülönül a kis mennyiségű szőlő feldolgozásának, tárolásának és a rekreációnak a színtere.



*13. kép. A Rákóczi-pince a sajókeresztúri Alsó-pincesoron
(Siska József felvétele, 2003.)*



*14. kép. A Rákóczi-pince szőlőfeldolgozójának részlete
(Fojtán László felvétele, 1988.)*



*15. kép. A szirmabesenyői pincetelep távlati képe
(Siska József felvétele, 1999.)*



*16. kép. Lyukpincék a szirmabesenyői kőbánya falában
(Siska József felvétele, 1999.)*



17. kép. Részlet a Palatinuson lévő pincesorból. Szirmabesenyő
(Siska József felvétele, 1999.)

Gyümölcstermesztés

A szőlőhegyek szerves tartozéka minden korban a gyümölcsfa. A történeti részben hivatkozott források szerint, a majorsági szőlők bérlésekor külön díjat kellett fizetni a dűlőutak, vízmosások mentén és a hegylábakban lévő szilvásokért. Ez a gyümölcs volt egykor a legelterjedtebb. A családi birtokokon az alma, körte, birs, őszibarack, kajszibarack, dió volt a leggyakoribb. A bogyósok közül a köszmétét, málnát, ribizlit termesztették leginkább: ebből pénzelték a gazdasszonyok. A miskolci piacokra hordták. A nagyobb lombosított fákat, mint a dió, cseresznye, meggy, inkább a szőlő két végébe ültették. A kisebb árnyékot adókat a sorok közé is betették. Az 1960-as évekig a magról kelt, köpött gyümölcsfák domináltak, amelyek vadászűek, fanyarak voltak ugyan, de a legtöbb kártevőnek ellenálltak. Amit a piacon értékesíteni nem tudtak, azt megfőzték lekvárnak, pálinkának, befőttnek. Almát, körtét a borházban tárolták, amíg a tél folyamán el nem fogyasztották.

A régi gyümölcsfákból még ma is van néhány öreg példány, főleg az elhagyott, parlagosodó szőlőkben. A hétvégi telteken már kizárólag oltványok vannak. A faiskolai lerakatokban inkább az ellenállóbb fajtákat szerzik be, hogy gondozásuk ne okozzon a gazdának sok költséget és időráfordítást.

Az idősek emlékezete szerint zöldséget, sárgarépát, téli káposztát, sütőtököt, uborkát is termesztettek a szőlővégekben, mert gyakrabban lehetett a termőhelyet változtatni, mint a kiskertben. A pihent talajban szebb volt a termés.

A többször említett Wittner Lajos a délkeleti fekvésű, felszántott szőlőparlagokon, melegágyban előnevelt sárga- és görögdinnye palántákkal eredményes dinnyetermesztést folytatott. Ennek a második világháború vetett véget.

Ha a szőlőterület erősen sorvad is, de a tevékenységet még aktívan űző korosztály ki- és összetart. Bevallásuk szerint sokukat a *tótrizling* és munkaszüneti kvaterkázás tartja életben. Közöttük vannak a második világháború poklát megjáró, kilencedik ikszüket taposó, doni harcosok. A fiúgyerekek, unokák azért csak segítenek a nagypapáknak. A közép korosztály egy-egy névnap-i összejövetellel, a fiatalok más jellegű bulikkal veszik ki a vámot a közös verejtékezés eredményéből. A szirmabesenyői pincetelepen az 1990-es évektől kezdve versenyeket rendeznek helyben termelt és kívülről hozott szőlőből készített borok kategóriáiban. 2004-től a Palatinus lábánál elterülő Király-réten tartják a falunapot. A főzőverseny után a gazdák kinyitják pincéiket, hogy az érdeklődők megkóstolhassák és esetleg meg is kedveljék a környező hegyek levét.

Adatközlők: *Sajóecseg*: Kelló Gyula, Rabi József, Orosz Miklós, Szarka László. *Sajókeresztúr*: Czecz Béla, Czecz Lajos, Csillag István, Szendrey György. *Szirmabesenyő*: Dojcsák Imre, Dojcsák István, Dudás Ferenc, Dunai László, Gerges Balázs, Hanák Lajos, Huszti László, Juza Béla, Kameniczky Lászlóné, Koczán István, Kozdrony Imre, Kozdronyné Macsuga Piroska, Kubiczky János, Mátyás József, Obóczy Margit, Svéda Miklós, Szakos István, Tóth István.

IRODALOM

Borsod-Abauj-Zemplén megye történeti és legújabb kori adattára.

1970 Miskolc

Erdélyi Andrea

2000 Településtörténet a 16–17. században. In: Fejezetek Szirmabesenyő múltjából, 74–91. (továbbiakban: FSZM.) Szerk.: *Lénárt Béla–Rémiás Tibor*. Szirmabesenyő

Fejér György

1829–1844 Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ad civilis. Budae

Földhasználat Magyarországon a 2000. évben (KSH)

2000 Budapest

Gyulai Éva

1995 Szőlőbirtoklás Miskolcon a 16. században. Miskolc

Juhász Lajos

1994 Sajókeresztúr krónikája. Sajókeresztúr

Makkai László

1954 I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai 1631–1648. Budapest

Maksay Ferenc

1959 Urbáriumok a XVI–XVII. századból. Budapest

Rémiás Tibor

2000 Szirmabesenyő és részalkotó lakott helyeinek 18. századi története. FSZM. 94–127.

Siska József

2000 Szirmabesenyő néprajza. FSZM. 278–323.

H. Szabó Béla

é. n. Miskolc város szőlőmonográfiája 1313–1963. Miskolc

IN VINO VERITAS.
THE VITICULTURE OF SAJÓKERESZTÚR AND SZIRMABESENYŐ

The vine-pest spreading from America at the close of the 19th century ruined several renowned vine-growing regions, which were unable to regain their former fame. Miskolc and its broader area was one of these regions. The study offers an overview of the viticulture and wineries of two neighbouring settlements, Sajókeresztúr and Szirmabesenyő.

The vineyards on one of the mountains in the region, rising by the road leading north from Miskolc on the boundary between Sajóbáony and Sajókeresztúr, are first mentioned in a charter from 1325.

The vine cultivation practiced by the inhabitants of the two villages is regularly mentioned in the *decima* registers and the later *urbarium* (socage tenure regulation) documents assembled from the mid-16th century. These documents record the names of the landholders and the fluctuating vine yields, as well as the impact of the stormy historical events on the region's economy, such as the Turkish occupation and the insurrection against the Hapsburgs. The vineyards in this region, part of the estates of György Rákóczi I, Prince of Transylvania, played a much smaller role compared to Tokaj-Hegyalja as the economic basis of the insurrection, one surviving monument of which is the 450 m long system of wine cellars.

The study describes the techniques of vine cultivation in the continuously shrinking vineyards, the process of wine making, the wine cellars and the wineries, as well as the surviving ethnographic relics of viticulture.

The study closes with an overview of how political events since the 1990s influenced the decline of viticulture and wine making, and the measures taken by the local administration to prevent this unfavourable process.

József Siska

A MAGYARORSZÁGI GÖMÖR KÉZMŰVESSÉGE

BODNÁR MÓNIKA

A térség bemutatása

A történeti Gömör vármegye a Gömör-Szepesi-Érc-hegység és a Bükk hegység közötti változatos tájon terül el. Északról Szepes és Liptó, nyugatról Zólyom és Nógrád, délről Heves és Borsod, kelet felől Abaúj-Torna vármegyével határos.¹

Elődeink megfogalmazása szerint Gömör megye Magyarország kicsinyben. Ezzel a gömöri táj földrajzi változatosságára, gazdagságára, lakosságának sokszínűségére utaltak. Vannak itt ugyanis magas hegyek, melyeknek gyomrában gazdag ásványianyag-lelőhelyek találhatóak, különösen állattenyésztésre alkalmas lankás, dimbes-dombos vidékek, valamint termékeny folyóvölgyek, melyek mentén virágzott a mezőgazdaság.

Gömör megye évszázadokra visszamenően többnemzetiségű vidék. Az északi erdős-hegyes részekben élnek a szlovákok. A bányavidékekre sok német telepes érkezett, leszármazottaik olykor még ma is ott élnek. A vlach pásztorkultúra a 15–17. században a ruszin népesség betelepődése révén terjedt el. A déli, mezőgazdasági művelésre legalkalmasabb részekben élnek a magyarok. A magyarok, szlovákok, németek, ruszinok mellett évszázadok óta nagy számban élnek itt cigányok is. A cigányok társadalmi rendkívül sokrétű, összetett. Mezőgazdasági munkával soha nem foglalkoztak, de voltak közöttük kézművesek (pl. kosárfonók, vályogvetők, kovácsok). A hierarchia csúcsán a muzsikusok álltak, akik között számos igen jó nevű, országosan is ismert zenész található, közülük csak a legismertebbet, Czinka Pannát említjük.

A történeti Gömör megye az első világháborút lezáró béketárgyalások, a trianoni döntés következtében két részre szakadt. A terület jelentős része ma Szlovákiához tartozik, csupán 21 volt gömöri település található Magyarországon.² A pályázati programban részt vevő Jósvafő a szomszédos Torna, Dövény a szintén szomszédos Borsod megyéhez tartozott. Ám e települések lakossága szoros kapcsolatot tartott az említett gömöri térséggel, életmódjuk, kultúrájuk is sok hasonlóságot mutatott, így nem indokolatlan a programba való bevonásuk.³

A kézművesség szerepe a térség lakosságának életében a 19–20. században

A megye déli felében élő magyarság megélhetését évszázadokon keresztül elsősorban a mezőgazdaság jelentette. A paraszti gazdaságok sajátossága, a paraszti életmód

¹ A tanulmány a miskolci Ökológiai Intézet megbízásából a „*Helyi tudás – helyi termék*” Gazdasági szerkezetváltás elősegítése a gömöri térségben című Phare Access projekt keretén belül, a *Tudásleltár* fejezet részére készült.

² Ma Magyarországon található egykori gömöri települések: Zabar (ma Nógrád megye része), Uraj, Susa, Szentsimon (1979-től mindhárom Ózdhoz lett csatolva), Alsóhangony, Felsőhangony (1939-től a két falu Hangony néven összevonva), Sajópüspöki, Bánréve, Hét, Serényfalva, Kelemér, Gömörszőlős, Zádorfalva, Alsószuha, Szuhafő, Ragály, Trizs, Aggtelek, Imola, Kánó, Zubogy, valamint az egyetlen város, Putnok.

³ A projektben érintett települések: Jósvafő, Aggtelek, Trizs, Imola, Ragály, Zádorfalva, Szuhafő, Alsószuha, Dövény, Gömörszőlős, Kelemér, Serényfalva, Hét, Bánréve, Sajópüspöki. Ez nem teljesen egyezik az előzőekben felsorolt településjegyzékkel, de ez alapvetően nem befolyásolja a dolgotban leírtakat.

velejárója, hogy önellátásra törekszik. Tehát a gömöri paraszti gazdaságokban is megtermelték a család fenntartásához szükséges gabonamennyiséget, zöldségfélét, gyümölcsöt, előállították a szükséges húsmennyiséget, a tej is adva volt és a tejtermékeket is házilag készítették. A parasztcsalád tagjai a földművelés, állattenyésztés mellett sok egyéb dologgal is foglalkoztak. A hagyományos paraszti gazdaságban a ruházkodás alapanyagát is házilag állították elő. A megtermelt kenderből és lenből – azok sok munkával, fáradsággal járó feldolgozása után – szőtték a vásznat, amiből megvarrták viseleti darabjaikat. S bár a vizsgált térség viselete a 19–20. század fordulóján már erősen magán hordozta a polgáriasodás jegyeit, a házi szövés-fonás még sokáig, egészen a második világháborúig fennmaradt. Sőt a szövés még ennél is tovább, elvéve egészen napjainkig (igaz, inkább már csak rongypokrócok készítése módjaként) tovább élt. A parasztember leggyakrabban maga építette házát, készítette a mindennapi munkájához szükséges szerszámokat, faragta a szerszámnyeleket.

Tehát a napjainkra jellemzővé vált munkamegosztás messze nem jellemezte a hagyományos paraszti létformát. Ez persze nem jelenti azt, hogy ne lettek volna akkor is olyan egyének, akik hozzáértésükkel kiemelkedtek a többiek közül. Ám összességében a megélhetést, a fő jövedelemforrást a mezőgazdasági munka, vagyis a földművelés és az állattartás jelentette.

Bizonyos fokú specializálódás azért ekkor is volt. A paraszti léttel együtt élő szakmák képviselői voltak pl. a pásztorok és a kovácsok, valamint egyfajta természetes munkamegosztás alakult ki a parasztok és a vándor életmódot folytató, a falu szélén csak időlegesen megtelepedő cigányok között is.

Térségünkben a 19-20. században az alábbi háziipari tevékenységek, kézművességek voltak fellelhetők: agyagművesség, fémművesség, textilművesség, bőrművesség, famunkák, szalmakötés, vesszőfonás, mézeskalácssóság, tojásírózás, gyermekjáték-készítés, népi hangszerek készítése.

1. Agyagművesség

A történeti Gömör-Kishont megye szinte egész területe rendkívül gazdag jó minőségű agyagban. Ezt felismerve a térség lakossága mindig is használta ezt az anyagot, így a fazekasmesterségnek több évezredes, egészen a régészeti korokig visszanyúló múltjáról beszélhetünk.⁴ Témánk szempontjából ez oly módon bír jelentőséggel, hogy az itteni fazekasok látták el jó minőségű főzőedénnyel nemcsak a környék, hanem az Alföld hatalmas térségeinek lakosságát is. A rendkívüli kereslet fő oka az volt, hogy az itt bányászott agyag többségéből tűzálló edényeket lehetett készíteni, melyek tehát alkalmasak voltak a nyílt lángon való főzésre.

A gömöri fazekasok ún. *kontárok* voltak, ami azt jelentette, hogy nem ezt tekintették fő megélhetési formának, még akkor sem, ha a jövedelem nagy részét ebből a tevékenységből szerezték. Mindegyiknek volt mellette földje, tehát gazdálkodott, paraszti munkával is foglalkozott. A fazekasságot kiegészítő jövedelemszerzésnek tekintették, háziipari tevékenységként üzték.

A messzi vidékeket ellátó gömör-kishonti fazekasokat lakhelyük szerint két nagy csoportba sorolhatjuk. Az egyikbe a Rimaszombat környéki falvak (Szuha-, Gortva-, Rima- és Balog-völgye falvai) tartoznak, a másikba a Rozsnyótól délnyugatra eső, Jolsva körül összpontosuló Sajó-, Murány- és Túróc-völgyi települések.

⁴ A témát jól összefoglalja B. Kovács István: *Agyagkenyér* című munkája.



1. kép. Levesestál Putnok 1924 felirattal (89.30.1.)

Ezek sorában nem találjuk a mi térségünk falvait. Ám mégis meg kell emlékezni az agyagművességről, mint a kézművesség egyik formájáról, mert a recens hagyomány szerint a magyarországi gömöri falvakban is foglalkoztak vele. Nyilván itt nem bírt akkora jelentőséggel, mint a fent említett települések lakóinak életében, de tudjuk, hogy létezett, s gyakorlatilag máig feltáratlan ez a téma. Adataink vannak arra vonatkozólag, hogy edényeket is gyártottak,⁵ s azt is tudjuk, hogy néhány faluban *sindel* (tetőcserep) készíttéssel foglalkoztak.

Serényfalva Serényi-birtok volt, a Serényiek alapították a falu déli határában egy téglagyárat, melyben a téglá mellett tetőcserepeket is gyártottak. De ez nem tartozik a háziipar témakörébe.

Viszont minden bizonnyal ide sorolandó az Imolán égetett ún. *imolai cserépsindel*, amit nemcsak Imolán, de a környező falvakban is általánosan használtak tetőfedésre az első világháborúig. Korábban zsúpfedéllel borították a házakat, de a 19. század vége felé már igyekeztek cserepet használni, amit egyébként a gyakori tüzesetek miatt a hatóságok is szorgalmaztak. A faszindely ezen a vidéken nem terjedt el, helyette a cserépszindely vált általánossá. Ezeket leginkább Imoláról vagy Dereskről szerezték be. Az apróbb cserepeket Dereskről, esetleg Fazekaszaluzsányból, a nagyobbakat Imoláról vagy Mészéről hozták. *Cseri Miklós* még 1979-ben is talált egy *imolai cserépsindellel* fedett

⁵ Saját gyűjtés szerint Putnokon. Egy itt készült levesestál Kis Miklós dédestapolcsányi állatorvos, gyűjtő jóvoltából a Gömöri Múzeum gyűjteményébe is bekerült (lét. sz. 89.30.1.). Kosján László gyűjtése szerint Ragályba Zubogyból is hordtak égetett cserépedényeket (HOM NA 3988).

épületet Imolán.⁶ Ugyancsak az ő kutatásaiból tudjuk, hogy Zádorfalván a 19–20. század fordulóján épült Lenkey-féle nemesi lakóház is ezzel volt fedve.⁷ *Dám László* a gömöri magyarság népi építészetét összegző munkájában szintén utal az imolai cserépre és közöl is egy fotót Zubogyból, melyen hódfarkú imolai cseréppel fedett vízvetős tetejű ház látható.⁸ Később aztán már az emberek nem szívesen vásárolták, mert romlott a minősége. Mint mondták: *A cserepet még az első háború előtt is Imoláról hoztuk. ... Amit Imolán csináltak a háború után, az olyan vót, máma felrakták, holnap lepatogott.*⁹ Ezt követően már inkább Serényfalváról vásárolták a tetőcserepet.

A paraszti világban az volt az általános, hogy a ház falazóanyagát is maguk állították elő. A korai évszázadokban a vessző és a fa, valamint a tapasztásra szolgáló sár voltak a fő építőanyagok, ezt a környező gazdag erdőségek lehetővé is tették. Az erdőségek csökkenésével aztán – melynek okaira most nem térünk ki – a fő építőanyag a föld lett. A vizsgált időszakra már ez volt a jellemző, esetleg melléképületek építésénél alkalmazták a korábban hagyományos technikát. A kőépítkezés csak ott vált elterjedté, ahol a közelben kőbánya működött, mert a drága szállítási költséget csak kevesen tudták megfizetni. Kőbánya a vizsgált térségben csak az Aggteleki-karszt falvaiban, valamint Kelemérben és Serényfalván volt. A többi faluban esetleg az alapnak hozattak követ, bár ez sem volt általános. Leggyakrabban vályogból, vályogtégglából, később téglából építkeztek.

A szegényebb réteg általában magának állította elő az építőanyagot, a jobb módúak, a nemesek megengedhették maguknak, hogy megvegyék, illetve megrendelésre elkészíttessék. A fizetés általában nem pénzben történt, inkább természetben törlesztettek, vagyis a paraszti gazdaságban megtermelt javakat adtak érte cserébe. Parasztember saját szükségleten túl ritkán foglalkozott vályogvetéssel vagy tégláégetéssel, bár erre vonatkozó adatok is vannak.¹⁰ Leggyakrabban azonban mégiscsak cigányok vetették a vályogot, a vizsgált térség szinte minden településéből vannak erre vonatkozó adatok.¹¹ Voltak, akik szárított vályogból, mások kiégetett vályogtégglából, ún. cigánytégglából építkeztek.

Ilyen cigánytégglát égettek a Bolváry uraság erdejében Dövényben is, az ott készült téglák mindegyikében benne volt Bolváry Andor monogramja. Faggyas István leírásából tudjuk, hogy a keleméri földbirtokosok is égettek téglát, ezekben is olvasható volt a P. M. (Putnoky Móric) illetve a H. G. (Hámos Gusztáv) monogram.¹²

Dobosy László kutatásaiból tudjuk, hogy Gömörszőlősen az 1879. évi árvíz után 1880–1900 között szinte az összes házat újjáépítették. A téglát helyben, a Mocsolyáknál égették a cigányok, mert a Kolyota aljában jó minőségű agyagot találtak. Ekkorra datálható a zsúpfedél eltűnése is, helyébe a cseréptető lépett.¹³

A cigányok csak megrendelésre égettek téglát, nem házaltak vele, külön nem árulták. A megrendelő adta az anyagot és a fát a kiégetéshez, a cigányok pedig pénzért vagy egyéb fizetségért elvégezték a munkát.

⁶ Gadva Ferenc akkor 93 éves férfi házát (HOM NA 4032).

⁷ A falazata máléi (serényfalvi) tégglából, az alapja aggteleki kőből készült. (HOM NA 4380).

⁸ *Dám L.*, 2001. 871.

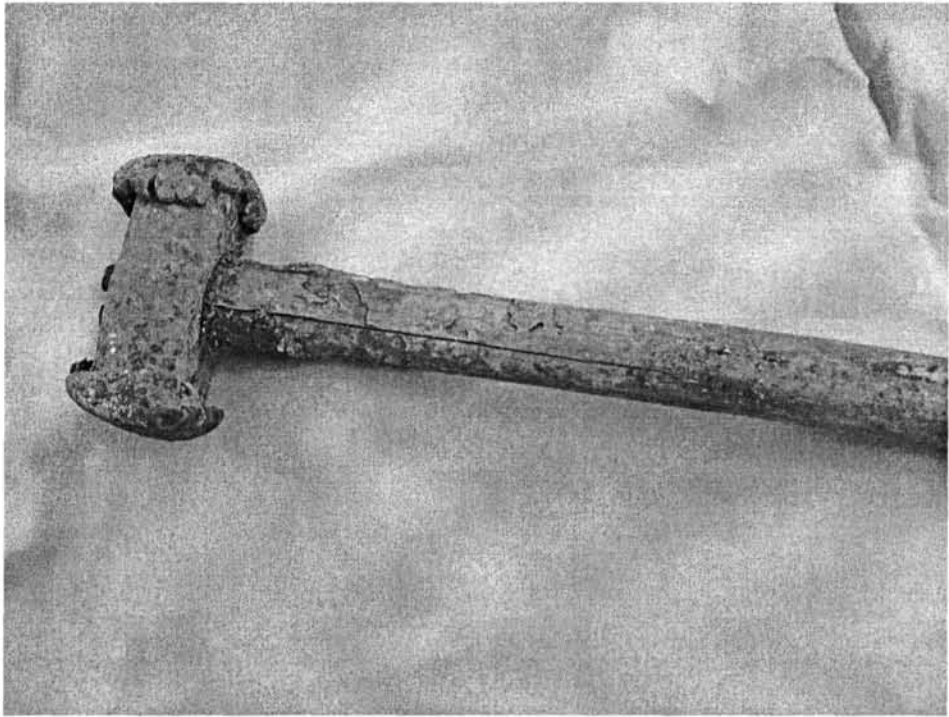
⁹ Zomborka Márta gyűjtése, HOM NA 4000.

¹⁰ Máté József égetett téglát Zádorfalván. (Cseri Miklós gyűjtése HOM NA 4039)

¹¹ Erre utal a népdal szövege is: „Nyáron vályogot vetett, Télen hegedülgetett. Sír a hegedüm vén húrja, Benne van a lelkem bíja, Mer a babám mást szeret.” (Cseri Miklós gyűjtése HOM NA 4038/33)

¹² *Faggyas I.*, 1986. 200.

¹³ *Dobosy L.*, 1979.



2. kép. Cigánykalapács (24/2004)

2. Fémművesség

A történeti Gömör megye köztudottan gazdag volt érclelőhelyekben. Igaz, ez a megállapítás elsősorban a Rozsnyó környéki bányavidékekre volt érvényes, de a 10–12. századból térségünkben, Imola, Trizs határában is kerültek elő vasolvasztó kemencék. Ez azt bizonyítja, hogy a vasolvasztásnak és a fémművességnek itt is egészen a középkorig visszanyúló hagyományai vannak.

A fémművesség leggyakoribb képviselői a kovácsok voltak. Általában minden falunak volt kovácsa, mert a paraszti munkákhoz nélkülözhetetlen volt a tevékenységük. Patkolták az igavonó állatokat, vasalták a szekereket. Fizetségük pénz vagy termés volt. Az uradalmak külön, saját kovácsot foglalkoztattak.

A falusi kovácsok mellett meg kell emlékezni a cigánykovácsok munkáiról is, akik patkószeget, fúrót, kalapácsot és egyéb használati eszközöket készítettek és árultak. Alsószuhára pl. Rudabányáról járt az Antal bandája, akik a vasszerszámok mellett kosarakat is kínáltak.¹⁴

Az 1920-as évek elejétől az 1930-as évek végéig a Klein család kaphámort működtetett Jósvafőn. A hámort mecenzéfi mesteremberek építették, s eleinte ők is üzemeltették. Idővel aztán szakmai tudásukat átadták, s egy új kovácsnemzedéket neveltek ki. A Diósgyőrből Jósvafőre szállított vasból kapákat, ásókat, ekevasakat, különféle vasalatokat és háztartási eszközöket (tűzvonó vas, palacsintasütő) készítettek. A vízi

¹⁴ Cseri Miklós gyűjtése (HOM NA 4036).

energiával működtetett hámorban ugyancsak vízikerekkel hajtott kőszőrűkővön élezték az ott gyártott szerszámokat.¹⁵

3. Textilművesség

A vizsgált térség minden falujának határában voltak kenderföldek, a kendertermesztés általánosan elterjedt volt a térségben. A megtermelt kender feldolgozása női munka volt. Eredményeként készültek a viseleti darabok alapanyagaként szolgáló vásznak, valamint a háztartásban és a paraszti gazdaságban használatos textilfeleségek: abroszok, törölkők, törölközők, szakajtókendők, kosárkendők, lepedők, valamint ponyvák, zsákok, tratykosok, tarisznyák stb. A vizsgált térség viselete a 19–20. század fordulójára polgáriasult, a ruházatot ekkor már nem házi vászonból készítették. A második világháború után a paraszti életforma eltűnésével a szövés is majdnem eltűnt, egyedül a rongypokrócot szőtték még hosszú időn keresztül, elvéve gyakorlatilag majdnem napjainkig.

A munkafolyamat részletes ismertetése jelen munkának nem feladata, már csak azért sem, mert ez lényegét tekintve nem különbözött a más vidékeken gyakorolttól. Röviden csak annyit kívánunk ezzel kapcsolatosan megjegyezni, hogy a kenderfeldolgozásának egyik fontos színtere, a fonó a közösségi életnek is egyik jelentős helyszíne volt. Fontos szerepet játszott többek között a fiatalok kapcsolatteremtésében, a párválasztásban is.

A szövés már nem közösségi, hanem egyéni munka volt. A 20. század elejéig csak elvéve akadt olyan ház, ahol téli időszakban ne lett volna felállítva a szövőszék, vagy ahogy ezen a vidéken nevezik, a *szátyva*. Bár a legjobb módúaknál előfordult, hogy nem maguknak szőtték meg a szükséges vászonmennyiséget, hanem szövőasszonyt fogadtak.¹⁶

A szövőszéken, ezen az egyébként gyakran szintén házilag gyártott szerkezeten készültek a végvásznak. A durvább vásznakat kenderfonalból szőtték, a finomabbakhoz pamutot is használtak, de a tiszta pamutvászon sem volt ritka. Általában ezekre a finomabb vászakra kerültek aztán azok a tetszetős, a mai ember számára is szemet-lelket gyönyörködtető motívumok, melyek a néprajzi kutatók figyelmét már korán felkeltették. Térségünkben is többen folytattak ilyen irányú kutatásokat. Több pályamunka is foglalkozik a munkafolyamat részletes leírásával.¹⁷

A madzagokat leginkább cigányok szőtték, ehhez speciális madzagszövőt használtak. Kantárt is ők csináltak, durva kenderfonalból fonták hozzá a fonalat.¹⁸ Erős ruhaszárító köteleket is készítettek.¹⁹

Vannak publikációk, melyek bemutatják a vidékre jellemző díszítési eljárásokat, bár ezek szinte kizárólag csak a szedettes szöttesekkel foglalkoznak.²⁰ Az egyéb díszítési eljárások gyakorlatilag feltáratlanok, pedig még ma is gyűjthetők a hagyományos paraszti háztartások különbözőképpen díszített darabjai, így a keresztzemes vászonhímvészek, a laposöltéssel díszített vászonfeleségek, a szálvonásos, vagdalásos aszúrvarrások, mesterkékekkel, subrikákkal, a különféle rojtkötésekkel díszített vászonfeleségek.

¹⁵ Szablyár P., 1999. 814.

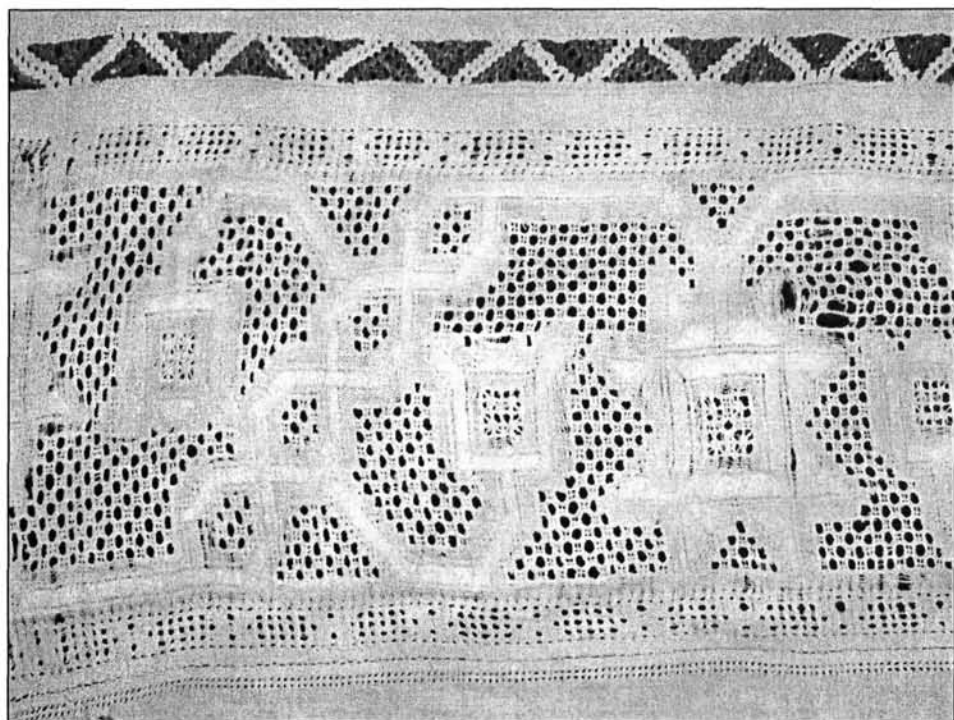
¹⁶ Pl. Zádorfalván a legnagyobb gazdának Deme Sándor számított. Az ő felesége nem szőtt, hanem valamelyik falubéli szegény asszonyt fogadta fel szövőasszonynak, akinek munkájáért természetben (mézzel, túróval stb.) fizetett. (Kosján László gyűjtése HOM NA 4500)

¹⁷ Molnár M., 1974.; Molnár M., 1984.; Demeter István 1983.

¹⁸ Zombarka Márta gyűjtése (HOM NA 4279), Kosján László gyűjtése (HOM NA 4483)

¹⁹ Kosján László gyűjtése (HOM NA 3988)

²⁰ Dobosy L., 1987.; Koleszár K.–É. Kovács J.–Laki-Lukács L., 2004.



3. kép. Halottas lepedő részlete (67/2005)



4. kép. Kékfestő surc (97.1.1.)

Sok kérdést vet fel az utóbbi időkben népművészeti szakkörök által oly gyakran alkalmazott ún. gömri csomós hímzés. Vizsgálódásaink alapján megállapítható, hogy a történeti Gömör megye területén működő múzeumok egyikében sincs ilyen díszítésű textilféleség. Récens adatok alapján viszont feltételezhető, hogy ennek ellenére ismert volt, s tulajdonképpen a 16–17. században általánosan elterjedt úrihímzés egyik ágáról van szó. A téma további kutatásokat igényel.²¹

Sok textilféleséget, különösen az ünnepi darabokat csipkével díszítették. Különböző csipkefajtákat ismerünk, ezek egymástól eltérő technikával készülnek. Van varrott csipke, vertcsipke, horgolt csipke, kötött csipke. Ezeket háztartási textíliák és viseleti darabok szél- és betétcsipkéjeként alkalmazták. A csipkék királynőjeként is emlegetett vertcsipke technika elsősorban polgárisult környezetben hódított teret.²² Gömri elterjedése német bányászfeleségek közreműködésével magyarázható.²³

A kutatások bizonyítják, hogy egy-egy motívum nem véletlenül került a megfelelő helyre, ugyanis minden mintának, díszítésnek, motívumnak jelentése van. A mai kor embere már kevésbé (vagy egyáltalán nem) érti ennek nyelvezetét, ám a régi korok embere még tisztában volt vele. (Egyébként ugyanez nemcsak a textilek esetében, de minden egyéb díszítőművészeti ágazatnál is elmondható, pl. a famunkáknál a kopjafák esetében, a hímestojásoknál, a mézeskalácsoknál stb.) Tehát a motívumok eredetileg nem pusztán esztétikai funkciót töltek be, hanem jelentéssel bíró jelképeként éltek évszázadokon keresztül. Ezek megfejtését segítik Makoldi Sándorné munkái, s ezek közül az egyik legutóbbi kifejezetten az archaikus népi textíliákon fellelhető kakasos, kigyós, kelyhes, csillagos, életfás motívumok értelmezésével, jelentésével foglalkozik.²⁴

A textilművesség keretén belül meg kell említeni a putnoki képfestőket, akik a térség falvainak lakosságát is ellátták termékeikkel.²⁵ Polónyi Béla szintén Putnokon élő nagybátyjánál, Szatmári Józsefnél tanulta ki a képfestést 1898 körül, a kelmefestő mesterséget Pesten sajátította el. Nagyszülei, Strom Józsefék is képfestők voltak, a családtagok Rozsnyón és Breznóbányán is éltek. Polónyi Béla műhelyét az első világháború előtt nyitotta, s 1958-ig dolgozott, mint képfestő, kelmefestő, mángorló. Pénteki napokon szekérral hordták hozzá a környező falvakból a menyasszonyi kelengyét mángorolni. Festett kelméivel elsősorban a falusi lakosságot látta el. Kendők, surcok, gyolcsárúk kerültek a műhelye mellett kialakított üzlet polcára, pultjára. Surcok készültek *simák* és *rámások* (a rámássurc alul és két szélén szélmintával volt ellátva), volt *alulrámás surc* is.²⁶ A putnoki vásárok alkalmával nem pakolt ki, a vásártér közelében levő üzletben árult. Eljárt viszont az ózdi és rudabányai vásárookra.

4. Börművesség

A börművességhez szokás sorolni a tímárok, tobakosok, vargák, csizmadiák, szíjgyártók, nyerges mesterek és szücs mesterek tevékenységét.

²¹ Még az idén várható Eperjesi Lászlóné Paranoi Mónika munkájának megjelenése, mely ezzel a témával foglalkozik.

²² A Gömri Múzeum gyűjteményében egy putnoki hagyatékából származó csipkeverő eszközkészlet is található (lelt. sz.: 93.2.1-4.).

²³ A gömri csipke jellemzőivel foglalkozik Neszádeliné Kállai Mária 2001.

²⁴ Makoldi Sándorné 2003.

²⁵ A putnoki képfestőkről lásd Bodgál Ferenc gyűjtését (HOM NA 894), valamint Faggyas István publikációját (*Faggyas I.*, 1992. 68.).

²⁶ Egy ilyen, a putnoki képfestő műhelyben készült *alulrámás surc* a Gömri Múzeum gyűjteményében is található (lelt. sz.: 97.1.1.).

Térségünkben nem sok adattal rendelkezünk bőrművesek tevékenységére. A rimaszombati szücsők munkái széles vidéken ismertek és keresettek voltak, a kutatott térség lakossága is tőlük szerezte be színes selyemmel hímzett ködmönét. Putnokon is élt egy szücszmester, Marcsicsák Pál. Szintén Putnokon élt és tevékenykedett Gaál Gyula nyerges és szíjgyártó, valamint Margitai József szíjgyártómester, akik minden bizonnyal térségünk népszerűségének is dolgoztak.²⁷

Suszterek, cipészek, csizmadiák több faluban is éltek. Bíró István cipésmester Szuhafőn, Lenkey Miklós, Lenkey Lajos, Kemény Lajos, Dvorszki Mihály Zádorfalván, Doro László és H. Gál Károly csizmadiák Kelemérben éltek. A lábbeli javítását saját családja részére olykor maga a parasztember is elvégezte.

Gyurán Barna szuhafői ezermester telente juhbőr-kikészítéssel is foglalkozott. A bőrből aztán kesztyűt, sapkát, takarót csinált, nemcsak saját szükségletre. Munkájáért leginkább természetben, fával, szekerezéssel, őrléssel fizettek.

5. Famunkák

A történeti Gömör megye gazdag volt erdőségekben. Ez magyarázza, hogy területén számos olyan falu található, melyeknek lakossága különböző faeszközök készítéséből élt. Ilyen volt pl. az ácsolt láda, vagy más nevén a gömöri szuszék, mely egész Északkelet-Magyarországon elterjedt és jellegzetes bútordarabja volt a vidéknek, az általunk bemutatott térségnek is. Ilyet a vizsgált falvakban nem készítettek, csak az északabbra fekvő településeken. A putnoki vásáron is árultak deszkáira szétszedett szuszékokat, a Jolsva melletti Kisrőcéről hozták azokat.²⁸ Általában azokról a településekről hozták árulni a faeszközöket, melyek kevés földterülettel rendelkeztek, ami nem termett annyit, hogy eltartotta volna a családot. A vizsgált településekre ez nem jellemző. Ezek a falvak többségében eltartották a lakosságot.

A fa nagyon fontos alapanyag volt. A paraszti gazdaságok sok-sok szerszáma készült fából, s ezek többségét maguk készítették. Mint Demeter István írja falujáról, Trizsról: ...Nem hiszem, hogy volt tíz olyan ember, aki ne saját magát tartotta volna el gereblyével, villa-, ásó-, kapa-, lapát- vagy fejsze-, továbbá csákány és ortókapanyelekkel. Saját maga készítette a szerűseprőt, a tövis- és a faboronát. Szövéshez a szövőcsöveket és cépokokat, de akadtak olyanok is, akik maguk csinálták meg a szövőszéket,²⁹ a motólát és az összes ehhez szükséges kellékeket. Általában mindenki magának csinálta a szekérbe a lőcsöt, a szekérrudat, a vendégoldalt, a hátsó sarogját. Nagyon sok ember volt, aki maga javította a lőszerszámot, lovasok a négyellőt, ökrösök a tézslát, és ami még elengedhetetlen szerszám volt, a csép. És a különböző hosszúságú létrát, valamint a szántás alkalmával az eke kiszállítására szolgáló csúsztatót (ekelő).³⁰

Tehát a hagyományos paraszti gazdaságban nemcsak az ételmelet, hanem a gazdasági eszközöket tekintve is önellátásra törekedtek. Erről számol be Dobosy László is Gömörszőlős kapcsán.³¹ Ám ebben a faluban is, de máshol is voltak olyanok, akiknek az átlagnál jobb érzékük volt a famunkákhoz. S ők olykor nemcsak családjuk számára faragtak, de a falubelieknek, sőt olykor szomszédos falvak lakói részére is. A vizsgált

²⁷ Faggyas I., 1992. 80-82.; Bodnár M.–Boldogh S., 1997. 25.

²⁸ Faggyas I., 1992. 69.

²⁹ Többek között Demeter István édesapja, Demeter Lajos is készített szövőszéket, helyi nevén *szátyvát* 1907-ben (ekkor nősült), ifjú feleségének, ami jelenleg a Gömöri Múzeum gyűjteményében található (gyar. n. sz.: 79/1990).

³⁰ Demeter I., 1983. 17.

³¹ Dobosy L., 1984. 52.

falvak lakói nemigen házaltak termékeikkel, inkább csak megrendelésre készítették azokat.

Viszont faluról falura jártak, házaltak a cigányok, akik egyebek mellett apróbb faszerszűket (fakanalakat, gyerekjátékokat) is árultak.³² A teknővájó cigányok Szatmárból jöttek Zádorfalvára, s ott helyben dolgozták ki a teknőket felébe, mert a falu határában sok topolyafa volt, ami a teknőkészítés alapanyaga.³³

Ügyes kezű ezermesterként tartották számon a ragályi Csák Józsefet, aki favillákat készített.³⁴ Kovács Zsigmond gömörszőlősi parasztember, aki értett az ácsmunkákhoz is, előbb csak kapa- és kaszanyeleket, később már favillát, szántalpat, sőt dézsát is készített. Igaz, ez utóbbi nem dongafalú, hanem egyenes volt, mert nem gőzölte, nem hajlította a fát, csak faragással alakította.³⁵ Gyurán Barna szuhafői ezermester elsősorban faragcsálni szeretett, szerszámnyeleket, szekértartozékokat készített.³⁶ Bárdos József zubogyi kőműves, aki az első világháború után hét évig volt orosz fogságban, a fogság ideje alatt kezdett el faragni. Hazaérkezése után évtizedeken keresztül folytatta ezt a tevékenységét. Sótartókat, tükrös borotválkozódobozokat, tolltartókat, törölközőtartókat, képerketeket, kanalasokat stb. faragott, melyek nemcsak falujában, de a környező települések háztartásaiban is szép számmal megtalálhatók.³⁷ A jósvafői szövőszékek többségét a szomszédos színi Jóna család készítette, a második világháború után készült szerkezetek már helyi ezermesterek munkái. Úgy kb. 1950-ig nemcsak az egyszerűbb bútordarabokat (sámli, hokedli, karszék, lóca, asztal, ágy, telázi), de a koporsókat is helyben készítették.³⁸ Ugyancsak helyben készítették minden faluban a szépen faragott kapukat, kerítéseket.

A vizsgált falvak többségének lakossága református vallású. Halottaik emlékére a temetőbe hagyományosan fejfát állítottak. Ezek az emlékek formájukkal, méretükkel utaltak az elhunyt nemére, korára.³⁹ A vizsgált településeken több olyan ügyes kezű parasztember élt, akik értettek a fejfakészítéshez. Dobosy László kutatásaiból tudjuk, hogy Gömörszőlősön ilyen volt a 20. század elején Új Babus Lajos, aki az 1920 előtti fejfákat faragta. Ezek fűrészeléssel, véséssel díszítettek, vésett rozetta, stilizált szomorúfűz, levél, tulipán, növényi inda látható rajtuk. Vonalvezetése, díszítése ezeknek ugyanaz, mint egy 1881-es datálású mángorló hátlapján, egy sulykolón és egy jármon fellelhető díszítés. A gömörszőlősi temetőben látható újabb fejfákon semmilyen díszítés nincs. Formájuk is megváltozott, egyszerű, sima, téglalap metszetű, kúpban végződő hasáb alakúak. Az ilyen fejfákon a legrégebbi évszám 1941. Az 1930-as évek tájékán Babus P. Benjámint vette át a fejfák készítését a faluban. Neki az volt a véleménye, hogy a hozzátartozók fájdalmát, szomorúságát, gyászát sokkal inkább kifejezi a dísztelen fejfá, mint a cifrán faragott. Sírverset sem faragott a fejfára, mindössze az elhunyt neve, születési és elhalálozási éve szerepelt rajta. A falu közössége elfogadta ezt a formai újítást, mert Babus P. Benjámint után G. Kovács Zsigmond is hasonlóképpen készítette a

³² Kosján László gyűjtése (HOM NA 3988, 4483).

³³ Kosján László gyűjtése (HOM NA 4483).

³⁴ Kosján László gyűjtése (HOM NA 3988).

³⁵ Tankó Gabriella.

³⁶ Cseri Miklós gyűjtése (HOM NA 4381).

³⁷ Saját gyűjtés.

³⁸ Nadanicsek Imréné.

³⁹ A téma kitűnő kutatója volt Kunt Ernő, akinek a térségre vonatkozó kutatásai nyomtatásban is napvilágot láttak, lásd *Kunt E.*, 1978. Ugyancsak ismertek Faggyas István ilyen irányú kutatásai. A témát feldolgozó könyvében a magyarországi gömöri falvak fejfáinak leírása és rajza mellett kitér a fejfák típusaira és díszítményeire, a fejfakészítés körülményeire, a temetéssel kapcsolatos szokásokra, valamint a sírversekre is, lásd *Faggyas I.*, 1988.

fejfákat. Az 1970-es évek vége felé elterjedt a fejfák szürke vagy fehér olajfestékkel való bekenése, mint mondják, eső ellen festik azokat. Úgyszintén az 1970-es évektől a nevet függőlegesen vésik a fába.⁴⁰

Jósvafőn is voltak egyes kezű faragók. Itt Pogány László készített az utóbbi évekig tölgyfából fejfákat, de egyéb faeszközöket is, mint pl. itatóvályút, terménytároló ládákat, lekvár-, kásakavaró lapátokat, jármot, egy- és kétkerekű talicskákat, sajtot (szőlőprést), síkálót (nyújtófát), arsót (orsót), motólát stb. Ő már mesterember volt, hiszen kerégyártónak tanult, 1941–44 között Csunyo Sándor pelsőci kerégyártómesternek volt inasa. Nem véletlenül vonzódott a famunkákhoz, édesapja ugyan egyszerű parasztember volt, de ezermesternek számított, szívesen „fabrikált” saját használatára apróbb háztartási faeszközöket, sőt még szekeret is.⁴¹

Jósvafő némileg eltér a térség többi falujától. Erdőkkel borított magas hegyek között található. A többi településhez képest itt sok iparos működött. Az 1940-es években 6-8 famunkákkal foglalkozó tanult mester tevékenykedett a faluban (Bak László I, Bak László II, Dely József, Bak János, Bak István, Dudás László, Palcsó László, Garan László). Volt közöttük kerégyártó, asztalos és ács is. Noha mindannyian tanult mesteremberek voltak, emellett földműveléssel és állattenyésztéssel is foglalkoztak.⁴²

Ácsokkal más településeken is találkozunk, különösen a 19-20. század fordulóját követően. Így pl. Kelemérben, ahol Jakab Rási József, Gál György János és U. Varga János ácsmesterek neve maradt fenn. (Az ácsok mellett egyébként kőművesek és csizmadiák is éltek ebben a faluban, valamint működött egy malom is.) Zádorfalván is éltek ácsok, asztalosok, valamint kőművesek és cipészek. Mesterségre általában az egykori jobbágyság leszármazottai, vagy a birtokozás miatt vagy egyéb okból elszegényedett nemesek adták a fejüket.⁴³ Ragályon az 1904-ben született Farkas István kőműves és az ugyancsak mesternek kitanult fia építették a 20. század első felében a legtöbb házat, a kőművesmunka mellett ácsmunkát is végeztek. Egyébként itt is élt több mesterember, volt kerégyártó (Szuha Imre) és asztalos (Kozma András) is a faluban.⁴⁴ Alsószuha ácsok voltak: Palugyai Pál, Palugyai József, Palugyai István, kisegítő ácsok: Kalas Béla, Dombi Lajos, Dapsy László.⁴⁵ Málé, a későbbi Serényfalva ácsmestere volt az 1865-ben született Nagy János (+1942), akinek Barna nevű fia szintén ács lett.⁴⁶

A tanult faipari mesteremberek tevékenysége témánk szempontjából több dolog miatt is figyelemre méltó. Egyrészt azért, mert ezek a tanult mesterek készítették, majd újították fel a térségünkre olyannyira jellemző festett fakazettás templombelsőket.⁴⁷ Másrészt tevékenységük azért is fontos, mert tudjuk, hogy a szorosan vett szakmájuk mellett egyebekkel is foglalkoztak, így pl. fejfafaragással.⁴⁸ Továbbá számos adattal rendelkezünk arra vonatkozólag, hogy az ügyes kezű, famunkák iránt fogékony parasztemberek tőlük lesték el a mesterségbeli fogásokat.

⁴⁰ Dobosy L., 1980.

⁴¹ Nadanicsek Imréné

⁴² Nadanicsek Imréné

⁴³ Kosján László gyűjtése (HOM NA 4500).

⁴⁴ Kosján László gyűjtése (HOM NA 3988).

⁴⁵ Cseri Miklós gyűjtése (HOM NA 4034).

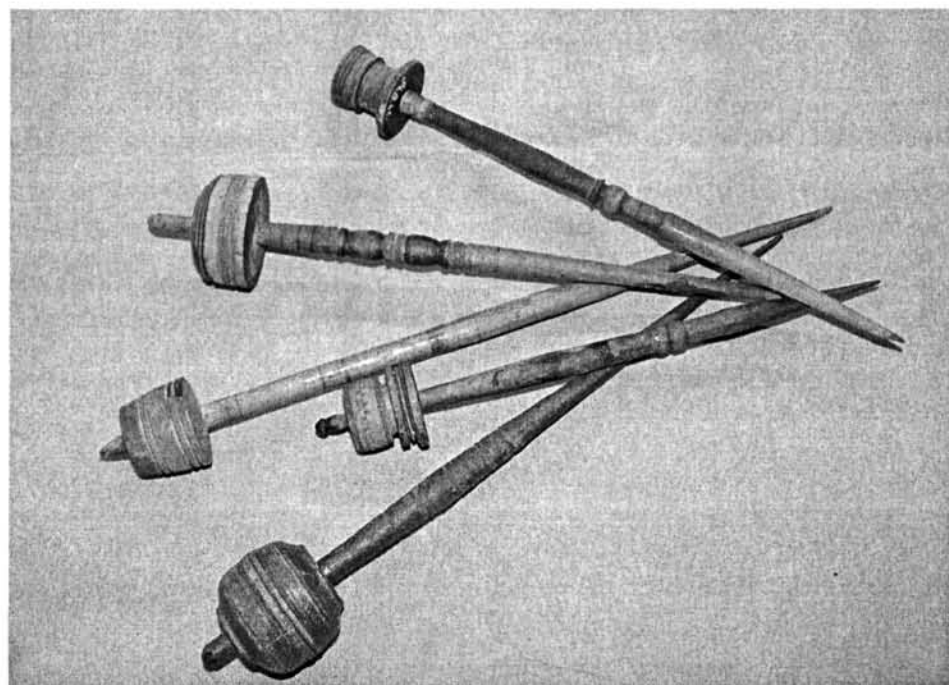
⁴⁶ Molnár M., é. n.

⁴⁷ A téma feldolgozását lásd Dobosy L., 1992.

⁴⁸ Lásd Faggyas I., 1988. 136.



5. kép. Mángorló díszítésének részlete (86.26.1.)



6. kép. Faragott, esztergált orsók

A térségünkben ugyancsak elterjedt fűrészelt és faragott díszítésű fatornácok első készítői is ácsmesterek voltak. Kelemérben a legtöbb és legdíszesebb ilyen tornácot Jakab Rási János készítette 1890–1912 között, valószínűleg ő volt az, aki meghonosította ezt a vidéken. Jakab Rási János az 1880-as években sokfelé dolgozott ácsként, többek között a Pelsőci Faipari Rt. alkalmazottaival a térség munkáskolóniáinak és tiszti házáinak építésénél. Ezek külső faszerkezetét fűrészelt mintákkal ékesítették. Minden bizonnyal itt sajátította el ezt a technikát, melyet aztán mesterfokra fejlesztett, amit bizonyítanak pl. az ő keze alól kikerült keleméri parókia fűrészelt díszítményei is.⁴⁹ Keleméren kívül Zádorfalván, Szuhafőn, Gömörszőlősen, Alsószuhán, Trizsben is találunk hasonló módon díszített tornácokat.

Dobosy László kutatásaiból tudjuk, hogy Gömörszőlősen az 1879. évi árvíz utáni újjáépítésekkel hozható összefüggésbe a fatornácok elterjedése, melyeket az 1910-es évektől kezdődően fűrészelt díszítésekkel láttak el. Az itteni díszítéseket nem tanult ácsok vagy asztalosok készítették, hanem a famunkához értő helybeli parasztemberek. M. Babus Béla az 1910-es években gyakran dolgozott segédként tetőt, tornácot vagy csúrt építő ácsok – legtöbbit Hován János putnoki ácsmester – mellett. A munka során elleste a szakmai fogásokat, később önállóan is épített csűröket. Megtanulta a tornácdíszítések készítését is, egy idő után maga is készített ilyeneket. Ő maga tervezte meg a mintákat és fűrészelte ki a deszkákat. A legdíszesebb fűrészelt munkát saját házára készítette 1926-ban. Ugyancsak készített fűrészelt díszítéseket Babus P. Benjámín is, valamint saját házára Puskó János, Babus Géza és Kovács Pál kovács is. Gömörszőlősen más községbeli mester csak egyetlen munkát végzett, Varga István fatornácát Horváth Lajos szuhafői ács készítette.⁵⁰

6. Szalmakötés, vesszőfonás

A természetben föllelhető növényekből már a régészeti korokban is készítettek az emberek építményeket és különféle használati eszközöket. Térségünk népessége is sokáig alkalmazta a vesszőfonást, a 19. századig lakóházak is, ezt követően már inkább csak melléképületek készültek paticsból. Ezzel a technikával készült kerítést olykor még ma is láthatunk. A paticsfalat, -kerítést általában mindenki magának készítette. A falazás anyagának megváltozásával ez a tudás lassan háttérbe szorult, de ki azért teljesen nem veszett.

A kosárfonás alapjaiban a fentiekre épülő tevékenység. Kosárfonáshoz sok parasztember értett, különösen a szegényebb falvak lakói. Demeter István is azt írja falujáról, Trizsról hogy az ott élők saját maguk fonták a krumpliszedő, fahordó, ruháskosarat, valamint a szecskás kosarat. Sok ember maga csinálta zsúpszalmából a szakajtókat és a köpüket is.⁵¹ A gömörszőlősi Kovács Zsigmond a fafaragás mellett kosárfonással is foglalkozott, fűzfavesszőből szekércasokat készített saját maga és megrendelői részére.⁵² Babus P. Benjámín is font a szekér belső oldalához való oldalkast, gyümölcsaszaló kast, nagyméretű szecska- és pelyvahordó kosarakat, kisebb méretű szecskás, illetve krumpliszedő és zöldségeskosarakat, szegletes etetőkast, tyúkkeltető és lúdkeltető kásokat, kézi- és hátikosarakat. Nemcsak vesszőből, hánzból is font kosarakat. Ilyenkor a

⁴⁹ Koleszár K.–É. Kovács J.–Laki-Lukács L., 2004. 11.

⁵⁰ Dobosy L., 1979.; Tankó Gabriella.

⁵¹ Demeter I., 1983. 17.

⁵² Tankó Gabriella

laposra hasított nyers fát fonás előtt tűz fölött pállította (puhította), hogy könnyebben hajlítható legyen.⁵³

A szuhafőiek kosaraikat a helyi cigányoktól szerezték be, akik kerek- és hátikosarakat is fontak.⁵⁴ Az alsószuhaiakat a rudabányai Antal bandája látta el a hétköznapi munkákhoz szükséges fonott kosarakkal, vásárokon csak a díszesebb ünnepi kosarakat szerezték be.⁵⁵ A jósvafőiek is úgy emlékeznek, hogy a kosarakat, a tyúkültető, tyúkborító kasokat vékonyabb fűzfa-, mogyoró- vagy hársvevesszöből főleg a cigányok készítették.⁵⁶ A cigányok a kosarak mellett seprüket is kötötték és árusították.⁵⁷

A 19. század végéig a zsúpfedeles házak voltak általánosak. A zsúpot rozsszalmából kötötték, mert annak jó hosszú szára volt. A rozst mindig kézi cséppel csépték, így nyerték ki a szemet, vigyázva rá, hogy a szalma ép maradjon, össze ne törjön. Amikor még szükség volt rá, általában minden férfiember értett a matringkötéshez (matringnak nevezik a zsúpfedeles házak fedéséhez használt rozsszalma csomót). A 19–20. század fordulójától folyamatosan eltérbe került a cseréptető, ezzel szükségtelessé vált a matringkészítés. Ezt követően lassan kiveszett az effajta tudás.

Búzakalászból kötötték a díszes aratókoszorúkat, melyek elmaradhatatlan kellékei voltak az urasági gazdaságok aratóünnepségének. A kávéra kötött koszorút mezei virágokkal (szarkalábbal, búzavirággal), krepp-papírból készült színes rózsákkal, szalagokkal, búzakaralászból font körte alakú csüngőkkel ékesítették. Egyes kezű koszorúkészítőnek számított Kelemérben Javora László és B. Rási Lajos.⁵⁸

7. Mézeskalácsosság

A mézeskalácsosok a középkorban az édességek specialistáinak számítottak. Évszázadokon keresztül városokban működtek. A mesterek termékeikkel, a mézesbábokkal vásárok, búcsúk elmaradhatatlan résztvevői voltak. Mézeskalácsaik között voltak ehetőek és dísz tárgynak szánt, mintázott, később festett darabok is. A mézeskalácsokon kívül árusítottak mézsert, valamint gyertyákat és viaszoffereket is. E két utóbbit a lépesmész melléktermékéből, a méhviaszából készítették.

Mivel a kutatott térségben egyetlen város sem található, nem meglepő, hogy viszszaemőleg nem találunk itt egyetlen mézeskalácsost sem. Ám azt biztosra vehetjük, hogy vásárokon és búcsúk alkalmával az itteni népesség is találkozott mézeskalácsokkal, leggyakrabban minden bizonnyal Hegyi Dezső putnoki mézeskalácsos termékeivel.

Hegyi Dezső 1892-ben született Szekszárdon. Simontornyán Vittek Gyulánál tanult. Ezt követően Losoncon, Budapesten, Pápán, végül Rimaszombatban volt segéd, 1916-ban Rimaszombatban önállósította magát. Huszár, szív, tányér, „debreceni” formákkal dolgozott. Viaszgyertyaöntéssel is foglalkozott. Közben Rimaszombatban megkedvelték egymást mesterének lányával, akit később feleségül vett. A trianoni békekötést követően kiutasították őket az országból, így telepedtek le Putnokon. Hegyi Dezső halála után özvegye folytatta a mesterséget, de azt nem adták át senkinek.⁵⁹

⁵³ É. Kovács Lászlóné 21–22.

⁵⁴ Zomborka Márta gyűjtése (HOM NA 4279).

⁵⁵ Cseri Miklós gyűjtése (HOM NA 4036).

⁵⁶ Nadanicsek Imréné

⁵⁷ Kosján László gyűjtése (HOM NA 3988).

⁵⁸ Faggyas I., 1986. 49.

⁵⁹ Bodgál Ferenc gyűjtése (HOM NA 894).



7. kép. Hímestojások (Hárskúti Imréné munkái)

8. Hímestojások

A tojás az új élet, az újjászületés jelképe, a húsvéti locsolkodás legelterjedtebb szimbóluma. A leányok a locsolkodó fiúknak hagyományosan írozott tojással kedveskedtek. Ez úgy készült, hogy a különböző motívumokat olvasztott méhviasszal vitték fel a tojás felületére. Kánón megőrizték ennek eszközét, a gicét, a többi faluban egy pálcika (gyufa, fogpiszkáló) segítségével teszik ugyanezt. A gicével hosszabb, folyamatos vonalakat lehet húzni, míg a pálcikával csak rövid vonalakkból, pöttyökből állhat a motívum.

Mikor készen voltak az írozással, festőlébe tették a tojást, ami hagyományosan általában vöröshagyma héjának a főzetéből, esetleg más természetes, növényi színezékből készült. A festék megszínezte a tojás héját, kivéve ott, ahol viasz érte, vagyis a motívum tojáshéjszínű maradt.

A második világháborút megelőző években általánosan elterjedt volt a hímestojás-készítés a vizsgált térség falvaiban, de mára sok helyen már szinte emléke sem él. Legtovább Kánóban, Trizsben, Aggteleken és Ragályban maradt fenn a szokás. A kánói tojásírók közül említsük meg Nagy Jánosné nevét, aki az archaikus elemeket magában hordozó mintakincset Máté Józsefnétől tanulta, s igyekezett azt átadni a fiatalabb nemzedékeknek. A legművészebb kivitelezésű tojásokat a ragályi Hárskúti Imréné készítette, aki ilyen irányú tehetségét édesanyjától örökölte. A tőle tanult mintákat saját ízlésének megfelelően továbbfejlesztette, leginkább a virágos mintákat kedvelte.

Mint már az előzőekben is volt róla szó, a motívumok jelentéssel bírtak, hasonlóan, mint a textildíszítések vagy fejfafaragások esetében. Ma már kevesen vannak, akik ezt olvasni tudják. Makoldi Sándorné hímestojás-kutatásai nemcsak a készítés technikájára,

a szokás elterjedési körére terjednek ki, de a motívumok jelentését is igyekeznek megfejtetni.⁶⁰

9. Gyermekjátékok

A hagyományos paraszti világban ritkán költöttek játéokra. Boltban gyakorlatilag egyáltalán nem vásároltak, esetleg vásárfiaként vittek haza olykor egy-egy darabot. Elvértve fordult elő, hogy egy-egy gyereknek bolti játéka lett volna. Ha mégis, pl. egy amerikai csomagban érkezett, azt inkább dísz tárgyként őrizték, mintsem játékszerként használták. A gyermekjátékokat maguk a nagyobb gyerekek, esetleg szülők, nagyszülők vagy idősebb testvérek készítették, esetleg ez utóbbiaktól örökölték. Alapanyaguk mindig a ház körül könnyen beszerezhető természetes anyag volt.

A lányok leginkább rongybabával játszottak, a rongy labda inkább a fiúknak készült. Tavasszal, amikor a ló vagy a szarvasmarha vedlett, az összegyűjtött szőrből szőrlabdát lehetett gyúrni. Ugyancsak a kisfiúk kedvelt játékaik voltak a különböző típusú kisszekerek, valamint az ördögsekér. Az akkori fiúgyerekek is kedvelték a harci játékokat és a puskákat. Ezeket változatosabbnál változatosabb módon állították elő. Általánosan ismert volt a bodzafapuska, vízipuska, tollpuska, nyílpuska, fasindelpuska, parittyá, gumipuska vagy csúzli.⁶¹

Pedagógusaink egy része határozottan állítja, hogy a gyermekek egészséges fejlődéséhez szükségük van arra, hogy egy bizonyos életkorban sokat gyurmázzanak, sarakodjanak, jól összekenyjék magukat. Nos, ennek nem voltak híján az akkori gyerekek, a sárgombócos vessző, ostoros suhintó, valamint a sárpuska (más néven pesti harang vagy üreges agyagkorong) nevű játékok és általános elterjedésük ennek a tanúbizonyságai.

A gyermekek előszeretettel játszottak különféle egyszerű hangszerekkel, melyeket szintén saját maguk készítettek. Ilyenek voltak a fűzfa füttyülő, a hepp és a fűzfa kürt. Ezek készítése ideje is a tavasz volt, amikor a fűzfa nedvkeringése megindult. Kukoricagöréből készítették a hegedűt. Ezek és az előzőekben is felsorolt játékszerkészítési módját, valamint a velük való játékot is érzékletesen ismertetik Demeter István és Faggyas István munkái, valamint Juhász Béla és É. Kovács Judit közös dolgozata.⁶²

10. Népi hangszerek

Voltak a parasztemberek között, akik művészhajlamukat a zenélésben élték ki. Térségünkben is éltek ilyen emberek. Zene iránti fogékonyságukról közismertek voltak a cigányok, de az ő hangszereik (hegedű, brácsa, nagybögő, cimbalom) nem házilag készültek, legtöbbször profi hangszereken játszottak.⁶³

Az előzőekben, a gyermekjátékok fejezetben ismertetett egyszerű hangszerek dal- és táncjátékaira még nem igazán alkalmasak, inkább csak ritmushangszereknek tekinthetők. Ezeket a 20. század első feléig szinte minden gyerek ismerte és készítette.

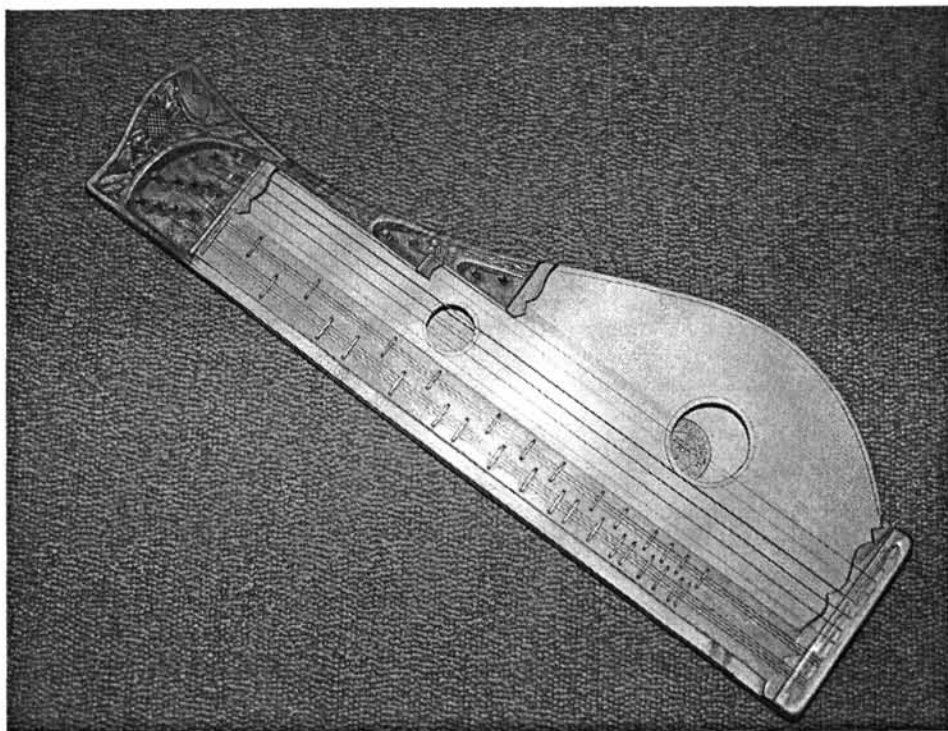
Akadnak olyanok, akik felnőttkorukban is készítettek hangszereket. Közismert pl. a pásztorok, juhászok ilyen irányú tevékenysége. Vannak adatok arra vonatkozóan, hogy a térségünkben élő juhászok is készítettek hangszereket, furulyát. Danyi Lajos héti csordás

⁶⁰ Makoldi Sándorné 1994.; Makoldi Sándorné 2002.

⁶¹ Mindezeket élőben is megtekinthették a Gömöri Múzeum látogatói a *Népi gyermekjátékok Gömörben* című időszaki kiállításon 1989-ben (*Bodnár M.*, 2002. 50–51.). Sőt a kiállítás ideje alatt maguk is készíthettek ilyeneket.

⁶² Demeter I., 1983b.; Faggyas I., 1978; Juhász B.–É. Kovács J., é. n.

⁶³ A cigányzenét és a gömöri cigányzenészeket írja le munkájában Faggyas István, lásd *Faggyas I.*, 1993.



8. kép. Citera (készítette: Tuska Sándor, 2005.3.1.)

is készített furulyát, pikulát (oldalfúvós furulya). Ő mogyorófából készítette, de *bocfából* (bodzafából) is szépeket lehetett csinálni. A hangszerkészítést idősebb juhászoktól tanulta. Levágta a mogyorófát, majd kifúrta fúróval. Előbb apró fúróval csinált rá lukat, majd *kisütte* 10-es vassal. Cifrázta is hangszerét, mint a karikás nyelét. Virágokat faragott rá, olykor ólomberakással is díszítette. Később ennek a technikának egy „modernebb” változatát is alkalmazta, műanyag formákat illesztett a faragásokba.⁶⁴

Hangszerkészítők azonban nemcsak a juhászok, pásztorok között voltak. A szuhafői Trenka László is készített citerát és cimbalmot. Játsszani is megtanult rajtuk.⁶⁵

Hagyomány és kézművesség napjainkban

Mint már a korábbiakban is szó volt róla, a vidék megélhetését a 19. századig elsősorban a földművelés és az állattartás jelentette. Azokból a falvakból, ahol ez az alaptevékenység nem biztosította a megélhetést, a kevés földdel rendelkező szegényparasztnak és a föld nélküli zsellérek leszármazottai a mezőgazdasági munkák befejezését követően erdei munkákra szegődtek. Favágással, szénégetéssel, mészégetéssel, cserhántással, a kitermelt fa fuvarozásával pótolták a mindennapit.⁶⁶

⁶⁴ Sabján Tibor imolai és héti gyűjtése (HOM NA 4436, 4440).

⁶⁵ Sabján Tibor szuhafői gyűjtése (HOM NA 4435).

⁶⁶ A témának jól feldolgozott irodalma van, lásd *Paládi-Kovács A.*, 1988.; *É. Kovács L.*, 1990.; *É. Kovács L.*, 2002.

A 20. században a gazdasági életben és társadalmi viszonyokban bekövetkezett sokrétű változások következtében óriási mértékben átalakult a vizsgált térség lakosságának élete. A századfordulót követően a Szuha-vidék falvaiból, elsősorban a szegényebbek sorából sokan eljártak dolgozni a közeli bányákba. A serényfalvai férfiak többsége már a 19. század végén is a helyi téglagyárban vállalt munkát. A bánrévei férfilekosság zöme is munkát vállalt, részben a bányában, részben a vasútnál, ugyanis a falu kisebb vasúti csomópontnak számított. A nemesi falvak lakosságának ekkor még a föld jelentette a megélhetést, de az 1950-es éveket követően, amikor a földeket elvették, ők is kénytelenek voltak elmenni munkát vállalni a környező bányákba, üzemekbe.

A fentiek következtében a hagyományos életmód fokozatosan átalakult. A kivetkőzés már korábban megtörtént. Megváltoztak a táplálkozási szokások, megszűnt a természet körforgásához igazodó nyersanyag-felhasználás. Felbomlottak a hagyományos falusi közösségek, ennek következtében lassan elmaradoztak a népszokások, megszűntek a fonók, a szövés is egyre ritkábbá vált. A megváltozott életkörülmények fölöslegessé tették a paraszti lét évszázadokon keresztül felhalmozott tudáskincsét. Mindezek egyenes következményeként nem volt már szükség az előző fejezetekben felsorolt háziipari tevékenységekre sem. Mindezekkel szorosan összefügg a falusi lakosság városokba történő migrációja, a kistalvak lakosságának számában tapasztalható drasztikus mértékű csökkenés. Ezt a tendenciát erősítették és segítették az aktuálpolitikai áramlatok is.

Mindezeket figyelembe véve egyáltalán nem meglepő, hogy értéktelen paraszti csökevényről beszéltek és ennek értékeit is ennek megfelelően kezelték, ily módon bántak vele. Kevesen voltak azok, akik ilyen körülmények között felismerték a hagyományok értékét, s még kevesebben, akik ezek megóvásáért tettek is valamit.

Térségünk ebből a szempontból szerencsésnek mondható. Az egészen korán, több mint negyvenöt esztendővel ezelőtt, 1959-ben megalakult Kelemér-Gömörszőlősi Tompa Mihály Emlékbizottság a keleméri *Tompa Mihály Emlékmúzeum* létrehozása mellett Gömörszőlősen *Kisgalériát* és *Néprajzi Gyűjteményt* szervezett.

Ilyen előzmények után telepedett meg Gömörszőlősen 1992-ben a miskolci Ökológiai Intézet által működtetett fenntartható falu program, melynek közvetlen irányítója a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Környezetvédelmi és Területfejlesztési Kht. Ez a program nem más, mint egy világnézet, amely az emberi társadalom gazdasági, szociális kérdéseit közös rendszerben kezeli a környezeti kérdésekkel és a mindezekkel szorosan összefüggő hagyományos kultúrával. 1985-ben jósvafői székhellyel megalakult az Aggteleki Nemzeti Park, mely intézmény a természeti örökség megóvása mellett feladatának tekinti a kulturális örökség megóvását is. A térség központjának nevezhető Putnokon 1986-ban jött létre a Gömöri Múzeum, mely szintén sokat tesz a hagyományok iránti tisztelet ébrentartása ügyében.

Ezek a pozitívumok. A másik oldalon viszont ott van a térséget sújtó munkanélküliség és az ebből adódó szegénység. Ezek a körülmények akár kedvezhetnének is a hagyományos kézművesség felélesztésének, ám ne feledkezzünk meg arról, hogy közben évtizedek teltek el. Ez idő alatt a cselekvőképes lakosság nagy része elvándorolt, a falvak egy része elöregedett, vagy lakosságának összetétele kedvezőtlen irányba változott, ami meggátolja az önálló cselekvést.

Időközben viszont megindult egy ellenkező irányú tendencia is. Fiatalok közül egyre többen felismerik a táj természeti és kulturális értékeit, s tudatosan vállalják a vidéki létet, a térségre jellemző nehéz körülményeket, miközben kiutat keresnek a térség lakossága számára. Ezek a körülmények is pozitívan befolyásolják a térségben – bár nem rohamosan, de egyre nagyobb számban – működő kézművesek tevékenységét. Ennek egyik módja,

hogya a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Környezetvédelmi és Területfejlesztési Kht. maga is folytat ilyen tevékenységeket. Emellett törekszik a térség kézműveseinek összefogására, s igyekszik nekik reklámot biztosítani. Ebből a megfontolásból adott ki a közelmúltban egy tetszetős, sok fotóval illusztrált színes katalógust a térség kismestereiről, melyet jelen fejezet megírásánál mi is forrásként használtunk.⁶⁷

A korábbi évszázadokban a lankás gömöri vidékeken nagy hagyományai voltak a juhászatnak. A birka sokféle hasznot termelt, többek között a gyapja értékes textil alapanyag. Ebből kiindulva gondolkodtak úgy a gömörszőlői székhelyű Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Környezetvédelmi és Területfejlesztési Kht. felelős vezetői, hogy létrehoznak a faluban egy gyapjúfeldolgozó kártolóműhelyt. A műhely berendezései közel százévesek, jelentős ipartörténeti emléket képviselnek. A kártolás a válogatott, tisztított, szárított gyapjút további finomítását jelenti, amivel elemi szálakra bontják a gyapjút. Az így nyert alapanyagot többfajta hasznosítási módja is lehet. Készülhet belőle paplan, párna, esetleg apróbb figurák, melyek játékok vagy emléktárgyak is lehetnek. További feldolgozást követően fonál is készül belőle, mely kitűnő alapanyagul szolgál gyapjúszőnyegek szövéséhez, pulóverek, sapkák, kesztyűk kötéséhez. Ezeket a gyapjú ruházati darabokat a magyar népművészet által is megőrzött egyetemes mintakincs motívumaival díszítik, melyek szőtteken, hímzéseken, hímestojásokon, fafaragásokon maradtak fenn. A gyapjútermékek mellett egyéb kézművestermékeket is árusítanak a műhelyben.

A gömörszőlői műhely – amellett, hogy bedolgozási lehetőséget biztosít a környék asszonyai számára – egyúttal bemutató- és oktatási funkciókat is felvállal. Rendszeresen tartanak benne (és a hozzá kapcsolódó gazdaságban) csoportfoglalkozásokat hazai és külföldi diákok, az ökológia és a hagyományok iránt fogékony, ez iránt érdeklődő felnőttek számára. Ezek olykor egy-két órás látogatások, néhány napos továbbképzések, máskor egy-két hetes táborok keretein belül zajlanak. A foglalkozások alkalmával a látogatóknak lehetőségük nyílik különféle kézművesek kipróbálására, apróbb kézművestermékek előállítására.

A Gömörszőlősen létesített fazekasműhelyben dolgozik Varga József, aki a gazdag múltú gömöri fazekasságot kívánja továbbéltetni. Műhelyében a hagyományos formák mellett a mai, új funkcióknak megfelelő edényeket és egyéb használati tárgyakat is készít. Ugyanezt a vonalat képviseli az utóbbi években Hét községben Ipacs János is.

Az aggteleki Baradla-barlangban talált, ősember által készített és használt edénytöredékek által ihletve készíti agyagedényeit Szőke Eszter. Ő már korongon dolgozik, de az edények formája hagyományos. Díszítésük is ilyen, karcolással viszi az agyagra a mintát, majd eresztí be. Megrendelésre egyéb használati és dísz tárgyakat is készít. Előzetes egyeztetés alapján foglalkozásokat is tart, ahol a résztvevők közelebbről megismerkedhetnek az agyagművesség és a korongozás titkaival.

A mecenzéfi gyökerekre büszke jósvafői kapahámozó tevékenységének felelevenítését tervezi az Aggteleki Nemzeti Park, ahol hagyományos technikával, a víz energiájának felhasználásával készülne a jó minőségű kovácsoltvas kapák és egyéb vasszerszámok.

A hagyományos gömöri háziipar tipikus képviselője É. Kovács Lászlóné Éva asszony, akinek lakásában a szövőszék szinte mindig fel van vetve, mert ő rendszeresen dolgozik azon. Keze alól szebbnél szebb szedett szőttek kerülnek ki. Az ilyen és ehhez hasonló igencsak munkaigényes darabok hagyományosan az ünnepi alkalmak kellékei voltak. Így mintázták az ünnepi abroszokat, kosárkendőket, dísztörölközőket, lakodalmi surcokat. Az Éva asszony által készített szedett szőttek a mai lakásoknak is ékei lehetnek

⁶⁷ Gömör-Torna. Kismesterségek mesterei. Gömörszőlős 2004.



9. kép. É. Kovács Lászlóné szöttesei.
Részlet a Gömöri Múzeumban rendezett kiállításból (GMA 96.72.3.)

A minták közül kedveli a rozmaringos, rózsás, szegfűs, szívvirágos, makkos, madaras, csillagos, babás motívumokat.⁶⁸

A csipkék királynőjeként emlegetett vertcsipkék kitűnő ismerője Neszádeliné Kállai Mária, aki csipkekölteményeit a gömöri mintakincs felhasználásával és újrafogalmazásával készíti. A nagy karéjas szerkezetű életfás, gránátalmás motívumú csipkegallérok és egyéb csipkedíszek ma is tetszetős kiegészítői lehetnek alkalmi ruházatunknak, vagy lakástextilek betét- és szélszipkéiként is alkalmazhatók, de akár önálló képekként is megállják helyüket.⁶⁹

A valamikor szinte minden parasztember által művelt hagyományos famunkáknak már alig van képviselője. A putnoki és az ózdi piacon azonban rendszeresen feltűnik egy idős parasztember, Lengyel János, aki sajópüspöki műhelyében még ma is készíti a legkülönbözőbb használati eszközöket, mint a gyúrótábla, sikáló (nyújtófa), káposztagyalu, kishécsék stb.

Horváth Dezső zádorfalvi cigányember fiatalabb korában pásztorkodással kereste kenyerét. Mesterségét apjától örökölte, csakúgy, mint kezűgyességét. Pásztorbotok, ostorok, kolompok készítésével foglalkozik.⁷⁰

⁶⁸ É. Kovács Lászlóné munkáiból rendezett időszakos kiállítás a Gömöri Múzeumban 1991-ben volt látható (Bodnár M., 2002. 74–75.).

⁶⁹ Neszádeliné Kállai Mária munkáiból rendezett időszakos kiállítás a Gömöri Múzeumban 2001–2002 fordulóján volt látható (Bodnár M., 2002. 111–113.).

⁷⁰ Számos ilyen darab található a Gömöri Múzeum gyűjteményében.



10. kép. Gránátalmás vertcsipke gallér (tervezte és kivitelezte Neszádeliné Kállai Mária)

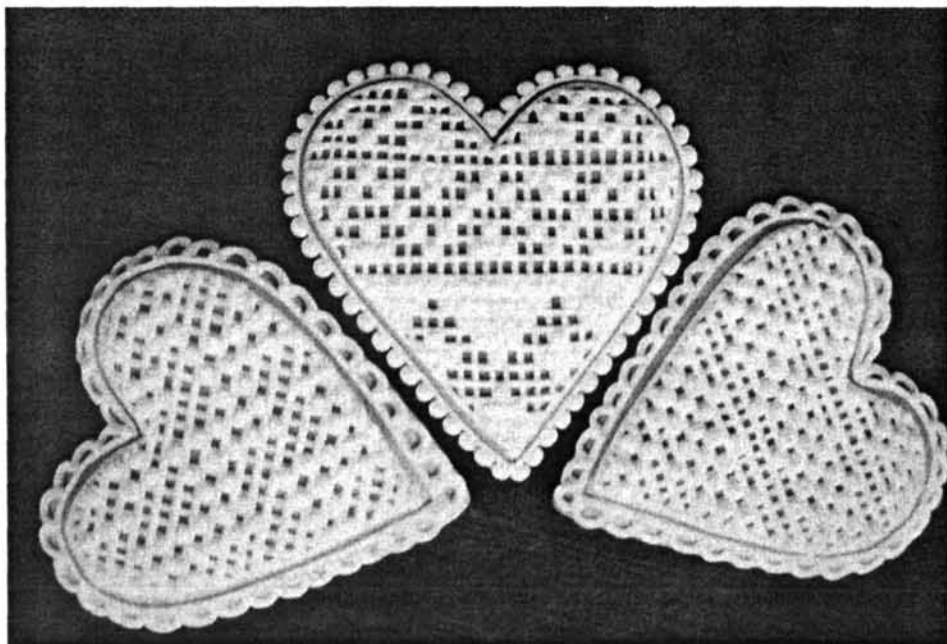
Ajándéktárgyakat, dísz tárgyakat, mint kulacs, sőtartó, díszdoboz, nyakék, valamint faragott kapukat, kerítések, fejfákat, emlékoszlopokat készít Rácz István fafaragó, aki kitűnő ismerője a gömői motívumkincseknek, és biztos tudással alkalmazza ezeket munkája során.

A 17–18. századi festett fakazettás templombelsőök motívumainak ihletésére V. Litkei Krisztina ajtók, bútorok betétlapjaként használható festett táblák készítésével foglalkozik. Ő egyébként vállalja kézműves-foglalkozások tartását is, pl. nemezelést.

A Mandala Műhely 2001-ben jött létre Gömörszőlősnön. Időközben székhelyét Aggtelekre helyezte. Eredetileg a mézeskalácsos mesterséggel foglalkozott, két-három éve ezt a tevékenységet kibővítette a mézeskalácsossággal mindig is szorosan összetartozó gyertyakészítéssel. A Mandala Műhely tagjai: Barczikay Ildikó műhelyvezető, gyertyamártó, Barczikay Tanara mézeskalácsos mester és Barczikay Léna idegenvezető.

Műhelyük annyiban különbözik az összes többi itt bemutatott kézműves tevékenységtől, hogy az rendkívül komplex, sokrétű. Erre azért van szükség, mert ők ezt a tevékenységet főállásban űzik, ez jelenti a család számára a megélhetést. Mint mondják, tudják, hogy ebből nem lehet meggazdagodni, de azt remélik (s az eddigi tapasztalatok is ezt bizonyítják), szorgalmas és minőségi munkával tisztességesen meg lehet belőle élni.

Mint elmondták, műhelyüket azzal a szándékkal hívták életre, hogy maguk is bekapcsolódjanak a természet tiszteletéért, a hagyományok ápolásáért folyó tevékenységek körébe. Kiemelt céljuk a mézeskalácsos mesterség továbbmenekítése a jövőbe. Ehhez kétirányú munkát folytatnak. Egyrészt visszanyúlnak a múltbéli forrásokhoz, kiemelten a térségi, a szomszédos felvidéki forrásokhoz (Putnok, Rimaszombat, Rozsnyó, Szepsi,



11. kép. Csipkedíszítésű mézeskalács szívek (Barczikay Tanara munkája)

Kassa), másrészt árukészítő, ismertető, tanító tevékenységükkel napjaink embere számára is hozzáférhetővé teszik a mézeskalácsokban rejlő üzeneteket, a kapcsolódó szokásokat.

Műhelyükben 2005 nyaratól megtekinthető a *Mézeskalács világ* című kiállítás. A kiállítás érdekessége, hogy egy működő műhely keretei között hozták azt létre, egy kis parasztházban. Vendégeiknek a kiállításban bemutatják a több száz éves formák szerint készült kalácsokat és mellettük a napjaink ihlette mézesképeket, parasztházakat. Az anyag, az alkalmazott formák, a díszítmények egyetemesek, a ma emberét is gyönyörködtetik. Díszítési technikájuk sokféle, a hagyományosnak mondható (piros alapon fehér cukormáz íróka) díszítés mellett csipkés és ún. gömöri csomós díszítést is alkalmaznak. E két utóbbi natúr alapra készül, az első csipkehálós formára, a második egyenesen borított fehér alapra készül. A cukormázas díszítés mellett rátétes díszítést (tészta, különféle magvak) is alkalmaznak. A bemutatott mézeskalácsok mellett az alkalmazott forma és használt szimbólumok értelmezése is megtalálható a kiállításban. Kiemelten dolgoznak a szív és a ház formával, a szerelmi, családi összetartozást, a kiteljesedő életet, az anyagi gazdagságot kifejező motívumokkal. Céljuk, hogy a mai ember megismerje és mindennapi életében újra használni tudja ezeket a szimbólumokat.

A kiállítás terveik szerint majd folyamatosan bővül. Néhány éven belül várhatóan a jelenleginél jóval nagyobb területen dolgozhatnak majd, és más mesterek számára is bemutatkozó, időszakos kiállítási lehetőséget szeretnének biztosítani.

Mézeskalácsos házukban az érdeklődők számára mesterségbemutatóval egybekötött kiállításvezetést, szakmai tanácsadást és játszóházat ajánlanak. A *mesterségbemutató* keretében rövid, könnyed formában ismertetik a mesterség történetét. Bemutatják az „írókázás” nevezetű mézeskalács-díszítő technikát és helyben megdíszített pólyás baba,

kard, huszár, szív formákon ismertetik e tradicionális népi formák és használt díszítések jelentését. *Szakmai tanácsadást* azoknak a vendégeknek nyújtanak, akik otthon maguk is szeretnék mézeskalácsozni. *Néprajzórákat* állítottak össze a hozzájuk érkező, vagy őket meghívó általános és középiskolai diákok részére. *Bábos Dorka* játszóházukban a kisgyermek számára biztosítanak játékos tanító programot, melyet valamely jeles naphoz kapcsolnak, vagy egy magyar népmese, bibliai történet adja a vezérfonalat.

A gömöri tojásírozás hagyományának felkarolását a Gömöri Múzeum vállalta fel. Megalakulását követően 1988-ban, a húsvétot megelőző nagyböjti időszakban bemutatkozási lehetőséget biztosított a térség tojásíró asszonyai számára.⁷¹ Az ezt követő években folyamatosan szerveztek tojásíró foglalkozásokat a környék általános iskolás gyermekei számára, melyeket Hárskúti Imréné Erzsike néni ragályi tojásíró asszony tartott, akitől több száz hímestojást őriznek a Gömöri Múzeum gyűjteményében, melyek 1995 tavaszán időszaki kiállításon is bemutatásra kerültek.⁷² Időközben a múzeum munkatársai is elsajátították a hagyományos technikát és motívumokat, s Erzsike néni halála után is folytatják mind a mai napig a hagyományt. A Gömöri Múzeum munkatársaként ismerkedett meg Erzsike nénival és a tojásírozással Ujváry Mária, akinek hagyományos technikával és motívumokkal díszített tojásai gyakran szerepelnek kiállításokon.⁷³

A citerakészítés mestere a bánrévei Tuska Sándor. Hangszereit diófából és fenyőből készíti. A hangszertestet mívés faragással díszíti. Meg is tudja szólaltatni a hangszert, sőt e tudományát igyekszik a fiatalabb nemzedékeknek is átadni. Korábban citeraegyüttest vezetett a helyi általános iskolában.

IRODALOM

Bodnár Mónika

2002 A Gömöri Múzeum története és a térség közművelődési életében betöltött szerepe. In: Múzeumi Könyvtár 9. Putnok

Bodnár Mónika–Boldogh Sándor

1997 Társadalom – Természet. A Gömöri Múzeum állandó kiállításának katalógusa. Múzeumi Könyvtár 3. Putnok

Cseri Miklós

1987 Népi építészet és lakáskultúra a Szuha-völgyben. Gömör Néprajza VIII. Debrecen

Dám László

2001 A gömöri magyarság népi építésze. In: A gömöri magyarság néprajza I. Szerk.: *Ujváry Zoltán*. Debrecen, 817–971.

Demeter István

1983 Trizs falu kézműipara és kereskedelme. Kézirat. HOM NA 4806

1983b A gyermek és az ifjúság életéhez kapcsolódó játékok Trizs községben. Kézirat. GMA 89.40.1.

Dobosy László

1979 Gömörszőlős települése, lakóházai. Kézirat. HOM NA 3928

⁷¹ *Bodnár M.*, 2002. 46–47.

⁷² *Bodnár M.*, 2002. 106.

⁷³ Tojásdíszítő tevékenységéről lásd: Törékeny varázslatok. Ujváry Mária gömöri hímes tojás motívumai. Alkotók és alkotások 11.

- 1980 Párvalasztás, elhalálozás, temetési szokások, a temető Gömörszőlősen. Kézirat. HOM NA 4127
- 1984 Gömörszőlős – egy gömői falu néprajzi monográfiája. Borsodi Kismonográfiák 19. Miskolc
- 1987 Szedetttes szöttesek a magyarországi Gömörben. Gömör Néprajza IX. Debrecen
- 1992 Gömői festőasztalosok munkái a templomokban. Gömör Néprajza XXXVI. Debrecen

Faggyas István

- 1978 Népi gyermekjátékok, játékszerek. Kézirat. HOM NA 3392
- 1986 Kelemér. Fejezetek a község néprajzához. Gömör Néprajza VI. Debrecen
- 1988 Fejfás temetők a magyarországi Gömörben. Gömör Néprajza XII. Debrecen
- 1992 Fejezetek Putnok múltjából. Gömör Néprajza XXXII. Debrecen
- 1993 A cigányzene Gömörben. Gömör Néprajza XLI. Debrecen

Gömör-Torna

- 2004 Kismesterségek mesterei. Gömörszőlős

Juhász Béla–É. Kovács Judit

- é. n. Népi ifjúsági és gyermekjátékok Szuhafőn. GMA 88.3.1.2.

Koleszár Krisztián–É. Kovács Judit–Laki-Lukács László

- 2004 Népi díszítőművészet Dél-Gömörben és Dél-Tornában. Mintagyűjtemény. Gömörszőlős–Perkupa–Hídvégardó

B. Kovács István

- 2001 Agyagkenyér. Fejezetek az agyagművesség történetéből Gömörben és Kishontban. Gömör-Kishonti Téka 6. Rimaszombat

É. Kovács László

- 1989 Favágók, cserhántók, szénégetők és fuvarosok a magyarországi Gömörben. Gömör Néprajza XXII. Debrecen
- 2002 Erdei emberek. Gömör Néprajza LVI. Debrecen

É. Kovács Lászlóné

- 1999 Életfa. Babus P. Benjámin faműves emlékkiállítás. Alkotók és Alkotások 4. Putnok

Kunt Ernő

- 1978 Temetők az Aggteleki-karszt falvaiban. Studia Folkloristica et Ethnographica 3. Debrecen

Makoldi Sándorné / Makoldiné Papp Gizella

- 1994 Hímestojások Gömörben. Gömör Néprajza XLIII. Debrecen
- 2002 Palóc hímesek nyomában. Főnix Könyvek 34. Debrecen
- 2003 Feltáruuló leplek (Archaikus népi textíliák Gömörből). Múzeumi Könyvtár 10. Putnok

Molnár Mihály

- é. n. Fatornácós házak Serényfalván. Kézirat. HOM NA 2955
- 1974 A kenderfeldolgozás Szuhafőn. Kézirat. (Gömői Múzeum Adattára [továbbiakban GMA] 89.100.1.)
- 1984 Alsószuhai vászondíztés. Kézirat. (GMA 89.120.1.)

Nadanicsek Imréné

- é. n. Feledésbe merülő famunkák Jósvafőn. Kézirat. HOM NA 6586

Neszádeliné Kállai Mária

- 2001 A gömői csipke. Múzeumi Könyvtár 7. Putnok

Paládi-Kovács Attila

1988 Életmód, foglalkozás, nemzetiség. Gömör Néprajza XIV. Debrecen

Szablyár Péter

1999 Jósvafői malmok és hámorok. In: *Élet és Tudomány* LIV. évf. 26. sz. (1999. június 25.) 811–814.

Tankó Gabriella

é. n. Kismesterek – ezermesterek Gömörszőlősen. Kézirat. GMA 2000.8.71.

Törékeny varázslatok

2003 Ujváry Mária gömöri hímes tojás motívumai. Alkotók és alkotások 11.

DAS HANDWERK DER UNGARISCHEN GÖMÖR

Die in unserer Zeit charakteristisch gewordene Arbeitsteilung war für die traditionelle Existenzform der Bauern nicht kennzeichnend. Dies bedeutet natürlich nicht, dass es damals keine Leute gab, die mit erhöhten Kenntnissen die anderen überragten. Aber in der Allgemeinheit entstand die Existenz, die Haupteinkommensquelle, aus der Arbeit in der Landwirtschaft wie der Ackerbau und die Viehhaltung.

Es gab damals auch einen bestimmten Grad von Spezialisierung. Vertreter von den zum Bauerndasein gehörenden Berufen waren z.B. die Hirten und Schmiede. Es bildete sich auch eine gleiche, natürliche Arbeitsteilung zwischen den Hirten und den Zigeunern, die ein Wanderleben führen und sich nur für kurze Zeit am Dorfrand niederlassen. Im 19. – 20. Jahrhundert gab es in unserer Region die folgenden Tätigkeiten im Hausgewerbe und Handwerk: die Töpferkunst, die Metallkunst, die Textilkunst, die Lederkunst, die Holzarbeit, das Strohhinden, die Flechtereie, das Lebkuchen-Machen, das Eierbemalen, die Herstellung von Kinderspielzeug und Instrumenten. Diese Studie legt sie dar.

Im 20. Jahrhundert verwandelte sich der Lebensstil der Bewohner der untersuchten Region, den komplexen Veränderungen im wirtschaftlichen Leben und in den sozialen Verhältnissen zufolge, gewaltig.

In den letzten 10–15 Jahren wissen hauptsächlich die jüngeren Leute immer mehr, die natürlichen und kulturellen Werte der Gegend zu schätzen und sie akzeptieren wohl wissend das ländliche Lebensniveau und die für die Gegend charakteristischen, schwierigen Bedingungen, wobei sie für die Bewohner der Gegend einen Ausweg suchen. Dies beeinflusst die Arbeit der heute tätigen Handwerker auf positive Weise. Diese Arbeit nimmt zwar nicht gewaltig zu, aber sie wächst merklich.

Das Handwerk wird auch von verschiedenen Institutionen unterstützt. Die „*Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Környezetvédelmi és Terülefejlesztési Kht*“ mit Sitz in Gömörszölős hat im Dorf eine Wollkrepelwerkstatt gegründet. Es gibt verschiedene Anwendungsmöglichkeiten für die hier hergestellten Rohstoffe. Daraus entstehen Decken, Kissen und kleine Figuren, aus denen Spielzeug oder Souvenirs entstehen. Nach weiteren Bearbeitungen entstehen auch Fäden, die als hervorragender Rohstoff beim Weben von Wollteppichen und beim Stricken von Pullovern, Mützen und Handschuhen benutzt werden. Die Werkstatt von Gömörszölős sichert nicht nur die Arbeitsmöglichkeiten der in der Gegend lebenden Frauen, sondern sie übernimmt auch die Vorführungs- und Ausbildungsfunktion. Sie halten dort und in der dazugehörenden Bauernwirtschaft regelmäßig Gruppenbeschäftigungen für in- und ausländische Schüler und für Erwachsene, die sich für die Ökologie und die Traditionen interessieren. Der „*Aggteleki Nemzeti Park*“ (Nationalpark Aggtelek) plant eine Wiederbelebung der Tätigkeiten von kapahámor in Jósvafő, der auf die Wurzeln stolz ist. Hier sollen mit traditionellen Techniken und mit Hilfe von Wasserkraft hochwertige, schmiedeeiserne Hacken und anderes Eisenwerkzeug hergestellt werden. Das „*Gömöri Múzeum*“ hat die Förderung der Traditionen des Gömörer Eierbemalens übernommen. In der Region gibt es auch heute noch Handwerker. Die Mitglieder der „*Mandala*

Műhely“ (Mandala Werkstatt) in Gömöröszőlős und Aggtelek, Ildikó Barczikay, Tanara und Léna, stellen Lebkuchen und Kerzen her. Der typische Vertreter des traditionellen Gömörer Hausgewerbes ist die Weberin É. Kovács Lászlóné. Eine Erwähnung haben noch verdient: die Klöpplerin Mária Neszádeliné Lállai, die Töpfer János Ipacs, József Varga und Eszter Szőke, die Schnitzer János Lengyel und István Rácz, der Zitherbauer Sándor Tuska, Dezső Horváth, der viel von der Herstellung von Bauernmöbeln, Peitschen und Glocken versteht, die Eierbemalerin Mária Ujváry und nicht zuletzt Krisztina Litkey, die Bretter bemalt, die als Deckbretter für Möbel benutzt werden können, und die sich mit der Filzerei beschäftigt.

Mónika Bodnár

GYŰJTŐI NAPLÓFELJEGYZÉSEK ZEMPLÉN MEGYEI FALUKÖZÖSSÉGEKRŐL – 1961–1962

SZILÁGYI MIKLÓS

Aki régi, s a maga idejében fel nem dolgozott adatgyűjtői feljegyzéseit publikálja, számot kell vetnie azzal, hogy mihez is szeretne a megkésített közléssel „új adatokat” szolgáltatni. Vajon a valamilyen ok miatt tanulmányt nem formált/nem formálható néprajzi érdekességű információknak van olyan *önértéke*, mely megköveteli a nyilvánosságot? Vagy a gyűjtői alkalom különössége, egyedisége érdemes rá, hogy „kutatástörténeti adalékként” megörökíttessék? Bár – meglehet – e kijelentésem nyomán az önteltség árnyéka vetül rám, nyugodtan vállalhatom: ez alkalommal mindkét okot számításba vettem, amikor ezeknek az utolsó éves egyetemista koromban keletkezett naplójegyzeteknek a publikálása mellett döntöttem.

Annak megítélésére persze az elfogulatlan olvasó jogosult, hogy valóban tartalmaznak-e ezek a vegyes feljegyzések még sohasem közölt, az élet-szervezésnek, a népi kultúra karakterének 20. századi változásait megvilágító részleteket. Hiszen igen sok néprajzi publikációból (közötte egy tematikus monográfiából¹ és egy gyűjteményes kötetből²) ismerhető az egykor módszeresen kutató, ám a kutatói érdeklődést manapság is felkeltő³ zempléni falucsoport, melyről „adatokat szolgáltatnak” az akkori feljegyzéseim. Én magam azt érzem bennük nővumnak, hogy a publikációkban viszonylag kevés a *jelen idejű* – az adatgyűjtés idejének kulturális állapotára és társadalmi viszonyaira vonatkozó – információ. Az etnográfusok-folkloristák (általában és ezekben a falvakban) a mindenkori jelenben a „régieset”, az inkább az emlékezetben, mint a napi gyakorlatban létezőt igyekeztek/igyekeznek megragadni. Én viszont (az „erdő hasznát” felderíteni törekvő témagyűjtésem adatainak elsődleges általánosítása mellett) napi megfigyeléseimet: az akkortájt „máshol” tapasztalhatóhoz képest különösnek, érdekesnek, jellemzőnek látszó észleleteket rögzítettem. Ennek a „jelen idejűségnek” pedig az lehet a tanulsága, hogy az olvasó valamelyes képet kap ezeknek a falvaknak – „akkor még” működőképes, bár az előzményekhez képest rendkívül sokat változott faluközösségeknek – az 1950–1960-as évek fordulóján jellemző volt állapotáról, a „nagy-társadalomhoz” fűződő viszonyáról. Az így felkínálkozó képhez persze hozzátartozik a „megfigyelő” megannyi elfogultsága és tájékozatlansága – csak ennek figyelembevételével fogadhatja el bárki is többé-kevésbé megbízhatónak, hitelesnek, kor-jellemzőnek az akkor rögzített, s most szó szerint közölt észleleteimet. Hasznos lehet tehát, ha számon tartják az olvasóim, hogy egy alföldi mezővárosban történt szocializációhoz, a döntően az Alföldön végzett néprajzi gyűjtéseim tapasztalataihoz képest találtam tanulmányozásra érdemesen „működőképeseknek” az itt megismert faluközösségeket. De vajon ki képes kívül rekeszteni a néprajzi megfigyelés jelentette szituáción a maga elő-ismereteit? Az is nyilván kiérződik a mezőgazdaság állapotával, a térszervezéssel kapcsolatos tapasztalataim (akkor nyilván *nem* a nyilvánosságnak szánt!) rögzítéséből, hogy megkérdőjelezhetetlen „kor-

¹ *Ikvai N.*, 1967.

² *Szabadfalvi J.–Viga Gy.*, (szerk.) 1981.

³ *Osgyáni G.*, 2003.

parancsnak”, a jövőt szolgáló logikus döntésnek fogtam fel akkortájt a kollektivizálást, csupán a megvalósítás módja és hatása miatt háborogtam-szomorkodtam. És persze megmosolyogtató ötleteket is papírra vettem a „népművelő” feladatairól és lehetőségeiről, mert elhittem, komolyan vettem, amit népművelés szakosként megtanultam. Csupán azért retusáljam ki egykori meggyőződésemmek ezeket az árulkodó nyomait, mert mostanság mindenki úgy tesz, mintha amnéziában szenvedne, s igyekszik letagadni-megtagadni a ma már takargatni való „véteknak” minősülő ifjúkori naivitásait? Meggyőződésem, hogy a „megfigyelő” személyiségjegyeivel, tájékozódása korlátaival *együtt* érdemesek az olvasói figyelemre ezek a feljegyzések!

Különösen az esetben, ha „kutatástörténeti adalékként” szeretné valaki hasznosítani! Ha arra lesz kíváncsi szakmánk oktatástörténetének majdani búvárlója, hogy miként zajlott, milyen intellektuális légkört feltételezett a debreceni Egyetemi Néprajzi Intézetben nevelődött néprajz szakos egyetemi hallgatók terepmunkája.

A zempléni kutatásra és oktatási célú terepmunkára jellemző volt szándékok és az eredmények persze ilyen dokumentumoktól függetlenül is felvázolhatóak lennének. Hiszen a majdani oktatás- és kutatástörténész fellelheti Szabadfalvi Józsefnek, mindannyiunk mentorának, e kutatások legfőbb szervezőjének egykorú beszámolóit,⁴ és a monográfiává – kismonográfiává,⁵ tanulmányá,⁶ közleménnyé⁷ formált, s azonnal vagy némi idő eltelte után publikált „eredmények” is bárkinek rendelkezésére állnak. Talán a (nem feltétlenül a színvonaltalanság miatt!) kéziratban maradt: adattárban őrzött szemináriumai dolgozatok, szakdolgozatok, no meg a gyűjtési cédulák tanulmányozása kedvéért lesz szükséges némi erőfeszítést tenni, mert az korántsem biztos, hogy annak idején a tanszék adattárán kívül a területileg illetékes megyei múzeum adattárába vagy az Ethnológiai Adattárba eljutott – ahogy azt az akkor érvényes szabályzat megkövetelte volna – minden néprajzi érdekű kézirat.

Az azért kitetszik az egykorú kutatási beszámolókból és a publikációkból (még inkább a kéziratban maradt gyűjtésekből!), hogy *több* hallgatói generáció tanulta a terepmunkát az abaúji–zempléni falvakban: már az 1950-es évek elején többen és visszatérően kutattak itt (ekkor még nem volt néprajz szakos képzés Debrecenben, ám etnográfiai-folklorisztikai szakdolgozatok készültek), s még azok közül is néhányan ezekben a falvakban gyűjtötték szakdolgozatuk anyagát, akik az 1970-es évek első felében végezték Debrecenben a néprajz szakot. Időközben persze többször is módosult, hogy mely falvak–kistájak tartozzanak az alaposan, s melyek a másodlagosan vizsgálandó falucsoportokhoz, és – emlékezetem szerint – sohasem is tisztázódott egyértelműen: mi legyen a körülhatárolás kritériuma. (Pedig a minél egzaktabb ismervek alapján történő körülhatárolás érdekében egy néprajzi atlasz-szerű adatgyűjtést is kezdeményezett Szabadfalvi József a számításba vett falvakban – korántsem megnyugtató eredménnyel, ugyanis csak feliben-harmadában végeztük el a gyűjtést.) És többször fogalmazódott meg, majd halt el egy sokszerzős táj-monográfia lelkesítő terve! (Lehet, hogy nem voltak

⁴ Szabadfalvi J., 1956., 1964., 1981.

⁵ Ikvai N., 1967. – a legalaposabban tanulmányozott zempléni falvakhoz közeli abaúji térségről készült tematikus kismonográfiák: Paládi-Kovács A., 1967.; Szilágyi M., 1980.

⁶ L. a Szabadfalvi J.–Viga Gy., (szerk.) 1981. gyűjteményes kötet tanulmányait (e kötetben egyébként nem az Intézetben nevelkedett kutató is publikált), valamint – teljesség igénye nélkül – az 1950–1970-es évek fontosabb publikációi: Gunda B., 1956. 126–134.; Szabadfalvi J., 1963., 1967., 1968.; Ujváry Z., 1957., 1960., 1969.; Ferenczi I., 1960a, 1970b; Ikvai N., 1958., 1962.; Szabó L., 1965.; Flórián M., 1966.; Barta J., 1977.; Niedermüller P., 1977., 1979.

⁷ Pl. Ujváry Z., 1958.; Dobrossy I., 1969.

igazán megalapozottak, a lehetséges szerzők igen eltérő kutatói rutinjával–rutintalanságával is számot vetőek ezek a tervek, de az újabb meg újabb évfolyamok végzése után az egyetem által már befolyásolhatatlan személyes törekvések amúgy is majdnem lehetlenné tették a megvalósítást.)

Visszatekintve azokra az évekre, amikor részese lehettem az abaúji-zempléni munkálkodásnak (bár csak „fél szívvel”, hisz Gunda prof. halászat-kutatóként tartott számon, s én is annak tekintettem magam), annak megítélésében bizonytalan, hogy lehet-e vajon következtetni a bárkinek rendelkezésére álló forrásokból a *publikációvá nem érlelt* gyűjtőmunka értékére–jelentőségére. Arra pl., hogy nem feltétlenül az alaposság, az elmélyült kutatómunka kifejezője volt annak idején, ha valaki késztetést érzett rá, hogy azon frissiben publikációvá formálja gyűjtött anyagát. Következésképpen: csak a publikációkat megismerve senki sem lehet biztos benne, hogy a színvonaltalanság, a slendrián munka gyanítható a háttérben, ha valaki nem ambicionálta a publikálást... Az okok, ha nem szorított valakit a „mindegy-akármilyen-csak-jeles-legyen” kapkodásra a szakdolgozatírás, igencsak sokfélék voltak. Én pl. azért nem publikáltam legalább az erdőmunkával kapcsolatos, mennyiségre igen tetemes adat-anyagomat, mert nem tekintettem megnyugtatóan befejezettnek a gyűjtést, s mire befejezhettem volna, a személyes körülményeim messze sodortak Debrecentől, még messzebb a „tereptől” és a témától. (A társadalom lét-állapotával, működésével kapcsolatos észleleteim esetleges feldolgozásának ötlete pedig fel sem merülhetett, mert ebben a témában Szabó László barátom volt az illetékes.)

Hadd reméljem: a nem publikált gyűjtési adatok és megfigyelések forrásértékének, ennek háttérében a tanulmányi célú kutatómunka színvonalának megítélése szempontjából lehet jelentősége az ilyen és hasonló feljegyzéseknek! Ha valaki (alkalmasint olyan valaki, aki nem volt, kora miatt nem lehetett részese az egykori néprajzos-palánták közös gyűjtéseinek!) nagy-nagy elszánással vállalkozik rá, hogy áttekinti a különböző archívumokban szétszórta (és az egykori résztvevők „kacatjai” közt esetleg fellelhető) *összes* gyűjtési cédulát, naplót, elsődleges összegzési kísérletként értékelhető szemináriumi dolgozatot, szakdolgozatot, az így rendelkezésére álló anyag alapján akár „monografikus összegzésre” is vállalkozhat. Olyan monográfiára, mely e zempléni falvak paraszti társadalmának–kultúrájának változás-vizsgálata. Vagy olyan monográfiára, mely a kutatók és kutatók „akkori” viszonyát állítja középpontba: a preconcepciós vizsgálódás mit engedett észrevenni s mit nem az 1950–1960-as évek valóságából. Ennek érdekében persze el kell végeznie ennek a reménybeli kutatónak mindazokat a forráskritikai műveleteket, melyek „mások” megfigyelései – irányított beszélgetései felhasználásakor kívánatosak, hisz a „kutatói szubjektumból” adódó szándéktalan torzításokat kell megértenie–értelmeznie. Ehhez pedig a kutatói személyiség-jegyeknek és a csoportmunkából megérthető, az egyén által esetleg nem is tudatosított közös késztetéseknek minél alaposabb megismerése szükségeltetik, s erre pedig csak addig van lehetőség, amíg emlékezni tudnak a kutatások egykori résztvevői, s „mai” kommentárral közzé tudják tenni a rejtőzködő dokumentumaikat. Mint én ezt a mostanit.

1961. július 3–17.

Mogyoróska

A felszín szeszélyeit kerülgetik a házak. Sokszor sántán, féloldalasan kaptatnak az emelkedőkre, és megülnek az udvar homlokán, mint egy karikatúrának sikerült ékesség. Esőtől lekonyult kalapszegéllyel, görbe falakkal, kicsiny ablakokkal bámulnak a járóke-lőkre. Amott L-alakú, polgári ízlést sejtető épületek, a szürke, előregedett társaikhoz képest valóságos épület-költemények. A telek igazi ékessége a csűr. A kapuval szemben, az udvar végében tolakszik a szemlélődő elé, és követeli, hogy ráfigyeljen. Testes alakja, garádicsos kalapja végtelen nyugalmat áraszt. Egyebütt egy egész portát magában ural. Az út egyik oldalán, ahol csak újabban épültek házak, áll még jó néhány csűr, a régi települési mód bizonyítékául.⁸

Az utcák, az udvarok gondozatlanok. A mindenütt helyet követelő kódarabok farkas-szemet néznek a hulladékkal. Libapiszok, marhatrágya tarkítja az udvar földjét. A munka rendetlensége felett azonban ott ékeskedik a virág. Ház előtti lugas, kiskert. Egy-egy bágyadtan mosolygó rózsatő, az ablakban muskátli – íme a sivárság kontrasztja.

Az utcákról (illetve a falu egyetlen „főutcájáról”) már a mezőkre látni. Szőkébe hajló zöldek, nap-tüztől-bágyadt zöldek, haragvó zöldek egymás mellett, egymás fölött. Parcella parcella mellett. Fentebb, ahol a lanka meredekbe vált, egy-tömbbe állt erdők pislognak a szántóföldekre. Itt-ott az erdő tömegét megszakítja a hegyi legelő halvány-zöldje, a faluig hangzik a gulya⁹ egy taktust pengető kolompszava.

A mezőn, a szántóföldeken sétálva gyakran meglegyinti az embert a betegség han-gulata. Satnya kukoricák lecsüngő karral, immár reménytelenül áhítozzák az áldott gyógyszert. A krumpli szeretné a bogarakat lerázni magáról, s bánatosan gondol az esőre. A sárguló búzatáblák azonban az egészség derűjét sugározzák. Kővér fejüket lehajtják, s ebben a főhajtásban van valami nyugodt dacosság, önelégült büszkeség.

S az emberek? Nyílt tekintetűek, többnyire derűsek. A létért folytatott küzdelem kifejlesztette bennük a bátor nyugalmat, a szíves segíteni akarást, de előretolta – az utóbbi időben – a farkastörvényeket is. Manapság valamiféle kettősség mutatkozik meg ugyanazon ember jellemében is: egyrészt önzetlenség, másrészt individualizmus. És ez utóbbi hódít újabb s újabb területeket.

*Atyus*¹⁰. Örök derű. A bort „teácskának”, beszélgetőit „csipogónak” nevező ked-veskedését, kertész-tudományával, kísérletező kedvével való dicsekedését meghinti a kamaszos kajánkodás, a nagy kort ért bölcsesség hamvával. A haláltól nem fél. Hetven-egynéhány évét, a halált, „aki” négyszer jött már érte, de mindig visszafordult, nevetve emlegeti. Feje horpadt, ahogy a szekérről leesett, zúzódott, ahogy a háztetőről esett, s mégis itt van. Nevetve emlékezik. Csak akkor jön a halál, ha ő üzen neki. Már gondol-kodik is az üzeneten. Jó lehet az a másvilág. Csak pihen, enni sem kell, úgy is jóllakott. „Teácska” van annyi, amennyit akar. Kertje lesz ott is. Szőlőt, gyümölcsfát telepít, sze-mezget magának. De akkor nem kell nekiülnie: jó lesz a lába.¹¹

⁸ Mogyoróskának erről a települési jellegzetességéről l. *Selmeczi Kovács A.*, 1981. 89. magyarázatát.

⁹ Nem tartom valószínűnek, hogy helyes-e a szóhasználat: ha lett volna ekkortájt Mogyoróskán kintháló gulya a heverőmarhákból, csak olyan távoli legelőn, ahonnan nem hallatszik be a kolomp szava.

¹⁰ Szabó Lászlónak a rokonság terminológia rendszeréről készült összeállítása szerint (1981. 164.) az *atyus* 'dédapa' és 'nagyapa' jelentésben is élt, és régiesebbnek tűnik ezekben a zempléni falvakban.

¹¹ A környéken élők (nemcsak a családtagok) általánosan használták az *Atyus* terminust, nevét a fel-jegyzéseim nem őrzik, s az emlékezetemből is kihullott.

A Hegedűs család. Géza bácsi öt gimnáziumot végzett. Okszerűen gazdálkodik és mesterkedik: esztergál, fűr-farag. Olvas, keresztretjvényt fejt, rádiót hallgat – és villany még nincs a faluban. Leleményességével, ügyességével tekintélyt szerzett a faluban. Felesége, Gizi néni, örök mozgásával, mesélgető kedvességével méltó társa. A Pisti gyerek maga tizenhárom évével, eleven eszével, szüleit segítő igyekezetével a kamaszba hajló gyerekeMBER megtestesítője. Négykor kel, megy a lovakért a közös legelőre, egész nap a játékos dologtól a komoly dologig lőt-fut, alig lop kis szervezetének pihenőidőt, s mégis igazi gyerek: eleven, érdeklődő tekintete mindenben megtapad. Piroska komoly menyasszony. Húsz felé járó lánysága csupa üdeség és megállapodott lánybölcesség, nyugalom. Az egész család – így együtt – a közös igyekezet, egyetértés, többet akarás.¹²

Így lehetne ezt folytatni vég nélkül. De a néprajzos munka szorít, igyekezni kell a mindig-több konkrét jegyzetre. Nem marad más hátra: pillanatnyi benyomásokat – egyes élményeket – papírra vetni, minden logikus sorrend nélkül. Hátha lesz ennek is valami haszna. Vegyis haszna...

Magyar Józsi bácsinak – a házigazdám bátyjának – felfűvódott a hízott bikája. Nagyon szép állat lehetett, talán négy mázsa is, noha csak 16 hónapos volt. A jövő hónapban kellett volna a szerződés szerint leadni. (Közbevetőleg: a mogyoróskaiak egyik legfontosabb jövedelemforrása a szerződéses hizlalás. Szinte minden istállóban látni egy-két bikaborjút. A hizlalás magyarítja, hogy néhány év alatt átalakult az igásállatok összetétele: régen alig lehetett lovakat látni, ökröket igaztak, s most alig-alig van ökör, illetve az ökör mellett mindenütt található ló is. Az ökröket meghizlalták és eladták.) A kényszervágás felvetett néhány érdekes mozzanatot, amire az etnográfusnak is érdemes figyelni:

(1) A parasztok meglehetősen tájékozatlanok az állatok egészségi ellátottsága, el látása terén. Nem ismernek hathatós segítséget a felfűvódás ellen. Egyetlen védekezés: nem engedni eldőlni, és vízzel öntözni, nyomkodni, hátha kimegy belőle a szél. Ebben az esetben csak a kés segített. Kevesen voltak jelen. Nem ártana népművelő előadásokon kioktatni az embereket a felfűvódás veszélyének leküzdéséről, megtanítani őket a leg-egyszerűbb védekező eljárásokra. Az állatgyógyászatot ne tekintsek az állatorvosok monopóliumuknak – amíg nincs minden faluban állatorvos.

(2) A kényszervágás kapcsán megmozdult az egész falu. Rövid néhány óra alatt mindenki tudott róla, s egyöntetűen sajnálkoztak. Hagyományos gyakorlat, hogy ha valaki kényszervágás következtében húst mér ki, aki csak teheti, vásárol a húsból, még akkor is, ha nem fogyasztja el, olyan csúnya, hasznavehetetlen. A károsodottnak ilyen jellegű meg-segítése régen kötelező érvényű lehetett, jelen esetben azonban éppen a hagyományra hivatkozva marasztaltak el a háziak néhány falubelit, aki megsértette a hagyomány elvét.¹³

(3) Nyilvánvaló, hogy ilyen kis lélekszámú faluban, még ha tekintetbe vesszük is a fenti segítséget, az egész marhát nem tudják elmérni (még a felét sem, a másik felét ugyanis Erdőbényéire vitték kocsival), s ennek ellenére kilónál, két kilónál, de még négy-öt kilónál is dekáltak a mérésnél, semennyiért sem adtak volna ráadást.

Házigazdám lányának (kb. 15–16 éves teremtés) több kötet kottás-dalos könyve van.¹⁴ Más könyvet nem láttam a háznál.

¹² Az itt emlegetett család személyi adatait nem őrzik a feljegyzések. Emlékezetem szerint minden kö-zös gyűjtőutunk alkalmával lakott náluk valaki, s portájuk afféle központnak számított minden jelenlévő szá-mára, bárhol lakott is a faluban.

¹³ Azaz: nem vásárolt a húsból.

¹⁴ Akkortájt az aktuális slágereket rendszeresen megjelentették olcsó (rotációs papírra nyomott, fűzött) füzetekben.

Mogyoróskán még nem működik termelőszövetkezet, a málnatermelő és értékesítő szakcsoportot tekintik a falubeliek az elődjének. A szakcsoportban nagyon sok munkaszervezeti, értékesítési probléma van, s ez felveti az ellenőrző szervek felelősségét. Mert! Ilyen községben, ahol az egymásért tenni elve elevenen él, s az ilyen jellegű társulást önként létrehozták, nem lenne szabad kialakulni hagyni „a közös lónak túros a háta”-szerű szövetkezet ellenes gondolkodást. Ha a málna szakcsoport mintaszerűen gazdálkodna, sokkal könnyebben verne gyökeret a szövetkezés gondolata. A szakcsoport irányításának módszeres ellenőrzése, az agronómiai segítség különösen meghozná az eredményét ezen a területen, ahol a szövetkezetek létrehozásának nemcsak szubjektív, hanem igen komoly objektív akadályai is vannak.

A falubeliek fő köszönési formulája: Dicsértessék! – Mindörökké! A gyerekek általában előre köszönnek, de megvárják, míg egy vonalba érnek velünk, s csak akkor mondják a csokolomot, jónapotot, dicsértesséket. Nekünk ritkán köszönnek dicsértessékekkel, inkább a napszakoknak megfelelő köszönést használják.

A szobákban sok a szentkép. Majd' minden háznál megtalálható ugyanaz a nagyméretű, aranykeretes Krisztus-portré. Ez a kép uralja a polgári ízléssel berendezett szobákban az egymás mellé tett két ágy fölötti teret.¹⁵

A házastársak tegeznek egymást. Egy kivételre figyeltem fel: a falu nyugalmazott tanítója kölcsönösen magázódik a feleségével. A most érettségizett fiú viszont apját és anyját egyaránt tegezi. A falusiak között ez teljesen ismeretlen. A tegezés–magázás a korkülönbséget tükrözi. Az öccs is magázza a bátyját, ha nagy a korkülönbség, viszont különmeműek is tegeződnek, ha kb. egyforma idősök.

Mogyoróska postai ellátottsága jó, annak ellenére, hogy Fonyban van az utolsó posta. A napi sajtó délutánra megérkezik, a levél Ózdról, Miskolcra, Debrecenből másnap délutánra itt van.

Ittlétünk első hetében az amerikai rokonok itt-tartózkodása tartotta lázban a falut. Az asszony (60 éves, de – a falubeliekhez képest – nem látszik többnek negyvennél) Atyus testvére, férje született amerikai (Atyus „angol sógornak” nevezi). Bőkezűségüktől, dollár-adományaiktól hangos a falu – legalábbis a falunak a kiterjedt rokonsághoz tartozó része. A lakosok jelentős részének – s ez nemcsak Mogyoróskára, hanem a többi falura is vonatkozik – van hozzátartozója Amerikában, s ezek szinte kivétel nélkül régi kivándorlók. Nagyon sokan – pl. Atyus is – megjárták Amerikát, s onnan hazatérve a szerzett tőkéjüket a gazdaság gyarapítására fordították. Az Amerikát járt lakosok semmiben sem tágabb látókörűek, hazatérve minden zökkenő nélkül be tudtak illeszkedni a közösségbe. Amerikában munkát vállalni – ez nem jelentett nagyobb távolságot a szlovákiai erdőkben végzett munkánál. Annak ellenére, hogy a kivándoroltak közül nagyon sokan hazatértek – és nyilván *nemcsak* a honvágy miatt tértek haza – Amerika ma is a mesés gazdagság, az *elérhető* korlátlan lehetőségek világa. Ahogy Amerikáról beszélnek, kiérik szavaikból a jobb élet utáni sóvárgás – a mostani vendégeknek az életnívóját összehasonlítva az övékkel ezen nem is lehet csodálkozni. Ugyanakkor megbékélt dacossággal is lappang szavaikban: lám, mi itt vetettük meg a lábunkat a honi földön, s itt sem haltunk éhen, sőt mindinkább előrehaladunk. A segítség nagyon jólesik. Köszönettel veszik, de nem követelik, még maguk között sem ejtenek olyan szót, mintha az amerikai-

¹⁵ Dám L., 1981. 83–85. a szobaberendezésnek a naplóban sejtetett soros elrendezésnél archaikusabb módját, az ún. diagonális rendszert mutatta be a vidékre jellemzőként, ám azt ő is hangsúlyozza, hogy különösen a görög katolikus falvakban „a kultikus tér összes falfelületeit a különböző búcsúkon vásárolt szentképek borítják”.

soknak kötelességük volna az otthoniak segítése. Itt-ott láthatni a ruhaküldeményeknek az ízlést semmiképpen sem fejlesztő darabjait. Hipermodern ingek, század eleji hangverseny-plakátokkal, zongorával, pálmafával ékesített függöny – s mindez a karosládával, a „Szorgos, dolgos kisasszony – hamar lesz majd menyasszony” feliratú konyhakendővel¹⁶ egy sorban.

Az egzisztenciát jelentő házasságnak igen nagy a vonzereje. A lányos szülők szívesen adják lányukat iparoshoz. Ez a folyamat már a múltban megindulhatott, s az utóbbi években, amikor a faluból is mind több fiú megy a városba munkát vállalni, szakmát tanulni, csak erősödött. Az iparossal kötött házasság fontos vízválasztó. A lány kiszakad a közösségből, ha lehet még távolabb kerül tőle, mint az amerikasok.

A tanulásnak – a továbbtanulásnak is – az utóbbi években megnőtt a tekintélye. Ebben lényeges szerepet játszik, hogy a föld labilissá vált. Az erdő szoros állami kezelése a jövedelem jó részét nyirbálta le, a néhány éven belül ide is eljutó termelőszoövetkezeti gyakorlat pedig előrevetítette – jó előre – a földtől való menekülés árnyékát. Nem szabad azonban az alapjában pozitív iskoláztatásban *csak* negatív indítékokat látni! A művelődési igény is jelentős mértékben megnőtt.

A vallásosság – igen nagyfokú vallásosság – jól megfér az úttörő szervezet mellett. A gyerekek dicsértessékkal köszönnek, mikor az úttörő foglalkozásra mennek.

A lovakat este kiviszik a közös legelőre, ott legelnek szabadon másnap reggelig, s hajnalban mennek értük.

A gyerekek óriási segítséget jelentenek a szülőknek. A legkisebb gyereket is munkára fogják: kisebb-nagyobb feladatokat el tud látni. A munkára nevelés mértéke nem egyforma. Vannak családok, ahol ez módszeresebben, nagyobb körültekintéssel történik, hagynak a gyerekek pihenésre, szórakozásra is időt. Másutt azonos a kizsákmányolással.

Madzag készítése kenderkócból: szájba vett vízzel nedvesíti és sodorja (a kezével) egyágú zsineggé a kócot. Mindig a megsodrandó részt nedvesíti. Mikor az egyágú zsineg elkészült, kettéhajtja, s a két ágat eggyé sodorja össze.

Ha bemutatkozol, partnered a neve előtt vagy neve után mindig mondja az „örvendek” vagy „Isten éltesse” formulát.

A gyerekek illemtudásához hozzátartozik, hogy ha idegen ül náluk, s bejönnek, elrebegik az „Isten hozta nálunk” formula-szöveget.

Szembeötlő nyelvi jellegzetességek: a használati eszközöknek, a környezet tárgyainak nevéhez hozzárakott kicsinyítő képző (pl. *ólka*) – jelentő mód helyett felszólító mód („megyünk, arassunk egy kicsit”) – a fiúgyerek *inas* neve.

Regéc

Első látásra szegényebbnek tűnik, mint Mogyoróska, de egyéb hegyi falvakat is figyelembe véve semmiképpen sem illik rá a rímes mondóka: „Mogyoróska, Regécke / jaj, de nagyon szegényke.” A szűkre szabott termőföld, a (legeltetett és szénával táplált) állatállomány és az erdő tűrhető életet biztosít.

A falu az út két oldalára települt. A hosszan elnyúló telek végében, a kapuval szemben terpeszkedik a csűr, s ez az egyöntetűség a falunak sajátos képet ad: messziről nézve a csűrök a falut meg-megszakadó láncként veszik körül. Ezt a „falukerítést” kiemeli, hogy a csűrök fedőanyaga (szinte kivétel nélkül) a zsúp, míg a lakóházakat inkább cseréppel és bádoggal fedik.

¹⁶ Azaz: falvédővel.

A legelővel határos szántóföldeket, kerteket mindenütt, körben a falun s kint a határban is, összehalmozott száraz gally, esetleg élősövény védi az állatok kártételétől.¹⁷

Az emberek talán nem olyan szívesek, mint Mogyoróskán, de minden esetben szót lehet velük érteni, készségesen szolgáltatnak adatokat, segítenek amiben tudnak.

Egy portára bementünk, ahol a kertben aszalót láttunk,¹⁸ s az asszonyka (igaz, hogy a kicsinyítés nem is illik rá) nagyon készségesen kalauzolt végig bennünket a „népi objektumok” között. Sajnos a gazdával nem beszélhettünk, mert délután, amikor visszamentünk, már nem találtuk otthon, de érdemes felkeresni: a Hutákba vezető út fordulójában laknak.

Hegedűsék portája – ahová a felállított szátva¹⁹ miatt állítottunk be – a különböző famegmunkáló szerszámoknak is tárháza, s egyéb eszközöket is bőséggel lehet találni. A gazda szintén nem volt otthon, de őt is érdemes lenne meglátogatni. A kovácsműhely mellett kell letérni, egy bádogtetős ház az övék.

Bakos Dani bácsi – bár egy kissé nagyot hall – nagyon jó adatközlő. Szívesen és lelkesen beszél, számtalan dologra emlékszik; 81 éves.

Bakos Dani bácsival esett meg a következő: A század elején vizsolyi gazdák vásároltak a bártól erdőt,²⁰ s ide hozták a disznókat makkra²¹. Ezeket látogatta meg őt vizsolyi ember. Gyalogszerrel mentek, Dani bácsi szekérrel jött velük szemben. Szántón²² járt, fát vitt eladni valamelyik rokonával, s mert az ökréért jó pénzt adtak, társa az ökröket is értékesítette, s az ő szekere után kötötte a másikat is. Le is maradt valahol tőle, így aztán maga hajtotta haza az ökröket a két szekérrel, mikor a vizsolyiakkal találkozott. Éppen lejtőről jöttek, az ökrök mellett ment, amikor az öt ember közül az egyik – a másik négy tisztességesen viselkedett – leguggolt az ökrök előtt, majd kinyújtott karral felugrott, az öklét rázta és kiabált. (Hogy ezt miért csinálta, az elbeszélésből nem derült ki.) Az ökrök erre elragadták, majd maguk alá temették Dani bácsit. Ő azonban ekkor már mitsem törődött a szekérrel, az ökrökkel, követ kapott kézbe, és verte az embere fejéhez. A többiek könyörgése ellenére is annyira helyben hagyta, hogy tömlőc lett a vége.

Fony

A lidérc – amit az ember hóna alatt költ tojásból – tudvalevőleg kincset hord a gazdájának. Egy ember, a maga jámbor eszével, nem akarta elhinni, és ráparancsolt a lidércre: hozzál szart! És a kötelességtudó lidérc telehordta az egész házat szarral.²³

Fonyban a 17–20 éves fiúk, akik városba járnak dolgozni, egészen jól tájékozott adatközlőknek bizonyultak a MNA babona-kérdéseinek megválaszolása során.²⁴ Az

¹⁷ A kerítésekről ennél differenciáltabban és körültekintőbben szól *Ikvai N.*, 1967. 36–39.

¹⁸ A zempléni falvak aszalóiról l. *Dobrossy I.*, 1969.

¹⁹ A szövőszéknek ezen a vidéken általánosan használt neve – vö. *Flórián M.*, 1966. 172.

²⁰ Nem tudom eldönteni, hogy melyik, a vizsolyiak (vagy vizsolyiak is) alkotta erdővásárló közbirtokosságról lehet szó azok közül, amelyeket gyűjtése idején jórészt már megszűnt, 20. századi alakulatként hallott emlegetni *Petercsák T.*, 1981. 50.

²¹ A zempléni falvakra jellemző sertésmakkoltatásról l. *Szabadfalvi J.*, 1968.

²² Szántó – itt és a későbbiekben – Abaujszántót jelenti.

²³ A vidék lidérc-képzetéről (e tréfás hiedelemmonda említése nélkül) l. *Barna G.*, 1981. 201–202.

²⁴ Fony a Magyar Néprajzi Atlasznak kutatópontja volt, és Szabadfalvi József – tanárvezetők – vállalta, hogy „brigádmunkában” egy-két nap alatt elvégezzük az adatgyűjtést. Mivel nekem már volt némi gyakorlatom a „nehéznek” számító IV. füzet (a szokások és hiedelmek) gyűjtésében, hisz előtte egyedül végeztem Köröstarcsán és Tiszafüreden mind a négy füzetnek a gyűjtését-kitöltését, Szabadfalvi rám osztotta (arra nem emlékszem, hogy kivel társban) ezt a folklórban való jártasságot feltételező gyűjtési feladatot. Az adatközlők

idősebbekkel egy sorban – hatan-nyolcan összejöttek a szomszédokból hírűnkre, vagy anélkül, idősebbek, fiatalok vegyesen – vallottak a házikigyórról, a lidércről, a boszorkányról, a lucaszék készítéséről és a boszorkány felismeréséről.²⁵ A tények ismertetésében csak ritkán szólalt meg náluk szkeptikus hang, bár számtalan olyan dolgot nem hisznek már, amit az öregek igen. A szülők példája oly erősnek mutatkozik, hogy az iskola és egyéb népművelő intézmények szava – ha egyáltalán eljut hozzájuk – nem tudja még elnyomni az alapvető benyomásokat. Általában a szülei tapasztalatára hivatkoztak. Az eddigi gyakorlatom során most találkoztam először olyan emberrel, aki pontosan megmondta, hogy ki látta a boszorkányt: az egyik fiú elmondta, hogy az apja – barátja társaságában – lucaszéket készített, és karácsony este a templomban azon ülve meglátta a boszorkányokat; pontosabban a falubeliek közül tudja, hogy kik a boszorkányok.²⁶ Az apja látta, tehát igaz – ez az elv szentesítette nála az elmondottakat.

Találkoztunk aztán olyan emberrel is – 61 éves és 12 éves korában talán csontszuvasodás miatt elvesztette a fél lábát, azóta műlábbal jár – aki látszólag semmiféle babonában nem hisz. Mindenre megpróbál logikus magyarázatot adni, s ebben nemcsak a saját nagyon is józan logikája segíti, hanem olvasmányai is. Ahogy szavaiból következtetni lehet rá, meglehetősen sokat olvas, és szinte szenvedélyesen tájékozódik éppen az ilyen jellegű kérdésekben.

És Kelemen mama: azok közül, akikkel Fonyban beszédbe elegyedtünk, ő volt a legfelvilágosodottabb. A „hitvilág” kérdéseire elég hiányosan emlékezett, s az elmondottakról is kifejtette a maga laikusán tudományos véleményét. Érdekes adaléknak látszik, hogy a régi plébános valaminő népművelő szerepet tölthetett be a faluban, s ennek hatása a hozzá közel állókon, vele kapcsolatban lévőkön meg is látszik. A logikus magyarázatok természetesen a vallás érdekeit, a hit tisztaságát tartják szem előtt, de így is jelentősek, mert az emberek rettegte számtalan veszély közül jó néhányat háttérbe szorítottak.

Egy példa, amelyik azt bizonyítja, hogy az emberek babonás mivoltát a mezőgazdasági gyakorlat fejlődése is erősen visszafejlesztheti. Valamikor régen, talán a század elején, költözött a faluba egy morvaországi német erdész házaspár. Az agrotechnikai, agronómiai ismereteik a falusiak fölött toronymagasan álltak, s így többek között olyan gyönyörű teheneket neveltek, amilyenekről a falubeliek álmodni sem mertek. Az erdész felesége hallotta a falubeli szegények sopánkodását a tej hasznának eltulajdonításáról, a tehének rontásáról, és így adott kifejezést érzéseinek: Miért megy a boszorkány a szegényekhez, alig tudnak adni a tehénkének valamit, alig ad valamennyi tejet. Itt vannak a mi teheneink, annyi a tejünk, hogy nem tudunk már mit csinálni vele, ide mégsem jön. Pedig mi nem is alszunk kint az istállóban, nyugodtan bemehetne.

Találkoztunk a fonyi juhnyájjal. Egy hatvanhárom éves gazdaember őrzi, akit a térszben tettek meg juhásznak. A fonyi gazdák soha nem tartottak juhot – ahogy elmondta – csak a zsidó bérlő alkalmazott juhászt a juha mellé. Lefényképeztem. A fényképet el kell küldeni: az amerikai sógornak akarja kiküldeni, bizonyosságul, hogy – íme – hatvanhárom éves fejvel juhász lett.

összegyülekezésében egyébként az is szerepet játszott, hogy vasárnap szálltuk meg a falut, tehát a bejáró munkások is ráérték velünk beszélgetni.

²⁵ Ezekről a hiedelem-alakokról összefoglalóan (annak hangsúlyozása nélkül, hogy Fonynak valamiféle kiemelésre érdemes szerepe lenne a hiedelem-képzetek továbbélésében). *Barna G.*, 1981.

²⁶ A luca-szék készítéséről és a boszorkányok felismeréséről összefoglalóan: *Barna G.*, 1981. 193.

Arka

Lehangoló. Szubjektív okai nem lehettek a lelkemre települő depresszióknak: az idő kellemes volt, a séta nagyon jólesett, s amikor beléptünk a faluba, megcsapott valami szomorú halál-hangulat. Még nem is beszélgettünk senkivel, s máris éreztem, hogy teljesen más faluban járok, mint az eddigiék. A külső kép is más: alig látni csúrt, ami van, az is szakadozott, omladozó. Az utcán járó emberek fáradtak, lehangoltak.

Arka termelőszövetkezeti község. Ez az első évük. A szervezésnél valami végzetes hiba történt. Az emberekből kiölték a lelket. A munka nem megy. Csak az öregek léptek be meg a betegek. Talán tizennégy felnőtt, egészséges ember lehet a faluban. A többiek? Erdőgazdaságban dolgoznak, városba járnak. A szövetkezet létrehozásának mind a szubjektív, mind az objektív feltételei hiányoztak. Az emberek jóval „sötétebbek”, mint Magyarország más területein, eddig is nagyfokú volt az elvándorlás, kétlakiság, s nem volt meg – távrolról sem – a közös gazdálkodás gazdasági alapja. Arkának pedig példát kellene szolgáltatni. Baskó, Mogyoróska, Regéc, a Huták elsősorban Arkára néz. S mit lát?

Tizenhárom forintot terveztek egy munkaegységre. Egy család három tagja öt hónapi előlegképpen 250 forintot kapott – pedig dolgoztak. Most katonák segítenek. A téesz harminc forintos munkaegységgel köteles kifizetni őket – s a tagoknak csak tizenhárom forintot fizethet. Huszonnyolc deka árpát terveztek egy munkaegységre.

Az irányítás sem lehet jó. A vezetők tapasztalatlanok. Vajon tud minderről a megyei vezetőség? Látniuk kell, hogy Arkának kulcs helyzete van. Ezen a községen múlik, hogy a még egyéni négy-öt faluban merre dől a szövetkezés ügye. Most az látszik, hogy dől. És semmiképpen sem pozitív irányba. Nem arról van szó, hogy előbb teremtsünk gazdasági alapot, s azután hozzuk létre a szövetkezetet az Arkához hasonló hegyi falukban. Ezzel sem sokat használnánk. A gondolatot érleljük meg. Készítsük elő a talajt a mának. Ne riasszuk el előre az embereket. Ne tegyük lelki beteggé őket. Nem annyira az egyéni élet elvesztése fáj nekik, mint a jelenlegi élet siralmas volta. Aláírással nem lehet termelőszövetkezetet létrehozni. Csak az öregek írtak alá, a fiatalok másutt vállaltak munkát. Ha segítünk, ne a dolgozó tagokat sújtsuk vele, mint a katonák nyújtotta segítségnél mutatkozik. Legyen az tényleges segítség. Az emberek nem tudnak másról beszélni, mint jelen életükről. Fásultak, máról holnapra élnek. Maguk teszik fel a kérdést: mi lesz jövőre, amikor a több-kevesebb tartalék elfogy?

Baskó

Szegény falu. A külső kép ezt nem mutatja eléggé. A házak nem szegényesebbek, nem archaikusabbak, mint a most megismert hegyi falvakban. A hegyek azonban jobban szorítják, a termőföld kevés, legelő csak az erdőben van. Az utcák piszkosabbak, rendtelenebbek, mint Mogyorósán, a köves kietlenség Fonyhoz teszi hasonlónvá. A lakó- és gazdasági épületek elhelyezésében nincs szabályszerűség, de így is kivehető az az elv (ami pl. Regécen általános), hogy a lakóépület a kaputól jobb kéz felé található (a belépő szempontjából), s a kapuval szemben helyezkedik el a csűr. (Ez az elv nagyon logikus, nincs mit csodálkozni rajta: a kapun bejövő szekérnek egyenes úton kell végighaladnia az udvaron.)

Az emberek barátságosak, a legideálisabb adatközlők. Flóriával²⁷ nagyon jó barátságban vannak: jó úttörőnek bizonyult. Különösen Hegedűs Pista bácsi és felesége, Karola (?) néni bizonyult – számomra is – nagyon jó adatközlőnek. Pista bácsi erdei munkás, szénégető, napszámos ember. Nagy kár, hogy fáradt volt, és rövid idő is állt rendelkezésre. Végig kell kérdezni tőle az egész kérdőívet. Mindketten józan gondolkodásúak, éles logikával, jó magyarázó készséggel rendelkeznek. Elmondta, hogy férjének mennyit kellett szenvedni a hidegtől, a fagytól, amikor a falutól nagy távolságra kellett elmennie munkát vállalni. Még a krumpli is megfagyott a hátán, mire odaért. Életének nagy bánata, hogy cipésznek kitanított fia, aki egy óhutai gazda lányát vette feleségül – az akarásával ellenkezve – odamaradt a háborúban, s az immár özvegynek számító meny igen csúnyán bánik vele: elvárja, hogy ők segítsék (voltak is pl. a házépítésben segíteni), viszont anyósáékat nem akarja támogatni, sőt még felelősségre vonó leveleket ír nekik, pedig most már rámaradt a 14 hold föld is.

Szintén erdei munkás a falu szélső házában lakó család gazdája is (Hanák Miklós), igaz, hogy vele nem sikerült találkozni. „Nagymama” roppant szíves, sürgött-forgott körülöttünk, teával kínált, a lányokat ebéddel is.

Legközelebb, ha erre járok, el kell látogatni Rozgonyi Józsefékhez is. A gazdát nem találtam otthon, de a fiatalasszony készséggel állt rendelkezésünkre. Az erdőmunkáról tőle is hallhatok valamit. Erdősi Péter bácsi – akinél Flóri és Csaba²⁸ lakott az ősszel – szintén mondhat valamit. Kis izgó-mozgó ember, szeme élénken villog, mozgása – élénksége ellenére – nagyon gazdaságos. Tanulságos lenne a feleségéhez való viszonyát megfigyelni. Azt hiszem, nem sok szava lehet a család irányításában, de ez csak igen felületes benyomás, hisz a feleségét nem is láttam...

Háromhuta

A Hutákból csak futó benyomásokat szereztünk. Gyűjtést alig végezhetünk, éppen csak végimentünk a három falun. Útnak is sok. A fennmaradó időt inkább végighevertük: szalonnát sütöttünk, pihenttünk, valamint az újhutai büfében iszogattunk, biliárdoztunk.

A vaddisznók elriasztására a krumplicöldeken emberi ruhába öltöztetett, vagy csak botokkal és rongyokkal stilizált „madárijesztőket” raktak ki. Nagy a vaddisznó veszély, alig lehet ellenük védekezni. Az aprólékot támadó sas ellen a fára tett madárijesztővel védekeznek.²⁹

Fényképeztem Újhután egy *stelbák*-típusú szánkót (az utcán a fából készült szín falához volt támasztva), amit egy asszony szerint *szánkonak* (*sanki*) hívnak.

Mindhárom Huta tipikus szénatermelő terület. Talán nincs is olyan porta, ahol ne állna egy-egy karcsú, közepén oszloppal szilárdított, fa-alapra rakott szénakazal.³⁰ A szénakazlakat egyik oldalukon vágják le, amikor szénára van szükségük. Láttunk tavalyi kazlat is.

²⁷ Azaz Flórián Máriával, aki a kenderfeldolgozásról, szövés-fonásról készülő szakdolgozatának anyagát gyűjtötte. A szakdolgozat néhány év múltán publikált változata: *Flórián M.*, 1966.

²⁸ Azaz Béres Csaba, a Debreceni Egyetem szociológiai tanszékének vezetője, aki 1957–1962 között a magyar és történelem mellett harmadik szakosként végezte a néprajzot, de már akkor is a szociológia felé tájékozódott.

²⁹ L. ehhez: *Ikvai N.*, 1967. 96–97.

³⁰ L. e szénatároló (*kopa*) fényképét: *Ikvai N.*, 1967. 170.

Újhután él egy malmocska készítő³¹. Famunka miatt is jó lesz megkeresni.

Sok az újonnan épült ház. A lakóházak zöme a 30-as években épült, alig találni régi típusút. Sok házat elhagyott a tulajdonosa, amikor az 50-es évek elején a szlovák kitelepülések voltak, s azóta is lakatlanok.

[Összegző feljegyzések]

A most meglátogatott községekben az ízlés rendkívüli kevertségével találkoztunk. Ruházkodásban a városi ízlést követik – legfeljebb kisebb-nagyobb fáziskésésekkel –, szórakozásban (de erre vonatkozólag nincs konkrét megfigyelésem) alig vannak előbb a félévszázaddal ezelőttil, noha pl. a táncdalszövegek kultusza igen erősnek látszik, s ez erősen átszíneződik a magyarnóta-kultusszal. A szobabelső mutatja a legnagyobb fokú kevertséget. Szinte minden házban megvan még a század eleji karosláda, mellette a polgári lakásbelső (itt-ott már túlhaladott) szekrénye, középen egymás mellé állított ágya stb. A falakon a falura eljutó giccses madonnák, a konyhai falvédőkön a hímmzett s újabbban festett „háziáldások”. A giccs napjainkban is ellátja újabb meg újabb produktumai-val a falvakat. Kérdés, hogy miért van erre szükség. De ezt a kérdést a népművelő teszi fel, s mert a fejlődésben nem lehet túlságosan nagyot ugrani, különösen ha az ízlés fejlődéséről van szó, a probléma nem is olyan egyszerű. A falvakban ugyanis igény van az általunk giccsesnek tartott termékekre, s míg a pozitív irányú ízlésváltozás meg nem kezdődik, nem is lehet kiküszöbölni. Előbb tehát az ízlést formáljuk, s csak azután gondoskodjunk arról, ne giccs jusson el falura. Vigyázni kell. Ha nincs elég erőnk az ízlésformálásra, hagyjunk teret az önművelődésnek ezen a területen. Tehát: jöjjenek a kicsit-giccses gyártmányok, de jöjjenek a művészi készítmények is.

Erdőlés. Igen lényeges az itteni nép életében. A földművelés és állattartás *mellett* kell megemlíteni. Egy szép, részletes – legalább kétíves – tanulmányt megérdemel,³² de a gyűjtést télen kell végezni, ilyenkor alig lehet valakivel beszédbe elegyedni. A nyári gyűjtés csak arra jó, hogy részproblémákra választ kapjon az érdeklődő, egy teljes témakört lehetetlen végigkérdezni.³³ Az már most is látszik, hogy Mogyoróskán, kisebb mértékben Regécen, jelentéktelen mértékben Baskón a közbirtokossági erdők művelése dominált, míg a Hutákban (és Baskón) a napszámos erdei munka után kell érdeklődni. Azt hiszem, munkacsapatok nem voltak, csak a munkapárok alakultak ki a fadöntéshez. Külön probléma a szénégetés: valószínűleg a szlovákok honosították meg a környéken, amint ez Regécen nagyon szépen ki is jött. Vannak aztán érintkezési pontok más témákkal. Ilyen a gyűjtögetés, vadászat, erdei legeltetés, valamint a szállítóeszközök és teherhordás. Úgyesen kell majd ezeket szétválasztani.

A falopás bocsánatos bűn. Adatot nem lehet ugyan szerezni rá, de azt mondják, hogy mindenki csinálja. A lopott fát az engedéllyel vágotthoz keverik, de előbb befestik, s így olyan színt kap, mint a régen vágott. Az embereknek a közbirtokossági erdők szo-

³¹ Ezekben a zempléni falvakban az ún. tőkés kézimalmok (*malmocska*) voltak jellemzőek: *Selmeczi Kovács A.*, 1999. 71–83.

³² Tanulmánykötetet terveztünk – tervezett az Egyetemi Néprajzi Intézet – és ennek megírásában az egyetemi hallgatók közreműködésével is számolt Gunda prof, főképp pedig mentorunk, Szabadfalvi József. A kötet azonban csak két évtizeddel később, jórészt más (jellemzően: nálunk fiatalabb) szerzők közreműködésével készült el (*Szabadfalvi J., –Viga Gy.*, [szerk.] 1981), s az én gyűjtött anyagom feldolgozatlan maradt, az erdőmunkáról *Petercsák T.*, (1981) írta meg az összefoglalást.

³³ Az erdőmunkával kapcsolatos adatgyűjtéshez *Erdélyi Z.*, (1959) frissen megjelent kérdőívét használtam.

ros állami kezelése a legfájóbb, nem csoda hát, ha lázadoznak – a lopás is az! – a vágás korlátozása miatt.³⁴

Mogyoróska és Regéc kapcsolata kölcsönös és igen szoros. Közigazgatásilag mindkettő Fonyhóhoz vonzódik, a kölcsönösség azonban errefelé nem olyan szembeötlő. Baskónak Mogyoróskával, a Hutákkal vannak kapcsolatai, s a közlekedés Sima felé irányítja. E körbe tartozik még Arka, de már igen laza szálakkal. Távolabbról is erős vonzása van Erdőbényének, Szántónak, Vizsolynak.³⁵

A közösség összetartó ereje talán Mogyoróskán a legerősebb. Néhány példáját már az eddigi során is felemlítettem, hadd sorakoztassam fel még néhány megnyilatkozási formáját. A faluban előforduló bármilyen jellegű eseményről legfeljebb egy nap alatt kialakul a közösség véleménye. Az egymás kiségitése munkával egészen általános, de a visszasegítést csak hallgatólagosan tartják számon: mindenkinek tudnia kell, hogy mivel tartozik a másiknak. Hogy a segítség lokális vagy rokonsági síkon erősebb-e, nehéz megállapítani: a rokonság számontartása igen lényeges, s mert az egész falu – távolabbról vagy közelebről – rokonnak számít, a lokalitás nem lehet túlságosan nagy jelentőségű, s mindig keveredik a rokonsági alapon álló kiségitéssel (szomszéd és rokon nagyon sok esetben ugyanaz). A szomszédság szerepe talán a csekély összeget képviselő (anyagi természetű) nyerstermékek, pénz stb. kölcsönzésében nyilatkozik meg.³⁶

A turisztika – noha jelenleg még igen kis mértékű – máris formálja az emberek gondolkodását. Az idegenben csak turistát hajlandók látni, s készek – mint turistát – alaposan megvágni. A néprajzi gyűjtés jelentőségét nem tudják – a legtöbb esetben – megérteni, s csak a turista érdeklődését látják mögötte. Szívesen azonosítják a turistát a régésszel és a néprajzossal – s tkp. ezen nincs is semmi csodálatos.

A falvak vagyoni és társadalmi rétegződése itt is megindult a két világháború között, bár nem jutott annyira előre, mint az országnak azokon a területein, ahol a lehetőségek nem voltak ennyire korlátozottak. (A rétegződés lehetősége természetesen távolabbi időkre – a jobbágyfelszabadításig – nyúlik vissza.) A társadalom azonban – nem úgy, mint másutt – csak két fő réteget mutat: a gazdák (földdel rendelkezők) és zsellérek, napszámosok. A felszabadulás után a kiegyenlítődés tendenciája kezdődött, s a két réteg különbsége manapság inkább a tartásban nyilatkozik meg.³⁷

Jól meg lehet figyelni, hogy a magasabbra jutottak – több földdel rendelkezők, ügyesebb gazdák – inkább magukévá tették a kapitalista „törvényeket” (ha igen megszelídített, a közösség törvényeivel átszínezett formában is), mint a kisebb gazdák, s pláne a napszámosok. A közösség összetartó ereje is főleg ez utóbbiakra vonatkozik.

Ha késő ősszel vagy télen gyűjteni jövök az erdőmunkát, a következőkre kell figyelni:

(1) A közbirtokosság. Mindenütt megvan az úrbéri közbirtok. Ez jelenti az alapot. Meg kell vizsgálni az egyes tagok jogait és kötelezéseit; a vele kapcsolatos szervezeti formákat. A sors-vonásnak, nyílhúzásnak a módját tüzetesen meg kell vizsgálni. Talán volt olyan állapot, amikor nem az élő fákra (amit favágásra kijelöltek) húztak nyilat, s utána ki-ki a maga részét kivágta, hanem a közösen kidöntött és feldolgozott, méterbe rakott fára. Feltétlenül ez jelentené a közbirtokosság ősi formáját. Mogyoróskán aztán

³⁴ Más erdőszült vidékeken szintén közösségileg elfogadott, bűnnek nem minősülő volt a falopás: *Szilágyi M.*, 2000. 750.

³⁵ A vizsgált falvak kapcsolatrendszerének részletes vizsgálata: *Barta J.*, 1977.

³⁶ A kölcsönös segítségnyújtásról, az ún. társasmunkákról l. *Szabó L.*, 1965. alapos tanulmányának ugyanez idő tájt gyűjtött adatait.

³⁷ A vagyoni tagolódáshoz l. *Szabó L.*, 1981. 174–178.

egész sor közbirtokosság alakult: a bárói birtokot vásárolták meg részletekben, több ember összetársulva.³⁸ A régi és új közbirtokosok közrendje és ügyrendje nem lehetett eltérő, ugyanannak az embernek volt tulajdona különböző közbirtokokban is, s így a hagyomány tovább élt. Mégis valószínű, hogy az úrbéri közbirtok változásait is az új közbirtokok kialakulása siettette.

(2) A fadóntést, közelítést, szállítást a közbirtokosok maguk végezték; így Mogyoróskán, Regécen és Baskón sem alakult ki külön erdőmunkás réteg. Különbön is ezeken a helyeken kevés volt a földtelen zsellér. De azok a földdel rendelkező gazdák, akiknek saját erdőbirtokuk volt, télen bér munkát is végeztek. Ez kissé bonyolítja az erdei munka társadalmi „determináltságát”. Tehát: az erdővel rendelkezők maguk végezték az erdei munkát a közbirtok rájuk eső részén, de emellett fuvarozást, olykor döntést, közelítést is vállaltak bérért. A zsellérek kis csoportja nem rendelkezett erdővel, és ezért kénytelen volt az erdőn (urasági erdőn) munkát vállalni. De nekik sem ez volt az egyedüli pénzforrásuk: foglalkoztak napszámban földműveléssel, kepésaratással, szénégetéssel is.

(3) Az erdei munka szerszámnyaga nem túlságosan gazdag. Keresztvágó fűrész, kávásfűrész, fejsze, ék – ennyi a fadóntéshez. A közelítés eszközei (és módjai) már változatosabbak. Külön figyelni kell a Mogyoróskán, Regécen *stelbáknak*, Baskón *lacsuhának*, kézi *lacsuhának* nevezett kézi szánkóra.³⁹ Elterjedése, eredete tüzetes vizsgálatot is megérdemel. A *stelbákot* talán német erdőmunkások honosították meg, de feltétlenül gondolni kell a szlovák hatásra is. A faszállítás eszközei közül figyelni kell a *lacsuha* szánkóra, az általánosan ismert szánkótípusra, a különböző módon felszerelt szekérre stb. Külön probléma, hogy Regécen és Mogyoróskán csak az állattal vontatható, kétrészes szánkót nevezik *lacsuhának*,⁴⁰ Baskón viszont ez kevésbé ismert, s inkább az egész szánkó van meg, viszont a mogyoróskai *stelbákot* *lacsuhának* nevezik. A *lacsuha* egy nyelvészeti dolgozatot is megérdemelne. Nálunk [Tisza-]Füreden ui. a lebbencslevest hívják *lacsuhának*.⁴¹ Ennek nyilvánvalóan semmi köze a szánkóhoz, még hangulatilag sem. Feltételezem azonban, hogy mindkettőben a *vlah* szó lappang, szlovák közvetítéssel kerülve hozzánk mind a szánkó, mind a téztaféle, a 'román' előtagot valamilyen képzővel ellátták, s mindkettő román eredetű „objektumot” jelöl.

(4) Roppant szerteágazó a fafeldolgozás. Ezekben a községekben mindenki ért a famegmunkáláshoz, szinte minden fából készült eszközüket, szerszámukat (s ilyen nagyon sok van) maguk készítik el. Ettől azonban el kell választani azokat a készítményeket, melyeket eladásra készítettek. Ilyenek: szerszámnyelek, hordódonga, keréktalp és küllő, szőlőkaró stb.⁴² Részletesen végig kell gondolni az itteniek szerszámanyagát, és külön kis kérdőívet készíteni a fafeldolgozásukról. A kérdőívnek finoman kell disztingválni a saját használatra és eladásra szánt készítményeket illetően. Figyelni kell az egyes

³⁸ L. erről: *Petercsák T.*, 1981. 49–50.

³⁹ Fényképét l. *Petercsák T.*, 1981. 52.

⁴⁰ *Paládi-Kovács A.*, szintetizáló tanulmányában (2001. 922.) a következőket állapítja meg a két tagból álló szánkóról: a dunántúli előfordulásáról nincs adat, a palóc területen régebben ismeretlen volt, a bükki magyar falvak az erdőszet révén ismerték meg, viszont az Északi-Kárpátokban élő szlovákok helyenként használják, „a szlovák szánterminológia hatása a zempléni magyar terminológiában (*lacsuha*, *vacsuha*) nyilvánvaló”.

⁴¹ Az ÚMTSz 3: 698. Poroszlóról, Tiszacsegéről, Tiszadorogmáról, Karcagról, Kisújszállásról, Tiszafüredről, Gyuláról közli a *lacsuhának* ezt a jelentését. További itt regisztrált jelentései: 'rendetlen, hanyag, lompos (öltözetű)'; 'rest, lusta'; 'főtt laska' (ami tiszafüredi adatként bizonyosan téves!); 'az eke szállítására haszn. kétágú csúsztatófa, ekelő'

⁴² Vö. *Petercsák T.*, 1981. 53–56.

szerszámok specialistáira is, s az ezzel kapcsolatos kölcsönös segítség elvére. Megtörténik-e vajon az, hogy egy-egy specialista a faipar területén mesterember rangra emelkedik?

(5) A szénégetés munkamódja többé-kevésbé tisztázódott. Egyes adatok a szlovák eredetre is utalnak. Az jelent még problémát, hogy a szénégetők milyen társadalmi rétegekből kerültek ki. Csak a zsellérek vagy a földművelők is foglalkoztak-e szénégetéssel, s ha igen, milyen mértékben? Az egész gyűjtőmunka legszebb fejezete különben ez. Baskón egyébként a legérdekesebb a szénégetés (s az erdőmunka általában!) az összes falu közül. Egy jellegzetes szénégető réteg alakulhatott ki, külön szokásokkal, társadalmi összetartozás tudatával.⁴³ Jó lenne ebben a faluban néhány napra megtelepedni a télen.

(6) Külön fel kell készülni a mitologikus anyag összegyűjtésére. Eddig nemigen találtam ide vonatkozó anyagot, de feltétlenül soknak kell lennie.⁴⁴

A hegyi patakok halászata nem ígér egy dolgozatra való anyagot, egy cikkecske azonban minden bizonyítással telve belőle. Fogási módok: kézzel való hal és rákfogás, kassal fogás, ütés, szűrés, botra tett gilisztával, hússal való csalogatás, megtévesztés, a patak elrekesztésével a víz elvezetése. Valószínű, hogy még több mód is felszínre kerülne tüzetesebb utánjárásra.⁴⁵

1962. március 2–12.

Baskó

Olvad; sáros, locspocsos az utca, de most is többnyire dologban vannak. A földműveléssel foglalkozók közül is sokan járnak ölfát vágni és szállítani az erdőgazdaságba. Vagy a ház körül tesznek-vesznek, ott akad dolog.

Az embereket könnyű szóra bírni. Különösen az idősebbek és az asszonyok beszélnek szívesen.

Az erdő jelentősége a következőkben összegezhető:

Az úrbéres erdő területe egészen csekély volt (mintegy 180 hold). Ez a terület elsősorban nem mint erdő, hanem mint legelő hajtott hasznot. Legelőnek azonban olyan csekély volt, hogy csak a naponta hazajáró fejős teheneket tudták ott legeltetni. Egyéb jószágjuk – ha volt – a falutól távol, bérelt legelőterületen legelt. A téli takarmányozást is csak úgy tudták biztosítani, ha eljártak füvet kaszálni még a Bodroghözbe is. Minden törekvésük oda irányult, hogy legelőt szerezzenek, s ezzel az állattenyésztésre helyezték a súlyt. 1905-ben vásároltak a tállyai bárótól mintegy 900 holdnyi legelőterületet, tulajdonképpen erdőt. Ebben kinek-kinek 4 – 10 – 20 holdja volt, s a fa-részesedés a 2 hold után egy jog arányának megfelelően történt.⁴⁶ Az erdő-legelőterület megvétele igen sok

⁴³ *Petercsák T.*, 1981: 56–58. jellemző foglalkozásként ismerteti ugyan a szénégetést, de Baskót nem említi, szerinte Mogyoróskán, Regécen és Háromhután számított az 1940-es évek végéig „jó pénzkeresetnek [...] a faszénégetés és a szénnel való kereskedelem”.

⁴⁴ A téma ilyen vonatkozására bizonyára az irányította rá a figyelmet, hogy ekkortáj készült *Ferenczi I.*, (1960) tanulmánya, mely, sok zempléni adatot idézve, a valóságos és képzelt erdei lényeket mint az animizmus reminiscenciáit vizsgálta. E dolgozatnak az alap gondolatát és főbb eredményeit nyilván nemcsak a publikációból ismertem, hisz az akkor Debrecenben tanárként dolgozó (és levelező aspiráns) Ferenczi Imréhez baráti érzések fűztek, s rendszeresen beszélgettünk szakmai kérdésekről.

⁴⁵ A hegyi patakok halászatát bemutató cikkecske nem készült el. Az emlegetett fogási módokról I. az orvhalászatról írt összegzésem, melynek címlapjára egyébként az ekkor Mogyoróskán készített (gyermekek kassal való halfogását ábrázoló) fénykép került: *Szilágyi M.*, 1989.

⁴⁶ *Petercsák T.*, 1981. 50. adata: „A baskóiak 1905-ben kb. 900 hold erdőt és legelőt vettek a tállyai Majláth bárótól a *Bikk* dűlőben, és 2 magyar hold után kaptak 1 jogot.”

nehézséget jelentett a községnek. A vételkor ki kellett fizetni a vételár felét. Ezt jórészt bankból vették fel, csak így tudtak fizetni. Évtizedig kellett fizetni a kamatokat. Ez jelentette a tulajdonképpen közbirtokot, azt értik rajta, ha közbirtokról beszélnek. A használat sajátos kettősséget mutat: a legelő közös, oda bárki hajthat jószágot, az erdő kezelése is közös, a jogot nyílászár alapján állapítják meg: az álló fára húznak nyilat. A fát már ki-ki maga termeli ki, itt már nem érvényesül közös tevékenység.

A legelőhasználat mellett természetesen igen nagy jelentősége van a fa-haszonnak is. A mezőgazdasági termények jórészt a megélhetéshez sem legendóék, sokszor a kenyeret is a fa árából szerzik be. Adót pedig csak a fa árából tudnak fizetni.

A szénégetés nem lehet magyar foglalkozás. A legidősebbek arra emlékeznek, hogy a múlt században, a század elején Sáros megyei tótok jártak ide szénét égetni, a falubeliek tőlük tanulgatták. Égettek egy-két *milével*, de nem gyakorolták rendszeresen. Újabban (kb. a '10-es, '20-as években) már a *hutások*⁴⁷ égettek a község határában, tőlük látták. Voltak olyanok, akik önállóan is hozzáfogtak, a tanultakat hasznosítva. Egy ember lehet (Hegedűs István), aki a hutai apósától tanulta a mesterséget, rendszeresen szénégetéssel foglalkozott. Más falubeliek csak egy-két *milével* égettek, de rendszerint nem vállalkozó minőségben.

A *farsangfark* hagyományos búcsúztatása a *pustyena*.⁴⁸ Régen, amikor a lányok még fonóba jártak,⁴⁹ a fonóbeli élethez tartozott ez is: a lányok fánkot sütöttek a fonóházba mindenki által elvitt lisztből és egyéb hozzávalóból, a fiúk bort vittek, s együtt mulattak, táncoltak. A néhány háznál megtartott *pustyenát*, farsang-búcsúztatást ma már az egészen fiatalok, az iskolás gyerekek tartják a fenti formában: egy-egy háznál összejönnek és „mulatoznak”. (Az iskolaigazgató szerint valóban mulatnak, be is rúgnak; az egyik szülő azt mondta, hogy teás bort adnak a fiúknak.)

A gyerekek *pustyenázásán* kívül is fontos eszem-iszom alkalom *farsangfarka*. A felnőttek is összejárnak (házasok is), és a közösen vitt ételből-italból mulatoznak, szórakoznak.

Most, éppen *farsangfarkkor* lévén itt, megfigyeltük a *pustyenázás* mai formáját. A helyi önkéntes rendőr „szakasz” – 7 ember – bált rendezett, ezt „látogattuk” meg. A bált az iskola termében rendezték. A terem melletti irodában volt a bál-rendezés tartózkodási helye, ahol összejöttek iszogatni. A rendezők közösen vettek 40 liter bort (Simáról) és fasírtot sütöttek. Kerültek-fordultak, s betértek egy-egy pohár borra, egy kis harapnivalóra maguk is, feleségük, „jóemberük” is. Kedvesen, nagy vendégszeretettel invitáltak minket is enni-inni.

A rendezés tehát egy társadalmi szerv feladata, de a kis közösség úgy tevékenykedik (ahogy mondják), mint a régi *bálgazdák*. Zenészeket Göncről hozattak, heten jöttek el, fejenként 100 forintért. (Éjszaka tányéroztak is, de ez a falubeliek szerint nem szokásos.) Amikor megérkeztek, kb. 4 óra tájban, az egyik rendező elvitte haza, és megvacsoráztatta őket, majd az éjszaka folyamán még egy alkalommal elmentek vacsorázni, reggel pedig ismét az egyik rendezőhöz reggelizni. A zenészeknek az etetése, vacsoráztatása, reggeliztetése hagyományos.

⁴⁷ Azaz: Háromhuta szlovák (vagy szlovák származású) lakói.

⁴⁸ *Niedermüller P.*, 1981a. 226–227. vázlatosan – és a múlt időbe utalva – ismertette a farsangi szokásokat, az 1960–1970-as években jellemző volt formákról nem szólt a tanulmányában.

⁴⁹ A *fonókról* és második világháború utáni jelentőség-vesztésükről I. *Flórián M.*, 1966. 166.

A bál délután 5 órakor vette kezdetét. Ekkor, egészen 8–9 óráig, legények–lányok még nem nagyon táncoltak. Ott volt a teljes gyermeksereglet: iskolások, s olyanok is, akik még nem járnak iskolába. A tánchely jó részét ők foglalták el. Táncoltak, tanultatták a lépéseket, fiúk a lányokkal. Az igazgató szerint meg kell engednie, hogy a gyerekek is ott legyenek, mert a szülők hozzászórtak ehhez, a hagyományokba való belenevelődés egyik formája ez. Lassan, fokozatosan itt tanultatnak meg a gyerekek táncolni. Összekeveredve velük ott táncolnak a felnőttek is, azoktól lesik a lépéseket.

Lány, aki már bálozónak számít, elég kevés van a faluban. Miután a gyerekeket hazaküldték, nyugodtan lehetett táncolni: volt hely. A nyolcadikos lányok már nagylánynak számítanak (egy kicsit nagylánynak), az igazgatót rávette a többi rendező, hogy adjon nekik engedélyt az ottmaradásra.

A faluból a fiúk általában odadolgoznak, csak hét végén jönnek haza. Gyárban, bányában, építkezésen vagy az erdőgazdaságban. A lányok közül hárman dolgoznak oda. Érdekes volt megfigyelni, hogy azt a lányt, aki a taktaközi ÁG-ban dolgozik, s csak hét végén, esetleg csak kéthetenként jár haza, s barátnői is azok, akik odadolgoznak, alig táncoltatták, szórakoztatták.

Bált ritkán, évente háromszor-négyszer rendeznek mindössze.

A táncrend még erősen hagyományos: sok csárdást kívánnak. Általában egy-egy szünet közötti időben egy hosszú csárdást, és egy ugyanilyen hosszú tangó, fox, keringő egyveleget játszanak. A zenészeket külön kellett meggyőzni arról, hogy sok csárdást játszanak.

Mogyoróska

A községben most majdnem mindenki hófogó fonással foglalkozik.⁵⁰ A hozzávalót szabadon gyűjtik az erdőben, a maguk adta anyagból elkészített hófogó darabjéért kb. 40 forintot fizetnek nekik.

A falusi „köz munkának” egy sajátos módja: amikor a harang kötele elkopik, elrongyolódik, a harangozó vagy a kurátor végigjár a falun, és mindenki ad egy-két csomó kendert, amit kötélgyártó sodor meg kötélnek. Ezt mindenki kötelező érvényűnek tekinti.⁵¹

Tulajdonképpen Baskó is, Mogyoróska is a „világ vége”: országút csak eddig jön, innen tovább nem megy. Ennek ellenére Mogyoróska sokkal kulturáltabb, intenzívebbek a kapcsolatai más területekkel, mint Baskónak. A földrajzi helyzet különben az etnikai-gazdasági vonzódást is meghatározza: Baskó leginkább Szántó, Tállya, s távolabb Tokaj, Rakamaz irányába vonzódik, Mogyoróska viszont a Hernád völgyével tart kapcsolatot.

⁵⁰ Lehetséges, hogy éppen ottjártunkkor a MÁV vagy útfelügyelőség alkalmi megrendelésének tettek eleget a mogyoróskaiak, mert *Petercsák T.*, 1981. nem említette a legjellemzőbb faipari termékek között a hófogót.

⁵¹ *Szabó L.*, 1965. 135. a múltba utalja a szokást: „Az első világháború előtt Baskón és Regécen a hívek fonták meg a harangkötelet, később már csak a kendert vagy a rávaló pénzt adták össze.”

IRODALOM

Barna Gábor

- 1981 A hiedelmek alakjai a Zempléni-hegység falvaiban. In: *Szabadfalvi József–Viga Gyula* (szerk.): Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai, X. 189–205. Miskolc

Barta János, ifj.

- 1977 Falu és külvilág. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, 16. 83–93. Miskolc

Dám László

- 1981 Település, lakóház és házberendezés a Zempléni-hegyvidéken. In: *Szabadfalvi József–Viga Gyula* (szerk.): Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai, X. 63–88. Miskolc

Dobrossy István

- 1969 Az aszalás, mint konzerválási mód a Zempléni-hegység falvaiban. *Ethnographia*, LXXX. 514–536.

Erdélyi Zoltán

- 1959 Az erdő néprajza. Útmutató füzetek a néprajzi adatgyűjtéshez, 5. Budapest

Ferenczi Imre

- 1960a Rákóczi alakja az abauj-zempléni néphagyományban. *Ethnographia*, LXXI. 389–436.
1960b Az animizmus világa és a magyar erdő kultusz. *Műveltség és Hagyomány*, I–II. 5–31. Budapest

Flórián Mária

- 1966 A kender feldolgozása a Zempléni-hegyvidék középső részén. *Műveltség és Hagyomány*, VIII. 159–180. Debrecen

Hoppál Mihály

- 1981 Népi gyógyítás. In: *Szabadfalvi József–Viga Gyula* (szerk.): Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai, X. 237–253. Miskolc

Ikvai Nándor

- 1958 Népi világítás a Zempléni-hegyvidéken. *Ethnographia*, LXIX. 409–423.
1962 Szénamunka és takarmánykészítés a Zempléni-hegyvidéken. *Ethnographia*, LXXIII. 26–53.
1967 Földművelés a Zempléni-hegység középső részén. *Műveltség és Hagyomány*, IX. Debrecen
1981 A földművelés jellemzői a Zempléni-hegységben. In: *Szabadfalvi József–Viga Gyula* (szerk.): Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai, X. 25–41. Miskolc

Niedermüller Péter

- 1977 Interetnikus kapcsolatok a Zempléni-hegység falvainak szokásrendszerében. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XVI. 227–238. Miskolc
1979 A tavaszi és nyári ünnepkör szokásai a Zempléni-hegyvidéken. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, 17. 113–119. Miskolc

- 1981a Kalendáris szokások a Zempléni-hegyvidék falvaiban. In: *Szabadfalvi József–Viga Gyula* (szerk.): Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai, X. 207–235. Miskolc
- 1981b A családi élet szokásai és a társadalmi viselkedés szabályai a Zempléni-hegyvidéken. In: *Szabadfalvi József–Viga Gyula* (szerk.): Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai, X. 295–310. Miskolc

Osgyáni Gábor

- 2003 Megjegyzések a hagyományos gazdálkodás átalakulásához és fellelhető emlékeihez a Zempléni-hegység belső területén. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XLII. 529–542. Miskolc

Paládi-Kovács Attila

- 1966 Paraszti bortermelés néhány abaúji faluban. Közlemények a Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetéből, 20. Debrecen
- 2001 Híradás, közlekedés, szállítás. In: *Paládi-Kovács Attila* (főszerk.): Magyar Néprajz, II. Gazdálkodás. 811–973. Budapest

Petercsák Tivadar

- 1981 Az erdő szerepe a Zempléni-hegyvidék népének életében. In: *Szabadfalvi József–Viga Gyula* (szerk.): Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai, X. 43–61. Miskolc

Selmeczi Kovács Attila

- 1981 A beltelek gazdasági épületei. In: *Szabadfalvi József–Viga Gyula* (szerk.): Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai, X. 89–104. Miskolc
- 1999 Kézimalmok a Kárpát-medencében – Eszköztörténeti monográfia. Budapest

Szabadfalvi József

- 1956 Néprajzi kutatómunka az Abaúj-Zempléni-hegyvidéken. Széphalom, IV. március, 74–78.
- 1963 Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken. Műveltség és Hagyomány, V. 131–143. Debrecen
- 1964 A Zempléni-hegység népi kultúrájának kutatásáról. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, IV. 115–126. Miskolc
- 1967 Népi méhészkedés a Zempléni-hegyvidék középső részén. Ethnographia, LXXVIII. 41–64.
- 1968 Makkoltatás a Zempléni-hegységben. Ethnographia, LXXIX. 62–75.
- 1981 Kutatások és eredmények a Zempléni-hegység népi kultúrájának tanulmányozásában. In: *Szabadfalvi József–Viga Gyula* (szerk.): Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai, X. 11–24. Miskolc

Szabadfalvi József–Viga Gyula (szerk.)

- 1981 Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai, X. Miskolc

Szabó László

- 1964 A paraszti munkaszervezet és társasmunkák a Zempléni-hegyvidéken. Néprajzi Értesítő, XLVII. 133–158.
- 1981 Család és rokonság a Zempléni-hegyvidék középső részén. In: *Szabadfalvi József–Viga Gyula* (szerk.): Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai, X. 161–187. Miskolc

Szilágyi Miklós

- 1980 A Hernád halászata. Borsodi Kismonográfiák, 10. Miskolc
1989 Néphagyomány – népi mentalitás – állami igazgatás az orvhalászat tükrében. Életmód és Tradíció, 3. Budapest
2000 Törvények, szokásjog, jogszokás. In: *Paládi-Kovács Attila* (főszerk.): Magyar Néprajz, VIII. Társadalom. 693–759. Budapest

Ujváry Zoltán

- 1957 A vadontermő növények szerepe a táplálkozásban az Abauj-Zempléni hegyvidéken. Néprajzi Értesítő, XXXIX. 231–244.
1957 Primitív tűzgyújtás a Zempléni-hegyvidékről. Ethnographia, LXIX. 462–464.
1960 Ősi famegmunkáló eszköz népi használatban. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1958–1959. 127–139. Debrecen
1969 Források és kutak a Zempléni-hegyvidéken. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, VIII. 367–388. Miskolc

ÚMTSz

- 1979–1992 Új Magyar Tájszótár, 1–3. (Főszerk.: *B. Lőrinczy Éva*). Budapest

DIARY OF A FIELD STUDY ON THE VILLAGE COMMUNITIES IN COUNTY
ZEMPLÉN, 1961–1962

The lecturers and students of the Ethnographic Institute of the Kossuth Lajos University in Debrecen conducted systematic ethnographic research in the villages of the Zemplén Mountains (Mogyoróska, Regéc, Fony, Arka, Baskó, Háromhuta) in the 1950s and 1960s. As a university student, the author of this study spent several weeks in these villages in 1961–1962, and studied peasant economies and how local societies functioned. The planned monograph incorporating the findings of this research was not completed, and thus the field diaries containing the observations made at the time and the conclusions drawn from data collected during the interviews were not utilised. One reason for the current publication of the diary is that it is an invaluable source for the everyday activity of village communities during that period. These peasant villages felt the pressure to adjust to the broader society around them: forced collectivisation had already occurred in some villages, and many of their inhabitants found work in the industrial works of nearby towns, while forest economy, which offered a better means of livelihood than traditional farming, had been drawn under state control, meaning that trade in timber and carved wooden products had become severely restricted. In spite of these changes, the traditional solidarity of the village community was still very much alive, together with the local forms of information flow and exchange influencing local opinion. Traditional modes of observing customs too are amply documented in the field diaries. The diary entries contain a wealth of detailed observations (and conclusions) concerning the possession of the woodland and its management. It also contains fascinating entries on the anomalies in the economy of the Arka co-operative, the visit of an American relative to Mogyoróska, and the circumstances under which the ball before Lent was organised and held in Baskó.

Miklós Szilágyi

ANEKDOTÁK ÉS TÖRTÉNETEK AZ ÓZDI GYÁR DOLGOZÓINAK ÉLETEBŐL

VASS TIBOR

Fiatalon, 17 éves koromban kerültem az Ózdi Vas- és Acélgyárba 1939-ben. Az itt töltött 44 évből az utolsó 12 évet az Ózdi Kohászati Gyártörténeti Múzeumban töltöttem. 1983-ban mentem nyugdíjba. Azóta is foglalkozom hely- és ipartörténeti kutatásokkal.

A nagy múltú kohászati üzemben töltött éveim közül 21 évet az igazgatóság termelési apparátusában töltöttem. Munkám során az 1950-es évek második felében volt egy időszak, hogy feladatomban képezte a sajtó képviselőivel való kapcsolattartás. Az Ózdra érkező újságírók a gyár jelene mellett folyamatosan érdeklődtek a gyár múltja iránt is, összehasonlítás céljából. Ezért hozzáálltam a múlt emlékeinek kutatásához. A legtöbb segítséget kezdetben a gyár műszaki könyvtárától kaptam, ahol tanulmányozhattam a különböző ipartörténeti monográfiákat és a régi Bányászati és Kohászati Lapokat. Később betekintést nyertem az államosított Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. iratanyagába a Magyar Országos Levéltár jóvoltából.

Az 1960-as évek elején kerültem kapcsolatba az ózdi helytörténeti kutatókkal. Néhányan 1962 nyarán elhatároztuk, hogy ezentúl kollektíven fogjuk gyűjteni Ózd és környékének régészeti, településtörténeti, néprajzi és üzemtörténeti szellemi és tárgyi emlékeit. Még az évben – november 9-én – 21 fő részvételével létrehoztuk a „Borsod-Megyei Múzeumok Baráti Köre ózdi csoportját”, amely később felvette a „Lajos Árpád Honismereti Kör” nevet. Hozzáálltunk a múlt emlékeinek folyamatos gyűjtéséhez, feltérképezéséhez és a gyűjtött anyag feldolgozásához. 1971-ben egy átalakított gyári épületben megnyílt az állandó jellegű „OKÜ Gyártörténeti Bemutató”, melyet 1975-ben múzeumi rangra emeltek.

1971-től most már nem hobbiból, hanem főfoglalkozásként foglalkoztam ipartörténettel. Hiába mentem 1983-ban nyugdíjba, nem maradtam hűtlen a hely- és ipartörténeti kutatásokhoz. Több mint negyven év alatt 47 kisebb-nagyobb tanulmányom jelent meg nyomtatásban. Közülük 7 munkám könyv formájában. Ezek egy kivételével mind nyugdíjas éveimben kerültek kiadásra. Valamennyi munkámnál – a levéltári kutatások mellett – felhasználtam a gyárban több évtizedig dolgozók személyes visszaemlékezéseit. Az *ózdi Vasfinomító- és Hengerlőgyár* 1847-től üzemelt. Kezdetől a munkások igen nehéz körülmények között dolgoztak. Ezért sok esetben humor nélkül képtelenség lett volna a munkát elviselni. A humorral megáldott emberek aranyat értek. Ezeket az érdekes történeteket folyamatosan lejegyeztem. 30 év alatt – 1973-tól 2004-ig – 68 kisebb-nagyobb terjedelmű anekdotát és történetet gyűjtöttem. Legtöbbet Kovács Antaltól és Bogyó Jánostól. A legsikeresebb évem a gyűjtés terén a 2004-es esztendő volt. Amikor informátoraimnak elmondtam, hogy mi a tervem a gyűjtéssel, mindenki „kitárulkozott” előttem” Ezek után gyűjtésemnek egy töredékét közreadom, melynek olvasásához jó szórakozást kívánok!

1. A gyárgondnok nyulat lő

Az esemény színhelye: a generátor melletti gyárgondnoki lakás területe. Résztevője: a gyárgondnok, Medveczki Lajos gázmester és munkatársai.

Ezt a történetet Medveczki Lajos beszélte el az 1930-as évek közepén. Fiatal korában történt, úgy az 1870-es évek vége felé. A gyárgondnok a gyár közvetlen közelében lakott, egy kertes házban. Nagy vadász volt az öreg. Elhatározták, hogy megtréfálják.

Az elhatározást tett követte. Egy nyúlbojt jól kitömtek és egy holdvilágos éjszakán elhelyezték a kertjében a káposzták közé. Medveczki felköltötte az öreget: – Ki az? Mi az? – kérdezte ébredés után. – Én vagyok, Lajos! – Mit akarsz? – Nyúl van a kertben gyárgondnok úr! – Ne mondd, mindjárt megyek! Fapapucsot rántott és hálóingben, puskával a kezében megjelent az ajtóban. – Hol van? – Ott a káposzták között. – Látom! – Célzott és lőtt. A nyúl bukfcencet vetett és meg sem mozdult. Ez idő alatt Lajos kereket oldott. A gyárgondnok odaballagott a zsákmányhoz, és akkor látta, hogy rászedték. Dűhe fokozódott, amikor különböző irányból nevetés hangzott el. Ugyanis Medveczki Lajos munkatársai szép számmal, szerte elbújva lestek és szemtanúi voltak a vadászatnak.

Hosszú ideig nem mertem az öreg szeme elé kerülni, fejezte be elbeszélését Medveczki Lajos. Végül is elszállt a mérge és ő is nevetett az eseten, de az üstököm azért megrázta. „Ugye gazember te találd ki az egészet?”¹

2. A bejáró dolgozók és a görbebot használata

Az esemény színhelye: Várkonyból a gyárba történő be- és hazamenetel. Résztevői: a Várkonyról bejárók és az információt szolgáltató Kovács Antal finomhengerműi lakatos ősei.

Az Ózdi Hengergyár dolgozói nemcsak a helybeliekből tevődtek össze. Már kezdetben – a 19. század közepén – is a környező községekből naponta többen jártak be. Ezek voltak a „kétlakiak”. A kis földjükből, vagy „felesből” megélni nem tudtak, s így a gyárba kényszerültek. Az üzembe járás – a 12 órás műszakok idején – igen fárasztó volt, még a legközelebbi településről is. Legtöbben Várkonyról jártak. Kovács Antal finomhengerműi dolgozó őseitől halotta, hogy a várkonyiak az Istenmezei hegyen át, csapásokon, kitaposott ösvényeken, hegyen-völgyön át közlekedtek. A „Csontalma” nevű erdő szélén „torony iránt” haladva, háromnegyed óra alatt értek haza. Legtöbbször azt az utat választották, mert ha körül a falunak mentek, úgy fél órával később értek haza. A Várkony felvégiek hegyen keresztül járásukat már messziről lehetett látni. Késő ősszel, vagy téli időben – amikor már sötétedett – gyakran lehetett látni az imbolygó és lassan mozgó fényeket, amit a gyárból hazatérő munkások maguk készítette „fáklyái” okoztak. A fáklyákat úgy készítették, hogy olajban áztatott kócot (csepüt) 5–6 mm vastag, 400–500 mm hosszú drótra kötötték, mely fogásra alkalmas kampóban végződött. Legtöbbször len- vagy repceolajba áztatták, melynek előnye, hogy ez nem füstölt annyira, mint a gépolaj.

Elmaradhatatlan volt a bejáróknak a „görbebot” használata. Saját maguk készítették kőrís-, vagy kecskerágó fából, úgy, hogy tűz fölött alakították. Kampós részét meghajlították, majd lekötötték és állni hagyták vagy három napig. Utána a kötést eltávolították, és kész volt a görbebot. Útitárs volt még a csizmaszárba dugott kés, hátán vagy vállán keresztbe vetett vászontarisznya. A görbebot segítette felfelé a hegynek, de óvta a csúszástól lefelé menet. Emellett védekezésre is alkalmas volt, mivel egyik kézben a görbebot, a másikban a fáklya volt.²

3. A raktáron nem tartott anyagok vételezése

Az esemény színhelye: a gyári ácsműhely és a műhelyfőnöki iroda. Résztevők: Bóna János ácsmester és cimborája, valamint Ábel Gyula műhelyfőnök és Müller rajzoló.

Az 1910-es évek második felében az ácsmester elhalálózása után, az egyik jó szakmunkás hírében álló Bóna János ács kapott megbízást az ácsmesteri teendők elvégzésére. Boldogan vállalta el a tisztséget. Egy bökkenő volt csupán, nem tudott írni, amiről feletteseinek nem volt tudomása. A számokat ismerte a „collstokról”(mérővessző), azzal mérni is tudott.

¹ Közreadta: Bogyó János. Ózd, 1973.

² Közreadta: Kovács Antal. Ózd, 1977.

Abban az időben egy ácsmester írásbeli tevékenysége abból állt csupán, hogy naponta megírta az anyagvételezési utalványt (faszolási cédulának nevezték) és beírta a „siktákat” (műszakokat).

Az anyagvételezési utalvány kb. 10 x 7 cm-es nyomtatvány volt, a következő szöveggel:

Az anyagszertárból kiadható:..... részére. Ózd, 19.....

Ezt a tevékenységet naponként az egyik cimborájával végeztette el. Így mentek a dolgok már jó ideje, de az egyik nap csúnyán összeveszett a cimborájával. Másnap reggel, mintha mi sem történt volna, kiszólt a műhelybe a barátjának: – Gyere be! Írd meg a „faszolási” cédulát! – Megyek – hangzott a cimborá válasza, akit a bosszúállás heve fűtött. Elővette a vételezési utalványt, majd az előző napi veszekedés keserű ízével a szájában, megszólalt: – Diktáld!

Őt csomag 100-as szög ... „Az anyagszertárból kiadható” szöveg utáni első sorba azt írta: 5 darab lóalkatrész (de ez hangzatosan kifejezve), a következő tétel helyett is egy mázas disznóságot írt le. És így tovább. Szépen aláírta és beküldték a műhelyfőnökhöz aláírás végett.

Ábel Gyula gépészmérnök volt a műhelyfőnök, akihez a gépműhelyen, a kazánkovácsműhelyen, a kazánházon kívül az ácsműhely is tartozott. A reggeli órákban történő vételezési utalványok aláírása alkalmával, meglepődve olvasta a szokatlan anyagigényt. Behívta a műhelyi rajzterem vezetőjét. Mutatja neki az utalványt. „Érti maga ezt Müller úr?” Elolvassa, majd így válaszol: „Kérdezzük meg Bónát!”

Elküldenek érte, az loholva érkezik. „Tessék parancsolni Főmérnök úr!” A főnök elé tartja az anyagvételezési utalványt és megkérdezi: „Mi ez?” – „Ez. Faszolási cédula kérem!” – „Ki írta ezt?” – „Én kérem alássan!” – „Maga?” – „Igen, kérem alássan!” – „Akkor olvassa el nekem, mi van ráírva!” – „Igen kérem alássan!” Előkotorta pápaszemét. Az orrára illesztette, és folyékonyan sorolta azokat az anyagokat, amit a cimborájának bediktált. Ábel főmérnök összenéz Müller rajzteremvezetővel és bólint. „Rendben van, elmehet!”

Így derült ki az öreg frástudatlansága, a barátja jóvoltából. Természetesen leváltották. Ami lehet, hogy nem történt volna meg a nyugdíjazásáig hátralévő idő alatt, ha ez az eset nem következik be.³

4. A Finomhengermű két öregje

Az esemény színhelye: a Finomhengermű területe. Résztvevői: Tomporszki János és Rubint László söprögetők.

Hangonyról járt be az ózdi finomhengerműbe két dolgozó: Tomporszki János és Rubint László. Már az 1920-as évek elején mindketten hajlott hátú, apró léptű öregek, a töke által kifacsart, rosszul látó emberkék voltak. Mindketten több mint 50 évig jártak a gyárba, gyalogosan.

Tomporszki János közepes, inkább kicsi termetű, görnyedt hátú. Az élet terheként 70 év súlya nyomja a hátát. Előrehajlik, fején kerek sima tetejű kalap. Kicsit beesett szemével hunyorított, az élet utolsó pislákja látszik benne. Hosszú karja inkább földművesre, mint ipari dolgozóra vall. Arca, homloka ráncos. Szemöldöke dús, orra alatt rozsmárbajusz, melynek hosszabb, rendszertelen szálai sárgák a bagólétől. Roggyant térde alig rugózik. Mintha fölső combját hosszú, kerek szárú fordított marhabőrből készített csizmaszára tartaná, mely jól felér a térdhajlás fölé. Igen jámbor, csendes, jó öreg, kit csak a sepregetés érdekel, semmi más.

Rubint László alig valamivel magasabb, mint Tomporszki János. Fején süveget hord, mely nyáron könnyebb, télen báránnyelű. Beesett arca fogatlan. Szívesen pipázott. Csutoráját keze segítségével tudta szájához tartani. Ha nem is mindenben hasonlítottak, de egyformán totyogó, zsémbes vénemberek voltak. Ők az emberektől nem vártak semmi jót. Nemcsak a világgal, de önmagukkal sem voltak megbékélve. Ilyen korban már nem bíztak az emberekben. Éppen ez, ami indulatosá tette őket. Sepregető korokban – túl a hetvenen –, reggel 5 órára már a gyárban voltak. Önkéntelenül is felmerül a kérdés, hogy mikor keltek fel, amikor 2 óra alatt lehetett Hangonyból az ózdi gyárba bejutni. Nem beszélve arról, hogy az ő korokban a pihenésre, több időre van szük-

³ Közreadta: Bogyó János. Ózd, 1974.

ség, mint a fiataloknak. A munkaidejük délután 5 óráig tartott, s indultak haza, gyalog. Bőr tarisznya oldalukon, kezükben maguk készítette görbebot. Télen-nyáron, hidegben, sáros időben is pontosan jelentek meg munkahelyükön. Ha kora reggel a dolgozók meglátták őket, – mondták is egymásnak – mindjárt fújnak ötre, már itt a két öreg. Soha nem késtek a gyárból, pedig órájuk nem volt odahaza. „Keresztvízi komák” voltak. „Laci koma” volt Rubint, „Jani koma” volt Tomporszki. Örökké morogtak egymásra, de nem volt ez veszekedés, csak amolyan évődés. Ők is olyan, vidékről bejáró „kétlakiak”, kiből a tőkés rendszer sajtolta ki az életerőt.

A nehéz tűzimunkán erejük elfogyott, és az „úrrend” öreg napjaikra könnyebb munkára helyezte őket. Így lettek sepregetők. A fiatalság bohócai, kik olykor kenderkőcből farkat akasztottak – hol az egyiknek, hol a másikkal – hátul a „surc” köteléke mellé. A munkások rendszerint összegugaszították őket. Az öreg Rubintnak mondották: „Laci koma, János koma farkat akasztott!” Erre Laci bácsi se szó, se beszéd a hosszúnyelű nyírfaseprűvel egy jót húzott a János koma hátára. Az neki esett. Kalapját a szemébe rántotta, s apró gyermekes tépázással csapkodták egymást. Ezen a komikusan ható jeleneten aztán a fiatalok és idősebbek egyaránt derültek.

A fiatalok rossz vicceihez tartozott, hogy a nyírfaseprű nyelét fekete kenőccsel kenték be. Az öreg Jani koma rövidlátó volt, és csak a megfogás után vette észre a „kitolást”. Csupa fekete zsír lett mind a két marka. Erre morogni kezdett valamit és az illető anyját emlegetve ült le. Vagy az öreg Laci bácsi mellett elhaladva valami csintalant súgtak a „vad eger”-ről (nem vad egérről) a fülébe. A szöveg hallatára az öreg „lassan” megfordult. Ekkorra már háromszor el lehetett tűnni a csínytevőnek és már ütött is a seprővel. Persze ezalatt mások értek mellé és ebből a szituációból is vidám nevetés lett.

De voltak komoly dolgozók is, akik tisztelték a kort és a két öreg mellé álltak. Oltalmazták, segítették őket. Pl.: ha az öntözőkannájuk csövét bedugták csepükóccal, vagy nem szórt a szitájuk, megigazították nekik. Vagy délután 5 óra előtt jelt adtak a hazamenetelükre, mivel reggel 5 órától délután 5 óráig dolgoztak. Az incselkedő fiatalokat figyelmeztették az öregek békénahagyására.

Ha a két öreg össze is veszett – ami elég gyakori volt a csínytevők tevékenységei miatt –, még nem volt közöttük harag. Amikor „rasztjuk” (pihenőjük) volt, egymás mellé ültek, együtt étkeztek, de együtt jöttek a munkába és mentek haza is. Jellegzetes figurái voltak a Finomhenger-műnek. Ma már kevesen emlékeznek rájuk.⁴

5. A harangszentelési szertartás kiegészítése

Az esemény színhelye: az ózdi I. kerületi (ma: Ív úti) római katolikus templomkert területe. Résztvevői: Bóna János ács előmunkás és a római katolikus egyház nagyszámú képviselői.

Az első világháború alatt beolvasztott harangokat az 1920-as évek elején pótolta az ózdi római katolikus egyházközség. Az új harangokat az egri püspök szentelte fel, aki négylovas hintón érkezett teljes papi díszben egy vasárnap délelőtt a harangszentelési szertartás színhelyére. Kocsin érkeztek a virágfüzérékkel díszített harangok is. A püspök és a harangok kocsiját lovasbandérium kísérte. A templomkertben, de azon kívül is hatalmas tömeg várakozott. A harangokat a gyári ácsműhely kijelölt dolgozói emelték le a kocsiról, és szállították a torony ablakából kinyúló és jól rögzített fenyőgerenda alá. A gerenda végére csiga volt szerelve, és ennek segítségével történt a harangok felhúzása.

Az ács-csoport vezetője Bóna János előmunkás volt. Érces hangú, harsogó és nagy káromkodó. Talán öt percig is tudott volna egyfolytában káromkodni. A szakmáját jól értette. Őt bízták meg a harangok rendeltetési helyére való szállításával. Nagy gondossággal készültek elő, hogy munkájuk zavartalanul menjen, és időre végezzenek. Ugyanis az volt a feladat, hogy az új harangok a szertartás ideje alatt megszólaljanak.

Taktikai megbeszélést is folytattak. Erre azért volt szükség, mert a harangokat egyenként, a hívők húzták fel a toronyablak magasságáig. Az ácsok pedig a harangra kötött kenderkötél segítségével igyekeztek a faltól távol tartani, nehogy a vakolat leverődjön.

A harangok megszentelése után elérkezett a nagy pillanat. A harangra erősített, előzőleg a csigán átvezetett vadonatúj kenderkötél mindkét oldalán fekesteruhás, fehérkesztyűs – főleg az

⁴ Közreadta: Kovács Antal. Ózd, 1974.

intelligenciából összetevődő – hívők, körülbelül 40–50 főből álló csoportja állt és vezényszóra megindult, a kötelet húzva. A harang megemelkedett, amit az ácsok egy másik kötél segítségével igyekeztek a faltól távol tartani. Mivel a kötelet húzó hívőkkel taktikai megbeszélést nem tartottak, bekövetkezett a baj, melynek elkerülésére olyan gondosan felkészültek. A harang megtett útjának körülbelül a felén – az erőteljesebb húzás következtében, – az ácsok minden igyekezete ellenére – meglendült, a falhoz ütődött és körülbelül egy fél négyzetméternyi vakolat arról levált. Ennek láttára az öreg Bóna János dühbe gurult. Mindenről megfeledkezve, harsogó hangon „...hogya szentséges római pápa...” kezdetű, nyomdafestéket nem tűrő, hosszú káromkodással fejezte ki a nagy papi sereglettel körülvelt püspök és a nagy tömegű hívők előtt a nemtetszését.

A szertartásnak ily módon való kiegészítése nagy megrökönyödést váltott ki. De az öreg, mintha mi sem történt volna, végezte tovább munkáját. Hasonló munkák végzéséhez viszont a későbbiek során sohasem jelölték ki.⁵

6. Aki hasra esett a gyárigazgató előtt

Az esemény színhelye: a Gyár úton lévő „Nagyiroda” épülete, ahol a gyárigazgató szobája volt berendezve. Résztvevők: Faragó Gyula gyárigazgató, és ifj. Buron József.

Amikor Ózdon még nem volt középiskola, a putnoki Polgári Iskolába járt be az ózdi tanulóifjúság egy része. A hajnali vonattal mentek, és késő délután jöttek vissza. Kívülük nagyon sok volt a magántanuló, akik csak vizsgázni jártak be évenként, illetve félevenként.

1926-ban – az országban elsőként – a „Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt.” elemi iskoláiban bevezették a nyolcosztályos oktatást, így Ózdon is. A nyolc elemi elvégzett gyerekek túlnyomó többsége az iskolai minősítés alapján a gyárban kapott alkalmazást. Ennek elosztása üzemi- és munkahelyenként az igények és az iskolai minősítés alapján történt.

A gyár akkori igazgatója Faragó Gyula, nem vette jó néven, ha valaki Putnokra járatta gyerekeit polgári iskolába. Volt rá eset, hogy ezeknek a gyárba való felvételét meg is tagadta. Nagyon sokan úgy fogtak ki az igazgatótól, hogy a négy polgári elvégzése után beiratkoztak a gyártelepi elemi iskola nyolcadik osztályába, melynek elvégeztével simán ment a felvételük a gyárba.

Egy ilyen négy polgárit végzett gyerek volt Buron József, egy népes család legidősebb fia is, akinek édesapját az igazgató több ízben mereven elutasította fia felvételi kérelmével. „Ha a maga fiának nem felel meg a nyolc elemi végzettség, keressen helyet máshol!” Mivel az ifj. Buron József szeretett volna a család kevés jövedelméhez keresetével hozzájárulni, bátorságot merítve, kihallgatásra jelentkezett az igazgatónál.

Az igazgató minden hét szerdáján délután 4–6 óráig tartott kihallgatást. A kihallgatásra várók sorban álltak az igazgató ajtaja előtti folyosón. Ez az ajtó csak kihallgatások alkalmával volt nyitva. Egyébként a titkár szobájából nyíló ajtón közlekedtek.

A gyár egyetlen hivatali helyiségének padlója volt szőnyeggel borított, s ez az igazgatóé volt. A titkár és a mellette levő expedíció (levelezés) szobái barna linóleummal borítottak. (Minden más hivatali helyiség, az üzemfőnököket is beleértve hajópadlós. Ezeket hetenként súrolták.)

Hogy a szőnyeget kíméljék a sártól, portól, a kihallgatások alkalmával az ajtó és az íróasztal közötti távolságot linóleummal borították.

Megkezdődött a kihallgatás. A várakozók túlnyomó részének kérése lakás iránti volt. Ezek elintézése rövid ideig tartott, mivel egyetlen szóból állt a válasz: „nincs”, vagy „előjegyzem, utána nézek”. Ahogy fogyott a várakozók sora, úgy nőtt a soron következők izgalma. Ifj. Buron Józsefnek is, aki 14 éves gyerek létére még sohasem állt a „nagy úr” előtt.

Az igazgatónak az volt a szokása, hogy a kihallgatás ideje alatt dolgozott. Főképp leveleket olvasott, vagy aláírt. Ha eljött a sötétedés ideje, csak a tejüveg ernyőjű asztali lámpa világított. Ezért a szobában hangulatvilágítás uralkodott.

Így került sor ifjú hősrünkre, aki szülei tudta nélkül, saját erejéből szerette volna a csatát megnyerni. Amint belépett, az igazgató az asztal fölé hajolva írt. Fel sem nézett. A tar feje világított a gyér fényben. Hangos köszönés után, mint akit hipnotizálnak az igazgatóról le sem vette szemét, indult annak asztala felé. Nem nézett a lába elé, így a két darabból összerakott linóleum

⁵ Közreadta: Bogvó János. Ózd, 1973.

felkunkorodott sarkában megbotlott és az igazgató asztala előtt hasra esett. Zavarát fokozta, hogy az igazgató székéről felugrott a szokatlan zaj okát megnézni, és erélyes hangon szólt rá: „Mit akarsz?” Elhadarta, milyen ügyben jött. Szédült örömeiben, amikor a zord ábrázatú igazgató enyhe mosollyal közölte vele: „Fel van véve!” A történet hőse a későbbiek folyamán mosolyogva beszélt el az esetet. „Engem nem vettek volna fel a gyárba dolgozni, ha nem esek hasra az igazgató előtt!”⁶

7. *Csepűszállal történő „macerálás”*

Az esemény színhelye: a gyár azon termelő és karbantartó üzemeinél, ahol az éjszakai műszakban is dolgoztak.

Az üzemi csínytevés egyike volt a 12 órás műszakok idején – az éjszakai műszakon – a „macerálás”. Azok, akik az esti fél óra vacsoraidőt nem vették igénybe, azok éjjelkor másfél órás étkezési időt tartottak, mert a fél órát az éjjeli egyórás ebédidőhöz adták. Természetesen csak ott, ahol váltás, azaz „abléz” nélkül dolgoztak. A szokásos „kongatáskor” abbahagyták a munkát. Több helyen már égett a fából rakott tűz az „estebédi” szalonnasütéshez. Az étkezés után a kitartóbbak „fílközni” ülték körül az arra alkalmas edényt vagy öntvénydarabot. A fáradtabb, vagy álmosabbja azonban pihenni tért. A rejtkehelyekről előkerültek az alvásra alkalmas deszkák, melyek elég keskenyek és a testhossznál rövidebbek voltak. Télen lepihentek a meleg hengerelt szálak közelében, a kemencék közé, vagy a nagy közös kályhák közelében húzódtak meg. A fejrészt kissé megemelték azzal, hogy fél tégladarabot helyeztek oda, s így pihenték ki fáradalmaikat. Voltak, akik egymásra húzott, már kihűlt, de még nem hideg abroncs-, vagy drótkarikákra feküdtek és így aludtak el. A csínytevők ezt a pillanatot használták ki, s a békésen alvó dolgozó markába csúnya fekete gépkenőcsöt tettek. Ezután csepűből vékony szálát megnedvesítettek, s azt az alvó orra alatt húzogatták, „macerálták”. Ez azt az érzést keltette az alvóban, mintha légy mászkálna rajta. Ezért aztán az arcán „ide-oda” kapkodott kenőcsös kezeivel, s egyre maszatosabb lett. A többszöri „macerálás” következtében már az egész arca kenőcsös lett.

Az ébredés után a neveltség tárgyává vált kenőcsös ábrázatával. Ha az áldozat megtudta, hogy ki volt, aki vele „kibánt”, alkalmat talált a későbbiek során arra, hogy visszaadja, vagy máskor próbálja ki az ötletet. Így legtöbbször ártatlan dolgozók kaptak ki érte az előbbi áldozattól, ami még komikusabbá fokozta a helyzetet, a többiek örömeire.

Ezek a csínytevések gyakoriak voltak úgy a termelőüzemeknél, mint a karbantartó műhelyekben.⁷

8. *Egy „kétlaki” dolgozó hogyan teszi lóvá a főmesterét*

Az esemény színhelye: a finomhengerműi hengereszterga-műhely. Résztvevők: Porubszky József főmester és Kovács Korcsolya Ágoston, a műhely napszámosa, borsodszentgyörgyi lakos.

Az 1930-as években történt a következő eset a finomhengerműi hengereszterga-műhelyben.

A több hold földdel rendelkező, kétlaki dolgozók mentalitására jellemző ez az eset. Volt esztendő, amikor 500 zsák burgonyája is termett, anélkül, hogy ő egy kapavágást tett volna. A havi gyári keresete 80–90 pengőt tett ki. A munkája nem volt nehéz. A műhely takarítását végezte, melyben az esztergaforgács eltávolítása (talicskán) volt a legjobban megerőltető. Ez az ember – munkatársai állítása szerint – otthon cselédeket tartott, akik a földjét művelték. Ebből a könnyű munkával szerzett gyári keresetéből fizette a nehezebb munkát végző cselédeket. Ezen kívül kuppekedett is. Elsősorban lóra specializálta magát. A környező vásárok egyik elmaradhatatlan figurája volt. A harácsoló módon való pénzszerzés lelkes hívének bizonyult. Fel is használt minden alkalmat arra, hogy ezt a „képességét” kellően bizonyítsa. Erre vall a következő eset is:

Az egyik napon a magyart törve beszélő – szlovák anyanyelvű – főmester érdeklődött nála, hogy érik-e a málna az erdőben. Az igenlő válasza a főmester megjegyezte, „szükségem volna néhány vödör málnára”. Guszti nyomban kapcsolt, hogy ebből valami hasznot húzhat. Azonnal vállalkozott ennek megszedésére. Ugyanis az „öreg” kihangsúlyozta, hogy a cigányoktól nem akar

⁶ Közreadta: Bogyó János. Ózd, 1974.

⁷ Közreadta: Kovács Antal. Ózd, 1979.

venni, mert undorodik az általak szedett málnától. Megkérdezte Gusztit: „Két vödörrel mennyi idő alatt tud szedni?” Két napot mondott, azzal az indoklással, hogy nagyon messzire kell mennie érte. A főmester beleegyezett és közölte vele, hogy két napig ne jöjjön dolgozni, a műszak és a málna árát megfizeti. Guszti erre azt felelte, hogy először terepszemlét tart és majd ő mondja meg, hogy melyik lesz a két alkalmas nap. A következő hét valamelyik napján bejelentette, holnap és holnapután nem jön dolgozni, mert málnázni fog. Megkapta a vödröket és harmadnap málnával megtöltve Porubszky József lakásán azt leadta. Zsebre vágta a málna árát és a két műszakra járó bért, nagy mosolyogva.

Később a hengeresztergályosok érdeklődésére – hogy merre járt a két nap – megelégedetten számolt be a jó vásárról. A málnaszedéssel cigányokat bízott meg, akik Borsodszentgyörgyön olcsóbban adták a málnát, mint Ózdra behozva. Ő pedig a két nap alatt járta a vásárokat a kupec-kodással, majd félhavi keresetének megfelelő összeget vágott zsebre.⁸

9. Motorvásár

Az esemény színhelye: Ózd, Pázmány Péter út 72. számú lakás. Résztvevője: Mazán Lajos durvahengerműi revés, Tóth Tibor villanyszerelő, Kún Kálmán és Kovács Antal lakatosok.

Mazán Lajos Ózdon, a Pázmány Péter út 72. szám alatt lakott. A durvahengerműben a revéseknél dolgozott. A nehéz munkájukat a revések a kanálisban végezték, fülledt, párás levegőben. A kis Mazán – mert alacsony termete miatt mindenki így hívta – nagy vadász hírében állt. A hatóság tudta ezt. Többször tartottak lakásán a csendőrök házkutatást, de soha nem találtak nála puskát. A puskát az erdőben, odvas fákbán rejtette el. Könnyen kijutott az erdőbe, mert kertje a „Bakahegy” oldalában terült el. Volt puskája a „Padoson”, volt a „Cinakón”, volt a „Somsályfőn” és még ki tudja hány helyen. Ha a „Birindbe” járt, vagy a „Rengetben”, akkor sem vitt magával puskát, csak a maga gyártotta löszert. A puska mindig az erdőben várta őt. Eredményes orvvadász volt, mert lesipuskásságon soha rajta nem kapták. Cimborái voltak: Komoróczy Imre, Kozma József, Kádár László, Lakos Ernő, Lapsánszki Samu és Tóth László. Ezekkel eljárt hajtóként. Jó lövő volt, ezért szívesen adták neki át puskáikat vadászat közben.

Az 1920-as évek vége felé volt egy kutyája. „Motornak” hívták, melyet el akart adni. Ezt barátaival közölte is. Híre ment, hogy a Pázmány utcában „motor van eladó”. Tóth Tibor villanyszerelő és Kún Kálmán lakatos motorvásárlás ürügyén felkeresték Kovács Antal finomhengerműi lakatost, aki ajánlotta a motort megvételre, bár ő sem látta még. El is mentek hárman. Lajos bácsi fogadta őket. Igen, van eladó motorom! – mondta határozottan, amikor a látogatók előadták jöve-telük célját. És huncut mosoly jelent meg az arcán.

Milyen színű? – kérdezték. – Kávébarna – felelte.

Futóműve? – Kifogástalan.

Az emelkedőt hogyan veszi? – A legmeredekebb parton is kimegy.

Világítás? – Sötétben is jól közlekedik.

A három fiatalembert kielégítették Lajos bácsi meglepő, szakszerű válaszai. De látni akarták a motort. Kimegyünk! Megnézzük! – mondták egyszerre.

Majd én idehozom! – ajánlkozott a gazda és kiment a házból.

Gondolták a garázsba ment. Majd ide a ház elé tolja. Ezért az ámbituson vártak rá.

Egyszer csak megjelenik Lajos bácsi. Őlében a Motor nevű kutyával. Arcán kaján mosoly. Kis szeme nagyobb lett. Azzal is nevetett. Kún Kálmánnak jobban megnyúlt az amúgy is nagy orra. Az álla leesett a látványtól. Tóth Tibornak félelmetesen mozgott a szemüvege. Valami motorcsodát vártak: „Puch”-ot, vagy „BMW”-t.

Szégyelltek, hogy a nagy motoros „menőket” lóvá tették. Dühösekké lettek. Szótlanul jöttek el. Lajos bácsi hangos nevetése kísérté ki őket. Csak a „Magyar vendéglő” fehér asztalánál, pár üveg bor elfogyasztása után békültek meg. Ahová engesztelésképpen Kovács Antal meghívta őket.

Később jót nevettek a beugratáson. „Motor van eladó!” – mondták, ha találkoztak.⁹

⁸ Közreadta: Bogyó János. Ózd, 1975.

⁹ Közreadta: Ulrich Géza. Ózd, 1979.

10. Megverlek, mint a pengős malacot

Az esemény színhelye: az ózdi disznóvásártér, valamint Csutor János hódoscsépányi lakása. Résztvevők: Csutor János hengerész és munkatársai, valamint a hengerész felesége.

A naponta bejárókkal több érdekes eset történt. Ezek közé tartozik Csutor János is.

A történet a dekonjunkció idején esett meg, 1931-ben. A megrendelések hiánya miatt a hengerművek csökkentett időben termeltek. Az egyik héten a Durvahengermű üzemelt, a másik héten pedig a Finomhengermű. Az egyik ilyen hét péntek éjszakáján a Finomhengermű finomsorán dolgozott történetünk hőse: Csutor János. Alacsony termetű, kissé gyors beszédű, idős ember volt. Hódoscsépányi lakos, aki gyalog járt be annak idején munkahelyére. Beosztása: első átvető, a hengersor mellő oldalán. A szóban forgó időben, a szombatra virradó reggel – fáradsága ellenére – munkatársai rábeszéltek, hogy műszak végeztével menjenek ki a disznóvásártérre szétnézni, tájékozódni az árak iránt. E pénztelen időben sokkal nagyobb volt a kínálat, mint a kereslet. Ezért meglehetősen olcsón lehetett malacot venni. A vételszándék nélküli nézelődés, ténfergés alkalmával mellészegődött egy domaházi gazda eladásra hozott satnya, koszos malackája és bakancsát nyalogatta. Kezes jószágának bizonyult, mert nem tágított mellőle, mintha régi ismerősök lennének. Még jobban derültek, amikor távozáskor utána szaladt és ezzel fejezte ki ragaszkodását. Ennek láttán mellélépett a malac gazdája:

– Hallja-e Apám, vegye meg ezt a malacot! Olcsón megszámitom.

– Nem akarok én venni, csak nézelődök. Közben sikertelenül hessegette maga mellől a malacot. Majd gondolt egyet. Tudja, mit mondok gazduram? Ha ideadja annyi pénzért amennyi a zsebemben van, megveszem!

– Egye fene, rendben van, felelte rövid gondolkodás után. Kezet rá!

Áll az alku. Az öreg Csutor előkotorászott lajbija zsebéből egy pengőt és a meglepődött gazdának markába nyomta. Az forgatta, nézegette, majd így szólt: „Ez így nagyon olcsó lenne, keressen még hozzá egy-két pengőt a zsebében!” Honnan ha nincs, válaszolta Csutor János egykedvűen. A párbeszédbe beleszóltak munkatársai is, akik tanúi voltak a furcsa vásárnak. „Ez a göthös malac egy pengőnél nem ér többet!” – „Jó lesz, ha hazáig elbír gyalog menni!” Közben a domaházias már készültek haza és sürgették a malac gazdáját, aki előzőleg eladott már vagy nyolc malacot. Beletörődött, hogy a kilencedik malac ára csak vigaszdíj lett.

Tréfálkozó munkatársaival és a malac társaságában hazafelé indultak Hódoscsépány felé. A malac mint hűséges kutya, ballagott mellette. Haza is érkeztek szerencsésen. Otthon azonban elszabadult a pokol, amint kardoskodó felesége meglátta a megszapordott állatállományuk legújabb, egyúttal legfiatalabb tagját. „Vidd a fenébe azt a koszos, göthös jószágot!” Szavának nyomatékot adva, kivezette az ólból, és nem engedte a többiekkel elvegyülni. Rádásul minden alkalmat felhasznált arra, hogy a szerencsétlen jószágot megverje. Szegény öreg megbánta elharmarkodott tettét, főleg azért is, mert az olcsón szerzett, hitvány malackája felesége céltáblája lett.

Hogy annak sorsán javítson, kényelmes fekhelyet készített neki a lomtár egyik elkerített zugába és megkülönböztetett bánásmódban részesítette. Az ételmaradék javát, gyakran ebédjének egy részét védencének juttatta. Külön ólat épített neki kifutóval. A jó koszt, az ápolás, kefélgetés megtette hatását. Szőre megfényesedett. Kezdetigigömbölyödni, az öreg legnagyobb örömére. Ennek láttán elszállt a gazdaasszony haragja is. Tetszését nem fejezte ki ugyan, de beszűntette a szegény pára minden ok nélküli verését. Ennek láttán elégedett lett Csutor bácsi és örömmel újságotla munkatársainak a változást, ami a malac gyarapodásában és felesége magatartásának kedvező alakulásában nyilvánult meg.

Munkatársai is megnyugvással vették tudomásul a „pengős malac” sorsának jobbrafordulását, amit állandóan figyelemmel kísértek az öreg információi alapján.

Közben a többiektől elkülönített malac tovább fejlődött, gömbölyödött. Szerencsésen túlélte azt a sertésvészit is, mely az állományt megtizedelte. Csutor néni teljesen megbékélve vette a továbbiakban gondozás alá a már hízőnknak nevezhető állatot, amit az azzal hálált meg, hogy a gazda szemét gyönyörködtető hízóvá kerekedett és megtöltötte a Csutor néni zsírosbödönjeit.

A gyárban pedig a Csutor bácsi munkatársai jóízűen falatoztak, a sok verést kapott „pengős malac”-ból készített kóstolóból, amivel öreg munkatársuk megvendégelte őket. A verés fogalmát

pedig összekötötték a malac sorsával, így lett ebből a szólásmondás: Pl. „Vigyázz, mert úgy megverlek, mint a pengős malacot!”, vagy „Úgy megverlek, mint a pengős malacot!”¹⁰

11. A helytelen magyarságból adódó fonákosság

Az esemény színhelye: a Durvahengermű mélykemence csarnoka. Résztvevők: Zorkóczy Samu vezérigazgató, Faragó Gyula gyárigazgató, Jergel József főforrasztár.

A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. műszaki vezérigazgatója havonta meglátogatta a részvénytársaság gyárait. Az ózdi gyár látogatása egybeesett a Borsodnádasi Lemezgyárával. Borsodnádast az ózd-nádasi vasút „kupéjában” utazva érte el. A gyár dolgozói legtöbbször úgy szereztek tudomást a vezérigazgató ittlétéről, hogy a gyári főkapu előtti vágányon meglátták indulásra készen álló kocsiját, amelyet az iparvasút valamelyik jeles mozdonyvezetője vezetett.

Több napos látogatása során szálláshelye nem a Tiszti Kaszinó vendégszobáiban volt, hanem az egyik tisztisori lakás – vezérlak –, számára berendezett lakosztályában.

A gyárlátogatás alkalmával a gyárigazgató kíséretében az üzemeket is felkereste, és személyesen is meggyőződött az ott folyó munka menetéről. A vezérigazgató a gyár idősebb és fontosabb beosztású dolgozóit személyesen is ismerte, mivel ezeknek előzőleg üzemfőnöke vagy igazgatója volt. Egyik-másik alkalommal velük el is beszélgetett. Ez a közvetlenség bátorította fel azokat a dolgozókat, akik a kihallgatás, vagy írásos kérelmezés helyett egyszerűbbnek, kényelmesebbnek tartották kérésüket egy gyárlátogatás alkalmával személyesen előadni.

Zorkóczy Samu vezérigazgatósága és Faragó Gyula gyárigazgatósága időszakában az egyik gyárlátogatás során, nevezettek a Durvahengermű mélykemence csarnokában tartózkodtak. Tiszteletteljes köszönés után hozzájuk lépett Jergel József szlovák anyanyelvű főforrasztár (lakott: Kiszfaludi 25. sz. alatt) és hibás magyarsággal, személyes természetű, de az igazgató hatáskörébe tartozó kérését adta elő a vezérigazgatónak. A vezérigazgató meghallgatta és a következőket válaszolta: „Rendben van Jergel!” – Itt az igazgató felé fordult – az igazgató úr majd elintézi.

A rendkívül mord képű és sohasem mosolygó Faragó Gyula gyárigazgató pedig nyomban rámondott. „Miért nem jött hozzám? Miért kellett ezért a vezérigazgató urat megállítani!”

Erre Jergel József önérzetesen kihúzta magát. Egy kicsit végignézett az igazgatón, s így válaszolt: „No csak nem megyek a lábához, ha én a fejeddel is beszélhetek”. Köszönt és elballagott.

A kérése elintézését nyert és este a Tiszti Kaszinóban jól derültek az eseten, melynek híre bejárta az egész gyárat.¹¹

12. A pórusl járt szalonnasütő

Az esemény színhelye: a gyári gépműhely. Résztvevők: Szabó László vízvezeték- szerelő és a gépműhely dolgozói.

A szalonnasütésnek többféle módját ismerték és alkalmazták az ózdi gyárban. A legelterjedtebb formája a nyársra sütés. A szalonnasütő nyárs 4–5 mm átmérőjű drótból készült. A termelőüzemi dolgozóké egyszerű kivitelű, a műhelyi „iparosok” általában fényes felületű drótból készítették, csinos kivitelben. A nyárs hossza kb. 80 cm. Az egyik vége lapított, hegyesen végződő. A másik vége gyűrű alakúra kiképzett. Az ellapított rész hosszának mérete a nyársra húzandó szalonnaadagtól függően változott. Egy-egy 20–25 kg-os szalonnadarab sütése nem ment ritkaságszámba. Voltak, akik a fanyársat kedvelték. Ezt fenyőfából készítették, vagy az erdőben választották ki az e célra legalkalmasabb egyenes vesszőket. A szalonna nyársra húzásának, bevagdolásának többféle módját ismerték és gyakorolták. Ez a szalonnadarab alakjától is függött. A szalonna bevagdolását a nyársra húzás előtt végezték keresztirányba, a nyárs tengelyére merőlegesen. Voltak, akik a nyárs végére egy fej vöröshagymát szúrtak. A ráfolyó forró zsír annak belsejébe hatolt és azt jól átpárolta. Mások kolbászdarabot tűztek a nyárs végére. Akik hizlaltak sertést, a szalonnát füstöléssel tartósították. Ezek füstölt szalonnát fogyasztottak.

Igen elterjedt volt a lemeztepsiben való szalonnasütés. A feketelemezből készített, nyéllel ellátott kisméretű tepsibe szeletelt nyers szalonna – gyakran kolbászszeletekkel ízesítve –, tűz vagy

¹⁰ Közreadta: Krausz József. Ózd, 1977.

¹¹ Közreadta: Bogyó János. 1973.

tüzes vas fölé tartva, szépen megpirult. (Hagymát is szeleteltek a zsírba.) A tepsiben levő zsírt bicska, vagy kis hegyes kés hegyére szűrte kenyérszeletekkel mártogatták ki. A nyárson történő sütéssel szemben az a nagy előnye, hogy zsírvesztés itt nincs.

A szalonnasütésnek nem mindenki által ismert módja a fogóban történő sütés. Széles, lapos csőrű, rövid szárú hengerészfogó, vagy erre a célra készített szalonnafogó csőrrészt megfelelő hőmérsékletre melegítették, majd közé tették a szalonnaszeletet. Enyhe szorítás következtében a szalonna pirulni és a zsír folyni kezdett, melyet az alátartott kenyérszeletekre csepegtettek. A szalonnasütésnek ez a leggyorsabb, előkészület nélküli módja. Ezt elsősorban az időhiányban szenvedők művelték és azok, akik szerették a friss tepertő ízére emlékeztető sült szalonnát, mely sózott szalonnából volt a legízletesebb.

A szalonnasütéssel kapcsolatban sok érdekes eset zajlott le a gyár területén. Az 1930-as évek közepén a gyári gépműhelyben Szabó László vízvezeték-szerelő a reggeli szalonnasütéskor mutogatta, hogy milyen egyenletesen tud sütni. A többieket bosszantotta a dicsekvése. Ezért egy óvatlan pillanatban a szekrényből kivették a nyársát. A nyárs végét lefűrészelték, majd cinnel visszaforrasztották és visszatették a szekrényébe. Másnap Szabó László jött a nyársra húzott szalonnával. Alig csepegtetett a kenyérré, amikor a cinezés megolvadt és a nyárs vége szalonnától a kovácstűzbe esett. Szabó nagy derűtlenség és különböző megjegyzések közepette a csonka nyársal kikaparta az összeégett szalonnadarabokat.

Értékes megjegyzés hangzott el a „Póru jár szalonnasütő” című anekdotához 2004-ben: a Középsoron a hengerek régen nem féhérfémből készült csúszócsapágyak között, hanem akácfaából készült fa csapágyak között forogtak. A csapágyakat kőverre hizlalt disznók szalonnájával kenték és vízzel hűtötték, de marhafaggyúból öntött, téglalap alakú kenőanyagot is használtak. A dolgozók a szalonnát szívesen megsütötték és elfogyasztották. Ennek megakadályozására az egyébként sózott, nyers, fehér szalonna felületét petróleummal bekenték, hogy ehetetlenné tegyék azt. Azonban a 10–15 cm vastag szalonna petróleumos felületét levágva, még mindig lehetett sütésre alkalmas szeleteket kivágni.

A második világháború után megszűnt a szalonnával történő csapágykenés Ózdon, de pl. a Csepeli Vas- és Fémművekben még 1960 után is használtak szalonnát egyes (katonai célú) hengerelt platínák üregeinek kenéséhez.¹²

13. A próbavételi eredmény helyett labdarúgó eredmény

Az esemény színhelye: az Acélmű V. sz. kemencéje. Résztvevők: Halász Pál acélgyártó és a kemence dolgozói.

1935, vagy 1936 egyik vasárnap délutánján az acélmű V. sz. kemencénél próbavételre került sor. A próba granulált részét a II. segéd a házi laboratóriumba vitte, amely az elektrocsarnokban volt abban az időben. Normális körülmények között 15 perc alatt meg szokták kapni a vegyelemzés eredményét. Jelen esetben az idő már nagyon elhúzódott. Nem tudták mire vélni a késedelmet. Már nemcsak az acélgyártó – az acéladag készítője –, de a kemencei dolgozók is türelmetlenkedtek. A acélgyártáshoz feltétlenül szükség volt a laboratóriumi eredményre. Késése függővé tette a programszerű gyártást. Ez természetesen főként az acélgyártóban, de a kemence dolgozóiban is feszültséget váltott ki. Közben a hosszú várakozás után – mintegy 20 perc elteltével – ismét kénytelenek voltak próbát venni. Ezt már egy másik kemencesegéd vitte el vegyelemzésre a laboratóriumba. Nemsokára, vagy 30–35 perc elteltével megérkezett a kemence II. segéd, aki az első próbát vitte. Már messziről rászólt az acélgyártó, hogy mi az eredmény? A II. segéd két karját magasan szétárta, lelkendezve kiáltotta, 2:0.

Az történet ugyanis, hogy a II. segéd a próba laboratóriumba való beadása után a volt Velence-i kapu (IV. sz. kapu) melletti barakkok tetejére sietett, ahonnan jól be lehetett látni a labdarúgópályára. (Az Oxigéngyár helyén volt akkor az ÓVTK labdarúgópályája és a klubháza.) Az itt szerzett értesülés fontosabb volt neki, mint az acéladag sorsa.

A feszültség ellenére a II. segéd bejelentését harsány nevetés fogadta.¹³

¹² Közreadta: Mokri Pál. Ózd, 2004.

¹³ Közreadta: Halász Pál. Ózd, 1979.

14. A kávé

Az esemény színhelye: a tornaljai honvéd kaszárnya, Csépanyi Bárdos Emil hódoscsépanyi lakása és somsály-bányatelepi hentesüzlet. Részvevői: Özvegy Csépanyi Bárdos Emilné, a két elhárító tiszt és Kürthi Kálmán somsályi hentes.

A finomhengerműi kikészítőüzem egyik nagycsoportjának volt vezetője Csépanyi Bárdos Emil, aki az édesanyjával lakott Hódoscsépanyon. Az 1930-as évek végén a fiatalembert behívták Tornaljára katonának. A bevonulás után nem sokkal a katonaság konyhájának raktárából nagy mennyiségű szemes babkávé titokzatos módon eltűnt. A szakácsok jelentése után a századparancsnok a két elhárító tisztet bízta meg az eset kiderítésével.

A nyomozást elindították, s az elhárítók első dolga a levelezés ellenőrzése volt. Ennek során rábukkantak egy nyílt levelezőlapra írt pár sorra, melyben kérdi Csépanyi Bárdos Emil honvédet édesanyja, hogy „Mi legyen a „Kávéval”? Ugyanis az történt, hogy a magára maradt öreg néninek már nem volt ereje tehenét tovább gondozni: etetni, itatni, almot szórni alá, pedig a tehen már valóságos családtagnak számított. Megesett rajta az öreg szíve, így megkérdezte fiát, hát a „Kávéval” mi legyen, mivel egymás között így emlegették.

A kávéügyön buzgólkodó két elhárító tiszt „szimatot” fogott, azt hitték, hogy „sínen” vannak. Elolvasták a feladó nevét: Özvegy Csépanyi Bárdos Emilné, Hódoscsépany. Az egyik napon katonai autó állt meg a hódoscsépanyi kis parasztház előtt. A két nyomozótiszt belépett a lakásba, özv. Csépanyinét kereste. Én vagyok lelkem – szólta a néni. Kávéügyben keressük – mondja az egyik tiszt a bemutatkozás után. – Jaj lelkem, már elkéstem, mert a Kávét eladtam. – Kinek adta el és mennyiért? – kérdi a tiszt, felemelő hangon. A néni félénken mondja: hatszázért, hatszáz pengőért. A két nyomozótiszt egymásra nézett. Elismerően vették tudomásul, hogy biztos a siker. Megelégedve tekintettek össze, hogy helyes nyomon járnak. Hangosan kérdi az egyik tiszt: „Kinek adta nénikém?” Az öregasszony félénken néz. Megijed. Rosszat sejt a fiával kapcsolatban. Az erélyes hangra szinte susogva mondja, hogy Kürthi úrnak. Ki az, mi az! – türelmetlenül kérdi a másik tiszt. Somsály-bányatelepen lakik, Kürthi Kálmánnak hívják. Odamegyünk, és maga is velünk jön! – mondták mindketten egyszerre.

A katonai jármű hamarosan a Kürthi-lakás előtt állt meg. Első és erélyes kérdésük az volt: „Hol van a kávé?” Kürthi Kálmán 50 éven jóval lévő, szimpatikus megjelenésű, felfelé kunkorodó nagybajszú bácsi, aki enyhén mosolyogva felelte: „Kimértem!” – „Kimérte?” – kérdően felkiált a tiszt. Kürthi mosolyogva mondja: igen, csak ez maradt meg belőle – és egy faállványra mutatott, ahol a „Kávé” tehen bőre száradt. (Kürthi Kálmán a somsály-bányatelepi rimai hentesember volt.)¹⁴

15. Farokakasztás, sarkantyúfestés és egyéb derűs esetek

Az esemény színhelye: a gyár egész területe. Alkalmazták valamennyi üzemrészben.

Az 1940 előtti években a termelés szervezettsége, illetve a termelő berendezések kapacitásának összehangoltsága nem volt oly mértékű, hogy folyamatos termelést biztosított volna. A hengerművekben pl. kieső időt jelentett a melegítőkemencék kisebb kapacitása a hengersorokénál. Így 10–30 perces melegítési szünetek keletkeztek a gyártási folyamatban. Ilyenkor, ha minden egyéb munkát már elvégeztek, a dolgozók csoportokba gyűlve beszélgettek, vicceltek, ugratták, kifigurázták egymást. Különösen nagy derűtséget okozott, ha úgy sikerült valamelyik társukat kifigurázni, hogy az mindjárt nem vette észre és nem is tudta mire vélni, min mulatnak olyan jól társai.

Ilyen kifigurázás volt a farokakasztás. Kéztörlő csepüből farkat csináltak, amit azután kis dróthoroggal észrevétlenül akasztottak hátulról valamelyik társuk nadrágjára. Ha ez sikerült, az gyanútlanul „járt-kelt” a farkkal, amin a többiek mindaddig mulattak, míg észre nem vette, illetve rá nem jött, hogy ő a nevelés tárgya.

Másik ilyen kifigurázás volt a sarkantyúfestés. Kohászati üzemek területén több helyen használtak fehér festéket írásra vagy jelzésre. De jó volt a móka céljára egyéb világos festék, sőt a mész is, ami szintén használatos a kohászatban. A dolgozók lócákon ülve pihentek a kiesett idők-

¹⁴ Közreadta: Kovács Antal. Ózd, 1975.

ben, vagy beszélgettek, viccelődtek, étkeztek. Így lehetőség volt arra, hogy valaki hátulról mögük lopózva, a bakancsok sarkára festékes ecsettel vonalat húzzon. A megvicceltek akkor jöttek rá, hogy sarkantyút festettek neki, amikor a többiek elkezdtek feléjük szalutálni.

A kohászati munkahelyek csak 1945 után lettek szakmásítva. Ezt megelőzően – betanított munkahelyek lévén –, az újonnan munkába lépők általuk nem ismert környezetben, ismeretlen berendezések és tennivalók közé kerültek. Mindent lassan, a gyakorlatban kellett megismerniük és megtanulniuk. Így lehetőség volt – szakmai téren is – derűtséget okozó tréfálásokra, amit humorral rendelkező csoportvezetők ki is használtak. A hengerson pl. kéziszerszám volt a 6–8 kg „kétkézkalapács”. Egyben nagyon alkalmas „kitolásra” is. Lehetett vele bármit ütni, tartsa magá közelében a nagykalapácsot, mert ha szól, hogy ütni, már kapja is és üsse, amit majd kell. Amikor azután egy kis szünet adódott, elkiáltotta magát, Jóska (Pista, stb.) üsd! És gyorsan rámutatott a berendezés valamilyen masszív, törhetetlen pontjára. A gyanútlan áldozat meg ütötte, a többiek nagy derűtségére, míg rá nem jött, hogy kitoltak vele, vagy amíg le nem állították a kalapácsolást. Fokozta a derűtséget, hogy közben biztatták – nem jó, nagyobbat üss, még nagyobbat – aminek a szenvedő fél természetesen igyekezett eleget tenni.

Ugyancsak kéziszerszámok voltak a különböző hosszúságú acél feszítőrúdak, melyeket szintén lehetőség volt felhasználni a kezdők kifigurázására. Hengerészeknél, üzemközbeni műveleteknél egyes hengsori alkatrészeket, szerelékeket feszítőrúddal kellett mozgatni. Az új dolgozó ezt gyakran látta, ha még nem is csinálta. Így azután természetesnek tartotta, amikor kezébe adták a feszítőrúdat, hogy emelje, vagy nyomja, amint az utasítást kapja. A feszítőrúd végét természetesen a dirigens igazította be a szokott használati hely közelében egy olyan részbe, ahol azzal mozdulást elérni nem lehetett. Hiába nyomta, vagy emelte az utasítások szerint az áldozat, bármilyen erővel, még ha teljes testsúlyával nyomta is, nem mozdult semmit. A többiek persze jót derülve ugrasztották, hogy ilyen egyszerű dolgot sem képes megcsinálni. Bizonyításul az irányító egy másik személyt vezényelt a rúd végére, akinek természetesen a megfelelő helyre igazította a feszítőrúd végét, és így egyből eredményt ért el. Ismételve a dolgot az áldozattal, természetesen annak megint nem sikerült, óriási derűtséget okozva a többieknek, amíg az illető rá nem jött, hogy becsapják.

Voltak, akikkel ismételten meg lehetett csinálni a beugratásokat, és voltak, akikkel csak egyszer. Embere válogatta.¹⁵

16. A mélykemencék „anyagbeszerzője”

Az események színhelye: az ózdi gyár különböző területei. Résztvevője: B. F. bácsi, mélykemence-csarnoki dolgozó és a gyári kapusok.

Az 1945 előtti időszakban, a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. idejében a háztartásban, a ház körül felhasználható, vagy értékesíthető eszközök, szerszámok gyakran kerültek ki a gyárból és cseréltek – tulajdonjogilag – gazdát.

Az ellenőrzés nem volt túl szigorú, így a merészebbek éltek is az alkalommal. Minden üzemben volt egy-két üzemi „szarka”, ún. „anyagbeszerző”. Ezek sohasem mentek haza üres kézzel, és a gyávább munkatársaik számára adták át gyárkapun kívül a szükséges tárgyat. Az ellenszolgáltatást „folyékony” valutában kapták meg (egy fél deci pálinka, 3 dl bor).

A mélykemence-csarnokban is volt egy ilyen közismert „anyagbeszerző”, B. F. bácsi. A maga nemében a legtökéletesebb típus volt, mégsem gazdagodott meg. A jó szíve nem engedte, mert ha kellett, még ingyen is „szerzett”.

Egynéhány humoros szerzése „szájról-szajra szállva” példaképpel megmaradt. Ilyen volt a 10 kg-os kovácsüllő kicsempészésének meghiúsult kísérlete is. Kb. az 1936-os években történt az eset. Reggel 6 óráig dolgoztak. Késő őszi napon, a hajnal még sötét volt. A gyéren kivilágított és zegzugos vasúti kijáróba (IV. sz. kisleludai kapu) szokott kimenni B. F. is. Jól ismerték a kapusok. Már messziről viccelődve fogadták és nem volt gyanús, hogy a megszokottnál hajlottabban mozog. Sötétkék munkászubonya púposága azonban feltűnt a kapusnak és még rászólt: „Mi van a

¹⁵ Közreadta: Horémusz László. Ózd, 1980.

hátaddal Feri!” Ezt most ő nem hallotta. A kapus utánalépett, megemelte a „ceig” zubbonyt és ott látta az üllőt. A kovács szarvasüllő nem simult a hátához és görnyedtté nyomta a 10 kg-os súly. Lámpa alá vonta őt a kapus és a kötéllel, amely eddig egyensúlyba tartotta az üllőt, földre engedte a háta mögé. Feri bácsi isteni nyugalommal vette észre a lopott tárgyat és a körülállók mulattatására kijelentette: „No, de ilyet, valamelyik fuxos (ez a salakkezelő kollégák munkaköri megnevezése) barátom a vállamba tette, ezért nem tudtam olyan egyenesen járni. Észre sem vettem!” Az öreg olyan frappánsan kivágta magát, hogy a feljelentés elmaradt.

Egy ilyen ügyes és sikerrel járó vödörszerzés is szájhagyományként maradt fenn, amit nem tagadott meg. Mint mélykemencés II. segédek (fuxosok) a hengermű egyik legnehezebb, izzasztó munkáját végezték. Az 50–60 °C-os légterű kis, szűk sikátorban feladatuk volt a mélykemencék fenekén összegyűlt folyékony 1000–1300 °C-os salak lecsapolása. A 3 méter mélységben, a szűk helyen sokat szenvedtek a melegtől, és így a legnagyobb vízfogyasztók voltak. Ivóvizet a gyáron kívül lévő kutakból, forrásokból, fa- és vaslemez vödörben hordták be. A csoportjuknál ő volt – B. F. – a rendszeres vízfordó. Ez a munkája is közismertté tette. Hiszen éveken át, naponta látták a kapusok és látta el őket a kapuba érve, megpihenve friss vízzel. Mindennapos ismerősként üdvözölték. Ezekben az időkben a dolgozók napi munkájához elkerülhetetlen eszköz volt a lemezvödör. 3–4 darab a hengerészek, a kemencések használatában volt. Fürdők akkor még nem voltak, vödörben (rocskában) mosakodtak. 1940 körül a szokottnál nagyobb lett a lemezvödör kicsempészése, hiszen mindenkinek otthon is szükség volt ilyesmire – sertészetés, vízfordás, konyhafelmosás stb. – nagy szükség volt rá. Fellendült a kapun kívüli értékesítés lehetősége is. A vízfordók gyakori szokása lett 2–3 vödörrel kimenni a kapun, 1–2 vödörrel visszatérni. A gyár vezetése elrendelte, csak favedrekben lehet kívülről vizet hordani. Így igyekeztek a lopást ellensúlyozni.

Feri bácsit ugratták munkatársai, nem tud több vödört kivinni. Szigorúan elvették a kapusok a lemezből készültet. Feri bácsi fogadott. Kézbevevett egy fa- és egy lemezvödört, elindult vízért. Feltűnés nélkül kísérte a kíváncsi had az acélműi darupálya rejtkehelyéig, és onnan figyelték az eseményt. Világos nappal volt. A kijáró „dufart” alá érve, Feri bácsi a kapuból kilépve az ég felé hangosan kiabált és repülőzúgásra hivatkozva, mennydörögve szidta a háborút. Mivel senki nem hallott motorzúgást, kíváncsian keresték az égbolton. Kutatták a hallani vélt repülőt. Feri bácsi közben haladt és hátrált az Olvasó-Egylet épület felé és a bokorba bedobta az üres lemezvödört. Ezután már nyugodtan bizonygatta a napos égen, hogy valószínűleg vihar, száraz villámcsapás tévesztette meg őt. De a vödör már kint volt. A fogadást megnyerte.

Sok trükköt ismert. Fortélyal tudta kivinni a megrendelt, vagy az általa kívánatosnak tartott árut, de minden rafinált útját, technológiáját nem ismerhettük meg. Anyagbeszerzős tevékenységének titkát magával vitte a sírba.¹⁶

17. Kabát alatt van a drót

Az esemény színhelye: a Finomhengermű és az I. számú gyári főkapu területe. Résztvevői: Bendicskó János és Petrillák György forrasztárok, Szakáll János középsori előnyíró és Moók István kapus.

Az 1940-es években történt, amikor még sok „szlovák” anyanyelvű dolgozója volt a gyárnak. A következő anekdota róluk szól:

Bendicskó János és Petrillák György forrasztárok a finomhengerműi I. sz. kemencénél dolgoztak, és jól megértették egymást. Szakáll János mint középsori előnyíró munkája során gyakran megfordult a kemencénél. Egy alkalommal azt mondja neki Petrillák, hogy kellene neki valami vékony és lágy drót, ami a háznál mindig szükséges. „Jól van Gyuri bácsi, majd hozok a kikészítőből.” Ígéretét betartva, vitt is.

Na, de most hogyan viszem haza – tűnődött Petrillák. Egyszerűen a kabát alatt – mondotta Bendicskó. De ha „megmotosznak” és megtalálják, oda a becsületed – mondotta Petrillák. Ki lesz a kapus a főkapunál, amikor hazamegyünk? – kérdezte Bendicskó. Moók Pista – felelte Petrillák. Akkor ő téged nem motoz meg, mondotta Bendicskó határozottan. Az nem lehet, mert ő nem tesz kivételt senkivel. Márpedig te kivétel leszel, csak bízd rám!

¹⁶ Közreadta: Ivák József. Ózd, 1976.

A műszak végén gondosan elrejtették a drótot a Petrillák kabátja alá, és indultak a főkapu felé. Moók István, a kapus, aki szintén „szlovák” anyanyelvű volt, már serényen tapogatta körül a kapun távozókat. Bendicskó odasúgta Petrilláknak „csak menj bátran, majd én szóval tartom”. Úgy is történt. Amint közeledtek, hangosan üdvözölte Moókot. Szervusz Pista! Mondd meg nekem, hogy mondják szlovákul, hogy „kabát alatt van a drót!” Moók meghökkent, hiszen ezek szlovákok, hogyan kérdezhetnek ilyet. Talán már elfelejtette Jankó, válaszolta és készséggel mondta szlovákul a kérdezett szöveget.

Na mit mondtam, szólt oda nevetve Bendicskó Petrilláknak, aki ezt a rövid időt – amíg a párbeszéd tartott –, arra használta fel, hogy motozás nélkül lépett ki a gyárkapun.

Na, erre aztán megihatjuk az áldomást! – mondta megkönnyebbülten, és derűsen mentek be a közeli kantinba.¹⁷

18. Gyógyítás rummal

Az esemény színhelye: a nagyolvasztóműi öntőcsarnok és az adagolószint. Résztevői: a kohósi dolgozók.

A régi kohóknál a Langen-rendszerű torokzáró berendezés egy tölcserből és egy gyűrű alakú „harangból” állt. A torokzár és az aknafalazat között, valamint a felszálló gázvezeték és az adagolóberendezés között is egy-egy vízzár volt elhelyezve. Mindkét vízzárat üzem közben gázömlés mellett kellett a vízben lerakódó portól kitisztítani. Ezen műveletek közben több halálos baleset következett be. Kisebb mérvű gázmérgezés az adagolóberendezés közelében az adagolószinten nap mint nap előfordult.

A Nagyolvasztóműben adagolók dolgoztak (2 fő) a kohók tetején (25 méter magasan) 1955-ig. Az akkori Langen-harang típusú, dupla vízzáras adagolóberendezés átengedte a CO-ban dús kohógázt. Ennek belélegzése gázmérgezést okozott, amely rosszullétet, ájulást idézett elő. A gyors újraélesztésről gondoskodni kellett. Erre a legjobb gyógyszer a „rum”-itóka volt. Ezért a kohászok szekrényében rendszeresen található volt a „gyógyital”.

A gáz kedvezőtlen széljárás esetén akaraton kívül bekerült a szervezetbe. A gyógyítás módja: a rosszul lett kohással – lefektetve – 1 dl-t – nyeltek. A kohász jóízűen nyelte, majd egy perc múlva felkiáltott: „Több nincs?” Rendbejött, és kis pihenés után tovább dolgozott.

Természetesen voltak súlyosabb esetek is, amikor a „begázolt” adagolót le kellett a kohó tetejéről szállítani, és orvosi beavatkozást kellett igénybe venni. Sajnálatos esetek is előfordultak a hathatós műszaki intézkedések bevezetéséig.¹⁸

19. Aki a szenesládában bújt el

Az esemény színhelye: a Nehézvas-szerkezeti üzem bádógosműhelye és a gyár VII. sz. kapuja. Résztevői: Sáfi Lajos bádógos művezető, Vidicsányi Alfréd bádógos és a VII. sz. kapu portása.

Sáfi Lajos bádógosműhelyi művezető veje volt Hamkó László, az Ózdi Vasas Testgyakorlók Köre (Ó. V. T. K.) kiváló labdarúgója. Ezért Sáfi minden hétfő reggel körútra ment a gyártelepen. Végignézte a munkatársai által végzett különböző munkálatokat, és közben megvette a sportújságot. Általában ezt az időt nagyon várta Vidicsányi Alfréd bádógos. Amikor a művezető elhagyta a gyárat, Vidicsányi elment a hetes kapuhoz. Ott a kapustól kikéredzkedett a szemben lévő „Varró-kocsmába”, és ott a szokásos féldecijét megitta. Jutalomként, hogy őt a kapus kiengette, a kapusnak is hozott blokkot egy féldecire. A kapus bement a kocsmába. Erre az időszakra Vidicsányi felvette a kapus sapkáját és beállt a kapuba.

Mivel az ózdi „focicsapat” igen jó eredményt ért el, Sáfi Lajos vissza akart jönni a bádógosműhelybe, hogy megmutassa a munkatársaknak, hogy milyen jól játszott a csapat és az ő veje milyen jól futballozott. Meglátta Vidicsányi, hogy a művezető jön visszafelé. Megijedt, hogy elkapják. Ezért gyorsan a kapusfülke melletti szenesládába beugrott és magára húzta annak tetejét.

¹⁷ Közreadta: Bogyó János. Ózd, 1974.

¹⁸ Közreadta: Nagymarci László. Ózd, 2004.

Ebben az időszakban akart kijönni a szemben lévő kocsmából a kapus, aki szintén meglátta, hogy Sáfí művezető ott keresgéli a kapuban a kapust. Mert neki is meg akarta mutatni a sportújságot. A kapus nem mert bejönni a gyári kapuba, visszament a kocsmába. Az öreg Sáfí Lajos meg ott járkált körbe-körbe, kereste a kapust.

A végén megunta és visszament a munkahelyeket ellenőrizni. Csak akkor tudott előbújni a szenesládából Vidicsányi Alfréd. Jött a kapus, és beállt vissza a helyére, Vidicsányi pedig bement a műhelybe.¹⁹

20. A zászlóanya

Az esemény színhelye: az ózdi gyár egyik főosztályának zászlóavató ünnepsége. Résztvevője: a főosztály egyik bizalmija.

A második világháború után kb. 1948-tól szokássá vált, hogy kisebb-nagyobb szervezeti egységek is készítettek zászlót maguknak (gyárak, üzemek, pártszervezetek, iskolák, igazgatóságok, sportkörök). A munkaversenyben élenjárók is kaphattak vándorzászlót kitüntetésként. Pl.: Az Ózdi Kohászati Üzemek is elnyerte a Minisztertanács és a SZOT zászlóját.

A zászlók felavatásához kijelölték a zászlóanya személyét, a zászlórúdba díszes szöveget ütöttek, emlékszalagokat kötöttek a zászlóavatásra meghívott vendégek, néhány szavas üdvözlő szöveg és bemutatkozás kíséretében.

Még 1950 előtt történt, hogy a gyár egyik vezető személyisége, aki nem beszélt tökéletesen magyarul, a következő szöveggel fordult az ünneplőkhöz a zászlószög beütése alkalmából: „Minek előtte, annak utána beverem a szögbe a zászlót, akarom mondani ütöm a zászlót a szögbe...” A kitörő tapsvihar elnyomta a további mondatait.

Az 1950-es évek elején az egyik főosztály zászlójának avatásához egy, a főosztályon dolgozó, közismeretnek örvendő hölgyet kértek meg a zászlóanya szerepének elvállalására. Az egyik részleg szakszervezeti bizalmija annyira meghatotta, hogy a zászlószög beverésekor ennek hangot is adott a következőképpen: „Kedves Elvtársnők és Kedves Elvtársak! Nagyot változott a világ! A múlt rendszerben nem lehetett akárki zászlóanya. Méltóságos vagy kegyelmes asszonynak, de legalábbis nagyságos asszonynak kellett lenni a zászlóanyának. Most meg egy mindenki által jól ismert, 'közönséges nőszemély', mint a mi kedves N. N. nénink is zászlóanya lehetett. Ennek öröme verem ezt a szöveget a zászlóba!”.

Az ünnepség után valaki megkérdezte, hogy ugye a bizalmi elvtárs azt akarta mondani, hogy egy ilyen egyszerű asszony is lehetett zászlóanya. „Úgy, úgy csak sokkal szebben!” – volt a válasz.²⁰

ANEKDOTEN UND GESCHICHTEN AUS DEM LEBEN DER ARBEITER DER ÓZDER FABRIK

Beim Schreiben meiner Studien beziehungsweise Bücher habe ich mich hauptsächlich mit der technischen Entwicklung der Ózder Fabrik beschäftigt, aber die Erforschung der Existenzgeschichte habe ich auch nicht vernachlässigt. Während meiner Arbeit habe ich neben der Archivforschung natürlich auch die Erinnerungen der Arbeiter benutzt, die seit Jahrzehnten im Betrieb arbeiten. Sie vermitteln außer den technischen Veränderungen auch viele Informationen über die menschlichen Beziehungen der Arbeiter; sie geben sogar Anekdoten wieder. Ich habe versucht, sämtliche aufzuzeichnen. Ihre Zahl hat dauernd zugenommen. Ich habe auch im Jahr 2004 weiter gesammelt. Ein Drittel der Anekdoten und Geschichten wurden von den Arbeitern in diesem Jahr erzählt.

¹⁹ Közreadta: Burcsik István. Ózd, 2004.

²⁰ Közreadta: Mokri Pál. Ózd, 2004.

Damals haben die Menschen viel über die Geschichten in der Fabrik gelacht. Auch mich haben sie während dem Sammeln vergnügt. Deswegen versuche ich, auf Grund der Erzählungen der Zeugen die Geschichten lebensnah aufzuzeichnen, damit sie so authentisch wie möglich sind. Ich hoffe, dass ich mit diesen Geschichten auch anderen Leuten heitere Augenblicke besorgen werde!

Vass Tibor

AZ ABLAKOK FEJLŐDÉSTÖRTÉNETE (PÁRHUZAMBAN FILKEHÁZA ABLAKAIVAL)

BÓNA BERNADETT

A népi építészet körében számtalan jeles alkotás született az elmúlt időszakokban, amelyek részletezik a lakóház alaprajzát, a fal, a tető szerkezetét, a födémet stb., azonban a nyílászárókról csak említés szintjén esik szó. Ez utóbbi témakörön belül még kevesebb figyelmet kaptak az ablakok, főként azok eredete, fejlődési története. Így filkeházi kutatásomat az ablakokkal kapcsolatos közlések áttekintése, összefoglalása előzte meg. Ezt követően 2002 és 2004 között készítettem keresztmetszetet Filkeháza egykor illetve ma is lakott házain található régi ablakokról.¹

1. Eredet, általános fejlődés

A honfoglalás korával foglalkozó kutatók említést tesznek a magyarság „kisigényű” házaival kapcsolatban ajtóról, aknáról és tolituról, melyek a füst elvezetését segítették és a fény forrásai voltak. Az akna ebben az esetben a tetőn kialakított nyílás, amelyet nemezslappal takartak le, ha nem volt rá szükség.²

Az ablakok eredetével kapcsolatban – a 12–13. századot vizsgálva – Bátty Zsigmond kutatásait tárgyi bizonyítékokra, Cs. Sebestyén Károly a nyelvészeti következtetésekre építette. Következtetéseikkel más-más irányba haladtak és más-más eredményre jutottak. Eltérő nézeteiket egy-egy cikkben fogalmazták meg.

*Cs. Sebestyén Károly: A magyar parasztház ablaka*³

Következtetéseinek alapja két háztípus különböző füsttelenítésének bemutatása.

1. A magyarság legrégebb lakóháza ajtóval ellátott ablaktalan hajlék, amelyben a világosságot a tűz adta. A keletkezett füst a vesszőfonásos ház falainak felső részén, vagy a tető csúcsán lévő réseken távozott, amelyeken a fény bejutott, így ezeket a hajlékokat felső világítású házaknak nevezi.⁴ Létezését a következőkkel bizonyítja: A Dél-Dunántúlon az akna szó jelentése kémény – amely a füst elvezetését szolgálta; az Őrségben és Göcsejben padlásablak – amely világító szerepét őrizte meg jelentésében. Így fejlődött ki a padlásablakból az általános ablak és annak jelentése.

2. A boronafalú házaknál a gerendák között távozott a füst. Később a tűzhely füstjét a kürtő vezette el, a mennyezetet lepadlásolták, a gerendák közti rések a fény forrásává váltak. Ezeket a réseket nagyobbították a ház falán, így keletkezett a mai ablak, amely hosszú ideig kis méretű volt. Oka: a fal szerkezetét nem gyengíthették azzal, hogy egy gerendát teljesen kettévágnak, így csak két – egymás mellett lévő – gerenda között tárgíhatták. Emiatt az ablak magassága nem lehetett több „két szomszédos gerenda fél-fél vastagságánál”. (kb. 16 cm magas) Kezdetben a boronaházak falán lévő ablakok kör

¹ Kutatásom során a régi ablakokra koncentráltam, így a gyári ablakok nem estek a vizsgálat látókörébe.

² Tóth J., 1961. 12–14.

³ Cs. Sebestyén K., 1929./1.

⁴ Egykori létezésére tárgyi bizonyítékok nincsenek.

alakúak voltak, így az ablak lehet a szláv *oblok*, előtte pedig a szláv *oblú* származéka, amely rotundus, kerek jelentésű.

Cs. Sebestyén Károly szerint tehát a magyarság olyan szlávoktól vette át az ablak szót, akiktől megtanulta a boronafalú házak építését és azzal együtt az ablak kialakítását a 12–13. században. Ezek pedig a dunántúli szlávok voltak.

*Bátly Zsigmond: A magyar ház eredetéhez*⁵

Tárgyi adatok felmutatásával és következtetésekkel cáfolja Cs. Sebestyén Károly elméletét, majd új lehetőségeket vet fel. Azonban nagyvonalú következtetésekbe nem bocsátkozik, hogy az ablak pontos eredetét levezesse: „Legyen szabad... néhány megjegyzést tennem kiegészítés és megvilágítás szempontjából”. 1. A szóban forgó kémény lehet német eredetű. Az „akna szó már századokat élt meg nyelvünkben”, amikor hozzánk érkezett, ekkor jelentése lyuk volt. Tehát alakja miatt nevezhették el a kéményt aknának; az új, eddig ismeretlen alakzathoz kapcsolódott egy akkor már a nyelvben meghonosodott szó. 2. Szerinte a finnek és rokonaik az oroszoktól vették át a résablakok helyébe a tolokával elzárható négyyszögletes kis ablakot, amikor eltanulták tőlük az óeurópai boronaház építését. 3. Nyugati kutatók eredményeit említi. A füstlyukak fejlődése, az ablak kialakulása és elnevezése az úri házakon történt először, majd tőlük veszi át a parasztság, a köznép.

Vannak azonban alapvető eredmények, amelyekben mindkét kutató egyetért: I. Az ablak szó szláv eredetű. II. Az ablak szerkezete a füstlyukból alakult ki. III. Fennmaradását, fejlődését a nép világosság iránti igényének köszönheti.

Mindezek tekintetében Bátly Zsigmond az ablak eredetének kutatását a néprajzkutatók következő feladatai közé sorolja. Ezt a vizsgálatot azonban mindeddig senki nem végezte el.⁶ Későbbi munkákban több kutató írja le, hogy az ablak szláv eredetű szó, de ennek magyarázatáról készült tanulmányt nem találtam. Szláv eredetű szónak írja: Györfly István a Magyar falu, magyar ház,⁷ Barabás Jenő és Gilyén Nándor a Magyar népi építészet⁸ című munkájában, Zentai Tünde a Magyar Néprajz IV. Életmód kötetben.⁹

Az ablak szerkezeti fejlődéséről a 14. és a 20. század közepe között már több adattal rendelkezünk. A 14. századtól írott nyelvemlékekben feltűnnek adatok az ablakokról.¹⁰ A magyar jobbágyok házait a középkor vége felé az egyszerű nyílás,¹¹ „ablaklyuk” jellemzi, amely a fény forrása és a füstelvezetés, szellőzés elősegítője. Ezeket télen rossz ronggyal, szalmával tömték be.¹² Egészen a 18. századig a házak ablakai vakok, üvegezetlenek¹³ voltak. E néhány évszázad alatt az említett rongy és szalma helyére állandó szerkezet került, ezek azonban nem voltak áttetszők. Ilyen volt a vessző, a zsúpfonás vagy a fatábla,¹⁴ illetve fejlettebb változata a tolitu, amely hevederek között mozogva

⁵ *Bátly Zs.*, 1930.

⁶ Céлом nem az, hogy az eredethez kapcsolódó vizsgálatokat pótoljam – ha egyáltalán ezek pótolhatóak lennének még –, hanem a meglévő adatok és a fellelhető ablakok vizsgálata.

⁷ *Györfly I.*, 1943. 137–145.

⁸ *Barabás J.–Gilyén N.*, 1987. 115–117.

⁹ *Zentai T.*, 1997. 175–178.

¹⁰ *Zentai T.*, 1997. 175–178.

¹¹ *Barabás J.–Gilyén N.*, 1987. 115–117.

¹² *Istvánfi Gy.*, 1997. 172–177.

¹³ *Zentai T.*, 1997. 175–178.

¹⁴ I. m.

zárta el a boronaházakon kialakított nyílásokat.¹⁵ Ezeket váltják fel, főként nyárra, az üveglakok elődjéi, a fakeretre feszített áttetsző anyagok: a marhaböndő,¹⁶ a disznóhólyag,¹⁷ az olajos pergamen (lantorna), amelyeket kezdetben a falba rögzítettek. Ám a régészeti kutatások – Sarvaly¹⁸ – során találtak ablakfordítót, riglit is olyan helyiséghez kapcsolódóan, amelyet kályhával fűtöttek, s ebből a kutatók arra következtettek, hogy ez marhaböndővel bevont kétszárnyú, nyitható ablak lehetett, melynek elsődleges funkciója nem a füstelvezetés volt. A Székelyföldön¹⁹ például a nagy nyári melegben faragott, áttört fa-ablakraácsokat tettek fel az ablaklyukakra az állatok házba jutása ellen.²⁰

A 17–18. században az ablakok mérete növekedett, szerkezetük korszerűsödött,²¹ Az említett áttetsző anyagokat vidékenként cseréli fel az üveg a 18. században.²² Az üvegtábla, a síküveg az észak-magyarországi üveghutákban készült, elterjedésük²³ a 18. századtól²⁴ a vándoriparosoknak, kereskedőknek (ablakos-tótoknak) köszönhető.²⁵ Ezeket az üvegtáblákat, amelyek kb. 12 cm magasak voltak, szilárdan beépítették a vályogfalba²⁶ és az is előfordult, hogy tétre sárral betapasztották.²⁷ A század eleji telkesjobbágyok egy helyiséges lakóteréről írt Bél Mátyás: „a magyarok megelégednek sötét házakkal”, annak ellenére, hogy beszámol az említett egy helyiség egyetlen ablakáról.²⁸ Ugyanakkor van, aki a telkesjobbágyok lakószobájának két ablakáról ad számot.²⁹ „Az ablakok nagyobbítását egyes adatok szerint viszont a késői feudalizmus korában gátolta a társadalmi konvenció, sőt néha földesúri rendeletek... A nagyobb ablak ugyanis a magasabb státusz kifejezője volt”, még a 18. század második felében is.³⁰

Mivel az üveg drága volt, az ablakok nagysága a tulajdonos vagyoni és a társadalmi állapotától függött,³¹ az ablak újfent a rang kifejezőeszközeként mutatkozik meg az 1860-as évektől.³² Az ablakok számának növekedése egy házon és az ablak fejlődése – gondolok itt: nagyságára, szerkezetére – párhuzamosan történt: a kisebbek száma egyre több lett, közben a fejlettebbek fokozatosan felcserélték azokat. A kisablakok előlől az udvari hosszú falra, hátra, esetleg a melléképületekre kerültek. A ház lakóinak anyagi helyzetétől függően először az utcára néző, majd a ház oldalfalán egyre hátrébb elhelyezkedő ablakokat cserélték le fokozatosan fejlettebbre. Egy ház „élettartama” alatt körülbelül kétszer vagy háromszor cseréltek ablakot,³³ a tüzelőberendezés után a házon ez volt a legváltozóbb rész.³⁴

¹⁵ Sabján T., 2001. 398.

¹⁶ Barabás J.–Gilyén N., 1987. 115–117.

¹⁷ Istvánfi Gy., 1997. 172–177.

¹⁸ Sabján T., 2001. 408.

¹⁹ Füzes E., 1977. 19–21.

²⁰ Magyarország Néprajza I. 169–170.

²¹ Istvánfi Gy., 1997. 172–177.

²² Zentai T., 1997. 175–178.

²³ Istvánfi Gy., 1997. 172–177.

²⁴ Barabás J.–Gilyén N., 1987. 115–117.

²⁵ Istvánfi Gy., 1997. 172–177.

²⁶ Tóth J., 1961. 45–50. – veszprémi kutatások adata.

²⁷ Magyarország Néprajza I. 169–170.

²⁸ Hadik B., 1926. 34–35.

²⁹ Tóth J., 1961. 45–50. – 1730-as adat.

³⁰ Barabás J.–Gilyén N., 1987. 115–117.

³¹ Istvánfi Gy., 1997. 172–177.

³² Filep A., 1997. 17–19.

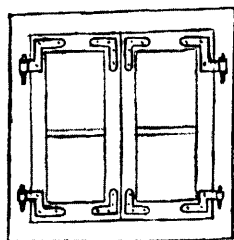
³³ Dám L.–D. Rác M., 1986. 37–40.

³⁴ Barabás J.–Gilyén N., 1987. 115–117.

A 18. század közepén elterjedt a 4 szemes, nyithatatlan ablak, majd egészen a 19. század közepéig a kicsi ablakok voltak jellemzőek (50 cm x 60 cm).³⁵ Minél kisebb egy ablak, annál régebbi, tehát méret és kor fordított arányban áll egymással.³⁶

A nyithatatlan ablak rossz levegőjű házakat, betegséget eredményezett. Ennek felismerése után, a 18. század végétől beszélhetünk olyan esetekről, amikor a helyhatóságok elrendelték a nyitható ablakok készítését.³⁷ A Jászkun kerületekben például 1802-ben nagyrészt a katonák elhelyezése miatt írták elő a 45x60 cm-es, nyitható ablakokat, és ha ez nem történt meg, akkor elrendelték, hogy a nyithatatlan ablakok „betöressenek”.³⁸ 1831-ben Békéscsabán megtiltják az asztalosoknak, hogy szárnyatlan ablakokat készítsenek; 1893-ban a kolerajárvány után Észak-Magyarországon,³⁹ majd Hajdú megyében írják elő a 63x95 cm-es nyitható ablakokat⁴⁰. A nyitható ablak a 19. század elejétől fokozatosan váltja fel⁴¹ – előbb a módosabbaknál, majd szélesebb körben⁴² – a nyithatatlan ablaktáblákat.

Egyes vidékeken, ahol kőbányák voltak – Eger, Buda, Tokaj-Hegyalja környékén⁴³ – a 18–19. században⁴⁴ kőkeretes ablakok terjedtek el.⁴⁵ A 19. század fordulóján megjelentek az asztalostechnikával készült ablakok,⁴⁶ amelyek a század közepétől igényesebb asztalosszerkezetek.⁴⁷ A régi stílusú házakat az új stílusúak váltják fel, változik alapanyaguk, méretük, fedésük, és „több és nagyobb ablak” kerül rájuk.⁴⁸



1. rajz

A kétszárnyú ablakokat megelőzte egy fejletlenebb egyszárnyú, ami azonban nem vált általánossá.⁴⁹ Az üvegszemes ablak első formája: kifelé nyíló, egyrétegű, kétszárnyú, szárnyanként 2–2 szemmel (1. rajz). A szárnyak üvegtábláit az üvegosztóléc választotta el, az ablak tokja egyszerű gerébtok volt, oldalaránya négyzetes. Jellemző volt még rá a rézsús, szélesedő ablakkáva, így a fény könnyebben jutott be a házba. A belső ablakpárkányt, a káváat deszkával fedték, melynek neve: ablakkönyöklő. A ház védelme érdekében az ablak elé – általában a tehetősebbek – beépíthettek kovácsoltvas rácsot is.⁵⁰ Ez az ablaktípus az ország különböző területein különböző időpontban jelent meg.

Van, ahol a 19. század második felében még jellemző az 50x50 cm-es, egyszerű ács tokos ablak.⁵¹ Somogyban, ahol 50x60 cm-es ablakok voltak, egy szófás szerint „A világosságot úgy köllött rajtuk behordani”.⁵²

³⁵ Zentai T., 1997. 175–178.

³⁶ Barabás J.–Gilyén N., 1979. 43–44.

³⁷ Istvánfi Gy., 1997. 172–177.

³⁸ l. m.

³⁹ Barabás J.–Gilyén N., 1987. 115–117.

⁴⁰ Istvánfi Gy., 1997. 172–177.

⁴¹ Barabás J.–Gilyén N., 1987. 115–117.

⁴² Istvánfi Gy., 1997. 172–177.

⁴³ Barabás J.–Gilyén N., 1987. 115–117.

⁴⁴ l. m.

⁴⁵ Istvánfi Gy., 1997. 172–177.

⁴⁶ Barabás J.–Gilyén N., 1987. 115–117.

⁴⁷ Zentai T., 1997. 175–178.

⁴⁸ Báth J., 1982. 16–42.1.

⁴⁹ Barabás J.–Gilyén N., 1987. 115–117.

⁵⁰ Istvánfi Gy., 1997. 172–177.

⁵¹ Dám L.–D. Rác M., 1986. 37–40.

⁵² Zentai T., 1997. 175–178.

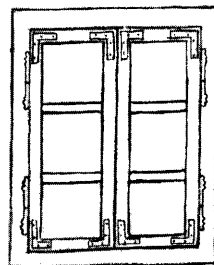
A 19. század elejétől megjelentek a tömör ablaktáblák is, amelyeket fa-, vas- és zsaluleveles ablakoknak neveztek. Az említett táblák közül a zsalugáter a 19. század közepétől „díszítő, rangot mutató funkciót is ellátott”.⁵³ A kezdetekben, a 20. század elején főként téli ablaktáblának⁵⁴ használták őket, de a védelmet is szolgálták a gazdagabb házaik.⁵⁵ A két világháború között a vagyonosabbak házaik terjedt el a zsalugáter⁵⁶, így a szakirodalom többsége a zsalut mint a faluképet jellemző elemet említi.⁵⁷

A 19. század második felének jellemző ablaka: kétrétegű,⁵⁸ pallótokos, 4 szemes, kifelé nyíló külső szárnyakkal,⁵⁹ amelynek kifelé nyíló külső szárnyai a homlokzat síkjára kerültek.⁶⁰ A szerkezetből adódóan a kétrétegű ablak és a pallótok együtt jelent meg. Ezt követi a 19. század utolsó évtizedeiben⁶¹ a 6 szemes, borított ácsbokos ablak, amely az országban csaknem mindenhol megjelenik.⁶² Jellemzői megegyeznek az előbb leírt négyeszemes ablak jellemzőivel (2. rajz). Egyes adatok szerint méretei lehetnek 50x70 vagy 60x80cm-esek.⁶³

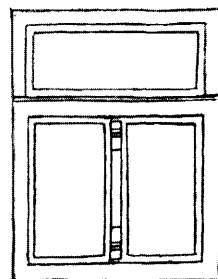
A 19–20. század fordulóján a tehetősebbek házaiknak ablakai kapcsolt gerébtokosok, befelé nyílóak, 1 m x 1, 5 m-esek, eklektikus jellegűek és faragott díszítésűek voltak.⁶⁴ Legjellemzőbbek a tokot három részre osztó, függőleges és vízszintes szárák, amelyeket alakjuk miatt T-osztásúnak neveznek (3. rajz). Kezdetlegesebb, szegényesebb formája az, amikor a külső szárnyak kifelé, a belsők befelé nyílnak, és a felső ablaktábla fix rögzítésű. Később a felső ablaktábla felfelé nyithatóvá válik, mivel a pántokat a szemöldökfához rögzítik.⁶⁵ Ezeket a rámkákat vaskampóval támasztották ki. Az olajfesték megjelenésekor az ablakkereteket, rámkákat barnára – ez volt a legjellemzőbb – zöldre, kékre mázolták.⁶⁶

A nagyobb ablakok kereteit és szárnyait faragással, esztergályozással díszítették.⁶⁷

A szegényesebbek házaik a 20. század első évtizedeiben is 35x40 cm-es vagy 50x50 cm-es kis ablakok voltak, majd a jobb módú paraszti házaiknak ablakai az I. világháború után 70–80x100–120 cm-esre nőttek, ezek a helyi asztalosok műhelyeiből kerültek ki.⁶⁸



2. rajz



3. rajz

⁵³ Páll I., 1987. 20.

⁵⁴ Barabás J.–Gilyén N., 1987. 115–117. – Békés megyei adat.

⁵⁵ Istvánfi Gy., 1997. 172–177.

⁵⁶ Dám L.–D. Rácz M., 1986. 37–40.

⁵⁷ Tóth J., 1961. 54. – adatok Tar, Gősa helységekből.

⁵⁸ Páll I., 1987. 20.

⁵⁹ Barabás J.–Gilyén N., 1987. 115–117.

⁶⁰ Istvánfi Gy., 1997. 172–177.

⁶¹ Dám L.–D. Rácz M., 1986. 37–40.

⁶² Barabás J.–Gilyén N., 1987. 115–117.

⁶³ Dám L.–D. Rácz M., 1986. 37–40.

⁶⁴ Barabás J.–Gilyén N., 1987. 115–117.

⁶⁵ Dám L.–D. Rácz M., 1986. 37–40.

⁶⁶ Istvánfi Gy., 1997. 172–177.

⁶⁷ Dám L.–D. Rácz M., 1986. 37–40.

⁶⁸ I. m.

Az 1950-es években jelennek meg majd válnak általánossá a gyárilag készült ablakok.⁶⁹ Tóth János szerint „Az egészségtelen kis szobaablakok retrográd hagyománya múltóban van. Helyébe a faluban idegen, nagy hármás-ablak lépett.”⁷⁰

2. Tok, ragasztó, ráma

Az ablak készítője lehet ács (faragómester), molnár, kádár vagy bognár, majd később az asztalos.⁷¹ Az ablaknyílásba kerülő rámat „ablaktügynek” hívták,⁷² ma toknak nevezik. A Magyar Néprajzi Lexikon meghatározása szerint: „ablaknyílásba beépített fagerenda vagy vastag deszkakeret”.⁷³ A 19. század második felétől négy típusa jellemző: ácsatok, pallótok, gerébtok, hevedertok.⁷⁴ „Alkotórészei: a küszöb, az álló darabok (~ mellék, ~ félfa, tok-álló stb.), a szemöldök és esetenként még a tokosztók.”⁷⁵

A ragasztót az ablaktügyhöz rögzítik, ezen járnak az ablak szárnyai.⁷⁶ A szimpla ablaknak egy ragasztója van, majd a téli ablaktábla megjelenésével kettő lesz belőle. A folyamat következő lépcsőfoka: a külső és belső ablakragasztó közti ablakközt „ablakbélettel meghéjalják”, tehát az ablakköz fabélelést kap. Ezt követi a fejlettebb forma, amely alapvetően a dupla ablakokhoz készült.

Az ablak ráamája is változott, mégpedig: 1. száma, 2. nagysága, 3. osztóléces felosztása, 4. nyílási iránya, 5. rögzítésének formája, 6. zárának típusa szerint. A szimpla ablaknak két ráamája, két szárnya van, s amikor dupla ablakká alakul, a ráamák száma is megkétszereződik. A T-osztású, dupla ablaknak hat ráamája van, egy síkban három: kettő alul – ezek oldalra, egy felül – amely felfelé vagy oldalra nyílik. Méretüket tekintve: minél régebbi, annál kisebb.⁷⁷ Az ablakráma, -tábla bordákkal (ablakosztó léccel) való felosztása már a 19. század elején, a négyszemes ablaknál megjelenik, amelynek egy szárnyán egy borda van. A 19. század utolsó évtizedeiben a hatszemes ablak egy szárnyát már két borda osztja. Más szempontból: minél kisebb volt a síküveg, annál olcsóbb volt, tehát nagysága társadalmi pozícióra is utalt. Ezt követően a T-osztású ablak alsó szárnyai is kaphattak egy-egy bordát, amelyek közül némelyik annak díszítését szolgálta. A ráamák nyílási iránya mutatja az ablak korát: ha régebbi, akkor a külső szárnyak kifelé nyílnak és a fal felületére kerülnek; ha fiatalabb, akkor szárnyai befelé nyílnak. A ráma rögzítését tekintve: ha kifelé nyílik, a pántok és a sarokmerevítő vasak is kívülre kerülnek. Az ablak zártípusai kezdetben a görbölők, rábillenők, kettős görbölők voltak, majd ezeket követték a kilincses záruk.

Az ablak ráamáinak száma a tokosztók megjelenésétől függött, mivel az az ablak alapterületét több részre osztja. A tokosztó típusai: vállazó (más néven válasz), középszár (más néven keresztfa) – az előbbi vízszintesen, az utóbbi függőlegesen osztja fel az ablakot; amelyekhez a szárnyak záródhatnak. Ha az ablaknak nincs vízszintes vállazója, akkor kétszárnyú (a „hármás ablak” megjelenéséig), amely szimpla ablak esetén kifelé nyílik, míg a dupla ablak esetén a két belső ablakszárny befelé és a két külső ablakszárny kifelé. Később a kisiparosok által készített és a gyári dupla ablakok külső és belső szárnyai

⁶⁹ Barabás J.–Gilyén N., 1987. 115–117.

⁷⁰ Tóth J., 1961. 213.; „ikerablak”.

⁷¹ Szemery T., 2003. 11.

⁷² Freckay J., 2001. 11–12.

⁷³ Filep A., 1977. 17–19.

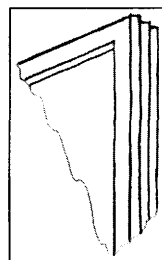
⁷⁴ Barabás J.–Gilyén N., 1979. 43–44.

⁷⁵ Szemery T., 2003. 11.

⁷⁶ Freckay J., 2001. 11–12.

⁷⁷ Barabás J.–Gilyén N., 1979. 43–44.

egy irányba, befelé nyíltak. A vízszintes vállazó általában az ablak magasságának mintegy kétharmadánál helyezkedik el, így felül egy külön ablaktábla alakul ki. Kezdetben a felső rész osztatlan, fixen rögzített volt, majd függőleges középszárat kapott, így felül is két ablakszárny alakult ki. Ezek az ablakszárnyak oldalirányba nyílnak, mindig arra, amerre az alsók. Előfordul, hogy nincs középszár és a két szárny egyike ütközőléccsel⁷⁸ egészül ki, amely a szárnyon túlré, s így közrefogja a másik szárnyat. A későbbi T-osztású ablakok ablakragasztóinak felső, vízszintes részéhez erősítették a pántokat, így az ablaktábla felfelé nyílt, s felnyitott állapotában alul támasztották ki vasrúddal. Később ezeket az ablaktáblákat oldalirányba, befelé lehetett kinyitni.



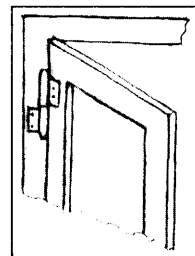
4. rajz

A T-osztású és az őket követő ablakoknál az aljgyalu megjelenése és használata, a lépcsős profil kialakítása jobb illeszkedést, szigetelést és záródást eredményezett (4. rajz).

3. Vasalások

Az egyszerű nyitó- és zárszerkezeteket szegkovácsok készítették vaslemezből.⁷⁹ Az ajtók, ablakok szárnyainak fordulását és zárását a fémből készült vasalások teszik lehetővé. A fordulásért a két részből álló pántok felelősek, amelyeket egy hengeres „pecsek” köt össze. Az egyik rész az ablakragasztóhoz, a másik a rámához van erősítve. Beszélhetünk csuklós pántokról, amelyek lehetnek egyenesek – két leffentyű plusz egy sarokpánt –, fordítottak és könyökösek – csak derékszögig való nyitást enged. Ezek mellett beszélhetünk forgós pántról – két leffentyű, két derékszögű szög és egy henger alakú forgó, amelyek közül az egyik leffentyű az ablakragasztóra, a másik a rámára van erősítve. A szögek végei a forgóba kerülnek.

Másik nagy csoport a forgó- és sarokpántok. Közülük ablakra két típus kerülhet: legegyszerűbb forma, amelynek egyik, négyzetes vaslemez részét a ragasztóhoz erősítik – ez kerül alulra –, másikat a rámához szögezik – ez utóbbi kerül felülre (5. rajz). Mindkettőnek van hengeres része: a ragasztóhoz erősítetté üreges, ebbe kerül a rámához rögzített elem tömör keskeny része. Fejlettebb típusú a vésett pánt. Szerkezete hasonló, de a négyzetes vaslemezeket belevésik a ragasztóba, illetve a rámába.⁸⁰



5. rajz

Az L alakú vaslemezek, amelyeket a rámák belső sarkára szegtek (6.a rajz), a rámák sarokmerevségét segítették elő. Ez továbbfejlődött Z alakúvá, amelynek egyik végéhez kapcsolódott a pánt⁸¹ (6.b rajz). Ezek az L és Z alakú lemezek sokszor az ablak díszjei is voltak.

4. Zárak

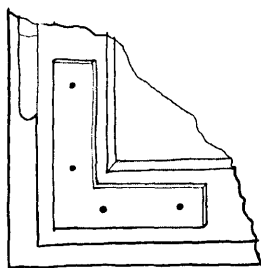
Az ablakok kezdetleges zárszerkezetei: görbölők, billenők; ezek készülhetnek vasból és rézből is. A görbölők esetén beszélhetünk egyszerűbb változatról (= fürgöl, horgoló), amely s-alakú. Kezdetben a rámához, majd a ragasztóhoz erősítették, úgy, hogy a felerősítés körül forgatható legyen, ráforgatható a keresztfára illetve a rámára (7.a rajz).

⁷⁸ Frecskay J., 2001. 11–12.

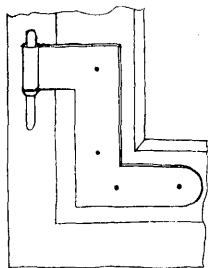
⁷⁹ Istvánfi Gy., 1997. 172–177.

⁸⁰ Frecskay J., 2001. 255–257.

⁸¹ Istvánfi Gy., 1997. 172–177.

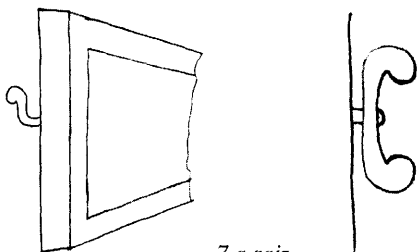


6.a rajz

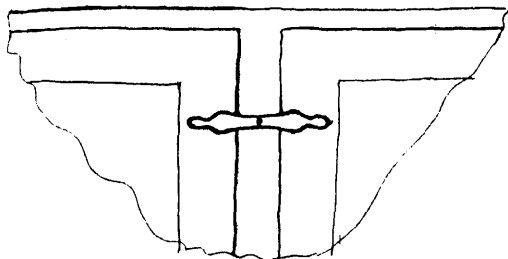


6.b rajz

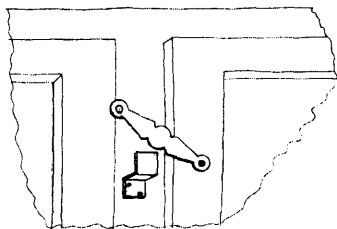
A görbülő fejlettebb változata a kettős- vagy forgattyús-görbülő⁸², („kétszárnyú fordítózár”,⁸³) amelyet az íves darab közepénél a középszárra erősítenek. Így két mozgatható szárat kapunk, amely mindkét ráámát fogja (7.b rajz). A billenő hasonló, mint a kettős-görbülő, esetenként díszesebb. Ennek egyik vége van felerősítve az egyik ráámára, így másik vége ráforgatható a másik ráámára. Azért, hogy ne forduljon tovább, a középszárra ütközőt szereltek⁸⁴ (7.c rajz). Fejlettebb esetekben az ilyen zárnál egy vasdarab, „csuszkó” (= nyereg) található a ráfordítás helyén, hogy védje a ráámát a kopástól.



7.a rajz



7.b rajz



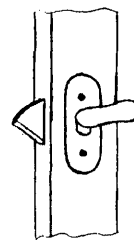
7.c rajz

⁸² Freckay J., 2001. 255–257.

⁸³ Istvánfi Gy., 1997. 172–177.

⁸⁴ Freckay J., 2001. 11–12.

Főként az ajtók, de az ablakok zárásánál is megjelentek a reteszek. A szabad retesz, amely fémlemezéből készült és a fa felületére kerülve az ablak síkjával párhuzamos síkban jár, három részből áll: L alakú retesz – a rövidebb a fogásra, a hosszabb a zárásra szolgáló szár, illetve két U alakú rész – a ráján lévő a reteszt fogja, a ragasztón lévőbe pedig zárás-kor a retesz vége, a reteszfő csúszik. Az ojtott retesznek csak a fogóval ellátott vége látható, a többi a rájába és a ragasztóba van mélyítve. Frecskay János két fejlettebb reteszt is leír: A váltvajáró retesz „egy ket-tős csukású retesz... az egyik része egy irány felé, a másik egyidejűleg másik irányban halad. A görbőlő, vagy kallantyú fordítására ugyanis egy kis fogaskerék, a hajtókerék, két fogasrúdba fogódnak, melyek közül egyik alul, másik fölül csukódik, míg középen a csukást a bebillenő végzi. Hajtókerék és fogasrúd helyett gyakran korongot alkalmaznak.” A fürgettyús retesznél „a kallantyú egy függőleges kerekvasból való rúdra van erősítve, mely saját tengelye körül forog és csukáskor a rajta lévő kampószerű csukókkal alul-fölül vésetekbe ereszkedik.”⁸⁵



8. rajz

A kilincs helyben zár, egy kis kallantyút mozgat, amely a ragasztóban kialakított résbe hatol (8. rajz). A később megjelenő T-kilincs már a rájában lévő vasrudat mozgatja, amely alulra és felülre is zárhat.

5. Az ablak elhelyezkedése

Kezdetben egy ablak volt a ház utcai rövid homlokzatán, a belső sarokhoz közel. A második ablak, amely szintén az első szobához tartozott és az udvarra nézett, az ott lévő gazdasági épületek és állatok szemmel tartására szolgált. Ilyen esetben az ablakok sarkos elhelyezkedéséről beszélhetünk. A Kisalföld fűrészfogas jellegűen beépített településein az udvari homlokzat ablakát közel helyezték el az utcához, hogy azt is lássák, ott mi történik. Az L alakú lakóházak utcával párhuzamos szobáin is sarkos elrendezésűek voltak az ablakok, de egy-egy kisebb ablak az udvarra néző falba is került.⁸⁶ Több ablak megjelenésekor általánossá vált, hogy közülük kettő az utcafrontra nézett,⁸⁷ s ez később „a falusi épületek általános jellemzőjévé vált”.⁸⁸

A konyhák, pitvarok a 19. század végéig nem kaptak ablakot. A konyhai ablak a tehetősebb parasztnál is csak a két világháború között válik általánossá: az ajtó mellé vagy a hátsó falra egy keskeny, egyszárnyú ablak került. A kamra kicsi szellőzőnyílását⁸⁹ ezek után cserélték fel ablakra, amely mindig az udvarra nézett. Ha az épülethez úgynevezett utóház (hátsószoba) tartozott, akkor a ház végéről a két ablak az udvarra került.⁹⁰ A klasszikus barokk és a klasszicizmus hatására a házak főhomlokzatán a 19–20. században terjedt el a három nagyméretű ablak, melyek közül az egyik ablak nagyságú vakolatmező is lehetett.⁹¹ A harmadik ablak vagy vakolatmező általában a tornác utcai végét zárta le,⁹² talán díszként, talán a jobb mód kifejezőjeként, talán egyszerűen a tornác

⁸⁵ Frecskay J., 2001. 255–257.

⁸⁶ Filep A., 1977. 17–19.

⁸⁷ Zentai T., 1997. 175–178.

⁸⁸ Istvánfi Gy., 1997. 172–177.

⁸⁹ Zentai T., 1997. 175–178.

⁹⁰ Dám L.–D. Rácz M., 1986. 37–40.

⁹¹ Tóth J., 1961. 54., 91–210. – A szerző a három ablak megjelenését hol klasszikus barokk, hol klasz-szicista hatásnak véli.

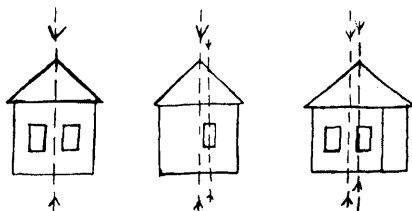
⁹² Istvánfi Gy., 1997. 172–177.

takarásaként. A hármat a négyablakos homlokzat követte a tehetősebbek házában, amely két elől lévő szobára utalt. A 20. század egyik korszerű megoldása – amely nem vált általánossá – a bejárati ajtó két oldalán megjelenő keskeny ablak.⁹³

Az ablakok elhelyezkedésének fejlődése nagyon sok esetben függ⁹⁴ a tájegység jellegzetes épületeinek alapanyag-felhasználásától, az épület alaprajzának fejlődésétől, néhány esetben a háznak a település-szerkezetben elfoglalt helyétől és a porta rendjétől, az ott lévő épületek elhelyezkedésétől.

6. Homlokzatok rendszere

Harkai Imre részletesen jellemzi az oromzat, a homlokzat és a nyílászárók rendeződését, és a kialakult típusokat vizsgálja. Rendszerét három alapelemre építi: a szimmetriára, a „rend nélküli szimmetriára” és az aszimmetriára. A szimmetrikus elejű ház oromzati, homlokzati szimmetriatengelye és a nyílászárók közti tengely egybe esik (9.a rajz). Az aszimmetrikus elejű háznál ezek a tengelyek nem esnek egybe, és az ablak a homlokzaton sem helyezkedik el szimmetrikusan (9.b rajz). A „rend nélküli szimmetriával” rendelkező házak esetén maga az oromzat és a rajta lévő nyílások szimmetrikusan vannak elhelyezve, ugyanúgy, mint a homlokzaton elhelyezkedő nyílások, de az oromzat és a homlokzat szimmetriatengelye nem esik egybe (9.c rajz).



9.a-c rajz

Ezek mellett az alapvető háztípusok mellett egy-egy táj és korszak jellegzetes épületei is megjelennek a rendszerben, például amikor az utcára néző homlokzaton három, négy ablak is helyet kap, vagy amikor az alápincézett háznál az alsó oromzati szint megjelenik... Külön figyelmet fordít azokra az esetekre, amikor az oromzat és a homlokzat egy síkban van, illetve amikor eltolódik.⁹⁵

FILKEHÁZA

1. Rövid bemutatás

Filkeháza Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi sarkában, a magyar szlovák határ közelében található,⁹⁶ a Felső-Hegyköz elnevezésű kistáj szerves része.⁹⁷ Szomszédos falvai – Kishuta, Nagyhuta, Vágáshuta – híresek üveggyártásról, az üveggyártásról és a vándoriparosságról. A 17. században fellendült az állattartás és a gazdaság. A század végén azonban a Hegyköz magyar lakossága délre vándorolt, a török alól felszabaduló

⁹³ Istvánfi Gy., 1997. 172–177.

⁹⁴ Dám L.–D. Rácz M., 1986. 37–40.

⁹⁵ Harkai I., 1995. 80–82. – Vizsgálódása „szigorúan a századfordulóhoz kötődik”.

⁹⁶ Kasza S., 1998. 183.

⁹⁷ Petercsák T., 2001. 7.

területekre, így a következő századot katasztrofális vagyoni és lakossági pusztulás jellemezte. A Rákóczi-szabadságharc, majd a pestisjárvány miatt az 1720-as években lakatlanná válik a falu. Az újratelepülés alkalmával a magyarok mellett ruszinok és szlovákok kezdtek itt új életet. A 18. század második felére vegyes etnikai kép alakult ki. A 19. század közepéig a falu fejlődött, a lakosság száma növekedett, elérte a 331 főt. A 20. század első felére – az amerikai kivándorlások és az első világháború viszontagságai miatt – a lakosság lecsökkent.⁹⁸

1978-ban 42 lakást számoltak Filkeházán, a lakosság száma 120 fő körül mozgott. A lakások több mint fele 1 szobás épület, a maradék két lakószobával rendelkezett.⁹⁹ 2004-es kutatásaim során a parókia és a polgármesteri hivatal kivételével 41 lakóépületről tudok számot adni, illetve 2003-as kutatások alapján 101 főről (utóbbit „Az európai kulturális örökség hídjai” szervezet adatbázisa tartalmazza). Természetesen az összehasonlítás csak a falu lakosságának számára utalhat, mivel az épületek nagy része kicserélődött.

Filkeháza soros utcás falu, házai a Bisó patak folyását követik. Ezekre merőlegesen helyezkednek el a szalagtelkek. A főutca mellett két jelentős része van: a Temetőköz és az Alsóhídtól induló kis utca, amelyet egykor Ulicának hívtak. A porták elrendezésére jellemző, hogy a hosszú lakóház előtt kiskert, veteményes van, mellette udvar, gazdasági épületek és a gyümölcsöskert kap helyet. A házak egykori felosztása: elsőház, pitvar, kamra, ól. Az 1950-es években a kamrák nagy részét szobává alakították át. A villanyt 1961-ben vezették be a településre. Az 1970-es években vendás kockaházak épültek a faluban, ezeket azonban nem vizsgáltam terepmunkám során.

Az épületek falazatának anyaga változó. A 19. század végén a fa- és kőfalú házak száma ugyanannyi volt, s mellettük megjelentek a sárfalú házak is, de számuk még sokáig elhanyagolható. Az 1910-es években a kőházak száma megnövekszik, a faházak száma pedig egyre kevesebb. A házak jellemző tetőszerkezete a kontyos tető volt, majd a kőépítkezés fellendülésekor a házak nyeregtetőt, oromzatot kaptak. A homlokzat díszítése az ablakok körüli vakolatdíszekből állt.¹⁰⁰

2. Régi ablakok a jelenben

A vizsgálatok során Filkeháza 43 lakóházából 17 épületet választottam ki, olyanokat, amelyekben nem gyári készítésű ablakok (is) találhatóak. A 17 kiválasztott épület 76 ablaka vált vizsgálatom tárgyává. A 76 ablak ismerete alapján 11 nagyobb csoportot lehetett elkülöníteni.

1. A legelterjedtebb típus az 19–20. század fordulóján megjelenő T-osztású ablak; 11 lakóépületen 42 ilyen ablakot találtam. Alul kettő, felül egy szárnya van, a szárnyakon belül többségében nincsenek osztások; dupla ablak, amelynek külső táblái kifelé vagy befelé nyílnak, a belső táblái természetesen mindig befelé. A felső ablaktábla nyitási irányának két típusa van: a külső tábla kifelé nyílik és felfelé¹⁰¹ (ezt egy ház ablakai reprezentálják), illetve befelé, balról jobb oldalra lehet nyitni (erre 7 épület 24 ablaka a példa¹⁰²). Egy esetben az alsó ablaktáblák különböznek a nagy többségtől, mivel három

⁹⁸ *Petercsák T.*, 2001. 11–31.

⁹⁹ *Petercsák T.*, 2001. 40–48.

¹⁰⁰ I. m.

¹⁰¹ Rózsa F., 26.

¹⁰² Rózsa F., 16., 34., 37., 51., 56.b, 59.

részre vannak felosztva.¹⁰³ Ez az osztóléces megoldás már a díszítés egyik módjának felel meg.

2. A következő leggyakoribb típus az a kétszárnyú, hatszemes (szárnyanként két bordás), dupla ablak, amely a 19. század utolsó évtizedeiben terjedt el. 3 ház¹⁰⁴ összesen 7 ilyen ablakot találtam. Ezek külső szárnyai kifelé, belső szárnyai befelé nyílnak. Közülük az egyik ház nyaralóként funkcionál, így csak kívülről vizsgálhattam meg az ablakait, amelyeknek belső szárnyai hiányoznak.¹⁰⁵

3. A következő típus nyomára – melyet 2 lakóépület 7 ablaka reprezentál – nem akadtam a szakirodalomban.¹⁰⁶ Feltételezéseim szerint ez a típus a T-osztású ablak elődje. Négy osztatlan szárnyú, dupla ablakról van szó, amelynek alul két nagyobb, felül két kisebb szárnya van. A nagyobb szárnyak magassága az ablak magasságának kétharmadát, így a kisebb szárnyak az egyharmadát teszik ki. A külső szárnyak kifelé, míg a belső szárnyak befelé nyílnak.

4. A következő csoport ablakai osztatlan, kétszárnyú, dupla ablakok, amelyekkel a szakirodalomban szintén nem találkoztam. 3 ház 5 ilyen ablaka képviseli ezt a típust. Közülük 2 épület ilyen ablakainak külső szárnyai kifelé, belső szárnyai befelé nyílnak.¹⁰⁷ A harmadik épület ablakának szárnyai befelé nyílnak.¹⁰⁸ Ez utóbbiról biztosan tudjuk, hogy egy T-osztású ablakból lett levágva, míg egy másik¹⁰⁹ esetén csak gyanítható.

5. 1 lakóház¹¹⁰ 5 négyszárnyú, dupla ablakkal épült. Szárnyai befelé nyílnak, s készítményi technikáján látszik, hogy sem a T-osztású ablakok elődjei, sem a négyszárnyú ablakok elődjei közé nem sorolható; tehát azzal egy időben, vagy utána jelent meg.

6. Csak egyes területeken terjedt el a 20. században a bejárati ajtó két oldalán megjelenő ablak. Az ilyen filkeházi ablakokat fél-ablaknak neveztem el, mivel egy szárny esetén keskeny, hosszú szárnyról van szó, két szárny esetén pedig a kisebbik a nagyobb szárny fölött található. 2 épületen összesen 4 darab ilyen típusú ablakot találtam. Ezek duplaszárnyú ajtót fognak közre, amelyek közül a jobb oldali ablakok jobbra, a bal oldali ablakok balra nyílnak, így alkotva összhangot az ajtóval. Az egyik épület¹¹¹ kétszárnyú, dupla ablakainak felső szárnyai fele akkorák, mint az alsók, utóbbiak egy-egy osztóléccel két részre vannak osztva. Külső szárnyai kifelé, belső szárnyai befelé nyithatóak. Ezek a T-osztású ablakok mellett jelennek meg, s díszítésüket, szerkezetüket tekintve összhangban állnak azokkal, tehát ugyanaz a mester ugyanakkor készíthette őket. A másik ház¹¹² ablakai szimplák, egyszárnyúak, befelé nyílnak és középen őket is kettéosztja egy osztóléc. Ezek a szimpla ablakok a négyszárnyúak mellett jelennek meg, de nem mutatnak hasonlóságot velük.

7. Osztatlan, ötszárnyú, dupla nagy ablak a következő típus, amelynek szárnyai befelé nyílnak. 3 épületen¹¹³ összesen 4 ilyen találtam a T-osztású ablakok társaságában. Nagysága, szerkezete nem a régi típusú ablakokra utal, mégis vannak olyan jellemzői, amelyek koráról árulkodnak. Ilyen a megjelenésének helye, a díszítése, a szerkezeti

¹⁰³ Rózsa F., 56.b

¹⁰⁴ Rózsa F., 45., 56.a, 57.

¹⁰⁵ Rózsa F., 56.a

¹⁰⁶ Rózsa F., 36., 39.

¹⁰⁷ Rózsa F., 37., 49.

¹⁰⁸ Rózsa F., 56.b

¹⁰⁹ Rózsa F., 37.

¹¹⁰ Rózsa F., 6.

¹¹¹ Rózsa F., 26.

¹¹² Rózsa F., 39.

¹¹³ Rózsa F., 16., 34., 59.

elemek egyes részei. Ezek az ablakok a T-osztású ablakok megjelenésével egy időben, azonos díszítéssel, azonos technikával készültek, vagyis a 19. század utolsó évtizedeiben.

8. Fejlettebb változatnak számít az a háromszárnyú, dupla ablak, amelynek szárnyai egymás mellett, párhuzamosan, függőlegesen helyezkednek el, háromszemesek és befelé nyílnak. 2 ilyen 2 különböző házon¹¹⁴ találtam. Jelentős különbségeiket méretükben és a szárnyak osztóléceinek elhelyezkedésében lehet felfedezni. Az egyik ablak osztólécei felül és alul kisebb méretű üvegtáblákat választanak el, mint középen¹¹⁵, míg a másik ablak osztólécei a szárnyat három egyenlő részre osztják.¹¹⁶

9. A legrégebbi típusa az az egy darab egyszárnyú, négyszemes (négybordás), dupla ablak, amelynek külső táblája kifelé, belső táblája befelé nyílik.¹¹⁷

10. Egyetlen példa van kétszárnyú, hatszemes, szimpla, befelé nyíló ablakra.¹¹⁸

11. Kivételt képez egy nagy kétszárnyú, összesen 12 szemes, szimpla, kétszárnyú, befelé nyíló ablak, amelyre egy lakóépülethez csatlakozó műhelyen (az asztalos műhelyén) találtam.¹¹⁹ Kis szemei régi típusra utalnak.

Ha az általános fejlődés menetét tekintjük alapként, akkor fenn kellett volna maradniuk – de nem maradt fenn – olyan kétszárnyú, négyszemes ablakoknak, amelyek duplák, külső szárnyaik kifelé, belső szárnyaik befelé nyílnak. Régi fotók tanúskodnak ilyen jellegzetes ablakokról, de ezek mára már eltűntek.¹²⁰

A legrégebbi típusok feltehetőleg a négyszemes, a szimpla hatszemes ablakok, amelyekből egy-egy darab maradt fenn. Arányait tekintve a T-osztású ablak a leggyakoribb, amely a 19–20. század fordulóján terjedt el. Ez az ablaktípus még nagy teret kap az 1950-es évekig, de az ezt követő háromszárnyú, fejlettebb ablaktípusok terjedése már nem bontakozhat ki, mivel az '50-es évektől megjelennek a gyári „hármás”¹²¹ ablakok.

3. Tokosztók és ütközőlécek

A 75 vizsgált ablak 11 csoportját a vállazó, a középszár, az ütközőléc és a lépcsős profil alapján tekintem végig, különös tekintettel az összefüggésekre.

Előfordult néhány ablaknál, szerkezetéből adódóan, hogy se osztóléce, se ütközőléc nincs. Erre példa a négyszemes ablak,¹²² az egyszárnyú fél-ablak.¹²³ Szerkezetük alatt azt értem, hogy egyszárnyúak, így a szárnyak a ragasztóhoz záródnak és maga a ráma képezi az ütközőlécet.

Ha egy ablaknak van ütközőléc, akkor nincs keresztfája és fordítva; de egy ablak szerkezeten belül előfordulhat, ugyanúgy, mint ahogy megjelenik a keresztfa, az ütközőléc mellett a vállazó.

¹¹⁴ Rózsa F., 45., 56.b

¹¹⁵ Rózsa F., 45.

¹¹⁶ Rózsa F., 56.b

¹¹⁷ Rózsa F., 20. – Tudomásom szerint nyaralóként funkcionál a lakóház, így csak kívülről sikerült megvizsgálni az említett ablakot...

¹¹⁸ Rózsa F., 45.

¹¹⁹ Rózsa F., 56.b

¹²⁰ Herman Ottó Múzeum Adattára NÉA 738 két 1959-es lakóház.

¹²¹ Tóth J., 1961. 213.

¹²² Rózsa F., 20.

¹²³ Rózsa F., 39.

1. keresztfa

Csak *keresztfás* ablakra egyetlen ablaktípust tudok példának felhozni: a hatszemes ablakot¹²⁴ (2. kép).

2. ütközőléc

Csak *ütközőléce* van a kétszárnyú ablakoknak¹²⁵ és a tizenkét szemes ablaknak.¹²⁶

3. keresztfa + lépcsős profil

A fejlettebb ablakoknál megjelenik a *keresztfa* mellett a *lépcsős profil*. Ilyen az a háromszárnyú ablak,¹²⁷ amelynek minden szárnya a lépcsős profil segítségével a keresztfához záródik.

4. keresztfa + ütközőléc

A *keresztfa* mellett egy ablakszerkezet különböző helyein megjelenhet az *ütközőléc* is. Az egyik háromszárnyú ablak¹²⁸ három szárnya közül egyik a keresztfához záródik, a másik kettő ütközőléccel egymáshoz.

Az eddig említett párosításokból kimaradt a vállazó, amely megjelenhet egyedül, keresztfával, ütközőléccel és a lépcsős profillal együtt is.

5. vállazó

Csak *vállazója* van a fél-ablaknak,¹²⁹ amely a két szárnyat egyharmad-kétharmad arányban választja el.

6. keresztfa + vállazó

Keresztfa és *vállazó* jelenik meg az egyik négyszárnyú ablakon,¹³⁰ amelyet kétharmad részénél a vállazó választ el, illetve az alsó szárnyak és a felső szárnyak lécvázás rámai is egy-egy keresztfához záródnak. Megjelenik még ez a társítás a T-osztású ablakok legkorábbi, lécvázás példányánál¹³¹ is, ahol egyharmad-kétharmad arányban oszt a vállazó, és az alsó két ráma a keresztfához záródik.

7. keresztfa + vállazó + lépcsős profil

A *keresztfa* és *vállazó* mellett a fejlettebb ablakoknál megjelenik a *lépcsős profil*. Ilyen az ötszárnyú ablak,¹³² amelynek vállazója a felső két és az alsó három szárny között van. A felső szárnyak a közepén lévő keresztfához záródnak, az alsók közül egy az egyik keresztfához – amely ragasztó is egyben, mivel az egyik szárny pántjai oda vannak rögzítve –, míg a többi egymáshoz.

8. vállazó + keresztfa + ütközőléc

Régi ablaktípusnál lehet felfedezni a *vállazót*, a *keresztfát* és az *ütközőlécet* is egyben. Ilyen az egyik négyszárnyú, lécvázás ablak,¹³³ amelynek vállazója a felső két szárnyat választja el az alsó kettőtől. Felül keresztfa van, nincs ütközőléc; alul ütközőléc van, nincs keresztfa.

¹²⁴ Rózsa F., 45., 56.a, 57.

¹²⁵ Rózsa F., 37., 49., 56.b

¹²⁶ Rózsa F., 56.b

¹²⁷ Rózsa F., 56.b

¹²⁸ Rózsa F., 45.

¹²⁹ Rózsa F., 26.

¹³⁰ Rózsa F., 39.

¹³¹ Rózsa F., 26.

¹³² Rózsa F., 16., 34., 59.

¹³³ Rózsa F., 36.

9. vállazó + ütközőléc + lépcsős profil

A vállazó, az ütközőléc és a lépcsős profil együtt jellemzi a T-osztású ablakokat¹³⁴ (a kivételről már volt szó), amelyeknek alsó két szárnya záródik egybe az ütközőlécek segítségével.

A keresztfa a kezdetleges és a fejlettebb ablakoknál is megjelenik: ilyen a hatszemes, a négyszárnyas ablak, illetve az ötszárnyú nagyablakok és a háromszárnyúak. Nem jelenik meg azonban a T-osztásúaknál, amelynek szárnyai befelé nyílnak, illetve a két-szárnyú ablakoknál. Ebből látszik, hogy a keresztfa nem köthető a fejlődés menetének egy szakaszához, hol megjelenik, hol eltűnik. Ennek egyik oka lehet a szerkezet stabilitásának biztosítása. Tehát ha szükséges volt, alkalmazták, de ha ki tudták küszöbölni, akkor elhagyták, egyszerűbb megoldást kerestek, vigyázva a drága alapanyagra, figyelve a fény könnyebb bejutására.

A vállazó hasonló tulajdonságokkal bír, az ablakot nagyobbíthaták vele, majd a szerkezet fejlődésével elhagyták. Erre példa a korábbi ötszárnyú, majd a későbbi, fejlettebb, háromszárnyú ablak, melyek nagysága közel azonos.

Mivel az ütközőléc és a keresztfa nagymértékben függ egymástól, megjelenésük is hasonló módon változik. Ha van ütközőléc, akkor nincs keresztfa és fordítva. Egy szárnyánál kizárt, hogy ütközőléc és keresztfa is legyen, de egy ablakszerkezeten belül előfordulhat. A régi típusú ablakoknál nem jellemző az ütközőléc, anélkül is frappánsan megoldották az ablak zárását, hiszen az ablakkeret vagy a tokosztók mellett maga a ráma képezte az ütközőléceket.

1. táblázat. A vállazó, a keresztfa, az ütközőléc és a lépcsős profil megjelenése a különböző ablaktípusoknál

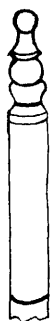
	ABLAK TÍPUSA	VÁLLAZÓ	KERESZTFA	ÜTKÖZŐLÉC	LÉPCSŐS PROFIL
1./a	T-osztású, lécvázás	X	X	–	–
1./b	T-osztású	X	–	X	X
2.	2 szárnyú, 6 szemes	–	X	–	–
3./a	4 szárnyú	X	X	X	–
3./b	4 szárnyú	X	X	–	–
4.	2 szárnyú	–	–	X	–
5.	új 4 szárnyú	X	–	X	X
6./a	fél-ablak, 1 szárnyú	–	X	–	–
6./b	fél-ablak, 2 szárnyú	X	–	–	–
7.	5 szárnyú	X	X	–	X
8.	3 szárnyú	–	X	X	–
9.	1 szárnyú, 4 szemes	–	–	–	–
10.	2 szárnyú, 6 szemes, szimpla	–	–	–	–
11.	2 szárnyú, 12 szemes	–	–	X	–

¹³⁴ Rózsa F., 6., 15., 16., 34., 36., 37., 56.b, 59., 51.

4. Vasalások

A rámát a ragasztóhoz pánttal rögzítik, ami a ráma fordulásaért is felelős. Három típust találtam a vizsgálható¹³⁵ ablakokon. A legrégebbi típusú a Z alakú, sarokmerevséget elősegítő vaslemez, amelynek egyik végét a rámához rögzítették, míg a másik végén hengeres részt alakítottak ki, s ebbe került a pánt ragasztóhoz erősített részének keskeny vége. Ezt követi a hosszú, keskeny vésett vaspánt, amelynek végei díszítettek. A harmadik típus az egyszerű, vésett vaspánt, amely rövidebb, mint az előző és díszítetlen.

Z alakú vaslemez pántot két esetben találtam: egy hatszemes ablaknál,¹³⁶ illetve egy négyszárnyas ablaknál¹³⁷, ahol egy szárnyat két ilyen pánt fogott. A hosszú, keskeny, vésett vaspánt már több helyen megjelenik: négyszemes, egyszárnyú,¹³⁸ egy hatszemes,¹³⁹ néhány T-osztású¹⁴⁰ illetve egy kétszárnyú ablakon¹⁴¹ (10. rajz).



10. rajz

A harmadik típusú néhány T-osztású¹⁴²; a 12 szemes¹⁴³, kétszárnyú; az ötszárnyú¹⁴⁴ és a háromszárnyú ablakokon¹⁴⁵ jelenik meg.

A sarok merevítésének céljából gyakori az L alakú lemez, amely önálló, nincs egybeépítve a pánttal. Ha Z alakú pántok találhatók az ablakon, a fennmaradó sarkokon – tehát szárnyanként kettőn – láthatunk L alakú vaslemezeket.¹⁴⁶ Más esetekben a szárny mind a négy sarkára kerültek ilyen merevítők: négyszemes, egyszárnyúra¹⁴⁷, hatszemesre¹⁴⁸, négyszárnyúakra¹⁴⁹ és T-osztásúakra¹⁵⁰ is. Azoknál a lécvázás szerkezetű ablakoknál, amelyeknek külső szárnya kifelé nyílik, kívülre kerülnek ezek a vaslemezek, oda, ahol a vaspántok is vannak.

A régi, egyszerű, lécvázás ablaktípusokon díszesebb pántokkal, sarokmerevítővel találkozhatunk. Az ablak egyszerűségét a díszítéssel akarták kompenzálni, amire a díszített pánt éppen megfelelő volt. A legdíszesebb pánt a Z alakú, sarokmerevítővel egybekötött pánt volt. Amikor egyszerűbb pántok jelennek meg, az ablakok máshol kapnak díszítést. Természetesen nem mindig díszítették az ablakokat, aminek legfőbb oka a szegénység volt.

¹³⁵ Amelyeket közelebbről is fel tudtam mérni.

¹³⁶ Rózsa F., 56.a

¹³⁷ Rózsa F., 39.

¹³⁸ Rózsa F., 20.

¹³⁹ Rózsa F., 45.

¹⁴⁰ Rózsa F., 56.b

¹⁴¹ Rózsa F., 37.

¹⁴² Rózsa F., 16.

¹⁴³ Rózsa F., 56.

¹⁴⁴ Rózsa F., 16.

¹⁴⁵ Rózsa F., 45., 56.b

¹⁴⁶ Rózsa F., 39.

¹⁴⁷ Rózsa F., 20.

¹⁴⁸ Rózsa F., 45.

¹⁴⁹ Rózsa F., 36., 39.

¹⁵⁰ Rózsa F., 16., 56.b

2. táblázat. Z alakú, vésett díszített és vésett díszítetlen vaspánt megjelenése az egyes ablaktípusoknál
(ahol nincs egyik típus sem feltüntetve, az az ablak nem volt megközelíthető)

	ABLAK TÍPUSA	Z ALAKÚ	DÍSZÍTETT VASPÁNT	VASPÁNT
1./a	<i>T-osztású, lécváz</i>	–	–	–
1./b	<i>T-osztású</i>	–	X	X
2.	<i>2 szárnyú, 6 szemes</i>	X	X	–
3.	<i>4 szárnyú</i>	X	–	–
4.	<i>2 szárnyú</i>	–	X	–
5.	<i>új 4 szárnyú</i>	–	–	–
6./a	<i>fél-ablak, 1 szárnyú</i>	–	–	–
6./b	<i>fél-ablak, 2 szárnyú</i>	–	–	–
7.	<i>5 szárnyú</i>	–	–	X
8.	<i>3 szárnyú</i>	–	–	X
9.	<i>1 szárnyú, 4 szemes</i>	–	X	–
10.	<i>2 szárnyú, 6 szemes, szimpla</i>	–	–	–
11.	<i>2 szárnyú, 12 szemes</i>	–	–	X

5. Zárak

A zárok vizsgálata sajnos nem terjedhetett ki az összes vizsgált ablakra, mivel sok épületbe nem lehetett bejutni, mivel lakatlan, lezárt volt. A 17 épületből 10-nek az ablakzáróit sikerült vizsgálni. Öt típust különítettem el: görbölő, rábillenő, retesz, T-kilincs, kilincs. A zárok szerinti csoportosítás:

1/a görbölő a ráhához erősítve

Görbölővel záródnak két hatszemes, dupla ablak külső táblái,¹⁵¹ egy négyszárnyas ablak¹⁵² külső szárnyai (felül szárnyanként eggyel, alul kettővel), illetve egy másik¹⁵³ felső, külső ablaktáblái.

Az egyik kétszárnyú ablakról elmondás alapján annyit tudunk, hogy táblái vas görbölőkkel záródnak.¹⁵⁴ Nem lehet pontosan tudni, hogy az a külső táblák ráháján található-e, amelyek a keresztfához záródnak, illetve a belső tábla esetén a keresztfához rögzítettek-e. De az eddig ismertett ablakszerkezetek és záraik alapján teljesen logikus, hogy csak az előbb leírt lehetőségek állnak fenn, más eshetőség elképzelhetetlen.

1/b görbölő a ragasztóhoz erősítve

A T-osztású ablakok felső ablaktáblájának zárására sokáig fennmarad a vas görbölő, amely a ragasztóhoz van rögzítve, és záráskor a ráhára kell fordítani.¹⁵⁵ A tehe-

¹⁵¹ Rózsa F., 45., 56. a

¹⁵² Rózsa F., 39.

¹⁵³ Rózsa F., 36.

¹⁵⁴ Rózsa F., 37.

¹⁵⁵ Rózsa F., 56.b, 16.

többek ablakain itt jelenik meg a ráma kopását megelőző, vaslemezből készült csuszkó, amit a leleményesebbek hajlított szöggel helyettesíthettek.¹⁵⁶

Az egyik szimpla, egyszárnyú, befelé nyíló fél-ablak¹⁵⁷ zárására a ragasztóhoz erősített két vas görbölő szolgál, amiket záráskor a ráma-ra kell fordítani.

A 12 szemes, kivételt képező ablak egy vas görbölővel és egy görbölőnek hajlított szöggel záródik,¹⁵⁸ amelyek szintén a ragasztóhoz vannak erősítve.

2. rábillenő

Az egyetlen szimpla, hatszemes ablakot¹⁵⁹ egy-egy rábillenő zárja alul és felül.

A két hatszemes, dupla ablak belső tábláit vas rábillenők zárják.¹⁶⁰ Az egyiknek ezek közül¹⁶¹ a belső táblái hiányoznak, de a rábillenők megvannak, láthatóak.

Egy négyszárnyas ablaknak¹⁶² volt meg minden része viszonylag jó állapotban. Külső tábláiról a görbölők kapcsán már esett szó, a belső szárnyakat azonban felül egy, alul két rábillenő zárja, hasonlóan a hatszemes ablakok belső tábláihoz. Egy másik négyszárnyú ablak¹⁶³ zárai hiányosak, de a felső, belső táblákról biztosan tudható, hogy rábillenővel záródnak.

3. retesz

Egy négyszárnyú ablakkal¹⁶⁴ kapcsolatosan került szóba a retesz, de ezek az ablakok már hiányosak. (A ház lakatlan, tetőzete nincs meg, az épület a természet erőire van hagyva, amelyek lassan „lebontják”). Az alsó ablaktáblák zára nem volt meg egészében, de az ablakragasztó alsó, belső, középső részén találtam egy vas reteszlemezt, amely valószínűleg egy egyszerű retesz záró-végét fogta közre. A ragasztón hagyott nyomok alapján valószínűsíthető, hogy a reteszen kívül más zár is volt az alsó ablaktáblákon, de formájukat, típusukat a megmaradt részekből kideríteni már nem lehetett.

4. T- kilincs

A T-osztású ablakok alsó ráma-in már T-kilincsel ellátott záratat találhatunk. Ezek a fejlődésről adnak számot, hiszen a ráma-ít úgy kell elkészíteni, hogy benne a T-kilincs által mozgatott vasrúd helyet kaphasson.¹⁶⁵ Egy ilyen típusú réz T-kilincs rúdja alul a vaslemezzel megerősített ragasztó vájatába, felül reteszlemezbe zár.¹⁶⁶ A rézzáratat csak a tehetősebbek engedhették meg maguknak, a tömegtermelés az alumíniumból készületeket terjesztette el.¹⁶⁷

A T-osztásúból levágot két szárnyú ablak¹⁶⁸ zárai T-kilincsek, hasonlóan a T-osztású ablakokéhoz.

A T-osztásúakkal egy időben megjelenő ötszárnyú nagyablakok egy épületen láthatók, alul-felül kilincses alumíniumzárakkal.¹⁶⁹

¹⁵⁶ Rózsa F., 56.b

¹⁵⁷ Rózsa F., 39.

¹⁵⁸ Rózsa F., 56.b

¹⁵⁹ Rózsa F., 45.

¹⁶⁰ Rózsa F., 45., 56.a

¹⁶¹ Rózsa F., 56.a

¹⁶² Rózsa F., 39.

¹⁶³ Rózsa F., 36.

¹⁶⁴ Rózsa F., 36.

¹⁶⁵ Rózsa F., 16., 34., 56.b

¹⁶⁶ Rózsa F., 56.b

¹⁶⁷ Rózsa F., 16., 34.

¹⁶⁸ Rózsa F., 56.b

¹⁶⁹ Rózsa F., 16., 34., 59.

A két darab háromszárnyú ablak zárjai különböző típusú kilincsek. Az egy keresztfás ablaknál,¹⁷⁰ ahol a két szárny egymáshoz záródik, T-kilincses zár van, ami rudat mozgat alulra és felülre a ragasztóba.

5. *kilincs*

A fejlettebb fél-ablak¹⁷¹ zárai is fejlettebbek. A felső szárnyat egy, az alsót két kilincs zárja.

A T-osztásúak felső része és a velük egy időben, egy épületen megjelent ötszárnyú nagyablakok felül egyszerű kilincses alumíniumzárakkal vannak ellátva.¹⁷²

A két háromszárnyú ablak kilincses zárjai különböző típusúak. Egy esetben az egyik szárny a keresztfához két kilincsel záródik, a másik két szárny ütközőléces és T-kilincses zárral zárják.¹⁷³ Másik esetben az összes ráma két keresztfához záródik. Ennek csak kilincsei vannak, szintén egy szárnyon kettő: egy alul, egy felül.¹⁷⁴

Lássuk, hogy egy ablakszerkezeten belül milyen zárok jelennek meg egymás mellett:

I. görbőlő + rábillenő

E két zártípus a dupla hatszemes¹⁷⁵ és az egyik négyszárnyú ablaknál¹⁷⁶ jelenik meg. Mindkét típusnál a külső szárnyakat görbőlővel, a belsőket rábillenővel zárták.

II. görbőlő + rábillenő + retesz

A hiányos zárákkal rendelkező négyszárnyú ablak:¹⁷⁷ felső, külső ablaktáblái görbőlővel; felső, belső táblái rábillenővel záródtak; az alsó ablaktáblák zármaradványai egyszerű reteszről tanúskodnak, mivel az ablakragasztó alsó, belső, középső részén egy vas reteszlemez található. Más zárok nyomai is láthatóak az alsó ablaktábla ragasztóján, de egykori pontos mivoltuk kikövetkeztethetetlen volt számomra.

III. görbőlő + T-kilincs

A T-osztású ablakoknál¹⁷⁸ figyelhető meg, hogy a felső ablaktáblák zárására egy ideig fennmaradt a görbőlő, míg az alsó két, ütközőléccel záruló szárny T-kilincses zárat kapott.

IV. T-kilincs + kilincs

Ez a párosítás szintén a T-osztású ablakoknál¹⁷⁹ jelenik meg, későbbi, fejlettebb típusként. Felül kilincs váltja fel a görbőlőt, alul marad a T-kilincses zár.

A régebbi, lécvázis rárajú ablakok: az egyszárnyú négyszemes, a hatszemes illetve a négyszárnyas ablakok. Jellegzetes zárai a görbőlők illetve a rábillenők. Az is megfigyelhető, hogy a kifelé nyíló rárajú ablakok esetén mindig a rárajúhoz vannak erősítve a keresztfához záródó görbőlők. A fejlettebb esetekben a befelé nyíló ablakok zárásakor a ragasztóhoz erősítik a görbőlőt. Később jelennek meg a T-kilincses zárok a T-osztású, az ötszárnyas, a háromszárnyas ablakokon.

¹⁷⁰ Rózsa F., 45.

¹⁷¹ Rózsa F., 26.

¹⁷² Rózsa F., 16., 34., 59.

¹⁷³ Rózsa F., 45.

¹⁷⁴ Rózsa F., 56.b

¹⁷⁵ Rózsa F., 45., 56.a

¹⁷⁶ Rózsa F., 39.

¹⁷⁷ Rózsa F., 36.

¹⁷⁸ Rózsa F., 16., 56.b

¹⁷⁹ Rózsa F., 51., 59.

3. táblázat. A görbölő, a rábillenő, a retesz, a T-kilincs és a kilincs megjelenése a különböző ablaktípusokon¹⁸⁰

	ABLAK TÍPUSA	GÖRBÖLŐ	RÁBILLENŐ	RETESZ	T-KILINCS	KILINCS
1.	<i>T-osztású</i>	X	–	–	X	X
2.	<i>2 szárnyú, 6 szemes</i>	X	X	–	–	–
3.	<i>4 szárnyú</i>	X	X	X	–	–
4.	<i>2 szárnyú</i>	X	–	–	X	–
5.	<i>új 4 szárnyú</i>	–	–	–	–	–
6.	<i>fél-ablak</i>	X	–	–	–	X
7.	<i>5 szárnyú</i>	–	–	–	X	X
8.	<i>3 szárnyú</i>	–	–	–	X	X
9.	<i>1 szárnyú, 4 szemes</i>	–	–	–	–	–
10.	<i>2 szárnyú, 6 szemes, szimpla</i>	–	X	–	–	–
11.	<i>2 szárnyú, 12 szemes</i>	X	–	–	–	–

6. Utcafronti homlokzatok rendszere

Az utcafronti ablakok tekintetében fontos elemezni a homlokzaton elhelyezkedő nyílászárókkal, a homlokzati fallal és a tető kontyával együtt alkotott rendszert. Az elemzés alapja az előzőekben már ismertetett Harkai Imre-féle, homlokzattípusokról alkotott rendszerezés.

Filkeháza összes vizsgált épületét (17) kontyos tető jellemzi, aminek következtében oromfalról nem beszélhetünk. A tető homlokzat felőli része – két esetet kivéve¹⁸¹ – túlnyúlik egy kicsit a homlokzat síkján, hogy védje a falat, a vakolatot a csapadéktól.¹⁸² Ezt a minimális eltolódást nem sorolom az eltolt oromzat- és homlokzatsík – illetve az eltolt konty- és homlokzatsík – által alkotott csoporthoz. Az említett kivételes két esetben azonban igen, mivel a homlokkal elé faoszlopos tornác kerül, ami miatt jobban eltolódnak ezek a síkok.

Az utóbb említett két kivételes esetben az épületek alaprajzát tekintve egysoros épületekről, hosszúházakról beszélhetünk. (A két épület közül az egyik¹⁸³ lakatlan, rossz állapotban van, ennek eredményeként a tetőzet már nincs meg, csak a fennmaradt mennyezetből következtethetünk.) Mind a két lakóház homlokzatának két-két nyílászárója szimmetrikusan van elhelyezve, de az oldaltornác miatt a homlokzat és a tetőzet szimmetriatengelye nem esik egybe. Tehát a „rend nélküli szimmetria”¹⁸⁴ csoportjába sorolhatjuk őket.

¹⁸⁰ Két esetben nem sikerült megtudni az ablakok zárának típusát: 1. Az egyik, feltehetőleg a legrégebbi ablak, amely dupla, négyszemes, egyszárnyú. (Az épületet nyaralóként használják és a tulajdonost nem sikerült elérni.) 2. A másik az a kétszárnyú ablak, amely nem T-osztású ablakból lett levágva. (Az épület lakatlan.)

¹⁸¹ Rózsa F., 26., 36.

¹⁸² Rózsa F., 6., 15., 16., 20., 34., 37., 39., 45., 49., 51., 56.a, 56.b, 59.

¹⁸³ Rózsa F., 36.

¹⁸⁴ Harkai I., 1995. 80–82.

A további összes vizsgált épületre jellemző, hogy a tető és homlokzat síkja egybe esik. Egyetlen hosszúház¹⁸⁵ esetén esik egybe a nyílászárók és tetőzet szimmetriatengelye, ami miatt azt a teljes szimmetria csoportjába sorolhatjuk. A vizsgált összes olyan lakóház – összesen három¹⁸⁶ –, amely nem hagyományos hosszú épület, szintén ebbe a csoportba sorolható.

A kiválasztott épületek hosszúházai között 5 olyan¹⁸⁷ van, amelynek ablakai a homlokzati falon szimmetrikusan vannak elhelyezve, illetve nincs oldaltornácuk, de a bejárati, udvar felőli homlokzatuk felett jobban túlnyúlik a tetőzet, mint a tűzfal felett. Így a tetőzet oromzati részének szimmetriatengelye és a homlokzat szimmetriatengelye nem esik egybe, így a „rend nélküli szimmetriáról”¹⁸⁸ beszélhetünk.

A következő típust olyan hosszúházak alkotják, amelyeknek oldaltornácuk van. A 17 vizsgált épület közül 5 ilyenről beszélhetünk¹⁸⁹. Mind az öt esetben a homlokzaton az ablakok szimmetrikusan vannak elhelyezve, de a tornác megjelenése miatt a homlokzat és nyílászárók alkotta szimmetriatengely nem esik egybe a tető oromzati részének szimmetriatengelyével. Ebben az esetben is „rend nélküli szimmetriáról”¹⁹⁰ beszélhetünk.

A vizsgált házak oromzatai tehát három típust képviselnek: 1. A tető oromzati részének síkja és a homlokzat síkja eltolódott, és a szimmetriatengelyeket tekintve „rend nélküli szimmetria”¹⁹¹ uralkodik. 2. A tető oromzati részének síkja és a homlokzat síkja egy síkba esik, és teljes szimmetria uralkodik. 3. A tető oromzati részének síkja és a homlokzat síkja egy síkba esik, és a szimmetriatengelyeket tekintve „rend nélküli szimmetria”¹⁹² uralkodik.

7. Udvari homlokzatok, szükségmegoldás

Az utcafronti homlokzatok mindig fontosabb szerepet kaptak, mint az udvari homlokzatok, mivel a homlokzat szépsége presztízskérdés volt, tulajdonosai a falu elvárásainak meg akartak felelni. Az udvarfront kialakításának egysége, a szép igénye azokon az épületeken láthatóak, amelyek nem lettek átalakítva. Az átalakítottak általában nem egységesek, mivel ahhoz több anyagi ráfordítás (és egységes szemlélet) kellett volna. Az átalakítás kényszere vitte rá az embereket, hogy a hátsó helyiségek ablakai lettek a jobbak, korszerűbbek, nem olyan rozogák, mint az épület fennmaradt régi ablakai. Filkeházán a kamrákból kialakított szobák mindig új ablakot kaptak. Nem az volt a jellemző, hogy az elsőt cserélték ki újabbra, mert arra nem volt pénz, hanem ahova kellett ablak, oda olyan jót vettek, amelyet megengedhettek maguknak.

Mindezeket figyelembe véve az udvari homlokzatok esetében három csoportot lehet elkülöníteni: 1. átalakítatlan, kamrás épületek¹⁹³ – a legtöbb esetben egységes ablakokról beszélhetünk, illetve előfordul, hogy a hátsó helyiségek nem kaptak ablakot, 2. átalakítatlan, kétszobás épületek¹⁹⁴ – egységes ablakok találhatóak az épületen, a hátsó szoba ablaka eredeti, hasonlóan a többihez, 3. kétszobásra átalakított, egykori kamrás

¹⁸⁵ Rózsa F., 57.

¹⁸⁶ Rózsa F., 6., 34., 56.a

¹⁸⁷ Rózsa F., 20., 39., 51., 56.a, 58.

¹⁸⁸ Harkai I., 1995. 80–82.

¹⁸⁹ Rózsa F., 15., 16., 45., 49., 59.,

¹⁹⁰ Harkai I., 1995. 80–82.

¹⁹¹ I. m.

¹⁹² I. m.

¹⁹³ Rózsa F. 15., 36., 39.

¹⁹⁴ Rózsa F. 16., 26., 59.

épületek¹⁹⁵ – az épület első részén az ablakok egységesek, de a hátsó helyiségek ablakai újabbak.

A fentiek világosan bizonyítják, hogy egy épület ablakainak kora, egysége, elhelyezkedése sok mindent elárul magáról az épületről, annak koráról, átalakításának körülményeiről stb.

Végezetül, az ablakok megfigyelése, kutatása talán nem annyira érdekes vagy látványos, mint a népi építészet más kutatott elemei, de az adatokkal, a levont következtetésekkel – éppen úgy, mint más elemek esetén – a múltat reprezentáló tárgyi emlékeket őrizzük meg. Mindez nem elhanyagolható mostanában, amikor a műanyag ablakok korában élünk. Azt már szinte természetesnek vesszük, hogy az új épületekbe a műanyag ablakokat építik be, hiszen olcsóbbak és a fűtés területén is gazdaságosabbak. Az azonban már elgondolkodtató, hogy ezen „előnyök” miatt a régi épületeken is megjelennek a hagyományos ablakok gyenge utánpótlásaként, hiszen a gyártók minden méretben, bármilyen felosztással, ál-osztólécekkel is el tudják azokat készíteni, s bár felületes ránézésre hasonlítanak a hagyományosokra, mégsem tudják teljes egészében pótolni azokat.

IRODALOM

Barabás Jenő–Gilyén Nándor

1979 Vezérfonal népi építészetünk kutatásához. 34–44. Budapest

1987 Magyar népi építészet. 115–117. Budapest

Bárth János

1982 Magyar népi építészet. 16–42. Budapest

Bátky Zsigmond

1930 A magyar ház eredetéhez. Néprajzi értesítő. XXXII. Budapest, 65–83. Építkezés. In: *Czakó Elemér* (szerk.): Magyarország Néprajza I. Budapest, 169–170.

Cs. Sebestyén Károly

1929 A magyar parasztház ablaka. Népünk és Nyelvünk. 1. Szeged

Dám László–D. Rácz Magdolna

1986 Lakóházak Dél-Gömörben. Debrecen, 37–40, 61.

Dám László

1992 Építkezés. Néprajz egyetemi hallgatóknak 13. Debrecen, 215–224.

Frecksay János

2001 Mesterségek szótára. Budapest, 11–12, 255–257.

Filep Antal

1977 „ablak” címszó In: *Ortutay Gyula* (főszerk.): Magyar Néprajzi Lexikon I. Budapest, 17–19.

Füzes Endre

1977 „ablakrács”, „ablaktábla” címszó In: *Ortutay Gyula* (főszerk.): Magyar Néprajzi Lexikon I. Budapest, 19–21.

Györffy István

1943 Magyar falu, magyar ház. Budapest, 137–145.

Hadik Béla

1926 A magyar ház ezelőtt kétszáz évvel. Néprajzi Értesítő XVIII. Budapest, 34–35.

¹⁹⁵ Rózsa F. 45., 49., 56.a, 57., 58.

- Harkai Imre*
1995 Házrendszerek és szerepük a magyar népi építészetben. Budapest, 80–82.
- Istvánfi Gyula*
1997 Az építészet története. Őskor. Népi építészet. Budapest, 172–180.
- Kasza Sándor* (főszerk.)
1998 Borsod-Abaúj-Zemplén megye kézikönyve II. kötet. Borsod-Abaúj-Zemplén megye községei. Budapest, 183.
- Páll István*
1987 Szabolcs megye népi építkezése a XIX. század közepén. A magyar népi építészeti archívum kiadványai 2. Szentendre, 20.
- Petercsák Tivadar*
2001 Filkeháza évszázadai és hagyományai. Filkeháza, 7.
- Sabján Tibor*
1998 Magyar népi építészet. In: *Farbaky Péter*: Magyarország építészetének története. Budapest, 235–246.
2001 Késő középkori lakóházak rekonstrukciói (sarvalyi példák) In: *Cseri Miklós–Tárnoki Judit* (szerk.): Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig. Szentendre, 398, 408.
- Szemerey Tamás*
2002 „ablak” címszó In: *Kőszeghy Róbert* (főszerk.): Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Budapest, 11.
- Tóth János*
1954 A magyar faluépítés esztétikai kérdései. Magyar Építőművészet III. Budapest, 205–210.
1961 Népi építészetünk hagyományai. Budapest, 12–14, 45–50, 54, 91–210, 213.
- Vargha László*
1964 Történeti stílusok a magyar népi építészetben. Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem Tudományos Közleményei X/5. Budapest, 151–175.
- Végh János* (szerk.)
1997 Művészeti szótár. Szekszárd
- Zentai Tünde*
1997 Ablakok In: *Balassa Iván* (főszerk.): Magyar Néprajz IV. Életmód. Budapest, 175–178.

THE EVOLUTION OF WINDOWS (WITH A CASE STUDY ON THE WINDOWS OF FILKEHÁZA)

Ethnographic studies have paid little attention to the origins and development of windows. Scholars of the Hungarian Conquest period mention various openings, which allowed smoke to escape and also served as a source of light. Research of later periods (12th–13th centuries) has come up with several theories on the origins of windows. Most scholars agree that the Hungarian word for window („*ablak*”) is of Slavic origin and that windows evolved from smoke holes, whose survival and subsequent development was the result of a general human desire for light and air. Between the 14th and the mid-20th century, we may note the following sequence: simple aperture, unglazed "window opening", which was stuffed with rags and hay in winter. This was later succeeded by thatching and wooden shutters; later, especially in summer, translucent materials, such as cow and pig bladder or oily vellum was stretched across a wooden frame. These materials

were replaced by glass in the 18th century. The four-light, inopenable window was supplanted by two-sash windows with two lights each, opening outward. In the last third of the 19th century, windows became larger and had three lights on each sash. Windows eventually became double-paned and the direction in which they opened too changed. Inward opening, large windows with a T division were followed by industrially made windows. Change and development can be noted in all elements of windows: adhesive types, frames, iron fittings, and locks. The number and position of windows on houses too changed.

I studied seventy-six windows of seventeen domestic buildings in Filkeháza (County Zemplén, north-eastern Hungary). I distinguished eleven window types. The highest number of traditional windows are represented by the three-sash, undivided, double type with a T division; these are followed by the double, two-sash type with six lights; four-sash, undivided, double types; a larger variant of the T division; double-sash (with the sashes above each other), narrow, undivided, simple and double type; five-sash (two over three), undivided, double type; three-sash, with nine lights or undivided, double type; single sash, with four lights, simple type; double-sash, with six lights, simple type; double-sash, with twelve lights, simple type. I also studied the occurrence of mullions, iron fittings and locks on a particular window type, and I also recorded the window types characterising the street and the yard façade.

Bernadett Bóna

KOVÁTS TIBOR 60 ÉVES



Kováts Tibor 1945-ben született Ináncson. 1963-tól dolgozik restaurátorként a múzeumban. Kapcsolata az intézménnyel már középiskolás korában elkezdődött. Vonzódott a néprajzhoz (a Máday Gyula vezette gimnáziumi néprajzi szakkör tagja volt), s így került a múzeumba, a múzeumi ügy közelébe. Ekkor már megismerkedett Bodgál Ferencsel és Megay Gézával, hiszen mindketten patronálták a Földes Ferenc Gimnázium néprajzi szakkörét.

A szükséges tanfolyamok elvégzése után a fa- és fémtárgyak konzerválására, restaurálására szakosodott. Egy korszerűbb munkahely, egy valódi laboratórium kialakításához kezdett. Ezt az elképzelést akkori igazgatója, Komáromy József is támogatta. Központi keretből sikerült beszerezni a laboratóriumi berendezéseket és eszközöket.

Tanulmányait előbb középfokú fémr Restaurátori szinten folytatta, majd 1981-ben a Képzőművészeti Főiskolán közgyűjteményi tárgyrestaurátori diplomát szerzett. A hetvenes években csoportvezetőként, majd a diploma megszerzése után osztályvezetőként dolgozott a múzeumnál. Több mint tíz éven át szervezte, vezette, koordinálta a restaurátori és műtárgyvédelmi feladatokat.

Restaurátorként elsősorban a régészeti fémanyagokkal foglalkozott. 1983-ban megszerezte a Magyar Képzőművészeti Alap tagságát. Jelenleg is tagja a Pulszky Társaság – Magyar Múzeumért Egyesület műtárgyvédelmi szakosztályának, valamint a Magyar Restaurátor Kamarának. 1994-től műtárgyvédelmet tanít a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának Művelődéstörténeti és Muzeológiai Tanszékén.

Kiemelkedőbb restaurátori feladatok

- Boldogkői vár anyagának restaurálása.
- Diósgyőri vár fém anyagának újrakonzerválása.
- Edelényi földvár anyagának restaurálása.
- Karosi honfoglalás kori leletek konzerválása, restaurálása.
- Kelta kerámia égetőkemence, 3 db vas olvasztókemence és avar ló csontváz in situ kiemelése.
- Tájházak fém és fa anyagának konzerválásai és restaurálásai (Mezőkövesd, Tard, Boldogkőváralja, Gönc, Füzér, Komlóska, Sály, Cserépváralja).
- Ortodox Múzeum iparművészeti fémanyagának restaurálása.

Publikációk

- Néprajzi amatőr filmek Borsodban. Borsod megye Népi Hagyományai, Miskolc, 1966. 466–472.
- Fém tárgyak konzerválása és restaurálása. HOMKözl. 8. (1969), 72–73.
- Műtárgyvédelem a néprajzi muzeológiában (kiállítás Miskolcon) Múzeumi Műtárgyvédelem – 8. (1980).
- Középkori pártaöv restaurálása. In: HOMKözl. 19. (1981), 170–175.
- Tízszögletű intarziás dohányzóasztalka restaurálása. Múzeumi Műtárgyvédelem – 9. (1982), 185–193.
- Tízszögletű intarziás asztal In: HOMKözl. 23. (1985), 137–143.
- A karosi honfoglalás kori temetők fémanyagának restaurálása. In: HOMÉvk. XXXIII–XXXIV. (1995/1996), 693–700.
- A műtárgyvédelem és a restaurálás történetéhez a miskolci múzeumban: (1899–1999) In: HOMÉvk. XXXVIII. (1999), 1331–1338.
- Műtárgyvédelmi szöveggyűjtemény (szerk.) Museologica Carpatica Miskolc, (2001).

CSERÉP PIPAFEJEK AZ ÓNODI VÁR ÁSATÁSAIBÓL (1985–1991)

TOMKA GÁBOR

Az ónodi vár feltárása 1985-ben kezdődött meg Révész László vezetésével.¹ A tekintélyes erővel folytatott ásátás 1991-ig, 7 ásátási idényen át tartott, melynek során a várárok átvágása és a bástyás falöv külső falsíkjainak megkutatása mellett sor került a délkeleti, a délnyugati, valamint az északnyugati bástyák belsejének kitisztítására, illetve feltárására is. A várbelsőt a feltáró 4, kereszt alakban elhelyezett kutatóárokokkal, valamint a nyugati ágyúteraszt hosszában (észak-déli irányban) átvágó kutatóárokokkal metszette át. Felületi feltárássra került sor a várbelső és a déli körítőfal közötti területen, a déli palotaszárny nagyobb részén és északi előterén, a keleti palotaszárny szinte teljes területén. A hatalmas mennyiségű leletanyag (mintegy 5000 db kerámiatöredék) aránylag kevés, összesen 47 darab cserép pipafej-töredéket tartalmazott. Mivel a 17. századtól a cserép pipafejek olyasféle fontosságú (bár jelenleg még sokkal kevésbé ismert) vezérletelei a kora újkori ásátásoknak, mint a római korban a terra sigillata, s tudományos feldolgozásuk napjainkban újabb lendületet látszik kapni, célszerűnek tűnt a teljes leletanyag közlése, annak ellenére, hogy a 2003-tól a szerző által folytatott feltárások újabb pipatöredékeinek ismertetése bizonyára árnyalni fogja az alább vázolható képet.

A pipák előkerülési körülményei csak részben ismertek. Többnyire az ásátási szelvények és kutatóárkok számát jegyezték fel.² Néha a leleteknek a kutatási felületeken belüli elhelyezkedésére utal a hosszú kutatóárkok égtájak szerinti felosztása. Több esetben ismert a relatív mélység, ez azonban általában az előkerülés dátumával kombinálva sem nyújtott lehetőséget a rétegek azonosításához. A pipák a kutatott felületeken többé-kevésbé egyenletes sűrűségben fordultak elő. Hiányuk feltűnő az ágyúdomb feltöltésében és a délnyugati bástya feltöltését feltáró 5. szelvényben. Az átlagnál több pipa került elő a 9. és a 11. árokban, valamint a kapufolyosó bontása során. Nagy valószínűséggel a várbelső épületeinek pusztulásakor keletkezett réteghez köthetők az 1. és 4. szelvények területéről, valamint a 10. árok átégett rétegéből előkerült példányok. A 3. szelvény területéről előkerült pipa valószínűleg a déli palotaszárny és a déli körítőfal közötti feltöltésből bukkant napvilágra. A pipák egy része feltehetően a várudvar területéről, más részük bizonyítottan a kapufolyosóból került elő. E példányok használatának felső időhatárát nem szabhatja meg az erődítmény katonai funkciójának vége: a visszabontott falkoronákon talált II. Rákóczi Ferenc-polturák, a várárokban lelt 1699-es veret azt jelzik, hogy a vár területét 1688 után is használták, feltehetően elsősorban kőbányaként. Tovább árnyalja a képet, hogy a vár északi traktusának 19. század eleji újjáépítése, s ennek az épületnek a század közepén bekövetkezett összeomlása között a várrom terüle-

¹ Az ásátónak köszönettel tartozom a leletanyag és az ásátási dokumentáció átadásáért.

² Ez alól is van sajnos kivétel: 1 darab pipa az egyik jelöletlen leletegyüttesből származik („D” leletegyüttes). A 9. árok leletei mellett találtunk egy jelöletlen, 6 darab pipatöredéket tartalmazó papírcsökkent. Tartalmát csak feltételesen sorolhatjuk a 9. árok leleteihez: ha e pipákat nem számítjuk, a 9. árok pipaleleteinek száma közelebb áll a szomszédos kutatóárkok pipáinak számához (6.á.: 1; 7.á.: 3, 8.á.: 2; 9.á.: 5; 10.á.: 3.) Valószínűbb tehát, hogy különféle helyekről előkerült pipákat gyűjtöttek (esetleg a restaurálás során) egy papírcsökkentbe.

tének újabb intenzívebb használata mutatható ki. A délkeleti bástya pinchelyiségét még a 20. század első felében is használták – jégveremként.

A pipák tipológiai besorolása a változatos formák és díszítések miatt nem egyszerű. Az 1985–1991 közötti feltárásokon előkerült 47 darab pipatöredék a pipaformák változatosságához képest kevésnek számít, ezért típusba sorolásuk nem mindig lehetséges. A díszítetlenebb, egyszerűbb változatok több hasonlóságot mutatnak egymással, így ezek típusbeosztása immár véglegesen rögzülni látszik. A díszesebb töredékek nagy része ma még a csekély közöletlen leletmennyiség miatt egyedi daraboknak tekinthető. Mivel azonban e példányok is sorozatgyártással készültek, nyilvánvaló, hogy előbbutóbb az azonos formák kimutathatók lesznek, s több azonos formájú töredékből a teljes pipafejek is rekonstruálhatókká válnak. A típusok végleges igényű elkülönítése csak ezután, a teljes pipafejek formájának ismeretében lesz lehetséges.

1. Vöröses anyagú, díszítetlen félgömbfejű pipák

E pipatípus jellemzője a vöröses, illetve szürkésvöröses anyag, a fényes vörös felület, a nyakgyűrű hiánya, a fej alsó részének félgömbös formája, a fej felső részének függőleges fala. Altípusait a nyak és a fej felső részének kör, illetve sokszög alakú átmetszete alapján határozhatjuk meg. E pipatípus gyakori jellemzője a fej alsó részének oldalán megjelenő, vitatott funkciójú bütyök. További megkülönböztetésre ad módot a pipanyak és a fej alsó részén képződő áthatás kiképzése. Elsősorban a sokszögű nyakú példányokra jellemző, hogy a nyak a fej alsó része alatt a pipa elejéig nyúlik, ahol előlről ferdén lapított sík határolja, majd csúcsban fut össze. E pipák alsó része szemből nézve hegyes orrú papucsra emlékeztet. Több lelőhelyről ismertek bepecsételt rozettákkal díszített változataik is,³ valamint előfordul a fej felső részének függőleges bordával és bütyökkel történő díszítése.⁴ Ugyanilyen formájú, de mázazott pipák ritkán ugyan, de előfordulnak.⁵

Az ónodi leletanyagból eddig csak egyetlen sokszög átmetszetű nyak ismert. (Nr 4., 1. tábla 1)⁶ E nyakat 7 oldalról határolják síkok, a szár felőli vége tipikus módon kissé kiszélesedik.⁷ A pipa anyaga barnásvörös, keményre égetett. Anyagában apró fehér szemcsék fedezhetők fel. Felülete polírozott, fényes. A nyak oldalát határoló síkok közül a felső vízszintes, míg alul a középvonalban két sík találkozik. A 7 lappal határolt nyak tipikus,⁸ bár ritkán előfordul 6 oldalú⁹ és 9 oldalú¹⁰ változat is.

E típushoz kell sorolnunk egy fej- és nyaktöredéket, melynek különös érdekessége a nyak alsó, elülső részébe nyomott bepecsételt jegy.¹¹ (Nr. 37, 1. tábla 2) Anyaga megegyezik az előző példányéval, felülete kissé sötétebb, fényesebbre polírozott. A fej felső része és a nyak is hengeres volt. A nyak alul végigfut a fej alsó részének tetejéig. Más lelőhelyek jellemző formáival ellentétben, a nyak összetartó vonala nem fut össze egy

³ Fülek, régi ltsz.: MNM 61.1160.C.; Szekszárd, Újpalánk: Gaál A., 2004, 262, 265–266, nr. 9–11; III. tábla 9–11; Eger–Ferencs templom (Puztai T., 1999, 473 1. kép 2) Megjegyzendő, hogy míg a szekszárdi pipák vélhetőleg azonos pecsétlővel díszítettek, a füleki példány pecsétlője eltérő. Ez alátámasztja Gaál Attila sejtését a lokális készítésről.

⁴ Gaál A., 2004, 262.

⁵ Fülek: MNM 61.1170.C.; Eger: Kovács B., 1963, 244–245.

⁶ A rajzokat Marosfalvi Ákos készítette. Segítségét ezúton is köszönöm.

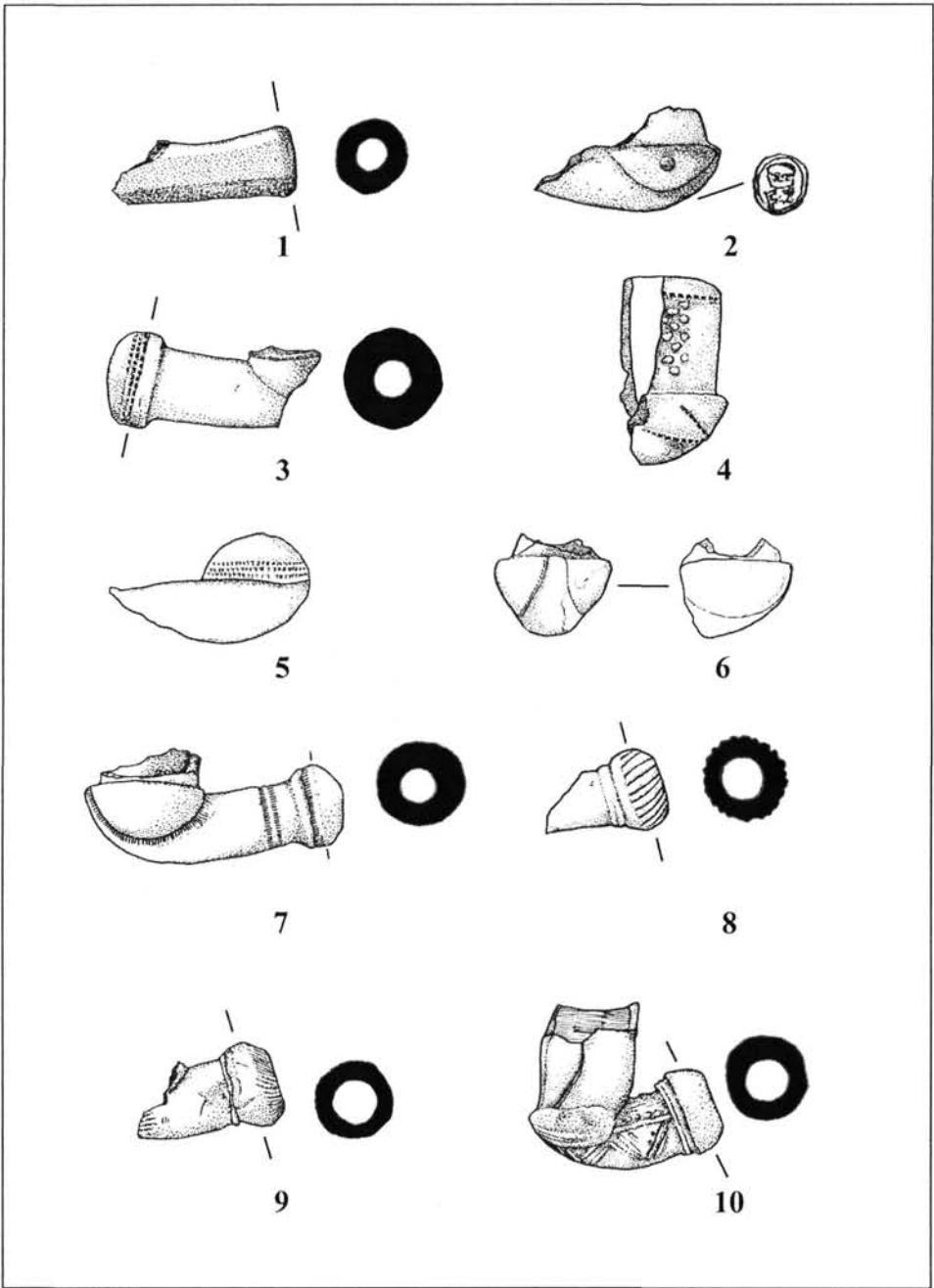
⁷ Első közlése: Tomka G., 2000, 300, 302 2. ábra 7.

⁸ Például: Kovács B., 1982, 123, 27.t. 1.

⁹ Kovács B., 1963, 240.

¹⁰ Gaál A., 2004, 262.

¹¹ Első közlése: Tomka G., 2002, 124 Nr. 5b/6.



1. tábla

pontba, és nincs a nyak fej alatt továbbfutó része előlről belapítva. A fej aljának jobb oldalán bütyök. A nyak alsó részének elejébe nyomott kör alakú bélyeg, mely zárt korona alatt F:Z monogramot ábrázol, igazolja, hogy készítője nem az iszlám kultúrkörhöz tartozott. Közel azonos bélyegzővel megjelölt pipatöredék bukkan elő Lenti várának ásatása során.¹² A pipa formája lehetővé tenné a 17. századra történő keltezését, mivel azonban a 18. század második fele előtti korszakból jelenleg nem rendelkezünk cáfolhatatlan bizonyítékokkal a pipák mesterjeggyel történő ellátásának szokásáról, ráadásul a pipatípus kissé megváltozott formában igazolhatóan sokáig tovább él, valószínűbbnek kell tartanunk későbbi, feltehetően a 18. századra tehető keltezését.

2. Nyakgyűrűs, fogaskerékdíszű félgömbfejű pipák

Szorosan kapcsolódik az 1. típushoz (feltehetően e típus továbbfejlődött változata) az a pipaforma, melynek hengeres kelyhű, félgömbös (néha bütyökkel ellátott) fogójú fejéhez hengeres nyak, s a nyak végén hangsúlyos nyakgyűrű kapcsolódik. E formatípushoz az ónodi pipák közül 5 darabot soroltam.¹³ (Nr. 6., 7., 13., 32., 33.; 1. tábla 3–7) Anyaguk szerint két altípusra bonthatók. A 2/a típus (Nr. 6., 33.; 1. tábla 6–7) anyaga vörösesbarna, felülete polírozott, keményre égetett. Mindkét vizsgálható példányon megtalálható a fej oldalán a bütyök,¹⁴ a nagyobb töredék feje felső részének csomkján kitapintható domborodás esetleg egy, más lelőhelyeken megfigyelhető, a pipafej felső részének jobb oldalán végigfutó borda maradványa lehet.¹⁵ A pipák felületének gondosabb kialakítása mellett az alkalmazott fogaskerékdísz finomsága is elkülöníti ezt az altípust a következőtől. A fogaskerékdísz a fej alsó részének és a nyaknak találkozási vonalát követi, valamint a nyakgyűrűn és a nyakgyűrű előtt is előfordul. A 2/b típus (Nr. 7., 13., 32.; 1. tábla 3–5) anyaga sárgászöld, alig vagy egyáltalán nem polírozott, a soványítóanyag homokszemcséi a felületen láthatók, égetése nem túl kemény. A fogaskerékminta durvább, nem ritkán kettős. A vizsgálható mindhárom töredéken e díszítést a nyak és a fej alsó részének találkozási vonalánál, és az egyetlen vizsgálható nyakgyűrűn alkalmazták. A háromból csupán egyetlen pipán volt fogaskerékdísz a nyak alján. Egy példányon a fej alsó részének elejét a nyak és fej találkozási vonalánál tovább húzott fogaskerékdísszel ékítették. Csak ezen a példányon vizsgálható a fej felső része, melynek jobb oldalán 10 domború pöttyből kialakított minta, a perem alatt pedig fogaskerékminta látható.

E 2. típus fejének formáját tekintve az 1. típushoz hasonló, míg a nyakgyűrű a 3. és 4. típusal rokonítja. Anyaga (különösen a 2/b altípusé) a 3. és 4. típuséhoz hasonlítható, s a pipa plasztikus és benyomott díszítései is az erősen díszített 4. típusra emlékeztetnek. Mindezek alapján úgy vélem, a 2. típus az 1. és 3–4. típusok között átmeneti helyzetet foglal el tipológiailag, s talán kronológiailag is. Alighanem ez a török előképtől elszakadó magyar pipa legkorábbi típusa. Korát, feltételesen a 17. század második felére, utolsó harmadára, esetleg a 17–18. század fordulójára becsülhetjük.¹⁶

¹² Závodi Sz., 2003, 194.

¹³ Egy további töredék (92.1.2274.) anyaga alapján a 2. altípushoz tartozhat, a megmaradt hengeres fej felső rész azonban nem zárja ki azt sem, hogy a tagolatlan fejű pipából származzon.

¹⁴ A 92.1.2262.-n ez a bütyök elmosódott, alig látható, azonban kitapintható.

¹⁵ A 85.33.1960. ltsz.-ú töredék első közlése: Tomka G., 2002, 301, 302 2. ábra 8.

¹⁶ Az a tény, hogy Szekszárd-Újpalánkon (1686-ban elpusztult) nem került elő ilyen típusú pipa, nemcsak kronológiai, hanem esetleg etnikai különbségekkel is magyarázható. Az azonban, hogy a nem túl távoli Fülekről (1682-ben elpusztult) sem ismert ez a típus, azt a feltételezést látszik támogatni, hogy a 17. század utolsó két évtizede előtt e típus nem terjedhetett el. A Léváról (Drenko Z., 1976, 123 Obr. 9/3,5; Takács, T. 1979, 253, Obr. 4/4), Nagyórról (Drenko Z., 1971, 94 (véleményem szerint téves 19. századi datálással), 89,

3. Sárgás anyagú, rövid, díszítetlen nyakú, tagolt nyakgyűrűs pipák

Két sárgászöld anyagú, matt felületű töredék (Nr. 25., 31.; 1. tábla 8–9) a nyakrész rövidségében¹⁷ és a nyakgyűrű részletesebb kidolgozása által különül el a 2. típustól. Fejrészüket sajnos nem ismerjük. Nyakgyűrűjükön ferde bevagdosást, előtte kisebb előgyűrűt találhatunk. Ez a nyaktípus formailag a 4. típussal egyezik meg, csupán a plasztikus díszítés hiányzik róluk. Valószínűleg a Kovács Béla által „magyar típusú pipák II. és III. csoportja” név alatt leírt pipatípusokból származnak. A fej formájának ismerete nélkül korukat csak tág időhatárok között becsülhetjük: vélhetően azonban a 18. századból valók.¹⁸

4. Sárgászöld anyagú, rendszerint szegletes fejű, díszített rövid nyakú pipák

E típus megegyezik a Kovács Béla által meghatározott „magyar típusú pipák” I. csoportjával. Jellemzőjük a sárgászöld anyag¹⁹, az előgyűrűvel és ferde gerezedeléssel tagolt nyakgyűrű²⁰, a plasztikus mintával borított rövid nyak, valamint a fej alsó részének szögletesre alakítása. A kehely első részét részben csöpecsétlővel kitöltött bekarcolt mintával díszítették.²¹ A nyakat plasztikus bordák vízszintes sávokra osztják, melyekben halszálla- (avagy kalász-) motívumok, plasztikus pontok, illetve balra-jobbra dülő vonalak között elhelyezett pontok figyelhetők meg. (Nr. 2., 10., 21., 24., 43.; 1. tábla 10, 2. tábla 1–4) Mind e típusnál, mind a fenti (2.) típusnál megfigyelhető, hogy a pipát díszítő fazekas célszerűen igyekezett ugyanazzal az eszközzel több díszítést is felvinni. Általában fogaskerekű eszközzel (ritkábban fésűvel) a perem alatt és a nyakgyűrűn alakítottak ki körbefutó mintát, s rendszerint ugyanezzel az eszközzel díszítették a nyak alját, valamint a fej és a nyak találkozásának vonalát. Ezzel a mester időt takaríthatott meg: a pipát és a szerszámot csak egyszer kellett kézbe venni.

5. Tagolatlan pipák

A mázatlan pipák önálló típusát alkotják azok a formák, melyeket a nyakgyűrű hiánya, az enyhén szélesedő nyakvég, valamint a tagolatlan pipafej és a nyak elkülönülésének hiánya jellemez. (Nr. 5., 27.²²; 2. tábla 5–6) E pipák anyaga barnás, vörösesbarna,

Obr. 9. 5–6), Szolnokról (Kovács 1982, 123, 27. t.3) és Nagyváradról (Emödi J., 1998, 70 32. ábra) származó példányok a típus észak- és kelet-magyarországi kedveltségét látszanak igazolni.

¹⁷ A nyak hosszát a pipa tetején, a fej pipázó felé eső részének indulásától a nyakgyűrű indulásáig mérve, a 2. típusnál 20 mm körüli, míg a 3. típusnál 6 mm körüli értékek mérhetők.

¹⁸ E tipológiai megfontolásokon alapuló (rövid szár, tagolt nyakgyűrű) datálásnak a lelőköri körülmények sem mondanak ellent: a HOM 92.1.2254. Itsz-ú töredék a 11. árokból került elő, ahonnan több pipatöredék is származik, melyek között biztosan van 18. (HOM 92.1.2253.) és 19. századi (HOM 92.1.2257.) példány is. A HOM 92.1.2260. Itsz-ú példány a kapufolyosó bontása során kerül elő: a várrom belső részét csak ezen a bejáraton át lehetett megközelíteni a 19. század közepéig, ezért a kapufolyosóban a 17–19. századig különféle leletek kerültek elő. A 19. század eleji datálás nem zárható ki, de az e korból ismert (főleg dunántúli) pipák nyakát rendszerint rezezésre alkalmasan képezték ki. Az ónodi töredékek közeli párhuzama ismert Szolnok–Vár–Tiszapart lelőhelyről (Kovács 1982, 123, 27. tábla 2)

¹⁹ 5 példányból 4 esetében. A 92.1.2272. sötétszürke anyagú és felületű. Elképzelhető azonban, hogy nem szándékos redukált égetés, esetleg másodlagos égés következtében nyerte eltérő színét. Hasonló díszű pipák léteztek fehérre égett agyagból is: *Pusztai T.*, 1999, 472, 473 1. kép 1.

²⁰ Mind a 4 vizsgálható példánynak előgyűrűs nyakgyűrűje van. A sima felületű 87.1.808. kivételével ferde rovátkolások díszítik a nyakgyűrűket. A 92.1.2253-on ferde irányú fogaskeréknyomok, a másik két esetben ferde bevagdálások láthatók.

²¹ Mindkét vizsgálható példányon. A 85.33.459-en a minta a kis csonk alapján nem rekonstruálható. A 87.1.808-on tulipánszerű, háromszirmú virág közét töltötték ki a csöpecsétlős mintával. A virág felett 4 vonal futott a kelyhen körbe.

²² E töredék igen közeli párhuzama Egerből: Kovács B., 1963, 247, II/2; 260, III. tábla 9.

felületük matt vagy síkozással fényezett. Kovács Béla e pipatípust a „vegyes típusú pipák II. csoportjába” osztotta, s nem tett különbséget köztük és az alább bemutatandó típus között.

6. Vékony nyakú, öblös fejű, vörös felületű pipák

Feltűnően vékony nyakuk,²³ csillogó vörös felületük, csillag alakú nyakgyűrűjük jellemzi a mázatlan pipák egy további csoportját, melyet Kovács Béla szintén a „vegyes típusú pipák II. csoportjába” sorolt.²⁴ Besorolását az indokolta, hogy e pipák fejrésze sem különül el élesen a nyaktól, s Egerben a két típus közti átmeneti forma is előkerült. Ennek ellenére a két típus véleményem szerint rendszerint könnyen megkülönböztethető. A felület fényes vörös színét talán slipréteg, talán polírozás, esetleg mindkettő együttes alkalmazása okozza. Altípusok különböztethetők meg a nyak közepén elhelyezett gyűrű, a nyak, illetve a nyak és a fej síkozása szerint. Ónodon mindhárom vizsgálható példányon (Nr. 8., 26, 37., 2. tábla 7, 10, 11) meg lehetett figyelni a nyak közepén elhelyezett apró gyűrűt,²⁵ míg két vizsgálható kehelyrészen (Nr. 37., 44; 2. tábla 7–8) a fej alig érzékelhető síkozását²⁶, s mindhárom megmaradt alsó részén (Nr. 8., 26., 37.; 2. tábla 7, 10–11) a fej lapítását. E pipák török (balkáni) eredetét látszik igazolni, hogy nagy számban kerültek elő a Szekszárd melletti Újpalánk ásatásán.²⁷ Használatuk kezdetét e leletek az 1680-as évek előtti korszakra jelölik ki.²⁸ A budai Szent György tér barokk betöltésű egyik pincéjéből előkerült, vélhetőleg a 18. század közepe tájára keltezhető példányok azonban azt jelzik, hogy e típus a visszafoglaló háborúk után is megőrizte népszerűségét.²⁹

7. Kiszélesedő nyakvégű, redukált pipák

E pipák fejrésze sajnos nem ismert, ezért feltételezés csupán, hogy az 5. típushoz hasonló tagolatlan fejben végződhetnek. E feltételezés a hasonló formájú nyakvégződésű, későbbi cserép-, fajansz-, illetve tajtékpipák analógiájára támaszkodik.³⁰ Mindhárom töredék (Nr. 12., 18., 35; 3. tábla 1–3) felülete fényes sötétszürke, kiégetésük reduktív légkörben történt. Nyakgyűrű helyett a nyak vége homorúan, tölcsérszerűen kiszélesedik, s a szár felől síkban zárul. A típusra a bekarcolt díszítés lehetett jellemző: míg az egyik példányon párhuzamosan futó vonalak között bekarcolt hullámvonalak (Nr. 12.; 3. tábla 2), a másikon „An(no) 1679” felirat látható (Nr 35.; 3. tábla 3).³¹

²³ Az ónodí példányok nyaka 1,2–1,4 cm széles.

²⁴ Kovács B., 1963, 247, 255. A típussal részletesebben foglalkozik Tomka G., 2000, 29 és Gaál A., 2004, 261.

²⁵ A HOM 92.1.2255. és 92.1.2267. ltsz-ú példányokon a gyűrű alig észrevehető, szinte csupán tapintással érzékelhető.

²⁶ A harmadik vizsgálható töredéken (HOM 85.33.296.) a síkozás meglétét a felület erős kopottsága miatt nem lehetett egyértelműen megállapítani.

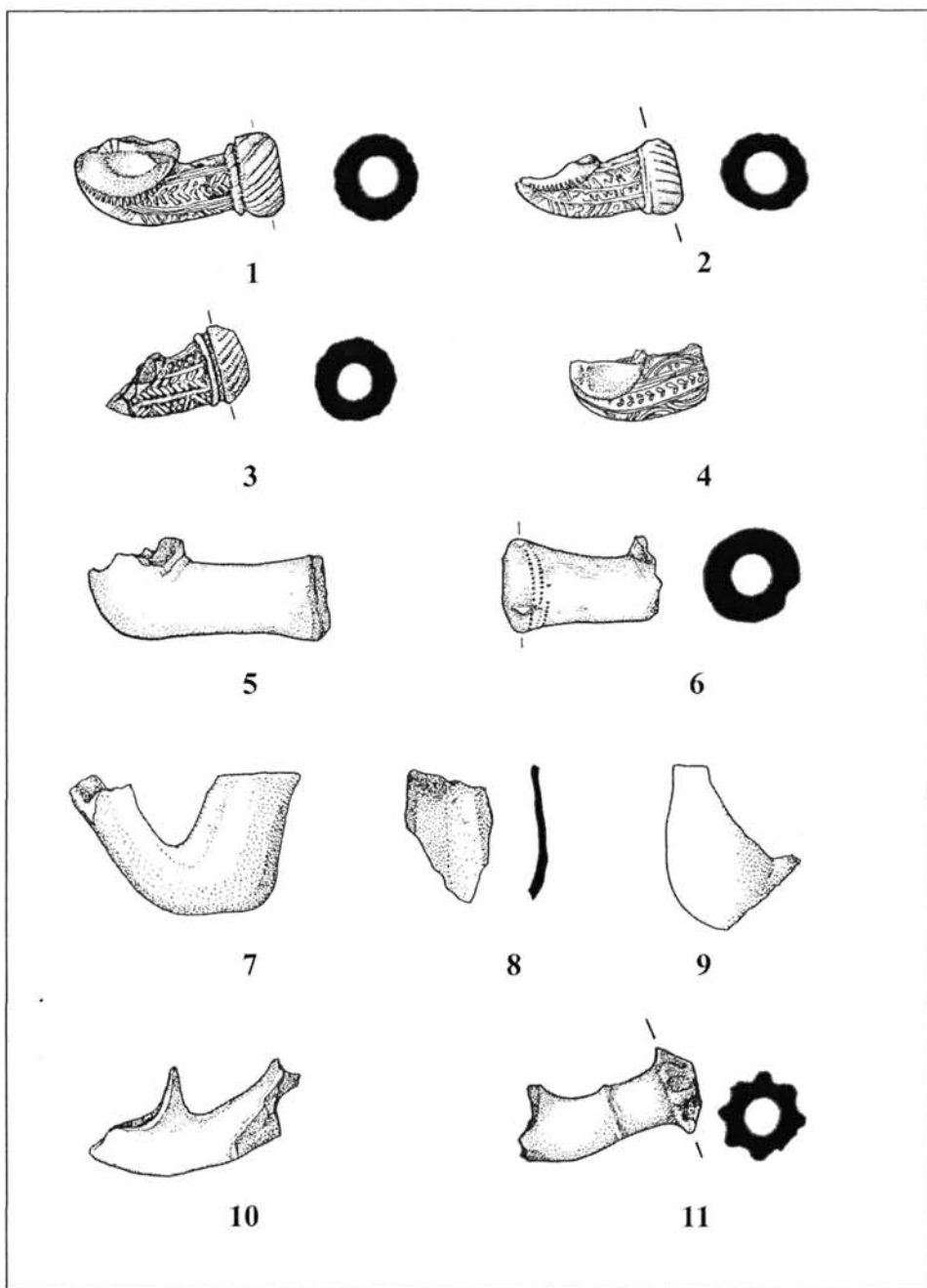
²⁷ Gaál A., 2004, 261.

²⁸ Mivel a szigligeti vár már a 17. század végén elpusztult, valószínűsíthető, hogy az itt talált példány (Kozák K., 1967–1968, 238, 296. kép alsó sor jobbra) is még a 17. században készült.

²⁹ Tomka G., 2000, 29; 128, 5g/3.

³⁰ Cseréppipa: Haider E.–Orgona A.–Ridovics A., 2000, XXII. tábla; Vallašek, A. 1983, 239 Obr. 7/9, 11; fajansz: Haider E., 2000, 56; tajték: pl: Vivat Carolus-pipa: Haider E.–Orgona A.–Ridovics A., 2000, LIII tábla.

³¹ A kurzív szám 1619-nek is olvasható. Bár az első és a harmadik számjegy különbözősége a kezdő számjegy cirkalmasságával is indokolható volna, a feltűnően korai évszám helyett az 1679-es valószínűbbnek tűnik. Vö. Szepesvárott 1684-es évszám: Vallašek, A. 1983, 239 Obr. 7/10.



2. tábla

8. *Lapos, tányérszerű aljú pipa (csibuk)*

A típus jellemzője, hogy a fej alsó része lapos, valamint hogy ez az alsó rész kiugró éles perem felett folytatódik a függőleges, esetleg tölcészerűen kiszélesedő felső részben. E pipaforma a török pipák egyik jellemző típusa. Ónodban csupán egyetlen, arab betűs bélyegzős példány fordul elő (Nr. 34.; 3. tábla 4).³² A fej lapított alsó részének hasonlósága ellenére a nyak és a fej eltérő kapcsolási módja miatt e típus nem egyezik meg azzal a jellegzetes török pipatípussal, melynek mázatlan változatai Szegedről³³ és Nagyváradról,³⁴ mázas példánya pedig Szekszárd-Újpalánkról³⁵ ismert.

9. *Félgömbfejű, bepecsételt pipa*

Az egyetlen e típusba sorolt töredék (Nr. 42.; 3. tábla 5) a török pipák rendkívül változatos formájú és díszítésű csoportjához tartozik.³⁶ A számtalan változat újabb leletközlések fényében bizonyára több típusra lesz bontható. Az ónodi példány sárgásfehér (csontszínű) anyagú, fényes felületű, keményre égetett. Fejének félgömbös alsó és tulipánszerűen homorodó felső részét csupán bekarcolt vonalak és bepecsételt rombuszsor választja el. Nyakát és a nyakvéget körbefutó fogaskerékdísz, hangsúlyos nyakgyűrűjét körbefutó futókutya-motívumot keretelő fogaskerékdísz ékíti.³⁷

10. *Kannelúrázott alsó részű, lapított fejű pipa*

E típusba, mely az előzőhöz hasonlóan sok variációban létezett, Ónodról csupán egy töredék sorolható (Nr. 9.; 3. tábla 6). Anyaga szürkésfehér, puha, felülete fénytelen. Fejének alsó része a félgömbnél nagyobb, függőlegesen lapított formát mutat, melyet 24 közel függőleges kannelúra tagol gerezdekre. A fej felső részének alját fogaskerékmin-tával övezett körbefutó borda határolta. A fej és a nyak találkozását összefutó fogaskerékdíszrel hangsúlyozták. Hasonló formájú pipa került elő Szekszárd-Újpalánkon³⁸ és Füleken³⁹ is.

Be nem sorolt mázatlan töredékek

Két mázatlan nyaktöredéket töredékességük miatt és megfelelő analógia hiányában nem sikerült közelebbről meghatározni. Egyikük (Nr. 19.; 3. tábla 7) szürkésvörös, kissé polírozott felületű. Nagy méretű nyakgyűrűjét elő- és véggyűrű övezi és körbefutó vonal és fogaskerékdísz ékíti. Fejformájáról nincs adatom. A többi hasonlóan tagolt nyakú példány Ónodon mind mázas, és a mázas pipák szinte valamennyi példányának hasonlóan tagolt nyakgyűrűje van. Ugyanakkor más lelőhelyeken a tagolt nyakgyűrűs mázatlan pipák nem számítanak ritkaságnak.⁴⁰ A másik töredék (Nr. 47.; 3. tábla 8) szürke anyagú,

³² Első közlése: *Tomka G.*, 2000, 122 Nr. 5b/4; *Tomka G.*, 2002, 302 2. ábra 1.

³³ *Tomka G.*, 2000, 122, 5a/8.

³⁴ *Emödi J.*, 1998, 73, 38. ábra 13–14.

³⁵ *Gaál A.*, 2004, 273.

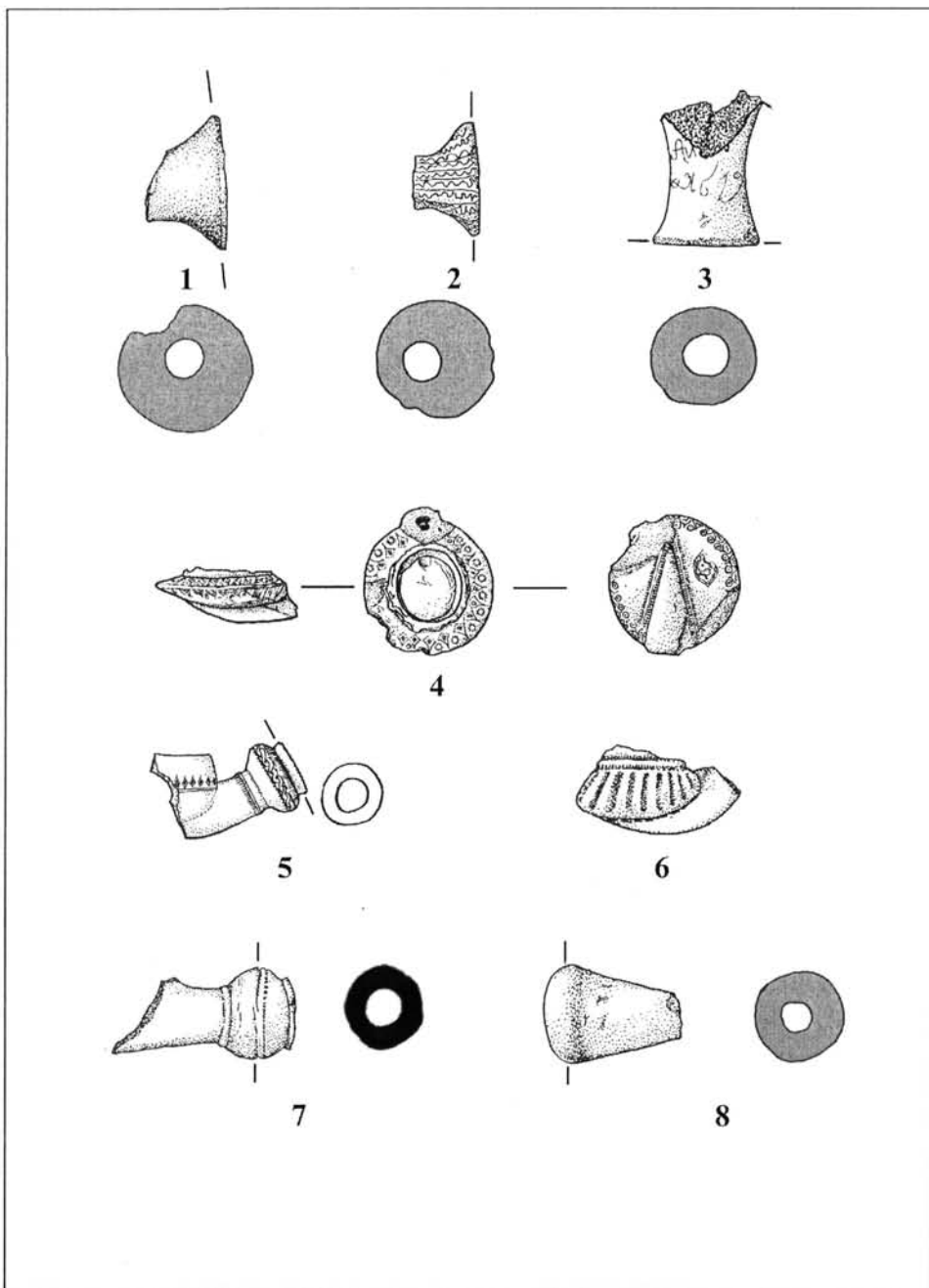
³⁶ Fényképe megjelent: *Tomka G.*, 2002, 302, 2. ábra 2.

³⁷ A nyakgyűrűt közrefogó fogaskerékdísz a Gaál Attila által közölt pipák nívós példányai között nagy számban figyelhetjük meg: *Gaál A.*, 2004, 284 Nr. 76.; 285 Nr. 80.; 286 Nr. 82.; 287 Nr. 85.; 288 Nr. 90.; Pipánk nyakának legközelebbi párhuzama a Nr. 102. (291–292), melyet pecsétje szerint „Ibrahim bande” készített „Rukn al-Salheyya” helységben (*Gaál A.*, 2004, 276).

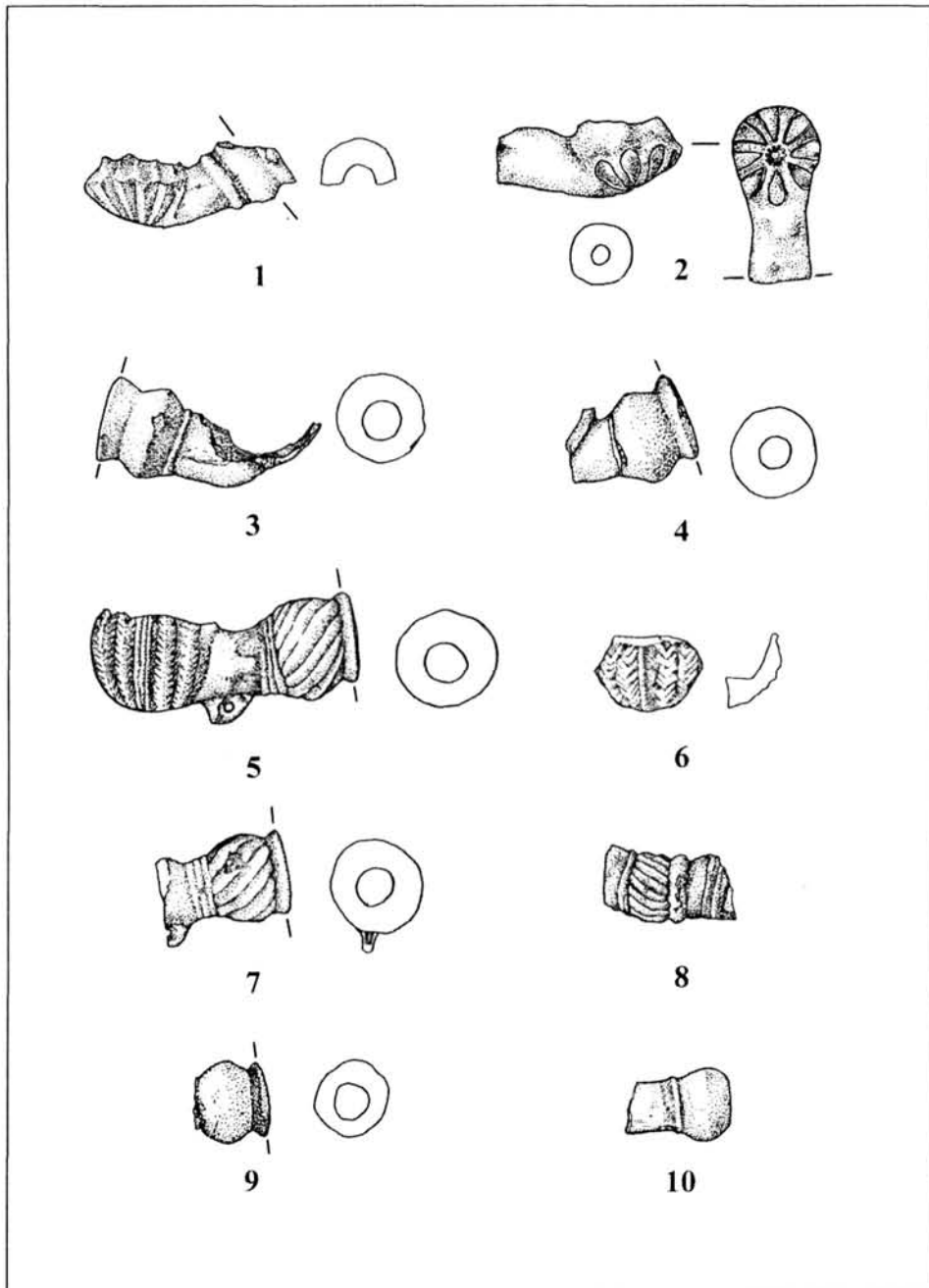
³⁸ *Gaál A.*, 2004, 284, Nr. 75., III. tábla 75. A két pipa között lényeges eltérések is vannak: az ónodi pipa feje felülnézetből kör átmetszetű, és a kannelúrák nem korlátozódnak a fej alsó részének felső felére.

³⁹ Gyenge minőségű fényképe: *Kalmár J.*, 1959, LXXVIII. t. 1. sor 2. kép (MNM 61.1214.C.) E példány fejének alja kevésbé lapított, a gerezdek felső végénél bepecsételések is találhatóak.

⁴⁰ A teljesség igénye nélkül: Pécs: *Fehér G.*, 1959, XII. tábla 7, 14; Eger: *Kovács B.*, 1963, 259 I. tábla 3–6; Szekszárd: *Gaál A.*, 283, Nr. 71–72; Lenti: *Závodi Sz.*, 2003, 195 15. kép 1, 7.



3. tábla



4. tábla

fényezett felületű. Anyagát és felületét tekintve a 7. csoporthoz áll közel, azonban le-
gömbölyített nyakvége miatt mégsem soroltam a fenti típusba.

11. Kagylós aljú pipa

Barnászörös, téglaszínű, sima felületű, de nem fényezett töredék (Nr. 28.; 5. tábla 5).
Fejének alját eredetileg feltehetően 7 kagyló alakba szétfutó borda tartotta. Éles metszé-
sű, a nyak végén emelkedő nyakgyűrűjét körbefutó, ferde fogú fogaskerékminta díszíti.
A nyak oldalán téglalap alakú keretbe helyezett műhelybélyeg töredéke: W.H.../SCH...
A kagylós aljú pipa a 19. századi selmecbányai pipaformák egyik legkedveltebb és leg-
jellegzetesebb típusa.⁴¹ A töredékes pecsét kiegészítése egy Nagyváradon talált töredék
alapján:⁴² W. HELLER / SCH: THON. A töredék készítésének idejét nagyváradi párhu-
zamának datálása alapján a 19. század közepső évtizedeire tehetjük.

12. Nyolcoldalú fejű pipa

Az ónodi cseréppipa-töredékek között minden bizonnyal az egyik legkésőbbi egy
hőfehér pipaagyagból megformált töredék (Nr.14.; 5. tábla 6). Nyakának végén élesen
kiugró, rezezhető gyűrű van, fejének maradványai alapján feje egykor sokszög alapú
hasáb alakú lehetett. Nyolcoldalú hasábos fejű, 19. századi pipák ismertek Győről,⁴³
Selmecbányáról,⁴⁴ valamint Nagyváradról⁴⁵ is. Az ismertetett hasonló darabok anyaga
rózsaszínes, vörös vagy fekete. A fehér pipaagyag a 19. századi kávéházi pipák anyagá-
val mutat rokonságot.

A mázas ónodi cseréppipa-töredékek még a mázatlan pipákhoz képest is rendkívül
változatosak. Ezért (néhány más lelőhelyről is közölt gyakori típus kivételével) jelenleg
típusok helyett csak az egyedi példányok ismertetésére vállalkozhatok. Valamennyi
töredék világos (fehér, sárgásfehér, halványrózsaszín) anyagú, a mázak árnyalata ezért
élénk és többnyire világos.

1. Rozettás pipa

A 17. századi pipák egy jól meghatározható csoportját alkotják azok az apró, a
nyakhoz képest derékszögben álló, túlnyomórészt mázas pipafejek, melyek két oldalán
egy-egy rendszerint 6 szirmú rozettát helyeztek el, a nyak szár felőli részét pedig hosz-
szanti irányban fekvő levélre vagy virágszirmokra emlékeztető vájatolt lemezek tagol-
ják.⁴⁶ Az itt bemutatott példány (Nr. 22.; 5. tábla 1) ennek az elterjedt típusnak egyelőre

⁴¹ Selmecbányáról: *Sprušanský, S.* 1968, 234, Obr. 20.; 235, Obr. 21/4; *Takáč, T.* 1979, 258, Obr. 6.;
263, Obr. 9/5, 7–8.; *Lovács, E.* 2000, 40 (bal oldali kép, 3. sor 3. pipa); Az Ahnert, illetve a Zachar műhe-
lyekből: *Haider E.–Orgona A.–Ridovics A.*, 2000, XXVI és XXVII. táblák; Dunántúli utánezata: *Nagy Z.*, 2000,
55 (1–2. típusok)

⁴² *Emődi J.*, 1998, 134, 8. ábra. Az itt talált Sobri Jóskát ábrázoló pipa, valamint egy 1857/58-as térkép
miatt ez utóbbi töredék az 1840-es, 1850-es évekre tehető.

⁴³ Győr, Ecet utca. Tomka Péter leletmentése, 1999. Az itt előkerült pipákat korábban (*Tomka G.*, 2000,
32, 124) 1750–1820 közé tehető párhuzamaik alapján a 18. század végére kelteztem, utalva arra, hogy a magas
tűztér és egyes pipaformák a 19. század felé mutatnak. A nyolcszögű, foltosan mázazott példány határozottan a
19. század felé tolja a keltezt.

⁴⁴ *Lovács, E.* 2000, 40 (bal oldal, 2. sor 2–3, 3. sor 2.); *Takáč, T.* 1979, 259 Obr. 7., 263 Obr. 9/2, 270
Obr. 12

⁴⁵ *Emődi J.*, 1998, 131, 127 1. ábra, XXIII. tábla 1.

⁴⁶ Kovács Béla e típust a „Vegyes típusú pipák” I. csoportjába sorolta. (*Kovács B.*, 1963, 246). Vázlatos
tipokronológiájuk: *Tomka G.*, 2000, 30 1. táblázat. Eger: *Kovács B.*, 1963, 247, III. t.6.; *Détsy M.–Kozák K.*,
1967, 106, 27. ábra (1. sor, 1. kép, fejjel lefelé); Nagyvárad: *Emődi J.*, 1998, 73 38. ábra 1; Nagyvárad (?):

felettebb ritkának tűnő variánsa.⁴⁷ Feje az alaptípushoz képest előrehajlik, a rozettát leveles száraz kísérik. A vájatolt lemezek (10 db) rövidek, és nem nyúlnak a nyak végéig. A nyak végén az alaptípusra nem jellemző nyakgyűrű található. Az ónodi variáció és az alaptípus kapcsolata kétségtelen, a leszármazás iránya azonban egyelőre nem meghatározható. A hollandi pipára emlékeztető fejforma az ónodi pipa korai volta mellett levetérv, s a rozettákhoz kapcsolódó díszítések hiányát az alaptípuson magyarázhatjuk a motívum redukciójával. Ugyanakkor a nyakgyűrű (legalábbis a mázatlan pipákon) másodlagos fejleménynek látszik: ez tehát az ónodi példány későbbi keltezése mellett szól. Az ónodi példány lelőhelye nagy valószínűséggel a déli körítőfal és a déli palotaszárny közötti feltöltés, amelyet jelenlegi ismereteim szerint a 17. század középső harmadában hordtak fel.

2. Bepecsételt mázas pipa

E pipa (Nr. 46.; 5. tábla 2) fejének nagy részét nem ismerjük, ritka díszítése miatt ennek ellenére is külön bemutatom. Fejének alsó részét sugárirányú hármass bekarcolt vonalak osztják 4 részre. A pipafej aljának közepén, valamint a vonalkötegek között körpecsétlővel beütött körök díszítik. A nyak felőli negyed díszítése elmosódott. A körbefutó vonalakkal díszített nyak tölcseresen szélesedik, majd lekerekítetten ér véget.⁴⁸

A változatosan megformált mázas pipafejek között célszerű legjellemzőbb és gyakran megmaradó részük, a fejrész aljának megformáltsága szerint különbséget tenni.

3. Gerezdelt, lapos, kiugró aljú pipák

E gyakori pipatípus jellemzője, hogy a fej alja aránylag lapos (félgömbnél kisebb), s azt a pipa aljától induló, sugárirányú, háromszög alakban bővülő benyomások tagolják gerezdekre.⁴⁹ Alulnézetből így a pipafej alja hullámos, illetve karéjos szél mutat. Az ónodi példányon (Nr. 39.; 4. tábla 1)⁵⁰ a pipafej felső részének megmaradt csonkját függőleges vájatok tagolják. Nyakán a mázas típusokra jellemző hangsúlyos, előgyűrűvel ellátott nyakgyűrű, mely mögött a nyak tölcseresen szélesedik.

4. Szirmosan gerezdelt lapos aljú pipa

E pipák jellemzője, hogy a pipafej aljának gerezdjeit szirmalakúra formázzák. Példányunk (Nr. 36., 4. tábla 2) lapos alját a középre nyomott rozettából kiinduló 8 szirm tagolja. A pipafej alja alig szélesebb a fej felső részének aljánál. Ez utóbbi a megmaradt csonk és füleki párhuzama⁵¹ alapján kónikus szűkült. Az ónodi példány aránylag vastag szára valószínűtlenné teszi a nyakgyűrű egykori meglétét. A pipa nyaka

Tomka G., 2000, 128 Nr. 5f/3.; Szekszárd-Újpalánk: Gaál A., 2004, 278 Nr. 48; Fülekről sokszirmú, mázatlan variáció töredéke ismert: MNM 61.1182.C.

⁴⁷ Fényképe megjelent: Tomka G., 2002, 300; 302 2. ábra 5.

⁴⁸ E forma fokozatos szélesedése miatt eltér a szokásos nyakgyűrűtől. Ez utóbbitól megkülönbözteti az is, hogy nem követi a nyak újabb elkeskenyedése, hanem a szárnyítás közvetlenül a megvastagított rész íves végződésénél kezdődik. Hasonló formát mutat a HOM 92.1.2276. ltsz.-ú, fent bemutatott töredék.

⁴⁹ Hasonló pipák: Pécsről: Fehér G., 1959, 120, 121; XII. tábla 19, 24; Egerből: Kovács B., 1963, 243 I. tábla 11; Désthy M.–Kozák K., 1967, 105 26. ábra (1. sor, 1. rajz); Szekszárd-Újpalánkról: Gaál A., 2004, 278 Nr. 51, 281 Nr. 63, 64, 282 Nr. 67.

⁵⁰ Fényképe megjelent: Tomka G., 2002, 300; 302, 2. ábra 4.

⁵¹ Fényképe: Kalmár J., 1959, LXXVIII. tábla 4. sor 3. kép (rég. ltsz.: MNM 61.1220.C.). A füleki pipa mázatlan.

a füleki példányéhoz hasonlóan végződhetett egykor. Az egyedi foltos barna mázzal borított pipafej nyakát utólagosan (véltetőleg sérülés után) faragták le.

5. Szirmosan gerezdelt lapított gömb aljú pipák

Az előző típushoz hasonlóan e pipák alját is gerezdek tagolják. A gerezdek felső végének lezárása íves, így a gerezdek virágsziromhoz hasonlítanak. A pipafej aljának felső része ívesen visszahajlik, a pipafej alsó része lapított gömböt formázhatott.⁵² Az aránylag vastag nyakat előgyűrűs nyakgyűrű tagolja, s tölcésesen szélesedve végződik. Az egyik ónodi példány (Nr. 41.; 4. tábla 3) fejének alját 9 gerezd tagolta, és méretegyezés és azonos pontatlanságok alapján ugyanabból a formából készült, mint egy Szendrőn talált, jobb állapotban fennmaradt példány⁵³. A másik ónodi nyaktöredék (Nr. 15.; 4. tábla 4) profilja közel azonos az előzőekkel, azonban más formából készült.

6. Kalászosan gerezdelt gömbös aljú pipák

A gerezdelt aljú pipák egy csoportján a gerezdeket halszálka-, avagy kalászminta borítja. Ónodon két, aránylag nagyméretű pipafejtöredéken van kalászminta (Nr. 11., 16.; 4. tábla 5–6). A pipafej alsó részének kalászmintás díszítése más lelőhelyeken előfordul kisebb méretű pipafejekken is, és gyakori, hogy a kalászmintás gerezdek sima gerezdekkel váltakoznak.⁵⁴ A nagyobb ónodi töredék nyakán többszörös előgyűrű mögött ívesen gerezdelt (turbántekercses) nyakgyűrű van. A pipanyak alján zsinór befűzésére alkalmas akasztófül van. Azonos profilú, de kisebb mérete miatt nem egy formából származik egy harmadik töredék (Nr. 40.; 4. tábla 7). Akasztós pipa több lelőhelyen is előfordult⁵⁵. A lyukba fűzött zsinór megakadályozhatta a pipafej leesését,⁵⁶ de a csutorához kötött, bojtokkal díszített zsinór a díszítést és a pipa felfüggesztését is lehetővé tette.

7. Gerezdeletlen aljú pipa

Az egyetlen teljes magasságában megmaradt mázas pipafej-töredék (Nr. 29.; 5. tábla 3) formája kehely alakú. Pereme előrefelé kissé erőteljesebben szélesedik.⁵⁷ Fejének gömbös alját a kehely alatt egyenesen és a fej középrészén ívesen körbefutó bordák osztják, melyek között függőleges rovátkolások figyelhetők meg. Ez a díszítés távolról azokra a kannelúrákkal gerezdelt fejű pipákra emlékeztet, melyeken csak a fej alsó részének felső felét gerezdelték. Letört nyakát utólag megfaragták. Nyakának eredeti záródása esetleg az Iparművészeti Múzeumban őrzött párhuzam alapján ferdén ívelt lehetett.

⁵² E típus további, az ónodi és szendrői pipáktól kissé eltérő változatai: Pécs: *Fehér G.*, 1959, XII. tábla 4; Szepesvár: *Vallašek, A.* 1983, Obr. 7. 13–14.

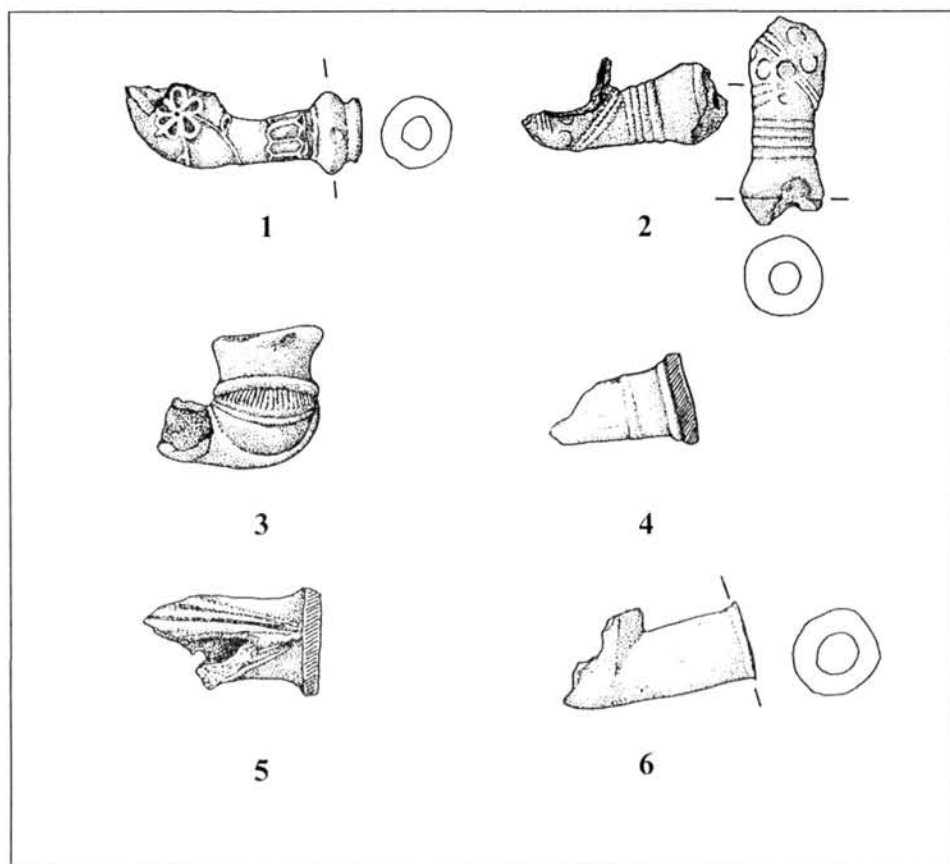
⁵³ Szendrő-Felső vár, 2000.7.7., 7. szelvény, fotója: *Tomka G.*, 2002, 302, 2. ábra 3. A szendrői pipa zöldmáz, míg az ónodi sárgásbarna. Ugyanaz a pipakészítő tehát többféle színű pipát is készített.

⁵⁴ Eger: *Kovács* 1963, I. tábla 10, valamint DIM 62.21.16.1.; Szekszárd-Újpalánk: *Gaál A.*, 2004, 281 Nr.61.

⁵⁵ Eger: DIM 62.21.16.1.; Szekszárd-Újpalánk: *Gaál A.*, 2004, 274, 283 Nr. 73.

⁵⁶ *Gaál A.*, 2004, 274.

⁵⁷ Hasonlóan előrefelé szélesedő formát mutat egy egyébiránt más alakú szekszárdi pipafej (*Gaál A.*, 2004, 277 Nr. 47). Közlebbi rokonságban áll példányunkkal egy talán Nagyváradról származó példány (*Tomka G.*, 2000, 128 5f/4, XXII. tábla). A fotótáblán a kölcsönző Iparművészeti Múzeum neve sajnálatos módon felcserélődött.



5. tábla

Típusba nem sorolt töredékek

Négy mázas pipából csak a pipanyak kisebb-nagyobb töredéke került elő. Egyikük (Nr. 20.; 4. tábla 8) ferdén gerezdelt, hangsúlyos előgyűrűvel ellátott nyakának a fej felé eső részét függőleges bordák gerezdelik.⁵⁸ Két további pipából csak a nyakgyűrű maradt meg (Nr. 23., 30.; 4. tábla 9–10). Mindkettő a gerezdelt aljú pipákra jellemző profilt mutat, az egyiket (Nr. 30.; 4. tábla 10) a szár felőli részén feltehetően visszareszelték. Előkerült még egy erősen sérült zöldmázás töredék (Nr. 3.), melynek nyakát két előgyűrűvel gazdagított vastag nyakgyűrű övezte.

8. Modern mázas pipa

Előkerült továbbá egy pipanyak-töredék (Nr. 17.; 5. tábla 4), melynek rózsaszínes, a préselés nyomait mutató anyaga eltér a fentebb bemutatott mázas pipákétól. Egyenletes barna máza szintén kiemeli a többi töredék közül. Élesen metszett, ferdén rovátkolt, a nyak végén elhelyezkedő nyakgyűrűje a fent bemutatott, selmeci típusú pipával rokon. Vélhetőleg ez a példány is a várrom 19. századi újrahasznosítása során került a lelőhelyre.

⁵⁸ Párhuzamaként említhető egy szintén erősen töredékes füleki pipa: régi ltsz.: MNM 61.1211.C.

A cseréppipák közül 15 darabot (32%) borítottak ólommázzal. A mázszínek a cserépedényeken is megszokott árnyalatokat mutatják: 6 db (40 %) zöld mázas, közel felük (7 db, 47%) a barna árnyalataiban pompázik, melyek közül sárgásbarna 4 db (27%), illetve barna 3 db (20%). Egyetlen sárga mázas töredék (7%) és egyetlen barna mázfoltos töredék (7%) látott napvilágot.

Lelőhely	Mázas	Zöld	Sárga/barna	Foltos
Ónod	32 %	40%	53 % 33/20%	7%
Szekszárd	22 %	22%	74 %	4%
Fülek (kartonok alapján, hollandik nélkül)	23 %	37%	63% 44/19%	0%

Három leelőhely összehasonlítása alapján úgy tűnik, a cseréppipák kisebb része, mintegy harmada-ötöde volt mázas. A vasoxidos színezés a rézoxidosnál elterjedtebb volt. A vasoxiddal színezett mázak közül inkább a világosabb, sárgásabb színű pipák voltak kedveltek. Hébe-hóba előfordultak bonyolultabb, többszínű mázazással ellátott példányok is. További statisztikai adatoknak kell megmutatniuk, hogy a füleki és ónodi várban a zöld pipák nagyobb száma csupán véletlen, vagy esetleg regionális vagy etnikai különbségek számlájára írható.

TÁRGYLEÍRÁSOK

1. 85.33.296. pipafej töredéke (2. tábla 9)

Sárgásvörös anyagú, mázatlan. Kopott felületén helyenként vörös slipszerű réteg maradványai. Feje körte alakú, pereme alatt kissé kiszélesedik. M: 3,5 cm; Sz: 2,7 cm. 1985.08.12. 1. árok, 60–135cm.

2. 85.33.459. pipa nyaka és fejének alsó része (2. tábla 1)

Sárgásvörös anyag, mázatlan. Fejének alsó része két oldalt 1–1, elől két benyomással sokszögűre alakított. Az első határoló lapokon benyomott pontkörös díszítés. A fej hengeres felső részének csonkján bekarcolt függőleges vonalakkól és csöpecsétlővel beütött köröcskékből álló minta csekély maradványa. Nyakának alja kettős fogaskerékdíszsel, a fej és a nyak találkozási vonala egyszerű fogaskerékdíszsel hangsúlyozott. Nyakának oldalán alul kettős hosszanti bordák között hármás balra-jobbra dőlő vonalkacsoportok között elmosódott plasztikus pontok. Nyakának oldalán felül a kettős bordákkal határolt mezőben kalászminta. Nyakának tetején díszítetlen. A nyak szár felőli végén ferdén gerezdelt, körbefutó bevágással tagolt gyűrű. H: 5,1 cm; Sz: 2,1 cm. 1985.07.18. 1. árok, 180–220 cm.

3. 85.33.462. pipa nyak- és fejtöredéke

Fehér, belsejében helyenként szürkére égett anyagú, világoszöld mázas. Feje a csonk alapján bekarcolt vízszintes vonallal volt tagolva, a fej alsó része talán félgömbös lehetett. Nyaka 2 kisebb és egy szélesebb gyűrűvel tagolt. 4,3 x 3,3 cm. 1985.07.18. 1. árok, 180–220 cm.

4. 85.33.881. pipa nyaktöredéke (1. tábla 1)

Vörös anyagú, polírozott felületű mázatlan. 7 oldalú hasáb alakú, vége felé kissé szélesedő nyak. 4,4 x 1,9 cm. 1985.07.23. 2/a. árok, K-i rész, 0–30 cm.

5. 85.33.1698. pipa nyaka és fejének töredéke (2. tábla 5)

Vörösesbarna, belsejében sötétszürke anyagú, besimított felületű, mázatlan. Hosszú, tagolatlan egyenes nyaka tagolás nélkül csatlakozik a kissé kiöblösödő, a csonkból ítélve tagolatlan fejhez. A nyak szár felőli vége kissé kiszélesedik, és lesarkítva ér véget. H: 5,7 cm; Sz: 2,5 cm. 1985.08.08. 1. szelvény, 40–60 cm.

6. 85.33.1960. *pipa nyaka és fejének töredéke (1. tábla 7)*

Barnászvörös anyagú, mázatlan, fényezett felületű. Fejének alsó része félgömbös, jobb oldalán bütyökkel. Feje hengeres felső részének jobb oldali csonkján plasztikus dísz nyoma. Hengeres nyakán kettős, a fej és a nyak találkozásánál egyszeres fogaskerékdísz. Nyakának végén fogaskerékekkel díszített gyűrű. H: 6 cm; Sz: 3,1 cm. 1985.08.22. 1. szelvény, 0–30.

7. 87.1.714. *pipa nyaka és fejének töredéke (1. tábla 3)*

Sárgászvörös anyagú. Fejének alsó része félgömbös. Hengeres nyakának alján és a fej és nyak találkozásánál kettős rádlisor. A nyak végén 3 rádlis sorral díszített gyűrű. 5,1 x 2,5 cm. 1986.08.13. 9. árok, 10–50 cm.

8. 87.1.715. *pipa nyaka (2. tábla 11)*

Sárgászvörös anyagú, sötétvörös, fényes slipréteggel bevonva. Hengeres nyakának közepét apró gyűrű tagolja. E mögött a nyak 8 szögüre síkozott. A nyak végén 8 szögű, benyomkodásokkal csillag alakúra formált gyűrű. 4,1 x 2 cm. 1986.08.14. 9. árok, 10–50 cm.

9. 87.1.716. *pipafej és nyak töredéke (3. tábla 6)*

Halványszürke anyagú, nyakának alján barna, slipszerű réteg csekély maradványa. A fej és nyak találkozásánál rádlisor. Fejének alsó része lapított gömbös, vájatokkal gerezdelt. A fej felső és alsó részének találkozásánál körbefutó fogaskerékdíszsel keretelt borda. 3,8 x 2,1 cm. 1986.08.14. 9. árok, 10–50 cm.

10. 87.1.808. *pipa nyaka és töredékes feje (1. tábla 10)*

Vörös anyagú, mázatlan. Fejének alsó része sokszögüre nyomott, első lapjain benyomott pontkörös minta. A fej hengeres felső részén bekarcolt tulipánminta, középtűt szilvamag alakú levéllel, a levelek között csöpecsétlős kitöltéssel. A perem alatt 4-es körbefutó horonyköteg. Hasonló horonyköteg a fej és a nyak találkozásánál, valamint a nyak alján. A nyak oldalának alsó sávjában kettős balra-jobbra dőlő vonalak között plasztikus pöttyök. A nyak oldalának felső sávjában pontsor felett ívek sora. A díszítésávokat hosszanti bordák keretelik. Nyakának végén kopott felületű, a fej felőli részén kettős horonnyal tagolt gyűrű. H: 4,7 cm; Sz: 2,6 cm. 1. szelvény, átégett réteg.

11. 87.1.809. *pipa nyaka és fejének töredéke (4. tábla 5)*

Fehér anyagú, a törésfelületen helyenként szürke foltos. Világoszöld, a fejen sötétzöld mázas. Fejének alsó része gömbös, függőlegesen gerezdelt. A fej aljának és elejének közepén végigfutó sáv díszítetlen. E sávtól mindkét irányban két-két kalászmintás gerezd, egy-egy 3 bordából álló gerezd, majd ismét 2–2 kalászmintás gerezd következik. Nyakának alján akasztófül. A nyak szár felőli vége előtt nagy, ferdén gerezdelt, 3 előgyűrűvel gazdagított nyakgyűrű. H: 5,4 cm; Sz: 2,9 cm. 1. szelvény, átégett réteg.

12. 87.1.1013. *pipa nyaktöredéke (3. tábla 2)*

Szürke anyagú, fényes fekete felületű. Az aszimmetrikusan, tölcésesen szélesedő nyakvég felső oldalán hosszanti vonalakkól és egyenetlen hullámvonalakkól álló, bekarcolt dísz. 2,8 x 1,7 cm. 1986.07.22. 2. szelvény, hullámos felszín elegyengetése 20–30 cm.

13. 87.1.1431. *pipa nyak- és fejtöredéke (1. tábla 5)*

Sárgászvörös anyagú, mázatlan. Hengeres nyakának és a fej félgömb alakú alsó részének találkozásánál 3-as rádlis dísz. 4,7 x 2,5 cm. 1986.07.07. 6. árok É-i fele, 135–160 cm.

14. 92.1.164. *pipanyak és fejtöredék (5. tábla 6)*

Fehér anyagú, mázatlan. Töredékes feje 8 szögű volt. Nyakának végén keskeny gyűrű. H: 4,5 cm, M: 2,7 cm. 1986.07. hó. DK-i bástya.

15. 92.1.486. *pipa nyaktöredéke (4. tábla 4)*

Fehér anyagú, sárga mázas. Rövid, tölcésesen szélesedő nyakán előgyűrűvel tagolt vastag nyakgyűrű. H: 3,5 cm; max. sz: 2,3 cm. 1987.08.12–13. 10. árok, átégett réteg, 160–260 cm.

16. 92.1.487. *pipafej töredéke (4. tábla 6)*

Fehér anyagú, világoszöld mázas. Fejének félgömb alakú alsó részén függőleges gerezdeken kalászminta. 2,5 x 2,3 cm. 1987.08.12–13. 10. árok, átégett réteg, 160–260 cm.

17. 92.1.705. *pipa nyaktöredéke (5. tábla 4)*

Sárgásfehér, finoman iszapolt anyagú, barna, egyenetlesen mázas. Nyakán körbefutó borda, végén előgyűrűvel gazdagított, keskeny, élesen kiugró nyakgyűrű, ferde rovátkolással. 3,4 x 2,2 cm. 1986.08.14. 9. árok, –10–50 cm.

18. 92.1.2247. *pipa nyaktöredéke (3. tábla 1)*

Szürke anyagú, fekete felülete fényesre polírozott. A szár felé ívesen, tölcészerűen szélesedő nyakvég, közel sík lapban végződik. 3,3 x 1,9 cm. „D” leletegyüttes.

19. 92.1.2248. *pipa nyaka (3. tábla 7)*

Szürkésvörös (bézs) felületű, szürke törésfelületű, felületén helyenként polírozás, a nyak alján slipszerű bevonat nyoma. A hengeres nyakhoz vékony bordából álló előgyűrű, majd vastagabb, fogaskerékdíszszel és körbefutó horonnyal díszített gyűrű kapcsolódik. Végét laposra nyomott gyűrű zárja le, mázatlan. 4,2 x 2,4 cm. 1986.07.23. 7. árok K-i fele, 234–254 cm.

20. 92.1.2249. *pipa nyaktöredéke (4. tábla 8)*

Fehér anyagú, zöld mázas. A függőleges bordákkal tagolt nyakhoz keskeny előgyűrű mögött ferde rovátkolt nyakgyűrű, majd vékony gyűrű kapcsolódik. A szár felőli végét erősen ki-domborodó, keskeny síkkal zárt gyűrű képezi. 3,1 x 1,6 cm. 1986.08.06. 8. árok, 170–210 cm.

21. 92.1.2250. *pipa nyaka és fejének töredéke (2. tábla 2)*

Sárgásvörös anyagú, mázatlan. Fejének alja a csonkból ítélve sokszögű volt. Nyakát alul középen kettősen, fejét kétoldalt alul fogaskerékdíszszel látták el. A hengeres nyak oldalának alsó sávját balra-jobbra dőlő hármassal vonalkák közötti plasztikus hármassal pontcsoportok díszítik. A felső sávban ívek fölött pöttyök elmosódott sora látszik. Végét nyakgyűrű, melyet bevágott vonal oszt elő- és főgyűrűre. Utóbbi ferde bevágásokkal díszített. 3,8 x 2,2 cm. 8. árok, 170–210 cm.

22. 92.1.2251. *pipa nyaka és fejének töredéke (5. tábla 1)*

Sárgásfehér anyagú, zöld mázas. Feje 90 foknál nagyobb szögben, ívesen kapcsolódik nyakához. Fején kétoldalt hatszirmú, íves szárú, 2–2 leveles virág. Hengeres nyakán a gyűrű előtt fekvő oválisokból kialakított körbefutó motívum. Elő-, fő- és véggyűrűre tagolódo nyakgyűrű. 5,5 x 2,0 cm. 1987.07.08–09. 3. szelvény.

23. 92.1.2252. *pipa nyaktöredéke (4. tábla 9)*

Fehér anyagú, sárgásbarna mázas. A pipából csupán a nyak díszítetlen fő- és véggyűrűje maradt fenn. 1,9 x 2,0 cm. 1987.07.31. 10. árok.

24. 92.1.2253. *pipa nyaktöredéke (2. tábla 3)*

Vörös anyagú, mázatlan. Nyakát alul kettős fogaskerékminta, oldalának alsó sávjában balra-jobbra dőlő hármassal vonalkák között plasztikus pontcsoportok, az oldal középső sávjában kalászmotívum, az oldal felső sávjában hármassal pontsor. Keskeny elő- és széles főgyűrűre tagolt nyakgyűrűje domborúan végződik, ferde fogaskerék-sorokkal díszített. 3,4 x 2,1 cm. 1988.07.01–31. 11. árok.

25. 92.1.2254. *pipa nyaktöredéke (1. tábla 9)*

Sárgásvörös anyagú, mázatlan. A vastag, rövid hengeres nyak díszítetlen, nyakgyűrűje keskeny elő- és vastag főgyűrűre tagolt. A főgyűrű ferde bevágásokkal díszített. 3,7 x 2,2 cm. 1988.07.01–31. 11. árok.

26. 92.1.2255. *pipafej és nyak töredéke (2. tábla 10)*

Sárgásvörös anyagú, mázatlan, felületén foltokban szürkés lerakódás. Az alulról lapított, öblös fej törés nélkül kapcsolódik a hegyesszögben álló, díszítetlen, nyolcszögű átmetszetű nyakhoz. A nyak középrészén alig érzékelhető kiemelkedés. Nyakának benyomkodással tagolt vége letörött. 5,1 x 2,7 cm. 1988.07.01–31. 11. árok.

27. 92.1.2256. *pipa nyaktöredéke (2. tábla 6)*

Sárgásvörös anyagú, mázatlan. Hengeres nyaka a szár felé enyhén szélesedik. A szélesedő szakaszon háromszor körbefutó fogaskerékdísz. 4 x 2,4 cm. 1988.07.01–31. 11. árok.

28. 92.1.2257. *pipa nyaktöredéke (5. tábla 5)*

Sárgásvörös-vörös anyagú, mázatlan. Hengeres nyakának alsó részén hétégyű kagylómotívum indul, mely a fejet tarthatta. A nyak végén elhelyezkedő, keskeny, élesen kiugró nyakgyűrűjét ferde vonalkázás díszíti. A nyak jobb oldalán pecsét töredéke: W H.../SCH... 4 x 2,8 cm. 1988.07.01–31. 11. árok.

29. 92.1.2258. *pipa feje és nyaktöredéke (5. tábla 3)*

Fehér anyagú, sárgásbarna mázas. Nyaka hengeres, vége tagolásnál letört. A nyak és a fej töréssel kapcsolódik. A fej gömbös alsó részének felső szakaszán vízszintesen körbefutó és íves léccel között függőleges rovátkák. A fej felső része elkeskenyedik, majd ismét kibővül. 3,1 x 2,5 cm; Tüztér mélysége: 2,5 cm; Sz.á.: 2,4 cm (belső átmérő: 1,5 cm) 4,42 cm³ 1988.07.01–31. 11. árok.

30. 92.1.2259. *pipa nyaktöredéke (4. tábla 10)*

Sárgásfehér anyagú, barna mázas. Karcsú nyakán a nyakgyűrű előtt keskeny borda fut körbe. A szár felőli végét egyenesre faragták. 2,5 x 1,8 cm. 1988.07. 31. 7. szelvény.

31. 92.1.2260. *pipa nyaktöredéke (1. tábla 8)*

Sárgászöld-vörös anyagú, mázatlan. Hengeres nyakának szár felőli végén előgyűrűvel gazdagított vastag, ferde bevágásokkal díszített nyakgyűrű. 2,9 x 2,1 cm. 1991.07–31. kapufolyosó bontásából.

32. 92.1.2261. *pipa fejének és nyakának töredéke (1. tábla 4)*

Sárgászöld anyagú, mázatlan. A nyak és a fej töréssel illeszkedik. Az illeszkedésnél és a fej alsó félgömbös részén továbbhúzva fogaskerékminta. A fej felső, hengeres részének jobb oldalán 10 plasztikus pöttyből összeállított hatszögletű motívum, a perem alatt fogaskerékminta. 4,1 x 2,6 cm, tüztér magassága: 3,4 cm; szájtátmérő: 2,4 cm, (belső átmérő: 1,7 cm) 7,71 cm³. 1991.07–31. kapufolyosó bontásából.

33. 92.1.2262. *pipafej töredéke (1. tábla 6)*

Vörösbarna anyagú, fényezett felületű, keményre égetett, mázatlan. A fej és a nyak találkozásánál fogaskerékdísz. A fej alsó része félgömbös, jobb oldalán enyhe bütyök figyelhető meg. A fej felső része hengeres volt. 2,7 x 2,9 cm. 1991.07–31. kapufolyosó bontásából.

34. 92.1.2263. *pipa fejtöredéke (3. tábla 4)*

Világoszürke anyagú, finoman iszapolt, mázatlan. Fejének alsó, megmaradt része lapos, tányér alakú. Alsó részén a fej és nyak találkozási vonalában mindkét oldalon bekarcolt vonalakat övező fogaskerékminta. Szélén pontkörös és Y-alakú bepecsételésekből álló keret. Jobb oldalt arab betűs pecsét. A fej alsó részének tetején bepecsételt fogazott körök és rombuszos levelek. M: 3,1; Átm: 1,2 cm. 1985.08.21. 1. szelvény, 120 cm.

35. 92.1.2264. *pipa nyaktöredéke (3. tábla 3)*

Szürke anyagú, polírozott fekete felületű. A szár irányában a nyak kiszélesedik, laposan végződik. An... 1679 bekarcolt felirat, mázatlan. H: 3,6; Átm: 2,6 cm. 1986.07.30. 2. szelvény, 20–30 cm.

36. 92.1.2265. *pipa fej- és nyaktöredék (4. tábla 2)*

Fehér anyagú, barna foltos mázas. A nyak egyenesen végződő (másodlagosan lefaragott ?). A fej lapított félgömb alakú alsó része törés nélkül illeszkedik a nyakhoz. Alján bepecsételt rozettás középpontból induló nyolcszirmú virágmotívum. A fej felső része a csonkból itélve kónikusán szűkült. H: 4,2; Sz: 2,2 cm. 1986.08.13. 9. árok, 0–30 cm.

37. 92.1.2266. *pipa fej- és nyaktöredéke (1. tábla 2)*

Téglavörös anyagú, mázatlan. Fejének alján körpecsét: zárt korona alatt F * Z monogram, a korona két oldalán 1–1 pont. Nyaka hengeres. A fej félgömbös alsó részén, jobb oldalt bütyök. Felső része hengeres. 4,6 x 2,7 cm. 9. árok, 0–30 cm (??) jelöletlen zacskóban, a 9. árok leletei mellett.

38. 92.1.2267. *pipafej (2. tábla 7)*

Vörös anyagú, polírozott felületű, mázatlan. Vékony, a fejhez hegyesszögben illeszkedő, síkzott nyaka közepén tapintható gyűrű. A nyak végén csillagosra nyomott gyűrű maradványa. Az enyhén síkzott fej törés nélkül illeszkedik a nyakhoz, felfelé kissé ívesen szűkül és előredől. H: 5,5; M: 3,4; Sz: 2,7 cm. Szájtátmérő: 2,4 cm (belső átmérő: 1,8 cm), tüztér mélység: 2,9 cm. 7,38 cm³. 9. árok, 0–30 cm (???) jelöletlen zacskóban, a 9. árok leletei mellett.

39. 92.1.2268. *pipa nyaka és fejtöredéke (4. tábla 1)*

Fehér anyagú, zöld mázas. Nyakának vége előtt keskeny előgyűrűvel tagolt nyakgyűrű. A fej lapos alja 11 gerezdre osztott. Felső része kannelúrázott, homorúan indul. H: 5,1; Sz: 2,8 cm. 9. árok, 0–30 cm (???) jelöletlen zacskóban, a 9. árok leletei mellett.

40. 92.1.2269. *pipa nyaktöredéke (4. tábla 7)*

Fehér anyagú, sárgásbarna mázas. Nyaka kiszélesedő vége előtt három előgyűrűvel gazdagított, ferdén vágatolt nyakgyűrű. A fej alján akasztókarika maradványa. 3 x 2,3 cm. 9. árok, 0–30 cm (???) jelöletlen zacskóban, a 9. árok leletei mellett.

41. 92.1.2270. *pipa nyaka és fejének kis töredéke (4. tábla 3)*

Fehér anyagú, sárgásbarna mázas. Nyakának kiszélesedő vége előtt előgyűrűvel tagolt nyakgyűrű. A fej alja gerezdelt volt. 4 x 2,2 cm. 9. árok, 0–30 cm (???) jelöletlen zacskóban, a 9. árok leletei mellett.

42. 92.1.2271. *pipa nyaka és fejtöredéke (3. tábla 5)*

Krémszínű anyagú, jól iszapolt, keményre égetett, fényes felületű. Nyakának alján hosszanti fogaskerékminta. Hengeres nyakának közepén keskeny gyűrű, előtte körbefutó fogaskerékminta; Nyaka vége előtt nyakgyűrű, rajta két fogaskerékminta között futókutya-motívum. Nyaka végén fogaskerékminta. A fej és a nyak találkozásánál fogaskerékminta. Félgömbös alsó részű, a felső és alsó rész találkozásánál bekarcolt vonallal és felette bepecsételt rombuszszorral tagolt fej maradványa. 3,1 x 2,4 cm. 9. árok, 0–30 cm (???) jelöletlen zacskóban, a 9. árok leletei mellett.

43. 92.1.2272. *pipafej és -nyak töredéke (2. tábla 4)*

Szürke anyagú, mázatlan. A fej oldalrésze szögletesre nyomott. A nyak oldalának alsó sávjában váltakozó állású kettős ívek. A nyak oldalának középső sávjában kalászmotívum. A nyak oldalának felső sávjában kettős ívek alatt kettős pontok. 3,2 x 1,7. 1991.07–31. kapufolyosó bontásából.

44. 92.1.2273. *pipafej töredéke (2. tábla 8)*

Szürkésvörös anyagú, külső felülete vörös, polírozott. Felső része égett. A síkozott kehely lefele kissé ívesen bővül, mázatlan. 3,5 x 2,1. 1991.07–31. kapufolyosó bontásából.

45. 92.1.2274. *pipafej töredéke*

Szürke anyagú, vörösesbarna, polírozott felületű. A cilindrikus felső részhez kiugró töréssel kapcsolódott a fej alsó része, mázatlan. M: 2,4 cm, Szájátmérő: 2,1 cm. 1986.07.14. 7. árok keleti fele.

46. 92.1.2275. *pipa fej- és nyaktöredéke (5. tábla 2)*

Fehér anyagú, sárgásbarna mázas. A nyak a szár felé kúposan szélesedik, domború végződésű. A kúpos szélesedés közepén horony. A nyakon 5 körbefutó rovátka. A fej alján középpütt, előre és kétoldalt bepecsételt körök sora. Közöttük sugárirányban 3–3 bekarcolt vonal. 4,7 x 2,1 cm. 1986.07.18. 7. árok nyugati fele, –185–204 cm.

47. 92.1.2276. *pipa nyaktöredéke (3. tábla 8)*

Szürke anyagú, polírozott felületű. A szár felé kúposan szélesedik, domborúan zárul, mázatlan. H: 3,3 cm; max. átm: 2,4 cm. 1987.07.14. 4. szelvény.

IRODALOM

Détszy Mihály–Kozák Károly

1967 Az egri vár feltárása (1957–66) IV. Egri Múzeum Évkönyve 5, 87–116.

Drenko, Zoltán

1971 Archeologicky výskum kastiela v Strážkach. (Archäologische Untersuchung des Kastells in Strážky) Zborník Slovenského Narodného Múzea 65 (Historia 11), 81–95.

1976 Archeologicky výskum Levického hradu. Zborník Slovenského Narodného Muzeja 70 (Historia 16), 113–128.

Emödi János

1998 Adalékok a váradi vár építéstörténetéhez; Egy pipakészítő műhely a Krisztina utcában. Emödi János: Történeti adatok Nagyvárad múltjából II., Nagyvárad, 9–80; 127–138.

Fehér Géza

1959 A Janus Pannonius Múzeum hódoltságkori török emlékei. (Denkmäler aus der Zeit der türkischen Unterwerfung im Janus Pannonius Museum in Pécs). A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 103–151.

Gaál Attila

2004 Hódoltságkori cseréppipák a Wosinsky Mór Múzeum gyűjteményében. (Irdene Pfeifen aus der Zeit der Türkenherrschaft in der Sammlung des Wosinsky Mór Museums). Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXVI. 259–295.

Edit Haider

2000 Factory-Made Ceramic Pipes. *Haider–Orgona–Ridovics*, 56–57.

Edit Haider–Angelika Orgona–Anna Ridovics (ed.)

2000 The History of the Hungarian Pipemaker's Craft. – Hungarian History through the Pipemaker's Art Budapest–Keszthely

Kalmár János

1959 A füleki (Filakovo) vár XV–XVII. századi emlékei. (Die Denkmäler der Burg Filakovo aus dem XV–XVII. Jahrh.) Régészeti Füzetek Ser. II. Nr. 4., Budapest

Kovács Béla

1963 A Dobó István Vármúzeum cseréppipái. (Tonpfeifen im Dobó István Burgmuseum) Egri Múzeum Évkönyve 1. 235–262.

Kovács Gyöngyi

1984 Török kerámia Szolnokon. (Turkish Pottery from Szolnok) Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 30–31, Szolnok

Kozák Károly

1967–1968 A szigligeti vár 1965–66. évi feltárása. Magyar Műemlékvédelem, 229–244.

Eva Lovásová

2000 The Art of the Selmecebánya Pipe. *Haider–Orgona–Ridovics*, 39–44.

Zoltán Nagy

2000 Transdanubian Pipe Manufacturers Associated with Selmecebánya. *Haider–Orgona–Ridovics*, 45–55.

Pusztai Tamás

1999 Kora újkori kerámia az egri ferences templom területéről I. Herman Ottó Múzeum Évkönyve 37, 471–487.

Svetozár Sprušanský

1968 Výroba Banskoštiavnických hlinených fajok. (Die Herstellung von Tonpfeifen in Banská Štiavnica). Zborník Slovenského Narodného Múzea LXII, Etnografia 9, 217–237.

Tibor Takáč

1979 K problematike fajkárstva v Banskej Štiavnici. (Zur Problematik des Pfeifenhandwerks in Banská Štiavnica). Zborník Slovenského Banského Múzea IX. 245–278.

Tomka Gábor

2000 Excavated Pipes from the 16th to the 18th Century in Hungary. *Haider–Orgona–Ridovics*, 25–32.

2003 Finjans, Pipes, Grey Jugs. „Turkish” Objects in the Hungarian Fortresses of Borsod County. Archaeology of the Ottoman Period in Hungary (ed.: *Ibolya Gerelyes–Gyöngyi Kovács*), Budapest, 311–320.

Adrian Vallašek

1983 Dielňa na výrobu hlinených fajok na Spišskom hrade. (Eine Werkstatt zur Herstellung tönerner Pfeifen auf der Burg Spišský hrad (Zipser Burg) Archaeologia Historica 8, 233–241.

Závodi Szilvia

2003 A lenti vár kerámiaanyaga. (Das Keramikmaterial aus der Burg von Lenti). *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 171–201.

TOKAJ 1573-BÓL VALÓ URBÁRIUM SZERINTI RENDTARTÁSA

BOROS LÁSZLÓ

A sátoraljaújhelyi Zemplén Megyei Levéltár (Z.m.L) őrzik Tokaj város hajdani gazdálkodásáról szóló, egyik legrégebbi írásos emlékét. Az „1573 ezdendőbeli az Tokai Inventarium es az Urbarium szerent való teörveniek es rend tartasok” nemcsak a történéseknek, hanem a történeti földrajzot művelő szakembereknek is sok mindent elárul a kor, a város 16. század második felének gazdaságáról, gazdálkodásáról, szokásairól, törvényeiről, azok alkalmazásáról. Kiderül, hogy az itt élő ember felismerte, és már akkor is maximálisan alkalmazkodott a természetföldrajzi feltételekhez, környezethez. Az „Inventarium”-ból egyértelműen kitűnik, hogy a Tisza és a Kopasz-hegy közé szorított városban már a 16. században is a szőlő, a bor volt a fő megélhetési forrás, termelése pedig szigorú keretek, törvények között történt. A Tisza és a Bodrog áradásai, szabályozatlansága miatt szántóföldi gazdálkodás nem folyhatott a település határában, viszont az év egy részében szárazra kerülő sík térszínek, valamint a hegyi rétek kitűnő feltételeket biztosítottak az állattartás, elsősorban a szarvasmarha-tenyésztés számára. A szarvasmarha-tartás ez idő tájt fontos szerepet játszott a paraszti gazdálkodásban nemcsak Hegyalján, hanem az egész Kárpát-medencében. Húsán, tején és bőrén kívül a talajerő visszapótlására használt trágyájáért is tartották. Mellette „igavonó barom” szerepe is igen jelentős volt.

Mint említettük, a Tisza és a Bodrog áradásai miatt Tokaj nem rendelkezett a 19. század közepe előtt szántóterülettel. Ez olvasható ki az 1573-as rendtartásból is: „Mivel hogy Tokainak semmi szanto földje nincsen, eleitől fogvuan ez mi varosoknak lakosi az földes Úr szamara, sem őszi sem tavaszi vetessel es szántással nem tartoznak es nemis tartoznak videki földön, hanem vagion az földes Ur szamara valo Negy szeöleö, melynek egyike vagion az varos felet kit Palota Szeöleönek hinnak; az harma az Mézes Málon vagion, kiknek egyyiket Barath szöleönek hijak, masikat Nemet, alias Lisztes Szöleönek, harmadikot Szeremi szöleönek neveznek. Ez negy szöleönek Nyitasaval, Metzesevel, venyike hanciasaval, ketszer meg kapallasaval, kötözesevel, megh szedesevel es be fedesevel az varos nepe tartozot. Mikor pedig homlítottak ez Szöleökben az Udvarbirak es tisztartok megh fizettenek az homlitonak es mastis tartoznak.”

A felsorolt egykori dűlőnevek ma is léteznek. A Mézes Mál napsütötte, meleg, délies fekvésű, jó bortermő lejtőt jelent.

A rendtartás utal a 16. századi szőlőmunkákra. Már akkor is metszették a szőlőt, a levágott venyigét kihordták a szőlő szélére (mezsgyére), ősszel befedték a fagyérzékeny tőkét. A fedéssel a tőkék körül keletkező gödrök pedig felfogták a téli csapadékvizeket (hólevet). A kipusztult, kiöregedett tőkét homlításal pótolták. Ezek a műveletek ma is ismertek, sok helyen alkalmazzák is, ill. ezen szőlőmunkákat a 16. század második felében is ismerték és alkalmazták.

Szántóföld nem lévén a város határában Tokaj népe nem volt kötelezve a földesúr számára „sem őszi sem tavaszi vetésre sem szántásra”. Annál inkább a földesúr szőlőjében és pincéjében kellett dolgozniuk. „Mikor az borokat heliere kellett rakatni szüret után, avagy egy helybeöl masuva kellett helyeztetni, azzal az varos nepe tartozik.”

1573. EZEN döbéli és Fókai Inventari

um es az Urbarium szerezni való
teörveniek es rend tartások.

Tokajj városának lakosainak nevei.

Dobo Ferencs.	Seres Thomas.
Dobo Benedek.	Komlósi Paal.
Szobonya Benedek.	Major György.
Mészáros Kalas.	Mészáros Demeter.
Némes Peter.	Sós - László.
Czeterj Simon.	Jósa Thomas.
Kün Jánosné.	Sardosi Albrecht.
Kovács Fabian.	Mészáros Mihály.
Kerepes Péter.	Szörös - Pál.
Czeterj - Péter.	Emödy János.
Shott - László.	Mészáros Bodifár.
Barath Péter.	Szabó Halinthe.

tetni valaminemű adófizert, affle fogot szem-
lien az szolgáló hivaknegy huszt vesznie kaloda
valóságban. Ha penigh az város szolgálainak
az szelő hegye avagy medvre hellek erette ki-
menni, nyargalásért az város szolgálai huszon
cöt huszt veszen mita, tudni illik az megf fogá-
tot szemlien az feő biro semmit nem, hanem
az szolgáló hivaknegy huszt vesznie kaloda valóság-
ban.

-x-

Mivel hogy Tokainak semmi szanto folle
nincsen, eleitől fogvan ez mi városunknak lakosi
az földes Ur számára, sem döfzi sem tavaszi ve-
tejsel es szantással nem tartozának es nemis tar-
toznak vidéki földön, hanem vagyon az földes
Ur számára való Negy szőlők melyek egyike va-
gion az város felet kit halota szőlőknek himak,
az harma az Mészáros Malon vagion, laknek egyi-
ket Barath szőlőknek hívják, másikát Menet, alias
Liptes szőlőknek, harmadikot Szerezni szőlőknek
neveznek. Ez negy szőlőknek Nyitásával, Mész-
level, venyike hancsárral, kecsker megü kapalla-
val.

Varasónknak törvényi es rend tartási.

I.
Mikor valahonnan jobbagy jöe be varasónkban
lakni, szabad és migh akarja ez városban
lakni, es szabad ki menniis, ha az helyet avagy
az it való lakást nem szerezti.

Az ki penigh városunkban be jöe lakni es
develkeppen jobbagylagya arágn magat az városnak
tartozik az biro tisztalan le temi dízenket
huszt, es így az földes Ur dolgotól irras leszen
egy éftendőigh, de az szőlők műve tartozik egy
egy nap mindentele dolgában es műveben munkal-
koani. Az város szöksegeben penigh mindenekben
együst kel tartani, es így az biro az városal egy-
temben tartozik minden tiszteltseges igében otal-
marni es melleite fogni.

II.

Valakinek ez mi szőlőhegyenkeön szőlők vagion,

Más településre áruért való fuvarozásra azonban nem kötelezte a földesúr a lakoságot. A földesúr kocsmájából ha kifogyott a bor, a pótlása az udvarbíró feladata volt. „Mikor pedig az föles Ur korcsomaia megh fogiatkozot bor nélkül, masuva vidékben, nem mentönk korczomara valo bor keresni, hanem az Udvarbiro dolga volt az földes Uronknak vasarlani mind bort, mind pedig egiebet, az mi az földes Úr szüksegere való kevantatot.”

A réteken sem voltak kötelesek a földesúrnak kaszálni, szénát hordani a város lakói. „Az földes Ur szamara soha mi nem kaszaltonk és szenat sem hordottonk, hanem az korcsoman el keölt Boroknak hordoit tartoztonk az vízre ala vinni.” Tehát a város lakói a földesúrnak csak a szőlőjében és pincéjében voltak kötelesek dolgozni, jelezve ezzel is a szőlő és a bor kiváltságos helyzetét Tokaj gazdaságában. Figyelemre méltó, hogy a földesúr kocsmájában megvásárolt bor egy részét vízi úton szállíthatták el Tokajból. A Tiszán csak az alföldi városokba szállíthattak bort. A szekereken való borszállításról nem tesz említést a rendtartás.

Kocsmával nemcsak a földesúr rendelkezett, nemcsak ő árulhatott bort, hanem más is. Persze szigorú szabályok szerint. „Az mi varosonkban szabad az kössegnek Szent Mihaly napiatol fogva Nagy karacson napigh arulni korczoman bort, annak utana az földes Ur szamara arulnak. Ha pedig valamely bort Nagykaratczon eleött talalnak ki kezdeni es hamar el nem fogyna szabad ki adni az utan cegenekül. Valamenij bort pedig az közsegh ki kezd korczomara, elsöben az feö bironak ez mi varosokon akarmifele rendbeli ember legien, kostolot kel vinni, az Biro megh kostollia, es az mit erdemel, azon hadgia kezdeni, az Biro hirenekül senki korczomat nem kezdhet, ha pedig Biro hirenekül arul bort, az Biro megh bünteti illendeö büntetessel; Az ki pedig bort akar arulni, tehat minden hordo borbul az Bironak egy egy pint borral tartozik, az kostolo bor nélkül.”

A szőlő nagy értéket képviselt, ezért fogadott szőlőpásztorok őrizték, amelyet ugyancsak szigorúan leírtak, szabályoztak „Az szölöknek őrizetében valo rend tartas”-ban. Az a szőlősgazda vagy vincellér (már az is volt a 16. században), aki szőlőpásztort fogadott a maga, vagy ura szőlőjébe, az Szent Lőrinc napjától kezdve alkalmazta azt, s heti bért fizetett neki, amely összege tizenkét és tizenhat pénz között volt megállapítva.

Meg volt határozva a szőlőpásztor mozgási területe is. Nem járhatta be az egész szőlőhegyet, hanem csak „az harmad szomszed szeöleigh” járhatott, mert ha azon túl találta a kerülő, vagy más szőlősgazda, akkor a bíró egy forintra büntette az elköborló szőlőpásztort. A szőlőpásztornak „derék” fizetése volt, ezért „semmifele gyümölcsöt” haza nem vihetett.

A szőlőhegyet hivatalosan hat városi szolga (kerülő) őrizte. Ezek „semminemű dezmaival nem tartoznak, az földes Ur dolgatol is es minden munkatol üresssek.”

A rendtartás szigorúan szabályozta a szüret rendjét, lebonyolítását. A leszüretelt szőlőt kádakba gyűjtötték össze és szekereken szállították a préselő- (taposó-) helyekre. Ha a szüret helyén, a szőlőhegyen megtelt egy kád szőlővel, akkor „keöböl” bort jegyeztek fel. Taposás (nyomtatás) után a szín bort „czeber es keöbeöl szamra be írjak, valameniszer az Dezma haz eleiben bort es törkölyt hoz be.”

A törkölyt „szekeres kadakban” bemutatták a dézsmásnak. Ha azonban valaki ki-nyomtatott törkölyéhez kétsége támadt a dézsmának, akkor „az varos szolgália fel hagh az szekerre es egy szöleö karót vagy palczát ala nyom az kádban, es ha az teörkeöly alat nyomatlan szeöleö talaltatik, az Dezmasnak megh mondgia, es az Dezmas újonnan meg nyomatia.” Azaz nem lehetett csalni, minden csepp borral (musttal) el kellett számolni.

„Az bornak dezmalasaban minemű rend tartas es teörveny” előírta, hogy ha valakinek szőlője „vagyon, es amikor az szedesenek ideie eljeő, addigh senki szeőleőt szedni nem mehet, migh az nevet be nem irattia az Notariussal, ha ezen kiveöl czelekednek, az Dezmas megh bünteti erette, ha dezma adó szöeleie vagion.”

Amikor a dézsmás szőlőt leszedik, a szőlőt meg kell nyomni, úgy hozzák le a szőlőhegyről a mustot és a törkölyt. A szőlőhegy alján a mustot és a törkölyt hordóba töltik, de nem szabad rögtön haza vinni, hanem a dézsmaház előtt meg kell állni. Ott a „szeke-res kadnak az oldalat a hetedik abroncz felett megh furjak, es az ki mustot az varos hites szolgai rola le czapolnak hordoba töltik es az Dezmasok viselik gondgiat.”

Külön foglalkozik a rendtartás a „Szölő heg es mezöknek Tilalma”-val.

Ha valakinek külön nyája van, annak pásztort kell őrizetére tartania. Ha tehén, ökör, ló, juh, disznó tilalmasban jár (szőlőhegyen, réten), vagy „szanszadokkal boczatia, az kerüleő be hajtia, es az Biro egy forintot veszen raita.” Ha pedig valakinek kárt okoz állataival valaki a szőlőhegyen, réten, vagy kertben, akkor az okozott kárt megbecsülik és meg kell az téríteni.

„Varasonknak törvényi es rend tartasi” fejezet többek között azt rögzíti, hogy ha valahonnan jobbágy akar a városba költözni, azt szabadon megteheti, lakója lehet Tokajnak, de ha nem érzi itt jól magát, el is költözhet. „Az ki pedigh varosunkba be jeő lakni es derekkepen jobbagysagra adgia magat az Bironak tartozik az Biro asztalan le tenni tizenket penzt, es ily az földes Ur dolgotol üres leszen egy esztendigh, de az szőlők mivere tartozik egy egy nap mindenfele dolgaba es miveben munkalkodni.” Ezért a beköltözött és kötelességét teljesítő jobbágyot a bíró a várossal egyetemben tartozik tisztességgel oltalmazni.

Az 1573-as rendtartás szigorú rendet tartott a városban és határában, a szőlőhegyen, a réten, a kertekben. A szőlőművelés, de még inkább a szüret és a borértékesítésnek módjait határozott és ellenőrzött korlátok közé szorították.

A kissé nehézkes nyelvezetű rendtartás azért fontos dokumentum az utókor számára, mert megismerhető belőle a 16. század gazdálkodása, a szőlőművelési módok, a dülönevek, a város mindennapi élete.

IRODALOM

Bencsik János–Orosz István (szerk.)

1995 Tokaj várostörténeti tanulmányok I. 336. Tokaj

Boros László

1996 Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdaságának földrajzi alapjai és jellemzői. Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv 3. 322. Miskolc–Nyíregyháza

Papp Klára

1995 Tokaj birtokosai és a birtoklás története a mohácsi vésztől a Rákóczi szabadságharc bukásáig. In: *Bencsik János–Orosz István* (szerk.): Tokaj várostörténeti tanulmányok I. 67–85. Tokaj

FERTÁLYMESTEREK MISKOLCON

KAPUSI KRISZTIÁN

Német eredetű volt a fertálymesteri állás elnevezése (viertelmeister = negyedmester) és ennek megfelelően, legkorábban a száz–cipszer polgárságú bányavárosok, szabad királyi városok szervezetében jelent meg a szóban forgó funkció. A 16. századi Pozsony biztonságán örökdő kapitány beosztottaiként fertálymesterek posztoltak. Sopronban e hivatal viselőit név szerint említette egy 1508-ból való közgyűlési feljegyzés. Besztercebányán négy viertelmeister szolgált 1573-ban. Kassán pedig egészen hierarchizált szervezet alakult 1682-re: kettő első, kettő második, kettő harmad és kettő negyed fertálymester szerepelt a tisztviselői választásról szóló jegyzékben.¹

A németséget nélkülöző települések csak a 18. században kezdték e terminust használni városrészi elöljáróik megnevezésére. A fertálymesterek Miskolc közigazgatásában az 1790-es években jelentek meg. Történetük már száz évvel ezelőtt is foglalkoztatta a kutatókat. Keresztesy Sándor 1903-ban írta az 1793. évi helyi közrendészetről, hogy „Miskolcz város természeti fekvése szerint 4 fertályba van beosztva, minden fertály ismét 4 kisebb szakaszba. Minden szakaszmester főinspektora egy – egy Senator (...). Minden fertálynak van egy fertálymestere és minden szakasznak egy utca kapitánya (...), minden utca kapitány numerusában levő minden gazdákat, tanyasival és zseléivel együtt név szerint írásba tartja magánál és azt minden hónapban egyszer vizsgálja meg, van-e változás, ha van, írja fel és jelentse a város főbírájának. Azt is minden hónapban egyszer, úgymint a hónap első napján adják be a kapitány urak, fertálymester urak, meg van-e minden tüzi eszköz és ha nincs, mi híja van? (...) Télben, nyárban, akinek vize nincs az utca kapitánya szemmel tartsa és minden hónapban egyszer megvizsgálja s arról hív jelentést tegyen a fertálymester úrnak, hogy megbüntessenek, mely büntetésnek egy harmada a bejelentőé, a két harmadrész pedig a tüzi kasszába megyen”.² A városrészek keletkezéséről Gyulai Éva megállapította, hogy az 1723-tól létező utcacsoportokat, az ún. tizedeket felettes egységekbe, „spártákba, más néven fertályokba osztották, ezeket további szakaszokra (...). A negyedeket előbb a Szinva osztotta meg (az első Spártában, a Szinyván túlhan, az második Spártában az Szinyván innét), majd ezeket újabb két részre vágták, így alakult ki a négy fertály: Nagy-Hunyad, Újváros, Szirma utca, Gyöngyvirág utca”.³

Keresztesy írása – melyet utóbb kritika nélkül idézett Szendrei és a Halmay–Leszih-féle monográfia⁴ – nem tüntette fel téziseinek forrását. Fertálymesterekre utaló bejegyzést Miskolc város 1793. évi jegyzőkönyvében nem találtunk, ellenben a következő esztendő januári népgyűlésének protokolluma rögzítette, hogy „Fertály Mestereknek – Miskolcz városa négy fertályokra felosztatván – az első fertályban Holló János, a másodikban Ns. Rác Zsigmond, a harmadikban Ns. Barkassy György, a negyedikben Ns. Farkas Pál uraimék közönséges megnyugvással választattak”.⁵ Küldöttség fogalmazta a

¹ Csizmadia A., 1983. 60–61.

² Keresztesy S., 1903. 5–6.

³ Gyulai É. 2000. 119.

⁴ L. Szendrei J., 1904. 624 – 625. és Halmay B.–Leszih A., (szerk.) 1929. 178.

⁵ B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1501/a. 20. köt. 45. (1794)

munkaköri leírásokat, az 1794. február 7-i tanácsülésen fel is olvasták a „strázsma mester, káplár, fertály mester, utca kapitány és tizedes uraimék, úgy a strázsák instructiójait”.⁶ Nem maradt reánk a vonatkozó dokumentum, újrafogalmazása, a Barkassy András miskolci főbíró keze alól 1800. április 23-án kelt „fertály mester urak instructiója” viszont túlélte a lefolyt évszázadokat. Nyolc pontjából ötöt a tűzveszély elhárítására deklaráltak. Fertálymesteri alapfeladat volt a „vízi edényeknek és tűz oltó eszközöknek” kezelése, karbantartása. Említett felszerelésükkel „a tűznél megjelenni, a tüzet oltani és oltatni” kötelességük volt a fertálymestereknek. A lángoló negyeden kívül posztoló kollégáknak is mihamarabb a tűzhöz kellett sietniük, helyettes állítása nélkül el sem hagyhatták a várost a fertálymesterek. Mindnyájuktól elvárták, hogy a prevenció részeként „jelen legyen a kémények vizsgálásán s egyébiránt pedig minden hónapban egyszer az utca kapitányokkal maga fertályát megjárja, a kéményeket megvizsgálja (...), egyúttal azt is vizsgálja meg, van-e kapitány víznek való edény vízzel teli a háznál”. Feladatkörük legnagyobb cikkét a tűzrendészet adta, de a közbiztonság egyéb tényezőire is gondjuk volt a fertálymestereknek. Jelentették, „ha vidékről valaki a városban lakás végett magát valakinél leteszi”, valamint a fertálymester volt az, aki „minden éjjel a fertályba kirendelendő strázsákat szorgalmasan vizsgálja”. Elvárták tőle, hogy a „nyilván való gonosztevőket minden személy választás nélkül fogassa el”.⁷

Közvetlen felettesük a városkapitány volt, de jelentéseikkel a főbíróhoz, a magisztrátushoz és a vicebíróhoz is fordulhattak. Kötelességük teljesítésekor személyenként kettő fertálykapitányra és négy fertálytizedesre támaszkodhattak. Utóbb kibővítette a magisztrátus Barkassy instrukcióját: szekeret és lovakat rendelt a fertálymestereknek, mert általuk úgy „városunk gödrös utcái kiegyenesíttethetnének, a sarak is kihordathatnának, amellet a tűz támadáskor a vízi hordót a szükséges helyre vihetnék, s az utcák is tisztán tartathatnának”.⁸ Új fertálymestereket választottak 1800. júniusában: Fent József került az első, Kis János a második, Simon István a harmadik, Gilányi János a negyedik negyed élére. Klasszikusnak mondható munkakörében tehát elsődlegesen tűzrendészeti és amellet tisztaságot, közbiztonságot fenntartó funkciókat hordozott a fertálymesteri hivatal Miskolcon.⁹

Kétségeink vannak afelől, hogy a 19. század első évtizedeiben rendszeresen betöltötték-e a szóban forgó állásokat. Miskolc város korabeli tanácsulési mutatóiban nem találunk fertálymesterekre utaló bejegyzést. Az 1800-ban megválasztottak nyomain sem jutunk messzire: Kis Jánossal, Simon Istvánnal kapcsolatosan kizárólag privát ügyek szerezpelnek. Fent József 1803 szeptemberében „fertály mesteri fáradozásáért” kér adó-

⁶ B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1501/a. 20. köt. 65. (1794)

⁷ Mindezt I: B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1501/e. 325/1800.

⁸ B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1501/e. 505/1800.

⁹ Országos viszonylatban meglehetősen egységesen értelmezték a különböző városok a fertálymesteri teendőket. Székesfehérvárott 1721-ben már biztosan voltak fertálymesterek: házról házra járva hirdették a dohányzási tilalmat, és hogy ügyeljenek a tűzre, tartsanak vizet a háznál (1731), intettek az idegenek befogadása ellen (1764), razzizáltak a külvárosban, előállították a gyanús elemeket (1766), kapott személyleírások alapján vizslatták a körözött bűnözőket (1780-as évek), gondoskodtak az ivóvíz, a kutak védelméről (1788), hetente referáltak a tanácsnak az idegenekre vonatkozó lakossági bejelentésekről (1794), adóösszeírást végeztek (1815), karbantartották a tűzoltó kézfecskendőket. Pesten – az 1732. évi utasítás szerint – a fertálymesterek a bírónak jelentették az engedély nélkül a városban tartózkodó idegeneket, kihirdették a közleményeket, segédkeztek az adóbehajtásnál, a katonaság beszállásolásánál, a vásári helypénzszedésnél. Eger tanácsának 1805. évi jegyzőkönyve tizenkét pontba foglalta a fertálymesteri teendőket: a bormérés felügyelete, gyümölcsfák gondozása, utcatisztítás, tűzrendészet, adószedés, kézbesítés tartozott azok közé. L. Székesfehérvárra vonatkozóan *Kállay I.*, 1989. 24, 60, 61, 63, 76, 80, 97, 213, 214. Pest és Eger tekintetében *Csizmadia A.*, 1983. 62–63.

kedvezményt, irat nem tartozik a bejegyzéshez, melynek a kicsengése olyan, mintha múltbéli érdemeire, nem az aktuális funkciójára hivatkozna az érintett.¹⁰ Kun Miklós főbíró a városi költségvetés elemzésekor, 1842 tekintetében a kiadások között fertálymesteri bérezést nem szerepeltet.¹¹ A publikált feldolgozások (pl. a „Miskolc története III. 1702–1847” vonatkozó fejezetei) sem említenek fertálymestereket. Elképzelhető mindezért, hogy a 19. század első felében strázsák, tizedesek, utca kapitányok, felügyelők és tanácsnokok osztoztak a vázolt feladatkörön, fertálymestereket pedig csak kivételesen, vagy egyáltalán nem választottak a rendi érában.

A város kísérletezett a 18. század végi tűzrendészetének fejlesztésével. A fertálymesteri állás bevezetése mögött egyfelől tehát praktikus (közbiztonsági) indok működött, másrészt létezhetett egy státuszigényt reprezentáló motívum is. Stipta István tanulmányában három időszakra tagoltan elemezte Miskolc 1755 és 1847 közötti igazgatástörténetét. Megállapította, hogy a második éra (1789–1836) kezdetén előkészületeket tett a kamara Miskolc szervezetének a szabad királyi városokra jellemző minták szerinti átalakítására. Nőtt a tisztviselői létszám, a bérek emelkedtek, és – első ízben – polgármestert választottak (1789). Összességében az „igazgatás szervezetét tekintve ebben a szakaszban a város a szabad királyi státushoz közelített”.¹² A fertálymesteri állások bevezetése passzolt e fenti folyamathoz.

Az elemzett tisztség léte és a szabad királyi városság relációja nem volt persze kizárólagos. A 18. században már oppidumok, püspöki székhelyek (Eger, Vác) szervezetében is megjelentek a fertálymesterek. Eger története annyiban hasonlított Miskolcéhoz, hogy mindkét település rengeteg áldozatot vállalt a szabad királyi státuszért, de azt az egyiknek sem sikerült megszereznie. A hevesi településen 1736-tól választottak fertálymestereket, talán összefüggésben a rangemelési igénnyel. Szeged esetében fordított a helyzet, ott éppen a szabad királyi jogállás elnyerése (1715) indokolhatta, hogy a század közepén már alkalmaztak fertálymestereket, akik „a tanács rendeleteit közvetítették és az adókövetésben működtek közre. Azonkívül a kocsmák ellenőrzésében, az éjjeli őrködésben vettek részt. A későbbiekben a tűzvédelem lett nagyobb szerepük”.¹³ A fertálymesterek – mindamelllett, hogy nem csupán a bányavárosokhoz és szabad királyi városokhoz kötődtek – mondhatni státuszszimbólumként díszlegtek a tisztikarokban, létükkel demonstrálva az adott település jogállásbeli igényeit, önmeghatározási törekvését. Ennek tudható be a miskolci intermezzo: a magasabb rangra jellemző tisztviselőket (pl. polgármester, fertálymester) akart magának a 18. század végi település, költségvetése viszont nem bírta el az újonnan létesített hivatalokat, így azok legkésőbb a reformkorra elkoptak, kimaradtak a városi szervezeten. A 19. század első felében szenátorok, felügyelők, utca kapitányok között oszlottak meg a fertálymesteri teendők.

A miskolci negyedek, mint territoriális alegységek viszont változatlanul fennmaradtak. Ezek rendszerében gondoskodtak 1848 májusában a lakosság összeírásáról, négy negyede és tizenkét szakasza volt a városnak, tehát minden negyed három szakaszból állt.¹⁴ A baljós neoabszolutizmus alatt annyi változott, hogy felcserélődött a nagyságrend: az 1850-es évek végétől egészen a századfordulóig négy szakaszra tagolódt Miskolc, az egyes szakaszok pedig kettő negyedet foglaltak magukban. Egy kiegyezéskori dokumentum alapján ismertek a szakaszokhoz tartozó házsámkeretek: 1–756. az első,

¹⁰ B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1501/a. 680/1803.

¹¹ *Kun M.*, 1842. 32–33.

¹² *Stipta I.*, 2000. 707–710.

¹³ *Vass E.*, 1985. 549.

¹⁴ B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1501/a. 400/1848.

757–1531. a második, 1532–2395. a harmadik, 2396–2915. számú házak pedig a negyedik szakaszt alkották.¹⁵ Arra jutottunk mindezt összevetve a Domby-féle térképpel (1817), hogy Miskolc két tengely – a Szinva patakkel párhuzamosan futó Nagyhunyad és Fő utca nyugat–keleti, valamint az erre merőleges Major és Mészár utcák – városháza–avasi templom képzeletbeli vonal – által osztatott négy szakaszra. Az elsőt így a Szirma utca körüli délkeleti városrész, a másodikat Diósgyőrig délnyugat-Miskolc a Gyöngyvirág utcával, a harmadikat az északnyugati területek a Nagyhunyad utcától a Kőporoson át egészen a diósgyőri határig, a negyedik szakaszt pedig az Újvárosból és környékéből álló északkeleti „fertály” alkotta. A hivatkozott utcákat annak demonstrálása végett emeltük ki, hogy a Gyulai Éva által rekonstruált 18. századi spárták – negyedek – fertályok szakaszokká keresztelve, megélték a dualizmus korát.

Igazgatásuk és közrendészetük élén szakaszbeli tanácsnokok, valamint felügyelők álltak 1848-ban, akik a különféle eljárások végrehajtásával utcátizedeseket bíztak meg. E rendszer a neoabszolutizmus alatt a bérezés hiánya, a kedvezmények megvonása és a sokasodó terhek miatt kezdett rogyadozni. A város vezetése előtt 1854. szeptember 18-án a „tanácsnoki hivatal mellett segédkező s a közügyek gyors és fennakadás nélküli elintézésében fáradozó úgynevezett szakaszfelügyelők évi fizetést kérő folyamodványa olvastott. Miután ezen – az adóbehajtás, újonc állítás, és katona szállásolásoknál mellőzhetlen s a közigazgatás főbb ágaiban nélkülözhetetlenül felhasznált egyének legutóbbi években – a szolgálatuk némi jutalmául reájuk (...) kiterjesztett adófizetés s katona tartás mentességétől – megfosztattak, további minden szolgálati segédkezésüket megvonni akarják”.¹⁶ Terjedt a sztrájkhangulat, követve a fenti példát 1854. december 3-án a „tanácsnokokhoz oldalasított utca tizedesek – kívánatos szolgálatukat – miután még ez ideig szokásos adómentességüktől is fölmentve nincsenek, felmondani, s azt elhagyni akarják”.¹⁷ A császári és királyi megyehatóság persze nem hagyta magát „zsarolni”, a félhivatalos felügyelők és tizedesek helyett fizetéses városi tisztviselők, még hozzá fertálymesterek rendszeresítése mellett döntött...

A neoabszolutizmus kormányzata törekedett a közélet németesítésére. Miskolcon birodalmi területekről származó hivatalnokok tűntek fel, németek és csehek dolgoztak az adópénztárban. A hétköznapiak során német nyelvű utcanévtáblák, Stróbl bácsi vendéglőjének virsli illata, no meg a zsandárok éreztették a sajátos korszellemet.¹⁸ Fél évszázaddal korábban Miskolc maga kívánt hasonulni a német polgársággal bíró királyi városokhoz, fertálymestereket választott, a szabadságharc bukása után pedig a császárhű kormányzat kommandálta számára a szóban forgó tisztséget.¹⁹ Idegenszerűségét mutatta, hogy a jegyzőkönyvező kéz előbb tizedeseket írt a megfelelő helyre, majd áthúzta a szót és javításként toldotta mellé a „fertálymesterek” terminust.²⁰

A miskolci községtanács 1855. december 22-i ülésén felolvasták a császári és királyi megyehatóság elnökének október elsején kelt rendeletét, mely szerint a „4 kerületre osztott városban összesen 8 – 36 pft évi fizetéssel ellátott – fertálymesterek engedélyez-

¹⁵ B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1602/a. 236/1867.

¹⁶ B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1602/a. 338/1854.

¹⁷ B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1602/a. 404/1854.

¹⁸ Pfliegler F., 1996. 35–37.

¹⁹ Ugyanígy alakult a polgármesteri állás helybéli sorsa: szabad királyi városi mintára, 1789-ben polgármestert választottak Miskolcon, de a hivatal nem honosodott meg a 19. század első felében, viszont a neoabszolutizmus életre keltette (1856–57-ben Slechtik István, 1859-60-ban Jekelfalussy Lajos volt a város polgármestere).

²⁰ B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1602/a. 403/1855.

tetnek”. A lojális, mégis józan tanácsnokok jegyzőkönyvbe foglaltatták, hogy véleményük szerint „ily csekély fizetésért, ennyi teherrel és idő veszteséssel egybecsatolt szolgálatra” nem lesznek jelentkezők, indítványozták, hogy a megajánlott fizetést emeljék 50 pengőforintra, továbbá legyen szabad a majdani fertálymesterek mellé választani 16 segédtizedekest.²¹ Meglepő, de mindkét javaslatot megfogadta utóbb a felettes hatóság. Balogh József, Bató Ferenc, Diószeghy József, Jarbits János, Kalmár Pál, Szebenyi Sámuel, Sziránci András és Varga József voltak a neoabszolutizmus kori Miskolc első fertálymesterei. Sajátos erőterbe kerültek, munkájuk felett nem csak a városi tanács, hanem a járási szolgabíró is rendelkezhetett. Utóbbi utasításainak megfelelően dolgoztak 1857 tavaszán a sorozóbizottságnál, méghozzá a „miskolci járásnak újoncok ideje alatti napokon keresztül minden más foglalkozásuk félretételével, folyamatosan egyedül ezen ügynek sikerre vezető előmozdítása körül fáradozva”.²² Az eredmény nem is késett: a városi teendők elhanyagolása miatt tajtékozott dühében a polgármester. A továbbiak tekintetében az első mulasztás esetére egy, másodsorra öt pengőforintnyi büntetést, harmadik – egyben végső – megrovásként pedig elbocsátást helyezett kilátásba a két tűz között pörkölődő fertálymesterek számára.²³ Varga József írásbeli feddésben részesült 1858 elején, Baloghot, Batót, Diószeghyt és Jarbitsot pedig „kötelességük szorgalmas teljesítésére” utasította a községtanács. Irreális elvárások és folyamatos fenyegetések közepette dolgoztak a fertálymesterek, mialatt állandó harcot vívtak a saját és a beosztottaik béreinek emeléséért. Segédtizedeseik a leköszönést fontolgatták, fizetésük kiegészítéséért a polgármesterhez rimáncodtak a fertálymesterek, mondván, hogy „ezek (a tizedesek – K. K.) nélkül, magunkra maradva mi is a hivatalos állásunkról lemondani kényteleníttetnénk”.²⁴

Két éven belül omlott össze az első garnitúra, 1859 januárjában új fertálymestereket nevezett ki a megyehatóság. Suhajda László és Balogh József az első, Barczikay István és Orosz József a második, Kalmár Pál és Gellér István a harmadik, Nyitray Dániel Radics Istvánnal a negyedik szakaszba került. Nyolcukból Balogh és Kalmár korábban is fertálymester volt, Nyitray és Radics pedig rokonszakmában, adóbehajtóként dolgoztak azelőtt. A kinevezetteket ekkoriban már negyedmestereknek is említették a tanácsban. Hajszállal jobb anyagi, de talán döntően hátrányosabb munkaszervezeti kondíciók mellett működtek, megszűnt ugyanis a 2 adóbehajtó és a 16 tizedesi állás. Barczikay és Orosz helyére már 1859 júliusában új embereket kellett találni, így választották a második szakasz fertálymestereivé Nagy Ferencet és Margitay Istvánt.²⁵

Marinkás János helyettes polgármester 1859 elején írásba foglalta a fertálymesterek kötelezettségeit. A dokumentum szerint, kimutatást vezettek a befizetett adórészletekről és az elmaradásokról, így – az előző napi törlesztések könyvelése végett – minden reggel hét órakor, a pénztári hivatalnál kezdték munkájukat. Nyolcra megkeresték a szakaszbeli tanácsnokot, referáltak neki az elmúlt 24 óráról és megtudták tőle aznapi feladataikat. Állandó jelleggel felügyeltek az éjjeliőrökre, az idegenekre és a gyanús elemekre, ellenőrizték a háztartások tűzoltóeszközeit. A negyedmesterek rendelték ki közmunkára a szakasz lakosságát, kimutatást vezettek az illetén szolgálatokról és a mentességért fizetett összegekről. Névjegyzékbe foglalták negyedük lakóit, elosztották a

²¹ B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1602/a. 403/1855.

²² B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1602/d. 1860/1857.

²³ B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1602/d. 973/1857.

²⁴ B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1602/d. 650/1858.

²⁵ B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1602/d. 3090/1859.

katonai beszállás és az előfogat rendjét.²⁶ Legfontosabb feladatuk az állami és a helyi adók behajtása volt. A népszerűtlen szerepkört nem mindenki bírta hosszú távon: Suhajda és Margitay leköszönt 1860 tavaszán, helyükre a kipróbált Szebenyi Sámuel és a kezdő Kis Pál kerültek. Beosztás szerint így Balogh József és Kalmár Pál az első, Nagy Ferenc Szebenyivel a második, Gellér István és Kis Pál a harmadik, a Radics–Nyitray duó pedig a negyedik szakaszban fertálymesterkedett.²⁷ Egy év leforgása alatt cserélődött ki a gárda fele, a távozó Kis Pál, Nagy Ferenc, Nyitray és Radics helyére a régi–új Bató Ferenc, valamint abszolút kezdők (Diószeghy István, Ruttkay Imre és Sassy Szabó Pál) kerültek.²⁸

Éjjel-nappal járták az utcát, behajtottak és letartóztattak, ingáztak a városháza és a szakaszuk között. Az egyébként nem túl bőkezű tanács zokszó nélkül fizetett csizmapénzt az állandóan talpaló fertálymestereknek. A kellő fizikum mellett mindösszesen annyi volt velük szemben az előzetes követelmény, hogy a hivatalra olyanok jelentkezzenek, „kik ezen állomások betöltésére írásbeli és számvitelbeni képességüknél fogva magukat minősítettnek vélik”.²⁹ Az adóbehajtáshoz mérten valamelyest háttérbe szorult a klasszikusnak mondható tűzrendészeti funkciójuk. A valóságban mindez úgy nézett ki, hogy a negyedmesterek napi harcot vívtak a fizetni nem akaró lakossággal, amikor viszont magasba csaptak a lángok, eltűnt minden különbség és bajtársiasan, sőt, az első vonalban küzdöttek a tűzvész ellen. A kritikus helyzetekben tanúsított férfias magatartással vívták ki a megbecsülést az egyébként népszerűtlen feladatokkal terhelt fertálymesterek. Egyikük, az évtizeden át hivatalt viselt Balogh József, szemei gyógyításához szükséges könyöradományok gyűjtésére kért engedélyt 1869 nyarán. Leírta a folyamodó levelében, hogy „Miskolc városát, mint hűséges Negyed Mester szolgáltam, akkori időben a Szirma utcán (első szakasz – K. K.) nagyon gyakran támadott a tűz, melynek oltásánál, minthogy a vízi puska nálam állott, sokszor életveszéllyel is küzdöttem, ezen tüzek miatt romlott el szemem világa”.³⁰ Bizonyára nem bánták hát a fertálymesterek, hogy őket már meg sem említette az 1868 februárjában elfogadott tűzrendőri szabályzat, mely szerint a klasszikus szerepkörükön immár a rendőrség osztozott a piacbiztossal és az önkéntes tűzoltó egylettel.

A kiegyezés küszöbén csupán négy fertálymestere (Diószeghy, Gellér, Sassy Szabó és Szebenyi) volt a városnak. Alacsonyabb fizetésért dolgozott alájuk rendeltén négy tizedes. Nyilván a spórolási kényszer indokolta a fenti felállást, viszont a rendszer nem bizonyult hatékonynak, ezért 1867 márciusában elbocsátották a tizedeseket, a fertálymesteri létszámot pedig nyolcra egészítették. A jelöltek állítása előtt minden szakaszból tíz bizalmi férfit hallgattak meg, így csatlakozhatott a kollektívához Kovács Károly, Novák Ferenc, Pásztor Pál és Ruttkay Imre. Rendőri és tűzbiztonsági funkciójuk már nem volt, a közigazgatás kezelői személyzetéhez tartoztak. Az adóbehajtáshoz viszont gyomor kellett, egyesek hamar megemelyedtek a hálátlan feladattól: a frissen megválasztott Novák posztját már a következő hónapban mással, Theodorovics Istvánnal töltötték be.

A júliusi tisztújítás a negyedmesterek hivatalára is kiterjedt. Törvény szerint kellett titkos szavazással megválasztani a tisztviselőket. A hagyományos golyózás (a választó a preferált jelölt fiókjába helyezi a kézhez vett golyót) nem jöhetett szóba a „város alsóbb

²⁶ B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1602/d. 71/1859.

²⁷ B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1602/d. 1934/1860.

²⁸ B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1601/b. 132/1861.

²⁹ B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1602/d. 246/1860.

³⁰ B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1601/a. 113/1869.

rendű hivatalnokai és közegei” nagy száma miatt, ezért a tanácsterem falaira ragasztott listák (rajtuk állásonként a pályázók lajstroma) böngészése után, cédulára írták a képviselők választottjuk nevét, a voksot pedig átadták a szavazatszedő bizottság elnökének. A nyolc fertálymesteri állásra pályáztak azok aktuális viselői, valamint kívülük is akadt még tizenhét jelentkező. A régiek közül csak Gellér és Theodorovics bukott el a procedúrán, helyükre 1867. július 25-én Kudlik Károlyt és Soós Sámuelt választották. Vitára adott okot, hogy szerencsés-e a saját lakhelyüknek megfelelő negyedbe helyezni a fertálymestereket, utóbb ekképpen alakult beosztásuk: Pásztor és Sassy Szabó az első, Kudlik Szebenyivel a második, Soós és Diószeghy a harmadik, Ruttkay és Kovács Károly a negyedik szakaszba került.³¹

Különböző habitusú, változó tehetségű emberek voltak a fertálymesterek. Láttuk, egyesek könyöradományra szorultak idősebb éveikben. Voltak persze karriert építő kollégáik is! Ruttkay Imre egyike volt a legtehetségesebb fertálymestereknek. Ifjúként vett részt a szabadságharcban. Hivatalt csakis az alkotmányos kibontakozásra esélyt adó 1861-es évben vállalt, akkor lett első ízben fertálymester. Újraavasztották többször, majd 1867 decemberében önként mondott le az állásról, mivel pénztári írnokká avanzsált. Szerves fejlődés volt mindez, hiszen fertálymesterként is részben pénztári beosztottként dolgozott, kellően megismerhette a hivatal működését. Ruttkay tehetségére utóbb Losonczy Farkas Károly főbíró is felfigyelt, 1870 januárjában kinevezte az „oldala mellé írnoknak”.³² A sikertörténet egyes pillanataiban mégis furcsán érezhette magát. A jövedelmi adó bevallásához készített íveket késve kézbesítő egykori fertálymester kollégákat 1871 márciusában például a „főbíró úr megbízásából, Ruttkay Imre” szignója felett keltezett dorgáló levéllel rendelték be az adóhivatalhoz.³³ Feltétlen szimpátiát ébresztett viszont a civil foglalatossága: Ruttkay az elsőszámú szervezője, egyszersmind jegyzője volt a Borsodmegyei Honvédegyletnek. Írás- és fogalmazásbeli képességeivel tűnt ki, az elárult negyedmesteri állására megválasztott Gellér István pedig a statisztika és a számvitel terén jeleskedett. Demonstrálta mindezt az 1861. szeptember 5-i tanácsülés jegyzőkönyve: „a fertálymestereknek – Gellér István kivételével – az adó ügyben tanúsított hanyag eljárásuk rosszallatván, meghagyatik, hogy a Gellér István által célszerűen s helybenhagyólag vezetett adóhátralék kimutatás mintájára a szakaszokról azonnal hasonló kimutatást készítsenek”.³⁴

A dualizmus időszakához visszatérve, gyakorivá váltak a kampánymunkák, 1869-ben például a népszámlálás okozott nehéz napokat a fertálymestereknek. Az új miskolci városháza építése is megindult 1870. március 21-én. Kovács Károlyt e munkálatokhoz felügyelőként alkalmazták ideiglenesen, a helyére 1869 novemberétől Csík Józsefet választották fertálymesterré.³⁵ Nehéz időszakban kezdett dolgozni. Szokásos feladataik mellett, 1869-ben a népszámlálási bizottság elnökének teljesen alávétetten részesültek a felelősségteljes munkából. Sokáig nem viselhette a hivatalt, elhunyt 1870 szeptemberében Csík József, Kovács Károly ezért visszatért a negyedik szakasz élére.³⁶ Időközben Szebenyi Sámuel is kiesett a kollektívából, Soós Sámuel pedig – „miután kötelességeit vagy hanyagsága, vagy tudatlansága miatt nem képes teljesíteni” – kénytelen volt állása

³¹ B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1602/a. 573/1867.

³² B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1601/a. 168/1867 és 1/1870.

³³ B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1905/c. 501/1871.

³⁴ B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1602/a. 393/1861.

³⁵ B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1601/a. 131/1869.

³⁶ B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1601/a. 121/1870.

alól felmenteni a városi tanács.³⁷ Helyükre nem választottak új embereket, így hat negyedmester (Gellér, Diószeghy, Kovács, Kudlik, Pásztor, Sassy Szabó) volt hivatalban 1871 márciusán, az ún. községi törvénynek³⁸ megfelelő szervezeti reform előestjén.

Miskolc rendezett tanácsú város első szervezeti szabályrendeletét 1872. április 15-én keltezték. A „segéd – kezelő – és szolga személyzet” választása, bérezésnek ügye teljes egészében a képviselő-testület hatáskörébe került. A negyedmesteri állásokat megbontották: négy ún. szakaszbiztost átsoroltak a rendőrség kötelékébe,³⁹ csupán a közigazgatásnál maradt négy „szakaszmester” jelentette a folytonosságot, annál inkább, mert – a névváltoztatás ellenére –, a vonatkozó iratok és a kortárs sajtótermékek továbbra is negyed- illetve fertálmesternek említették a hivatal viselőit. Négyen maradtak tehát: Gellér István, Diószeghy István, Kudlik Károly és Pásztor Pál voltak 1872 után állásban. A legjobb szakembereket tartotta meg a város, ennek tudható be, hogy a korábbi dorgáló feljegyzések helyett az elismerő hangvételűek váltak dominánssá. A négy fertálmester 20 forintnyi jutalmat kapott a pénzügyminisztériumtól 1875 márciusában „az illeték fizetési meghagyások pontos kézbesítése által tanúsított buzgalomuk méltánylásául”.⁴⁰ Javuló teljesítményük és a fokozódó szorgalom összefüggött feladatkörük zsugorodásával. Erőteljesebbé vált a közigazgatási szakosodás, a kézbesítésre, hirdetésre, begyűjtésre redukált fertálmesteri állás pedig egyre kevésbé volt értékes a modernizálódó városházán. Országos viszonylatban, sok helyütt már 1848-ban megszüntették, ahol ezt nem tették, ott a 70-es évek reformjaival összefüggésben váltak meg a fertálmesterektől. Miskolcon is terítékre került a szervezet átalakítása, racionalizálása.

A közgyűlés küldöttséget rendelt 1883 szilveszterén a városi szabályrendelet módosításának előkészítésére. A javaslatot tárgyaló 1884. április 17-i közgyűlés jegyzőkönyve rögzítette, hogy „a szakaszmesteri intézmény ez idő szerinti megszüntetésével, ennek helyébe két közigazgatási tollnoki állomás rendszeresítését testületünk célszerűnek látja, miért is a küldöttség e részbeni javaslatát a kifejtett indokokból magáévá teszi, önként értvén, hogy ha az idők folyamában a szervezet e része célszerűnek, gyakorlatiasnak nem bizonyulna, azon a képviselő testület annak idején kétségtelen jogánál fogva változtatni, esetleg a megszüntetett szakaszmesteri intézményhez is visszatérni fog”.⁴¹ Érződött a fenti szövegből, hogy akadhattak pártolói a fertálmesterség fenntartásának, ezért kellett őket leszerelni arra utalván, hogy a döntés nem örökérvényű. A „Borsod” című hetilap kifejezetten hangsúlyozta, hogy a közgyűlésen a bizottsági „javaslat tárgyalása nagy érdeklődés mellett indult meg s később csaknem viharossá fejlődött. A vita, mondhatni három pontra szorítkozott, nevezetesen arra, mely a negyedmesteri állások megszüntetését hozza javaslatba”⁴² stb. Ellenzékkel ugyan, de a hivatal léte ellen foglalt állást a képviselő-testület, mivel meghonosították az ügyintézés szak előadói rendszerét: a negyedmesterek után maradt adó, közmunkaügyi és egyéb összeírások lebonyolítását egy felelős tanácsnokra, és az irányítása alatt álló két tollnokra (1884 júniusától Török Ferenc és Pásztor Zoltán) bízta. A szakaszokat még emlegették, mondhatjuk, hogy azok megélték a századfordulót, a fertály-, negyed-, illetve szakaszmesteri hivatás viszont 1884-ben megszűnt Miskolcon.

³⁷ B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1602/a. 45/1871.

³⁸ Az 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről.

³⁹ B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1902/c. 55/1872.

⁴⁰ B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1905/c. 1472/1875.

⁴¹ B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1902/a. 29/1884.

⁴² Borsod, 1884. április 23.

Eredetileg városrészi előljáró, a magisztrátusi döntések végrehajtatója, a közrend és a tűzbiztonság őre volt a fertálymester. Funkciója szinte parttalan volt. Instrukciók adtak irányt, de a mindenkori fertálymester hatékonysága elsődlegesen a negyedhez tartozó utcák és lakók ismeretén, utóbbiak bizalmán állt vagy bukott. Megnevezése, csoportszervező küldetése archaikus jelleget adott a klasszikus fertálymesteri hivatalnak, mely eme formájában – a vázolt kísérletektől függetlenül – nem honosodott meg a rendi korszak Miskolcán.

Rokonszenvező helyi fogadtatásra aligha számíthatott a szabadságharc leverését követő neoabszolutizmus, kevés volt a császári szempontból megbízható miskolci polgár, ezért a hivatalt vállalkókra kiterjedt hatáskör hárult. Az életre lehelt fertálymesteri állásban tűzrendőri, összeíró, adóbehajtó funkciókat lehetett ötvözni. A terheltség miatt igen jelentős volt a hivatali fluktuáció az 1850-es, 60-as években. A dualizmus korára viszont professzionalizálódott a rendőrség és a tűzoltóság szervezete, s ezzel párhuzamosan sorvadt a negyedmesteri feladatkör. A közigazgatási modernizáció átmeneti évtizedekben még megtartották a közismertségük, tapasztalataik alapján sikeresen összeíró, hirdető, kézbesítő fertálymestereket. Munkájukat az előadói rendszer, az ügyintézés korszerűsödése és a lokális területi alegségek szerepvesztése tette feleslegessé. Egyes városokban (Aradon, Komáromban, Vácon, de különösen Egerben) miskolci eltűnésük után is választottak fertálymestereket, Egerben egészen a második világháborúig fennmaradt a tisztség. Miskolc negyedmestereiről szólva, célunk volt egyedi példával gazdagítani a hivatalra vonatkozó országos szakirodalmat és ezzel összefüggésben, a várostörténet-írást alapkutatással szolgálni, helyi tekintetben pedig további adalékokat nyújtani a település múltbéli igazgatásának, közrendészetének, archontológiájának pontosabb megismeréséhez.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1501/a.

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc város levéltára. Miskolc Város Tanácsának iratai, tanácsülési jegyzőkönyvek

B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1501/e.

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc város levéltára. Miskolc Város Tanácsának iratai, tanácsíratok

B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1601/a.

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc város levéltára. Miskolc Város Képviselőtestületének iratai, közgyűlési jegyzőkönyvek

B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1601/b.

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc város levéltára. Miskolc Város Képviselőtestületének iratai, közgyűlési iratok

B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1602/a.

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc város levéltára. Miskolc Város Tanácsának iratai, tanácsülési jegyzőkönyvek

B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1602/d.

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc város levéltára. Miskolc Város Tanácsának iratai, tanácsíratok

- B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1902/a.
Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc város levéltára. Miskolc Város Képviselőtestületének iratai, közgyűlési jegyzőkönyvek
- B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1902/c.
Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc város levéltára. Miskolc Város Képviselőtestületének iratai, közgyűlési iratok
- B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1905/c.
Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc város levéltára. Miskolc Város Tanácsának iratai, tanácsi iratok

IRODALOM

- Csizmadia Andor*
1983 Népi közigazgatásunk tizedesi és fertálymesteri intézménye. In: *Cziglényi László* (szerk.): Győri Tanulmányok 5. 45–73. Győr
- Gyulai Éva*
2000 Városszerkezet és utcák. In: *Faragó Tamás* (szerk.): Miskolc története III/1. 1702–1847-ig. 99–123. Miskolc
- Halmay Béla–Leszih Andor* (szerk.)
1929 Miskolc. Budapest
- Kállay István*
1989 A városi önkormányzat hatásköre Magyarországon 1686–1848. Budapest
- Keresztesy Sándor*
1903 Miskolcz közrendészete 1793-ban. Borsodmegyei Lapok, 22. évf. 204. sz. (1903. szeptember 6.) 5–6. Miskolc
- Kun Miklós*
1842 Miskolcz múltja, jelenje tekintettel jövőjére. Miskolc
- Pfliegler Ferenc*
1996 Életem. Miskolc
- Stipta István*
2000 A városigazgatás szervezete, működése. In: *Faragó Tamás* (szerk.): Miskolc története III/2. 1702–1847-ig. 717–719. Miskolc
- Szendrei János*
1904 Miskolcz város története és egyetemes helyirata. Második kötet. Miskolc
- Vass Előd*
1985 Az igazgatás végrehajtási szervei. In: *Farkas József* (szerk.): Szeged története 2. 1686–1849. 545–554. Szeged

HEGYKÖZSÉGI RENDTARTÁS EGY DÉL-BORSODI FALUBAN (ÁROKTÓ)

BENCSIK JÁNOS

A dél-borsodi falu, Ároktó a Tisza jobb partján helyezkedik el, a Tiszadorogma, Mezőcsát, Tiszakeszi közötti lapályos térségben.¹ A 19. század közepén határa 7407,5 hold, melyből 1826 hold szántó, 5507 hold rét és legelő, továbbá 75 hold erdő. A jobbágycsaládok használatában volt 46,5 telek. Akkor lakta 1102 fő református, 738 római katolikus, 8 ágostai hitvallású illetve 24 zsidó.² Dél-Borsodban a Tisza jobb partján nem lévén vasútvonal, viszonylagos elmaradottság jellemezte a Sajó torkolatától Poroszlóig húzódó szakasz parasztfalvait. Ezek között található a tanulmányunk tárgyát képező Ároktó falu is.

Az 1848-as törvények, melyeket azért szavazott meg a reformkor utolsó országgyűlésének reform szellemű képviselőtömbje, hogy ezáltal megnyissa a hazai polgári fejlődés kapuit, azonban ezek lassan, hosszú folyamat eredményeként mentek át a mindennapos gyakorlatba. A volt jobbágyfalvak népe, a parasztek nem egyik napról a másikra ébredtek polgári voltukra, az abból származó előnyös változásokra. E téren is előbb a gazdálkodás területén indult be a polgári változás, a tőkés fejlődés. Az 1853-as császári patens nyomán bontakozott ki az úrbérrendezési perek sora szerte a hazában. A perek során a majorságoktól elkülönített kaszálóréteken, s legelőkön, továbbá a töredékterületek, a zsellérek részére kimért ún. „zsellérlegelőkön” ettől kezdve szabadon legeltették állataikat a tulajdonosok. A legelőterületek használatát a legeltető közbirtokosság szervezte, az fogadta meg a pásztorokat, gondoskodott bérezésükről, illetve a megfelelő apaállatokról a közös állatsapatokban.

Egyedül a dézsmás szőlőültetvények maradtak továbbra is feudális állapotban, mivel az 1848-as törvények nem rendelkeztek a gazdaság e részletéről. Már ennek előtte is áhítozott a falvak népe a szőlőültetvények birtoklására, ennek azonban többrendbeli akadálya volt. A polgárosult birtokaikon lehetővé vált a szőlőskertek telepítése, ezeket azokon a határrészekeken létesíthették, melyeket az úrbéri perek nyomán birtokolhattak.

Ároktó, az egri káptalan tulajdonában volt parasztfalu népének egyik hányada nem volt jobbágy állapotú: eléggé széles kisnemesi (telken ülő armalista) réteg élt a faluban. Természetesen az őáltaluk használt határrészeket nem érintette az úrbéri per.

A 19. század második felében megindult egy intenzív szőlőtelepítési hullám, melynek eredménye az volt, hogy a történelmi borvidékekről az Alföld irányába, a sík vidékre húzódott e keresett növény, a szőlő. Ezzel együtt a szőlőművelési technikák is változtak, megújultak. Elterjedt a soros ültetés, a szőlőtőkék karózása. A korábban uralkodó „kopasz” tökemetszést felváltotta a csapos metszési eljárás. Majd a filoxérvész súlyos kártétele nyomán kialakultak a védekezési eljárások (permetezés).³

¹ Berend T. I.–Szuhay M., 1973. 14.

² Fényes E., 1851. I. k. 53. Nála olvashatjuk, hogy az ároktói parasztek kezén 46,5 telek volt, ezért a felszabadításkor ilyen nagyságú terület ment át a jobbágyok polgári tulajdonába. Egy telek 28 pozsonyi mérőre (1 pm. = 1 kishold) rügött. Meg kell köszönnöm a szöveg gondozása közben nyújtott segítségét kolléganőmnek, Oroszné Prepeg Erikának.

³ Orosz I., 1979. 1103.

Ezek az új telepítésű szőlőskertek vegyes ültetésű, s haszonvételű területek lettek. Az ároktői szőlőskertben is a szőlőnövény mellett gyümölcsfák, s vetemények (bab, borsó, káposzta, karalábé, krumpli) is megtalálhatók voltak.

A következőkkel indokolja a közösség a „rendtartás” alkotását: „1861 ik évi Mártzius hó 24 ik napján Ároktő Község határában az ugy nevezett Kéntelen domb az illető tulajdonosok közös beleegyezésök folytán szőlős kertnek, felfogatván, hogy ezen szőlős kertre nézve az egyhangulag óhajtott rend és vagyon biztosítás minden lehető kihágások s kártételek ellen megszeghetetlen törvények által legyen óltalmazva, a tulajdonosok közös bele nyugvások s közös akartok következtében, következő rendszabályok illetőleg törvények alkotás határozatott.” Ezek a mondatok vezetnek be az éppen újonnan telepített szőlőskertre szabott, maguk alkotta rendszabályokat.

Nos, ettől esett el az ároktői kisnemesesség, amiért aztán joggal „irigykedhetett” a volt jobbágyság évtizede felszabadult, szabad polgár birtokosaira. Innen a 20. században használt Irigyli földrajzi neve a szőlőskertnek.

Amikor az Irigyli szőlőskert múltját kutatva leírtam annak népi építészeti emlékeit, ezeket bemutatandó egy kis „bevezető” történeti tanulmány-félét írtam. Ezzel egy időben az egyik csegei atyafi is egyetemi hallgatóival együtt tanulmányozta Ároktő néprajzát, értelemszerűen kézbe vette szerény írásomat.⁴ Amikor a földrajzi nevünk (Irigyli) etimológiájához adott népi magyarázatát olvasta, megakadt a szeme eme mondatomon: „A földesúrtól azt kérték a helybeli zsellér emberek, hogy adjon nekik egy-egy szőlőtelepítésre alkalmas területet. Ezt azonban (ti. az e célból kapott területet) megirigyelték a (kis)nemesek s ők is kértek ilyen lehetőséget. Nekik azonban csak azzal a feltétellel adott szőlőföldet az egri káptalan, ha a kérdéses területet nemesi birtokukból visszaadják a földesuraságnak.” Azt is természetesnek vehetjük, hogy az ezen adatokat tanulmányozó kolléga nem tudott mit kezdeni ezzel a jelenséggel, amikor az éppen létrejött polgári tulajdonú ingatlanokat irigyelték meg az egyébként nemesi kisbirtokokkal rendelkező ároktői armalisták. Ezért aztán a kistérséggel foglalkozó írásában ezt a tényt, mint visszasságot, jónak látta utána tenni a (Sic!) jelzést, mintegy hangsúlyozandó a tévedést. Elkerülte figyelmét az a történelmi tény, hogy ebben az évtizedben zajlott az 1848-as törvényeknek érvényt szerző elkülönözési per Ároktő határában.⁵

Miután kezünkbe került a kérdéses szőlőskertekre vonatkozó, a későbbi tulajdonosok által kezdeményezett, s elfogadott szabályrendelet, s annak záradékként szereplő első tulajdonosok névsora, ahol is 161 birtokos személy szerepel, már biztosak lehetünk a társadalmi-gazdasági folyamatot elmondó adatközlőnk szavának igazában.⁶

I. ső Szabály

Szőllő bírák és tanácsosok választása.

1. A szőlő tulajdonosok által minden előjárásági befolyás, kinevezés nélkül választassék két szőlő bíró, egyik az al- másik a felvégesi szőlő tulajdonosok közül, kik mind ketten egyenlő hivatalos hatalommal ruházattván fel, szőlőbírói hivatalok híven, szorgalmatosan és lelkiismeretesen leendő folytatására az előjáróság előtti ünnepélyesen letett formás és törvényes esküvel köteleztesenek. –
2. A szőlő bíró mellé még két tanácsstag választandó, kik mint a szőlőbírák, hasonlóan letett eskü mellett hivataloskodnak s mindenkor – de különösen a szőlőbírák által kijelölt napra és helyre

⁴ *Bencsik J.*, 1973. 92–98.

⁵ *Papp J.*,

⁶ Itt köszönöm meg dr. Dienes Dénes nagytiszteletű úrnak ama készségét, hogy segítségemre átadta az általa felgyűjtött szabályrendelet másolt szövegét. Ki is éppen ekkortájt, az 1970-es évek elején Ároktőn teljesített szolgálatot.

megrendelt tanácskozáásra megjelenni – hacsak megjelenésüket emberi erőt túlhaladó akadály nem gátolja – 1. (pengő) forint büntetés terhe alatt kötelezettek. –

II. ik Szabály

A Szőlőbírák hivataloskodási idejük.

A szőlő tulajdonosok által szavazat többség mellett elválasztott 4. egyénből álló szőlőbíróóság szolgálati ideje 3. évig tart, ezen időnél korábban – ha csak az illetőnek a tulajdonos közönség előtt beigazolt családi ügyei vagy gyengélkedő egészségi állapota nem gátolják hivataloskodását – hivataláról lemondani annyival inkább kilépni abból szabad nem léssen. – Ha mégis ezen törvény ellenére egyik vagy másik szőlő bíró, vagy tanácsstag hivatalát hűtlenül elhagyná, hivatala lejárása idejéig felelős marad a tulajdonos közönségnek hivatalos örökődése és óltalma alá adott szőlőkertjében szennyvedett minden káraiért. –

III. ik Szabály

A Szőlőbíróóság hivatalos teendői.

1. Szorosan örködni a felett, hogy a hozott törvények minden tulajdonosok által tiszteletben tartassanak és a magok épségökben megmaradjanak, mire nézve a törvények a szőlőbirtokosok előtt minden évben a szőlőbíróóság által kijelölt napon felolvasandók. –
2. A szőlőbíróóság hivatalos teendőihez tartozik a szőlőskertet minden évben kétszer az az tavasszal és ősszel megkerülni, azoknak gyepüit, árkait gondosan megvizsgálni, a pásztorjárásokat kiigazíttatni és azokat, kinek szőlő gyepüik kellő rendben kiigazítva, kitisztítva nem vólnának, annak 8. napok alatti kijavítására törvényesen kötelezni. –
3. A jó rend feltartásának a szőlő birtokosok nyilvántartása is egyik kelleke lévén, köteles a szőlőbíróóság a felett örködni, hogy a törtéendő szőlőföld eladásoknál visszaélések ne származzanak, az az senkit is addit – ki ott magának birtokot vásárolt – rendes bekebelezett tagnak, birtokosoknak el ne ismerjen s birtokba lépni ne engedjen, míg a vételről kiállított szabályszerű örököt elöttök fel nem mutatja. – E végből egy külön hivatalos pecséttel látja el magát a szőlőbíróóság, melyet adásvevési szerződéseknél, becsléseknél s minden bekövetkehető eseteknél, mint törvényesen elismert pecsétet fog használni, s hogy a szőlőbíróóság által az egész év folyama alatt bevégzett minden a szőlőkertre vonatkozó tanácskozási végzéseket, határozatokat, egyes panaszokat, azoknak mikénti elintézését a tulajdonosok közönség figyelemmel kíséresse s megtekinthesse, azoknak jegyzőkönyvbe iktatása s a szőlőbíróóságnak elmulaszt-hatatlan köteletségébe tétetik. –
4. Felügyelni arra, hogy a szőlőskertben keletkező birtokháborítási, kihágási vagy lopási ügyek, a szőlő tulajdonosok kárára orvoslás nélkül ne maradjanak. –
5. Ki kell terjedni a szőlőbíróóság figyelmének a szőlőutak s kapuk jó karban tartására, s ezekre úgy gondot viselni és viseltetni, hogy azok miatt a szőlőtulajdonosok megkárosítva ne legyenek: ellen esetben ha t. i. hivatalbeli hanyagságuk által akár egyeseknek, akár a birtokos közönségnek kár okoztatnék, a felelősség- valamint a tellyes kártérítés is egyedül őket terheli.
6. Minden nemű kihágási és lopási merényleteket törvényszabta úton büntetni. Szóval tellyes tehetségök szerint oda munkálni, hogy a szőlőkertben a jó rend és vagyon biztosság az ő hanyagságok vagy hivatalbeli restségök miatt veszélyeztetve, annyival inkább megsértve ne legyen. –

IV. ik Szabály

A szőlőbírák hatásköre.

1. A tavaszi vagy őszi gyepü kerülés alkalmával elhanyagolva talált gyepü tulajdonosokat felhívja a szőlőbíróóság, hogy rossz karban lévő szőlő gyepüjüket a törvényes megintés után 8. napok alatt kijavították e? s azon esetben ha a javítás megtörtént, egy tanácsstag neveztetik ki azoknak megvizsgálására: ha a kiküldött tanácsstag a gyepüket megvizsgálván, nem helyesen kiigazítva, kitisztítva találta azokat, azokróli véleményét felterjeszti a bírósághoz, ki is a hanyagokat első esetben 1. pgfirt, második esetben 2 pgfirt, ismétlés esetében 4. pgfirt büntetéssel sújtandja e mellett – ha netalán az illy hibás gyepük miatt egyik vagy másik szőlő tulajdonosoknak veteményében, szőlőjében vagy bár minemű ott létező vagyonában kár okoztatnék, az okozott kár

- biróilag megbecsültetvén, a kártérítési összeg, valamint a bíróság eljárás díja is 8. napok – mint e részben legvégső határidő alatt s kárt okozókon végrehajtás útján is beveendő. –
2. Ha a kerülő vagy szőlőpásztor jelentést tesz arról: hogy egyik vagy másik szőlőtulajdonos nem a rendes dülő úton, hanem a pásztor járáson vagy más tiltott úton ment szőlőjébe, vagy valamelyik birtokos szabados csikóval vagy kutyával ment a szőlőskertbe, az ilyeneket első esetben, ha ugyan ártalok kár nem okoztatott, komolyan megdorgálja s rendre utasítja az előljáróság, ha pedig kárt tettek a kár biróilag megbecsültetvén, a becs összeg, valamint a bíróság eljárás díja is, rajtok azonnal bevéteket, ismétlés- vagy ellenszegülés esetében pedig a megbecsült kár kétszeres becs árában ezen felül a tetthez mért pénzbeli büntetésben fognak elmarasztaltatni. –
 3. Ha valamelyik szőlő birtokos a bíróság előtt panaszt emel az iránt, hogy szőlőjébe lévő gyümölcs fájában, veteményében vagy gyümölcsében kár okoztatott a szőlőbiró azonnal nyomozást rendel, s ha kiderül: hogy a kár nem szántsándékosan okoztatott, megpróbálja a feleket barátságos úton kiegyeztetni, s ha ezen próba nem sikerül, ki mondja rájuk törvényes ítéletét: ha pedig a kár lopás által vagy elhatározatott rossz indulatból származott s a lopott vagyon valamelyik szőlőbirtokos szőlőjében megtaláltatott a tettes minden egy-egy darab gyümölcs fa csemetéért 1 pgfít-ig, kisebb szerű vetemények tolvajlásánál pedig a kárhoz mért arányban büntetendő. –
 4. Ha a kerülő vagy szőlőpásztor bepanaszolja: hogy részére megállapított fizetést a szőlőbirtokosok a kirendelt időre be nem adták, hivatalos kötelessége a szőlőbiróságnak a fizetni nem akarókat fizetésre kötelezni s a fizetés biztosítására természetnyöket lefoglalni s mind addig lefoglalva tartani, míg a kerülő vagy pásztor igazságos követelésének eleget nem tettek. –
 5. Bár minden előforduló eseteknél megkivántatnék, hogy a 4 tagból álló bíróság, minden egyes ügyek tárgyalásánál, becsleseknel jelen legyen, s tárgyaló ügy felett egyhangúlag mondja ki döntő határozatát, mindazon által sürgős eseteknél, vagy azon esetben, ha egyik szőlőbiró vagy tanácsstag honn nem találhatnék, vagy megjelenését gyengélkedő egészségi állapota gátolná, – egy szőlőbiró és egy tanácsstag eljárása is törvényes erővel bir, hogy az illy esetekben hozott határozatok azonban tellyes érvénnyel, jogerővel birjanak, szükség – hogy a bíróságnak legközelebbi tellyes számmal leendő törvényes összeülése alkalmával megerősítés s jegyzőkönyvbe iktatás végett felterjesztessenek. –
 6. A szőlőbiróság minden más előljáróságtól elkülönített egészen független testület lévén, minden utasítás nélkül saját jó nézetek, s törvényhezi szoros ragaszkodás szerint folytatják működésüket. – Következöleg – mit egyszer a szőlőbiróság bevégzett vagy törvényesen kimondott az minden szőlőbirtokosra nézve tellyes érvénnyel és kötelező erővel bir s az ellen semmi fellyebb vitelnek helye nem léssen. –
 7. A fentebbi szabályokban kellöleg kimutatattván a szőlőbiróság hivatalos teendője és hatásköre, azonos szőlőbirák, kik a közönség bizodalmaival s hivatalos hatalmukkal s tulajdonos közönség rovására vissza élnének az az birói hatalmokat nem a közönség javának előmozdítására, hanem inkább annak megrontására fordítanák, első esetben a tulajdonos közönség által rendre, s hivatalosan tett esküjük telyesítésére utasítandók, ismétlés esetében pedig mint hütelen hitszegő hivatalnokok hivatalos állásoktól elmozdítandók s minden azon károkért, miket a birtokos közönségnek törvény ellenies intézkedésök által okoztak feleltre vonandók és tellyes kártérítésre törvényesen kötelezendök. –

V. ik Szabály

A bíróság díjjazása.

A szőlőbiráknak ugy a mellett hivataloskodó tanácsstagoknak is semmi meghatározott fizetésök vagy jövedelem források nem lévén, hogy a bíróságot nyugtalanító gyakori alaptalan panaszok megszüntessenek, részökre következő eljárási díjak határozattak.

1. Minden birtokháborítási, kihágási, vagy lopási ügyek előfordulása esetébe a panaszt emelő fél 1 pgfít 6 kr eljárási díjt tartozik letenni, melynek kétharmadában a két szőlőbiró, egyharmadában pedig a tárgyaláson jelen volt két tanácsstag egyenlően osztozik, mely eljárási díjj azonban a bíróság törvény ítélete folytán elmarasztott félén bevéteket, s a károsított félnek vissza térítendő. –
2. Lopási tettek nyomozásánál, az eljárási díjj szinte 1 pgfít 6 kr, ehhez járul még azonban a minden egyes kihágási vagy lopási tettek után járuló s a tetthezmért büntetés pénz is, – vagyis- ha a

biróság valamely kihágási vagy lopási merényletnek bizonyos nyomára jött, például: gyümölcsfák, gyümölcs, szőlő, vagy bárminemű vetemény eltulvalylásánál, a kár becs szerint megtérítésén s rendes eljárási díjjon kívül 12 pgftig terjedő pénzbeli büntetéssel sújthatja az előljárást a tetteseket, mely büntetés pénz az első pontban kimondott arányban lesz a bíróság között felosztandó. –

Szőlő bíró eskü forma.

Én. N. N. elválasztott szőlő bíró esküszöm az élő, mindenható Istennek nevében ki Atya, Fiú, Szent Lélek telyes Szentháromság egy bizony örök Isten, hogy ezen birtokos társaim bizodalmból reám ruházott szőlőbírói hivatalommal, ha csak Isten életemet s egészségemet megtartja 3. éveken által telyes tehetségem szerint hiven, igazán és lelkiismeretesen folytatom: a tulajdonos közönségnek gondviselésem alá bizott szőlőskertjében lévő szőlőjére, gyümölcsösseire, azokban lévő minden nemű veteményeire mint sajátomra, úgy gondot viselek: a jó rendre az előmbe adott rendszabályok s törvények szerint magam is hűségesen felügyelek, alattvalóimmal is felügyeltetni, azt minden lehető kártól oltalmazni, hasznát néző dolgokra gondosan vigyázni hivatalos és lelkiismeretes kötelességemnek tartom, minden előtte, be panaszlott ügyek nyomozásában, félre téve atyafiságot, barátságot, adományt, ígéretet, haragot és félelmet, nem, kor és rang különbség nélkül, egyedül tiszta öntudatom, az előmbe adott törvények szerint itélek: senkinek a közönség megkárosítására irányított rossz tettét el nem titkolom s méltó büntetés nélkül nem hagyom. Szóval telyes tehetségem szerint azon igyekszem, hogy serény és gondos örökösöm által a jó rend és vagyon biztosítás telyesen elérjék, igazságos és lelkiismeretes eljárásom által a törvény tiszteletben tartassék: a melyre is engemet, a mint én ezen letett hitemet megtartom a telyes Szentháromság egy bizonyos örök isten mindenekben úgy seggéljen.

(...)

Kerülők vagy Pásztorok eskü formája.

Én N. N. esküszöm az élő mindenható Istennek nevében, ki Atya, Fiú, Szentlélek telyes Szentháromság egy bizony örök Isten, hogy ezen szőlő kerülői hivatalomat, melyre a birtokos közönség és szőlőbíróóság által elválasztattam, egy évig terjedő szolgálati időm lejártáig hiven, serényen és lelkiismeretesen folytatom a tulajdonos közönségnek gondviselésem alá bizott szőlőskertjére, gyümölcsösére és abban lévő minden nemű természetvényére telyes tehetségem szerint éjjel nappal szorgalmasan felügyelni lelkiismeretes kötelességemnek tartom, azokban sem mások által kárt okozni nem engedek, sem magam pusztítani nem fogom. Ha valakit kárban találok, nem tekintve atyafiságot, barátságot, pénz vagy ígéretbeli adományt, haragot és félelmet, ha vele bírok nem, kor, rang különbség nélkül meg fogom s bírámnak által adom, ha vele nem bírok, bírámnak feljelentem, de magam hatalmából senkit meg nem büntetek, sem senkivel ki nem egyezem, valamint senkit is méltatlanul vagy bosszú állás kívánásából gyanúba venni annyival inkább büntetni nem fogok. (...)

II. Rész I. Szabály.

Kerülők vagy Pásztorok választása.

Az elválasztott szőlőbírók a szőlőtulajdonosokkal egyet értőleg kerülőnek vagy szőlőpásztoroknak alkalmas egyénről gondoskodnak, e végből mindenkor a kerülői év lejártá előtt 2 hónappal közhírré teszi a bíróság, hogy azok kik ezen szolgálataba akarnak lépni, az illető szőlőbírónál jelencsek magokat, és ha a jelentezők többen volnának, a bíróság azoknak nevét közli a szőlő tulajdonosokkal, kik is azok közzül az általok azon szolgálatra legalkalmasabbnak ismert egyént közösen elválasztják: a kerülő választásában azonban igen óvatosságnak kell lenni, hogy ezen szolgálatra hanyag, kicsapongó, részeges vagyontalan vagy beteges egyének ne alkalmaztassanak.–

II. ik Szabály.

A Kerülők vagy Pásztorok szolgálati ideje.

A kerülők vagy pásztorok 1. évnél tovább szolgálatra nem kötelezhetők: azonban ha szolgálatajokban továbbra is megmaradnának, s erről a kitűzött napon a bíróság előtt nyilatkoztak és ha velők mind a tulajdonos közönség, mind a bíróság meg van elégedve, ezen szolgálat elnyeré-

séhez minden esetre nagyobb előnnyel és joggal bírnak, mint a belépni szándékozó idegenek, az ekként elválasztott kerülők és pásztorok azonnal felesketendők s hivatalokban megerősítendők. –

III. ik Szabály.

A Kerülők vagy Pásztorok teendője.

A kerülők vagy pásztorok letévén hivatalos esküjüket a szállőbirósággal s volt kerülőkkel körül járják a szállőskertet s miután ott mindent szemesen, gondosan megvizsgáltak, által veszik hivataljokat, s abban az alább megirt szabályok szerint járnak el:

1. Minden héten a szállőbiróság előtt a szállőskert mikénti állásáról ha pedig abban valami kártételnek nyomára jöttek, nem várva sem időt sem napot, mi előtt a tulajdonos kárát észre venné, arról legelőször is a tulajdonost, s az után a kellő intézkedés megtétele végett a szállőbiróságot értesítik. –
2. Ha észre vesznek valakit, hogy az vagy a pásztor járáson vagy más tiltott úton menne szállőjébe, azt minden kedvezés nélkül visszatéríteni a rendes útra utasítani szoros kötelességek ha pedig azok az ő tiltakozásának nem engedelmessé válnának, tölők zálogot vesznek, s azt a tett körülményes előadásával a bírósághoz beadják. –
3. Ha valamelyik szállőbirtokos a szállőskertbe szabadosan becsájtott csikóval vagy kutyával menne, figyelmeztesse a kerülő azoknak azonnali megkötésére és ha az illető tulajdonos azokat meg nem kötötte s azok kárt tettek a tett kárt okozó megnevezésével a 2 ik pontban adott utasítás értelmében a bírósághoz rögtön bejelentendő, ha pedig a kárt okozók nem helybeliek, hanem idegenek volnának, azokat a kerülő zálogolja meg s a zálogot adja át a bíróságnak. –
4. Ha a kerülők vagy pásztorok a szállőskertbe olyan egyént vesznek észre, kinek ott sem saját, sem feles birtoka nincs (kivéven azon esetet, ha oda az ilyenek munkába küldetnének), kötelességek a kerülőknek vagy pásztoroknak azokat vissza utasítani, és senkit is ismeretlent, de ismerőst sem, ha bár birtokos is, mások szállőjébe akkor: mikor annak tulajdonosa jelen nincs, megengedni szabad nem léssen. –
5. Gyümölcs vagy szállő érés alkalmával úgy örködjének a kerülők és pásztorok, hogy vigyázatlanságok vagy hanyagságok által senkinek kár ne okoztassék, ha pedig kár okoztatnék, a tettest a bíróságnak bejelenteni el ne mulasszák, mert minden azon károkért miket vagy idejében be nem jelentettek, vagy a tettest meg nevezni nem tudják, a felelősség – valamint a kártérítés is egyedül őket terheli. –
6. Ha a szállőskertben lopás vagy bár minemű kártétel történik, s a kerülők a tettest tetten kapják, azt azonnal elfogván nem, kor és rang különbség nélkül a szállőbiróságnak által adni kötelesek, de a kártevővel ön biráskodólag kiegyezni vagy saját hatalmukból megbüntetni hivatalok elvesztése mellett tilos: azon kerülők pedig kik után a szállőbiróság illy törvénytelen tetteket fedez fel, hivatalokból mint hűtlen hitszegő szolgák azonnal elbocsájtatvaán semmi fizetést nem követelhetnek, sőt a tettesekkel egyenlő bűnösöknek tekintetvén a hűségtelenségek vagy hanyagságok által okozandó minden károkért vagyonok értékéig felelősséggel s tellyes kártérítéssel tartoznak. –
7. Hogy a szállőskertbe minél kevesebb kihágások s lopási merényletek történjenek, szigorúan örködjének a kerülők és pásztorok a felett, hogy a szállőskertbe kártékony gyermekek vagy megjegyzett magaviseletű cselédek magokra hagyva ne barangoljanak, hanem ott léttüket őrszemmel kísérve, melyet legkisebb kihágási vagy lopási gyanút ébresztenek, onnan őket saját hatalmokkal utasítsák ki. –
8. Nem tiltatnak ugyan a kerülők vagy pásztorok attól: hogy a szállőskertben szakmányt ne vállalhassanak, de hogy a felesleges szakmány munka miatt hivatalos eljárások csonkulást ne szenvedjen, a felett örködni a szállőbirák kötelessége leend. –
9. Ha a kerülők vagy szállőpásztorok a bíróság által bár minemű hivatalos dologban kiküldetnek, kiküldetésökben hiven, igazán és lelkiismeretesen járjanak el, senkit is alaptalan gyanúból bevádolni, gyalázatba keverni, annyival inkább harag, vagy bosszúállás kívánásából méltatlanul megsérteni, szennyvedett kárát jelentés nélkül elnézni, szabad nem léssen. Szóval a kerülők és pásztorok lévén a szállőskert örei, tellyes tehetségök szerint oda munkáljanak, hogy serény,

gondos és lelkiismeretes eljárások által letett hivatalos esküjöknek, s előljáróik minden törvényes rendeleteiknek megfeleljenek.

A szőlőbirtokosok összeírása az 1862-ik évi birtokállás szerint

S. sz.	A birtokos neve	Nyilas szám	S. sz.	A birtokos neve	Nyilas szám
1.	Szemere György	1	47.	Mihály Bálint	1
2.	Molnár János család	1	48.	Kormos István	1
3.	Ref. lelkészi hivatal	2	49.	Katona Józsefnő (né)	1
4.	Gutai Pál	1	50.	Juhász János D.	1
5.	Gazdag Ferenc	1	51.	Berecz Istvánnő (né)	1
6.	Virág János	1	52.	Füle Györgynő (né)	1
7.	Gajda Mátyás	1	53.	Karakas Istvánnő (né)	1
8.	Karbély János	1	54.	Molnár Ferenc	1
9.	Turkovic János	2,5	55.	Petrák István id.	1
10.	Kovács György G.	1	56.	Szőke Pál	1
11.	Farkas Ferenc	1	57.	Madaras István	1
12.	Kis József G.	1	58.	Ferenczi István	1
13.	Gajda Pál	1	59.	Nádi Jánosnő (né)	1
14.	Tóth György Ny.	1	60.	Orosz Antal	1
15.	Biró Pál	1	61.	Juhász Mihály D.	1
16.	Szicszai István P.	1	62.	Kiss János G.	1
17.	Juhász Ferencné D.	1	63.	Győri István	1
18.	Sidó Istvánnő (né)	1	64.	Molnár Mihálynő (né)	1
19.	Pecze András	1	65.	Molnár Mihály H.	1
20.	Molnár András	1	66.	Móricz György	1
21.	Füle János M.	1	67.	Herczeg Mihály	1
22.	Szendrei István	1	68.	Gál József P.	1
23.	Füle János M.	1	69.	Bányai Jánosnő (né)	1
24.	Darai János	1	70.	Katona Mihály	1
25.	Falucskai József J.	1	71.	Derekas Mihály	1
26.	Ványa Mátyás	1	72.	Lőrincz József	1
27.	Lövey Zsigmond	1	73.	Tóth József utódok	1
28.	Balog József	1	74.	Bányai György	1
29.	Himer István	1	75.	Juhász György	1
30.	Takács István	1	76.	Lizskai István	1
31.	Rác József	1	77.	Szőke Ferenc	1
32.	Nagy Ferenc H.	1	78.	Kis József J.	1
33.	Molnár János G.	1	79.	Vasas János	1
34.	Kovács János I.	1	80.	Csapó János	1
35.	Csizmadia Ferenc	1	81.	Szabó Márton	1
36.	Aranyosi Ferenc	1	82.	Kovács Mihály Cs.	1
37.	Gutai István	1	83.	Krizán Jánosné	1
38.	Csörsz János	1	84.	Gávai János	1
39.	Nagy István B.	1	85.	Illés János	1
40.	Zakar János	1	86.	Kovács György Cs.	1
41.	Pecze Jánosnő (né)	2	87.	Kis András M.	1
42.	Gál József B.	1	88.	Lizskai Mihály	1
43.	Hizsnyik Mihály (kapun innét kezdve.)	1	89.	Kovács Pál J.	1
44.	Dózsa József	1	90.	Szőke Ferenc	1
45.	Szabó István B.	1	91.	Ferenczi János	1
46.	Joó János	1	92.	Vasas János K.	1

S. sz.	A birtokos neve	Nyilas szám	S. sz.	A birtokos neve	Nyilas szám
93.	Takács János utódok Csáth felől a Keszi határnál	1	127.	Szikszai György	1
94.	Szeli Ferenc	1	128.	Takács Józsefnő (né) Kapun innét Csáth felől	1
95.	Tóth Mihály	1	129.	Szilágyi István	1
96.	Gutai András	1	130.	Juhász Gergely	2
97.	Szikszai István G.	1	131.	Nagy János G.	2
98.	Falucskai István S.	1	132.	Illés Pál	1
99.	Kóttai József	1	133.	Szikszai János G.	1
100.	Herczeg András	1	134.	Kis A. Mihály	2
101.	Mihály Ferenc G.	1	135.	Fazekas utódok	1
102.	Szőke Mihály	1	136.	Hodos Ferenc	1
103.	Jakó Márton	1	137.	Szónyi János	1
104.	Bátor Istvánnő (né)	1	138.	Szikszai János	1
105.	Liszcai János V.	1	139.	Ferenczi Mihály	1
106.	Tóth József B.	1	140.	Karakas János	1
107.	Kormos Ignác	1	141.	Angyal Mihály ifjú	1
108.	Móricz János	1	142.	Szombati János	1
109.	Nagy Ferenc G.	1	143.	Petrák István ifjú	1
110.	Bányai Mihály	1	144.	Dókó József	1
111.	Balogh Ignác	1	145.	Kovács István Cs.	1
112.	Szabó János H.	1	146.	Joó Mihály	1
113.	Liptai Márton	1	147.	Juhász György	1
114.	Bari József	1	148.	Himer András	1
115.	Győri István	1	149.	Deák György H.	1
116.	Tóth Ferenc	1	150.	Pecze György H.	1
117.	Balogh Mihály	1	151.	Nagy János K.	1
118.	Bútor Mihály	1	152.	Kis Miklós	1
119.	Turkovicz József	1,5	153.	Gajda Mihály	1
120.	Herczeg Dániel	1	154.	Győri Andrásnő (né)	1
121.	Jakó Istvánnő (né)	1	155.	Puskás András	1
122.	Balogh János M.	1	156.	Kovács József J.	1
123.	Farkas Péter	1	157.	Juhász János K.	1
124.	Bajzát József	1	158.	Füle András K.	1
125.	Szikszai József	1	159.	Petrák János	1
126.	Bányai Józsefnő (né)	1	160.	Aranyosi Ignác	1
			161.	Füle Ferenc	1

1862. év folyama alatt történt birtokváltások: 47 szőlőskertet értékesítettek.

Pusztán abból a tényből, hogy ennyi újdonsült szőlőtulajdonos értékesítette már az első évben a személyes boldogulásuk zálogaként kezelt kis birtokát, arra következtethetünk, hogy az úrbérrendezés biztosította jog alapján, fizetség nélkül kaptak az első tulajdonosok kertet. Ha pedig véglegesült a polgári birtokukhoz fűződött tulajdonjoguk, a szükség arra kényszerítette a családok egy részét, hogy gyorsan túladjanak ezeken. Azok, akik nem juthattak e birtokhoz, akik az „irigykedők” voltak, bizonyosan gyorsan és olcsón megszerezhettek egy-egy parcellát.

Az itt bemutatott „rendtartás” egy rugalmas és cselekvőkész paraszti közösséget sejtet. Ettől kezdve a falu éléskamrája lett az „Irigyli” szőlőskert. A közösség igényességére utal a szőlőskert megtervezése, annak a „főutcája” diófával szegélyezett, mellette szép renddel épített kunyhók sorakoznak.

HAGYOMÁNYOK, EMLÉKEK TOMORI PÁL RÓL, A MOHÁCSI CSATA FŐVEZÉRÉRŐL

UJVÁRY ZOLTÁN

A mohácsi csatában, 1526-ban elesett hadvezérről, Tomori Pál kalocsai érsekről a néphagyományban szórványos adalékok maradtak fenn. A történeti folklórban két, nevéhez kapcsolódó anekdota-monda őrződött meg *Szerémi György* emlékiratában (*Epistola de perditione regni Hungarorum*). Az egyik anekdota szerint a ferences szerzetes Tomorinak főpapi tisztséget, érsekséget ajánlottak. Tomori ellenkezve mondta a küldöttnek:

„»Páter György, ugy-e olvastad, hogy a pápa egyszer feloldozott bűnei alól egy katonát; s a katona, halála után, mégis lángok között égve jelent meg egy jóbarátjának, álmában. Azt kérdi a jóbarát a katonától: „Kiért égsz így az iszonyatos lángban? Hiszen a pápa feloldozott!” – „De az isten nem egyezett bele; azért elkárhoztam.«”

A másik történet II. Lajos király halálával van összefüggésben. A mohácsi csatában Szapolyai György és Tomori Pál menekítette a királyt. Szekcsőre vitték a plébános házához. Amikor Tomori Pál a szállására ment, Szapolyai a királyt lekaszabolta. A híre odarohanó Tomori megölte Szapolyait, akinek a kapitánya viszont Tomorit „legyilkolta”. Mindhármójukat a szekcsői templomban temették el.

A két történetet *Tóth Béla Szerémi* után besorolta a magyar anekdoták közé. A második példa voltaképpen II. Lajos királyról szóló mondakörbe tartozik. A szomorú véget ért királyról apró mondatöredékeket a közelmúltban *Bosnyák Sándor* gyűjtött. Ezekben előfordul Tomori Pál neve is. A Tomorira vonatkozó mondat a 63 éves Vörös Mihályné bátai asszony mondta el 1986-ban.

„Úgy hallottuk mink, ilyen szóbeszéd vót, hogy Lajos király ide gyűtt, itt gyönt, áldozott és innen mentek el. Dunaszekcsőné vót az Angyalvár. Ott választották meg Tomory Pált. Azt is mondják, hogy a kapcsolatba vót evve a bátai szent vérré, egy alagút vezetett oda, hogy valahun ott van ez a szent ostya. Aztán, hogy ott választották meg Tomory Pált fővezérnek és hogy ott összevesztek a főurak és a királyt má ott leszúrták, úgy vitték el má oda holtan. Ez ilyen mende-monda.” (*Bosnyák Sándor*: 1100 történeti monda. Bp. 2001.158.)

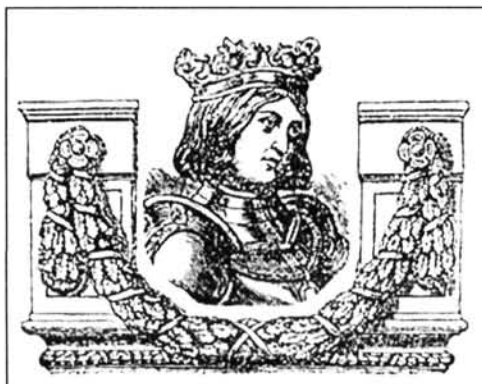
A mondaközlő asszony jól érzékeli, hogy a történet szóbeszéd, mendemonda. Az „úgy hallottuk”-ból arra lehet következtetni, hogy szélesebb körben ismert lehetett. Bizonyára valamilyen kiadványból került a folklórba. Olyan ponyvanyomtatvány lehetett a forrás, amely a király halálát gyilkosságnak tulajdonítja, hasonlóan *Szerémi* krónikájához. Történelmi tény, hogy a király a megáradt Csele patak mocsarába fulladt. Tomori Pál a törökökkel vívott csatában elesett. Fejét a szultán győzelmi jelként hordatta körül a táborban.

Bátához több száz kilométerre egy gömöri településen, Putnok nevű kisdud városban ismeretes még egy monda a „hósi halált” halt fővezérről. Eszerint Tomori Pál gyakran megfordult Putnokon, ahol „járt-kelt,” „sétálgatott”.

Istvánffy Miklós munkája szerint Tomori Pál Gömör megyéből származik. A kiterjedt Tomori famíliának birtoka volt Abony, Borsod és Gömör megyében. A családnak rokoni kapcsolatai voltak felvidéki nemes, jómódú birtokosokkal, így a Putnokiakkal is. Az egyik



*Tomori Pál szobra Kalocsán
a Szetháromság téren*



*Fantáziarajz II. Lajos királyról
(In: Tatár Péter: A magyar nemzet krónikája
versekben.)*

Tomori-birtok a Putnokhoz közeli Velezden volt. Tomori Pál velezdi tartózkodása alkalmával megismerkedett a Putnoki család egyik leányával és nőül kérte. A leány az esküvő előtt röviddel meghalt. A második nőül kért nő is elhunyt. A két szomorú esetet Tomori intő jelnek tekintette. Úgy vélte, nem világi pálya, hanem szerzetesi élet való neki. Esztergomi magányából ragadta ki a pápa parancsa 1523. május elején. Ehhez fűződik Szerémi György udvari káplánnak a Tomori Pállal való találkozás idézett anekdotája.

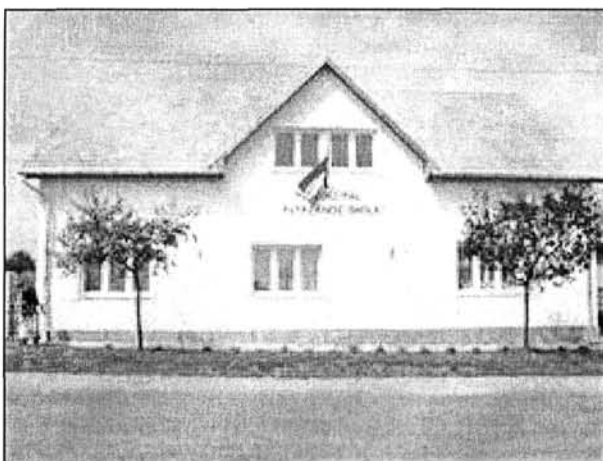
A későbbi történeti munkák és életrajzok szintén említik a gömöri, putnoki kapcsolatot. A monda, amely szerint Tomori Putnokon járt-

kelt, sétálgatott valószínűleg nem kontinuus, de mindenképpen nagy múltra tekint vissza, egyébként aligha került volna Tomori a putnoki néphagyományba. Utcát neveztek el róla és egy ház falára az emléket megörökítő márványtáblát helyeztek a következő felirattal:

TOMORY PÁL
FŐVEZÉR
KI A MOHÁCSI CSATÁBAN 1526 BAN
HŐSI HALÁLT HALT IFJÚ KORÁBAN
GYAKRAN JÁRT-KELT ITT PUTNOKON
ÉS EZ UTVONALON SÉTÁLGATOTT
EMLÉKÜL ALBERTH ISTVÁNTÓL
1930



Tomori Pál emlékét Sajóvelezd is őrzi. Az általános iskolát Tomori Párról nevezték el.



Tomorinak szomorú szerep jutott a magyar történelemben. Hadvezéri működése rövid volt. Nevét a tragikus ütközet és papi működése fenntartotta. Alakját az irodalomban emelte *Kisfaludy Károly* Mohács című költeménye. Az elvesztett csata érsek vezéréhez így szól a költő:

Tomori! büszke vezér! mért hagytad el érseki széked;
Nem halt volna hazánk dísze, virága veled.
Harc tüze lángítá bizton viadalra kikelted,
S érted mennyi dicsők estenek áldozatul!
Szűk vala egy ország! be kicsiny most néma lakásod!
Tárogatód megszűnt, rozsdá emészti vasad.
Nyúgodj! rajtad üzé döllyfét a csalfa szerencse;
A békítő sír enyhe takarja porod.



Tomori Pál (Király István rajza)

Fraknói Vilmos életpályarajzát így zárja: „habár tartozik a történelem kimagasló nagy alakjai közé, nemes jelleme s valóban tragikus sorsa minden idők tiszteletét és részvétét biztosítja emlékének” (Bp. 1916. 336).

Tomori Pál emlékét Kalocsa város és az érsekség nagy tisztelettel és megbecsüléssel ápolja. A folklórkutatás számára tanulságos lenne ott egy kérdőíves felmérés, mit tud a kalocsai nagyközönség a magyar történelem tragikus sorsú személyéről. Nagyjaink folklórához kapnánk becses adalékokat.

[2006. a mohácsi csata 480. évfordulója. A 400. évforduló alkalmával *Solymossy Sándor Mohács emléke a néphagyományban* címmel összefoglalta a folklórban ismert csekély mondahagyományt (Mohács emlékkönyv. Bp. 1926. 335–348). Tomori neve a király halálával kapcsolatos Szerémi-féle történetben szerepel. *Solymossy* adatai főleg *Szendrey Zsigmond Mohács a magyar folklórában* (Ethn., 1923. 11–14) cikkén alapulnak.

– Az elmúlt rendszerben Tomori Pált a magyar történelem „negatív hős” alakjai közé sorolták. Elsősorban a Dózsa-lázadás és a székely felkelés leverésében való szerepe miatt. A Tomori Pál utcanevek eltűntek. Magyarország 5 nagy vidéki városának egyikében sincs Tomori Pál utca. Hasonlóan nincs Budapesten. Ott Tomori utca van, de Tomori Pál utca nincs. A Tomori utcanév a Tomor nevű falura vonatkozik. A putnoki Tomori Pál utca ma: Szkala Bertalan u. Lámer Lászlóné, a sajóvelezdi általános iskola igazgatója említette, hogy van (volt) Budapesten egy Tomori Pálról elnevezett iskola.

– A székelyek elleni csata az ún. *ökörsütés* néven ismert adózáshoz kapcsolódott. Az ökörről való adózás egyfajta adónem volt. A törvény szerint, amikor a királyt megkoronázzák, házasságra lép és gyermeke születik, minden székely férfi tartozik egy ökröt beszolgáltatni. Az állatokra királyi bélyeget sütöttek. Ez adta az *ökörsütés* elnevezést. II. Lajos király születésekor (1506. július 1.) ennek a székelyek ellenálltak. Tomori Pált küldték az ellenállás letörésére, amely csak a második ütközetkor járt sikerrel. Az ökörsütés fogalmának téves értelmezésére más helyütt már rámutattam. *Ipolyi Arnold* mitológiájában is téves értelmezéssel szerepel.

– Tomori Pál életpályájához: *Fraknói Vilmos*: Tomori Pál élete és levelei. Bp. 1882.; Egy háznagyok a magyar középkorból. Bp. 1916.]

RADVÁNSZKY BÉLA EDDIG ISMERETLEN NAPLÓJA (1872–1873), VALAMINT OLASZORSZÁGI UTAZÓNAPLÓJA 1871-BŐL

SZÜCS KRISZTINA

*„A nemzetet csak látszólag alkotják az élő nemzedékek;
valójában tagjai annak az elhaltak is,
mert a letűnt nemzedékeknek nagy a befolyásuk az élőkre.”
Radvánszky Béla*

Radvánszky Béla életútja

E tanulmány szakdolgozatom egy részét képezi, mely rámutat Radvánszky Béla báró személyiségére, társadalomban elfoglalt helyére, munkásságára. Most csupán a máig hiányzó „láncszem”: az ifjúkori napló feldolgozását, illetve olaszországi naplójának bemutatását tárom az olvasó elé. Meg kell azonban említenem, hogy az útinaplónak csupán általános feldolgozását adtam, behatóbb vizsgálatára a későbbiekben kerülhet sor.

Radvánszky Béla művelődéstörténész, koronaőr, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, 1875-től a bárói cím birtokosa, 1849. március 1-jén született Sajókazán.

A Radvánszky család ősei a 13. században jelentek meg Magyarországon. A család eredetét Radvánszky László, a sajókazai ág megalapítója Lengyelországba helyezi. Ennek etimológiai magyarázatát a lengyelhez hasonló „szky” névvégződésben vélte megtalálni.

A családban évszázadokon keresztül hagyományozódott az irodalom és a történelem iránti szeretet. Az imént említett Radvánszky László Radványban alapította meg híres könyvtárát, s maga is végzett genealógiai kutatásokat. Nevéhez fűződik a Radvánszkyak történetének feldolgozása saját korával bezáróan.

A Radvánszky család története a 18. századtól fonódik össze Sajókazával. Bár birtokrészekkel több megyében is rendelkeztek, Kazát tekintették birtokaik központjának. Az 1803-ban épült – ma is létező – kastély az idők során több átalakuláson ment keresztül. A legszembetűnőbb változást a Radvánszky Béla által építtetett toldalékszárny jelentette. Az ifjú nemes örökölte elődeitől a könyv szeretetét, 1863-ban az újonnan létesített szárnyba a kutatói munka érdekében könyvtárat hozott létre majdani gyűjteménye számára. Igyekezett régi és ritka könyveket beszerezni, 1885-ben már 5000 darabból álló gyűjteménye volt, 1893-ban a könyvállomány elérte a 9597-et, 1906-ban, Radvánszky halálának évében, R. Kiss István pedig 14 000 kötetre becsülte a könyvtár állományát.¹ Gyakran vásárolt hagyatékokból, illetve könyvkereskedőktől.

Korán megmutatkozott humán érdeklődése, még gimnáziumi tanulmányait végezte, mikor már latinból és franciából fordított művei jelentek meg különböző szépirodalmi hetilapokban. Olyan kiváló személyiségek indították el tudományos pályáján, mint Thaly Kálmán, Gyulai Pál és Géresi Kálmán.

¹ H. Hubert Gabriella: A sajókazai Radvánszky-könyvtár története. JATEPress, Szeged, 1998. 18, 20.
R. Kiss István: Báró Radvánszky Béla emlékezete. Budapest, 1907.



Életének legjelentősebb időszaka az 1875 és 1892 között eltelt 17 év. Közéleti szereplése, valamint Tisza Kálmán miniszterelnök lányával, Paulinával kötött házassága az országos elittel hozta kapcsolatba. Tudományos munkássága is ebben az időben bontakozott ki.

A színvonalas kutatói munka érdekében 1883-ban megalapította a Heraldikai és Genealógiai Társaságot, valamint folyóiratát, a *Turult*. Elnöki beköszöntőjében rámutatott: „A heraldika, diplomatika és a genealógia folytatólagos művelése megfelelő szakfolyóiratok hiányában akadályokra lelt”.² Ő maga a nemesi életmód és leszármazás kutatásának szentelte életét. Minderre nemesi identitástudata készítette. Legátfogóbb művében, a *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században* című kötetében részletesen taglalja a nemesi udvarházak szokásait. Számos publikációja jelent meg különböző szaklapokban. Nem csupán művelődéstörténettel foglalkozó cikkeket és értekezéseket írt, jártas volt az orvoslás és az állattenyésztés témaköreiben is.

Radvánszky Béla tudományos jelentősége abban áll, hogy a tények és az adatok hiteles közlésére vállalkozott, miközben célul tűzte ki a történelem segédtudományainak méltó rangra emelését.

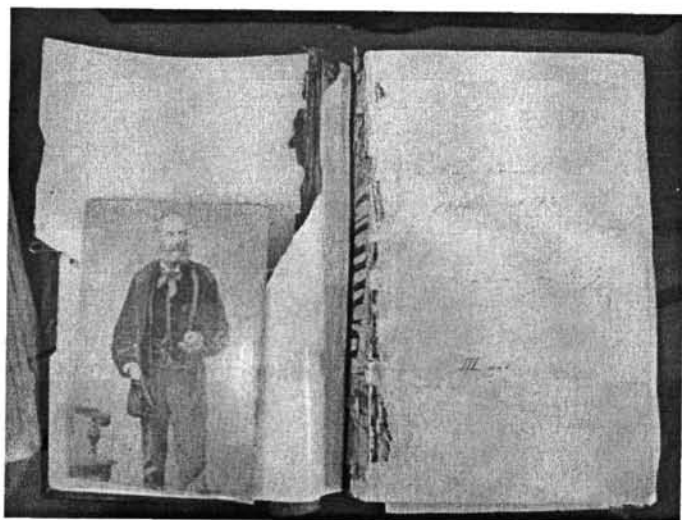
Bár Sajókaza valamiféle szellemi műhelynek számított, hiszen Radvánszky Béla könyvtárában megfordultak a kor nagy műveltségű személyiségei, mégsem lehet őt a szó szoros értelmében tudósnak vagy történésznek tartani. Tevékenységének fontossága nem vonható kétségbe, de sokkal inkább tekinthető pozitívista adatgyűjtőnek, hiszen nem alkalmazta a kutatás tudományos módszereit.

Politikai pályafutása két részre osztható. 1875-ben országgyűlési képviselő lett, 1882-ben pedig ősei példája nyomán elfoglalta Zólyom megye főispáni székét, mely tisztséget egészen 1892-ig töltötte be. Ekkortól, a közélettől teljesen visszavonulva, családjának élt.

1895-ben a református báró Vay Miklós halála után, mint evangélikus főurat a magyar Szent Korona örévé választották, mely alkalommal belső titkos tanácsosi rangot

² Nyulásziné dr. Straub Éva: 115 éves a *Turul*. Egy szakfolyóirat rövid története. In: *Történelmi Szemle* 1998.

is nyert. A századfordulót követően egyre többet időzött a fővárosban, budapesti lakásán hunyt el 1906. május 2-án, 57 éves korában.



*Naplóm. 1872–1873
Radvánszky Béla*

A Radvánszky-dokumentumok kutatása során, a sajkázai emlékszoba kiállítási tárgyai között leltem rá Radvánszky Béla naplójának III. kötetére. A kötet érdekessége, hogy a művelődéstörténet számára máig ismeretlen,³ ugyanis a Sajókázán fellelhető kötet magántulajdonban van, ennek oka, hogy e példány nem kapott publicitást.

A III. kötet feljegyzéseinek időszaka 1872. január elejétől 1873. december 18-ig terjed. A napló 202, Radvánszky Béla által kézzel számozott, tollal írott oldalt tartalmaz. A kötet barna bőr borítású, fedelén nyomott mintával, a lapok szegélyein aranyozással. A bejegyzéseket tekintve a napok rendszertelenül követik egymást. A feljegyzések időpontja általában valamilyen – számára fontos – eseményhez köthetők. Az írások stílusa választékos, fogalmazása szabatos. A szöveg általában jól olvasható, esetenként viszont kivehetetlen.

A napló társadalomtörténeti szempontból sem elhanyagolható, ugyanis képet ad a korabeli társadalmi életről, adalékkul szolgál a családi és társasági viszonyok feltérképezéséhez.

A napló tanulmányozása során az olvasó bepillantást nyer az estélyek, bálók, szalonok világába. A leírásokból társadalmi és családi összefonódások, barátságok, valamint szerelmek története bontakozik ki. A napló történelmi nevek színes kavalkádjá: olvasásakor pontos képet kapunk arról, hogy kik tartoztak a „társaságba.” Megtudhatjuk továbbá, hogy a helyi elit tagjai közül ki mikor tartózkodott a fővárosban, és milyen összejöveteleket rendeztek. Éles megvilágításba kerülnek a kor társadalmi elvárásai, szokásai. Kirajzolódnak a 19. század végén élt ifjúság mindennapjai, gondolatvilága és értékrendje. Nyomon követhetők Radvánszky Béla társasági kapcsolatai, egyes családtagjaihoz fűződő viszonya. Naplójában – és vélhetően akkori életvitelében is – prioritást

³ Az eddig ismert, az 1860–71 között keletkezett Radvánszky-naplókat Czeglédi László dolgozta fel.

élveznek a társasági események. Érdekes megfigyelni, hogy azokról az eseményekről – bálokról, estélyekről, összejövetelekről – szól részletesen, melyek valamilyen okból mély hatást gyakoroltak rá, befolyásolták életvitelét.

A napló keletkezésének időpontjában Radvánszky Béla 23-24 éves volt. Ez köztes időszak volt az életében, hiszen már túl volt a tanulmányain, de még nem kötelezte el magát sem a politika irányában, sem a tudományos élet felé. Sőt úgy tűnik, hogy a birtok ügyei sem érdeklik igazán. Legalábbis a naplójában e tárgyról ejt a legkevesebb szót.

Valójában ekkor kezd kikristályosodni a személyisége, érzi, hogy már férfivá érett, s ennek jeleit is tapasztalja magán. Számára a legkézzelfoghatóbb változást az jelenti, hogy a társaságbeli viselkedése megváltozott, nők társaságában már nem oly bátortalan és gátlásos, mint eddig. Egyébként is elmondható, hogy ebben az időben még a hölgyek iránti csodálata áll személyiségének középpontjában. A bálók, az estélyek, a hódítás tölti ki mindennapjait, éli a nemes ifjak gondtalan életét. Még az ifjonti szenvedély irányítja életét, érzelmek széles skáláját éli át e szűk két esztendő alatt. Ezt jól érzékelteti szerelme Keglevich Rózsa grófnő iránt.

Keglevich Rózsa neve első ízben egy 1866. januári naplóbejegyzésben olvasható,⁴ s ettől kezdve a két fiatal érzelmek sokaságát éli meg együtt. Az általam vizsgált kötetben is kulcsfontosságú helyet foglal el, bár ekkorra már nyilvánvalóvá vált, hogy Rózsa csupán „kacérkodott” az ifjú Radvánszkyval. Pontosabban a naplójában így érzékelteti Radvánszky, holott valószínűleg tisztában volt azzal a szándékkal, mely szerint a Keglevich lányt Zichy Sándorral szerették volna összeházasítani. Ő maga pedig egy korábbi naplóbejegyzésben megállapítja, hogy a családjá azért berzenkedik a Rózsával való kapcsolatától, mert nem gazdag, s ráadásul még katolikus vallású is. A naplóból aztán kiderül, hogy Keglevich Rózsa és Zichy Sándor esküvője nem valósult meg, s a lány szeretné kapcsolatát felújítani Radvánszky Bélával. Radvánszky többször – némi rosszállással – utalást is tesz erre, sőt érdemesnek tartja egy társaságban történő beszélgetés sokat sejtető részleteit naplójába jegyezni: Keglevich Rózsa a következőképp fordul Radvánszkyhoz: „Köszönöm azt a sok élvezetet, amit nyújtott nekem.” Radvánszky nem minden iróniát nélkülöző válasza: „Bár maga is szerzett volna nekem annyit, mint amennyit én igyekeztem magának élvezetet nyújtani.” Végezetül némi kárörömmel hozzászól, hogy bizony most már nincs Rózsa körül senki valamirevaló fiatalember a társaságból. Az pedig határozottan örömmel tölti el, hogy a régi udvarló immár gr. Karátsonyi Adrienne-nel készül házasságot kötni.⁵ Keglevich Rózsa végül 1884-ben Cziráky Antal gróf felesége lett.⁶

Maga a napló a társasági élet szempontjából fontos eseménnyel indul. Kezdetét vette az 1872-es év báli szezonja. Ezt azért tartja érdemesnek megjegyezni, mert ez alkalmából vezették be a társaságba a húgát, Saroltát. Ezzel a mozzanattal, mondhatni, ki is merül a családtagok naplóbeli említése. Egyedül bátyja, Radvánszky Géza⁷ jelenik meg többször a kötetben. Némi utalás történik a mamára vonatkozóan is, de sokkal több adat a családdal kapcsolatban nem szűrhető ki a kéziratból.

A napló tanulmányozása során látható, hogy 1872-ben is, néhány kivételtől eltekintve ugyanazzal a „társasággal” tartotta a kapcsolatot, mint korábban. Ezen személyekkel való kapcsolatát nyilván a Radvánszky család társadalomban elfoglalt helye

⁴ Czeglédi László: Radvánszky Béla naplójának ismeretlen kötete (1860–1871).

⁵ A naplóbejegyzés 1872. IV. 20-án datálódott.

⁶ Czeglédi László lábjegyzetben tesz említést Karátsonyi Adrienne és Keglevich Rózsa házasságáról.

⁷ Radvánszky Géza (1847–1918) Béla bátyja, politikus, nevéhez köthető a Borsod megyei Szabadelvű Párt megalapítása.

predesztinálta. Fontos megjegyezni, hogy a napló keletkezésének idején a Radvánszky család – bár nagybirtokosok voltak – még nem emelkedett bárói rangra, ennek ellenére az arisztokrácia tökéletesen „befogadta” a családot. Köszönhető ez talán Radvánszky Antal befolyásának, aki a Radvánszky gyerekek gyámja volt, s az ő bárói rangra emelésekor kieszközölte e rangot öccse fiainak, Gézának és Bélának is. Radvánszky Béla esetében azért is ment könnyen a „beilleszkedés”, mert csiszolt, úri modora, pallérozott szelleme miatt már korán a társaság közkedvelt tagjává vált. Mindazonáltal a napló mélyebb vizsgálata rámutat társadalmi kapcsolatainak szövevényességére. Előszeretettel ápolta kapcsolatait a protestáns családokkal, bár azért akadt kivétel, például a Keglevich grófi család esetében, akik katolikusok voltak, igaz, a lányukkal való házasságot nem is támogatták a Radvánszkyak. Másik feltűnő momentum, hogy a naplóban olvasható nevek közül többen nyertek MTA tagságot⁸. Ez a tény pedig felvet egy fontos kérdést: vajon a tudomány szeretete, vagy a társadalmi hovatartozás alapján álltak-e Radvánszky Béla kapcsolatai? Úgy tűnik, hogy mindkét tényező szerepet játszott társasága kialakításában. Fontos tényező lehetett a földrajzi közelség is, hiszen a szirmabesenyői Szirmay család tagjaival is baráti volt a kapcsolata, a társasági események taglalásakor is gyakran jeleníti meg e család tagjait.

A kötetben a leggyakrabban felbukkanó nevek között a Vay,⁹ a Podmaniczky,¹⁰ a Keglevich, az Orczy, a Lónyay és a Prónay családok különböző tagjaival találkozunk. A báró Vay család több tagjához fűzte szoros kapcsolat, akikkel az estélyeken kívül is rendszeresen találkozott. Vay Alajos fiaival – Aladárral és Dénessel – jó barátságban volt, a velük való találkozásokról több ízben említést tesz. A Vay fiúk Kazára is ellátogattak, időnként szüleik nélkül, s vadászattal töltötték az időt. Szintén többször fordul elő Vay Lajosnak és családjának az említése. Radvánszky Béla beszámol Alsózsoltán tett látogatásáról, ahol idősebb Vay Miklóst kereste fel. Egy másik bejegyzés szerint Vay Miklós golopi kastélyában folytat politikai vitát. Sajnos a bejegyzés nem taglalja, hogy konkrétan mi volt a vita tárgya. Vay Béla főispáni kinevezése alkalmából rendezett ünnepélyes ceremónián (1872. jún. 17.) Radvánszky Béla húga, Radvánszky Sarolta is szerepet kap.

Béla általában meleg hangon szól a Vay család valamennyi tagjáról, ellenérzést az vált ki belőle, mikor egy sajkózási látogatás alkalmával Vay Lajos lányai túlságosan szeretnék „megfogni”.

Ugyancsak előkelő helyet foglal el a bejegyzések számát tekintve báró Prónay Gábor. Nem véletlen a gyakoriság, hiszen Prónay két ágon is közeli rokonságban volt a Radvánszkyakkal. Béla bejáratos volt a Prónay-házba, s estélyeik elsődleges vendégének számított.¹¹ A Podmaniczky családdal való kapcsolata ugyancsak túlmutatott a társadalmi hovatartozás keretein, hiszen nőágon a Podmaniczkyakkal is rokonságban állt; a naplóban több ízben szerepel Podmaniczky Géza báró neve. A báróval és nejével rendszeresen összejártak, a két férfi közös szenvedélye a vadászat volt, melynek szívesen

⁸ A naplóban szereplő Podmaniczky Géza báró 1889-ben lett az MTA tagja, Vay Miklós szintén MTA tag, említést tesz a naplóban Károlyi Istvánról, aki ugyancsak MTA-tag, és Szlávy József miniszterelnök is az MTA tagja.

⁹ Báró Vay Béla (1829–1910) Borsod megye főispánja, országgyűlési képviselő. Báró Vay Miklós (1802–1894) konzervatív politikus, kancellár, a főrendiház elnöke, az MTA tagja. Báró Vay Miklós (1828–1886) szobrász.

¹⁰ Podmaniczky Géza báró (1839–1923) műkedvelő csillagász, az MTA tagja.

¹¹ Bál Prónay Gábornál (1873. jan. 23.): 1. négyes Szirmay Gizella grófnő, 2. négyes Vay Hedvig, 3. négyes Majláth Adél, 4. négyes Keglevich Rózsa grófné.

hódoltak. A jó viszony valószínűleg később is megmaradhatott, mert a Radvánszky-hagyatékban található személyes levelek között letem rá Radvánszky Kálmán egyik gyermekkori levelére, melyet egy bizonyos „Berta tant”-nak címzett. A megszólítás minden valószínűség szerint Podmaniczky Géza feleségét, Degenfeld Bertát fedi. Orczy Bódoggal és családjával leginkább társasági eseményeken: bálokon, estélyeken és amatőr színi előadások alkalmával találkozott. Orczy Bódog ebben az időben – 1870 és 1873 között – a Nemzeti Színház igazgatója volt, nagy valószínűséggel ő rendezte a műkedvelő színtársulat előadásait, melyben felesége, Wass Emma szinte kivétel nélkül szerepet kapott. Egyébként Radvánszky Béla elítélő módon szól Orczynéről, szerinte a főváros elrontotta, s „kacér nő” lett belőle.

Az 1872. április 5-én kelt bejegyzés szerint aznap tartották az első előadást, a *Kukli prédikációk* című egyfelvonásos vígjátékból. Szereposztás:

Feles Mihály, kereskedő: gr. Apponyi Albert. Rózsa, a neje: Blaskovich Miklósné. Móka Bogdán, tökepenzes: Kendeffy Árpád. Dorottya, a neje: gr. Széchenyi Imréné. Gyöngyös Márton, ügyvéd: Radvánszky Béla. Ilka, a neje: Jankovich Béláné. Pincér: gr. Karátszonyi Aladár. Hordár: Radvánszky Géza.

A második előadást 1872. április 8-án tartották. Az első darab Malefille: *Két özvegy* című vígjátéka volt, a következő szereposztásban:

Coralie: br. Orczy Bódogné. Laura: br. Vay Béláné. Malbourg Eduard: gr. Apponyi Albert. Labaraque: Radvánszky Béla.

A következő darab *Úrnőnek migrainje van*. Vígjáték I. felvonásban. Szereplők:

Kobori: gr. Keglevich Béla. Rózsika, szobalány: gr. Orczy Bódogné. Egy nő domino: X X X.

Látható, hogy az amatőr színjátszás vonzotta a nemes urakat és hölgyeket. Ez utóbbi fellépésük egyébként jótékonyossági célú volt, amiről a naplóba ragasztott, nyomtatott plakát tájékoztat.

A kéziratban többször feltűnik Lónyay Menyhért neve, de valószínűleg ekkor még csupán atyai barátság fűzte az idő politikushoz, hiszen ez idő tájt még semmi jel nem mutat arra, hogy Radvánszky Béla komolyan foglalkozna a politikával. A kötetben csupán utalás található a politikával kapcsolatban, az is inkább Lónyay személyéhez köthető, hisz az ő védelmében lépett fel. Rosszallással jegyezte fel naplójába, hogy az urak a Kaszinóban szidták Lónyayt¹², viszont dicsérték Szláv¹³ politikáját¹⁴.

Jó néhányszor találkozunk a naplóban a Széchenyi és a Pallavicini nevekkel is. Az 1872. február 20.-i bejegyzés alapján megállapítható, hogy a Radvánszky testvérek barátságban voltak a Széchenyi família egyik ágával. Radvánszky Béla feljegyzése szerint bátyja, Géza Széchenyi Ödönnel¹⁵ indult európai körútra.

Radvánszky Béla is szeretett utazni. A kötetben részletesen beszámol bátyjával Frankfurtba tett útjáról, majd belgiumi utazásukról. A kéziratból kiderül, hogy Radvánszky Béla egészsége már fiatal korában gyenge volt, hiszen Belgiumba elsősorban gyógykezeltetni ment magát. Ostende fürdője nagy népszerűségnek örvendhetett a felső tízezer körében, ugyanis jó néhány arisztokratával találkoztak, akik nyilván nem csak kúráltatták itt magukat. Név szerint Pallavicini Alfrédot említi, akivel úgy tűnik, baráti viszonyban volt, hiszen megörült a találkozásuknak. Ögr. Pallavicini Roger és

¹² Lónyay Menyhértet nemes egyszerűséggel Menyus bácsinak szólítja. Lónyay 1871–1872 között volt miniszterelnök, őt váltja Szláv.

¹³ Szláv József a napló keletkezésének időpontjában volt miniszterelnök, 1872 és 1874 között.

¹⁴ Ez a rész nehezen olvasható, de id. Szapáry Antal neve kivehető, mint az egyik prominens vitapartner.

¹⁵ Minden bizonnyal gr. Széchenyi István fiáról van szó.

Pallavicini Izmon¹⁶ neve is többször szerepel a kötetben. Pallaviciniék megfordultak Kazán is, Izmon Radvánszky Béla gyerekkori barátja.

Mint már utaltam rá, Radvánszky Béla nagy hódolója volt a női nemnek. Szívesen töltötte idejét a társaságához tartozó lányok, asszonyok körében. Keglevich Rózsa ugyan mély nyomot hagyott benne, ennek ellenére már az 1872-es farsangi idényben udvarolni kezd Fiáth Annának, aki, úgy tűnik, szívesen fogadja az ifjabb Radvánszky udvarlását. A naplóbejegyzések arra engednek következtetni, hogy kölcsönös rokonszenv alakult ki a két fiatal között. Fiáth Anna neve több ízben is felbukkan, sőt Radvánszky célzást is tesz arra, hogy Annából kitűnő feleség válhatna. Itt érdemes megjegyezni egy fontos momentumot. A naplóbejegyzés ugyanis arra enged következtetni, hogy Radvánszky Béla anyagi helyzete – az életvitele ellenére – egyáltalán nem volt kecsegtető. Valamint az is valószínű, hogy Fiáth Anna sem rendelkezett nagy hozománnyal. Erre utal Radvánszky vívódása Annával kapcsolatban, vajon szabad-e közelednie a lány felé, s ha fenntartja a kapcsolatot vele, nem ébreszt-e a lányban hiú reményeket? Úgy tűnik, a fiatalember komolyan gondolta kettejük viszonyát, de mert ő sem rendelkezett megfelelő tőkével a házassághoz, ezért a Fiáth Annával való kapcsolatának kiteljesedését egy köszönvétel esetleges sikerességétől remélte. Ez az üzlet minden bizonnyal olyan anyagi biztonságot teremtett volna számára, amelyre egy házasságot alapozhatott volna. A naplóbeli utalás szerint az üzlet nem jött létre, így eltávolodott a Fiáth lánytól.

Radvánszky Béla személyiségét tanulmányozva egy ízig-vérig társasági férfi képe bontakozik ki a kutató előtt. Fiatal korában élte a nemes ifjak mindennapi életét, sorra követték egymást a bálók, estélyek, lóversenyek, emellett külföldi utazásokat tett. Meglepő azonban, hogy milyen élesen bírálja – már naplójában – a pesti társasági életet, mely megítélése szerint túlzottan kacérrá változtatja a hölgyeket. A napló befejező szakaszában már úgy ír, mintha megcsömörlött volna ettől az „élvhajhász” életmódtól. Így vall erről naplójában: „*Mintha most kevesebbnek találnám az emberiséget, különös, talán csak más szempontból ítélem meg őket, mint eddig.*”¹⁷

1873 januárjában az 1872-es év számvetéseként felvázolja azt a két perspektívát, mely közül választhatott volna: Bécsben a keleti akadémia elvégzése után a diplomáciai pályát, vagy a helyi politikai elitbe való bekerülés lehetőségét, s keserűséggel gondolt vissza arra, hogy semmilyen komoly, tudományos dologgal nem foglalkozott, egy szerelem kedvéért a karrier lehetőségét is elszalasztotta.

Radvánszky Béla utazónaplója

Ugyancsak a Radvánszky-emlékszoba tárgyai közt bukkantam rá Radvánszky Béla utazónaplójára, belső borításán a következő kézzel írott felirattal: Olaszországi utam. 1871. Radvánszky Béla. Radvánszky Béla tanulmányai végeztével nagy körutat tett Európában. Ellátogatott többek között Franciaországba, Németországba, 1871-ben pedig Olaszországot járta be, mely útvjáról utazónaplót készített. A kézirat az 1871. március–áprilisi nyaralást örökíti meg. A fiatal nemes felkereste a történelmi városokat, s részletesen, napra pontosan lejegyezte a történéseket, valamint aprólékosan, szinte egy fényképezőgép pontosságával megelevenítette a nevezetességeket.

¹⁶ Tisztes nevén Pallavicini Zsigmond, Pallavicini Roger nevelt fia, aki a feleségének az előző házasságából született gyermekeit adoptálta. In: *Czeplédi László: Radvánszky Béla naplójának ismeretlen kötetek (1860–1871)*.

¹⁷ A bejegyzés már csak azért is érdekes, mert a kötet legelején található, 1872. január 12.-i datálással.

Március 10-én érkeztek Velencébe útítársával, Gáborral¹⁸, ahol két napot töltöttek. A látnivalók megtekintése után továbbutaztak Firenzébe. Nem sokat időztek itt, leginkább Pallavicini Izmont szerette volna felkeresni firenzei otthonában, de nem járt sikerrel. Innen Nápolyba indultak. Nápoly, illetve a környékbeli nevezetességek megtekintésére hosszabb időt szántak, több mint két hetet töltöttek itt. Felkeresték Pompeji romjait. Radvánszky Bélát lenyűgözte a Kr. u. 79-ben elpusztult város maradványainak a látványa. A pompeji romokra 1592-ben bukkantak rá, de az ásások csak 1749-ben kezdődtek meg, III. Károly uralkodása alatt. Radvánszky elbűvölve szól a Vezúv megkövesedett lávája alól előkerült paloták szépségéről. Leginkább Cornelius Rufus márványpalotája érintette meg. Leírja továbbá, hogy az emberi testek úgy kövesedtek meg, ahogy a lávakitörés érte őket. Nápolyban a Nemzeti Múzeumban ugyancsak Pompeji emlékei kötötték le a figyelmét, ahol a pompeji szoba falainak megmaradt freskói voltak láthatók. De őriztek ott papirusztekercseket és ércebe vésett törvénytáblákat. Szintén érdeklődéssel vizsgálta az egyiptomi gyűjtemény darabjait, valamint az itt kiállított görög és etruszk leleteket. Pazzuliban pedig megtekintették Cicero villájának romjait.

Rómába április 3-án érkezett meg kísérvőjével, s egy hétig időztek az új fővárosban. Ne feledjük, Róma csak 1870-ben, a porosz–francia háború után került az Olasz Királysághoz. Radvánszky Béla semmilyen utalást nem tett útinaplójában a politikára vonatkozóan, így nem lehet tudni, hogy érzékelt-e valamit a még nyilvánvalóan meglévő feszültségből. Mindazonáltal az a tény, hogy nem tesz utalást a politikára, azt látszik alátámasztani, hogy ebben az időben még valóban nem foglalkoztatta e kérdés.

Rómában is elsősorban a látványosságok megtekintésére került sor. Természetesen a nevezetességek sorában a Medici-villa előnyt élvezett. Részletes leírást nyújt a Szent Ágoston kápolnáról, mely a 15. században épült. Megemlíti, hogy falai, oszlopai nagyrészt márványból vannak, freskói újak, a régi freskó Rafaeltől származik, s Ézsaiás prófétát ábrázolja. Ellátogattak a Piazza Novana térre, mely Róma második legnagyobb tere. Itt található Szent Ágnes temploma. Majd megnézték a város régi fürdőit, a Marcus Agrippa fürdő romjait, valamint a Colonna palotához tartozó kertben Constantín császár háromemeletes fürdőit és Titus császár fürdőit, melyet Nero császár házára építettek. Az Angyalvárban felkeresték Hadrianus császár sírját, ahol látható a császár, valamint Cicero szobra is. Megtekintették a Capitoliumot és lerótták kegyeletüket a Pantheonban Róma nagyjai előtt.

Utazásuk végső szakaszában rövid látogatást tettek Pisába, Bolognába, Alexandriába, Turinba, Milanóba. Az utolsó állomás Verona – talán nem véletlenül – a szerelmesek városa volt.

Munkám kizárólag Radvánszky Béla eddig ismeretlen naplójának bemutatására szorítkozott, ám a Radvánszkyak múltját feltáró munka korántsem befejezett.

¹⁸ Talán Prónay Gábort takarja a keresztnév, de ez nem derül ki egyértelműen a szövegből.

AZ EGYHÁZ, HITOKTATÁS, HITÉLET VISSZASZORÍTÁSA SZERENCS KÖRNYÉKÉN 1948–1953 KÖZÖTT

VERES TAMÁS

Dolgozatomban először röviden szólok a korszak egyházpolitikai történéseiről, majd az 1950-ig önálló Zemplén vármegye területére eső szerencsi járás és környékének ehhez kapcsolódó eseményeiről írok, majd egy helyi koncepciók pert ismertetek, végül pedig a korszaknak egy református gyülekezet életére történt hatásait elemzem. A dolgozatban a vonatkozó szakirodalom mellett a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Baross utcán található részlegének anyagára, a Megyaszi Református Egyház Irattárára és interjúkra támaszkodtam. A szó szerinti forrásidézeteknél a helyesírást az eredeti formában hagytam, ahol csak a tartalmukat idéztem, ott ezt kurzív szedéssel jeleztem. A korabeli források helyesírása a káderek általánosan jellemző képzetlensége miatt nagyon rossz, bizonytalan, esetleges. Például Mindszenty nevét sok esetben kisbetűvel írják, a maguk primitív gondolkodásmódja szerint ezzel is kicsinyítve Mindszenty személyét, de még az MDP rövidítést is sokféleképpen írták le. Az eredeti helyesírást sokat elárulhat az azt papírra vetőtől, ezért tartottam fontosnak, hogy azt sok esetben ne változtassam meg.

Egyházpolitika

A társadalomra ható befolyása miatt a Rákosi-korszak fontos ellenfelének számított az egyház, hiszen szemben állt a materialista világgéppel, ezért volt fontos a hívők számának visszaszorítása, tevékenységét pedig ugyanezért kellett minimalizálni a lelki gondozásra. Ennek egyik fő iránya az egyházi iskolák felszámolása volt. Erre utal, hogy: „A hatalom egyre nagyobb szeleteit meghódító marxista-ateista pártok (...) a szeparációt nem csak negációként, hanem a klerikális reakció elleni harcként interpretálták.”¹

Valódi céljuk az volt, hogy húsz év alatt felszámolják a vallásosságot és annak hordozóit, az egyházakat. Ezt három lépésben képzelték el. Az első lépés az egyházak társadalmi bázisának felbomlasztása, melyet a parasztok téveszbe kényszerítésével, kuláküldözéssel, a városi értelmiség kitelepítésével, a fiatalság ateista nevelésével akartak elérni. A második lépés az egyházak szeparációhoz kötött állami alárendelése egyezményekkel. A harmadik pedig az egyházak elleni adminisztratív megtorlások, koncepciók sora, az „úzd el a pástort és szétszéled a nyáj” elve alapján.

A protestáns egyházak és az izraeliták kisebb ellenállást fejtettek ki, mint a katolikusok. Az 1948 végi egyezmények ellen tiltakozó Ravasz László református püspököt és Ordass Lajos evangélikus püspököt félreállították. A fenti egyházak eleve kisebb erővel rendelkeztek, lelkészeik pedig családos emberekként könnyebben zsarolhatóak voltak.

A Református Egyházzal megkötött egyezményt (1949. október 7.) kimunkáló Révész debreceni püspököt is félreállították (1949. szeptember), és az a Péter János került a helyére, aki később Kádár külügyminisztere lett. A Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnoka az aktív kormánytag Erdei Ferenc volt, míg a megfelelő teológiai elvek kidolgozásáról Bereczky Albert gondoskodott.²

¹ Gergely J.–Kardos J.–Rottler F., 1997. 209.

² Gergely J.–Kardos J.–Rottler F., 1997. 228.

Utolsó lépésként a második legnagyobb magyarországi egyház, megannyi vészkorszak és üldözés túlélője, nehéz időkben a magyarság addigi megőrzője önként adta fel iskoláit a debreceni gimnázium és teológia kivételével. Magyarázatul csak arra gondolhatok, hogy a korábbi évszázadok üldözéseivel szemben ekkor belülről támadt a kór, saját emberei voltak a rendszer teljes kiszolgálói. Hogy milyen mélységben a rendszer emberei voltak a református egyház vezetői, itt van példának egyik körlevelük, amit minden református gyülekezetbe eljuttattak. A körlevelekben egyébként rengeteg mindenre felhívják a hívek és lekipásztorok figyelmét: *1951-ben békekölcsön jegyzésére buzdítanak; figyelmeztetnek az alkotmány ünnepének istentiszteleteken való ünneplésére; dorgálnak, amiért a második békekölcsönre semmilyen jegyzés sem történt; értesítik a lekipásztorokat a hittan beíratás napjáról, figyelmeztetve, hogy ennek hirdetésekor más közléstől tartózkodjanak. 1952-ben felhívják a felszabadulás megünneplésére, a begyűjtés támogatására. 1953-ben a téveszek felbomlása idején, a szövetségi gazdálkodás előnyeinek hangsúlyozására buzdítják a lelkészeket; de a májusi választásokon való részvételre, sőt a szavazás már reggel hétórai megtételére is sarkallják őket.*³

A Katolikus Egyházzal jóval nehezebben bántak el. Már 1947. április 12-én a hittanoktatás fakultatívvá tételéről szóló viták idején ezt írta körlevelében a püspöki kar: „bennünk azt az érzést kelti, hogy lappangó kultúrharccal állunk szemben. (...) előbb fakultatív hitoktatást, azután semmilyen hitoktatást, azután materialista világnézeti oktatást!”⁴ A javaslatot Keresztúry kultuszminiszter nem támogatta, lemondott. A helyére a kispap Ortutay Gyula került, aki kezdettől kommunista társutas volt. Ő már támogatta a tervet, de a heves ellenállás miatt ekkor még meghátrált a kormány.

A fordulat itt is 1948-ban Sztálinnak a szovjetizálást gyorsító rendelkezése után történt. Rákosi májusi beszédében meghirdette az iskolák államosítását. Ezek után körlevél jelent meg, mely a híveket tiltakozásra szólította fel. Ezen tiltakozások egyikén Pócsperiben június 3-án saját fegyvere által meghalt egy rendőr. A kommunisták hangulatkeltésre használták fel az esetet, koncepciók pert indítottak. A jegyzőt kivégezték, a plébánost életfogytiglanra ítélték. Ezek után fogadták el az államosításról szóló törvényt, amely ellen a 293 képviselőből csak 63 tiltakozott.

Az ellenállás vezéralakjává Mindszenty hercegprímás vált. „A kommunistákkal való nyílt konfrontációt makacs elszántsággal vállaló Mindszenty 1948-ra nemcsak a hívő katolikusok bálványává, hanem mindazok utolsó reménységévé és orientáló személyiségévé vált, akikre az egyre nyilvánvalóbban kirajzolódó kommunista egyeduralom perspektívája nyomasztólag hatott.”⁵ Letartóztatása csak idő kérdése volt, melyre 1948. december 26-án került sor. „Emlékirataiból kiderül, hogy kínzásokkal törték meg akaraterejét, és a tárgyaláson a belésulykolt szöveg szerint azt vallotta, »hogy a töprengésben eltöltött hosszú börtönnapok meggyőzték régi álláspontjának helytelenségéről.« A »beismerő« vallomás után az ítélet életfogytig tartó fegyház lett. A prímás elleni támadásokkal párhuzamosan folyt a vidéki papság terrorizálása. 1948 júliusának végéig csak a katolikus egyházban 225 papot és szerzetest tartóztattak le és állítottak bíróság elé.”⁶

1949 februárjában elítélték Mindszentyt, ez év szeptemberében eltörölték a kötelező hitoktatást. 1951-ben a diákok 43%-a, 1952-ben 26%-a jelentkezett hitoktatásra. A pünkösödöt és a húsvéthétfőt munkanappá tették, bevezették a télapó, fenyőünnep, új kenyér és az alkotmány napjának fogalmát.

³ A Megyasói Református Egyház Irattára, Gyülekezeti iratok, Körlevelek, 1951, 1952, 1953.

⁴ Idézi: *Romsics I.*, 2002. 326.

⁵ *Romsics I.*, 2002. 327.

⁶ *Bertényi I.–Gyapai G.*, 1992. 584.

1950 januárjában a református és evangélikus püspökök felesküdték az alkotmányra, ugyanezt a katolikus egyház csak az alsópapság számára engedélyezte. A rendszer válasza erre a „klerikális reakció elleni harc” fokozása volt. Megindult a szerzetesek deportálása, a békepapok előtérbe helyezése.

A békepapok mozgalmát (Katolikus Papok Országos Békebizottsága) 1950. augusztus 1-jén indították útjára. A mozgalom az alsópapságnak – a nép fiainak – és a felsópapságnak – a klerikális reakciónak – a tudatos szembeállítására jött létre, a pápai hidegháborús politika elvetése mellett.⁷

A nyomás hatására – a Vatikán beleegyezése nélkül – megállapodás jött létre az állammal, mely szerint a katolikus egyház elismeri a fennálló államrendet, nem támogat államellenes célokat, nem lép fel a térszerkezéssel szemben, a ferencesek, piaristák, benedécek kivételével feloszlatják a rendeket, leválasztják a teológiákat az egyetemekről és összevonják a papi szemináriumokat.

1951 júniusában Grösz József kalocsai érseket is letartóztatták, és 15 évre ítélték. Júliusban a katolikus főpapok is letették az esküt. Elfogadták, hogy kinevezésükhöz az elnöki tanácsnak is hozzá kell járulni, és azt, hogy támogatni fogják a békepapokat. Ezek után szeptembertől létrehozták a Vallásfelekezeti Alapot az egyházi kiadások fedezésére. Ez év májusában állították fel az Állami Egyházügyi Hivatalt, mely a kapcsolattartás és az irányítás szerve lett.

A passzív rezisztencia az egyházi vezetés megtörése után is folytatódott, a vezető pozícióba került papokat pedig bizalmatlanul fogadták. A katolikusoknál az első áldozás és a bérmálás, a reformátusoknál a konfirmálás továbbra is fontos esemény maradt.

Harc a „klerikális reakció ellen”

Az 1950 előtt még önálló Zemplén vármegyében mindhárom nagy felekezet: a katolikus, a református és az evangélikus, és a kisegyházak: adventisták, baptisták, jehovisták is megtalálhatóak voltak. A megyében az első, a „klerikális reakció” elleni nagyobb akció a Mindszenty-ellenes aláírásgyűjtés volt. 1948 második felében Rákosiék elérkettnek látták az időt a Mindszentyvel való leszámolásra, akit december 26-án tartóztattak le. Az ezt megelőző napokban, mintegy a társadalmi támogatottság bizonyítása céljából, folyt a kampány december 16–21-e körül, mely során Mindszenty körlevelei és politikába való beavatkozása ellen, és eltávolítása érdekében gyűjtötték az aláírásokat. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár a miskolci Baross utcán található részlegének 68. fondjában a 25. őrzési egység alatt található meg az erre vonatkozó iratokat, a járások elkülönítése nélkül. Az ügy fontosságát mutatja, hogy a kezembe került dossziék közül ez az egyik legvaskosabb.

Az aláírásgyűjtés során az általános módszer az volt, hogy a helyi tantestület megfogalmazta az iratot, aláírta, majd aláírták a helyiekkel, esetleg a diákjaikkal is, majd szervezeten, felvonulás formájában, megkeresték a helyi papot illetve lelképásztort. Ők vagy aláírták, vagy nem, vagy továbbküldték egyházi elöljáróiknak vagy nem, mindenestre a helyiek továbbították saját feletteseiknek. A továbbiakban ismertetem néhány irat érdekesebb vonatkozását.

A dosszié elején található a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének Tokaji Csoportja által aláírt iratot, ami előrevetíti a pedagógusok nagy szerepét az ügyben, s általában is azt jelzi, hogy a rendszer fontos láncszemeit alkothatták a pedagógusok, akik közül sokan lelkes kommunisták voltak.

⁷ Gergely J.–Kardos J.–Rottler F., 1997. 219–220.

A taktaharkányi iratot a tantestület aláíratta a tanulóival is, akik jelentős része nem érte el a 14 éves kort. A kesznyéteni iratban a „mindszentizmus” elítéléséről beszélnek. A girincsi beadvány „fekete reakcióról” beszél. Nem csoda, hogy a helyi esperes Potoczki János megtagadta az aláírást. Tállyán Füzesséry Károly pápai kamarás nem vette át az iratot, ellenben felolvastatta, majd kijelentette, hogy az egyházi főhatóságoknak minden körülmények között engedelmeskedik.

Hernádnémetiben az iskola „természetesen” csatlakozik a kampányhoz. Az igazgatónő saját mentegetésére közli, hogy volt apáca nevelőjét külön ellenőrzi, de az jól dolgozik, sőt „eleven példával támasztotta alá, a fekete reakció demokráciaellenes magatartását.” Ricsén a pap elfogadta a követeléseket, s ígéretet tett, hogy körlevelet nem fog kihirdetni. Tiszalúcón a lelkész: „Alkalmazkodás és miheztartás végett átveszi.” Alá is írta.

Alsóregmecen: „D. Rusznák Miklós a nemzeti bizottság elnöke, L. Timkó János hegyközségi bíró és Vojtkó János MDP-titkár megtagadták (az aláírást).” „Bajzát József azon megjegyzéssel nem írta alá, mint az MDP tagja, hogy ő már szégyelli, hogy minden ilyen kezdeményezés az MDP-től indul ki, tehát ő, mint a Nemzeti Bizottság jegyzője írta alá, mely aláírást csak felelősségre való vonás után volt hajlandó megtenni.”

Girincsen Szabó József jegyző nem tudott tüntetést szervezni, hanem az előljáráshoz hozott egy határozatot, és a kesznyéteni tüntetésről jövő elvtársakkal együtt elmentek a paphoz, aki: „nem írta alá, azzal az indoklással, hogy mégis az az ő kenyéradó gazdája, és nem dobja magát az oroszlan, értsd MDP torkába önként, mert az ő véleménye szerint ez csak a kezdet.”

Mikóházán a jelentést író Kocsis Margit tanítónő fontosnak tartotta kiemelni, hogy „Tulipán Miklósné, mivel tudta miről van szó, elolvasás nélkül írta alá.”

Bodrogolasziban az egyházi személyek megtagadták az aláírást. A katolikus papok, dr. Szász László görög katolikus paróchus és Petsár Béla római katolikus plébános, kanonok egyetértettek a 100 fős tömeggel, de nem írták alá. (A tömeg igen változékony fogalom a különböző jelentésekben, ha az ellenségről vagy a saját megmozdulásairól volt szó, akkor már igen kis létszám is lehetett tömeg.) A református lelkésznel a felvonulók „15 főnyi embertömeget” találtak, akiket „a kulák pap a saját védelmére gyűjtött össze.” Ugyanis: „Fáj neki, hogy a nép a feleségétől 200 hold földet eldemokratizált.” Jelentőnk itt kissé patetikus hangnemre vált, az események szinte világtörténelmi jelentőségűvé duzzadnak: „Nincs szükség Mindszentyre, annak csatlósaira, avagy a Református Egyháznál annak partizán csoportjára.(...) Míg a nép, a felkelt nép kint a himnuszt énekelte, Veres Imre református lelkész leküzdötte izgalmát, melyet a nép jelenléte idézett elő önéki is.” Végül diadalittasan kijelenti: „Megállapíthatjuk, hogy Mindszenty (az eredeti szövegben következetesen kisbetűvel) egyik partizán csoportját lelepleztük Veres Imre helybeli református lelkész személyében.”

Zemplénagárdról Gönczy Bertalan igazgató azt jelentette, hogy „a felvonulást megelőző MDP gyűlés alatt elterjedt a hír, hogy a papot elviszik, a paplak és a templom ablakát be fogják verni, ezért a tüntető tömeget (kb. 70 felnőtt és 25 úttörő) a lelkész kapujában botokkal felfegyverzett tömeg fogadta.” A pap megakadályozta az incidenst, megnyugtatta a kedélyeket és hazaküldött mindenkit. „Ha a tüntető tömeg a nyugalmát meg nem őrzi, véres incidensé fajulhatott volna a felvonulás.”

Révleányváron és Őrhegy tanyán nem volt katolikus lelkész, ezért felvonulást sem rendeztek. A Berzék község eseményeit bemutató jelentés összefoglalja az események ideológiai hátterét: E szerint a támadások, melyek a kormányrendszert érik, a fokozódó falusi osztályharc következményei, s ennek során a „klerikális reakció” védelmére kel „a tőkés rendszer maradványának, a kulákságnak. (...) Különösen a katolikus községekben

van talaja a fekete reakció támogatásának, hol a hívek sokszor hiszékenyen elfogadják Mindszenty tanításait, melyet a helybeli kulákok előszeretettel adnak tovább.”⁸

A dosszié ezeken kívül tartalmaz olyan iratokat, amelyekből kiderül, hogy a kérdésről a tantestület családlátogatásokon kérdezte meg a szülőket, amiből aztán következtetni tudtak a politikai gondolkodásukra. A körülményeket jól bemutatja az a megjegyzés, amit egy bodrogkisfaludi tanító írt látogatásairól: „Nekem volt ott egy kis dolgom, így látogatásom nem volt feltűnő.”⁹

A tarcali tanítók nagyon szorgalmasak voltak. Öt jelentést írtak a családlátogatósokról. Ezeket végigolvasva képet alkothatunk a korabeli Tarcali lakosainak gondolkodásáról, arról, hogyan bújtak ki a nyílt válaszáadás alól, és arról is, hogy a kommunista propaganda milyen hatást ért el a helyieknél. Néhány jellemző megjegyzést kiemelek: Dankó Miklós: „Azt szeretné látni, hogy megegyeznek.” Zabri József: „Nem érdekli. Ő kenyérpárti.” Hubay Lajos: „meg kell már egyezni. Ne bántsa Magyar a magyart!” Sikerle Mihály és apósa, id. Jakab István: „Szigorúan a papság és az Egyház mellett vannak. Református vallású mindkét férfi.” Asztalos Jánosné: „Férjem azért mondott le a Nemzeti Bizottsági tagságról, mert nem akarta aláírni a tiltakozójegyzéket, mert őt nem bántotta Mindszenty, ő sem bántja.” Ifjú Éles Albertné: „Közömbös, csinálják a nagyfejűek.” Petrik János: „Nyíltan kijelenti, álljon félre!” Szabó Sámuel: „Sok a dolga, nem ismeri Mindszentyt.” Tar István: „elítéli a templomba politikai kérdéseket vivő Mindszenty hercegprímás magatartását.” Kozma Lajosné: „Férje deportálva volt. Nem ítéli el Mindszenty magatartását.” Cziba Istvánné: „Egy fiam életébe került az elmúlt háború. Még a gondolatától is irtózom a háborúnak. Nem kell hagyni a háborús uszítást senkinek.” Ivanovics Sámuelné: „Egy Istennek vagyunk gyermekei protestánsok és katolikusok. Ha a protestánsok megegyeztek az állammal, egyezzenek meg a katolikusok is mielőbb.” Bodnár Sándor: „Teljes mértékben elítélem Mindszenty politikáját. Csak demokratikus ember lehet az utóda.” Pécsi Józsefné: „nem értek a politikához, de az éljen, aki a békét akarja, mert a férjem még mindig oda van.” Barcsa István: „a politika nem a szöszékek való. A népek is rossz ez a békétlen állapot. Egyezzenek meg már végre.”¹⁰

Láthattuk, hogy több helyen nagyobb létszámú megmozdulásokra került sor, és nagyon puskaporossá vált a hangulat. Az egyik községben, a sváb Hercegkúton szintén botrány tört ki az aláírásgyűjtés idején, amiről négy dokumentum is bekerült a dossziéba.

Az első irat a *hercegkúti dolgozó nép tiltakozó irata, melyen az istenfélő helyi katolikusok kéri Mindszenty eltávolítását*. A dokumentumon 7 darab aláírás van, ami nem olyan sok egy katolikus községet tekintve.¹¹

A második a pártvezetőség jegyzőkönyve a falugyűlés eseményeiről. E szerint a december 17-i falugyűlésen Frikker József, a kisgazdapárt elnöke felolvasta a nyilatkozatot (családneve megegyezik a helyi MDP népnevelő nevével, valószínűleg a család több oldalról is bebiztosította magát). Garai András párttitkár megkérte a dolgozókat az aláírásra, Besenyődi István községi bíróságon azonban kijelentette: „ez hazugság, én hazugságot nem írok alá.” Ezek után káoszba fulladt a gyűlés: „a nép megbotránkozva szétzül-

⁸ BAZML XXXV/1. 68. f. 25. ő. e. Klerikális reakció ellen indított harc kapcsán keletkezett iratok. Jelentések a községekben szervezett Mindszenty ellenes akciókról. 1948. december 16–20.

⁹ BAZML XXXV/1. 68. f. 25. ő. e. Klerikális reakció ellen indított harc kapcsán keletkezett iratok. Jelentés Bodrogkisfaludról, 1948. december 18. körül

¹⁰ BAZML XXXV/1. 68. f. 25. ő. e. Klerikális reakció ellen indított harc kapcsán keletkezett iratok, Jelentések tarcali tanítók családlátogatásairól, 1948. december 20.

¹¹ BAZML XXXV/1. 68. f. 25. ő. e. Klerikális reakció ellen indított harc kapcsán keletkezett iratok, Hercegkút dolgozó népének állásfoglalása Mindszenty ügyében, 1948. december 17.

lött, s a megrendezett Mindszenty ellenes állásfoglalás eredménytelen maradt. Ezzel a párt és népünk tekintélyét ásta alá, s kitette a népet annak, hogy a mindszentizmus követő gyülekezete legyen.” Az aláíró nevek megegyeznek, az előző, az istenfélő hercegkúti nép nevében írt tiltakozáson szereplő nevekkel.¹²

Az esetről másnap a párttitkár részletes jelentést írt. Leírta az iskolai igazgatóhelyetessel közösen szervezett megmozdulás előkészítését, megrendezését és a bekövetkezett incidenst. Ezek után hosszasan ecseteli a helyi reakció ténykedését. Kovács Pál plébános tevékenységét, aki már a párt megalakulását is meg akarta akadályozni. „Minden erejével azon van, hogy ezt a szerencsétlen népet félrevezetve, elérje az ő önző célját.” Rajta kívül a bíró, a törvénybíró, a nemzeti bizottság elnöke, a „csirkefogó Stumpf”, Joósz György kereskedő is a reakciósok között van. Vallomásokat nem tud szerepni róluk, „mert a sváb az nem mer őszintén és nyíltan beszélni, csak szóval mondja, hogy ezt meg ezt hallottam.”

Ez után felsorolja, *hogy kit kell letartóztatni a faluban: Besenyődi bírót, Matisz Antal törvénybíró, Stumpf Mihályt, a 174. számú Nemzeti Bizottság elnökét, Joósz György kereskedőt és Stumpf Ferencet.* Az irat végén *a baj komolyságára hívja fel a figyelmet, s reméli: „a megye bizottsága nem hagyja el, ezt az eldugott kis alapszervét, hanem felemeli újra, a reakció fölé.”* A lap alján ismét ugyanazt a hét nevet találjuk, akik a falu istenfélő katolikusait is alkották, de egyúttal (vagy még inkább) a helyi pártelitet is.¹³

A negyedik irat az igazgatóhelyettes jelentése az ügy miatt megtartott értekezlet-ről, ahol ő is leírja az eseményeket, majd azt is, *hogy az esperes plébános nem volt hajlandó aláírni a tiltakozást, s hogy másnap már a vallásos nevelésről prédikált.* „Nyilvánvalóan fáj a plébános úrnak, hogy nem játszhat többé iskolaszéki elnökösdit, igazgatósdit, és lassan be kell érnie azzal, hogy csak a háza népének parancsol.” Jelenti, *hogy a plébános egynek érzi magát a hercegprímással, és azt, hogy szerinte csak a vallásos világnézet győzhet.* Azért arról sem feledkezik meg, hogy mellékesen megemlítsé, *hogy a faluban azt terjesztik, „hogy az iskolánál mindent Zombory csinál; (a jelentés írója) pedig ő csak igazgatóhelyettes, az igazi igazgató Gyulai Miklós, akit még a kassai püspök nevezett ki. De az még a postát se kapja kézhez. Zombory vezette be az új imát az iskolában. A gyerekeket is azért vittük le a tornaterembe, hogy velük is aláírassuk a Mindszenty elleni határozati ívet.”* Egy kis öntömjeenezés mindig jól jött, az előrejutás érdekében.¹⁴

1950 őszén már más problémák foglalkoztatták a pártvezetést. Ez év szeptemberében gyűjtés indult a feloszlott rendházak szerzeteseinek megsegítésére. A megyei titkár előírta az agitátoroknak, hogy magyarázzák el a népnek, hogy ez miért helytelen: „Aki gyűjt, az megsérti az állam és az Egyház egyezményeit, pénzt ad a reakciónak, népellenes uszításra.”¹⁵

Ebben a hónapban mentették fel a rátkai papot, *akit azért fogtak perbe, mert kivágatta a gyümölcsfáit.* A megyei titkár azt írta Rátkára, az ügyész javaslatára, *hogy a templomi prédikációk kapcsán kérjék meg, hogy beszéljen a békekölcsönről, a tanácsok*

¹² BAZML XXXV/1. 68. f. 25. ö. e. Klerikális reakció ellen indított harc kapcsán keletkezett iratok, Hercegkút pártvezetőségének jegyzőkönyve, 1948. december 17.

¹³ BAZML XXXV/1. 68. f. 25. ö. e. Klerikális reakció ellen indított harc kapcsán keletkezett iratok, Az MDP Hercegkúti szervezetének jelentése, 1948. december 18.

¹⁴ BAZML XXXV/1. 68. f. 25. ö. e. Klerikális reakció ellen indított harc kapcsán keletkezett iratok, Zombory Emil, Jelentés a hercegkúti és makkoshotyka pedagógusok értekezletéről, 1948. december 20.

¹⁵ BAZML XXXV/1. 85. f. 68. ö. e. Az egyházak és az egyházi vezető személyek munkájával kapcsolatos iratok, Pöcze Tibor megyei titkár, 1950. szeptember 20.

megalakulásáról, „ha pedig demokráciaellenes magatartást tanúsít továbbra is, akkor leleplezzük, és a per újrafelvételét eszközöljük.”¹⁶

A vezetés ismerte az egyháziak „veszélyességét”, próbálta elhallgattatni a veszélyesebb papokat, de legalábbis áthelyeztetni őket kisebb, félreeső gyülekezetekbe. Szabó József járási titkár 1951 áprilisában *a reakciós monoki papot, Kállós Jánost át akarta helyezettetni Sóstófalvára, az ottani békepap Józsa Ferenc helyére*. Sóstófalván csak 375 fő lakott, amíg Monokon 2946 lélek, így az áthelyezés után kevesebb embert „fertőzött volna tanaival.”¹⁷

Az előbbi ügy alátámasztására adatgyűjtés is folyt a monoki pap ellen. Kiderítettek, hogy *nem veti meg a bort, feltűzött reverendában jár a kocsmába, de előszedték a falusi pletykákat is arról, hogy gyerekei vannak a falun kívül. K. Tóth Jánosné bevallotta egy újságírónak, hogy a pap erőszakoskodott vele*. A cikket viszont nem közölték, ami elgondolkodtató, hiszen egy ilyen lehetőséget a papság lejáratására nem hagytak volna ki, ha csak egy kicsit is valószínű a történet. A jelentés betekintést ad a felszámolt apáca-rendek néhány tagjának mindennapjairól is, megtudhatjuk, hogy *a pap oltalma alatt meghúzódott apácák a faluba járnak napszámba, valamint csuhépapucs készítésével is foglalatostkodnak*.¹⁸

A jelentések rávilágítanak, hogy a bátrabb papok nem csak a szószékről próbálták segíteni híveiket. Mezőzomborban a begyűjtési bizottság ülésén megjelentek a falu lelkeszei. Árvai János görög katolikus paróchus „nagy lelki nyugalommal bizonygatta, (...) hogy miért nem engedik el annak a dolgozó parasztnak a beadást, aki azt mondja, hogy nem tud eleget tenni a kötelezettségnek.” A következő nap a református lelkész tett próbát hívei érdekében, de ő más taktikát választott: „nagy elismerését fejezte ki, hogy mennyire helyes a rendelet, de mégis lehetne rajta változtatni, mert van a községben sok olyan dolgozó paraszt, akinek még a fejadagja sem termelt meg, és így nem tud eleget tenni a beadásnak.” Hogy milyen sikerrel jártak, arról nem szól a jelentés.¹⁹

A jelentések természetesen kiterjedtek az egyházi ünnepekre is. 1953 áprilisából találtam egy jelentést, ahol a katolikus körmenetekről jelentett egy rendőr alhadnagy. *Leírta a létszámukat, osztályösszetételüket. A jelentésekből kiderül, hogy ezeken több száz fős létszámban jelentek meg a hívek*.²⁰

Ez év nyaráról jelentették Tarcalról, hogy *a helyi református lelképásztor nem tartja be az állam és az egyház közötti egyezményt, nem jelent meg azon a tárgyaláson, amin az istentiszteletek megtartását akarták megtárgyalni. A helyi előljáróság ezért kérte a lelkész áthelyezését, valamint fiának eltávolítását a Járási Tanácsról, mert szerintük információkat szolgáltat ki az apjának, és egyébként is klerikális az egész család, ezért nem alkalmas a fiú a tanácsi munkára*.²¹

¹⁶ BAZML XXXV/1. 85. f. 68. ő. e. Az egyházak és az egyházi vezető személyek munkájával kapcsolatos iratok, Pócze Tibor megyei titkár, 1950. szeptember 22.

¹⁷ BAZML XXXV/1. 85. f. 68. ő. e. Az egyházak és az egyházi vezető személyek munkájával kapcsolatos iratok, Szabó József járási titkár, 1951. április 18.

¹⁸ BAZML XXXV/1. 85. f. 68. ő. e. Az egyházak és az egyházi vezető személyek munkájával kapcsolatos iratok, Név és dátum nélküli járási bizottsági jelentés.

¹⁹ BAZML XXXV/1. 85. f. 68. ő. e. Az egyházak és az egyházi vezető személyek munkájával kapcsolatos iratok, Földi József járási népművelő előadó jelentése, 1952. július.

²⁰ BAZML XXXV/1. 85. f. 68. ő. e. Az egyházak és az egyházi vezető személyek munkájával kapcsolatos iratok, Szeklár András rendőr alhadnagy, ügyeletes tiszti, Jelentés, 1953. április 4.

²¹ BAZML XXXV/1. 85. f. 68. ő. e. Az egyházak és az egyházi vezető személyek munkájával kapcsolatos iratok, A tarcali előljáróság jelentése, 1953. június 1.

A következő évből találtam egy iratot, amiben egy leleplező cikket kérnek az Észak-Magyarország című laptól, az *ismét helytelenül viselkedő monoki papokról, akik keresztjárásokat tartanak, amivel kiveszik a munkából a dolgozókat.*²²

Nagy Imre miniszterelnöksége alatt könnyebb lett a helyzet, de nem szabad azt gondolni, hogy egy csapásra komoly fordulat következett be. 1954 áprilisában Prügyön vizsgálatokat tartottak *az illegális hitoktatás kivizsgálása céljából. A megyei egyházügyi megbízott Virágh János azt tanácsolta a helyieknek* – ilyen tanáccsal már találkoztunk –, hogy „gyakrabban kérjék fel őket, az állami feladatokról való beszédekre, s ha nem teljesítik ezeket, jelentsék, mert ezek jó konkrétumok velük szemben.”²³

Csóri István református lelkipásztor pere

A hangulatjelentések között találkoztam esetével. Jó példa arra, hogy helyi szinten is alkalmazták a koncepciós pereket. Az 1950. január 12-i jelentésben ez olvasható: „Itt most különösen ki tudjuk használni a megyeszóci pap esetét, akinél a rendőrség puskát talált, és előzőleg arról prédikál, hogy lesznek még földrengések, de csak azok maradnak meg, akik Istenben bíznak. A népnevelők a Megyaszón most felmerülő rémhírek ellen azzal agítálnak, hogy íme a pap, aki Istenbe veti hitét, puskával akar földrengést csinálni.” Arra is utal a jelentés, hogy mi váltotta ki a vezetés nemtetszését: „Az egyházi reakció megnyilvánulása a járásunk területén, a Biblia-estek szervezésében tűnik ki. Tapasztalható az, hogy ahol a Biblia-estek nagy méreteket öltöttek ott vetődnek fel a rémhírek sorozata, mint például Megyaszón, ahol az a hír terjedt el, hogy már Budapesten kettészakadt a párt.”²⁴

Csóri nagytiszteletű úr özvegyét sikerült megtalálnom. Ő mondta el nekem, hogy Csóri István 1916-ban született Megyaszón. 1944–45 között táborigazgatóként szolgált. 1945–47 között fogságban volt. 1948-ban választották meg szülőfalujában lelkésznek. Itt gyermekfoglalkozásokat, nőszövetséget, evangelizációs alkalmakat szervezett. Ezek új dolgok voltak, a hitéleti megújulást ez úton akarták megvalósítani a református egyházban. Előtte ilyeneket nem szerveztek, ezért volt ismeretlen az apparátus számára, ezért gondolták erről a sok missziói munkáról, hogy a demokratikus fejlődés ellen irányul.

Parókiáján élt ekkoriban a Felvidékről kitelepített Tankó András református lelkipásztor, jövendőbeli apósa, akit átmenetileg befogadott. Az ő lánya Tankó Judit, aki volt szíves elmesélni történetüket. Tankó András magával hozta tyúkketrecét azzal a céllal, hogy a baromfitenyésztést folytathassa. December 20-án szokásához híven megszámolta a csirkéket, de egy hiányzott. Botjával benyúlt a ketrec alá, hogy megnézze ott van-e, s ott valami zsákot tapogatott ki, kihúzta, majd amikor rájött, hogy fegyver van benne, visszarakta, és szólt Csóri Istvánnak. Ezek után értesítették a rendőrséget. Tankó András vallomását leánya lemásolta számomra. Ebből kiderül, hogy keresztkérdéseikkel megpróbálták a sokat szenvedett lelkipásztort kijátszani befogadója ellen. (Tankó András korábban vagyonekobzásra és hat hónapra ítélték, amit a rimaszombati börtönben, majd a szalánci munkatáborban töltött, mert a magyar bevonulás előtt három nappal eltemetett főgondnoka temetésén azt mondta: „Milyen kár, hogy nem élte meg a magyarok bevonulását!”)

²² BAZML XXXV/1. 85. f. 68. ö. e. Az egyházak és az egyházi vezető személyek munkájával kapcsolatos iratok, Mika István járási titkár, 1954. június 2.

²³ BAZML XXXV/1. 85. f. 69. ö. e. Jelentések és kimutatás a hitoktatás helyzetéről, Virágh János megyei egyházügyi megbízott, 1954. április 24.

²⁴ BAZML XXXV/1. 85. f. 42. ö. e. Jelentések a fontosabb bel- és külpolitikai események visszhangjáról, a lakosság hangulatáról, Putnoki László járási titkár, Járási hangulatjelentés, 1950. január 12.

Még azon a napon, 1949. december 20-án letartóztatták Csőri Istvánt. A Sátoraljaújhelyi Ügyészségi Fegyházba került. 14 napig volt börtönben, de január 7-én felmentették. A gépezetbe tehát hiba csúszott, azonban erről a járási titkárt nem értesítették; erre abból következtethetünk, hogy a fenti hangulatjelentés 1950. január 12-ére keletezett. Vagy eleve tévesen értesítették, vagy az új fejleményekről nem volt tudomása; de az sem kizárt, hogy tudott a tervezett akcióról, csak a nem tervezett fordulatról nem értesült, s jelentésében az eredeti tervek szerinti eseményeket jelenti feletteseinek. Mindenesetre ha tervük sikerül, a fegyverrejtegetésért súlyos büntetést szabhattak volna ki, sőt erre már a Népköztársaság elleni szervezkedés is ráhúzható lett volna a korabeli viszonyok között.

A klerikális reakció elleni harc hatása egy gyülekezet életére

A falusi társadalom életében nagyon fontos szerepet játszott a vallás. A kommunisták világnézetük alapjai ellen intéztek támadást, hosszú-hosszú idők hagyományait akarták lerombolni. Ebben a részben a Megyaszói Református Egyház Irattárának forrásai alapján erről fogok írni.

A falu sokáig színtiszta református volt, majd a betelepültek megszervezték a katolikus gyülekezetet is. A falusi elit azonban a reformátusok közül került ki.

A kor megpróbáltatásai akár öngyilkosságba is kergethették az embereket, ahogyan arról Závada is ír: a „kulákság elleni harcot – mint másutt is – gyakran kísérték megalázó eljárások és atrocitások, jó néhány paraszt megveretéséről máig is beszélnek a faluban, többen fizikailag és idegileg összeomlottak, hirtelen elhaláloztak; de egy-egy tragikus öngyilkosság is megrázta a falut. Egy kulákasszony pl. a »Meg vannak szorongatva, de még egyik sem halt bele!« cinikus kiszólás hatására még aznap felakasztotta magát.”²⁵

A helyi halotti anyakönyvekben csak egyetlen, valószínűsíthetően e sorba illeszthető esetet találtam. A faluban a döntő többséget kitevő reformátusok között 1936 és 1957 között mindössze 5 öngyilkosság fordult elő, egy-egy eset 1938-, 1943-, 1944-, 1948-, 1950-ben. Az 1948-as eset az idős 78 éves B. Nagy József volt, és hogy nem a rezsim számlájára írható a halála, azt az is megerősíti, hogy ilyen családnév nincs a megyeszói kuláklistákon. Az 1950-es eset Fegyverneki Lajosné született Illés Ilonáé. Az ő férje rajta van az 1951-es listán, ahol még egy Fegyverneki szerepel. Úgy látszik, hogy legalább az öngyilkosságok számának emelkedésétől megmenekült a falu.²⁶

A változások jobban érzékelhetőek a keresztelési és házassági anyakönyvekből. A keresztelési anyakönyv szerint 1935-ben 46, 1936-ban 32, 1937-ben 39, 1938-ban 34, 1950-ben 40, 1951-ben 43, 1952-ben 31 lelket kereszteltek meg a faluban. A lapok szélén a jegyzetek számára külön helyet alakítottak ki. Ez a háború előtt általában üresen maradt, ha volt törvénytelen születés, azt ide jegyezték fel, például 1934-ben és 1938-ban is volt egy-egy ilyen eset. Azonban 1949-től változik a helyzet, rendre ír valamit a lelképásztor – Csőri István – ezekbe a rubrikákba, melyek korábban elő nem forduló történésekre utalnak. Sokszor megjegyzi, hogy a gyermek kórházban született, ez újdonság volt akkoriban. Ennek bizonyára örült, annak már kevésbé, hogy 1949–53 között minden évben meg kellett állapítania, hogy a megkereszteltek közül mennyinek nem volt a házassága egyházilag megáldva. 1949-ben 1, 1950-ben 3, 1951-ben 2, 1952-ben 4, 1953-ban 1 gyermek szülei nem voltak megesküdve. Ez régebben maximum csak a törvénytelen gyerekek esetében fordulhatott elő. Az 1952-es évet ezekkel a számára biztosan nagyon szomorú sorokkal zárta le: „Az Úrnak 1952. évében született 11 fiú, 20

²⁵ Závada P., 1986. 99.

²⁶ A Megyaszói Református Egyház Irattára, XI. kötet Halotti Anyakönyvek 1926–1960, 17–53.

leány, összesen 31 lélek. 27 törvényes, 4 törvénytelen, 3 gyermek szülei csak együtt élnek, 1 gyermek szülei csak polgári házasságot kötöttek.”²⁷

A házassági anyakönyvek szerint 1935-ben 8 tiszta református házasságot kötöttek, 1936-ban 14 tiszta református, 2 vegyes, 2 katolikus házasság volt a faluban. A vegyes párok egyike reverzálíst adott a református egyház számára. Ez biztosította, hogy a születendő gyermekek reformátusok lesznek. 1937-ben 16 tiszta és 4 vegyes házasságot kötöttek, s mind a négy vegyes pár reverzálíst adott. 1938-ban 7 tiszta és 2 vegyes házasságot kötöttek, 2 pár adott reverzálíst. A háború után változott a kép, 1949-ben 22 református, 3 vegyes házasság volt, 2 pár adott reverzálíst. 1950-ről ezt jegyezte fel a lelképásztor: „1950-ben, templomunkban esküdött: 19 pár, 16 pár tiszta református, 3 pár vegyes, mind a három reverzális nélkül. Kárunkra kötött megegyezést 1 pár. Csak polgári házasságot kötött 3 tiszta református pár. 1 vegyes pár katolikus templomban esküdött reverzális nélkül.” 1951-ben 12 tiszta református és két vegyes házasság volt. 1952-ben 7 tiszta, 1 vegyes házasság, 1 pár tiszta református és egy vegyes pár nem áldatta meg házasságát. 1953-ban 11 tiszta református és 4 vegyes házasság kötöttetett a faluban.²⁸

A református egyházban a konfirmáció után válik rendes egyháztaggá a jelölt. Ennek során ismerkednek meg a hitelvekkel. Miután a vallásoktatás visszaszorult, a konfirmációs hitoktatásra került a hangsúly, ahogy azzal már találkozhattunk az egyik jelentésben. A konfirmációs hitoktatás ideje azonban előbbre került 12 éves korra, özvegy Csóri Istvánné szerint azért, hogy a továbbtanulás idején már ne járjon hittanra a gyermek. Megyaszón a konfirmációra járók száma így alakult: 1935-ben 45 fő, 1937-ben 27 fő, 1938-ban 34 fő, 1949-ben 39 fő, 1950-ben 23 fő, 1951-ben 31 fő, 1952-ben 21 fő, 1953-ban 60 fő. (A konfirmáció anyakönyvet a 19. század elejétől folyamatosan ugyan, abba a könyvbe jegyzik.)²⁹ Láthatjuk, hogy a konfirmandusok száma 1952-ben nagyon lecsökkent. Az oktatást az iskola igazgatója akadályozta. Ez kiderül abból a levélből, amiben az Alsó-Zempléni Református Egyházmegye esperese azt írja a tiszteletesnek, hogy *ha az igazgató továbbra is akadályozza a hitoktatást, és követeli beszüntetését, ezt kérje írásban, hogy a püspöki hivatal útján panaszt lehessen tenni.*³⁰ Láthatjuk, hogy a következő évben háromszorosára növekszik a konfirmandusok száma, valószínűleg csatlakoztak az előző években kimaradtak is.

Az egyházközséget vezető presbitériumot is megviselte a korszak. Megtaláltam Bajusz Imre lemondó nyilatkozatát, aki 1952-es lemondásakor már 15 éve volt presbiter. Azt írja, hogy *a gyűlések a személyeskedés színterévé váltak*, ahol „bosszúálló ellenségeskedés” ütötte fel a fejét, és többé már „nem az Egyház ügyeinek előnyös intézése a fő cél, hanem a személyeskedés, bosszúállás még akkor is, ha az Egyház látja kárát annak.” Némelyek még „attól sem riadnak vissza, hogy az egyes presbiterek magánéletébe beleszessenek, különféle rágalomokkal illessék alaptalanul.” Ezek következtében a helyzet annyira rossz volt, hogy „sok jó érzésű presbiter vagy egyáltalán nem jön gyűlésre, vagy félve jön el, hogy a bosszúálló ellenség mivel fog ismét előállani.”³¹

A csökkent hatékonyságú, foghíjas presbitérium végrehajtotta az apparátus utasításait. 1953 nyaráról egy olyan feljegyzést találtam, amelyet a katolikus és református gyülekezet vezetősége közösen adott ki, mely szerint a sürgős mezőgazdasági munkára

²⁷ A Megyaszói Református Egyház Irattára, IX. kötet: Keresztelési Anyakönyvek 1899–1957, 206–281.

²⁸ A Megyaszói Református Egyház Irattára, X. kötet Házassági Anyakönyvek 1912-től, 49–86.

²⁹ A Megyaszói Református Egyház Irattára, XII. kötet Konfirmációi Anyakönyvek 1806-tól, 526–544.

³⁰ A Megyaszói Református Egyház Irattára, Gyülekezeti iratok, 1952. március 31.

³¹ A Megyaszói Református Egyház Irattára, Gyülekezeti iratok, Bajusz Imre, Lemondás a presbitéri tisztról, 1952. február 16.

való tekintettel, az istentiszteletek reggel 5:30-tól, és este 20 órától kezdődnek.³² Hogy ezek milyen látogatottságúak lehettek, nagyon kérdéses.

A lelkész életét e korban nem könnyítette meg az 54 holdas egyházi birtok. Az adók, beszolgáltatás elvitt mindent, ezek kifizetése után az özvegy beszámolója szerint veszteséges volt a családi gazdaság. Az egyháztalabérlők nem mertek egyházi adót fizetni, de nem is tudtak. Azért mindig csurrant-cseppent valami, mindenesetre nagyon bizonytalanná vált a helyzet. Csöriné visszaemlékezése szerint sok lelkész napszámba járt, szőlőoltogató volt. Később a téeszben is dolgozhattak, a gesztelyi lelkész például raktáros volt, a legyesbényei lelkész felesége meg könyvelő, de ez már sokkal később történt.

A tiszteletes rajta van az 1951-ben megbüntetett kulákok és osztályidegen elemek listáján, az amerikai szövőlepké hernyó irtásának elmulasztása miatt. Az erről szóló végzést sikerült megtalálnom. Az adója kifizetésére egyébként sem képes családot nagyon megterhelte a 150 Ft-os bírság kigazdálkodása, de muszáj volt kifizetni, ha nem akarták, hogy a családfő, a református lelképásztor ismét börtönbe kerüljön, ugyanis nem fizetés esetén 5 nap elzárásra változott volna a büntetés.

Tehát mind a gyülekezet, mind a lelkész életében nagyon nehezek voltak ezek az esztendőök. Az igazán vallásos emberek, és az ősi hagyományok tovább vitték az egyház életét. Ha a presbitérium átmenetileg kevésbé is volt hatékony, a hívek többsége kitartott. A presbitériumi tisztségéről lemondó Bajusz Imréről tudom, hogy a lelkész legjobb barátja volt. A régi előjárók csak visszahúzódtak. A kádári kollektivizálás idején, mikor a birtokos gazdákat visszaengedték a falu életének irányításába, újra visszaállt a világ régi rendje, s a presbitériumba visszatértek a gazdák, akik immár téeszvezetőök voltak, s ez a réteg, az egyszerű tagokkal egyetemben, tovább biztosította az ősi gyülekezet zavartalan fennmaradását. Önfeláldozásukra, vallásosságukra példa az 1952 végéről, a legnyomorúságosabb esztendőből való adománygyűjtő ív, melyben az Erdőbényei Református Árvaház számára tett adományokat összesítették. A hívek pár tojást, lisztet, mákot, lencsét, cukrot, néhány forintot adományoztak fejenként, az árvák számára a saját nyomorúságukból.

1953-ban a legnehezebb időszak lezárult, de a megpróbáltatások korántsem értek véget. Ez az időszak már kívülesik vizsgált korszakunkon, ahol az államhatalom elnyomó gépezete az egész egyházi életre kiterjedő hatással bírt. A rendszer igyekezett elnyomni a hitoktatást, ellenőrizni az egyházi személyeket és az egész hitéletet, hosszú távú célként pedig a vallásosság teljes felszámolását tűzte zászlajára.

IRODALOM

Gergely Jenő–Kardos József–Rottler Ferenc

1997 Az egyházak Magyarországon. Budapest

Romsics Ignác

2002 Magyarország története a XX. században. Budapest

Bertényi Iván–Gyapai Gábor

1992 Magyarország rövid története. Budapest

Závada Pál

1986 Kulákprés. Budapest. (Művelődés Kutató Intézet)

³² A Megyaszói Református Egyház Irattára, Gyülekezeti iratok, A Református és Katolikus Gyülekezetek közös tájékoztatása, 1953 nyara.

VARGHA LÁSZLÓ MISKOLCI ÉVEI 1950–1952

TÓTH ARNOLD

Vargha László 1950 januárjától 1952 októberéig volt a miskolci múzeum igazgatója.¹ A két hónap híján három év, amit Miskolcon töltött, valójában nem hosszú; ellenben ez a néhány esztendő a múzeum története szempontjából meghatározó fontosságú. Közleményemben a Herman Ottó Múzeum irattári és adattári anyagaira támaszkodva mutatom be ezt a néhány évet. A forrásanyag bőséges volta révén lehetőségem nyílt volna akár napra lebontva részletezni miskolci munkásságát, miután a Rákosi-korszak adminisztrációs szigora, a legapróbb ügyekben is lefolytatott többszöri hivatali levélváltások rendszere tetemes mennyiségű dokumentumot termelt. Ugyanakkor sajnálatos, hogy a számos hivatali irat mellett, személyes jellegű emlékeket nem őriznek a gyűjtemények, így a bemutatás talán kissé egyoldalú, és egyéniségét, kutatói habitusát, emberi vonatkozásait kevésbé érinti.²

Vargha László 1904. október 25-én született Gyöngyösön. A budapesti József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen építészetet hallgatott, majd a Pázmány Péter Tudományegyetemen, Györffy István tanszékén néprajzi stúdiumokat végzett. 1937-től a Néprajzi Tanszék tanársegédje volt, doktori disszertációja 1940-ben jelent meg. Tanulmányainak e kettős iránya révén vált a népi építészet szakavatott kutatójává. 1940–1946 között Viski Károly utódként a Közgyűjtemények Országos Felügyelőségének munkatársa volt. Érdekeit szerzett a Néprajzi Múzeum anyagának háborús körülmények közötti mentésében, továbbá az intézmény háború utáni életre keltésében és szakszerű újraformálásában. 1947-ben nevezték ki a Néprajzi Múzeum élére, ezzel egyidejűleg a Magyar Néprajzi Társaság főtitkári tisztségét is viselte. Miskolci igazgatóságát követően, 1954-től a Budapesti Műszaki Egyetem Építészettörténeti Tanszékének docenseként dolgozott, építészettörténetet és népi építészetet adott elő. 1968-ban lett címzetes egyetemi tanár. 1975-ös nyugdíjba vonulását követően is oktatott építészeket néprajzra, illetve néprajzosokat építészetre. Nagy szerepet vállalt a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum megvalósításában, mind az előkészítés és épületkiválasztás, mind a tervezés munkálataiban (1959–1972). Emellett sokat foglalkozott más, regionális szabadtéri néprajzi gyűjteményekkel, népi műemlék épületekkel és tájházakkal. Életművének talán legjelentősebb eredménye a Magyar Népi Építészeti Gyűjtemény létrehozása, melyet végrendelete szerint a szentendrei skanzennek adományozott. A teljes anyag (mintegy húszezer fotónegatív és diafelvétel, továbbá ezeröttszáz adattári tétel) a Szabadtéri Néprajzi Múzeum külön kezelt gyűjteménye lett. Vargha László 1984. március 19-én hunyt el Budapesten.³

¹ A közlemény a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban rendezett Vargha László-emlékülésen 2004-ben elhangzott előadás szerkesztett változata.

² A Herman Ottó Múzeum levelezése és ügyiratok, 1950–1952. HOM Helytörténeti Dokumentáció HTD 73.122.1–728; HTD 73.123.1–565; HTD 73.124.1–496; Statisztikák: HTD 75.370.1.

³ Kecskés Péter szócikke. In: *Bodó Sándor-Viga Gyula* (főszerk.): *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok*. Budapest, 2002. 924–925.

A Néprajzi Múzeum főigazgatójaként 1949. december 10-én kapta meg a Miskolcra történő áthelyezéséről szóló minisztériumi határozatot. Budapestről történő elmozdítása és miskolci kinevezése egyértelműen jelzi a vidéki múzeumok államosításával bekövetkező intézményi-szervezeti struktúra megváltozásának kezdetét. A miskolci múzeum korábbi igazgatóját, *Leszih Andort* 1949 áprilisában nyugdíjazták, ám hivatalban maradt egészen 1950 januárjáig, amikor utóda ténylegesen átvette tőle a múzeum irányítását. *Leszih Andor* ezt követően még hosszú ideig a múzeum közvetlen környezetében maradt és tovább dolgozott, 1950 májusi nyugdíjba vonulását követően is.⁴

1950 januárjától – mint minden közgyűjtemény – a miskolci múzeum is az ekkor létrehozott *Múzeumok és Műemlékek Országos Központja* (MOK, MMOK, MUMOK) közvetlen irányítása alá került, amelynek *Ortutay Gyula* volt az elnöke. Ez a központi igazgatás meglehetősen gyorsan, hatékonyan, és a részletekbe menőkig kézi vezérléssel igyekezett a múzeumokat átszervezni. A gyűjtemények állományának szakterületenkénti felmérése, a leltározás egységesítése, a múzeumi státusok és munkarend szabályozása, a tárgyvásárlások, leletmentések, műemlékvédelmi szakhatósági feladatok erős központi irányítása, a személyi kérdések és a munkavégzés folyamatos ellenőrzése – ezek jellemezték azt az időszakot, amelyben *Vargha László* Miskolcon dolgozott. Az ő feladata volt, hogy a miskolci múzeumot az állami követelményeknek megfelelően átalakítsa, és megteremtse a feltételeit egy megyei múzeumi központ működésének. 1950-ben történt meg a vidéki intézmények gyűjtőkörének tartalmi és földrajzi körülhatárolása. Ennek értelmében Miskolc lett a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei múzeumi központ, kivéve a Hernádtól keletre eső területeket, ahol a sárospataki múzeum volt illetékes. Gyűjtőkörébe a régészet, a néprajz, a történettudomány, a természettudományok és a képzőművészet tartozott, különös tekintettel Miskolc helytörténeti vonatkozásaira.

Vargha László Miskolcra kerülésekor elsőként a feladatokhoz rendelkezésre álló munkaerőt vette számításba, és azonnal további három fő alkalmazására kért engedélyt a MOK-tól és a városi tanácstól. Kérését többször megismételte, érdemben azonban nem történt személyi fejlesztés az intézménynél. 1950–51-ben az igazgatón kívül öten dolgoztak Miskolcon: *Megay Géza* történész muzeológus, *Gáborján Alice* mint segédmuzeológus néprajzos, *Gajda Imre* restaurátor, egy teremőr és egy hivatalsegéd. A szakmai feladatok terén az igazgató gyakran támaszkodott a már említett *Leszih Andorra*, illetve *Marjalaki Kiss Lajosra*. *Vargha* megpróbálta múzeumi állásba helyezni a polihisztor orvost, *Saad Andort*, aki azonban felsőbb utasításra nem hagyhatta el orvosi pályáját. Hasonlóképpen szerette volna a múzeumban tudni *Szabó Ferenc* középiskolai rajztanár-festőművészt, akit a MOK szintén nem engedett alkalmazni. Ekkor került viszont a múzeumba *Lajos Árpád*, aki a későbbi két évtized meghatározó alakja volt az intézményben. 1952-ben a MOK Miskolcra helyezte *Kazacsay Ferenéné* régészt, így *Vargha* direktorsága végére a létszám két fővel gyarapodott.

A szakemberhiány mellett *Vargha László* másik – jelzem, megnyugtató megoldásra azóta is váró – problémája az épületben rendelkezésre álló szűk raktártér, a helyhiány volt. A múzeum papszeri épületének 13 számba vehető helyisége a maga 655 négyzetméterével már 1950-ben is kicsinek bizonyult a megyei központ számára. A raktári helyzet megoldása azonnali intézkedést kívánt, és *Vargha László* az Állami Zeneiskola Hunyadi utcai épületének földszintjén szerzett előbb két, majd egy termet műtárgyraktár céljára. Egy évre rá azonban ezt a raktárt is elvette a város, ám *Vargha* nem költöztette ki a gyűjteményeket addig, amíg helyette megfelelő helyiséget nem biztosítottak a múzeumi

⁴ HOM HTD 80.136.1.1–19.

anyag számára. Ennek rendezése már utódaira hárult. Vargha László számtalan vázlatot készített miskolci évei során a papszeri épület átrendezésével, esetleg bővítésével kapcsolatban, tervei azonban pauszosan maradtak. Megvalósította ugyanakkor a lehetőségekhez mérten a legjobb raktári körülményeket: egységes polcrendszert készített, a néprajzi textilek számára pedig zárható ládákat rendelt a budapesti központtól.⁵

1950 első hónapjaiban vette át Vargha László a gyűjteményeket tételes listák szerint Leszih Andortól. Ez az átadás-átvételi procedúra azonban 1950 áprilisában–májusában egybeolvadt a központi előírások szerinti egységes nyilvántartás bevezetésével. Az új leltárkönyvek és egységes leírókartonok használata kapcsán azonnali hatállyal meg kellett kezdeni a gyűjtemények revízióját és átletárolását. A feltételek azonban ehhez nem voltak adottak: Vargha írógépet és géprő munkaerőt kért, kérvényezte a telefon bevezetését a múzeumba, és Budapestről kért szakembereket a munka elvégzésére. Saád Andor, Imreh Zsigmond és Lajos Árpád mellett a matyó néprajzi anyagot *Dajuszászy Józsefné*, a pástorfaragásokat *Szendrey Ákos*, a táplálkozás és gazdálkodás anyagát *Morvaj Judit*, a kismesterségek tárgyait pedig *Szolnoky Lajos* leltározta 1950 nyarán. A helyhiány ezt a munkát is nehezítette: a szomszédos Lévay József Állami Gimnáziumtól kért két tantermet, de ezeket nem engedték át, így a múzeum épületében és udvarán kellett a munkát elvégezni. A jelentések szerint 18 000 tétel leltározását végezte el ez a csapat néhány hónap alatt.⁶

A múzeum beletárolt gyűjteményi állománya az államosításkor közel 60 000 tétel tartalmazott. Ennek legnagyobb részét a könyvtár tette ki, amelyből 1949-ben 25 000 kötetet a múzeum átadott, megalapozva ezzel az újonnan létrehozott megyei könyvtár állományát. A múzeumi könyvtár a szűkebben szakmainak tekintett anyagot tarthatta meg magának: az átadást követően ez 3921 darab volt. Két év alatt 4171-re gyarapodott az állomány, tehát Vargha 250 kötetet gazdagította az anyagot. Ebben az időben a múzeumnak könyvtárosa nem volt: az igazgató személyesen intézte a könyvtár ügyeit, a raktározástól kezdve a kölcsönzéseken át a beszerzésig és az olvasószolgálatig. Évente 120–150 külső kutató illetve olvasó kiszolgálását végezte úgy, hogy eközben sem leltári nyilvántartás, sem katalógus nem állt a rendelkezésére. Vargha ideiglenes jegyzékek, listák és a saját emlékezete alapján igazodott el az anyagban.⁷

A könyvtári állomány szétválasztásával egyidejűleg zajlott a levéltárral való osztozkodás is. A múzeum átadta kéziratok anyagának egy részét, a levéltár pedig átadta tárgyi gyűjteményét a múzeumnak. Az ő igazgatósága alatt történt meg az 1951 nyarán felszámolt minorita rendház könyvtárának és bútorzatának elszállítása. A rendház bútorai, berendezési tárgyai és festményei a múzeumba kerültek, a tekintélyes minorita könyvtárat pedig – átmeneti múzeumi megőrzést követően – két teherautóval szállították a debreceni egyetemi könyvtárba. Ebben az időszakban zajlott a kitelepített családok otthonainak átkutatása és onnan a muzeális értékű ingóságok begyűjtése. Miskolcon és a megye más településein is, a múzeumi kollégák a párt- és belügyi szervekkel együtt járták végig a megadott címeket – mindezekről vaskos dossziék maradtak fenn.⁸

A nagy gyűjteményi átszervezésekkel együtt a kiállítások is átalakultak az ötvenes évek elején. Elsőként az állandó kiállítások átrendezése, megújítása volt a cél. Ennek érdekében 1950-ben elkészült a „Borsod népének díszítő művészete” című állandó nép-

⁵ HOM HTD 76.874.1.

⁶ HOM HTD 80.139.1.1–22.

⁷ HOM HTD 73.122.91–180.

⁸ HOM HTD 80.70.1.

rajzi kiállítás forgatókönyve. Ez azonban Vargha László évei alatt nem valósult meg. Megnyílt viszont 1951 őszén az új állandó régészeti kiállítás, amelyet a központi vezetés Vargha egyik legnagyobb érdemének tekintett. A miskolci múzeum országos rangját – ha egyáltalán beszélhetünk erről ebben az időben – egyértelműen a régészeti gyűjtemény jelentette.

Az időszaki kiállítások terén is történtek változások, a korszak aktuális politikai-ideológiai vonalának mentén. A múzeumi szakágak közül a képzőművészet dominanciája volt jellemző. 1950-ben Miskolc és Borsod forradalmi emlékeiből, majd a miskolci és borsodi munkások képzőművészeti alkotásaiból rendeztek kiállítást. 1951-ben a megyei képzőművészek tárlata és az új állandó kiállítás nyílt meg. 1952-ben Rákosi Mátyás 60. születésnapja tiszteletére „Mit kaptam Rákosi pajtástól” címmel iskolai gyermekrajz-kiállítás volt, azután „A miskolci színjátszás 150 éve”, majd „A magyar festőművészet mesterei” című országos MOK-vándorkiállítás kapott helyet a Papszeren. Lezajlott egy nagyszabású képzőművészeti kiállításcsere is a debreceni Déri Múzeummal.⁹ A látogatottság a vendégkönyvek bejegyzései és a statisztikák alapján messze meghaladta a mai adatokat. Nyilván oka volt ennek az, hogy az 1950-es években a múzeumok ingyenesen látogathatók voltak. Havonta 3–4000 fő volt az átlagos látogatószám, legtöbbször az új régészeti állandó kiállítást tekintették meg.¹⁰

Vargha László miskolci évei során a műemlékvédelem terén fejtette ki a legnagyobb hatást. Ennek alapvetően két oka volt: egyrészt a múzeumi és műemlékvédelmi terület egységes kezelése, és az ebből adódó műemlékes szakhatósági feladatkör; másrészt az ő személyes kutatói érdeklődése és az építészettörténettel való kapcsolata miatt alakult ez így. A műemlékvédelmi munka során nemcsak Miskolc, de az egész megye területén szakvéleményeket adott ki, amelyek eredményeként számos épület menekült meg a lebontástól vagy átalakítástól. A bontási engedélyhez feltételül szabott múzeumigazgatói- és MOK-szakvélemények miatt Vargha többször szembekerült a városi és az országos vezetéssel is, de szakmai álláspontját mindig tartotta és egyes ügyekben többször fellebbezett minden lehetséges fórumon.

Miskolcon a legemlékezetesebb műemlékes ügy ekkoriban a Nemzeti Színház árka-dos bejárati részének kérdése volt, amelyet az épülő kétvágányos villamossín miatt lebontásra ítélték. Vargha tiltakozása nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a bejárat végül megmaradt. Hasonlóképpen járt el a Széchenyi utcai, akkor még református egyházi tulajdonban lévő Bató-ház megkezdett átalakításakor, amikor leállította a munkát és helyreállította az eredeti állapotokat. A város Mindszenti részén lévő, Csupros Máriának nevezett köztéri kegyszobor eltávolítását megakadályozni ugyan nem tudta, de a megrongálódott szobor helyreállítását el tudta érni. Ennek is köszönhető, hogy a szobrot eredeti helyére és eredeti állapotában az elmúlt években vissza lehetett állítani.

A megyében Vargha mentette meg a sályi Eötvös-kastélyt, amelyet a helyi tsz kérésre lebontani; a szerencsi vár mellett álló magtár lebontása ellen is felemelte szavát; a bánhorváti és sajókazai kastélyok berendezését pedig a múzeum számára próbálta megszerezni, amikor az épületekben bányász munkásszállót nyitottak. Hasonlóképpen védte Miskolc környékének ipartörténeti műemlékeit. Felsőháromban a két világháború közötti öntöttvas köztéri emlékművekért szállt síkra, Ómassán pedig az ő közreműködésével valósult meg az „öskohó” 1952. évi felújítása.¹¹

⁹ HOM HTD 73.122.717, 73.122.699.

¹⁰ HOM HTD 74.170.1, 73.411.1.

¹¹ HOM HTD 74.228.1.

Herman Ottó Múzeum

Papszer 1.

A Múzeumok és Műemlékek Országos Központja

A MAGYAR FESTŐMŰVÉSZET MESTEREI I.

címmel vándorkiállítást rendez

**A kiállítás ünnepélyes megnyitása :
1952 május 11-én, vasárnap déli 12 órakor**

A kiállítás megtekinthető: hétköznap, hétfő kivételével
reggel 9 órától este 7 óráig, vasár- és ünnepnap
reggel 9 órától déli 1 óráig

A kiállítás 1952 június 8-án zárul

Belépés díjtalan!

BORSODI NYOMDA, MISKOLC 18707

1. kép. Kiállítási plakát, 1952.

Részben műemléki, részben a múzeumi feladatok közé tartozott a lillafüredi Herman Ottó-ház kérdése. A múzeum 1951-ben kapta meg az épületet, és a leromlott állapotú ház felújítását Vargha irányította 1951–52 folyamán. Az épületbe vendégszobát és Herman Ottó emlékkiállítást tervezett, melyhez megkezdte a tárgyi anyag összegyűjtését.¹²

A műemlékvédelem oldaláról indultak a népi építészet emlékeinek megőrzésére tett törekvései is. 1952 februárjában Ortutay Gyula körlevelet intézett a múzeumvezetőkhez a népi műemlékvédelem ügyében. Vargha László a felvetésekre adott válaszában kitért a szakemberhiányra, amely szerinte nem teszi lehetővé a népi építészeti kutatásokat. A rendszeres és módszeres gyűjtések, épületfelmérések és bőséges fotóanyag nélkül pedig nincs miről beszélni népi műemlékvédelem kapcsán. Ehhez a kritikus hangvétellő, kétségtől helytálló véleményéhez tegyük hozzá, hogy a megyében Vargha meg is kezdte a népi épületállomány szakszerű felmérését. Ortutay Gyula mintegy elvi síkon fölvetette a skanzen típusú szabadtéri gyűjtemények kérdését is. Vargha válaszában azt írja, hogy a hazai hagyományos építőanyagok ismeretében nem tudja elképzelni a földfalú, vályogfalú házak épségben való áttelepítését; a skanzen az északi országok faépítkezését veszi alapul és minálunk legföljebb a felvidéki boronaházak esetében van ennek létjogosultsága. Mint az a diósgyőri skanzen terveiből sejthető, Varghának ez az álláspontja később megváltozott.

A múzeumi tudományos munka legnagyobb részét az ötvenes évek elején a régészettel kapcsolatos feladatok adták. Számtalan leletmentés és terepbejárás zajlott, ugyanakkor rendszeres ásatások ezekben az években nem folytak. A munka legnagyobb részét barlangi kutatásokból állt. Vargha László többször is vezetett ilyen feltárásokat, melyekben *Banner János* volt a legfőbb támogatója és partnere. A néprajzi kutatásokat tekintve Lajos Árpád a népi játékok módszeres gyűjtésével foglalkozott, Gáborján Alice pedig Mezőkövesden és Szentistvánon gyűjtött rendszeresen és ő rendezte a textilgyűjteményt. Az igazgató Boldván és Tardon végzett népi építészeti felméréseket, illetve rendszeresen kutatott a Veszprém megyei Akaliban. A néprajzi kutatásokhoz – és egyáltalán a tudományos munkához – volt a legkevésbé pénz. Nem tudták fedezni a vidéki kiszállások költségeit, állandó gondot jelentett a fotópapír és a filmtekercsek hiánya. Vargha László többször jelezte is a MOK felé, hogy fotózás nélkül nem lehet népi építészeti kutatásokat folytatni.

Vargha miskolci tartózkodása idején kissé távolabb került a néprajzi kutatások fő irányaitól, és mondhatni ki is esett a tudományos munka országos vérkeringéséből. Jól érzékelhetjük ezt a Magyar Néprajzi Lexikon első megvalósítási kísérlete kapcsán. *Gunda Béla* 1950-ben kérte fel Vargha Lászlót szócikk megírására, majd a MOK részéről szólították meg őt ugyanebben a témában. Ő – miskolci helyzetére hivatkozva – nem vállalta a munkát, mivel a szükséges szakirodalom vidéken nem állt rendelkezésére. Megpróbált egy hónapos rendkívüli szabadságot kérni, hogy Budapestre utazhasson és a szócikkeken ott dolgozhasson; a kért szabadságot azonban nem kapta meg, és a központ tudomásul vette, hogy Vargha nem ír szócikkeket.

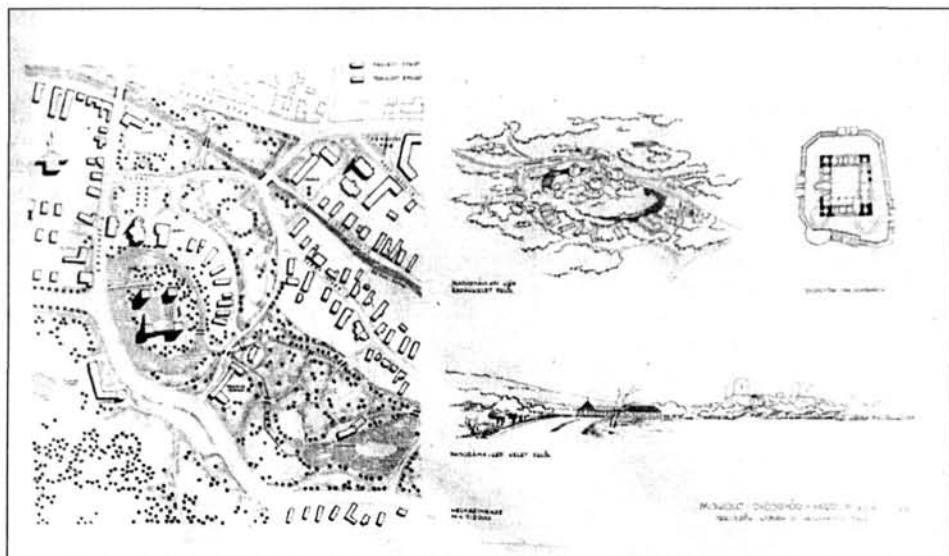
Miskolci igazgatói állásából 1952-ben saját kérésére kapott felmentést. Az év elején már tudták a munkatársak, hogy elmenni készül. Gáborján Alice és Megay Géza igazgatóhelyettesek több ízben kérvényezték a rendőrkapitányságon, hogy Vargha ideiglenes tartózkodási engedélyét hosszabbítsák meg, mindig hozzátéve, hogy előreláthatólag egy-két hónapon belül távozik állásából. Végül 1952. október 8-án kapta meg

¹² HOM HTD 73.122.696–698.

felmentését. Helyét ideiglenesen *Megay Géza* vette át, akinek 1953 februárjában adta át hivatalosan a múzeum igazgatását, és tételes jegyzékek szerint a gyűjteményeket.¹³

Vargha László rövid miskolci direktorságának idejéből a legnevezetesebb, a szakma számára máig emlékezetes és nagy hatású elképzelés a diósgyőri vár melletti falumúzeum koncepciója volt. Az ötvenes években elindult tervezés aztán később, 1966–1970 között jutott előrehaladottabb stádiumba, megvalósulása azonban akkor is és azóta is elmaradt. Vargha Lászlót miskolci igazgatósága idején állandóan foglalkoztatta egy diósgyőri skanzen megépítésének a lehetősége.¹⁴ Az első terv, amely a múzeum adattárában erről az elképzelésről fennmaradt, már egy évvel távozása után született, feltehető azonban, hogy a korszak legjelentősebb miskolci műemlékes és építészettörténész szakembereként ő is dolgozott már megvalósulásán. Az 1954-es terv a Városépítési Tervező Irodán született, Laboda, Haekenast és Füle építészek tollából. A diósgyőri vár környékének beépítési tervében szerepeltetik egy népi műemlék épületekből álló együttes létrehozását, közvetlenül a vár melletti utcában.¹⁵

A megyére vonatkozó népi építészeti felmérések és rendszeres kutatások megindulásáig azonban ez az elképzelés nem állt valós talajon. A rendszeres felmérések csak 1966-ban kezdődtek el, részben a múzeum munkatársainak, részben a megye építészeinek, részben pedig a Műegyetem tanárainak és hallgatóinak munkája révén. 1970-ig körülbelül száz település épületállományának dokumentációja készült el. Ebben a kutatásban nagy szerepet vállalt Vargha László, már egyetemi tanárként, a szentendrei szabdtéri gyűjtemény előkészítésének munkálatai mellett.



2. kép. A diósgyőri skanzen terve, 1954.

¹³ HOM HTD 80.136.1.1–19.

¹⁴ HOM Néprajzi Adattár (NA) 2359

¹⁵ HTD 79.323.1.

A történet itt megszakadt, mivel az említett megyei és országos szervek az ígért összeget nem folyósították, a kivitelezést előbb évről évre tologatták, majd végleg levették a napirendről.

Az elképzelés azonban gyakorlatilag máig jelen van a városképi tervezők gondolkodásában. 1985-ben a „Diósgyőri vár és környéke” című tervpályázatban négy díjazott pályaműből kettőben is szerepelt a skansen helye.¹⁶ A rendszerváltozást követő évtizedben és az ezredforduló után napvilágot látott rendezési tervekben is előfordul egy népi műemlékegyüttes megőrzése, vagy felépítése a vár közvetlen szomszédságában.

VARGHA LÁSZLÓ FONTOSABB MŰVEI

Magyar Skansen. *Ethnographia* XLVIII. (1937) 330–340.

A tilalmasi tanyák építkezése. Budapest, 1940.

A nagykunság vidék népének építészete. (Miskolczi Lászlóval) Budapest, 1943.

(Horváth Bélával): Miskolc műemléki vizsgálata. Budapest, 1952.

A magyar falu építészete. (Társszerzőkkel) Budapest, 1955.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye népi műemlékei. *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények IV.* (1980). 1–2. szám, 95–131.

Történeti stílusok a magyar népi építészetben. *Építőipari Műszaki Egyetem Tudományos Közleményei X.* (1964) 5. 151–175.

Kide és a Borsa-völgy népi építészete. (Feldolgozta és sajtó alá rendezte H. Csukás Györgyi, Kecskés Péter.) Magyar Népi Építészeti Gyűjtemény Forráskiadványai 1. *Ház és ember* 11, 1997.

IRODALOM VARGHA LÁSZLÓRÓL

Vargha László (1904–1984). Emlékkötet. Szerk. Kecskés Péter. *Ház és ember* 3., 1985.

Kecskés Péter: Vargha László. *Ethnographia* XCVI. (1985) 374–376.

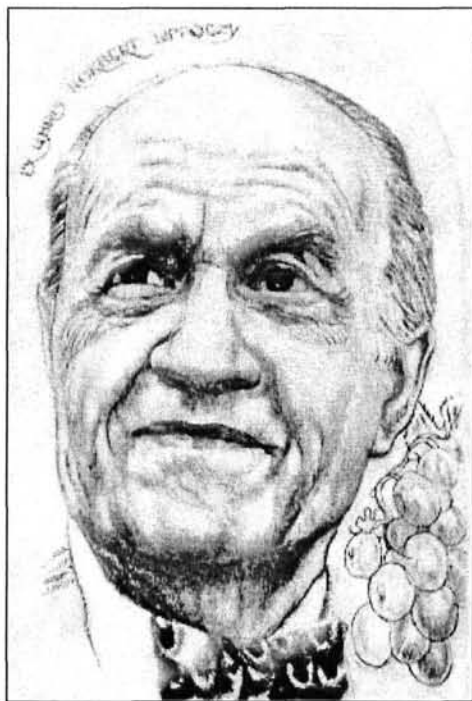
Az építész és néprajzkutató Vargha László. Kiállítási katalógus. Összeállította H. Csukás Györgyi, Kecskés Péter. *TÉKA* 1994. 2.

Vargha László irodalmi munkássága. Szerk. Kecskés Péter. *Ház és ember* 3., 1985, 46–53.

¹⁶ HOM HTD 88.139.1.

LIPPÓCZY NORBERT EX LIBRIS GYŰJTEMÉNYE*

TÓTH HAJNALKA



Lippóczy Norbert

Különös életút zárult le 1996. július 24-én. A Tarnóiban megtelepedett Lippóczy Norbert a II. világháború előtt tokaji borokkal kereskedett, majd szovjet légerek lakója lett. 1953-ban térhetett végre haza Lengyelországba. Azt, hogy Európában háború volt, csak 1946-ban tudta meg.

Az 1654-ben nemességet kapott Lippóczy család a Felvidékről, a Sáros vármegyei Lipóczról származik. A 17. század végén a család egyik ága a szepességi Podolinba költözött. Az akkori idők felföldi hagyományainak megfelelően az ottani földbirtokosoknak a családi szükségletek kielégítésére Tokaj környéki szőlőjük is volt. A Szepességben sok lengyel család telepedett le. A magyarok gyakran kerültek atyafiságba lengyelekkel, élénk volt a társasági élet, s az asztalról a tokaji bor sohasem hiányzott. Kezdetben a lengyel rokonokhoz és barátokhoz csak ajándékként jutott el egy-egy üveg tokaji, de Lengyelországból egyre több megrendelés érkezett, s a Lippóczyak gyarapítani kezdték tállyai birtokaikat. Lippóczy Norbert emlékirataiban így vall családjáról,

életéről: „A lengyel földre irányuló borkereskedelemről egy 1768-ból fennmaradt számla tanúskodik. József nevű vármegyei bíró dédapám (1787–1839) és Ferenc nagyapám (1812–1891), aki elvégezte a bécsi kereskedelmi akadémiát és ötven esztendőn keresztül Podolin polgármestere volt, már rendszeresen szállítottak tokaji bort Lengyelországba. A bort Tállyáról először szekereken Podolinba vitték, ott az egész szállítmányt tutajokra pakolták át (természetesen akkor, amikor a Poprád vízállása magas volt), majd a Dunajecen és a Visztulán úsztatták a megrendelőkhöz. Amikor megépült a vasút, a szállítás már nem volt ilyen bonyolult, különösen nem az Osztrák–Magyar Monarchia határain belül. A 19. század nyolcvanas éveiben apám, a kassai mezőgazdasági akadémián végzett idősebb Norbert (1857–1932) vette át a tállyai szőlőbirtok és a tokaji bor külföldre, mindenekelőtt Galíciába történő szállítása fölött az irányítást. Számos megrendelője volt az orosz megszállás alatt lévő országrészből és Sziléziából is. Még az Amerikai Egyesült Államokba is szállított. A híres varsói Fukier cég szintén a mi családunk borának volt

* A Tokaji Múzeumban rendezett szőlős-boros ex libris kiállítás szövege.

vásárlója még nagyapám életében. Az első világháború megszakította a lengyel megrendelőkkel hosszú évtizedek óta fennálló kapcsolatokat. Apám újíttotta fel őket 1929-ben, amikor velem együtt a független Lengyelországba utazott. Közösén kerestük fel számos egykori megrendelőnk, főleg papokat, mivel apám régóta hites miseborszállító volt. Akkor utunk arról győzött meg bennünket, hogy szőlészetünk számára egy tarnóvi központi borlerakat lenne a legkedvezőbb. Tarnów az úgynevezett magyar ösvényen fekszik, fontos vasúti gócpont, és a tokaji hegyektől, Tállyától légvonalban mindössze 263 kilométerre van. A tarnóvi központ megnyitására egy régi megrendelőnk, az apám által igen tisztelt József Bšba prépost is biztatott, aki nem egyszer vendégeskedett Magyarországon: 1890-ben Podolinban járt a nagyapámnál, 1910-ben pedig apámat kereste fel Tállyán. Apám mint legidősebb fiára, rám bízta tállyai szőlészetünk tarnóvi lerakatának és elosztórészlegének vezetését.”



Így került a fiatalember a kassai reálgimnázium, majd a kassai illetve a debreceni mezőgazdasági akadémia elvégzése, egyéves dániai és finnországi tanulmányút után Tarnówa. 1933-ban a lengyel Kornélia asszonyt vette feleségül, és végleg letelepedett a városban. Figyelme és érdeklődése egyre inkább a helyi népművészet tárgyai felé fordult. 1939-ig virágzott a vállalkozás, és mindemellett jelentősen gyarapodott Lippóczy népi tárgyakból álló gyűjteménye: „Ebben az aránylag rövid időszakban sikerült 138 üvegfestményt és ikont, 200 darab hucul kerámiát és mintegy 40 lengyelországi szentképet összegyűjtenem.” „A háború hirtelen kitörése véget vetett ezeknek a szép időknek. 1939. szeptember 5-én, ahogy tíz- és százezer más lengyel állampolgáron, rajtam és családomon is úrrá lett a pánik. Mindenünket hátrahagyva autóval indultunk kelet felé, hogy Jaremcza környékén, a Kárpátokban, átlépjük a magyar határt, és Kárpátalján keresztül rokonaimhoz, Tállyára meneküljünk. A sors azonban közbeszólt, és váratlanul egész más utat jelölt ki számunkra.” Óriási akadályokkal küszködve végül Dubne kör-

nyékén meg kellett állniuk. Elhatározták, hogy bérelt egylovas szekérral visszatérnek Tarnówa. 1939. november vége felé érkeztek meg a Bug hídjához, ahol a visszatérő lengyel menekülők előtt lezárták az itteni (a felosztott Lengyelország belsejében húzódó) szovjet–német határt. Illegális határátlépési kísérletük 1940. januárjában sikertelenül végződött. Letartóztatták őket. Az asszonyt négyéves Péter fiával néhány nap múlva szabadon engedték. A fiatal apát azonban a szovjet hatóságok illegális határátlépési kísérletért öt év kényszermunkára ítélték és lágerbe hurcolták. 1945-ben engedték ki, de Lengyelországba nem térhetett vissza. A Lengyel Népköztársaság és a Szovjetunió által aláírt megállapodás szerint, csak a lengyel és a zsidó származású lengyel állampolgárok térhetnek haza, más nemzetiségűek, így a magyarok, nem. A Szovjetunió szabad állampolgárként egy ruhagyárban kapott munkát és sikerült felvennie a kapcsolatot Lengyelországban élő feleségével. Számára a határ csak 1953-ban nyílt meg.

Felesége ekkorra tudott neki konzuli útlevelet beszerezni. Visszatért Tarnówa. Vállalatát már régen államosították, de egy élelmiszeripari üzennél sikerült elhelyezkednie, s mint az ecetgyártó részleg vezetője itt dolgozott egészen 1968-ig, nyugdíjaztatásáig. Felesége gondoskodásának és áldozatkészségének köszönhetően, magángyűjteményének nagy része átvészelte a nehéz időket.

Lippóczy Norbert nevéhez azonban nem csak a népi művészet tárgyainak gyűjtése köthető, hanem őt nevezhetjük az egyik legnagyobb ún. szőlős-boros ex libris gyűjtemény tulajdonosának. A több ezer darabból álló gyűjtemény szinte egyedülálló volt az egész világon. Gyűjtött számos országból, ahol szőlő és bor terem. Lippóczy Norbert írja egy helyen: „Az ex-libris gyűjteményem összegyűjtését a szőlőhegyekkel koszorúzott gyönyörű Tokaj-hegyalja sugallta, amely egyben a szülőhazám is, ahol családom két évszázadon át foglalkozott szőlőműveléssel. Én magam, ma szülőföldemtől messze, a tradicionálisan testvéri Lengyelországban élek, ott teremtettem magamnak egy miniatűr világot metszetekből, könyvekből, ex librisekből és egyéb apróságokból. Hosszú töprengések után elhatároztam, hogy népművészeti gyűjteményemet a tarnówi társadalomnak adományozom. Arra gondoltam, hogy ezzel a gesztussal egy olyan magyar ember háláját fejezem ki, aki 1929-ben letelepedett Tarnóuban, számos boldog évet töltött itt, Lengyelország pedig második, választott hazájává vált.”

Gyakorlatilag a könyvek létrejöttével nevezhető egyidősnek a könyvtulajdonosoknak az a törekvése, hogy valamiképp megjelöljék a birtokukban levő írást, nyomtatványt. Már a legkorábbi időkben is volt példa arra, hogy a könyv birtokosa beírta, bejegyeztette nevét, monogramját, címerét valamelyik lapra, vagy akár a fedőlapra. Később aztán a kézi bejegyzések mellett megjelent a dombornyomás, majd a különféle technikával készült metszetek térhódítása következett be. Főrangú családok esetében leggyakrabban a családi címer szerepelt megkülönböztető könyvjegyként. Ezzel egy időben jelent meg az igény a metszetek esztétikai, művészeti színvonalának emelésére is. Egész röviden összefoglalva ez az ex libris kialakulásának folyamata. A legkorábbi időkben is fennmaradt olyan metszet, amelyet mai fogalmaink szerint is kétségtelenül ex librisnek nevezhetünk, Albrecht Dürer egy fametszete, melyet 1516-ban készített. Mivel tudjuk, hogy a Dürer család a békési Ajtós községből származott el Nürnbergbe, elmondhatjuk, hogy Magyarországnak is van némi köze az ex libris születéséhez. A legrégebbi magyarországi ex libriseknek Teilknes János pozsonyi polgár és Bártfa város fametszeteit tartja napjainkban a szakirodalom.

A 15. századtól, amikor a könyvek megszorodtak, szokásba jött az ex libriseket vagy könyvcímereket megrajzoltatni egy művésszel. A megrendelő kifizette a fadúc művészi szintű elkészítését, valamint az 1000–2000 db személyre szóló ex librisét.

A megrendelten túl lévő ex libris azonban nem lett a tűz áldozata, hiszen apró műalkotások voltak, és mint műalkotás, az idők folyamán az ex libris gyűjtés tárgyává is vált.

Az ex libris igazi térhódítása a 19. század végének Nyugat Európájában következett be. Ekkor főleg a nyomásos technikával készült ex librisek a legelterjedtebbek, de a század vége felé megjelenik a fotótechnika is, ami jelentősen megkönnyíti a sokszorosítást és ezért gyorsan népszerűvé válik. A századforduló idejére az ex libris immár teljesen túllépett eredeti funkcióján. Mivel kivitelük mind igényesebb lett, egyre nagyobb szaktudást, egyre korszerűbb technikát követelt meg, alkotóikat is növekvő megbecsülés övezte, és a mind értékesebb nyomtatványok immár önálló műként is elismerést nyertek. Kialakult szervezett gyűjtésük, az ex librisnek már csak másodlagos feladata az, hogy a könyv tulajdonosát jelölje: a rajta szereplő név már a művészeti alkotást fémjelzi. A századfordulón már létezett magyar ex libris-egyesület is.

Budapesten került sor először Magyarországon önálló ex libris kiállításra 1903-ban, majd a következő helyszíne is a főváros volt, igaz, erre tíz évet kellett várni. Az első vidéki ex libris kiállításnak pedig Debrecen adott otthont 1928-ban.

Napjainkban formai követelmény az ex librisekkel szemben, hogy szerepeljen rajta a felirat: ex libris x. y. A változás csupán annyi, hogy az „ex libris” feliratot már bármely más nyelven helyettesíteni lehet. Magyarországon a „könyveiből” formula az elterjedt. Lehetőséget ad ez a felirat a szójátékokra is: egy gyűjtő különböző témáihoz különböző ex libriseket készíthet, s ennek köszönhetően elterjedt például az erotikus ex librisek esetében a „sex libris” felirat. Ami még meghatározó egy ex libris esetében, azt Soós Imre fogalmazta meg a legpontosabban: „Az ex libris készítésének íratlan szabálya, hogy az ábrázolásnak utalnia kell a tulajdonos személyére, érdeklődési körére, vagy arra az eseményre, melyre készült.”

Mivel a legkiválóbb képzőművészek vállalkoztak és vállalkoznak ma is könyvjegyek készítésére, vitathatatlan az ex libris művészettörténeti jelentősége.

Lippóczy Norbert a mintegy 30 ezer darabos ex libris gyűjteményének nagy részét a Tarnóvi Területi Múzeumnak adományozta, a borászattal, borkultúrával kapcsolatos könyvjegyek azonban a budapesti Mezőgazdasági Múzeumba, a Zielona Górai Bormúzeumba és a varsói Fukier Múzeumba kerültek.

Az itt kiállítottak szolgáljanak ízelítőül.

IRODALOM

Kecskés Katalin

1997 A magyar ex-libris művészet. Magyar könyvszemlel 13. évf. 4. sz.

Soós Imre

1993 Szemle. Kisgrafika. 3. sz. 12.

1993 Magyar ex librisek egy antikvárium katalógusában. Kisgrafika. 63. sz. 9.

Tadeusz Bukowski

A magyar díszpolgár. Magyar Napló – Internetes irodalmi lap

KISS GYULA ÍRÓ HONISMERETI MUNKÁSSÁGÁRÓL

KÁPOLNAI IVÁN

Az 1963. évi Magyar Irodalmi Lexikon az 1917-ben Mezőkövesden született és ugyanott 2004-ben elhunyt Kiss Gyula írónak versesköteteiről és jelentősebb drámai munkáiról tesz említést. Az 1990-es években megjelent újabb irodalmi lexikon hasonló módon mutatja be a város szülöttét. Pedig az eltelt évtizedekben jelentősen bővült, színesedett munkássága. Már diákkorában jelent meg verse nyomtatásban, írásait többnyire a két helybeli hetilap közölte. Verseiből az 1940-es években három kötet állt össze. A másodikhoz az előszót Illyés Gyula írta, aki annak a véleményének adott kifejezést, hogy ha Pesten, az irodalom központjában él, már rég az ismert költők között lenne. Sorsa – szinte – szinte iskolapéldája a vidéken küzdő tehetségnek.

Jogi egyetemi végzettséggel, államtudományi doktorátussal a közigazgatásban, járási székhely szülőföldjének szolgabírói hivatalában kapott munkahelyet, s ott – noha nem volt törtető típus – szépen haladt előre: hamarosan vezető állásba került, mint tiszteletbeli szolgabíró. A húszeszes lélekszámú nagyközség egyik hetilapjának, a polgári liberális szellemiségű *Mezőkövesdi Újság*-nak a szerkesztését is rábízta, s a verseken kívül írta hírlapi cikkeit is. 1945-ben a népi írók és a szegényparasztság pártjának tartott Nemzeti Parasztpárt Borsod megyei napilapjában, a *Miskolci Szabad Szó*-ban jelentek meg cikkei.

1945 után állásából menesztették, és a „pártos” bíraskodás alapjait lerakó népbíróság elé kerül közigazgatási és hírlapírói, szerkesztői tevékenysége miatt. Személyesen maga látta el védelmét, és – ami akkoriban eléggé ritkaság volt – a bíróság fölmentette a népellenes bűncselekmény vádjára alól. A fölmentő ítélet ellenére sem kerülhetett vissza a közigazgatásba, hanem a villamosági távvezetéképítő vállalat alkalmazásában gödröket („güdröket”) ásott, majd pedig állandó külszolgálatban a megye településeit járta a borsodi terményforgalmi vállalat revizoraként. A hosszú vándorévek alatti közvetlen találkozás a megye településeinek szociális viszonyaival, adhatta az inspirációt, hogy valóságfeltáró szociográfiai írásokba kezdjen.

Az 1945 után némaságra kárhóztatott Németh László példája nyomán Kiss Gyula is a „gályapadból laboratóriumot” igyekezett csinálni.

Szociográfiai írások

Egyik első, legjelentősebb szociográfiai munkája a szomszédos matyó falu, Szentistván gazdasági-társadalmi-művelődési viszonyait mutatja be. A korszak reprezentatív irodalmi folyóirata, a *Kortárs* közölte le 1964. december és 1965. április közötti egymás utáni számaiban az összesen több mint 60 oldalas tanulmányt. Oly nagy volt az olvasók érdeklődése, hogy a folyóirat előfizetőinek a száma több százszal megemelkedett. Szerepe volt ebben annak is, hogy a müncheni Szabad Európa Rádió és a londoni rádió (BBC) magyar nyelvű adásaikban rendszeresen ismertették a közléseket. Veres Péter, az Írószövetség korábbi elnöke, levelezőlapon külön gratulált a szerzőnek. Az Írószövetség, majd pedig a Művészeti Alap felhívta, hogy adja be tagfelvételi kérelmét. Szerény egyé-

niségének bizonyítéka, mennyire hiányzott belőle az egészséges érvényesülési vágy és az önadminisztrációs képesség.

Szentistván mellett a másik szomszéd falu, a bükkaljai Szomolya bemutatása következett ugyancsak folytatásos közlésekben a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei irodalmi és művelődési folyóiratban, a *Napjaink* hat számában (1966. augusztus és 1967. június között) „Álom a megváltó cseresznyéről” címmel.

Szociográfiai írásainak többségét a megye negyedéves ismeretterjesztő folyóirata, a Borsodi Szemle közölte, a „Nosztalgiaik és remények” címmel Kiss Gyula által indított, több mint két tucat esszét és tanulmányt tartalmazó sorozatban.

Megelőzve Szomolyát és részben Szentistvánt is, ott jelent meg 1966-ban a „Bükkzsérci tájékozódás” és „Cserépfalun, a mész hónapban”, majd 1969-ben „A másik Mezőkövesd” és a „Bogácsi tünődés”, 1970-ben a „Sályi mérleg” és a „Feleselés a tardi helyzettel”, amely címében is utal Szabó Zoltán 1937-ben megjelent, országos hírűvé vált könyvére. (A „Tardi helyzet”-hez és a változásokhoz visszatér a *Napjaink* 1976. májusi számában is, Szentistvánhoz pedig 1974-ben a helybeli mezőgazdasági termelőszövetkezet negyedszázados jubileuma alkalmából.) Közben 1968-ban a „Miskolci rapszódia”-ban a megye székhelyének a képét vetíti fel, és az 1970-es években más borsodi helységeket is fölkeres.

A *Matyóföldi Helytörténeti Közlemények*-ben megjelent útirajzában („Egy járás és a központja” 1971) az egész járást tekinti át, az „Egybefutó utak” (1972) pedig a mezőnagymihályi viszonyokat tárja fel. Az 1980-as évek elején újból Mezőkövesd környékével foglalkozik: 1982-ben a szomszédos Mezőkeresztesssel, az egykori mezővárossal, ezt követi a barlanglakásairól elhíresült Tibolddaróc és a múlt időkben jó nevű fürdőhely, Kács, majd 1984-ben Csincse, a Mezőkeresztesből kivált pusztá, tanyai település, amely külterületi lakott helyből közigazgatási önállóságát 1994-ben nyerte el. A mezőkövesdi kistérség bükkaljai települései közül a legtöbb szerepel Kiss Gyula szociográfiai írásai között, inkább a kevésbé népes sík vidéki, mezősi falvak maradtak ki.

Mezőkövesd vonzáskörzetéből átrándulva a másik dél-borsodi térségbe, 1974-ben a volt járási székhelyről tájékoztat „Mezőcsáti meditáció” címmel, a „Leninvárosi pillanatok” pedig a vidék új központját, Tiszaújvárost mutatja be. A megye középső és északi tájai felé haladva egy másik jelentős iparosított településről, Sajóbáonyról tájékozódhatunk 1980-ban, valamint a Mezőnyék és Ládháza egyesüléséből 1933-ban létrejött Nyékládháza, vasúti közlekedési elágazásról. A „Borsodnádasi változások”-ról (1971) és Sajószentpéterről (1980), a volt járási székhelyről szóló írások arról is beszámolnak, hogy az iparosítás ott már a század első évtizedeiben megindult. Viszont „A rakacai cigány lakosság helyzetéről” a *Napjaink* 1967 szeptemberi számában megjelent írás a korabeli szociális viszonyok színvonalát jellemzi, Kiss Gyula 1975. évi „Tanyai tünődései” és az „Elillanó borsodi falvak” pedig már a várható jövő szomorú képét vetítik fel.

A történeti Borsod megye területe az 1920-as években némileg növekedett Gömör és Kishont megyéből a trianoni békében meghagyott mintegy 20 településsel. Ennek a járásnak székhelyéről, Putnokról tudósít Kiss Gyula 1976-ban, de már 1965. szeptemberben a szlovákiai Gömörből küldött úti képeket az Észak-Magyarország napilapnak.

Az 1950. évi közigazgatási reform Borsod megyével egyesítette a csonka Abaúj-Torna és Zemplén megyét. Az így létrejött Borsod-Abaúj-Zemplén (B.-A.-Z) megye községeinek és városainak száma több mint megkétszereződött, lakossága is csaknem kétszeresére növekedett. B.-A.-Z megye területe Bács-Kiskun után legnagyobb az országban, népességszáma pedig Pest megye után következik. Az abaúji és zempléni területekről is több mint tíz település viszonyait dolgozta fel Kiss Gyula a *Borsodi*

Szemlében. Bemutatja 1975-ben a csonka megye két háború közötti székhelyét, Szikszót és az alig több mint félezer lelket számláló községet „Krasznokvajdai modell” címmel. Ezt követte a volt járási székhely Abaújszántó (1977), utána Gönc (1978), majd a későbbiekben várossá növekedett Encs (1981).

Zemplén megyét olyan jelentős egykori mezővárosok képviselik Kiss Gyula szociográfiájában, mint a „királyok borát és a borok királyát” előállító világhírű Tokaj (1977), a csokoládégyáráról közismert Szerencs (1978), majd Tarcal (1983), a következő évben Bodrogközéből Karcsa, a néhány száz főt számláló Karos és Pácín (1984). Aligha akad az országban másik megye vagy nagyobb földrajzi tájegység, melynek gazdasági, társadalmi, kulturális viszonyait a szociográfiai irodalom több településről készült, számszerű adatokra és részletes helyszíni ismeretekre támaszkodó esszészzerű írás mutatná be és jellemezné.

Borsod, Gömör, Abaúj és Zemplén megyén kívül találkozunk Kiss Gyula szociográfiai írásai között néhány Heves megyei településsel is a Heves megyei Szemle negyedéves folyóirat hasábjain. 1977-ben jelent meg a székvárosról „Őszi napok Egerben” című, számos önéletrajzi elemmel színezett írás és a „Városnézőben Hevesen”. Ezt követte 1983-ban a „Verpeléti akácok” majd 1986-ban a „Jelentés Füzesabonyból” az ugyancsak városi rangot kapott településről.

Az előzőekben felsorolt valamennyi község és város az ország északi régiójához tartozik. Csupán egy település akad Kiss Gyula szociográfiai írásai között, amely kívül esik az északi régión: Békés megyéből, a városi rangot kapott, részben szlovákok lakta Szarvas. Cikket szentelt a településnek „a várossá válás küszöbén” a *Kortárs* 1969. szeptemberi számában, a *Békés megyei Népiújság-ban* 1984. december 1-jén pedig „Szarvas, a városiasodás útján” címmel. Figyelembe véve, hogy egy-egy településről (főleg Mezőkövesdről és környékéről) Kiss Gyulának több közleménye is jelent meg, végül is szociográfiai jellegű honismereti írásainak a száma legalább félszázra tehető.

„Irodalmi földrajz”

Kiss Gyula prózai írásainak másik nagy csoportja ugyancsak az északi régióhoz kapcsolódik, a tájat földrajzilag még tágabban értelmezve, figyelmen kívül hagyva olykor a trianoni államhatárokat. Talán „irodalmi földrajz”-nak minősíthetjük ezeket a többnyire rövidebb írásokat. Feltárja, hogy egyes írók, költők élete és munkássága, vagy annak valamely része, irodalmi események miként kapcsolódnak az észak-magyarországi tájhoz, annak valamely településéhez. Ez a földrajzi indíttatású regionális szemléletmód meglehetősen elhanyagolt ága az irodalomtudománynak. Ezt a hiányt ismerte fel Kiss Gyula, és igyekezett pótolni e tudomány mulasztását. Régebbi és újabb irodalomtörténeti adatok felhasználásával törekedett tudatosítani és elmélyíteni az irodalmi ismereteket.

Ennek a nagyon tiszteletreméltó célnak a megvalósítása érdekében kutatta, vizsgálta az észak-magyarországi táj irodalmi vonatkozásait, milyen kapcsolatok voltak egyes települések és a szellemi (irodalmi, művészeti, tudományos) élet megnyilvánulásai között. Az 1960-as években filmforgatókönyvet írt „A Halotti Beszéd-től a Tücsökzenéig” címmel, amely összefoglalta az északi régió irodalmi eseményeit és emlékeit az 1200 körül keletkezett legrégebb összefüggő nyelvemléktől a 20. század egyik legjelentősebb lírikusának, a Miskolcon született Szabó Lőrincnek 1947-ben megjelent „Tücsökzene” című verskötetéig. A 20–25 perces filmet el is készítették és bemutatták Miskolcon.

Már a *Matyóföld* 1959. évi első kötetében megkezdte az írók és költők számbavételét Dél-Borsodban, majd cikkek és előadások sora foglalkozik irodalmi körséta keretében a Gömörrel, Abaújjal és Zemplénnel bővült Borsod megye irodalmi emlékeivel. Az évenként megtartott Tokaji Írótáborban – melyeknek idős koráig rendszeres résztvevője volt – előadást tartott „Vallomás a tájról” címmel.

Az észak-magyarországi táj része Nógrád megye is, az alsósztrégovai születésű Madách Imre hona, akinek halála századik évfordulóján két cikket is szentel a Napjainkban és az Észak-Magyarország napilapban (1964). Ugyancsak egy évszázaddal halála után emlékezik az „eltemetett költő”-re, a borsodi Igriciben, nagyszüleinél gyermekeskedett Tompa Mihályra, meglátogatva a gömöri Kelemérben levő emlékházat és múzeumot is (Észak-Magyarország 1969. július 24.). Fölkereste az abaúji Stosz falut, ahol Fábry Zoltán, a szlovákiai magyar irodalom jeles képviselője született, a házat, ahol lakott. Megismerkedhetett levelesládájával, és emléket állít a „stószai remeté”-nek, feltárva azt is, miként vélekedtek róla kortársai (Déli Hírlap 1974).

A korábbi századokból a magyar művelődés olyan nagyságáról emlékezik meg, mint Károlyi Gáspár, az Abaúj megyei Gönc református lelképásztoráról, aki munkatársaival együtt elsőként fordította magyar nyelvre a Biblia teljes szövegét, melyet ugyancsak az abaúji Vizsolyban nyomtattak ki 1590-ben, s azóta a „vizsolyi biblia” néven ismert.

Nemcsak tanulmányt szentelt a Napjainkban (1970. december) a jeles cseh pedagógus „Comenius és Sárospatak” kapcsolatának, hanem két részből álló színművet is írt a magyar ősoktól származott tudós püspökről, aki hatással volt a magyarországi iskolaügy reformjára is. A Széphalmon (Abaúj és Zemplén megye határán) megtelepedett Kazinczyról 1959-ben megjelent drámája a Comenius-színművel és a Károlyi Gáspárról tervezett drámával együtt olyan trilógiát alkot, melynek színtere az észak-magyarországi táj.

Bemutatta Kiss Gyula az irodalom több olyan kevésbé ismert képviselőjét is, akiknek születésük, életük és/vagy munkásságuk révén közük volt az északi régióhoz. Megtudhatjuk, hogy a dél-borsodi Gelej község nemcsak az egyházi író Geleji Katona Istvánt, Bethlen Gábor udvari papját adta a magyar művelődésnek, hanem Miskolci Kovács Gyulát, a tüdővészben korán elhunyt, és geleji szülőfaluja temetőjében nyugvó költőt is (Matyóföld 1972).

Halála 130. évfordulóján ébresztgeti a Napjainkban (1977-ben) a Tiszatarjánban elhunyt református lelkész leoninus költőt, Édes Gergelyt, aki azonos magánhangzókban álló verseivel is híressé vált. A Hevesi Szemlében emlékezett meg (1981-ben) a miskolci születésű költőről, az akadémikussá lett Vadnai Károlyról. Ugyanott Bíró Lajosról, Ady egyik első felfedezőjéről – Heveshez kapcsolódó gyermekkorára tekintettel. (Megtudjuk, hogy Ambrus Zoltán a mezőkeresztesi vasútállomás épületében töltötte gyermekéveit, Szederkényi Anna pedig a szomszédos Mezőnyáradon született.)

Irodalomtörténeti portréin kívül figyelmet érdemelnek azok az írások, amelyek egy-egy irodalmi nagyságnak az északi tájjal való kapcsolatát tárják fel. Cikkeket szentel Csokonai alakjának tájunkon (Napjaink 1973), előadást tartott borsodi barangolásairól (1974). Halála 100. évfordulóján (1985) a költő Tóth Endre emlékét idézi fel (Észak-Magyarország, november 15.), aki élete nagyobb részét felesége birtokán, Vattán töltötte, ahol a Kossuth-gyűlöletéről elhíresült Szemere Bertalan politikus és író – 1848–1849-ben belügyminiszter és 1849 májusától a minisztertanács elnöke – született.

Borsod és Heves megye határán levő Andornakról nemcsak Petőfi kapcsán emlékezik meg: a dualizmus kori neves nemzetiségpolitikusnak, a publicista író Mocsáry Lajosnak a személye is kötődik a faluhoz, amely a későbbiekben Kistályával egyesült.

Az „izgága andornaki remete” címmel tanulmányt írt a születése 150. évfordulója (1976) alkalmából készült egyetemi kiadású emlékkönyvbe. Kiss Gyulának terveit között szerepelt Ady Endre alakjának drámába emelése. Talán ezzel is összefüggésbe hozható, hogy a Napjainkban megjelent egyik írása a költő képét vizsgálja a korabeli miskolci sajtóban. Ugyanakkor számot ad arról is, miként vélekedett Ady Gárdonyi Gézaról. A Mezőkövesd környékén, Sályban nevelkedett, Egerben élt és eltemetett Gárdonyira több írásban is emlékezik Kiss Gyula (születése 100. és halála 50. évfordulóján), új adatközlésekkel a Hevesi Szemlében (1974/4).

Beszámol a Napjainkban (1962) arról a fél óráról, melyet a megye székhelyén, Miskolcon született Szabó Lőrincsel töltött, majd pedig a Mezőkeresztesről, a szomszédos községből származott kortárs író, Fekete Gyula alakját idézi föl, akivel személyes jó kapcsolatban is volt. Emlékeztet a 19. század végi líra kiemelkedő alakjára, Kiss József-re, aki Dél-Borsodban, az egykori járási székhely Mezőcsáton 1843-ban született, a Szózat zeneszerzője, Egressy Béni pedig a csáti iskolában tanított 1833-ban.

Számos írásban foglalkozik Mezőkövesd írószülőttével – az 1963. évi Magyar Irodalmi Lexikonból sajnálatosan és méltánytalanul kihagyott – Harsányi Kálmánnal, hogy tudatosítsa a kapcsolatot a szülővárossal még az író leszármazottaival is. Feldolgozta alig ismert kapcsolatát Bartók Bélával. Harsányi Kálmán Mezőkövesdről indult el, a kritikai realista prózairódalom egyik 20. századi nagysága, Móricz Zsigmond pedig érett íróként került a matyó nép körébe, de rámutatott Kiss Gyula az észak-borsodi ipari településsel, Ózddal való kapcsolatára is. Megtudjuk, hogy megfordult a matyók között Illyés Gyula is. Erről tanúskodik a *Matyóföld*-nek megküldött „népi komédia”-jának „Summások” címmel megjelent matyó vonatkozású részlete is. Rendszeresen tájékoztat Kiss Gyula a kortárs írók és költők (Veres Péter, Simon István, Váczi Mihály, Fekete Gyula, Baráth Lajos stb.) mezőkövesdi és környéki látogatásáról, szerepléséről, és nem mulasztja el a megemlékezést azok elhunytáról, akik életükben kötődtek a tájhoz, pl. az emigrációba kényszerült író és szociográfus Szabó Zoltán, vagy a kommunizmus évtizedeiben belső emigrációjában Kácsra visszavonult Samu János költő, Cs. Szabó László gimnáziumi és egyetemi évfolyamtársa. Külön említést érdemel Kiss Gyulának az az „irodalmi földrajzi” írása, amely a szegedi Juhász Gyula egyik matyó tárgyú versét elemzi, vagy a fővárosi Gelléri Andor Endre író mezőkövesdi vonatkozású írásával foglalkozik. Folytathatnánk a sort azokkal az írásokkal, amelyek Nógrád megyéből indult kortárs írókat (pl. Szeberényi Lehel) méltatnak és nógrádi költőket mutatnak be.

Kiss Gyula prózai írásai között kell szólnunk az „Asztalosék kapufája” címmel a *Matyóföld* 1983–85. évfolyamaiban folytatásokban közölt önéletrajzi munkájáról, amely egy szomszéd faluból, Egerlövösből Mezőkövesdre került bútorasztalos élet- és munkakörülményeit tárja fel. Valójában felidéri egy mezőkövesdi író gyermekkorának viszonyait. Így adalékul szolgál ahhoz, milyen talajból nőtt ki egy nem paraszti származású matyóföldi író. Külön figyelmet érdemelnek az asztalosműhely munkaeszközeinek nevével, eredetével és használatával kapcsolatos nyelvészeti szaknyelvi megjegyzések, melyek az önéletrajz irodalmi és szociográfiai értékein kívül a nyelvtudományt is gazdagítják.

Szülővárosát és közvetlen környékét, több észak-magyarországi megye területét végigpásztázó, konkrét számszerű adatokkal megalapozott, s ugyanakkor önéletrajzi élményekkel és szubjektív elemekkel színezett szociográfiai munkáinak, valamint az észak-magyarországi tájegységet átfogó „irodalmi földrajzi” tanulmányainak, esszéinek, cikkeinek összes száma meghaladja a százat. Ez jelentős irodalom- és társadalomtörténeti értéket képvisel, hatását tekintve pedig vetekszik Kiss Gyula költői és drámaírói munkásságával. Míg azonban költeményeinek jelentős része megjelent kötetekben, néhány

színműve is önálló kiadványokban, a szociográfiai és irodalomtudományi, honismereti írásai szétszóródtak folyóiratok, újságok és más kiadványok lapjain. Összegyűjtésük és megjelentetésük egy észak-magyarországi honismereti kötetben nemcsak megmentésüket jelentené, hanem értéküket is növelné azzal, hogy lehetőséget teremtené kiegészítésükre, módosításukra a megírásuk óta eltelt időszak alatti változásokkal, újabb adatokkal, kedvet csinálna a folytatásra. Különösen fontos lenne a múlt évben elhunyt Kiss Gyula munkájának folytatása, aki példát mutatott arra, miként dolgozhatja fel egy vidéken élő és/vagy szülő-lakóhelyéhez érzelmileg is kötődő értelmiségi egy kisebb-nagyobb földrajzi táj múltját és jelenét, hogy az a továbbéléshez, a jövő számára is építkezési alapul szolgálhasson. Az 1950-es évek végén, a *Matyóföld* kiadvány megjelenését úgy üdvözölte az országos sajtó és irodalmi élet, mint az első járási szintű kiadványt. Hála Kiss Gyula csaknem haláláig tartó áldozatos, fáradhatatlan szervező és szerkesztői tevékenységének, az évkönyv több mint négy évtized után ma is él, tartalmában bővülve, kiállításában színesedve. Annak ellenére, hogy a járás, mint több évszázados közigazgatási intézmény már utolsó éveit élte, Kiss Gyula nemcsak érezte, hanem tudta, hogy szülőföldünket akkor ismerhetjük meg jobban, ha környékével, azzal a tágabb térséggel együtt vizsgáljuk, amelyhez földrajzilag szervesen tartozik. Ezt a kistérségi, majd azt fokozatosan tágítva: regionális szemléletet képviselte több évtizedes munkásságában, kiváltképpen szociográfiai és irodalomtudományi, „irodalmi földrajzi” írásaiban. Különös jelentősége van ennek egy kulturálisan és gazdaságilag egyaránt olyannyira túlcenzúrált országban, mint Magyarország.

A regionális szemléletnek és gondolkodásmódnak némely országban hagyománya is van. Egyes országokban (Ausztria, Németország stb.) a szövetségi köztársasági államszervezet, olykor az igazgatás-jogi kereteket is megadja ehhez. A településenkénti („mikroszintű”) és az országos („makroszintű”) munkák mellett nagy szükség van földrajzi tájegységi, regionális („mezoszintű”) vizsgálódásokra is. Az épülő közös Európa nemcsak a tagállamok és nemzetek Európája lesz, hanem a történelem során kialakult szerves földrajzi egységek, régiók földrésze is. Büszke, jó érzéssel töltheti el Mezőkövesdet, hogy egy helyben született, s a politikai-gazdasági nehézségek ellenére is élete végéig, a vidéki élet nem éppen irigyelt körülményei között szülőföldjén buzgólkodva, rádöbrent hivatására: fáradozni a látókört tágító, regionális szemléletmód kialakításán, és ráirányítani a figyelmet azokra a szellemi és erkölcsi értékekre, amelyek a múltban az életet és haladást lehetővé tették. Kiss Gyula egyik leghűségesebb és országos elismertséget szerzett fia volt Mezőkövesdnek. Szerénységgel párosult áldozatos tevékenységét a város vezetése nem honorálta azzal, hogy díszpolgári címet adományozzon neki életében. Mindenképpen tartozik azonban emlékének azzal, hogy – esetleg más észak-magyarországi településekkel, tájegységekkel összefogva – kötetbe gyűjtve kiadja elsősorban azoknak a szociográfiai és „irodalmi földrajzi” írásainak a legjavát, amelyek elősegítették az északi régió múltjának és jelenének a jobb megismerését, s ezzel a jövő útjait is egyengették, irányt mutattak az elvégzendő feladatoknak.

MÁRKUS MIHÁLY

(Nyíregyháza, 1912. augusztus 16.– Kassa, 2004. október 5.)

2004. október 5-én, 92 esztendőskorában Kassán elhunyt Márkus Mihály, a Néprajzi Múzeum egykori múzeumi őre, a kassai múzeum volt vezetője, a nemzetközi tekintélyű etnográfus. Emlékező írásunkban – az életpálya vázlatos áttekintése mellett – megkülönböztetett figyelmet szentelünk a Néprajzi Múzeumban eltöltött életszakaszának, valamint a miskolci Herman Ottó Múzeumhoz fűződő kapcsolatainak.

1912. augusztus 16-án született Nyíregyházán, Magyarországra települt szlovák család leszármazottjaként. A szabolcsi „tírpák” fiú Szegeden kezdte, majd Bécsben és Budapesten folytatta bölcsész tanulmányait magyar és német szakon. Horger Antal, Mészöly Gedeon majd Solymossy Sándor tanítványa volt, akik a nyelvészet és a néprajztudomány irányába terelték a figyelmét. Főleg budapesti tanulmányai során fogalmazódott meg benne, hogy a nyelvészet mellett – ebben főleg Melich János volt a mestere – a néprajzzal is komolyabban kíván foglalkozni. Ez a múzeumok iránti érdeklődését is jelezte, hiszen az egyetemi oktatás mellett a közgyűjtemények voltak a néprajzi munka letéteményesei.

1936-ban szerzett diplomát, s Győrffy István támogatásával Bartucz Lajosnál, a Néprajzi Tár igazgatójánál jelentkezett, hogy alkalmazza őt a múzeumban előkészítő próbaszolgálatosnak. Az akkori rendelkezés (1929. évi XI. tc. 13. §) szerint csak olyan diplomást alkalmazhattak a vidéki közgyűjteményekben, aki a Magyar Történelmi Múzeum különböző táraiban, gyűjteményeiben egyesített próbaszolgálatot teljesített, s arról bizonyítványt is kapott. A fiatal Márkus Mihály szemei előtt az lebegett, hogy megszerezvén a fenti igazolást, visszatér szülővárosába Nyíregyházára, s kellő gyakorlat után betöltheti az ottani vármegyei múzeumigazgató, Kiss Lajos (1881–1965) helyét, aki már közel állt a nyugdíjhoz. Bartucz is szívesen vette a fiatal, szláv nyelveket tudó szakember jelentkezését, mert ezen a téren voltak a gyűjteménynek hiányosságai. A Zichy István főigazgatóhoz írott ajánlásában fontosnak tartotta kiemelni, hogy Márkus „a tótság és felsőtiszántúli magyarság néprajzával foglalkozik...”. Ráadásul a fizetéstelen próbagyakornokok a gyűjteményi munkák (rendezés, leltározás, revíziózás, stb.) terén is nagy hasznot jelentettek a múzeumnak, bármikor bevetethők voltak a napi feladatokba.

Márkus Mihály 1937. január 2-án tette le a fogadalmat, s kezdett dolgozni a Néprajzi Tárbán. Az évi munkajelentése szerint, szerteágazó feladatokat végzett több gyűjteményben, és még kisebb-nagyobb terepmunkára, gyűjtőútra is volt lehetősége. Ez utóbbi munkái hozadékeként azt is kiemelte jelentésében, hogy „mint vidéki múzeumi próbaszolgálatos gyakornok a Nyírség néprajzi problémáival foglalkozom, ezenkívül behatóan érdeklődöm a hazai és elszakított tótság és ruténség szellemi és tárgyi kultúrája



iránt.”¹ Első múzeumbeli gyűjtőútjain a nyíregyházi bokortanyákat és a közép-szabolcsi Oros, Napkor, Levelek, Apagy, Besenyőd, Ramocsaháza, Berkesz, Székely, Rohod, Kércs, Kemece és Nyírpazony községeket kereste föl, de részt vett a dévaványai avar kori temető feltárásában is.² Múzeumi tisztviselői munkájában kezdetben a már tapasztalt Gönyei Sándor volt segítségére: együtt végezték a halászati gyűjtemény revízióját, s ezen belül a szigonyanyag és vágóhorgok feldolgozását és rendszerezését.

Szakirodalmi tevékenységét már a rendszeres múzeumi munkája előtt elkezdte, s abban kezdetektől ötvöződött a nyelvészeti indítás (*A tírják név eredete*. Ethnographia [a továbbiakban Ethn.] XLVII. /1936/ 20-25.), valamint a néprajzi terepmunka és a tárgytörténet. A következő években már rendszeresen megjelentek kisebb tanulmányai a Néprajzi Értesítőben (továbbiakban N. É.). Lényegében élete végéig megmaradt érdeklődése a szülőföld, hangsúlyosan a Nyíregyháza környéki szlovákság iránt (*Népies vadfogás Nyíregyháza vidékén* N. É. XXIX. [1937] 345–350., *Állathívogatók és zavarók Nyíregyháza és környékén*. N. É. XXIX. [1937] 446–447., *A nyíregyházi taliga*. N. É. XXX. [1938] 213–221., *A bokortanyák társadalomrajza*. Szabolcs Vármegye. Vármegyei Szociográfiák IV. 118–120. Budapest, 1939.). Utalnunk kell hamar kiterjedt recenziós tevékenységére, s különösen arra, hogy kezdettől fogva figyelemmel kísérte és ismertette idehaza a szlovák néprajz eredményeit is.³

Márkus Mihály próbaszolgálatos ideje végén kézhez kapta azt a bizonyítványt, amely lehetővé tette számára, hogy bármelyik országos, ill. megyei múzeumban tisztviselőként elhelyezkedhessen. Nyíregyházán azonban még nem volt hely, viszont ösztöndíjak és egyetemi oktatói tevékenysége révén Budapesten megerősödött az anyagi helyzete, így kérvényezte a Néprajzi Múzeum-beli szolgálat folytatását. Bartucz Lajos melegen pártfogolta, nem fukarkodva a dicsérő szavakkal: „...minden tekintetben szorgalmas és megbízható munkaerőnek bizonyult s nagy ügyszeretetről és hozzáértésről tett tanuságot ...” – írta fölterjesztésében Zichy főigazgatónak. Márkus megkapta az engedélyt, s a következő években fokozatosan jutott el a díjtalan gyakornoki állástól a kinevezett múzeumi ör státuszáig (1944). Az elkövetkező években – Bartucz Lajos, Domanovszky György majd Vargha László igazgatósága alatt – olyan munkatársakkal, kollégákkal dolgozott együtt, mint a fentebb említett Gönyei Sándor, Szendrey Ákos, Lajtha László, Manga János, Gunda Béla, Némethy Endre, Fél Edit, Csikós Tóth András, Dincsér Oszkár, és a baskírból magyarrá lett Tagan Galimdsan.

Márkus Mihály a Néprajzi Múzeum-beli hivatali munkája mellett, az 1940-es években az egyetem néprajzi tanszékén tanársegédként vett részt a képzésben, s aktív tagja volt a Magyar Néprajzi Társaságnak (1943-tól titkára). 1944. június 30-án Dincsér Oszkárral együtt nevezték ki múzeumi gyakornokká, ami azt jelentette, hogy köztisztviselőként nyolcvévi szolgálat után először kapott fizetést.

Márkus Mihály a Néprajzi Múzeum szinte minden gyűjteményében, részlegében végzett tudományos, muzeológiai feladatokat. Munkálkodott a fényképgyűjteményben, vagy ahogy akkor nevezték Képtárban, egy időben ő volt a könyvtár vezetője. A frissen szervezett adattárban adminisztrációs (levelező) munkát végzett a beszervezett önkéntes gyűjtőkkel, rendezte a pásztorgyűjtemény anyagát, s részt vett a textil- és világításgyűj-

¹ Néprajzi Múzeum EAD 1/A- NMI 33/1938 [a továbbiakban NMI].

² NMI 2/1938.

³ Már 1935-ben ismertetést írt a Pastierstvo v Nízskych Tatrách (Pásztorkodás az Alacsony-Tátrában) című munkáról. Néprajzi Értesítő XXVII. (1935) 124–126. Munkánk során a Matica slovenská által megjelentetett bibliográfiát használtuk: *Sedláková, Viera* (összeáll.): PhDr. Michal Markuš. Personálna bibliografia. Martin, 1999.

temények leltározásában. Kiállítást rendezett a zombori „Bácskai Múzeumban” a Közgyműtemények Országos Felügyelősége megbízásából. Többhetes gyűjtőutakat teljesített és mintegy előtanulmányokat folytatott a doktori témájához is Gömör, Hont, Zólyom, Nógrád, Ung, Túróc szlovákok lakta településein. E helyszíneken – nyelvtudásának tökéletesítése mellett – a népélet minden részletére kiterjedő, alapos gyűjtési naplót, jegyzeteket is készített. 1943-ban jelent meg a Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarisztományi Intézete „Tanya, Falu, Mezőváros” című sorozatának III. számaként fő műve, *A bokortanyák népe*. Márkus Mihály figyelmét erre a témára Györffy István professzor irányította. A szerző társadalomkutatói érzékenysége mellett, a munka egyes fejezeteiben a funkcionalizmus hazai megnyilatkozása is felismerhető.⁴ A monográfia ma már a néprajz klasszikus műve, s nem vitás, hogy nagy formátumú fiatal kutatót igazolt, jelentős tudományos életpályát ígért.

A Néprajzi Múzeumban eltöltött tíz esztendő alatt számos publikációja jelent meg, nyelvészeti és néprajzi elemzések, leírások sorát készítette el. Sok hazai és idegen nyelvű könyvet ismertetett a szaklapokban, 1939-ben húsznál több recenziót publikált. Az 1999-ben megjelent Márkus-bibliográfia szerint az 1935–1947 közötti időszakban mintegy 100 tanulmánya jelent meg különböző szak- és népszerűsítő lapokban. A fentiekén kívül a Néprajzi Múzeum kéziratárában még 20 olyan gyűjtési lejegyzés, napló található Márkus Mihály tollából, amelyek kitűnő forrásai a szlovákság – de elsősorban is a tirpákok – néprajzának, s amelyek eddig nem kerültek közlésre. Ezek a jegyzetek nem csak tárgyilagos leírásai a helyszínen szerzett ismereteknek, hanem kitűnő rajzai és fényképes mellékleteivel komplett dokumentumai egy-egy (szlovák) község életének, hagyományainak.

Már az 1930-as évek végén felkeltette figyelmét a táplálkozás, több lokális monográfia vonatkozó fejezetét írta meg (Pl.: *L'udová strava v obciach Rudná a Kružná*. Gemer, II. [1976] 175–212. Rimavská Sobota). A táplálkozás nyersanyagainak és technikájának néprajzi kérdései mellett, figyelmet szentel az ünnepi asztal és ételek kultúr-történetének is (*Obradný štedrovečerný chlieb na východnom Slovensku*. Slovenský národopis XX. [1972] 73–102.). Hangsúlyosan foglalkozott az archaikus kultúrnövények természetésének néprajzi és nyelvészeti vonatkozásaival is. Rendszerező gyűjtő és feldolgozó tevékenységére jellemző, hogy a *vótér* természetéről 1939-ben, egy recenzióban írt először (*Adatok a „vótér” elterjedéséhez*. N. É. XXXI. 390–391.), majd a kérdést 1975-ben foglalta össze jelentős tanulmányban (*Tenkel' a jeho karpatoeurópske obmeny*. Slovenský Národopis XXIII. 23–39. Magyarul: *A tönköly és kárpát-medencei változatai*. Pozsgai Péter szerk.: Tűzcsiholó. Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére, 663–682. Budapest, 1999.) A téma azonban jószerevével élete végéig foglalkoztatta, s többször jelezte, hogy nagyobb munkában dolgozza fel a témakör magyar–szlovák–ruszin vonatkozásait. Hasonló ívet húzhatunk az életpályája jelentős szakaszán át az Alacsony-Tátra pásztorkodásával kapcsolatos vizsgálatokban. Már 1935-ben megnyilatkozott ebben a kérdésben (N. É. XXVII. [1935] 124–126.), s folyamatosan gyűjtötte az interetnikus vonatkozásokban is bővelkedő anyagot. Több tanulmányban vizsgálta a Tátra-vidék népeinek gazdasági és kulturális jellegét, az azokat ért hatásokat, s – egyebek mellett – az Ethnographiában magyarul is megjelentette idehaza talán legtöbbet hivatkozott tanulmányát (*Magyar szarvasmarha az Alacsony-Tátrában*. Ethn. LXXV. [1964] 467–470.).

Márkus Mihály 1937 januárjától 1947 szeptemberéig tartó szolgálatára súlyosan nyomta rá bélyegét a történelem. A háborús előkészületek, majd a háború és Budapest

⁴ Kósa László: *A magyar néprajz tudománytörténete*, 228. Budapest, 1989.

ostroma egyre szűkebb lehetőségeket adhatott a tudományos kutatásnak, a kutatóknak, az embernek. Az ifjú házaspár Márkus a Könyves Kálmán körüli múzeum épületében kapott szükségjelölést, és cserében gondnoki teendőket kellett ellátnia. Ez a státusz az ostrom idején meglehetősen veszélyes, mondhatni életveszélyes állás volt. Amikor a munkatársak már nem tudtak bejárni dolgozni, – az igazgató Domanovszky György megbízására – ő felügyelt néhányadmagával a múzeum még az épületben maradt kiállítási anyagára, a könyvtárra s egyéb felszerelésére. A gyűjtemények nagy része ugyan becsomagolva a Nemzeti Múzeum pincéjében volt, egyes tárgyakat pedig a múzeum udvarában ástak el faládákban, de számos értékes gyűjteményi tárgy, dokumentum volt kitéve hol a német, hol az orosz, hol a magyar katonai mozgásnak, beszállásolásnak. Sokat számított most a szláv nyelvtudás. Márkus mind a németekkel, mind az oroszokkal jól meg tudta értetni magát, ezért valóban csak minimális kár érte az intézményt. Az ostrom alatti eseményeket éppen Márkus *Pro Memoria* jelentéséből ismerjük, ami kortörténeti dokumentum. Az 1944. december 1-jétől 1945. március 15-ig tartó eseményekről szóló, 16 oldalas jelentés a múzeum történetének felbecsülhetetlen forrása. Az eseményeket kronológiai sorrendben, izgalmas, krimszerű leírásban tárta a vezetőség elé, majd befejezéseként ezt írta: „Amikor a fentieket írásban összefoglalva a Néprajzi Múzeum történetének igaz ismerete érdekében közlöm, kijelentem, hogy minden képességgemmel azon voltam, hogy a Néprajzi Múzeum érdekét szolgáljam. Hogy ez nem mindenben sikerült úgy, ahogy szerettem volna, abban külső erők akadályoztak meg. Amit a Néprajzi Múzeum érdekében megtehettem: megtettem!”⁵

Az ostrom utáni állapotok, az egzisztenciális újrakezdés, a politikai jövőkép s más egyéb mindennapi gondok a hogyan tovább kérdést állították a fiatal házaspár és családok ember elé. A politika a nagyhatalmak jóváhagyásával a szlovákiai lakosságcsereét gőzerővel beindította. Márkus Mihálynak, a szlovák anyanyelvű fiatal magyar szakembernek – akit korábbi munkássága révén Szlovákiában nagy becsben tartottak – felajánlották a gazdátlanul maradt kassai múzeum néprajzos állását, lakást is biztosítva. A nyíregyházi múzeumi lehetőség bizonytalan volt, a budapesti állás megvolt ugyan, de az egyéb egzisztenciális feltételek az ostrom utáni városban minimálisak lettek. A kisgyermekes családfő döntött: elfogadta a kassai hívást, s 1947. szeptember 1-jén repatriált.

Nem lehet e megemlékezés feladata döntésének megítélése: az immár egy befejezett életút megmásíthatatlan része. Bizonyos, hogy Márkus Mihály családi és szakmai indíttatását nézve, választása nem lehetett meglepő. Más kérdés – s azt sem ő, sem más nem sejtette talán –, hogy térségünkben, hangsúlyosan a magyar–szlovák viszonyban jószerével máig a valódi fontosságát meghaladó jelentősége van az identitásnak, hangsúlyosan az értelmiségi vállalt hovatartozásának. Nem engedte meg az elmúlt félszázad, hogy valaki szlovák és magyar is legyen, mert ha arra törekedett, akkor szlováknak nem volt elég szlovák, magyarnak nem volt elég magyar. Mindennek az emberi nehézségei bizonyára megterheltek Márkus Mihály életét. Ami viszont számunkra fontosabb: a maga eszközeivel mindig igyekezett használni az egyetemes néprajz ügyének, a szlovák és a magyar néprajzkutatók szakmai kapcsolatainak – szakmánk ügyének. Választott tudományos témái ezt éppen úgy igazolják, mint szakmai-közéleti tevékenysége, tudományos kapcsolatrendszere. Márkus Mihály a szlovákiai néprajztudomány kifejlesztésének egyik apostola lett, s közben folyamatosan ápolta a szakmai kapcsolatot saját régi magyar kollégáival, majd a fiatalabb generációkkal is.

⁵ NMI 44/1945. Vö. Dr. Márkus Mihály múzeumi gyakornok jelentése a Néprajzi Múzeumban 1944. XII. 1.–1945. III. 15. közötti időben történt eseményekről. Magyar Múzeumok 1997. 3. szám 28–32.

Áttelepülése után a Kelet-Szlovákiai Múzeum öre, majd 1951–1957 között az intézmény igazgatója volt. Tevékenykedett a Szlovák Múzeumi Szövetség elnökeként, ill. a szlovák múzeumok felügyelőjeként is. 1957–1975 között a Szlovák Tudományos Akadémia kassai kirendeltségének a munkatársa volt, közben 1958–1964 között a Szlovák Néprajzi Társaság elnöke. 1975-től 1986-ig Kassán a Társadalomtudományi Intézetben tevékenykedett.⁶ Hivatali tevékenysége során – a mindenkori lehetőségekhez mérten –, támogatta, segítette a magyarországi kutatók szlovákiai terepmunkáit, kutatásait. Egyik előremozdítója és rendszeres résztvevője volt a békéscsabai szlovák–magyar, ill. nemzetiségi néprajzos konferenciáknak.

Életének kassai szakaszában Márkus Mihálynak nagyszámú tanulmánya, recenziója jelent meg szlovákiai és magyarországi szaklapokban, folyóiratokban. A mintegy 400 publikáció zöme a térség népei, hangsúlyosan a magyarok és szlávok együttélésének, nyelvi-kulturális egymásra hatásának kulturális vonatkozásaival foglalkozik. Ismét utalnunk kell arra, hogy milyen szisztematikusan építette fel témáit: pl. a magyar kapaformákról már 1943-ban publikált egy kisebb írást (Ethn. LIV. [1943] 81–84.). 1964-ben Miskolcon közölt egy kisebb összefoglalót a kérdéstről, amiben utalt is rá, hogy a gyűjtőmunkát 1942 nyarán kezdte ebben a kérdéskörben egy Rozsnyó környéki néprajzi kutatócsoport tagjaként (Felső-magyarországi kapaformák. HOMKözl. 6. [1964] 35–41.) Vagyis kutatásaiból két évtized alatt bomlott ki az összegző tanulmány (Motyky z Medzeva. Tradície železiarskeho priemyslu v oblasti VSŽ. Slovensky národopis 14. [1966] 378–435.), ami nem csupán a Mecenzéf környéki vashámorok képzőművészeinek részletező tipológiája, hanem az ott készült munkaeszközök elterjedésének története is. A kapákkal – és más vaseszközökkel – útra kelő gömöri fuvarosok a Kárpát-medence gazdasági és kulturális kapcsolatainak fontos közvetítői voltak. Fontos megállapításokat tett Márkus arról is, hogy a két világháború közötti időszakban a mecenzéfi hámorok kapákat kovácsoltak az ázsiai, óceániai, afrikai és dél-amerikai rizs- és kávéültetvényekre is. A kassai múzeum gyűjteményében szereplő tárgyakat is feldolgozó tanulmánya egyszerűen a múzeumi tárgygyűjtés és -tipológia mintaszerű példája.

De más témakörökben is megvizsgálta, hogy egy-egy táj, ill. térség hagyományos életmódja milyen táji kapcsolatokat eredményez, s az miként fonódik egybe az interetnikus kapcsolatok kulturális vonatkozásaival (Pl. A kelet-szlovákiai sertéskepecsek életéből. Ethn. LXXXVIII. [1977] 365–391.) Érdeklődése és felkészültsége alapján, talán nem meglepő, hogy hozzászól a történeti néprajz olyan kérdéseire, amelyek egyaránt foglalkoztatják az Alföld és a Kárpát-medence peremterületeinek kutatóit: ilyen volt például a tanyák és szállások problematikája (Az alföldi és a hegyvidéki szállások problémájához. Ethn. LXXXVII. [1976] 38–45. Lásd még: Balogh István: Tugurium – szállás – tanya. Adatok a magyar tanyatelepülés előtörténetéhez. Ethn. LXXVII. [1976] 1–62.).

A magyar szaksajtóban rendre beszámolt a szlovák (csehszlovákiai) néprajzosok tevékenységéről, az ott folyó munkákról, nem utolsósorban a megjelent könyvekről. Ugyanakkor a szlovákiai néprajz Márkus Mihály közvetítésével szinte napra készen értesült a magyarországi kutatásokról. A kortárs magyarországi néprajzkutatók közül – a teljesség igénye nélkül – többek között Morvay Judit, Vajkay Aurél, Kós Károly, Kardos László, Bálint Sándor, Vargha László, Balassa Iván, Hoffmann Tamás, Ujváry Zoltán monográfiáit ismertette és értékelte szlovák szaklapokban. Ha úgy hozta a sors, nekroló-

⁶ Magyar Néprajzi Lexikon 3. 522. Budapest, 1980., *Liszka József*: Michal Markuš. Acta Ethnologica Danubiana 5–6. 239. Komárom–Dunaszerdahely, 2004.

got írt az elhunyt magyarországi kollégákról a Národopisné aktuality hasábjain (Ortutay Gyula, Manga János).

A szakmai folyóiratok mellett aktív szerzője volt például *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* című periodikának (továbbiakban: HOMKözl.), különösen az abban 1972-től 1991-ig megjelenő, *Szlovákiai Téka* című recenziós rovatnak. (A sorozatot Bodó Sándor, Szabadfalvi József, Ujváry Zoltán és Viga Gyula gondozta.) Az általa ismertetett munkákat most visszanezve egyértelmű, hogy választásai nagyon tudatosak voltak, s prioritást kaptak a magyar és szlovák népeletben, ill. művelődéstörténetben egyaránt szerepet játszó folyamatok, jelenségek (Pl. Huska, A. M.: *Liptovskí murári*. HOMKözl. 11. [1972] 31–34., Huska, A. M.: *Slovenskí pltníci*. HOMKözl. 11. [1972] 34–37., Bednárik, Rudolf: *Cintoríny na Slovensku*. HOMKözl. 12. [1973] 144–146., Habovštiak, Anton: *Oravci o svojej minulosti. Rec a slovesnost' oravského l'udu*. HOMKözl. 23. [1985] 163–164.). Rendszeresen hírt adott a szlovák néprajz és történet-tudomány periodikáinak tartalmáról is.

A miskolci múzeumban Márkus Mihály mindig szívesen látott vendég volt, olyan időszakban is ápolta kapcsolatát az intézménnyel, amikor a csehszlovákiai művelődéspolitikára nagyon szűken, jellemzően a viszonyosság elvére hivatkozva nyitott kaput még Kassa és Miskolc kapcsolatának is. Rendszeresen publikált a múzeum kiadványaiban, kisebb adatközlései is fontos, figyelmet keltő írások. 1972-ben közleményt jelentetett meg arról, hogy a Kárpátalja népeinek karácsony esti hagyományában hogyan él II. Rákóczi Ferenc alakja. Az írás nem csupán az ismert tényt erősíti meg, hogy a ruszinok – gens fidelissima – Rákóczi népének vallották magukat, de érdekes adalék a halottkultusz történeti rétegeinek vonatkozásában is (*Interetnikus Rákóczi-hagyományok a kárpátaljai népek karácsonyesti vacsorájának étrendjében*. HOMKözl. 10. 121–124.). Többször szerepelt a múzeumi konferenciákon is: 1974-ben a *Szlovák–magyar interetnikus néprajzi kutatások* címmel tartott előadást (Megjelent: HOMKözl. 15. [1976] 135–143). Kitűnően ismerte a témakör történeti kérdéseit és irodalmát, tájékozott volt még a legapróbb részletekben is, nem csak a kérdéskör magyar, szlovák és német irodalmában. 1979-ben a Herman Ottó Múzeum közös gyűjtést rendezett Répáshután, ahol Márkus Mihály – a fiatalon elhunyt – Ludovít Neufelddel képviselte a kelet-szlovákiai tudományosságot. A Bükk hegységben levő telepés falu hagyományos táplálkozását mind a magyar, mind a szlovák nyelvű kötetben közreadta (Táplálkozás. *Szabadfalvi József–Viga Gyula* [szerk.]: Répáshuta. Egy szlovák falu a Bükkben, 199–228. Miskolc, 1984., Szlovákul: Népi étkezés. *Szabadfalvi József–Viga Gyula* [szerk.]: Národopis Slovákov v Mad'arsku. Národopisné štúdie z Répáshuty, 241–273. Budapest, 1984.). Most visszagondolva, szinte hihetetlen, hogy milyen friss és fiatalos volt még a 70-es éveiben is! A település neve azonban később is foglalkoztatta – az etnobotanika eredményeiben otthonosan mozgott –, s önálló tanulmányban fejtette ki, hogy az a bükki erdőkből honos, répaszerű gyökérnövények valamelyikéből eredhet. A bükki szlovák néprajz vonatkozó növénynevei (*repa*, *repeň*, *repka*, *repnica*) szerinte leginkább a Veszelszki által *tót répa* (*Helianthus tuberosus*) néven említett növényre vonatkozhatnak, amit Gömörben *vlašská repa* néven is emlegetnek (*Répáshuta nevének interetnikus vonatkozásai*. *Szabadfalvi József–Viga Gyula* [szerk.]: *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. II. Kiegészítő kötet, 31–34. Miskolc, 1984.) Ez az írás példászerűen mutatja Márkus Mihály témaválasztását és módszerét.

Nincs lehetőségünk Márkus Mihály szakmai tevékenységének további részletezésére, de talán az eddigiek is jelzik, hogy egy nagy generáció utolsó képviselője volt, s személyében hidat képezett a magyar és a szlovák tudományosság között. Talán senki

nem ismerte nála jobban – nem csak egy-egy szűkebb szakterület vonatkozásában, hanem egészében – a két szomszéd náció néprajzának kérdéseit és eredményeit. Sajnos, nem hagyott ránk könyveket, monográfiákat, de munkássága így is kerek egész: sok részletből rakódik össze a kárpáti térség műveltségének jellege, abban az interetnikus kapcsolatok szerepe és jelentősége. Akinek volt alkalma beszélgetni vele, az érzékelhette igazán, hogy mindez mennyire letisztultan, organikus egységben volt jelen a gondolkodásában. Nagy formátumú kutató volt, s csak remélhetjük, hogy még ezután kapják meg munkái az őket megillető figyelmet.

Szerencsére, nem maradt el életében a gazdag életmű szakmai elismerése sem: társadalomtudományi tevékenységéért megkapta a Szlovák Kulturális Minisztérium Andrej Kmet' díját, a Szlovák Tudományos Akadémia L'udovít Štúr aranyérmét, a Magyar Néprajzi Társaság pedig külföldi tiszteleti tagjai közé választotta.

Márkus Mihályt sokan tisztelték, becsülték és szerették határon innen s túl, sokan jó szívvel gondolnak vissza rá. A hosszú életpálya tiszteletet parancsoló emberi teljesítményt övez. Emlékedet megőrizzük Miska bácsi!

Szemkeő Endre–Viga Gyula

„MEZŐKÖVESD ANNO...” I. Városképek és viseletábrázolások régi képeslapokon

PETERCSÁK TIVADAR

Tisztelt Mezőkövesdiek, Kedves Múzeumbáratok!

Örömmel tettem eleget a felkérésnek, hogy megnyissam ezt a kiállítást.* Az 1970-es évek második felében a szerencsi Zempléni Múzeumban dolgozva kerültem intenzívebb kapcsolatba a képes levelezőlapokkal. A múzeum majd egymilliós gyűjteményét megismerve győződtem meg arról, hogy milyen komoly művelődéstörténeti értéke lehet ennek a mindennapos postai küldeménynek.

Aligha van olyan ember, aki még nem küldött vagy nem kapott képeslapot szeretiteitől, barátaitól. Még ma – a mobiltelefonok és az SMS-ek világában – is sokak számára természetes igény, hogy ismerőseinknek, rokonainknak, munkatársainknak képes levelezőlapot küldjünk utazásainkról, de a képeslap üzenetet, jókívánságot is továbbít a családi események, ünnepek idején. A képeslap a rövid közlendők, üdvözetek továbbításának praktikus formája. Ugyanakkor – képi ábrázolásai révén – emlékeket idéz fel, és segít másokkal is megismertetni azokat a helyszíneket, ahol feladója jár. A modern képeslap története akkor kezdődik, amikor az emberek számára az üzenetben a kép legalább olyan fontos lesz, mint a szöveg, illetve amikor az ábrázolást sokszorosítani kezdték.

A nyomdai eljárásokkal sokszorosított, és a postán tömegméretekben forgalmazott illusztrált levelezőlapok az 1870-es években jelentek meg Európában. Magyarországot 1896-ig nyugati, főként német és osztrák kiadók látták el képes levelezőlapokkal. Az önálló magyar képeslapkiadás a honfoglalás ezredéves évfordulója alkalmával kezdődött, amikor a Magyar Posta megjelentette 32 darabos millenniumi sorozatát. A 19. század utolsó harmadában Magyarországon is kibontakozó polgárosodás elsősorban a kispolgári és középrétegek számára gyorsította meg a világ megismerésének a lehetőségét. A képes levelezőlap a maga közérthetőségével, a kisemberre méretezett esztétikai megformálásával a tömegkultúra egyik kifejező eszközévé vált. Ugyanakkor a 19–20. század fordulóján divat lett képeslapot gyűjteni, amely olcsóságával és közérthetőségével a gyűjtés demokratizálódását is jelentette. A képeslap aranykorának nevezett évtizedekben szinte minden polgári családban illett képeslap albumot tartani, amelybe válogatás nélkül kerültek a tájlapok, giccses zsánerlapok és ünnepi üdvözetek. A férjhezmenés előtt álló lányok zöme hódolt ennek a szenvedélynek. Az albumokat a polgári szalonok asztalkáin tartották, és a vendégnek illett átlapozni azokat. A képeslapgyűjtők a 20. században is szervezetekbe tömörültek, folyóiratot jelentettek meg, kiállításokat rendeztek.

A magángyűjtők mellett a múzeumok és a könyvtárak is korán felismerték a képeslapok kultúrtörténeti értékét, sokoldalú felhasználásának a lehetőségeit.

A legnagyobb számban kezdettől fogva a városképi- és tájlapok jelentek meg. Az ún. mozaik lapoktól az egész oldalt betöltő képeslapokig számtalan technikai megoldást alkalmaztak. Alig van olyan magyar település, amelyről ne jelent volna meg valamely

* Elhangzott 2005. X. 13-án Mezőkövesden, a Matyó Múzeumban.

részletét ábrázoló lap. Az elmúlt évszázad városképi lapjain jól nyomon követhetők egy-egy település változásai. A grafikai képeslapok is sok értékes ábrázolást őriznek helységeinkről, a fényképes lapok viszont hűen rögzítik a városok és falvak korabeli állapotát, középületeit, tereit és utcáit. Gyakran csak a képeslapok őriztek meg olyan épületeket, utcasorokat, amelyek elpusztultak, vagy lebontották, de szervesen hozzátartoznak a település múltjához. Így a képes levelezőlapokat jól hasznosíthatták pl. a második világháborúban elpusztult Varsó helyreállításánál.

A városképi lapok változatos témája jelzi, hogy kiadók mit tartottak fontosnak bemutatni településükről, illetve azt, hogy a vásárlók milyen témájú képeslapokat kerestek. Első helyen szerepelnek a történelmi nevezetességek, műemlékek. A megyeszékhelyeken gyakori a város- és vármegyeháza, bírósági épületek, takarékpénztárak és iskolák mint a polgárosodás szimbólumai. A templom a főtérrrel, amely rendszerint piactér, gyakori téma a mezővárosok esetén. A szállodákat, vendéglőket és üzleteket ábrázoló képeslapokat a tulajdonosok elsősorban üzleti és reklám célból jelentették meg. Rendszerint a tulajdonosok nevei is olvashatók a boltok bejáratánál. 1920 és 1940 között emelték az első világháborús emlékműveket, országzászlókat, s ezekről mint helyi nevezetességekről képeslapok is készültek. 1945 után az új lakótelepek, kulturális és szociális létesítmények, parkok egészítik ki a tematikát. Falvaknál gyakori a Hangya szövetkezet, orvosi lakás, gyógyszertár és malom. Általános a főutcai látkép a templommal, utcarészlet egy-egy üzlettel és az előtte álló emberekkel, az éppen ott elhaladó szekerekkel.

A 19. század végétől a képeslapok külföldön és Magyarországon is sorra mutatják be az érdekesnek tartott színes helyi népviseleteket, a népművészet emlékeit, hiszen az ilyen lapokat az idegenek mindig szívesen vásárolták. Természetesen a legtöbb képes levelezőlap az ismertebb néprajzi csoportok és tájak díszesebb és látványosabb népművészetét mutatja be. A felvételeket rendszerint helyi kiadók készítették és forgalmazták, a 20. század második felében pedig a Néprajzi Múzeum és a megyei múzeumok legszébb fafaragásairól, szötteseiről és díszes kerámiáiról készült fényképek is megjelentek.

A néprajzi képes levelezőlapok zöme idegenforgalmi céllal, a helyinek vélt sajátosságok bemutatására jelent meg. Ezek a lapok a közfelfogás szerinti vizuális ismeretet jelenítik meg. A Hortobágyról élő romantikus képbe jól illenek a pályavetítő csikóst, az ökörgulyát vagy a hídi vásárt bemutató lapok. Kalotaszeget a díszes lakásbelsővel, szépen faragott kapuval és varrottasaival szokás jellemezni. Kevés fénykép készült természetes környezetben, jellemzőbbek az idegenforgalmi célból rekonstruált, beállított kompozíciók. A hagyományos öltözetű nőket és férfiakat gyakran műteremben, álozlopok és festett háttér, műtermi bútorzat előtt fotografálták.

A magyar falurészletekről készített felvételeken sokszor a régen eltűnt parasztházak is megtalálhatók. A hagyományos alföldi paraszti gazdálkodás emlékei is megjelentek néhány 19. század végi képeslapon, így Haranghy György eredeti felvételei alapján a hortobágyi pásztorélet hétköznapijai, szántás nyolc ökörrrel vagy a gabona tisztítása szórólappal. Több olyan népszokás is látható a képes levelezőlapokon, amelyek idegenforgalmi érdeklődésre is számot tarthattak: ilyen pl. a mohácsi busójárás.

Itt Mezőkövesden magától értetődően mondhatjuk, hogy az egyik legismertebb és legszínesebb magyar népviselet a matyóké. Így természetes, hogy már a 20. század elejétől nagy számban jelentek meg képeslapok Mezőkövesd és a szomszédos matyó települések népművészetéről a mezőkövesdi Balázs Ferenc könyv- és papírkereskedő, valamint az egri Baross nyomda kiadásában. Kortörténeti és néprajzi dokumentumok a 19–20. század fordulóján fényképezett mezőkövesdi szabadkéményes, ágasfás-szelemenés és üstökös tetőzetű lakóházak vagy a jellegzetes tüzelős ólak. Az 1930-as években azonban

már többségben voltak a budapesti kiadóvállalatoknak a bel- és külföldi idegenforgalom számára készített lapjai. Ezek motívumai között legáltalánosabbak a színpompás viseletbe öltözött menyasszony és vőlegény, leányok és legények a házuk előtt vagy a házban varrogató asszonyok, népviseletes lányok a Matyó ház előtt, Mária lányok vagy szobabelső a Matyó Múzeumban. A két világháború között az ünnepi képeslapok, az újévi, húsvéti és karácsonyi üdvözlőlapok műfajában is gazdag választékban jelent meg a „matyó stílus”.

De beszéljenek tovább az itt kiállított eredeti képeslapok és azok digitális, nagyított változatai! Gyönyörködjenek a Matyó Múzeum, a Városi Könyvtár és magángyűjtők egy évszázadot, a város múltját és a gazdag matyó népművészetet felidéző lapjaiban! Örömmel ajánlom figyelmükbe a kiállítást, amelyet ezennel megnyitok.

TARTALOM

<i>Hellebrandt Magdolna</i> : Gesztely–Hernádkak–Nagypart helyszíne és régészeti leletei	5
<i>Simonyi Erika</i> : Adatok a 10–13. századi kerámiakészítéshez Északkelet-Magyarországról	37
<i>Szörényi Gábor András</i> : Csobád középkori és kora újkori falu régészeti-topográfiai kutatása	57
<i>Veres László</i> : Északkelet-Magyarország asztalosipara a 16–19. században.....	85
<i>Gyulai Éva</i> : Szűrszabók és posztószabók Gömörben a 17–19. században.....	105
<i>Gulya István</i> : A kőműves- és kőfaragó-mesterség Északkelet-Magyarországon a 16–19. században.....	127
<i>Spóner Péter</i> : A kerékgyártó-mesterség múltja Északkelet-Magyarország történelmi vármegyéiben a céhkorszak végéig (Abaúj, Zemplén, Borsod vármegye)	155
<i>Komoróczy Géza</i> : Mád: A 18. század végi zsinagóga héber feliratai	173
<i>Gyulai Éva</i> : Bor és kenyér II. Miskolc-toposzok az újkori utazási és honismereti irodalomban.....	189
<i>János István</i> : Szatmárnémeti Pap István verses földrajzkönyvecskéje	221
<i>Hazag Ádám</i> : Adalékok a 18. századi Magyarország cigánységének életéről a Szepes vármegyei cigányösszeírás tükrében	227
<i>Dobrossy István</i> : Görög, magyar, zsidó boltok és üzletek Miskolc belvárosában a 18–19. században.....	237
<i>Rémiás Tibor</i> : A négyesi Szepessy család uradalmi birtokai (A miskolci javak leírásával) Az 1836. évi összeírás tükrében	261
<i>Rémiás Tibor</i> : Az 1869-es népszámlálás Derenken (Egy lengyel telepes falu 19. századi társadalma).....	281
<i>Alabán Péter–Csépanyi Attila</i> : Hódoscsépany gazdaság- és társadalomtörténete a dualizmus idején.....	295
<i>Fazekasné Majoros Judit</i> : Fejezetek a szerencsi sajtó történetéből. A Tokaj-Hegyalja (1893–1919)	319
<i>Dózsa Viktória</i> : A „Weidlich”-palota Miskolc kereskedelemtörténetében	339
<i>Tarczai Béla</i> : A 10-es honvéd hagyományok őrzése Miskolcon.....	361
<i>Komporday Levente</i> : Zemplén vármegye archontológiája (1919–1944).....	375
<i>Boros László</i> : A csökkenő népességű Bodroghöz	391
<i>Goda Gertrúd</i> : Holló Barnabás (1865–1917) élete és munkássága.....	401
<i>Pirint Andrea</i> : Szontagh Tibor (1873–1930) festőművész munkássága	421
<i>Várkonyi Tibor</i> : Barabás Miklós „Degenfeld család” című festményéről.....	445
<i>Sümei György</i> : „Alkalmazott és finom művészet között nincs különbség” Szalay Lajos levelei Konecsni Györgynek (1969)	453
<i>Sümei György</i> : Csabai Kálmán festőművész levelesládájából	461
<i>Mizser Lajos</i> : A Harangod-vidék helynevei – 1864	481
<i>Siska József</i> : Sajókeresztúr és Szirmabesenyő szőlőkultúrája	497
<i>Bodnár Mónika</i> : A magyarországi Gömör kézművessége	519
<i>Szilágyi Miklós</i> : Gyűjtői naplófeljegyzések Zemplén megyei faluközösségekről – 1961–1962.....	545

<i>Vass Tibor: Anekdoták és történetek az ózdi gyár dolgozóinak életéből</i>	565
<i>Bóna Bernadett: Az ablakok fejlődéstörténete</i> (Párhuzamban Filkeháza ablakaival).....	581

KÖZLEMÉNYEK

<i>Kováts Tibor 60 éves</i>	605
<i>Tomka Gábor: Cserép pipafejek az ónodi vár ásataiból (1985–1991)</i>	607
<i>Boros László: Tokaj 1573-ból való urbárium szerinti rendtartása</i>	627
<i>Kapusi Krisztián: Fertálymesterek Miskolcon</i>	631
<i>Bencsik János: Hegyközségi rendtartás egy dél-borsodi faluban (Ároktő)</i>	641
<i>Ujváry Zoltán: Hagyományok, emlékek Tomori Pálról, a mohácsi csata fővezérééről</i> ..	649
<i>Szűcs Krisztina: Radvánszky Béla eddig ismeretlen naplója (1872–1873),</i> valamint olaszországi utazónaplója 1871-ből	653
<i>Veres Tamás: Az egyház, hitoktatás, hitélet visszaszorítása Szerencs környékén</i> 1948–1953 között.....	661
<i>Tóth Arnold: Vargha László miskolci évei (1950–1952)</i>	672
<i>Tóth Hajnalka: Lippóczy Norbert ex libris gyűjteménye</i>	681
<i>Kápolnai Iván: Kiss Gyula író honismereti munkásságáról</i>	685
<i>Szemkeő Endre–Viga Gyula: Márkus Mihály</i> (Nyíregyháza, 1912. augusztus 16.–Kassa, 2004. október 5.)	691
<i>Petercsák Tivadar: „Mezőkövesd anno...” I.</i> Városképek és viseletábrázolások régii képeslapokon	698

<i>Magdolna Hellebrandt</i> : Der Ort Gesztely–Hernádkak–Nagypart und seine archäologischen Funde.....	5
<i>Erika Simonyi</i> : Data on pottery from the 10 th –13 th century in North-East Hungary.....	37
<i>Gábor Szörényi</i> : Die mittelalterliche und frühneuzeitliche archäologisch-topographische Erforschung des Dorfes Csobád.....	57
<i>László Veres</i> : Zur Geschichte des Tischlereigewerbes von Nordostungarn im 16–19 Jahrhundert	85
<i>Éva Gyulai</i> : Felt cloak tailors and felt tailors in County Gömör during the 16th–19th centuries	105
<i>István Gulya</i> : Das Maurer- und Steinhauergewerbe in Nordostungarn im 16–19. Jahrhundert.....	127
<i>Péter Spóner</i> : The history of the wheelwright's craft in north-eastern Hungary	155
<i>Géza Komoróczy</i> : The Synagogue of Mád (North-Eastern Hungary): Hebrew Inscriptions	173
<i>Éva Gyulai</i> : Bread and wine II. Miskolc topoi in post-medieval travelogues and local history studies	189
<i>István János</i> : Small geographical Book from the 18th century.....	221
<i>Ádám Hazag</i> : Beiträge über das Leben der Zigeuner in Ungarn im 18. Jahrhundert, die sich in der Zählung der Zigeuner in den Komitaten von Szepes widerspiegeln	227
<i>István Dobrossy</i> : Greek, Hungarian, Jewish shops and stores in the centre of Miskolc in the 18 th and 19 th century.....	237
<i>Tibor Rémiás</i> : Der herrschaftliche Besitz (mit der Beschreibung des Miskolcer Besitzes) der Familie Szepessy aus Négyes, der in der Aufnahme von 1836 widerspiegelt wird	261
<i>Tibor Rémiás</i> : Die Volkszählung von 1869 in Derenk (Die Gesellschaft eines polnischen Neusiedlerdorfes aus dem 19. Jahrhundert)	281
<i>Péter Alabán–Attila Csépanyi</i> : Social and economic history of Hódoscsépanyi.....	295
<i>Judit Majoros Fazekasné</i> : Pages from the history of the Szerencs press Tokaj-Hegyalja (1893–1919)	319
<i>Viktória Dózsa</i> : The „Weidlich-Palace” in the commerce history of Miskolc	339
<i>Béla Tarczai</i> : Preserving the traditions of the Tenth Honvéd Regiment	361
<i>Levente Komporday</i> : The civil servants of County Zemplén	375
<i>László Boros</i> : Declining population in the Bodrogszék region (north-eastern Hungary)	391
<i>Gertrúd Goda</i> : Das Leben und die Arbeit von Barnabás Holló (1865-1917).....	401
<i>Andrea Pirint</i> : Die Arbeit des Malers Tibor Szontagh (1873–1930).....	421
<i>Tibor Várkonyi</i> : Über das Gemälde „Die Familie Degenfeld” von Miklós Barabás	445
<i>György Sümegi</i> : „There is no difference between applied and fine arts” Lajos Szalay's letters to György Konecsni (1969)	453
<i>György Sümegi</i> : From the correspondence of the painter Kálmán Csabai	461
<i>Lajos Mizser</i> : The toponyms of the Harangod area in 1864.....	481
<i>József Siska</i> : In vino veritas. The viticulture of Sajókeresztúr and Szirmabesenyő	497
<i>Mónika Bodnár</i> : Das Handwerk der ungarischen Gömör.....	519
<i>Miklós Szilágyi</i> : Diary of a field study on the village communities in County Zemplén, 1961–1962.....	545
<i>Tibor Vas</i> : Anekdoten und Geschichten aus dem Leben der Arbeiter der Ózder Fabrik	565

<i>Bernadett Bóna</i> : The evolution of windows (With a case study on the windows of Filkeháza)	581
---	-----

MITTEILUNGEN

<i>Tibor Kováts</i> 60 Jahre alt	605
<i>Gábor Tomka</i> : Pfeifenköpfe aus Ton aus den Ausgrabungen bei der Burg von Ónod stammend	607
<i>László Boros</i> : Die Tokajer Ordnung nach dem Urbarium von 1573	627
<i>Krisztián Kapusi</i> : Viertelmeister in Miskolc	631
<i>János Bencsik</i> : Die Gebirgsordnung in einem Dorf in Südborsod (Ároktő)	641
<i>Zoltán Ujváry</i> : Erinnerungen an Pál Tomori, den Hauptführer in der Schlacht von Mohács	649
<i>Krisztina Szűcs</i> : Das bis jetzt unbekannte Tagebuch von Béla Radvánszky (1872–1873) und sein italienisches Reisetagebuch aus dem Jahr 1871	653
<i>Tamás Veres</i> : Die Kirche, der Religionsunterricht und die Zurückdrängung des Glaubens in der Umgebung von Szerencs zwischen 1948 und 1953	661
<i>Arnold Tóth</i> : Die Miskolcer Jahre von László Vargha (1950–1952)	672
<i>Hajnalka Tóth</i> : Die Exlibris-Sammlung von Lippóczy Norbert	681
<i>Iván Kápolnai</i> : Über die heimatkundliche Arbeit des Autors Gyula Kiss	685
<i>Endre Szemkeő–Gyula Viga</i> : Mihály Márkus (Nyíregyháza, 16. August 1912 – Kosice, 5. Oktober 2004)	691
<i>Tivadar Petercsák</i> : „Mezőkövesd anno ...“ Stadtbilder und Trachtenabbildungen auf alten Ansichtskarten	698



HERMAN OTTÓ
MÚZEUM